ספר תל־אביב

כרך ראשון

ערוך בידי

א. דרויאנוב

מצורפות:

מפה כללית של תל־אביב בחמשה צבעים

ושש מפות חלקיות

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת „ועדת ספר תל־אביב"

בהשתתפות העיריה ▪ תל־אביב, תרצ"ו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

PRINTED IN PALESTINE נדפס בארץ־ישראל

COPYRIGHT כל הזכויות שמורות

נדפס בדפוס "חברת דפוס שושני בע"מ" ת"א

ספר תל־אביב

כרך ראשון

מַתְּנַת כָּבוֹד וִיקָר

לְאָבִיהָ וְיוֹצְרָהּ שֶׁל תֵּל־אָבִיב

ר׳ מֵאִיר הֵיזֶנְגּוֹף

בְּמִלֹּאת לוֹ שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה

בט״ו אדר תרצ״ו

ההוצאה

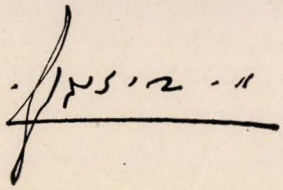

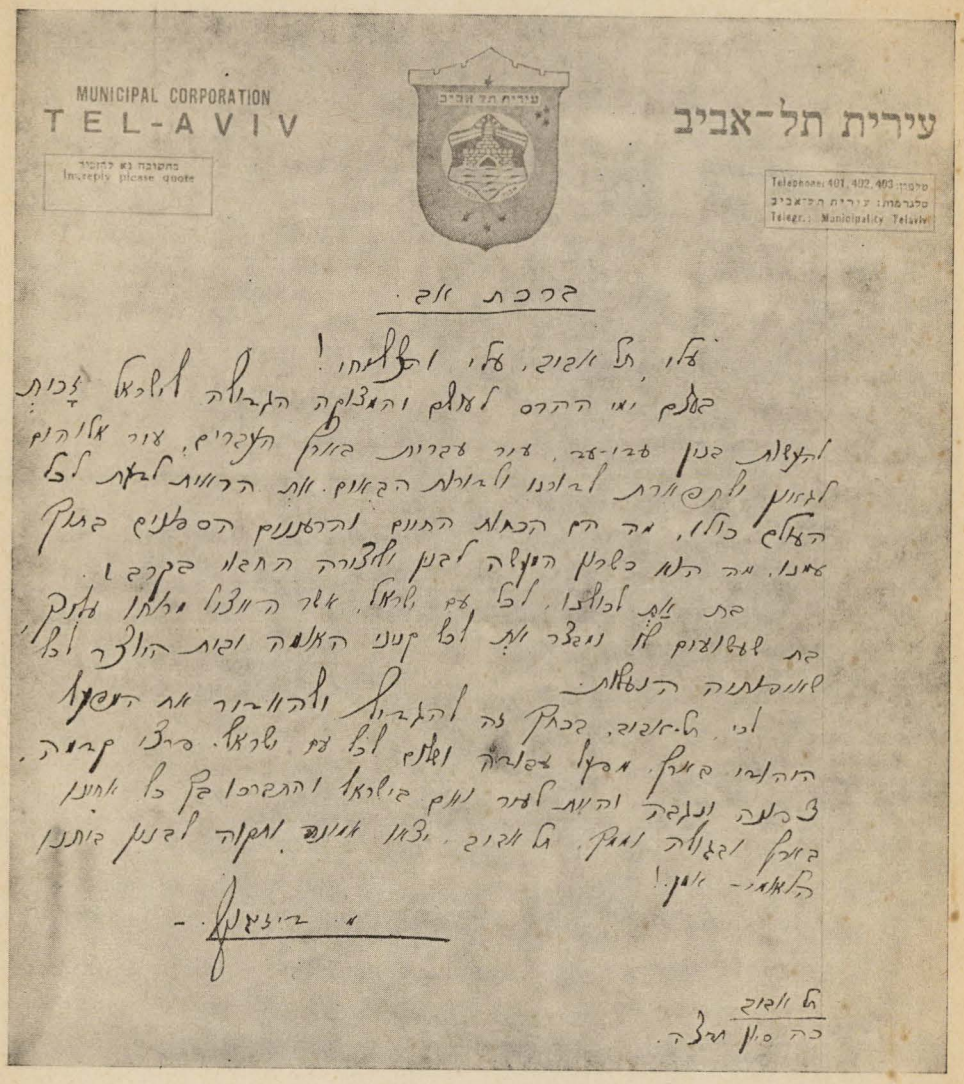

MUNICIPAL CORPORATION
TEL-AVIV

עירית תל־אביב

מתוכנה נא לציין
In reply please quote

Telephones: 401, 402, 403 :טלפון
טלגרמות: עיריית תל־אביב
Telegr.: Municipality Telaviv

ברכת יום.

עלו, תל אביב, עלו והצליחו!
בעלם ומן ההרס לעלם והבנקה הגדולה לישראל בכית
הבעלות בעמן מדבר-מדר, עיר מדברות בארץ הקדרים, עיר אלהים
לגיון ולתפארת לבנינו ולדורות הבאים. אות הרווחת לבאת לכל
העולם כולו, מה הים הכחלת התוים והרעננים הם פעמים בעמק
עמנו. מה הנוי כשרון הנעשה לבנין ולגדרה התחלו בקרב ו.
בת עמ לבולבו, לכל עם ישראל, אשר הוגלו מולדתו מעמק
בת שמשונים לא נעבר אות לכל קנני האומה וכות הולך לכל
שוונמתיה הנעלות.
לכו, תל-אביב, בבתק מה והגבורה ולהאיר את הנקבל
הדהלכו בארץ. מקבל בשבחה ואלים לכל עם ישראל. פרכו קריה,
בכרעה ונגדה והיות לאור עמק בישראל והתברכו בך כל אחינו
בארץ ובגולה נאמן. תל אביב, יצאו אחינו ומקוה לבנין בותנו
הלאומי - אמן!

מ. בינבנק -

תל אביב
כה סיון תרצ"ה.

* * *

כמה זמן קודם חצי־יובלה הראשון של תל־אביב נולד הרעיון על הוצאת ספר, אשר בו יֵאָסְפו תעודות ומסמכים ופרקי סטטיסטיקה של עירנו מראשית התהוותה, ובו יכתבו גם דברי־ימיו הראשונים של המפעל הישובי הגדול הזה, שיָצר עם ישראל בתקופת התחיה הלאומית. הצורך בדבר הורגש ביחוד למראה העיר, הפושטת מיום ליום צורה ולובשת צורה ועומדת להֵעָשות כרך גדול. אף ברור היה שיש לסמוך בכתיבת תולדותיה של עירנו גם על עדיות מיסדיה הראשונים ועדי־ראיה אחרים.

אחדים ממיסדי תל־אביב, ובראש וראשונה נשיאה כמעט מיומה הראשון ר׳ מאיר דיזנגוף, לא החמיצו את הרעיון ונגשו להגשמתו בעוד מועד. קרוב מאד היה הרעיון גם ללבו של המנוח ח. נ. ביאליק, אזרח עירנו, והוא השתתף בחבור התכנית של הספר, ואחרי כן גם בועדת המערכת. בועדת ההוצאה היו מלבד הנשיא מ. דיזנגוף — יש״י אדלר, ל. גליקמן, ב. גורלסקי, ע. א. ויס, ד. סמילנסקי, י. רוקח וי. א. שלוש (ז״ל).

רכוז החומר ההיסטורי של תל־אביב ועריכת הספר נמסרו לש. בן־ציון, אחד ממיסדי תל־אביב ומראשוני עסקניה, והוא התחיל שוקד על עבודתו זו, אבל המות קדמו בעצם תחלתה, ולא הספיק לכתוב אלא שני פרקים לדברי ימי יפו. יהי זכרו ברוך!

אחרי פטירתו של ש. בן־ציון, מסרה ועדת ההוצאה את עריכת הספר לא. דרויאנוב, אף כתב הוא עצמו מפי תעודות שבכתב ומפי עדים חיים את דברי־ימיה של תל־אביב מראשית התהוותה עד סוף הכבוש של האנגלים. מעכשיו כל מי שיבוא לחקור את תולדותיה של עירנו, או לכתוב עליה בכלל, אי אפשר יהיה לו שלא להסתייע בחומר שאסף ובפרקים שכתב א. דרויאנוב.

לצערנו, נתעכבה הוצאת הספר יותר מכפי ששערנו. מתחלה אמרנו להסתפק בספר בן ארבעים גליונות־דפוס בערך, אלא שבינתים, בהמשך העבודה, התרחבו גבולות תל־אביב במדה גדולה, והיה הכרח להרחיב גם את מסגרת הספר, עד ששים גליונות־דפוס ויותר, וגם לחלקו לשני כרכים. ואולם הקוראים לא יפסידו כלום בשל העכוב: ספר תל־אביב אינו סתם ספר־יובל, שנכתב לשם מטרה חגיגית שהיא. כאן נכתבה ההיסטוריה של תל־אביב במשך תקופה ידועה, וההיסטוריה — כל יום זמנה.

ובמסרנו לידי הקוראים את הכרך הראשון מספרנו, אנו רואים לנו חובה נעימה להביע תודה לכל אלה שעזרונו, אם עזרה כספית ואם עזרה ספרותית, והכשירו הכנת הספר והדפסתו. ומקוים אנחנו, שהצבור, ביחוד צבורה של תל־אביב וידידיה יקבלו בסבר פנים יפות את ספרנו, ויתנו לועדת ההוצאה את היכולת להוציא בקרוב גם את הכרך השני, שהחומר שלו נמצא כבר בעין.

אדר תרצ״ו

ועדת ההוצאה של «ספר תל־אביב»

* * *

היה קושי גדול בחבור הספר תל־אביב ועריכתו, ועוד לפני שאבאר את הקושי רואה אני להקדים ולאמר מיד: רק קצתו — אולי רובו — נוצח, כולו לא נוצח.

לא אני התחלתי בעבודה זו; התחיל בה חברי המנוח ש. בן־ציון, ומשלו היא המחשבה הטובה לכתוב על תל־אביב ספר גדול, אשר יספר לדורות, כיצד נוצרה עירנו, כיצד גדלה ומה דמות היתה לה בסוף חצי־יובלה הראשון. על היקף הספר ותכנו, כפי שתאר לו המנוח, מעידה התכנית, שפרסם קודם שנגש לעבודתו, — אותה התכנית, שגם המנוח ביאליק ויבדל לחיים רבניצקי וגם אני עזבנו עמו קצת בחבורה. ומשעה ראשונה קבל לפני על הקושי, שהוא נתקל בו. «אין מקורות, אין עבודות־הכנה, — אין כלום», — כך היה קובל, ומן העבודה לא הניח ידו והקדיש לה הרבה כוָנת הלב, כי יָקרה לו העיר, שגם הוא היה אחד ממיסדיה־בוניה. אפס, כי לא הספיק לכתוב בלתי אם שנים מארבעת פרקי יפו, — וגם שני פרקים אלו לא גמר מלאכתם והשאירם אחריו קצתם בדמות טיוט וקצתם בדמות קונספקט, — ועל אחוזת־בית ותל־אביב לא עלה בידו לכתוב כלום: אכלה אותו המחלה הממאירה, אשר דבקה בו וקפדה חייו.

זמן־מה אחרי מותו עברה העבודה הזאת אלי, ואז — רק אז — הוברר לי כל הקושי הגדול, שנתקל בו המנוח, וידעתי כל אֶמְתָּהּ של קובלנתו. אין מקורות, אין עבודות הכנה, — אין כלום. מתחלה רפו ידי, אבל להסתלק מן העבודה לא נתנני לבי: יקרה גם לי עירנו, אף כי רק מתושביה־אזרחיה אני, ולא מבוניה. חזקו עלי גם דברי חברים, כי לא אחדל מן העבודה, שכבר התחיל בה חברנו המנוח, ונשמעתי להם.

הרבה זמן השקעתי בְּאֵסוּף חומר ומקורות: פרוטוקולים, דקומנטים, ציורים, קטעי־עתונות. אספתי ערמה גדולה, ולהסתפק בה לא יכולתי: ראיתי לפני הרבה אבנים תלושות ומנופצות; אבני־בנין שלמות לא ראיתי לפני אלא מעטות. הפרוטוקולים — ביחוד של השנים הראשונות — קצתם חסרים תאריכים, קצתם חסרים החלטות, קצתם חסרים דפים שלמים, וכמעט כולם חסרים חתימות, ומה שקשה מִכֹּל — רבים מהם מכחישים אלו את אלו. במדה ידועה לא טובו מהם גם הדקומנטים, ומאלו ומאלו לא טובו קטעי־העתונות: הלה כותב ומודיע כך, והלה כותב ומודיע אחרת. לשם הבנתם וברורם של הרבה דברים סתומים פניתי לרבים מראשוני תל־אביב. קצתם נענו לי, וקצתם לא נענו לי. וגם אלה שנענו לי לא תמיד יכלו להחזיר לי תשובות ברורות על שאלותי וספקותי: הרבה דברים כבר נשמטו מזכרונם, והוצרכתי לחזור ולבקש ברורים בדרכים אחרות. פעמים הצלחתי, ופעמים לא הצלחתי. פניתי גם למוסדות שונים, שלפי השערתי יכולתי

לקבל מאתם דקומנטים או ברורי־דברים, ואף הם קצתם נענו לי, וקצתם לא נענו לי*. ולא אכחד: תמוהים עלי מאד גם האנשים וגם המוסדות, שלא נענו לי. כלום עוד הרבה ערים חוץ מתל־אביב בנינו, ואין חשיבות יתרה, אם דברי־ימיה של זו לא יכתבו כהלכה ובמלואם? —

לצערי, לא היו לי שום עוזרים בעבודת־ההכנה הזאת. היא ארכה לי יותר משנה שלמה, את כולה הוצרכתי לעשות לבדי, ומסבה זו ודאי לא נעשתה בשלמות הראויה לה. על כל פנים, רק לאחר שגמרתיה וסדרתי את כל החומר הרב שנאסף בידי וברר־תי מה שאפשר היה לברר במדה פחות או יותר מספקת, — רק אז יכולתי להתחיל בכתיבת הפרקים של דברי־ימי יפו, אחוזת־בית ותל־אביב, שהם יותר ממחצית כל הכרך הראשון שלפנינו.

ובנוגע לפרקים הללו יש צורך להעיר הערות אחדות:

א) נטיתי מעט מן התכנית, שהתוה לו המנוח ש. בן־ציון, פרוש: הרחבתיה עוד מעט יותר, ובמקצת משתקפים בפרקי, — או מוטב שאמַר: כוָנתי היתה שבמקצת ישתקפו בפרקי, — לבטיו הפוליטיים והתרבותיים, ובמקצת מן המקצת גם לבטיו הכלכליים, של כל הישוב העברי החדש מתחלתו עד סוף מלחמת־העולם. אם כך צריך הייתי לעשות — ישפוט הקורא.

ב) בפרקי אחוזת־בית ותל־אביב הרביתי בפרטים. תל־אביב היא העיר הראשונה, שבנינו אחרי דורי־דורות של גלות, וחשובים נראו לי הפרטים, כיצד התחלנו שוב מאמנים ידינו בבנין עיר. אמרתי: מוטב, שימָצאו בפרקי פרטים, שיַראו למי־שהוא מיותרים, משלא ימצאו בהם פרטים, שיכלו להַרָאות למי־שהוא נחוצים.

ג) כל מקום, שהיתה יכולת ליתן «רשות־הדבור» לדקומנטים — עשיתי כך. אבל בפרוטוקולים הוכרחתי לתקן את הסגנון (ונזהרתי מאד, שלא לנגוע אפילו נגיעה

* ארבעים ותשעה אנשים ומוסדות נענו לי. ואלו הם (לפי סדר אלף־בית; מודגשים שמותיהם של אלה, שמאתם קבלתי ידיעות, ברורים, דקומנטים, ציורים, עתונים וספרים במדה מרובה יותר משקבלתי מאת האחרים): רבי יוסף אהרנוביץ, אנגלו־פלשתינה בנק (אפ״ק), רבי משה אשולין, „בית־אחד־העם״ בתל־אביב, בית הספרים הלאומי בירושלים, בית־הספרים «שער־ציון» בתל־אביב, רבי דוד בן־גוריון, רבי יצחק בן־צבי, רבי אליהו ברלין, רבי צבי גאבר, המהנדס רבי אברהם גולדמן, רבי מנחם גילוץ, הגימנסיה «הרצליה», רבי מאיר דיזנגוף, רבי יחזקאל דנין, חברת הכשרת הישוב, רבי אפרים הלפרין, ד״ר ג. הרליץ (מנהל הארכיון המרכזי של ההנהלה הציונית בירושלים), רבי זאב ווילנאי, רבי עקיבא־אריה וויס, רבי ש. וורקול, רבי יצחק חיותמן, רבי אברהם גרשון חנוך, רבי אהרן טורקניץ, רבי שמואל יבניאלי, רבי יעקב יערי־פולסקין, רבי מרדכי בן־הלל הכהן, רבי א. לובראני, ד״ר יהודה־ליב מטמון־כהן, מרכז בעלי־מלאכה, רבי אבא נימן, רבי צבי נשרי, רבי רפאל סוורדלוב, רבי אברהם סוסקין, רבי דוד סמילנסקי, רבי זלמן פבזנר, רבי י. ד. פריאר (בר־דרורא), רבי יהושע ראדלר־פלדמן (רבי בנימין), הלשכה הראשית של הקרן הקימת בירושלים, רבי אלכסנדר־זיסקינד רבינוביץ, רבי א. רויטמן (פקיד בעירית תל־אביב), ד״ר ארתור רופין, רבי חיים רידניק, ד״ר אברהם שבאדרון, רבי אהרן שוחט, רבי מאיר שולמן, רבי סעדיה שושני, רבי יוסף־אליהו שלוש (ז״ל) ורבי יעקב שלוש. לכולם מביע אני גם במקום הזה את תודתי הנאמנה.

כל שהיא בתוכן): להשאיר את סגנונם של הפרוטוקולים כהויתם אי־אפשר היה בשום פנים.

ד) זהיר הייתי לציין מקורו של כל פרט ופרט, כדי שכל מי שיראה צורך בדבר תהיה לו היכולת לבקר את דיוקם של הדברים.

ה) הרביתי בציורים, משום שלפי דעתי ציורים מסבירים לא פחות — פעמים גם הרבה יותר — משמסבירים דברים שבכתב ושבעל־פה.

פרקי שלי אינם אלא חלק מספר תל־אביב. על־פי הזמנותי נאספו בידי משל מחברים שונים אחרים גם מונוגרפיות שלמות וגם מאמרים קטנים יותר. כמובן, נתקלו גם המחברים האחרים — ביחוד בעלי המונוגרפיות המפורטות — באותו קושי, שנתקלתי בו אני: אף הם הוצרכו להשקיע קודם־כל הרבה עמל ויגיעה באִסוף חומר ומקורות ובברורם, ובחפץ־לב עזבתי עם אחדים מהם בעבודת־הכנה זו.

עבודתי לספר תל־אביב פסקה בראשון באוקטובר 1935. באותו יום נמצאו אתי:

א) חומר רב שאספתי לשם פרקים חדשים על תל־אביב מאחרי מלחמת־העולם עד סוף חצי־יובלה הראשון.

ב) מונוגרפיות ומאמרים של מחברים אחרים, והם: 1) פרקי גיאולוגיה של תל־אביב, ד״ר ל. פיקארד; 2) פרקי גיאוגרפיה וטופוגרפיה של תל־אביב, ד״ר אברהם־יעקב בראוור; 3) פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב, ד״ר וואלטר פרויס; 4) אקלימה של תל־אביב, ד״ר אברהם ברוך־רוזנשטין; 5) עירית תל־אביב לכל מחלקותיה, דוד סמילנסקי; 6) תל־אביב לכל רחובותיה (עם ביוגרפיות קצרות ופוטוגרפיות של אנשים, שעל שמותיהם נקראו רחובות בעירנו), יעקב ווטצלר (עם הוספות שלי); 7) תבנית הבניה בתל־אביב, יוסף מינור; 8) בתי־הספר ובתי־החנוך בתל־אביב, יוסף עזריהו; 9) הישיבות בתל־אביב, יצחק גור־ארי; 10) הביבליותיקות בתל־אביב, שמעון ארנסט; 11) בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות בתל־אביב, צבי הר־שפר; 12) ביבליוגרפיה מפורטת של כל הספרים, שנדפסו ביפו ובתל־אביב (יותר משלשת אלפים ספר), מנדיל פרובסט; 13) ביבליוגרפיה מפורטת של כל הפריודיקה, שיצאה ביפו ובתל־אביב (יותר משבע מאות ערכים), זלמן פבזנר; 14) הדפוסים בתל־אביב, שמעון ארנסט; 15) העדות המזרחיות בתל־אביב, מנשה מני; 16) התעשיה בתל־אביב, דוד וולחונסקי; 17) הפועל העברי בתל־אביב ומוסדותיו, מ. נמירובסקי; 18) הבנקים בתל־אביב, ד״ר קורט גרינוואלד; 19—20) הקואופרציה בתל־אביב (קואופרציה אשראית, צרכנית ויצרנית), יצחק אבינרי ואברהם זברסקי; 21) המדיצינה והסניטריה בתל־אביב, ד״ר מ. רובינגר; 22) ההיגיינה בבתי־הספר של תל־אביב, ד״ר אברהם בנימיני; 23) הווטרינריה בתל־אביב, ד״ר אריה לויט; 24—25) העבריינות בתל־אביב; בתי־המשפט בתל־אביב, פלטיאל דיקשטין; 26—27) המוסיקה בתל־אביב; שירי־עם על תל־אביב (עם תוים למנגינות), מנשה רבינוביץ; 28) אמנות הציור בתל־אביב, נחום גוטמן; 29—31) ספורט בתל־אביב (המכבי, הפועל, המכביה הראשונה), יוסף יקותיאלי, י. בניהו וד״ר אלכסנדר רוזנפלד; 32) תל־אביב כמקום־מרפא

ד"ר אברהם בנימיני. – חמש המונוגרפיות, הנקובות ראשונה ברשימה זו, נדפסו בכרך הראשון שלפנינו*.

ג) חומר רב על כל המפלגות וההסתדרויות, המוסדות והאגודות בתל־אביב.

ד) הרבה ציורים וגם קלישאות למונוגרפיות והמאמרים, הנקובים באות בי"ת.

כל זה מסרתי לעיריה, ורוצה אני לקוות, שצבורה של תל־אביב יעשה את חובתו לעירו ויתן לועדת־ההוצאה את היכולת להוציא גם את הכרך השני של ספרנו, והיה הספר שלם.

א. דרויאנוב

כ"ג שבט תרצ"ו, תל־אביב

---

* שתי המונוגרפיות האחרונות, שנדפסו בכרך הראשון, וגם רשימת הרחובות, לא על ידי נערכו לדפוס.

תוכן הספר:

1. יפו: עמודים

א) מימי קדם עד חורבן בית שני . . . . . א. דרויאנוב 8—3

ב) מחורבן הבית עד ת״ר לאלף הששי . . . . ש. בן־ציון 19—9

ג) משנת ת״ר עד יסוד השכונה היהודית הראשונה ש. בן־ציון 30—20

ד) מנוה־צדק עד אחוזת־בית . . . . . א. דרויאנוב 66—31

2. אחוזת בית . . . . . א. דרויאנוב 141—69

3. תל־אביב:

א) פרק ראשון . . . . . א. דרויאנוב 210—145

ב) פרק שני . . . . . א. דרויאנוב 252—211

ג) פרקי גיאולוגיה של תל־אביב . . . . . ד״ר ל. פיקרד 265—253

ד) פרקי גיאוגרפיה וטופוגרפיה של תל־אביב . ד״ר א.י.בראוור 320—266

ה) פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב . . . . . ד״ר ו. פרויס 410—321

ו) אקלימה של תל־אביב . . . . . ד״ר א. ברוך 434—411

ז) עירית תל־אביב לכל מחלקותיה עד 1934 . ד. סמילנסקי 459—435

ח) רחובותיה של תל־אביב (רשימה מלאה למפה) . . . . . 464—460

4. תמונות וציורים.

לספר מצורפות מפה כללית של תל־אביב ושש מפות חלקיות.

יפו

תל־אביב ויפו – שתי ערים שכנות, סמוכות זו לזו עד בלי שום חציצת־שטח ביניהן. הראשונה–עיר־עלומים, בת עשרים וחמש, השניה – עיר־קדומים, בת אלפים; הראשונה – כְּלה יצירה של ישראל, השב לארצו ולמולדתו, השניה–אף בה, מלפני דורות אין־מספר ועד היום, יד ושם לישראל, שלא הניח מעולם ידו ושמו מארצו וממולדתו.

לפי ערכה וחשיבותה אחות היא עכשיו תל־אביב ליפו; לפני עשרים וחמש שנים לא היתה אלא נֵצר ממנה. ובבואנו לכתוב את תל־אביב, הבת הצעירה של יפו הזקנה,–כיצד נולדה וגדלה והגיעה למה שהגיעה,–דין הוא שנחלוק כבוד לאַם ונעמוד תחלה–ולוּ רק בדרך סקירה מועטת–על תולדותיה של זו וקַדמות הישוב העברי שלה. אף גם זאת: עצם התהוותה של תל־אביב לא תהא מובנת כל־צרכה אלא מתוך בינה בפרשת הישוב העברי של יפו בדורות האחרונים.

ומכאן ומכאן הכרח המבוא לספרנו–קצור דברי־ימיה של יפו.

יָפוֹ

א.

מִימֵי־קֶדֶם עַד חָרְבַּן בַּיִת שֵׁנִי

מאת א׳ דרויאנוב[1].

לפני כבוש־ישראל

ההיסטוריה אינה זוכרת את תחלתה של יפו, כי על־כן עיר־קדומים זו קדמה גם לרשֻמותיה הראשונות של ההיסטוריה. כנגד זה יודעת האגדה לספר הרבה על תחלתה. אין כמוה להדרת זקנה ושיבה, כי מלפני המבול היא קיימת ואותה לא מחו מימיו. הדה של אגדה זו נשמע גם באגדה תלמודית. «בראשונה עלה הים והציף את העולם עד יפו»[2], ועל פי דרכה דורשת האגדה התלמודית את השם «יפו» ומוצאת בו רמז לדברי הכתוב: «ופה ישית בגאון־גליך»[3]. — יָפת בנה אותה, על שמו היא נקראת יפו ובאחד מסלעיה נקבר נח אביו. — היונים קראו לה «יוֹפֶּה» ואמרו שבעלה של יוֹפֶּיאה בת־האלים בנה אותה והיה שליטה הראשון. — יש דורשים את השם «יפו» באופן אחר ורואים בו סמוכים למושג «יופי». ואמנם יפה היא הגבעה, שעליה יפו בנויה: בתכלתו של ים־התיכון רוחצות רגליה, ירק־דשא וזהב־פרדסים היא חגורה ועל ראשה שקט ובטחון. ואגדה יונית, אולי ילידת המזרח השֵמי, חמדה גם היא את יפיה של יפו ואל סלעי ימה כבלה את אנדרומידה האמללה, שנגזרה עליה גזרה בעוון אמה, כי הללה את בתה זו ותַשוה את יפיה ליפי בנות נֵרֵיאוס הקנאי. ומפורסמת היתה אגדה זו עד כדי כך, שפלַוִיוס דִמה עוד לראות בימיו את «כבלי־אנדרומידה» מחושלים אל ראשי־הסלעים של ים־יפו[4]. —

התושב היפואי הקדום השאיר אחריו רק עקבות מעטות, ומהן אין להציל דבר ברור על ראשית עתותיה של עיר זו. אף־על־פי־כן רשות נתונה לשער, שתחלתה מגיעה עד ארבעת אלפים שנה — אם לא יותר — לפני מנין הנוצרים. ראשונה נזכר שמה — בצורת

[1] נסתייעתי במקורות אלו: E. Schürer, «Geschichte des jüdischen Volkes», מהדורה ד׳, כרך א׳ וב׳; Karl v. Raumer, «Palästina», מהדורה ד׳, ליפציג 1860; י. קלוזנר, «היסטוריה ישראלית», כרך א׳ (מהדורה ב׳) וכרך ב׳, תל־אביב תרפ״ד; א זארזובסקי, «ארץ־ישראל הקדמוניה», «העולם» 1913, נו׳ 10־12; ש. טולקובסקי, «תולדות־יפו», תל־אביב תרפ״ו; י. זהורוביץ, «ארץ־ישראל ושכנותיה», ווינה תרפ״ג, ערך «יפו»; ז. ווילנאי, «יפו בימי קדם» (כתב־יד, שהמחבר מסר לרשותי והרשה לי בטובו להשתמש בו).

[2] בר״ר כג, יא; והשוה: ירוש׳ שקלים ו, ג, א.

[3] איוב, לח, יא.

[4] מלחמות (תרגום שמחוני, יוארשה תרפ״ג) ג, ט, ג.

«יאַ־פּוּ» של כתב־החרטומים – ברשימת הערים, שכבש תותמס השלישי, מלכה הגדול של מצרים (1447–1501)[1]. אף כי חֲבוּר־סלעים מפרצה, בכל זאת כבר היתה בימים ההם עיר־חוף חשובה בדרך שבין השיחור לכרמל, וכשלא יכל לה תותמס ביד חזקה, כי היתה שבתה בראש גבעה מגן לה, הצליחה ערמת מצביאו לרמות את שליטה וללכוד אותה. אחרי תותמס אנו מוצאים זכרה: באגרות תל־אמרנה מימי אַמֶנְהוֹטֶפּ השלישי והרביעי ובפפירוס המצרי, הידוע בשם «מסעי הַמּוֹהר», מימי רעמסס השני[2]. בכתבי הקדמונים הללו שמלפני 3300–3200 שנה היא נגלית לכל חשיבותה: עיר גנים ופרדסים, אבל גם עיר־מבצר על גבול השפלה והשרון; מפרצה–על צורי־סלעיו הזדונים–דרוש לרבים והוא שער־הים גם ליהודה וירושלים; לנמלה יבול־הארץ יובא לממכר ולחליפין; רבים מתושביה עושים כמה מיני מלאכה בברזל («פרזל» בלשון הפפירוס האמור), בעץ ובעור, ואומנים משובחים הם במלאכתם, וכאן, בעיר־חוף זו, החיים דשנים ורעננים, רבי־עושר ותענוגות. וכשם שחשובה היתה יפו כעיר־חוף, כך היתה חשובה גם לעוברי־ארחות ביבשה, ואותה מסלת־הקדומים הגדולה, הנמשכת והולכת מגדות־השיחור עד דמשק – אף היא על פני יפו עברה.

מכבוש־ישראל עד חרבן בית שני

אמנה, כדאית היתה יפו כי ילחמו עליה ובגללה, ומשום־כך רבות היו חליפותיה ותמורותיה, אבל רק זכר מעטות מהן בתקופותיה הקדמונות הגיע אלינו עד עתה. הרבה מאות שנים היה שלטונם של מלכי בית־פרעה עליה, אבל לא על־נקלה נתקַיֵם שלטונם זה בידם: לא אחת עמד להנתק, ופעמים גם נתק. אולי נתק גם בצאת ישראל ממצרים. כשהנחיל יהושע את הארץ לישראל יצא הגורל למטה בני־דן: «צרעה ואשתאל וכו׳ ומי הירקון וְהָרַקּוֹן עם הגבול מול יפו»[3], ודומה, שזמן־מה–אם בימי־יהושע, או אחריו–שלטו בני־דן גם בעיר יפו גופה ובחופה. על כל־פנים, מבין בני־דן היו אנשי־אניות[4], ובודאי סחרו גם הם אל יפו כצדונים שכניהם. אל חוף־יפו הובאו מן הלבנון עצי־ארזים ועצי־ברושים לבנין בית ראשון, וזכות זו תהיה לו לחוף־יפו גם בבנין בית שני[5]. לפי מסורת־אגדה עתיקה היו לו לשלמה יקבים ביפו, או בסמוך לה[6], ואולי צדקה ההשערה, שלאחר שכרת שלמה ברית עם פרעה מלך־מצרים ולקח את בתו לאשה ובתורת שִׁלּוּחיה נִתנה לו גזר (אבו־שושה של עכשיו), שפך את שלטונו – או, לכל־הפחות, נחתה השפעתו – גם על יפו. אל חוף־יפו עגנו אניות־תרשיש הגדולות, בהן הובאו ליהודה כסף וזהב, ברזל ובדיל ועופרת, שנהבים וקופים ותוכים, ובהן יצאו מיהודה «חִטֵּי־מנית ופנג ודבש ושמן וצרי»[7], כי על כן מדור־דור היה נמל־יפו, כאמור, שער־הים ליהודה וירושלים, ואם שלטה או לא שלטה יהודה ביפו גופה, משא־ומתן

---

[1] לפי זארזובסקי נזכר שמה ראשונה ברשימות מצריות, שזמנן הוא בערך אלף ושש מאות שנה קודם מנה״נ.

[2] תורגם עברית על־ידי ש. רפאלי ונדפס בירושלים של לונץ, כרך ט׳ (עמ׳ 91 ואילך).

[3] יהושע יט, מו.

[4] עי׳ שופטים ה, יז. ועי׳ י. גולדמן, בני־אשר, יפו תרפ״ד, עמ׳ קח ואילך.

[5] דברי־הימים ב׳ ב, טו (והשוה: מלכים א׳ ה, כף–כג); עזרא ג, ז.

[6] עי׳ ערך «יפו» בספרו הנזכר של הורוביץ והערה 19 שם.

[7] מלכים א׳ י, כב; יחזקאל כז, יב, יז.

תמיד, המביא בהכרח גם לידי ישוב, היה לה מאז ומקדם עם עיר־חוף ורוכלת־עמים זו. אף גם זאת זכור יזכור ישראל: «באניה באה תרשיש», אשר עגנה ביפו, ירד הנביא יונה, ובאוצר כתבי־קדשנו נתוסף ספר נפלא ומיוחד במינו.—

כשמונה מאות שנה קודם מנה"נ כבש אשור את יפו, ואחריו בעלוה בבל ופרס. 322 כבשה אלכסנדר מוקדון, וקצת יותר מעשרים שנה אחרי־כן שבה אל תחת שלטונה של מצרים. אבל זו היתה כבר מצרים הַמְיֻוָנה, ויפו נעשתה אף היא עיר של יַונות והתיַונות. בינתים השכין סחר־יהודה גם בזמן בית שני ישוב עברי ביפו, ויהי הישוב הזה מעוט לא גדול בקרב ישובם של היונים והעממים השונים המתיונים אשר בעיר. לא היו ימים מועטים ויפו יצאה שוב מרשותה של מצרים. 198 קשר אנטיוכוס הגדול, הוא אנטיוכוס השלישי למלכי בית־סיליקוס בסוריה, מלחמה על מצרים, הכה את סקוֹפַּס שר־צבאה ליד מערת פַּמייס וספח גם את יהודה וגם את יפו למדינת־מלכותו. וכשעמד אנטיוכוס אֶפיפנס בנו, הוא אנטיוכוס הרשע, וגזר את גזרותיו הרעות על ישראל והקיץ המרד של מתתיהו החשמונאי ובניו, לא נתנו יהודי־יפו ידם למורדים הלאומיים, כי על־כן הם, יהודי־יפו, היו המעטים בקרב שכניהם היונים והמתיונים המרובים. דומה היה, כי לב שכניהם אלו שלם עמהם, והנה עשו תושבי־יפו «נבלה אשר אין כמוה, בפתותם את היהודים הדרים בתוכם לרדת עם נשיהם וטפם אל האניות, אשר הכינו להראותם, כי אין איבה בינותם... ויהי בהיות (היהודים) בלב־ים ויטַבעו אותם במצולה, וימותו כמאתים נפש. וכשמוע יהודה (המכבי) את התועבה הגדולה הזאת, ויאסוף את אנשיו... ויציתו באישון לילה את החוף אשר לעיר באש, וישרפו כל האניות, וכל הנמלטים שמה הכו לפי חרב»[1]. המעשה הזה, שעשה יהודה לנקום נקמת דם־אחיו השפוך, היה גם מעין הקדמה למה שבצע אחרי־כן שמעון אחיו, אשר נתן את לבו להשליט את יהודה המשוחררת על יפו ולפתוח לפניה על־ידי כך את הים. תחלה כבש יונתן אה יפו כבוש ארעי, ולבסוף כבשה שמעון כבוש קים, ספחה למדינה העברית החפשית ועשאה «חוף־אניות לעבור ממנה אל איי־הים»[2]. וכדי שהסורים היושבים ביפו לא ימרדו בו ולא יאמרו להמריד עליו גם את האחרים, הקדים וגרש אותם. ומכאן ואילך, עד חורבן־יהודה, היתה יפו עיר עברית, אף כי בינתים היו גם הפסקות קצרות, שבִּטל שלטונה של המדינה העברית מעליה.

מלכי־סוריה לא נחו ולא שקטו. עינם הרעה צרה ביהודה, כי נפתח הים לפניה, אף קנאו קנאה גדולה להכנסות מדינתם, כי מעתה ירדו מכסי הסחורות, היוצאות והבאות דרך חוף־יפו, לא לאוצרם שלהם, אלא לאוצרה של יהודה. ומקנאה ומשנאה נסו, — ויש שגם הצליחו,—לחזור ולקרוע את יפו מעליה. אנטיוכוס סידֶטס, השביעי לאנטיוכוסים של בית־סיליקוס, שלח אל שמעון כי ישיב לו את יפו או ישלם לה כסף רב מחירה. וכשסרב שמעון לעשות אחת משתי אלה, והסכים לשלם רק סכום מועט, שִׁלַּח בו הנוגש הסורי את קנדיבאוס שר־צבאו להלחם אתו. אבל שני בניו של שמעון, יהודה ויוחנן, הכו את קנדיבאוס והכריחוהו ללכת מעמם. 135 נרצח שמעון ובמקומו עלה יוחנן (הורקנוס) בנו לשלטון. לא עברה על יוחנן שנה אחת בנשיאות ואנטיוכוס סידטס יצא להלחם גם בו ולנקום ממנו נקמת מפלתו של קנדיבאוס. והפעם שחקה לו השעה: על ירושלים שם מצור

[1] חשמונאים ב׳, יב, ג—ז.

[2] חשמונאים א׳, יד, ה.

ואת יפו לכד, ויוחנן הוכרח לכפר את פניו במנחה עשירה, כי יסור מעל ירושלים, ואת יפו גאל מידו בשכר מס, שהתחייב להעלות לו שנה־שנה. ואולם לא ארכו הימים ואנטיוכוס ראה צורך להתרצות אל יוחנן, כי יסייעהו במלחמתו עם הפרתים, וותר על מס זה.— שתי עדיות בקדמוניותיו של פלויוס, — אף כי יש ביניהן הבדל, שקשה מאד לישבו[1], — מעידות, שבימי יוחנן נפלה יפו שנית בידי הסורים — כפי הנראה בימי אנטיוכוס פילופטר (קיזיקֶנוס), בנו הצעיר של אנטיוכוס סידטס — והפעם עמדה לו רומי ליוחנן, ובכח כפיָה שלה שוב חזרה יפו ליהודה. ולא לחנם כפתה רומי רצונה זה על הכובש הסורי: צפרניה הטורפות כבר אִוו להן את סוריה לטרף, ונוח היה לה, שעד שתגיע גם שעתה של יהודה להטרף תעמוד יפו ברשותה של המדינה העברית הקטנה משתצא לרשותה של סוריה הגדולה ותעשיר אותה, אם ברב או במעט, על־ידי הכנסותיה. — בימי יורשיו של יוחנן (יהודה ואנטיגנוס, אלכסנדר־ינאי ואלכסנדרה־שלומציון אשתו) לא זזה יפו מרשותה של יהודה. אבל כבר נשמע משק־כנפיו של הטורף הרומאי הולך וקרב. 66 לפני מנה"נ, כשנה אחת אחרי מות שלומציון, המלכה־השליטה של יהודה החשמונאית, נגש פומפיוס, מצביאה הגדול של רומי, לגבול סוריה וכעבור זמן מועט בערך טרף את מלכות בית־סיליקוס. ואחרי סוריה — יהודה שכנתה. הצפרנים הטורפות כבר ארבו גם לה. ואמנם בשנת 63 נעשה פומפיוס ראש גם ליהודה, ואף כי השאיר לה מעין דמות של מדינה לעצמה, ולא קרא אלא את «חסותה» של רומי עליה, ואת הורקנוס (השני) החשמונאי, בנו של אלכסנדר־ינאי, שם נשיא בתוכה, למעשה כבר היתה יהודה מעתה פרובינציה רומאית, ופומפיוס התיז מעליה את ערי־החוף, וגם את יפו בכלל, כדי שתחלש ותִמק ולא יהיה לה כח לעמוד על חרותה. — ואולם גורלה של יפו העברית עדיין לא נחתך. פומפיוס נִגף במלחמה ליד פַרסַלוּס (48), ברח מפני יוליוס קיסר למצרים ושם נרצח. ויוליוס קיסר, שעלה להיות השליט היחידי של רומי, עשה כמה דברים טובים ליהודה וגם החזיר לה את יפו (44), אבל גם הוא הבדילה מכל שאר ערי־יהודה, כי פטר אותה מלהעלות מס לירושלים. — השתלשלות המאורעות אחרי רצח יוליוס קיסר והתנשאותו של אנטוניוס פתחה את הדרך בפני הורדוס האדומי לכסא־המלוכה של יהודה. הוא אָיַב את יפו, כי לא הודתה בו ושמרה אמונים לאנטיגנוס (השני) החשמונאי, ורק ביד חזקה כבשה האדומי (39), וגם לאחר שכבר נכונה היתה המלוכה בידו לא שככה איבתו ליפו והקים צרה לה — את קסריה שֶבָּנה ותקן לה נמל יפה ואותה עשה עיר־החוף ליהודה במקומה של יפו. לכפר על כל עוונותיו בנה הורדוס מחדש גם את בית־המקדש, והאגדה העברית, המחבבת את יפו ורואה בה את פתחה של ארץ־ישראל גם לעתיד לבוא (עי' למטה), גלגלה זכות לה, שיהא לה חלק לא רק בבנין־שלמה ובבנין־זרובבל, כי־אם גם בבנין־הורדוס, והיא מספרת: נקנור מאלכסנדריה נדב שתי דלתות של נחושת לבנין־הורדוס והוליך אותן בספינה. «עמד עליו נחשול שבים, נטלו אחת מהן והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו. בקשו להטיל את חברתה, עמד הוא וכרכה (חבקה), אמר להם: ,הטילוני עמה!', ומיד נח הים מזעפו. והיה מצטער על חברתה; כיון שהגיע לנמלה של יפו היתה מבצבצת ויוצאת מתחת דופני־הספינה»[2]. — ושוב יצאה יפו מרשותה של

[1] קדמוניות יג, ט, ב; שם יד, י, כב. ועי' שירר I, 261—262, הערה 7.

[2] כך הוא הנוסח בבבלי יומא, לח, א, אלא שהגירסה שם היא: «כיון שהגיע לנמלה של ע כ ו», אבל בתוספתא שם, ב, ד, וגם בירושלמי שם, ג, מא, א, הגירסה היא «י פ ו».

יהודה גם בזמנו של הורדוס, ושוב חזרה. קליאופטרה מלכת־מצרים, גדולת־היופי ורבת־העגבים, שנאה את הורדוס מאד, וברוב קסמיה בקשה לפתות את מאהבה, את אנטוניוס, כי ימגר את כסאו של הורדוס ואת מלכותו יתן לה. לזה לא נענה לה אנטוניוס, אבל נענה לה למסור לידה רוב ערי־החוף של יהודה, וגם יפו בכללן, וארבע שנים רצופות, עד מפלתה של קליאופטרה, הוצרך הורדוס לחכור את ערי־ארצו אלה מידה. עם מותה של קליאופטרה (30) החזיר אבגוסטוס את יפו להורדוס, כלומר: ליהודה. — כשמת הורדוס (4) ועל־פי אבגוסטוס נחלקה מלכותו לבניו, עלתה יפו בחלקו של ארכילאוס. אבל ארכילאוס השחית את דרכו כל־כך, עד שלסוף לא סבל לו אבגוסטוס עוד, הורידו מכסאו והגלה אותו, את מלכות ישראל בטל לגמרי ואת יהודה עשה גליל במדינת־סוריה (6 למנה״נ).

עכשיו התחילו ימי־השעבוד החשכים. וכשנגדשה סאת סבלו של העם והוא חגר שארית־כחו לנשל את השעבוד מעליו, היתה יפו אחת מן הראשונות, שמהן נפרע המשעבד המתנקם. בששים ושש למנה״נ, בתחלת סתיו, יצא קֶסטיוס גַלוס, נציבה של רומי בסוריה, להלחם ביהודה המורדת ולהכניעה. הוא בא עד קסריה ומשם שלח חלק מצבאותיו ליפו. «הצבא פשט על העיר משתי רוחותיה, מדרך־היבשה ומדרך־הים, והיא נכבשה על־נקלה. יושביה לא הספיקו להמלט וגם לא לעמוד על נפשם, כי מהרו הרומאים להתנפל עליהם והרגו אותם ואת נשיהם וטפם לפי חרב. ויהי מספר החללים שמונה אלפים וארבע מאות», והעיר שודדה ונהרסה[1].—קסטיוס גלוס לא הצליח להכניע את המורדים, וכשהגיע עד ירושלים וכבר שלוחה היתה ידו אל חומת־המקדש הסתלק פתאום והלך לו,— אם מחמת הכרח, או מחמת מזמה רעה. דבר זה לא הוברר. על כל־פנים, את שכרו קבל משֶלֵם מידי המורדים, שרדפו אחריו ורוצצו רוב חילו. בבושה ובחרפה שב לרומי ובמקומו באו משם—אספסיינוס וטיטוס בנו. החלו המלחמות בגליל וכמה מן היהודים נמלטו ליפו השדודה וההרוסה ובנוה מחדש ועשוה «עיר־משגב להם». פלַויוס מספר עליהם בלשון של בוז, שבשביל שנבצר מאתם להספיק לעצמם מחיה ממקומות־היבשה, כי נלחם האויב שם, «שמו פניהם לשוד־הים», וכפעם בפעם היו מפליגים בספינות שהתקינו להם והיו שטים «בין סוריה וכנען ובין ארץ־מצרים» וחומסים את כל הבא לידם, עד כי «לא יכלה עוד אניה להפליג בים זה מפחדם וממוראם». ולחנם לקח לו פלַויוס לשון זו לספר עליהם. הם נעשו שודדי־הים לא רק מאונס־רעב, אלא בעקר—כדי לחסום את הדרך בפני האניות, שנשאו צידה וצבא לאספסיינוס. ואין תימה, שאספסיינוס ראה צורך גדול לפַנות מעל דרכו אבן־נגף זו. עמד ושלח «צבא רוכבים ורגלים», ועלו על יפו לילה. ומבלתי־יכולת לעמוד בפני האויב, אשר בא עליהם כחתף, ירדו היפואים כלם, הם ונשיהם וטפם, לספינותיהם ולנו בים הרחק ממטחוי־קשת. ופתאום, עם שעת־בקר, הקיץ סער גדול, הוא «הסער הנקרא בפי יורדי הים הזה רוח־צפונית שחורה, ותטבע ספינות רבות בהתנגחן אשה ברעותה, וספינות אחרות נפצה אל הסלעים... ונוראה היתה זעקת הטובעים, ונורא היה קול נפץ הספינות»... רבים ירדו תהומות בהלחמם עם משברי־הים, רבים אבדו באבדן הספינות, רבים נפלו על חרבם ומתו, בראותם כי אין תקוה להם, ורבים מכל אלו «נסחפו עם זרם־הים ונֶפצו אל צוקי־הסלעים, עד אשר אָדַם הים מדמם למרחוק...

[1] מלחמות ב, יח, י.

והפליטים אשר חתרו והגיעו עד החוף, קמו עליהם הרומאים והמיתום... ויהי מספר הגופות המתות, אשר הקיא הים, ארבעה אלפים ומאתים». וכדי שלא יאמרו מורדים מן היהודים לשוב ולהכנס ליפו ולחסום שנית את הדרך בפני האניות, הנושאות לו צידה וצבא, העמיד אספסיינוס משמרות, אף «שלח את הרוכבים כי יפשטו על הכפרים הסמוכים וערי־הפרזות אשר מסביב ליפו וישחיתום»[1].

ככה כבשה והחריבה רומי—לא בחיל ולא בכח, כי־אם ברוח־סערה מן השמים — את יפו העברית כשנתים קודם החורבן. וכבוש זה היה גדול וחשוב בעיניה כל־כך, עד שגם מטבע מיוחד טבעה לזכרו. הנצחון, אשר נצח שר של־ים, נעשה לה לרומי נצחונה שלה. ומי יודע, אם לא כנגד הנצחון הנורא הזה, שנצח שר של־ים, טבעה גם האגדה העברית «מטבע» שלה, על־פי דרכה, ואמרה: «מניין אתה אומר, שכל ספינות שאובדות בים הגדול, וצרורות של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי־חמדה—שהים הגדול מקיאם לימה של יפו, שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא? תלמוד לאמר: כי שפע־ימים יינקו»[2].

---

[1] מלחמות ג, ט, ב ואילך.

[2] ספרי, ברכה, ולובלון אמר.

ב.

מֵחֻרְבַּן הַבַּיִת עַד ת״ר לָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי

מאת ש. בן־ציון[1].

כמה מן הסופרים «קוראי הדורות» נוטים להניח, שכיון שנעקר הישוב היהודי מיפו בזמן חורבן הבית, שוב לא חזר אליה עד תחלת שנות ת״ר לאלף הששי, אבל יש סימנים מובהקים ונאמנים המעידים אחרת.

מראשית תקופת־רומי עד כבוש־התורכים

לא ארכו הימים אחרי נצחונה של רומי ויפו שבה להיות כרך חשוב שבים, ואף־על־פי שמעכשיו היתה עיר רומאית־יונית, לא אָפס בה גם ישוב יהודי. ביתר דיוק: יהודים התחילו שוב חוזרים אליה ומתלקטים בתוכה. ביחוד, אחרי המרד של בר־כוכבא, כשנגזרה גזרה שאדם מישראל אין לו דריסת־הרגל בירושלים ואסור לו אפילו להסתכל בה מרחוק, גדל הישוב היהודי ביפו, כשם שגדל גם בערים הגדולות האחרות שבארץ. סוחרים יהודים, יוצאי מצרים ואסיה הקטנה ומקומות אחרים של מלכות רומי העצומה, באו ליפו והתנחלו בה, וישובה היהודי שב להיות ישוב חשוב. סימן מובהק לכך: במאה השניה, השלישית והרביעית למנה״נ, ישבו כמה מאמוראי ארץ־ישראל ביפו וגם נקראו על שמה — ר׳ אבא דמן יפו, ר׳ יוחנן דיפו, ר׳ נחמיה דיפו, ר׳ פנחס דיפו, ר׳ תנחום דיפו. קצת סימן לישוב יהודי ביפו אחרי החורבן יכול לשמש גם דבר זה שבמשנה ובתוספתא ובספרא אנו מוצאים דוגמאות מחיי־יפו לעניני־הלכה[2]. אף שמור זכרו של הישוב ההוא באבני־מצבות של בית־קברות עתיק, שנתגלה לפני ששים שנה בערך במזרחה של העיר, בשכונת «סכנית אבו־כביר». כששים אבני־מצבות נמצאו באותו בית־קברות עד עתה, וכמעט כלן של קברי־ישראל. הכתבות רובן יונית ומעוטן עברית וארמית. יש גם מצבות, שכתבתן היא תערובת של עברית ויונית, או של ארמית ויונית. שכיחה במצבות אלו המלה «שלום». שכיחים גם סמלים עבריים: מנורה ולולב. בכל אבני־המצבות הללו אין שום תאריך, אבל ערבוב־הלשונות מוכיח, שהן מן המאות הראשונות למנה״נ, כשהיונית נעשתה לשון־דבורו של כלל הישוב היהודי, והעברית והארמית, שהיו שגורות עדיין בפיהם של הרבנים והמלומדים, שמשו לדברים שבקדושה.

---

[1] פרק זה ושלאחריו נמצאו בעזבונו של ש. בן־ציון ז״ל. אבל מחמת יסורי־מחלתו לא הספיק המנוח לנסח דבריו נסוח אחרון. לפיכך היה צורך לשנות מן המטבע שטבע הוא, וגם להוסיף, חוץ מהערות, פרשיות קטנות חדשות. — העורך.

[2] הורוביץ, ארץ־ישראל ושכנותיה, ערך «יפו».

ציור א.[1]

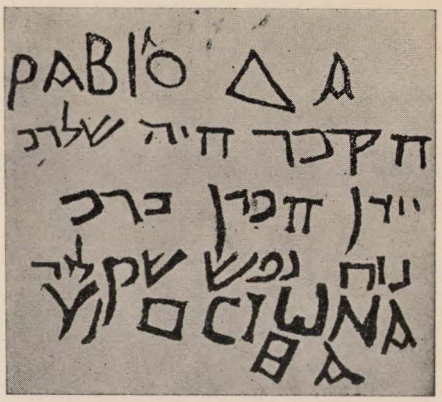

ציור ב.[2]

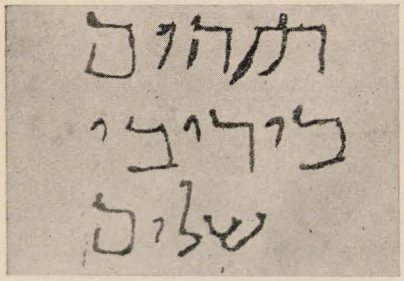

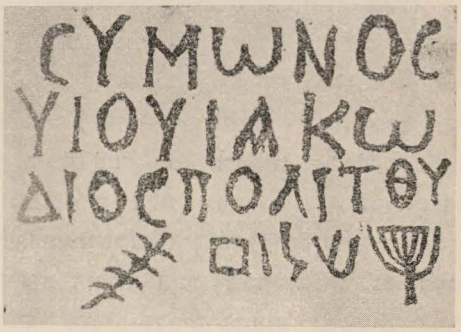

ציור ג.

ציור ד.

ואולם ימים קשים כבר נכונו לישוב היהודי שבארץ ובכללו, כמובן, גם לישוב היהודי שביפו. 395 למנה״נ נתחלקה מלכות־רומי לשתים וארץ־ישראל נפלה בחלקה של הקיסרות המזרחית, היא קיסרות־ביצנץ. מכאן ואילך גדלה חשיבותה של יפו, משום שדרכה עברו רוב הצילנים הנוצרים, שהיו עולים – ביחוד, מן המדינות הלאטיניות – להשתטח על קבר משיחם בירושלים. על־ידי זה נתרבה סחרה של יפו, בודאי גדל במדה ידועה גם ישובה, ובשליש הראשון של המאה החמישית כבר אנו מוצאים אותה מקום־מושב להגמון (בישוף) קתולי. אבל לישוב היהודי שביפו ושבכל הארץ היתה תקופת־ביצנץ שורה של גזרות רעות ושמדות, ורק שארית מועטת ממנו הספיקה לסייע ידי האישלם, שפרץ ועלה מן המדבר וכבש תחלה את יפו (636 למנה״נ), וכעבור שנה בערך גם את ירושלים ואת ארץ־ישראל כולה.

עם כבושה בידי שבטי־הערבים חדלה יפו מהיות הגמוניה נוצרית וגם שמה «יוֹפֶה»,

---

[1] ציור א: «הקבר הזה של רב יודן הכהן ברב נוח נפש (שם למד ז)». – יש רואים במצבה זו מצבת קברו של ר׳ יהודה הכהן, שהעיד יחד עם ר׳ יהודה בן בבא (עדיות ח, ב), ואם כך הרי היא מצבה של אמצע המאה השניה, בערך, למנה״נ.

[2] ציור ב: «תנחום בירבי שלום». – יש משערים, שזוהי מצבת קברו של ר׳ תנחום דמן יפו (עי׳ פסיקתא דרב כהנא, ראש «ויהי בחצי הלילה»), מאמוראי ארץ־ישראל של הדור החמישי.

כפי נוסח היונים, לא היה לה עוד, כי שבה להיות «יפו» כבתחלה. חשיבותה לא הופחתה. יהודים ונוצרים, שמגמת־פניהם לירושלים הקדושה גם לאלו וגם לאלו, היו בוחרים ברובם לעלות לשם דרך יפו באניות־סוחר, שהפליגו מחופי־איטליה לחופי־הליבנטה, והרבה יותר מתושביה הקבועים של יפו סייעו הם לעשות אותה עיר־שוק לארץ ולחוץ־לארץ. הגיאוגרף הערבי יעקובי כתב בשליש האחרון של המאה התשיעית למנה״נ, שיפו היא עיר־החוף של פִּילַסְטִין (פלשתינה). הישוב היהודי, שנתפשט בכל הארץ בתקופת השלטון של הערבים, ודאי תפס מקום הגון גם ביפו. ומהיותה סמוכה לרמלה, שהיתה אז עיר־הבירה של הארץ וגם מרכז רוחני ליהודים חשוב כל־כך, עד שלפעמים עברה אליה גם «ישיבת גאון־יעקב» מירושלים, יש לשער, שישובי היהודים בשתי הערים הללו הסמוכות זו לזו השפיעו זה על זה השפעה של גומלים: מרמלה יצאה השפעה רוחנית, ומיפו — השפעה מסחרית.

והנה באה תקופת־הדמים של מסעי־הצלב, הכתובה בדברי־ימי־ישראל באש שחורה על־גבי אש אדומה. ברבבות צלבניה עלתה אירופה הקתולית על ארץ־ישראל לכבוש את קבר־המשיח, ויפו היתה העיר הראשונה בארץ, שהדביקה אותה סופה זו. במאי 1099 נפלה יפו בידי גוטפריד הבולוני, אבל את העיר ואת ישובה ואת נמלה לא מצא עוד, כי בהגיע השמועה, שגוטפריד עולה מאנטיוכיה לרשת את ארץ־ישראל, הקדים אל־מוסטאלי, הכליף הפטימי, אדוניה של יפו בעת ההיא, ופקד על חיל־המשמר לרוקן את העיר ולהרוס אותה ואת נמלה, לבלתי־תת תחנת־ים לכובשים־הפרנקים. כחדשַׁיִם אחרי־כן, לאחר שגוטפריד לכד גם את ירושלים ועשה שם הרג רב במושלמים וביהודים גם יחד, שב ליפו והתחיל בונה הריסות חומותיה ומבצרה ונמלה, והמלאכה היתה זריזה וחרוצה כל־כך, עד שבמשך שנה אחת נרפאה העיר מחורבנה, תושביה הקודמים חזרו אליה וגם מן הפרנקים התישבו בה רבים, ונמלה שפע שוב אדם וסחורה רבה. היהודים לא נושבו ביפו הבנויה: אף כי גוטפריד, אשר נשבע עליהם לנקום בם דם־המשיח, מת בסוף אותה שנה, לא עמד רוח ביהודים מפני יורשי מפעלו ויורשי חמת קנאותו, וכשבעים שנה אחרי כן (בערך 1170) עדיין לא מצא בנימין מטודילה ביפו אלא יהודי אחד, צַבָּע לאריג, שתושבי־העיר היו זקוקים למלאכתו[1]. ואולם נראים הדברים, שמכאן ואילך התחיל ישוב יהודי גם ביפו הצלבנית. הנמל האחרון לציי המסחר הליבנטי היה נמלה של יפו. כאן היו הספינות מורידות את הצילנים לבוא לירושלים, והיו שוהות עד שובם משם, ועל ידי כך הלך וגדל סחרה של יפו. מסחורותיה היוצאות נודעו ביחוד צמר־גפן ופשתה, סָפֵר וסמים ובָשְׂמֵי־ערב, ומתוצרתה—סבון וכלי־חרס מזוגגים וכלי־זכוכית מצוירים ערבסקות וכתבות שונות, ותעשיתם של הכלים הללו היתה נתונה כמעט כולה בידי אומנים יהודים[2].

קרוב למאתים שנה היו ימיה של המלכות הלאטינית, יצירת כפיו של גוטפריד, ורוב ימיה — כעס ומכאובים: כעס־מלחמות מבחוץ ומכאובי־סכסוכים מבפנים. אלו ואלו דלדלו אותה דלדול אחרי דלדול. יפו לא עמדה תמיד תחת שלטונה, יש ויצאה מרשותה וחזרה, אבל סמוך לגמר הדלדול נטלה הימנה עיר זו לחלוטין. בִּיבַּרְס — מתחלה ראש מפקדיו של קוטוז, השולטן המַמְלוּקִי במצרים, ואחר־כך רוצחו ויורש־כסאו — לכד בשנת

[1] אוצר מסעות לי. ד. איזנשטין, ניו־יורק תרפ״ז, «מסעות ר׳ בנימין», 28, א.

[2] ש. טולקובסקי, תולדות יפו, 100–101.

1268 את יפו והגלה את תושביה והחריב את כולה על בתיה ועל חומות מבצרה, ובשממותה ספחה למצרים. עשרים ושלש שנים אחרי־כן (1291) כבש מַלִיך־אל־אַשְׁרָף, השולטן הממלוקי החמישי לביברס, את עכו, מבצרה האחרון של המלכות הלאטינית — ובזה תמו ימיה של המלכות רבת־הפשעים ורבת־הסבל הזאת.

לא רבו הימים ויפו התנערה שוב מחורבנה. ההיסטוריון הערבי אבופֶילדה, מלוחמי מלחמותיו של מליך־אל־אשרף, ספר עליה שלשים שנה לאחר שנכבשה למצרים (1321), שהיא עיירה אמנם לא גדולה, אבל נעימה ובצורה דייה. ועוד ספר עליה, שרבים סוחרים מקדימים לשוקיה ולנמלה נכנסות כל האניות הבאות לפלשתינה, ומכאן הן חוזרות ויוצאות למדינות־הים. — ביפו של מצרים חזר ונשתרש גם ישוב יהודי הגון. דבר זה אנו יודעים מפי ר׳ יצחק חילו, שעלה בשנת ה׳ אלפים צ״ג (1333) ממדינת ארגון שבספרד לירושלים, ובאגרת, ששלח לאביו וידידיו, כתב: «יפו היא יפת־הים. תושביה רבים ועשירים ומסחרם גדול. סחורותיה המיוחדות של יפו הן: שמן־זית, מטוה צמר־גפן, סבון ריחני, כלי־זכוכית, בדי־צבעונין, צמוקי־פירות ועוד. ליהודים יש ביפו בית־כנסת נהדר ובו הרבה ספרי־תורה עתיקים ויפים מאד. ליד בית־הכנסת — ישיבה וגם בית־אוצר לספרים. אבל מעטים מאד הם החכמים ביפו, מעטים הם גם לומדי־התורה בישיבה ועוד פחות מהם הם הבאים לבית־האוצר לעין בספרים. אוצר־ספרים זה מתנה הוא לקהלה מאת חכם אחד, שנפטר ביפו וצוה, שהספרים לא יִמָכרו לעולם, אלא יֵאצרו בבית מיוחד ליד בית־הכנסת, וגם השאיר קרן לבנין הבית»[1].

ואולם שַלְוָתה של יפו, המלומדת בפורעניות ובחורבנות, לא ארכה גם עתה אלא שנות־מספר. באביב 1336 הגיעה השמועה למצרים, שעל־פי האפיפיור יוחנן השנים־עשר נעשה שלום בין מלכי אנגליה וצרפת, האויבים זה את זה, והם מתכוננים יחדו למסע־צלב חדש, על מנת לחדש את המלוכה בירושלים, ומיד פקד השולטן להרוס את נמלה של יפו, בשביל שלא יוכלו הצלבנים להכנס לשם. ואם הפעם נִצלה העיר גופה והיא לא נחרבה, — אולי משום שבינתים הוברר, שגברה האיבה בין שני המלכים האמורים, ומסע־צלבם לא יקום ולא יהיה, — הנה כעבור תשע שנים (1345), כשחזרה והקיצה לשעה קלה בנצרות הקתולית הרוח של מסעי־הצלב, נפלה שוב אימת הצלבנים על מצרים, ועכשיו הספיקה אימת־שוא זו להחריב את יפו ואת נמלה חורבן גמור ולשים «מַעיר לגל, קריה בצורה למַפֵלה». סופר דברי־הימים של יפו, מר טולקובסקי, מספר מפי המקורות שהביא: באביב 1347 בא נזיר פרנציסקני ליפו ומצא את העיר כולה תל־שממה, לא נשארו בה אלא שני בנינים, ואף הם הרוסים למחצה, וכל ישובה של העיר — חֵילים מעטים ומפַקדם[2]. קל״ד שנה אחרי אותו נזיר פרנציסקני (1481) ראה את יפו ר׳ משולם בן־מנחם מפלורנציה, ואף הוא כותב: «יפו הוא מקום חרב כולו»[3].

---

[1] המקור העברי של אגרת ר׳ יצחק אבד, אבל נשתמר תרגום צרפתי שתרגם כרמולי, ועל־פיו חזר הרב י. ז. הורוביץ (בעל ארץ־ישראל ושכנותיה) ותרגם את הדברים לעברית והדפיסם בירושלים של לונץ, כרך י״ג, ומשם הביאם איזנשטין באוצר המסעות שלו.

[2] טולקובסקי, תולדות יפו, 105.

[3] רשימותיו של ר׳ משולם נדפסו בירושלים של לונץ, כרך א׳, עמ׳ 166—219, ומשם הביאם איזנשטין באוצר־המסעות שלו.

כלתה הרעה אל עיר זו: יעברו יובלות, יחלפו גם שנות מאות משעה שהחריבה אותה האימה מפני שִׁלְפֵי הצלבנות – והיא בחורבנה תעמוד.

מכבוש התורכים עד שנת הת״ר

ה׳ אלפים רע״ו (1516) נחתה על מצרים ועל סוריה ידו של סֻלים הראשון, שולטן העותומנים – והוחל המשטר התורכי בארץ. ארץ־ישראל, המרוחקה ממקומות השלטונים המרכזיים, נִתְּנָה בידי פחות וסגנים וסגני־סגנים – ותרב העזובה. ויפו החרבה והשוממה לא נבנתה ותהי תל־שממה גם מן הוא והלאה. ימים רבים. פרידריך השני, ההרצוג מליגניץ, לא מצא בה בשנת 1540 אלא שני בנינים, צריחים בראש הגבעה, ובהם חיל־משמר קטן לשמור על החוף ולהביט אחרי הצילנים, העולים דרך חוף זה לירושלים. והעליה היהודית נתגברה בימים ההם. התחילו קבוצות באות מבֵּין פליטי ספרד שבתורכיה, הללו על מנת לראות את הארץ ואת המקומות הקדושים, והללו על מנת להתישב בה, ואף העולים היהודים רובם דרך יפו עלו. וכיהודים כנוצרים לא מצאו בה מקום־לינה אלא בתוך כוכים חצובים בהר ששמשו בשעתם מחסנים לסחורה. וברבות־הימים נתעפשו מחמת הריסותיהם ונזדהמו על־ידי החיָלים, שעשאום בורות לאשפה ולשופכים – ובכוכים האלה היו העולים לנים עד צאתם בשיירה לירושלים. גם האדמה הטובה והפוריה שבמסִבֵּי יפו שֶׁממה ותהי לבִצות סרוחות וקטלניות, שֶׁכֵּן גם שם חדל הישוב זה ימים רבים מאימתם של קוֹרְסָרִים, שהיו מתנפלים על הישובים שאצל החוף וגוזלים וחומסים, ופעמים גם הורגים ורוצחים.

רק לאחר שלש מאות שָׁנה של חורבן נפקדה יפו והתחילה מתנערת מחורבנה. ספינות הצילנים שעגנו לחופה קראו לתגרים, כי יבואו לשָׁם לשֵׁם משא־ומתן. אבל בני־אדם מן הישוב עדיין לא נועזו לקבוע להם דירה במקום שמם זה, אלא משהיו הספינות באות היו אנשי־המשמרות שמיפו ולִפְנים־הארץ משיאים משואות ממשמר למשמר, ותגרי לוד ורמלה מתקבצים לאות הזה ובאים בשיירה עם סחורותיהם ליפו ועושים סְפוּת ונוטים אהלים ועורכים יריד למשך הימים שהספינות שוהות שם. דבר זה הצריך את הרשות התורכית להגדיל את המשמר ביפו, עמדה ובנתה צריח שלישי בראש הגבעה והושיבה גם בו חילים לשמירה. ה׳ אלפים תי״ד (1654) נתוסף עוד בנין אחד בתוך החרבות של יפו: אותה שנה בנו האחים הפרנציסקנים את «מלון־האורחים הלאטיני», הקָיָם עד היום הזה – ומכאן ואילך התחיל שוב ישוב קבוע ביפו ומסחר קבוע בנמלה.

לא קלה היתה תחיתה של יפו. ביחוד הכבידו עליה הבדוים, שהיו נכנסים לעיר הַמִּתְחַיָּה ושודדים וגונבים. לא הרפו ממנה גם שודדי־הים, ועוד בשנת 1689 פגעו בה קורסרים צרפתיים, שקרבו אל העיר וירו אליה. אף־על־פי־כן לא נמנעו תורכים ויונים וגם יהודים לעבור אליה ממקומות אחרים ולהתישב בה. כומר אחד גרמני ראה את יפו בשנת 1726 וכתב עליה: «היא דומה לכפר יותר משהיא דומה לעיר. בבתיה הדלים והפחותים יושבים קצת תורכים ויונים ויהודים וגם קתולים צרפתיים אחדים». אותו כומר פרסם בספרו גם ציור של יפו, ובציור זה, המובא כאן מתוך ספרו של מר טולקובסקי, אנו רואים את העיר בתחלת בנינה אחרי חורבנה.

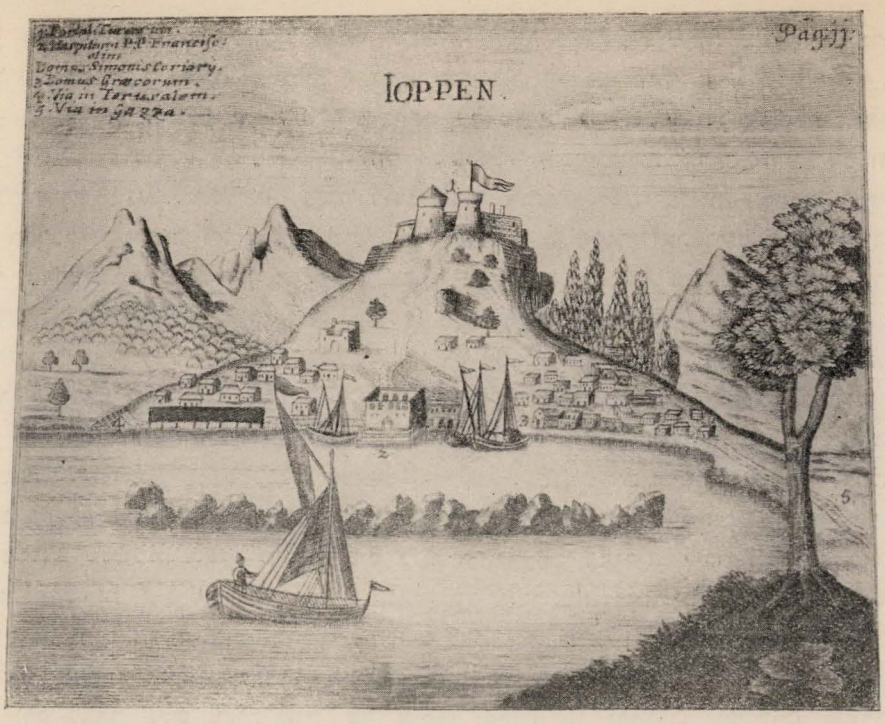

ציור ה; יפו בשנת 1726.

בראש־הגבעה – המבצר התורכי וצריחיו. בשפולי־הגבעה, מימינה ומשמאלה, עד לחוף־הים – שתי שכונות קטנות של העיר, שהתחילה נבנית מחדש. בין שכונה לשכונה – בנין גדול, מרובע, נטול־גג, הוא מלון־האורחים הלאטיני מיסודם של האחים הפרנציסקנים. הַמַּטָּעָה שבשמאלו של הציור היא, לפי המשוער, מטעת תפוחי־זהב, ואולי זוהי תחלת גדולו של «תפוח־הזהב היפואי», שלאחר זמן יצא לו פרסום גדול בעולם. במפורש מדובר עליו עשרים וחמש שנים אחרי־כן, בספרו של חוקר שְׁוֵדִי, שראה את יפו בשנת 1751 ומצא לִידָה פרדסים יפים, נטועים ביחוד תאנים ורמונים, אבל גם תפוחי־זהב. אותו חוקר, האסלקוויסט שמו, מספר, שלחוף־יפו באים שנה־שנה כארבעת אלפים נוצרים, העולים למקומות הקדושים שלהם, וכמספר זה גם יהודים[1].

ארבעת אלפים יהודים שנה־שנה – מספר מוגזם הוא זה. אבל נכון הדבר, שבימים ההם היתה בישראל התעוררות של עליה לארץ, אם על־מנת לחזור, ואם על מנת להשתקע, ומן העולים באו קצתם דרך יפו. ארבע שנים לפני האסלקוויסט (תק"ז–1747) עלה לארץ ר' גרשון קוּטֶבֶר, גיסו של הבעש"ט, ומכאן ואילך התחילה עלית־החסידים. שלש־עשרה שנה אחרי האסלקוויסט (תקכ"ד–1764) עלה לארץ ר' שמחה בר' יהושע מזאלושיץ, הסמוכה לברודי (חותנו של ר' שלמה דובנה). עד שהגיע לארץ עשה כחדשִׁים בקושטה, התבונן אל ארחות־חייו של צבור היהודים הספרדים שם, וברשימות־מסעו הוא כותב: «כל ספרדי ירא־אלהים והיכולת בידו – הולך לארץ־ישראל פעם אחת בימי־חייו,

[1] טולקובסקי, תולדות־יפו, 113–116, 147.

ומסבב והולך על קברי אבותינו הצדיקים והחסידים, וגם הנשים הולכות ומסבבות, ויחשב להם לכפרת־עון כמו שנאמר: וכפר אדמתו עמו, וחוזרים לעריהם ולבתיהם, ויש מהם הולכים להשתקע שם עד יום־מותם». ומנהג זה של עליה לארץ היה קבוע ומקובל כל־כך, עד ש«הקהל בסטאמבול היה שוכר כל שנה ספינה» מיוחדת להוליך את העולים, והיו מכריזים בכל בתי־הכנסיות: «הרוצה לעבור לארץ־ישראל, יכין צידה לדרך וכל צרכיו, כי ביום פלוני ופלוני הספינה זזה ממקומה»[1]. אף המנהג לעלות בשיירות מן הארצות הסמוכות לחוג את ימי־הפסח בירושלים ולשהות בארץ עד אחרי הלולא דרשב״י בל״ג בעומר הונהג, כנראה, בימים ההם, ובבואן היו השיירות נשארות ביפו כמה ימים לנוח מתלאות הטלטול והנסיעה בים. הרב חיד״א מספר ברשימות־מסעותיו של שנות תקי״ג–תקי״ח (1753–1758), ש«השר המשכיל ג׳יליפי יעקב זונאגה, הי״ו» בנה לצרכי העולים היהודים פונדק גדול מיוחד («חאַן») ביפו, ובו היו העולים חונים «בהשקט ובטח» עד צאתם ירושלימה[2].

על כל־פנים, יהודים מחוץ־לארץ, אם רבים או מעטים, היו באים בימים ההם לחוף־יפו. אף ראינו, שמראשוני בוניה של יפו אחרי חורבנה היו גם יהודים, והיתה שורת ההגיון נותנת, שהישוב היהודי ילך ויגדל כאן. למעשה אין הדבר כך, אלא להפך: בסוף הרבע הראשון של שנות הת״ק אין אנו מוצאים שום ישוב יהודי קבוע בעיר זו. אותו ר׳ שמחה מזאלושיץ, שהגיע לחוף־יפו ביום האחרון של שנת תקכ״ד, כותב, ש«בעוונותינו הרבים היא עתה כפר של נכרים ערביים». את מציאותם של יהודים ביפו אינו מזכיר אפילו בדרך רמז; שמע מינה, שלא היו שם יהודים כלל. עוד הוא מספר: מבֵּין הנוסעים היהודים של הספינה, אשר בה בא, היו רובם ספרדים («בערך מאה ועשרה») ומעוטם אשכנזים («כ״ט נפש»), ובכללם גם ר׳ נחמן מהורודנקה. האשכנזים נשארו בספינה, כי היתה דרכם לעכו, ומשם לצפת; הספרדים ירדו ביפו, ומשום שאותו יום ערב ראש־השנה היה, כאמור, והם סדרו להם ביפו מקום לתפלה, הוצרכו לשאל ספר־תורה מאת ר׳ נחמן. ואף מכאן משמע, שביפו לא מצאו לא יהודים ולא ספר־תורה. ועל אותו פונדק מיוחד, שבנה הנדיב ר׳ יעקב זונאגה (או: זאנט) בשביל עולים יהודים «והוציא עליו כמה אלפים», כותב ר׳ שמחה, ש«הערביים הדרים שם כל־השנה אין מניחים ליהודים, העולים מן הים ליפו, לנוח באכסניה זו רק שלשה ימים». ואולי לא תהיה זו השערה רחוקה, אם נאמר, שמשום שיפו נתרוקנה מישובה היהודי נשתנה בה לרעה במשך שבע שנים — בין זמן מסעו של הרב חיד״א לזמן מסעו של ר׳ שמחה—היחס ליהודים במדה כזו, שתחלה יכלו היהודים לנוח בפונדק «בהשקט ובטח» עד צאתם ירושלימה, ועכשיו כבר היו הערבים מציקים להם ומכריחים אותם שימהרו לצאת.

למה תם ישוב יהודי מיפו?

המשטר התורכי — זכרונו לא לברכה! — היה בארץ, והיא נתחלקה לפחות עריצים, שהתחרו והתגרו זה בזה. השנאה הישנה בין שבטי־הצפון ושבטי־הדרום חזרה ופרצה ברב עוז, ותגרות וחמס ושוד התחוללו ביהודה. מרוב חמסנים נשתבשו הדרכים, וגם בערים

---

[1] איזנשטין, אוצר־מסעות, 237 ואילך.

[2] שם, 237, א. — על פונדק זה מספר גם ר׳ שמחה (שם, 241, ב), והוא קורא לנדיב שבנה אותו: «ר׳ יעקב ב״ר דוד ז א נ ט».

חדלו שלום ומנוחה, ואדם מישראל שבא לארץ על־מנת להשתקע היה מִתְכַּוֵּן לשבת אם בצפת או בטבריה, כי הפחה מושל הגליל שמר על שלום ארצו, והוא גם שסייע הרבה, כי תשוב טבריה ותבנה מחדש על־ידי יהודים[1]. רק העולים, שנשאו את לבם לירושלים, סכנו את עצמם לבוא בדרך יפו, שערה של ירושלים. גם ביפו גופה חדלו השלום והבטחון. מושלמיה ונוצריה הסתכסכו בריב־מושלים, והישוב היהודי היה נתון בין אלו לאלו כבין הפטיש לסדן, וכנראה לא יכול להתקיֵם בעיר זו, ועל־כרחו נעקר מתוכה.

ומאותה שנה, שאנו עומדים בה (תקכ״ה–1765), ואילך תכפו צרות על יפו עד להשימה. החלה מלחמת־דמים בין מושל־דמשק ובין מושל־עכו, וידם של מושלי־מצרים היתה באמצע לסכסך, ויפו עיר־החוף נפגעה יותר משאר כל הערים מן הסכסוכים הקשים האלה. בזה אחר זה באו עליה קרבות ומצורים מכאן ומכאן. גבר הריב גם בפנים העיר, בין התושבים המושלמים והתושבים הנוצרים. כמה שנים היתה העיר נתונה לבזה ולהרס, ולסוף – י״ט במאי 1776 – גם להרג רב ונורא. מוחמד־בי – חיה בדמות אדם – שכבש את העיר ומלֵא אותה דם צוה לעשות את גולגלותיהם של הנהרגים פירמידה לכבוד כבושו, ולפי המסופר כִּנסה פירמידה פראית זו אל תוכה יותר מאלף ומאתים גולגלות[2]...

לא פסקה הרעה משערי־יפו גם לאחר ששככו תגרות־הדמים של הפחות־המושלים. בדוים חמסנים פשטו בארץ, וביפו התבצרו לסטים ושודדי־ים, שהטילו אימתם עליה ועל כל סביבותיה. ועולים יהודים, שבאו לכאן לשֵם עליה לירושלים, רבו תלאותיהם מאד בנפלם ביד עם־יפו זה. סַפָּנִים חמסנים התעללו בהם ברדתם אל החוף, וחַמְּרִים מזֻלּוּת־האדם עִנּוּם בדרך בצאתם לירושלים. הצלה כל־שהיא היתה לעולים, שֶׁחָסוּ בקונסולים של מדינות אחרות. משום־כך נתעוררו רבני־קושטה ובאו – בשנת תק״מ (1780) – לידי הסכם עם נוצרי אחד, חנא דומייה שמו – והוא קונסול לארבע ממלכות ביפו – כי ישגיח על העולים היהודים, שלא יהיו הפקר בבואם לארץ[3].

1799 (תקנ״ט) כבש נפוליון את יפו, אחרי הרסו תחלה את מצודתה. ולא היה זה כבוש רגיל, אלא פרץ פראות ואכזריות של סוֹלדַטֶסְקָה, שנִטל רסן הימנה והותרו לה כל הרצועות לשדוד, לרצוח, לנַבֵּל, לאנוס ולהחריב. שלשים שעה רצופות (6-7 מרץ 1799) אָרַך הטבח הנורא, עד שהאדם־החיה שבע שוד ותאוה ודם והפך את כל העיר לשדה־קטל איום, שעליו תמה גם נפוליון עצמו, אף כי עינו היתה רגילה במחזות מסוג זה. ארבעת אלפי השבויים, שהובאו אל המחנה הכובש, נורו כֻּלָּם על שפת־הים לעיני העיר על־פי מצותו של נפוליון. לפי ידיעה, שלא הוברר אמתותה כל־צרכה, לא חסו צבאותיו של נפוליון גם על פרדסיה של יפו והשחיתום, ולמרבה־החורבן היתה מגפת־דֶבר בעיר. אמנם היא הבריחה את נפוליון וצבאותיו, אבל היא גם החריבה את ישובה של העיר, כי לא נשאר כמעט בית, אשר לא נגע בו הדֶבר.

גם הפעם לא נמחו עקבות החורבן ביפו כמה שנים, עד שֶׁקָּם לה מושל בעל־מרץ וטוב־טעם: אבו־נבוט (1810-1820). הוא רפא את הריסותיהן של החומות והמצודה, חפר

---

[1] י. פרס. גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, תל־אביב תרפ״ו, 126, 133 ואילך.

[2] פרטי הדברים עי׳ תולדות־יפו, 116–120.

[3] לוח ארץ־ישראל של לונץ לשנת תרנ״ט, 79; ועי׳ גם רשימות־מסעו של הקראי בנימין ירושלמי באוצר־המסעות של איזנשטין, 215, א.

תעלה חדשה מסביב להן, בנה מסגד גדול, הוא המסגד הראשי של יפו עד היום הזה, תקן לפני המסגד שוק נאה עם באר־מזרקה יפה, ועוד באר־מזרקה גדולה בנה מחוץ ליפו, בדרך העולה ירושלימה, ועד עתה היא נקראת על שמו: «סֶבִּיל אַבּוּ־נַבּוּט»[1].

ראשית הישוב היהודי ביפו המחודשת

שבה ונבנתה יפו — וישוב יהודי לא חזר אליה. הישוב היהודי שבארץ כֻּלָּהּ התנַוֵן מרוב צרות ופורעניות, ורִבּוֹ על החלוקה בלבד היתה פרנסתו. העולים היהודים, שבאו מארצות שונות, רק תורה ותשובה ותפלה היו מטרת־בואם, ולשבתם היו בוחרים מקומות קדושים, בהם ספונים צדיקים וחסידים, ועל קברותיהם היו מרבים בתפלות ובתחנונים, ואלו יפו אפילו לקבר אחד קדוש לא זכתה[2]. ותהי גם מעתה רק מַעבר לירושלים עיר־הקודש. וכפי הנראה, באותם הימים, או קרוב לאותם הימים, נקבע סדר־העליה מיפו לירושלים, אשר עליו מספר המנוח לונץ מפי הרב המנוח רבי יעקב־שאול אלישר. על הרוב — כך הוא מספר[3] — היו העולים באים לא יחידים־יחידים, אלא שיירות־שיירות, גדולות או קטנות, וגוי פונדקי היה מורידם מן האניה ומאכסנם בביתו שנים־שלשה ימים, כי לא היו אז ביפו חמורים דַּי כל העולים, והדרך היתה בחזקת־סכנה והשיירה היתה טעונה שמירה. בינתים היה הפונדקי הגוי מודיע לחכמים והרבנים של עדת־ירושלים, כמה עולים באו, ופקיד־העדה ועמו אחד או שנים מן הַשַּׁמָּשִׁים היו מביאים ליפו חמורים ופרדות מן הכפרים הסמוכים לירושלים, עליהם היו מרכיבים את האורחים ואת חפציהם, ובתיבות מיוחדות, שהיו תלויות כעין עריסות משני צדי הבהמות, היו מושיבים את הזקנים ואת החלשים, שהרכיבה היתה קשה עליהם, והפקיד והשמשים וְהַחַמָּרִים היו שומרים על השיירה, לבל תאונה לה רעה בדרך, וכֻלם יחדו היו באים ירושלימה. לא היו ימים מרובים ואחד מחשובי־ישראל בקושטה, ישעיה אגימן, עשה מעשה לגאל את העולים היהודים מאותה אכסניה עלובה. הוא בא בשנת תק״פ לבקר בארץ, ובראותו את סבל העולים ביפו קנה שם בית גדול ועשה אותו מקום להכנסת אורחים, בין אורחים, הבאים מחוץ־לארץ ליפו, על־מנת לעלות לירושלים, ובין אורחים, הבאים מירושלים ליפו, על־מנת לרדת לחוץ־לארץ, או על־מנת לרחוץ בימה של יפו. אין ספק כמעט, שבית זה היה בית ראשון של ישראל ביפו החדשה, ומֵאין בה עדיין ישוב יהודי כתב אגימן את מקנהו בערכאות על שם העדה הספרדית אשר בירושלים. חדר אחד יִחֵד למקום־תפלה, והמנוח לונץ מוסיף: «כי אז היה כבר ביפו מנין מצומצם מאחינו». אף־על־פי שגם הוספה זו היא בכלל דבריו של עד נאמן, כהרב אלישר, מסופקת היא מאד, או שאותו «מנין מצומצם» אינו אלא שגגת־הזכרון, או שהוא לא נתקיים ביפו ויצא משם. יש בידינו עדות ברורה לכך. באביב תקצ״ג בא לארץ־ישראל דרך יפו רבי

---

[1] תולדות־יפו, 122—124, 126—127.

[2] יש שמועה, שלא היה ישוב יהודי ביפו משום שרבני הספרדים שבירושלים הטילו חרם על המתישב ביפו. לפי שמועה זו היתה כונת המחרימים, שיתרבה הישוב היהודי בירושלים ולא יתפורר פרורים־פרורים. את בטולו של החרם מיחסים לרבי חיים אברהם גאגין (עי׳ עליו בפרק הסמוך). אבל יש מכחישים דבר החרם הזה כל עיקרו ורואים באותה שמועה בדיה בעלמא. לברר את הדבר ולהעמידו על אמתותו לא עלה בידי.—ע׳ לוח ארץ־ישראל של לונץ לשנת תרנ״ט, 72, 78—79. ועי׳ גם הורוביץ, ארץ־ישראל ושכנותיה, ערך «יפו», 334, הערה 7. — ה ע ו ר ך.

[3] לוח ארץ־ישראל, שם.

יהוסף שווארץ, בעל «תבואות הארץ», והוא כותב בפרוש, שבאותו זמן «לא נמצא ביפו אף יהודי אחד»[1]. אמנם שנה־שנתים לפניו כבר נמצא ביפו ר׳ יהודה הלוי מראגוזה, שלאחר־זמן ראה את עצמו – ובצדק – אביה ומיסדה של העדה היהודית שם[2], אבל גם הוא לא בא אז לְשָׁם אלא לטפל בעולים היהודים, שמגמת־פניהם לירושלים, וכנראה לא ישב באותם הימים ישיבת־קבע ביפו, אלא היה בא לשָׁם לסרוגין, כשהיו עולים באים. יש, אפוא, להניח כמעט בבטחה, שאגימן יִחד בבית שֶׁקָּנָה חדר אחד למקום־תפלה לא משום שבאמת כבר היה אז ביפו «מנין מצומצם» של יהודים, תושבים קבועים, אלא משום שהאורחים היו זקוקים למקום־תפלה[3].

רמז ראשון לקבוץ יהודי קבוע ביפו החדשה אנו מוצאים רק בשנת תקצ״ט (1839). אותה שנה עלה מונטיפיורי שנית לארץ־ישראל ואשתו יהודית ומזכירו הד״ר אליעזר הלוי נתלוו עמו. וביומן־מסעה רשמה הגברת יהודית (בכ״א ביוני, שחל בערב־שבת), שמפני מגפת־החולירה, שפרצה אז ביפו, אי־אפשר היה להם להתארח בעיר גופה והוכרחו לחנות הרחק, על החולות שמחוץ לעיר, וגם לא יכלו להביא מיפו בשר כשר לצרכי־השבת, «לא בשר בקר וצאן ולא בשר־עוף», משום שגם «השוחט יצא את העיר מסבת־המגפה»[4]. משמע, שכבר היה אז ביפו קבוץ יהודי קבוע, שהעמיד לו גם שוחט קבוע, ולא רק לשחיטת־עופות, אלא גם לשחיטת צאן ובקר.

מהיכן בא קבוץ זה ואימתי היתה תחלתו? – זקני־יפו, שקבלו מפי קודמיהם, מספרים כך:

שנות תקצ״א–ת״ר (1831–1840) היו שנות שלטונו של הגבור המצרי איברהים־פחה. אחרי מחמד־עלי אביו, נציבה של תורכיה במצרים, שֶׁמָּרַד והמליך את עצמו. על ארץ־השיחור, כבש איברהים מידי תורכיה את ארץ־ישראל ואת סוריה ואת עדָנה, ואלמלא המעצמות הגדולות של אירופה, שהכריחוהו לשוב מאמצע הדרך, היה מגיע עד קושטה. הוא הנהיג משטר חדש לתקנת הארץ וישובה, ועשה לו שם גדול בארצות־הקדם. אז נמשך לב רבים מתפוצות־הגולה לארץ־אבות – ביחוד, הגלילה – בראותם, כי עת לחננה באה. והנה הפליגה בימים ההם – לכל המאוחר, בשנת תקצ״ח–ממארוקו, זו שקשה היתה תמיד לישראל כמצרים של ימי־פרעה, ספינת־מפרשים מְלֵאָה יהודים, אשר נִשְׁאָם לבם לעלות לארץ־ישראל על־מנת להשתקע. כפי הנראה, היתה דעתם גם הם להשתקע בגליל, ודרך חוף־עכו אמרו לבוא לשם. אבל בהגיעם עד לפני הכרמל קם עליהם סער גדול בים וספינתם נטרפה וגם נשברה. שתים־עשרה נפש מהם טבעו, והשאר נצלו בדרך־נס ועלו העירה, לחיפה. הם ראו בזה אות, כי מן השמים מעכבים עליהם מלעלות הגלילה, ובקשו לישב בחיפה, בסמוך ל«מערת־אליהו זכור לטוב». אבל האנשים היו ברֻבם אנשי־

---

[1] תבואות־הארץ, הוצ׳ לונץ, ירושלים תר״ס, עמ׳ מח וקסט.

[2] L. A. Frankl, „Nach Jerusalem!“, חלק ב׳, ליפציג 1858, עמ׳ 5.

[3] שאלתי את כבוד הרב הראשי לקהלות תל־אביב ויפו, רבי בן־ציון עוזיאל, והוא אמר לי, שחצרו של אגימן נמצאת ביפו העתיקה וברשותה של עדת־הספרדים שבירושלים היא עומדת עד היום. ועוד אמר לי, שעד הפרעות של תרפ״ט עדיין היה לה לחצר זו שמוש כל־שהוא, אבל מאז ואילך היא שוממה לגמרי. – העורך.

[4] אוצר־מסעות לאיזנשטין, 320, ב.

מעשה, למודי מסחר ועסק, וחיפה על ימה היפה ועל חופה הנוח לא היתה אז בלתי אם כפר עזוב. שמעו על שכם, שהיא עיר גדולה, ושם גם קברו של יוסף הצדיק, ומהם הלכו לשם – וחזרו, כי לא ישרה בעיניהם. הלכו לירושלים ומצאו קהלה גדולה וקדושה, אבל עסק ומסחר לא מצאו בה, כי הכל אל החלוקה עיניהם נשואות. ולסוף, אחרי טלטולים ונדודים, לא מצאו להם מקום טוב מיפו. זו – שדמות־בר וגנות־ירק ופרדסי־תאנים ורמונים ותפוחי־זהב סובבים אותה, וכל סביבתה הולכת ונְטַעַת ונזרעת, כי על־כן כפרים חדשים הושיב שם איברהים־פחה מבני־מצרים שהעלה, והעיר גופה שער־הארץ לבאים ולשבים, ומרבית סחר־הארץ דרכה תבוא ותצא. ואף אם יהודים אין כאן, הלא הם, המרוקנים, לא כאלמים יהיו בעיר, שכן גם הם שפתם ערבית, – ופה נושבו. נצטפפו תוך חצרו של אגימן, ורבי יהודה הלוי, הנזכר לעיל, מטפל בהם ומסייע אותם, ובעיניו זכה לראות ישוב יהודי חוזר ומתערה ביפו, העיר היהודית של ימי־החשמונאים.

ונפלא הדבר! בסערת־ים ובטרוף־אניות חרבה יפו היהודית, ובסערת־ים ובטרוף־אניה חזר אליה ישוב יהודי.

ג.

מִשְׁנַת ת״ר עַד יְסֹד הַשְּׁכוּנָה הַיְּהוּדִית הָרִאשׁוֹנָה

מאת ש׳ בן־ציון[1].

תחלת ישוב עברי חדש ביפו

שלטונו של איברהים־פחה בארץ לא אָרַך אלא תשע שנים ומקצת. בסוף 1840 הוכרח מחמד־עלי אביו להכנע לרצונן של המעצמות האירופיות, — ביחוד לרצונה של אנגליה, שהובע עם פיו של צי אדיר,—ולהסתלק מכל מה שכבשו הוא ובנו מידי תורכיה ולהסתפק בכתרו של משנה־למלך במצרים בלבד. אבל בטחון החיים והרכוש, שהוחל במדה שהיא בימי איברהים, והזכות האבטונומית, שהיתה מזמנו ואילך לכל כנסיה דתית לנהוג בחוקותיה, נשתמרו גם אחריו, בפרט במקומות שהיו שם קונסולים, אשר נשלחו מטעם ממשלותיהן להגן על נתיניהן. פחתה סכנת הנפש והרכוש — ורבתה העליה וגם ההתישבות.

החלו חיים חדשים — בעִקרם דתיים־רוחניים, וברובם — מחמת התחרותן של הכנסיות השונות: נבנו בתי־יראה ומנזרים, בתי־חולים ובתי־מקלט וגם בתי־ספר ובתי־מלאכה של מיסיות שונות, ביחוד בירושלים. בשנת תר״א (1841) נוסדה מטעם אנגליה ופרוסיה הבישופיה האנגליקנית הראשונה בירושלים, ולבישוף נתמנה מיכאל שלמה אלכסנדר, מומר מישראל, ששמש תחלה חזן ושוחט באנגליה, ומשום שהיתה כונתו, כפי הנראה, למשוך יהודים אחריו תקן בבישופיה שלו דרשות בעברית[2]. בעזרתה של צרפת חזרה רומי ויסדה מחדש (תר״ו—1846) אפטרכות לאטינית בירושלים. ובכלל גדלו והצליחו הכנסיות הנוצריות, ומנזריהן ומוסדותיהן ובתי־ספריהן התחילו פורשים את השפעתם על כל הארץ. היה עָלוי גם לכנסיה היהודית. בשנת תר״ב נתמנה רבי חיים אברהם גאגין לרב הכולל בירושלים, והוא היה הראשון, שנִתן לו פִּירמַן מאת הרשות המרכזית לשמש «חכם־באשי» (ראש־החכמים, ראש הרבנים, «ראשון־לציון» לפי המליצה העברית) בירושלים ואגפיה, ופירמן זה כשהוא לעצמו היתה התעודה הרשמית, שהרשות המרכזית מודה בקיומה של הכנסיה היהודית וחוקותיה המיוחדות לה[3].

---

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 9, הערה 1.—העורך.

[2] עי׳ הערך «אלכסנדר, מיכאל שלמה» באנציקלופדיה הישראלית של «אשכול», כרך ב׳, עמ׳ 634.

[3] י. פרס, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, 140 ואילך; פרומקין־רבלין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג׳, 276 ואילך.

ביפו נראו סימני חיים חדשים חילוניים יותר. המִצרים, שהעלה איברהים בשעתו, פלחים, שגדלו על עבודת הַשִּׁלְחִין בארצם, השביחו פרדסיה של יפו על־ידי השקאה מתוקנת, ותפוח־הזהב היפואי קנה לו שם טוב. אנשי־עסק ומסחר באו מבירות ונטעו על גבול יפו, משני עברי הירקון, עצי־תות מרובים לשם תוצרת־המשי. האניות החדשות, אניות־הקיטור, התחילו פוקדות גם את יפו, וברבות הַתַּיָּרים והסחורות היוצאות ובאות נעשו חייה של העיר מגֻוָּנים ועשירים יותר.

גם הישוב היהודי שביפו, עם כל מעוטו וצעירותו, בקש לו לקיומו מקורות־פרנסה אחרים מאלו של שאר הקהלות שבערי ארץ־ישראל. רוב עולי־ישראל מרוסיה ומפולניה ומשאר מדינות אמנם לא נושבו ביפו, כי נמשכו אל הקבוצים הגדולים שב«ארבע הארצות»—ירושלים וחברון, טבריה וצפת—שהתפרנסו בעקרם מן החלוקה, אבל יחידים יוצאים מן הכלל פרשו ליפו החילונית, עיר־המסחר והעבודה. עוד בשנת תקצ״ט הביאה אניה אחת לחוף יפו שיירה גדולה של «אשכנזים», ומהם נושבו משפחות אחדות ביפו ונתאחדו עם המרוקנים שקדמו להם כאן שנה־שנתים, התפללו יחדו באותו חדר, שהִקצה ישעיה אגימן בשעתו למקום־תפלה, ונעשו עדה אחת של «שלשה מנינים»[1]. הַתַּיָּר האנגלי ווילסון, שֶׁתָּר את הארץ בשנת תקצ״ט (1839), מונה חמשת אלפים תושבים ביפו, ובכללם מאה ועשרים יהודים (עשרים ושש משפחות), רובם מרוקנים, שעסקו במסחר, בחנוָנות, בִּטְוִיַּת משי, ויהודים בגדדיים שבאותו קבוץ היו בעלי מלוני־אורחים וגם עסקו בתעשית סַבּון, שהיה נמכר הרבה בסוריה[2].

ציור ו; יפו בשנת 1839.

[1] כך מנה ר׳ יוסף שווארץ את מספרם בשנת תר״ח, בערך (עי׳ תבואות־הארץ, הוצ׳ לונץ, עמ׳ קסט), והכונה היא, כנראה: שלשים בוגרים, חוץ מנשים וטף.

[2] הורוביץ, ארץ־ישראל ושכנותיה, ערך «יפו», 334, א—ב.

אביה ופטרונה של עדה קטנה זו היה ר׳ יהודה הלוי מראגוזה, שכבר שמענו עליו בסוף הפרק הקודם. מעטות הן הידיעות, שהגיעו אלינו עליו[1], אבל גם המעט הזה מספיק, כדי לראות שהוא היה אדם מופלא בזמנו ובמקומו. עֵרני ואיש־מעשה מטבעו, נאמן מאד בעיני חכמיה ורבניה של ירושלים, מופלג בתורה, מעורב עם הבריות ומקובל גם על הגויים שביפו והסביבה. קרוב לודאי, שהוא היה הראשון, שמצא עוז בנפשו להתישב ביפו — מתחלה ישיבת־ארעי לסרוגין ולבסוף ישיבת־קבע. כבר שמענו, שהוא בא לשָם בשנת תקצ״ב, בערך, ומאז ואילך היה פטרונם ושומרם של העולים היהודים, שעלו דרך יפו וירושלים. יש לשער, שבעצתו החליטו המרוקנים, פליטי־הסערה, להתישב ביפו, והוא גם דאג למלא מחסוריו ההכרחיים של הקבוץ הראשון הזה. הוא גם היה הרב הראשון של הישוב היהודי החדש ביפו, ואף הוא הוכתר מאת הרשות בתואר «חכם־באשי». בהיותו כבר זקן ושבע־ימים לא נמנע לנסוע לאלכסנדריה של מצרים והצליח להשפיע על הבארון מנשה, שיקנה ביפו בית לתלמוד־תורה, הקיָם עד היום הזה. כשעלה לודביג־אבגוסט פראנקל בשנת תרט״ז (1856) דרך יפו לירושלים, על־מנת ליסד שם בית־חנוך ולמוד לילדי־ישראל, לא עשה רבי יהודה כמעשה רבני ירושלים, שהחרימו את מפעלו, אלא היה הראשון להַראות את פניו ולברכו. אף נודע לו לפראנקל מפיו, שבאותה שנה כבר נמצא ביפו ישוב יהודי של ששים וחמש משפחות (מהן רק שלש אשכנזיות) — כארבע מאות נפש, וכבר היו לה לעדה זו בית־כנסת ותלמוד־תורה, ולצרכי־הצבור הוציאה ארבעת אלפים וחמש מאות גרוש לשנה, סכום לא־קטן בימים ההם, ולא מאת החלוקה בא לה סכום זה, אלא משל עצמה, בצורת תרומות שבועיות. אנשיה של עדה זו היו: סוחרים, חנוונים, משולחים[2] ואוכלי יגיע־כפיהם: בעלי־מלאכה, סבלים, מלחים וכדומה. מכל ששים וחמש המשפחות האמורות לא היו בתים אלא לארבע. וכבר היתה אז ביפו גם מעין התחלה של ישוב יהודי חקלאי. עוד בשנת תקצ״ט, כשעלה מונטיפיורי שנית לארץ־ישראל, רשם ביומנו כמה רשימות על הצורך ליסד בארץ־ישראל ישובים של יהודים לחקלאות. מלבד התועלת ושפור־החיים של יהודי ארץ־ישראל כשהם לעצמם ראה מונטיפיורי בזה גם דרך להשיב רבים מיהודי אירופה לא״י[3]. אבל לפי טבעו היה מסוגל רק למעשים טובים קטנים, ולא למעשים טובים גדולים, וכשעלה רביעית לארץ־ישראל בשנת תרט״ו (1855) קנה בקרבת יפו, מצפון לה פרדס של תפוחי־זהב ומסרו לידי יהודים. למפקח על הפרדס ועובדיו נתמנה גר־צדק, גרמני שקבל עליו דת־ישראל, דוד (פֶּטר) קלַאסָן, והלה הושיב עמו כעשרים איש מישראל וגם תקן באחד מבניני־הפרדס מקום לתפלה עם ספר־תורה, שהכניסה לו בתורת נדוניה האשה היהודית, אשר לקח מירושלים[4]. קשה מאד להבין, כיצד נועז קומץ קטן זה להתישב בערבת־החול, שהיתה רחוקה אז מן הישוב

---

[1] Frankl, Nach Jerusalem חלק ב׳, 5–6; לוח לונץ לשנת תרנ״ט, 72, 81; פנחס גראייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב׳ י״ד; פרומקין־רבלין, תולדות חכמי־ירושלים, חלק ב׳, 309 (סי׳ יג).

[2] פרוש: משולחים של סוחרים, ותפקידם היה לסובב בכפרים ולקנות בשביל שולחיהם מיני־דגן ושאר גדולי־קרקע וגם סחורות אחרות כגון עורות וצמר, שמן ודבש וכדומה, ויש שהמשולחים היו מגיעים גם עד עזה, מקום גדולו של החנטל (מין צמח בר, שמשתמשים בו לרפואה ולעבוד עורות).

[3] עי׳ ספרי־הזכרונות של מונטיפיורי בתרגומו של סביוב, ווארשה תרנ״ט, ספר ראשון, פרק יט.

[4] פראנקל, שם.

לכל־הפחות מהלך חצי־שעה. כפי הנראה, סמכו האנשים על רבי יהודה הלוי, שמהיותו מקובל על הרשות היה מגן להם. ולא עלה לא על דעתם של החלוצים אמיצי־הלב האלה ולא על דעתו של ר׳ יהודה הלוי מגנם, שמקום שמם זה עתיד להעשות שכונה שלמה — שכונת מונטיפיורי — בעיר עברית, זו תל־אביב.

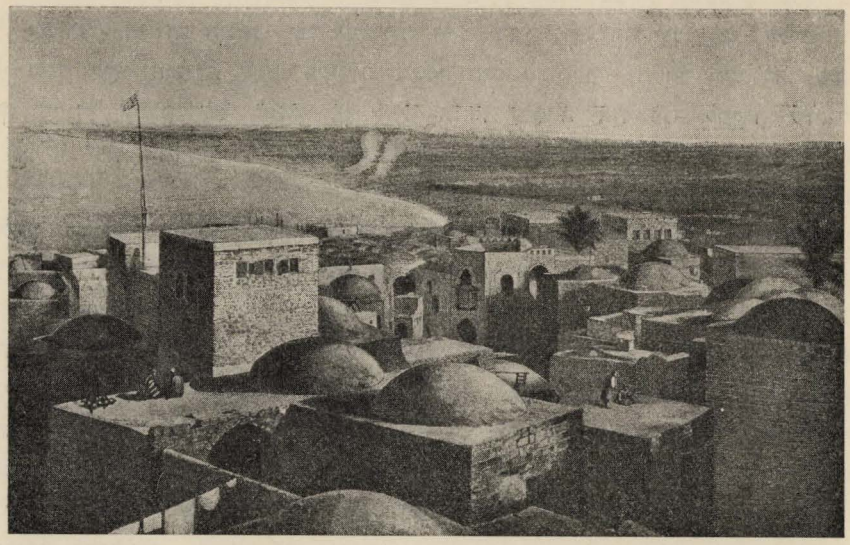

ציור ז; יפו בשנת 1858; מאחוריה—החולות, שעליהם נבנתה תל־אביב.

הנה כן, הוחל ישוב יהודי חדש ביפו. ומהיותה עיר־מסחר התחילה יפו מושכת אליה יהודים בעלי־עסק ומסחר גם מירושלים: את חיים אמזלג הספרדי, שנתמנה אחר־כך ביפו סגן לקונסול הבריטי, את חיים שמרלינג, שנעשה מיסדה של עדה אשכנזית מיוחדת ביפו וגם חקן לה מקום מיוחד לתפלה בנוסח אשכנז, וגם אחרים. והנה גם חדוש מופלא מאד. בשליחותה של החברה המופלאה החדשה, שהטילה עליה להגן על עניני־ישראל בארצות־פזוריו ולהתוות דרך חדשה לחנוך בניו, חברת כל ישראל חברים, בא קרל נֶטר בסוף הקיץ תרכ״ח (1868) לארץ־ישראל, ובעמדו על מרומי הר־ציון דבר ראמות על יעודו של עם־ישראל ותקות־שיבתו לארצו, על הצורך החיוני ללמד בני־ישראל בארץ־ישראל חיים חדשים של עבודה, וביחוד של עבודת־אדמה, ולא היו ימים מרובים והוא בא שנית לארץ ובמצותה של חברת כל ישראל חברים יסד ליד יפו חוה חקלאית ובית־ספר לחקלאות בשביל ילדי־ישראל — את מקוה־ישראל (תר״ל—1870)[1]. ירושלים, שהחרימה את מפעלו של פראנקל, אמרה להחרים גם את מפעלו של נטר, ואם משום שחששה להכעיס את נטר ואת שולחיו לא בצעה את אמרתה במפורש, לא נמנעה מלהודיע ברבים זמן מועט, בערך, אחרי הוסד מקוה־ישראל, ש«כל פעם בקום עלינו מי ומי החפץ ליסד על אדמת־הקודש בית למוד אחר זולת למוד תורתנו הקדושה, ונאספו כל

[1] נרסיס לון, חמשים שנות היסטוריה, תרגום א. אלמאליח, חלק ב׳, ירושלים תרפ״ז, 154 ואילך.— אגב: שם נאמר, שבשליחות ראשונה של חכי״ח בא נטר לארץ־ישראל באבגוסט 1866, וזוהי טעות; צריך להיות: באבגוסט 1868. ויש מי שנגרר אחרי טעות זו.

העדרים, עדרי צאן־ירושלים, צאן־קדשים, וגללו את האבן ההיא והכוה לרסיסים»[1]. זו היתה אזהרה ברורה לכל המתפרנסים והנהנים מן החלוקה, כי לא יהין איש מהם למסור את בנו למקוה־ישראל. ואמנם איש לא ההין ובירושלים כֻּלה לא נמצא אף איש אחד, שהעיז לא להשמע לדברי האזהרה ולשלוח את בנו לשם. יפו לא החרימה וגם לא אמרה להחרים. קבוצה היהודי היה מצער ולא הגיע עדיין לכלל צבור, המשמיע קולו ברבים. ובכלל, לא ידע הישוב היהודי של יפו את דרך החרמות והנדויים, כי על־כן מעצם תחלתו היה ישוב חילוני, שגם מקורות־פרנסה חילוניים לו – מסחר ועבודה. אבל גם בקבוץ היהודי שביפו לא נמצא אף איש אחד, ששלח את בנו למקוה־ישראל, אם מפני מעוטו של קבוץ זה, או משום שגם הוא נחת מגערתה של ירושלים, ונטר הוצרך לנסוע למצרים, לאזמיר, לסלוניקי ולקושטה ולאסוף שם יתומים ספרדים ותימנים ולהביאם אתו ליפו, על־מנת לחנכם במקוה־ישראל[2]. ואולי יש לשער, שעל־ידי כך נוצרו קשרים – ולו רק מעטים וקלים בתחלתם – בין אותם המקומות ובין יפו.

ובינתים נוצר ביפו ישוב חדש של לא־יהודים בנוסח חדש. באבגוסט 1866 באה ליפו חבורה אמריקנית נוצרית בת מאה וחמשים וששׁ נפשות ובראשן מדריכן ומנהלן, אדמס שמו. הוא בקש טהרה דתית, ולשם כך עלה לארץ על־מנת לבנות כאן מושבה לו ולחבריו־מאמיניו. הם לא היו חדורים רוח דתית נעלה כמוהו, אבל הלכו אחריו, משום שידע להשפיע בכח דברו, וגם בהבטחותיו, כי בארץ־ישראל יצלח בידם ליצור להם חיים טובים ונעימים אשר ינעמו לרבים יותר מן החיים באמריקה. בבואם לארץ הביאו אתם חמרי־בנין וגם כלי־עבודה לחקלאות ולמשק־בית. מתחלה חנו על חוף־הים ביפו, אחר־כך קנו להם אחוזת־קרקע קטנה מחוץ לחומת־העיר, צפונה, בדרך שכם, וכאן אוו מושב להם. אבל עד מהרה חלו הרבה מהם, כי לא היו בקיאים בתנאי־האקלים ולא ידעו להזהר, אף קשתה עליהם ידה של הרשות, שבקשה – כמנהגה – שלמונים על כל דבר, שאמרו אנשי המושב לעשות. והמושב נתבטל, והאנשים – לאחר שכמה מהם מתו בארץ – שבו לאמריקה[3], והאדמה אשר קנו עברה לידי אנשים מחבורת «בני־ההיכל» הווירטמברגיים, שראשוניהם באו לארץ בשנות 1867–1868. אף אותם הביא לארץ רעיון דתי, בקשת טהרה ועלוי דתיים, אבל הללו נשאו את נפשם אל רעיונם באמונה רבה, ורובם חקלאים, בני־בניהם של חקלאים, חרוצים, חסינים, אוהבי־עבודה ויודעי־עבודה. ובעלותם לארץ, ובהחלם לבנות בשנת 1871 (סוף תרל״א) את מושבתם שרונה ליד יפו היו הם החלוצים הראשונים לחקלאות מודרנית בארץ, ובמדה לא־מעטה כבשו הם את הדרך לפני החלוצים היהודים, שבקרוב תֵעשה יפו גם להם חֲנָיָה ראשונה.–

---

[1] ס׳ מעשה אבות וכו׳, ובו מדור שני בפני־עצמו אודות בתי־ספר חדשים (שוהלען, שקאָלעס) אשר נעשו בא״י וכו׳, ירושלים, שנת אסת״ר, עמ׳ נא.

[2] ש. הללס, מקוה־ישראל (חוב׳ ג׳ של ספרית הקרן הקימת «לנוער»), תל־אביב תרפ״ח, 32–33.

[3] Fr. Lange, Geschichte der Tempelgesellschaft, 313, 319 ואילך.

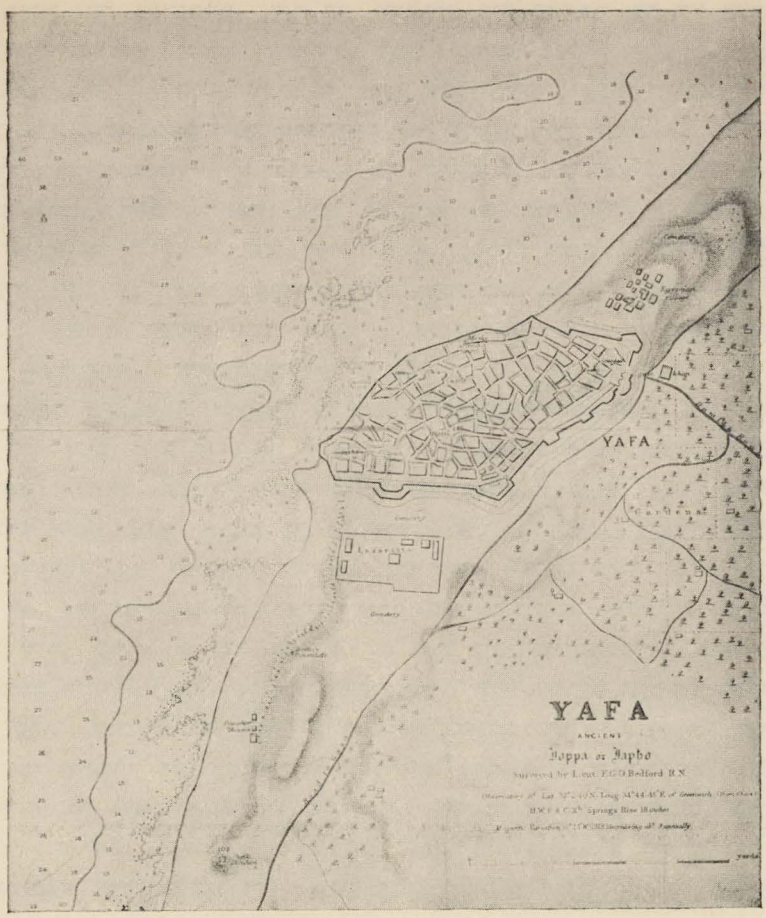

ציור ח; מפה של יפו משנת 1863.

מתחלת חבת־ציון ואילך הגענו לשנת השלשים של הת״ר.

הישוב היהודי בארץ הולך וגדל, אבל במדה מועטת מאד. רוב גדולו המועט־מִלְּגַו, בכח הרבוי הטבעי, ומעוט גדולו המועט־מִלְּבַר, בכח העליה מתפוצות הגולה. והוא, הישוב היהודי, מכונס כמעט כלו בשלש הקהלות הגדולות: בירושלים, בטבריה ובצפת. וירושלים היא המולכת על חיי הצבור היהודי בארץ. ובדין היא המולכת. גדולי־התורה־בירושלים מושבם; אנשי־הממון – בירושלים מושבם; ראשי־העסקנים – בירושלים מושבם; הסופרים והעתונים־בירושלים מושבם. וראה גם פלא: ירושלים עומדת בעקרה על התורה ועל העבודה שבלב, על החלוקה ועל מעשה־הצדקה, ובכל־זאת,־ואולי דוקא בשביל כך,־נמצאים בה אנשי־מעשה, אנשי־חזון־לב ומרץ רב, הפונים עורף לחלוקה ולמעשה־הצדקה ומבקשים לעשות חדשה בארץ־להתיק לאט־לאט את היהודי הירושלמי מחיי האתמוספירה הרעועה, אשר בה הוא נתון, ולהפנות אותו לחיים אחרים, לחיי עבודת־שדה ומשק חקלאי. והמה־רבי יואל משה סלומון וחבורתו־לא רק מבקשים לעשות, אלא גם עושים, ואחרי רוב עמל ויגיעות גדולות מיסדים – בשנת תרל״ח – את המושב החקלאי הראשון

לישראל בארץ, את פתח־תקוה. הנה כן, ירושלים היא המולכת על חיי הצבור היהודי, אבל גם שתי הקהלות הגדולות האחרות, טבריה וצפת, ובמדה ידועה גם קהלת־חברון הקטנה, נשמע קולן אף הן בחיי הצבור, ויש שגם ירושלים עצמה זקוקה לחזוקן שלהן.

יפו—אין קולה נשמע ובקהלות־הארץ לא תתחשב. י״ז מנחם־אב תרל״ט מת רבי יהודה הלוי, אביה־מיסדה ורבה הראשון של קהלת־יפו. בן תשעים ושש היה במותו[1]. לפני יובל שנים, בראשית תפקידו ביפו, לא מצא בה יהודים כלל, או שלכל־היותר מצא בה—לפי דבריו של לונץ, המובאים לעיל—יהודים במספר «מנין» מצומצם. עכשיו, כשהוא גמר תפקידו ויצא מן העולם בשיבה מופלגת ובשם טוב, כבר יש ביפו ישוב יהודי קבוע של שמונים «מנינים», בערך. רוב שברוב — ספרדים (לאו דוקא «ס״ט»; אדרבה, בעקר מרוקנים — «מערבים» — והשאר «ס״ט» וגם אחרים, הנכללים בתואר הקבוצי «ספרדים»), ומעוט שבמעוט—אשכנזים[2]. ושמונים «מנינים» אלו אינם עוד אבק־אדם, אלא הם מצטרפים כבר עד כדי קבוץ, שיש לו צורה ידועה. עובדים, בעלי־מלאכה, חנוָנים, תגרים, סוחרים וגם עשירים, המרבים בנכסי־קרקעות, כגון הצורף והחלפן העשיר אהרן שלוש ושותפיו חיים אמזלג ויוסף מויאל, וכמה מן הקרקעות, שהם מכניסים לרשותם, עתידים להיות שכונות מיוחדות של ישראל (נוה־צדק, נוה־שלום, שכונת־אהרן ועוד), וגם מושבה ראשונה של שבי־הגולה (ראשון־לציון). וכבר יש לו לקבוץ זה,—בעקר, כמובן, לספרדים,— מוסדות צבוריים. בית־כנסת של «הכולל» וגם מעין בית־ועד ל«חכמים» בביתו של שלוש: שם מתאספים לתורה, לתפלה ולתקון־חצות; תלמוד־תורה, שרוב תלמידיו מבני־הספרדים, ובו שלש כתות: כתה ללמוד־התפלה, כתה ללמוד־המקרא וכתה ללמוד־«חוק־לישראל» וקצת דינים. הנוסח וההברה הם, כמובן, של הספרדים. מיסדים גם תלמוד־תורה חדש, מיוחד לבני עשר ומעלה, הלומדים גמרא ושלחן־ערוך[3]. ועם כל זה אין עדיין שום ערך וחשיבות לקהלת־יפו. היא אינה תופסת מקום בשורת הקהלות. צעירה היא לימים, כבת ארבעים— יַלדה לגבי שאר הקהלות, הגדולות באוכלוסים וגדולות עוד יותר בזקנה, ומה לזו, שתמול נולדה, ביניהן?

ופתאום הגיעה שעתה של יפו לתפוס מקום ראשון, ודוקא אשכנזים הִתְפִּיסוּ לה מקום זה.

בתרמ״א — תרמ״ב התחילה התנועה של חבת־ציון וישוב ארץ־ישראל. רוסיה, המלכות הגדולה והעצומה, רודפת את היהודים, שולחת בהם אגרוף־רשע וּמְיַדָּה בהם יום־יום גזרות רעות. רומניה, המלכות החדשה הקטנה, מציקה גם היא ליהודים וכורתת עץ־לחמם. ויפו, שערה של ארץ־ישראל, הומה מרוב יהודים, השבים לארץ־אבות ומבקשים להנחילה לבנים ולבני־בנים. ידיעות מדויקות על מספר היהודים, שבאו ליפו בתרמ״א —

---

[1] נקרולוג של «יעקב סל״ה» (יעקב ספיר הלוי) ב«הלבנון» שנה ט״ז (תרל״ט — תר״מ), נומר 5, עמ׳ 36.

[2] אליעזר מרדכי אלטשולר, שעלה לארץ בשבט תרמ״ב, רשם ביומנו, שביפו נמצאו אז «כעשר משפחות», והכוונה היא: של אשכנזים («דאר־היום», נומר 296 לשנת תרצ״ג). אבל עינו הטעתו, והוא המעיט את מספר האשכנזים. על כל־פנים, עד תרמ״א—תרמ״ב היתה העדה האשכנית ביפו קטנה מאד.—ה ע ו ר ך.

[3] ציור של חיי הספרדים ביפו בימים ההם עי׳ בספרו של י. א. שלוש, פרשת־חיי, תל־אביב תרצ״א.

תרמ״ב, השנה הראשונה לחבת־ציון—אין בידינו. עד נאמן מבין העולים הראשונים, ישראל בלקינד, מספר על חמשת־ששת אלפים נפש[1] — מספר גדול מאד לגבי יפו של אותם הימים. לכל־היותר היו אז בישובה הכללי כשנים־עשר אלף נפש[2], — רובם ערבים ומעוטם יונים, ארמנים, יהודים ובני אומות אחרות,—ואם במשך שנה אחת, בערך, מלאו חוצותיה חמשה־ששה אלפים איש חדשים, הרי היתה זו מהפכה שלמה בסטרוקטורה של העיר כֻּלה. קל־וחומר שעליה זו השרתה מהפכה גדולה על הישוב היהודי של יפו, שבודאי לא היה בו אותה שעה יותר מאלף נפש. אבל עליה זו השרתה מהפכה — ושוב יש להדגיש ולאמר: מהפכה גדולה — על הצבור היהודי שבארץ בכלל, ולא של יפו בלבד. עליה זו לשם התנחלות, לשם עבודה, לשם תקון חיים חדשים, לשם חִלּוּץ עצמותיה ותחית רוחה של האומה כלה, פרצה אל תוך החומה הסגורה והמסוגרת של ארץ־ישראל כפרץ סופה, ההופכת — וגם עוקרת — את אשר יהין לעמוד בפניה. וסופה זו דרך יפו באה, ואין תימה, שבבת־אחת עלתה יפו על הקהלות האחרות ותפסה מקום ראשון.

חובבי־ציון המעטים שבעסקני ירושלים, והגדול שבהם—מיכל פינס—בראשם, אמרו להתחרות ביפו ולהסב לעירם את העבודה החדשה, עבודת־הישוב. ובמדה ידועה היה הדין עמהם. ירושלים היא מרכז הרשות, והעבודה החדשה תהא זקוקה לה, כי לא תכהה בה. ירושלים היא צומת־החיים של היהדות הארצישראלית, וגם לזו תהא העבודה החדשה זקוקה, כי תרצֶה. ירושלים, עיר־דוד ובירתם של ישראל, ישובים זרים סביב לה, ואם ממנה תצא העבודה החדשה, ודאי תהא ראשית מפעלה לעטר אותה, את ירושלים, ישובים של ישראל, וכלום יש זכות גדולה מזו? והעקר, ירושלים שקועה בחלוקה ובצדקה, בסכסוכים ובדברי־ריבות, והיא זקוקה לעבודה החדשה, לזרם החיים החדשים, כי תטהר. אבל דוקא בשביל כך התנגדו לה עסקני העבודה החדשה, ובראשם זלמן דוד ליבונטין, כי יָראו פן תאציל מן האתמוספירה הרעועה שלה על מפעלם. «מסבות המריבות ופרוד־הדעות בין אחינו בעיה״ק ירושלים», כותב ליבונטין, «לא יכולנו לבוא לשם לעבוד את עבודתנו», והוא וחבורתו בחרו ביפו, ולא בירושלים. ועוד נמוק חשוב הוא מוסיף, למה בחרו ביפו: «חפצנו לשמור על אחינו העולים, לבל ילכדו ברשת הסרסורים השונים, ועל־כן חשבנו, כי יותר טוב בשבילנו לשבת ביפו עיר־החוף, וכל העולים יוכלו לפנות אל הועד»[3], הוא «ועד חלוצי יסוד המעלה», הועד הראשון של שבי־הגולה לשם ישוב־הארץ, שליבונטין וחבריו יסדו בט״ו איר תרמ״ב[4]. מתחלה נכנס פינס בעובי־הועד והוא גם «ערך חוקיו ותקנותיו», אבל בראותו, שלא נעשתה עצתו ולא ירושלים תהיה המרכז, הסתלק מהיות חבר הועד, ומיסדי הועד הוכרחו לותר על האבטוריטטה שלו, אף כי הוא היה הגדול שבדורשי־ציון החדשים בא״י. הועד נוסד ביפו — והיא נעשתה עיר־הראשה

---

[1] י. בלקינד, די ערשטע שריט פון ישוב ארץ־ישראל, ניו־יורק 1917, חלק א׳, 29.

[2] אם בשנת 1886 לא היו בישובה הכללי של יפו יותר משבעה־עשר אלף נפש (טולקובסקי, תולדות־יפו, 153), הרי בשנות 1881—1882, לפני העליה הראשונה של היהודים, ודאי לא היו בו יותר משנים־עשר אלף נפש.

[3] ז. ד. ליבונטין, לארץ־אבותינו, ספר ראשון, תל־אביב תרפ״ד, 23 (ועיי״ש שם גם 121, 122).

[4] א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חבת־ציון וישוב ארץ־ישראל (לשם הקצור: «כתבים»), כרך א׳, אודיסה תרע״ט, סי׳ 12.

לישוב־הארץ. לא ירבו השנים וגם פינס עצמו יקבע דירתו בה לשם עבודת־הישוב.

יפו, שבעצם היתה עדיין בימים ההם עיר קטנה, יכלה לקלוט אל תוכה לכל־היותר מאות, אבל בשום אופן לא אלפי אנשים חדשים, ומחמשת־ששת אלפי העולים, שבאו אליה בתרמ״א—תרמ״ב חזרו ויצאו הרבה והרבה יותר משנשארו ונתערו בה. בכמה הגדילה אותה עליה גדולה את ישובה היהודי של יפו — מי יודע ויגיד? יש מגזימים ותופסים מספר גדול ביותר, ויש מגזימים ותופסים מספר קטן ביותר. מספרים פחות או יותר מדויקים וקרובים אל המציאות אין בידינו. ואולם, אחת אנו יודעים: מתרמ״א—תרמ״ב ואילך לא פסקה כבר יפו מהיות מה שהיא נעשתה באותה שנה ראשונה: השער לישוב היהודי החדש, ורוב העולים—אם לא כמעט כלם—יבואו בו.

והעליה לא חדלה. על אפו ועל חמתו של ראוף־פחה, פחת־ירושלים, שונאו ומשנאו של הישוב העברי החדש. הוא הסית,—לפי ידיעה, שלא הוברר כל צרכה עד היום הזה: בעטים של קנאי־החלוקה וחו״ר הספרדים,[1]—את השלטון המרכזי בקושטה לאסור על יהודי רוסיה ורומניה להתישב בארץ, והשלטון נִסֶּה ואסר, ואם בראשונה, קודם האסור, היתה העליה בבחינת זרם שוטף, הנה עתה, אחרי האסור, היתה בבחינת קלוחי־אט, המקלחים בסתר, אבל חדול לא חדלה. ויפו היהודית לא חדלה לגדול, ולוּ רק גְּדוּל אטי היה גְּדוּלה מכאן ואילך. לאט־לאט נתוספו לה בעלי־מלאכה, חנונים, סוחרים זעירים, בעלי אומניות חפשיות וגם סתם יהודים משכילים חובבי־ציון, שלא נקלטו בחקלאות. אף נתוספו לה קצת ילידי ערי־הקודש, ביחוד ילידי ירושלים, שהריחו ריח־הדוֹר, ובבקשם להחלץ מעולם־הַתְּהִיָּה, בו נולדו וגדלו, ולהכנס לעולם־המעשה, לא מצאו דרך טובה לכך, אלא יפו, ההולכת לקראת החיים החדשים.

וגם יפו המושלמית־הנוצרית הולכת ומתחדשת. החומה אשר עליה נפרצת משנה לשנה לשם הרחבת־הגבולין. לקראת ישוב חדש של יהודים יפו חדשה נבנית, והבונים—מושלמים ונוצרים מתושבי־הארץ, אם מבני יפו גופה ואם מבני מקומות אחרים, ועל גבולות יפו העתיקה מעונות לדירה ולבתי־מסחר יבנו. מדרום נבנית העג׳מיה, ומצפון, על ככר־השוק וליד כביש־ירושלים, שהותקן מחדש, מחסנים וחניות יבנו, וברובם הם נחכרים ליהודים החדשים, לאשכנזים, אשר מקרוב באו ומוסיפים לבוא.

ברם, רובו של הישוב היהודי עדיין נדחק לשבת בתוך החומה פנימה, ושם, מפוזרים ומובלעים בסמטאות האפלות, מתלבטים האשכנזים החדשים בקרב עם נכרי־לועז ובתנאי־חיים מוזרים, אשר לא ידעו הם ואבותיהם מעולם. וכמה בהם דלים וריקים, המתחבטים למצוא משלח־יד ומחיה—ואל מי יפנו לעזרה ולבקש עצה והוראת שעה? זאת ראו צעירי אשכנזים מילידי־הארץ, שהיו בקיאים בתנאי חייה ובמקצת גם בלשונות המתהלכות בה, ועמדו לעשות דבר־מה לעזרת העולים החדשים ההם, שנמצאו זקוקים לעזרה, ולעזרת עניי־העדה בכלל. המתחיל בדבר היה שמעון רוקח, צעיר כבן עשרים בעת ההיא. בשנת תרמ״ד, לפני היות מסלת־ברזל בארץ, חכר רוקח מאת הממשלה את מכס הכביש ירושלים־יפו. לרגלי עסקו זה יצא מירושלים עיר־מולדתו לגור ביפו, ובבואו לשם יסד מִבֵּין צעירי בני־עירו, שקבעו להם גם הם דירה ביפו, אגודה בשם «בני־ציון» לעזרת עניי־

[1] כתבים, כרך א׳, סי׳ 143; שם, כרך ג׳, תל־אביב תרצ״ב, סי׳ 1194 וסי׳ 1198.

העדה, הן מן התושבים הקודמים והן מן העולים החדשים[1]. זו היתה האגודה הצבורית הראשונה בישוב היהודי של יפו. כשנה אחרי־כן, בקיץ תרמ״ה, בא לארץ־ישראל קלמן זאב וויסוצקי, שנשלח מטעם חובבי־ציון לכונן שם ועד פועל. למזכיר ויועץ לקח לו את אלעזר רוקח (אחיו של שמעון רוקח), שהתגורר כמה שנים בחוץ־לארץ ועכשיו חזר לארץ. ושוב צפה ועלתה השאלה: ירושלים או יפו? פינס עמד גם עתה על דעתו, שירושלים צריכה להיות המרכז. נצטרפו לדעתו גם אחרים, ובכללם גם יהושע אוסובצקי, ראש פקידיו של רוטשילד ביהודה. ושוב לא נעשתה עצתו של פינס, — כפי הנראה, בהשפעתו המיוחדת של אלעזר רוקח, שוויסוצקי נשמע מאד לדבריו. הועד הפועל של חובבי־ציון נוסד ביפו, לראשו נתמנה אברהם מויאל הספרדי, ולמזכירו — אלעזר רוקח[2]. לא היו ימים מועטים ושני האחים הרוקחים, שמעון ואלעזר, יסדו חברה חדשה ביפו: «עזרת־ישראל». זו לא היתה כבר חברה של צדקה בלבד, אלא היא הרחיבה את גבולותיה גם אל מחוץ לתחומי הצדקה והתמיכה. על־פיה נוסדה ביבליותיקה ביפו, — היא הביב־ליותיקה «שער־ציון» של עכשיו בתל־אביב,—ולא בשביל יפו בלבד נוסדה, אלא גם בשביל המושבות, שיפו היתה «מטרופולין» להן (וכבר היו אז חמש מושבות כאלה: פתח־תקוה, ראשון־לציון, ודי־חנין, עקרון וגדרה); על־פיה סודרה מעין עזרה רפואית ביפו, ושוב לא בשבילה בלבד, אלא גם בשביל המושבות האמורות, והרופא הצעיר, הבילו״יי מנחם שטין, הוא הראש לעזרה רפואית זו, שלא ידעה יפו דוגמתה עד עתה; היא — חברת «עזרת־ישראל» — עזרה הרבה, גם בכסף וגם בעצה וחזוק מוסרי, למורדי ראשון־לציון, שמרדו בפקידות של רוטשילד; היא טפלה ב«הגירה הבלתי חוקית»—«להמתיק את הדינים» של העולים היהודים, שנכנסו לארץ בתורת תיירים לפי «הפתקה האדומה», וכשכלו להם ימי רשיונם היו שולחיו־שוטריו של ראוף־פחה רודפים אחריהם, כדי להוציאם מן הארץ; וממנה יצא גם הדבר החשוב ביותר—בנין שכונה יהודית על גבול יפו[3].

בשכונת נוה־צדק הכתוב מדבר. ומהיותה השכונה היהודית הראשונה על גבול יפו, ובמובן ידוע גם אמה של תל־אביב, ראויה היא שיִסָּפְרוּ גם כאן הדברים שסִפְּרוּ במקום אחר על ראשית הוסדה מפיו של אחד מראשוני תושביה, רבי פ י ב ל כ ה נ ו ב. וכך הוא מספר:

«באחת האספות של ‚עזרת־ישראל׳ הוחלט לבנות שכונה יהודית מיוחדת על גבול יפו. לקיים את ההחלטה הזאת מצאו וקנו מגרש בין הפרדסים שבדרך לירושלים וחלקוהו לחלקים. כל חברי ההנהלה וגם אחדים מיתר תושבי יפו היהודים נשתתפו בקניה זו, וקראו את המקום: נוה־ש ל ו ם. ואולם כשאמרו לגשת לבנין נועצו בעלי־המגרש עם יודעי־דבר, והללו החליטו שהמקום לא טוב לבנין, משום שאין מים מצויים בקרקע זו, וצריך יהיה לחפור באר בעומק של ארבעים אמה, לכל הפחות, מה שנחשב לפי האמצעים והמושגים של אותם הימים כאחת מן הנמנעות כמעט בהחלט. בינתים הציע למנהלי ‚עזרת־ישראל׳ המנוח אהרן שלוש, שהיו לו הרבה קרקעות על גבול־יפו, כי יקנו מאתו

---

[1] כתבים, כרך ב׳, תל־אביב תרפ״ד, עמ׳ 100.

[2] שם, כרך א׳ וב׳ (עי׳ ב«רשימות־הענינים» שם את הערכים: «וויסוצקי, ק. ז.», «ועד הפועל ביפו» ו«רוקח, א.»); ק. ז. וויסוצקי, קבוצת מכתבים, ווארשה תרנ״ח, סי׳ עין וסי׳ צד, ועוד כמה סימנים.

[3] כתבים, כרך ב׳ (עי׳ ב«רשימת־הענינים» שם את הערכים: «עזרת־ישראל» ו«רוקח, א.»).

מגרש לבנין השכונה החדשה. מר שלוש הבין דבר לאשורו, כי אם יתחילו לבנות שכונה חדשה על אדמתו, יגדל הישוב היהודי כאן וממילא יגדל גם ערכן של יתר קרקעותיו, ולפיכך הסכים למכור למנהלי „עזרת־ישראל׳ אדמה זו במחיר זול מאד—עשרים אלף אמה באלפים וחמש מאות פרנק בערך, וגם את תשלום הסכום המועט הזה הסכים לדחות לשנה תמימה. רק תנאי אחד התנה, שבמשך השנה תתחיל עבודת־הבנין. הצעתו נתקבלה, מנהלי החברה קנו את המגרש, חלקוהו לארבעים ושמונה חלקים, שלש מאות אמה החלק, מלבד מה שהוקצב לרחובות, קראו למקום הזה נוה־צדק וגם תקנו תקנות, שעל־פיהן תבנה השכונה. ואלה היו עקרי־התקנות: כל חבר משלם תיכף בהמנותו על השכונה החדשה שבעים פרנק מחיר האדמה ולחשבון הוצאות שונות. מכאן ואילך— מאתים פרנק לשנה בתשלומים לשעורים. בכסף הנאסף שנה שנה בונים בתים ומחלקים אותם לחברים בגורל. כל חבר הזוכה בבית משלם חוץ ממאתים הפרנקים האמורים עוד מאה פרנק לשנה בתורת שכר־דירה (סכום זה בערך היה אז שכר־דירה לבית בן שני חדרים), וממאת הפרנקים הללו מצרפים ששים פרנק לחשבונו שלו, וארבעים פרנק — לקופה הכללית»[1].

וכך נבנתה השכונה היהודית הראשונה ביפו—שכונת נוה־צדק[2].

---

[1] כתבים, כרך ב׳, עמ׳ 101.

[2] בנין «נוה־צדק», התחיל, כנראה, בתרמ״ז, או לכל־המאוחר בתרמ״ח. מר ז. פבזנר המציא לי בטובו מארכיונו אכסמפלר של «ספר תקנות מושב נוה־צדק, אשר יסדה חברת עזרת־ישראל» (נדפסו ביפו בשנת תרמ״ז). על אכסמפלר זה חתומים בחתימות־ידם: «ד״ר שטיין, אלעזר רוקח, הק׳ ראובן בלאטנער, הק׳ מאיר האמבורגער, ברוך שמעון רוקח». בתקנות נאמר, שהחברה עזרת־ישראל קנתה מאת «הגב׳ ר׳ אהרן שלוש הספרדי» «נחלת כרם (יכיל שבעה־עשר אלף ושלש מאות אמות מרובעות, שהם מאתים אמה אורך ברוחב שמונה ושמונים אמה)», ולא «עשרים אלף אמה»; המחיר לא נתפרש. «שטר־המקנה נכתב על שם האדון הנכבד ר׳ ראובן בלאטנער».

ורואה אני להביא שורות אחדות גם מתוך ההקדמה הקצרה, המתחילה בלשון הכתוב: «שובי אל עריך אלה!»:

«תנועת הישוב בארה״ק רחבה ונסבה ב״ה בימים האלה, עד כי גם בערי ארץ־יהודה התרחב והתפשט ישוב אחינו, ובפרט בעיר יפו— —אליה ינהרו המונים־המונים מאת ב״י לשכון בתוכה, איש־איש ומלאכתו בידו. עי״ז עלה השער של בתי־מעון, ורבים־רבים מאחינו, אשר לא חננם ה׳ בעושר, עליהם לשבת צפופים במעונות צרות (!), אם כי ירבו במחירם. ראתה חברת עזרת־ישראל ותבן, כי עת לעשות להרחבת הישוב פה, והוא לכונן מושב חדש מאחינו במקום אשר ישלוט אויר צח. — — — ובהתאסף ראשי חברת עזרת־ישראל לטכס עצה בהענינים העומדים ברום עולם הישוב, הסכימו כולם לשים לב על מחסורי בתים לאחינו ב״י הגרים פה ע״י־ק יפו זה מכבר, וגם לאלה אשר חדשים מקרוב באו, ואשר המחסור הלזה נכר ונרגש(!) עד למאד, כי על כל בעל־משפחה לשלם מדי שנה בשנה סכום גדול יותר מכפי כחו עבור מעון צר. ואחרי החקירה ודרישה בזה החליטו לעשות פה כמעשה אחינו בירושלים עיה״ק ת״ו, אשר ע״י קבוץ כחותיהם וע״י קביעת תשלומים לעתים ממושכים בזמנים ידועים עלתה להרבה מאות משפחות מאחינו להנחיל להם נחלת־בית». נמצאנו למדים, שבנין השכונות החדשות בירושלים שמש זרוז ודוגמה למנהלי «עזרת־ישראל».— העורך.

ד.

מִנְוֵה־צֶדֶק עַד אֲחֻזַּת־בַּיִת

מאת א. דרויאנוב.

מתרמ״ז עד תר״ן־תרנ״א

באו לה ליפו שנות משא־ומתן. בשנת 1885 הוציאה 106.000 תיבות תפוחי־זהב, והכניסה בפדיונם 26.500 לירות, ובשנת 1890 הוציאה 200.000 תיבות והכניסה—83.120 לירות; בשנת 1886 היה סחרה (אימפורט ואכספורט) 360.435 לירות ובשנת 1890 – 706.821 לירה[1]. במדה לא־מעטה, לפי הערך, עמד לה ליפו גם בנין המושבות העבריות שבגלילה להרבות את מסחרה ולהגדיל את אמידותה. ביחוד, אותן המושבות, שנבנו בידו הרחבה של רוטשילד. ולאו דוקא בתי־מסחר של ישראל, אלא גם בתי־מסחר של אחרים השבירו צרכי־הספקה וצרכי־בנין למושבות הנבנות, ובתי־המסחר של אלו ואלו יש שקצתם ראו גם ברכה מרובה בסחרם זה, שסחרו אל המושבות העבריות.

עם גִדול מסחרה של יפו התחיל גם גִדול בנינה. החומה אשר על העיר נהרסה כלה (1888), ויפו פרצה מעל תלה לכל שלש־רוחותיה שביבשה. אף לחוף־הים נבנו בנינים ונעשו תקונים, שכבר היה צורך גדול בהם: נבנה בית־מכס; הותקנה תחנה לסירות, השטות בין עצם־החוף ובין האניות, העוגנות הרחק ממנו, מפחד צורי־סלעיו; הורחב הרציף, אף נבנתה דבשת־אבנים עם כֶּבֶשׁ המימה לפֵרוק המטענים. ובטבור־העיר הלך ורב הבנין. תחלה נבנתה בסוף הרחוב, שנקרא רחוב־ירושלים, שורה גדולה של חניות, ובמשך זמן מועט הוחכרו כלן. אחרי־כן עמד אחד מעשירי־הנוצרים ובנה ליד בית־הקברות המושלמי שורות חניות ומחסנים ועליות על גביהם לדירה, ואף עליהם קפצו חוכרים מיד[2]. ורוב החוכרים—יהודים, אם מבין התושבים הקודמים ואם מבין העולים החדשים. הישוב היהודי כבר נכנס לעובי חייה של עיר זו, איננו עוד כמות מבוטלת בה, כבר תפס בה מקום נכר, כי על־כן כבר מצא את דרכו גם כאן לחנוָנות, למסחר, לכמה מיני סוכניות ולכמה סוגי עבודה ומלאכה. אבל עדיין איננו ישוב, היושב בבתיו שלו, הסוחר את סחרו במחסניו ובמשרדיו שלו והעושה את מלאכתו בבתי־המלאכה שלו: עדיין הוא ישוב־חוכר, אם מותר לאמר כך, וכמעט כֻּלו תלוי תמיד בדעת המחכירים, שהם במובן ידוע בעליו. חוץ משכונת נוה־צדק הקטנה אין לו עדיין שום אחיזה באדמתה של יפו. והנה התחיל מתמלא

[1] טולקובסקי, תולדות־יפו, 150, 152.

[2] ז. סמילנסקי, הישוב העברי ביפו, הוספה להעומר, כרך א׳, חוברת א׳, עמ׳ 11.

גם חסרון זה. זרח בֵּרנֶט קנה גם הוא מאת אהרן שלוש מגרש גדול, כבן עשרים אלף אמה, והמגרש קרוב לרחוב החדש, הנרחב, רחוב בוסטרוס, וכאן נוצרה השכונה היהודית השניה, שכונת נוה־שלום, שגדלה ורחבה לאחר־זמן וקלטה לתוכה חלק גדול – אם לא רוב–הישוב היהודי שביפו.

התחילה מתרחבת גם יריעת החיים הצבוריים של ישוב זה.

אלעזר רוקח הוכרח לפרוש ממשרתו, משרת מזכיר לועד הפועל של חובבי־ציון סמכה עליו חמת הפקידות של רוטשילד בשביל שהיתה ידו במרד של ראשון־לציון, ופינסקר הוצרך לסלקו מעבודתם של חובבי־ציון, כדי שלא להקניט את רוטשילד ואת פקידיו עושי־דברו בארץ. במקומו של רוקח נתמנה פינס למזכיר של הועד הפועל, ובתרמ״ח יצא לגור ביפו[1]. אבל גם פינס היה איש צבורי ועסקן צבורי כל־ימיו ולא יכול גם הוא להצטמצם במסגרת העבודה של חובבי־ציון, שעדיין היתה אז מסגרת צרה ביותר, והוא ואחרים עמו נתנו את לבם לסדר הנהלה לקהלת יפו. בכ״ז סיון תר״ן היתה אספה כללית, וברוב דעות נבחר ועד של «ראשי ומנהיגי עיה״ק יפו ת״ו», «שבעה טובי העיר», אשר «על־פיהם יצאו ויבואו כל עניני־העיר». והנבחרים: חיים שמרלינג, מאיר המבורגר, יחיאל מיכל פינס, שמעון רוקח, בצלאל הכהן לאפין, יעקב הרצנשטין וא. דונדוקוב. למזכיר הקהלה הוזמן הסופר יעקב גולדמן מירושלים. בכל אלו אין אף ספרדי אחד. סימן, שהספרדים לא נאותו עדיין להאשכנזים להיות עמהם קהלה אחת, מאוחדת. אבל לא ירבו הימים והם יסכימו לכך, כמו שנראה למטה. ובחודש תמוז לאותה שנה אמרה קהלת־יפו עם החוזר הראשון, ששלחה «לכל ערי־ישראל בקודש ובחוץ־לארץ»: «יוָדע לכן, אחיותי, כי מהיום שבתי להיות עדה בישראל גם אני»[2].

את יסֹד ועד־הקהלה סייעה הרבה לשכת «שער־ציון» של בני־ברית ביפו, שגם היא נוסדה באותה שנת תר״ן. מיסדה היה הד״ר ווילהלם־זאב הרצברג, נשיא לשכת «ירושלים», וראשוני חבריה היו: מיכל פינס (נשיא), שמעון רוקח (סגן) ואהרן־מרדכי פרימאן (ממיסדי ראשון־לציון, מזכיר); הבילוי״ים: ישראל בלקינד, הד״ר מנחם שטין, מנשה מאירוביץ ודוב ליבוביץ (אריאל); מאיר בלקינד, בצלאל הכהן לאפין, פיבל כהנוב, עקיבא ליברכט ועוד אחרים, שלא נתפרשו שמותיהם[3]. כאמור, היתה ראשית פעלה של הלשכה– לסייע ידי העוסקים ביסֹד ועד־הקהלה; עוד מעט ונראֶה שוב בסדור עניניו של ועד־הקהלה ופעלה יֵראה גם במקצועות אחרים של עסקי־הצבור.

מוסדות־חנוך צבוריים היו לו לישוב היהודי ביפו שנים: תלמוד־תורה לילדי הספרדים ותלמוד־תורה לילדי האשכנזים. היו, כנראה, גם «חדרים» של מלמדים פרטיים, וכשנה אחת לפני הוסד ועד־הקהלה נתוסף גם בית־ספר מודרני, לפי שעור הדברים בימים ההם. במקצת ובעקיפים גרם גם לכך המרד, שפרץ בתרמ״ז כנגד הפקידות בראשון־לציון. הפקידות, שֶׁעֵינָה את ישראל בלקינד עוד מימי המרד הראשון (של תרמ״ה), ראתה אותו גם עתה ראש־המורדים, אף כי למעשה לא היתה ידו הפעם במרד כלל, והיא הכריחה

---

[1] כתבים, כרך ב׳ (עי״ש ברשימת הענינים את הערכים: «פינס, י. מ.» ו«רוקח, א.»).

[2] פרוטוקולים מארכיונו של ועד הקהלה יפו־תל־אביב; פ. גראייבסקי, אבני־זכרון, ירושלים תרצ״א, בסוף חוברת השמיניית.

[3] ידיעות הלשכה הגדולה לארץ־ישראל, ירושלים תרפ״ט, עמ׳ נון.

אותו למכור את נחלתו ולפרוש מראשון־לציון. ולאחר שגם בגדרה לא עלה בידו להשאר אכר, יצא לגור ביפו, ולהצעת אחדים מעסקני־הצבור יסד שם בית־ספר לילדים ולילדות. מלבד עברית, שהיתה הלשון העקרית, ולמודי קודש וחול בשעור בית־ספר עממי, לִמדו בו גם צרפתית וגם קצת ערבית ותורכית. חוץ מבלקינד עצמו עבדו בבית־הספר בתורת מורים אביו מאיר—מזקני המשכילים־החרדים, שלפני עלותו לארץ שמש הרבה שנים מלמד במוהילב עיר־הפלך [1], — אחותו סוניה (היא הרופאה הד"ר סוניה בלקינד בתל־אביב של עכשיו) ועוד ארבעה מורים אחרים, ובכללם «חכם» ספרדי, שגם הוא שמש מלמד קודם. בהוסדו היה מספר תלמידיו ותלמידותיו של בית־הספר חמשה־עשר, ולשנת תר"ן כבר למדו בו כארבעים תלמיד וכחמש־עשרה תלמידה. ואולם הוצאותיו היו מרובות—כשבעת אלפים פרנק לשנה — ובקושי רב התקיַם רק כשנתים וחצי [2]. אבל הוא כבש את הדרך ובמשך זמן־קיומו הספיק להבשיל את הצורך בבית־ספר מודרני. ואמנם לא ירבו הימים ובמקום בית־הספר שנסגר יִוָּסד אחר וגם יגיע לפרסום גדול.

בינתים הצליחה לשכת «שער־ציון» של בני־ברית לעשות עוד דבר חשוב: לפשוט את העקמומיות שבין הספרדים והאשכנזים. בפרק הקודם שמענו, שבמשך עשרות בשנים היו הספרדים המרובים בישוב היהודי שביפו, והאשכנזים—המועטים, מועטים גם עד כדי כמות מבוטלת. והנה נשתנו הדברים תכלית־שנוי. מימי חבת־ציון והעליה הגדולה של תרמ"א־תרמ"ב הלך מספר האשכנזים וגדל במדה מרובה, ומספר הספרדים — רק במדה מועטת. רבוּם שלהם עמד בעקר על הרבוי הטבעי, ואלו רבוים של האשכנזים עמד בעקר על העליה מארצות־הגולה. במפקד הראשון של הישוב היהודי ביפו, שיֵערך בקיץ תרס"ה, יִמָּצא, שמבין הספרדים שביפו נולדו שם 51,3%, מבין המערביים, שגם הם בכלל ספרדים — 67,3%, ואלו מבין האשכנזים נולדו שם רק 33,8%. ואין תימה, שאותו מפקד עתיד למצוא בישוב היהודי שביפו 55% אשכנזים לגבי 36% ספרדים ומערביים (והשאר — תימנים ומזרחיים) [3]. ויש לשער, שבשנה זו, שאנו עומדים בה לפי מהלך הרצאתנו, היא שנת תר"ן, כבר היו מספר האשכנזים ומספר הספרדים שקולים, או, לכל־הפחות, כמעט שקולים. אבל מחמת הרגל של עשרות שנים עדיין ראו הספרדים את עצמם רוב ועקר, וכמה דברים—שבשעתם נראו חשובים ביותר, ולאחר שבטלה, או לכל־הפחות, חֻוְרָה מציאותם, הוברר, שגם מלכתחלה לא היתה בה כמעט שום חשיבות — חצצו בין הספרדים והאשכנזים. גם אלו וגם אלו נהגו בעצמם מנהג של יהירות מוזרה מאד. הספרדים התיָהרו ולא ראו את עצמם צבור אחד עם «העוברים והשבים»—פרוש: עם המהגרים האשכנזים—הללו, והאשכנזים התיהרו ולא ראו את עצמם צבור אחד עם «הפרַנקים» הללו. ואמנם למעלה ראינו, שבהוסד ועד־הקהלה ביפו לא רצו הספרדים להצטרף ונשארו עומדים לבדם, וכל שבעת חברי־הועד היו אשכנזים. והאשכנזים כאלו לא חלו ולא הרגישו בזָרות זו ופרסמו את חוזרם, שעליו מסופר לעיל. עד שֶׁקָּמָה לשכת «שער־ציון» של בני־ברית ובעזרתם המיוחדת של מיכל פינס והרב רבי יעקב מאיר הצליחה סוף־סוף,

---

[1] עי' עליו מרדכי בן־הלל הכהן, עולמי, כרך א', ירושלים תרפ"ז, 45 ואילך.

[2] י. בלקינד, די וויעדערגעבורט פון דער העברעאישער שפראך, ערשטע שריט, חלק ב', 180—182; כתבים, כרך ג', סי' 1106 (ועי"ש גם ב«רשימת העניגים» של כרך ב' את הערך «בלקינד י.»).

[3] ז. סמילנסקי, הישוב העברי ביפו, העומר, כרך א', חוב' א', 19, 22.

אחרי כמה השתדליות ושדולים, להביא את שתי העדות לידי אחוד – «ולא יהיה עוד שם וזֵכר לאשכנזי וספרדי, רק שֵם יהודים בלי שום לְוָי כלל, ולפעול לטובת העדה כֻּלה בלי שום פניה יחידית ובלי שום מטרה לאחת העדות דוקא». באדר שני תרנ״א נבחרו גם על־ידי הספרדים ארבעה חברים לועד הכללי: אהרן שלוש, נסים הכהן, שלמה ארווימי ויוסף משה. ואחוד זה הביא גם לידי הסכם מפורש, «כי השפה המדוברת בבית־הועד תהיה שפת עבר»[1]. דומה, שזוהי הסנקציה הרשמית הראשונה מאת מוסד רפרזנטטיבי של קהלה בארץישראל, שהלשון העברית תהיה הלשון המדוברת.

וכבר היו בידי לשכת «שער־ציון» עוד שני מעשים טובים לתקון חיי־הצבור: יִסֹד בית־חולים צבורי וקיום הביבליותקה הצבורית. בישובה היהודי של יפו כבר היו אז כאלפים וחמש מאות נפש, אם לא גם קצת יותר. המצב הסניטרי של העיר היה ירוד מאד, והמחלות—ובפרט המחלות הטרופיות, כגון קדחת, בַּרְדָּם ומחלות־עינים—היו מצויות מאד. העזרה הרפואית באותה צורה, שסודרה קודם על־ידי הד״ר מנחם שטין, לא יכלה כבר להיות מספקת. היו בתי־חולים של כנסיות נוצריות, אבל הללו התכַּוְנו לא רק לרפואת־הגוף, אלא גם «לרפואת־הנפש». כל זאת שמו על־לב מיכל פינס ושמעון רוקח, וביחוד זה האחרון, והלשכה הצעירה המונהגת על ידם יסדה בשנת תר״ן בית־חולים צבורי ובראשו העמידה אותו ד״ר שטין, שכבר נתפרסם לרופא מומחה. «שער־ציון» קוֹרָא גם לבית־החולים וכמה שנים שִׁמֵּש את הישוב היהודי של יפו.

החברה «עזרת־ישראל» בטלה מכמה סבות, ביחוד משום שאלעזר רוקח לא היה זהיר דַּיּוֹ לִתְחוֹם בין כספיה שלה ובין כספיה של שכונת נוה־צדק, והביבליותיקה שנוסדה על־ידה נסגרה, אף כי הצורך בה גָּדל עם גִּדולו של הישוב. וגם לצורך זה שמה הלשכה הצעירה לב ותיכף להוָסדה הכניסה את הביבליותיקה לרשותה ופתחה אותה מחדש, אף קִיְּמָה אותה – בהפסקה קטנה – עד שנמצאה היכולת להעבירה באדר תרנ״א לרשות אחרת—לזו של חובבי־ציון.

«השנה הגדולה» (תר״ן–נ״א) ואחריה

והימים ימי טובה לחבת־ציון ולישוב־הארץ, ומטובה זו באה טובה רבה ליפו ולישובה. יפו היתה כבר עיר של עשרים אלף נפש בערך. בעקר וראשונה עמד מִשְׁקָהּ על סחר תפוח־הזהב ושאר יבול־האדמה ועל המסחר בכלל. הרבה עסקה גם בתעשית סבון[2]. וכבר שמענו, שהישוב היהודי, ובכללו, כמובן, גם היהודי העולה החדש, השכיל לתפוס מקום הגון במשקה המסחרי. אבל «הפתקה האדומה», שלהלכה לא נתנה רשות ליהודי העולה החדש לשהות בארץ אלא שלשה חדשים, צבתה את העליה כֻּלה וצבתה גם את יכלתו המסחרית של העולה החדש, ואפילו אם למעשה התישב בארץ ומצא דרכים, שלא להשמע למצותה של פתקה זו: להסיר מלבו את החשש, שמא תפגע בו פתאום מדת־דינה, לא יכול, ובמקרים רבים היא גם כבלה את ידיו ורגליו, ואלו המסחר לפי עצם טבעו אוהב חופש וטעון חופש. והנה היתה רוָחה: בסוף תרמ״ט כאלו נמחה אסור הכניסה. לא שהגזרה בטלה לגמרי, אלא שהותרו מוסרותיה. ואין צורך לאמר, שֶׁהַתָּרָה זו חשובה היתה ביחוד ליפו, שכן היא עיר־הראשה בארץ לשִׁכּוּן עולים חדשים מישראל.—

[1] פרוטוקול מארכיונו של ועד הקהלה יפו־תל־אביב; ידיעות הלשכה הגדולה, עמ׳ נון.

[2] עי׳ מכתבים מארץ־ישראל של בית־הלוי מכתב ג׳ מא׳ תמוז תרנ״ג, עמ׳ כט: «ביפו תמצאינה כ ח מ ש י ם מסבנות)».

לא היו ימים מרובים וחדשה רבת־ערך היתה בארץ: התחילו מסוללים מסלת־הברזל הראשונה, – מיפו לירושלים. כמה זמן התחבט יוסף נבון בקונצסיה, שנתנה לו מאת השער הגבוה[1], עד שלסוף עלה בידו למכרה לחברה צרפתית, ובשנת 1890 התחילה

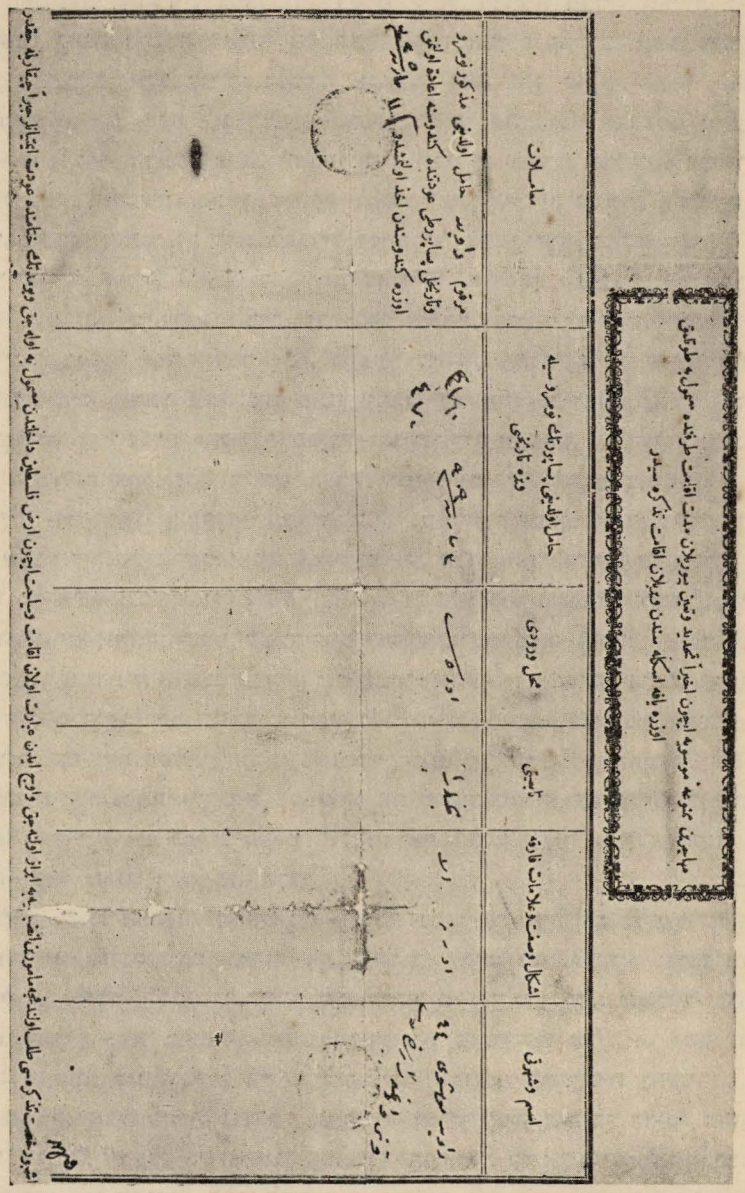

ציור מ״ז „הפסקה האדומה" (נתנה לנב׳ „אסתר בת הלל", המצא אותה לנו מר משה אשלין)

[1] הקונצסיה נתנה באוקטובר 1888 והמלאכה החלה באפריל 1890; עי׳ החבצלת נומר ו לשנת תרמ״ט ונומר כד לשנת תר״ן; פ. גראייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב׳ ג׳, ירושלים תרפ״ז, 16-17.

העבודה. ושוב אין צורך לאמר, כמה חשוב היה הדבר לתחית־הארץ בכלל, וכמה טובה נשקפה מכאן ליפו בפרט.

ובה בשנה היתה שמחה רבה לקהל חובבי־ציון שברוסיה. אחרי חמש שנים של השתדליות, שיצאו לבטלה,—מתרמ״ו ואילך,—הצליח אלכסנדר הלוי צדרבוים, בעל «המליץ», לקבל מאת הממשלה המרכזית בפטרבורג רשיון ליסד ברוסיה חברה יהודית לישוב ארץ־ישראל. ורשות נתנה לחברה לאסוף אל תחת דגלה חברים מבין כל יהודי רוסיה, להושיב ועד־הנהלה באודיסה לכל עניני החברה ופעלה וגם ועד פועל מיוחד בארץ־ישראל לנהל את מפעלה שם. איש לא האמין, שינתן רשיון כזה, וכשנתפרסמה ידיעה רשמית על מתן הרשיון היה הדבר לפלא, וחובבי־ציון תלו בו תקוות גדולות. עכשיו—אמרו—תוֻדע החבה לציון; עכשיו, מכיון שנתנה לחובבי־ציון היכולת לעשות את מעשיהם בהתר ולא באסור, יפתחו רבים את ידם להגדיל ולהאדיר את הישוב בארץ.

באיָר תר״ן (אפריל 1890) נתקיימה באודיסה האספה המיסדת של החברה. נבחר ועד־הנהלה[1] וגם הוחלט להושיב מיד ועד פועל בארץ. הפעם לא היתה כבר שום שאלה: יפו או ירושלים? ברי היה הדבר לכל, שהועד הפועל החדש צריך להיות ועתיד להיות ביפו. כמדומה, אילו שאלו עתה את פינס עצמו, לא היה גם הוא מצדד בזכותה של ירושלים. זכורים היו עדיין «הקולות־מהיכל», שירושלים המטירה על הגולה בכונה להכשיל את פעלה של חבת־ציון. זכורים היו הצרות והיסורים, שירושלים המיטה רק לפני שנה אחת (תרמ״ט) על הישוב החקלאי הצעיר בגלל שאלת השמִטה. אף זכורים היו החרפות והגדופים, שקנאי־ירושלים שפכו על אחד מגדולי־הדור וצדיקה של חבת־ציון, הרב הזקן רבי מרדכי אליאשברג, בשביל שהוא התיר את העבודה בשנת־השמטה ובקש תקונים לחלוקה[2]. ואלו יפו היתה תמיד עם הישוב החקלאי, ומתרמ״א—תרמ״ב ואילך נעשתה היא המרכז הטבעי לעבודת־הישוב ולמפעלה של חבת־ציון. והועד הפועל החדש של חובבי־ציון נוסד ביפו; לראש הועד נתמנה זאב טיומקין, וחברים לו—מיכל פינס ויצחק־אייזיק בן־טובים.

התקוות הגדולות, שתלו חובבי־ציון ברשיונה של הממשלה הרוסית, לא נתקיימו. הידים הקפוצות לא נפתחו להגדיל ולהאדיר את הישוב בארץ. אף־על־פי־כן הוחל פתאום לקרוא בשם ארץ־ישראל כמקום־מקלט לרבים, ואף החלה עליה גדולה חדשה לשם. ולא מרוב טובה, אלא מרוב רעה בא הדבר.

מתרמ״א—שנת הפרעות הראשונות—ואילך נתכו על היהודים ברוסיה כל מיני גזרות רעות, שקפחו את פרנסותיהם ומררו את חייהם, לקיַם מה שהורה פובדונוסצב, רבו ומדריכו של אלכסנדר השלישי: צָרור את היהודים עד כדי כך, ששליש מהם יתנצר, שליש ימות ושליש יצא מרוסיה. שתים הראשונות מחזון־לבו של אותו רשע לא נתקיימו: התנצרו רק מעטים, מתו גם־כן רק מעטים, לפי הערך; השלישית נתקיימה, אמנם גם היא לא במלואה, אבל במדה גדולה: מתרמ״א ואילך היה היהודי הרוסי בחזקת אמיגרנט, מתניו חגורים ומקלו בידו—מוכן ומזומן לנָגר אל כל אשר ישאוהו הרכבת והאניה. קלוחיה הגדולים של ההגירה הלכו לאמריקה, במקצת לאפריקה, וניצוצות היו מנתזין ממנה

[1] לשם הקצור אקרא לו מכאן ואילך «הועד האודיסאי», כפי שקראו לו במשך שלשים שנות קיומו.

[2] כתבים, כרך ב׳ (עי״ש ב«רשימת הענינים» את הערכים «אליאשברג, מ.» ו«שמטה»); כרך ג׳, סי׳ 1239.

גם לארצות אחרות. הניצוצות הקטנים שהיו מנתזין לארץ־ישראל, לא פסקו, כפי שראינו, גם כל אותן השנים, שאסור הכניסה וכח «הפתקה האדומה» היו בכל תקפם; עכשיו, שמצד אחד פקעה קצת חזקתם של אלו, ומצד שני הטיל הרשיון ליסד חברה לישוב ארץ־ישראל התעוררות לתוך הלבבות, חזרו הניצוצות הקטנים ונעשו קלוחים, אמנם קטנים גם הם לפי ערך ההגירה הגדולה מרוסיה, אבל קלוחים, אשר לא ימדו עוד במדתם של ניצוצות. והקלוחים הללו דרך מקום אחד קלחו לארץ־ישראל—דרך יפו. דרך חיפה ובירות לא נכנס כמעט שום איש. וכנגדן יפו—«כל אניה הבאה לשם מאודיסה מביאה משפחות־משפחות של ישראל»[1]. «פעמים בשבוע באות ליפו אניות מאירופה, והן מביאות רבים מאחינו — — — בשבוע זה באו באניה אחת כמאה ועשרים נפש, וכולן נשארו ביפו»[2]. ועוד ועוד ידיעות כאלה אנו מוצאים בעתוני ארץ־ישראל של אותם הימים.

ופתאום גדלה העליה עוד יותר. נתחדשה עליהם, על יהודי־רוסיה, גם הקשה שבגזרות של ימי־הבינים: גזרת גרוש. בפברואר 1891 נתמנה הנסיך הגדול סרגי אלכסנדרוביץ, הגרוע שבכל בית רומאנוב, להיות מושלה של מוסקבה, ובראשון של פסח (כ״ט במרץ) נודע לצבורה היהודי, שבעטיו של המושל החדש גזר הקיסר גרוש על היהודים, היושבים בבירה זו. בכל דברי־ימיה של העת החדשה—חוץ מימי מלחמת־העולם—אין למצוא אפילו ברוסיה גופה דוגמה לגזרה זו, ששברה והפכה את עולמם של רבבות אנשים, שהיו מעורים בעיר־מושבם, ועשתה אותם בהנף־עט אחד אבק פורח. רבים מן המגורשים הלכו לתחום־המושב ונוספו גם הם על מיליוני אחיהם, שחיו חיי חנוקים למחצה באוירו הקשה של כלא זה; רבים פלטו לארצות אחרות, ביחוד לאמריקה, ומעטים — אבל לא יחידים — עלו לארץ־ישראל. ויפו הומה שוב, כבימי תרמ״א—תרמ״ב, מרוב עולים יהודים. «שטף הבאים לארץ־ישראל הולך ומתגבר, כל אניה ואניה, הבאה מרוסיה, מביאה עברים למאות», כתב מרדכי בן־הלל הכהן, שהיה אז בארץ[3]. אף משה סמילנסקי, שעלה אותה שנה לארץ ולאחר הרבה שנים זכר את השנה ההיא, כותב: «כל אניה (שבאה ליפו) היתה פולטת מאות אנשים»[4]. והמאות נצטרפו לאלפים, ויפו היהודית התחילה תופחת מיום ליום...

היה מי שקרא לאותה שנה «השנה הגדולה». אולי על־שם תחלתה, אבל לא על־שם סופה. אין כאן המקום לעמוד על מהלכה, מאורעותיה וכשלונותיה של העליה ההיא, כי על־כן לא בדברי־ימי הישוב בכלל אנו עוסקים כאן, אלא בדברי־ימי יפו בלבד. ויפו היהודית התחילה אמנם תופחת מיום ליום, אבל תִּפְחָהּ לא היה הפעם תֶּפַח של קַיָּמא. «החלק הקטן (של בני עליה זו) היו אנשים עשירים ואמידים. מהם היו שוהים ביפו שבוע־שבועים ומשאירים בידי הועד הפועל (של חובבי־ציון) כסף לקנית קרקעות (ושבים לבתיהם), ומהם היו חוזרים בידים ריקות וצחוק־לעג על שפתיהם... החלק הגדול של העולים היו עניים, חסרי־כל. מהם היו מהגרים טפוסיים, אשר רק על־פי טעות בחרו את דרכם ליפו, ויש אשר עברו את יפו בדרכם לניו־יורק. אלה שפרוטתם בכיסם המשיכו את דרכם הלאה, או שחזרו ל,רוסיה המבורכת',

---

[1] החבצלת לשנת תר״ן, נומר לח, עמ׳ רצט.

[2] שם, נומר מה (מיום כ״ט אלול) לאותה שנה, עמ׳ שמה.

[3] מערב עד ערב, חלק ב׳, ווילנה 1904, נחלה מבהלת, 84.

[4] זכרונותי, כרך א׳, תל־אביב תרפ״ח, עה—עו (משם לקוחה גם הציטטה שלהלן, המתחילה «חלק קטן» וכו׳).

ואלה שפרוטתם כלתה מן הכיס נשארו בארץ על אפם ועל חמתם – ונפלו למשא על הועד הפועל» וצריך להוסיף: גם על ועד־הקהלה, שעשה הרבה מעשים טובים לעזרת העולים, שנמצאו זקוקים לעזרתו. ושוב היו ראשי העושים והמעשים הנשיא והסגן של לשכת בני־ברית, מיכל פינס ושמעון רוקח, ועל ידיהם עזרו חיים שמרלינג ובצלאל לאפין האשכנזים ונסים כהן ויוסף משה הספרדים. הגדולות, אשר אמר לעשות זאב טיומקין, ראש הועד הפועל של חובבי־ציון, לא נעשו, והוא נכשל – במקצת באשמתו שלו ובמקצת באשמתם של אחרים. כונתו היתה טובה מאד, אבל מעשיו היו נמהרים ולא מפולסים דים. ובהכשל הועד הפועל ביפו הכשיל גם את ועד־ההנהלה שבאודיסה, אף הכשיל כמה מן היחידים, שהפקידו את ממונם בידו לשם קנית קרקע. ולמרבה הכשלון חזרה הרשות התורכית וחדשה את גזרתה הקודמת ואסרה שוב – ובכל תוקף – את הכניסה לארץ[1].

ואחרי הַגָּאוּת – שפל. כשם שתחלה היו קלוחי־ההגירה מקלחים ובאים ליפו, ומשם לשאר ערי הארץ ולמושבותיה, כך נהפך עתה מהלכם והם התחילו מקלחים ויוצאים מיפו ומשאר ערי הארץ ומושבותיה ולחוץ. לא די שנסגרו שערי הארץ בפני עולים חדשים, אלא שגם אלו, שנכנסו «בשנה הגדולה», צררו ברובם הגדול את צרורותיהם וחזרו ויצאו. גם המעטים, שבתחלה היתה דעתם חזקה להשתקע וגם יכולת היתה להם לכך, חלש עתה רצונם מיום־ליום ולסוף הלכו קצתם גם הם אל אשר הלכו.

ועם כל זה, ככלות הכל, הוברר, שיצא הפסדה של יפו בשכרה. מה שאירע לעליה הראשונה, של תרמ״א־תרמ״ב, אירע גם לעליה השניה, של תר״ן־תרנ״א: רבים חזרו ויצאו, אבל מעטים נשארו ונשתקעו, קצתם מרצון, כי שפרה עליהם הארץ, וקצתם מאונס, כי לא היה בידם לא לשוב לרוסיה ולא ללכת לארץ אחרת, וסוף כל סוף נתוספו לישובה היהודי של יפו גם קצת בעלי־ממונות וגם קצת בעלי־ידים עמלות. והנה גם הצפירה של הַקֶטֶר הראשון, שבשרה תחיה לארץ אבֵלה ושוממה זו. בעשרים וששה בספטמבר 1892 חונכה מסלת־הברזל יפו־ירושלים[2], ומעתה היה פתחה של יפו לא הים בלבד, כי אם גם תחנת־הרכבת, שנבנתה ליד נוה־שלום. אמנם גם קצת הפסד גרמה המסלה החדשה ליפו: עד עכשיו היו הצילנים שוהים בה יום־יומים, פעמים גם יותר; עכשיו, כיון שהיו יורדים מן האניה לחוף, מיד היו ממהרים לירושלים. אבל בדרך כלל השרתה המסלה החדשה רוח חיים חדשים על העיר ועל מסחרה, ולא רק המעונות הקטנים והחניות הצרות שנבנו בנוה־שלום נתמלאו דיָרים וחנוָנים יהודים, אלא גם המחסנים הגדולים והחניות המרֻוָחות שנתוספו בשוק וברחוב בוסטרוס הוחכרו ליהודים, וכמה מהסוכניות ובתי־המסחר של יהודים קנו להם שם וחשיבות בעיר ובסביבותיה. כגון: הסוכניות לאימפורט ולאכפורט של שמרלינג, של לאפין; בתי־המסחר לחמרי־בנין ולצרכי־חקלאות של שלוש, של רוקח; למַכֹּלת ולמיני סחורה קולוניאלית של ברגר, של סוכובולסקי; לאריג ולבגדים של גולדנברג; לתכשיטים וקשוטים של שנברג; לגלנטריה ולכלי־בית של האחים רבינוביץ, ועוד ועוד.

---

[1] עי׳ העתונות הישראלית, וביחוד הארצישראלית, של אותה שנה; מרדכי בן־הלל הכהן ומשה סמילנסקי, מאמריהם הנ״ל; אחד־העם, על פרשת דרכים, חלק א׳, ברלין תרס״ד, אמת מארץ־ישראל, מאמר ראשון; י. בלקינד, דאס גרויסע יאהר, ערשטע שריט, חלק ב׳.

[2] החבצלת, נומר א׳ לשנת תרנ״ג; ד. יודילוביץ, ברכבת מיפו ירושלימה, לוח אחיאסף לשנת תרנ״ה.

גדלו ורחבו גם החיים הצבוריים. כבר היו לו לישובה היהודי של יפו כמה מוסדות, שעצבו את הויתו הצבורית: הרבנות, לשכת בני־ברית, ועד־הקהלה, הועד הפועל של חובבי־ציון. והנה גם ירחון, או לכל הפחות, מעין ירחון. יצר אותו המרכז של אגודת בני־משה, שעבר בתחלת תרנ״ג מווארשה ליפו. אגודת־חשאים זו, שיסד אחד־העם בחורף תרמ״ט לשם עלוי מדרגתה וחדוש רוחה של חבת־ציון, לא היתה רצויה כמעט מעצם תחלתה בעיני «שומרי־החומות» של חבת־ציון הראשונית. לפני זמן־מה התחילו הנרגנים שבהם שמים לה גם עלילת דברים ומעשים, שלא עלו על לבה מעולם. ומשום שברוסיה לא יכלה האגודה לדבר את דבריה בלשון מפורשת ולגלות את פניה ברבים, לפיכך החליטו ראשי עסקניה להעביר את מרכזה לארץ־ישראל, מקום שם יוכל לעבוד בגלוי, בלי כסוי־לשון וכסוי־פעולה[1]. וגם מוניטין כבר יצאו לה לאגודה בארץ־ישראל: על־פיה, ובעקר על־ידי עסקניה הווארשאים, נוסדה לפני שלש שנים המושבה רחבות, היא המושבה הראשונה—והיחידה בימים ההם—שלא נתמכה לא בידי רוטשילד ולא בידי חובבי־ציון.— בשבט תרנ״ג עבר המרכז ליפו; חבריו הראשונים היו: הד״ר מנחם שטין (נשיא), אליהו זאב הלוי לוין־אפשטין (גזבר), יהודה גרזובסקי (מזכיר), ישראל בלקינד, יהושע ברזלי (איזנשטט), ד״ר הלל יפה ויחזקאל סוכובולסקי (דַנין). וראשית פעלו של המרכז היתה— יסֹד ירחון, או, כאמור, מעין ירחון בדמות «מכתבים מארץ־ישראל», שהיו נשלחים לחברי האגודה וגם «לטובי חובבי־ציון». «המכתבים היו חתומים «בית־הלוי» (רמז לבני־משה) ועורכם היה ברזלי. «המכתב» הראשון יצא בראשון באיָר «א׳ תתכ״ד לגלותנו» (תרנ״ג). ספרות לא היתה בירחון זה כלל, פובליציסטיקה בצורת מאמרים קצרים על הארץ והצעות לישובה—במדה מועטת, אבל היתה בו אינפורמציה רחבה, וברובה מדויקת, על כל עניני החיים והישוב בארץ, וביחוד על עניני החיים והישוב במושבות[2].

והחיים שחרגו ממסגרתם ב«שנה הגדולה» חזרו ושבו למסלולם הרגיל. העליה נעשתה מצומצמת מאד. הרשות התורכית, שמרוב חולשתה פחדה תמיד, פן תקום לה בביתה עוד צרה על הצרות הקודמות, לא גרעה את עינה החשדנית מן הישוב היהודי החדש. היא ראתה בו צרה פוליטית לעתיד, אם יוסיף לִגדול. וחשודים ביותר היו בעיניה יהודים הבאים מרוסיה, כי חששה, שמא על ידם תרבה בארץ־ישראל עצמתה של המדינה הסלאבית הגדולה, אויבתה מאז ומעולם, הנושאת את עיניה לארץ בה דרכו רגליו של «בן־האלהים». לפיכך לא הניחה את ידה מאסור־הכניסה, אף נסתה (בדצמבר 1892) לאסור על היהודים—ולא רק על יהודי־רוסיה—שבסוריה ובארץ־ישראל מקנת קרקעות וכל מיני נכסים שאינם מטלטלים. וכל־כך החמירה בדבר, עד שאסרה העברת נכסים כאלה אפילו מיהודים ליהודים, ואפילו מאבות לבנים, ורק בתוקף «עצתם» של צירי הממשלות, שנתיניהן היהודים נפגעו מאד מגזרה זו, ראתה כעבור ששה חדשים צורך לחזור ולבטלה, אבל

---

[1] דבר זה לא נתקים באותו זמן, משום שגם «ההנהגה בארץ־ישראל חששה לעורר חשד בעיני הממשלה ש״ם» (אחד־העם במאמרו, הנזכר בהערה הסמוכה)

[2] מלבד המכתבים מארץ־ישראל עצמם עי׳ גם: אחד־העם, נסיון שלא הצליח (על פרשת דרכים חלק ד׳, ביחוד עמ׳ 214); ש. טשרנוביץ, בני־משה ותקופתם, ווארשה תרע״ד, עמ׳ 95, 99, 102. — שאלתי את מר יהודה גרזובסקי והוא אמר לי, ש«המכתבים» נכתבו ונערכו ביפו, אבל נדפסו בירושלים (בדפוסו של לונץ), משום שביפו לא היה עדיין דפוס.

השאירה בתקפה את גזרת־הכניסה[1]. העתונות הארצישראלית של אותם הימים – ובכללה גם המכתבים מארץ־ישראל של בית־הלוי – מלאה ידיעות על רעתה של אותה גזרה, שנשארה בתקפה. בכל־זאת, לא לגמרי נפסקה העליה, אלא שנעשתה דקה וצנומה. יפו היהודית לא חדלה לגדול לא רק מִלְּבַד, כי אם גם מִלְּבַר – ולוּ גם גָּדול מועט מאד היה הגָּדול

מכתבים מארץ ישראל.

מכתב א.

יפו, א׳ אייר א׳ תתכ״ר לגלותנו.

לאחינו שבגולה שלום וברכה!

אנחנו מתי מספר מאחיכם יושבי ארץ הצבי, שמנו לבנו אל הפרוד הנורא שבין מחנות חובבי ציון, אשר בשבילו לא זכינו עד היום — גם אחרי שמלאו עשר שנה להישוב החדש — אף לדבר אחד משוכלל כל ערכו, אשר היה יהיה לנו כעד נאמן ומופת מוחשי על אמתת רעיוננו. וביגענו למצוא את הסבה העקרית לאי אחדותנו, מצאנו כי חסרון ידיעות אמתות ומדויקות מכל הנעשה פה מוליד ערבוביא ופלגות בין החובבים השואבים עדיעותיהם ממקורים מקריים, ולרוב גם בלתי נכונים, וידיעותיהם נישאות עליהן חותם כמיה פרטית של המודיע שהיא רשום בהן בשגגה או בזדון. — לתקן את המעות הזה באנו בדברים עם טובי הו״צ בארצנו יושבי הערים והמושבות ויחד אתם קבענו פה מרכז שבו יקבצו ידיעות נאמנות ומדיקות מכל מעשיו הישוב ואחרי אשר תזוקקנה היטב נמציאן לכם, אחים אהובים, במכתבים הדירים אשר נשטור לשלחם על הכדר מדי חדש בחדשו.

ציור י; תחלת העמוד הראשון מן המכתב הראשון של מכתבי בית־הלוי.

מראש פנה מודיעים בחומה״פ כי בעין זתים הדלו הסכסוכים ע״ד האדמה והרשות חדלה להפריעם מעבודתם, אך רשיון לנטוע אין עוד להם והם נוטעים לע״ע בלי רשיון, והבתים ב„ראש פנה״ עוד לא נגמרו העומדים זה כחצי שנה והרשות איננה מנחת לגמרם.

כן מודיעים משם כי אסור קנית הקרקעות גם שם בתקפה והבלדיה נמנעה מלעשות בית נכרי אפותיקי לחוב יהודי.

בית הלוי.

אחרי חתימת הסדור:

הנזרה בטלה, וכבר נעשו ~~איזה קושאנים לשם~~ יהודים.

הפרטים יבואו במכתב הבא.

ציור יא; סוף העמוד האחרון מן המכתב הראשון של מכתבי בית־הלוי; המלים «בהערים איזו מצדקות ע״ש» כתובות בכתב־ידו של ברזלי.

[1] החבצלת, נומר יוד (עמ׳ עג) ונומר כט (עמ׳ רכט) לשנת תרנ״ג; מכתבים מארץ־ישראל, סוף מכתב א׳ וגם מכתב ג׳ לאותה שנה.

מלבר. בישובה הכללי של יפו היו בשנת 1892–23.000 נפש[1], וכשנה או שנה וחצי אחרי־כן נאמד ישובה היהודי בשלשת אלפים נפש[2]. אבל אין ספק כמעט, שאֹמֶד מוטעה הוא זה, ויש להוסיף עליו עוד כמה מאות נפש. פרוש: הישוב היהודי הגיע עד כדי 15%, בערך, לגבי הישוב הכללי.

יסוד בתי־הספר במקומו של זאב טיומקין הצעיר נתמנה לראש הועד הפועל של חובבי־ציון יהודה־ליב בינשטוק הזקן. את טיומקין גִדלה מימי למודו בפוליטכניון הפטרבורגי ואילך – חבת־ציון הלאומית; את בינשטוק גדלה מימי למודו בבית־המדרש לרבנים הז״יטומירי ואילך – ההשכלה שנטתה להתבוללות. וכשנתמנה, בהיותו כבר בן חמשים וששׁ, לראש הועד הפועל ונכנס למשרתו זו השפיעו עליו הארץ וישובה היהודי החדש השפעה גדולה עד כדי־כך, שדבק בעבודתו החדשה בכל לבו, נספח לאגודת בני־משה, ולאחד מחבריו בז״יטומיר כתב: «צר לי מאד, שעד עתה כליתי את כחי בתהו»[3]. ומהיות עניני־החנוך קרובים ללבו כל־ימיו, הפנה את דעתו אליהם גם עתה, ביפו.

ובחוצות־יפו שוטטו רבים מילדי־ישראל ללא־חנוך וללא־השגחה. ביחוד ילדי העולים החדשים. ב«תלמוד־תורה», בין של האשכנזים ובין של הספרדים, לא יכול העולה החדש להסתפק, ולמסור את ילדיו לבית־הספר של משלחת האחים הקתולים, או של ה«אמריקן» (כך קראו אז ביפו לשכונה הגרמנית הקטנה, יורשתה של חבורת־אדמס האמריקנית) – התיָרא. וזֵכר בית־הספר קצר־הימים של בלקינד, שעליו ספר לעיל[4], היה שמור לטובה וגרה את הרצון לחדש ימיו, אבל «להקימו על בסיס יותר נכון, בתורת מוסד של צבור». ותורתו של אחד־העם, שחנוך הדור החדש ברוח לאומי עברי הוא היסוד לכל, היתה בלב בני־משה תלמידיו, ומהם עמדו לקיֵם אותה בארץ־ישראל גופה וליצור לפיה בתי־ספר עממיים לבנים ולבנות ביפו, שערה ומרכזה של הישוב היהודי החדש. הראשונים, שהטילו על עצמם תפקיד זה, היו: יהושע ברזלי, יהודה גרזובסקי והד״ר הלל יפה, שלשתם בני־משה, ו«בהיות חברת כל ישראל חברים היחידה בכל החברות העבריות, שנתנה עקר דעתה וכחה ליסוד בתי־ספר בארצות־המזרח, נתנו עיניהם בה וגם הצליחו להטות לבה לחפצם, שתיסד בית־ספר ביפו על שמה». אבל חכי״ח התנתה, «שלא תהיה פרנסת הבית עליה בלבד», ומשום־כך פנו המיסדים אל «הועד האודיסאי», ובינשטוק, שדבריו כבר היו נשמעים להועד, סייע את ידיהם בכל תוקף, ובהשתדלותו «קצב הועד לבית־הספר תמיכה שנתית, בתורת שכר־למוד בעד בני האומנים והפועלים, שיחונכו בו חנם». בחשון תרנ״ג נפתח בית־ספר לבנים, ושבועות מעטים אחרי־כן גם בית־ספר לבנות. נוסד ועד מיוחד לפקח על שני הבתים האלה, ובשניהם הושלטה הלשון העברית כלשון־הלמודים, מתחלה רק ללמודים העבריים, ואחרי־כן גם ללמודים הכלליים. אף הוּשם לב, שיהא דבורם של התלמידים והתלמידות עברית לא רק בתוך כתלי בית־הספר, אלא גם מחוץ לו, ואיש מיוחד הֻפקד להשגיח על זה. באיר תרנ״ג, השנה הראשונה

---

[1] טולקובסקי, תולדות־יפו, 153.

[2] י. איזנשטט, השקפה על מצב הישוב בא״י בשנת תרנ״ד, לוח אחיאסף לשנת תרנ״ה, (עמ׳ 397).

[3] מכתבי בית־הלוי, מכתב א–ב לשנה השלישית (כסלו תרנ״ה); טשרנוביץ, בני־משה ותקופתם, 99.

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 32–33.

ליסוד בתי־הספר, כבר היה מספר התלמידים – מאה ושלשים ושנים מבני שש עד בני חמש־עשרה, ומספר התלמידות – שבעים ושמונה מבנות שבע עד בנות ארבע־עשרה[1].

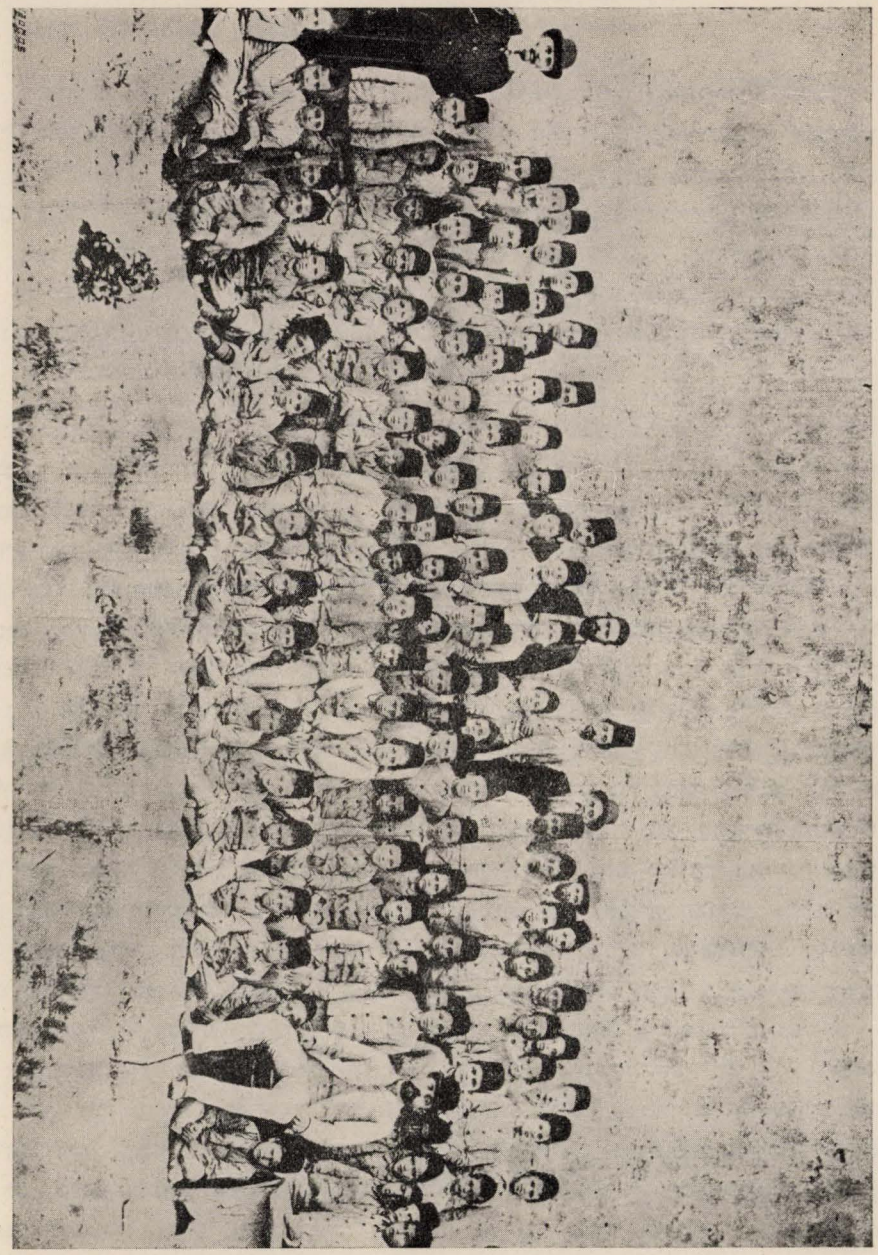

ומרכז בני־משה, שעבר, כפי שאמרנו, בעת ההיא ליפו, השקיע הרבה מרץ וכונת־הלב בדאגתו לקיום בתי־הספר ותקנתם, כי לא היתה הכונה «להפיץ השכלה» בלבד, או «לגמול

[1] מכתבי בית־הלוי, מכתב א׳ לשנה הראשונה (איר תרנ״ג).

חסד עם ילדי־עוני נעזבים», אלא בעקר היתה הכונה—«להוציא לפעולה רעיון לאומי גדול»: להקים «בארץ־ישראל בית־ספר עברי, עברי לא רק באיזו דברים טפלים וחיצוניים,

כי־אם בעצם רוחו הפנימית». ואמנם עם כל החליפות והתמורות, שעברו אחר־כך על בתי־הספר שביפו, ועם כל המלחמות והכשלונות, שהיו צפויים להם, ביחוד מפני שהיה שרוי עליהם שלטונה של חכי״ח, ש«הרעיון הלאומי הגדול» לא נחשב בעיניה בימים ההם למאומה,—

עם כל זה יצא להם שם גדול בישראל ובמדה לא־מעטה התוו הם דרך חדשה לחנוך בארץ־ישראל, וגם בתפוצות הגולה[1].

שתי טבלאות משנתו השניה של בית־הספר לבנים (תרנ"ד) מבליטות את רמת החנוך בבית זה, ובמדה ידועה גם את רמת צרכי־החיים בעת ההיא ביפו[2].

שעות־הלמודים:

	מכינה א׳ (פרוזדור)	מכינה ב׳	מחלקה א׳	מחלקה ב׳	מחלקה ג׳
דברי־ימי ישראל	קריאה	3	1½	2	2
תנ"ך	21½	10	10½	5	5
קצור שלחן־ערוך וס׳ המדריך	—	—	1½	7½	7
עברית ודקדוקה	—	5	2½	3	3
צרפתית	4½	3	5	3	3
תרגילי הדבור הצרפתי ודקדוק הלשון	2½	1½	2	1½	3
חשבון	—	1½	3	2¼	2
גיאוגרפיה	—	—	—	1	2
דברי־ימי העמים	—	—	—	—	1
ידיעות שונות (?—העורך).	—	—	1	¾	1
תרגילי־כתיבה	2½	2½	2	1	—
עברית ודקדוקה	5½	10	7½	8¾	7
זמרה[3]	—	—	—	¾	¾
ס"ה	36½	36½	36½	36½	36¾

המורים: המנהל אַנגֶ׳ל—צרפתית וחשבון; גרזובסקי—עברית ודקדוקה, תרגילי־דבור, נביאים, דברי־ימי ישראל; חכם יוסף שמחון—תפלה, קצת ברכות־הנהנים, דיני חגים ותפלות, קריאה עברית, חומש עם פרוש רש"י; אחיו לוי שמחון—קצת ברכות־הנהנים, אלף־בית של ערבית; מאיר בלקינד—קצור שלחן־ערוך וס׳ המדריך; נבוט—צרפתית[4]; ברוך—ערבית.

הוצאה:

יהודה גרזובסקי,	עובד	36½	שעה בשבוע	1200
ברוך,	"	"	"	1080
חכם יוסף שמחון	"	"	"	800
נבוט	"	29	"	720
מאיר בלקינד	"	7½	"	500
לוי שמחון	"	15	"	360
				4660
דירה				1960
משרת				400
הוצ׳ שונות				500
			ס"ה	7520

הוצאה והכנסה (בפרנקים)[5]:

הכנסה:

משכר־למוד	1600
מחובבי־ציון	2500
מחכי"ח בשביל מורה־עוזר לצרפתית	360
	4460
עודף ההוצאה על ההכנסה	3060
ס"ה	7520[6]

הערות:

א) משכורת למנהל משלמת חכי"ח, ולפיכך אינה באה בחשבון.

ב) מספר התלמידים—141; משלמים שכר־למוד—56; 85 אינם משלמים כלום.

[1] אחד־העם, בית־הספר ביפו ושאלת־הפועלים, על פרשת־דרכים, חלק א׳; בתי־הספר ביפו, על פרשת־דרכים, חלק ב׳ (מתוך מאמר זה הן הציטטות שבפנים, המוקפות מרכאות); בלקינד, די וויעדער־געבורט פון דער העברעאישער שפראך, די ערשטע שריט, חלק ב׳ (182—186).

[2] מכתבי בית־הלוי, כסלו תרנ"ה. [3] שם המורה לזמרה לא פורש.

[4] זמן־מה היה סַלַמי מורה־עוזר לצרפתית. [5] בעת ההיא היו 25,25 פר׳=לירה אחת אנגלית.

[6] יש הבדלים פעוטים בין המספרים שלפנינו ובין המספרים, שהביא איזנגשטט (ברזלי) ב«השקפה

מאחרי תרנ״ד עד תחלת הציונות המדינית

ויפו הלכה וגדלה. גדל ישובה וגדל סחרה. במשך עשרים שנה ואחת הוכפל ישובה – משבעה־עשר אלף נפש בשנת 1886 עד שלשים וחמשה אלפים נפש בשנת 1897; הוכפל כמעט גם סחרה (האימפורט והאכספורט) – מסכום של 360.435 לירות בשנת 1886 עד סכום של 616.019 לירה בשנת 1897; אף גדל כמעט פי שלשה וחצי סחר תפוחי־זהבה – מעשרים ושלשה אלפים וחמש מאות לירה, שהכניסה משוקי חוץ־לארץ במחיר תפוחי־הזהב בשנת 1885, עד תשעים אלף לירה, שהכניסה בשנת 1897[1]. במדה מרובה גדל סחרה על־ידי ישובה היהודי. אין בידינו מספרים לכך, אבל אנו יודעים, שבעשר השנים האחרונות של המאה התשע־עשרה כבר היה הישוב היהודי עורקה המסחרי של יפו. 1895 נטע הפרדס היהודי הראשון בקרבת יפו—הוא פרדסו של רוטשילד בפתח־תקוה[2]—ומכאן ואילך תלך ותגדל הפרדסנות היהודית ותטיל רוח־חיים חדשה לתוך סחר תפוחי־זהבה של עיר זו. 1896 נוסד «כרמל»[3] והוא ינצח על סחר יינה.

הלך וגדל גם הישוב היהודי של העיר. בקושי רב ומתוך סבל של עלבון מרובה, שלא נשכח עד עתה: הרשות התורכית לא רצתה בגדולו של הישוב היהודי בארץ וגדרה בפניו גדר של «פתקאות אדומות», ובכל־זאת גדל, ואם גם במדה מועטת. «יחיד הבא להשתקע» – כתב ברזלי־איזנשטט באותם הימים – «נכנס בעזרת הסרסורים, והדבר עולה מששים עד מאה פרנק. ומשפחות כי תבאנה יש תמיד הרבה עגמת־נפש, ובכל־זאת נכנסות»[4]. עליה מועטת היתה גם מתימן. «קשה ומרה גלות־תימן מכל שאר הגלויות, שלא פסקו ממנה צרות ופורעניות אף שעה אחת», ועוד בשנת תרמ״ב התחילה עליה גם מתפוצה זו לארץ־ישראל, «וכל העולים, שעלו משנת תרמ״ב עד תרס״ד, כלם השתקעו בערים ירושלים ויפו»[5]. פעמים נתמעטה עלית התימנים מסבות שונות, אבל רק נתמעטה ולא פסקה, ועל התימנים, שהיו נתיני תורכיה, לא חלה, כנראה, גזרת «הפתקה האדומה». המפקד, אשר עליו ידובר להלן, ימצא בישוב היהודי של יפו 292 תימנים, ובהם רק 72 שכבר נולדו ביפו; השאר – מתימן מולדתם באו, ולפי דבריו של מסדר המפקד הם עלו «ביחוד בעשר השנים האחרונות»[6], היינו: מתרנ״ה—תרנ״ו ואילך. ועם גדולו ורבויו של הישוב

על מצב הישוב בארץ־ישראל בשנת תרנ״ד» (לוח אחיאסף לתרנ״ה, עמ׳ 400–401). הבדלים קצת גדולים יותר יש בין אלו ובין המספרים, שהביא לודביפול בטבלה למאמרו «חברת כל ישראל חברים ופעולותיה בשנה החולפת» (שם, עמ׳ 390–391). ויש להניח, שהמספרים שלפנינו, שנרשמו בבית־הספר גופו, מדויקים יותר ממספריו של לודביפול, שנרשמו על־פי הידיעות, שבאו לידו בפאריס.

אגב: לפי הרשום במאמרו האמור של איזנשטט היו בבית־הספר לבנות בשנת תרנ״ד 115 תלמידות, מנהלת (הגב׳ שושנה יפה), ארבעה מורים ומורה אחת לתפירה.

[1] תולדות־יפו, 150–153.—לוח ארץ־ישראל של לונץ לשנת תרנ״ז מונה בישובה הכללי של יפו 17.713 נפשות, ובכללן 2970 יהודים (1210 ספרדים, 1760 אשכנזים). מהו המקור לסטטיסטיקה תמוהה זו—אין אנו יודעים. על כל־פנים, ברי הדבר, שאין ממש במספרים אלו, וביחוד אין שום ממש במספר הנפשות של הישוב הכללי ביפו.

[2] מ. ס., שמעון רוקח ואגודת־פרדס, ציון לנשמת שמעון רוקח, יפו תרפ״ג, (עמ׳ 49).

[3] Adolf Böhm, Die Zionistishe Bewegung, חלק א׳, ברלין 1920, עמ׳ 96.

[4] ממכתב, שכתב ברזלי לדוד סוכובולסקי כ״ח מנחם־אב תרנ״ז (נמצא בארכיוני הפרטי).

[5] א. טביב, שבי תימן, תל־אביב תרצ״ב (חוב׳ לח מספרית הקרן הקימת «לנער»), 16, 20.

[6] ז. סמילנסקי, הישוב העברי ביפו, העומר, כרך א׳, חוב׳ א׳, עמ׳ 22.

היהודי בעיר נעשו דירותיו צפופות ודחוקות עוד משהיו. שכונת נוה־צדק היתה שכונה קטנה מתחילת בנינה, ולא עוד אלא שבתיה נבנו צפופים והדירות קטנות והרחובות צרים, אף כי מלכתחילה, כפי ששמענו, היתה כונת מיסדיה, שתושביה לא יצטרכו לשבת «צפופים, במעונות צרים»[1]. וכשנתרבו תושביה הגיע שם הדוחק עד למחנק. וכשכונת נוה־צדק שכונת נוה־שלום, אף כי גדולה היא הימנה. אף שם צר־מעון ודוחק וצפיפות. והוא הדין שכונות־הערבים ובתי־הערבים, שגם בהם הצטפפו רבים מישראל. והתוצאות – מחלות, המיגעות ביחוד את העולה החדש, שעדיין לא התאקלם. ועוד ביותר נפוצו המחלות בין הפעוטות אשר לא ידעו להזהר. כל זה גרם, שנמצאו מי שראו את הצורך הגדול של בנין שכונה יהודית חדשה וטובה, אשר תגאל לפחות חלק של הישוב היהודי מן הצפיפות והדוחק. ובישיבה, שהיתה למרכז בני־משה בכ״ה ניסן תרנ״ו, כבר עמדה על סדר־היום השאלה «על־דבר השגת כסף לבנין־בתים», וחבר המרכז יחזקאל סוכובולסקי פרש את השאלה והציע «לבקש מאת אגודת מזכרת־משה בלונדון, שתבנה בתים בעד יהודים ביפו כמו שהסכינה לעשות בירושלים»[2]. המרכז של בני־משה לא נענה להצעתו של סוכובולסקי, כפי הנראה משום שלא ראה אותה מתפקידיו שלו, והחליט למסרה ללשכת בני־ברית. מה היה יחסה של הלשכה להצעה זו – אין אנו יודעים. אבל עצם הרעיון לבקש הלואה מקופה צבורית לשם בנין שכונה יהודית בשביל חלק מן הישוב היהודי שביפו כבר מצא לו בטוי, וסופו שיתקיים גם למעשה – בצורה אחרת ובקנה־מדה אחר.

המרכז של בני־משה לא רק לא רצה, כי־אם גם לא יכל לקבל עליו את התפקיד האמור, שהציע לפניו חברו סוכובולסקי: כבר תש בכלל כחה של האגודה וזה כמה נמצאה, לפי הגדרתו של אחד־העם, «במצב שאינו לא חיים ולא מות». ביחוד התישה אותה המלחמה הקשה, אשר קשרו עליה מיכל פינס ויצחק־איזיק בן־טובים, שהיו תחלה חבריה ואחר־כך פרשו הימנה, או, לפי דברי פינס, «נדחפו ממחיצתה»[3], ועל ידם עזרו מושפעיהם בארץ ובחוץ־לארץ. לעמת «החזית הארוכה» הזאת חִשבה האגודה יום־יום להשבר, ובינתים הגיעה שעתה של הציונות המדינית מיסודו של הרצל, «והאגודה בטלה מאליה מפני קול־המונה של בזיליא»[4]. אבל עד שעברה ובטלה מן העולם עשה מרכזה מעשה, אשר לא ישכח לא מדברי־ימי בני־משה ולא מדברי־ימי יפו. בעת ההיא עמדו עדיין בתי־הספר שביפו ברשותה של חברת כל־ישראל חברים ומנהלם הכללי, אנג׳ל, היה שלוחה שלה. למעשה טפח ורִבה אותם המרכז של בני־משה, ובמדה גדולה צדקו עָריו ומשנאיו שתלו בו את בתי־הספר השנואים עליהם ואותו ראו אחראי לנעשה בהם. ובחורף תרנ״ו החליט המרכז, ש«מהיום והלאה ילמדו בבתי־הספר שביפו כל הלמודים בעברית». אנג׳ל הסכים לריפורמה הגדולה הזאת בתקוה, שודאי לא ימצא מורה, אשר

---

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 30, הערה 2.

[2] פרוטוקול של מרכז בני־משה ביפו (נמצא בארכיוני הפרטי).

[3] מ. פינס, מאמרו בחבצלת נומר 9 לשנת תרנ״ה (עמ׳ 30); ועי׳ עוד כמה מאמרים שלו – וגם של בן־טובים – בחבצלת של אותה שנה ושלאחריה; מחברותיו אמת מארץ, ירושלים תרנ״ד – תרנ״ה; טשרנוביץ, בני־משה ותקופתם, פרק ט׳ ופרק יו״ד.

[4] אחד־העם, סוף מאמרו נסיון שלא הצליח, על פרשת־דרכים, חלק ד׳.

יהין לקחת עליו את התפקיד הקשה הזה. ואולם, ישראל בלקינד, ששמש אז מורה ללמודים העבריים בבית־הספר של חכי״ח בירושלים, ההין ועבר להיות מורה ללמודים הכלליים גם בבית־הספר לבנים וגם בבית־הספר לבנות ביפו והתחיל מלמד שם בעברית אריתמטיקה, אלגברה, גיאומטריה, פיסיקה, גיאוגרפיה והיסטוריה כללית — הכל, כמובן, בשעור של בתי־ספר עממיים[1]. המרכז של בני־משה שמח על נצחונו זה, אבל ידע גם את הקושי שבדבר, ובחוזר ששלח בכ״ג טבת תרנ״ו כתב: «למותר לנו להגיד, כי התקון הזה» — הוראת הלמודים הכלליים בעברית — «מצא לו מתנגדים רבים. גם אלה, שהיו מצדדים בזכות הריפורמה הזאת, כמו יראו לקחת עליהם כל האחריות של הדבר. ובאמת— אין לנו אף ספר־למוד אחד בעברית. אבל איך שיהיה, עלינו לדעת, כי בבית־ספר עברי, העומד תחת חסות האליאנס — זה המיניסטריום להשכלת עמנו בארצות־הקדם — נעשתה ריפורמה גדולה במובן הלאומי, אשר ממנה לשנויים ולתקונים גדולים בחנוך עמנו תוצאות»[2]. ואמנם עתה, שלשים ושמונה שנים לאחרי שנכתבו הדברים האלה, אנו יודעים, מה הם «השנויים והתקונים הגדולים בחנוך עמנו», שהביאה אותה ריפורמה גדולה, ומה היא זכותה של יפו, העיר שבה נעשתה ראשונה הריפורמה הזאת על אפם ועל חמתם של מתנגדיה ועל יראתם ועל פחדם של החששנים, שיראו לקחת עליהם «את האחריות של הדבר».

אותה שנה — תרנ״ו — נתקשטה יפו היהודית גם בבנינים צבוריים חשובים: נגמר בנין הבית של התלמוד־תורה «שערי־תורה» בנוה־שלום. לידו נשען גם אולם מיוחד, שהוקצה להיות בית־תפלה. הבנינים הללו נבנו על־ידי עדת־האשכנזים, ולפי שעורי הימים ההם נחשבו בנינים גדולים ויפים[3]. והיה בזה משום כבוד לצבור היהודי ביפו כנגד שאר הצבורים בעיר זו, שגם הוא התחיל בונה לו משלו ובשכונה שלו את בניניו הצבוריים, ולא יחכור מאת זרים בתים לתלמוד־תורתו ולמקום־תפלתו.

מתחלת הציונות המדינית עד המפקד הראשון של הישוב היהודי ביפו

והימים ימי בכורי הציונות המדינית. ירושלים קבלה אותה בפנים זעומים. היו, כמובן, גם יוצאים מן הכלל. לאליעזר בן־יהודה וגם לירושלמים מעטים אחרים היתה הציונות של הרצל ונורדוי בשורה מאירת־לב. אבל בדרך כלל זעמה אותה ירושלים, כשם שלפני חמש־עשרה שנה זעמה גם את אמה־יולדתה של הציונות—את חבת־ציון, ואחד «ממשורריה» של החבצלת התפלל על גאולה מן הציונים—«מחברת בנים משחיתים, המכאיבים כל חלקה טובה בנו»[4]. ואולם, גם יפו, שבשעתה קבלה את חבת־ציון בסבר פנים יפות, לא ידעה עתה לקבל את הציונות בסבר פנים יפות. אדרבה, גם היא רעמה פנים לה. «פקידות הנדיב מצד אחד וחובבי־ציון שביפו מצד שני כאלו השלימו ביניהם בהתנגדותם לציונות. הפקידים אסרו

---

[1] אחד־העם, בתי־הספר ביפו, על פרשת־דרכים, חלק ב׳ (עמ׳ 155—158); י. בלקינד, די וויעדער־געבורט פון דער העברעאישער שפראך, ערשטע שריט, חלק ב׳ (עמ׳ 183—185); מ. אנג׳ל, השקפה על פעולת בית־הספר לנערים ביפו, המליץ נומ׳ 111, 115, 121, 123 לשנת 1896.

[2] חוזר של מרכז בני־משה ביפו, כתוב בכתב־ידו של ח. מרגליות־קלווריסקי, שהיה אז מזכיר המרכז (נמצא בארכיוני הפרטי).

[3] החבצלת נומר 3 (עמ׳ טז) ונומר 42 (עמ׳ שכט) לשנת תרנ״ו.

[4] שם נומר 16 לשנת תרנ״ו (עמ׳ קכד).

מכירת השקלים במושבות, הרופא המשכיל שבראשון־לציון כתב ונאם על הסכנה הכרוכה בציונות הרשמית, הרודפת אחרי הפרסום: כל בן ארץ־ישראל השוקל את שקלו חוטא בנפשו ובנפש־האומה. וגם החוקקים שביפו – שנשמת מעשיהם היה הסוד, וכל היום היו מתלחשים חרש[1] – צעקו חמס על הפרסום של הציונות: האפשר? היתכן? אבדנו!...[2] ולא רק מירושלים, גם מיפו לא נשלח איש ולא נשלחה ברכה לקונגרס הציוני הראשון. גדול היה מוראה של מלכות וגדול היה הפחד, שהטילו המיָראים על הכל. אבל לא זה בלבד. לא היה עדיין יחס של כבוד ושל הבנה למפעלו של הרצל; היה רק יחס אחד אליו: «ממש» אין בו, ו«היזקו» ברי. לא הרבה טובות ידע גם הרצל עצמו לרשום ביומנו על יפו, לאחר שעשה בה יומים בסוף אוקטובר 1898. ברם, לא ירבו הימים ויפו תסגל לה יחס אחר למפעלו של הרצל, ומערי ארץ־ישראל תהיה היא הראשונה, אשר בה ישמע קולה המלא של הציונות.

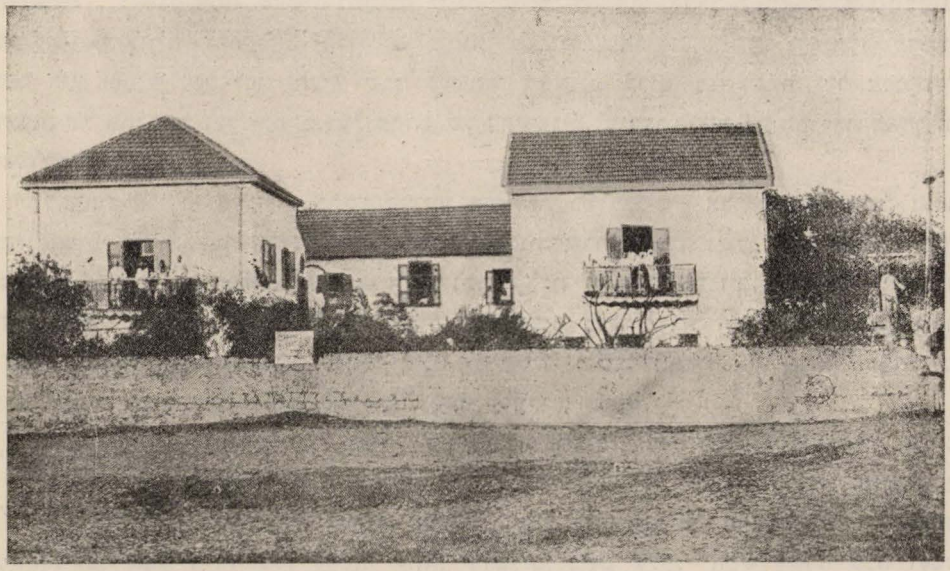

ציור יד; בית־החולים שער־ציון.

1899 נתוסף ליפו היהודית עוד בנין צבורי חשוב – בית־חולים. בית זה היה תחלה של הקונסול האוסטרי, ובהשתדלותו הרבה של שמעון רוקח קם עתה לקהלה היהודית. ארבעים אלף פרנק לצורך קניה זו נדבה – ימים אחדים קודם מותה–הבארונית קלארה הירש[3]. אבל לא ארכו הימים ובית־החולים נסגר. גרמה לכך מחלוקת קשה, שפרצה אותה שנה בקהלת יפו. ראשונה התגלעה המחלוקת בלשכת «שער־ציון» של בני־ברית, ותחץ את הלשכה לשתים: הללו היו עם שמעון רוקח, והללו – עם הד"ר מנחם שטיין. מלשכת בני־ברית פשטה המחלוקת על עניני הרבנות והשחיטה ועל כל עניניה הצבוריים של הקהלה – ובגלל זה נסגר בית־החולים. המחלוקת נמשכה יותר משנה שלמה

[1] פרוש: בני־משה. מ. סמילנסקי זכרונות, כרך א', (עמ' קכח).

[3] ב. ד., ציון לנשמת שמעון רוקח, 6–9. – הבית שייך עד היום לקהלת יפו–תל־אביב, אלא שחדל לשמש בית־חולים.

והמיטה רעה גדולה על הקהלה. לסוף הוכרחה הרשות להתערב בדבר, הצריכה את הקהלה להזמין רב ספרדי — את רבי חזקיה שבתי — בתורת חכם־באשי והטילה עליו לפשר בין הצדדים ולהשכין שלום. וכשפסקה המחלוקת חזר ונפתח בית־החולים [1].

בה בשנה בא הבארון רוטשילד שנית לארץ (ראשונה בא בתרמ״ז), ולאחר שיצא נודע, שהוא מוסר את הנהלת מושבותיו ויקביו בארץ לידי יק״א. מעשה זה הוא פרק גדול ורב־ענין בדברי־ימיו של הישוב היהודי החקלאי בארץ. אבל גם כאן הוא טעון אזכרה, משום שהשפיע בשעתו לרעה גם על יפו, עיר־הראשה של מושבות יהודה, והרבה דאגה ומורך־לב הטיל לתוך ישובה היהודי. ובדין כתב הכרוניסטן של אותם הימים, ש«מצבה החומרי של יפו הורע בגלל סגירת החוף בפני עולים חדשים מישראל ובגלל רוח־היאוש, השורר במושבות, ומצבה הרוחני הורע בגלל המריבות שפרצו בעניני צבורה» [2].

לפני עשרים שנה נרתעו ראשוני חובבי־ציון מפחד «המריבות ופרוד־הדעות», ששלטו בירושלים, ובכרו את יפו עליה ואותה עשו מרכז לפעלם [3]. והנה טעמה גם יפו טעם «מריבות ופרוד־דעות», ואנו שומעים את עדותו הנאמנה של הכרוניסטן הארצישראלי, שמצבה הרוחני הורע בגללם. אבל היא לא חדלה מהיות מה שכבר עשוה עשרים שנות חבת־ציון — מרכז הישוב היהודי החדש בארץ. וכשהגיעה שעתה של הציונות להתחיל בעבודה מעשית בארץ־ישראל התחילה גם היא מיפו.

בתמוז תרס״ג שב ז. ד. ליבונטין לארץ־ישראל, אחרי צאתו אותה בתמוז תרמ״ג. כל אותן השנים, שעשה בחוץ־לארץ, יגע למצוא דרך ליסֹד «חברה לתעשיה ולמסחר ביהודה» [4],—יגע ולא מצא. עכשיו שב לארץ והביא אתו יפוי כח מאת ההנהלה הציונית ליסד כאן בנק ציוני, אף חֶזקה עליו מצותו של הרצל להזדרז ביסוד הבנק. ואמנם לא עבר חודש אחד ובשני באב תרס״ג (כ״א ביולי 1903) נפתח ביפו הבנק של חברת אנגליה־פלשתינה (אפ״ק), שנתאשרה בלונדון בתורת חברה אנגלית עוד כשנה וחצי קודם לכן. פקידיו הראשונים של אפ״ק היו: ליבונטין (מנהל), יצחק ליפבסקי (מזכיר), נתן קיזרמן, יעקב שלוש (גזבר) ומשה אַרבֵּץ (פנקסן).

אפ״ק לא היה הבנק הראשון ביפו. קדמו לו: בנק צרפתי (Crédit Lyonnais) וגם בנק גרמני (Deutsche Palästina-Bank) [5], אבל הוא היה הבנק **היהודי הראשון** ביפו. בתורת בנק **צבורי** היה אפ״ק הבנק היהודי הראשון בארץ־ישראל כֻּלה.

---

[1] שני עתוני הארץ — החבצלת והצבי — לתרנ״ט—תר״ס מלאים מאמרים ורשימות וידיעות על מחלוקת קשה זו. בדבר התערבותה של הרשות במחלוקת והתמנותו של הרב שבתי לחכם־באשי עי׳ החבצלת נומ׳ 28 לשנת תר״ס.

[2] לוח ארץ־ישראל של לונץ לשנת תרס״א, עמ׳ 168.

[3] עי׳ לעיל עמ׳ 27.

[4] עי׳ כתבים א׳, סי׳ 197; שם ג׳, סי׳ 1032; ועיי״ש גם הערה 2 לסי׳ 1079.

[5] מר יעקב שלוש כותב לי: «שני הבנקים הללו היו להם סוכניות ביפו; סוכנותו של הראשון היתה בידי א. אלונזו ובנו, ושל השני—בידי יוליוס אבֶרלה. חוץ מזה עסקו גם השולחנים נסים כהן, אהרן שלוש ויוסף משה בכל מיני המחאות־כספים למצרים, לסוריה ולקושטה, והם גם היו מביאים מטבעות של כסף וזהב ושל ניקל לצרכי קנית שעורה ושאר תבואות הארץ מאת הערבים בעזה, שהיו רדופים למכור את יבולם דוקא במטבע מצלצלת».

The

ANGLO-PALESTINE

Company, Limited.

חברת

אנגליא־פלשתינה

(בערבון מוגבל)

Head Office London:
Brook house Wolbrook

המרכז הראשי בלונדון:
ברוק האוז וואלברוק

Head Office of Syria & Palestine at Jaffa
Souk Bawabé Gedide

המרכז הראשי בסוריא ופלשתינה: יפו
בסוק בוואבע ג'דידע.

1. Bills & Cheques discounted.

א. קונה כל מיני שטרות וצשעקים.

2. Advances against Bills of Lading, Goods, & Securities.

ב. נותנת הלואות נגד ערבון של קונוסמנטים, סחורות וניירות הנושאים ריוח.

3 Current & Deposite accounts opened.

ג. מקבלת כספים לפקדון על זמנים קבועים ובלתי קבועים.

4. Drafts Cheques & Letters of credit issued and payments made by telegraph.

ד. נותנת המחאות צשעקים ומכתבי קרעדיט על כל הארצות ע"י מכתבים וגם ע"י התלגרף.

5. Bills, coupons & other Documents taken for collection.

ה. מקבלת שטרות וקופונים ושאר דוקומנטים לגובינא

6. Exchange of Foreign Money.

ו. חליפות מטבעות שונות.

7. Purchase and Sale of goods on commission.

ז. מקבלת עליה לקנות ולמכור סחורות שונות.

8. Investment orders in Securities of different lands executed.

ח. מקבלת עליה לקנות ולמכור שטרות וניירות הנושאים ריוח של כל הארצות.

9. Deposits received in the Saving Departement from Frcs. 1 and upwards 3 % Interest paid on completed 20 Frcs. Withdrawal on demand.

ט. מקבלת מעות „לקופת חסכון" לאסוף יד על יד מן פרנק אחד ומעלה, וכשיאסף עשרים פרנקים תשלם רוחים 3 % למאה. החזרת הכספים בכל עת שידרוש המכנים.

ציור טו: המודעה הראשונה של אפ"ק (אב תרס"ג).

הרשות התורכית ידעה בו, שמוסד אנגלי הוא רק מן הבחינה הפורמלית, ולמעשה הוא מוסד ציוני, וראתה בו חזוק לישוב היהודי, החשוד בעיניה. לפיכך עֵינה אותו בימים הראשונים, וגם נסתה לערער על עצם קיומו, כי לא היה לו רשיון מאתה, ואף־על־פי שלא יכלה לו, משום שהגן עליו הקונסול האנגלי בכח דיני הקפיטולציה, אשר שלטו אז במדינה העותומנית, בכל־זאת ידעה להתאנות לו וגם התחכמה ליתן מכשולים לפניו. ואולם, לא רבו הימים והיא השלימה עמו, כי היתה צריכה להלואתו, והוא לא מנע אותה ממנה, ובמשך זמן קצר נפתחו סניפים לאפ״ק גם בערים אחרות. המרכז נשאר ביפו, ומכאן יצאה ההשפעה לכל עבודתו של הבנק[1].—

באותה שנה נתוסף לה ליפו עוד מוסד צבורי חשוב, שראוי היה להביא הרבה טובה לישוב היהודי של הארץ כֻּלה, אלא שמפני שנוצר קודם זמנו—וגם מסבות צדדיות אחרות—לא הצליח. אני מדבר על מרכז «ההסתדרות הכללית של הישוב העברי», שנוצרה בכנסית זכרון־יעקב בתחלת אלול תרס״ג.

כחודש ימים לפני ליבונטין בא גם מ. אוסישקין שנית לארץ ועמו עוד שלשה מעסקני חובבי־ציון (ח. אטינגר, ז. גלוסקין וא. דרויאנוב). כֻּלם באו בשמו ובשליחותו של הועד האודיסאי, שהטיל עליהם כמה תפקידים, ובעקר וראשונה—סדור ועדו הפועל בארץ. ולאחר שעשו כמה זמן כאן החליטו לא להסתפק בסדור הועד הפועל בלבד, אלא לנסות שמא יעלה בידם ליצור הסתדרות כללית של הישוב, שממנה תצא, לפי מדת הצורך, השפעה גם לועד הפועל. והשעה נראתה להם כשרה ליצירת הסתדרות כזו. בישוב הישן עדיין היו אצורים הרבה כח וחיוניות, ובישוב החדש, ביחוד בישוב החקלאי, כבר היו אצורים הרבה כח וחיוניות,— זה עתה באו לידי גלוי כחו וחיוניותו כשעמד בנסיון הקשה בזמן חלופי הנהלתו של רוטשילד בהנהלתה של יק״א. ודומה היה הדבר, שאם יצלח החפץ לאחד את שני חלקי הישוב בהסתדרות אחת והיתה הסתדרות זו לכח חי, פועל ויוצר. לשם כך סודרה הכנסיה בזכרון־יעקב, ושם נוצרה ההסתדרות הכללית, ולמקום מושבו של «מרכזה»—כפי שקראו לועד־ההנהלה שלה—נבחרה יפו. לחברי «המרכז» נבחרו: ד״ר הלל יפה (נשיא), יחזקאל סוכובולסקי (גזבר) ושלמה ילין (מזכיר); לסגנים נבחרו: אהרן איזנברג ודוב ליבוביץ[2].—כאמור, לא הצליחה ההסתדרות והיא לא האריכה ימים. אבל היא היתה ההברקה הראשונה, במדה ידועה גם הפרודוגמה של «כנסת־ישראל», ומכאן יש לאמר, שהפרודוגמה הראשונה של «הועד הלאומי» נתנה ב«מרכז», שמקום־מושבו היה ביפו.

בה בשנה נתוספה לישוב היהודי ביפו גם שכונה חדשה, אמנם קטנה ועניה, אבל חשובה מפני החדוש המיוחד שבה. שכונה זו היא—מחנה־יהודה שרובה תימנים.

בסבל רב וקשה מאד עלה להם לתימנים שֶׁכּוּנָם בארץ. רובם ככולם יצאו מתימן דלים ומדולדלים, ושורה של פגעים רעים היו להם השנים הראשונות לשבתם בארץ. עוני ומחסור עד כדי דלות מְנֻוָּלָת, זיקה לחסדיהם ורחמיהם של אחרים עד כדי המעטת הדמות. ויותר מכֹּל הוגיעו אותם דירותיהם הרעועות במרתפים ובסוכות־ארעי, בהם חיו

[1] ז. ד. ליבונטין, לארץ־אבותינו, ספר שני, תל־אביב תרפ״ה, פרק ו ואילך.

[2] י. איזנשטט, מכתבים מאה״ק, הצפירה נומר 229 לשנת 1903; העתונות הישראלית של אותם הימים בדרך כלל; מבוא לדין־והחשבון של הועד האודיסאי לשנות 1902–1904.—באותה הכנסיה הזכרונית נוצרה, כידוע, גם הסתדרות המורים, הקיימת עד היום, אבל הוחלט שמרכזה יהיה בירושלים.

את חייהם הדלים ובהם גם חלו את חלייהם המדכאים, אשר פשו בקרבם יותר מִשֶּׁפָּשׁוּ בקרב עניי עולים אחרים. אבל לאט־לאט מצאו את ידיהם ורגליהם להתפרנס מכמה מיני עבודות ומלאכות, ובפרט מאלו שהיו מסורת להם גם בתימן. ומדת החסכון, שהם מצוינים בה, עמדה להם, שהתחילו גם בונים בתים לעצמם – ולוּ רק בתים קטנים ודלים – ושכונתם הראשונה ביפו היא השכונה האמורה מחנה־יהודה, שבנינה החל בשנת 1903 על הקרקע, אשר נקנתה מאת האחים שלוש[1].

ציור סז; רחוב בוסטרוס ביפו; גמלת נושאת תפוחי־זהב אל הנמל.

ובאותה שנה נודע ראשונה בשוקי אנגליה שמו של תפוח־הזהב היהודי, הבא מיפו. «בתרס״א כבר היו בפתח־תקוה שלש מאות דונם תפוחי־זהב ואתרוגים». והקבוצה הקטנה של הפרדסנים היהודים הרגישה, שתפוח־הזהב «הוא ענף גדול ונכבד בהרחבת הישוב» וצפויות לו «גדולות ונצורות», אלא שמכירת הפרי «מסורה כולה בידי סוחרי יפו שאינם בני־ברית». וכדי שתפוח־הזהב היהודי יַעשה אדון לעצמו ולא יהא תלוי בדעת הסוחרים הנכרים, עמדה אותה קבוצה קטנה ויסדה את הקואופרטיב «פרדס», על־מנת שהוא יוציא את פֵּרותיה למכירה. ואמנם בשנת 1903 כבר התחיל «פרדס» מוציא לשוק את תפוחי־הזהב של חבריו, ובמשך העונה של אותה שנה שלח מיפו לשוקי אנגליה 22.525 תיבות[2].

---

[1] דַטה זו קבלתי מאת מר יעקב שלמה כהן, מזכירה של התאחדות התימנים בתל־אביב.

[2] מ. ס., ציון לנשמת שמעון רוקח, 49–51; לפי דבריו, התחיל משלוח תפוחי־זהב על־ידי «פרדס» בתרס״ד, ואלו לפי דבריה של הנהלת «פרדס» במכתב אלי התחיל המשלוח בשנת 1903. סתירה אין כאן, כפי הנראה, משום שהעונה של משלוח תפוחי־זהב מתחילה בסוף השנה, לפי הלוח שלהם, וסוף 1903 הוא תחלת תרס״ד.

רק 5% היו 22.525 התיבות הללו לגבי 448.000 התיבות, שהוציאה יפו בשנה ההיא לשוק, אבל זו היתה תחלת פרסומו של תפוח־הזהב היהודי, ומכאן ואילך יעלה ויגדל שמו.

הודגש כאן פרט זה, משום שגם תפוח־הזהב הכשיר את העליה החדשה, של תרס"ד–תרס"ו, היא העליה השלישית[1].

למעלה נאמר, שבזמן חלופי ההנהלה של רוטשילד בהנהלה של יק"א נתגלו בישוב החקלאי כח וחיוניות עד כדי כך, שעמד בנסיונו הקשה ולא כרע תחתיו. אבל עם כל כחו וחיוניותו עֵיף מאד, כי כבד עליו אותו הנסיון הקשה, ועוד יותר כבדו עליו כמה פרשיות מכאיבות קודמות. ועיפות זו הכשירתהו למורסות חולניות, שאמנם יתגבר גם עליהן וינצחן, אבל בשעתן צערו הרבה והיה בהן גם משום סכנה לא־מעטה. דיה העובדה התמוהה–אם לא להשתמש בתואר חריף יותר ומדויק יותר – שרבים מן הישוב החקלאי, אם לא רובו, נעשו אחרי הקונגרס הששי–אוגנדאים. ולא רק אוגנדאים, אלא גם טרי־טוריאליסטים, ולא רק טריטוריאליסטים פשרנים, אלא גם טריטוריאליסטים קנאים, וקצתם הגיעו בקנאותם עד לידי כך, ששמה של ארץ־ישראל היה כמעט ללגלוג בפיהם. זו היתה מורסה קשה של השעה מחמת עיפות, כשם שמורסה קשה של השעה מחמת עיפות היתה גם הנטיה להגירה מן הארץ, שתקפה בעת ההיא לא מעטים מבני־נעוריו של הישוב החקלאי. העיפות היא שגרמה להנחה של קלות־דעת, ש«כלו כל הקצים», כי תמו ונכרתו אפשריותיה של ארץ זו, או שמלכתחלה לא היו לה אפשריות ממשיות כלל. וממצב־רוחו של הישוב החקלאי הָעֵיף נוגע גם הישוב העירוני, ואף הוא רוחו חֲבֻלָה. ומובן מאליו, שבשעת עיפות כזו, אשר נתנה אותותיה בהרבה מִפִּנּוֹת הארץ, חדלה כמעט לגמרי העליה מן הגולה, ובחוצות יפו נעשו פני עולים חדשים נדירים מאד. ואולם, בימים ההם התחיל מצליח הענף החדש של החקלאות היהודית–תפוח־הזהב, והוא העלה ארוכה ורפואה ראשונה לחדלון־הרוח והֵזים את ההנחה קלת־הדעת על אפסות אפשריותיה של הארץ. אדרבה, הוא שמש הוכחה, שהארץ צופנת בקרבה הרבה אפשריות לא־ידועות, המחכות לידים עמלות כי יגלו אותן. ובמובן זה אמרתי, שגם תפוח־הזהב הכשיר את העליה החדשה.

אבל לא רק הוא, אלא גם הוא הכשיר אותה. הגורמים יורדים תמיד כרוכים.

העיפות ומראות נגעיה נעשו הם גופם נוֹחֵץ לתעורה חדשה. ואין צורך לאמר, שהתעורה נולדה תחלה רק בלב יחידים, ומהם קבלוה לבסוף גם רבים: כך טבעה של כל מצות־השעה, שהיא נתנת ראשונה בלבם של מעטים בלבד, והרבים, כשהם מקבלים אותה אחר־כך, מבקשים גם הם לראות את עצמם ראשונים. אחד מזרוזיה הראשונים באמת–ואולי הזרוז הראשון ממש – של מצות־השעה ההיא היה כרוזו הידוע של המנוח ויתקין אל הנוער הציוני שבגולה. ארץ־ישראל היתה זקוקה לעליה חדשה, לאנשים חדשים, ובעקר לאנשים חדשים, אשר יביאו אתם רוח חדשה–אמונה רבה בחזון־לבם ואמונה שלמה, לא פגומה אף במשהו, שכֹּחם ויכלתם אתם לקיים את חזון־לבם ויהי מה. את האנשים החדשים האלה אפשר היה לבקש בימים ההם בקרב הנוער הציוני, שעדיין לא פגמוהו החשבונות וההסוסים

[1] לעליה זו רגילים לקרוא עליה שניה. ולא היא. העליה השניה היתה בשנות תר"ן־תרנ"א (עי' לעיל עמ' 34 – 38). וכבר עמד על הדבר ב. כצנלסון ב«ראשי־פרקים לתולדות תנועת־הפועלים בארץ» (סטינוגרמה של הרצאות; נתפרסמה במאה אכס'), עמ' 7.

של הזקנים, ובפרט אפשר היה לבקש את האנשים החדשים האלה בקרב אותו הנוער הציוני, שטָעם גם טַעם רבולוציה, המעמידה את טועמיה על מִרצם ועל רצונם. מסוג זה היה אז חלק גדול של הנוער הציוני ברוסיה, ואליו קרא ויתקין בשמו ובשם חבריו המעטים: «עלו! מהרו ובואו!»[1]. ואמנם נשמע הנוער לקול הקורא אליו והתחיל בא.

אבל לא הנוער בלבד. באוירה של היהדות הרוסית לא גָועה עדיין הזוָעה של קישינב. ואחרי קישנב–הפוגרום (הראשון) בהומל ואחריו–בית־דין גדול, שישב שבועות וירחים ודן – שלשים וששה אנשים מישראל על חטא שחטאו, כי לא נתנו את רכושם למשסה ואת נפשם להורגים ועמדו גם על רכושם ונפשם של אחיהם. ובינתים פרצה מלחמת רוסיה ויאפוניה, וימי־גיוס נעשו ימי־פורענות לכמה מישובי־ישראל. והרִשעה לא אמרה די, והיהדות הרוסית נִתנה בפי צורריה גם לעלילה נתעבה, שהיא מסייעת ידי יאפוניה, כדי להנקם מרוסיה נקמת הדם, אשר נשפך בקישינב. ורוסיה כֻּלה מדורה של רבולוציה, וכל יום־ויום זוָעתו מרובה משל חברו, וידי זַדים חותות מתוך המדורה גחלים על ראשם של ישראל. ואין תימה, שהחלה הגירה של יהודים מרוסיה במדה, שלא היתה עדיין כמותה: במשך שנה אחת–1904–הגירו לאמריקה בלבד קרוב לשמונים אלף נפש. וקלוחים קטנים מתוך הגירה עצומה זו התחילו שוב בוקעים להם דרך לארץ־ישראל.

ויפו שער העליה כשהיתה. עוד יותר משהיתה. כבר יש בה כארבעים וחמשה אלף אדם[2], ובישובה היהודי–יותר מארבעת אלפים נפש. סחרה (האימפורט והאכספורט) כבר עולה – בשנת 1904 – עד שבע מאות ושבעים אלף לירה. בתי־מסחרה ובתי־מלאכתה מוסיפים והולכים משנה לשנה, ועדיין היא העיר היחידה בארץ, שמלבד פתחו של הים יש לה גם פתח שני–מסלת־ברזל. היא המרכז למושבות יהודה, ולאלו נמשך על־פי רוב לבו של הצעיר, העולה החדש, המבקש להשתרש בעבודה החקלאית[3]. וטבעי הדבר, שגם קלוחיה של העליה החדשה, היא העליה השלישית, לא כבשו להם כמעט שום דרך אחרת, אלא ליפו.

הרשות התורכית לא שנתה את יחסה לעליה היהודית. יִמַּקוּ להם היהודים באשר ימקו, או ילכו להם אל אשר ילכו, ולארץ זו, ארץ־אבותיהם, אל יבואו. אמנם לא לחנם הם באים אליה: תחיה הם מביאים לה ובאונם ובהונם הם מעשירים אותה. אבל מוטב שֶתִּשָּׁאֶה שממה עד העולם משתהיה ידם של אלו עמה להחיותה ולהקימה מעפר שפלותה. וביותר היתה הרשות עוינת את העליה היהודית כל־אימת שראתה אותה ממהירה קצת את מהלכה. אף עכשיו כך. כיון שהורגשה טמפו חדשה בעליה היהודית, מיד «נתאספו חברי ועדת־ההגירה, ובראשם רשיד־בֵּי פחת־ירושלים, ונתנו את דעתם להשגיח באסור כניסתם של היהודים ולהוציא מן הארץ את אלו, שכבר כלה להם זמן־היתרם לשהות כאן שלשה חדשים. אף נשלחה פקודה לפקידי הרשות ביפו, כי ידייקו לקַיֵם את החוקים בנוגע ליהודים נתינים זרים, ולא ליתן רשות־כניסה לאלו, שתעודותיהם אינן מספיקות. ומשום חשש, שמא יכנסו דרך היבשה כתבו חברי הועדה אל הוָאלי בבירות, שיצוה על

---

[1] עי׳ הארץ והעבודה, קובץ ראשון, יפו תרע״ג, 77 – 84.

[2] כך, בערך, לפי טולקובסקי; לפי זאב סמילנסקי היו בישובה הכללי של יפו בעת ההיא «קרוב לארבעים אלף נפש».

[3] הנטיה ללכת לגליל התחילה לאחר זמן־מה.

הפקידים להשגיח בדבר היטב».[1] אבל אם הועילו הפקודות הללו להקשות ולהכביד על העליה, הפסק לא הפסיקוה. לא יכלו להפסיקה. העליה היהודית לארץ־ישראל, עם כל קטנותה לגבי ההגירה העצומה של יהודי רוסיה לארצות אחרות, כבר נעשתה הכרח לאומי, ולא פקודת לב רע ועין רעה תפסיק אותה.

בינתים הלכו וגברו מהומות הרבולוציה ברוסיה וסוף־סוף הוכרחה הממשלה להכנע וליתן קונסטיטוציה לעמה. וכשחם לבבה על כניעתה שפכה את כל חמתה על היהודים וקשרה עליהם את מלחמת־הדמים של אוקטובר 1905, וההגירה היהודית גברה מיום־ליום, וקלוחים גדולים מבתחילה נתזו הימנה לארץ־ישראל, ושוב באו לה ליפו ימים מעין אלו של שתי העליות הקודמות. «כל אניה הביאה עשרות אנשים ומסוגים שונים». וגם הפעם, כבימי העליות הקודמות, לא רבים — על כל־פנים, לא רוב — העולים החדשים נקלטו בארץ. אדרבה, «אחרי כל אניה היו מי ששבו באניה השניה». אבל גם הפעם היו מי שנקלטו—אם אלה, שהוכן לבם לכך תחלה ו«הקשר לארץ חזק בקרבם עוד לפני בואם», ואם אלה «אשר רק בארץ גופה מצאו את הקשר הזה»[2]. והישוב היהודי ביפו התחיל שוב תופח.

המפקד של תרס״ה

עוד העליה החדשה באמצע וסופר עברי, מר זאב סמילנסקי, סטטיסטיקן לפי מקצועו, נתעורר לסדר מפקד של הישוב היהודי ביפו[3]. המפקד נעשה בקיץ תרס״ה; סכומיו נתפרסמו כעבור שנתים בערך[4], ומכל הטבלאות, שהביא מר סמילנסקי במחקרו, נביא אנחנו כאן רק ארבע: מספר הנפשות והמשפחות לפי העדות; מספר הנפשות שנולדו ביפו גופה; רשימת המדינות, שמהן עלו ונקלטו ביפו יותר מחמשים נפש; פרנסותיהם ומשלוחי־ידם של יהודי־יפו.

ט ב ל ה א.

מספר הנפשות והמשפחות של יהודי־יפו בקיץ תרס״ה לפי העדות:

מספר הנפשות:	זכרים	נקבות	יחדו	מספר המשפחות	%
אשכנזים	1317	1299	2616	607	56·89
ספרדים	424	416	840	178	16·34
מערבים	446	444	890	189	17·76
תימנים	151	141	292	74	6·96
מזרחים	66	61	127	22	2·05
ס״ה	2404	2361	4765	1070	100

[1] השקפה נומר 6 לשנת תרס״ה.

[2] ב. כצנלסון, ראשי־פרקים, 20.

[3] על השאלה, ששאלתי את מר סמילנסקי: «בשם מי—אם בשמו הפרטי, או בשמו של איזה מוסד או אורגניזציה—סדר את המפקד?», החזיר לי (במכתב אלי) תשובה זו: «מפקד הישוב היהודי ביפו בקיץ תרס״ה היתה איניציאטיבה פרטית שלי, בלי כל סיוע מצד מוסד צבורי שהוא, וגם את רוב החומר אספתי בעצמי בלכתי מבית לבית ומדירה לדירה».

[4] זאב סמילנסקי, הישוב העברי ביפו, על־פי רשימות סטטיסטיות, שנעשו בשנת תרס״ה, הוספה להעומר, כרך א׳, תרס״ז.

טבלה ב.

מספר הנפשות שנולדו ביפו גופה:

אשכנזים	886	33.8%
ספרדים	239	51.3
מערבים	599	67.3
תימנים	72	24.5
מזרחים	33	25.9
	2029	[1] 42.0

טבלה ג.

המדינות, שמשם עלו ונקלטו ביפו יותר מחמשים נפש:

עלו ליפו	מרוסיה	מרומניה	מבולגריה	מתימן	מתורכיה האסיית (חוץ מתימן)	ממארוקו	משאר המדינות	ס"ה
בש' תרס"ד	381	1	4	17	18	1	8	430
" תרס"ג	106	1	—	2	31	1	12	153
" תרס"ב – תרס"א	45	7	2	28	11	4	26	123
" תר"ס – תרנ"א	252	43	28	139	75	9	101	647
" תר"ן – תרמ"א	315	44	22	15	16	66	28	506
" תר"מ – תר"ד	44	7	5	2	29	95	35	217
ס"ה	1143	103	61	203	180	176	210	2076

טבלה ד.

פרנסות ומשלוחי־יד לפי העדות:

	אשכנזים	ספרדים	מערבים	תימנים	מזרחים	ס"ה
מתפרנסים מאומניות ועבודות שונות	542	146	235	116	17	1056
" מעסקי־מסחר ורנטה	174	91	84	21	18	388
" מפרופסיות חפשיות	120	27	14	10	1	172
חסרי־פרנסה	37	6	10	—	—	53
מחזירים על הפתחים	—	4	8	10	4	26
ס"ה	873	274	351	157	40	1695

לשונם של מספרים מאלפת, אף כי לא מפיהם יָעֻמַּד־חי לפנינו דיוקנו של דור או של צבור. מאלפות גם הטבלאות שלפנינו. «המנין המצומצם», אשר עליו שמענו לעיל[2],

[1] טבלה זו טעונה קצת תוספת באור: בכלל 4765 יהודי־יפו נמצאו 939 מבני ארבעים ומעלה, ומאלו נולדו ביפו גופה רק־ששים ושנים, היינו 6.6%, וכל שאר 93.4% נולדו מחוץ ליפו. ילידי יפו היו בעקר: בני 1–5 (635), בני 5–10 (518) ובני 10–20 (534), כלומר: אלו שאבותיהם עלו לכאן בעשרים השנים האחרונות.

[2] עי' לעיל עמ' 17.

הצליח ועשה חמש מאות שערים. המפקד כבר מצא בישובה היהודי של יפו בערך חמשת אלפים נפש[1], וכמעט מחציתם—אמנם רק הצעירים והילדים—כבר נולדו כאן. פרוש: זו לא היתה עוד עדה של נקוטאים, שנעקרו משם ולא נשתרשו עדיין כאן, כדרך שהיתה לפני שלשים שנה בערך, אלא זו היתה כבר עדה של משורשים במקום הזה, בעיר זו. אף גם זאת: הנקוטאים שבה אמנם מארבע פנות העולם באו לכאן, אבל ברובם היו עולי־רוסיה. פרוש: אנשים שבמדה ידועה היו שוים בתרבותם, בהרגליהם ובנמוסיהם, מה שהַקיל עליהם להתגבש ולהֵעשות צבור אחד. ומרץ רב הביא צבור זה אתו ונתגלה בו כשרון קולוניזציוני עד כדי כך, שבחמשת אלפיו לא נמצאו אלא שבעים ותשעה אנשים חסרי־פרנסה ומחזירים על הפתחים—מינימום מפליא, שאי־אפשר היה גם להעלותו על הדעת לגבי שאר קהלות שבערי הארץ. בימים ההם, לפני שלשים שנה, רָוְחָה עדיין הגוזמה המפורסמת, שעוד לא תמו מאמיניה גם היום, לאמר: ארץ־ישראל כֻּלה אוכלת לחם חסד ומתפרנסת מן החלוקה ומן התמיכה ומכמה סוגי צדקה אחרים. והנה הוברר, שלכל־הפחות בנוגע ליפו אין בגוזמה זו אפילו מקצת אמת; מפיהם של מספרים מדויקים הוברר, ש«כמעט כל הישוב היהודי של יפו, המוכשר לעבודה ולפרנסה משל עצמו, אינו יושב בחבוק־ידים: אלא הוא מוצא לו פרנסות שונות די קיומו». קצורו של דבר: הישוב היהודי של יפו, כבר היה צבור, שנִתַּן בו כח לצמוח מתחתיו. אבל גם חשובה מזו: כבר נתן בו גם כח להקליט בתוכו עולים חדשים, אם לא אלפים, הרי לכל־הפחות למאות. ובעל המפקד, מר סמילנסקי, מספר, שאחרי המפקד גְדלה עוד הרבה יותר האימיגרציה ליפו,—ביחוד מפני הפרעות, שהתחוללו ברוסיה באוקטובר 1905, כאמור לעיל,—ו«במשך החורף של תרס״ו נוספו על יהודי יפו עוד כאלף וחמש מאות נפש, וגם בקיץ לא פסקה העליה וכמעט כל אניה ואניה הבאה ליפו מביאה עשרות וגם מאות פליטי רוסיה». הוה אומר: שבסוף תרס״ו כבר הגיע ישובה היהודי של יפו עד למעלה משבעת אלפים נפש—כמעט פי עשרים ממספר הנפשות, שמצא בו לודביג־אבגוסט פרנקל לפני חמשים שנה[2].—

עם העליה החדשה

עם גדולו של הישוב היהודי נתוספו לו עוד שלש שכונות חדשות,—וגם הן קטנות: מחנה־יוסף בשנת תרס״ד, כרם־התימנים בשנת תרס״ה ואהל־משה בשנת תרס״ו[3], אף נתוספו לו מוסדות צבוריים, וטבעי הדבר, שבכלל גְדלה ורחבה יריעת חייו הצבוריים.

---

[1] המפקד רשם אמנם רק 4765 נפשות, אבל מר סמילנסקי מעיר, ש«מפני סבות שונות נשארו איזו עשרות משפחות» שלא הֻתפקדו.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 22.

[3] הקרקע של מחנה־יוסף נקנתה על־ידי מר דוד מויאל וראשוני בוניה של השכונה היו: מנחם עמיאל, אהרן חסין, אהרן מויאל, מאיר אזולאי, אליעזר חזן, סעיד עוזרי, יחיאל קיטאניק, יעקב דונגברג, סלים יונה, מרים עטיא, יחיה סעד ויהודה ברסקי.—הקרקע של כרם־התימנים נקנתה על־ידי מר אהרן שלוש ומר דוד מויאל, והבונים הראשונים היו: החכם רבי שלום אלשיך, סעיד מינס, יחיה חג׳אבי, יצחק רחבי, אברהם כהן־רובי, נסים דוויר, משה אליהו כהן, מיכאל כהן, ציון סעיד, האחים עמרני, משה אשולין ושמואל תג׳ר.—הקרקע של שכונת אהל־משה נקנתה על־ידי מר מויאל הנ״ל, וראשוני בוניה של שכונה זו היו: החכם לוי שמחון, משה יוסף כהן, יהודה כהן, משה אשולין, משה אלבז, מאיר מטלון, יוסף משאט, סעיד יעיש, יצחק גולדשמידט, משה עטיא והאחים אליהו ורחמים מויאל. (את הידיעות על שלש השכונות האלה המציא לי בטובו מר משה אשולין, עושה־דברם של ה״ה שלוש ומויאל.)

לשעבר, בשנת תרמ״ו, נִתַּן לה לעדה היפואית רב מאת ראשי הכוללות בירושלים— רבי נפתלי־הירץ הלוי. כשהוא לעצמו כִּבֵּד את הכסא, אשר ישב עליו כשמונה־עשרה שנה, אבל לא יפו בחרה בו, אלא ירושלים נתנה אותו ליפו, ויפו, שהיתה אז עדה קטנה ועניה, הוצרכה לקבל. עכשיו—באִיָּר תרס״ד, אחרי מותו של רבי נפתלי הירץ—בחרה לה יפו רב כרצונה, את רבי אברהם יצחק הכהן קוק. ולא היו ימים מרובים והרבנות היפואית, שהרב קוק השרה עליה מפרסומו המרובה, נעשתה גם היא, דוגמת הרבנות הירושלמית, רבנות ראשית, ולא רק לעצמה, אלא גם למושבות שביהודה. ואמנם מאתה יצאו כמה תקונים והוראות, שכל המושבות היו זקוקות להם, כגון תקונים בעניני שמִטה, שעוד לפני חמש־עשרה שנה (בתרמ״ט) כמעט שחרב הישוב החקלאי עליהם. ותקוני שמִטה הם לא היחידים, שיצאו מאת הרבנות הראשית היפואית ונתקבלו בארץ כֻּלה[1].

בחול־המועד פסח תרס״ה נוסד ביפו בית־ספר של חרדים, הוא בית־הספר הראשון בארץ מיסודם של החרדים. חבורת «אחוה» יסדה אותו וקראה לו «החדר». שמו זה העיד עליו, שיסודו הוא החדר המסורתי, אבל כבר היה בו גם מן החדש והחדוש. סדרי בית־ספר, דבור עברי (אמנם לא במדה קיצונית), למוד לשונות זרות. הקנאים שבחרדים שטמוהו מיומו הראשון, קצתם משום שראו בו מתחרה ל«תלמוד־תורה», וקצתם מפני החרם הידוע על למוד לשונות זרות. הם גם נסו להתגרות בו מלחמה, אבל לא יכלו לו[2], והוא נעשה אביו של בית־הספר «תחכמוני».

באמצע ספטמבר 1905, כחודש־ימים לפני שפרצו הפרעות הגדולות באודיסה[3], עזב מ. דיזנגוף את עיר־מושבו זו ועלה לארץ־ישראל על־מנת להשתקע. עליה שניה היתה גם לו עליתו הפעם, ובשליחותה של «גאולה» בא, כי הפקידה אותו לכל מפעלה בארץ. הוא גם היה אחד ממיסדיה וראש עסקניה באודיסה, ועוד לפני עלותו לארץ הגדיר הוא עצמו את תעודתה העיקרית: «אנו (פרוש: «גאולה») אין אנו עוסקים בהתישבות. עניני הישוב בארץ מתנהגים בכבדות משום שמערבבים את עבודת האדמה בידי ישראל ואת כניסתן של קרקעות לידי ישראל. אנו כל עקר כונתנו היא לסייע את הגירתו של הון יהודי לארץ ואת כניסתן של קרקעות לרשותם של יהודים»[4]. מובן, שמנקודה זו לא יכלה «גאולה» למצוא למפעלה מרכז טוב בארץ, אלא יפו, שעדיין היתה אז כמעט שערה היחיד של ארץ־ישראל, ואמנם שם קבע לו דיזנגוף דירה ושם נתרכזה עבודתה של «גאולה».

ובעת ההיא נודעה הויתו וגם נשמע קולו של הפועל היהודי—אותו הפועל, שממנו התחילה תנועת־הפועלים בארץ בצורה ממשית. אולי לא נטעה, אם נקרא לו לפועל זה «טפוס שלישי ורביעי». הפועל טפוס ראשון, הבילוי״י, היה מספרו מועט מאד, שלש־ארבע עשרות, ולא ממנו התחילה תנועת־הפועלים הממשית, אף כי מצד השתלשלות־הדעות,

---

[1] עי׳ מרדכי בן־הלל הכהן, עולמי ד׳, פרק כד.

[2] את הידיעות על «החדר» קבלתי מאת אחד ממיסדיו, מר אליהו אהרן כהנא. ועי׳: חבצלת לשנת תרס״ה, עמ׳ שח, ועוד כמה מאמרים באותה שנה ובשנה שלאחריה על «החדר»; השקפה שנה שמינית, נומר סח (עמ׳ 2) ונומר עב (עמ׳ 4).

[3] דַּעַת זו קבלתי מאת מר דיזנגוף עצמו.

[4] ממכתב (רוסי), שכתב מר דיזנגוף בראשון באפריל 1903 למר מרדכי בן־הלל הכהן. המכתב נמצא בבית־הספרים הלאומי בירושלים, באוסף של הד״ר אברהם שבאדרון.

ובמובן ידוע גם מצד השתלשלות־המעשים, אי־אפשר שלא לראות אותו פתיחה לתנועת־הפועלים. הפועל טפוס שני, זה של סוף שנות התשעים למאה הקודמת ושל שתים־שלש השנים הראשונות למאה של עכשיו, היתה כוגתו העקרית—אם לא כל כונתו—לחדול מהיות פועל ולהֵעשות בעל אחוזת־נחלה או בעל בית־עבודה לעצמו ולחצוץ בין עתידו המקֻוָה הזה ובין עברו בתורת פועל. ומובן, שגם לא ממנו מתחילה תנועת־הפועלים הממשית, אלא יתיחד לו המקום הראוי לו בדברי־ימי ההתפתחות הכללית של הישוב החדש בארץ. את תנועת־הפועלים בארץ יצרו הפועל טפוס שלישי—הפועל הצעיר—והפועל טפוס רביעי—הפועל־ציון—, כל אחד ואחד לפי שיטה שיחֵד לו: הַלָה לפי שיטתו, שיסודה—כבוש־העבודה בכח האידיאל של תקון־החיים, והלה לפי שיטתו, שיסודה — כבוש־החיים בכח הכפיה של מהלך ההיסטוריה. ושניהם, גם הפועל הצעיר וגם הפועל־ציון, היתה כ מ ע ט ראשית ארגונם ביפו, וכפי הנראה, כמעט בזמן אחד—בתרס״ו[1].

ובאותה שנה, היא שנת תרס״ו, עשה הד״ר י. ל. מטמן־כהן את הנסיון הנועז ליצור גימנסיה עברית בארץ, והמעשה הרב הזה נעשה גם הוא ביפו והצליח. רבים לא האמינו: אין מורים, אין ספרי־למוד, אין מכשירים, אין גם דירה נאה בשביל גימנסיה; מי ימסור את בנו ואת בתו ל«פיקציה» זו, שממציאה קורא לה «גימנסיה»? ואמנם בשנה הראשונה לא היו אלא שבעה־עשר תלמיד ותלמידה. אבל בשנה השניה, בתרס״ז, כבר היה מספרם ששים ושמונה[2]. יפו, שקלטה עם כל אניה ואניה עולים חדשים, היתה זקוקה כבר לבית־ספר תיכוני והתחילה מאמינה ביצירתו של הד״ר מטמן. וגדולה מזו: הגימנסיה עצמה נעשתה גורם לגדול הישוב היהודי ביפו. «ההגירה מרוסיה לארץ־ישראל גברה, כל אניה הביאה משפחות לארץ, והעולים החדשים שמחו מאד בראותם בית־ספר תיכוני ביפו, ורבים

---

[1] על השאלות, ששאלתי את מר רפאל סוורדלוב, אחד מראשוני הפועל הצעיר, החזיר לי (במכתב אלי) תשובות אלו: «בחנוכה 1904 כבר היתה קיימת בפתח־תקוה קבוצה קטנה של ,פועלים צעירים׳; מיסדיה היו: הרצנשטין וזלמן גיסין. — את פ ת ח־ת ק ו ה אני חושב למולדת הפועל הצעיר. פתח־תקוה היא גם מולדתו של השם ,הפועל הצעיר׳, והוא קצור של השם ,פועלים צעירים׳.—בקיץ 1905 נוסד ב י פ ו המרכז של הסתדרות הפועל הצעיר. מיסדיו היו: זלמן גיסין, אהרן טורקניץ, אליעזר שוחט, רפאל סוורדלוב ויצחק קווישנה. אחר־כך נתוסף על אלו גם שלמה צמח, אבל איני זוכר מתי».—כמדומה, שחוץ מאלו היו גם מר שאול גורדון ואשתו ממיסדי המרכז היפואי של הפועל הצעיר.

ממכתבו של מר י. בן־צבי אלי: «הקבוצות הראשונות של פועלי־ציון נוסדו בחורף תרס״ו, וחבריהן היו פועלים במושבות ו ב י פ ו. מן המיסדים הראשונים היו: דוד גרין (עכשיו: בן־גוריון), ישראל שוחט, זאב אשור, אלכסנדר זיד, יחזקאל חֶנקין וגם אחדים מן ,ההומלים׳. כשעליתי שנית לארץ (בראשון של פסח תרס״ז) כבר מצאתי מפלגת פועלי־ציון (ס״ד) קימת בארץ. בראשה עמדו: דוד בן־גוריון, ישראל שוחט וגם אחרים».

והנה גם קטע ממכתבו של מר ד. בן־גוריון אלי: «כשבאתי לארץ (בקיץ תרס״ו) כבר מצאתי ב י פ ו, בירושלים, בפתח־תקוה, בשומרון ובגליל אגודות של פועלי־ציון. פועלי־ציון הראשונים היו, לפי ידיעתי, «ההומלים», שעלו לארץ בשנת 1904, אבל הללו, כמדומני, לא השתקעו ביפו. הקבוצה הגדולה שבאה אחריהם היתה זו של «הרוסטוביים», שעלו לארץ בשנת 1905—1906, ומאלו מצאתי אחדים ב י פ (רוחימוביץ, סברנסקי, פַּוול, יצחק שוויגר (אחיו של ברל שוויגר, השומר שנהרג בגליל) ועוד). הועידה הראשונה של פועלי־ציון, שיסדה את המפלגה הארצית, נתכנסה ב י פ ו בסוכות תרס״ז, ואני הייתי היושב־ראש של ועידה זו».

[2] מספרים אלו קבלתי מאת הד״ר מטמן.

בחרו לשבתם ולמרכז־עסקיהם את העיר יפו, מקום שם יכלו למצוא פתרון לשאלת החנוך של ילדיהם»[1]. לעבודת ההוראה וההנהלה נצטרף עוד בה בשנה הד״ר ח. בוגרשוב, נמצאו גם מורים אחרים, קצתם מן היושבים בארץ וקצתם חדשים שעלו מן הגולה, נמצאו גם אנשים שהטילו עליהם את הדאגה לקיומה ולבסוסה של הגימנסיה[2], ולשם זה יסדו «אגודת הגימנסיה העברית», הועד האודיסאי הטיל על עצמו את האחריות לתקציבה של הגימנסיה[3], אף נמצא נדבן (המנוח יעקב מוזר מבראדפורד), שהתנדב לבנות מִשֶּׁלוֹ בית לה,—והגימנסיה היפואית, היא הגימנסיה «הרצליה», נעשתה אֵם ודוגמה לכמה בתי־ספר תיכונים בארץ.

בה בשנה עבר גם המרכז של הסתדרות המורים מירושלים ליפו. שתי סבות גרמו לזה: אחת, משום שיפו נעשתה ראויה לכך, ואחת, משום שהיה הכרח בדבר. כשנוסדה הסתדרות המורים היתה מדרגתה של ירושלים במקצוע החנוך וההוראה גבוהה הרבה מזו של יפו, ובדין נִתן המרכז שם[4]. בשנים האחרונות הדביקה יפו כמעט את ירושלים. על כל־פנים, היא התחילה עולה גם במקצוע זה. מלבד בתי־הספר העממיים לבנים ולבנות של חובבי־ציון ושל כל ישראל חברים כבר היו לה עוד שני בתי־ספר עממיים לבנים: אחד מיסודם של החרדים («החדר») ואחד מיסודו של ה«הילפספעראיין» הברליני; היה לה כבר גם בית־ספר תיכוני, או לכל־הפחות, התחלה של בית־ספר תיכוני לנערים ולנערות (הגימנסיה). ומובן, שכמה מטובי־המורים התישבו ביפו. הועד האודיסאי, שדאג לשפורו ותקונו של בית־ספרו ביפו, העלה לשם גם אחדים מטובי־המורים העבריים שבגולה. ומהיותה סמוכה למושבות־יהודה שמשה יפו מרכז טבעי גם למורים, שעבדו בבתי־הספר של המושבות. מפני כל זה נעשתה יפו ראויה, כשהיא לעצמה, שבה יהיה מקום מושבו של מרכז הסתדרות־המורים. ובינתים קרה גם מקרה לא־טהור. האספה הכללית השלישית של הסתדרות־המורים, שנתאספה בירושלים בסוף אלול תרס״ה, נפסקה באמצע ולא גמרה את סדר־יומה, משום שהלשינוה לרשות, והיה חשש להשאיר את המרכז בירושלים, ביחוד משום שקצת מחבריו היו נתינים עותומניים. לפיכך העבר המרכז ליפו ונמסר לידי חברים, שכלם היו נתיני מלכיות אחרות: מ. אזרחי־קרישבסקי (יושב־ראש), א. פִּפֶר (מזכיר), יש״י אדלר, י. גרזובסקי וי. יחיאלי. ומכאן ואילך עד חנוכה תרפ״ה (בהפסקה קטנה) היה המרכז נתון במקומו החדש—מתחלה ביפו גופה ואחר־כך בתל־אביב[5].

וביפו, ושוב באותה שנת תרס״ו, נעשה גם נסיון ראשון ליצירת להקה דרמטית. המתחילים בדבר — רובם מורים — היו, כמובן, כלם חובבים, ולא אקטורים מובהקים, והם קראו לעצמם: «חברת חובבי האמנות הדרמטית»[6]. מיסדיה של האגודה היו: א. פפר, הגב׳ פ. אתין־פפר, מ. בלנקי, א. גוטמן, ש. גורדון, מ. גנסין, ח. הררי, א. טורקניץ, י. מרגולין, א. סוסקין וש. קבלקין. והיו בין חברי האגודה חלוקי־דעות, מעין «ריב־לשונות»: הללו

[1] מרדכי בן־הלל הכהן, עולמי ד׳, פרק יוד.

[2] ד״ר הלל יפה, ד״ר ל. כהן, ז. ד. ליבונטין, י. פינברג, ד. קלימקר, מ. שנקין. (שתי מודעות בהשקפה של בן־יהודה—בנומר צג לשנה השביעית ובנומר ב לשנה השמינית.)

[3] עי׳ מבוא לדין־והחשבון של הועד האודיסאי לשנות 1905—1907 (עמ׳ 31—33).

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 51, הערה 2.

[5] א. ילין, ההסתדרות, ארגוניה ומפעליה, בספר היובל של הסתדרות־המורים, ירושלים תרפ״ט, 401, 405.

[6] לאחר זמן נקראה «אגודת חובבי הבמה העברית».

בקשו לערוך הצגות גם ביודית, כדי להנות גם את העולים החדשים, שעדיין לא סגלו להם את הלשון העברית, והללו עמדו על דעתם, שאין להציג אלא בעברית בלבד. נצחו האחרונים. ראשונה הוצגה (בי״ד חשוון תרס״ז, במלון קמניץ) הדרמה של טשיריקוב «היהודים»[1]. חודש אחרי כן הציגה הלהקה דרמה זו גם בירושלים (בבית־הספר למלאכה של כל ישראל חברים), אף על־פי שגם הרבנות האשכנזית וגם הרבנות הספרדית פרסמו אסור. הצגה שניה של «היהודים» בירושלים נאסרה מטעם הרשות. ביפו הציגה הלהקה גם את «אוריאל אקוסטה» לגוצקוב,

ציור יז: הצגה ראשונה של «היהודים» ביפו.

שורה ראשונה (על הקרקע), מימין לשמאל: ש. קבלקין (ברוך), א. טורקניץ (ישראל), א. גוטמן (שלמה), א. סוסקין (בירוזין);
שורה שניה (יושבים), מימין לשמאל: גב׳ ח. זברק־שפרינצק (שרה), גב׳ פ. את ין־פפר (לאה), ח. הררי (רג׳יסור),
מ. גנסין (אליעזר), גב׳ א. חיתן־גורדון (חנה);
שורה שלישית (עומדים), מימין לשמאל: אהרן (האכר), ש. אגרסט (האדון), מ. שור (הפן) פ. כהן (איסרזון), י. מרגולין (נחמן),
מ. בלנקי (ד״ר פורמן), קאטל (דקורטור).

את «אדם, אלהים, ושטן» לגורדין ואת «הדוקטור שטוקמן» לאיבסן. דרמה זו היתה גם האחרונה: באמצע ההצגה באה המשטרה והפסיקה; לא הועיל גם הדבר, שההצגה נערכה במלונו של נתין אמריקני[2]. אבל עד היום—זה עשרים ושבע שנים—עדיין זכורים כמה מבני הדור ההוא את הרושם, שעשה בשעתו החדוש הגדול של תיאטרון עברי בארץ. ומקום־לידתו של התיאטרון העברי הארצישראלי היתה יפו.—

[1] בתרגומם של מורי בית־הספר לבנות.

[2] מפי ה״ה א. טורקניץ וא. סוסקין.—מר טורקניץ ספר לי, בכמה קושי עלה לה לאגודה לקבל מאת

* * *

והעליה לא פסקה גם אחרי תרס״ו. עלו יחידים, עלו משפחות, עלו גם חבורות. ואין משמעות הדברים, שבטלה «הפתקה האדומה». את כספם של היהודים, את רוב הטובה שהביאו לארץ, רצתה הרשות,—אותם עצמם לא רצתה, וגזרת שלשת־החדשים בעינה עמדה. אבל אותו נוֹחֵץ העליה לארץ־ישראל, שכבר שמענו עליו, בעינו עמד אף הוא וגם הוסיף חוזק, וכחו שלו היה גדול משלה. הועד הפועל של חובבי־ציון, שמתרס״ה ואילך עמד בראשו הד״ר ח. חיסין, וגם המוסד החדש, שנוסד ביפו מטעם הועד האודיסאי—לשכת המודיעים של חובבי־ציון, שבראשה עמד מ. שנקין, טרחו שניהם «לישר את ההדורים» ולסייע את

ציור יח; יפו בשנות תרס״ו—תרס״ז.

העולה החדש, שאין דעתו לחזור, כי יוכל להחלץ מגזרת שלשת־החדשים ולהשתקע בארץ. טרחו עמהם בזה גם אחרים. וכמה שלוחים היו לכך: בעלי־אכסניות חרוצים, ספנים בקיאים בנמוסי־החוף וכדומה. — אמנם לא כל העולים נשארו בארץ. לא־מעטים, ואפילו מאלה שלכתחלה היתה דעתם שלא לחזור, חזרו כלעומת שבאו. קצתם משום שמסבה זו או אחרת

הצנזור הירושלמי רשיון ל«יהודים» של טשיריקוב. כל מקום שגבור הדרמה, הציוני נחמן, מדבר על «הארץ הקדושה» מחק הצנזור וכתב «הארץ החדשה». ברם, בשעת ההצגה גופה לא השגיח «נחמן» ב«תקוניו» של הצנזור והיה מחזיר בפיו את הטכסקט לקדמותו ואומר: «הארץ הקדושה».

בידי מר סוסקין נשתמרו פרוגרמה מודפסת של הצגת «היהודים», וגם כרטיס־כניסה, אף הוא מודפס. הערה בכרטיס־הכניסה אומרת: «לילדים אסורה הכניסה». כך תקנו, כפי הנראה, מורי בתי־הספר.

ועי׳: א. בן־יהודה, רצנזיה על הצגת «היהודים» בנומר יט של ההשקפה לשנה השמינית (תרס״ז); י. יערי־פולסקין, חולמים ולוחמים, יפו תרפ״ב, 79 ואילך.

לא יכלו להשתרש כאן, ורובם משום שהם ונשיהם–ביחוד נשיהם–התגעגעו על המקומות אשר ברחו משם, ולפיכך פתו את עצמם להאמין, שכבר שככה חמת רודפיהם ופרעות לא תהיינה עוד,–והם חזרו. חזרו יחידים, חזרו משפחות, חזרו גם חבורות. אבל סוף־סוף רב היה מספר המשתקעים ממספר החוזרים, ואם בחורף תרס״ו נתוספו, כפי שראינו, בישובה היהודי של יפו כאלף וחמש מאות נפש, יש לשער, שדומה לזו היתה התוספת גם בתרס״ז.

והעולה החדש עד שאניתו מתקרבת לחוף־יפו, אל עיר זו ישא עיניו, והנה כֻּלה יפה, וכגן־עדן היא נשקפת לו מרחוק. זהב־שמים ותכלת־ים, גאון־גִּבְהָה וירק־דשאים, לבלוב אילנות ובושם תפוחי־זהב, וּמִבֵּין טורי הבנינים, הדומים מבעד לפרגוד־המרחק כאלו הם רכובים אלו על אלו, ירומו ויגבהו בתים יפים ונשאים, וגגותיהם השטוחים יבשרו מנוחה ומרגוע.

כך תֵּראה יפו לעולה החדש מרחוק, כי באמת חלק לה אלהים הרבה יופי. אבל כיון שהוא נכנס לתוך העיר ויוצא לראות אותה מקרוב, מיד יראה את אשר עוללו לה בני אדם, כי שחתו את יפיה ונִוֵּלוה. מָבוך של מבואות עקומים וצרים, של סימטאות חשכות ואפלות,–מבוי לפנים ממבוי וסימטה בתוך סימטה. כבישים או שאינם כלל או שהם שבורים ורצוצים, וילדים מתבוססים בחול ובאשפה ובשופכין ובין רגלי עוברים ושבים הם מתלבטים. החצרות – מחנק בחום־היום. המים – שאובים מתוך בארות, הסמוכות לביבין ובורות־המוצאות שבחצרות. גנים לטיול–אין. מגרש למשחקים – אין אף זכר לו. וכעיר הערבית כך, או כמעט כך, גם השכונות היהודיות, ובכללן גם אלו, שרק לפני שנה־שנתים נבנו. רובן ככולן נבנו לפי ה«טעם» וה«סדר» של עירות־המזרח, אף כי לא בסגנונם המיוחד של בניניהן, ועניות–ורשלנות עוד יותר מעניות–מנַוֶּלת אותן. תכנית ארדיכלית אין. עקולי־סימטאות, גבובי־דירות ופשורי מקומות מסואבים, – זהו הנוסח המקובל בכל השכונות של עיירות־המזרח, ויפו בכללן, והוא המקובל גם כאן, בשכונות היהודיות של יפו. סניטריה והיגיינה למה? – ענני־אבק ומחנות־זבובים בימות־החמה, רפש ואגמי־מים בימות־הגשמים, – זוהי השיגרה שם, והיא השיגרה גם כאן. ובצורה זו נגולה יפו היפה לעיני העולה החדש כיון שהוא רואה אותה לא מבחוץ, לא מרחוק, אלא נכנס לתוכה ומסתכל בה מקרוב.

וכאן, אם בשכונות היהודיות, או בשכונות הערביות, הגרועות עוד יותר, הוצרך לבקש לו דירה העולה החדש, שברובו בא מישובים אירופיים פחות או יותר מתוקנים. ולא זו בלבד, אלא שגם קשה מאד היה לו למצוא דירה כאן, בין בשכונות היהודיות ובין בשכונות הערביות, כי על־כן מחמת העליה היו מבקשי הדירות מתרבים והולכים והדירות הפנויות מתמעטות והולכות, והדוחק והצפיפות הלכו וגדלו מיום ליום. ומובן מאליו, שמיום ליום הלך וגדל גם שכר הדירות. ביחוד, בראש־השנה לדירות, הוא ה«מוחרם» הידוע. «עדתנו כמרקחה», – כתב הקורספונדנט היפואי של ההשקפה זמן מועט לפני «מוחרם» של תרס״ז. – «ממשמש ובא יום־הדין הגדול והנורא, הוא חודש אדר, זמן משך־דירות. בכל שנה ושנה הוא חודש של דין, והשנה הוא חודש של דין קשה לתושבי יפו, מפני שבעלי־הבתים ראו משפחות חדשות מתישבות בעיר, ולפיכך מבקשים הם להוסיף על שכר־הדירות; זה מבקש הוספה ששים פרנק, וזה מבקש מאה פרנק, ויותר ויותר; אף מבקשים הם תשלום שכר־הדירה במוקדם, ושכנים שישבו בדירותיהם כמה שנים אנוסים

לבקש להם דירות חדשות, כי בעלי־הבתים אומרים לקבל מאת שכנים חדשים כפלים ממה שקבלו מאת השכנים הקודמים»[1]. ולא לחנם היו אומרים: גדול שכר־הדירה ביפו משכר־הדירה בפאריס, שכן בפאריס אדם בינוני נהנה בדירתו ומשלם שכרה לכל־היותר חמשית מפרנסת־ביתו, ואלו ביפו אדם בינוני נענה בדירתו ומשלם שכרה לכל־הפחות שליש מפרנסת־ביתו. ואין כל תימה, שקורספונדנט יפואי אחר, שכתב להשקפה על ידיעה שבאה מאמריקה, כי מתיסדת שם אגודה לבנין בתים ביפו, על־מנת שהדיירים «לא ישלמו שכר־דירה יותר משהם משלמים עתה ול‹משך־הדירות› הבא כבר יבנו ביפו לא־פחות משלשים בית כאלה»,—חתם על הקורספונדנציה שלו «המבשר»[2]: ידיעה זו היתה באמת בשורה טובה, או לכל־הפחות, מעין בשורה טובה למעוני־הדירות.

«הבשורה הטובה» לא נתקיימה. אמריקה — פרוש: היהדות האמריקנית — כבר היתה אז עשירה, וכפי הנראה היה מי שבקש להאמין, שהיא תתן יד לבנין הארץ, ולא לשם צדקה, אלא לשם עסק. אבל כשם שאמריקה כבר היתה עשירה, כך היתה עדיין ארץ־ישראל עניה, ומנהגו של עולם הוא, שעניים עושים עמהם צדקה, ואין עושים עמהם עסק. ומכאן יש לשער, שכל אותה «הבשורה» על האגודה האמריקנית לבנין בתים ביפו לא היתה אלא פרי הדמיון בלבד, או שלכל־היותר היתה רק בקשת־לב יפה. שאלת הדירות ביפו צריכה היתה להפתר לא מבחוץ, לא על־ידי אגודות דמיוניות שבעבר־לים, אלא מבפנים, על־ידי עסקנים אנשי־מעשה מתושבי יפו גופה, שבעיניהם ראו את המצוקה והבינו, שכדי להכחידה אין דרך אחרת אלא להתעזר, ולא רק להֵעָזר. ואמנם לשם זה נעשו אחדים מתושבי־יפו אגודה וקראו לה: «אגודת בוני־בתים».

עכשיו אין איש, אשר יוכל לאמר, מי היה המתחיל בדבר. האמת היא, כנראה, שגם כאן, כמו ברוב—ואולי בכל—המפעלים הצבוריים, לא היה מתחיל, אלא היו מתחילים. כמה מתחילים בזמן אחד. איש־איש מהם הביא טפה של אינציאטיבה משלו, וכל הטפות הללו נצטרפו יחדו והיו להתחלה אחת. ודין הוא שאיש־איש מן המתחילים יראה את עצמו מתחיל ראשון. יש לו גם זכות גמורה לכך, שהרי טפת־האינציאטיבה שלו היא שהשלימה את המִדה עד כדי התחלה בת־קימא, ואלמלא היא אפשר ואפשר שההתחלה היתה גוועת קודם שהגיעה למדרת מעשה של ממש.—ואולם, ברית כרותה, שמפעל צבורי לא יצליח אלא אם ימָצא לו לכל־הפחות איש אחד, אשר יעבוד אותו מעצם תחלתו בלב שלם. ול«אגודת בוני־בתים» נמצא האיש—מר עקיבא אריה וויס[3].

---

[1] השקפה שנה שמינית, נומר כא (כסלו תרס״ז).

ד. סמילנסקי כתב ב«ראזסווט» (נומר 39 לשנת 1907): «בשתים־שלש השנים האחרונות, משגדלה העליה של יהודי רוסיה לארץ־ישראל, נעשתה שאלת־הדירות צרת־היום ביפו. מחוסר דירות יש אשר עולים חדשים מוכרחים לשבת—הם ובני־ביתם—חדשים שלמים במלונות ובפונדקות. ומאין דרך אחרת לפניהם הם באים בדברים עם ערבים, שיש להם מגרשים בתוך העיר או בסמוך לה, ומקדימים להם שכר־דירה לשתים־שלש שנים בבת־אחת, ובכסף זה של ישראל בונים הערבים רבעים שלמים. אף היו מקרים, שהעולים החדשים הוכרחו לצאת מן הארץ משום שלא מצאו להם דירות ביפו. זמן־מה היתה צפויה סכנה גם לגימנסיה, כי תהיה מוכרחת להסגר, משום שלא יכלה למצוא דירה ראויה לה». — לפי דבריו של מר ע. וויס בשיחה עמי היו בימים ההם ביפו 98% בתים של ערבים ורק 2% של יהודים.

[2] השקפה שנה שמינית, נומר מב (אדר תרס״ז).

[3] מרדכי בן־הלל הכהן, עולמי ד׳, 148; מכתב של מר א. ברלין אלי («יוצרי הרעיון»—של האגודה

על תחלתה של «אגודת בוני־בתים» רָשם רבי אלכסנדר־זיסקינד רבינוביץ קצת דברים מתוך פרוטוקולים של האגודה, שהיו בידו[1].

פרוטוקול מיום כ״א סיון תרס״ו: כונת מיסדי האגודה היא—«ליסד מרכז עירוני עברי במקום טוב לבריאות ומסודר יפה, ותחת הרפש והחלאה שבחוצות הצרים של יפו ימצאו (הבתים) במקום מרֻוָח ונקי».—«על־ידי בנין ששים בתים בבת־אחת יוזל שכר־הדירות ביפו».—«היהודים המפוזרים בכל פנות העיר יפו יאספו אל מקום אחד, ויהיה בזה מעין קבוץ־גליות מועט».

פרוטוקול ממוצאי־שבת, כ״ח מנחם־אב תרס״ו: «נאספו לישיבה עשרה אנשים, ה״ה: גרודזילוב, מ. דיזנגוף, ע. א. וויס, מ. זַרנקין, י. חיותמן, ה. מילשטין, י. סוכובולסקי (דנין), ד. סמילנסקי, י. פרנק וא. ג. צדיקוב, והחליטו ליסד חברה לבנין בתים ביפו, (בשביל) שלשים חברים».

פרוטוקול מיום ג׳ אלול תרס״ו: «נבחר ועד בן שלשה חברים: סוכובולסקי, חיותמן, וויס»[2].

פרוטוקול מיום כ״ד אלול תרס״ו: «הועד הזמני הודיע, כי נרשמו כבר שלשים החברים לחברה. הוסיפו על חברי הועד את ה״ה דיזנגוף והורביץ[3]. על הועד הוטל להשיג הלואה לבנין הבתים. הוחלט גם להוסיף עוד עשרה חברים (לחברה)».

עד כאן קטעי הפרוטוקולים, שרשם מר רבינוביץ. וברשימה קטועה אחת, שנמצאה בעזבונו של המנוח ש. בן־ציון, נאמר כך: «כל אחד ואחד מן החברים, שנספחו ל‹אגודת בוני־בתים›, הכניס נפוליון (20 פרנק) להוצאות ראשונות, ובמוצאי שבת, אור ליום כ״ח אב, הוחלט לשנות את שמה של האגודה ולקרוא לה—‹אחוזת־בית›»[4].

לבנין־בתים—«היו אנשים אחדים, ובראשם מר ע. א. וויס, והוא גם היה האקטיבי ביותר בהוצאת הרעיון לפעולה»; כך קבלתי גם מאת מר מ. דיזנגוף, מאת מר י. דנין (סוכובולסקי) ומאת מר ד. סמילנסקי.

[1] את קטעי הפרוטוקולים הללו פרסם מר רבינוביץ ב„דבר״ נומר 310 (כף סיון תרפ״ו) בשם «לתולדות תל־אביב». שאלתיו והוא אמר לי, שהפרוטוקולים היו שמורים בעירית תל־אביב והוא קבלם מאת מר י. גניל, שהיה אז מזכיר העיריה, ולידו החזירם. היכן הם נמצאים עכשיו—אינני יודע. בקשתים ולא מצאתים.

[2] עי׳ למטה, הערה 4.

[3] מיכל.

[4] מהו המקור לרשימתו זו של המנוח ש. בן־ציון — איני יודע. אולי יש לשער, שגם בידו היו הפרוטוקולים, הנזכרים בהערה 1.

מר ע. א. וויס ספר לי כך: בי״ב בתמוז תרס״ו היתה אספה בקלוב «ישרון» ביפו. השתתפו בה יותר ממאה איש. דנו על שאלות כלכליות, כגון יוקר־החיים בכלל ויוקר־הדירות בפרט. בסוף האספה הרצה הוא על יסוד שכונה עברית חדשה, ובאותו מעמד נבחרו, חוץ ממנו, עוד ארבעה אנשים—ד. ברגר, י. סוכובולסקי (דנין), י. חיותמן וד. סמילנסקי — לעסוק בדבר. חמשה אלו הם שהיו הועד הזמני הראשון, ולמחר — בי״ג בתמוז — נאספו חמשתם וחברו פרוספקט על השכונה החדשה, שעלתה במחשבה, לאמר: בשכונה יִבָּנו 40—50 בית; כל בית יעלה בערך 5.000—6.000 פרנק, שליש יכניס כל בונה משל עצמו, ושני שלישים יקבל בתורת מלוה אפותיקאית; השכונה תשתה מי־בארות (ולא מי־גשמים), רחובותיה יהיו מרוצפים, ויתוקנו בה גם תעול וחשמל.—הפרוספקט הוכן בחמשה אכסמפלרים, וכל אחד מחמשת חברי הועד הזמני לקח אכס׳ אחד ובמשך ארבעה־עשר יום הוצרך להכניס תשעה חברים (חוץ ממנו עצמו),

זו היתה ההתחלה, ומעתה יתחלקו עניניו של הישוב היהודי ביפו לשתי פרשיות: פרשה אחת–«המשך יפו», ופרשה שניה–«אחוזת־בית».

ציור יט; ימה של יפו (תרס״ז).

וכל חבר היה צריך להכניס לאפ״ק (לפקודתם של סוכובולסקי, וויס וברגר) 125 פר׳ בתורת תשלום ראשון. לא עברו חמשה ימים ועל החבורה נספחו יותר מארבעים חבר.

אף זאת ספר לי מר וויס: הוסכם לקרוא את האגודה «אחוזת־בית» מפני שיש בו בשם זה משום סדר אלף־בית.

אחוזת־בית

אֲחֻזַּת־בַּיִת

מאת א. דרויאנוב.

א.

עד שאנו פורשים לעצם הפרשה השניה – לזו של אחוזת־בית, יש צורך לשהות עוד שעה קצרה אחת בפרשה הראשונה – בזו של יפו.

בזמן אחד נתמנו פחה חדש בירושלים (אֶפְרֶם־בי) וקימאקם חדש ביפו (יוסוף־אפנדי). שניהם עָיְנוּ גם הם את הישוב היהודי החדש וכמה מפקודותיהם היו מכֻוָּנות לרעתו, ובפרט לרעת ההתישבות היהודית החקלאית[1]. ביחוד עָיַן יוסוף־אפנדי את הישוב היהודי, ולהלן נראהו חורש מזימה על יהודי יפו ומבקש רעתם. בכל־זאת לא חדלה העליה היהודית לארץ גם בימי הפחה הזה והקימאקם הזה. אמנם לזמן מועט הופחתה, אבל רק לזמן מועט. בנובמבר 1907 כבר כתב הקורספונדנט היפואי של «הראזסווט»: «בזמן האחרון גדלה מחדש העליה לארץ – כפי הנראה לרגלי המאורעות באודיסה ובערים אחרות[2]. כל אניה רוסית מביאה 50–60 מהגרים»[3]. ומכאן ואילך מתרבות והולכות הידיעות על רבויה של העליה. «העליה גדלה. באים אומנים ופועלים חדשים. באים גם אנשים אמידים»[4]. «כמעט כל שבוע באים ליפו פועלים ואומנים חדשים. זו הפעם הראשונה, שהתחילו לבוא עולים גם מאמריקה, וברובם הם מביאים אתם הון ידוע»[5]. ועוד ועוד ידיעות כאלה.

החוט של מספרים ברורים על מדת גִדולו של הישוב היהודי ביפו נפסק. אחרי מפקדו ומחקרו של זאב סמילנסקי מתחילים שוב מספרים משוערים וגם מוגזמים, אבל במקצת אפשר להסתייע גם באלו. למשל, בסתיו 1908 פרסם «הצבי» ידיעות על מספר היהודים בתורכיה, ולפיהן כבר נמצאו אז ביפו עשרת אלפים יהודים[6]. מקורן של ידיעות אלו לא נתפרש, ואין ספק כמעט, שעשרת האלפים האמורים ביפו אינם גם הם אלא מספר משוער ומוגזם. אף־על־פי־כן יש בהם משום עדות כל־שהיא לטימפו המהירה של גִדול הישוב היהודי בעיר זו.

---

[1] Разсвѣтъ, נומר 39 לשנת 1907, עמ׳ 10.

[2] באמצע אבגוסט 1907, בזמן תעמולת־הבחירות לדומה הממלכתית השלישית, נעשו באודיסה וגם בערים אחרות ברוסיה כמה נסיונות לפרוץ פרעות ביהודים.

[3] Разсвѣтъ, נומר 45 לשנת 1903, קורספונדנציה של ד. סמילנסקי.

[4] שם, נומר 2 לשנת 1908, קורספונדנציה של בן־ארצי מיפו.

[5] Die Welt, נומר 5 לשנת 1908 (עמ׳ 16, II).

[6] «הצבי», נומר ל״ו לשנת א׳ תת״מ (1908).

וכגדול ישובה היהודי גדלו וחזקו ממילא גם ערכה וחשיבותה במובן הצבורי־הציוני, ובה נקבע מקום־מושבו של המשרד הארצישראלי מיסודה של ההנהלה הציונית. מתחלה היתה מועצה ארצישראלית. אף היא נוסדה ביפו (בתרס״ז) מטעם ההנהלה הציונית והועד האודיסאי. חבריה היו: שלוחו של הועד האודיסאי (הד״ר ח. חיסין, והוא גם המנהל) ושלוחי ההנהלה הציונית (הד״ר ל. כהן ומ. שנקין) ואפ״ק (ז. ד. ליבונטין וא. ספיר) וגאולה (מ. דיזנגוף) והסתדרות המורים (מ. אזרחי־קרישבסקי) והסוחרים (י. סוכובולסקי־דנין) והפועלים (ר. סוורדלוב) ובעלי־המלאכה (דיזרמן) והאכרים וסינדיקט־היקב (לא נתפרשו שמותיהם), ותעודתה היתה — «לאחד את הכחות הציונים שבארץ־ישראל לשם עבודה על־פי תכנית קבועה, המכֻוֶנת למטרה הציונית הכללית»[1]. וכשעלה הד״ר א. רופין לארץ, כי הפקידה אותו ההנהלה הציונית לנהל כאן את כל מפעליה — מלבד אלו, שהבנק אפ״ק הֶפקד עליהם — ויסד באפריל 1908 את המשרד הארצישראלי ביפו בטלה המועצה מפניו. פקידיו הראשונים של המשרד הארצישראלי היו: הד״ר א. רופין (מנהל), הד״ר יעקב טהון (מזכיר), מר א. אוליצור, מר מ. ווילקנסקי ומר י. רדלר־פלדמן (רבי בנימין)[2].

בעת ההיא כבר היה לה ליפו גם עתון קבוע — «הפועל הצעיר». אחרי האספה הכללית השלישית של הסתדרות הפועל הצעיר, שהיתה ביפו בחול־המועד פסח תרס״ז, ראו עסקניה של הסתדרות זו צורך לצור לה צורה חדשה, צורה של מפלגה, משום «שכל־זמן שלא תהיה בארץ־ישראל מפלגה של פועלים עברים, גדולה בכמותה וחזקה באיכותה, לא יהיה שום ערך לעבודתנו הלאומית»[3]. והמפלגה נוצרה, ויחדו עמה נוצר גם הירחון «הפועל־הצעיר» על־מנת להיות לה לפה. שני הנומרים הראשונים, שהיו נומרים לדוגמה, נערכו בידי י. אהרנוביץ ברחבות ונדפסו בהקטוגרף. הנומר המודפס הראשון נערך בידי א. טורקניץ ביפו ויצא בחשוון תרס״ח, ומכאן ואילך יצאו נומרי הירחון כסדרם,—נערכו ביפו ונדפסו בירושלים[4].

ירחון מפלגתי היה «הפועל הצעיר», אבל בו נשתקפו כל מפעל וכל מעשה פחות או יותר חשוב, שנעשה בארץ, וגם מאת המפעל החדש, זה של אחוזת־בית, לא העלים

---

[1] עי׳ הנומר השני ההקטוגרפי של הפועל הצעיר (עמ׳ 5); Разсвѣтъ, נומר 15 לשנת 1907 (עמ׳ 15).

[2] ראשונה בא הד״ר רופין לארץ בשנת 1907 ועשה כאן ששה חדשים. שנית בא בתחלת 1908, קבע לו דירה ביפו ושם יסד את המשרד הארצישראלי. — מכתבו של הד״ר רופין אלי; Die zionistische Bewegung לאדולף בהם ב׳, 113 ואילך; מדדכי בן־הלל הכהן, עולמי ד׳, פרק יב.

[3] מתוך המאמר הראשי «מטרתנו» בנומר ה ה ק ט ו ג ר פ י הראשון של הפועל הצעיר (עי׳ ההערה הסמוכה).

[4] מר ז. סבזנר המציא לי מאוצרו העתקה (כתובה במכונת־כתיבה) של שני נומרי הפועל הצעיר, שנדפסו בהקטוגרף. בשניהם נאמר בשער: «עתון מפלגתי, יוצא מעת לעת». הדטה מסומנת בשער של הנומר הראשון כך: «אייר, שנה עשירית (כנראה, לקונגרס הציוני הראשון — א. ד.), תרס״ז;» בשער של הנומר השני הנוסח הוא: «י פ ו, תרס״ז»; חודש לא נזכר.—הנומרים המודפסים, מן הראשון ואילך, «נערכו ביפו ונדפסו בירושלים» (בדפוס לוי, כפי שכותב לי מר אהרנוביץ), אבל בשער נאמר: «נדפס פה ,קהיר׳». «קהיר» במרכאות לשם רמז, שזו היא פרגוד על עיר אחרת, שאין לפרש את שמה. המערכת הוכרחה לכך, משום שבימים ההם — ימי עבדול־חמיד — אי־אפשר היה לקבל רשיון לעתון חדש, ומכל־שכן לעתון של מפלגת־פועלים. אחרי המהפכה של התורכים הצעירים נשתנו הדברים, ולפיכך חסר כבר «הפרגוד» בנומר השלישי לשנה השניה (תרס״ט), ומן הנומר השביעי לאותה שנה ואילך נאמר במפורש: «נדפס בדפוס עזריאל בירושלים».

חשון ״ח התרס״ח

הפועל הצעיר

כלי מבטאה

של הסתדרות הפועלים העברים בארץ־ישראל

„הפועל הצעיר"

„תנאי הכרחי להתגשמות הציונות—כבוש כל עמדות פעבודה בארץ ע״י מיעוטים".
(האידיאולוגיה של „הפועל הצעיר").

התכן

ה) העבודה הריאלית באי.
ו) האינדוסטריה הביתית: נגד־חרשת הכבודים ..... ז״ם
ז) בגן ומתירה ..... ג״ן
ח) צחוק מבאיב לם ..... ופסי
ט) קורספונדנציה: מכתבים מירושלם, מהגליל, מבודות מפ״ת ועוד.
י) כרוניקה.
יא) במפלגה.
יב) לשכת מודיעין: חיפה.
יג) כן הארץ ..... אבן בנימין
יד) הערות קטנות למעשים גדולים:
II. ההתלות קשה. אבי־ברק

נערך ויוצא לאור
ע״י
הועד המרכזי

*) משני המדשים הראשונים נדפס בהקונטרס ואינם למצורה.

נדפס פה „קדיר".

ציור כף: השער לגומר המודפס הראשון של הפועל הצעיר.

עינו. בגומר המודפס הראשון כבר כתב עליו אבן־בנימין (י. רדלר־פלדמן) ונבא לו עתידות טובות. יהודי יפו («בני משפחתו של רבי מנדלי»), קבל הסופר, «פנה אחת בחרו להם על שפת הים»—את נוה־שלום, ואת פנתם זו עשו גיטו לכל דבריו, «ועדיין מכוער הוא האריג שלנו». «אבל — התנחם הוא — אנחנו נשנה את פני הארג. אנחנו גם ניַפֶּה את יפו. הנה אחוזת־בית שביפו. היא תבנה שכונה חדשה של ששים בתים נאים, וגנת־ביתן לכל בית, וגן גדול באמצע השכונה, ובתים צבוריים באמצע הגן». ולא עוד, אלא שאחוזת־בית כבר נעשתה «תנועה». «תנועה של אחוזת־בית יש גם בין הפועלים שבפתח־תקוה וגם בין בעלי־המלאכה והמשרתים בקודש». וכפי הנראה, רק מחמת שכחה לא הזכיר

אבן־בנימין גם את אחוזת־בית שבחיפה, שלא רק למדה אל דרך אמה היפואית, אלא שבמקצת עתידה היתה להעשות לה גם צרה.

אבל כאן הרחקנו כבר להקדים את המאוחר, ועלינו לשוב אל המוקדם.

ב.

פרוטוקול לאספה כללית של חברי אחוזת־בית, שהיתה בקלוב ישרון ביפו ביי"ז טבת תרס"ז[1]:

אל האספה באו ארבעים וששה חברים. ליושב־ראש של האספה נבחר מר וויס. הוא קורא את הפרוטוקול של האספה הקודמת[2], בה הוחלט להעמיד את מספר החברים על ארבעים, אלא שבינתים, מודיע הוא, נרשמו חמשים חבר. מר שניאורסון מציע להוציא עשרה אלה, שנרשמו באחרונה, ולשוב ולהעמיד את מספר החברים רק על ארבעים. מר דיזנגוף מסביר, שאי־אפשר לברר בדיוק מי נרשם ראשון ומי נרשם אחרון, ולפיכך הוא מציע לְאַשֵּׁר את הרשימה כֻּלָּה, לאמר: חמשים חבר. הוחלט: למסור את הדבר לדינו ולהחלטתו של הועד החדש, אשר יבחר באספה זו.

בו במעמד נבחר ועד חדש, בן שבעה חברים, ואלו הם (לפי מספר הדעות, שהצביעו להם): [עקיבא־אריה] וויס (42), [יחזקאל] סוכובולסקי (40), [מאיר] דיזנגוף (37), [יצחק] חיותמן (33), [מנחם] שנקין (33), [מיכל] הורביץ (28), [נסים] קורקידי (25); סגנים: [יוסף אליהו] שלוש ופוגלסון [צבי][3].

בישיבה הראשונה של הועד החדש[4] הוברר, שמוסיף והולך מספר האנשים, המבקשים להיות חברים לאחוזת־בית. הוחלט: להודיע לאלו, שלעת־עתה יִרשמו רק בתורת קנדידטים, ולא בתורת חברים גמורים. ועוד הוחלט: מי שיש לו בית ביפו ומבקש לבנות גם באחוזת־בית לשם ספיקולציה בלבד—אינו נרשם אפילו בתורת קנדידט.

מלבד חשש הספיקולציה, — לא חשש־שוא, — היו גם נמוקים אחרים לצמצם מספר החברים. חברי האגודה יוכלו להשקיע בבנין לכל־היותר שליש משלהם, ושני שלישים יצטרכו

[1] מר ד. סמילנסקי מסר לי בטובו ארבע חוברות פרוטוקולים של אחוזת־בית, שהיו שמורים בידו. חוברות א', ב' וג' — פרוטוקולים לישיבות הועד ולאספות כלליות (בחוב' א' חסרים שני העמודים — ואולי שני הדפים — הראשונים). קצת מן הפרוטוקולים שבחוברות אלו אוריגינלים הם וחתומים על־ידי חברי הועד, או על־ידי חברי האספות הכלליות, וקצתם — העתקות או טיוטים לא חתומים, ופעמים נאמר בהם בפרוש: «משנה פרוטוקול», «חתימת הנאספים על האוריגינל», וכדומה. (בסוף החוב' השלישית יש כבר קצת פרוטוקולים לאספות כלליות של תל־אביב). חוברת ד' — פרוטוקולים לועדת הבנין של אחוזת־בית וגם לאספות כלליות של תל־אביב בימיה הראשונים. — לשם הקצור אקרא מעתה לארבע החוברות הללו «פרוטוקולים ראשונים».

ועוד אני צריך להעיר: בפרוטוקול שלפנינו, וכן גם בפרוטוקולים האחרים שאצטרך להביא, שומר אני בהחלט על דיוק תכנם, אבל לא על סגנון לשונם.

בראש הפרוטוקול שלפנינו נאמר: «משנה פרוטוקול ו'», ובסופו — «חתימות הנאספים על האוריגינל».

[2] פרוטוקול זה איננו בחוברת א' שבידי. אולי היה רשום באחד העמודים הראשונים, החסרים בחוברת זו.

[3] מספר הדעות, שהצביעו לסגנים, לא פורש.

[4] פרוטוקולים ראשונים א', פרוטוקול ז', בלי דסה. — משבעת חברי הועד השתתפו בישיבה זו ששה; הסגנים לא השתתפו.

לקבל ממקום־שהוא בתורת מלוה אפותיקאית לשנים מרובות. כל בית יעלה בערך חמשה־ששה אלפים פרנק. והיה, אם יִבָּנו רק ארבעים־חמשים בית תצטרך האגודה למלוה של 160.000–200.000 פר׳. אבל אם מספר הבתים יגדל והמלוה הדרושה תעלה על הסכום האמור, כיצד יִמָּצא מקור לה? עוד לא היה כדבר הזה בארץ, שחבורה תקבל מלוה אפותיקאית

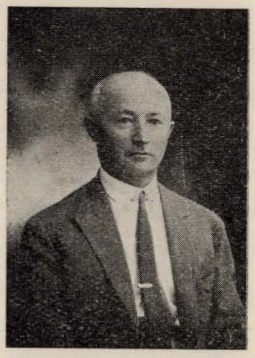

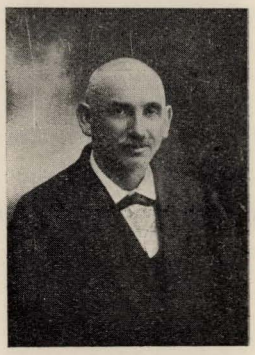

ציור כא: עסקניה הראשונים של אחוזת־בית:

שורה ראשונה (מימין לשמאל): מ. שנקין, י. חיותמן, ד. סמילנסקי;
שורה שניה " " ע. א. וויס, מ. דיזנגוף, י. דנין;
שורה שלישית " " י. א. שלוש, צ. פוגלסון, נ. קורקידי.
(את תמונתו של המנוח מיכל הורביץ לא עלה בידי למצוא).

של מאתים אלף פר׳, ומכל־שכן של יותר ממאתים אלף. ולא זו בלבד. המַלוה הלא ידרוש, שכל החברים יהיו ערבים זה בזה, ולפיכך מוטב שימעט מספרם, כדי שכל איש ואיש מהם יהא בקי בכֻלם ובעניניהם ולא יחשוש לערוב אותם. ובכלל, מוטב שמספר החברים יהיה מצומצם, וככל האפשר יהיו «מעור אחד», כדי שבשכונה החדשה יִוָּצרו חיים נוחים ושלוים של חבֵרות.

כך נתנה שורת ההגיון של העומדים בפנים, שבקשו להגביל ולצמצם. אבל לא כך נתנה שורת הצורך של העומדים בחוץ, שבקשו להספח אל האגודה, בעקר מחמת מצוקת־הדירות, ובמקצת גם מסבה אחרת: העולה של הטפוס החדש, ש«והתנחלתם» כבר נעשתה לו מצוה מן החיים, לא יכול עוד להסתפק בד׳ אמות קרקע כתובות על־גבי הניר, אלא לבו תבעו להתנחל במובן הפשוט והראשוני של מושג זה, היינו, שתהיה לו בארץ נחלת־קרקע ונחלת־בית ממש. «זהו חוש־הרגשה,—כתב אבן־בנימין ברשימתו הנזכרה,—שבונים פה לא דירת־עראי, לא ,מקום ללון׳, אלא דירת־קבע, לדורות». ומכיון שמארבעים־חמשים החברים הראשונים נטו קצתם גם הם להרחיב את הגבולין פרצו סכסוכים. היו גם עילות אחרות לסכסוכים, והדברים הגיעו לידי כך, שבאחת האספות הכלליות קבל וויס על סכנת «התפרדות ובנין במות־במות»[1]. אבל סוף־סוף נצח הרצון לבצע את המפעל, אשר הוחל, וסכנת «ההתפרדות ובנין־הבמות» שקעה. ובינתים עמד מספר החברים על ששים.

ג.

נצח הרצון הטוב לבצע את המפעל ושקעו הנטיות הרעות להרסו. במדה מרובה סייעה לכך הצלחתו של הועד, שהצליח למצוא מקור נאמן למלוה אשר בקש—ולא למלוה של מאה וששים, או של מאתים אלף אלא של מאתים וחמשים אלף פר׳. אבל לא על נקלה עלה הדבר בידו. הרבה עמל ויגע הועד — ווַיס בראשו — עד שהגיע לכך.

באותו פרוטוקול של האספה הכללית, שהיתה ביי״ז טבת תרס״ז, אנו קוראים: «וויס קורא מכתב־בקשה, שכתב הועד להבנק בדבר ההלואה לאחוזת־בית, וגם מכתב־התשובה, שהחזיר הבנק. שניהם כתובים גרמנית. דיזנגוף מתרגם אותם לעברית». סָתם הפרוטוקוליסטן ולא פרש: באיזה בנק הכתוב מדבר—בבנק אפ״ק שביפו, או בקולוניאלבנק שבלונדון? קרוב לודאי, שהכונה היא בנק אפ״ק[2]. ולמה כתבו אליו גרמנית, ולא עברית? אולי כדי שישלח את גוף המכתב, או העתקה ממנו, לקולוניאלבנק בלונדון, ולא יצטרך לתרגם אותו תחלה. מה היתה התשובה, שהחזיר הבנק, לא פורש, אבל אין ספק, שהיא היתה שלילית, או כמעט שלילית. ליבונטין, המנהל של אפ״ק, מספר, שמאוקטוֹבר 1903 עד בואו של וולפסון לארץ־ישראל בראשית 1907 הציע הוא עצמו להנהלה הראשית של שני הבנקים הציוניים וגם לקרן הקימת כמה הצעות בצורות שונות על מתן הלואה לבנין בתים ביפו, בירושלים ובחיפה וכל הצעותיו או שנדחו בפרוש, או שבכלל לא קבל תשובה עליהן[3],—ווולפסון הלא בא לארץ בשלשים בשבט תרס״ז (10.I.97), היינו: חודש וחצי לאחר

[1] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 10, עמ׳ א׳ (אספה כללית בכ״א סיון תרס״ז).

[2] מר וויס בשיחה עמי אמר לי כך: «אמנם פנינו גם לקולוניאלבנק בלונדון, אבל, לפי השמור בזכרוני, הוא לא החזיר לנו תשובה כלל».

[3] ז. ד. ליבונטין, לארץ־אבותינו ב׳, תל־אביב תרפ״ה, 160—164.

אותה אספה כללית של י״ז בטבת. ועוד ראיה, שהתשובה של הבנק היתה שלילית: בפרוטוקול ז׳ של ישיבת הועד, שהיתה אחרי אספה כללית זו, נאמר, שהוחלט «לשלוח את דיזנגוף וקורקידי לחברת יק״א על־מנת לישא וליתן עמה בדבר המלוה, ולשלוח את סוכובולסקי, קורקידי, וויס וליבונטין אל ראש הועד הפועל הציוני (פרוש: לוולפסון) כשיבוא ליפו»[1], — גם־כן, כמובן, בענין המלוה. ואלמלי היתה התשובה של הבנק חיובית, מה צורך היה לשלוח שליחים ליק״א ולישא וליתן עמה על המלוה המבוקשת? —

המשא־והמתן עם יק״א לא הצליח: היא סרבה. אף נתנה טעם לסרובה: אין היא רואה צורך לתת מכספה הלואות לעשירים[2]. וולפסון נענה להצעתם של שליחי אחוזת־בית[3], ובאספה הכללית של כ״א סיון תרס״ז כבר יכול וויס להודיע בפומבי, ש«הועד קבל מאת מוסד אחד ידיעה כמעט רשמית, שהוא מסכים לפסוק לאחוזת־בית את המלוה הדרושה»[4]. אבל למעשה הִצְריך «כמעט» זה עוד השתדלות מרובה.

והנה שלשלת־העובדות, לפי עדותם הנאמנה של דקומנטים:

בכ״ג יוני 1907 (י״א תמוז תרס״ז) שלח הועד של אחוזת־בית מכתב ללשכה הראשית של הקרן הקימת הלאומית בקֶלן, לאמר:

«אנחנו יסדנו ביפו אגודה בשם ‚אחוזת־בית׳, ומטרתה היא — לבנות באופן חברותי ששים בתים לדירות בשביל ששים חבריה. יִסוד אגודתנו, האומרת לספק אחד הצרכים היותר הכרחיים, מותנה בעיקר מתוך עובדות אלו. העליה של יהודי רוסיה, שגדלה במדה חשובה, גוררת אחריה מצוקה של דירות ביפו, ובשל כך עלה וגדל שכר־הדירות. בשתים־שלש השנים האחרונות הוכפל כמעט שכרן של דירות פחות או יותר גדולות. הטובה שבדבר עולה בחלקם של הערבים, כי על־כן להם הבתים, ומחמת־כך הם גם מרבים לבנות. ואין צורך להסביר, שאם הדבר יתמיד גם מכאן ולהבא יִוָּתְרוּ סִכּוּיים גדולים של היהודים, וכנגד זה תלך ותחזק תקנתם של הערבים.

«האגודה כבר נתנה עין במגרש ידוע, ועל מגרש זה היא אומרת לבנות שכונה של ששים בית על־פי סדר ושיטה נאה, להתקין רחובות רחבים ויפים ולדאג גם לצרכי־ההיגיינה, כגון תעול, שרברוב וכדומה, ועל־ידי כך תשמש דוגמה ומורה־דרך לכל ההתישבות העירונית של היהודים בארץ.

«ששים חברי־האגודה הם מבני המעמד הבינוני, הזקוקים לממונם שבעין בשביל להמשיך את עסקיהם, ולפיכך אין ביכלתם להוציא מכיסם את כל סכום־הכסף, אשר ישוקע בבנין. כדי לקַיֵם את כל התכנית כולה יש צורך בארבע מאות אלף פרנק, ולפי מה שעולה במחשבה יבָּנו בסכום זה:

---

[1] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף ז׳, עמ׳ א׳ (בלי תאריך; עי׳ לעיל עמ׳ 72, הערה 4).

[2] כך מספר אחד מסופרי הפועל הצעיר, «פועל שנתאכר» (עי׳ מאמרו «שאלות» בפועל הצעיר לאדר שני תרס״ח).

[3] יש לשער, שגם לוולפסון הוצעו הדברים באותה צורה, שהוצעה ללשכה הראשית של הקרן הקימת (עי׳ שני המכתבים — של הועד ושל הד״ר רופין — המובאים מיד).

[4] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 9, עמ׳ א׳.

18 בתים בני	4.000 פר׳	=	72.000	פר׳
16 〃 〃	6.000 〃	=	96.000	〃
14 〃 〃	8.000 〃	=	112.000	〃
12 〃 〃	10.000 〃	=	120.000	〃
60 בתים		=	400.000	פר׳

«אבל ברשותה של האגודה נמצאים רק כמאה אלף פר׳, שנשתלמו עד עתה, ועל יסוד הונה זה היא מבקשת לקבל הלואה של שלש מאות אלף פר׳.

«הואיל ומפעלה של האגודה עלול לסלול דרך לכל ההתישבות היהודית העירונית, ומשום־כך רצוי במדה שאין למעלה הימנה קיום תכניתה, קבל עליו הבנק אפ״ק לסיע את דבר קבלת ההלואה על־ידי זה, שהוא יַעשה האחראי כלפי נותני הכסף לתשלומי הקרן והרבית. ומובטח לו, שאין חשש באחריות שהוא מטיל עליו, משום שמחירי הקרקעות מתמידים לעלות, ודרגתם היא עדיין כזו, שהיא יכולה רק לעלות ולא לרדת. והקרקע וגם הבתים העומדים להבנות יערבו יחדו לבנק את החוב עד אשר ישולם כולו. חוץ מזה בקי הבנק גם בנאמנותו של כל חבר וחבר כשהוא לעצמו. ולא עוד, אלא שגם ההסכמים בדבר תנאי קיומו של המפעל והנהלתו יהיו מסורים לפקוחו של הבנק.

«אנו מבקשים אפוא, כי תֵענו להצעתנו ותחליטו לנו מלוה זו של 300.000 פר׳. הפקד תפקידוה בידי הבנק אפ״ק, ומאתו תקבלו שטר־הפקדון, והאגודה תפרע אותה בתשלומים לשעורים במשך שמונה־עשרה שנה ברבית של ארבעה וחצי למאה. האגודה תפרע לאפ״ק שנה־שנה $8\frac{1}{2}\%$, ובפרעונות אלו יהיו כלולים: $4\frac{1}{2}\%$ רבית, בערך $3\frac{1}{2}\%$ תשלומי־הקרן, $\frac{1}{2}\%$ פצויים לבנק שכר האחריות, שהוא מטיל על עצמו. והרי חבר, שיבנה לו בית של 4.000 פר׳ ויקבל בתורת הלואה 3.000 פר׳ יצטרך לשלם, לפי החשבון של $8\frac{1}{2}\%$, כל שנה 255 פר׳, וחבר שיבנה לו בית של 10.000 פר׳ ויקבל בתורת הלואה 7.500 פר׳ יצטרך לשלם, לפי אותו החשבון של $8\frac{1}{2}\%$, כל שנה 637 פר׳, וזהו אמנם שכר־הדירה, הנהוג עכשיו ביפו: בערך 300–600 פר׳ לשנה. ומפני הצורך הגדול להוציא את תכניתנו לפעולה אנו מבקשים, כי תמהרו להחליט לנו את משאלתנו».

המכתב כתוב גרמנית, חתום עליו: הועד של אחוזת־בית [1], חִבְּרו הד״ר רופין, שבא אותו קיץ לארץ, כמסופר לעיל [2]. ההנהלה של הקרן הקימת לא יכלה למהר ולהחליט, כפי הנראה משום שחבריה ישבו במקומות שונים וגם בארצות שונות, וכעבור חודש (כ״א יולי 1907–יוד מנחם־אב תרס״ז) כתב הד״ר רופין שנית ללשכה הראשית של הקרן הקימת, והפעם כתב בשמו שלו:

«אחוזת־בית (אגודה לבנין בתים ביפו). ודאי קבלתם לפני זמן־מה בקשה מאת אגודה זו להחליט לה הלואה. אני רואה חשיבות גדולה בדבר, ולפיכך

[1] הלשכה הראשית של הקרן הקימת בירושלים המציאה לי העתקה מגוף המכתב שלפנינו וגם מגוף המכתב שלאחרי זה. שניהם שמורים בארכיונה. בהעתקה לא פורש, מי חתם בשם הועד.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 70.

שב אני לדון עליו. לאגודת אחוזת־בית יש עכשיו ששים חבר, כולם («דורכוועג») אנשים אמידים מיפו והסביבה. מטרתה של האגודה לפי תקנותיה[1] היא – לבנות בשביל חבריה בתים ברובע מיוחד. וכבר נתנה עיניה במגרש יפה במקום טוב, והמגרש בן 222 דונמים, אשר יספיקו לא רק לבנין ששים הבתים של חברי האגודה, אלא לבנין מאתים בית. מארבע מאות אלף הפר׳, אשר יִדָרשו לקנין המגרש ולבנין ששים הבתים, כבר הכניסו החברים משלהם לאפ״ק חמשים אלף פר׳ במזומנים ועוד חמשים אלף פר׳ בשטרות, שזמן־פרעונם כל יום. והשעה יפה עכשיו לבנין ביפו, משום שבירושלים פסקה עבודת־הבנין בגלל חוסר־המים, ובשביל־כך ירדו בכל הארץ המחירים של חמרי־הבנין וגם הוזל שכר־העבודה.

«אני מיחס ערך גדול לדבר, שביפו וגם בירושלים יִבָּנה רובע יהודי, אשר לא יַבוש בפני אלו של אחרים ובמובן הסניטרי יִבָּדל לטובה מן השכונות, שיש עכשיו ליהודים ביפו ובירושלים. הרחובות הצרים, הלכלוך וטיב הבנינים המפליצים שבשכונות אלו בושה וחרפה הם ליהודים, ובגללם מתיראים רבים מאנשי־המעלה להתישב בארץ. בנין דירות טובות ובריאות בשביל היהודים מבני המעמד הבינוני ביפו הוא דבר חשוב, שאין למעלה הימנו. אני מאמין, שלא אגזים אם אֹמַר, שרובע יהודי בנוי כהלכה הוא הצעד החשוב ביותר לכבושה המשקי של יפו בידי היהודים.

«מלבד מאת אלף הפר׳ שבידה זקוקה אחוזת־בית עוד לשלש מאות אלף פר׳, ואותם היא מבקשת למצוא בתורת הלואה. והרי היא פונה לקרן הקימת, שתַּלוה לה סכום זה. בשביל הקרן הקימת אין כאן שום חשש של ריזיקה, משום שהיא תַלוה את הכסף לא במישרים לאחוזת־בית עצמה, אלא לבנק אפ״ק, והלה יַלוה את הכסף לאחוזת־בית והוא יקבל עליו את האחריות כלפי הקרן הקימת. הבנק יכול ורוצה לקבל עליו ריזיקה זו, משום שהמגרש וגם הבתים יִרשמו על שמו, וגם משום שחברי האגודה בני־אשראי הם כולם. ההלואה תשולם במשך שמונה־עשרה שנה ברבית של ארבעה למאה[2] לזכות הקרן הקימת. באופן היותר קשה תוכל האגודה להסתפק במלוה של מאתים או של מאה וחמשים אלף פר׳, משום שאפ״ק הבטיח להלוות לה בשעת־הדחק מאה או מאה וחמשים אלף פר׳ לשנה אחת, והיא מקוה שבמשך השנה יעלה בידה למצוא מקום ללוות סכום זה לזמן ארוך.

«אני חוזר ואומר, שלא רק לפי דעתי שלי, כי־אם גם לפי דעתם של אחרים, אשר דברתי עמהם על הדבר, יש לפנינו הפעם מפעל חשוב במדה יוצאת מן הכלל, ואין זה אחד הפרואקטים, שהיום מולידם והמחר קוברם. לפיכך מבקש אני מאתכם, שתשימו לב להצעה בכל כובד־הראש הראוי לה».

---

[1] לא עלה בידי לברר, לאיזו תקנות התכון הדיר רופין. להלן יסופר, שהוא עצמו חבר תקנות לאחוזת־בית, אבל, כפי הנראה, בזמן יותר מאוחר. בפרוטוקול של האספה הכללית מכ״א סיון תרס״ז נאמר: «מר וויס מודיע, שכבר עובדו תכניות של בנינים אחדים ותקציבים, למען דעת בדיוק לכמה כסף אנו צריכים» – – – והתכניות «נדפסו במאה וחמשים אכסמפלרים» (פרוטוקולים ראשונים דף 8, עמ׳ א׳). אבל תכניות אינן בגדר תקנות. – אגב: לא הצלחתי למצוא אפילו אכס׳ אחד של התכניות הללו.

[2] כך, ולא ארבעה וחצי למאה, כפי שנאמר במכתבו של הועד.

אפ״ק נשא ונתן בינתים עם ההנהלה שלו בלונדון על ההלואה לאחוזת־בית. ודאי יש ענין בקורספונדנציה זו שבין אפ״ק־יפו לבין אפ״ק־לונדון. אבל לא עלה בידי למצוא אותה[1]. על כל־פנים, כבר שמענו שעוד מראשית הוסדו של אפ״ק־יפו השתדל מנהלו מר ליבונטין למצוא כספים לבנין שכונות יהודיות ביפו, בירושלים ובחיפה[2]. אף שמענו ממכתביהם של ועד אחוזת־בית והד״ר רופין, שאפ״ק הסכים להטיל על עצמו את האחריות להלואה. יש, אפוא, לשער, שברוח זה היה גם משאו־ומתנו עם הנהלתו הראשית בלונדון, אף הצליח, כנראה, להטות אותה לכך, ושורת־ההגיון נותנת שהסכמה זו הכריעה את הכף.

הנה שני פרוטוקולים מארכיונה של הקרן הקימת[3]:

«אספה כללית שלא מן המנין של הקרן הקימת לישראל, שהיתה ביי״ב אבגוסט 1907 (ט׳ אלול תרס״ז) בשלש אחרי הצהרים בהאג. השתתפו: ד״ר מ. י. בודנהימר, ד. וולפסון, פרופ׳ ד״ר א. ווארבורג, י. ל. גולדברג, ל. י. גרינברג, ד״ר א. האנטקה, ל. קֶסלר, ד״ר א. מארמורק, יעקב מוזר, ש. פינלס, אדולף שטאנד, ד״ר י. צ׳לנוב, מ. אוסישקין וה. נאומן (מזכיר).

«... הוצע לפני האספה מכתב מאת אפ״ק לונדון[4], כתוב ביי״ז יולי ש״ז (ו׳ מנחם־אב תרס״ז), בו הוא מודיע שנתבקש מאת האגודה אחוזת־בית להחליט לה הלואה לשם בנין בתים.— האספה מחליטה החלטה זו: הקרן הקימת מסכימה בפרינציפ להעמיד ברשותו של אפ״ק 300.000 פר׳ לשם בנין בתים על־ידי אחוזת־בית. אפ״ק יהיה אחראי לסכום זה ובשעור אותו הסכום יוציא שטרי אובליגציות, והללו יהיו ממושכנים בידי הקרן הקימת עד אשר יֵעשו עוברים לסוחר בשוק של שטרי־ערך. הוצאת הדבר לפעולה נמסרת לידי הדירקטוריון».

«ישיבת ההנהלה של הקרן הקימת לישראל, שהיתה בכ״ב אבגוסט 1907 (י״ט אלול תרס״ז) בהאג. השתתפו: ד״ר מ. י. בודנהימר (יושב־ראש), ד״ר א. האנטקה, ש. רוזנבוים, ל. קסלר, פרופ׳ ד״ר א. ווארבורג וה. נאומן (מזכיר).

«יושב־הראש מודיע על החלטתה של האספה הכללית שלא מן המנין בדבר הלואה על־ידי אפ״ק לאגודת אחוזת־בית לשם בנין בתים.

«ההנהלה מחליטה: כיון שהאספה הכללית שלא מן המנין החליטה בפרינציפ הלואה עד 300.000 פר׳ לאגודת אחוזת־בית לשם בנין בתים, הרי יש לכתוב אֶמָנָה על הדבר הזה עם אפ״ק. יושב־הראש מתבקש לשלוח לאיש ואיש מחברי הדירקטוריון העתקה של האמנה עובר לחתימתה. על יושב־הראש של הדירקטוריון לישא וליתן בשם הלשכה הראשית עם האפ״ק».

---

[1] כמה פעמים פניתי למרכז ההנהלה של אפ״ק בארץ ובקשתי, שיואיל להמציא לי העתקות של דקומנטים שונים, אשר ראיתי בהם צורך בשביל פרקי אלה על אחוזת־בית ועל תל־אביב,— ולא נעניתי. הבנק לא המציא לי אלא העתקה של דקומנט א ח ד, ועליו אעיר במקומו.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 74.

[3] שניהם כתובים גרמנית. העתקה מהם המציאה לי הלשכה הראשית של הקרן הקימת בירושלים. מכאן ואילך אציין את הדקומנטים, שהיא המציאה לי העתקות מהם: «מארכיונה של הקה״ק».

[4] ההדגשה לי היא.

ובישיבת הועד של אחוזת־בית, שהיתה בח׳ תשרי תרס״ח, השתתף גם הד״ר רופין, והוא הודיע, כי קבל מכתב רשמי מאת ראש הדירקטוריון של הקרן הקימת, שהוחלטה הלואה לאחוזת־בית בשעור של 300.000 פר׳ ברבית של ארבעה למאה[1]. אפני ההלואה ותנאיה יסודרו על־ידי אפ״ק[2].

אף־על־פי־כן עדיין לא נסתַּם דבר ההלואה: יצאו עליה עוררים, ומשני פנים. הפן האחד: מה לה לקרן הקימת ולהתישבות העירונית? כספה שלה צריך להיות מופנה כֻּלו רק להתישבות כפרית, חקלאית. המשך הטענה, שהיתה שגורה עוד בפי ליליינבלום: מה להם לחובבי־ציון ולעיר? מפעלם צריך להיות מכֻון כֻּלו רק לכפר ולחקלאות. והפן השני: למה מסייעת הקרן הקימת את האמידים וגם את העשירים? כספה צריך להיות קודש כלו רק להתנחלותם של אלו, שאין בידם יכולת ממונית לכך. «בארץ־ישראל, — כתב אחד הקורספונדנטים היפואים של הראזסווט,—יש קובלים על זה, שהשמוש הראשון בכספי הקרן הקימת, בתורת הלואה לשנים מרובות, עלה בחלקו של בנין בתים בעיר, ולא בחלקו של המשק הכפרי, שלפי עצם מהותו קרוב הוא הרבה יותר לאידיאה היסודית של הקרן הקימת. ואחרים אומרים: אם כבר הוחלט לבוא קודם־כל לעזרת הישוב העירוני, בשביל שהוא נאמן יותר על האשראי וגם נִתַּן יותר לפקוחו של הבנק, הדין נותן, שההלואות תהיינה קטנות יותר, כדי שירבו הנעזרים בממונותיה המועטים של הקרן הקימת, ואלו למעשה נמנה על החבורה הראשונה מספר הגון של אמידים, שיש בידם למצוא להם אשראי גם ממקורות אחרים בתנאים נוחים»[3]. ועוד הרבה יותר הודגשה קובלנה זו בפיו של סופר אחר, אף כי הוא ידע כבר שהפלינום של הועד הפועל הציוני קַיֵם ואֻשַּר גם הוא את ההחלטה על מתן ההלואה לאחוזת־בית, כפי שיסופר מיד. «הפועל שנתאכר», שכבר נסתעייתי בדבריו[4], כתב באדר ב׳ תרס״ח, כשלשה חדשים אחרי ישיבת הפלינום של הועד הפועל הציוני: «על אגודת אחוזת־בית שביפו נמנות עשרות סוחרים ובעלי־עסק, המבקשים לבנות להם בתים, — מהם גם מלוים ברבית. את כספם שלהם אין הם רוצים להשקיע בבנין, והם מבקשים למצוא קפיטל צבורי ברבית קטנה. — — — המועצה הפלישתנאית החליטה, שיש לעורר לשם כך את האיניציאטיבה הפרטית, לכל־הפחות של ציונים, כי יַלוו כסף משלהם לעסק בטוח כזה, ולא ליתן הלואה מכספי הבנק והקופה הלאומית[5], והנה באים מנהלי הקופה הלאומית ונותנים את ההלואה — סכום לא־קטן, שלש מאות אלף פר׳. והבנק ערב לקרן הקימת, שכל חברי אחוזת־בית יהיו רק אנשים בני־אשראי, כלומר: עשירים, ואם מי שהוא מן החברים יִמָּצא חשוד בדבר, ידרוש הבנק שיוציאוהו מן האגודה. בה בשעה שיק״א השיבה את בקשת האגודה ריקם ונתנה טעם לזה, שאין היא רואה צורך ליתן כסף לאנשים עשירים, מבטיחים לנו, שכספה של הקופה הלאומית ינתן—רק לעשירים»[6]. ואמנם הקובלנה הזאת האחרונה: למה מסייעת הקופה

---

[1] כפי שהציע הד״ר רופין, ולא $4^1/_2\%$ שהציע הועד של אחוזת־בית. עי׳ לעיל עמ׳ 77, ושם הערה 2.

[2] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 12, עמ׳ א׳.

[3] בן־ארצי בקורספונדנציה שלו בראזסווט, נומר 44 לשנת 1907.

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 75, ושם הערה 2.

[5] לא עלה בידי למצוא החלטה זו של המועצה הארצישראלית.

[6] הפועל הצעיר לאדר שני תרס״ח.

הלאומית את האמידים והעשירים, ומה זכות יש להם להאמידים ולעשירים להסתייע בכספה של הקופה הלאומית,—קובלנה זו, שכפי הנראה נשמעה בארץ מפי רבים, השפיעה כל־כך, עד שקצת מן החברים אמרו להסתלק ולצאת מן האגודה. ולהלן עוד נשמע את דבריהם של אלו. —

אותו מושב הפלינום של הועד הפועל הציוני, אשר עליו דִבֵּר זה עתה, היה בקֶלן בו׳—ז׳ ינואר 1908 (ג׳—ד׳ שבט תרס״ח). השתתפו בו עשרים וחמשה חברים של הועד הפועל וגם הד״ר רופין, שכבר הוזמן להיות מנהל מפעליה של ההסתדרות הציונית בארץ־ישראל [1]. מלבד שאר הענינים נדונו גם עניני הקרן הקימת, יסוד החברה להכשרת הישוב ויצירת ישוב שתופי בארץ לפי הצעתו ותכניתו של פרנץ אופנהימר. לאחר שבודנהימר הרצה על מצב הענינים של הקרן הקימת הקריא ווארבורג מכתב מאת ברית פועלי־ציון. זו טענה להצעתו של אופנהימר וערערה על השמוש בכספי הקרן הקימת לשם מתן הלוואות לזמנים ארוכים לישוב העירוני (כפי הנראה, לא נזכר במכתב שמה של אחוזת־בית בפרוש). על־ידי ערעור זה הֶעֱמַד שוב עֹל הפרק דבר ההלואה, שכבר הוחלטה לאחוזת־בית, ושנים מחברי הועד הפועל—אברהם פודלישבסקי ואדולף בֶּהם, וביחוד זה האחרון,—התנגדו לה בהחלט ודרשו את בטולה. בקיץ שלפני כן היה פודלישבסקי בארץ־ישראל, ועכשיו חזר, כנראה, על מה ששמע שם מאת המערערים: רבים מחבריה של אגודת בוני־הבתים (ושוב לא נאמר השם אחוזת־בית בפרוש) אנשים אמידים הם, ולא יכבד עליהם למצוא מקור אחר להלואה, אשר הם מבקשים. וחריפים ומודגשים עוד הרבה יותר היו דבריו של בֶּהם. מתן־הלואה מכספי הקרן הקימת לאגודת בוני־הבתים פרושו—סְטִיָה גמורה ממה שהיה נראה עד עתה תעודתה של הקרן הקימת,—היינו: יחוד כספיה לשם הישוב הכפרי. בעיניהם של הרבה ציונים אין ההתישבות העירונית אלא העברת הגלות לארץ־ישראל. בארץ־ישראל הוות עתה ותהיינה גם בעתיד שתי פרובלימות עקריות: החנוך הלאומי ויצירת מעמד של אכרים ופועלים עברים. לפיכך רצויים בעיניו יסוד החברה להכשרת הישוב וגם יצירת הישוב השתופי, משום ששניהם מכוונים למעמד האכרים והפועלים. ומתנגד הוא למתן ההלואה לצרכי הישוב העירוני. כספי הקרן הקימת צריכים להיות מיועדים ומופרשים רק למה שיש בו משום בנין היסוד של המדינה היהודית, ויסודה של זו היא ראשית־כל וקודם־כל ההתישבות הכפרית, כדי להפוך את הפרולטריון היהודי למעמד קבוע של חקלאים בארץ. ואם ההנהלה של הקרן הקימת מחליטה להשקיע באשראי עירוני שליש מכספיה שבעין, הרי זה סימן, שאין לפניה תכנית־עבודה מפורשת ולא למרחוק עיניה יביטו.—נראים הדברים, שגם קרמנצקי נטה לערעורם של בֶּהם ופודלישבסקי, אבל לא מטעמם, אלא משום שבכלל היתה דעתו, שאין לעשות שום שמושים לכספי הקרן הקימת כל־זמן שהם לא יגיעו למיליונים.

כך היתה דעתם של המערערים כשהיא לעצמה. נצטרף לזה גם החשש, שמא מחמת שתתרוקן במדה גדולה הקופה של הקרן הקימת תתערער ההצעה על יסוד החברה להכשרת הישוב, שגם עליה כבר היתה החלטה של הנהלת הקרן הקימת, וגם תכשל הצעתו של אופנהימר על יצירת הישוב השתופי. ומשום־כך עמד בֶּהם, ראש המערערים, על ערעורו בכל

---

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 70.

תוקף. אבל לסוף הוחלט לקַיֵם את שתי ההחלטות–גם בדבר אחוזת־בית וגם בדבר החברה להכשרת־הישוב[1]–ובזה עברה ההלואה גם את האינסטנציה האחרונה בשלום.

ובכל־זאת עדיין לא נגמר דינה.

ד.

פורים תרס״ח (י״ז מרץ 1908) היה יום קשה לישובה היהודי של יפו.

בימים ההם שררה שנאה גדולה בין שתי מפלגות הפועלים שבארץ–הפועל הצעיר ופועלי־ציון. וכשסדרה אחת מהן נשף לכבוד פורים נכנסו לאולם חברי המפלגה השניה והפריעו. ומשום שודאי סייעה לסכסוך גם אותה חובה ידועה של פורים, המכהה את בינתו של אדם, התחילה שיחת־אגרופים, וזו פרצה מן האולם ולחוץ והגיעה עד לתוך שני מלונות סמוכים זה לזה בנוה־שלום, שאחד מהם הוחזק מלונה של המפלגה האחת, והשני – של המפלגה השניה. והואיל והותרה רצועתו של האגרוף פצע גם ערבי אחד, שהתערב בדבר. וכאן מצא יוסוף־אפנדי, הקימאקם של יפו, מקום לגלות כל שנאתו, שהיתה שמורה בלבו לישוב היהודי: עמד ונטל רשות מאת הקונסול הרוסי ביפו, שנמנה על «המאה השחורה», ושלח שוטרים תורכים־ערבים «להשכין סדרים» במלונות האמורים, שהיו שניהם של נתיני־רוסיה, וכתום השכנת הסדרים והנה – שלשה־עשר פצועים יהודים הוזקקו לרפוי בבית־החולים. ועדיין לא נתקררה דעתו של יוסוף־אפנדי: למחר שלח מכתב לסגן־הקונסול הרוסי להודות לו על שסייע אותו לדכא את «המרד היהודי», אף בקש מאתו, כי יסגיר לידו גם את «ראש המורדים היהודים», את הד״ר חיסין[2]...

קטע מתוך מאמר המערכת של הפועל הצעיר «בדבר המאורע ביפו» מלמד אותנו, מה היה בשעתו רשמו של מאורע זה, שלבש צורה של התנגשות בין הישוב היהודי והרשות, ודרך־אגב גם צורה של התנגשות בין יהודים וערבים:

«אנחנו איננו יכולים לאמר, שהמאורע הזה הפתיע אותנו ביותר. אנחנו מעולם לא האמנו לא בחסד־לאומים ולא בגלוסקאות, שיביאו לנו שתדלנים שונים מהחלונות הגבוהים. לא האמנו בזה, משום שמעבר־לים השארנו את הפוליטיקה הגלותית — — — להוכיח את זכות קיומו של היהודי על־ידי התועלת, שהוא מביא לארץ־מושבו. ונבוא לארץ־ישראל לא להביא תועלת לאחרים, כי־אם לנו לעצמנו, ואפילו אם התועלת הזו תהיה נקנית על־ידי התחרות לאומית, ובמקום שיש התחרות, אין רחמים וחנינה. — — — מאורעות כאלה יכולים עוד להשנות בתור תולדות של סבות עמוקות יותר מן הפרובוקציה של זדים: במדה שהתחרותנו תתבלט יותר ויותר והתבצרותנו בארץ תלך ותתקדם. מובן, שמפני הפרספקטיבה הזאת איננו נרתעים, — — — כי מעולם לא העלמנו עין מראות, מה קשה ועזה תהיה מלחמת קיומנו הלאומי בארץ מולדתנו הלאומית, כשם שמעולם לא חדלנו להאמין, כי המלחמה הזאת תנחילנו נצחון גמור. — — — עד כמה שידנו מגעת אנו צריכים להתרחק מכל מה שעלול לחדד את היחס ההדדי ולהפיח את הקנאה הלאומית, — — — ואת כל המרץ החיוני שבנו אנו

[1] עי׳ הידיעות המפורטות על אותו מושב של הועד הפועל: Die Welt גומר 2 לשנת 1908.

[2] Разсвѣтъ, מכתב מיפו בגומר 13 לשנת 1908; Die Welt, מאמר ראשי של נ. ס. בגומר 14 לאותה שנה; שם, נאכריכטען, בגומר 15; מרדכי בן־הלל הכהן, עולמי ד׳, פרק יד.

צריכים להטות כלפי צד אחר – לצד כבוש העבודה האטי, הַשְׁלֵוִי, האיכותי והכמותי, עד אשר נהיה פה הרוב, וההתנגשיות האלה תחדלנה ממילא להיות מסוכנות בשבילנו»[1].

מבת־קולו של המאורע הובהקו עוד יותר ערכה וחשיבותה של אחוזת־בית. «כשנהיה הרוב בארץ», – ודאי וודאי זוהי שירת־השירות של ארץ־ישראל העברית, אבל – שירת־העתיד. לעת־עתה – לכל־הפחות פינות מיוחדות של ישראל, אשר בהן «תחדלנה ממילא ההתנגשיות האלה להיות מסוכנות בשבילנו». ואחוזת־בית עתידה להיות הפינה העירונית הראשונה. היה מי שאמר: שכונה יהודית, אחרים אמרו: רובע יהודי, ומבעלי־הדמיון היה גם מי שהתיר לו לאמר, או לכל־הפחות לחשוב: עיר יהודית. עכוב ההתחלה הוא רק מצד ההלואה. כל־זמן שזו אינה עדיין בעין, אי־אפשר לעשות שום מעשה של ממש. עכשיו, שההחלטה עליה כבר עברה בשלום גם את האינסטנציה האחרונה, יש לגמור דבר המגרש, שהועד נתן עינו בו ומטפל בקניתו זה כמה, ולהתחיל בבנין מיד.

והנה – מתלאה חדשה.

כשבוע ימים קודם המאורע של פורים (ט׳ מרץ 1908–ו׳ אדר שני תרס״ח) נכתבה ונחתמה בקלן, על־ידי הד״ר מ. בודנהימר בשם הקרן הקימת וז. ד. ליבונטין בשם אפ״ק, אמנה בין שני המוסדות הללו בדבר ההלואה לאחוזת־בית. וזה תרגומה מגרמנית לעברית[2]:

«סעיף א׳. הקרן הקימת פוסקת הלואה לאפ״ק ע ד 300.000 פר׳ ברבית של ארבעה וחצי למאה על־מנת לשלם במשך שמונה־עשרה שנה. הרבית תשולם כל חצי־שנה – בראשון ביאנואר ובראשון ביולי.

«סעיף ב׳. אפ״ק מוציא כנגד הלואה זו אובליגציות בנות אלף פר׳. הללו נפרעות במשך שמונה־עשרה שנה ברבית לא פחות מארבעה למאה. – – –[3]

«סעיף ג׳. אפ״ק מקבל את ההלואה האמורה מאת הקרן הקימת על־מנת לחזור ולתן אותה בתורת הלואה ברבית של חמשה למאה לאגודות של בוני־בתים (אחוזת־בתים) ביפו ובערים אחרות בארץ־ישראל[4].

«מקבלי ההלואה צריכים גם הם לפרוע אותה לאפ״ק במשך שמונה־עשרה שנה בשעורים שוים בל״א בדצמבר של כל שנה ושנה[5].

«ברבית של חמשה למאה כלול $1/2\%$ שכר קומיסיה לאפ״ק. ואם האובליגציות, האמורות בסעיף ב׳, תמכרנה על־ידו, הרי הוא רשאי לגבות עוד $1/2\%$ שכר־טרחה[6].

---

[1] הפועל הצעיר לאדר שני תרס״ח. – ההדגשות לי הן.

[2] זהו הדקומנט היחידי, שאפ״ק המציא לי העתקה ממנו (עי׳ לעיל עמ׳ 78, הערה 1). אכס׳ שני קבלתי מאת הלשכה הראשית של הקרן הקימת.

[3] השמטתי שורות אחדות בדבר התכנית של האובליגציות. – (האובליגציות נדפסו ונשלחו לאפ״ק, אבל לא יצאו כמעט למכירה כלל).

[4] «...an Häuserbaugenossenschaften (Achuzath-Baith) in Jaffa und andern Städten Palästinas» ההדגשות בסעיף זה וגם למעלה בסעיף א׳ – לי הן.

[5] למעשה שלמו מקבלי ההלואה גם את הקרן וגם את הרבית בשני שעורים לשנה – ביאנואר וביולי.

[6] למעשה קבלה הקרן הקימת 4%, ואפ״ק – 1%; ס״ה – 5%.

«סעיף ד׳. הקרן הקימת תולה את מתן־ההלואה לאגודות אחוזת־בית בתנאי, שבחירת המגרשים לבנין ותכניות הבנינים טעונים הסכמה מאת אפ״ק, והסכמתו של זה טעונה הסכמה תחלה מאת הקרן הקימת.

«סעיף ה׳. לפי הסכם בינו ובין הקרן הקימת תולה אפ״ק מצדו את מתן־ההלואה לאגודות אחוזת־בית בתנאים אלו:

«הואיל ואי־אפשר לרשום את הקרקע ואת הבתים על שם הבנק[1], נמסרת לו רשות בקורת על מהימנותן של האגודות מתוך בחינת כשרותו האשראית של כל חבר וחבר; לאפ״ק הרשות להחליט על סדרי האורגניזציה של האגודות ועל ההסכמים בדבר חוזי־השכירות וכל שאר הצורות היורידיות והטכניות, שיראה נחיצות בהן לשם בטחונו, ולו היא גם רשות־ההחלטה על שם מי לרשום את הקרקע ואת הבתים.

«ועוד רשות נתונה לאפ״ק: אם האגודות אחוזת־בית לא יפרעו בדיוק את תשלומיהן כל שנה, הרי הוא מטיל עליהן, לפי שקול־דעתו, מסי־פִּגּוּרִים או גם משתמש בכח ההוצאה לפועל של בית־דין.

«סעיף ו׳. אם עסק־ההלואה, שעולה במחשבה לפי התנאים האמורים, לא יקום ולא יהיה, או שהאגודות אחוזת־בית לא יזדקקו לשלש מאות אלף הפרנקים במשך שנה, חיב אפ״ק להחזיר לרשותה של הקרן הקימת אם את כל סכום־ההלואה, או, לפי מצב הדברים, את שאריתו».

שנים־שלשה ימים אחרי המאורע של פורים נודע ביפו נוסח האמנה, והוא הטיל רוגז גדול. לא די שהחומרות הקשות מסרו כל עניניה וכל מפעלה של אחוזת־בית לחות־דעתו ולהחלטתו המכרעת של אפ״ק, אלא שגם ההלואה גופה חזרה להיות מסופקת. ראינו, שאחוזת־בית היפואית בקשה מאת הקרן הקימת הלואה של 300.000 פר׳, וסכום זה הוחלט לה – לה לבדה – גם מטעם האספה הכללית של כל חברי ההנהגה וגם מטעם ההנהלה המצומצמת, ועל אותה החלטה כפולה כבר מסר הד״ר רופין הודעה רשמית להועד[2]. גם בפרוטוקול של האינסטנציה האחרונה, כלומר: של מושב הועד הפועל הציוני, מדובר – בין לשלילה ובין לחיוב – רק על אגודה אחת לבנין־בתים, והיא אחוזת־בית היפואית, אף כי שמה לא נזכר בפרוש. ואלו בנוסח־האמנה מדובר לא על אגודת אחוזת־בית, כי־אם על אגודות אחוזת־בית, ולא רק על זו שביפו, כי־אם גם על אלו שבערים אחרות, ולכולן יחדו נקצבה הלואה עד 300.000 פר׳. אף גם זאת: הוברר, שחמשים אלף פר׳ ודאי יִלָּקחו משלש מאות אלף הפר׳ וינתנו בתורת הלואה לאחוזת־בית החיפאית, שנוסדה בינתים, ולאחוזת־בית היפואית ישארו לכל־היותר מאתים וחמשים אלף פר׳. היה כאן מן העָוֶל כלפי אחוזת־בית הָאֵם, זו שביפו, אף כי היה כאן מן היושר כלפי אחוזת־בית הבת, זו שבחיפה. והשמועה יחסה, – בצדק או שלא בצדק, – כל החומרות וכל השנויים, וגם את הקצוץ הודאי של חמשים אלף הפרנקים, להשפעתו של ז. ד. ליבונטין, מנהל האפ״ק. וכאמור, הרוגז היה גדול, והגיע עד

[1] משום שלבנק לא היתה זכות אישיות יורידית בתורכיה.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 79.

לידי «שונרא אוכמתא» בין האגודה ובין הבנק. וירחים שלמים – יותר מחצי שנה – נמשך הסכסוך, עד שלסוף הוכרחה אחוזת־בית היפואית לוַתֵּר על חמשים אלף הפר׳ ולהסתפק בהלואה של מאתים וחמשים אלף, ומהם לא נגרע כבר כלום.

ה.

בפרוטוקול של האספה הכללית, שהיתה בכ״א סיון תרס״ז, מסופר:

יושב־הראש של האספה (מ. דיזנגוף) מעמיד לוכוח את השאלה בדבר בחירת מקום לבנין ומבאר, שיש שתי הצעות יסודיות: הצעה אחת–לבנות «קולוניה יפה» מחוץ לעיר, והצעה שניה–לבנות בעיר גופה. והפרוטוקול מוסיף לספר: «מתעוררים וכוחים נלהבים»– ובזה תם ספורו[1]. על תוכן הוכוחים ונמוקיהם של המתוכחים אין הוא מספר ולא כלום. אבל מפיהם של אחדים מראשוני אחוזת־בית (דַנין, וויס, סמילנסקי ואחרים) עלה בידי לברר, מה היו הנמוקים העקריים של שתי ההצעות האמורות. הללו אמרו: ביפו מרוכזות פרנסותיהם של כל חברי אחוות־בית, ואי־אפשר להם להרחיק דירותיהם הימנה. החנוני והסוחר והמורה נבול יבלו אם יוכרחו ללכת לכל־הפחות פעמַים בכל יום תמיד מכאן לשָם ומשם לכאן, כשגשמי־חורף מצערים וחום־קיץ לוהט והחולות מְיַגְּעים בין בחורף ובין בקיץ. ולא רק אי־אפשר, אלא גם לא רצוי להתרחק מיפו, במקצת מפני סכנת־הדרך, ביחוד בלילות, ובעקר משום שרִחוק־המקום יגרום להם לתושבי אחוזת־בית שיתרחקו מן החיים הצבוריים ומעניני החיים הצבוריים, המרוכזים גם הם ביפו, ויפו הלא היא המטרופולין הצבורי של כל הישוב היהודי החדש אשר ביהודה. ואף גם זאת: את השכונה היהודית החדשה, העתידה להיות טובה ויפה, ראוי לבנות דוקא ביפו, כדי שתשמש דוגמה לשאר השכונות היהודיות, בין לאלו שכבר ישנן ובין לאלו העתידות להיות בעיר זו. והללו אמרו: אנו מבקשים ליצור לנו שכונה חדשה לא רק לשם בנין בתים טובים ויפים, אלא גם לשם תקון סגנון־חיים ונמוסי־חיים טובים ויפים, אף אנו רוצים ששכונתנו החדשה תהיה אבטונומית ככל האפשר, ואותה נוכל ליצור רק אם נתרחק מיפו, ולא בתוכה ולא בהיקף נמוסיה שלה וסגנון־חייה שלה נבנה את בנינו שלנו. את כל הַקְשָׁיים, התלויים ברִחוק־המקום,–אמרו הללו,–אנו צריכים לקבל עלינו, ובלבד שנהיה מרוחקים מיפו.

כמה זמן – שבועות, ואולי גם ירחים – נמשך הוכוח, וכמובן לא רק בדמות סתם וכוח, שאינו מעלה ואינו מוריד, אלא נצטרפה גם לו כל אותה החריפות, המיוחדת להבדלי השקפות והצעות בנוגע לאינטרסים ריאליים. לסוף נצחו אלה, שבקשו להתרחק מיפו, «וזוהי,–אמר לי מר דנין בשיחה עמו,–אחת מזכיותיו של מר וויס, שעמד בכל תוקף על דעתו לבנות את שכונתנו החדשה מחוץ לעיר, ולא נתן לנו להבליע אותה בתוך יפו הערבית». ומכיון שנצחה דעה זו התחיל משא־ומתן בדבר מגרש גדול מחוץ ליפו, מצפון לה, הוא המגרש שנקרא «כַּרֶם־גַ׳בַּאלִי».

מ. גילוץ, מראשוני אחוזת־בית, כותב ברשימותיו, הנמצאות בידי:

«עד שנתַנו עין בכרם־גַ׳בּאלי הציע לנו אפ״ק שטח־קרקע לא־גדול, שהוא קנה על שפת ימה של יפו, לא הרחק מן העיר. המקום הזה הוא עכשיו אחת משכונותיה של

[1] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 10, עמ׳ א׳.

תל־אביב, בנוי כולו וידוע בשם ,שכונת אפ״ק׳. בתרס״ז–תרס״ח לא היו קופצים עליו, ואפ״ק, שהתכַּוֵן לגאול את כספו, אשר השקיע במקנתו זו, בקש למכרה לנו. אבל היתה לו לאפ״ק בהצעתו גם כונה אחרת. הוא ידע כבר, כמה קשה קנית קרקעות בארץ. ביחוד היה בקי בדבר המנוח אליהו ספיר, שהיה אז ראש ההנהלה המקומית של אפ״ק–יפו, והוא חשש מאד, שמא תִלָּכֵד אחוזת־בית בקניה מסובכת, – וכפי שהוברר אחרי־כן לא הטעה אותו חששו, – ואלו הקרקע של אפ״ק כבר עברה דרך כל גלגולי הַסִּבּוּכים והערעורים, ואפשר היה להקנותה לאחוזת־בית על נקלה. אלמלי ידענו אז, כמה מרובים וקשים המכשולים, הצפויים לנו בקנית כרם־ג׳באלי, אפשר שהיינו כובשים בנו את הרצון לצאת למרחב וליצור דבר גדול, ובעל־כרחנו היינו מסתפקים בשטח המועט, שהציע לנו אפ״ק, ומי יודע אם כל מפעלנו לא היה מסתַיֵם בהוספת עוד שכונה אחת – ולוּ גם שכונה יהודית – ליפו הערבית, ואחוזת־בית היתה נשארת אחוזת־בית, ותל־אביב לא היתה באה לעולם כלל.

«אבל אנחנו היינו אנשים חדשים בארץ. את תורכיה ואת חוקיה ומשפטיה לא ידענו. זרים היינו כאן במובן היורידי, ובדיני הקפיטולציה חסינו גם אנו, כשם שחסו בהם כאן גם הזרים מבני אומות אחרות. ולא שמנו אל לב, שאם דיני הקפיטולציה כחם יפה להניא את הממשלה מעשות עמנו רעה, אין כחם יפה להניע אותה, שתעשה עמנו טובה. וטוב הדבר, שסמויות היו עינינו מלראות את המכשולים הרבים והקשים, האורבים לנו: סמיותנו היא שעמדה לנו לעשות את המעשה, אשר עשינו. ואם המעשה הזה הנחילנו גם צרות ויסורים, הרי הם – הצרות והיסורים – כבר ספו, תמו ואין עוד כמעט זֵכר להם, ואלו המעשה גופו קָיָם ועומד, ומיום ליום יאמץ ויגדל.

«תיתי לו לועד של אחוזת־בית, שסרב להצעתו של אפ״ק ונתן עינו בכרם־ג׳באלי. שטח גדול–בערך מאתים ושבעים אלף אמה. בשביל בנין בתים לששים חבר היה צורך רק בששים אלף אמה, כי אמרנו: אלף אמה יהיה מדת מגרשו של כל חבר. אבל כבר נשאנו לבנו לַבָּאוֹת – כי ירבה מספר תושביה של שכונתנו והיא תגדל ותגדל. המקום רחוק מן העיר, – ורִחוּק זה בקשנו, – אבל קרוב למסלת־הברזל יפו־ירושלים ולכביש יפו־שכם. השטח כולו חול, וקטני־האמנה, – והמה היו לא־מעטים וגם לא מן האחרונים לעסקנות צבורית ולהשפעה צבורית, – לא נמנעו לרַפּוֹת את ידיהם של חברי־הועד והזהירו אותם, לאמר: ,מדבר־חול זה מקום יפה הוא למות ולא לחיים, לבית־קברות ולא לישוב׳. ועוד אמרו: ,הזהרו מפני הַסִּבּוּכים, הרבוצים על קרקע זו, – סבוכים שאין להם סוף. פעם אחת כבר נסה שמעון רוקח לקנותה – ולא הצליח: הפסיד חמשת אלפים פר׳ ונער ידיו הימנה׳. אבל חברי־הועד ועמהם גם חברי־האגודה לא נשמעו לאזהרות ועמדו על דעתם: ,שטח זה יפה לנו, את החולות נחַיֶה ואת הסבוכים ננצח׳. וסוף־סוף נכתבה אמנה בין אחוזת־בית–על־ידי ז. ד. ליבונטין, המנהל הראשי של אפ״ק–ובין ישראל־מרדכי טאננבוים, מוכר הקרקע, על כל השטח כולו. ומיד התחילו–המכשולים והסבוכים» – – –

דַיָּם פרטים מעטים בשביל להבהיר את הקושי, שהיה בקניה.

תשעה בעלים ערבים היו לה לקרקע, ורובם יורשים ויורשי־יורשים, ועדיין לא הותרו כל הספקות בדבר זכות־הבעלות של אלו. פֵּרוּש: הערכאות רצו – ומכיון שרצו יכלו – להטיל ספקות בזכות־הבעלות של היורשים ויורשי־היורשים. והקרקע –

«מֶשאע»[1], וקצתה נרשמה על־פי טעות בתורת אדמת «מירי». והיה מן ההכרח שהערכאות יודו בטעותם ויחזרו וירשמו גם אותה מקצת בתורת אדמת «מֶלֶך», והם סרבו, כמובן, להודות בטעותם ולהפוך את ה«מירי» ל«מלך». ומדת שטחה וגבולותיה של הקרקע לא היו ברורים ומוכרעים, ולא עוד, אלא שאדמת «מחלול» גבלה בה, והערכאות מצאו מקום לטעון, ש«המחלול» לא רק גובל בה, כי־אם גם נעוץ בתוכה, ומכאן נתן פתחון־פה למלכות, ש«המחלול» לה הוא, לעכב את המכירה[2]. ולמרבה הסבוכים והקשיים הוברר, שישראל־מרדכי טאננבוים, מי שחתם על הָאֲמָנָה בתורת מוכר הקרקע, לא היה כלל היחידי, שהיתה לו אמנה עם בעליה, אלא היו אֲמָנוֹת גם לאחרים – לאטינגר, לדוד שלזינגר, למיכל־ליב כץ, ומובן, שאיש־איש מהם דרש טובתו שלו, ויותר משהם סייעו זה את זה הפריעו זה את זה – ולוּ גם שלא בכונה – לגמור את הקניה.

והרבה מאד הפריעו השלטונות. אין צורך לחזור על מה שכבר שמענו כמה פעמים, שבכלל היתה עינם של השלטונות צרה בישוב היהודי החדש, אבל יש צורך להטעים, שבנוגע לאחוזת־בית נעשתה צרות־עינם כפולה ומכופלת בעטים של הערבים העשירים, בעלי־הבתים ביפו. עד עכשיו העשירו הללו משכר־הדירה, שקבעו כרצונם. עכשיו, כשראו שהשכונה היהודית החדשה עומדת באמת להוסד, ואינה עוד דבר של דמיון בעלמא, התחילו חוששים, שמא ירד שכר־הדירה ומקור עשרם בעשרים וחמש השנים האחרונות יסתם. ופתאום פקד הקימאקם היפואי על עירית יפו לבנות על גבול כרם־ג׳באלי קסרקטין בשביל הג׳נדרמריה, החונה ליד העיר ושומרת על הדרך לשכם. והעיריה נשמעה לפקודה והתחילה בונה את הקסרקטין וגם הגיעה בבנינה עד התקרה. ומעשה זה יכול היה להרוס במחת אחת את כל תכניתה של אחוזת־בית וגם לאבד את כל כספה, שכבר השקיעה בקנית כרם־ג׳באלי, משום שלפי החוק התורכי של הימים ההם אסור היה לבנות בנינים פרטיים בסמוך לקסרקטין[3].

וקשה מאד היתה גם השאלה: על שם מי לקנות את הקרקע? אפ״ק לא יכול לקנותה על שמו, כי לא היתה לו, כאמור לעיל, זכות אישיות יורידית בארץ[4], ואין צורך לאמר, שזכות זו לא היתה גם לאחוזת־בית עצמה. היה, איפוא, מן ההכרח לקנות את הקרקע על שמו של איש פרטי. אבל היהודי הרוסי, «אזרח הפתקה האדומה», לא היו לו כמעט שום זכיות אזרחיות בארץ, כי גר היה בה. והיהודי העותומני, שזכיותיו האזרחיות היו שוות כמעט לאלו של כל אזרחי־הארץ, סרב לרשום אחוזה גדולה על שמו משום חשש, שמא יראוהו השלטונות עשיר מופלג ויכבד תאבונם עליו. וחוץ מזה:

---

[1] «משאע» – קרקעות שלא נחלקו לבעליהן, אלא כל הבעלים יחדו יש להם שמוש משותף בהן; «מירי» – קרקעות שזכות־בעלות למלכות עליהן, וזכות שמוש ואכילת־פירות לעובדיהן; «מלך» – קרקעות שגם הן גופן וגם פירותיהן לבעליהן; «מחלול» – קרקעות רטושות. שזכות־הבעלות עליהן חזרה מסבה שהיא למלכות.–מ. דוכן, דיני קרקעות בארץ־ישראל, ירושלים תרפ״ה, 20, 25, 77, 153.

[2] ארכיונה של עירית תל־אביב כרך א׳, עמ׳ 5–10. (בארכיון זה שמורים עשרות כרכים של דוקומנטים שונים וגם הרבה חומר אחר לדברי ימיה של העיר, שנאסף – במצות העיריה – על־ידי מר י. יערי־פולסקין. מכאן ואילך אקרא לו לארכיון זה «ארכיון תל־אביב»).

[3] רשימותיו של מר מ. גילוץ וגם מכתב מאתו אלי.

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 83 והערה 2 שם.

הועד חשש לרשום את הקרקע על שמו של איש פרטי, שהרי על־ידי כך יַעשה האיש באופן יורידי בעליה של השכונה כולה. והיה הדבר תלוי ועומד עד שנמצאו שני עותומנים, שאפשר היה לבטוח בהם בטחון גמור ושניהם הסכימו, שהקרקע תקָנה על שמם: רבי דוד ילין והד״ר אהרן מזיא[1]. אבל גם הם יכלו רק להסכים, שהקרקע תקָנה על שמם, ולא יכלו להסכים, שיצטרכו לדרוש בכל תוקף מאת הרשות את זכותם לכך: בתורכיה של אותם הימים יכול אדם לבקש את זכותו, ולא יכול לדרוש אותה[2].

ו.

והעגלה אינה זזה ממקומה. עבר החורף, עוד מעט ויכלה גם הקיץ – וקושאן אין. «לכו ושובו», «מחר, מחרתים», – הנוסח הידוע. ויש מחר ומחרתים לאחר זמן, וכל הליכה ושִיבה עולה בכסף, ובכסף לא־מעט, ומדי פעם בפעם צצות עילות חדשות לעכב ולדחות. עָיֵף הועד ועיפו גם החברים, וסבלנותם פקעה והם התחילו רוגנים. והעסקנים שמבחוץ, שמעצם תחלתו של המפעל רחק לבם ממנו, אם משום שלא רצו בו, או משום שלא האמינו בעושיו, ועמהם גם המזהירים, שהזהירו את הועד להתרחק מקניה זו, התחילו מתלוצצים ושולחים אצבע, לאמר: «הראיתם את אלו, המתאמרים להיות קוני־קרקעות ובוני־עיר?» – ואין נחת, ויש רוגז, ובשעת רוגז נדמה, כאילו מי־שהוא מבקש את בטולו של המפעל, והטריד גם הסעיף המפורש באמנה שבין אפ״ק לקרן הקימת, שלפיו חוזרת ההלואה לבעליה, לקרן הקימת, אם אחוזת־בית לא תשתמש בה במשך שנה.

ופתאום נעשה נס, לא שערהו איש. בכ״ג ביולי 1908 בשלה המהפכה, שהתורכים הצעירים בעלי «האחדות והקדמה» טפחוה בחשאי זה כמה, ו«החוריה» באה לעולם. חרות וקונסטיטוציה בתורכיה של עבדול־חמיד! מתחלה לא האמין הצבור הארצישראלי. «איש לא התענין, לא שאל, כמעט שלא ידע»[3]. כך בירושלים, וכך גם ביפו. «באה הבשורה, שהשולטן השיב את הקונסטיטוציה למדינתו – ושום התעוררות מיוחדת לא הורגשה»[4]. והנה עברו שבועים, «ויצא הכְּרוֹז והכריז, שבשבת יקריאו את מאמר המלך – וכרגע, כאילו רק חכו לזה, הותרה הרצועה והתחילו חגיגות, ואין התהלוכות פוסקות, והחיים נשתנו תכלית שנוי, הענינים נעשו אחרים, ועל כל לשון נשאת רק המלה ‚חוריה'». ומכיון «שהותרה הרצועה» אירע גם כאן, בארץ־ישראל, מה שאירע כבר במקומות אחרים, כשפרצה שם רבולוציה: הרגשנות היהודית לא ידעה כל גבול והגיעה עד למגוחך. בשעת חגיגת־החרות החליט אחד מן הנואמים היהודים, שהואיל «והננו מהיום גם עברים

---

[1] בשכר זה הוקצו להם שני מגרשים במתנה.

[2] אופיני מאד הוא מכתב, שכתב אחד מבעלי האמנות על מכירת כרם־ג׳באלי, הנקובים לעיל, למושל הכללי של ארץ־ישראל בדבר מכירה זו. כותב המכתב מסיים את דבריו כך: «אני מבקש מאת הוד מעלתו, כי יואיל לשים לב לעניני ויפקוד (על הקימקאם היפואי), כי ימהר לגמור את הדבר. אחרת לא אוכל לעמוד בתוצאות האחור, אשר יזיקו הרבה למשפחתי הגדולה והמסכנה». ארכיון ת״א א׳, עמ׳ 3. – המכתב כתוב צרפתית, ואף־על־פי שכותבו חתום עליו, אינו, כנראה, אלא טיוט. מעידים על זה המחיקות והתקונים בעפרון.

[3] הפועל הצעיר לתמוז־אב תרס״ח. משם לקוחות גם שאר הציטטות שבפסקה זו, אשר לא צוין מקורן.

[4] Die Welt, נומר 33 לשנת 1908 (עמ׳ 19, II).

וגם עותומנים, צריכים אנו גם ללבוש שני מיני בגדים, שיציינו אותנו בתור עברים ובתור עותומנים: את התרבוש התורכי נשים על ראשינו, ואת הטלית היהודית – על כתפינו». אבל גם עד נקודת־הרתיחה המסוכנת הגיעה הרגשנות, שחגגה עתה את חגה. הרבולוציה נעשתה אליל, ולאליל זה יחסה הרגשנות כח של כל־יכול. «כי מעולם לא היה משיח כל־כך קרוב לנו, כל־כך מסור ברשותנו, בידינו בעצמנו, כיום הזה», – כתב בן־יהודה[1]. ועוד אירע עתה כאן מה שכבר אירע במקומות אחרים: התחיל שכרון־רבולוציה, שעלול היה להביא גם עד לידי בטול־היש. נמצא מי שהזכיר להם ל«רוסים» את «עוונם» וכתב: «חשוב חשבנו, כי אלה הבאים אלינו מקרוב ימהרו להכיר את יושבי־הארץ, לסגל להם את מנהגיהם, את השפות השוררות בקרבה. אמור אמרנו, כי יתקרבו לערבים, יכרתו אתם ברית־אחוה, יתפשטו בכל רחבי־המדינה, ישפיעו על האזרחים ויושפעו מהם כמה שנחוץ וכמה שאפשר. ומה היה? אלה הרוסים התגלמו בחוריהם ויצרו בארץ־האבות אותו קנין־הגלות, שממנו ברחו: את הגיטו – מדינה בתוך מדינה»[2]. וחטא ה«גיטו» וה«מדינה בתוך מדינה» נראה כבר גדול כל־כך, עד ש«אחד מחשובי הספרדים ביפו נהג מנהג בזיון בדגל העברי, שהובא לתהלוכה: הוציא אותו בחזקה מידי מביאיו, קפלהו ושמטהו הצדה»...

עלול היה שכרון־הרבולוציה להביא לידי בטול־היש – ולא הביא. דאגה לכך הרבולוציה עצמה, שמהרה להוכיח, כי לא היא תפתח את השער לפני משיחנו שלנו. צובחי־בי, הפחה החדש של ירושלים, הבטיח לבן־יהודה, כי ייעץ לממשלה המרכזית לבטל את «הפתקה האדומה» – והיא לא בָטלה, ואפילו לאחר שהוא הלך לקושטה והרצה שם מה שהרצה וגם בקר שם את החכם־באשי החדש, את רבי חיים נחום, בביתו והבטיח גם לו מה שהבטיח[3]. – בירושלים נוסד ועד מעורב של «אחדות וקדמה» בשביל בחירות לפרלמנט, ובהחלט סרב הועד להכניס ציונים לתוכו. סתם־יהודים–הן, ציונים – לאו[4]. – ומנהיגי הרבולוציה בקושטה גופה התחילו מבליטים יותר ויותר, שכל עקרה לא באה הרבולוציה אלא לשם חרותו של העם התורכי, ולא לשם חרותם של שאר העמים אשר בעותומניה. ולאט־לאט נח הצבור היהודי הארצישראלי מרגשנותו הנפרזה והתחיל מסתכל בעין פקוחה במה שלפניו.

ובכל־זאת אין לכחד, שהרבולוציה העבירה רוח חדשה על המדינה. ראשית מפעלה היתה לרפא את הקורופציה הנוראה, שפשתה בקרב הפקידות. רבים מן הפקידים הגבוהים, ששָמנו ועָבו באתמוספירה של שלמונים וטובות־הנאה, הוסרו ממשרותיהם, ובמקומם באו טובים ונאמנים מהם. על כל־פנים, מרוצים לעם יותר מהם. ואלה שידעו לחפות על מעשיהם הרעים ונשארו במשרותיהם, מהרו גם הם לָבוֹר להם דרך חדשה – לשרת את הצבור ולהדרש לו – כדי שלא יזָכרו להם עוונותיהם הראשונים. למקצת מן השנוי הזה לטובה זכתה גם ארץ־ישראל,–למקצת ולא לכל השנוי לטובה, משום שרחוקה היתה מן המרכז. אבל גם במקצת היתה טובה הרבה. הנה כן, למשל, סָלַק ממשרתו אֶכְרֶם־בֵּי מודענו, שעבר

---

[1] הצבי, נומר ב׳ לתשרי אתת״מ.

[2] שם, נומר ב׳ לאותה שנה.

[3] שם, נומר ע״ד לאותה שנה וגם כמה נומרים שלאחריו.

[4] Die Welt, נומר 37 לשנת 1908 (מאמר ראשי של נ. ס.).

מירושלים לבירות זמן מועט קודם הרבולוציה, ורק זכות־אבות עמדה לו, שנתנה לו רשות להסתלק «מרצונו הטוב». תיכף אחרי סלוקו בטלה בבירות גזרת הפתקה האדומה. וצובחי־בי, ממלא מקומו בירושלים, הוצרך ללמד אזנו לשמוע דברים, שלא שמע אוזן של פחה עבדול־חמידי מעולם. בן־יהודה הלך אליו ודרש מאתו, כי יבטל גם הוא אותה גזרה, וכשסרב לעשות את הדבר על דעת עצמו, כתב בן־יהודה: «צובחי־בי יכול לבטל את הגזרה מיד, לו רצה. ואם לא יעשה זאת, עלינו יהיה להודות, כי טעינו בו, ואין לנו, היהודים, לקוות להרבה צדק גם ממנו, ועלינו לבקש דרכים אחרות. ואת הדרכים האלה מצא נמצא, וצובחי־בי לא ירויח בזה אלא שהדבר לא יקרא על שמו, ואנחנו לא נהיה חיָבים לו הכרת־תודה»[1].

בלשון כזו אפשר היה כבר לדבר אל השלטונות, ובמקצת היתה גם משפיעה. ואם לא בלשון זו ממש, הרי לכל־הפחות בלשון דומה לזו נסו הפעם לדבר גם שליחי אחוזת־בית על גמר הקניה של כרם־ג׳באלי, ועכשיו הצליחו: בישיבת הועד, שהיתה בכ״ף תשרי תרס״ט, הודיעו דיזנגוף ווויס, שהם כבר ראו את הקושאנים שקבל טאננבוים, אף נאמר בהם בפרוש, שגם חלקי «המירי» הפכו להיות «מֶלך»[2]. ואמנם לא ירבו הימים ואחד מסופרי הצבי יכתוב בצדק: «בזכות החֶשמה, שבאה לעזרת אחוזת־בית, קם לה המגרש למקנה»[3].

הקושאנים היו על שמם של יֶלין ומַזיא, הנתינים העותומנים[4]. אבל עכשיו, עם שנוי העתים, לא היה כבר חֹמר מיוחד גם לנתינים זרים לקנות קרקע על שמם. ומשום שאפ״ק, שהיתה לו רשות לקבוע על שם מי לרשום את הקרקע והוא רצה שהיא תרשם על שמו של יעקבוס כהן מהאג, שהיה בעת ההיא גם ראש הדירקטוריון של אפ״ק וגם חבר האכסקוטיבה הציונית, — הוחלט להעביר את הקושאנים על שמו. ואף העברה זו לא עלתה עתה בזמן מרובה: באספה הכללית, שהיתה בכ״ט שבט תרס״ט, כבר הודיע וויס, שנתקבלו גם קושאנים אלו וגם רשיונות לבנין («רוכסיות»). ולהודעה זו הוסיף עוד ואמר: «ממגרש בן 270.000 אמה קנינו אנחנו 150.000 אמה. אמרו לנו: ,דייכם בששים אלף בשביל ששים חבריכם׳, ולא הסכמנו לכך. ראשית, משום שבשטח קרקע מצומצם לא נוכל לעשות את התקונים, שאנו רוצים בהם. ושנית, משום שאנו מבקשים ליתן גם לאחרים את היכולת להתנחל בשכונתנו»[5].

דומה היה, שהקניה תמה ונשלמה ואפשר כבר להתחיל בבנין,—והנה מכשול קשה חדש. בפרוטוקולים ראשונים יש רק קצת זֵכר לו, ובאופן מפורט מספר עליו מר גילוץ ברשימותיו.

«מוכרי המגרש, כץ וטאננבוים, התחילו מאשרים בכתב לאנשים שונים, שגם הם יש להם חלקים במגרש. ואין זאת אומרת, שהיתה הכונה לגרוע על־ידי אִשורים אלו ממאה וחמשים אלף האמות, שנמכרו לנו, אלא מכיון שמדתו הכללית של המגרש היתה 270.000 אמה, והללו שקבלו את האשורים האמורים נעשו שותפים בו, וחלקיהם לא «הופרזו»,

---

[1] הצבי, נומר פ׳ לשנת א׳ תת״מ.

[2] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 46, עמ׳ א׳.

[3] הצבי, נומר ק״ל לשנה הנ״ל (במאמר «בנין של סתירה», חתום «יודע ועד»).

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 87 והערה 1 שם.

[5] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 76, עמ׳ ב׳.

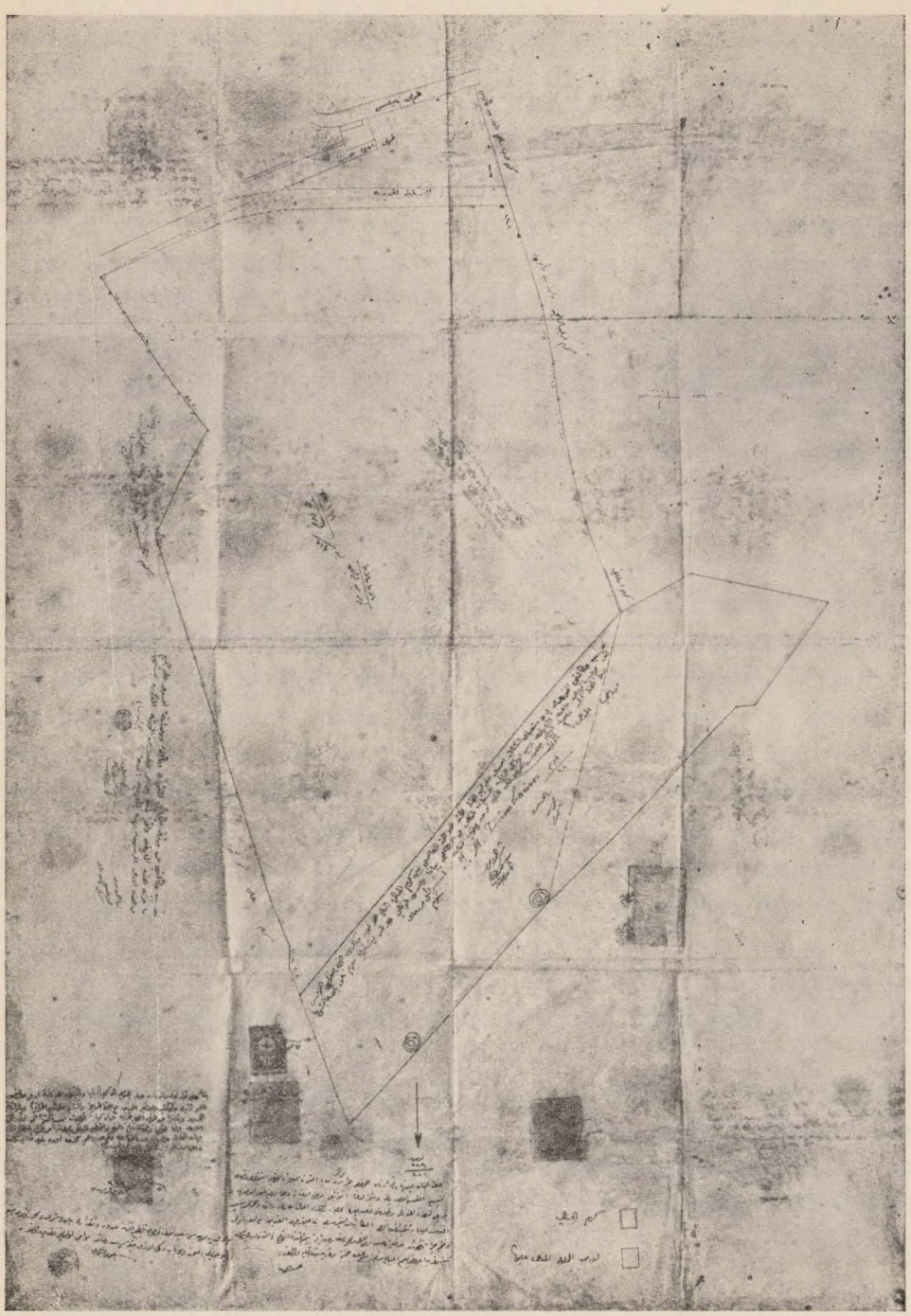

ציור כב: המגרש כרם־ג׳באלי לפי סקיצה מקוימה בעירית יפו
(קבלתי מאת המחלקה הטכנית של עירית ת״א).

יכלו לעכב כל פעולה שהיא מצד אחוזת־בית, שהרי כל פנה שאתה פונה היא גם שלהם ובידם למחות. הועד של אחוזת־בית נסה לבוא במשא־ומתן עם המוכרים על סדור הגבולים שלנו, ולא עלתה בידו, משום שהמוכרים כבר קבלו את כל כספם, ואחד מהם טען שהוא גם הפסיד במכירה זו מרוב הטפול, שהוצרך לטפל בה. ואנו, חברי אחוזת־בית, אין לנו על מי להשען. היחסים בין אחוזת־בית ואפ״ק לא היו טובים דים, וגם בועד של אחוזת־בית גופו שלטו בעת ההיא סכסוכים ופרודים[1]. עמדנו ועשינו מעשה על דעת עצמנו. בשלשים איש מחברי האגודה תפסנו את המוכרים והכרחנו אותם ללכת עמנו לאפ״ק. וכיון שבאנו לשם לא נתַנו להם לצאת. הגיעה שעת נעילת הבנק, ואנחנו עמדנו בכל תוקף על דעתנו, שלא יצאו משם עד אם יגמר דבר הגבולות. מנהלי הבנק, ליבונטין וספיר, התנגדו להסגר, אבל גם הם לא עזבונו ונשארו עמנו. מתחלה חשבו המוכרים, שאין הסגר זה אלא מעשה קונדסים בעלמא ועמדו במרדם, אבל כשראו שההסגר הוא הסגר ממש ואנחנו לא נרפה מהם, נענו לנו, ולסוף נמצאה הדרך להבטיח לאחוזת־בית גבולות אדמתה שלה. בשתים־עשרה בלילה הובא הנוטריון לבנק, והכל נכתב ונחתם כהלכה. נכנסנו לבנק קודם הצהרים ויצאנו משם בשתים אחרי חצות־הלילה, ארבע־עשרה שעות שהינו שם, אבל שמחים וטובי־לב שבנו לבתינו, כי שרינו למוכרים ויכולנו להם».

ברם, גם מכשול זה שהוסר לא היה האחרון. עוד מעט ויִוָּדע מכשול אחר, גדול וקשה גם ממנו.

ז.

הועד הראשון, שנבחר בי״ז טבת תרס״ז[2], לא הוציא שנה שלמה ושמש רק עד א׳ חשון תרס״ח. באותו יום היתה אספה כללית ונבחר ועד חדש. מחברי הועד הקודמים נבחרו שנית: וויס, סוכובולסקי־דַנין ודיזנגוף; אליהם נתוספו עוד שנים: הד״ר יהודה־ליב כהן וקורקידי, ששמש בועד הקודם סגן. סגנים נבחרו הפעם שלשה: שנקין, ששמש בועד הקודם חבר (לא נבחר עתה לחבר, כי ידעו בו, שהוא עומד לצאת לחוץ־לארץ), שמואל תַּג׳ר ושלוש, ששמש סגן גם בועד הקודם[3]. ועד חדש זה הוציא יותר משנה אחת — עד כ״ז אדר תרס״ט, אלא שבינתים נמצא חסר שלשה מעסקניו הפעילים, — שנים חסרו לו רק במשך זמן ידוע, ואחד נעדר ממנו לגמרי: שנקין יצא בשליחותה של הגימנסיה לחוץ־לארץ ושהה שם עד חורף תרס״ט, דיזנגוף יצא אחרי «מאורע־פורים» לקושטה לשם השתדלות פוליטית[4], וגם הוא עשה בחוץ־לארץ כמה זמן, והד״ר כהן חלה והלך לשויצריה לשם רפוי ומת בוַיסנבורגבַּד כ״ח אבגוסט 1908 (א׳ אלול תרס״ח)[5]. בט״ז תשרי תרס״ט היתה שוב אספה כללית. שנקין עדיין לא שב לארץ, והעדרו של חבר אקטיבי זה היה מורגש. מיתתו של הד״ר כהן הניחה גם היא חלל פנוי בועד. וכדי

---

[1] עי׳ הפרק הסמוך.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 72.

[3] פרוטוקולים ראשונים א׳ דף 16, עמ׳ א׳. — מר י. רדלר־פלדמן (רבי בנימין) היה מזכירה של אספה כללית זו והפרוטוקול כתוב בכתב־ידו.

[4] עי׳ לעיל עמ׳ 81. — בבית־הספרים הלאומי בירושלים שמורים — באספו של הד״ר שבאדרון — כמה מכתבים, שכתב דיזנגוף מקושטה למרדכי בן־הלל הכהן על שבתו והשתדלותו שם.

[5] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 23, עמ׳ א׳ וב׳; Die Welt, נו׳ 35 לשנת 1908 (עמ׳ 11).

למלא את החסר נבחרו עוד שני חברים לועד: דוד סמילנסקי וישראל פינברג. תג׳ר נבחר גם הוא לחבר, ובמקומו נבחר לסגן אליהו ברלין[1]. ששה ימים אחרי־כן – בכ״ב תשרי – היתה עוד הפעם אספה כללית, וזו קבעה באופן מפורש את תפקידיהם של שלשה מחברי הועד: דיזנגוף – יושב־ראש, וויס – מזכיר, סוכובולסקי – גזבר[2]. לא היו ארבעה חדשים ובאספה הכללית של כ״ז אדר תרס״ט נבחר שוב ועד חדש: מן הקודמים–וויס, סוכובולסקי, שנקין, ברלין; חדשים – הד״ר רופין, הד״ר חיים חיסין ואבא נימאן (נאמן)[3].

האספות הכלליות והבחירות נעשו שכיחות יותר מדי. הרבה גרמו לכך – חכוכים פנימיים, שנצנצו באותם הימים. מתחלה – חכוכים, ולסוף – סכסוכים קשים. ולחכוכים ולסכסוכים גרמה יגיעת־הענינים. ביחוד התרוקנותה של הקופה.

אנו יודעים, שתחלה עלה במחשבה לבנות שכונה של ששים בית ולהקצות לכל בית מגרש של אלף אמה, ושורת־הגיונם של הצמצמנים שבחברי האגודה היתה נותנת, שיש לקנות מגרש בן ששים־שבעים אלף אמה, אלא שנצחו, כפי שראינו לעיל, המרחיבים שבחברי האגודה וקנו מאה וחמשים אלף אמה, כדי ליתן מקום לשכונה שתתרחב. למעשה, כשהגיע הועד לגמר הסכסוכים עם המוכרים, הוצרך להוסיף ולקנות עוד שלשים ושבעה אלפים אמה, ויָצא המגרש הראשון – כַּרם־גַ׳באלי – בן מאה ושמונים ושבעה אלפים אמה. ולא זו בלבד. מתחלה היה הדבור עם המוכרים על חצי־פרנק האמה, ולסוף עלתה כל אמה – כמעט פרנק שלם (תשעים וחמשה סנטימים). נמצא, שהמגרש הראשון עלה לא שלשים אלף פרנק, כפי ששערו הצמצמנים, אלא – פי ששה: בערך מאה ושמונים אלף פרנק.

היו חברים, שֶׁתָּהוּ וגם רָגְנו על קניה זו. אבל הדבר כבר נעשה והקרקע כבר נקנתה, ואין להשיב. ומכיון שהקרקע כבר נקנתה היה צורך לעשות בה מעשה, גם כדי להחזיק בה בפועל וגם כדי להָכון לבנין: היה צורך לחפור באר למים; היה צורך לכבוש קצת כבישים, שהרי השטח כֻּלו היה חול, והחול הוגיע מאד; היה צורך להניח צנורות בשביל להגיע את המים מן הבאר למגרשי הבנין, ועוד ועוד. וכל מעשה ומעשה בלע כסף לא־מעט יום־יום, והקופה נתרוקנה מיום ליום. ואפ״ק עמד בכל תוקף על דעתו, שמכספי ההלואה יש לקחת רק לבנין ממש, ולא לְמַה שקודם לבנין. והתחילו החכוכים והסכסוכים הפנימיים. «כְּמִשְׁלַם שעורי מִכַּדָּא, נָקֵשׁ ואתי תגרא בביתא».

עכשיו, אחרי עשרים וחמש שנים, אין שום צורך לעמוד על פרטי הסכסוכים ההם, שֶׁרֻבָּם כְּכֻלָּם לא באו אלא מרוגז־עצבים מחמת רוב דאגה קשה לבצועו של המפעל החדש. עכשיו, לאחר שכבר נמחו מן הלב אותן הדאגות הקטנות־הגדולות, שהסעירו את הרוחות בשעתן, ודאי וודאי תמהים האנשים על עצמם, כיצד ולמה הגיעו לידי סכסוכים של־חנם, ומתוך סכסוכים של־חנם גם לידי חשדות של־חנם, שלא היה להם שום יסוד ושום ממש, ולא היו אלא בקשת מוצא שלא מדעת למרירות־לב מכאיבה, והיא גופה – מרירות־הלב המכאיבה – לא היה לה אלא מקור אחד: הענינים היגעים. אבל בשעתם היו הסכסוכים קשים מאד, הֵרעו הרבה דם, ולמקרא הפרוטוקולים של הישיבות והאספות –

[1] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 37, עמ׳ ב׳.

[2] שם, שם, דף 43, עמ׳ א׳.

[3] שם ב׳, עמ׳ 25–26.

ביחוד, של האספות הכלליות – בימים ההם, נדמה הדבר שלמפעל החדש היתה צפויה סכנה גדולה, כאלו חִשֵּב להתפורר כֻּלּוֹ.[1]

פרט מענין: רוגז־העצבים וסכנת־ההתפוררות הגיעו לידי כך, שקצת מן החברים שאלו בפומבי ובהתרגשות מרובה, אם יש בכלל רשות ליהנות מהלואה, הנתנת מכספי הקרן הקימת. הנה כן, למשל, באספה הכללית של כ״ב תשרי תרס״ט נכנס חבר אחד לתוך דבריו של ראש האספה ושאל אותו: למה הוא מספר על הטובה, שהקרן הקימת עושה עם אחוזת־בית? כספיה של הקרן הקימת כספי־צדקה הם, ואין רשות ליהנות מהם. ואותו חבר ראה חובה לעצמו לדרוש, כי יוציאוהו מן האגודה ויחזירו לו את הכסף שהכניס לקופה[2]. אותה טענה טען גם חבר אחר בישיבת הועד של ב׳ חשוון תרס״ט, וגם הוא בקש, כי יִרשו לו לצאת מן האגודה ולהסתלק ממפעלה[3]. ושני החברים הללו לא היו היחידים, שהיה עם לבבם באותם הימים להסתלק ממפעלה של אחוזת־בית. סכנת־ההתפוררות היתה סכנה ממשית, כי יגעים היו העניינים וקשים מאד היו הסכסוכים, שהפריאו גם בין חברי־הועד וגם בין חברי־האגודה[4].

ריקנותה של הקופה גרמה גם לסכסוכים עם אפ״ק. לא סכסוכים ראשונים היו אלו; «תמיד היו מריבות בין אפ״ק ואחוזת־בית», העיד חיסין[5]. דיזנגוף ורופין וגם חיסין עצמו–ביחוד, משנעשה חבר הועד, וכפי שנראה למטה, גם חבר הקומיסיה להלואה, ולבסוף גם ראש הועד–השתדלו תמיד להשקיט את הסכסוכים ולמצוא דרכים לותורים ולפשרות. פעמים הצליחו והסכסוכים שקטו, ופעמים לא הצליחו והסכסוכים בעינם עמדו. באותו פרק־זמן, שאנו קימים בו, הקיצו הסכסוכים מחדש וגם לבשו צורה חריפה ביותר. אחוזת־בית, שהיתה נתונה במצוקה כספית, בקשה מאת אפ״ק בנוגע לזכות השמוש בכספי ההלואה קולות יותר מדי, וכנגד זה אפ״ק, שחשש–ואי־אפשר היה לו, שלא לחשוש–לאחריות, המוטלת עליו כלפי הקרן הקימת, הִרבה בחומרות יותר מדי. והיתה הטינה בין שני הצדדים גדולה וקשה, והרבה זמן לא פגה חריפותה. חזר ונעור הרוגז בגלל קצוץ חמשים אלף הפרנקים[6]. הרגיז רצונו של אפ״ק לְקַיֵם בפועל את הזכות שנתנה לו להוציא על דעת עצמו מרשימת החברים את אלו, שכשרותם האשראית נראתה לו מפוקפקת[7]. ויותר מכל עורר את הטינה כלפי אפ״ק סרובו להתיר את השמוש בחלק מכספי ההלואה לצרכים, שהיה בהם משום הכנות לבנין ולא היה בהם משום בנין ממש.–אלמלי היה צורך לפרש, עד

---

[1] כמה מן הפרוטוקולים הראשונים, וביחוד: חוב׳ א׳, דף 66, עמ׳ ב׳, דף 68, עמ׳ א׳ ואילך, דף 85, עמ׳ ב׳ ואילך; חוב׳ ב׳ עמ׳ 13 ואילך; הצבי לשנת א׳ תת״מ: «בנין של סתירה» מאת «יודע ועד» (נו׳ 130) ומלואים שלו (133), מכתב להמערכת מאת מ. שנקין (135), «הערה קטנה» מאת אב״י (136) ו«תשובה גלויה» מאת ש. וורשבסקי (יבניאלי, שהיה אז מזכיר הועד).

[2] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 42, עמ׳ ב׳.

[3] שם, שם, דף 47, עמ׳ א׳ וב׳.

[4] ד. סמילנסקי כותב ברשימותיו «לקראת יובל העשרים של תל־אביב» (הארץ נומר 2451): «העכובים גדלו ורבו עד אין קץ – – – אחדים (מן החברים) דרשו כי יוחזר להם כספם והם יָצאו את הארץ במפח־נפש ובזעם – – – הועד נמצא במבוכה גדולה, ו ה י ת ה צ פ ו י ה ס כ נ ה, שהחברה תתפורר.

[5] פרוטוקולים ראשונים ב׳, עמ׳ 114.

[6] עי׳ לעיל עמ׳ 83.

[7] שם, סעיף ה׳.

היכן הגיעה הטינה, היה די להביא קטעים רק מתוך פרוטוקול אחד של ישיבה, שהיתה לבאי־כח הועד ולבאי־כח אפ״ק בז׳ תשרי תרס״ט בבית הבנק[1]. אבל עכשיו, אחרי עשרים וחמש שנים, אין שום צורך בזה; עכשיו ודאי וודאי כבר הוברר לשני הצדדים, שאותה טינה היתה ברֻבָּה טינה של־חנם, ושהיא נזונה בשעתה מאוירה המעובה של הענינים היגעים.

והענינים היו באמת יגעים מאד. הועד קִוָּה, שעם קבלת הקוּשַׁנים וגמר הסכסוכים עם המוכרים יקפצו קונים חדשים על מגרשים באדמתה של אחוזת־בית,—ותקותו לא באה. זו היתה לא הפעם הראשונה ולא הפעם האחרונה, שההתלהבות להתנחלות בארץ שקעה עם שנוי כל־שהוא של «הקוניונקטורה». ו«הקוניונקטורה» היתה באותה שעה: באירופה—וגם רוסיה בכלל—אפשר «לראות חיים», ובארץ־ישראל—מי יודע, מה שיר ישירו האדונים החדשים, התורכים הצעירים? — ותקון אדמתה של אחוזת־בית והכשרתה לישוב הצריכו השקעת כספים בלי הפסק. עכשיו, עם התקנת כבישים וחפירת באר והנחת צנורות והיציאות השונות האחרות, כבר עלתה כל אמת־קרקע 1.75 פר׳, והתיקרות זו הפחיתה עוד יותר את התקוה למצוא קונים חדשים. הללו, המשלמים עתה במחיר אמת־קרקע בתל־אביב שתים וגם שלש לירות, ודאי אינם יכולים לתאר לעצמם, שרק לפני עשרים וחמש שנים קשה היה מאד למצוא כאן קונים, שהסכימו לשלם פחות משני פרנקים האמה.

במקצת הֶעֱזִירָה גאולה את הועד של אחוזת־בית. דיזנגוף היה אז מנהלה של גאולה ובהשפעתו הלותה זו לועד של אחוזת־בית בערך ארבעים אלף פרנק[2], ולזמן־מה הקלה מעליו את מצוקתו הכספית. אבל רק לזמן־מה. גאולה לא יכלה לפסוק את הלואתה לזמן ארוך, והועד הוצרך לפרוע אותה. והקופה ריקה, אין בה כמעט כלום, והמצוקה שבה כשהיתה. והנה נמצא קונה, וקונה הגון, — הקרן הקימת. לאחר שיעקב מוזר מבראדפורד נדב לגימנסיה כסף די בנות לה בית, נענתה הקרן הקימת להצעת הועד המפקח וההנהלה של הגימנסיה וקנתה לה בשלשים אלף פרנק מגרש בן עשרים וחמשה אלפים אמה באדמתה של אחוזת־בית. על קניה זו, שהיתה קניה ראשונה לקרן הקימת בעיר ומכירה ראשונה לאחוזת־בית[3], מספר מ. גילוץ ברשימותיו:

«מתחלה קם לה לאחוזת־בית מתחרה, אשר לא פללנו. בית־החרושת ליציקה מיסודו של ל. שטין כבר היה אז כמעט מעבר לחיים, והמגרש שנקנה בשבילו על־ידי גאולה בסמוך ליפו נשאר פנוי ושמם. הכסף שהושקע בו היה כאבן, שאין לה הופכין, והמעונינים במכירת המגרש הציעו אותו לגימנסיה. היה גם מי שאמרו: כיצד ישלחו ההורים היושבים ביפו את ילדיהם לגימנסיה, אם ביתה יבנה באחוזת־בית, הרחוקה מן העיר?׳ והיה הדבר קרוב לודאי, שהקרן הקימת תקנה את המגרש האמור של גאולה, ושם תבנה הגימנסיה את ביתה. אבל שנים מעסקני אחוזת־בית, שהיו גם מעסקני הגימנסיה, שנקין ווויס, השפיעו על מוזר, כי ידרוש, שהגימנסיה תבנה את ביתה דוקא בפרבר היהודי החדש, ודרישתו של זה, שנדב את הכסף לבנין הבית, הכריעה.

---

[1] פרוטוקולים ראשונים א׳, דף 33, עמ׳ א׳ ואילך.

[2] על־פי הפרוטוקולים הראשונים שבידי אי־אפשר לברר בדיוק, מה היה סכום הלואתה של גאולה, אבל דומה, שהוא היה לא פחות מארבעים אלף פרנק.

[3] מכתבים מאת הלשכה הראשית של הקרן הקימת ומאת ההנהלה של הגימנסיה אלי.

«אחוזת־בית נצחה, והיא זכתה בבית־הספר התיכוני הראשון שבארץ־ישראל. אבל נצחונה עלה לה גם בהפסד־ממון וגם בהפסד־תכנית. הפסד־ממון כיצד? – לאחוזת־בית עלתה באותה שעה כל אמת־קרקע בפרנק ושבעים וחמשה סנטימים, והיא מכרה לגימנסיה – כלומר: לקרן הקימת בשביל הגימנסיה – בפרנק ועשרים סנטים. הרי שבעשרים וחמשת אלפים האמות, שמכרה לגימנסיה, הפסידה – קרוב לארבעה־עשר אלף פרנק[1]. הפסד־תכנית כיצד?–המנוח שנקין, שעניני אחוזת־בית היו יקרים לו, אבל עניני הגימנסיה, אשר השקיע בהם עמל ומרץ במדה גדולה מאד, היו יקרים לו עוד יותר, עמד בכל תוקף על דעתו לבנות את בית הגימנסיה דוקא על הגִבְהָה ממול הרחוב, שנקרא לאחר זמן מועט רחוב הרצל. ‚מקום זה, – היה שנקין אומר, – הוא הגבוה ביותר ונשקף אל מסלת־הברזל, וכל אדם שיעבור ברכבת יישירו עיניו מאליהן אל הגימנסיה'. והועד של אחוזת־בית, שחשש מאד להתחרותה של גאולה, הוכרח להסכים גם לכך, אף כי ידע היטב, שזהו מעות לא־יוכל לתקון, שהרי העורק הראשי של הפרבר, רחוב הרצל, יִמָצא סגור לצד צפון, כפי שהוא באמת לעינינו». – – –

ח.

המשא־והמתן עם הגימנסיה אָרַך הרבה זמן, חדשים שלמים[2]. ואין כל תימה בדבר: מִקַח זה היה תלוי לא בדעתו של אחד, אלא בדעתם של שלשה, והללו נמצאו לא במקום אחד, ואף לא בארץ אחת, אלא בשלש ארצות – הגימנסיה עצמה בארץ־ישראל, יעקב מוזר באנגליה והלשכה הראשית של הקרן הקימת בגרמניה,–ובהכרח היה עובר זמן לא־מועט עד ששלשה אלו היו באים לכלל דעה אחת. עם סיומו של המקח־והממכר נכנסו לרשותה של אחוזת־בית שלשים אלף פר' מחיר הקרקע[3] וְרָוַח לה במקצת, אף כי בסכום זה עדיין לא היתה ארוכה ורפואה שלֵמה למצוקתה הכספית.

ברם, גם לפני היות הָרְוָחָה הקטנה לא פסקה העבודה באחוזת־בית. הן זאת הברכה, הַשׁוֹרָה על כל מעשה של־ממש, שהוא גופו נעשה כח־הכרח ומקור־אנרגיה להמשך מעשים שלאחריו. וגם על אחוזת־בית שרתה אותה ברכה: קנית כרם־ג'באלי וההכנות הראשונות

---

[1] לפי הפרוטוקול של ישיבת הועד מיום כ"ד סיון תרפ"ט (פרוטוקולי ראשונים ב', עמ' 63), נמכרו לגמנסיה רק 23.152 אמות קרקע, והחשבון של שלשים אלף הפר' רשום שם כך:

23.152 אמות מרובעות, 95 סנטימים האמה –	21.994.40 פר'.
בעד הנחת צנורות למים ורצוף הרחוב	5.005.60
בעד הגדר	3.000.–
ס"ה –	30.000. פר'.

[2] מתי התחיל המשא־והמתן עם הגימנסיה אין אנו יודעים: בפרוטוקולים אין זכר לכך. בישיבה, שהיתה לועדת־הבנין בוי"ו בשבט תרס"ט, כבר דובר על «מגרש־הגימנסיום» (פרוטוקולים ראשונים ג', דף 9 עמ' א'), אבל גמר המשא־והמתן לא נרשם אלא ארבעה חדשים וחצי אחרי־כן – בפרוטוקול של ישיבת הועד מכ"ד סיון תרס"ט, שהובא בהערה הקודמת).

[3] כפי שיש להסיק מתוך פרוטוקול (בלי דטה) של ישיבה, שהשתתפו בה ועדת־הבנין, הועד המפקח של הגימנסיה, הד"ר רופין והד"ר חיסין (פרוטוקולים ראשונים ג', דף 12, עמ' א' וב'), שִלמה הגימנסיה רק 15.000 פר' במזומנים, והשאר בשטר לשנה, והועד של אחוזת־בית הוצרך לנכות את השטר ולשלם את הרבית משלו.

לבנין הכריחו את המפעל החדש להמשיך את דרכו והוסיפו אנרגיה לפעילי עסקניו, כי לא ישבתו באמצע, ואפילו בשעות הרעות והקשות. עם כל המצוקה הכספית ועם כל רוגז־העצבים והסכסוכים מבית ומחוץ לא פסקה העבודה.

אחת מן האספות הכלליות המרובות–זו שהיתה בה׳ כסלו תרס״ט – הושיבה ועדה מיוחדת בת חמשה חברים לעניני־הבנין, וחמשת הנבחרים היו: א. ברלין, ע. א. וויס, א. נימאן (נאמן), ש. תַּג׳ר ומ. שנקין[1]. תפקידה של ועדה זו היה קשה מאד. לא די שחמשת חבריה עצמם לא היו מומחים למַה שהוטל עליהם, אלא שבכלל לא היה אז בארץ שום מומחה לבנין־ערים, ועל כל דבר קטן הוצרכה הועדה לגשש באפלה. עתים מצאה את הדרך, עתים לא מצאה, ועל־כרחה היתה תועה בלא־דרך. חוקת־בנין לא היתה. הד״ר רופין היה הראשון שחבר מעין חוקת־בנין[2], וגם הוא לא היה מומחה לדבר, אלא «הוציא מתוך הספר Städtebau של Stübben את עקרי התורה הזאת והשתמש בהם לחבור התקנות»[3], ואחר־כך היו האספות הכלליות דנות עליהן, מוסיפות וגורעות, ועל־פי רוב דעות קמו הדברים. דומה, שאין צורך להדגיש, מה לא־רב היה ערכם של «פסקי בעלי־בתים» אלו ומה רבו השגיאות, שנצפנו בהם. כמה מן השגיאות ההן–כגון צָרוּתם של רחובות, שנעשו בהמשך הזמן רחובות מרכזיים ורבים בוקעים בהם–מתנקמות בתל אביב עד היום. אבל לפי מצב הענינים בעת ההיא לא היתה דרך אחרת. לו גם נָתנה דעתו של מי־שהוא להזמין מומחה מארץ אחרת ולקבל מאתו הוראות והדרכות, לא היה לבו עומד להשמיע דעתו זו ברבים–בפני הקופה הצומקת.–

כמעט משעתה הראשונה התחבטה ועדת־הבנין בשאלת העבודה הזרה. לדוגמה הנה קטעים של פרוטוקול[4]:

«א׳ שבט תרס״ט, ישיבה של ועדת־הבנין. הוצע למסור חפירת הבאר לקבלן טֶפר או לקבלן קַצלר.–מ. ש.: ובלבד שהעבודה תֵעשה על־ידי פועלים יהודים.– א. נ.: ועקר הוא, שעל־ידי פועלים יהודים לא תתיקר העבודה. – מ. ש.: אפילו אם על־ידי פועלים יהודים תעלה העבודה בשלש מאות פר׳ יותר–נסכים לזה.– א. ב.: אין אדם רשאי לעשות צדקה בכספם של אחרים. – ע. וו.: עלינו לשים לב לדבר, שהתיקרות העבודה על־ידי יהודים לא תעלה יותר ממאה פר׳.–מ. ש.: דוקא החברים הדחוקים ביותר יסכימו שהעבודה תֵעשה על־ידי פועלים יהודים. מן היום הראשון למעשינו עלינו להשתדל בכל האפשרות, שהעבודה תעשה על־ידי יהודים. – א. ב. מנוסה בדבר ויודע, שלמעשה אי־אפשר להוציאו לפעולה. הנה החברה, שהוא אחד ממנהליה, כל־מקום שבנתה התחילה את עבודתה ביהודים וְסִיְּמָה בערבים. – מ. ש.: אבל עלינו לזכור, שאנו מקבלים את ההלואה מקופת הקרן הקימת, מכספי עניים, ולפיכך אנו חַיָּבִים לְהִנָּזֵר מעבודה זרה. – א. ב.: אין אנו יכולים לצעוק תמיד: «כספי־עניים הם הללו». פרינציפ־שוא הוא זה.–מ. ש.: אבל

---

[1] פרוט׳ ראשונים א׳, דף 67, עמ׳ ב׳.

[2] שם, שם, דף 60, עמ׳ א׳.

[3] מכתב מאת הד״ר רופין אלי. – למצוא תקנות־רופין אלו לא עלה בידי. קטעים מהן רשומים בכמה פרוטוקולים של אספות כלליות, ועל קצתם אצטרך לעמוד להלן.

[4] פרוטוקולים ראשונים ג׳, דף 4, עמ׳ א׳ ואילך.

עלינו להניח נורמה ידועה בשביל התיַקרות העבודה על־ידי יהודים, משום שאם לא עבודה יהודית אין לנו לבנות בכלל, וכל מפעלנו הוא לשוא[1].—ע. וו.: נחדל נא הפעם מוכוחים אלה ונגמור דבר הבאר, ומובן שצריכים אנו לפנות ליהודים תחלה, ואפילו אם על־ידי כך יתיקר הדבר קצת.—א. נ.: לא; גם בעבודה זו אנו צריכים לשאל את הערבים תחלה, כדי שיהודים לא יַיקַרוּהָ.—ע. וו.: אנו צריכים לגשת לעבודה זו מחר, ואף אם על־ידי פועלים ערבים תעלה לנו הבאר 1.500 פר׳ ועל ידי פועלים יהודים 1.600 פר׳, עלינו לעשותה על־ידי יהודים ולא לספר על התיַקרות זו לאיש. אבל בנוגע לבנין הבתים נשאל את פי החברים ויחליטו הם עצמם. אין לכוף הר כגיגית על ששים איש!»———

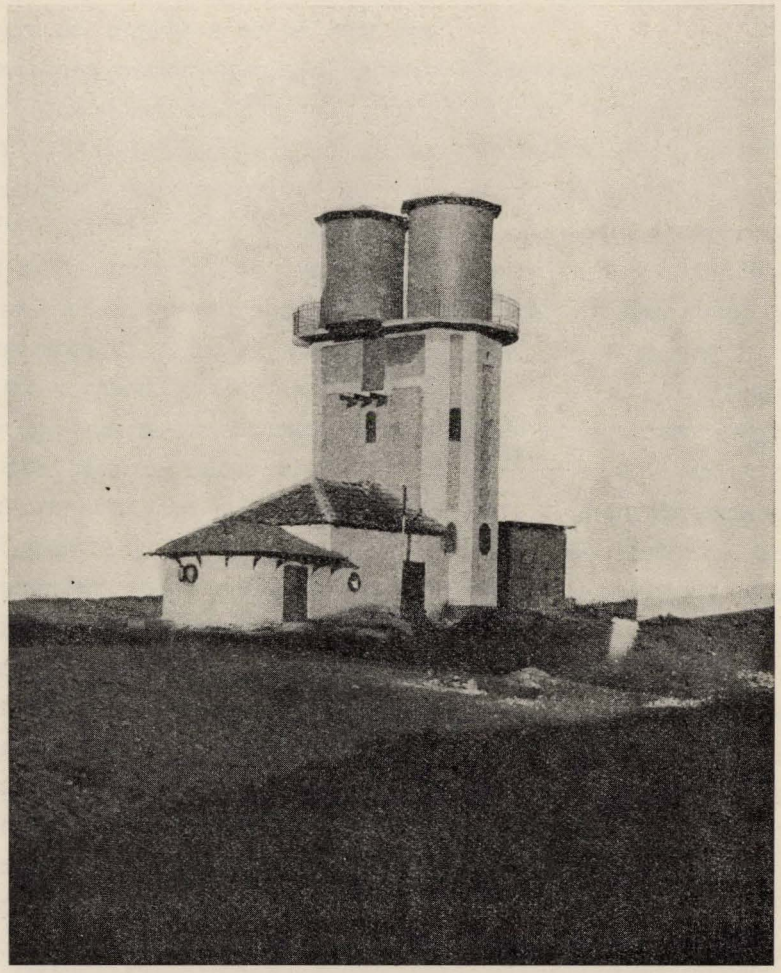

ציור כג: מגדל־המים הראשון.

לסוף נמסרה חפירת הבאר הראשונה—היא הבאר, אשר ליד שדרות־רוטשילד, בין רחוב הרצל ונחלת־בנימין—וגם בנין מגדל־המים הראשון—הוא המגדל שעל אותה באר—

[1] ההדגשה בפרוטוקול גופו.

לקבלן קַצלר. בי״ח שבט תרס״ט נכתבה אֶמְנָה בינו ובין הועד של אחוזת־בית, ותנאי מפורש התנה עמו הועד, שהעבודה תהיה עברית כֻּלָּהּ, ומפני ההבדל שבין שכר פועלים יהודים לבין שכר פועלים זרים הוסיף לו הועד פרנק זהב וחצי לכל מטר בנין. ובשעת מסירת כתב־האמנה לקבלן הזהיר והזהיר אותו וויס, שישקוד על מלאכתו לעשותה באמונה, משום «שאחריות המפעל הזה, אשר הטלנו עלינו, גדולה הרבה יותר מאחריותו של דבר, שאדם עושה בכספו שלו לשם עצמו»[1].—על־ידי בית־החרושת ליציקה של שטין הוזמן מניע נפטי בן ארבעה כחות־סוס, ובאותו בית־חרושת נעשתה המשאבה, שהספיקה מים בשעור חמשה־עשר מטר מעוקבים לשעה, וגם שני דודי־ברזל, שהכילו חמשים מ״מ מים. למפקח על חפירת הבאר ובנין המגדל נתמנה המהנדס־הבנאי יוסף באַרסקי, ובוקר אחד, בסוף חורף תרס״ט, נתבשרו חברי אחוזת־בית, כי בבאר חפרו נמצאו מים בשפע רב עד כדי כך, שיספיקו צרכם של אלפי נפש[2].

פרק מיוחד בעבודה העברית של אחוזת־בית קָבע יִשּׁוּר־המגרש.

כרם־ג׳באלי היה כֻּלו מדבר־חול, ולא מדבר מישור, אלא הר ועמק, הר ועמק, ואי־אפשר היה להתחיל בבנין הבתים עד אם יְוֻשַּׁר המגרש תחלה, והרי־החול יִשָּׁפכו לתוך עמקי־החול וישפלו אלו ויִגָּשאו אלו. ושוב התחבטו הרבה בשאלה: פועלים יהודים או פועלים זרים? קבלן אחד דק ומצא, שיש להסיע ממקום למקום אחד־עשר אלף מטרים מעוקבים חול[3], ועבודה כזו לא ליום היא ולא ליומים, ולא לפועל אחד ולא לשנים, וההבדל בשכר של פועלים יהודים ופועלים זרים יעלה למאות פרנקים, והקופה עניה מאד, וכל פרנק ופרנק שהיא מוציאה מצטרף לחשבון קשה. אף גששו באפלה: לְיַשֵּׁר את המגרש כֻּלו בבת־אחת, או לישרו חלקים־חלקים? בררו וברורו, דנו ודנו, ולבסוף החליטו: לא לְיַשֵּׁר את המגרש כֻּלו בבת־אחת; להתחיל בישור החלקה שמפסי־הרכבת ולפנים המגרש, משום שבמקום זה הגיעו ערמות־החול עד למעלה מקומת־איש, וגם משום שבמקום זה עולה הדרך ליפו, ואת העבודה למסור בתורת־נסיון ל«קבוצת־הַמְרִיצָנִים» היהודים.

על קבוצה זו ועבודתה בישור החולות כותב י. יערי־פולסקין ברשימותיו, שמסר לידי:

«קבוצה של עשרים פועלים צעירים היינו כשהוציאנו הַשָּׁעָן וויס, ראש מיסדיה של אחוזת־בית, לעבודה בחולות כרם־ג׳באלי.

«דומית־מות ושממת־מות מסביב. אין אף נפש חיה לנגד עיניך. חול, חול, חול. הררי־חול ועמקי־חול. ועלינו להתיק את הררי־החול ממקומם ולהטילם לתוך עמקי־החול. תוהים ומשתאים עמדנו למראה־עינינו: מי אנחנו, כי באנו הלום לשנות «סדרי־בראשית»? מאות ואלפי שנים נערמו הררי־החול הללו, ומה כחנו אנו, כי נחרידם מרבצם? והנה הטעימונו בשם הועד של אחוזת־בית כוס קוניאק מן המובחר,—«ללחלח את מריצותינו», אמר זלמן רובלינסקי,—וכשנתרוקנו הבקבוקים ונתמלאו הלבבות—החלה העבודה.

«הַמְּרִיצָה קַלַּת־הָרִיצָה היא היתה, ‚החדשה הגדולה׳, אשר נהיתה כאן, ועל שמה קראו לנו: ‚קבוצת המריצנים׳. ערבים כשהסיעו חולות ממקום למקום היה להם החמור למשא זה. אחרת לא ידעו. באנו אנחנו והורינו דרך אחרת: להסיע את החול במרִיצה.

---

[1] פרוטוק׳ ראשונים ג׳, דף 10, עמ׳ ב׳.

[2] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ 2953.

[3] פרוטוק׳ ראשונים ג׳, דף 17, עמ׳ א׳.

ולא אנחנו היינו מורי הדרך החדשה, אלא זלמן רובלינסקי ושמואל הַגֵּר הם שכבשו דרך זו. כמעשיהם ברוסיה עשו גם כאן, ומידם נתאזרחה המריצה בארץ–מתחלה מריצת־העץ ואחר־כך מריצת־הברזל – – –

«זלמן תקן לו שביל של־קרשים מן ההר הראשון לעמק הסמוך, הסיע את מריצתו בשביל זה והטיל לתוך העמק את העַרמה הראשונה. רַבַּן־המריצנים בקש לנסות ראשון את כחו, אם לא יכשילו הקוניאק, אשר בא אל קרבו, ולא יַטֶּה אותו מן השביל. ברוך־השם! זלמן עמד בנסיון. מיד עשינו כֻּלנו כמותו: תִּקַּנוּ לנו גם אנו שבילים של קרשים והתחלנו גם אנו משפילים הרים ומנַשאים עמקים.

ציור כד; קבוצת המריצנים.

«השמש להטה אותנו מבחוץ והקוניאק – מבפנים. והמריצות רָצוֹא וָשׁוֹב, מלאות וריקות, מלאות וריקות. וַוִיס הוא המפקד, הוא הממונה עלינו ועל עבודתנו. ופקודה יצאה מאתו: אחרי כל שעה של עבודה – חמשה רגעים הפסקה למנוחה.

«וכך כל יום ויום, עד שהשמש מגיעה לאמצע השמים, או עד שהרכבת של צהרים עוברת עלינו. והנוסעים – יהודים ולא־יהודים – משגיחים מן החלונות ותמהים: יהודים פועלים, יהודים מריצנים...

«ארוחת־הצהרים היינו אוכלים ביפו, ואחריה–שוב לעבודה, עד שקיעת השמש בים.

«העבודה היתה קשה, אבל לא הנחנו ידינו ממנה. עקרנו הרים, סתמנו עמקים[1] ובעבודתנו קִרבנו שעת בנינה של אחוזת־בית»[2] – – –

[1] עמק אחד שנסתם נעשה התחלה לשדרות־רוטשילד, החוצות עכשיו את רובה של תל־אביב. ועי׳ להלן עמ׳ 106.

[2] בשנוי־נוסח נדפס קטע זה בנומר 2961 של הארץ.

ט.

אני יודע: יש אשר אחטא בפרקי אלה לדיוק הכרונולוגי – מקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם. על־פי רוב, כמובן, שלא בכונה, אלא משום שאין דיוק כרונולוגי גם במקורות ובדקומנטים שלפני, וגם משום שהדיוק הכרונולוגי נטשטש מרוב ימים בזכרונם של האנשים, אשר עליהם אני סומך ומפיהם אני מספר. אבל, מודה אני, פעמים חוטא אני חטאי זה בכונה – לשם שלֵמות ההרצאה. לְיַחֵד להרצאה על מעשים שנעשו צורה כרונולוגית מדוקדקת – אי־אפשר. מעשים בשעה שהם נעשים למה הם דומים?– למנגנון של אופנים שֶׁבָּנִים, החובקים זה את זה ונגעצים זה בתוך זה ועובדים יחדו – זה בתוך תחומו ובתוך זמנו של זה. מעשים שכבר נעשו כיצד תופסת אותם העין המסתכלת בהם לאחר זמן?–בדמות אופנים, שכל אחד ואחד מהם מיוחד התיחדות שלמה ומובדלת לעצמו.

הנה עמדנו על כמה מן ההכנות שקָדמו לבנין. אבל חשובות הן גם ההכנות האחרות, שנעשו קצתן בו בזמן וקצתן גם קודם לכן.

מתוך רשימה אחת, שנרשמה בפרוטוקולים שלפנינו בדרך אגב, נמצאנו למדים, שאפ״ק הושיב על דעת עצמו ועדה מיוחדת לסדור עניני ההלואה. חבריה היו: דיזנגוף, חיסין, מרדכי בן־הלל הכהן, שמעון רוקח ורופין[1]. בלי־ספק נצטרפו לה גם חבר או חברים מן ההנהלה של אפ״ק. מי,–אין אנו יודעים. אימתי התחילה הועדה את עבודתה, אם היה תפקידה לדון רק על כשרותם של חברי אחוזת־בית לגבי אשראי, או שהיה תפקידה לדון גם על שאר היחסים שבין אחוזת־בית לאפ״ק, מה היו ההצעות והוכוחים בועדה ומה היו החלטותיה ותקנותיה,–את כל זה אין אנו יודעים. פרוטוקוליה–אם ישנם במציאות–גנוזים בארכיונו של אפ״ק. עין לא ראתה אותם. ואולם אותה רשימה חטופה בפרוטוקולים שלנו מעידה, שלבם של חברי אחוזת־בית לא היה שלם עם החלטותיה ותקנותיה של הועדה, אף כי ארבעה מחבריה היו חברים גם לאחוזת־בית. אף היתה הצעה מפורשת, שלא להודות בה ובסמכותה. למעשה לא היה ממש בהצעה זו, משום שידו של אפ״ק היתה על העליונה, ואחוזת־בית הוכרחה להכנע. „הרבה חברים – מספר ליבונטין – דרשו הלואות יותר מכפי הסכום, שנקצב על־ידי אפ״ק (4,200 פרנק לבית). אבל הבנק עמד על דעתו״, ויותר מארבעת אלפים ומאתים פר׳ לבית לא נתן[2]. כפי שכבר שמענו לעיל[3], היתה עוד שאלה אחת: אפ״ק אמר לְקַיֵם בפועל את הזכות שנתנה לו להוציא מכלל חברי אחוזת־בית את אלו, שלא יישרו בעיניו מחמת ספק כשרותם האשראית. האספות הכלליות של אחוזת־בית התנגדו בכל תוקף לקומפטנציה זו, שבקש אפ״ק לקחת לעצמו, ולפי דבריו של וויס בשיחה עמי נִצחה בדבר זה אחוזת־בית, ואחרי אִשורו של הועד לכל רשימה של חברים לא היה ולא כלום.

הנה כן: איש־איש מן הַלּוִים עמד לקבל מכסף־ההלואה 4.200 פר׳. משל עצמו עמד להשקיע בערך 2.000 פר׳ (לתשלום אלף אמות קרקע, לשכלולים של הבית ולהוצאות כלליות של בנין השכונה)[4]. כל ששים הלוים־הבונים היו ערבים זה בזה כלפי

---

[1] פרוטוק׳ ראשונים א׳, דף 84, עמ׳ א׳.

[2] ז. ד. ליבונטין, לארץ־אבותינו ב׳, 166; פרוטוק׳ ראשונים א׳, דף 51, עמ׳ א׳ וב׳.

[3] עי׳ לעיל עמ׳ 93 והערה 7 שם.

[4] פרוטוק׳ ראשונים א׳, דף 51 עמ׳ א׳ וב׳. ועי׳ להלן עמ׳ 107.

אפ״ק. האדמה נקנתה, כפי שראינו, על שמו של יעקבוס כהן ראש האפ״ק, ומתוך כך עתיד היה הוא להַעשות במובן הרשמי בעליה של השכונה כֻּלָּה, וכל ששים הבונים,—וגם הבונים שלאחריהם,—עתידים היו להעשות שוכרי בתיו שלו. ואמנם כל לוה ולוה הוצרך לחתום על אֶמְנָה, שהבית הנבנה על ידו הוא בונה «להאדון יעקבוס קאנן» ומקבל 4.200 פר׳ «מחיר הבנין הנזכר עם כל השיך לו»[1].

התקשרות

בין האדון זלמן-דוד לבינתין מורשה של ה׳ יעקבוס קאנן עפ״י הרשאה מיום 3 מאי 1905 מצד אחד ובין האדון מנחם גילוץ בן מרדכי מצד השני נכתב ונגמר הקשר הזה בדבר בנין בית להצד הראשון עפ״י התנאים האמורים הלאה:

א) הצד השני ה׳ מנחם גילוץ מתחייב לבנות בית להארון יעקבוס קאנן בחלקת אדמתי הנרשמת במספר 54 מהרשם הכללי בכרם הנקרא כרם-ג׳באלי הנמצא בצפונה של יפו על דרך שכם השיך להצד הראשון עפ״י קושאן כחק נומר 13 תשרי תאמ כתבנית ותכונת הרשם והרשימה הצרופים לזה והנחתמים משני הצדדים. 1324 אפ״ק קאנן תאמ

ב) הצד השני מקבל על עצמו להגיש כל החמרים לבנין הנזכר, בין חמרי עץ, ברזל ואבן ובין כל יתר החמרים, מהמינים הייתר טובים והייתר משבחים ומתחייב כי הדלתות והחלונות וכל צרכי הבנין יהיו טובים, נאים וחזקים וכי כל העבודה תהיה מתוקנת ומשבחת באופן הייתר טוב.

ג) הצד השני מתחייב לגמר כל הבנין הנזכר וכל השיך לו במשך 5 חודשים מהיום.

ד) הצד הראשון רתחייב לשלם להצד השני סך ארבעת אלפים ומאתים פרנק מחיר הבנין הנזכר עם כל השיך לו. הסכום הזה צריך הוא לשלם לו לשעורים לפי תום חלק מהבנין ולפי ערך העבודה הנגמרת, כפי ראות עיני המשגיח שיעמיד הצד הראשון ולפי החלטתי. הרשות להצד הראשון לעכב המיד תחת ידו ממחיר הבנין סכום כזה שיהיה מספיק, לפי ראות עיני המשגיח, לגמור כי את כל הבנין וכל צרכיו עד אשר אם יעמוד הצד השני מלגמור את הבנין הזה בזמן המוגבל יהיה ביד הצד הראשון לגמרו עד תומו מהכסף שעכב.

ה) אם יוסיף הצד השני על הבנין או ייפה אותו יתר על הנקבע ברשם והרשימה הנזכרת אין לו לבקש מהצד הראשון שום הוספה על המחיר הנזכר.

ו) אם ימנע או יאחר הצד השני מלגמור את הבנין עפ״י התנאים הנזכרים בזמן המיועד אזי הרשות לצד הראשון לגמרו על חשבון הצד השני ולהיציא מהכסף הנעכב בידו כל ההוצאות הדרושות כמה שתעלינה, ואם לא יספיק הכסף הנעכב אזי יהיה על הצד השני לשלם את כל המותר שידרש לגמר הבנין.

ז) להעידה ולראיה ביד שני הצדדים נכתב ונחתם הקשר הזה ונתיסף התנאי הנ״ל, כי הבית לשם להבית מוסה עם בלי עד רח״ל חשון תקע״ר. ומי בב לחדש מ״ל תקפ״ר. ל. גילוץ.

ציור כה: כתב־אמנה בין לוה־בונה ובין ז. ד. ליבונטין, המורשה של יעקבוס כהן (קבלתי מאת מר גילוץ).

בתנאים אלו הובטח פרעונה של ההלואה מצדי־צדדים, ומאתים וחמשים אלף הפר׳ הומצאו כבר מאת הקרן הקימת לאפ״ק וחכו לשמושם.—

[1] להלן, בפרקי «תל־אביב», יובא גם כתב־אמנה אחר, ששמש מעין כתב־בעלות ללוים־הבונים.

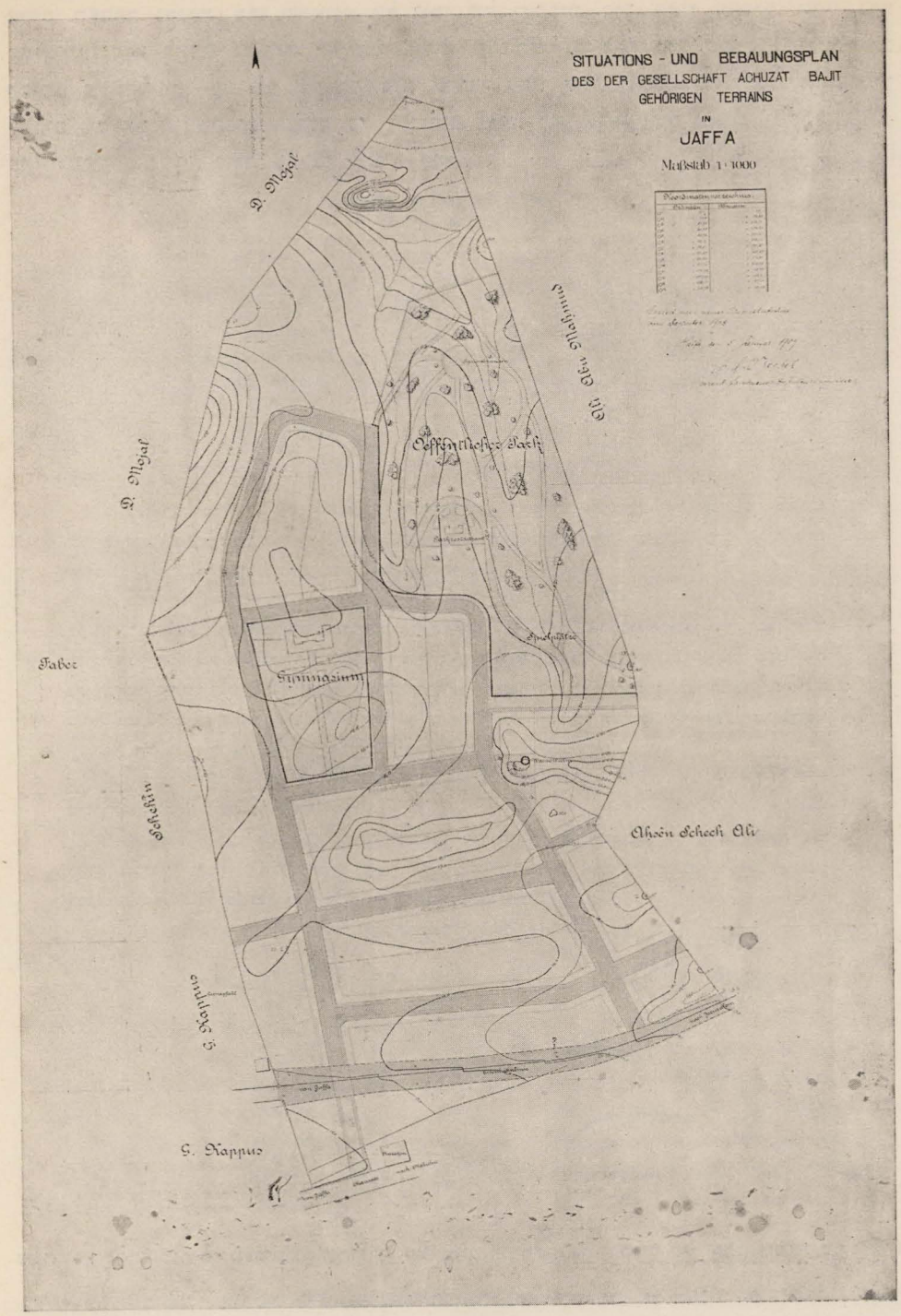

ציור כו: התכנית של טרידל. (ציור זה ושני הציורים שלאחריו קבלתי מאת מר וויס).

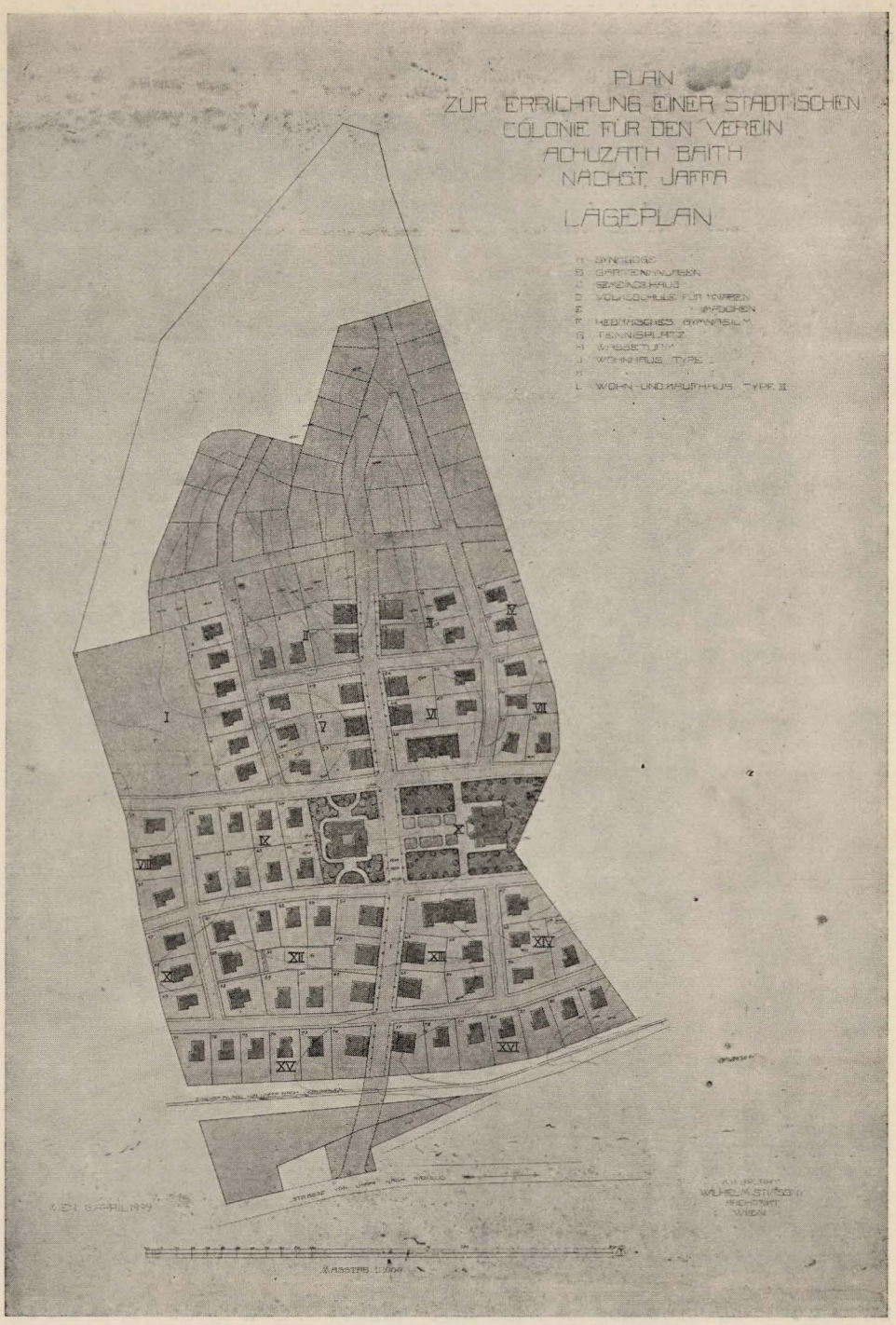

ציור כז; התכנית של סטיאסני לבנין הכללי של השכונה.

עוד קודם לכן מדד המודד שכנאי את המגרש, והמהנדס טרידל מחיפה הוזמן לערוך תכנית לחלוקת הרחובות, לרשת הצנורות למים וכו׳. אחד מחברי הועד התנגד לכך, משום שחס על 500 הפר׳, שבקש טרידל בשכרו. דעתו של אותו חבר היתה, כפי המסופר בפרוטוקולים

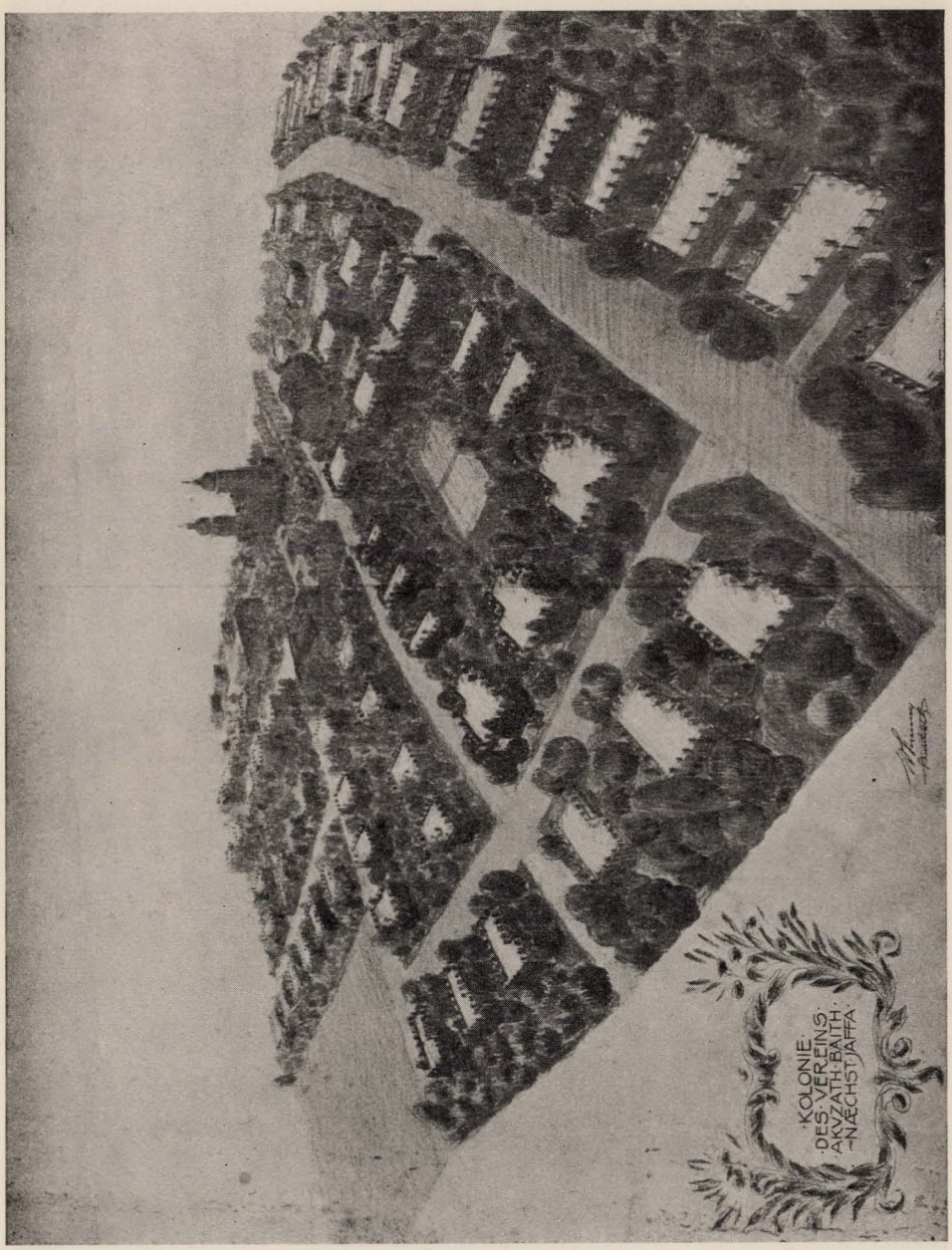

ציור כח: התכנית של ספיאסני לפרוסי הבתים של השכונה.

ראשונים (א׳, דף 51 עמ׳ א׳ וב׳), «שאפשר פשוט לצאת אל המגרש יחד עם קבלנים ידועים ולהחליט בו במקום, כיצד לסדר את הרחובות, ואין צורך במומחה מיוחד לכך». אבל שאר חברי־הועד התנגדו לדעה זו וטרידל הוזמן, ולאחר שֶׁכָּלָה מלאכתו מסר את התכנית לועד.

באותו זמן בערך בא הועד בדברים עם יועץ־הבנין הידוע ווילהלם סטיאסני מווינה (כמדומני, שהוא שהה אז בארץ־ישראל), ובקש מאתו, שיערוך גם תכנית לבנין הכללי של השכונה וגם תכנית לטפוסי בתיה. סטיאסני נענה לבקשה זו, ובסוף אפריל 1909 המציא גם הוא את תכניותיו לועד[1].

היו גם שתי תכניות אחרות: אחת של המהנדס בארסקי והפרופ׳ בוריס שץ, ואחת של המהנדס אברהם גולדמן[2]. בקשתין ולא מצאתין. כפי הנראה, אבדו. וחבל מאד שאבדו. אלפים שנה ויותר אלמת היתה ידם של ישראל ובבוני־ערים לא התחשבה. עכשיו התחילה שבה מאלמותה, ודוקא משום שהתכניות הראשונות לבנין אחוזת־בית לא היו עדיין «שיבת־לשון» גמורה, אלא רק «תחלת־גמגום» של «שיבת־לשון», — דוקא משום כך חבל ששתים מהן אבדו.

ארבע — ואולי חמש — תכניות היו אפוא בידי הועד, ואפילו אחת מהן לא נתקיימה במלואה. דנו עליהן בישיבות של הועד, דנו עליהן בישיבות של ועדת־הבנין, דנו עליהן גם באספות כלליות, ומרוב דיון נפגמה שלמותן. ביחוד הרבו לדון על הרחובות — מקומם, שעור רחבם וכו׳. הנה לדוגמה קטעי פרוטוקול של אספה כללית, שהיתה בכ״ו שבט תרס״ט (י״ז פברואר 1909)[3]:

«מ. ש. מרצה על התכניות ומבאר, שבנוגע לרחובות יש שתי דעות: לפי תכניותיהם של טרידל וגולדמן יהיה מקומו של הרחוב הראשי מן הצד, ואלו לפי רצונם של קצת מן החברים יש להקצות לרחוב הראשי מקום באמצע המגרש. — י. ע. עומד על דעתו, שהרחוב הראשי צריך להיות דוקא באמצע. עלינו לבנות רובע יפה, כדי שלא נבוש ולא נכלם מפני הגרמנים, והרחוב הראשי צריך להיות

---

[1] בנומר 196 של «הצבי» לשנת א׳ תת״מ נדפס מכתב מאת הועד של אחוזת־בית להודות לסטיאסני על תכניותיו, וזו לשונו:

«יפו, כ״ף סיון תרס״ט.

«יועץ־הבנין המלכותי, האדריכל וילהלם סטיאסני מוינה הואיל בטובו להעמיס עליו את העבודה הקשה והחשובה לעבד טפוסי תכניות בתים ותכנית בנין המושבה החדשה בקרבת יפו, המתיסדת על־ידי החברה ,אחוזת־בית׳.

«העבודה הזאת מפיקה ממנו רצון, ביחוד מפני שהאמן המפואר הזה הקדיש לה בנדבת לבו את עמלו לרגלי התענינותו בהחיים החדשים המתפתחים בארץ־ישראל.

«בשם כל החברים מביעים החתומים מטה את תודתם הפומבית והעמוקה להאדון יועץ־הבנין, האדריכל וילהלם סטיאסני.

«בשם הועד של חברת ,אחוזת־בית׳ ביפו, היושב־ראש: א. ברלין, המנהל: עקיבא־אריה וויס» *.

[2] כך ספר לי מר גולדמן, ולפי דבריו היתה עוד תכנית — של סטֶפן (מהנדס נוצרי; מנהל הפוסטה האוסטרית). אבל חוששני, שזכרונו של מר גולדמן הטעה אותו בנוגע לסטפן. בפרוטוקול של ישיבת הועד, שהיתה בכ״ה אדר תרס״ט (פרוט׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 34), נאמר אמנם, שהוחלט להושיב ועדה של שלשה מומחים: טרידל, סטפן ואורבן מירושלים (גם הוא מהנדס נוצרי; מנהל עבודת הבנין של מוסדות הקיסרות הגרמנית בירושלים) לשם קביעת התכנית, אבל לא נאמר, שסטפן הוזמן לערוך תכנית.

[3] פרוט׳ ראשונים א׳, דף 75, עמ׳ ב׳ ואילך.

---

* בישיבת הועד, שהיתה בכ״ה אדר תרס״ט, נבחר ברלין לראש הועד.—באותה ישיבה נבחר וויס למנהל הענינים של אחוזת־בית (למשך שנה) בשכר של 5,000 פר׳, ויומים אחרי־כן נתאשרה החלטה זו באספה כללית (פרוטוק׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 35 ועמ׳ 38).

רחב – ששה־עשר מטר. הרחובות הצדדיים דַּיָּם, שיהיה רחבם שנים־עשר מטר. – ע. וו. אינו רואה צורך ברוחב כזה. לעת־עתה אנו מַקצים לכל בית שלשה מטרים לגִבָּה, והרי גם שלשה מטרים אלה נכנסים לכלל רֶוַח. לעתיד, כשיהיה כסף בידינו לרַצֵּף את הרחוב – נרחיבו על חשבון הגנות. – ל. מ. אינו רואה שום יופי ברחובות רחבים, הבנויים שורות של בתים קטנים. הרחוב צריך להיות לפי הבתים. אבל גם הוא דורש, שהרחוב הראשי יהיה באמצע, ולא מן הצד. – א. ג. ח. מתרעם בכלל, שהתכניות הן למאה וחמשים בית. מה לו לועד ולתכניות כאלה? עלינו לבנות בתים בשבילנו, ולא בשביל אחרים[1]. לפיכך הוא מציע למסור למומחה, שיערוך תכנית אחרת, ורק לששים בית. – ד. א.: הרחובות צריכים להיות יותר רחבים. אין לשכוח, שבעוד חמשים שנה יתרבו הקומות העליונות[2] וימעט האויר. הרחבת הרחובות תעלה בערך שלשת אלפים פר׳, פרוש: חמשים פר׳ לכל חבר, והרי זה דבר מועט. הוא מציע להרחיב את הרחובות, ולא לרצף אותם.–ע. וו. מציע, שהחברים יַתִּרו על שני סנטימטרים מכל אמת קרקע (היינו, שהאמה ניטו תחשב 73, ולא 75 סנטימטרים) לשם גן צבורי».

לסוף – מספר הפרוטוקול – החליטו «לעשות את הרחוב הראשי לא מן הצד, אלא באמצע המגרש, ולהוסיף לכל הרחובות שני מטרים רוחב». למעשה נתקיימה רק המחצית הראשונה של ההחלטה, ולא נתקיימה מחציתה השניה: מקומו של הרחוב הראשי– הוא רחוב הרצל – נקבע באמת באמצע המגרש, אבל שני המטרים, שהוחלטו לרחובות בתורת תוספת־רוחב, לא נתוספו להם. «לרחוב הראשי, – כותב מ. גילוץ ברשימותיו שבידי, – נִתַּן רוחב לא ששה־עשר, ואפילו לא של ארבעה־עשר מטר, אלא של שנים־עשר מטר, ולרחובות הצדדיים – לא של שנים־עשר מטר, אלא של עשרה מטרים»[3].

ההצעה לוַתֵּר שני סנטימטרים מכל אמת־קרקע לשם גן־צבורי לא זכתה לא לוכוחים ולא לשום החלטה. כפי הנראה, לא הושם אליה לב כלל, והאספה עברה עליה בשתיקה. חברי אחוזת־בית לא ראו, כנראה, צורך, שיהיה לשכונתם גם גן צבורי[4], ולולא הכרח מיוחד במינו לא היו נוצרות גם שדרות־רוטשילד, שקצתן יש להן עכשיו מעין אופי של גן צבורי. כמסופר לעיל[5], נשפכו גבעות־החול הגבוהות ביותר לתוך העמק העמוק ביותר. והואיל ועמק זה, שנתמלא חול תחוח, לא יכול לשמש מקום לבנין בתים, הוקצה– לפי תכניתו של גולדמן–לשדרה של אילנות, וזוהי תחלתן של שדרות־רוטשילד.

---

[1] ההדגשה בפרוטוקול גופו.

[2] ההדגשה לי היא.

[3] בסוף פרוטוקול אחד של ועדת־הבנין הוסיף מי־שהוא בעפרון את המלים האלה: «מחליטים לעשות את הרחוב הראשי ברוחב 12 מטר». (פרוט׳ ראשונים ג׳, דף 9, עמ׳ א׳). למי היא הוספה זו, איני יודע. על כל פנים: הישיבה של ועדת־הבנין, שהחליטה כך, היתה בויי״ו שבט תרס״ט, ואלו האספה הכללית, שהחליטה על תוספת רוחב לרחובות, היתה בכ״ו שבט תרס״ט, והיה הדין נותן, שתקוים ההחלטה שלה, ולא של ועדת־הבנין.

[4] באותו פרוטוקול של ועדת־הבנין, הנזכר בהערה הקודמת, יש הצעה לקרוא רחוב אחד בשם «רחוב הפַּרק», ומכאן שהיה רצון להקצות מקום לגן צבורי. אבל כך היה, כנראה, רק רצונה של ועדת־הבנין, ולא של כל חברי אחוזת־בית.

[5] עי׳ לעיל עמ׳ 99, והערה 1 שם.

יותר משאר התכניות נתקיימה תכניתו של גולדמן, אבל במלואה לא נתקיימה גם היא. כבר שמענו, שבתכניתו שלו, כמו בתכניתו של טרידל, היה הרחוב הראשי נתון לא באמצע המגרש, אלא מן הצד. הכונה היתה, שהגימנסיה לא תסתום אותו. ועוד הסביר לי גולדמן בשיחתי עמו, שהוא גם הציע להסמיך את הרחוב הראשי לעצם גבולה של הגימנסיה, שמאלה, ולהקצות למגרשי־בנין את שיירי השטח שמעבר לרחוב. באופן כזה היה הרחוב הראשי קושט מראשו עד סופו לאורך כל המגרש. אבל ההצעות הללו לא נתקבלו. ואמנם הרבה מן האמת היה בנמוק, שהטעם הטוב אינו יכול להסכים לכך, שיהא הרחוב הראשי עובר מן הצד. וכיון שמקומו של הרחוב הראשי נקבע באמצע המגרש, והשטח אשר ליד הגימנסיה — בפנת רחוב הרצל ורחוב השחר של עכשיו — הוקצה (אפילו בלי הגרלה) לחברים מִבֵּין המורים, כדי שבתיהם יהיו סמוכים לגימנסיה[1] נמצא הרחוב הראשי סתום בסופו על־ידי הגימנסיה, כפי שהוא עתה לפנינו.

פחות משאר התכניות נתקיימה זו של סטיאסני, אף־על־פי שהועד הִלֵּל אותה בפומבי והעיד עליה, שהיא «מפיקה רצון ממנו». ויש לשער, שכך עלה לה לתכנית יפה זו, מפני שהיא אֵחרה לבוא לידי הועד — בסוף אפריל, לאחר שכמעט כבר כָּלו כל ההכנות להתחלת הבנין, ולא היה עוד סִפֵּק לחזור ולדון ולהחליט על התכנית החדשה. והשעה דחקה להתחיל בבנין מיד, כדי שתהא שהות לגמור את הבתים עד מוחרם, שחל אותה שנה בתשרי, משום שאם לא־כן היו החברים זקוקים לדור בדירות זרות עוד שנה שלמה ולהפסיד לכל־הפחות עשרים וחמשה אלפים פר׳ שכר דירה.

בישיבה, שהיתה לו בט׳ ניסן תרס״ט, החליט הועד להודיע לכל ששים החברים, שבחול־המועד פסח יוגרלו מגרשי־הבנין, ושעד אותו יום חַיָּב כל חבר לחתום על התקנות[2], ולהכניס לקופה את המותר עד כדי אלף ושבע מאות וחמשים פר׳ לכל אלף אמה קרקע[3], ועוד 300 פר׳ הוספה אם רצונו לזכות במגרש שֶׁבְּפִנַּת שתי רחובות והוא אומר להשתתף בהגרלה מיוחדת זו[4]. — שעה של קורת־רוח מרובה היתה אותה שעה לחברי אחוזת־בית: סוף־סוף, אחרי תוחלת ממושכה, שארכה כמעט שלש שנים, יָדע איש־איש מהם את מגרשו שלו ויתחיל בבנין בית שלו. ואמנם ארבעים ואחד חבר הספיקו להכניס לקופה את הכסף, שהוצרכו להכניס, ובכ״ף ניסן תרס״ט נתקיימה ההגרלה הראשונה[5].

האובייקטיב של הצלמניה השאיר לנו לזכרון־עולם את הרגע ההוא. במדבר־החול של כרם־ג׳באלי — במקום, שעכשיו בנוי שם ביתו של דיזנגוף — מכונסים חברי אחוזת־בית, הם ונשיהם, וגם סתם־יהודים, השמחים בשמחתם. והשמחה רבה: אך זה היום שֶׁקִּוָּהו. אבל גם הספקות והפקפוקים לא־מעטים: היצליח פעלם? היכבשו את כל המכשולים, האורבים להם? שמא תקוים, חלילה, נבואתם הקשה של הספקנים והמלגלגים, המנבאים להם רעה? — והם לא ידעו, כי לא יהיו ימי דור אחד ואלהים יהפוך להם מדבר־חולָם

---

[1] לפי דבריו של מר גולדמן, היו מי שחששו להתנפלות מצד הערבים על הגימנסיה, ולפיכך בקשו המורים להיות סמוכים לה כל שעה.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 96 והערה 3 שם.

[3] כל חבר היה צריך לרכוש לא פחות מאלף, ולא יותר מאלפים אמה.

[4] פרוט׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 43.

[5] שם, שם, עמ׳ 47 ואילך.

לעיר עברית גדולה; הם לא ידעו, שהם הראשונים לבנין העיר העברית הראשונה, אשר יבנה ישראל בשובו לארצו ולמולדתו — — —

ציור כט; אספת ההגרלה הראשונה

י.

הגרילו את המגרשים, – ושוב גששו באפלה: מה חומר יוקח לבנין הבתים? הללו אמרו: אבני יפו, שהערבים משתמשים בהם לבניניהם, והללו אמרו: לבני־מלט, שהציע בית־החרושת של ד. ארבר ובניו. היו מי שראו בלבני־המלט דרך חדשה – להקל את מלאכת־הבנין וליפות את הבנינים עצמם, וכנגדם היו מי שחששו, שמא דוקא אבנים ולא לבנים יפות לאקלימה של ארץ זו. וכשהגיעה השמועה לאפ״ק על לבני־המלט שלח מכתב לועד, לאמר: «שמענו, שאחדים מחבריכם רוצים לבנות את בתיהם לבֵנים, ולא אבנים. לבנים אלו עשויות חול ומלט, והתעשיה חדשה ואינה ידועה לנו היטב, ואין אנו יודעים, אם יהיה לבית כזה ערך כערכו של בית רגיל הבנוי אבנים, ואם יש הפרש בין זה לזה, אם לטובה ואם לרעה. אין אנו יודעים, כמה הוא ההפרש. לכן נבקש, כי תואילו להודיענו את דעתכם בזה לאחר שתחקרו ותדרשו מפי אדריכל ובנאים מומחים, ואם אפשר – המציאו נא לנו תעודה מאת אדריכל». – מכתב זה של אפ״ק, – מספר ד. סמילנסקי, – הפחיד את החברים, ורק ארבעה מהם עמדו על דעתם לבנות את בתיהם לבֵנים ולא אבנים[1].

גששו באפלה גם בנוגע לטיב־העבודה של בנאים יהודים. מובן מאליו, שלא היתה זו רק שאלת ט י ב־ העבודה, אלא גם—ואולי באותה מדה—שאלת ש כ ר־ העבודה, משום שהבנאי היהודי לא הסתפק ולא יכול להסתפק במכסת־השכר, שהסתפק בה הבנאי הערבי, אבל אמת היא, שלא היתה זו שאלת שכר־העבודה בלבד, אלא לכל־הפחות באותה מדה גם שאלת טיב־העבודה, משום שעדיין לא היו אז בארץ בנאים יהודים מומחים לכל דבר ודי הצורך. ובכלל היו חששות בדבר טיב־העבודה של הבנאים—ולא רק של הבנאים היהודים—בשביל מה שארע לפני חדשים מעטים לבנין בית־הספר לבנות מיסודם של

[1] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 2953. (על הסכסוך הקשה, שאירע באפ״ק בגלל לבני־ארבר, עי׳ הפועל הצעיר נומר 20 לשנה ב׳, עמ׳ 10־11).

חובבי־ציון: פתאום נהרס חלק גדול ממנו, והועד האודיסאי הוצרך לחזור ולבנות מחדש את הנהרס.

ושוב מספר ד. סמילנסקי ברשימותיו האמורות:

«כל העבודות הצבוריות של אחוזת־בית נעשו בידי פועלים יהודים: הועד כשהוא לעצמו קַיַם בכל תוקף את ההחלטה, שהוחלטה באחת האספות הכלליות בדבר טהרת העבודה העברית. אבל כיון שהחברים הגיעו לכלל בנין בתיהם הפרטיים הוברר מיד, שלא תהיה זו מן הקלות ביותר להסיע אותם על שמירת פרינציפיון זה במלואו — — — בעקר התנגדו לעבודה עברית טהורה הקבלנים הפרטיים, והם הפיצו ברבים שמועות מוגזמות שונות על הנזק, שעלול לבוא אם יעבדו רק בנאים יהודים. אבל יש להודות, שבאמת היו אז רק מעטים מן הבנאים והסתתים היהודים מומחים ומנוסים לאבן־הבנין היפואית. מעיד על זה גם המכתב, ששלחה בכ״ז ניסן תרס״ט אגודת הבנאים והסתתים היהודים בארץ־ישראל לועד של אחוזת־בית. ואלה דברי המכתב: ,בטוחים אנו בכם, כי תשתדלו בכל כחכם, שבתי אחוזת־בית יבָּנו רק בידי יהודים, והואילו נא להודיע לחבריכם, שאנו מוכנים להמציא לכם לצורך עבודתכם שנים־עשר בנאים ושמונה־עשר סתתים. סתת אחד וחצי ושני בנאים יוכלו לבנות כל יום 10–15 מטר, ואם הבתים יהיו בערך בני 5, 6, 10 מטר, נוכל לבנות במשך שנים־שלשה שבועות ששה בתים, ובמשך עשרים־שלשים שבועות—כל ששים הבתים של שכונתכם. יותר מששה בתים ודאי לא תוכלו לבנות בבת־אחת, כדי שלא להעלות מחירי האבנים, הסיד ושאר החמרים».— זו היתה לשונם של אגודת הבנאים והסתתים. מכתבים אחרים דברו אל הועד בלשון אחרת — בלשונם של מחאות ואיומים. והועד לא היה בידו אלא כח השפעתו המוסרית, אף השתמש בכחו זה והגיע לידי כך, שרוב החברים מבין העולים החדשים נענו לו להשתמש בפועלים ובבעלי־מלאכה יהודים. מה שאין כן רוב החברים מבין הישוב הישן: הם לא נענו לועד, בעקר משום שחשוד היה בעיניהם טיב עבודתם של הפועלים ובעלי־המלאכה היהודים, אבל גם משום שהלך לבם אחרי העבודה הזלה»[1]. — — —

ועוד גששו באפלה. לפני הפסח באה שמועה, שקמו עוררים על כרם ג׳באלי: המַנטופי — שבט ערבי קטן — נמלך לטעון טענת־חזקה על חלק מן הקרקע ומתאמר להחזיר חלק זה לעצמו[2]. מה יש, אפוא, לעשות? לחקור על הערעור, אם ועד כמה יש בו ממש, ולהזדקק לו, כדי לסלקו בעוד מועד, קודם שהתחיל בנין־הבתים? — יש לחשוש, שמא על־ידי כך יגדל תאבונם של העוררים והם יתעצמו עוד יותר בערעורם. כך דרכו של עורר, ומכל־שכן של עורר ערבי: כיון שמראים לו פרוטה, מיד הוא מבקש מנה. לא להזדקק לערעור ולהניח לו עד שמדת ממשותו תתברר מאליה? — יש לחשוש, שמא בערמה עושים העוררים והם מתכַּוְנים לעמוד על ערעורם דוקא לאחר שיתחיל בנין הבתים, כדי שיהיו להם שַׁנְסִים לקבל פצויים גדולים. אמנם הקושאן של יעקבוס כהן — פרוש: של אחוזת־בית — כתוב וחתום כהלכה ומְקוּיָם על־ידי הרשות המרכזית כדת וכדין, ואחרי מעשה הרשות המרכזית לכאורה אין כלום. אבל בארץ זו, שהחוק והמשפט נתונים בכיסם של השלטונות, וכיסם של השלטונות «הב, הב» כל־היום, — בארץ זו

[1] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 2953.

[2] פרוט׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 97.

הכל אפשר. ומשום שהועד לא ידע להחליט, איזהו דרך ישרה שֶׁיָּבוֹר לו, לא עשה ולא כלום. דיה לצרה בשעתה.

היתה גם צרה אחרת, וזו כבר היתה צרה בעין והכבידה הרבה, — צרת «הרוכסיות» (הרשיונות לבנין). עוד בסוף שבט תרס״ט הודיע וַויס, שיחד עם הקושאנים באו גם רוכסיות[1]. אבל הוא סתם ולא פרש, כמה רוכסיות באו. באמת, באו רק מעטות. כפי הנראה, יָראו גם לבקש רוכסיות לכל ששים הבתים בבת־אחת, כדי שלא ליתן פתחון־פה לשלטונות לאמר: «עיר שלמה מבקשים היהודים לבנות». וכיון שמספר הרוכסיות שבאו יחד עם הקושאנים היה מועט, צריך היה לחזור ולדפוק על פתחי השלטונות ולבקש רוכסיות נוספות. ולא דבר קל, אף לא דבר נעים היה זה. כל רוכסיה נוספת עד שנכתבה ונחתמה והגיעה לידי הועד עלתה בעמל רב ובבטול־זמן רב, וטעונה היתה גם «מתן בסתר» לא־מעט. השלטונות האמינו או לא האמינו בבנין עירם של היהודים, אבל קודם־כל בקשו הם עצמם להִבָּנות, והואיל והכח היה בידם אי־אפשר היה שלא לעשות את בקשתם. מי ישים בנאד זיעתם ונִצחם של ישראל, שהשקו כל מדרך כף־רגלם בשובם לארצם ולמולדתם, ומי ימנה גם ממונם של ישראל, שירד לטמיון בשכר כל היתר קל שבקלים לקומם את החרבות ולבנות את הנשמות של ארצם ומולדתם?!—

האמינו או לא האמינו השלטונות בבנין עירם של היהודים, — אבני־נגף הניחו להם על דרכם בין כך ובין כך. אבן־נגף היה גם בנין הקסרקטין, שכבר הזכרתיו לעיל, בפרשת חבלי־הקושאן. כפי שראינו שם, היתה הכונה, שבעלי אחוזת־בית לא יהיו רשאים לבנות בתים בקרבת המקום ההוא[2]. היתה עוד כונה רעה: לחסום את הכניסה מיפו לאחוזת־בית, ולפיכך דקדקו להסמיך את הקסרקטין לַפֻּנָּה, שלפי המשוער עמד להיות שם מבוא הרחוב הראשי של אחוזת בית. «לא הועילו כל הריצות לרשות—לקימאקם ולעושי־רצונו מנהיגי־העיריה: בנין הקסרקטין לא נפסק. אדרבה, הוסיפו לבנות אותו בזריזות מיוחדת, שלא היתה מצויה לא בתורכיה בכלל, ולא בארץ־ישראל בפרט. וסמוך לגמר הבנין נערכה תהלוכה עממית לשם דמונסטרציה. הלכו מושלימים ונוצרים יחדו, שֵׁיכים ואימַמים וכהנים נוצרים בחבורה. ומה שהחשובים הסתירו בלבם גלתה לשונם של הפרחחים: הללו צהלו ושמחו לקול תזמורת־החלילים, רקדו ושרו: ‹חרבה קומפניה אל־יהוד› (חרבה מושבת היהודים)[3]»... לעתיד יורם המכשול הזה, שֶׁנִּתַּן בכונה לפני אחוזת־בית; לעת־עתה הִשְׁרָה גם הוא רוח של חששות ופקפוקים.

זה עתה היה להם לחברי אחוזת־בית יום של קורת־רוח—הוא היום של ההגרלה,—והנה שבו החששות לעכור את הלבבות. הקופה מתמעטת והולכת, וההוצאות מתרבות והולכות. הסכסוכים מבפנים אינם פוסקים, והנגישות מבחוץ אינן פוסקות גם הן. הידידים אינם מתרבים, המלגלגים אינם פוחתים והמנבאים רעות מנבאים ומנבאים: הרשות תכביד, העוררים יקשו לבבם, השכנים יארבו לשוֹד, ואולי גם לדם, ועוד ועוד.

קשים היו החששות והפקפוקים, ואיש מן החברים לא מצא נפשו להתחיל בבנין. עד שקם אחד מהם ועשה מעשה, וימים מעטים אחרי שבועות תרס״ט החל לבנות את

---

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 89.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 86.

[3] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 3951.

ביתו – הוא הבית הראשון באחוזת־בית, העתידה להיות העיר העברית הראשונה בארץ־ישראל.

ראובן סגל שמו של האיש, והרחוב שבָּנה בו את ביתו הוא – רחוב יהודה הלוי.

יא.

כיון שאחד התחיל בבנין, מיד התחילו גם אחרים עושים כמותו, וכעבור שבועות מעטים כבר עמדו בבנין שבעה־עשר בתים: ברחוב הרצל[1] – של גולדברג (משה), דנין־סוכובולסקי (יחזקאל), חֵינקו (משה), יחיאלי (יחיאל), פֶלמן (נחמן), קורקידי (נסים), רוזין (משה) ושלוש (יוסף־אליהו); בשדרות־רוטשילד – של פוגל (אברהם) ושלוש (יעקב); ברחוב יהודה הלוי – של אידלסון (שמואל), אתין (אהרן), כהן (סנדר), סגל (ראובן) וסמילנסקי (דוד); ברחוב ליליינבלום – של פרלשטין (יעקב), וברחוב אחד־העם – של גילוץ (מנחם). אחריהם התחילו עוד עשרים ושבעה חברים לבנות בפנות שונות: גוטמן (שמחה; ש. בן־ציון), דיזנגוף (מאיר), הררי (חיים), וויס (עקיבא־אריה), חיסין (חיים), מוסינזון (בן־ציון), מטמן־כהן (יהודה ליב), פוחובסקי (יהודה־ליב), שנקין (מנחם) ועוד, ועוד[2].

«ותרב עבודת־הבנין במדבר־החול. כמעט יום־יום צצו מתוך החולות יסודות לבתים, ותחלת בנין של כל בית היתה חגיגה קטנה לבעלי־הבית, לקרובים וידידים. וחבורות־חבורות היינו הולכים מיפו לאחוזת־בית לראות בבנינה ולשמוח; ואיש־איש מאתנו היה נזהר, שלא ילך לשֶם יחידי, כי היתה הדרך בחזקת־סכנה. וחבורות־חבורות היינו חוזרים משם, ודוקא קודם שקיעת־החמה, כי ידענו שעינים רעות אורבות לנו מבין עצי־הפרדסים. והערבים העוברים ושבים בדרך־שכם, כשהיו מגיעים לכרם־ג׳באלי, היו תמהים איש אל רעהו: ‚מה המוסקובים עושים? הֲבַחוֹלוֹת האלה, הַרְחַק מיפו העיר, יבנו להם בתים לשבתם?׳»

ופתאום ערבה שמחת־הבנין. אשר יָגֹר הועד בא: העוררים המַנטופים דקדקו לקיים את ערעורם תיכף להתחלת הבנין[3], «ובוקר אחד – מוסיף ד. סמילנסקי לספר – נתבשרנו בשורה רעה, שהמנטופים תקעו אהליהם בכרם־ג׳באלי, בגבעה שנועדה לבנין הגימנסיה, ותלו דגלים עותומניים על האהלים. הגברים הזדיינו מכף־רגלם עד ראשם רובים, אקדחים, חרבות, פגיונים, סכינים; הנשים הזדיינו נשק אחר: כיון שהעיז מי־שהוא לגשת לגבול האהלים מלאו פיהן צריחות וצעקות־פרא, ולצריחותיהן ולצעקותיהן היתה מצטרפת גם נביחת כלביהן הרעבים.––המנטופים טענו, שהאדמה להם היא, כי אבותיהם ואבות־אבותיהם זכו בה מן ההפקר. תעודות־חזקה לא היו בידיהם, אבל הם בטחו ‚בחוק׳ של המשטר התורכי: כל דאלים גבר, וסמכו על כח־ידם ועל רוביהם וחרבותיהם.–––חברינו שֶׁרֻבָּם היו נתיני רוסיה ומעוטם נתיני אוסטריה, גרמניה, צרפת ואנגליה, פנו לקונסולים, כי יגנו עליהם ויצילום מגוזליהם, והקונסולים – ובפרט הקונסול ההולנדי, שבקש להגן על עניניו של יעקבוס כהן, הנתין ההולנדי – נענו לדבר וקבלו לפני הרשות ודרשו מאתה, כי תסיר מעל אדמתנו את הנגע הזה. והרשות העמידה פנים כאילו היא עושה את חובתה, ויום־

[1] בהתחלת הבנין עדיין לא נתיחדו שמות לרחובות, וכאן הם קרואים בשמות, שנתיחדו להם לאחר זמן מועט, כפי שיבואר להלן.

[2] להלן, בפרקי «תל־אביב», תבוא רשימה מלֵאה של כל ששים הבונים הראשונים.

[3] עי׳ לעיל עמ׳ 109.

יום היו חיָלים, רגלים ופרשים, יוצאים לגרש את המנטופים, ופעם בפעם היו שבים משם כלעומת שהלכו לשם. המנטופים לא זזו ממקומם. 'הכובשים' טענו וצרחו, שהאדמה היא רכושם מדורי־דורות, והם דרשו ממון כופר זכותם, ומסרו מודעה מפורשת, שבעל־כרחם לא יַרדו מן החלקה אשר החזיקו בה, ודם יִשָפך»[1].

עברו ימים, חלפו שבועות והמנטופים עמדו במרדם. «הקונסולים תקפו את הרשות יום־יום, והרשות שלחה יום־יום פקודות למשטרה ולג׳נדמריה המחוזית, וכל הפקודות הללו יצאו לבטלה». ובינתים פשטו שמועות, שמעשה המנטופים הטיל תאבון גם ללבם של אחרים, ואף הם אומרים לעלות ולכבוש חלקות־אדמה בכרם־ג׳באלי. והגימנסיה דחקה את הקץ: אימתי יסולקו המנטופים, והיא תוכל להתחיל בבנין ביתה?

לסוף הוברר, שאין דרך אחרת, אלא לבוא בדברים עם המנטופים ולשלם להם כופר. אבל כמה? אף גם זאת: מהיכן יוקח הממון לשלם את הכופר? הקופה יָבשה לגמרי. ושוב התחילו רִגונים ודברי־ריבות מבפנים, והאתמוספירה נעשתה כבדה וקשה, ובאספה כללית, שהיתה בכ״ו תמוז תרס״ט, הוצרך ראש־הועד, הד״ר חיסין[2], להשיב לרוגנים דברים חריפים[3]:

«איש־איש מכם בקש להקל מעליו את משא־לבו—ואמר מה שלא היה צריך לאמר. בדברי־ריבות לא יוָצַר כלום. קלה היא קנית קרקעות באמריקה, אבל לא בארץ־ישראל. כאן אין בטחון בשום פעם ובשום מקום, שלא יקומו עוררים. בחדרה, הקימת זה עשרים שנה, עדיין יש סכסוכי־קרקעות לא קלים. אפילו בפתח־תקוה יש עדיין סכסוכי־קרקעות. אף־על־פי־כן אנו צריכים וחיָבים לקנות קרקעות. אם אתם מפחדים— אל תאמרו לבנות בתים. ואם אתם רוצים לבנות לכם בתים — פְּתַח תפתחו את ידיכם ותשלמו עוד מאה פרנק, ואם יהיה צורך לשלם עוד מאה פר׳—שלם תשלמו גם אותם. אתם אומרים, שהעגלה איה זזה ממקומה. תנו, אפוא, כֻּלכם את ידיכם להזיז אותה. למה יעבדו שבעה אנשים — חברי הועד — בשביל כֻּלכם? למה תהא החובה רבוצה רק עליהם, ולא גם עליכם?»—

דבריו של חיסין השפיעו, ועל פיו החליטה האספה למלא את ידי אליהו ספיר, שמעון רוקח ומשה ארווץ, כי יבואו בדברים עם המנטופים ויפסקו להם פצויים כפי ראות עיניהם. ואמנם לא היו ימים אחדים והדבר נגמר: המנטופים לקחו חמשה־עשר אלף פר׳ פצויים ועלו מחלקת־האדמה, שהחזיקו בה. מי הִלוה לאחוזת־בית סכום זה לא הוברר לי. בפרוטוקול של אותה אספה כללית רשומה רק הודעה סתמית של וַויס: «את הכסף קבלנו לפנות ערב, ויש כל הכסף הנחוץ»[4]. ואולם יש להוסיף: «הכבוש»,

---

[1] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 3951 ונומר 3953.

[2] חיסין נבחר לראש־הועד (במקומו של ברלין, שיצא לחוץ־לארץ) בישיבה, שהיתה לועד ביי״ד תמוז תרס״ט (פרוט׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 69).

[3] פרוט׳ ראשונים ב׳, עמ׳ 113—114/118.

[4] שם, שם, עמ׳ 98.—ז. ד. ליבונטין כותב (לארץ־אבותינו ב׳, עמ׳ 165), שאפ״ק הלוה לאחוזת־בית «כמה אלפים פר׳», אבל הוא מוסיף, שהלואה זו היתה «להוצאות־המשפט», ומכאן שלתשלום הפצויים הוצרכה אחוזת־בית ללוות במקום אחר.

שכבשו המנטופים עלה בהרבה יותר מחמשה־עשר אלף פר׳[1]: החילים והפקודות ששלחה הרשות, אף כי לא היתה בהם שום תועלת, עלו גם הם באלפי פרנקים, כי על־כן משלחיהם היו בקיאים מאד בצורת־מטבע.

יב.

ברלין ורופין יצאו לחוץ־לארץ לכמה זמן, שנקין עמד אף הוא לצאת לחוץ־לארץ בראשית החורף, נימאן וסוכובולסקי־דנין התפטרו. הועד נמצא, אפוא, חסר־אנשים, ואותה אספה כללית, שהיתה בכ״ו תמוז תרס״ט, הוצרכה לבחור ועד חדש. נבחרו: דוד איזמוז׳יק, דוב בֶּרגר, וַויס (מנהל), חיסין (יושב־ראש), דוד סמילנסקי, נחמן פֶּלמן ויעקב שלוש (גזבר). חוץ מזה החליטה האספה, שהיא רואה גם את שנקין חבר הועד ולא יהא טעון בחירה כשישוב מחוץ־לארץ.—

כיון שהמנטופים הסתלקו והלכו להם רבתה עבודת הבנין עוד מבתחלה, ויום־יום היו יוצאים לאחוזת־בית מאות בעלי־מלאכה ופועלים: סתתים, בנאים, נגרים, נפחים, פחחים, חַפָּרים וסתם פועלים לעבודות שחורות שונות. אבל כל אלה היו ברובם הגדול זרים, ורק במעוטם—יהודים, וכבר שמענו לעיל, ששאלת העבודה הזרה הטרידה מאד[2].

עוד לפני תחלת הבנין חששו, שרבים מחברי אחוזת־בית—ואולי רובם—לא יקחו לעבודתם בעלי־מלאכה ופועלים יהודים, קצתם משום ש״עבודה הזרה זלה יותר, וקצתם משום שלא בטחו בטיב־העבודה של יהודים. חשש זה נִתְוַדֵּאי ביחוד לאחר שאפ״ק, כפי שראינו, «שדא נרגא» בלבני־המלט, שהציע בית־החרושת של אַרבר. כמעט כל החברים נרתעו מהן והחליטו לבנות את בתיהם אבני־יפו, והיתה הדעה רוַחַת—ולא לחנם—שיהודים אינם מומחים להן. «הסתדרות־עובדים,—כותב י. יערי־פולסקין ברשימותיו, שמסר לידי—עדיין לא היתה בארץ. מספרם של חברי הפועל הצעיר ושל פועלי־ציון היה מועט, ורובם עבדו במושבות. אף נחלקו הדעות של שתי המפלגות האלה: פועלי־ציון לא הקפידו בכלל שתהיה העבודה דוקא עבודה עברית טהורה, כי ראו בה פירכה קשה לשיטתם הסוציאליסטית־האינטרנציונלית, ורק הפועל הצעיר, שכל עקרו לא נוצר אלא לשֵם כבוש־העבודה, קנא קנאה גדולה לעבודה עברית טהורה, בין בכפר ובין בעיר. אבל יכלתו הממונית של הפועל הצעיר היתה דלה מאד, ולא היה בכחו לשלוח שליחים ולהביא ממקומות אחרים בעלי־מלאכה ופועלים יהודים מומחים לבנין, ובדברים ובמחאות בלבד אי־אפשר היה להגדיל את מספרם של אלו ביפו[3]». בין כך ובין כך, למעשה עבדו

---

[1] לפי דבריו של ד. סמילנסקי (ברשימותיו הנ״ל) עלה ענין המנטופים קרוב לשלשים וחמשת אלפים פר׳, וויס אמר לי, שאחוזת־בית הפסידה רק חמשה אלפים פר׳, והשאר—מוכרי המגרש.

[2] ע׳ לעיל עמ׳ 108, 109.

[3] בט׳ סיון תרס״ט היתה בבית־הספרים שערי־ציון ביפו אספה בעניני העבודה באחוזת־בית. כפי הנראה, כבר הוברר אז, שהבונה הראשון מסר את בנין ביתו לקבלן ערבי ופועלים ערבים יבנו את הבית. האספה סודרה על־ידי הפועל־הצעיר, השתתפו בה 400־500 איש, ופה אחד הוחלטה החלטה זו: «האספה דורשת מאת הבנק הציוני — אפ״ק — שלא יתן את כסף ההלואה לחברי אחוזת־בית כל־זמן שלא ידע בבטחה, שהבתים יבנו בידי יהודים, מבין הפועלים הנמצאים בארץ» (הפועל הצעיר נומר 15 לשנה ב׳).

בבנין אחוזת־בית בראשית הִבָּנוֹתָהּ יותר מחמש מאות בעלי־מלאכה ופועלים זרים, ורק בתים מספר משש‌ים הבתים הראשונים נבנו מן המסד עד הטפחות בידי יהודים.

הבנין הגדול הראשון של אחוזת־בית, שנבנה כלו בידי יהודים, היה בית הגימ־נסיה. והרי מה שמספר יערי־פולסקין ברשימותיו האמורות:

«יום הנחת אבן־הפנה של הגימנסיה היה יום־חג לכל חברי אחוזת־בית, ולא להם בלבד, כי־אם גם לרבים מן הצבור היהודי אשר בארץ בכלל. הנה הגימנסיה העברית הראשונה בארץ תבנה לו בית שלה, ולא תהיה זקוקה לשכון בבית זרים. ובשכונה החדשה שֶׁכֻּלָּהּ ישראל תבנה הגימנסיה את ביתה, וחניכיה וחניכותיה לא יהיו נתונים עוד כל היום להשפעתה של אותה הסביבה, אשר לא תמיד ולא בַּכֹּל היתה לפי רוחנו. וגדול וּמְרֻוָּח יהיה הבית, ולא יצר עוד המקום לתלמידים ולתלמידות כמו שצר להם המקום עד עתה בדירותיה השכורות של הגימנסיה.

«ובית־הגימנסיה אי־אפשר לו, שלא יִבָּנה מתחלתו ועד סופו בידי ישראל. בבית הנבנה בכספו של נדיב ציוני ועל אדמתה של הקרן הקימת לא צריכה להשפיע השאלה: ‚שמא ידי ישראל יְיַקְּרוּ את עבודת הבנין?' הגימנסיה צריכה להיות גם הראשונה להתגבר על הקושי של חוסר בנאים יהודים מומחים: אם אינם ביפו, יש להביאם ממקום אחר בארץ, ולוּ גם מחוץ־לארץ, ויהיו הם, הבנאים שיבואו מחוץ־לארץ, חלוצי הבנאות היהודית הטובה בארץ. ואם לשֵׁם זה יהיה צורך לדחות לזמן־מה את בנין־הבית–יִדָּחֶה, ובלבד שיִבָּנה כֻּלוֹ בידי ישראל.

«כך חשבנו אנחנו, חברי הקבוצה של פועלי־החולות, והאמַנו, שגם אחרים חושבים כך. והנה הוברר לנו, שטעינו. נודע לנו, שעבודת־הבנין נמסרה אמנם לקבלן מישראל, אלא שאותו קבלן יש לו קבלן־משנה שלא מישראל, והלה ודאי לא ידאג לכך, שהעבודה תֵעשה בידי ישראל. ועוד נודע לנו, שבכלל לא הותנה בפרוש ובאופן מוחלט, לא מצד עסקני אחוזת־בית ולא מצד עסקני הגימנסיה, שהעבודה תהא עברית כֻּלָּה. לכתחלה ודאי וודאי רצו גם אלו וגם אלו, שהעבודה תהא עברית, אבל בדיעבד, אם לא ימָצאו בנאים יהודים מומחים דַּי הצורך, יסכימו גם עסקני אחוזת־בית וגם עסקני הגימנסיה, שהעבודה תֵעשה בידי זרים. ואם הגימנסיה תפרוץ פרצה זו, אנשים פרטיים לא כל־שכן.

«היתה לנו–לחברי הקבוצה האמורה–אספה והחלטנו: יעבור עלינו מה ולגימנסיה לא נתן לעקור את הפרינציון של עבודה עברית טהורה. ואת החלטתנו קימנו – ונצחנו. לחגיגה של הנחת אבן־הפנה הוזמַנו גם אנו, וכשבא כל הקהל והגיעה השעה להניח את אבני־היסוד קמנו כלנו כאיש אחד, והגדול שבנו מסר מודעה בשם כלנו, שבשום אופן לא נתן להניח את אבני היסוד של הגימנסיה העברית, הנבנית לשֵׁם חנוך בנים ובנות עברים בארץ, אם מצד בוניה ועסקניה לא תבוא הבטחה מפורשת בפני כל עם ועדה, שעבודת־הבנין כֻּלָּה תֵעשה בידי ישראל.

«אין צורך להזכיר עכשיו, כיצד הגיבו העסקנים וכיצד הגיב גם הקהל על מודעה זו שמסרנו. היתה התרגזות, התרגזות קשה, ואין אדם נתפס על התרגזותו[1]. הפיות, גם מצד

[1] לא רק הצבור הרחב, אלא גם הצבור של הפועל הצעיר התנגד בהחלט למעשה זה וְגִנָּה אותו. באספה הכללית, שהיתה לפועל הצעיר בחול־המועד סכות תר״ע ביפו, אמר המרצה מטעם המרכז, שההשתדלות להתרבות הפועל העברי בעבודת־הבנין של אחוזת־בית לא הצליחה, «וכשראו הועדים של סניפי יפו,

זה וגם מצד זה, הפליטו הרבה מלים קשות. לזכור אותן אין צורך, כל־שכן שאין צורך להזכיר אותן. הטענות והמענות ארכו כשעתים. והימים ימי תמוז, כשחמתה של ארץ־ישראל יוצאת מנרתיקה ולוהטת בכל כחה, ולסוף, כְּשֶׁעָיֵף הקהל, נדחתה החגיגה ונִתַּן רֶוַח לחברי ועד־הבנין והועד המפקח לעיַן בדבר ולבוא יחדו לכלל החלטה. ואמנם שני הועדים הללו טרחו ומצאו יכולת להעמיד לעבודת הבנין של הגימנסיה רק עובדים יהודים. ובעשרה במנחם־אב (תרס״ט) הונחה אבן־הפנה, והבית כֻּלו מן המסד עד הטפחות נבנה בידי ישראל».

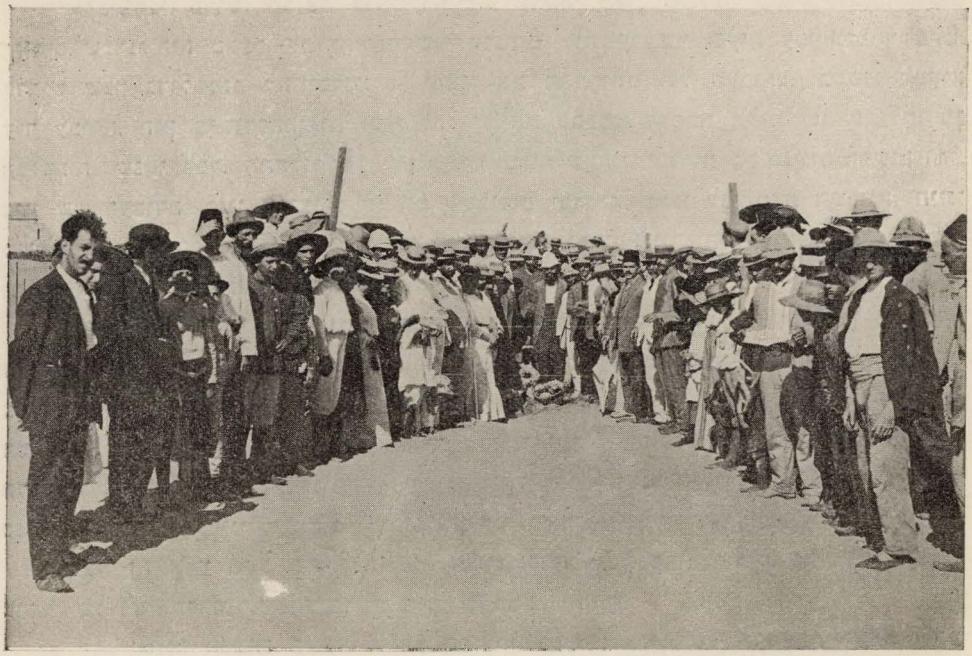

ציור למד; הנחת אבן־הפנה לבנין הגימנסיה הרצליה.

שכל האמצעים שלנו לא הועילו וגם חברי ועד־הבנין של הגימנסיה מסרו את הבנין לקבלן לא־רצוי לפועלים ובחוזה נאמר, שיקח 5% פועלים עברים לעבודה – הודיעו, שהם מסירים מעליהם את האחריות למה שיקרה. וחברים אחדים השתתפו במעשה־אלמות. הועד המרכזי הביע את התנגדותו לטכסיסים כאלו והזהיר את החברים, שהם יוצאו מן ההסתדרות אם ישתמשו באמצעים כאלו. אבל הועדים של סניפי יפו לא חפצו לקבל עליהם את החלטת הועד המרכזי». בוכוחים, שהיו אחרי דבריו של המרצה, «חוו ארבעה נואמים את דעתם; שלשה מהם הראו על הסכנה הצפויה מאמצעי־כפיה כאלה והתנגדו למעשיהם של חברי יפו כשהם לעצמם, ואחד מן הנואמים קבל עליהם גם בגלל הפרעת־המשמעת מצדם. אז קם החבר [אהרונוביץ] והוכיח, שבמעשים כאלה נגרום רק להריסה גמורה, והדגיש שלנו יש רק כח אחד לפעול ולעשות, והוא מוסרי־רוחני, כי־אם נבוא לעזרת הכח הממשי, כח־האגרוף, ננוצח, באשר אגרופם של מתנגדינו חזק משלנו. והוא דרש מאת האספה, שתאסור בתוקף להשתמש להבא במעשי־אלמות». ואמנם האספה החליטה, ש«ההסתדרות מתנגדת לכל מעשי־אלמות וכפיה בשביל מטרת כבוש־העבודה, בין בעבודה אצל פרטים, ובין בעבודה של מוסדים צבוריים» (הפועל הצעיר תר״ע, נומר 1, עמ׳ 3 ועמ׳ 13; נומר 2, עמ׳ 6).

בשכונה גופה לא חדלה וגם לא נתמעטה העבודה הזרה. מבין הַבּוֹנִים נמצאו רק מעטים — אחד, שנים, שלשה, ארבעה, — שהקפידו על הדבר, שבתיהם יִבָּנוּ דוקא בידי ישראל; כל שאר הבונים לא הקפידו. כאמור, היו יותר מחמש מאות פועלים יוצאים יום־יום לעבודה באחוזת־בית, ורק עשרות אחדות מהם היו יהודים. ועינם של הזרים הרבים היתה צרה גם ביהודים המעטים, וכשראו המרובים שהמעטים מבקשים עצות ודרכים להגדיל קצת את מספרם, נמלכו והרימו בהם יד.

ושוב מספר י. יערי־פולסקין ברשימותיו:

«קבוצתנו, פרוש: קבוצת פועלי־החולות, היתה מעין חבורה קואופרטיבית, וכֻלה יהודים. שכָרנו היה מצער — לכל־היותר שני פרנקים[1] לתשע־עשר שעות עבודת־פרך ביום. לדרוש שכר גדול מזה לא יכלנו, כי יָראנו את התחרותם של הערבים. בקשנו למצוא עוד עבודה, חוץ מיִשוּר־החולות, כדי להגדיל את מספרנו ולספח אלינו גם פועלים מן המושבות, שֶנָּטוּ לכך. התחלנו מקבלים עלינו מִלוּא שטחי־היסודות של בנינים חדשים חוֹל. כיון שכלי־עבודה, כגון מריצות, קרשים לשבילים וכדומה, נתנו לנו מאת השכונה, היינו משתכרים בעבודה זו יותר משני פרנקים ליום, וחבורתנו, שהיתה תחלה בת שלשים וחמשה אנשים, הגיעה עתה לחמשים איש.

«ראו זאת הפועלים הערבים והתחילו מתנכלים אלינו לנַשֵּל אותנו מן העבודה החדשה, ולא מצאו לכך טוב ממכות. ופעם אחת, כשעמדנו כבר לגמור עבודת־היום במלוא ביתו של הררי, — בית קטן אחורי הגימנסיה, — עלו עלינו פתאום הפועלים הערבים, הם וקבלניהם ועוזריהם, והתחילו ממטירים עלינו אבנים. התנפלות זו באה עלינו בהיסח־הדעת, ולא מצאה ידנו אפילו להגן על עצמנו. בכלל היינו קומץ קטן, ומה היה כחנו כנגד אלו, שבאו עלינו בהמון? ומובן, שאנחנו נוצחנו ומשלנו היו הפצועים».

דבר זה אֵרע ב״ג תשרי תר״ע. עליו מסופר גם בפרוטוקולים, וזו לשון הפרו־טוקול של ישיבת־הועד, שהיתה בו ביום, בערב:

«וויס מרצה: בשעה ארבע התחילו קטטות. אני לא התערבתי. כעבור רגע שמעתי צעקות וראיתי אבנים נזרקות. הלכתי לשם. אמרו לי, שכבר היו מכות. והנה ראיתי ערבים באים מכל הצדדים ובידיהם מקלות ומוטות. הוצאתי את הערבים ואמרתי להם, שאסור להם לשוב ולהכנס. אבל הם שבו ונכנסו מן הצד השני. חזרתי ואמרתי להם, שהם צריכים לצאת מיד. אחד מהם תפש קרש והרים אותו על ראשי. אחזתיו ולא הרפתיו. גם שני ערבים אחזו אותו. ראיתי גם ערבים אחרים באים מפה ומשם, והפסקתי כל העבודה. — מלבד פצועים, שנפצעו פצעים קלים, יש גם פצועים, שנפצעו פצעים קשים. ד״ר חיסין, ד״ר רוזנפלד וד״ר שֵמי בדקו אותם. — יש לציַן: לא כל הפצועים נפצעו במגרשו של הררי. במגרשי שלי הוכה א־קי, ופועל־קבלן, שעובדיו גוים, הוכה על־ידי הגוים הרחק ממגרשו של הררי — —

«לפני תום הישיבה באו הפועלים משה גולדברג, יעקב כהן ויעקב פולסקין ומסרו את ההחלטה של אספת־הפועלים, שהיתה בו בערב. וזו לשון ההחלטה: ,באספת־הפועלים, שהיתה בבית־הכנסת של בעלי־המלאכה והשתתפו בה מאה וחמשים

---

[1] כך מסופר גם בפרוט׳ ראשונים ג׳, עמ׳ 73.

איש, דנו על המאורע של היום ואחרי וכוחים מרובים הוחלט: לבחור שלשה חברים [שלשה אלה שבאו אל הישיבה] על־מנת לבוא במשא־ומתן עם הועד של אחוזת־בית ולהשתתף בישיבותיו, כדי למצוא דרכים, שמכאן ולהבא לא תופר העבודה'». כפי הנראה, הסכים הועד להחלטה זו (הסכמה מפורשת אין בפרוטוקול), ומצדו החליט: להפסיק מחר את העבודה של הערבים עד שיחליט להתחיל שוב בעבודה»[1].

במקצת תוקנו הדברים: הגימנסיה נבנתה כֻּלה בידי ישראל, הבנאים והפועלים הערבים חדלו לראות את עצמם, כאלו נִתַּן להם מַנְפּוֹל לעבודה בשכונה העברית החדשה, החברים הבונים והקבלנים התחילו מרגישים—ולו רק הרגשת כל־שהיא—שיש משום ריח־עבירה בעבודה זרה, והועד של אחוזת־בית, ששמר על העבודה העברית בעבודות הצבוריות שבידו, השתדל להשפיע על הבונים ועל הקבלנים, כי יחדלו גם הם ככל האפשר מעבירה זו של עבודה זרה. אבל סוף־סוף רק במקצת תוקנו הדברים, וברובם נשארו כשהיו. «השתמשנו בכל האמצעים הקולטוריים, שהיו בידינו,—אמר המרצה באותה אספה כללית של הפועל־הצעיר, שהיתה בחול־המועד סכות תר"ע: – כתבנו מכתבים, שלחנו באי־כח לאספות של ועדי־הבנין, קראנו לאספה את חברי אחוזת־בית, סדרנו אספה פומבית, שקבלה את הצעתנו לדרוש מאת הבנק, כי לא יתן כסף לאלו שלא יבנו בידי יהודים[2], וכל זה לא הועיל: תשעים למאה – ואולי עוד יותר – מבתי־האבן של אחוזת־בית נבנו בידי נכרים»[3].

היו גם מי שדנו לכף־חובה את הועד של אחוזת־בית בשביל שהסתפק בדברי־כבושים בלבד, ולא עשה מעשה מכריע—להביא פועלים עברים מחוץ ליפו ולהכריח את החברים הבונים, כי תהיה עבודתם עבודה עברית לכל דבריה. אחד מן הפובליציסטים של הפועל־הצעיר כתב:

«ביפו הולך ונגמר הרובע היהודי החדש— — —מעשה הבניה הגדולה מרחיב לב הרואה. מן הנץ השחר עד דמדומי־ערב מלא המגרש הגדול תנועה וחיים. נשמעת הלמות־פטישים ונשמעות קריאות תכופות של העובדים והבעלים המפקחים על העבודה. אבל שירה עברית, מלה עברית כמעט שלא נשמעת כלל בבנין העברי. עבודת כל הבנינים תפסו הנכרים, שהם בעלי מחצבות־האבנים ויודעי־הבניה ביפו, ורק שנים־שלשה בתים—חוץ מן הגימנסיה—נבנים על־ידי יהודים, כי הידים העבריות מעטות מאד ואינן מספיקות לכל הבנינים. אפשר היה להביא פועלים עברים מירושלים, אבל האיש הפרטי אינו יכול להביא פועלים עברים ממקום אחר בשביל ביתו בלבד. ההנהגה של אחוזת־בית צריכה היתה לרכז בידיה את כל העבודה,

---

[1] מלבד ארבע החוברות «פרוטוקולים ראשונים», המנויות לעיל בעמ' 72, הערה 1, יש בידי עוד חוב' גדולה של «פרוטוקולים ראשונים», בת 361 עמוד (קבלתי אותה מעירית תל־אביב). אבל משום שרק מעוטה (37 עמודים) הם פרוטוקולי אחוזת־בית, וכל השאר—פרוטוקולי תל־אביב, אני רואה אותה ספר הפרוטוקולים הראשון של תל־אביב. מתוך חוברת זו (עמ' 6–8) הן הציטטות שלפנינו.—כפי שיש להבין מתוך הפרוטוקול של אותה ישיבה, פרץ הסכסוך בין הפועלים הערבים והעברים גם בגלל התחרות במכסת שכר־העבודה. ועי' שם גם עמ' 1.

[2] עי' לעיל עמ' 114, בהערה.

[3] הפועל־הצעיר נומר 1 לשנת תר"ע (עמ' 13).

ואז היתה יכולה להביא פועלים עברים גם ממקומות אחרים בשביל הרבה בנינים»[1].

עד כמה היתה יכלתו של הועד להטיל על עצמו את כל עבודת־הבנין, או לכל־הפחות להַעשות אפיטרופוס לה–קשה לאמר. שורת־ההגיון נותנת, שלא היתה לו יכולת זו, ואילו היה עושה כך אפשר שהיה נכשל. גם בלעדי זה היתה עבודתו מרובה יותר מדי. הרבה יותר יש לתמוה, שהעובדים העברים עצמם לא עשו מעשה ולא הביאו בנאים ופועלים מן החוץ–אם באמת היתה אפשרות לכך. ותמוהה עוד יותר עדותו של ברֶנר: «בנאים ופועלים יהודים הלכו בטל וסבלו יסורי־מחסור בכל המובן האכזרי של המלים האלו, והעבודה העברית שעל עפרות ארצנו לא נִתְּנָה להם»[2]. כיצד יתישבו שני הכתובים הללו, המכחישים זה את זה: «הידים העבריות מעטות מאד ואינן מספיקות לכל הבנינים», «ובנאים ופועלים יהודים הולכים בטל וסובלים יסורי־מחסור בכל המובן האכזרי של המלים האלו»?

על כל פנים, זוהי ודאי אמת: מששים בתיה הראשונים של אחוזת־בית נבנו רק שלשה או ארבעה–חוץ מן הגימנסיה–בידי ישראל. אשמים אלו או אלו, או שאין אשמים לא אלו ולא אלו,–האמת היא אמת.

יג.

עד מוחרם של אותה שנה (תשרי תר״ע) נבנו כחמשים בית, והשאר – עד ששים–עמדו להבָּנות. ומכיון שהגיע «משך הדירות» התחילו עשרות משפחות יוצאות מיפו לדור בשכונה העברית–באחוזת־בית. «ששה רחובות היו לה לשכונה[3], ובכולם לא היה כביש. מפני החול המרובה קשה היה להגיע לשכונה ולהכנס לתוכה בעגלות; לפיכך בחרנו להעביר את כלינו על גבי חמורים ועל דבשת גמלים, ובמשך שבועות הלכו החמורים והגמלים מלאים כל מיני מטלטלים מיפו לאחוזת־בית, וריקם שבו משם ליפו. והערבים הביטו אל האורחות הללו והצטערו על שכר־הדירה, אשר נִטל מהם. בסוף חשוון היה מספר הנפשות, שהתישבו באחוזת־בית–חמש מאות וחמשים»[4].

התחילה פרשת חייה של השכונה החדשה, העתידה להיות עיר גדולה לאלהים ולישראל בארץ־ישראל.

אחרי הפסקה קצרה של ששה חדשים שב לעבודתו האיש, שהיה מראשוני מיסדיה של אחוזת־בית ומעתה יהיה גם ראש מטפחיה ומגדליה. לועד שנבחר בכ״ף אדר תרס״ט לא נכנס דיזנגוף: הסכסוכים המכאיבים אשר עליהם דִבֵּר לעיל[5], גרמו לכך, וששה חדשים לא נשמע כמעט קולו כלל בעניני השכונה החדשה. באספה הכללית, שהיתה בי״א אלול תרס״ט,

[1] הפועל הצעיר נומר 1 לשנת תר״ע (עמ׳ 10).

[2] שם, נומר 7 לאותה שנה («רגשים והרהורים» III).

[3] ואלו הם, לפי שמותיהם עכשיו: יהודה־הלוי–מפנת נחלת־בנימין עד בית אידלסון: ליליינבלום–מפנת נחלת בנימין עד בית וויסר; שדרות־רוטשילד–מפנת נחלת־בנימין עד בית לֶו; אחד־העם–מפנת נחלת־בנימין עד רחוב השחר; הרצל – מפנת מסלת־הברזל עד הגימנסיה; השחר – מפנת אחד־העם עד בית הגב׳ יוניס.

[4] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 2953; משם לקוחה גם ההערה הקודמת בדבר הרחובות.

[5] עי׳ לעיל עמ׳ 92–93.

ימים מועטים לפני התחלת ישובה של השכונה, נבחר הוא ליושב־ראש: מודגש היה העדרו של כח אקטיבי זה. עוד מעט ונראהו שוב ראש הועד, ומכאן ואילך לא תחדל עבודתו הָרַבָּה לא לאחוזת־בית ולא לתל־אביב יורשתה.

ומכיון שהתחילה פרשת חייה של השכונה החדשה היה מן ההכרח ראשית־כל להבטיח לבעליה את זכות־בעלותם, שהרי מן הצד הרשמי לא היו אלא שוכרי בתיו של יעקבוס כהן [1]. אף נמצאה דרך לכך: ביי״ב באוקטובר 1909 (כ״ח תשרי תר״ע, כ״ט רמדאן 1327) נחתמה בבית־המשפט המחוזי של יפו אֶמְנָה רשמית בין ליבונטין המורשה של יעקבוס כהן, וששים חברי השכונה, שכבר בנו להם בתים בה (בכללם גם כעשרה בונים, שבנין בתיהם עדיין לא נגמר, או שרק זה עתה הוחַל), ובסעיף השביעי של האמנה נאמר, שלאחרי ש«השוכרים» ישלמו ל«משכיר» — ליעקבוס כהן, פרוש: לאפ״ק — במשך שמונה־עשרה שנה את כל «תשלומי השכירות» — פרוש: ההלואה שֶׁנִּתְּנָה להם מאת הקרן הקימת על־ידי אפ״ק—«בלי עכוב», ימסור להם «המשכיר» את הבתים «לקנין־עולם»—«חלף המסים ששלמו והתקונים שעשו כל משך זמן־השכירות» [2].

ציור לא; קבוצה מבין ששים הבונים הראשונים של אחוזת־בית.

(הקבוצה צולמה בשנת 1929, במלאת עשרים שנה לתל־אביב):

שורה ראשונה (על הקרקע), מימין לשמאל: הרצל חיותמן (בנו של יצחק חיותמן); ק. סילמן; אחוזה וויס (בתו של עקיבא־אריה וויס).

שורה שניה (קצרה, מן הצד, כלפי שמאל), מימין לשמאל: גב׳ ברגר; מ. גילוץ והגברת; מ. ווינוקור והגברת; גב׳ ווייסבורד

שורה שלישית, מימין לשמאל: סיכובולסקי־דגין והגברת; י. חיותמן והגברת; י. א. שלוש; ז. ד. ליבונטין (לא היה מששים הבונים הראשונים); מ. דיזנגוף; ע. א. וויס והגברת; ד. סמילנסקי; ש. גוטמן (ש. בן־ציון); ד. איזמוז׳יק; א. ג. חנוך; יש״י אדלר; ד. וויסבורד.

שורה רביעית, מימין לשמאל: ל. פוחובסקי; גב׳ ס. כהן; גב׳ מטמן; ל. מטמן; י. פרלשטין; י. יחיאלי; גב׳ פרלשטין; גב׳ י. שלוש; גב׳ אבולעפיה; גב׳ הררי; ח. הררי; גב׳ אירלסון; ש. אירלסון; גב׳ איזמוז׳יק; גב׳ חנוך; גב׳ אדלר.

שורה חמישית, מימין לשמאל: ס. כהן; נ. פלמן; גב׳ נאמן; א. נאמן; גב׳ יחיאלי; י. שלוש; י. כהן־שצקי; ב. טולצינסקי; א. פוגל והגברת; ש. כהן־יוחננוף והגברת.

---

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 101.

[2] בסוף האמנה ייפה מר ליבונטין את כחם של «ה״ה אליהו ספיר, נתין ממשלת גרמניה, ויעקב שלוש, נתין ממשלת צרפת», שהם «בתורת מנהלי חברת אנגלו־פלשתינה ובעלי החתימה בשם החברה

באמנה זו נפרטו שמותיהם של כל ששים הבונים הראשונים. ואלו הם, לפי סדר אלף־בית [1]:

אבולעפיה, רבקה; אדלר, יש״י; אהליאבזון, יהושע; אידלסון, שמואל; איזמוז׳יק, דוד; אתין, אהרן; בהרב, רבקה; בְּלוצרקובסקי, ניסן; בְּרגר, דוב; גולדברג, משה; גוטמן, שמחה (ש. בן־ציון); גילוץ, מנחם; דיזנגוף, מאיר; הררי, חיים; ווינוקור, מתתיהו; ווינשטין, ישראל; ווינשטין, נחום; וַויס, עקיבא־אריה; וויסבורד, דוד; וַויסֶר, מרדכי; זילבר, אריה; חיותמן, יצחק; חַיֶינקו, משה; חיסין, חיים; חנוך, א. ג; טולצינסקי, ברוך; יחיאלי, יחיאל; כהן, סנדר; כהן, מרדכי בן־הלל[2]; כהן, משה; כהן, שמואל־יוחננוף; כהן־שצקי, ישראל; כהנא, אליהו־אהרן; לוי, בן־ציון; ליטווינסקי, מרכוס; מוסינזון, בן־ציון; מזרחי, דוד; מזרחי, יוסף־נסים; מֶטמן, יהודה־ליב; מירקיס, שבתי; נימאן (נאמן), אבא; סגל, ראובן; סוכובולסקי־דַנין, יחזקאל; סילמן, קלמן (קדיש־יהודה); סמילנסקי, דוד; עוזרקובסקי (עזריהו), יוסף; פוגל, אברהם; פוחובסקי, יהודה־ליב; פינברג, ישראל; פֶלמן, נחמן; פרידמן, אֶלקה; פרלשטין, יעקב; פרנק, יצחק; צדיקוב, אליעזר; קורקידי, נסים; רוזין, מנדיל; שלוש, יוסף־אליהו; שלוש, יעקב; שנקין, מנחם; תג׳ר שמואל.

אחרי האמנה הכללית נעשתה אמנה כזו גם עם כל בונה ובונה לחוד. —

עכשיו עמד על הפרק סדור כמה ענינים פנימיים של השכונה, ובראש וראשונה— שאלת החנֻיות. למראה תל־אביב רבת־החנֻיות שבימינו אי־אפשר גם להניח, שבראשית ימיה התחבטה, אם בכלל יש להתיר חניות בתחומה. למעשה התחבטה הרבה בשאלה זו, שהיתה נראית אז שאלה חמורה, ולבסוף נִתלה היתר החניות בגדרים וסיָגים. וכל זה למה?—משום שאפילו כל בעלי־הדמיון שבראשוני אחוזת־בית ראו אותה רק מקום מיוחד לדירה נוחה, לחיים שקטים המכונסים לתוך מסגרת ידועה של שכונה, לכל היותר של פרבר פחות או יותר גדול, ואיש מהם—אולי חוץ מִוַויס—גם בסתר־לבו, גם בחזיון־לבו לא הרשה לו לראות אותה עיר של רבבות תושבים.

מתנגד קיצוני להיתר חניות היה המנוח שנקין, ואף הוא בעקר מחוסר־דמיון. וחבל, שעסקן מובהק זה, שחֶלק הרבה מכחו וממרצו ליצירת אחוזת־בית ותל־אביב, לא זכה לראות אלא במדה מועטת, כמה «הכזיבה» המציאות את דמיונו—כי לא הכיל דמיונו אפילו «שמינית שבשמינית» ממה שנתנה המציאות ומוסיפה ליתן כל־יום.

בהרצאה, שהכין לאספה הכללית של י״א אלול תרס״ט, אמר:

«כשיסדנו אגודתנו היה הדבר מובן מאליו, שאין אנו בונים נוה־שלום חדש, כי־אם נוה־שאנן, מעין נאות־קיץ לנוח אחרי עבודת־היום[3]. עתה החלו רבים מחברינו לעשות עסקים [במושבתנו]. אחד מהם כבר השכיר חנות.

הזאת», וגם «כל מי שיבוא אחריהם במשרתם זו», יהיו רשאים לעסוק במקומו בכל עניני הבתים, שכבר נבנו ושעתידים להבנות על «אדמתו של יעקבוס כהן, הוא כרם־ג׳באלי». האמנה כתובה במקורה ערבית, ומר יעקב שלוש המציאה לי בתרגום עברי.

[1] באמנה גופה לא נסדרו השמות בסדר אלף־בית.

[2] לפי דבריו, בנה הוא את ביתו בשנה השניה להוסדה של אחוזת־בית (עי׳ זכרונותיו בחוב׳ היובל של ידיעות עירית תל־אביב. עמ׳ 244).

[3] ההדגשה לי היא.

בין הבנק אנגליא-פלשתינה מוגבלת ביפו בתור מורשה של ה' יעקבוס קאנן מהאב עפ"י הרשאה ממנו מיום 1924 מצד אחד

ובין האדון אלוף מנחם

מצד השני נכתב ונחתם כתב השכירות הזאת לבית אחד, השייך לה' קאנן הנ"ל, העומד ביפו בנחלת „כרם ג'יבאללי" והנרשם על המפה הכללית של הנחלה הזאת במספר 54 חושים ואיזקעס" התנאים האמורים הלאה:

א) הצד הראשון השכיר להצד השני הבית הנ"ל לדור בו בשכירות שלש מאות שלשים ושלשה פרנק ושמונים סנטים 80, 333 פרנק לכל שנה

למשך שמונה-עשרה שנה המתחילות מ"א ינואר שנת 1910 (אלף תשע מאות ועשר)

ב) על הצד השני לשלם השכירות בכל שנה בשני פרקים, בחודש ינואר סך 181,90 פר"

ובחודש יולי סך 181,90 פר"

מדי שנה בשנה במשך שמונה-עשרה שנה הנזכרות; החל מהראשון מתחיל מ"א ינואר שנת 1911 (אלף תשע מאות ואחת עשרה)

ג) אם יאחר השוכר מלשלם אחד התשלומים בדיוק, אזי הבחירה להמשכיר או לעשות תיקף להשוכר כפי המבואר בסעיף ז' או להאריך לו הזמן כפי שימצא לנכון כפי הנדבר בסעיף ו';

ד) השוכר מתחייב לעשות על הוצאותיו כל התקונים שיהיו נצרכים להבית וכל השייך לו, בין בנוגע לבנין עצמו ובין בנוגע לדברים הטפלים לו ובין כל התקונים שיהיו נצרכים לשמירת הבנין וקומו וצרכי הדירה, כן התחייב לשלם לממשלה כל המסים החלים בעת ושיחלו אחרי כך על כל הבית הזה כל משך זמן השכירות;

ה) אם יוסיף השוכר על הבנין הנמצא כעת בין בכית עצמו או בחצרו אזי אין לו כל רשות לבקש מאת המשכיר הוצאות בבנין הנוסף הזה אם מעט או הרבה וגם לא תהיה לו רשות לדרש מה שבנה והוסיף;

ו) כשיסגע השוכר או יאחר מלשלם התשלומים במועדו או לא ישלם את המסים לממשלה או לא יעשה התקונים הנחוצים לקיום הבנין ולשמירתו, אזי יתרה המשכיר בהשוכר ע"י מכתב מובטח ויבקש ממנו לסלק התשלומים במשך חמשה-עשר יום, ואם גם אז לא ישלם את אשר עליו ולא ישלא את חובתו—אזי אין להמשכיר להתרות בו עוד ע"י שום פקודות רשמית והשכירות הזאת תבטל באותה שעה, השוכר יאבד את כל זכויותיו והמשכיר יוכל להוציאו בעל כרחו מהבית מבלי לקראו קודם למשפט ולא תשאר להשוכר שום תביעה ושענה על הצד הראשון;

ז) אחרי אשר ישלם השוכר להמשכיר בלא עכוב את כל התשלומים של השכירות עבור השמונה-עשרה שנה ואחרי אשר ישלם כל המסים לממשלה ויעשה כל התקונים הנחוצים כנזכר במעיפים הקודמים, אזי יסמוך המשכיר את כל הבית הנשכר להשוכר לקנין עולם לו ולכל בא-כחו חלף המסים ששלם השוכר והתקונים שעשה כל משך זמן השכירות ויסמר לו קושנים על שטר, אם יביא רשיון לזה מהממשלה. על השוכר יהיה או לשלם כל ההוצאות שתהיינה דרושות לסמירה הזאת;

ח) להשוכר בכל זאת הוכות לשלם שכירות הבית של שמונה-עשרה שנה למפרע או לשלם טרם כלות הזמן המיועד את השכירות עבור השנים הנשארות ואז יהיה מחויב המשכיר לסמר להשוכר הבית לקנין עולם ולהעביר לו הקושנים הכל כנזכר בסעיף הקודם;

ט) הרשות להשוכר לסמר את זכויותיו שיש לו לפי הקשר הזה לאחר, בתנאי שהאיש השני יהיה רצוי להאשיק ואז יקום השוכר השני במקום השוכר הראשון בין לזכויותיו ובין לחובותיו בכל פרטי הקשר הזה;

י) אם ימות השוכר בתוך הזמן של שמונה-עשרה שנה, על יורשיו למנות איש אחד או אנשים אחדים מהם או מאחרים לקבל עליהם את כל פרטי הקשר הזה ובתנאי גיב שהאיש הזה או האנשים האלה יהיו רצוים להבנק ומקובלים ממנו;

י"א) לתעודה ולראיה ביד שני הצדדים נכתב ונחתם הקשר הזה ונרשם אצל הנוטריון ריבל בלוק

7 יונואר 1910

THE ANGLO-PALESTINE COMPANY LIMITED

ציור לב: אמנת־בעלות בין לוה־בונה ומורשי יעקבוס כהן (קבלתי מאת מר גילוץ).

אחרים קבעו בתכניות־בתיהם מקומות לחניות, ואם יפשה הנגע יכולים אנו לקוות לעשרות חניות בכל קצות המושבה. אפשר כבר לראות מראש את המחזה המלבב של החניות הזעירות עם הגמלים והחמורים על אם־הדרך, עם הסמרטוטים תחת תכלת הרקיע, עם הדומן והאשפה, עם קלפות האבטיחים והירקות, המפיצים ריח־צחנה מסביב. ובפנים, מאחורי־הקלעים, אורחים הגונים מבין הערבים שותים משקאות

חריפים ונהנים מזיו פני בעלת־הבית והבנות הבוגרות. וכטוב לב האורחים ביין הם יוצאים החוצה, מתגרים בנשים המטַיְלות לתומן. וכשקמים הגברים להגן עליהן מתחילות תגרות ומהלומות, והחנונים ספוגי ,הפסיכולוגיה הפוגרומית' מתחילים סוגרים את חניותיהם וצועקים: ,מכים את היהודים!'——אני מצדי מציע לקבוע לא־חופש של חניות. פרוש: אין רשות לאנשים פרטיים לפתוח חניות בבתיהם ובמגרשיהם. אין חניות אלא במקומות צבוריים, ועד המושבה הוא המשכיר אותן על־פי תנאים רצויים למושבה»[1].

גם כמה מן החברים האחרים היתה דעתם כדעת שנקין ובכלל דבריו היו דבריהם. חוץ מוַויס, שלא בכלל דברי שנקין היו דבריו. אף הוא התנגד ל«חופש־החנֻיות» והציע, שהועד יְיַחֵד משל אדמתו מקום לחניות—בין מסלת־הברזל לַפִּנָּה, שנקראה אז על שֵם בעליה «שיך עלי» (עכשיו פנת רחוב יפו—תל־אביב)—אבל לא רק מטעמו של שנקין, אלא גם—או בעקר—מטעם אחר הציע כך.

«אנחנו השקענו את כספנו בקרקע,—אמר וויס,—ואין לנו מקור לכסף בשביל העבודות הצבוריות, בלתי אם נמכור קמעה־קמעה מאדמתנו שמעבר למסלת־הברזל ונקבע את מחיר הָאַמָּה חמשה פר' ומעלה. על־ידי כך נוכל לסדר את הָרֶשֶת של צנורות־המים ולרַצף את הרחובות באופן משובח יותר משעלה על דעתנו תחלה. אבל אם נַרשה לפתוח חניות בכל מקום במושבתנו, הלא נְחַסֵר מאתנו טובה זו. אמנם יש חברים, שנסתפחו על אגודתנו משום שדעתם היתה מלכתחילה לפתוח להם חניות במושבה. אף־על־פי־כן אין הם יכולים לבוא בטרוניה עמנו, אם לא יורשו לכך; הם ידעו, ששאלת החניות לא נפתרה עדיין, ולא עלינו תלונתם»[2].

היחידי כמעט, שהתנגד בכל תוקף לדעתם של שנקין ותומכיו ודרש «חופש־החניות», היה חיסין.

«הללו רוצים לפתוח חניות,— היו דבריו שלו[3],— והללו רוצים, שיהיה לנו רובע שָקט. אף אני רוצה ברובע שקט, אבל איני רוצה לשלול מאת שום אדם את זכותו וחֶפשו. חוקים יוצאים מן הכלל אין להם קיום. אנו בונים רובע שקט, אבל בה במדה גם רובע חפשי, ואסור למנוע מאת חבר זה או אחר את הרשות לפתוח לו חנות לשֵם פרנסה. ובכלל, כל אפיטרופסות שהיא מיותרת. והיכן הוא הגבול לאפיטרופסות? אם יבוא רופא לגור במושבתנו, האמנם תַּרשו לכם לאסור על רופא שני להתישב במושבתנו? אני מציע ליתן לכל אדם, שיש לו בית במושבתנו, את הרשות לחיות ולעשות כרצונו. צריך שיהיה לנו רק פרינציפיון אחד: איש אַל יפריע את מנוחתו וזכותו של חברו. מחוץ לפרינציפיון עקרי זה יהא נא כל אדם חפשי לנפשו. מונים אותי ואומרים, שאני רוצה ברבוי חניות באחוזת־בית. לא נכון הדבר. אבל נכון הדבר, שאין אני מִתְיָרֵא מפני רבוי החניות. איני רואה שום סבה לירוא, שמא יתפתח המסחר במושבתנו. אדרבה, מי יתן

---

[1] אחרי האספה הכללית נדפסה ההרצאה בשני נומרים של «הצבי» (ח' וט' תשרי אתתמ"א), ומשם לקוחה הציטטה שלפנינו.

[2] פרוט' ראשונים ד', עמ' 11—12.

[3] פרוט' ראשונים ד', עמ' 3 ועמ' 6.

ויתפתח ולא יצטרכו החברים לנוע על העיר[1] ולבקש להם מקורות לפרנסה. ולפיכך אני אומר: אל תגזרו על החניות, ואם תגזרו—לא תתקים גזרתכם».

לבסוף, אחרי הרבה וכוחים, הֶעֱמדה למנין הצעת־אִסור בנוסח חדש, לאמר: «החברים אינם רשאים לסדר להם בתוך גבולותיה של אחוזת־בית שום עניני־הכנסה שלא ברשות הועד; יצאו מכלל זה הכנסות משכר־דירה ומפרופסיות חפשיות». והפרו־טוקול מספר: «ההצעה מתקבלת; נגדה—אין איש». ובאספה הכללית, שהיתה בה׳ כסלו תר״ע, הוחלט בפרוש בשאלת־החניות: «לא ליתן רשות לפתוח חניות בתוך המושבה, אלא במקום מיוחד לזה – במגרש האמור לעיל: בין מסלת־הברזל ושיך־עלי»[2]. זמן מועט אחרי־כן הוחלט לבנות שם שתי חניות על חשבון הועד[3]. אף נמצאו קופצים עליהן, והועד קבע שכר חנות עד ארבע מאות פר׳ לשנה[4]— שכר גבוה לפי ערכי הימים ההם. נמצאו גם קופצים לקנות במגרש ההוא מקומות לחניות, ולא היו ימים מועטים והועד הכפיל את מחיר האַמָּה מכפי שעלה במחשבה תחלה: עשרה (במקום חמשה) פר׳ האמה למי שקונה מקום לחנות אחת, שמונה פר׳ האמה – לשתי חניות ושבעה פר׳ – לשלש חניות[5]. אף תקן הועד, שאסור למכור בחניות משקאות חריפים לערבים, ושלא יהיו החניות פתוחות אלא עד שמונה בערב[6].—החנות הראשונה באחוזת־בית היתה של א. מינסקי.

דומה היה שנִצחה דעתם של האוסרים. אבל החיים לִמְּדוּ, שהיה הדין עם חיסין, ואף־על־פי שגזרו על החניות לא נתקיימה הגזרה.

יד.

«אחוזת־בית שלנו לובשת לאט־לאט צורה יפה. הרחובות כבר נתישרו, עוד מעט ויתחילו לְרַצֵּף אותם. התושבים מרגישים את עצמם בטוב. ביחוד שבֵעות הנשים רצון: אין הן יראות לצאת יחידות בלילה – לא כמו בעיר, שבלי מלַוה אין אשה יוצאת שם בלילה. מרחב ונקיון – והילדים מאושרים. כאן נערכה להם ולכל ילדי בתי־הספר שביפו חגיגה נהדרה בחמשה־עשר בשבט – ורבה היתה השמחה»[7].

נאמנת עלינו העדות, שהילדים היו מאושרים ורבה היתה שמחתם. עד עכשיו היו ילדי בתי־הספר יוצאים לטיול – אל המדבר; פעמים היו מגיעים עד «עץ־הגג», שעמד יחידי במדבר־החול[8], שם היו נחים וחוזרים העירה. לפני שנתים, כשהסתדרות־המורים הכריזה ראשונה על ט״ו בשבט, שהיא עושה אותו מכאן ואילך «חג־נטיעות» לילדים,

---

[1] במשך כמה שנים עדיין היה פֵּרושה של «העיר»—יפו.

[2] פרוט׳ ראשונים ד׳, עמ׳ 19.

[3] פרוט׳ תל־אביב א׳, עמ׳ 14.

[4] שם, עמ׳ 16.

[5] שם, עמ׳ 33.

[6] פרוט׳ ראשונים ד׳, עמ׳ 1; פרוט׳ תל־אביב א׳, עמ׳ 25.

[7] הפועל־הצעיר נומר 8 לשנת תר״ע (עמ׳ 15).

[8] כך קראו אז לשקמה עתיקה ועַנֵפה מאד, שעכשיו אין כבר זֵכר לה. (במקומה בנוי עתה בית הועד הפועל של הסתדרות העובדים, ברחוב אלנבי).

הוצרכו הילדים ללכת למקוה־ישראל[1]. עכשיו הלכו הילדים לשכונה היהודית החדשה לעשות שם את חגם, ומאושרים היו ילדי אחוזת־בית להכניס את אורחיהם־חבריהם — ורבה היתה השמחה גם של האורחים וגם של מכניסי־האורחים.

ציור לג; ט״ו בשבט הראשון באחוזת־בית.

אבל מוגזמת היתה העדות על מצב־הבטחון באחוזת־בית: השכונה עדיין לא ישבה בטח, בעקר בלילות, ולא רק האשה, אלא גם האיש יָרֵא היה לפעמים לצאת יחידי בלילה. ד. סמילנסקי – אחד מעסקני השמירה וההגנה בימים ההם — מספר: «הדרך מיפו לאחוזת־בית היתה נטועה פרדסים משני עבריה, ובהם היו מסתתרים גנבים ושודדים. לא בטוחה היתה גם הדרך מאחוזת־בית לנוה־צדק, ולא אחת קרו שם התנפלויות לא רק באשון־לילה ואפֵלה, אלא גם בעצם היום, לעין השמש. באחוזת־בית גופה מסוכנת היתה ביותר אותה הפנה, שבה בנויים עתה בית־הספר ‚תחכמוני' והסינמה ‚עדן'. ועוד יותר היו הפסים של מסלת־הברזל מקום מוכן לפורענות: כמעט כל ערב וערב היו ‚גבורי־לילה' מראים שם את כח־ידם»[2].—מובן, שבמצב כזה היה הכרח להתקין בשכונה שמירה מעולה, ועל זה יסופר להלן. לעת־עתה אשוב אל המוקדם.

למחרת הטיול של הילדים—בט״ז שבט תר״ע—היתה אספה כללית לחברי השכונה— היא האספה הכללית הראשונה בשכונה גופה (בביתו של ק. סילמן). אחרי הברכה לשכונה ולתושביה העמיד היושב־ראש — דיזנגוף — על הפרק, מלבד שאלות אחרות, שתי שאלות עקריות: קריאת שֵם לשכונה ובחירת ועד לה.

[1] Разсвѣтъ נומר 6 לשנת 1907 (עמ׳ 6).

[2] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ נומר 2954.

השֵם «אחוזת־בית» לא היה מלכתחלה אלא שֵם ארעי. יפה היה שֵם זה לאגודה, שתעודתה היתה ליתן לכל אחד מחבריה אחוזת־בית [1], ולא יפה היה שֵם זה לשכונה עצמה, ובהרצאתו לאספה הכללית של י״א אלול תרס״ט כבר הציע שנקין להסתלק מן השם «אחוזת־בית» ולהחליפו ב«תל־אביב». וטעם נתן להצעתו:

«בשם זה הביע מנהיגנו—הרצל—את תקות־עתידנו בארץ־ישראל (בגרמנית—‚אלטניילאנד', ובתרגום לעברית: ‚תל־אביב'—תל שבו פורחים נצני־האביב). לשם ‚תל־אביב' יש גם צלצול מקומי, ערבי, וכל יושבי הארץ יתרגלו בו קל־מהרה. אף יתחבב שֵם זה על כל חובבי־הישוב שבחוץ־לארץ מפני הרעיון הצפון בו» [2].

אבל באותה אספה כללית נדחתה קריאת־השם לזמן אחר, ולפי רצונו של הועד חזר עתה היושב־ראש והעמיד אותה שוב על הפרק.

היה גם צורך לקרוא שמות לרחובות. שנקין אמר בהרצאתו, ש«הרחובות כבר נקראו על שמות ראשי החובבים והציונים: רחוב הרצל, רחוב הפרופיסור שפירא, רחוב ד״ר פינסקר, שדרות הרצל ושדרות נורדוי». כפי הנראה לא נאמרו הדברים אלא משום שכך היה רצון אומרם. רחוב על שם הרמן שפירא נקרא לא אז, אלא עתה, כשמלאו לתל־אביב עשרים וחמש שנים. שדרות הרצל אין בתל־אביב עד היום. הרחוב היחידי, שבאמת כבר היה לו שֵם בשעה שכתב שנקין את הרצאתו, הוא רחוב הרצל. לא הועד ולא שום אספה כללית, אלא הצבור עצמו קרא כך לרחוב הראשי של אחוזת־בית. לשאר חמשת הרחובות עדיין לא נקראו אז שמות.

בוכוחים על שֵם השכונה ועל שמות הרחובות יש הרבה מן האופיָניות וראוים הם שיפורטו, ולו רק בקצרה:

«י. ע.: בימים אלו ימלאו כ״ה שנה למות סמולנסקין [3], ואני מציע לקרוא

---

[1] ועי׳ לעיל עמ׳ 66 (סוף ההערה שם).

[2] הצבי לח׳ תשרי אתתמ״א.

בהרצאתו לא הזכיר שנקין את «תל־אביב» שבמקרא (יחזקאל ג, טו), אף לא הזכיר שהתרגום «אלטניילאנד—תל־אביב» לנ. סוקולוב הוא. ועוד פרט אחד לא הזכיר — ואולי לא ידע—שהשם תל־אביב כבר הונח—גם־כן לזכרו של הרצל—על חלקת־אדמה, שקנה הועד האודיסאי (ע״י שליחיו אוסישקין, אטינגר ודרויאנוב) בקיץ תרס״ג על גבול נס־ציונה ומסרה להסתדרות הפועלים החקלאים של אותם הימים. והנה מה שכותב לי הועד של המושבה נס־ציונה: «כשבא הרצל לארץ־ישראל בשנת תרנ״ח התיצבה לפניו משלחת של הסתדרות הפועלים החקלאים ובקשה מאתו, שיסייע ידי הסתדרות זו לקבל הלואה בתנאים נוחים, כדי שתוכל לקנות לה על גבול נס־ציונה חלקת־אדמה, שעמדה למכירה. אחרי שובו לווינה שלח הרצל להנהלת ההסתדרות שלש מאות נפוליון נדבתו שלו, ובקש שסכום זה ישמש דמי־קדימה לקנית השטח האמור. וכשנקנתה החלקה—800 דונם—על־ידי הועד של חובבי־ציון בשנת תרס״ג החליטה ההסתדרות לקרוא לה תל־אביב כשם ספרו הידוע של הרצל.—בשנת תרס״ז החליטה המושבה לקרוא גם את רחובה הראשי, שבו נמצאים מוסדותיה הצבוריים — רחוב תל־אביב, לזכרו של הרצל» —. בהשקפה של בן־יהודה מכ״א שבט אתתל״ז (תרס״ז) נדפסה מודעת־אבל מנס־ציונה על מות אלקנה־יוסף רזניק, והיא חתומה: «בשם בני תל־אביב, חברי הועד».—מר זלמן סבזנר המציא לי מארכיונו שלשה מכתבים בעניני המושבה ודי־חנין (היא נס־ציונה), שנים כתובים בשנת תרס״ז והשלישי—בשנת תרס״ט, ובשלשתם מדובר על אחוזת־קרקע, שקנה המנוח אברהם ישפה בתל־אביב של מושבה זו, ובסוף המכתב האחרון חותמת: «ועד תל־אביב—Comitee Tel-Aviv».

[3] סמולנסקין מת ט״ז שבט תרמ״ה.

רחוב על שמו.—ח. ח.: רחוב אחד יש לקרוא על שמו של רוטשילד.—ל. מ.: יש לקבוע חוק, שלא לקרוא לרחובותינו שמות לא־עבריים. אם לקרוא רחוב על שם סמולנסקין, יש לקרוא לו ‚רחוב פרץ בן־משה'. ובכלל אמר: הילדים יַשכיחו שמות של אנשים פרטיים ויקראו לרחובות בשמותיהם הטבעיים: ‚רחוב האילנות', ‚רחוב המורים' וכדומה. — ב. מ.: השם ‚רחוב־הרצל' צריך להשאר. אף יש להשאיר עוד שמות פרטיים בצורתם הגלותית, כי על־כן מן הגלות באנו הנה. השם פרץ בן־משה אינו אומר כלום; השם סמולנסקין אומר הרבה. אני מציע עוד ארבעה שמות: רוטשילד, יהודה־הלוי, פינסקר ושפירא. — ד. א.: אין לקרוא רחובות בשמות סמולנסקין ופינסקר, כדי שלא ליתן מקום לטעות, שרחובות אלו נקראו על שמות הערים הרוסיות סמולנסק ופינסק.— י. ס.: השמות צריכים להיות קצרים, ואני מציע במקום ‚רחוב־רוטשילד'—‚רחוב הנדיב'.—ח. ח.: שנוי זה למה? בימי תורכיה אסור היה להזכיר את שמו של רוטשילד והיו משתמשים בשם ‚הנדיב הידוע'. עכשיו אין עוד צורך בפרגוד זה. אף גם זאת: התואר ‚הנדיב הידוע' מעורר בלב זכרונות מעציבים מאד על תקופת־השנוררות. — מ. ד.: מציע לקרוא לרחובות בשמות של אנשים היסטוריים מן העבר הרחוק, כגון יהודה־הלוי, הרמב"ם, אברבנאל וכדומה».—

«ח. ח. מציע להחליף את השם ‚אחוזת־בית' ב‚הרצליה' ואומר: יש מתנגדים לכך, שמושבתנו תקרא ‚הרצליה' משום שהשם ‚הרצליה' כבר נתיַחד לגימנסיה. נמוק זה אינו ולא כלום. רק בכתבים רשמיים תקָרא הגימנסיה ‚הרצליה'; העם ישכח שמה זה ויקרא לה ‚גימנסיה' סתם. ואלו אם נקרא ‚הרצליה' למושבתנו יעמוד השם לדורי־דורות. יש אומרים, שאין לקרוא למושבתנו אלא שם עברי. אני מודה בזה. אבל בשבילי השם העברי שבעברי הוא—הרצל.—א. ג. ח. חושש, שמא על־ידי השם ‚הרצל' נעשה פרסום גדול יותר מדי למפעלנו ונעלה עלינו את עינה של הרשות לרעה. — ע. וו.: קשה מאד להתנגד לשם ‚הרצל', אבל אי־אפשר שלא להשגיח בהערתו הנכונה של א. ג. ח. אנו צריכים למצוא שֵם, שהממשלה תסכים לו ולא תהא עוינת אותנו בגללו. ואין גם לשכוח, שאנו בונים רובע חדש בעיר גדולה, וצריך שיהיה בו בשֵם גם זֵכר לעיר אשר בה אנו בונים. לפיכך מציע אני את השם ‚יפו חדשה'.—נ. ק. מציע—‚נוה־יפו'.—הוצעו גם השמות ‚אביבה', ‚יפהפיה' ו‚נוף־יפו'».

אחרי כל הוכוחים לא באו הנאספים לכלל החלטה, ועל־פי הצעתם של דיזנגוף ורופין נבחרה ועדה מיוחדת, שתעיַן בכל השמות שהוצעו גם בשביל הרחובות וגם בשביל השכונה עצמה וחחַוֶה את דעתה באספה הכללית הסמוכה. לועדה נבחרו: אדלר, גוטמן (ש. בן־ציון), דיזנגוף, חיסין, מוסינזון, מטמן וסוכובולסקי־דנין [1].

השאלה השניה, שהעמיד היושב־ראש על הפרק—בחירת ועד חדש—נדחתה גם היא לאספה כללית אחרת, משום שאותה שעה עדיין לא נגמר זמן שמושו של הועד הקיָם. אבל נבחר ועד מצומצם בן שלשה חברים לענינים הפנימיים של המושבה. שלשת החברים של ועד זה היו: אדלר, דיזנגוף וסוכובולסקי־דנין [2].

[1] פרוט' ראשונים ד', עמ' 38 ואילך.

[2] פרוט' ראשונים ד', עמ' 43—44.

האספה הכללית הסמוכה היתה סמוכה באמת–בכ״ט שבט. ולא אספה כללית אחת, אלא שתי אספות כלליות היו אותו יום–אחת בבוקר ואחת בערב. ולא משום שתושביה החדשים של השכונה החדשה היו שקודים למהר ולגמור את הענינים, שעמדו על הפרק, כגון אלו, שעליהם היה הדבור בפרק הקודם, אלא משום שבשכונה קרה מקרה בלתי־טהור, והוא הרעיש והפחיד את הלבבות.

ד. סמילנסקי עשה ברשימותיו זַכר למקרה זה, והוא מספר כך:

«בימיה הראשונים של אחוזת־בית סדרנו לנו שמירה מעורבת – מעוטה שומרים יהודים ורובה שומרים ערבים מוגרבים (מרוקנים). היהודים היו גורג׳ים מלומדי־קָרָב, והערבים – שודדים לשעבר וחמסנים בהוה. ראש השומרים היה, כמובן, מבין הערבים המוגרבים ושמו, אם אין זכרוני טועה – חסן אבו־חסן. ומזוין היה שומר־שודד זה ‚עד לשִׁניו׳: רובה ‚מוזר׳ על שכמו, אקדח בצדו מימין ואקדח בצדו משמאל, חרב מצומדת על מתניו בתערת־כסף, פגיון ושני סכינים מבהיקים מעל חָזו ואשפתו־חגורתו מלאה כדורי־מות. כל חזותו היתה מפילה אימה ופחד, ופעם בפעם היה מספר לי–חבר הייתי לועדת־השמירה – על פועל־ידיו, ואפילו אם רק מקצת אמת היתה בספוריו הספיקה גם היא כדי לדעת, שדם־אדם משחק לו.

«פעם אחת, ביום־חורף, נכנס אלי אבו־חסן ובקש, שאכין הערב לכל־הפחות עשרים שומרים אמיצי־לב ומזוינים כהלכה, כי נודע לו, שהלילה יתקפונו שודדים מרובים, האומרים לָבֹז את שכונתנו החדשה, הרחוקה מאדם העיר. מיד הבהלתי את החימאי מר קלימקר, שהיה חברי לסדור השמירה של אותו הלילה, ויחדו הכינונו שנים־עשר ערבים מוגרבים מזוינים כמעט כאבו־חסן מפקדם, ואנחנו–קבוצה של תושבי השכונה ושני שומרים יהודים עמנו–סדרנו לנו ‚שרשרת׳ מוכנה לקרב.

«ויהי בחצי הלילה ואנחנו עומדים על משמרתנו, והשכונה כֻּלה ישֵׁנה את שנתה, ופתאום נעשו כלבינו עצבנים מאד ונביחתם–כבֵדה ותכופה ביותר. לא היו רגעים מועטים ויריות אחרי יריות ירדו עלינו. מוכנים ומזומנים לכך התחילו גם רובינו שלנו יורקים אֵש. לקול היריות הקיצה השכונה, וכמה מן התושבים מהרו אלינו. ולסוף נדמו תוקפינו ואיש מאתנו לא נפגע»[1].

למחר בבוקר היתה אספה כללית[2], וכפי שיש להסיק מתוך הפרוטוקול הקצר לא דנה זו הרבה על הסבות של המאורע ואיזו דרכים לבוֹר, כדי למנוע מאורעות כאלה להבא, אלא דסתפקה בזה, ששלחה שלשה אנשים מילידי־הארץ אל הקימאקם להודיע לו על מה שאֵרע, והם בקשו מאתו שמירה לשכונה.

«בימיה הראשונים של אחוזת־בית, – ספר לי ס. שושני, אחד מעסקני השמירה, – היה סדור שמירה מעולה מצרכיה ההכרחיים ביותר של השכונה החדשה. מכל צד היינו מוקפים גנבים ושודדים, ועינם היתה צופיה תמיד לגנבה ולשוד. הבתים היו מעטים, והמרחק שבין בית לבית קרא לגנבים ולשודדים. וכשסודרה השמירה ובעקר נתמנו לשומרים ערבים מוגרבים, שהתאמרו להפיל מוראם וחתיתם על כל סביבותם, רָגַנו אנחנו הצעירים.

[1] ד. סמילנסקי, לקראת יובל העשרים, הארץ גומר 2954.

[2] פרוט׳ ראשונים ד׳, עמ׳ 45–46.

לא האמַנו בשומרינו אלו כלל; אדרבה, היינו חוששים מאד, שידם תכּוֹן עם הגנבים והשודדים. ידענו ידיעה ברורה, שגם עצם מלאכתם–מלאכת־השמירה בלילות–הם עושים רמיה: פעמים היינו נגשים אליהם חרש ומוצאים אותם ישנים שנת מרמוטה; היינו גונבים את רוביהם מאתם, והם, שקועי־השינה, גם הרגש לא הרגישו בנו. אנו בטחנו הרבה יותר בשומרים יהודים והיה דבָרנו לפטר את הערבים ולהעמיד שומרים יהודים במקומם. אף רצינו, שתהיה חובת שמירה על כל איש ואיש מתושבי השכונה עצמם ושגם מביניהם יַצא לילה־לילה משמר – או משמרות – לשמור על השכונה. אבל הזקנים לא נשמעו לנו. הם בטחו דוקא בשומרים הערבים, שהוחזקו בעיניהם גבורים ועזי־נפש. והללו, השומרים הערבים, ידעו להערים ולהרבות ביריות גם ללא־צורך, ולמחר היו מספרים שנלחמו בשודדים ויכלו להם, וכל כונתם היתה להטיל אימה ולהוכיח עד כמה יש צורך בהם, בשומרי השכונה ומגניה».

והדבר נמשך והלך שבועות וירחים, עד אותו בוקר של יום שבט, כשהחשד שחשדו הצעירים בשומרים הערבים התגנב גם ללבם של הזקנים, כפי שנראה מיד מן הויכוחים של האספה הכללית השניה, שהיתה בו־ביום, בערב, וגם של האספה הכללית השלישית בענין זה, שהיתה ביו״ד אדר ראשון:

«ד. מ., שהלך יחד עם נ. פ. אל הקימאקם, מספר, שהם ספרו לקימאקם על מה שארע הלילה, וכששאל אותם מה בקשתם, החזירו הם תשובה: שמירה! וכפי שיש להבין, יסכים הקימאקם להשכין חיָלים בשכונה, ואליהם יצטרף גם שוטר מאת הרשות. – י. ע.: בהשפעת הבהלה כבר נעשו מעשים, שנוח לנו אלו לא נעשו. היריות לא היו של גזלנים ושודדים, אלא של השומרים עצמם – כדי להפחידנו. הנוצרים בעג׳מה המושלימית לא הוזקקו זמן רב לחילים; כיוצא בזה הגרמנים. שום תועלת לא תהיה לנו מאת החילים, ורק נעיד עלינו, שפחדנים אנו. אי־נעימות יגרמו לנו החילים, כשם שהם גורמים אי־נעימות בנוה־צדק. אומרים, שהחילים יעלו לנו רק בבישליקים[1]. אבל כמה קשה הרעה, הצפונה לנו בבישליק זה! האומנם ברחנו מרוסיה, כדי להתקים בעזרתו של השוחד פה? אני מציע להוסיף רק עוד שני שומרים, ודוקא פרשים, וטובים יהודים מן הערבים. – נ. פ.: חילים כשהם לעצמם אינם גורמים אי־נעימות, וגם בנוה־צדק שבעים התושבים רצון מהם. רק זאת היא הרעה, שלחילים מצטרף גם שוטר, והשוטר ידו תמיד עם הגנבים. – י. ס.: ילדות היא לבטל את ערכה של הרשות ולאמר: אנו נשמור על עצמנו. עלינו להשכין חילים בשכונתנו, אבל לא בשכונה גופה, כי־אם בבית, שבונה הממשלה ליד הדרך[2], ואשר לבנינו אספו נדבות גם מאתנו. כדאי הדבר שנוציא משלנו סכום ידוע לגמר הבנין, ואז, כשיהיו לנו חילים, נסתפק בשומר יהודי אחד או שנים.–א. ג. ח.: נכשלנו משום שלקחנו לנו ערבים לשומרים. לפטר אותם קשה. לפיכך לא צריכים היו שלוחינו לבקש מאת הקמיקאם שמירה, אלא היו צריכים לסבב את הדבר, שהוא יפטר את השומרים הערבים, ואנחנו נקח לנו שומרים יהודים במקומם. צעירים מחברי «השומר» שבגליל נכונים להיות שומרים בשכונותנו. ולקמץ בהוצאות השמירה

[1] בישליק – מטבע מהלכת בימי התורכים; שויה היה בערך שני גרושים של עכשיו.

[2] בית הקסרקטין, שעליו סופר לעיל כמה פעמים.

לא צריך. אם יש לנו מקור לכסף בשביל הקימאקם, קל־וחומר שאנו צריכים למצוא מקור לכסף, כדי להעמיד לנו שומרים יהודים. ודעו לכם: אם שומרינו יהיו ערבים, קרבננו הראשון יהיה—יהודי.—ד. א.: כשאני לעצמי לא הייתי רוצה בחיָלים, כל־שכן שלא הייתי רוצה בשוטר. השוטר התורכי שותפם של הגנבים הוא. אבל רואה אני, שההתנגדות לחיָלים עלולה להביא אותנו לידי סכסוך, ואם יקרה מקרה בלתי־טהור, יאשמו המתנגדים לחיָלים. לפיכך איני מתנגד. אבל הייתי מיעץ לבחור את הרע במעוטו: לא להשתדל בדבר חיָלים, אלא לחכות עד שהרשות תשכין אותם מאליה, ולא שתשכין אותם בתוך השכונה, אלא בְקָצֶה. ואם עצתי לא תֵעשה ויוחלט להשתדל בדבר חיָלים, אל נא תבוא ההשתדלות בשם אחוזת־הבית גופה, אלא בשם

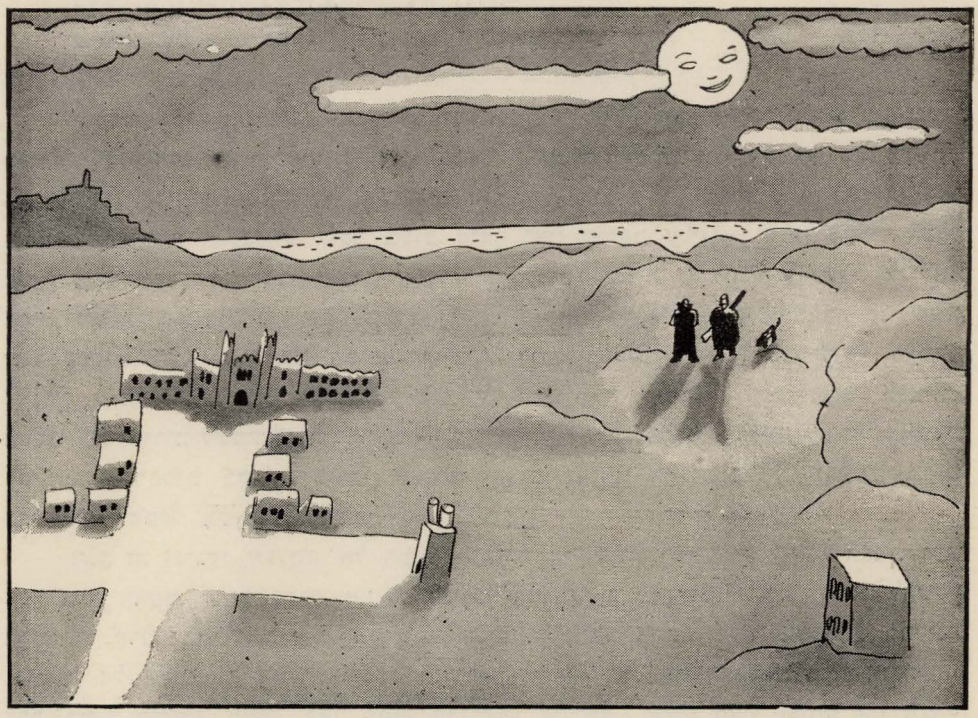

ציור לד; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» (השומרים בלילות).

אנשים פרטיים. ולבסוף: נעמיד לנו מלבד חיָלים גם שומרים יהודים. אם יהודים יהיו שומרינו, נהיה בטוחים שיעשו משלחתם בלי לב ולב. והואיל וחדשה היא שכונתנו, יש להעמיד לה שומרים מִבֵּין יהודים גורג׳ים, שהערבים יראים מפניהם. אמרו כאן, שיש לפנות אל הקונסולים בדבר תקון השמירה, ובודאי עצה לא־טובה היא זו: אַל נבליט שֶׁזָּרים אנו בארץ.—ע. א. וו. קורא מכתבים מאת אנשים המבקשים להיות שומרים, והוא מוסיף: מובטחני, שאין שום סכנה צפויה לנו אם נפטר את השומרים הערבים. היו יריות משום שהשומר הראשי רוצה, כי נעמיד לנו עוד שומרים ערבים והוא יקח בקשיש מאת כל איש ואיש מהם. שמירת השכונה צריכה להיות מסורה לידי יהודים. ובכן, אני מציע לפטר את השומרים הערבים מיד ולהעמיד

ארבעה שומרים יהודים במקומם. — א. ס.: קשה לי לדון לפניכם בשאלה זו. אין אני תושב שכונתכם, ואין אני מרגיש מה שאתם מרגישים בשעה זו. הדרך הטובה היחידה, לפי דעתי, היא הגנה פנימית, עצמית. דבר זה ידוע לנו גם על־פי נסיונותיהן של שכונות אחרות. יש להוכיח בפועל, שגם בשכונתכם נמצאים אנשים היודעים לארוב לגנבים ולשודדים ולהשתמש בנשק בשעת הצורך. אבל קשה מאד לאמר לאדם: «היה גבור!» בשעה שאיננו גבור. לפיכך איני יכול לאמר בפרוש, שלא תבקשו לכם שמירה של חיָלים. אבל אל נא ישכנו החיָלים בשכונה גופה. ומוטב, שתפטרו את השומרים הערבים ותעמידו יהודים במקומם. נחוצים שומרים מהימנים, ושומרים ערבים אינם ראויים לשבח זה. ועוד: לַמדו נא גם אתם בעצמכם לשמור בלילות. זהו עִקר גדול.» — — —

באספה של יו״ד אדר ראשון תמו הוכוחים. יושב־הראש — דיזנגוף — העמיד למנין את ההצעה בדבר שמירה של חיָלים-ו א י ש ל א ה צ ב י ע ל ה[1].

הזקנים כבשו את פחדם והצעירים נִצחו. חיָלים לא הוזמנו, והשומרים הערבים שֻלחו. «סודרה ועדת־שמירה, — כותב לי א. ג. חנוך, — וגם אני הייתי חבר לה. מי היה ראשה— איני זוכר[2]. קודם־כל פטרנו את השומרים הערבים—ושום דבר רע לא אֻנה לנו. הם ראו, שהחלטתנו לסלק אותם לא תופר בשום אופן, ואין מוראם עלינו — והלכו מעמנו. הטלנו חובת־שמירה על כל תושבי־השכונה וסדרנו משמרות: שתים ללילות־קיץ ושלש ללילות־חורף, וקבענו לנו גם שומרים בשכר. כמובן, יהודים[3]. מספרם היה מארבעה עד ששה, ואני מפקדם. זוכר אני מביניהם את לֶויצקי, דודסון, מיכל הלפרין ובוריסוב[4]. אמרנו להזמין שומרים מחבורת «השומר» שבגליל, ולא עלה בידינו: קָשו עלינו תנאיהם. ומשהוזמנו יהודים לשמירה השתרר בשכונתנו בטחון גמור. תושבי־השכונה לא היו חוששים להשאיר במרפסות בלילות אפילו חפצים יקרים, ואנחנו היינו מאספים וגונזים אותם, כדי שלא ישמשו מַשְׁאַת לגנבים». — —

רגע זה מרגעי ילדותה של העיר העברית הראשונה ראתה עינו של האמן. ועוד רגע אחד ראתה. קומץ בתים, זרועים במדבר־חול. קומץ אנשים, שלא חתו להשליך יהבם על מדבר־החול, ואליו ברחו מפני חלאתה וזוהמתה של העיר הסמוכה. והעינים נשואות אל האור החדש — «הַלּוּפּס הראשון» — אשר לא רבים כמותו, ואולי אין כמותו כלל, בעיר שברחו משם. כאן, בפנה הבודדה, החדשה, פושט האור החדש את הָעֲרָיָה מעל הקירות הערומים ומלבישם חן ישוב. והכל שמחים עליו ומברכים עליו..

תקון־השמירה והמאור היה מבחן ראשון, שנבחנה השכונה החדשה, אם תוכל לחיות חייה מתוכה, בלי עזרת זרים מבחוץ,—והיא עמדה במבחנה ולא נכשלה.

---

[1] פרוט׳ ראשונים ד׳, 46—66.

[2] חוששני, שבפרט זה בגד בו זכרונו במר חנוך. בפרוטוקול מיום ג׳ אייר נאמר: «הועד מוסר למר חנוך, שיסדר ענין השמירה כפי ראות עיניו» (פרוטוק׳ תל־אביב א׳, 36). ומכאן יש להסיק, שהוא עצמו היה ראש ועדת־השמירה. ואמנם מר שושני אמר לי, שלפי השמור בזכרונו היה מר חנוך ראש ועדת־השמירה.

[3] מתחלה היה שכרו של שומר יהודי ארבעים פר׳, אחר־כך חמשים פר׳, ולבסוף ששים פר׳ לחודש.

[4] אחד השומרים היה גם ברטנובסקי («צבי היחף»), שנהרג אחר־כך בגליל. עי׳ עליו «יזכור», יפו תרע״ב, עמ׳ 166.

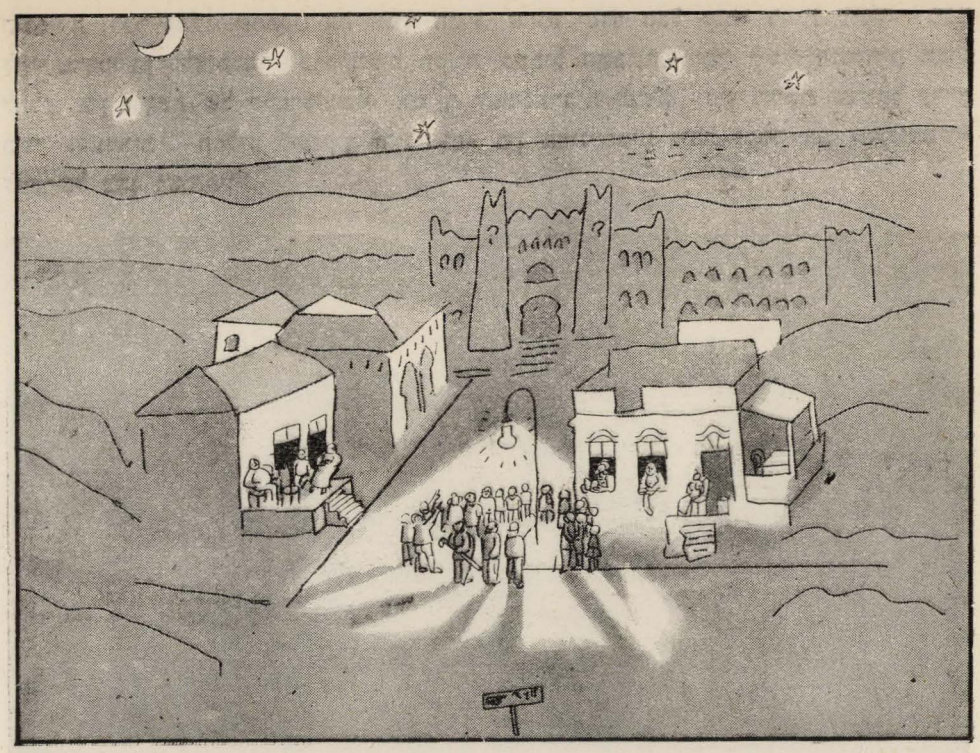

ציור לה; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדוהך» (הלוכס הראשון).

'טז.

בעצב נולדה השכונה העברית החדשה; עכשיו הגיעה השעה לגדלה, לחנכה ולשַפְּרה. ואמנם לעבודה קטנה־גדולה זו היתה נתונה ראשית דאגתו של הועד החדש.

החכוכים והסכסוכים, שלא חדלו מקרב אחוזת־בית, הִצְריכו הפעם שתי אספות כלליות לשם בחירת ועד: אחת היתה בחי״ת אדר שני תר״ע, ואחת—בי״ב בו. שתיהן בנשיאותו של הד״ר בן־ציון מוסינזון, ובשתיהן עמדה על הפרק בחירת ועד. «צריך לבחור חמשה אנשים, שיוכלו לעבוד יחדו», אמר אחד מן הנאספים, וכפי הנראה, לא מלבו בלבד, אלא גם מלבם של רוב הנאספים נאמרו הדברים. לבסוף נבחרו: איזמוז׳יק, בְּרגר, דיזנגוף, חנוך ומוסינזון; לסגן נבחר מרדכי בן־הלל הכהן (ואולי גם שנקין)[1].

במשך חדשַים, מיום שנבחר עד י״ב אִיָר, היו לו לועד החדש שבע־עשרה ישיבות, ולא מעטים, לפי הערך, הם התקנות שתקן והמעשים אשר עשה לתקונה ושפורה של השכונה. דַיֵי אם אביא רק מקצתם. קבע מכסת הארנונה, שכל בעל־בית חיב לשלם להוצאות השכונה: שני פרנקים לשמירה, שני פרנקים להספקת מים, פרנק אחד לנקיון ומאור ופרנק אחד להוצאות כלליות; סך־הכל ששה פרנקים לחודש[2]. — תקן דבר־

[1] פרוטוק׳ ראשונים ד׳, 84—89. — על־פי הפרוטוקולים הללו אי־אפשר לקבוע בברור, אם נבחר שנקין לסגן, או לא.

[2] את הגימנסיה הִשוה הועד לעשרה בתים והטיל עליה ארנונה של ששים פר׳ לחודש.

השמירה, וכבר שמענו שהפקיז׳ את חנוך חברו, שהוא יסדר הכל «כפי ראות עיניו»·—מסר לידי מרדכי בן־הלל הכהן חברו חִבּוּר תקנות בשביל השכונה.—מסר לידי איזמוז׳יק חברו לחלק בין השטח של כרם־ג׳באלי, השייך לאחוזת־בית לבדה, ובין השטח שנשאר עדיין בידי המוכרים[1].—החליט להתקין «דיליז׳נס» בין אחוזת־בית ויפו, ומסר את «הקונצסיה» לישראל כהן ושותפיו[2].

ציור לו; «הדיליז׳נס» הראשון בין אחוזת־בית ויפו.

הטריד המשא־והמתן עם ההנהלה של מסלת־הברזל.

למראשותי אחוזת־בית השתרעה המסלה לכל רחבה של השכונה, ויש שהעובר את הפסים לא ידע להזהר ונסתכן. לנטות עד המעבר אשר ליד נוה־צדק קשה היה בימות־הקיץ מפני החום והחול, ובימות־החורף מפני הַצִּנָּה והגשמים. ביחוד היתה סכנה אורבת לילדים: פעמַיִם בכל יום תמיד הוצרכו לעבור את הפסים - בלכתם ליפו לבתי־הספר

---

[1] עי׳ להלן עמ׳ 137, הערה 1.

[2] פרוט׳ תל־אביב א׳, 24—37.

למעשה היה מר אפרים הלפרין בעל הדיליז׳נס, ונמצא מי שהתחרה בו והעמיד דיליז׳נס אחר, והועד הוכרח לפרסם מודעה ולאסור על תושבי השכונה «לנסוע בדיליז׳נס שאינו שייך למר הלפרין.»— לפי אותה מודעה היו לו לדיליז׳נס של מר הלפרין שלש עגלות, ואחת לעשרה רגעים, משבע בבוקר עד שש וחצי בערב, היתה עגלה יוצאת מן השכונה ליפו, כשם שאחת לעשרה רגעים היתה עגלה יוצאת מיפו לשכונה. בכל עגלה יכלו לנסוע עשרה אנשים. מחיר כל נסיעה היה שני מֶטַליקים (ארבעה מילים); לתלמידי בתי־הספר — החצי.

ובחזירתם משם-ויום־יום, עד ששבו לבתיהם בשלום, היו לבות ההורים חרדים להם. הועד הכריז, שהילדים לא יגשו אל המסלה בשעה שהרכבת עוברת[1]. מה תועלת היתה ומה תועלת יכלה להיות בהכרזה זו? – הועד הקודם בא בדברים עם הנהלת המסלה על התקנת מַעֲבָר בראש רחוב הרצל, אבל לא הספיק לגמור. עכשיו הוטל הדבר על הועד החדש, ובפרט על דיזנגוף נשיאו. אף נסה הועד להציע להנהלת המסלה, שתראה את אחוזת־בית «חצי־תחנה» בדרך ליפו ותבנה כאן בית־נתיבות קטן לנוסעים ולמשאות. להצעה זו סרבה ההנהלה בהחלט. מה ערך היה אז לאחוזת־בית? לא־מעטים – ולא רק מִבֵּין מנהלי המסלה הצרפתית – עדיין לא האמינו בה בכלל, שֶׁבַּת־קיום היא. להתקנת מעבר בראש רחוב הרצל הסכימה הנהלת־המסלה, כי חששה גם היא, פן יקרה אסון ויבולע לה, אבל דרשה שלא עליה תהיינה ההוצאות, אלא על אחוזת־בית, בשביל שהיא, אחוזת־בית, זקוקה למעבר. עכשיו סרב הועד; בעקר, משום שקופתו היתה ריקה. התחכמה הנהלת־המסלה וְאֵימָה, שכדי להנצל מחשש אסון ואחריות תבנה משני עברי המסלה קירות עד המעבר של נוה־צדק. על־ידי כך היתה סוגרת כמעט את יפו בפני אחוזת־בית. ולסוף באו הועד וההנהלה לידי הסכם: אחוזת־בית תתן ארבעת אלפים פר׳ להתקנת המעבר וקרקע לבנין הַשּׁוֹמֵרָה וְהַמַּחְסָם, וגם תשלם שכר לשומר, שש מאות פר׳ לשנה. והאספה הכללית, שעמדה להיות ביי״ב אִיָּר, צריכה היתה לְקַיֵּם ולקבל את ההסכם – אף היא, כמובן, לא מרצון, אלא מהכרח,[2] כפי שנראה להלן.

והקופה היתה ריקה, כאמור. מהרצאתו של דיזנגוף באספה הכללית של ח׳ אדר שני – ערב בחירת הועד החדש – אנו שומעים, שהוצאות השכונה היו בערך חמש מאות פר׳ לחודש[3], ואלו הארנונה, שהטיל הועד החדש על בעלי־הבתים, יכולה היתה להכניס רק ערך שלש מאות וחמשים פר׳ לחודש. יכולה היתה להכניס – ולא הכניסה. הבונים – מלבד בעלי־יכולת אחדים יוצאים מן הכלל – נתמסכנו, כנהוג. אמרו לבנות בתים קטנים, דירות צנועות, כדי שחוץ מההלואה של הקרן הקימת לא יצטרכו להשקיע משל עצמם אלא בערך 25%, וכרגיל לא כבשו את יצרם והגדילו קצת את הבתים והרחיבום עוד קצת, עד שהשקיעו משל עצמם הרבה יותר מן המשוער תחלה, ועכשיו נמצאו במצוקה, ואפילו תשלום הארנונה הקטנה, – כפי שראינו: ששה פר׳ לחודש, – הכביד עליהם מאד. ואמנם באספה הכללית של כ״ז אדר שני קָבל דיזנגוף: «רק עשרים ושנים חברים שלמו, השאר לא שלמו»[4].–ההכנסה מהחכרת החנֻיות מפגרת היתה גם היא. דיה רשימה מאַלֶפֶת באחד הפרוטוקולים: «הועד מחליט לשלוח מכתבים לחנונים מ. ופ. ולהתרות בהם, שאם לא ישלמו עד מחר את המגיע מהם, יסָגרו חניותיהם»[5]. במצב כזה לא יכול הועד לכלכל כראוי אפילו את ההוצאות הרגילות של יום־יום. אבל לא זו בלבד. הוא ירש מן הועד הקודם פאסיב של ארבעים אלף פר׳–חובות לממשלה, ל«גאולה», לאפ״ק, לקבלנים ולאנשים פרטיים,–ולפרוע לא יכול. אותה שעה היתה אחוזת־בית צפויה לפשיטת־

---

1 פרוט׳ תל־אביב, א׳, 33.

2 פרוט׳ ראשונים ד׳, 121–125; פרוט׳ תל־אביב א׳, 33, 35, 37.

3 שם, שם, 85.

4 שם, שם, 93.

5 פרוט׳ תל־אביב א׳, 30.

רגל, ואלמלא יעקב מוזר ואפ״ק, שפסקו לה הלואות—הראשון 10.700 פר׳ והשני 25.000 פר׳ — היתה מגיעה באמת לידי פשיטת־רגל.

על תנאי ההלואה של מוזר אין כלום בפרוטוקולים; יש רק רשימה אחת: מִשְׁכְּנוּ לו קרקע וקבלו מאתו — על־ידי אפ״ק — כסף־ההלואה[1]. על תנאי ההלואה של אפ״ק מספר פרוטוקול אחד בפרוטרוט[2]:

«כ״א אדר שני נתכנסו באפ״ק כל חברי הועד וגם מר ליבונטון ומר ספיר והוברר תנאי ההלואה, שאפ״ק פוסק לאחוזת־בית:

«א. הועד של אחוזת־בית מתחיב: 1) לְרַצֵּף כל הרחובות של השכונה רִצּוּף טוב ובר־קיום; 2) להתקין בורות של־שופכין לכל הבתים; 3) להתקין צנורות־מים להרבצת הרחובות.

«ב. אחוזת־בית מוכרת לשני אנשים נאמנים, אשר יבחר הועד בהסכמת אפ״ק, עשרים ושלשה אלפים אמות קרקע מכרם ג׳באלי השייך לה במחיר פרנק אחד ועשרה סנט׳ האמה. — שני הנאמנים האלה ממשכנים שטח־קרקע זה לאפ״ק כנגד הלואה של עשרים וחמשה אלפים פר׳ ברבית של שבעה למאה ומוסרים כסף־ההלואה לאחוזת־בית על־ידי הועד שלה.

«ג. כל שעה שיזדמן קונה לקרקע באחוזת־בית מוכרים לו שני הנאמנים מן השטח הממושכן לאפ״ק וגובים לשם תשלום ההלואה והרבית 1.10 פר׳ מכל אמה בתוספת שליש ממה שיעדיף הַמֶּכֶר על 1.10 פר׳ האמה, ושני שלישים מן העודף הם מכניסים לועד של אחוזת־בית. עברו שנתים ולא נשתלמה ההלואה — כולה או מקצתה — מוכרים שני הנאמנים את הקרקע בכל מחיר שֶׁיִּרְאֶה להם ופורעים את ההלואה. נמצא אחרי תשלום ההלואה מותר־כסף בידי הנאמנים — הרי הוא של אחוזת־בית; חסר כסף לתשלום ההלואה—ממלאה אחוזת־בית את החסר, והועד של אחוזת־בית אחראי לכך.

«ד. מכסף־ההלואה של עכשיו משלמת אחוזת־בית לאפ״ק כל מה שֶׁחָבָה לו עד עכשיו.

«ה. התקציב לעבודות הנקובות לעיל בסעיף א׳ יַערך על־ידי מומחים ובהסכמת אפ״ק.»

יז.

כך התלבטה הַפִּנָּה העברית כובשת החולות. בטובה עדיין לא ראתה, אבל כבר ראתה בת לה.

כשנה אחרי אחוזת־בית נוצרה ביפו עוד חבורה לשם בנין שכונה חדשה, ושמה— «נחלת־בנימין». על שם בנימין הרצל נקראה כך[3]. ראשי מיסדיה היו שלשה: שלמה

---

[1] פרוט׳ תל־אביב 43 (ועיי״ש גם 57). [2] שם, שם, 27—29.

[3] כך כותב לי בפרוש מר רידניק, אבל יש אומרים, שהשם נחלת־בנימין הוא על שמו של הבארון רוטשילד. מסתבר, שהאמת היא כדברי מר רידניק, ולא כ«יש אומרים». — מר ראדלר־פלדמן כותב לי, שהיתה אז רווחת ביפו הלצה קצת וולגרית, אבל אופיינית. ממה נפשך: אם בהלואתה של הקרן הקימת תִּבָּנה השכונה, תהא נקראת נחלת־בנימין על שמו של בנימין הרצל, ואם בהלואתו של רוטשילד תבנה— תהא נקראת נחלת־בנימין על שמו של בנימין רוטשילד.

לֶוִיצקי, מאיר שולמן וחיים רידניק. שלשה אלה היו גם ועדה הראשון. אחרי־כן נכנסו לועד עוד שלשה: יצחק זלצמן, י. ד. פרייאר («בר־דרורא») ויהושע ראדלר־פלדמן («רבי בנימין»). פרוטוקולים של נחלת־בנימין לא עלה בידי למצוא. כפי הנראה, אבדו כלם בימי המוראים והגרושים של ג׳מל־פחה, ומוכרח אני להסתפק במועט שיש בידי.

ח. רידניק כותב לי: «בכל חבריה של נחלת־בנימין לא היה כמעט אף איש אחד, שהשיגה ידו לבנות לו בית», וראשית מעשיה של החבורה היתה – לחסוך לאט־לאט סכומים ידועים, כמובן קטנים, ולהכניס אותם לאפ״ק לשם קנית מגרש לבנין השכונה. באספה הכללית, שהיתה לחברי אחוזת־בית בב׳ אדר תרס״ט (כ״ג פברואר 1909) כבר עמד לויצקי והציע, שאחוזת־בית תמכור לנחלת־בנימין חלק מאדמת כרם־ג׳באלי בלי רֶוַח. האספה הסכימה, אף־על־פי שבו במעמד החליטה לדרוש 20% רוח מקונים אחרים.[1] ערך מעשי לא היה להסכמה זו, ונחלת־בנימין לא קנתה כלום מאדמתה של אחוזת־בית. ראשית, כספה של נחלת־בנימין היה מועט ובתחלת 1909 ודאי לא הספיק עדיין כדי לשלם את השטח שבקשה לקנות, ואלו אחוזת־בית עניה היתה ולא יכלה למכור מאדמתה אלא לקונים שישלמו לה כסף בעין. ושנית, לא סולקו עדיין הסבוכים והערעורים שהיו תלויים בקנית כרם־ג׳באלי, כפי שראינו בכמה מן הפרקים הקודמים, ויש לשער שנחלת־בנימין חששה לסַכֵּן כספה המועט ולהַעשות שותפה לקניה המסופקת.

כנראה, התחבטה החבורה החדשה כל אותו הקיץ למצוא הלואה אפותיקאית לבנין שכונתה – ולא מצאה. ולסוף, כשהתחילו צצים בתים זה אחרי זה באחוזת־בית, החליטה גם נחלת־בנימין להשליך על הקרן הקימת יהבה, ובה׳ כסלו תר״ע (י״ח נובמבר 1909) כתבה לד״ר רופין, ראש המשרד הארצישראלי ובא־כחה של הקרן הקימת בארץ:[2]

«זה שנתים קימת ביפו חברה בשם נחלת־בנימין, ומטרתה היא זו של אחוזת־בית, אבל במדה קטנה יותר. חבריה של נחלת־בנימין הם בְּרֻבם בעלי־מלאכה ונושאי־משרות.[3]

«אתה יודע עד היכן מגיעים הלכלוך והחלאה של נוה־שלום, שֶׁרֻבָּהּ ישראל. ואם נמצא הדבר לראוי ולנכון להוציא משם בעזרת הקרן הקימת את חברי אחוזת־בית, שהם עצמם ידם משגת למצוא להם דירות יותר טובות מחוץ לנוה־שלום. על אחת כמה וכמה ראויים לעזרה זו חברי נחלת־בנימין, שהם עצמם אין להם יכולת להחליף את דירותיהם שבנוה־שלום בדירות אחרות ובמקום אחר.

«בית קטן מיוחד לאיש ואיש – זהו האושר, אשר אליו נושאים את נפשם חברי נחלת־בנימין. – – – ואנחנו פונים אליך, דוקטור נכבד, ומבקשים, כי תסייע אותנו לקבל מאת הקרן הקימת הלואה של מאה ועשרים אלף פר׳ לבנין

---

[1] פרוט׳ ראשונים א׳, 84.

[2] הד״ר ג. הֶרליץ המציא לי בטובו את המכתב הזה וגם כמה דקומנטים אחרים מארכיונה של ההנהלה הציונית בירושלים. – להלן אסמן את כל הדקומנטים, שקבלתי על ידו: «מארכיונה של ההנהלה הציונית». – המכתב שלפנינו כתוב עברית. תקנתי קצת את סגנונו, ולא שניתי את תכנו.

[3] לפי רשימת החברים, המצורפת למכתב, נמנו על ארבעים חברי נחלת־בנימין שמונה־עשר בעלי־מלאכה, שמונה פקידים זעירים, ששה חנונים זעירים, שלשה מורים וסופרים, שני בעלי תעשיה זעירה, בעל־מלון אחד, בעל־מכבסה אחד ואופה אחד.

ארבעים בית, וחברת אנגלו־פלשתינה מסכימה להיות אחראית להלואה. — — —, ואם מסבה שהיא לא יוכל הדירקטוריון לפסוק הלואה חדשה מכספי הקרן הקימת הרי אנו מבקשים, כי תנתן לנו ההלואה מן התשלומים השנתיים שתכניס אחוזת־בית לפרעון הלואתה שלה וממכירת האובליגציות, שיוּצָאו לכסוי הלואתה. ונכונים אנו לסייע ככל האפשר למכירת האובליגציות. — — —

«אנו מצרפים למכתבנו זה תקציב של הבתים, שנערך על־ידי מומחים[1], וגם רשימה של שמות חברינו, וחותמים בברכת־ציון ובתקוה»[2].

על סמך מכתב זה כתב רופין בה׳ בדצמבר (כ״ב כסלו) להנהגה הראשית של הקרן הקימת בקלן[3]:

«ביפו נוצרה חבורה בשם נחלת־בנימין, בת ארבעים חבר, בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, ודוגמת אחוזת־בית אומרת גם היא לבנות שכונה מודרנית בשביל חבריה. והנה נשאלנו מאת החבורה, אם תמצא הקרן הקימת לנכון לפסוק לה הלואה מן הכספים, שֶׁיִּגָּבוּ מאת אחוזת־בית, או מאלו שיכנסו ממכירת האובליגציות. החזרנו לה, שבכל־אופן תרצה הקרן הקימת לחכות עד גמר בנינה של אחוזת־בית, ורק אז — היינו, באביב 1910 — תוכל להחליט, אם יש לה לתמוך במפעלים אחרים דומים לזה.

«אפשר, שהחבורה תבוא עמכם בדברים על־ידי הצירים הארצישראליים, אשר יֵלכו לקונגרס[4]. לפיכך אמרנו להקדים ולהודיעכם מצב־הדבר. אף אנו מעירים, שהחבורה קימת זה שנתים, וחבריה עומדים לגשת למפעלם בלב שלם. כמובן מבקשת גם היא לקבל את ההלואה על־ידי אפ״ק ובאחריותו, ולפי דבריה כבר הביע לה אפ״ק הסכמתו לכך».

השערתו של רופין נתאמתה: רק באביב 1910 דנה ההנהגה של הקרן הקימת על בקשתה של נחלת־בנימין, ובפרוטוקול של ההנהגה כתוב, לאמר:

«בישיבת ההנהגה של הקרן הקימת, שהיתה בי״א אפריל 1910 (ב׳ ניסן תר״ע) בקלן, הרצה היושב־ראש (הד״ר בודנהימר) על ההצעה של אפ״ק לפסוק הלואה לחבורה חדשה, שנוצרה לשם בנין בתים[5]. בשים לב לאופוזיציה, שבשעתה נתקלה בה ההחלטה על מתן ההלואה הקודמת לבנין־בתים[6], סובר היושב־ראש,

---

[1] את התקציב לא מצאתי, אבל מצאתי קצורי התקנות של נחלת־בנימין, והנה קצתם: «המטרה היא — ליתן את היכולת לאנשים לא־עשירים לבנות להם בתים ולשלם את יציאותיהם על־ידי שכר־הדירה, שהם משלמים עתה שנה־שנה». — «החברה תבקש הלואה לזמן ארוך, לא פחות מעשרים שנה». — «כל חבר יהיה לו מגרש של אלף אמה. הבתים יִבָּנו בטעם וביופי, הרחובות יהיו רחבים ומרוצפים, ובכלל יושם לב לכל התקונים המודרניים הנהוגים באירופה». — «התכנית של בית היא — שני חדרים, מטבח ומרפסת».

[2] בשם «נחלת־בנימין, יפו, א״י» חתמו (לפי סדר החתימות): ש. לויצקי, י. ד. פרִיאָר, חיים רידניק, מאיר שולמאן, יצחק זלצמן.

[3] מכתב זה והפרוטוקול שלאחריו הם מארכיונה של הקרן הקימת, ושניהם כתובים גרמנית.

[4] הכונה היא הקונגרס התשיעי, שהיה בהאמבורג בסוף דצמבר 1909.

[5] לא נאמר בפרוש נחלת־בנימין, אבל בה הכתוב מדבר.

[6] פרוש: ההלואה שנתנה לאחוזת־בית ביפו ולהרצליה בחיפה.

שמכאן ואילך אין לפסוק הלואות כאלה אלא לחבורות שבוני בתיהן יהיו להם דין חוכרים כלפי הקרן הקימת וזכות החכירה תעמוד גם ליורשיהם.

«ממלאים ידי היושב־ראש לישא־וליתן בדבר עם אפ״ק לְכָשֶׁתִּוָּצֵר חבורה, שתקבל עליה דין זה ותבקש להשתמש בכסף־ההלואה לקנית קרקע ובמקצתו גם לבנין־הבתים. ואולם את ההסכמה המכרעת יש להביא קודם לדינה של ההנהגה.

«הפרופ׳ ווארבורג מביע רצונו, שבכל־אופן לא יושקעו במפעל זה סכומי־כסף חשובים».

על הרושם שעשה סרוב זה של הנהגת הקרן הקימת עוד יבוא הדבור להלן, כשהסרוב על־תנאי («אם החבורה תקבל עליה את הדין של חכירה») יַעשה סרוב מוחלט. על כל־פנים, נחלת־בנימין לא הפסיקה את מפעלה, אלא אדרבה החליטה לקנות מגרש מיד. «אין אונאה לקרקעות», בפרט בארץ־ישראל, וכל הקונה כאן קרקע סופו שישמח, ואפילו אם בעצב הוא קונה ודאגה מלַוָה את מקנתו. אף לא יכלה נחלת־בנימין להאמין, שמנהיגי הקרן הקימת יעמדו בסרובם ובטחה, שסוף ההלואה לבוא.

מרשימה פרוטוקולית קצרה אנו שומעים, שימים מועטים אחרי אותה ישיבה של הנהגת הקרן הקימת, בשעה שהסרוב ודאי כבר נודע ביפו, בקשה נחלת־בנימין מאת הועד של אחוזת־בית, שהוא ישתדל לקנות בשבילה את החלקה האחרונה מכרם־ג׳באלי, שנשארה עדיין בידי המוכרים[1]. הועד של אחוזת־בית נענה לבקשתה והודיע לה, שאולי תעלה קניה זו בידו אם מחיר החלקה ישולם במזומנים מיד[2]. עכשיו כבר הספיק כמעט ממונה של נחלת־בנימין דַי שַׁלֵּם את המגרש, והיא הסכימה לתנאי זה. עכשיו כבר נסתיימו הסכסוכים עם המוכרים של כרם ג׳באלי, ונחלת־בנימין לא חששה עוד להיות שותפה בקרקע זו. ורשימה פרוטוקולית שניה–מל׳ סיון תר״ע–מספרת[3]:

«בתוקף מכתב־הבקשה של חברת נחלת־בנימין קנה הועד בכ״ח סיון מאת ה״ה כץ, בן־נון וּבַצְרַוִי[4] את מגרשם באדמה הנקראת כרם־ג׳באלי, נומר 89 לפי התכנית הכללית, ומדתו 25.497 אמות מרובעות. הועד שלם מחירו 25.000 פר׳ וחזר ומכר את כֻּלו באותו הסכום לבאי־כחה של חברת נחלת־בנימין: יצחק זלצמן, שלמה לֶוִיצקי, מאיר שולמן וחיים רידניק, וגם נמסרה להם תעודה רשמית חתומה בידי מר ז. ד. ליבונטין, המורשה של מר יעקב כהן מהאג»[5].

---

[1] מפני שמוכרי כרם־ג׳באלי התחכמו והוציאו מידי אחוזת־בית ממון יותר מכפי שהגיע להם, לפיכך חל – אחרי הרבה סכסוכים ופשרות – שעבודה של אחוזת־בית על חלק מאדמת «הכרם», שנשאר עוד בידי המוכרים, ולקנית אותו חלק התכֻּוָנה נחלת־בנימין.

[2] פרוטוק׳ תל־אביב א׳, 34. – הרשימה היא ממוצאי אחרון של פסח (כ״א ניסן) תר״ע.

[3] שם, שם 50.

[4] המה מוכרי כרם־ג׳באלי, חוץ מטנגבוים.

[5] במכתב ששלחה נחלת־בנימין בב׳ סיון תר״ע להנהגת הקרן הקימת נאמר:

«אנו גומרים עתה את הקניה של 25.000 אמות מרובעות מהשכונה תל־אביב (אחוזת־בית) גופה (זוהי החלקה של כץ, בן־נון ובצרוי.–א. ד.), ושנים־עשר אלף אמה מאדמת גאולה, השייכת באופן רשמי גם־כן לאחוזת־בית (לא רק באופן רשמי, אלא גם למעשה היו שנים־עשר אלף אלו של אחוזת־בית, ונתמשכנו לגאולה כנגד הלואה.–א. ד.); הרי שיהיה לנו מגרש של שלשים ושבעה(!) אלפים אמה מרובעת בשביל ארבעים חברינו. – – –

ולא רק עם נחלת־בנימין עשה הועד של אחוזת־בית טובה בקנותו בשבילה שארית כרם־ג׳אבֵּלי; גם עם אחוזת־בית עצמה עשה טובה, שהרי ברור היה מראש, כי לא ירבו הימים ודבקו שתי השכונות השכנות זו בזו והיו לשכונה אחת. ואמנם קנית המגרש בשביל נחלת־בנימין היתה ראשית הרחבתה של אחוזת־בית. —

בו בזמן, כיון שנחלת־בנימין רכשה לה מגרש לבנין, התחיל בינה ובין הקרן הקימת משא־ומתן מיוחד במינו. המשרד הארצישראלי הודיע לועד של נחלת־בנימין את דבריה של הנהגת הקרן הקימת, שמעתה אין היא נוטה לפסוק הלואות לבנין־בתים אלא אם בוני הבתים יקבלו עליהם דין חוכרים כלפי הקרן הקימת, וממילא תלוי גם מתן־ההלואה לנחלת־בנימין בקבלת דין זה. והנה התשובה, שהחזיר הועד של נחלת־בנימין למשרד הארצישראלי ב״ט תמוז תר״ע (כ״ו יולי 1910):

«לפי דעתנו לא נכון הדבר כלל וכלל מצד נקודת־הראות הלאומית, כי יַתנו תנאי שאחרי איזה זמן יהיו הבתים והקרקע שוב קנינה של הקרן הקימת. אחד המוטיבים הכי חשובים שיש בעד יסוד של שכונות חדשות בארצנו הוא, כי על־ידי זה נקשרים יותר לבותיהם של בני־עמנו לארצנו. ואולם במה דברים אמורים? כשיודע האדם, שאותו הבית שהוא בונה, שאותו הגן שהוא נוטע נחלת־עולם יהיו לו ולזרעו אחריו. ואולם כשיודעים מראש שבזמן מן הזמנים יהיו מוכרחים לעזוב את הבית והגן לאנשים זרים, אז נבראת מעיקרא ההכרה של נודדים־שכנים, שיש להם רק תועלת של עסק, אבל הקשר האידיאלי נעשה רופף מלכתחלה. לפיכך אנו מסופקים אם רוב החברים יוכלו לקבל כל הצעה שתהיה לפי רוח תנאכם, וגם אנחנו, חברי הועד, חושבים, כי ראוי ונכון להמציא לנו את ההלואה על אותם היסודות שהלוו לחברי אחוזת־בית.

«את המגרש אנו קונים בכספנו אנו, ומאתכם, אדונים נכבדים, אנו מבקשים הלואה לצורך בנין־הבתים בסכום של 128.000 פר(!), כי שלשת אלפים ומאתים פר׳ הוא הסכום המינימלי לבנין בית קטן לפי חוקי ההגיינה.

«בקבלת חברים לאגודתנו הושם לב לשני דברים: א) שהחבר לא יהיו לו נכסי דלא ניידי מלפני זה; ב) שהחבר יהיה בר־יכולת לשלם שעור ההלואה בשכר־הדירה, שהוא משלם עתה». — — —

י״ב יולי 1910 (ה׳ תמוז תר״ע) טלגרף הד״ר טון (מזכיר המשרד הארצישראלי ביפו) לרופין, שנמצא אז בברלין: «נחלת־בנימין מודיעה על גמר קניה של שלשים וששה(!) אלפים אמה מרובעת מאת בן־נון וגאולה; לעת־עתה תשלם על־ידי הבנק 20.000 (פרנק), והשאר — במשך שנה». — על קנית שלשים ו ש ש ה אלפים אמה בשביל נחלת־בנימין טלגרף ב״ד יולי (ז׳ תמוז) גם דיזנגוף לרופין, והוא הוסיף: «אנו מבקשים שתתערב בדבר לטובת שכנתנו נחלת־בנימין, כדי שתוכל להבנות» *.

מספָּרים אחרים לגמרי נאמרו במכתבו של מר ח. רידניק אלי. הוא כותב: «לאחר שמר טנגבוים מירושלים מכר את אדמתו לאחוזת־בית נשארה עוד בידו חלקה, שאפשר היה לחלקה לשלשים וחמשה־שלשים ושמונה מגרשים בני שמונה מאות אמה בערך. קנינו מאתו בעזרת מר דיזנגוף, אפ״ק ואחרים ש ל ש י ם א ל ף ו א ר ב ע מ א ו ת א מ ה ושלמנו מחירם — בערך ש ש י ם א ל ף ו ש מ ו נ ה מ א ו ת פ ר נ ק (!)». — שאלתי את מר רידניק, מר פשר ההבדל הגדול הזה במספרים, והוא החזיר לי כך: «אפשר שטעיתי בגוגע למדת השטח שקנינו מאת טנגבוים ושותפיו, אבל אני זוכר בברור גמור, שכל אמה עלתה לכל חבר בשני פרנקים». ואולי יש לשער, שלכלל שני הפרנקים נכנסו גם הוצאות שונות, כגון הוצאות הקושאנים, הוצאות המדידה, הוצאות ישור־החולות וכדומה.

---

* המכתב של נחלת־בנימין כתוב עברית, הטלגרמה של טון — גרמנית, ושל דיזנגוף — צרפתית; שלשתם — מארכיונה של ההנהלה הציונית.

«ואולם אם הוא כלה ונחרצה מאת הקרן הקימת, כי ברצונה להלוות את הכסף רק על משך של ארבעים ותשע שנים, נרשה לנו להציע את המודוס הזה:

«הקרן הקימת מלוה לחברת נחלת־בנימין את הסכום של שלשת אלפים ומאתים פר׳ לכל חבר על רבית של $4^1/_2$% (בזה נכלל גם מה שצריך לשלם לאפ״ק בעד עבודתה וערבותה) למשך של ארבעים ותשע שנים. לאחר הזמן הזה רשאית הקרן הקימת לקחת בחזרה את הבתים והקרקע אחרי שתשלם לבעלי־הבתים את המחיר של הבתים והקרקע לפי הערך שיהיה להם אז בנכיון של שלשת אלפים ומאתים פר׳ של ההלואה.

«אם הקרן הקימת לא תחפוץ אחרי ארבעים ותשע שנים להשתמש בזכות זאת, יש הברירה לחברי נחלת־בנימין: או לסלק את החוב של שלשת אלפים ומאתים פר׳ בבת־אחת, או לחַדש את החוזה עם הקרן הקימת עוד למשך ארבעים ותשע שנים ברבית של 4%».

זו היתה תחלתו של המשא־והמתן המיוחד במינו, שנמשך ימים לא־מעטים, לפי הערך, כמו שנראה להלן. אבל עוד לפני המשכו של המשא־והמתן התחילה נחלת־בנימין מתקינה את מגרשה לבנין, כי על־כן גם מגרשה שלה מדבר־חול, ורק זעיר שם יציץ יְרַק גפן ויבליט עוד יותר שממת־החול. ושוב הרים וגאיות, הרים וגאיות, ושוב ירומו ויעמלו ידי ישראל להשפיל את ההרים ולנַשֵּׂא את הגאיות, והיו גם הם למישור – ערוך ומצפה לבנין.

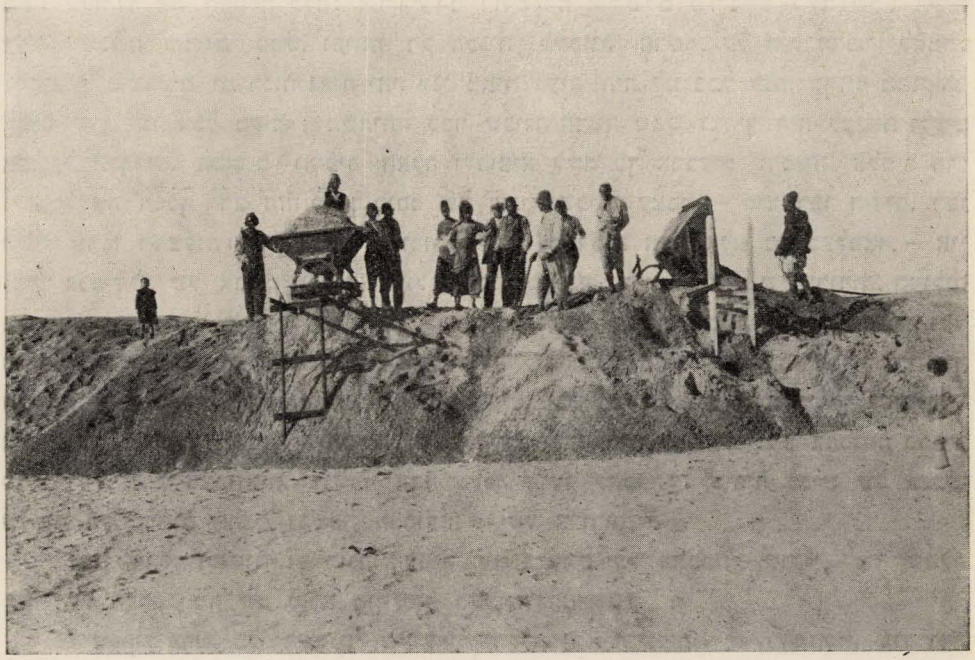

ציור לז; ישור־החולות בנחלת־בנימין (1910).

---

[1] את המכתב ששלח המשרד הארצישראלי לועד של נחלת־בנימין לא עלה בידי למצוא, אבל תכנו מובן מתוך תשובה זו שלפנינו, ואף היא מארכיונה של ההנהלה הציונית; כתובה עברית, בכתב־ידו של מר ראדלר־פלדמן וחתומים עליה בשם נחלת־בנימין: יצחק זלצמן, ש. לויצקי, חיים רידניק, מאיר שולמאן, י. פלדמן.

ברם, כאן עברנו את הגבול והקדמנו את המאוחר יותר מדי. אותה שעה, שאנו קימים בה בהרצאתנו, לא היתה כבר אחוזת־בית בעולם,–ועלינו לשוב אל המוקדם...

יח.

במוצאי־שבת, אור לי״ג אִיָּר תר״ע (כ״א מאי 1910), היתה לאחוזת־בית אספה כללית אחרונה. באספה זו פסקה אחוזת־בית פסוקה האחרון – וחדלה מהיות[1].

שלש שאלות עמדו על הפרק. על הראשונה כבר שמענו: הסכם עם ההנהלה של מסלת־הברזל בדבר התקנת המעבר. קשה היה להסכים להוצאה יתרה זו, שבאמת היתה צריכה לָחול על המסלה, ולא על השכונה. היה גם מי שהציע לְהִדַּיֵּן עם המסלה ולהכריח אותה שתתקין את המעבר בהוצאותיה שלה. אבל ברור היה לכל – אולי גם לבעל־ההצעה עצמו – שאין דנים עם התקיף, ובתורכיה של אותם הימים היתה ידה של חברה צרפתית – בעלת הקונצסיה – תקיפה מאד. הכל הבינו, שבכל־אופן יִמָּשך הדין ימים ושָׁנים, וכל אותם הימים והשָׁנים יארוב אסון לשכונה, וההנהלה תקַיֵּם גם את אִיומה ותגדור את הדרך ליפו. לפיכך נמנו וגמרו למסור את דבר־ההכנסה לועד, פרוש: האספה הסכימה להסכם.

השאלה האחרונה היתה–התקציב לעבודות הצבוריות בימים הסמוכים: רִצוּף, מָאוֹר, תקון צנורות להרבצת הרחובות ועוד, ועוד. הרצה על התקציב דיזנגוף, והמספרים שנשמעו מפיו הפחידו את האספה כֻּלה: ארבעים וחמשה אלפים פרנק! – עד שלא היתה עדיין שכונה חדשה ממש, והיתה רק תכנית לשכונה חדשה, קל היה הדבר לאמר: «רחובות מרוצפים ומדרכות נאות יהיו לנו, מָאור נעים יהיה לנו בכל פִּנָּה, בָּרָזִים מתוקנים למים יהיו לנו בכל מקום»; משהיתה כבר שכונה חדשה ממש וצריך היה לעשות וּלְקַיֵּם את כל הדברים הטובים והיפים האלה ולהוציא לשֵׁם כך ארבעים וחמשה אלפים פר׳ ולדלות את הכסף הרב הזה מתוך כיסם של בוני־השכונה עצמם, – מיד רפו הידים. רפו הידים ורבו ההצעות: די ברצוף־רחובות בלבד; «מדרכות אינן אלא נוי בעלמא». – אין צורך בכבישים של אבנים שלמות, העולים בכסף מרובה; דַּיָּם כבישים של צרורות, העולים בכסף מועט. – אין צורך לעשות הכל בבת־אחת; דַּיֵּנו שנקַיֵּם את התכנית מתחלתה ועד סופה במשך ארבע או חמש שנים. אבל הועד עמד בכל תוקף – עם פיהם של דיזנגוף ואיזמוז׳יק–על קיום כל התכנית, ולא למקוטעים, ולא במשך שָׁנים אלא במשך חֳדָשים,– והוא נצח. האספה נענתה לו והטילה חובה על בעלי־הבתים להתחיל מיד בהכנסת כספים לצרכי העבודות הצבוריות. ובדבר אחד נענה הועד לאספה: לעשות כביש של אבנים שלמות רק ברחוב הרצל, ובשאר הרחובות – של צרורות. –

ובין שאלה ראשונה ואחרונה העמיד היושב־ראש של האספה – שנקין – עוד שאלה אחת על הפרק: מה שֵׁם יִקָּרֵא סוף־סוף לשכונה החדשה?

דיזנגוף פרט כל השמות שהוצעו: תל־אביב, הרצליה, יפו החדשה, נוה־יפו, אביבה, יפהפיה, עבריה[2]. הפעם היו הוכוחים מעטים וקצרים. רוב המשתתפים באספה כבר ידעו, מה יהיה שמה של השכונה. ברשימותיו של א. לובַרני, שהיו בידי, מצאתי כתוב: «ה,שמרנים׳ עדיין קראו לה אחוזת־בית, ואנחנו ,המתקדמים׳ ו׳המהפכנים׳ לא

[1] פרוט׳ ראשונים ד׳, 121–131.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 126.

חכינו להחלטה של האספה הכללית ומאלינו קראנו לה תל־אביב». ועל נקלה נצח שֵם יפה זה גם באספה. מארבעים ושנים איש שהשתתפו באספה, הצביעו להרצליה ששה, ליפו החדשה–שמונה, לנוה־יפו–עשרה, ולתל־אביב–עשרים וחמשה. לשאר השמות שהוצעו לא הצביעו, כפי הנראה, אפילו המציעים עצמם. על כל־פנים, בפרוטוקול לא נתפרש מספר הדעות, שעלו בגורלם של שאר השמות. השם תל־אביב הוחלט במחיאות־כפים, ומרדכי בן־הלל הכהן הציע להחליף מיד את הבְּלַנקים של אחוזת־בית בבלנקים של תל־אביב ולהודיע לאפ״ק ולכל שאר המוסדות, שאחוזת־בית כבר איננה ושכל רכושה עבר לתל־אביב. ולמחר היתה ישיבה לועד והוחלט:

«להדפיס בְּלַנקים ומעטפות חדשים עם כתובת חדשה בנוסח זה: ׳תל־אביב יפו׳, ולעשות גם חותמת חדשה באותו נוסח» — [1].

„TELL-ABIB"
Jaffa

„תל־אביב"
יפו

Le ..... יום ..... 3.7.7.8 ..... 19 ..... ל״ר

ציור לח; הכותרת לבלנקים ולמעטפות של תל־אביב עד שנעשתה עיריה לעצמה.

אותה שעה חדלה אחוזת־בית מהיות והתחילו חייה של תל־אביב —

[1] פרוטוק׳ תל־אביב א׳, 37.

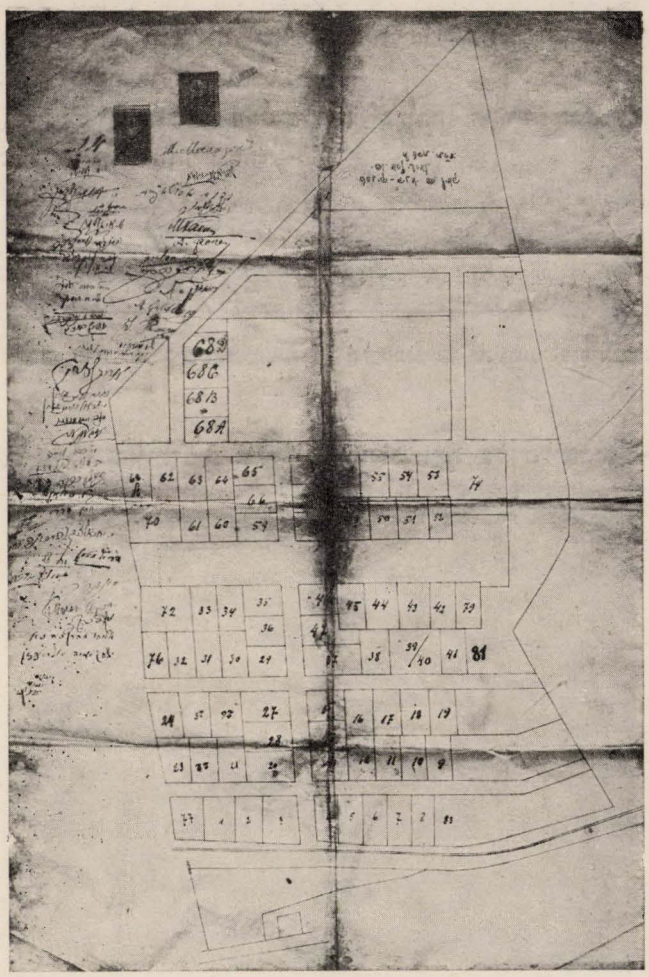

ציור לט; חלוקת המגרשים של אחוזת־בית (סוף דצמבר 1909) וחתימות בעליהם.

תל־אביב

תֵּל־אָבִיב

מאת א. דרויאנוב

פֶּרֶק רִאשׁוֹן

א.

לא בימים טובים ולא בנסִבות טובות התחילו חייה של תל־אביב. דומה, כאלו גזרה נגזרה על כל מפעל שלנו בשדה התחיה, שילַוו אותו פגעים רעים ויצריכוהו לידי התאמצות יתרה בשביל לנצח אותם ולהכריעם. ואפילו אם התאמצות גדולה מביאה לידי אהבה גדולה, גזרה היא זו —

מיום ליום נכזבו התקוות הטובות, שֶׁתָּלָה הישוב היהודי הארצישראלי במהפכה התורכית, עד שלסוף לא נשאר מהן ולא־כלום. כשם שעיני הממשלה של עבדול־חמיד היו בו בישוב היהודי לחשד ולמורא, כך היו בו גם עיני הממשלה של «אחדות וקדמה» לחשד ולמורא. אפילו הפתקה האדומה, זו שהעליבה מאד וגם דחקה רגלי המתישבים היהודים, לא בטלה. ולא די שלא בטלה, אלא גם הכבידה עוד יותר. בחוף חיפה לא דקדקו מעולם לדרוש תעודות־הכשר מאת הנכנסים לארץ, וממילא היתה שם גם מצות הפתקה האדומה רפויה; עכשיו באה גם לְשָׁם פקודה מאת הרשות המרכזית לדַיֵּק בדבר, משום שבטולה של הפתקה האדומה תלוי בדעת הפרלמנט[1]. —בירושלים הָפקד פחה חדש—עָזמי־בֵּי. קודם לכן שֵׁרת בקושטה, אף ידעו בו, שממפלגת התורכים הצעירים הוא, ולפיכך שערו בארץ־ישראל, שעיניו יהיו פקוחות לראות את כל הטובה שהישוב היהודי והעליה היהודית עושים עם הארץ השוממה להחיותה ולהפרותה. אבל לא ארכו הימים והוברר, שגם הוא הביא אתו עינים סמויות ושנאה סמויה: עמד בכל תוקף על הפתקה האדומה, הכשיל בכח חומרות ישָׁנות וגם חדשות כל קנית־קרקע על־ידי יהודים, אף צרה עינו מאד בבתי־הספר של היהודים, ולא נהיה מן החושדים בכשרים, אם נאמר שבעטיו בא גם «מאמר» מפורש מקושטה לאסור ליהודים קנית־קרקעות ובנין בתי־ספר. אמנם, ב«מאמר» נאמר, שהאסור חל על יהודים נתינים זרים, אבל למעשה התכַּוֵּן גם ליהודים עותומנים, ולא עוד, אלא שהרשות הירושלמית, עושה־דבריו של עזמי־בי, ידעה גם להכביד הרבה על היהודים הזרים, שבקשו לקבל עליהם את הנתינות העותומנית.

בינתים בא לארץ־ישראל אורח חשוב: רבי חיים נחום, שנתמנה חכם־באשי לכל יהודי תורכיה. אמרו עליו, שהוא מבעלי «אחדות וקדמה» ויש לו מהלכים גם בין גדוליהם.

---

1 עי׳ י[וסף] ל[וריא], «מכתבים מארץ־ישראל», «העולם» נומר 24 לשנת 1910.

כפי הנראה, היתה מקצת־אמת בדבר. ובכלל היה הוא החכם־באשי הראשון, שעלה לראות את הארץ ולהתודע לישובה היהודי. איש מן החכם־באשיים הקודמים לא ראה צורך בכך. אף היה לו לרבי חיים נחום תפקיד מיוחד: לסדר את עניניה של הקהלה הירושלמית ולעשות שלום בין עסקניה וחכמיה ורבניה, שהתנגחו תמיד ולא חדלו מריב וסכסוכים. וכשבא מירושלים ליפו נמסרו לו כאן שני תזכירים,—אחד בשם היהודים העותומנים ואחד בשם הועד האודיסאי לחובבי־ציון[1]. פסוקים מעטים מתוך התזכירים הללו דַיָּם, כדי להעיד מה רבה היתה הדאגה, שהדאיגה את הישוב היהודי הארצישראלי.

«גדולה היתה שמחתנו כשהוכרזה החרות בארץ־העותומנים, — כתבו היהודים העותומנים בתזכירם, — והנה כבר עברו שנתים ובמצב עמנו בארצנו החפשית לא נעשה עדיין, לצערנו, כמעט שום שנוי לטובה. עודנו נבדלים בזכיותינו משאר העמים שבממלכתנו הגדולה. ׳את חלבנו ואת גזנו׳ לוקחים בתורת מסים שונים, את בנינו אנו שולחים לצבא, את כל כחנו ומאדנו אנו מוכנים לתת לשֵם התפתחות החרושת והמסחר בארצנו,—בקצור: ת ת אנו נותנים לא־פחות מכל יתר העמים שבארצנו, ו ל ק ב ל מה־שהוא עדיין לא זכינו — — — לבנו כואב לראות את היחס הרע של כל פקיד לאחינו, הבאים הנה מארצות־הגלות — — — כל בן עם אחר, אפילו מנתיני ארצות אחרות, בא לארץ אבותינו זאת כחפץ־לבו, ובני־עמנו נתונים לשמצה על־ידי נִיַר־הקלון, הפתקה האדומה הנתנת להם להבדילם בזה לרעה מכל העמים — — — גם זכיותינו האזרחיות נרמסות ברגל כל זֵד ומעַוֵל במדינה ואין אומר: ׳השב!׳ — ו׳מאמר׳ שר־הפנים, שיצא לפני ארבעה חדשים, שם אותנו למשוללי־זכיות בארצנו החפשית ואסר עלינו לרכוש לנו אחוזת־נחלה בארצנו, לבנות בתי־ספר ובתי־חופשה וכדומה. — — — יחס הממשלה אלינו משפילה את כבודנו בעיני האזרחים שכנינו — — — הלא הם רואים תמיד, שאחרים מושלים בנו ואין משתפים אותנו כלל בעניני הנהגת העיר והצבור, כמו, למשל, ביפו, שאנו גָרים בה ומועילים לא־מעט להתפתחותה, ובמועצת־העיר אין אף חבר אחד מבני־עמנו. ובשעה שאנו באים ותובעים את זכיותינו אלה דוחים אותנו ב׳לך ושוב׳, או שוחקים למשבתנו — — — כל דורשי־טובתנו מיעצים לבני־עמנו הנמצאים בארצנו, שימהרו להיות נתיני עותומניה — — — אבל פקידי־המקום מַקשים מאד את קבלת הנתינות, וכמעט שדוחים כל איש מבני־עמנו המבקש להיות עותומני» — — —

«לבותיהם של שבי־הגולה, — כתבו באי־כחו של הועד האודיסאי בתזכירם הם,—מלאים געגועים לארץ־האבות ואהבה עזה למולדתם העתיקה־החדשה, בה הם מקוים למצוא מנוחה — — — ולהיות לעם־סגולה בתוך יתר העמים שכניהם בעותומניה הגדולה, המאוחדה והמתקדמת. — — — ובקום עליהם אויבים מבין יתר העמים והדתות

---

[1] ודאי חששו לכתוב את התזכיר השני בשם ההסתדרות הציונית, שהיתה חשודה בעיני הממשלה המרכזית, ולפיכך כתבו אותו בשם הועד האודיסאי וחתמו עליו באי־כחו בארץ: הד״ר ח. חיסין ומ. שנקין.—שני התזכירים נדפסו ב«העולם», נומר 26 לשנת 1910. ועי׳ עוד: «הפועל הצעיר» נומר 17 לשנת תר״ע («לעניני השעה»); יעקב רבינוביץ, «להבנת המצב», שם נומר 18; «העולם» נומר 23 לשנת 1910 («החכם־באשי בארץ־ישראל»).

המוציאים עליהם דבה למטרותיהם הרעות, היה נא אתה להם למליץ־יושר להוכיח את צדקתם ולהוציא כאור את משפטם».—

ברור הדבר, שפסוק אחרון זה — על האויבים מוציאי־הדבה — היה עִקָּר.

עדיין לא נחקרה כראוי תולֶדת השטנה הגדולה כנגד היהודים, שהתחילה עם מתן הקונסטיטוציה וחופש־הדבור ואשר ממנה נתגשר גשר עד לתנועה הערבית הלאומית, הרוֹאֶה אָוֶן גדול בכל יהודי שמתוסף בארץ וסכנה עצומה בכל נשֵׁמה שנבנית בידי ישראל. ואולם אין ספק כמעט, שהמתחילים בעבודת־השטנה היו ערבים נוצרים, — אולי מְפוּתֵי עומדים על גבם, — וכל כונתם היתה לְשִׁית איבה בין המושלימים ובין היהודים. שופר ראשון לשטנה היה «אלכרמל», עתונו של נג׳יב נצאר הנוצרי, מקום ראשון לשטנה היתה נצרת הנוצרית[1], ובפרק־זמן זה, שאנו עומדים בו בהרצאתנו, היינו 1910, כבר כבשה לה השטנה דרך אל העתונים והשלטונות והעסקנים המושלימים, ועד קושטה עיר־הבירה ועד הפרלמנט התורכי כבר הגיעה. «סכנת הציונות» כבר עמדה על סדר־היום, הילמי־פחה כבר אמר מעל במת הפרלמנט: «מוטב שנמכור בפלשתינה קרקעות לאחרים בזול מאשר נמכור אותן ליהודים ביוקר», וכבר היתה הציונות זקוקה «למליצי־יושר», אשר «יוכיחו את צדקתה ויוציאו כאור את משפטה»...

ואין תימה, שבאתמוספירה כזו התחיל שוב יאוש כובש את הלבבות קטני־האמונה וחסרי־האֹמֶץ, — ולא מעטים הם הללו בכל מקום ובכל עת ושעה, — ושוב התחילה יציאה מן הארץ:

«יציאת היהודים מארצנו הולכת ומתגברת, ובזמן האחרון חדלו עסקי־קרקעות כמעט לגמרי, אין קונה ואין מוכר»[2].

«יפו. השנה נתמעט הישוב היהודי. כל יום עוזבים רבים מאחינו את הארץ. משפחות רבות מתושבי עירנו עומדות לצאת מן הארץ קודם מוחרם (כדי שלא תהיינה זקוקות לשכור להן דירות)»[3].

ב.

באתמוספירה זו של איבה ושטנה, של בקשה להָרע ולהכשיל, התחילו חייה של תל־אביב, ומובן שהיתה זקוקה להלחם מלחמת־תמיד, מלחמת יום־יום, על חִזּוּקָהּ ועל גִּדּוּלָהּ. ולא רק קשה היתה המלחמה; פעמים היה גם טעם פגום נודף הימנה.

הנה אילוסטרציה.

קרקע פנויה היתה לה לתל־אביב. עשרים ושלשה אלפים אמה שמשכנה לאפ״ק, כעשרת אלפים אמה שמשכנה למוזר, קרקע שקנתה על גבולהּ ועוד, ועוד. את כל זה צריכה היתה למכור. ראשית, כדי לפרוע את חובותיה, ושנית, כדי שתוסיף בנין וישוב. משני הטעמים האלה ראה הועד צורך לקבוע מחיר לא־גדול, לפי הערך, לקרקעותיו:

---

[1] עי׳: ח. בן־עטר, «המלשינים החיצוניים», «החרות» 1910 (תרע״א), נומר כ״ה ואילך; «הפועל הצעיר» נומר 16 לשנת תר״ע («מכתבים מחיפה»).

[2] «החרות» לאותה שנה, נומר ח׳.

[3] שם, שם, נומר ט׳.

שני פרנקים ורבע האמה[1]. ונמצאו קונים, והקונים התחילו בונים, ועל ששים הבתים הראשונים נוספו בתים חדשים. אבל כאן קפצה על תל־אביב צרת הרשיונות לבנין (=רוכסיות בלעז). עירית יפו היתה הַשַּׁלִּיטָה, מאתה היתה תל־אביב זקוקה לקבל רוכסיות, והיא עינה צרה בשכונה היהודית החדשה, ובכל חבריה ובעלי־השפעה שבפקידיה אין אף יהודי אחד, וכל מיני עִלות מצאה למנוע את הרוכסיות המבוקשות. וכשעשתה תל־אביב מעשה על דעת עצמה ובנתה בלי רוכסיות, הוכרחה «לכפר את עוונה».

שבעה פרוטוקולים של ישיבות הועד מספרים זה אחרי זה:

«הוחלט להשתדל בדבר הרוכסיות לשטח של עשרת אלפים אמה על־פי הזדמנות מיוחדת, שיש עכשיו לקבל אותן, ולהוציא לא יותר מאלפים פרנק». — «מר דיזנגוף נשא ונתן בענין הרוכסיות לשטח של עשרת אלפים אמה, והוברר שאפשר לקבל אותן בעקיפים, אבל ההוצאות יעלו ארבעת אלפים פרנק. הוחלט: לדחות את הדבר עד הישיבה הבאה». — «הוחלט: לדחות לעת־עתה את המשא־והמתן בדבר הרוכסיות לעשרת אלפים אמה, שאפשר לקבל בעקיפים בסכום של ארבעת אלפים פרנק». — «באו [מיפו] ועכבו את הבנין. הוחלט: להזמין אחדים מחברי תל־אביב ולהועץ עמהם יחדו על ענין הרוכסיות». — «הוחלט: לשלם ארבעה אלפים פרנק ולקבל את הרוכסיות בעקיפים — אם אין חשש, שיהיה צורך לשלם שנית». — «הועד דורש, שהגימנסיה תשתתף בארבעת אלפים הפר׳, שיש לשלם בשכר הרוכסיות בעקיפים, הואיל והתביעה היא גם בעד בנין הגימנסיה».—«בישיבה משותפת של ועד תל־אביב והועד המפקח של הגימנסיה הוחלט, שהגימנסיה תתן אלף פר׳ להוצאות הרוכסיות»[2].

באור מפורש לשבעת הפרוטוקולים הסתומים האלה אני מוצא ברשימות, שמסר לידי אהרן שוחט. הוא היה בעת ההיא מזכיר הועד והמנהל הטֶכני, הוא כתב אותם הפרוטוקולים, והרי מה שהוא כותב ברשימותיו:

«עם תחלת הבנין החליף הועד את הרוכסיות החלקיות, שקבל בפרקים שונים, ברוכסיה אחת כללית מאת עירית יפו לשטח של תשעה אלפים אמה בנין, לפי החשבון של ששים בית, מאה וחמשים אמה כל בית. עברה שנה של בנין. הבונים לא הסתפקו במאה וחמשים אמה ובנו יותר. מעל הגבעה שבקצה השכונה, נשקף ,המבצר׳, בנינה הגדול של הגימנסיה, שהיה גדול הרבה והרבה יותר ממאה וחמשים אמה. בקצור: כבר נבנו לא תשעה אלפים אמה, אלא יותר מכפלים, — ורוכסיה לעודף אֵין. ועיניהם של ערביאי יפו, וביחוד של אבות העיריה, פקוחות ומתמלאות קנאה, והיצר של טובת־הנאה עיניו פקוחות גם הוא. השכונה היפה החדשה של היהודים אינה מניחה לישון. ופתאום, ביום בהיר אחד, בקיץ 1910, באה ועדה מאת עירית־יפו לבדוק ולמדוד שטח הבנינים שנבנו על סמך אותה הרוכסיה הכללית. מודה אני: השתדלנו ככל האפשר להקטין את המדות, ובכל־זאת נמצא שטח הבנין יותר ממה שנאמר ברוכסיה. מיד העמידה הועדה

[1] פרוטוק׳ תל־אביב א׳, 55, ועוד כמה פרוטוקולים שם. — היה נהוג גם מס קבוע מכל קניה ומכירה של קרקע אחוז 1 להוצ׳ הועד. ועי׳ להלן «ספר התקנות הראשון», סעיף נו״ן.

[2] שם, שם, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65.

פנים של אימה, גזרה להפסיק את עבודת הבנין ופסקה: עיר שלמה היא זו ולבנין עיר נחוץ פירמן מיוחד מאת השולטן בכבודו ובעצמו, ולא רוכסיה של בלדיה...

«התחיל משא־ומתן, והוא נמשך כמה ימים. בעקר, עמדו על המקח. לסוף נשתוינו: תשלום נוסף לעיריה והוצאות שלא מן המנין; סך־הכל—כך וכך. ומשום שהפוסקים התקשו בדבר, שמא באמת אין העיריה רשאית להוציא על דעת עצמה, ולא על דעת סטמבול, רוכסיה לשטח גדול כזה, שקלו וטרו הרבה והחליטו: לא יתנו רשיון חדש, אלא רק יתקנו את הקודם. אמרו ועשו: לחיכה אחת בלשון (פשוטו כמשמעו!) את הספרה ′9, במקומה רֶשֶׁם אחד: ′19,—והכל שריר וקיָם», — — —

ג.

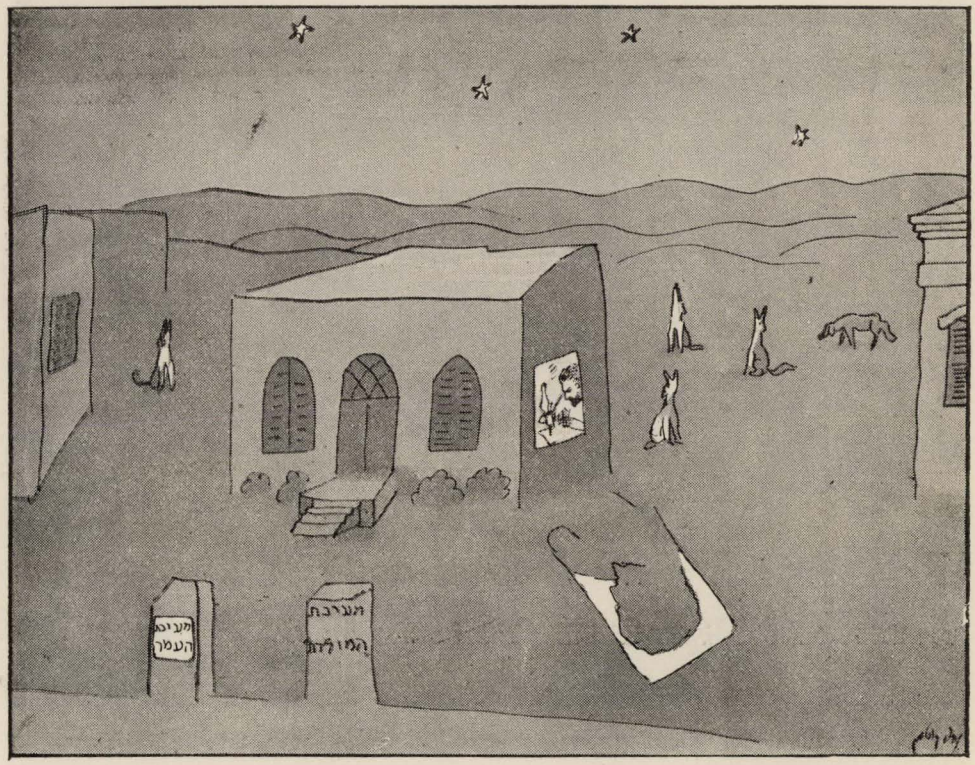

ציור מם; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדוחך» (חזון־לילה) [1].

עינה של הקנאה מרחיקה לראות: עיר שלמה, כרך גדול עתידה שכונה זו להיות. לעת־עתה אינה אלא שכונה, «קָנֶה» שנגעץ בים של חול. בלילות תנים מהלכים בה תחלה היה יללתם מחרידה, ולא אחת טפלה אשה בתינוקה להפיג פחדו. עכשיו כבר

[1] יש שכחה גם לפני עינו של האמן: באותו פרק־זמן, שאנו עומדים בו (סוף תר״ע), לא היה כבר «העומר» (חדל לצאת בסוף 1908), ועדיין לא היתה «המולדת» (התחילה לצאת בניסן תרע״א). לעומת זה נתרקמו ביפו—תל־אביב באביב תר״ע שתי הוצאות־ספרים בבת־אחת: «יפת» לדברי־תרגום ו«ברקאי» לכל סוגי הספרות העברית. עי׳ «הפועל הצעיר» גומר 15 ונומר 16 לאותה שנה. «יפת» הוציא שלשה קובצים; «ברקאי» לא הוציא, כמדומני, כלום.

גסה האוזן ביללתם, ואפילו איש־הספר וקסת־הדיו, המאחר שבת, לא יפסיק ממשנתו בגללה. יילילו וילכו להם; לא יָרעו ולא ישחיתו. —

החול כבד מאד, «וכשבא רבי חיים נחום ליפו והלך לראות את השכונה היהודית החדשה, את תל־אביב, ואת בנין הגימנסיה, לא יכול להגיע לשם בעגלה, כי טבעו אופניה בחול, והוא ובני לויתו הוכרחו ללכת ברגל מרחוב שכם (עכשיו רחוב יפו־תל־אביב) עד סוף רחוב הרצל. ובשובו משם עיף ויגע ונכנס לביתו של דיזנגוף נאנח ושאל: ,מה ראיתם לבנות את שכונתכם במדבר חול זה?'»[1] — לא היו ימים מועטים והתחיל הָרצוף. הוחל כפי שהוסכם: רחוב הרצל—אבנים שלמות, חזקות; שאר הרחובות—

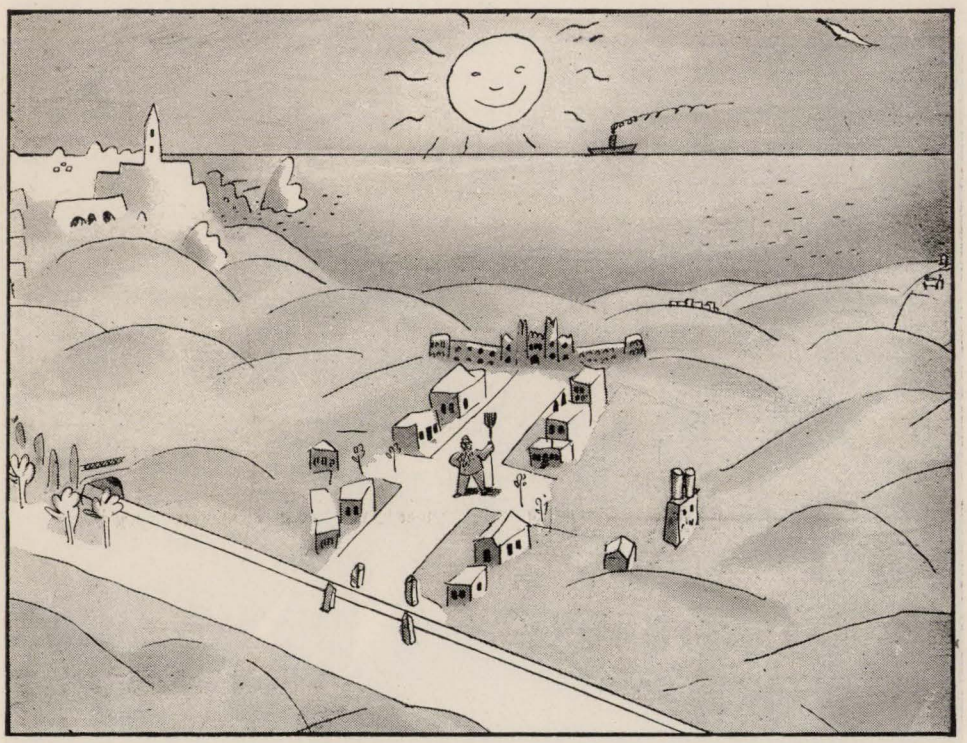

ציור מא; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» (שמואל הגר נלחם בחול).

צרורות. וכבר ברור הדבר, שתקון זה יעלה יותר מכפי שהיה במחשבה תחלה, והועד כבר מוכן לעמוד לדין ולקבל את דברי הטרוניה והקובלנה, אשר ימטירו עליו בשביל שאינו חס על ממונם של שולחיו. ותל־אביב אינה עדיין אלא «קנה» קטן בים־החול הגדול, וכיון שרוח מנשבת, מיד ירום החול ויכסה את החלקה הכבושה, כאלו יאמר להנקם מאת המורדים בשלטונו ואת פועל־ידם יבקש לקבור תחתיו. עוד פעם פעמים תחזק הרוח ועקבותיהן של החלקות הכבושות לא יִוָּדעו, ואלפי הפרנקים יַצאו לבטלה. עמדו ומסרו את גורלו של הָרצוף בידי שמואל הַגֵר. ושמואל נאמן מאד, לא ייעף ולא ייגע, המטאטא

[1] ד. סמילנסקי, «לקראת יובל העשרים», «הארץ» 2955.

מידו לא ימוש ומלחמה לו בחול מן הבוקר עד הערב. וראה זה פלא: עתים הוא המנצח...

ולא לחנם הִפְלוּ בין רחוב הרצל ובין שאר הרחובות: רחוב זה הוא עורקה של תל־אביב. מי שמגרש לו כאן — זכיה גדולה היא לו. כאן עתידה כל אמת־קרקע שתיקר שבעתים. ויש אומרים: שבעים ושבעה. כאן יש כבר גם בית אחד או שנים של שתי קומות. אבל גם כאן לא נכחדה עדיין הַנְּשַׁמָּה, והמגרשים המופקרים לחול, לקוץ ודרדר מכאיבים את העין. ויש אשר יסור הנה אדם מן החוץ ועין אין לו להציץ אל תחת מסך העתיד, ורק את אשר לפניו, בד׳ אמותיו הצרות, יראה, ותמה יתמה: הכזה יהיה הרחוב, אשר שמו של הרצל נקרא עליו? —

ציור מב; רחוב הרצל — 1910.

ומימין לרחוב הרצל — «הבולבר». עוד מעט ויִקָּרא שמו בתל־אביב — «שדרות־רוטשילד». על שם סופו יִקָּרא כך. לעת־עתה אין בו לא שדרות ולא אילן יחידי, ואפילו לא חתימת־דשא. כלו חול תחוח, מקום שאינו ראוי לבנין ו«בעל־כרחו» נעשה «בולבר»[1]. וכיון שבולבר הוא יש קופצים עליו לעשותו מרכז לגאזוז, לגלידה וכדומה מן הדברים שאדם בארץ־ישראל רבת השמש והחום מתאוה אליהם. הפרוטוקולים מספרים על כמה אנשים, שבקשו לקבל רשיונות לקיוסקים בבולבר, והועד סרב[2]. מה טעם סרב—לא נאמר. אולי היה גם בסרוב זה משום אותה הדעה, שכבר שמענוה מפי שנקין ואחרים: מטבורה של השכונה יש להרחיק את החנות ואת הדומה לחנות. ברם, סוף־סוף לא עמד הועד בנסיון והוא עצמו בנה בפתח הבולבר «קיוסק למכירת משקאות קרים, אבל לא חריפים»[3], השכירו לשנתים בשכר של מאה ועשרים וחמשה פר׳ לשנה וקבל כל דמי־השכירות — מאתים וחמשים פר׳ — מראש ובבת־אחת[4].

---

1 עי׳ לעיל פרקי «אחוזת־בית», סוף עמ׳ 106.

2 פרוטוק׳ תל־אביב א׳, 36.

3 שם, שם, 42.

4 שם, שם, 48.

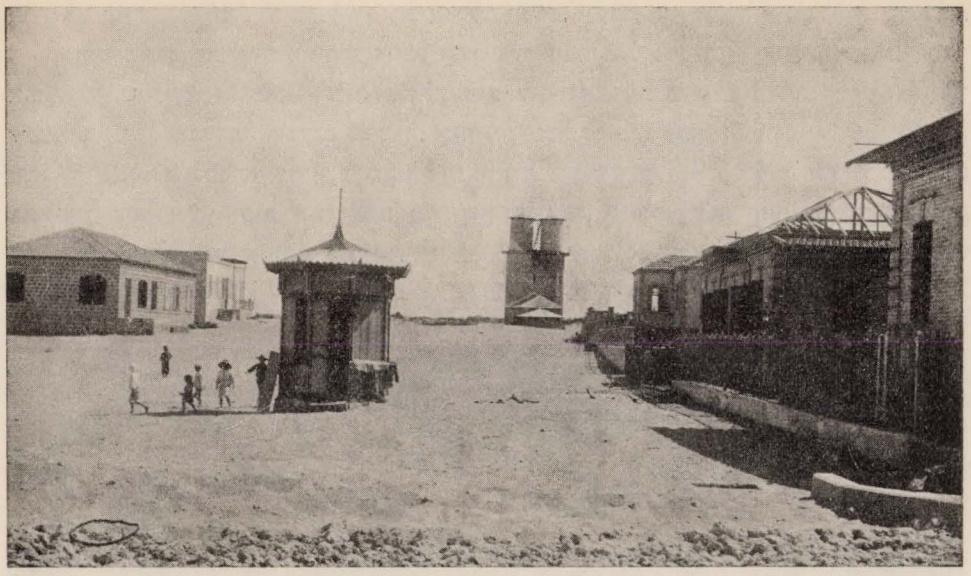

ציור מג; שדרות־רוטשילד («הבולבר»)– 1910.

וכל חייה של תל־אביב פנימה חיי שכונה המה עדיין. דומה, כאלו משפחה אחת גדולה יושבת בשכונה הקטנה הזאת. אין כאן איש, אשר יתמה עליו חברו וישאל: «מי הוא?» – איש־איש יודע את כל תושבי השכונה למקטן ועד גדול. ולא רק יודע, אלא גם

ציור מד; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» (בימים ההם).

חי את חייהם עמהם. שמחה כי תהיה במעונו של מי־שהוא, והיו כל תושבי השכונה בעלי־השמחה; אסון כי יקרה, חלילה, בביתו של מי־שהוא, והיו כל תושבי השכונה אחים לצרה[1]. ובבוקר־בבוקר, בצאת הד״ר חיסין, האהוב על הכל, לפעלו ולעבודתו, רוכב על חמורו, שְׁמְשִׁיָתוֹ הידועה בידו ומקטרתו המפורסמת בפיו, ונהרו אליו הכל לברכו בברכת הבוקר, והלכו אחריו גם מן הערבים אשר בסביבה לפקוד אותו לשלום ולבקש עצה ורפואה מפיו.

ושכונה קטנה זו חבה מיוחדת נודעת מאתה לרנה ולנגינה. לא יהיו ימים מרובים ואורח־ז׳ורנליסטון, שעלה לזמן־מה מאמריקה לארץ־ישראל וראה את תל־אביב בתחלת

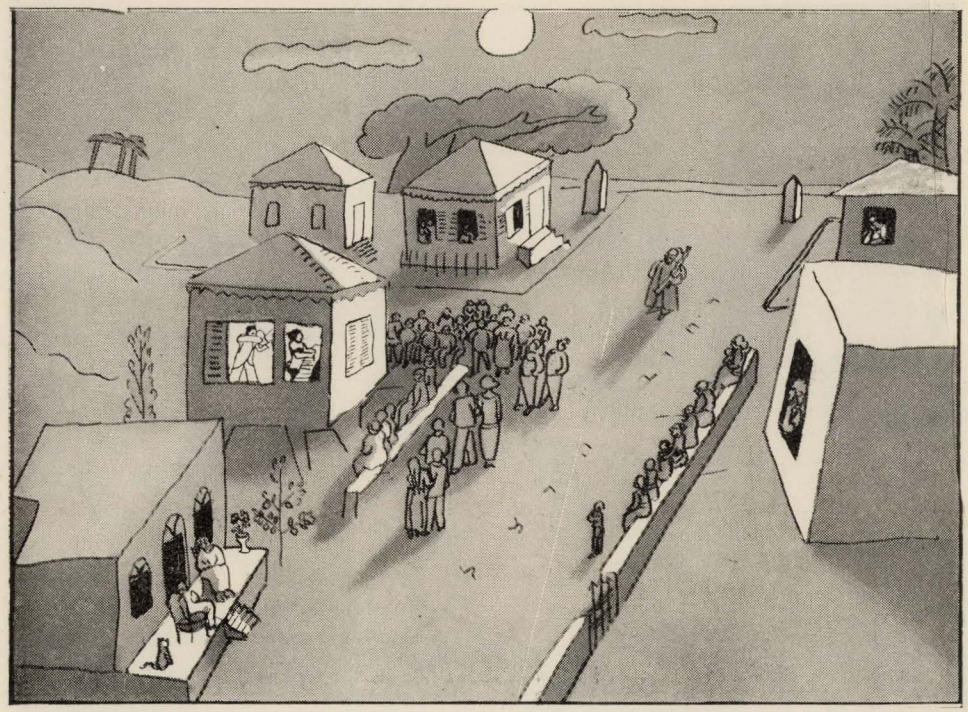

ציור מ״ה; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» (בליל ירח ומוסיקה).

התהוותה, יספר עליה, שעם ערב «בוקעים ועולים מתוך כל חלונותיה וגזוזטראותיה גלי רנה ונגינה, פסנתרים, כנורות, קתרוסים וכל מה שלבכם חפץ, פעמים יחידאות, פעמים צְמִדוֹת וּשְׁלָשׁוֹת, ופעמים גם מקהלות שלמות»[2]. ואין צורך להדגיש את המובן מאליו, שהרבה מן הגוזמה יש בתאור זה, אבל אמת הוא הדבר, שתל־אביב הצעירה אוהבת מוסיקה. וכשיסדה המנוחה שולמית רופין בתחלת נובמבר 1910 ביפו את בית־הספר הראשון למוסיקה בארץ־ישראל (בית־הספר «שולמית») שמחו עליו צעיריה של תל־אביב וצעירותיה שמחה גדולה. ויש אשר יבואו לתל־אביב מוסיקאים פרופסיונלים וערכו שם קונצרט, והיה אותו ערב חג לשכונה כֻּלה. אלא מה, אין בשכונה אולם דַּי הכיל כל הבאים אל הקונצרט,

[1] עי׳ מרדכי בן־הלל הכהן, «עולמי» ד׳, פרק כו.

[2] לואי מילר, «אלטע און נייע פאלעסטינא», ניו־יורק 1912, עמ׳ 123.

ואולמה הגדול של הגימנסיה עדיין סגור ומסוגר, כי לא נגמר עוד שִׁפּוּצוֹ? אין בכך כלום. שמים בהירים ואויר צח וחם נתן אלהים לארץ־ישראל ושעות שלמות אפשר לעמוד ולשבת ברחוב הרצל בחוץ ולשמוע אל הרנה ואל הנגינה...

אם יש דבר, הפושט מעל תל־אביב כתונת־ילדותה ומלבישה מעיל־בגרות—הגימנסיה היא זו, ויפה עשו שנקין ווַיס, שהעמידו על דעתם ורצונם לבנות את הגימנסיה כאן, ולא ביפו[1]. הבנין גדול ונאה אפילו לעיר. עַד לו לא ידע הישוב היהודי החדש בארץ בנין צבורי, העולה מאה וחמשים אלף פרנק. הוא הראשון. בתחלת הקיץ של תר״ע הונחה אבנו האחרונה, כשלשה חדשים אָרך שִׁפּוּצוֹ מבית ומחוץ, ובאלול כבר שִׁכֵּן בחדריו

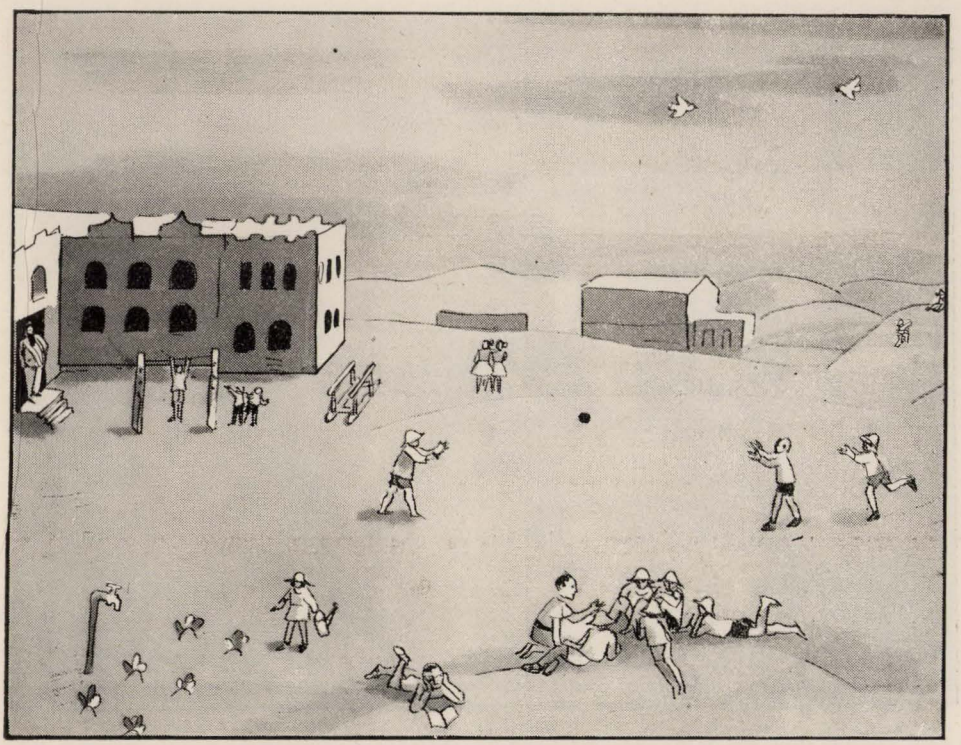

ציור מו; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב בילדותך» (בית־נעורינו).

ובאולמיו את הגימנסיה, שעברה לכאן מיפו. אותה שעה כבר היו לה אחד־עשר מורים ושתי מורות, מאה ושבעים ותשעה היו תלמידיה ותלמידותיה[2], ומיד נעשתה היא מרכזה של השכונה כֻּלה. אורח כי יבוא לתל־אביב והלך קודם־כל לראות את הגימנסיה. אספה כי תִקָּרא בתל־אביב והיתה הגימנסיה מקומה. ומאין עדיין בתל־אביב בית מיוחד לתפלה, ובאה השכונה בשבת וביום־טוב להתפלל בגימנסיה[3]. אבל בעקר וראשונה, כאן, בבית הגדול

---

[1] עי׳ לעיל פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 94.

[2] מכתב מאת הגימנסיה אלי.

[3] קודם שנבנתה הגימנסיה היו באים להתפלל — גם בימות־החול וגם בשבת ויום־טוב — בביתו של ניסן בלוצרקובסקי אשר ברחוב ליליינבולם, וקצת מתושבי־השכונה היו באים להתפלל שם גם לאחר שנבנתה הגימנסיה. כך קבלתי מאת מר דוד סמילנסקי.

הזה, יבקשו ילדי־ישראל אשר בתל־אביב וביפו תורה, ואם עד עתה הלך הילד התל־אביבי לבקש תורה בבית־הספר אשר ביפו, ילך מעתה הילד היפואי לבקש תורה בגימנסיה אשר בתל־אביב. ולא רק תורה יבקשו ילדי־ישראל בגימנסיה, כי אם גם רְוָחָה לרוחם, מוצָא וחיים לכח־נעוריהם.

והגימנסיה לא רק מחנכת את תלמידיה ותלמידותיה; היא זקוקה גם לשמור עליהם, כי לא תאונה להם רעה. ביתה הוא האחרון בשכונה. ממנו ולמטה עד חוף־הים—מדבר. וזעיר־שם במדבר אהלי־פחים, ובאהלי־הפחים אנשים רעי־לב ורעי־עין יַפריאו, והמה לעשות רעה גם עם ילדים לא יתבוששו. ובלכת איש, כל־שכן אשה, ילד, כל־שכן ילדה,

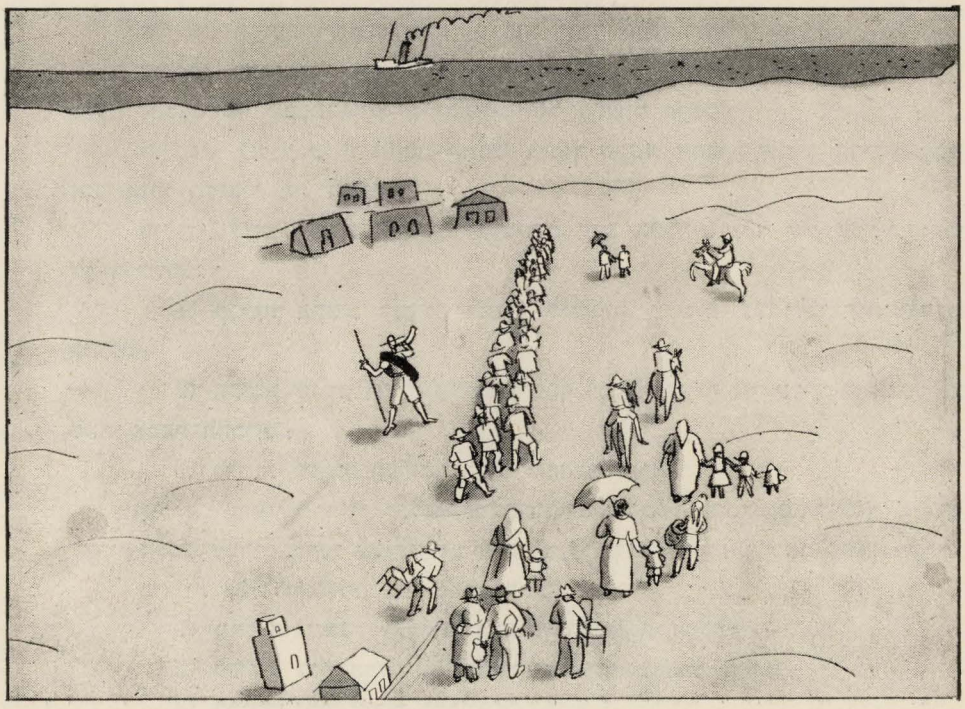

ציור מז: נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» (אל הים).

לרחוץ בים ולהתעדן מטובו תרחף סכנת־הדרך על ראשם. אשר על־כן תקנו תקנה בגימנסיה: כל הילדים יחדו ילכו לרחוץ ומורה בראשם ובשופר יזעיקם, לבל יפרדו אחד הֵנה ואחד הֵנה. ושמור ישמור עליהם המורה, כי לא יפגע בהם איש משוכני האהלים לא בהליכתם ולא בחזירתם[1]. ובצאת עדת הילדים מן הגימנסיה ללכת אל הים ימשכו אחריה גם הורים וסתם תושבים, מי ברגל ומי רכוב על חמור, מי אלונטית מתחת לבית־שֶחיו להסתפג, ומי כסא בידו לנוח על שפת־הים. ככה ילכו כֻלם יחדו וככה ישובו בשלום איש לביתו וילד לאביו ולאמו.—

---

[1] קבלתי את הדברים מאת אחד מן המורים הראשונים של הגימנסיה, מר צבי נשרי, וכך ספר לי גם מר א. לובראני, שהיה תלמיד הגימנסיה בעת ההיא.

ד.

בראשית תרע״א (סוף 1910) מסר מרדכי בן־הלל הכהן לועד את התקנות, שחבר על־פי בקשתו,[1] והועד הגיש אותן לאספה הכללית לדון עליהן. ואולם, עד שנגיע לתקנות אלו רואה אני להביא את התקנות הראשונות, «הַפְּרֶהיסטוריות», שחבר הד״ר רופין. הן נשתמרו בארכיון של המשרד הארצישראלי, והואיל ולא היה בידי להביאן במקום הראוי להן, בפרקי «אחוזת־בית»[2], נראה לי להביא אותן כאן, כדי לעשות להן שמירה גם בספרנו. ואלו הן:

א. תקנות האגודה אחוזת־בית.

סי׳ א׳. תעודת האגודה היא — יסוד רובע יהודי מודרני ביפו.

סי׳ ב׳. החתומים מטה[3] יכולים להיות חברי האגודה; קבלת חבר חדש טעונה הסכם של אספת־החברים ותשלום של חמשים פרנק.

סי׳ ג׳. לא רכש לו החבר החדש במשך שלשה חדשים מגרש ברובע—אֵבֵד את זכותו והפסיד את תשלומו.

סי׳ ד׳. לשֵׁם הנהלת הענינים מעמידים להם החברים ועד של שבעה. ואלו הן חובותיו:

1) קביעת תקציב לנקיון, למאור, לשמירה, לקשוט־גנים ולהוצאות כלליות אחרות;

2) חתימת חוזים. חוזה על סכום־כסף למעלה מאלף פר׳ טעון הסכם תחלה מאת אספת־החברים;

3) קריאת אספות־חברים והכנת ההחלטות להן.

סי׳ ה׳. הועד רשאי לקרוא אספת־חברים כל־שעה שיראה צורך בכך, וחָיָב לקרוא אספת־חברים במשך עשרים יום כשתבוא על כך הצעה בכתב מאת עשרה חברים.

סי׳ ו׳. ואלו חובותיה של אספת־החברים:

1) מַתַּן חוקי־בנין וקביעת תקציבי ההוצאות הכלליות;

2) קביעת דיני־ההיגיינה ומשטרי־התנועה ברובע החדש;

3) בחירת ועד ופִּטוּר ועד;

4) בחינת מעשיו של הועד ומתן הוראות־של־חובה לו.

כל ההחלטות של אספות־חברים דַּיָּן רוב־דעות פשוט; יצאה מן הכלל החלטה על פִּטוּר ועד, שהיא טעונה רוב של שני שלישים.

---

[1] עי׳ לעיל פרקי «אחוזת־בית», ראש עמ׳ 132.

[2] בשעה שנכתבו ונדפסו פרקי «אחוזת־בית» לא היו בידי התקנות, שחבר הד״ר רופין. בשיחה עמו שִׁעֵר, שהן שמורות בארכיונו של המשרד הארצישראלי. והלה — כך אמר לי — נמסר לרשותה של ההנהלה הציונית בירושלים. וכשנודע לי, שהד״ר הרליץ התחיל לסדר את הארכיון של ההנהלה הציונית, קויתי למצוא על־ידו את התקנות, אשר אני מבקש (וזהו פרושה של הערה 3 בעמ׳ 96 של פרקי «אחוזת־בית»; ועיי״ש גם עמוד 77, הערה 1). ואמנם הד״ר הרליץ מצא והמציא לי אותן. הן כתובות גרמנית, ולפי המחיקות המרובות שבכתב־היד יש לדון אותו כטיוט. אם אלו הן כל התקנות, שחבר הד״ר רופין, או רק מקצתן — לא הוברר לי.

[3] מכאן משמע, שהחברים הראשונים הוצרכו לחתום על התקנות.

סי׳ ז׳. החברים חיָבים לשמור ולקים את חוקי־הבנין, את דיני־ההיגיינה ומשטרי־התנועה, שהוחלטו מאת אספות־החברים. חבר המסרב לשמור ולקים רשאי הועד למנוע ממנו זכות השמוש במסדרים הצבוריים, ובפרט במסדר המים, אף רשאי הועד להטיל עליו קנס־ממון.

סי׳ ח׳. מכר או השכיר חבר את ביתו לאחר, אין לו לבעלים החדשים זכיותיו של הקודם, וביחוד זכות השמוש במסדרים הצבוריים, אלא אם־כן בקש תחלה שיקבלוהו לחבר ובקשתו נעשתה.

סי׳ ט׳. החלטה על בטול האגודה טעונה רוב של שני שלישֵי דעות באספת־חברים, שהוכרז עליה ועל סדר־יומה לפחות שמונה ימים קודם לכן.

ב. חוקי־בנין.

סי׳ א׳. חבר אינו רשאי להתחיל בבנין ביתו אלא אם־כן הגיש תחלה לועד תכנית שֶׁתֻּכַּן ארדיכל וגם הודעה מפורטת על חמרי־הבנין, שהוא אומר להשתמש בהם, והועד הסכים. חבר האומר לבנות את ביתו לפי אחת התכניות, שהאגודה עצמה מציעה בהסכם אספת־החברים, — אין הוא טעון הסכם הועד.

סי׳ ב׳. שום חבר אינו רשאי לבנות,—יהיו הבנינים מה שיהיו,—יותר משלש עשיריות של שטח אדמתו.

סי׳ ג׳. כל מגרש צריך שיהיו לו כלפי הרחוב גִּנָּה רחבה שלשה מטרים וגדר. הַגִּנָּה והגדר צריכות להיות מתוקנות תמיד כל־צרכן. לא קיֵם החבר חובה זו — רשאית האגודה לתקן את הגנה ואת הגדר על דעת עצמה ולגבות ממנו את יציאותיה.

הרבה דנו האספות הכלליות בשעתן על התקנות הללו של רופין, גרעו מהן והוסיפו עליהן, כמסופר לעיל בפרקי «אחוזת־בית» [1], אבל ברובן הגדול נתקבלו והן שמשו עד עתה. עכשיו, כשהוגשו לדינה של האספה הכללית התקנות שחבר מרדכי בן־הלל הכהן, נתעוררה שאלה פרינציפיונית: אם יש בכח תקנות חדשות לבטל את הקודמות? פרושה של השאלה היה: אם קימת אגודת אחוזת־בית לחוד ושכונת תל־אביב לחוד, או שהראשונה כבר עברה ובטלה מן העולם ונבלעה לגמרי בשניה? וזו היתה שאלה לא רק להלכה, אלא גם למעשה. ראשית, אם יָשְׁנה עדיין לאגודת אחוזת־בית בעולם, הרי לא כל החברים של שכונת תל־אביב, אלא רק אלו מהם שהם בכלל חברי אחוזת־בית רשאים לדון ולהחליט על גורלן של התקנות הקודמות. ושנית, — והיא עקר, — אם קימת עדיין אגודת אחוזת־בית, אין חברי תל־אביב החדשים יכולים לזכות בשבח, שהשביחה האגודה מיום שנוסדה ועד שהולידה את תל־אביב. אחרי כמה וכוחים הוחלט ברוב דעות של עשרים ושתים כנגד שש, שתל־אביב היא יורשתה של אחוזת־בית לכל דבר והמורישה כבר אין לה שום קיום בעולם [2]. היתה עוד שאלה פרינציפיונית: אם להשוות את זכיותיהם של «התושבים» לזכיותיהם של «האזרחים» (עי׳ להלן בתקנות), או להגביל את זכיותיהם

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 96.

[2] פרוטוק׳ ראשונים ג׳, 21, עמ׳ א׳.

של הראשונים לגבי אלו של האחרונים? היה מי שאמר: «אנחנו נשאנו וסבלנו רבות עד שהגענו לְמַה שהגענו, ופתאום אנו נעשים דמוקרטים עד כדי כך, שמוסרים הכל בידי התושבים». היה מי שאמר: «אם ליתן זכיות לתושבים, הרי רק לאלו שישבו בשכונה לכל־הפחות שנה אחת». אבל היה גם מי שאמר: «צריך ליתן לתושבים גם זכות הבחירה הפאסיבית, משום שיש בהם אנשי־מרץ, המוכשרים לעזור לנו הרבה, ולמה נדחה אותם?»[1] — כיצד הוכרעה שאלה זו, יראה הקורא להלן, בתקנות.

האספה הכללית, שדנה על התקנות, ארכה שלשה עֶרָבִים: ב׳, ג׳ וד׳ כסלו (תרע״א). בתחלת האספה של הערב הראשון ישב בראש מרדכי בן־הלל הכהן, ובסופה — דיזנגוף, והוא שישב בראש גם בשני המשכיה[2]. אחרי כל הוכוחים המרובים והשנויים והתקונים המעטים, שנעשו בטופס שהוגש מאת מרדכי בן־הלל הכהן, נתקבלו התקנות ונדפסו בחוברת מיוחדת, לאמר[3]:

א. אזרחים, תושבים ושכנים.

א) כל איש ואשה מעשרים שנה ומעלה, אשר לו בית או מגרש בתוך השכונה תל־אביב, נקרא אזרח השכונה, נהנה מכל הזכיות ונושא את כל החובות של האזרחים.

ב) כל איש ואשה מעשרים שנה ומעלה, השוכר בתל־אביב לכל הפחות למשך שנה שני חדרים ומטבח, או מי ששוכר נכסי הצבור של השכונה, נקרא תושב נהנה מכל הזכיות ונושא את כל החובות של התושבים.

הערה: השוכר חדר או שני חדרים בלי מטבח מיוחד נקרא שכן.

ב. הזכיות והחובות של החברים.

ג) על האזרחים והתושבים והשכנים מוטלת חובה לשמור את כל נכסי הצבור לבלי יתקלקלו ולבלי ימעט ערכם.

ד) האזרחים הם בעלי השכונה: להם שייך כל הרכוש והם אחראים בעדו; הם בוחרים ונבחרים לכל משרות ההנהלה של השכונה.

ה) התושב משתתף באספות הכלליות של הצבור ויש לו דעה מכרעת בכל אותן השאלות, השייכות למסים שהוא משתתף בהם.

הערה: התושב נבחר לכל משרות הצבור, מלבד ועד ההנהלה.

ו) אין רשות לכל אזרח, או תושב, או שכן לאמר: אין ספר התקנות הזה ידוע לי, או התקנות נתקבלו בלי הסכמתי.

ז) הזכות לכל אזרח או תושב להציע לפני האספה הכללית שנויים בספר התקנות של השכונה.

---

[1] פרוטוק׳ ראשונים, 19, עמ׳ ב׳.

[2] שם, שם, 19, עמ׳ א׳ — 26, עמ׳ א׳.

[3] הטופס של מר כהן אין בידי. לפני רק החוברת המודפסת. המציאה לי מר כהן. חוץ מן השער והעמוד החלק שאחריו יש בה עוד ששה עמודים. מדתה: $22^{1/2} \times 14$ ס״מ. ומפני חשיבותו של דוקומנט זה אני מביאו כאן כלו כמו שהוא, אות באות.

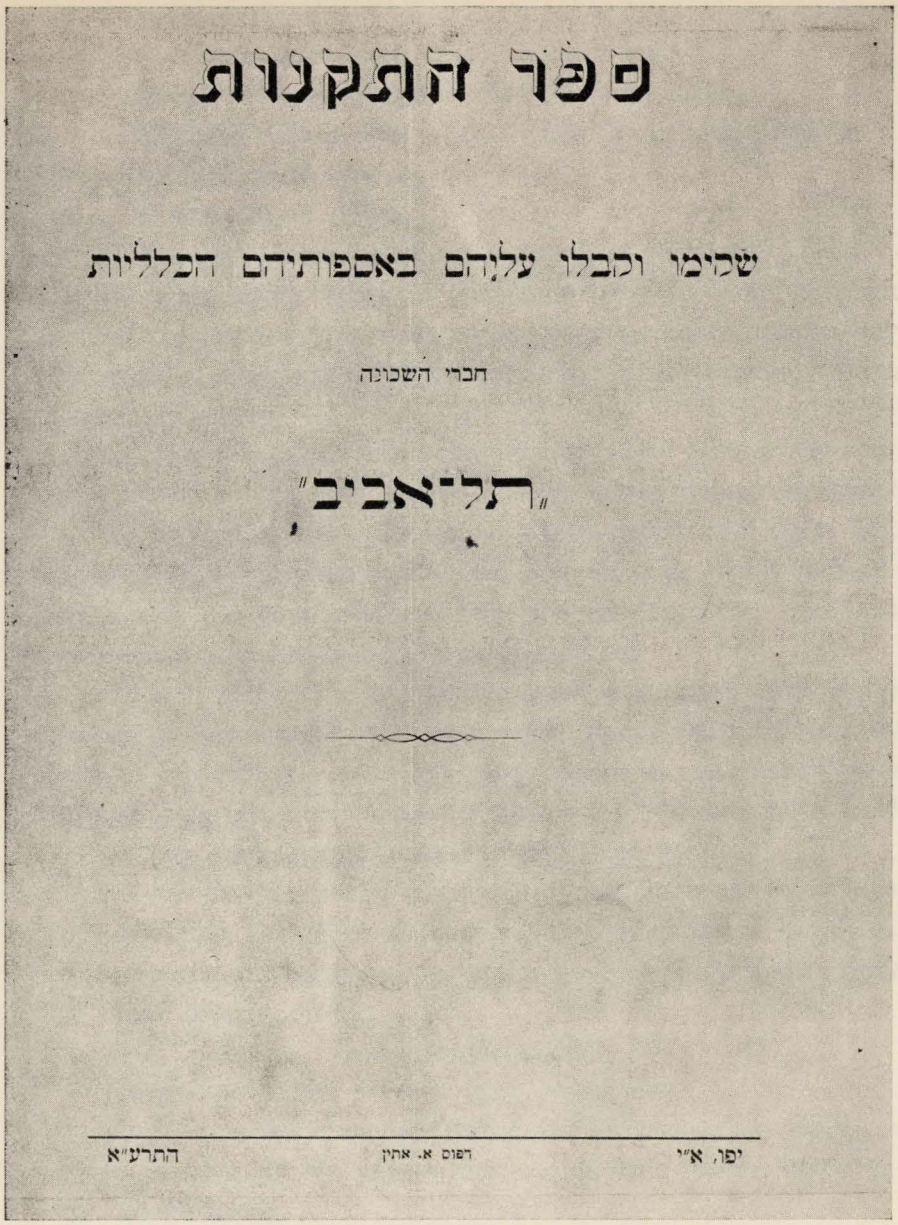
ספר התקנות

שמימו וקבלו עליהם באספותיהם הכלליות

חברי השכונה

„תל־אביב"

יפו, א"י רפוס א. אתון התרע"א

ציור מח; השער של ספר־התקנות הראשון לתל־אביב.

ג. הנהלת השכונה.

ח) עניני השכונה מתנהלים על־ידי: א) אספות כלליות של האזרחים והתושבים; ב) ועד מנהל; ג) ועד בקורת.

ט) האספות הכלליות מתחלקות לתדירות ולא־תדירות[1].

[1] סוף עמ' ג.

י) האספות הכלליות התדירות מתאספות בכל שנה באחד מימי חנוכה ועוסקות:

1) בבקורת חשבון הועד המנהל של השנה הקודמת;

2) בקביעת תקציב ההוצאה וההכנסה של השנה הבאה;

3) בבחירת חברים חדשים להועד המנהל ולועד הבקורת ופטורם;

4) בשנוי תקנות השכונה;

5) קבלת חברים חדשים;

6) החלטות להרחיק אזרחים, תושבים ושכנים (סימן נ"ה).

יא) אספות כלליות לא תדירות נקראות בכל עת שימצא הועד המנהל לנחוץ, או לכשידרשו עשרים אזרחים ותושבים בכתב מאת הועד המנהל ולבאר (כפי הנראה צ"ל: «ויבארו». — א.ד.) בכתב את סבת דרישתם זאת, או לכשתבוא דרישה מאת כל חברי ועד הבקורת.

יב) שבוע קודם האספה הכללית התדירית הועד המנהל מודיע על יומה ושעתה ומקומה במודעות מיוחדות ברחוב השכונה ובמודעות מיוחדות לכל האזרחים והתושבים.

יג) כל אזרח או תושב שלא בא אל האספה הכללית דעתו בטלה, והאספה הכללית קובעת את החלטותיה ובוחרת חברי הועד אם אך היו נוכחים ששים אחוזים מהאזרחים. לא באו חברים במספר כזה הועד קורא אספה שניה בעוד שבוע והאספה ההיא מחליטה ובוחרת באלה החברים הנמצאים נוכחים.

יד) הועד המנהל נבחר מן האזרחים במספר שבעה אנשים לשנה אחת והוא מנהל את כל עניני השכונה: שוכר פקידי העדה ופוטרם; משגיח על רכוש העדה; מכלכל את כל מוסדותיה; קונה ומוכר נכסיה הצבוריים; נותן בחכירה זכיותיה ומוציא מן הקופה כספי הצבור בהתאמה לתקציב הקבוע ולהחלטות האספה הכללית.

טו) הועד המנהל הוא בא כחה של השכונה לכל דבר.

טז) ועד הבקורת נבחר מן האזרחים או מן התושבים במספר שלשה אנשים. הרשות בידי הועד לבקר תמיד את ספרי החשבונות של ועד המנהל ואת כל כתביו והחלטותיו ולהציע (כפי הנראה צ"ל: «ולהרצות».—א. ד.) על אודות הבקורת בישיבות הועד המנהל ובאספות כלליות.

ד. מסי השכונה.

יז) מסי השכונה נחלקים למסים בממון ולמסים בגוף.

יח) בממון — האזרח והתושב משלמים את חלקם בהוצאות השכונה, כפי ההערכות השנתיות של ועד ההנהלה, כמו: הספקת המים, שמירה, הנהלה, נקיון, וירקא והוצאות כלליות[1].

בגוף — להשתתף בשמירת השכונה ובעבודה בתור נושאי משרה כפי הבחירות של האספות הכלליות או של ועד ההנהלה.

יט) חובת השמירה חלה על כל איש מגרי השכונה, מן עשרים שנה ומעלה.

כ) תושבי השכונה מחויבים לשמור בעצמם בלי כופר תמורת השמירה. יוצאים מן הכלל: זקנים, חולים והבתים שאין בהם גברים, שעליהם (כפי הנראה צ"ל: «ועליהם».—א. ד.) לשלם כופר שני פרנקים בעד כל תור.

[1] סוף עמ' ד'.

כא) החברים הולכים לשמור עפ״י הזמנות ועד השמירה, הנשלחות לכל אחד שני ימים לפני תורו; במקרים יוצאים מן הכלל הרשות בידי הועד להזמין גם בעצם יום התור.

כב) אם מפני איזו סבה יוצאת מן הכלל אין לחבר היכולת למלא את חובתו בליל תורו, עליו להודיע לועד השמירה ביום קבלת ההזמנה, ואם הועד ימצא את הסבה למספקת, דוחה הוא את תורו ללילה אחר.

כג) ואם בכל זאת ימצא חבר שלא ימלא את חובתו בשמירה, הרשות ביד ועד השמירה בהסכם ועד השכונה להטיל עליו קנס.

כד) ליל השמירה נחלק לשתי אשמורות, ועל ועד השמירה להחליט מספר החברים השומרים בכל לילה.

כה) החברים אשר שמרו עפ״י הסדר האלפא־ביתא באשמורה הראשונה, שומרים בתורם הבא באשמורה השניה; ולהיפך.

כו) על החברים השומרים להודיע לועד השמירה על כל מקרה של מעילה מצד השומרים השכורים.

כז) אסור למי שיהיה להשמיע בלילה קול של צפצוף, המפריע את סדר השמירה מבלי סבה מספקת לזה.

ה. חוקי הבנין.

כח) קודם לבנין מחויב החבר להגיש תכנית בנינו למראה עיני הועד.

כט) אין לכסות בנינים יותר משליש של שטח המגרש.

ל) המרצפות (כפי הנראה צ״ל: «המרפסות».—א. ד.) של אבנים נחשבות כבנין אפילו אם הן בנויות לא יותר ממטר אחד בגבהן, אם יש עליהן גג.

לא) כל בנין צריכים להרחיקו מהגבול של שכנו לא פחות ממטר אחד; המרצפות (עי׳ הסעיף הקודם.—א. ד.) נחשבות בענין זה כמו הבית עצמו. מן גבולי הרחובות צריכים להרחיק את הבתים שני מטרים.

לב) הרשות לפתוח בקירות הבנינים המרוחקים מן הגבול כפי הסעיף הקודם חלונות ודלתות כפי הצורך [1].

לג) המדרגות היוצאות לצד הרחוב, האחרונה צריכה להיות בנויה בתוך עובי הגדר ולא מחוץ לגדר על המפסעה. אם ישנן דלתות בתוך הגדר, צריכות להפתח לפנים אל החצר בין הבית והגדר ולא לתוך המפסעה.

לד) אסור להשתמש בכתלי הגבולים של שותפות לבנות אצלם רפת או בית כביסה בלי רשיון השכנים־השותפים בכתלי הגבולים. אם אחד השכנים אינו משתתף בהוצאות בנין הגדר שעל גבולו, אזי אין לו רשות להשתמש כלל בגדר לבנינו.

לה) מי שרוצה לבנות מרתף סמוך לגבול שכנו במקום שבנוי כבר שם בנין, צריך לרשיון מיוחד מהועד, מפני שלפעמים יכול בנין שכזה להזיק להבנין שבנוי כבר.

לו) אין רשות לבנות סמוך פחות ממטר אחד לשכנו רפת או בור של שופכין.

---

[1] סוף עמ׳ ה׳.

לז) מחויבים להצניע את בניני בית־המחראות בגדר סביב או בנטיעות המכסות אותם, והמבוא צריך להיות מצד בעה״ב ולא לצד השכן ומכל שכן מצד הרחוב. לצד הרחוב אסור להעמיד בית־כסא כלל.

לח) בורות של ביה״כ (=בית־הכסא) צריכים להרחיק מהגבול לכה״פ מטר אחד ועשרים סנט., ומן הבתים מרחק חמשה מטרים. הבור צריך להיות בנוי מאבנים, ברוחב של שני מטרים על שני מטרים, ובעומק שני מטרים, שביחד יעלה החשבון של החלל המעוקב לשמונה מטרים. מכסה הבור צריך להיות למטה משטח האדמה על 25 סנטימים (צ״ל: סנטימטרים. — א. ד.).

לט) כל המגרשים צריכים להיות מגודרים לצד שכניהם. הגדרים נבנים(!) על אדמת שני השכנים והוצאות הגדרים בשותפות. אם אחד השכנים איננו מסכים לסבול את הוצאות חלקו על הגדר המשותף(!), אז אין לו רשות להשתמש בשום אופן בגדר, כמו שמבואר בסעיף ל״ד.

מ) אם אחד בונה גדר על גבול מגרש שלא נמכר, אז יש לו הרשות לבנות חצי העובי של הגדר על המגרש הסמוך לו, וכשימכר המגרש חושבים את המדות מאמצע עובי הכותל הבנוי.

מא) סימן כותל של שותפות בהגדרים הבנויים(!) אבן כמו גג משופע משני הצדדים, וסימן כותל יחידי משופע לצדו.

מב) כששכן רוצה להשתמש בהגדר של שכנו שבנוי(!) כבר עפ״י המבואר למעלה, צריך לשלם לבעל הגדר שני שליש משויו(!), ואם לא משלם, אזי נוהגים עמו עפ״י התקנות הנ״ל[1].

ו. חוקי הנקיון.

מג) לכל בית צריך להיות בור לזוהמה ע״י מי הדחה.

מד) אין לבנות בתי הכסא אלא אם שהעבירו לתוכם מים להדחה.

מה) בתי הכסא והבורות צריכים להיות מתוקנים היטב שלא יהא נודף מהם ריח רע. במקרה של קלקול, אם אין בעל הבית מתקן אותם במשך שני ימים, הועד מתקנם ע״ח בעל הבית.

מו) צריך שיהיו הבורות המיוחדים למי שופכין (כמו מי המטבח ושאר מימות מזוהמים) מכוסים היטב. מי הכביסה, מי אמבטיות ושטיפת הרצפות יכולים להשפך בחצר, ובלבד שלא יתהוה ע״י זה בוץ.

מז) בכל חצר וחצר צריך להיות ארגז לאשפה; את הארגז צריך לנקות לכל הפחות פעם בשני ימים. הארגז צריך להיות תמיד מכוסה כדי שלא יגדלו שם זבובים ושאר חידקים.

מח) הועדה הסניטרית חוזרת בכל שבוע ושבוע על פני חצרות השכונה ומשגיחה על מלוי החוקים האלה.

ז. תקנות כלליות.

מט) אין רשות לאזרח, לתושב או לשכן לפתוח בתוך השכונה בית מסחר, בית משתה או מלון וכדומה בלי רשות הועד.

[1] סוף עמוד ו.

נ) כל מכירה של בית או של מגרש צריכה שתתאשר ע״י הועד הלוקח בשכר האשור לקופת הועד אחוז אחד מסכום הבנין (כפי הנראה צ״ל: «הַמֶּכֶר», א. ד.); והוא הדין גם לשכירת דירות וחנויות. ההכנסה הזאת נקצבת בקופת הועד לקרן קימת להוצאה בשביל צרכי צבור קימים.

נא) הרשות בידי הועד לשים מס על כל איש העושה איזה עסק של פרנסה בשכונה, כמו בית אורחים, בית אוכל, מספרה, אפתיקה וכדומה.

נב) אין רשות לאזרח, לתושב או לשכן להפריע את מנוחת התושבים של השכונה ולהרים שאון והמולה ברחובות מאוחר מן השעה 11 בלילה, מלבד חגים וחגיגות כלליות.

ח. קנסים(!).

נב) אם יעבור מי שהוא על אחד הסעיפים של ספר התקנות ועל הפקודות הנשענות על יסוד התקנות האלה, אזי מטילים עליו קנס.

נד) ברשות הועד המנהל להטיל קנס על האזרח עד 50 פר׳ ועל התושב עד 20 פר׳ ועל השכן עד 5 פר׳[1].

נה) האספה הכללית תוכל, מלבד עונש ממון בלי הגבלת סכום, גם להכריח את האזרח למכור את נחלתו ואת התושב או השכן לעזוב את דירתו. החלטות של גרושין האספה הכללית מחליטה רק אם הועד יגיש לפניה החלטה של כל חברי הועד, ואחרי שתבוא על זה הסכמה בחתימת ידיהם של שמונים אחוזים ממספר החברים.

ט. תקנות לעולם.

נו) אסור לאזרח לבנות בנינים על יותר מכדי שליש של שטח מגרשו.

נז) הרחובות וגן השכונה ומגרשים שנועדו לתועלת הצבור המה קניני כל השכונה כלה, ואסור לכל אספה כללית שתהיה למכור אותם ליחידים ולבנות עליהם בתים לשבת.

ה.

כיון שנתן פתחון־פה לשטנה, פערה פיה לבלי־חוק. תושב הארץ ובקי בעניניה כתב בסוף חורף תרע״א דברים ברורים:

«יש בארץ־ישראל הרבה ערבים נוצרים, חניכי בתי־הספר של הישועיים והמסיתים, ובלבם נטעו בכונה שנאה לעם־ישראל. הללו הם ראשי שונאינו בארץ. מהם יוצאות כל המחאות כנגד הישוב היהודי, הם המעמידים קול־זועות והם המזהירים על סכנת הציונות והיהודים הזרים. הערבים הנוצרים קוראים זה כבר לשנאה אל היהודים — — — הם עומדים וצועקים בקולי־קולות, שמאות אלפי יהודים עולים על ארץ־ישראל, וכיון שקנה יהודי חלקת־אדמה קטנה, מיד הם באים ומכריזים, שהיהודים כובשים כל הקרקעות ועוד מעט וכל הארץ תהיה של יהודים. הצעקות האלה עושות רושם ומשפיעות על ההמון וגם על המשכילים המושלמים. — — — רוב העתונים, גם אלו היוצאים בארץ־ישראל ובסוריה וגם עתוני־מצרים, שיש להם מהלכים בארץ והשפעה גדולה על קוראיהם, מתיחסים באיבה לציונות ורואים

[1] סוף עמוד ז.

בה סכנה לערבים ולממלכה התורכית. – – אנחנו קוינו לשעה הגדולה, שהתורכים יַעֲשו עם חפשי ואפשר יהיה לדבר על הציונות עם באי־כחו ונבחריו. והנה באה אותה השעה הגדולה, ובפעם הראשונה דברו בפרלמנט התורכי על הציונות — ויצאנו מן הפרלמנט בפחי־נפש»[1]...

לא רק בפחי־נפש, אלא גם בידיעה ברורה, שהשטנה הצליחה וכבר הרעילה גם את הפרלמנט התורכי. «תורכיה הצעירה לא תרשה לציונים עד העולם לקַיֵם את מחשבתם, לא במקצוע המדיני ולא במקצוע אחר»,–כך מסר מודעה בפרלמנט קיאזים נאמי, אחד מראשי המשפיעים של בעלי «אחדות וקדמה», והוא גם הוסיף: – «תורכיה לא תסכים עד העולם שיתרכזו היהודים בפלשתינה; היא צריכה לראות את הנולד ולהרחיק את האויבים מתוכה». כמעט בלשון זו דבר גם חאקי־פחה, ראש־הויזירים, אלא שהוא התנחם ונחם גם את חברי הפרלמנט, «שהציונים הם רק קומץ־אנשים בעלי־הזיה». צירי־ירושלים היו גם הם מראשי־המדברים כנגד הציונות בפרלמנט, ו«האגודה הלאומית העותומנית» — פרוש: האגודה הלאומית הערבית — שביפו נזדרזה אף היא ושלחה לפרלמנט טלגרמה של מחאה כנגד «הזרים», המסכנים את «שלמותה של הממלכה העותומנית» וחורשים עליה רעה. ולא פעם אחת, אלא כמה פעמים עמדה הציונות בימים ההם לדין בפרלמנט התורכי, ומדי פעם בפעם «יצאנו מן הפרלמנט בפחי־נפש», וכאמור, לא רק בפחי־נפש, אלא גם בוַדָאות, שעל הציונות אין עוד לדבר גם עם «באי־כחו ונבחריו של העם החפשי». ולא נתקררה דעתה של השטנה עד שהעטתה עליה גם את כֵּעוּר הַגְּוָלות של עלילת־דם[2]...

והואיל ודומה היה, כאלו האניה מחֻשבת להשבר, לא אֵחרו לְהָגָלות גם אלה, שלפי טבע־ברייתם הם הראשונים לברוח. דוד פריסקו–אדם לא בלי־שם בעתונות ההישפניולית ולא בלי־השפעה ביהדות הספרדית — היה הראשון לידות בפרהסיה אבן בציונות, — כביכול, בשמה של היהדות העותומנית. אחריו החזיק גם פראנקו חתנו, אף הוא עתונאי, ומשבוע לשבוע נשפכו ב«אל־טמפו», עתונו ההישפניולי של פריסקו, קיתונות של שטנה על הציונות, שסכנה היא לתורכיה וסכנה גם לישראל, ופעמים לא היה בין שטנה יהודית זו ובין השטנה הלא־יהודית כמעט ולא־כלום. ואף השטנה היהודית השפעה היתה לה: חבורה יהודית סלוניקאית – «קלוב דֶז אינטים» – פרסמה כרוז של קטגוריה כנגד הציונות, בתי־הספר של «האליאנס» בקושטה נלחמו מלחמת פומבי באגודת «מכבי», משום שחשודה היתה על הציונות, והדברים הגיעו לידי־כך, שהחכם־באשי רבי חיים־נחום לא ידע גם הוא לעמוד בנסיון, וכדי להִטָהֵר בעיני שוטניה של הציונות וּלְנַשֵל את «עוונה» מעליו הסתלק מן הכבוד, שעשתה לו «אגודת מכבי», ובמכתב אליה הודיע אותה, שאין לו דבר עמה והוא חדל להיות נשיא־הכבוד לה. אף דאג הרב לכך, שהמכתב יתפרסם ברבים[3].

---

1 י[סף] ל[וריה], «מכתבים מארץ־ישראל», «העולם» נו׳ 13 ונו׳ 22 לשנת 1911.

2 «העולם» לאותה שנה, נו׳ 3 («שעת־מבוכה»); נו׳ 9 («הוכוחים בפרלמנט»); נו׳ 18–19 («מכתבים מתורכיה») ונו׳ 23 («מכתבים מתורכיה»). ועיי״ש גם נו׳ 28–29 («בארץ־ישראל»).

3 «העולם» לשנת 1910, נו׳ 46 («תיסרם רעתם»); לשנת 1911, כמה «מכתבים מתורכיה»; נו׳ 14 (חליפת־מכתבים בין דוד וולפסון ו«האליאנס»); «החרות» לשנת תרע״א, נו׳ י״ד («ולמלשינים»); נו׳ ט״ו («פריסקו והמכבים»); נו׳ כ״ה ואילך («המלשינים»).

קוּתָה הציונות, שתקפוץ לה הדרך עם מתן החרות בתורכיה, ובמקום קפיצת־הדרך קפצה עליה מלחמה. ובשעת־חרום זו נפגע קודם־כל מפעלה העקרי והיסודי של הציונות— ישוב הארץ בידי ישראל. אם בימינו לא הגיעה עדיין עבודת הישוב לחָזקה ולתָקפה הראויים לה ופגיעתה של עין רעה קשה לה, לפני חצי־יובל שָׁנים כמעט, כשעבודת הישוב היתה טעונה עצוּב לטובה כל־שעה, לא כל־שכן שֶׁרְגִישָׁה היתה לגבי כל פגיעה של עין רעה.

«האסור לקנות קרקעות, שנאסר על הנתינים הזרים, אשר נאחזו בארץ בשנים האחרונות, והיחס של אי־אמון מצד הממשלה לישוב היהודי גרמו, שיק״א החליטה להנזר לגמרי מעבודה בארץ־ישראל. החברה הזאת, שלפי כח־הונה היא היחידה שיכולה לעבוד עבודה גדולה בארץ, השתמשה במכשול הראשון, אשר פגשה עכשיו על דרכה, כדי לצור את כספה, לעזוב את ארץ־ישראל ולנוע לארצות אחרות»[1].

החלטה זו הכאיבה, אבל לא היתה צריכה להתמיה. שלמה רַינַך, שונאה המובהק של הציונות, ראה צורך לחזק בשעה זו ידיהם של פריסקו וסיעתו וכתב להם, שהציונות היא בכלל «תנועה ריאקציונית ורבת השטות והדמיון» ו«בארץ כתורכיה של עכשיו נגוד היא לא רק לרגשות הליאליים, כי־אם גם לשכל הבריא של האדם»[2]. אין תימה אפוא, שהוא, סגן־הנשיא וראש עסקניה של יק״א, מצא עתה מקום להשפיע עליה, כי «תצור את כספה, תעזוב את ארץ־ישראל ותנוע לארצות אחרות». רבת־הון היתה יק״א כל ימיה, חריפת־עין לא היתה מימיה, וכשנתנסה עכשיו הישוב היהודי בארץ־ישראל נסיונות קשים, לא הוצרך רינך לפתותה פתויים מרובים, כי תחדל את ידה מארץ זו: בחפץ־לב נשמעה לו.

«והכרת רפיון־כחותינו שלנו, והמכשולים הַנִּתָּנים מאת הממשלה לפנינו וההחלטה שהחליטה יק״א שלא לעבוד מעתה עבודת־ישוב בארץ־ישראל, — כל זה נסך על ישובנו בארץ רוח של יאוש ורפיון־ידים, ורבים מאלה שהביאו לכאן רצון נעלה וטוב לעבוד ולהקריב קרבנות לטובת הישוב, וגם רבים מן הצעירים המעולים החלו עוזבים את הארץ כנופיות כנופיות — — — והיציאה גדלה כל־כך, עד שבגללה ירד שכר הדירות בירושלים, והרבה בתים נשארו בלי־דירים. ויציאת הצעירים הורגשה בכל המושבות, ובמקומות שחפצו להשתמש בפועלים יהודים בקשו ולא מצאו אותם».

ליציאה מן הארץ, שלפי דברי הקורספונדנט הירושלמי של «הפועל הצעיר» לבשה צורה של «מנוסת־בהלה»[3], הוקדשו גם רוב הנאומים והוכוחים באספה הכללית, שהיתה בימים ההם להסתדרות של «הפועל הצעיר», ושתי ההחלטות הראשונות של אותה אספה מעידות, כמה רגשו אז הלבבות:

---

1 י[וסף] ל[וריה], «הישוב בארץ־ישראל לשנת 1910», «העולם» נו׳ 2 לשנת 1911; משם לקוחה גם הציטטה שלאחרי זו.

2 עי׳ אותה חליפת־המכתבים בין וולפסון ו«האליאנס».

3 «הפועל הצעיר» נו׳ 16 לשנת תרע״א («מכתב מירושלים»).

«היציאה מן הארץ, שגברה כל־כך בעת האחרונה, אין ליחסה לתנאים האובייקטיביים של העבודה. אדרבה, הללו נשתנו לטובה באופן יחסי. — — —

«הרעיון של עבודה עברית כבש לו הרבה לבבות גם להלכה וגם למעשה, ומתוך כך הוטב שכרו של הפועל. ואולם, במדה שהדרישה לפועל העברי הולכת וגדולה, בה במדה הולכת ההצעה וקטנה».[1] — — —

כך היה המצב באותה שנה, שאנו עומדים בה בהרצאתנו, היא שנת תרע״א, ודומה, שהנקודה היהודית היחידה בארץ, אשר לא ידעה צרת היציאה, היתה אז השכונה הצעירה תל־אביב. ונהפוך הוא: כאן גדל הישוב. אמנם בתים חדשים נבנו רק שבעה (ולשני בתים נוספו קומות חדשות)[2], אבל מספר הנפשות עלה הרבה, לפי הערך: משלש מאות הנפשות, שהיו אשתקד בתל־אביב, עלה עתה מספר נפשותיה עד חמש מאות וחמשים, וזוהי תוספת של 86%[3]. במשך השנה יצאו אמנם מכלל חבורת תל־אביב שבעה חברים, אבל נכנסו חדשים עשרים ואחד חבר.

מה הם צרופיו של ישוב זה? לא די אם יֵאָמר: «אזרחים», «תושבים» ו«שכנים», — לפי הטרמינולוגיה של ספר־התקנות[4], — אלא צריך לקרוא בשם עוד סוג מיוחד: תלמידי הגימנסיה. היה מי שאמר: «הגימנסיה בנתה את תל־אביב», ואין צורך להסביר, שכך נאמר על־דרך ההפלגה. אבל מקצת אמת יש בה גם בהפלגה. בשנותיה הראשונות של תל־אביב היו רוב תלמידיה של הגימנסיה בני חוץ־לארץ[5], שבאו — או שהובאו — לכאן לשם חנוך ולמוד. קצתם ישבו בתל־אביב לבדם, וקצתם — אמותיהם עמהם[6]. לא כֻלם, — ואולי גם לא רֻבם, — נאחזו בארץ, אבל קצתם נאחזו בה, ויש שמחמת הבנים נאחזו סוף־סוף גם ההורים בתל־אביב, בנו להם כאן בתים, או לכל־הפחות קבעו להם כאן דירה.

ועם התחלת גְדוּלָה של תל־אביב הובלט מיד ערכה הישובי. בחורף תרע״א כבר כתב הד״ר יוסף לוריה[7]:

«בעזרת הלואתה הגדולה של הקרן הקימת נבנה ביפו הפרבר היהודי החדש — תל־אביב. הוא צץ מתוך האדמה במהירות נפלאה, וביפו המזוהמה נוצרה פנה יהודית, המצוינת ביפיה ובנקיונה ומושכת אליה עיני כל הבאים לכאן, ואם היו קודם אנשים רבים שהתנגדו למעשה הקרן הקימת, כי הלותה כסף לבנין פרבר בעיר, הרי עכשיו הכל מודים, שעשתה דבר הגון וגדול. הפרבר מרבה כבוד ישראל

---

1 «הפועל הצעיר» לאותה שנה, גו׳ 1.

2 מלבד המחברות הנקובות לעיל בעמ׳ 72, הערה 1, המציא לי מר ד. סמילנסקי עוד מחברת אחת, שהיתה שמורה בידו, והיא מחברת של אספות כלליות מיום כ״ט סיון [תרע״א] עד ט״ו תמוז תרע״ג (להלן אקרא לה: «פרוט׳ של אספות כלליות א׳»), ומשם — דף 10 ע״ב — לקוחה ידיעה זו, וגם הידיעה על ז׳ החברים שיצאו וכ״א החברים שנכנסו במשך השנה.

3 מספרים אלה קבלתי מאת הד״ר וואלטר פרויס. עי׳ גם מאמרו, להלן בספרנו. ועי׳ גם «תל־אביב לאור המספרים», תל־אביב תרפ״ז, עמ׳ 21, טבלה ג׳.

4 עי׳ לעיל עמ׳ 158.

5 יוסף אהרנוביץ, «הגימנסיה העברית ביפו», «הפועל הצעיר» גו׳ 20 לשנת תרע״א (עמ׳ 3).

6 עי׳ י. ל. מטמון־כהן, «הגימנסיה ותל־אביב», «דאר־היום» גליון־היובל.

7 «העולם» גו׳ 2 לשנת 1911 (עמ׳ 4).

בעיני אחרים, ונותן גם ליהודים עצמם פנה נעימה לגור בה ולהתענג עליה. תל־אביב היא עיר מיוחדת[1] עם הנהגה שלה, עם מסים, שומרים, נמוסים וסדרים שלה, והכל מתנהג כשורה, אין פרץ ואין צוחה. תל־אביב מכחישה את הדעה המקובלת, שהיהודים אינם מסוגלים למשמעת ולהנהגה עצמית. ולא עוד, אלא שתל־אביב משמשת מופת ודוגמה גם לאחרים: הנהגת העיר יפו אומרת גם היא לעשות כמעשה תל־אביב — להאיר את הרחובות ולרצף אותם. וגם בערים אחרות מתגלה עכשיו החפץ לבנות פרברים מיוחדים של יהודים. הבנק שלנו משתדל בדבר בנין פרבר יהודי חדש בצפת, ומדברים על בנין פרבר כזה גם בטבריה».

זאת, כמדומה, הפעם הראשונה, שתל־אביב נקראה עיר, אף כי לא היתה עדיין עיר, אלא רק שכונה, פרבר. אבל פרבר זה נתן באמת כבוד ליוצריו־בוניו, וכבר היה בו גרעין של עיר, ולו גם קטן היה הגרעין.

ו.

האספה הכללית, שהיתה ביו״ד כסלו תרע״א, בחרה ועד חדש, הוא הועד הראשון של תל־אביב, שֶׁכֵּן עד עתה שִׁמֵּשׁ הועד האחרון של אחוזת־בית. נבחרו (לפי שעור הדעות, שהצביעו לנבחרים): מאיר דיזנגוף, בצלאל יפה, יהודה־ליב פוחובסקי, בן־ציון מוסינזון, דוד איזמוז׳יק, נסים קורקידי ומרדכי בן־הלל הכהן. לועדת הבקורת נבחרו: אליהו ברלין, שמחה גולדנברג ויעקב שלוש[2]. חברי הועד גופם בחרו מקרבם: את דיזנגוף ליושב־ראש, את איזמוז׳יק לסגן ואת כהן לגזבר[3].

הועד הראשון של תל־אביב הוא גם הראשון שלא טָעַם כמעט מרורות הסכסוכים והפִּתּוּלים, ששבעו קודמיו, ועדי אחוזת־בית. והדבר מובן. תמו «חבלי־הלידה», אותם החבלים הקשים והמרים, אשר לְעָצְבָּה וקשי־רוח מהם תוצאות. עכשיו היתה כבר היצירה החדשה בעולם, ועצם היותה השקיטה את העצבה ואת קשי־הרוח ופִּנתה מקום לספוק והנאה, והללו זה כחם תמיד להבריח את המרורות והפִּתּוּלים. הוטב גם מצבה הממוני של השכונה. שמענו, שנחלת־בנימין קנתה מאת מוכרי כרם־ג׳באלי את שארית האדמה, שהיתה להם כאן, ועל־ידי כך יָכלו הם לשלם — וגם שלמו — לתל־אביב את החוב, שהיה לה עליהם[4]. ועוד שמענו, שלחבורת תל־אביב נכנסו חברים חדשים, פרוש: נמצאו קונים למגרשיה הפנויים[5], וכבר יכול הועד להעלות את מחירי הקרקע שנמצאה ברשותו ולהעמידה על שלשה פר׳ האמה[6]. הרי שגם מצד זה הונח לשכונה, ולא היה עוד מקום לטענות ותביעות על הועד, — והונח גם לו.

אמנם גם הועד החדש לא נקה מערעור בגלל תקציבו החדש להוצאות כלליות, שקבע בשעור 560 פר׳ לחודש, וכנגד זה קבע ארנונה לכל חודש: שכר־מים — פרנק

---

1 ההדגשה לי היא.

2 פרוט׳ ראשונים ד׳, 28. ברלין הסתלק ובמקומו נכנס א. ג. חנוך, (שם 31 ע״ב).

3 פרוט׳ תל־אביב א׳, 90.

4 עי׳ לעיל, פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 137, הערה 1.

5 עי׳ לעיל עמ׳ 166.

6 פרוט׳ תל־אביב א׳, 93.

אחד מכל אלף אמה מגרש, שלשים סנטים מכל מאה אמה שטח־בנין ועשרים סנטים מכל נפש; שכר־שמירה – שבעים סנטים מכל אלף אמה מגרש וחמשים סנטים מכל מאה אמה שטח־בנין; שכר־נקיון – חמשה־עשר סנטים מכל נפש; להוצאות־ההנהלה והמשרד–חמשים סנטים מכל אלף אמה מגרש ועשרים וחמשה סנטים מכל מאה אמה שטח־בנין. וחוץ מכל אלו–גם 1% מן ההכנסה של כל בית[1]. המערערים טענו, שתקציב ההוצאות גדול יותר מדי, ומשום כך גם מכסת הארנונה גבוהה יותר מדי, ובמכתב ששלחו לועד וגם בכרוז שפרסמו דרשו, שֶׁתִּקָּרֵא אספה כללית מיוחדת לשֵׁם ברור התקציב. הועד נענה לדרישת המערערים והאספה המבוקשת נתקיימה, כנראה, בה׳ אדר[2]. הועד–עם פיו של איזמוז׳יק – ברר, שאי־אפשר להקטין את מכסת הארנונה, משום שההוצאות הן באמת לא 560, אלא 685 פר׳ לחודש: מים – 275 פר׳, שמירה (שלשה שומרים בתוך השכונה, ואחד – במעבר של מסלת־הברזל) – 240 פר׳, נקיון – 60 פר׳, הנהלה ומשרד – 110 פר׳. אף מסר הועד מודעה, שאם יקופח תקציבו יוכרח הוא להתפטר. אבל האספה – ובכללה גם המערערים עצמם – לא רצתה להביא את הועד לידי כך. גם באספה זו שרתה רוח־פיוס יותר משרתה בה רוח־בקורת. ושנקין מצא דרך לפשרה. הוא הציע, שהועד ישים לב למצבם הדחוק של חברי־השכונה וימעיט את מכסת־הארנונה, שהוטלה עליהם, וכדי למלא את הגרעון יביא בחשבון את השכר, שמכניסות החנֻיות, ומעתה יטיל ארנונה ידועה גם על המגרשים העומדים להִמָּכר ויזקוף אותה לחובם של הקונים העתידים לבוא. הועד הסכים לעין בהצעה זו, אבל התנה מראש, שאם אחרי העיון יוכרח להסתלק הימנה ולשוב למכסת־הארנונה שקבע, הרשות בידו, והאספה נענתה לו, – ושוב הונח לו.[3] –

נגמר רצוף הרחובות והוטלה חובה על הקבלן להחליף בפועלים יהודים את הפועלים הזרים, שלקח לעבודת הרצוף. – הוחלט לקרוא את «הבולבר» על שמו של רוטשילד ולנטוע בו שדרות־עצים, וגם עצים מיוחדים לנוי, שהובאו לשם כך ממצרים[4]. – הוחלט להוציא אלפים ושבע מאות פרנק, – סכום לא־קטן לפי מדת יכלתה של תל־אביב בימים ההם, – לשם נטיעת אלף עצים משני צדי רחוב הרצל[5], אף נקבע חוק, שכל בעל־בית חַיָּב לנטוע עצים בחצרו, וכפי הנראה לאותם הימים התכוֵן איזמוז׳יק, שכתב בזכרונותיו: «הרוצה לדעת, כמה טוב וכמה יפה היה יחסם של ראשוני תל־אביב לטבע ולעץ, ילך ויסתכל בעצים שבחצרות הרחובות יהודה הלוי, ליליינבלום, שדרות־רוטשילד, אחד־העם וכו׳, ויבין כמה טפול, כמה אהבה וכונת־הלב היו דרושים בשביל לגדל את העצים היפים הללו בקרקע זו, שהיתה כֻּלָּה אדמת־חול, והחול קם וזע וגָבה ושָׁפַל ככל אשר

---

[1] פרוט׳ תל־אביב א׳, 79.–מה טעם לא הובאו בחשבון גם הוצאות המאור–לא הוברר לי. ואולי הן מובלעות בחשבון המים.

[2] פרוט׳ תל־אביב א׳, 96.

[3] פרוט׳ ראשונים ד׳, 29 ע״ב ואילך. ולא פרוטוקול אחד לפנינו, אלא שני פרוטוקולים, בשניהם, רשום: «ה׳ אדר [תרע״א]», ובודאי יש כאן טעות בתאריכים. – הפרוטוקולים הכתובים בידי מר י. גָניל, שנתמנה אחרי מר א. שוחט למזכיר הועד, לקויים הם בכלל, ואין בהם משום בהירות יתרה.

[4] שם, 92, 166. – על החלטה זו כתבו לרוטשילד ואת המכתב שלחו לו בידי מר זאב גלוסקין.

[5] שם, 94.

היה מַשַׁב־הרוח עליו[1]». – הוקצה מקום לבנין בית־כנסת, ועל זה עוד יסופר להלן, כשאגיע לפרק בית־הכנסת[2]. – הוזמן שוחט־עופות ונקבעה לו משכורת של 75 פר׳ לחודש[3]. – הותקנו ספרי־רשומות לנולדים ולמתים[4]. – תוקנו תקנות נוספות לשמירה (בכללן גם זו, שכל שומר מכניס להועד ששים פר׳ לערבון, ואם אין לו מעכבים במשך שלשה חדשים משכרו עשרים פר׳ לכל חודש), ולשֵׁם בטחון־השכונה הוקפו פתחי־גבולותיה גדרות של חוטי־ברזל[5].

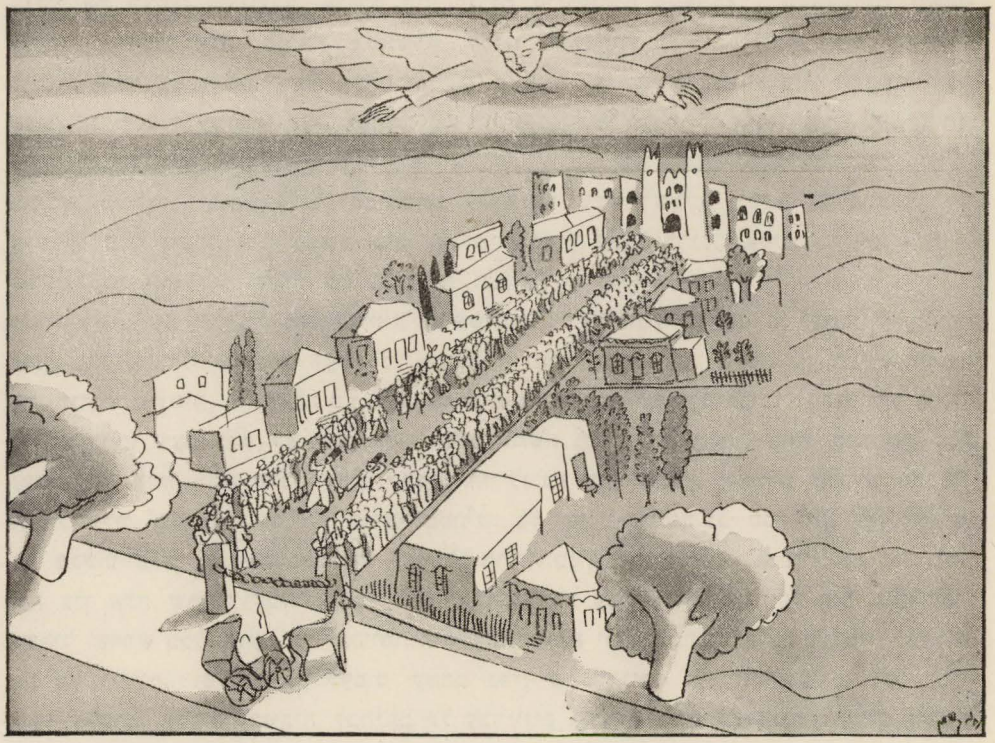

ציור מט: נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» («יום־שבתון, יום־מחמדים»).

מנוחה ועונג קראה השכונה הצעירה לשבתותיה ומועדיה, הועד שקד עליהם שלא יתחללו בפרהסיה[6], וחן מיוחד הוצק בהם משעה שהועד תקן לסגור את מבוא־השכונה

1 ד. איזמוז׳יק, «מומנטים» (פרק ה׳), «הארץ» נו׳ 2961.

2 פרוט׳ ראשונים ד׳, 26 ע״א, 36 ע״א ואילך; פרוט׳ תל־אביב א׳, 91.

3 פרוט׳ תל־אביב א׳, 86, 93.

4 שם, 93.

5 שם, 82, 106.

6 דיי אם אביא לדוגמה רק שתי החלטות של הועד: «להזהיר את ה״ה... שאם יוסיפו להעביד ערבים בשבת, או שחמורים יביאו להם אבנים בשבת – יוטל עליהם קנס של חמשה פר׳. וזוהי אזהרה אחרונה» (פרוט׳ תל־אביב א׳, 117). – «להדפיס מכתבים ולשלוח אותם לכל תושבי השכונה ולבקש מאתם שנית, שלא יַשקו את הגנים בשבת, וכל העובר ישלם בפעם הראשונה קנס ממון, ובשניה יסגרו לו את צנורות המים» (שם, 119).

בערבי־שבתות ובערבי־ימים טובים. חבל, שהפרוטוקוליסטון לא השאיר לזכר התקנה אלא שתים־שלש שורות צנומות, ולא טרח אפילו לפרש, מפי מי הוחלטה החלטה זו, שהטילה שלשלת של ברזל בין הבת הצעירה לאֵם הזקנה והכריחה את האֵם הזקנה לנהוג כבוד בבת הצעירה ולא להפריע מנוחת שַׁבַּתָּהּ ומועדה ברכב ובסוסים. על כל־פנים, גם שורותיו המעטות והצנומות של הפרוטוקוליסטון מעידות, שהיו וכוחים בועד ואחד מחבריו התנגד וטען, «שלא טוב לשכונה החדשה, כי תתבודד, ועל־ידי זה שֶׁתַּרְאֶה בגלוי את רצונה להתבודד עלולה היא לגרום אי־נעימות לעצמה»[1]. וההתנגדות עשתה מחצה. מתחלה עלה, כנראה, במחשבה לסגור לשבתות ולימים טובים את דלתות השער, אשר עם המעבר של מסלת־הברזל, ולפתוח אותן רק למי שיבוא לשכונה לשֵׁם בקור או לשאול ברופא, ולא לשַׁנות, ואפילו «אם יוגש הדבר למשפט». אבל מפני אותה התנגדות הסתפקו לבסוף רק בשלשלת, שהיתה נמתחת בין עמוד לעמוד מערב עד ערב, «ומכאן ואילך, — כותב לי ד. סמילנסקי, — כל מי שבא לשכונה בשבת וביום־טוב, בין מושלמי ובין נוצרי, היה משאיר סוסו ועגלתו מבחוץ ונכנס ברגל, ואפילו פקידים גבוהים של הרשות התורכית שמרו על מנהג זה ולא ערערו עליו».

קשה היה להרגיל את אזרחיה הראשונים של השכונה החדשה, כי ישמרו על חוקי־הבנין שחקקה לה. היהודי שעלה מן הגולה הרוסית, ובפרט זה שעלה מן העִירה הקטנה של הגולה הרוסית, — וכאלה היו רוב אזרחיה הראשונים של תל־אביב, — לא ידע חוקי־בנין בעִירתו, ואם ידע לא קיַם. «לא הלכה למשה מסיני הם», ואת ביתו בנה שם ככל העולה על רוחו. ולא הלכה למשה מסיני היו לו גם חוקי־הבנין, שאמרה שכונתו החדשה להטיל עליו. כאן מצא גם דין תורכי מפורש: כל הבנוי ומכוסה גג—בנוי ולא נִתַּן ליהרס, שם מבטחו בדין זה,—ובלב־מנוחה עבר על חוקי־הבנין של שכונתו, ואפילו אם הוא גופו היה בין אלה שתקנו וקבלו אותם. לבו לא הכהו על עבירתו. אדרבה, על הועד זעף לבו, בשביל שדרש בכל תוקף, כי יתקיימו חוקי־הבנין ולא יסורו מהם. והועד הוכרח להעניש את העבריינים, ופעמים גם לעמוד עמהם בדין של רבנים. אף היו מעשים וכל חברי הועד הוצרכו ללכת בכנופיה לבתיהם של עבריינים ולסגור להם את צנורות־המים בשביל שעברו ושנו וגם התריסו כנגד ההתראה שהתרו בהם[2].

ופעם אחת, — צריך להודות, — עבר גם הועד עצמו על חוקי־בנין והשתמש באותו הדין התורכי המפורש, שכל הבנוי ומכוסה גג—בנוי ולא נתן ליהרס. לא היתה לו לועד דרך אחרת, ועל־כרחו עשה כך.

«מעשה שהיה כך היה: — מספר א. שוחט ברשימותיו שבידי. — צורך גדול היה לו לועד לבנות בנין־ארעי צבורי בצדו של רחוב הרצל, סמוך לכביש שכם (עכשיו דרך יפו — תל־אביב), וכשהתחיל — בין כֶּסֶה לעשור תרע"ב — בונה את הבנין בא פתאום שוטר מיפו והפסיק. מה טעם? — כאן גבלה שכונתנו בחלקת־אדמה קטנה, כתשע מאות אמה בערך, של אפנדי אחד, ובאותו חלק נמצא גם בנין ישן־נושן, הרוס למחצה, וכדי שתל־אביב תהא מוכרחת לקנות מאתו את החלקה ואת הבנין החרב ולשלם מחירם ככל אשר ישית עליה, טען האפנדי שהבנין של הועד כאלו נבנה בתוך רחוב הרצל, ולא בצד

[1] פרוטוק' תל־אביב א' 146.

[2] שם, 144, 160; פרוט' אספות כלליות א', 4 ע"ב ואילך.

הרחוב, ובתוך הרחוב אסור לבנות שום בנין. מיד נכנס הועד לישיבה והחליט: לבנות לא ביום, אלא בלילה. וכך הוה. תקנו לנו במקום ההוא שני פנסי־לוּפּס (את החשמל עדיין לא ידענו אז בארץ) ובעשר בלילה התחלנו בונים, ועם בוקר הפסקנו את עבודתנו. משום שעבודת־הלילה לא נעשתה בתכלית השלֵמות נהרס למחר מאליו חלק הגון מן הקיר שבנינו, ולטובה היה הרס זה, כי באו השוטרים וראוהו ואמרו, שאנחנו הורסים בעצמנו את אשר בנינו, — והסתלקו. ובלילה — ליל ערב יום־כפור — חזרנו ובנינו את הנהרס, גמרנו את הקירות וגם העלינו גג על הקירות. עיפנו מאד, כי עבדנו כל הלילה, ולא הנחנו את ידינו מן העבודה אפילו שעה קלה, אבל לפנות בוקר כבר היה הבנין מכוסה גג, וכל הבנוי ומכוסה גג—בנוי ולא נתן ליהרס. וזכורני: עם דמדומי־שחר עברה עלינו אורחת גמלים נושאת אבטיחים מן הצפון, וכשהסתכלו הַגַּמָּלִים בנו נבהלו מאד: לשֵׁדים דמינו בעיניהם. אחרי־כן ירקו יריקה גדולה, הפליטו תְּהלה מפיהם, לאמר: ‚משוגעים, לילה ליום ישימו'—והלכו להם. ואנחנו, אחת היא אם נעמה או לא נעמה לנו תהלה זו; לא היתה לנו דרך אחרת אלא — לָשִׂים לילה ליום»[1]...

לא היו ימים מועטים ותל־אביב קנתה את החלקה מאת האפנדי והקריבה את גבולה לכביש־שכם, ובמקום הבית ההרוס למחצה נבנה הבית, שהיה אחרי־כן שנים רבות ביתו של א. סוסקין, הצֵלָם התל־אביבי הראשון.

ז.

המשא־והמתן המיוחד במינו, שהיה בין נחלת־בנימין והקרן הקימת[2], בעינו עמד: שני הצדדים עמדו על דעתם, ולא נטו כמעט לשום ותורים. ביי"ד אוקטובר 1910 (י"ז תשרי תרע"א) כתב רופין ללשכה הראשית של הקרן הקימת בקָלן[3]:

«לפי ההוראות שבעל־פה, שנִתנו לי בישיבה האחרונה של הדירקטוריון, הוספתי לישא־וליתן עם הועד של נחלת־בנימין. כמאז כן גם עתה קימת התנגדות גדולה לקבל את ההלואה בתנאי של דין חכירה העוברת בירושה. שיטה זו נתקלת בקשיים גדולים גם מן הצד היורידי, שהרי חברי נחלת־בנימין יוציאו לתשלום מחיר הקרקע גם משלהם שליש או חצי. ואחרי משאי־ומתני המרובה עם הועד של החבורה הגענו לידי שתי הצעות:

«הקרן הקימת מַלוה לנחלת־בנימין באחריותו של אפ"ק בערך מאה ושלשים אלף פר', הוא הסכום אשר יִכָּנס במשך שש שנים מפרעון חובה של אחוזת־בית[4], ותנאי־ההלואה הוא אחד משני אלה:

«א) ההלואה, שממנה יקבל כל חבר של האגודה שלשת אלפים ומאתים פר',

---

1 לפי מה שספר לי מר א. לובראני, השתתפו בעבודת־בנין זו גם עשרות תלמידים ותלמידות של הגימנסיה «הרצליה».

2 עי' לעיל, פרקי «אחוזת־בית», עמ' 134 ואילך.

3 מכתב זה ושלאחריו הם מארכיונה של ההנהלה הציונית; שניהם כתובים גרמנית.

4 החשבון לא מובן. אחוזת־בית לותה מאתים וחמשים אלף פר', על מנת לשלם אותם בתשלומים שנתיים שָׁוים במשך שמונה־עשרה שנה, היינו: ארבעה־עשר אלף לשנה. הרי שצריכה היתה לשלם בשש שנים ערך ש מ ו נ י ם אלף, ולא מאה ושלשים אלף פר'. ואולי הביא הד"ר רופין בחשבון גם את הרבית.

ברבית של ש ש ה למאה[1], תשולם במשך שמונה־עשרה השנים. כל שאר התנאים יהיו אלה שהותנו לגבי הלואתה של אחוזת־בית, וביחוד אותו התנאי, שכעבור שמונה־עשרה השנים, לאחר שההלואה תשולם כֻּלה, יהיו הבתים קנינם הגמור של החברים.

«ב) אם הקרן הקימת לא תסכים להצעה זו, הרי היא מתבקשת לפסוק את ההלואה באותו שעור ובאותה רבית לשלשים שנה (ב ל י א מ ו ר ט י ז צ י ה). כעבור שלשים השנים יהיו החברים חַיָּבים לשלם את כל הסכום במשך שנה אחת, והקרן הקימת תהיה זכאית לבקש לה גם רבע מן השבח שתשביח הקרקע עד אותו יום, כפי הַשׁוּמָה שתשום הקרן הקימת את שעורו של השבח. לא יסכים חבר מן החברים לַשׁוּמָה, הרי עליו למכור לקרן הקימת, — אם יהיה רצונה בכך, — את מגרשו בשבעים וחמשה למאה מאותה שׁוּמָה, ואת הבנינים — לפי שומה של מומחה.

«לפי הנראה לנו משביעה ההצעה השניה את רצונה של הקרן הקימת, המבקשת שכר לה משבח הקרקע. הצעה זו לא רק דומה לשיטה של העלאת הארנונה מתוך עלית שָׁוִיה של הקרקע, כמנהג אשכנז, אלא גם מוסיפה עליה בזה שהיא מציעה לקרן הקימת רבע מן השבח וּמְזַכָּה אותה אפילו לקנות את הקרקע. אף גם זאת: ההצעה השניה עוגנת בפסיכולוגיה של אנשי־המקום, הרגילים לקוות לעלית המחירים כשהם משקיעים את ממונם בקרקעות ובבתים. ובכל־זאת צריכים אנו להוסיף, שעל אפם ועל חמתם היתה להם לאנשי נחלת־בנימין הצעה זו. הרבה יותר נוהים הם אחרי תנאי־ההלואה של אחוזת־בית, ואם אתם תחליטו את ההצעה השניה, יראו הם את עצמם מקופחים לגבי אחוזת־בית. דעתנו אנו אומרת: הואיל ואחוזת־בית בנתה אב להלואה בתנאים ידועים, דין הוא שכך יהיו גם תנאי ההלואה של נחלת־בנימין. אף־על־פי־כן, ההחלטה לכם היא, ורק זאת אנו מבקשים, שתסכימו לאחת משתי ההצעות האמורות. במדה שמתרבה ישובה של תל־אביב, בה במדה מתברר, כמה טוב ומוצלח הוא המעשה הזה אשר עשינו. לא די שעל־ידי בנין תל־אביב גְדלה הפרסטיג׳ה היהודית ביפו, אלא שעל־ידי כך גם התערו ששים משפחות בארץ, וצדקה תהיה לנו אם על אלו יתוספו עוד ארבעים משפחות של נחלת־בנימין».

ועם כל ההגיון הפשוט והבריא שבדברים אלו לא הסכימה להם דעתם של מִנְהֶלֶת (Board) הקרן הקימת. הגיונה שלה היה אחר לגמרי, וביי״ז נובמבר לאותה שנה (ט״ו חשון תרע״א), שבוע ימים קודם ישיבת הדירקטוריון, כתבה לרופין:

«ענינה של אחוזת־בית יובא לדינו של הדירקטוריון. לעת־עתה יש עם לבבנו להודיעך, שאין זה מן הדין שאגודת נחלת־בנימין תבקש לה אותם התנאים של אחוזת־ביח. בנוגע לאחוזת־בית היה הדבר בגדר נסיון ראשון, וצריכים היינו לעשות הכל, כדי לסייע אוחה שתצליח. ע כ ש י ו, כ י ו ן ש ה נ ס י ו ן ה ר א ש ו ן ה צ ל י ח, ש ו ב א י־א פ ש ר ל ה ל ק ר ן ה ק י מ ת ש ת ה א ו ת ר נ י ת כ ל־כ ך. אנו מבטיחים לך, שלעתיד לא נוכל לגמול גם עם שום אגודה אחרת את החסד, אשר גמלנו

[1] ההלואה לאחוזת־בית נִתְּנָה ברבית של ח מ ש ה למאה; עי׳ לעיל פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 82, הערה 6.

עם אחוזת־בית. אדרבה: במדה שהנסיונות יצליחו וההון הפרטי יתן את ידו להם, נצטרך אנחנו להתנות תנאים קשים יותר ויותר»[1].

בישיבת הדירקטוריון של הקרן הקימת, שהיתה בברלין בכ״ד = כ״ה בנובמבר 1910 (כ״ב = כ״ג חשון תרע״א), נדונה שאלת ההלואה לנחלת־בנימין והוחלט עליה. ודאי קדמו וכוחים להחלטה, אבל אין אנו יודעים אותם: בפרוטוקול של אותה ישיבה[2] אינם. את ההחלטה עצמה אנו יודעים. הנה היא:

«הדירקטוריון סובר, שיש להסתלק ממתן ההלואה המבוקשת, והנמוקים הם אלו: ראשית, בשעתו הוחלט בנין הרובע החדש אחוזת־בית בכספי הקרן הקימת רק כדי לעורר לכך חברות אחרות. שנית, חובה היא לקים את ההחלטה, שהוחלטה בשעת מתן ההלואה לאחוזת־בית, לאמר: כספיה של הלואה זו צריכים לשוב לקופת הקרן הקימת ולשמש לצרכי האשראי הקרקעי. ושלישית, יש צורך בכספי הקרן הקימת לענינים חשובים יותר.

«הוחלט: לדחות את בקשתה של נחלת־בנימין».

חד וחלק: לדחות. זה שלש שנים כמעט טורחת ועמלה חבורת נחלת־בנימין במפעלה, מאספת פרוטות על־יד, על־יד, ופרוטותיה כבר נצטרפו לחשבון יפה כל־כך, שהספיקו לקנית חלקת־אדמה בת עשרות אלפי אמה. עכשיו כל תקותה של החבורה על הקרן הקימת, שתעשה גם לה מה שכבר עשתה לאחות הבכירה, לאחוזת־בית, ותפסוק לה הלואה אפותיקאית לבנין בתים. ואם אחוזת־בית בשעתה היתה לה שמינית שבשמינית תקוה, שאם לא תֵּענה לה הקרן הקימת תִּבָּנֶה בהלואה מאת יק״א, נחלת־בנימין אין לה אפילו סְפֵק־סְפֵקָה של תקוה לזה, שהרי יק״א מפסיקה בכלל את כל עבודתה בארץ־ישראל והולכת לנוע על ארצות אחרות. ואם הנסיון הראשון — של אחוזת־בית — היתה הצלחתו מוטלת בספק והיה מקום לחשש, שמא מסֻכנת הקרן הקימת את ממונה במדה שהיא, הרי אחוזת־בית הבנויה — תל־אביב — מעידה, שהנסיון הצליח באופן שאין למעלה הימנו, וממנו יש להקיש גם על הנסיון השני, ודין הוא שהקרן הקימת תסייע גם אותו. ולא עוד, אלא שנחלת־בנימין אינה מבקשת, שהקרן הקימת תוציא לשמה ממון בעין מן הקופה, כי־אם היא מבקשת שהקרן הקימת תחזור ותַלוה לה את תשלומיה של תל־אביב.

---

[1] ההדגשות לי הן.

הדקומנטים הללו נראים לי מְאֻלָּפִים מאד, ומטעם זה ארשה לי להביא כאן גם קטעים מתוך מכתב, שכתב בינתים (כ״ז אוקטובר) ראש הדירקטוריון של הקרן הקימת, הד״ר בודנהימר, לד״ר רופין כמעט באופן פרטי. ואלה דבריו:

«כשאני לעצמי אפשר שהייתי מסכים להצעה השניה, אלא שהייתי מסכים עוד יותר אלמלי התחילו התשלומים כעבור שמונה־עשרה שנה, ובאופן שההלואה תשולם בשעורים שנתיים במשך שתים־עשרה השנים הנותרות. חוששני, שאם יצטרכו בעלי־הבתים לשלם את כל ההלואה בבת־אחת ולהוסיף גם תשלומי השבח — יכבד הדבר עליהם. — — — ועוד: בכל האופנים הייתי רוצה להשאיר לקרן הקימת את הזכות של בר־מצר במקרים של מכירת הנחלות. על רצוני זה אעמוד, כדי לגדור בפני הספקולציה. מצטער אני, שלא השארנו זכות זו לקרן הקימת גם באחוזת־בית, והלואי ויכולנו להוסיף אותה עתה, לאחר מעשה. וביני לבינך: אלמלי הסכימה נחלת־בנימין לתנאינו, הייתי אני מסתפק ברבית של 5%, כי יש לי רגש לא־נעים לדרוש בשביל כספי הקרן הקימת בארץ־ישראל רבית של 6%».

[2] מארכיונה של הקרן הקימת; כתוב גרמנית.

והמשרד הארצישראלי, שליחה ונאמנה של הקרן הקימת, סומך לה לנחלת־בנימין ותומך את בקשתה, ואפ״ק מסכים לעשות גם לה מה שכבר עשה לאחוזת־בית, פרוש: הוא מקבל עליו אחריות גמורה גם להלואה שהיא מבקשת, וכל אותם הימים—זה שנה שלמה—שהיא עומדת במשא־ובמתן עם הקרן הקימת, לא נתנה כלל דעתו של הדירקטוריון לחלוק על עצם מתן־ההלואה, אלא הוא בקש רק להקנות לקרן הקימת תנאים, שנראו לו טובים ונכוחים יותר מתנאי ההלואה של אחוזת־בית,—ופתאום: רוח חדשה היתה עם הדירקטוריון והוא סובר, שבכלל «יש להסתלק ממתן־ההלואה», כלומר: אפילו אם מבקשיה יסכימו לתנאיו, ושאר חברי ההנהלה נשמעים לו ומחליטים—«לדחות את בקשתה של נחלת־בנימין».

מה היה הרושם, שעשתה אותה החלטה, לא קשה להבין: הללו—בעלי הפרינציפיון, שלא נבראה הקרן הקימת אלא לקנית קרקעות, ובעקר וראשונה, ואולי רק לשם ישוב כפרי — היו שמחים, והללו — חברי נחלת־בנימין, ועמהם כל אלו שיקר להם גם הישוב העירוני — היו עצובים. והעצובים רגשו וגם רגזו מאד. הנה מה שכתב אז איש כאלכסנדר־זיסקינד רבינוביץ:

«יצא לאוסטרליה אבנט הַשַּׁמָּשׁ. נכנסו לקופת הקרן הקימת חמשה־עשר אלף פר׳. אלה הן חדשות השבוע — — —

«עוד משפחה אחת, ישרה, מוכשרה לעבודה ומאוקלמה כבר בארץ־ישראל, נודדת למרחקים, מדלדלת את עצמה ואת ישוב ארצנו ומעשירה את חברות־האניות. ובקופת הקרן הקימת נתוספו עוד חמשה־עשר אלף פר׳. ואני שמח מאד, ובכל לבי אני מברך את הקופה, שתתמלא ותתגדש. אבל—אולי היה כדאי להשתדל, שלא רק הקופה הלאומית, אלא שגם ארץ־ישראל תתמלא ובניה נדחיה לא יאמרו לנדוד עוד?

«קשה הישיבה בארץ־ישראל. היוקר גדול, העבודה קשה והשכר מועט. תבוא נא, אפוא, הציונות ותקל — — — ואם הקשר הרוחני עדיין רופף, צריכה הציונות לקשור את המתישבים בארץ קשר חמרי, שיַעשה אחר־כך קשר רוחני — — — וחושב אני: אלו היה אבנט לא רק חבר בנחלת־בנימין, המבקשת לבנות בתים לחבריה, אלא היה כבר בעל־בית בה, לא היה מוכר את ביתו ויוצא לחוץ־לארץ. — — — בית בארץ־ישראל, אחרי הרבה שנות נדודים, מתחלה בארץ־הדמים ואחר־כך כאן, בדירות המרופשות שבנוה־שלום, או — מה שגרוע עוד יותר — בחצרות הערבים,—הלא זאת היא מלוכה ממש. מזו קשה להפרד, אי־אפשר להפרד.

«אבל לאבנט לא היה בית. הוא רק היה שלש שנים חבר לנחלת־בנימין, וזו יש לה רק קרקע ותוחלת ממושכה. — — — אומרים שהדירקטוריון של הקרן הקימת אינו רוצה ליתן הלואה לבנין בתים. מחמת פרינציפיון אין הוא רוצה. ומשתמר הפרינציפיון, ומתמלאה הקופה, ורק ארץ־ישראל מתרוקנת»[1].

וכאמור, לא מעטו של סתם־אדם, אף לא מעטו של סתם סופר יצאו הדברים המרים האלה; מעטו של אדם וסופר, שדבריו היו נשמעים, יצאו. ובאספות הכלליות של חברי

---

[1] א. סופר, «אמלאה החרבה», «הפועל הצעיר», גו׳ 11 לשנת תרע״א.—המערכת העירה על דבריו, שלדעתה יפה החליטה הקרן הקימת, משום שהיא צריכה להוציא את כספה רק לקנית קרקעות.

נחלת־בנימין רבה היתה ההתמרמרות כנגד הקרן הקימת ועסקניה. על אחת מן האספות הללו מספר י. ראדלר־פלדמן במכתב אלי: «הנואמים דברו לרוב יודית[1], ומתוך מרירות ,הסבירו', שלאחוזת־בית נתנו הלואה, משום שחבריה עשירים, ולאחוזת־בית אין נותנים הלואה, משום שחבריה אינם עשירים. ואחד מן הנואמים, דוקא אדם מעולה, הגיע במרירות־דבריו לידי־כך שאמר: «הרי אנו רואים, שראשי הקרן הקימת אין עינם לטובת הישוב, דארף מען זיי פערפיינדען'»...

בשעת רִתְחָה נאמרו הדברים הקשים האלה, ויש לשער שכיון ששֶׁכּכה הרִתחה התחרט עליהם אומרם. ברם, קשה היה באמת להבין, מה ראה הדירקטוריון לשנות את דעתו ולהציע החלטה שלילית. הן כל שלשת הנמוקים, שהביא לחזוק הצעתו,—או, לפחות, שני הנמוקים הראשונים, — היו ידועים לו גם תמול־שלשום, ובכל־זאת לא דחה אז את בעלי נחלת־בנימין, אלא, אדרבה, בקש להשפיע עליהם שיסכימו לתנאים הרצויים בעיניו, שמע מינה שעצם מתן־ההלואה היה נראה לו. בודאי לא היה ממש בשמועה, שֶׁרָוְחָה אז ואמרה, ששנוי דעתו של הדירקטוריון לא היה כל־עקרו אלא מין תחבולה תכסיסית להכניע את עקשנותם של בעלי נחלת־בנימין ולהביאם לידי קבלת תנאיו שלו: ראשי הקרן הקימת לא השתמשו מעולם בתכסיסים מופרכים כאלה. דומה, ששנוי־דעתו של הדירקטוריון היתה לו סבה חשובה: אותה שעה היו סכויים לקנית קרקעות,—וזהו פרושו של הנמוק השלישי,—ולשם כך אמר הדירקטוריון ואמרו גם שאר חברי ההנהלה «לְגַיֵס» את כל כספיה של הקרן הקימת.

ואולם, היתה מה שהיתה הסבה, שבגללה שִׁנָּה הדירקטוריון את דעתו, המשא־והמתן בין נחלת־בנימין ובינו לא נפסק גם מכאן ואילך. המשרד הארצישראלי, ובראשו הד״ר רופין, ראה בעיניו את מצב־הדברים וידע, שאותה החלטה שלילית שגיאה היא, ובלי־ספק דאג הוא לכך שהמשא־והמתן לא יפסק. הרבה טרח בעניני נחלת־בנימין אליהו ספיר, סגן המנהל של אפ״ק, — כך ספר לי מ. שולמן, אחד משלשת מיסדיה הראשונים של החבורה, — ואף הוא סיע, שלא יפסק המשא־והמתן. במקצת נכנס בעובי־הקורה גם הועד של תל־אביב, ולפי דבריו הצנומים של הפרוטוקוליסטון כתב הועד להנהלת הקרן הקימת,

[1] גם באספות הכלליות של אחוזת־בית, לרבות האספות הכלליות של תל־אביב בימיה הראשונים, היו קצת מן הנואמים מדברים יודית וגם רוסית וגרמנית. בפרוטוקולים של אותן האספות מצויות לעתים קרובות הַמַרָקות: «פלוני מדבר ז׳רגון ופלוני מתרגם»; «פלוני מדבר גרמנית ופלוני מתרגם»; «פלוני מדבר רוסית ופלוני מתרגם» (פרוט׳ ראשונים א׳, 26 ע״ב, 27 ע״ב; שם ב׳, 74), ולהפך: «פלוני מקבל עליו, לפי דרישת חברים, לתרגם לז׳רגון כל מה שידובר בעברית»; «קצת מן החברים דורשים תרגום ומתרגמים»; «מתרגמים לז׳רגון» (שם א׳, 73 ע״ב, 77 ע״א; 80 ע״א). שנקין דבר, כמובן, תמיד עברית, אבל את הרצאתו על החנָיות הוצרך לתרגם בעצמו ליודית (שם ב׳, 150 — 151). היה גם מקרה כזה, אמנם מקרה בודד: אחד מחשובי החברים, שנבחר לועדת הבקורת, לא קבל את הבחירה ומסר מודעה, שהוא מסתלק משום שהפרוטוקולים נכתבים עברית, והוא איננו יודע לשון זו (פרוט׳ תל־אביב, א׳, 90*). ומאספה לאספה פחתו והלכו המדברים בלשונות אחרות, עד שלסוף נעשתה העברית הלשון היחידה של האספות.

* בארכיונה של ההנהלה הציונית — בתיקיו של המשרד הארצישראלי — מצאתי שני מכתבים, ששלחו «אגודת העברים ביפו» ו«אגודת הבנאים והפחחים העברים ביפו» בקיץ תרס״ט לד״ר רופין בדבר עבודות הבנין של הגימנסיה באחוזת־בית, — ושניהם כתובים יודית. חתומים עליהם חמשה־עשר בנאים ותשעה־עשר נגרים.

«שגם הוא תומך את בקשתה של נחלת־בנימין על מתן הלואה»[1]. ובו ביום – כ״ו מרץ 1911 = כ״ו אדר תרע״א – כתב הועד של נחלת־בנימין לד״ר רופין:

«אחרי שיחתנו שבעל־פה רוצים אנו לשוב ולהטעים לפניך בקצרה את דעתם של חברי אגודתנו על תנאי ההלואה, המבוקשת מאת הקרן הקימת:

«בשתי אספות כלליות דנו חברינו על הדבר. הדעה הכללית היא, שהטוב ביותר בשבילנו הוא לקבל את ההלואה באותם התנאים של ההלואה שנִתנה לתל־אביב. ואם מוֹדוּס זה לא יִרָצה בהחלט, הרי אנו מסכימים למודוס אחר, המטיל על מקבלי ההלואה חובה של תשלום רֶנטה עולמית לקרן הקימת בשעור של 1/2% מסכום ההלואה. והמודוס הקשה ביותר בשבילנו הוא זה, המטיל עלינו תוספת תשלום של 25% מן השבח, שתשביח הקרקע (ובמקרה של מכירה בתוך עשרים שנה: 35%). ואולם, אם הדירקטוריון יעמוד על רצונו זה ולא יָמוש ממנו, בעל־כרחנו נכָּנע גם לכך.

«בכל אופן, ובנוגע למודוס האחרון בפרט, רוצים היינו לבקש, שלא נצטרך לשלם אלא 3% רבית (כנגד 4%[2] שמשלמת תל־אביב). סבורים אנחנו, שאי־אפשר לה לקרן הקימת שלא להבדיל בין סוחרים אמידים, מורים ופקידים, הנתונים במצב טוב, לבין בעלי־מלאכה, חנונים ופקידים, הנלחמים מלחמת־קיום קשה. כשאנו לעצמנו ברי לנו, שבעיני הקרן הקימת, הנוצרת בעקרה על־ידי פרוטותיהן של שכבות־העם הרחבות ביותר, צריכות להכריע לא רק בחינות קפיטליסטיות, אלא גם סוציאליות. ואם מנקודת מצבנו הסוציאלי, השונה מזה של חברי תל־אביב, מוצדקת כבר הורדתה של מכסת הרבית, על אחת כמה וכמה יש יסוד מוחלט לכך מפני הטעם, שאומרים להטיל עלינו תנאים קשים הרבה יותר מאלו, שהטילו על חברי תל־אביב»[3].

יומַים אחרי־כן כתב הד״ר רופין לד״ר בודנהימר, ראש הדירקטוריון של הקרן הקימת, על המשך המשא־והמתן עם נחלת־בנימין. את מכתבו של רופין לא עלה בידי למצוא; את התשובה שהחזיר לו בודנהימר (בי״ב אפריל = י״ד ניסן) מצאתי. וזו היא:

«את מכתבו מכ״ח מרץ קבלתי. הצעותיו יובאו לדינה של ישיבת־הדירקטוריון, וכרצונו אודיעהו את ההחלטה טלגרפית[4]. כשאני לעצמי אינני זז מדעתי, שבכל אופן יש להקנות לקרן הקימת את הזכות של בר־מצר במקרה של מכירת נחלה. ובנוגע לשבח הקרקע נראה לי מוֹדוּס זה: אם מי־שהוא מן הַלּוִים מוכר את נחלתו נתנת רשות הבחירה לקרן הקימת: א) לדרוש מאת המוכר תשלום של 25% מן השבח שהשביחה הקרקע עד יום המכירה, או ב) לרכוש את הנחלה לעצמה לפי המחיר שמציעים אחרים ולהפחית ממחיר זה 25% משבח הקרקע.

---

[1] פרוט׳ תל־אביב א׳, 113.

[2] חוץ מפרוצנט אחד לאפ״ק שכר אחריות וטרחה.

[3] מכתב זה ושלאחריו הם מארכיונה של ההנהלה הציונית; שניהם כתובים גרמנית. – על המכתב שלפנינו חתומים בשם נחלת־בנימין: יצחק זלצמן, ש. לֶוִיצקי, י. [ראדלר=] פלדמן, ח. רידניק ומאיר שולמן.

[4] היה צורך בזה משום שהימים היו ימי ערב עונת־הבנין.

«דעתי נמשכת אחרי מודוס זה משום שבכחו ליתן לקרן הקימת את היכולת להַעשות בעליה של הקרקע, וגם את היכולת לגדור עד כמה שאפשר בפני הספקולציה הקרקעית. — — —

«מסכים אני גם לרֶנטה עולמית, אלא שרצוי, לפי דעתי, להגדילה קצת, אולי עד שעור של 1% לאחר שיעברו עשרים שנות תשלומיה של ההלואה. ומובן, שהזכות של בר־מצר צריכה להיות שמורה לקרן הקימת. ואולם אם הרֶנטה לא תשולם, יש להקדים ולמצוא דרכים, שלאחר זמן ידוע הַנִּתן לַלָּוֶה תוכל הקרן הקימת להַעשות בעליה של הנחלה לפי מחיר הקרקע בשעה שנקנתה בתוספת ההוצאות לבנינים". — — —

וישיבת הדירקטוריון, שהיתה בקֶלן כשבועים אחרי מכתבו של בודנהימר (כ"ה אפריל 1911 = כ"ז ניסן תרע"א), תִּקְנה את אשר עָוותה הישיבה הקודמת על נחלת־בנימין. אולי משום שעכשיו לא באו שלשת חברי ההנהלה ההם, שלבם לא הלך מעולם אחרי צרכיו של הישוב העירוני, ולישיבה הקודמת באו שלשתם, ואולי משום שבינתים לא נִתְוַדְּאוּ הסכויים לקנית קרקעות ולא היה צורך לגיַס את ממנותיה של הקרן הקימת בזמן הסמוך. על כל־פנים, הישיבה של עכשיו עקרה את ההחלטה הקודמת, ובפרוטוקול שלה[1] נאמר:

«בשים לב לזה, שעונת הבנין משמשת ובאה, וגם לזה, שלא תִּדָּרֵש הוצאת כספים חדשים מקופת הקרן הקימת, מחליטים לקבל את הצעותיו של המשרד הארצישראלי על מתן הלואה לנחלת־בנימין מתוך תשלומיה של אחוזת־בית וגם מתוך הסכומים שזו לא השתמשה בהם[2], אף ממלאים ידי ראש־הדירקטוריון להשתוות על־ידי חליפת־מכתבים עם המשרד הארצישראלי בדבר תנאי ההלואה». — — —

---

[1] מארכיונה של הקרן הקימת; כתוב גרמנית.

[2] באפ"ק נשתיירו כשמונת אלפים וחמש מאות פר' מכספי ההלואה, שנִתנה לאחוזת־בית, משום ששנים מששים הבונים הראשונים של אחוזת־בית לא השתמשו בהלואה. אחד מהם היה מר א. ג. חנוך; מי היה השני — לא הוברר לי. ומובן, שלמר חנוך, ואחריו לכל מי שבנה בכספו שלו בכרם־ג'באלי, שנקנה על שמו של מר יעקבוס כהן, נתן מר ז. ד. ליבונטין, המורשה של כהן, תעודה אחרת מזו שנתן לבונים־הלוַים (עי' לעיל, פרק «אחוזת־בית», עמ' 101, ציור כה). והנה לדוגמה נוסח התעודה שהמציא לי מר חנוך:

«אני הח"מ בא כח של מר יעקובוס הנריקוס קהן מהאג עפ"י ההרשאה וכו' מעיד בזה, כי האדון א. ג. חנוך קנה חלקת אדמה המחזקת וכו' אלף מאתים חמשים ושבע אמות * מהאדמה הנקראת כרם ג'באלי, שנרשמה בערכאות על שם המרשה שלי מר יעקובוס קהן הנ"ל וכו' לקנין עולם לו ולבאי כחו מתהום ארעא עד רום רקיע. ובפרוש הותנה כי לא אני ולא המרשה שלי אינם אחראים בעד איזה ערעור שיצא על הנחלה מאיזה צד שיהיה.

«והיה אם יעשו הבעלים מפרוז רשמי ביניהם וימציאו רשיון מצד הממשלה המקומית להעביר הנחלה על שם אחר ויוציאו את כל ההוצאות הדרושות להמפרוז ולהקושנים מחויב אנכי לעשות המצדקה על זה כחוק.

«על האדון א. ג. חנוך הנ"ל או על באי כחו לשלם במועדו כל המסים החלים ושיחולו על חלקו באדמה הזאת כפי שתשים עליו הממשלה.

«ולראיה חתמתי על התעודה הזאת ביום כ"ד לחדש אב שנת תרס"ט».

חתום: ז. ד. ליבונטין.

---

* אף־על־פי שבאספה הכללית, שהיתה לחברי אחוזת־בית בכ"ו שבט תרס"ט, הוחלט, ש„אין רשות לחבר לרכוש לו אדמה [בכרם־ג'באלי] יותר מאלפַים אמה" (פרוט' ראשונים א', 74 ע"ב).

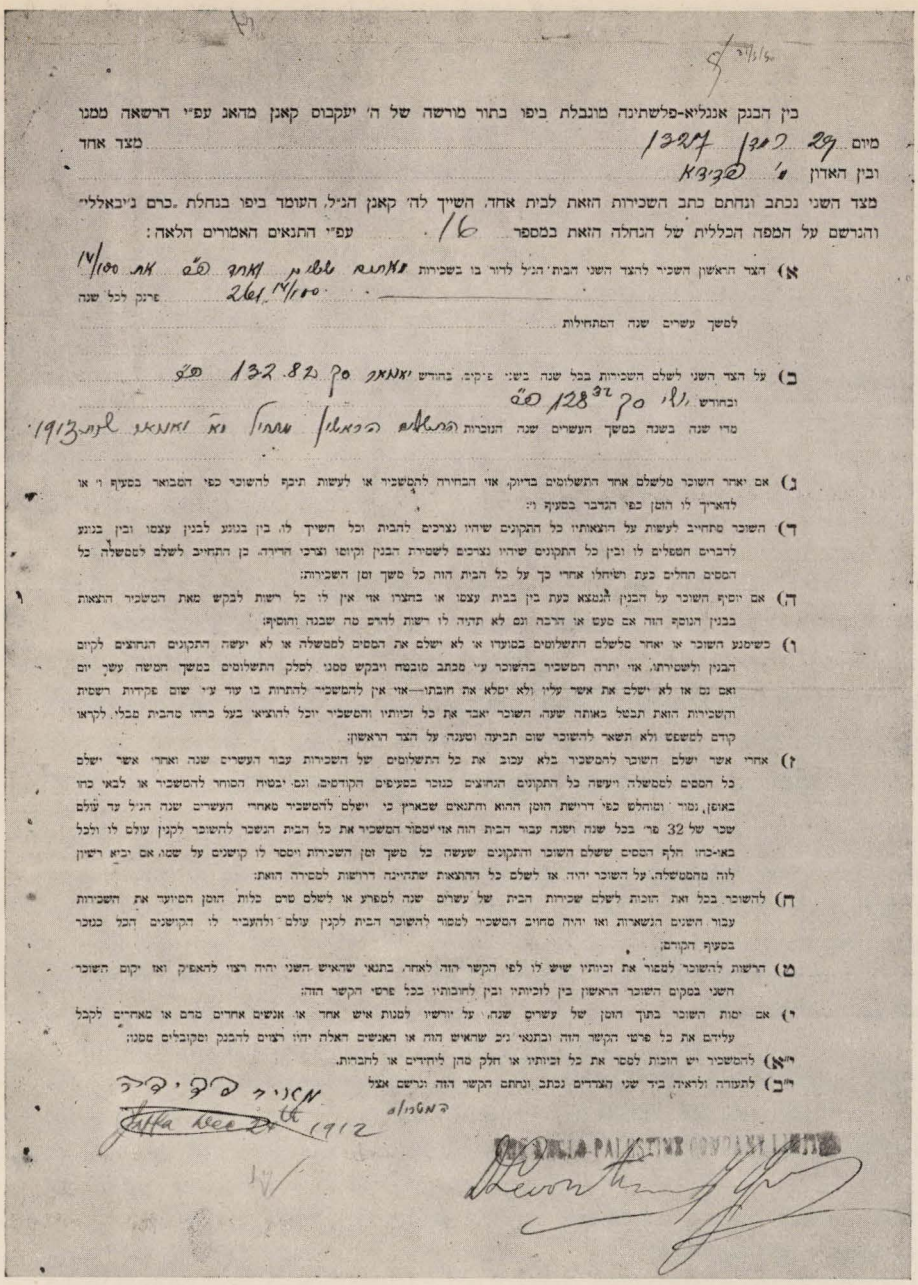

בין הבנק אנגליא-פלשתינה מונבלת ביפו כתור מורשה של ה׳ יעקבוס קאנן מדאג עפ״י הרשאה ממנו
מיום 29 בינואר 1927 מצד אחד
ובין האדון ״ שבאא
מצד השני נכתב ונחתם כתב השכירות הזאת לבית אחד, השייך לה׳ קאנן הנ״ל, השומר ביפו בנחלת ״ברם ג׳יבאללי״
והנרשם על המפה הכללית של הנחלה הזאת במספר 16 . עפ״י התנאים האמורים הלאה:

א) הצד הראשון השכיר להצד השני הבית הנ״ל לדור בו בשכירות מאתים שלשים ואחד מס״ם את 1/10 פרנק לכל שנה
למשך עשרים שנה המתחילות

ב) על הצד השני לשלם השכירות בכל שנה בשני פ״קים, בחודש יאנואר סך 132.82 מס״ם
ובחודש יולי סך 128.32 מס״ם
מדי שנה בשנה במשך העשרים שנה הנזכרות המשלם הראשון יהיה יולי 1913.

ג) אם יאחר השוכר מלשלם אחד התשלומים בדיוק, אזי הבחירה להמשכיר או לעשות תיכף להשוכר כפי המבואר בסעיף ו׳ או להאריך לו הזמן כפי הנדבר בסעיף ו׳.

ד) השוכר מתחייב לעשות על הוצאותיו כל התקונים שיהיו נצרכים להבית וכל השייך לו, בין בנוגע לבנין עצמו ובין בנוגע לדברים המפלים לו ובין כל התקונים שיהיו נצרכים לשמירת הבנין וקיומו וצרכי הדירה. כן התחייב לשלם למשלה כל המסים החלים בעת ושיחלו אחרי כך על כל הבית הזה כל משך זמן השכירות.

ה) אם יוסיף השוכר על הבנין הנמצא כעת בין בבית עצמו או בחצרו אזי אין לו כל רשות לבקש מאת המשכיר הוצאות בבנין הנוסף הזה אם מעט או הרבה וגם לא תהיה לו רשות להרס מה שבנה והוסיף.

ו) כשימנע השוכר או יאחר מלשלם התשלומים במועדו או לא ישלם את המסים למשלה או לא יעשה התקונים הנחוצים לקיום הבנין ולשמירתו, אזי יתרה המשכיר בהשוכר ע״י מכתב מובטח ויבקש מסני למלק התשלומים במשך חמשה עשר יום ואם גם אז לא ישלם את אשר עליו ולא יסלא את חובתו—אזי אין להמשכיר להתחות בו עוד ע״ז שום עקידות רשמית והשכירות הזאת תבטל באותה שעה. השוכר יאבד את כל זכיותיו והמשכיר יוכל להוציאו בעל כרחו מהבית מבלי לקראו קודם למשפט ולא תשאר להשוכר שום תביעה וטענה על הצד הראשון.

ז) אחרי אשר ישלם השוכר להמשכירות בלא עכוב את כל התשלומים של השכירות עבור העשרים שנה ואחרי אשר ישלם כל המסים למשלה יעשה כל התקונים הנחוצים כנזכר במעיפים הקודמים, וגם, בטוח המוחר להמשכיר או לבאי כחו באופן, נמור ומוחלט כפי דרישת הזמן ההוא והתנאים שבארץ כי ישלם להמשכיר מאחרי העשרים שנה הנ״ל עד עולם שכר של 32 פר׳ בכל שנה ושנה עבור הבית הזה אזי ״מסור המשכיר את כל הבית הנשכר להשוכר לקנין עולם לו ולכל באי-כחו חלף המסים ששלם השוכר והתקונים שעשה כל משך זמן השכירות ויסמר לו קושנים על שמו, אם יביא רשיון לזה מהמשלה. על השוכר יהיה אז לשלם כל ההוצאות שתהיינה דרושות למסירה הזאת.

ח) להשוכר בכל זאת הזכות לשלם שכירות הבית של עשרים שנה למפרע או לשלם מרם כלות הזמן המיועד את השכירות עבור השנים הנשארות ואז יהיה מחויב המשכיר למסור להשוכר הבית לקנין עולם ולהעביר לו הקושנים הבל כנזכר בסעיף הקודם.

ט) הרשות להשוכר למסור את זכיותיו שיש לו לפי הקשר הזה לאחר, בתנאי שהאיש השני יהיה רצוי להאפוק ואז יקום השוכר השני במקום השוכר הראשון בין לזכיותיו ובין לחובותיו בכל פרטי הקשר הזה.

י) אם יסות השוכר בתוך הזמן של עשרים שנה, על יורשיו למנות איש אחד או אנשים אחדים מרם או מאחרים לקבל עליהם את כל פרטי הקשר הזה ובתנאי גיב שהאיש הזה או האנשים האלה יהיו רצוים להבנק ומקובלים ממנו.

י״א) להמשכיר יש הזכות למסר את כל זכיותיו או חלק מהן ליחידים או לחברות.

י״ב) לתעודה ולראיה ביד שני הצדדים נכתב ונחתם הקשר הזה ונרשם אצל המשלה

מאיר פרידמן
Leitha Weed 1912

PALESTINE COMPANY LIMITED

ציור נ: כתב־אמנה בין לוה־בונה, חבר נחלת־בנימין, ובין מורשי יעקבוס כהן (אפ״ק).

תם ונשלם המשא־והמתן שאָרך כל־כך הרבה זמן. ולחנם אָרך כל־כך הרבה זמן: מכל דקדוקי התנאים והמוֹדוּסים, שטרח בהם הדירקטוריון של הקרן הקימת, ובשליחותו גם המשרד הארצישראלי, לא נתקיַם כלום. למעשה נִתְּנה ההלואה לנחלת־בנימין—במכסת־שלשת אלפים ומאתים פר׳ לכל חבר — באותם התנאים שֶׁנִּתְּנָה ההלואה לאחוזת־בית:

באחריותו של אפ״ק, בתשלומים לעשרים שנה, ברבית של 5% (ובכלל זה 1% שכר טרחה לאפ״ק), ובלי תוספת תשלומים וחובות מיוחדים[1]. אמנם באמנה, שהיתה בין אפ״ק וחברי נחלת־בנימין, הותנתה הרֶנטה באופן מפורש (עי׳ ציור נון, סעיף ז׳), וה«הצהרה» שצורפה לאמנה (ציור נא) היתה תקון־יוריסטים לזכות של בר־מצר[2], אבל למעשה לא נתקיימה לא זו ולא זו. מה טעם – איני יודע. אולי צדק מ. שולמן, שאמר לי: «באה המלחמה ובלבלה הכל».

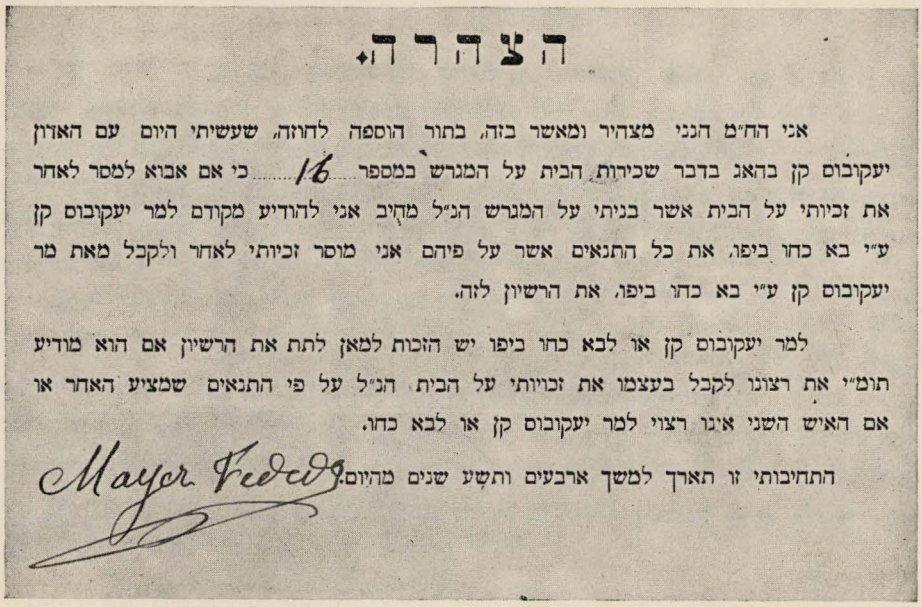

הצהרה.

אני הח״מ הנני מצהיר ומאשר בזה, בתור הוספה לחוזה, שעשיתי היום עם האדון יעקובוס קן בהאג בדבר שכירות הבית על המגרש במספר 16 כי אם אבוא למסר לאחר את זכיותי על הבית אשר בניתי על המגרש הנ״ל מחֻיב אני להודיע מקודם למר יעקובוס קן ע״י בא כחו ביפו, את כל התנאים אשר על פיהם אני מוסר זכיותי לאחר ולקבל מאת מר יעקובוס קן ע״י בא כחו ביפו, את הרשיון לזה.

למר יעקובוס קן או לבא כחו ביפו יש הזכות למאן לתת את הרשיון אם הוא מודיע תומ״י את רצונו לקבל בעצמו את זכויותי על הבית הנ״ל על פי התנאים שמציע האחר או אם האיש השני אינו רצוי למר יעקובוס קן או לבא כחו.

התחיבותי זו תארך למשך ארבעים ותשע שנים מהיום. Mayer Fedeis

ציור נא; כתב־«הצהרה» שצורף לאמנה. (קבלתי שני הכתבים מאת אפ״ק־יפו).

על כל פנים, ההלואה נִתְּנָה ומיד התחיל בנין השכונה[3]. הבונים הראשונים היו: זרח ווילנצ׳יק, שלמה לֶויצקי, חיים לינֶצקי, חיים רידניק, מאיר שולמן. עכשיו כבר היה ידוע במקצת טיבה של אבן־הַמֶּלֶט, תוצרת בית־חרשתם של אַרבר[4] ובניו: בתל־אביב כבר היו קימים ביתה של רבקה בהרב ועוד שלשה בתים, שנבנו אבן זו, ולא גרועים היו

---

1 לא עלה בידי לברר, אם כל ארבעים החברים של נחלת־בנימין השתמשו בהלואה.

2 בארכיונה של ההנהלה הציונית – בתיקי המשרד הארצישראלי – מצאתי מכתב (כתוב גרמנית) מיום כ״ד אבגוסט 1911 (כ״ו מנחם־אב תרע״א) מאת אפ״ק לד״ר רופין, ואלה דבריו:

«לפי דעתנו אפשר להכניס לתוך החוזה שלנו עם נחלת־בנימין את הסעיף הראשון על־דבר הרֶנטה השנתית, מה שאין־כן הסעיף השני על־דבר הזכות של בר־מצר. החוזה שלנו עם נחלת־בנימין אינו אלא חוזה של שכירות, ולפי החוקים השורדים כאן, אין בטחון שאפשר להכניס לתוכו סעיף זה ומה גם, שבנוגע לקנין־קרקעות אין לו לאפ״ק עצמו זכות של אישיות יורידית בתורכיה, ואי־אפשר לו להקנות זכיות אלו לאחרים».

ויש לשער, שמטעם זה נתקנה ה«הצהרה» המיוחדת וצורפה לאמנה.

3 «העולם» נו׳ 18–19 לשנת 1911 (עמ׳ 30).

4 עי׳ לעיל, פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 108.

הבתים הללו מן הבתים, שנבנו אבן ערבית. ומעלה יתרה היתה לאבן־המלט, שהיא גופה היתה תוצרת יהודית וגם לא היתה זקוקה לבונים ערבים, כדבר שאמרו על האבן הערבית. ואחדים מחברי נחלת־בנימין, שקנאו לעבודה העברית, בנו גם הם את בתיהם אבני־מלט. אבל רק אחדים. גם בנחלת־בנימין לא רבים נתנו את לבם ודעתם לְקַנֵּא לעבודה העברית, ולא רבים הם הבתים, שבנתה שכונה זו בראשית ימיה בידי פועלים יהודים. ברם, צריך להוסיף: במדה לא־מועטת נודע גם בנחלת־בנימין אותו חוסר פועלים מומחים, שנודע תחלה באחוזת־בית[1].

*

על גבול תל־אביב, נְאַת־המדבר הראשונה, התחילה צצה נָאָה חדשה – נחלת־בנימין. «וכאמה כבתה»: שתיהן בעצב נולדו, ושתיהן כיון שנולדו מיד עמדו על רגליהן. והרבה יותר קל היה לה לנחלת־בנימין לעמוד על רגליה מאשר לתל־אביב בשעתה, כי על־כן גִּשׁוּשֶׁיהָ של זו בתחלת בנינה נעשו לֶקח טוב לזו, אף לא הוצרכה נחלת־בנימין לסדר לעצמה כמה ממסדרי־הצבור, כי מצאה אותם מן המוכן בתל־אביב שכנתה ובהם נסתייעה.

בסיון תרע״א כבר נעשתה נחלת־בנימין שותפה לתל־אביב למים ולמעבר של מסלת־הברזל, ושתי השכונות השכֵנות חִשבו את חלקיהן בהוצאות לפי יחס שטחיהן. חוץ מזה התנתה תל־אביב תנאי קודם לשִתוף, שנחלת־בנימין תהיה חיָבת גם היא בתקנות־הבנין ובאִסור־החניות[2], ונחלת־בנימין הסכימה. עוד מעט ונחלת־בנימין תֵעשה שותפה לתל־אביב גם להוצאות השמירה וגם להוצאות צבוריות אחרות, ולסוף יבוא יום, – והוא לא ירחק לבוא, – ודבקו שתי השכונות זו בזו והיו לשכונה אחת. כלומר: נחלת־בנימין תֵעשה שכונה בְּכִפָּתָהּ של תל־אביב.

ח.

יותר ממאה קניות־קרקע היו לה לתל־אביב עד שהגיעה לגבולותיה של עכשיו[3], ואי־אפשר לעמוד על כל אחת מהן, אבל אי־אפשר גם שלא לעמוד על האופיָניות והחשובות שבהן, ביחוד על אלו שהוציאוה מכלל שכונה ועשוה עיר, – מתחלה עיר, ואחר־כך כְּרָך.

באספה הכללית, שהיתה בכ״ט סיון תרע״א, הרצה היושב־ראש – דיזנגוף – על חשיבותה המיוחדת של אדמת המחלול, אשר על גבול תל־אביב, ובשם הועד בקש מאת האספה רשות לישא־וליתן עם העורך־דין דוד מויאל על קנית החלקה הזאת. «בקרוב – אמר דיזנגוף – נצטרך לפתוח לנו פתח אל הים, ובשביל־כך נחוצה לנו קרקע זו, המתחילה מאחורי הגימנסיה ונמשכת והולכת בדרך אל הים». זה היה מַבָּעָהּ המעשי הראשון של השאיפה הטבעית לְכִבּוּשׁ חוף־הים. הישוב היהודי הישן שבעקרו לא התכַּוֵן לא ליצירת חיים חדשים בכלל, ולא להרחבת הגבולות והאפשריות של חיי משא־ומתן בפרט, לא היה לו צורך בים, ובמשך דורות נמצא מרוחק ממנו, וכֻּלו היה מרוכז בארבע ערי־הקודש, הרחוקות מן הים. מה שאין כן הישוב היהודי החדש. כל עקרו לא בא אלא

[1] מכתב של מר רידניק אלי; שיחה עם מר שולמן; «הפועל הצעיר» נו׳ 21 לשנת תרע״א (עמ׳ 16).

[2] פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 2 ע״א.

[3] עי׳ להלן, מאמרו של הד״ר א. י. בראוור בספרנו.

לשם יצירת חיים חדשים, ובכללם גם הרחבת הגבולות והאפשריות של חיי משא־ומתן, וטבעי הדבר, שמשעתו הראשונה היו עיניו נשואות אל הים. וכבר ראינו, שמעצם תחלתה של חבת־ציון בִּכְּרוּ עסקניה את יפו על ירושלים ואותה עשו מרכז להם ולמפעלם[1] ועכשיו, כשהתחילה עולָה במדבר־החול העיר העברית, נודעה מיד שאיפתה הטבעית להיות לא רק סמוכה לים, אלא גם להרחיב גבולותיה עד כדי לכבוש את עצם חופו. לפיכך לא הוזקק דיזנגוף להרבות בדברים, כדי שהאספה תשָמע להועד ותתן לו את הרשות המבוקשת, ואף־על־פי שהוא, דיזנגוף, עצמו הקדים והודיע, ש«כסף אין לנו לעת־עתה», לא נרתעה האספה והסכימה לקנות. אדמת־המחלול אמנם לא הגיעה את תל־אביב עד לחוף־הים ממש, אבל קרבה אותה אליו. אחד מן הנאספים — מרדכי וַיְסֶר — מנה בה עוד שֶבח חשוב, שהיא «אדמת מֶלֶך, ולא אדמת מירי», והוסיף: «אין לנו גם לדאג דאגת הכסף: יִוָּדע המחיר[2], ובלי־ספק יִמָּצאו מיד קונים למגרשים».

דומה, שהאספה הרגישה גם בקשיים המיוחדים, הקשורים בקנית קרקע זו, שלא המלכות בלבד היתה בעליה, אלא גם אנשים פרטיים התאמרו לטעון טענת בעלות עליה, או לכל־הפחות על מקצתה,—ובכל־זאת קִיְמָה וקבלה לקנות[3]. אלמלי ידעו באותה שעה, כמה גדולים וכמה מרובים הם הקשיים, הרבוצים על חלקה זו, אפשר שהאספה היתה מהססת. אפשר שגם הועד עצמו היה מהסס. אבל גם הועד וגם האספה לא ידעו הכל, שניהם ידעו רק מקצת, והאספה החליטה לקנות, והועד עשה מעשה — וקנה[4]. ובשמונה ביאנואר 1912 (י״ח טבת תרע״ב) כתב לרופין[5]:

«כידוע לך קנתה חברתנו לפני זמן־מה על גבול שכונתנו חלקת־אדמה, בערך ששים אלף אמה מרובעת, וכבר חלקנו אותה למגרשים, אלף אמה מרובעת המגרש, אף מכרנו אותם בתנאי שהשָרַברוב ותקון הרחובות וְרִצּוּפָם עלינו. ומהיות רצוננו לראות בגדולה והרחבתה של שכונתנו, הרי ענינו הוא, שקוני המגרשים יתחילו לבנות את בתיהם מיד. אבל ברובם הם אנשים קטני־ממון, ואין ביכלתם להוציא מכיסם בבת־אחת כל הכסף הנחוץ לבנין, ולפיכך חוששים אנו, שלא יוכלו לבנות בלי עזרת הלואה אפותיקאית.

«והנה אנו שואלים, שמא יש בידך לעשות מה־שהוא בדבר זה? אם רצונך בכך, נוכל להמציא לך רשימה מפורטת של הקונים, וממנה תראה, שהאנשים נאמנים הם כֻּלם, ובשום פנים אין לחשוש להלואה אשר תנתן להם. הם גם יתנו את כל הבטחונות, אשר יִדָּרְשוּ מאתם. למשל: הקרקע נרשמה עתה בספרי־האחוזות התורכים

---

1 עי׳ לעיל, פרקי «יפו», עמ׳ 27.

2 מהרצאתו של דיזנגוף אפשר היה לשמוע, שחוץ מהוצאות הקושאן וכו׳ תעלה האמה בערך פרנק וחמשה־עשר סנטים.

3 פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 3 ע״ב — 4 ע״ב.

4 מר משה אשולין, עושה דברו של מר מויאל, כותב לי: «בי״ט ספטמבר 1911 (כ״ו אלול תר״ע נעשתה האמנה בין מר מר מויאל ובין ה״ה איזמוז״יק, דיזנגוף, כהן, פוחובסקי וקורקידי, חברי הועד של תל־אביב. הותנה, שתל־אביב קונה מחמשים עד ששים אלף אמה במחיר פרנק אחד וחמשה־עשר סנטימים האמה».

5 המכתב הוא מארכיונה של ההנהלה הציונית; כתוב גרמנית; חתומים עליו — בשם הועד של תל־אביב — דיזנגוף ואיזמוז״יק.

על שמו של מר יעקבוס כהן מֵהאַג, ועל שמו תהיה רשומה גם מכאן ולהבא. כיוצא בזה יַרשמו על שמו, – או על שם נאמן אחר, אשר יבחר המַלוה, – גם הבתים העתידים להבָּנות.

«ובנוגע לתנאי ההלואה יכולים לשמש דוגמה אותם התנאים, שהיו בשעתם בין חברתנו ואפ״ק, היינו: תשלומים לשעורים במשך שמונה־עשרה שנה ורבית של 5%. אם יהיה הכרח בדבר, יש להניח, שֶהַלוִים יסכימו גם לרבית קצת גדולה מזו.

«מכסת ההלואה לכל איש צריכה להיות בערך חמשת אלפים פרנק. את השאר, – מאלף עד ארבעה אלפים פר׳, הכל לפי גודל הבתים, – ישקיעו הבונים משלהם».

נעימה חדשה: לא רק על־ידי חבורות מלבר, כגון זו של נחלת־בנימין, אלא גם מלגו, על ידיה גופה, מרחיבה תל־אביב את גבולותיה ומגדילה את ישובה: היא עצמה מוסיפה שטח לה, והיא עצמה דואגת לקונים־החברים החדשים, כי יוכלו לבנות. ונעימה חדשה היא גם זו: לא בתים זעירים, כאלו של נחלת־בנימין, ואפילו לא כאלו, שעלו במחשבה תחלה לפני רוב בוניה של אחוזת־בית, אלא בתים מרֻוָחים, שבנינם יעלה משה עד עשרת אלפים פר׳. אותה שעה עדיין לא היו לה מאה בתים לתל־אביב, והיא כבר היתה מזומנת לפשוט צורה של שכונה וללבוש צורה של עיר...

מה תשובה החזיר רופין על מכתבם של דיזנגוף ואיזמוז׳יק איני יודע. בקשתיה בארכיונים ולא מצאתיה. על כל־פנים, הפעם לא נענתה לא הקרן הקימת ולא שום קופה לאומית אחרת למבקשי ההלואה. זו היתה שעה ראשונה, שתל־אביב התחילה מתרחבת והולכת לא רק במרצה שלה, אלא גם בממונה שלה. ודומה, שנכונה תהיה ההגדרה, אם נאמר: קנית אדמת־המחלול היא היא פרשת־הדרכים בין תחלת תל־אביב, שבלעדי סיועו של ההון הלאומי אולי לא היתה גם באה לעולם, ובין המשך תל־אביב, שכל גִדוּלָהּ מתוכה ומידיה לה. – והרבה־הרבה פעמים, – על־פי רוב בקצרה, אבל עתים גם בארוכה,–בא זכרה של חלקה זו בכתבים ובפרוטוקולים: סימן מובהק, שהסבוכים והקשיים התלויים בה רַבו וקָשו הרבה יותר מכפי ששוערו תחלה. כמה מן הכתבים והפרוטוקולים קוראים לה «אדמת מויאל – סטוֹרִיַאדיס»: «מויאל», בשביל שעל־ידו נקנתה והיו לו טענות ותביעות עליה; «סטוריאדיס» – על שם שיוָני זה היו גם לו טענות ותביעות עליה. היה גם קושי מיוחד, משום שתל־אביב קנתה רק ששים אלף אמה, ואת השאר מכר מויאל לאנשים פרטיים, שנצטרפו להיות שכונה קטנה מיוחדת, ובמשך כמה זמן לא קבלה זו עליה מרותה ותקנותיה של תל־אביב, ומכאן «הרחוב המשותף» (עכשיו: «רחוב יצחק־אלחנן»), פרוש: קצתו של תל־אביב וקצתו של אותה שכונה קטנה. – סלוק הקשיים והטענות והתביעות עלה בהרבה זמן (כמה וכמה שנים!) ובהרבה דינים ומשפטים, וגם בהוצאות לא מעטות. אלמלי חִשבו את חשבונן של כל ההוצאות אפשר שהיה יוצא מחירה של כל אמה לא פרנק וחמשה־עשר סנטים, אלא «כפל כפלים». אבל סופה של אדמת־הסבוכים שגם היא נעשתה אחד מראשי־פנותיה של תל־אביב: המשך רחוב קאלישר, רחוב מוהיליבר, רחוב שפ״ר, רחוב צדוק הכהן,

רחוב יעבץ, רחוב יצחק־אלחנן, שכונת פקידי אפ״ק, חלק משכונת ברוכוב ועוד. ובעקר היא קִרבה את תל־אביב אל הים[1]. —

*

אמרתי: «גם» על־ידי עצמה הוסיפה תל־אביב שטח לה. בכונה דִיַקתי ואמרתי כך, משום שהרבה יותר מאשר על־ידי עצמה נתוסף שטח לה באותו זמן על־ידי «החברה החדשה» ועל־ידי חברת «גאולה».

«החברה החדשה» נוסדה בקיץ תרע״א. ראשוני מיסדיה היו: יהודה־ליב אבוהב, יהושע גולדברג, עקיבא וַיְס ומנחם שנקין; לאחר זמן־מה נצטרפו אליהם גם אברהם לֶב ויוסף־אליהו שלוש. מלכתחלה היתה כונתה לקנות קרקעות בכל מקום בארץ. למעשה התרכז כמעט כל פעלה בקנית קרקעות על גבולות תל־אביב. בסוף 1911, או בתחלת 1912, קנתה כאן את קרקעה הראשונה: מאה ועשרים וששה אלפים אמה מ«אדמת שיך־עלי» — הוא השטח מפסי מסלת־הברזל עד מרכז בעלי־מלאכה של עכשיו. בתווכו של זַריפה, אחד מחשובי הערבים־הנוצרים, קנתה את הקרקע ושלמה מחירה פרנק וחמשים וחמשה סנטימים האמה המרובעת. וכנהוג בארץ, לא היתה גם קניה זו חסֵרה קשיים וסבוכים, ביחוד משום שהקרקע היתה «מֻשאע»[2], ומששת חלקיה קנתה החברה רק חמשה, והחלק הששי עִכֵּב את שמושם של חמשת החלקים הקנויים. ולא בלי אבוד זמן וממון סולקו הקשיים והסבוכים, ובעזרתו של דר־באמיה, — אף הוא אחד מחשובי הערבים, — נכנס סוף־סוף לרשותה של החברה גם החלק הששי. עכשיו יכלה לחלק את הקרקע למגרשים, — אלף וחמש אמה המגרש, חוץ ממגרשים מעטים, שהיה שטחם גדול יותר, כמעט כפלים, — ולהתחיל במכירתם, ובאספה הכללית, שהיתה לתל־אביב בכ״ט כסלו תרע״ב, כבר אמר דיזנגוף: «החברה החדשה קנתה אדמה על גכול תל־אביב, ואפשר שנצטרך להתחבר עמה»[3].

מי יודע, כמה דורות־שממה עברו על הככר הזאת. פעמים, בימי־פגרה היו מורי בתי־הספר מוליכים את תלמידיהם ותלמידותיהם לטיול שמה ומגיעים עד «עץ־הגג»[4] — היא שקמה ענפה עתיקה, שבימי ילדותה הקדומים אולי ידעה את המקום הזה גם בבנינו, ובימי שִיבת־שִיבתה לא ידעה אותו אלא בשממותו, הנסוכה על ימין ועל שמאל. להוליך את תלמידיהם ותלמידותיהם מן העץ ולמטה, בדרך אל הים, לא הָהינו המורים, כי גדולה וקשה היתה השממה. אבל לא יהיו ימים מועטים וגם כאן יִשָמע קולו של המעדר היהודי, המפַנה מקום לבנין ולישוב. וחבל מאד, שהשקמה העתיקה, העֵדה היחידה לְכוֹבֶד־השממה, הוכרחה גם היא עצמה לפַנות את מקומה בשוב היד הבונה לבנות גם נשַמָה זו.

---

[1] חוץ מן הכתבים והפרוטוקולים, שמפני רבוָם אין לפורטם, קבלתי ידיעות על אדמת־המחלול מאת חבר העיריה מר שושני ומאת פקידי העיריה מר וורקול ומר רויטמן.

[2] עי׳ לעיל פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 86, הערה 1.

[3] פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 10 ע״ב. — את הידיעות על «החברה החדשה» קבלתי מאת מר וַיס. ועי׳ גם י. א. שלוש, «פרשת־חיי», תל־אביב תרצ״א, פרק י״א. (אגב: שם יש טעות בנוגע לזמן הוָסדה של החברה).

[4] ע׳ לעיל «פרקי «אחוזת־בית», עמ׳ 123, הערה 8.

ציור נב: «עץ־הגן».

על «גאולה» כבר שמענו לא אחת בפרשיותיה הראשונות של תל־אביב; עכשיו נעשתה גורם ישר להרחבת תחומיה של העיר הנולדת. נ. אהרנוביץ, שהיה כמה שנים פקידה של «גאולה», כותב ברשימותיו, אשר מסר לידי: «1912 נשאה ונתנה ‚גאולה' עם שלש משפחות נוצריות ביפו (חַלבי, חומסי ודָבאס) בדבר שתי חלקות־קרקע חשובות על גבול תל־אביב: אחת ממסלת־הברזל ולפנים – ככר, שעתידה היתה להֵחָלֵק לארבעים ושבעה מגרשים ולאַחֵד את תל־אביב ואת נוה־צדק, ואחת ממסלת־הברזל ולחוץ – שמונה אלפים ומאתים אמה, שכבר נועדו אז להיות התחלה למרכז מסחרי. את החלקה הראשונה עתידה היתה ‚גאולה' לקנות בזמן קרוב, ואת החלקה השניה קנתה מיד, באותה שנה. ועוד חלקה אחת מעבר למסלת־הברזל קנתה בו־בזמן: אחד־עשר אלף ומאה אמה של משפחת אבו־קעוד, ואף אלו נועדו להיות מקומו של המרכז המסחרי, ובאמנה, שהיתה לה עם באי־כחה של אגודת־החנונים: וַיְסֶר, וַיְס ופרלמן, התחייבו הם למכור את המגרשים האלה לחנונים ולסוחרים של יפו».—

ככה נתעטרה תל־אביב קרקעות חדשות, שעברו לידי ישראל. והקרקעות הללו מיוחדות עדיין לעצמן, ועוד יעברו שָנים עד שיכונסו כֻלן אל תחת שֵם אחד – אל תחת שמה של תל־אביב – אבל סופן, שֶיִקָראו כֻלן תל־אביב ויַעשו כֻלן תל־אביב.

*

ובינתים אורגת תל־אביב יריעת חייה הפנימיים.

ההוצאות הצבוריות מוסיפות והולכות. יש צורך להוסיף על ההוצאות של הנקיון, של תקון־הכבישים, של הנהלת־משרד, ויש גם צורך להעמיד גנן, אשר יפקח על הנטיעות ויוסיף עליהן. דין הוא שתל־אביב תהיה עטופה דשא ואילנות. והועד אינו חושש

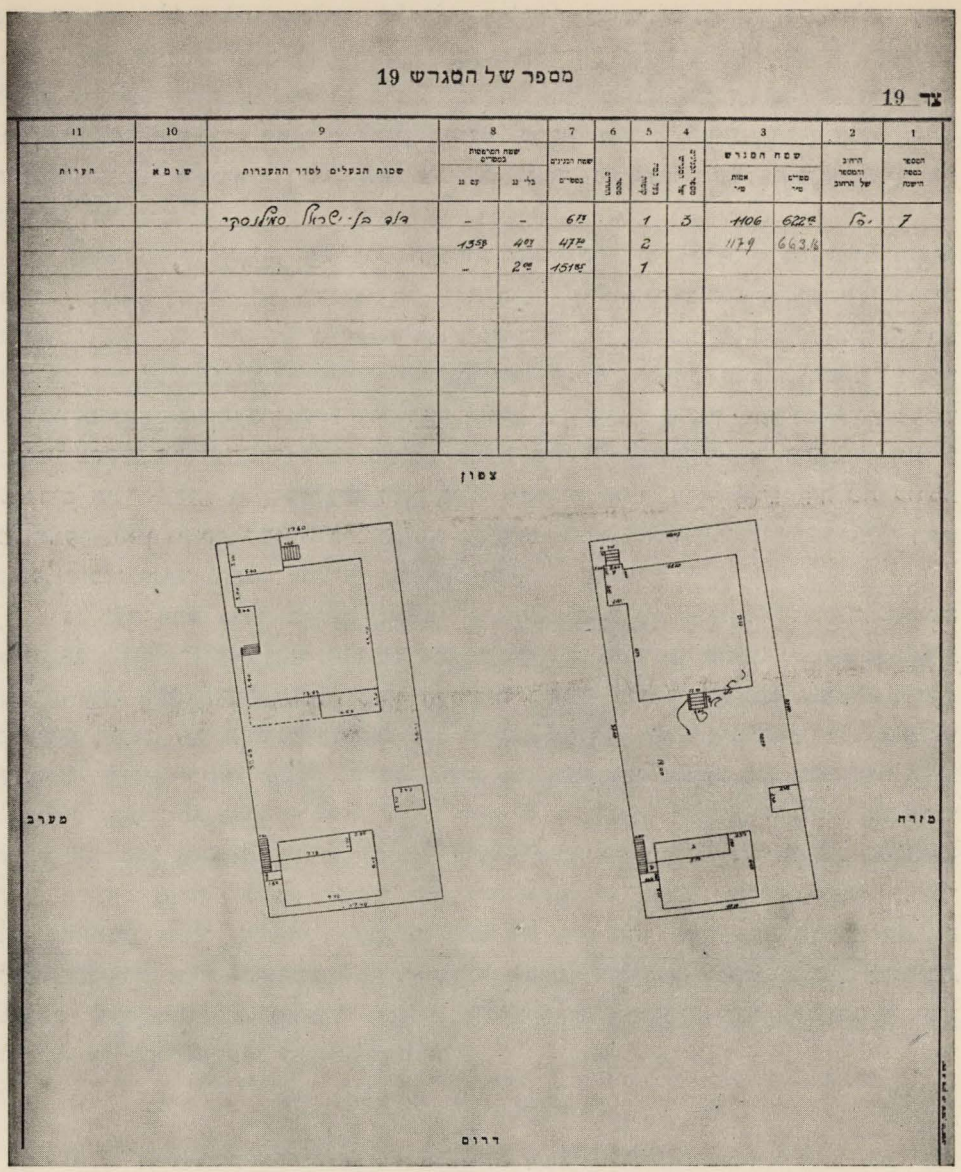

מספר של הסגרש 19

צר 19

1	2	3		4	5	6	7	8		9	10	11
מספר בספר הרשמה	תאריך ומספר של הרשמה	שטח הסגרש		[illegible]	[illegible]	[illegible]	שטח הבנינים בספרים	שטות הרשמות בספרים		שטות הבעלים לסדר ההעברות	שו מ א	הערות
		אמות מ׳	ספרים מ׳					בלי נג	עם נג			
7	רל.	1106	622	3	1		67	–	–	רא״ל בן־ישראל סאלנסקי		
		1179	663½		2		47	40	13			
					1		15	2	–			

ציור נג: דף מספר־האחוזות.

להגדיל את ההוצאות, הואיל ולא יצטרך להגדיל בשביל־כך את מכסת־הארנונה. כשם שיש תוספת־הוצאה, כך יש גם תוספת־הכנסה. נחלת־בנימין משתתפת בהוצאות המים והשמירה והמעבר של מסלת־הברזל; שני הגרמנים, שכניה הקרובים של תל־אביב קַאפּוּס וטיץ, התחילו גם הם מקבלים מים מתל־אביב, ולמים רבים הם זקוקים בשביל דִיָרִיהם המרובים, ואף הם משתתפים בהוצאות המים; מתוספים חברים ובונים חדשים בתל־אביב, וגם על־ידי זה מתוספת ההכנסה. ולאספה הכללית, שהיתה בכ״ט כסלו תרע״ב, כבר הגיש הועד תקציב של אלף פר׳ לחודש להוצאות צבוריות רגילות. האספה נסתה לסרב. היה

גם מי שבקש לְפָרֵך את התקציב של הועד על־ידי הגזמה, שנראתה לו מופלגת מאד, ואמר: «אם דרך זו נָבור לנו, ומזמן לזמן נגדיל את התקציב, הרי יכולה תל־אביב להגיע עד עשרים וחמשה אלפים פרנק לשנה!» אבל סרובה של האספה לא היה אלא נסיון בעלמא, וכשעמד התקציב למנין הוחלט כרצון הועד: סוף־סוף אין הועד דורש תוספת־ארנונה, ו«לאסוף הון אין אנו צריכים» אמר גם אותו חבר, שבקש לְפָרֵך את התקציב של הועד[1].

האספה ההיא תקנה, שהלשון העברית היא לשונו של הועד[2]. גם קצת תקנות אחרות תִקנה, ומכֻּלן יש להביא רק זו: בועד של תל־אביב נפתחים שני ספרים מיוחדים: ספר־האחוזות וספר־השעבודים. בספר־האחוזות נכתבת כל אחוזה ואחוזה של השכונה, שֵם בעליה, מדתה, גבולותיה לארבע רוחות השמים, צורת בניניה ומדתם. בספר־השעבודים נכתב כל שעבוד שחל על אחוזה שהיא, בין שעבוד ברצון הבעלים ובין שעבוד על־פי פסק בית־דין, או על־פי החלטה אחרת שיש לה תוקף; בטל השעבוד, חוזרים וכותבים את בטולו. ואין כותבים דבר בשני הספרים הללו אלא על־פי החלטה קודמת של הועד, ואין תוקף לשום דבר, הכתוב בספרים הללו, אלא אם־כן חתמו עליו ראש הועד, מזכיר הועד והחבר הממונה על הספרים[3].

גם ועד חדש נבחר באותה אספה. זו היתה אחת מן התקנות הגרועות, שירשה תל־אביב מאחוזת־בית—לבחור ועד כל שנה. בחירות הן תמיד מן הדברים, שמעוטם—הכרח, ורבוּיָם—משא לעיֵפה. ברם, הפעם עברו הבחירות בשלום ובלי רוגז־עצבים. בשעות הרעות, בראשית הוָסדה של השכונה החדשה, היו הרוחות סוערות, ו«כל איש ואיש—לפי הסברתו היפה של חיסין — היה מבקש להקל מעליו את משא־לבו ואומר מה שלא היה צריך לאמר»[4]. עכשיו לא סערו הרוחות, כי לא רעה היתה השעה, והאספה לא בחרה את הועד החדש עד שהביעה תחלה תודה וברכה לועד היוצא, אף בחרה לועד החדש ששה מן הועד היוצא: מאיר דיזנגוף, בצלאל יפה, דוד איזמוז׳יק, מרדכי בן־הלל הכהן, יהודה־ליב פוחובסקי ונסים קורקידי[5], והכניסה לועד רק איש אחד חדש — את אברהם לֶב. גם לועדת־הבקורת נבחרו הקודמים: אליהו ברלין, שמחה גולדברג ויעקב שלוש[6]. ובישיבה, שהיתה לועד בג׳ טבת, נבחרו: דיזנגוף ליושב־ראש, איזמוז׳יק לסגן, לֶב לגזבר וכהן לממונה על ספר־האחוזות וספר־השעבודים[7].

---

1 פרוט׳ תל־אביב א׳, 157; פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 12 ע״א — 13 ע״א.

2 פרוט׳ אספ׳, כלליות א׳, 47 ע״ב (החלטה ט׳).

3 פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 15 ע״א וע״ב.

4 עי׳ לעיל, פרקי «אחוזות־בית», עמ׳ 112.

5 לפי שעור הדעות, שהצביעו לנבחרים.

6 פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 20 ע״ב.

7 פרוט׳ תל־אביב א׳, 158.

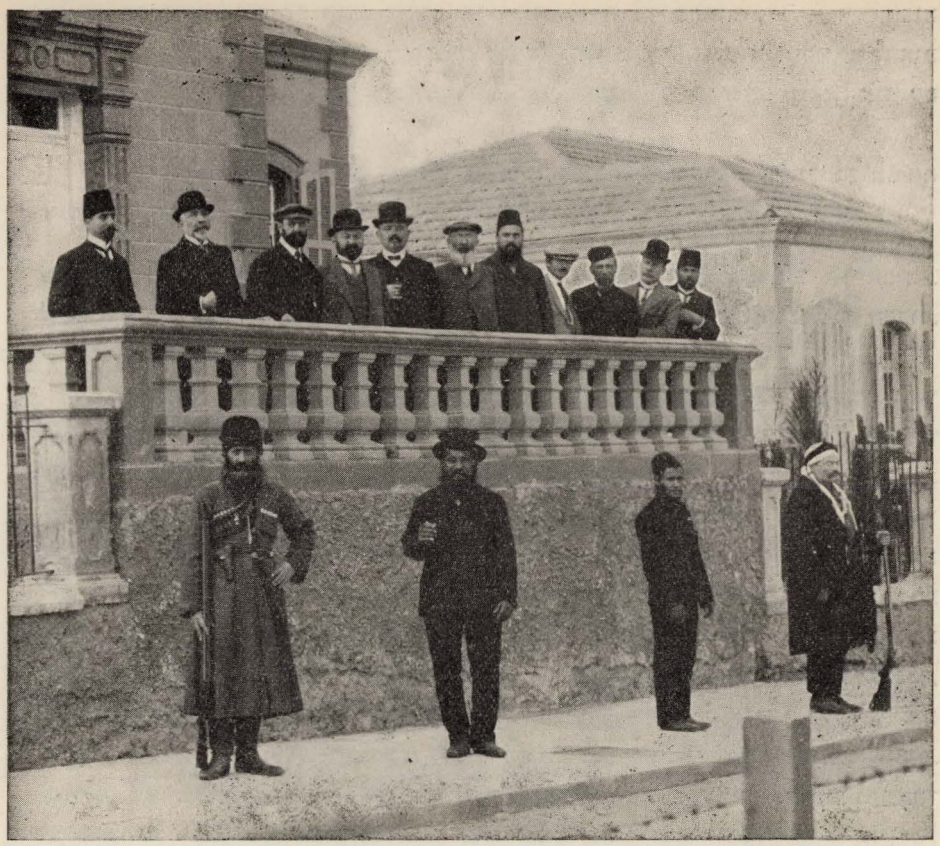

ציור נד: הועד החדש (ביציע ביתו של דיזנגוף).

מימין לשמאל: יוסף־אליהו שלוש (לא חבר הועד), פוחובסקי, לֶב, גָניל (מזכיר הועד), קורק די, כהן, דיזנגיף, יפה, ברלין, גולדברג ויעקב שלוש.

מלמטה: ארבעת שומריה של תל־אביב (השלישי מימין—שמואל הגר; שכותידם של שלשת האדרים לא הוברר לי).

ט.

והיריעה הולכת ונארגת.

«גדולה היא נוה־שלום, ורֶבה ישראל. גדולה היא גם נוה־צדק, וכֻלה ישראל. אחוה, שכונות התימנים, הישוב העברי שביפו גופה,—וגולת־הכותרת היא תל־אביב. בקצה־העיר, מרוחקה מן הישוב, ואף־על־פי־כן היא המרכז לכל הישוב העברי היפואי. — — —

«חיי־עבודה, חיי־עמל וזיעה — את אלה תמצאו בעיר, בנוה־שלום — — —, בתל־אביב אין מדברים על עסקנים׳ — — — בעלי־העסקים מנערים את אבק־עסקיהם עוד בדרך מן העיר לכאן, בדיליז׳נס. — — — שאון העיר והשוק הנה לא יגיע. והשכונה הולכת ויפה מיום ליום. המדרכות רחוצות, הגנות הצבוריות והפרטיות פורחות, העצים שברחובות גדלים, פנסי־לוכס בכל זוית. — — — שאיפה להנעים את החיים ולהסיר את עולם — הנה מה שאפשר להרגיש בפנה זו, שתל־אביב שמה. פנה נחמדה זו נבראה בעזרת הקרן הקימת שלנו. עכשיו מרובים

בוניה, המשקיעים פה את הונם שלהם בלי שום עזרה מן החוץ. — — — ועל הפנה הזאת גאותנו הישובית: יפה היא, מסודרת כהלכה, כֻּלה עברית. כאן אנו יכולים לראות את עצמנו בביתנו, בלי עין צופיה זרה; כאן אפשר גם להרגיש, שאין אנו עָם בלי כשרונות לסדור. — — —

«תל־אביב מושכת אליה אנשים חדשים, מקילה עליהם את שנוי־המקום, את המעבר מאירופה לאסיה, מחבבת עליהם את הארץ במדה ידועה» — — —

כך ראה אז את תל־אביב סופר ארצישראלי, וגם הוא, כנראה, מתושבי תל־אביב[1]. אבל היריעה כבר איננה «כֻּלָּה תכלת»; אותו סופר־אזרח ראה גם את הַפְּחוּם, שהתחיל משתזר לתוכה, והרי הוא מוסיף וכותב:

«מרובים האורות שביצירה זו, ומרובים גם הצללים, והצל היותר שחור שבתל־אביב—העלאת מחיר הבתים והספקולציה הקרקעית. אנשי תל אביב שחכמו והכינו לעצמם קרקע קצת יותר מן המדה, וגם אלה שלא בנו להם עדיין בתים על אדמתם מוכרים אותה במחיר פי ארבעה וחמשה מכפי שקנוה. — — — ומחיר הקרקעות אשר על גבול תל־אביב עולה גם הוא מיום ליום. — — — אחת הסבות העקריות ליסוד תל־אביב היה הקושי של ‚משך־הדירות'—יוקר הדירות ביפו וההכרח לשלם מראש ובבת־אחת את שכר־הדירה לשנה שלמה. והנה גם בתל־אביב נהוג עתה אותו משך־הדירות על כל תנאיו הקשים, אלא שכאן שכר־הדירה גדול כל־כך, עד שהערבים ביפו לא ראו כמותו אפילו בחלומם. דירה של שני חדרים יפים שכָרה בנוה־צדק — מאתים־מאתים וחמשים פר' לשנה, ובתל־אביב — חמש מאות. מעולם לא עלה על דעתו של בעל־בית ביפו לבקש מאת רַוָּק עשרים וחמשה־שלשים פר' שכר חדר לחודש, ואלו בתל־אביב נהוג שכר זה. — — — ואין כל פלא, ש‚קדחת־הבנין' הקיפה את תל־אביב כֻּלה: בתים נבנים ונמכרים, בונים קומות עליונות בכל מקום שאפשר לבנותן, המגרשים הפנויים שבתוך המושבה ועל גבולה נמכרים ביוקר ונבנים,—והכל לשֵם ההכנסה המרובה. ומשום־כך נבנים הבתים החדשים לא בהרחבה המזרחית המצוינת, כי־אם תיבות־תיבות, והדבר הגיע לידי־כך, שהתחילו בונים גם מרתפים לדירות. — — — ותל־אביב משפיעה. הנה נחלת־בנימין שכנתה בכמה קשיות־פה תבעה הלואה מאת הקרן הקימת, ועכשיו, כשהשיגה את שלה, דָּמתה גם היא לתל־אביב לגבי שכר־דירה וספקולציה, ומחמת תשוקה להכנסה יתרה יש חברים הרָבים עם הועד בשביל שאינו מניח להם להוציא את בתיהם חמשה סנטימטרים מן השורה. — — — חלום חלמנו על ישוב עירוני בריא; באה רוח־הגלות, הרדיפה אחרי הבצע—והרסה הכל. במושבה הגרמנית שביפו לא עלה שכר־הדירות בשנים האחרונות» — — —

היתה הגזמה בתאור זה: ממאת הבתים, שהיו אז בתל־אביב, ועד «קדחת־בנין» רחוקה הדרך. אבל היה בו גם הרבה אמת. בהלת היציאה מן הארץ, אשר עליה סִפר לעיל[2], חדלה. התחילה גם עליה קטנה חדשה, וכמובן, גם הפעם מרוסיה. עכשיו כבר

---

[1] «אזרח», «מחיי־יפו», «הפועל הצעיר» נומר 1 לשנת תרע"ג.

[2] עי' לעיל עמ' 147.

היה בישובה של תל־אביב לא פחות משמונה מאות נפש, ובזה השתמשו הרבה בעלי־בתים בתל־אביב והגדילו את ההכנסה מבתיהם עד כדי כך, שהיה באמת צורך באָסור מיוחד להשכיר מרתפים לדירות[1]. ולא רק בנחלת־בנימין, אלא גם בתל־אביב נמצאו — מחמת רדיפה אחרי הכנסה יתרה—רוגנים על חוקי־הבנין. אחוזת־בית תקנה, ש«חבר אינו רשאי לבנות, — יהיו הבנינים מה שיהיו, — יותר משלש עשיריות משטח אדמתו»[2]. הכונה היתה, שכל בית תהיה לה חצר מרֻוָחה, ולא יגע בית בבית. חזרה גם תל־אביב על תקנה יפה זו, עשתה אותה בשנוי מועט «תקנה לעולם» ואמרה: «אסור לאזרח לבנות בנינים על יותר מכדי שליש של שטח מגרשו»[3], ולא עברו אלא שנתים וכבר קמו הלהוטים אחרי הכנסה יתרה ודרשו היתר לבנות לכל־הפחות ארבע עשיריות משטח המגרש. אמר להם אחד מן החברים: «לאו כל כמינכם לבטל תקנה לעולם», והחזירו לו: «אין תקנות לעולם», «נחלת־בנימין בונה ארבע עשיריות, אף אנו נבנה כך. למה תגרע ‚זכותה' של תל־אביב»[4]?—אמת הוא גם הדבר, שמחירי מגרשים בתל־אביב ומחירי קרקעות על גבולה התחילו קופצים ועולים. כבר שמענו על ארבעה וחמשה פרנקים האמה בסמוך לתל־אביב, כל־שכן בתוכה גופה. ולולא עדותו של פרוטוקול מפורש אי־אפשר היה להאמין, שאזרח אחד מאזרחי תל־אביב טען ואמר: «למה לנו בולבר, ששויו חמשה־עשר אלף פרנק? מוטב, שנמכור אותו»[5]. אמנם כבר קבלה תל־אביב גם זו בתורת «תקנה לעולם», ש«הרחובות וגן־השכונה ומגרשים שנועדו לתועלת־הצבור אסור למכור אותם»[6] אבל מה בכך? «אין תקנות לעולם».

ולְכִלוּכִית זו, שֶׁשָּׁמָה ספקולציה, הִסְעִירָה את הרוחות: מצד זה — הנוהים אחריה, ומצד זה — המבקשים לספותה, והיא לא סרה מעל סדר־היום באספה הכללית, שהיתה בכ״ז—כ״ח כסלו תרע״ג, ובארבעת המשכיה. הראשונים אמרו: «כשבָּנינו את תל־אביב בָּנינו אותה לעצמנו, ועכשיו נעשתה סחורה למקח וממכר, לספקולציה», והחזירו האחרונים: «החיים משַנים הכל», «הספקולציה טבעית היא וגורמת להתפתחותה של תל־אביב». חזרו הראשונים ואמרו: «כשיסדנו את תל־אביב היתה כונתנו ליצור רובע יהודי יפה ונעים, בתים מוקפים חצרות מרֻוָחות וגנות מנעימות־עין, ובשביל־כך תִּקָּנוּ, שלא יהא אדם בונה יותר משליש מגרשו; עכשיו אתם באים להפוך את הקערה על פיה; לשם הכנסה של פרוטה יתרה אתם שוכחים הכל ואומרים לסגור את האויר עליכם ולעשות את בתיכם קנים־

---

1 קטע מתוך הפרוטוקול של האספה הכללית, שהיתה בט״ו תמוז תרע״ג (פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 72 ע״א וע״ב):

«יושב־הראש (דיזנגוף): יש חברים, שהתקינו להם מרתפים בבתיהם על־מנת להניח בהם פחמים וכלי־בית, ועכשיו, שעלה שכר־הדירה, הם משכירים אותם המרתפים לדירות. דבר נורא הוא לראות משפחה שלמה יושבת במרתף. לפיכך מציע הועד: לאסור השכרת מרתפים לדירות, וגם לאסור את הדירה במרתף. — — —

«הוחלט: אסור להשכיר מרתף לדירה. מה קרוי מרתף תחליט הועדה הסניטרית».

2 עי׳ לעיל עמ׳ 157.

3 עי׳ לעיל עמ׳ 163, סעיף נו.

4 פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 52 ע״א, 53 ע״א.

5 שם, 40 ע״א.

6 עי׳ לעיל עמ׳ 163, סעיף נז.

קנים». הודו האחרונים, שהם כבר שכחו הכל, ואמרו: «מעולם לא היתה כלל כונתנו לבנות עיר־גנים». ראו הראשונים, שהאחרונים עתידים לנצח: בדרך הערמה יפרצו את «התקנה לעולם», וכיון שהם המרובים יחליטו להלכה ולמעשה, שמרפסת מקורה גג אינה בכלל בנין, ואותה מותר להוסיף עד כדי 40% משטח המגרש,—ונמלכו דם לדרוש, ש«התושבים», פרוש: שוכרי־הדירות, יש גם להם זכות דעה מכרעת בחוקי־הבנין. וחזרה ונעורה אותה פלוגתא, שכבר שמענו עליה לפני שנתים: אם להשוות זכיותיהם של «התושבים» לאלו של בעלי־הבתים, «האזרחים», או לאו[1]? אלא, שעכשיו נשמעו גם נעימות חדשות בטענותיהם של אלו ובמענותיהם של אלו. הללו,—המעטים שב«אזרחים»,—אמרו: «מענינו הוא, שתהיינה זכיותיהם של ‚התושבים' ושל ‚האזרחים' שוות, משום שאין אנו יכולים להאמין אמונה שלמה בבעלי־הבתים». נעלבו הללו, — המרובים שב«אזרחים», — והחזירו: «אין לנו צורך בשומרים ושוטרים». חזרו הראשונים ואמרו: «הואיל ובעלי־הבתים אינם עומדים בדבורם ומשנים ‚תקנה לעולם', שהם עצמם תקנו, אי־אפשר לבטוח בהם»[2]. כעסו האחרונים והחזירו: «האזרחים הם הם תל־אביב ואחריותה עליהם, מה שאין כן ‚התושבים': היום הם כאן ומחר אינם כאן, וְנִשְׁאַר אנחנו יושבים על ההחלטות». ועוד אמרו: «אם נפקיד את ‚התושבים' שומרים ושוטרים עלינו, יַרֵד ערכו של רכושנו, ואיש לא יאבה להשקיע את כספו במקום הזה». אף היה מי שהוסיף ואמר: «היום אנו עומדים עדיין על הפרינציפיון של הקנין הפרטי, ותל־אביב היא בלי־ספק קנין פרטי; מחר יתוקן סדר־עולם אחר, סוציאליסטי, ונכנע לו גם אנחנו»[3].

הוכוחים אָרכו שעות שלמות, ערבים שלמים. פעם אחת הציע ראש־הועד—דיזנגוף—להפסיק את הוכוחים, ומיד נמצא מי שחָלק עליו: «בשאלות אלה תלויות כל שאר השאלות»[4]. לסוף נצחו האחרונים והוחלט: «א) מרפסת אינה בכלל בנין, ומותר להוסיף אותה על 33% בנין, אבל רק עד כדי 40% משטח המגרש[5]; ב) ‚תושבים' יש להם זכות אקטיבית ופאסיבית לגבי כל הועדים, אלא שועד־ההנהלה צריך להיות רֻבּוֹ מִבֵּין ‚האזרחים'; ג) כל ‚תושב', בין איש בין אשה, שאין לו נכס־מְקַרְקָע במושבה[6], והוא יושב בה שנתים ושוכר דירה לשנה השלישית ומקַיֵם כל המוטל עליו לגבי המושבה, יש לו זכות דעה מכרעת בכל עניניה הפנימיים. יצאו מכלל זה עניני רכושה הצבורי של המושבה ורכושם הפרטי של ‚האזרחים' בעלי־הבתים. ומכאן: ‚תושב' אין לו זכות דעה בשאלות של שכר־דירה, של תנאי השכרת־דירות וכו', ובכלל אין לו להתערב בדברים שהם באופן ישר מעניניהם של ‚האזרחים' בעלי־הבתים[7]».

*

[1] עי' לעיל עמ' 157.

[2] ונפלא הדבר: מימרה זו נזרקה דוקא מפי שאמר לפני שנתים: «אנחנו נשאנו וסבלנו וכו', ופתאום אנו מוסרים הכל בידי התושבים»; עי' לעיל עמ' 158.

[3] פרוט' אספ' כלליות א', 31 ע"ב ואילך עד סוף החוברת. ביחוד: 53 ע"א וע"ב, 54 ע"א, 58 ע"ב, 59 ע"א וע"ב, 60 ע"א.

[4] שם, 54 ע"ב.

[5] שם, שם.

[6] בפרוש נאמר: «במושבה».

[7] פרוט' אספ' כלליות א', 60 ע"א וע"ב.

באותן האספות נדונה גם השאלה, שמא די לה לתל־אביב, שתהא בוחרת ועד־הנהלה אחת לשלש שנים, ולא כל שנה? נחלקו הדעות ורבו הוכוחים, ולסוף הוחלט: «בחנוכה הבאה יבָּחר ועד־הנהלה של תשעה חברים לשלש שנים. כל שנה יַצאו שלשה מהם ויבָּחרו אחרים במקומם, או שהם גופם יבחרו שנית. בשנה הראשונה יַצאו שלשה על־פי גורל; מכאן ואילך—לפי התור»[1].

לעת־עתה נבחר ועד של שבעה ולשנה אחת כמקודם. הנבחרים היו: מאיר דיזנגוף, דוד איזמוז׳יק, בצלאל יפה, אברהם לֶב, חיים חיסין, פנחס פרידמן ויעקב שלוש[2]. לועד־הבקורת נבחרו: דוד סמילנסקי, מרדכי וויסר וחיים זידמן[3]. ובישיבת הועד, שהיתה בב׳ טבת, נבחרו: דיזנגוף לראש־הועד, איזמוז׳יק לסגן ולב לגזבר[4].

י.

אורות וצללים,—והיריעה נארגת והולכת.

באוקטובר 1913 בא רופין לזמן־מה לרוסיה, ובשיחה עם סופרו של «הראזסווט» בפטרבורג אמר: «אחד מחסרונותיה של תל־אביב הוא, שאינה מגיעה עד הים. עכשיו יתמלא חסרון זה. על־ידי ,החברה להכשרת־הישוב׳ נכנסו לרשותם של ישראל כחצי־מיליון אמות קרקע בין תל־אביב ובין חוף־הים[5], וכבר מתחילה החברה לכבוש בין שתי הנקודות האלה רחוב של שמונה־עשר מטרים. אף עולה במחשבה לבנות על שפת־הים מרחצאות, אשר יתנו את היכולת לתושבי־המקום וגם לאורחים מן החוץ ליהנות ממימי־הים, היפים לרפואת־הגוף. אפשר, שלא ירחק יום, וכאן יבָּנו מלונות גדולים ויוָצרו חיים חדשים של מקום־מרפא»![6]. אותה שעה לא היה עדיין בתל־אביב אפילו מלון אחד![7], והעין התפסנית כבר הרגישה במה שעתיד להיות.

---

1 63 ע״ב. פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳.

2 שם, 42 ע״ב.—לפי שעור הדעות, שהצביעו לנבחרים.

3 שם, 55 ע״א.

4 פרוט׳ תל־אביב א׳, 216.

5 המספר «כחצי מיליון» איננו מדויק. ההנהלה של «הכשרת־הישוב» כותבת לי: «בשנת 1912 גמרנו קנית אדמת ,קרקרא׳ (היתה ידועה גם בשם ,אדמת אמין נסיף׳), שנמשכה משני צדי הרחוב אלנבי של עכשיו, מן התיאטרון ,מוגרבי׳ בערך עד שפת־הים. השטח — כ מ א ת י ם א ל ף א מ ה מ ר ו ב ע ת׳, והמחיר — ארבעת אלפים ומאתים לא״י». 1913 גמרנו: א) קנית חלק נוסף מאדמת ,קרקרא׳ לצד בית־הקברות, כששים אלף אמה מרובעת, ונמכר לאגודת ,נחלת־יצחק׳ ביפו; ב) חלק מ,כרם בדראני׳ (תחלת אלנבי־סומל), כמאה ועשרה אלפים אמה מרובעת*, ונמכר לועד תל־אביב. מחירם של שני השטחים האלה—ששת אלפים ושמונה מאות לא״י».

5 «ראזסווט» נו׳ 43 לשנת 1913.

7 לא היה אז בתל־אביב אלא בית מחיה של הגב׳ רבקה הורביץ, ובפרוש הותנה עמה, «שלא תמכור משקאות חריפים, ולא תעשה את ביתה מקום למשחקים, כגון ביליארד, דומינה וכדומה» (פרוט׳ תל־אביב א׳, 60). היתה תחלה גם החלטה מפורשת של הועד, «שאי־אפשר בשום אופן ליתן רשיון לבתי־מלון בשכונה» (שם, 93), אחר־כך התחילו דנים על מתן רשיון לבית־מלון אחד, ונחלקו הדעות ולא הוכרע הדבר (פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 21 ע״ב ואילך). וכעבור שנה בערך כבר נאמר בפרוטוקול אחד של פרוט׳ תל־אביב א׳ (344—345): «למוחרם זה מתרבים המלונות בתל־אביב», והועד החליט: «להטיל על כל מלון ארנונה בשעור 5% של שכר־הדירה».

* חלק אחר מ«כרם בדראני» נקנה על־ידי «החברה החדשה» (פרוט׳ תל־אביב א׳, 303).

הנה כן: תל־אביב פסעה עוד פסיעה אחת יפה ונגשה עד עצם חוף־הים. אמנם, שטח זה, שקנתה «הכשרת־הישוב» בין תל־אביב ובין הים, איננו עדיין תל־אביב: חציו נמכר לאגודת «מאה שערים» ביפו, וחציו–לאנשים שונים מחוץ־לארץ, אבל סופו, שהוא יהיה תל־אביב.

ציור נה; הנחת האבן הראשונה של הבית הראשון ב«חברה החדשה»; במרכז התמונה–הבונָה הראשונה, הגברת בת־שבע ישראליחן, ובנה ובתה מימינה ומשמאלה.

לא הניחה גם «החברה החדשה» ידיה מקנית חלקות־אדמה חדשות על גבולות תל־אביב, ובערך באותו פרק־זמן, שאנו עומדים בו, כבר נמצאו ברשותה מאתים ושמונים וארבעה אלפים אמות קרקע[1], – לא פחות מן השטח, שנמצא אז ברשותה של תל־אביב עצמה. ושנקין, זה האיש, אשר לא ייעף ולא ייגע, נסע לרוסיה ומצא חברים ל«חברה החדשה» גם שם, ובסוף אפריל 1913 כבר התחיל בנין השכונה מיסודה שלה (עכשיו: רחוב אלנבי, מפסי מסלת־הברזל ולמטה, בדרך אל הים).

והנה עוד גורם אחד חשוב להרחבת גבולותיה של תל־אביב: «מרכז בעלי־המלאכה». בשנות 1912–1913 עלה בידו לקנות מאה ושלשה־עשר אלף אמות קרקע. קצתן קנה מאת «החברה החדשה», וקצתן מאת בעליהן הערבים. שלש־עשרה ידות ממה שקנה מסר לשתי קבוצות מחבריו («מחנים» ו«בוני־בתים»), ויד אחת–שמונת אלפים אמה–השאיר ברשותו: לבית־כנסת, לגנה צבורית וכדומה. ושתי הקבוצות האמורות עתידות להתאחד לאחר־זמן ולהַעשות יחדו שכונה אחת, היא «שכונת מרכז בעלי־המלאכה» (עכשיו הרחובות: ברנר, שנקין, מרכז בעלי־מלאכה, עבודה, יצחק נפחא, יוחנן הסנדלר ויוסף הנשיא)[2].

[1] פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 68 ע״א.

[2] מכתב של «מרכז בעלי־מלאכה» אלי.

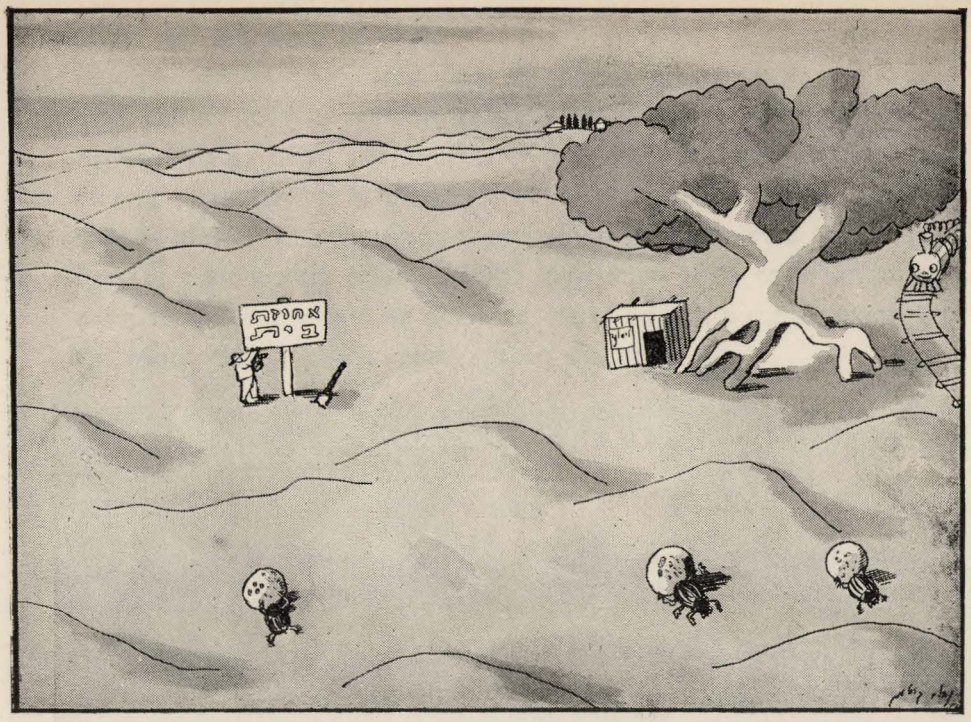

ציור נו; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» («קַדְמוּת» רחוב אלנבי).

ואף אלו — «חברה חדשה» ו«מרכז בעלי־מלאכה» — לעת־עתה מיוחדים הם לעצמם ובתל־אביב לא יתחשבו, אבל גם הם סופם שיַעֲשו תל־אביב.

ושוב «גאולה». עכשיו כבר גמרה את המשא־ומתן עם הבעלים הערבים על הקרקע שבין תל־אביב לנוה־צדק, ומהיותה קטנת־ממון בעת ההיא הציעה לועד תל־אביב, שישתתף עמה בקניה. אבל קטן־ממון היה גם הועד, וחוץ מזה ודאי כבר התחילו נודעים אחד־אחד הסבוכים המרובים של אדמת מחלול־מויאל־סטוריאדיס, וחשש הועד להכניס ראשו בקולר של קניה חדשה: שמא יקומו גם עליה עוררים ותתחיל לו פרשה חדשה של סבוכים. לפיכך הסתלק מהצעתה של «גאולה» להַעשות שותף לה והחליט, ש«גאולה» תקנה את הקרקע על אחריותה ובממונה שלה, והוא יסייע אותה ויתן לה שטרות יפים לנכיון של חברי תל־אביב בסכום של ששים אלף פר׳[1]. «גאולה» הסכימה ובכ״ז שבט תרע״ג (ד׳ פברואר 1913) נעשתה אֶמְנָה בינה ובין הועד על קנית אותה קרקע.

ראויה אֶמְנָה אופיינית זו, שתֵּעשה לה שמירה גם בספרנו, והרי היא:[2]

«,גאולה׳ קונה לעצמה ובממונה את המגרש שבין תל־אביב לנוה־צדק ומכירת הקרקע והחלוקה למגרשי־בנין היא מוסרת לועד תל־אביב לפי תנאים אלה:

«א) ,גאולה׳ משקיעה משלה כל הכסף, אשר יִדָּרש לקניה זו, קונה את הקרקע במחיר הטוב בעיניה ורושמת אותה בערכאות על שמם של מנהלה מר בצלאל יפה

[1] פרוט׳ תל־אביב א׳, 220.

[2] שם, 250—251.

ומנהלו של בנק אפ״ק מר זלמן־דוד ליבונטין. תל־אביב אינה משתתפת בקניה, ואין עליה אחריות לשום הפסד, אלא כל האחריות על ,גאולה׳ לבדה.

«ב) כדי לסייע את «גאולה» בקניה זו קבל הועד מאת חמשה־עשר איש מִבֵּין חברי תל־אביב[1] חמשה־עשר שטרות, כל שטר לארבעת אלפים פר׳, ומסרם לה לְשֵׁם נכיון לזמן של ששה חדשים. ובפרוש הותנה: אם ששת החדשים יִכלו קודם שימָכרו מגרשים דֵי פדיון השטרות יוחלפו הללו באחרים, ושוב לששה חדשים. עברו גם ששת החדשים השנִיים ו,גאולה׳ אינה יכולה עדיין לפדות את השטרות, הרי חותמי־השטרות פורעים את שטרותיהם וכנגדם הם נוטלים מגרשים באותה קרקע לפי המחיר ששלמה ,גאולה׳ עצמה בתוספת ההוצאות.

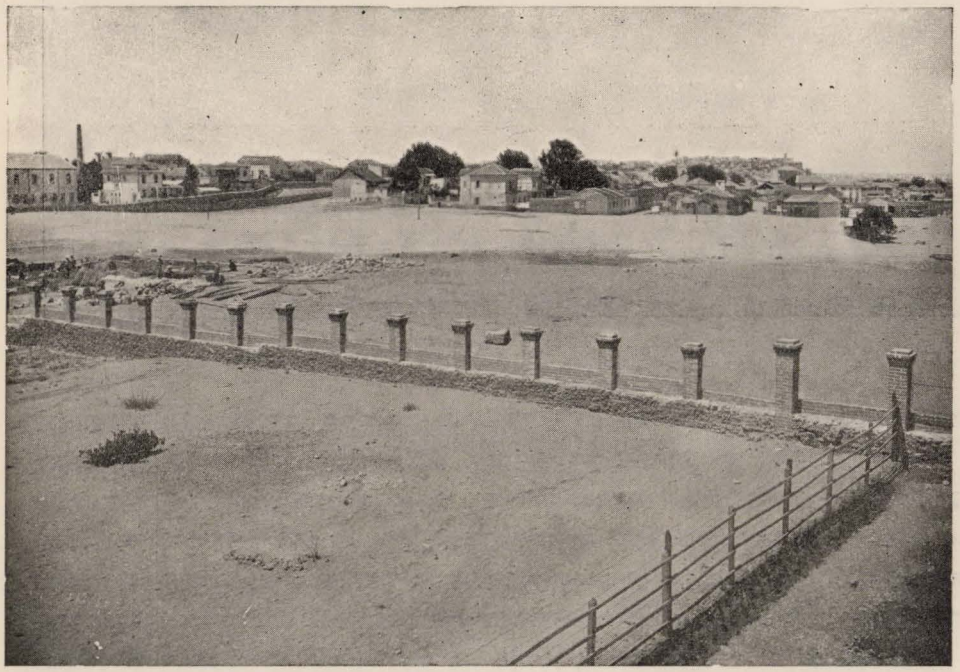

ציור נז: «המגרש המאחד» (למעלה – נוה־צדק).

«ג) יִשוּר, רִצּוּף ושְׁרַבְּרוֹב על ועד תל־אביב, והוא עושה אותם כפי ראות עיניו. אין הוא מוכר את המגרשים אלא עם הספקת־מים ורחובות מרוצפים, וכשהוא קובע מחיר המגרשים – בהסכמתה של ,גאולה׳ – הרי הוא מוסיף גם יציאותיו שהוציא לשִׁבּוּחים אלו.

«ד) בשכר זכות־השמוש באינסטלציה של תל־אביב משלמים לה בעלי־המגרשים רבע פרנק לכל אמה מרובעת.

«ה) שכר טרחה ואחריות מקבלת ,גאולה׳ 2% לגבי מחיר הקרקע וגם 6% רבית בשנה לגבי כספה שלה, שיושקע בקניה.

---

[1] בגוף הפרוטוקול נקובים האנשים בשמותיהם.

«ו) מכסף־הפדיון של מכירת המגרשים פורעים קודם־כל את חמשה־עשר השטרות האמורים לעיל, ואחר־כך מחזירים ל«גאולה» את כספה שלה עם שכר הטרחה והאחריות (2%) והרבית (6% לשנה). ועד תל־אביב גובה יציאותיו שלו, שהוציא לשבוחים האמורים לעיל, ממכירת כל מגרש ומגרש ולפי חשבונו של כל מגרש ומגרש, וכל־זמן שלא קבל יציאותיו הרי גם הוא מוסיף 6% רבית לשנה.

«ז) את הרֶוַח הנקי, אחרי נכיון כל ההוצאות, מחלקים ,גאולה' והועד לחצאים: חצי לזו וחצי לזה. במה דברים אמורים? אם היה רֶוַח יותר מאלף פר'; לא היה רֶוַח אלא אלף פר', הרי הוא כֻּלו לועד».

ועל־פי תנאֵי שותפות לא־שותפות זו נקנתה הקרקע, וזה שמה מעתה בכתבים ובפרוטוקולים: «המגרש המאחד» או «גאולה מאחדת».

יא.

לשטח של ששים אלף אמה התכַּוְנה תל־אביב בתחלתה, בהיותה עדיין «אחוזת־בית»; עכשיו כבר יש לה בערך מיליון אמה, ואין היא אומרת די. אדרבה, כל תוספת שטח כשהיא לעצמה מַצריכה תוספת חדשה. כיון שנפרצה הגדר ותל־אביב יצאה אל מחוץ למסלת־הברזל, בדרך ליפו, הוצרכה להכניס לרשותה גם את נחלותיהם של קַאפּוּס וטִיץ באותה פִּנָּה, כשם שעם קנית חלק מכֶּרם בדרַאני הוצרכה לקנות גם שאריתו. וכיוצא בזה. וכפי שראינו, גם הועד עצמו וגם «גאולה» ו«הכשרת־הישוב» ו«חברה חדשה» מרחיבים את גבולותיה של תל־אביב; יש גם «חברה חדשה ב'» וגם חבורה חדשה «קדמת־הארץ» ועוד חבורות חדשות שבחדשות, הנושאות עין לשטחי קרקעות על גבולות תל־אביב. ולא לחנם כבר נזרק באותם הימים מפי דיזנגוף ואמר: «עתידה מושבתנו שתתפשט בכל סביבותיה ותהיה עיר גדולה»[1].

וכבר התחילו «הבנות» מקבלות עליהן ברצון את רשותה של «הָאֵם». ראשונה לכך היתה נחלת־בנימין. באספה הכללית, שהיתה בכ"ו אלול תרע"ב, הרצה דיזנגוף על המשא־והמתן, שהיה בין ועד נחלת־בנימין וועד תל־אביב, ועל תנאי ההסכם, שהותנו בין שניהם, לאמר:

«נחלת־בנימין מתחייבת לגמור על חשבונה את מדרכותיה ונטיעת עציה. את הזכות לקרוא שמות לרחובותיה היא משאירה לעצמה. — הואיל ונחלת־בנימין כבר נבנתה כמעט כֻּלה, ולפי החוקה שלה רשאי הבונה לבנות 40% משטח מגרשו וחיָב לָשִׂים בין בית לבית רֶוַח של ארבעה מֶטרים, תהא חוקה זו נוהגת גם לגבי הבתים, שעדיין לא נבנו. — כדי שנחלת־בנימין יהיה לה חלק ברכוש הצבורי של תל־אביב — כגון מפעל־המים, הגן הצבורי (שדרות־רוטשילד), המעבר של מסלת־הברזל וכדומה — היא מתחייבת לשלם את חלקה לפי הפרופורציה של שטחה לגבי השטח של תל־אביב, היינו: 12½ לגבי 100. והואיל ואותו רכוש שויו הוא בערך שמונים אלף פר', הרי היא מתחייבת לשלם לתל־אביב עשרת אלפים פר': שלשה אלפים במזומנים מיד, והשאר בתשלומים לשעורים במשך כמה שנים—לפי המשוער: עד תום תשלום חובה של תל־אביב לקרן הקימת—בתוספת רבית ידועה לאותן השנים».

[1] פרוט' אספ' כלליות א', 32 ע"ב.

מתחלה נמצא מי שחשש לחכוכים, אף היה מי ששאל, מה טובת־הנאה יש לתל־אביב מהתאחדות זו? ולאחרי דבריו של דיזנגוף, שאמנם גם הוא יודע, כי «לא יחסרו חכוכים בזמן הראשון», אבל גדולה היא טובת־ההנאה, «שלא נהיה שכונות־שכונות», הסכימה האספה לאחוד פה אחד. אף מסרה האספה לדינו של הועד, אם להוסיף או שלא להוסיף רבית לשבעת אלפים הפרנקים, שנחלת־בנימין מתחיֶבת לשלם בשעורים לכמה שנים[1]. — ש. לֶוִיצקי, מבאי־כחה של נחלת־בנימין, דרש, שאחרי האחוד ישתתפו בישיבותיו של ועד תל־אביב גם אחד או שנים מנחלת־בנימין. כפי הנראה, מסרה האספה הכללית גם דרישה זו לדינו של הועד, ואמנם מי״ב טבת תרע״ג ואילך השתתף בישיבות הועד אחד מנחלת־בנימין — פעמים לויצקי ופעמים ברוך קאטינסקי[2].

ציור נח: רחוב נחלת־בנימין (בערך תרע״ג);
בפרספקטיבה — מלון ספקטור (אחר־כך בית־החולים „הדסה״, ועכשיו — בית הבנק האפותיקאי).

שנה אחת אחרי נחלת־בנימין באה גם חברה חדשה לידי אחוד עם תל־אביב. וכך נאמר בפרוטוקול של אחוד זה:

---

1 פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 25 ע״ב. — בפרוטוקול היה כתוב תחלה «תרע״ב», ומי שהוא תקן וכתב «תרע״ג» במקום «תרע״ב», ותקון של קלקול הוא זה. אין ספק, שאותה אספה היתה באלול תרע״ב, ולא באלול תרע״ג, שהרי עליה כבר מסופר בנומר הראשון של הפועל הצעיר לשנת תרע״ג (עמ׳ 22). שם נאמר כך: «באספה, שהיתה לאזרחיה ותושביה של תל־אביב במוצ״ש כ״ו אלול, הוחלט להתאחד עם נחלת־בנימין התאחדות גמורה. — — — יִשָאר רק רחוב אחד בשם נחלת־בנימין. ומהיום והלאה נחשבים בתי נחלת־בנימין כבתי תל־אביב לכל דבר».

2 עי׳ פרוט׳ תל־אביב א׳, 218 ואילך.

«מטעם ההחלטות, שהוחלטו באספה כללית של חברי חברה חדשה (מיום ל׳ סיון תרע״ג) ובאספה כללית של חברי תל־אביב (מיום ט״ו תמוז תרע״ג) באו שתי השכונות הללו לידי הסכם גמור של אחוד לפי התנאים, שהותנו בין שני הועדים, לאמר:

«א) מיום א׳ אלול תרע״ג נעשות שתי השכונות שכונה אחת, ושמה־,תל־אביב׳. חבריהן של שתי השכונות שוים אלו לאלו בזכיותיהם ובחובותיהם, וכֻלם יחדו חיָבים לשמור ולקיֵם את כל התקנות של תל־אביב, הן אלו שכבר הותקנו עד עתה והן אלו שיותקנו מכאן ולהבא על־ידי אספות כלליות של חברי השכונה המאוחדת. כיוצא בזה נקראים גם שמות לרחובות חדשים על־פי הסכם כללי של השכונה המאוחדת.

«ב) יסוֹד לאחוד משמשות הבילנצות של שתי השכונות לא׳ אלול תרע״ג. ואולם, עד גמר כל העבודות הצבוריות, שהתחילה בהן חברה חדשה לעצמה, מחַשֶבת כל שכונה את חשבונותיה שלה לחוד.

«ג) אם אחרי גמר העבודות הצבוריות־קדיחת באר, שרַברוב, רְצוּף, תקון מאור, נטיעת עצים ברחובות ונטיעת גני־צבור – יתברר, שהאקטיב של חברה חדשה יְגָרַע משום שגדלו ההוצאות ביותר (חוץ מהוצאות השרברוב), חיבים חבריה למלא את הגרעון משלהם עד כדי האקטיב של תל־אביב, ואותו גרעון הם פורעים במשך שמונה שנים בתוספת רבית של 6%.

«ד) — — —[1]

«ה) עד הבחירות החדשות, היינו: עד חנוכה תרע״ד, מצטרף הועד של חברה חדשה לועד של תל־אביב, ועל שניהם יחדו מוטלים גם עניניה של חברה חדשה. בחנוכה תרע״ד מתאספים חברי שתי השכונות לאספה כללית מאוחדת ובוחרים להם ועד אחד לכל עניניה של השכונה המאוחדת. ובפרוש הותנה, שלועד הכללי של שלש השנים הראשונות[2] יבָחרו לא פחות מִשְנַים מִבֵין חבריה של חברה חדשה.

«ו) משעה שיושוו זו לזו הבילנצות של שתי השכונות ויִמָצאו שקולות שייך לשכונה המאוחדת תל־אביב כל הרכוש הכללי, הן כסף בעין והן מגרשים, בנינים, גנים ואינוָנטר, ואין לשום יחיד חלק בו, אלא כל הרכוש הזה ישַמש לצרכי הצבור ככל אשר יחליטו האספות הכלליות של השכונה המאוחדת»[3].

אפ״ק, שהיתה לו קצת רשות לראות את עצמו אדון גם לתל־אביב וגם לחברה חדשה בשביל שהיו לו הלואות בידי שתיהן, תמה מאד, כיצד הוחלט ונתקיֵם האחוד שלא מדעתו והסכמתו שלו, וכתב על זה לועד של תל־אביב, ובודאי גם לועד של חברה חדשה. אבל, כפי הנראה, לא היו מכאן לחכוכים תוצאות. השתדל בדבר לֶב, שהיה חבר גם לועד של תל־אביב וגם לועד של חברה חדשה, ודבריו היו נשמעים גם באפ״ק, והכל על מקומו בא בשלום[4].

1 סעיף זה מפרט, כמה עתידה חברה חדשה להשקיע בעבודותיה הצבוריות, ואיני רואה צורך להביאו.

2 עי׳ לעיל בעמ׳ 191 ההחלטה, שמחנוכה תרע״ד ואילך יבָחר ועד לא כל שנה, אלא אחת לשלש שנים.

3 פרוט׳ תל־אביב א׳ 328 — 329. ועי׳ גם פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 66 ע״ב ואילך.

4 פרוט׳ תל־אביב א׳, 335.

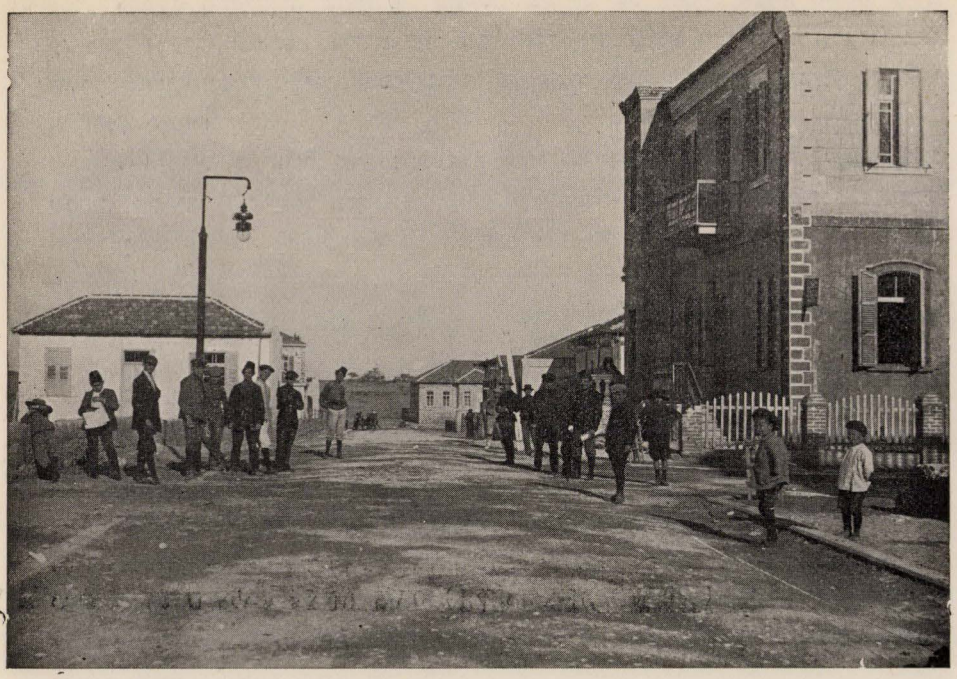

ציור נט; רחוב אחד־העם (בערך תרע״ג); בפרספקטיבה—אדמת חברה חדשה.

יותר משהיתה באחוד עם נחלת־בנימין וחברה חדשה טובה לתל־אביב עצמה היתה בו טובה להן. ביחוד, משום שתל־אביב היתה לה באר יפה, שופעת־מים, ולא הוצרכו הן לבנות להן בארות. ובארה הטובה נתנה לה לתל־אביב את היכולת להטיל במדה ידועה את מרותה גם על נוה־צדק. את שכנתה זו, הגדולה ממנה בשנים ופחותה ממנה במעלה, לא הכניסה לרשותה, ויש לשער, ששתיהן גם לא רצו בכך: נוה־צדק — מחמת חשש שעבוד לאדנותה של תל־אביב, ותל־אביב — מחמת חשש זיקה לדרכי־בנינה וארחות־חייה של נוה־צדק. אבל נוה־צדק, אשר למטר־השמים שתתה מים, זקוקה היתה לבארה של תל־אביב, ותל־אביב נענתה לה להשקותה מים מבארה, אלא שבזכות זו נטלה רשות לעצמה לְחַנֵּךְ את שכנתה לכל־הפחות בקצת סדרים טובים, כמבואר בכתב־הָאֱמָנָה מכ״ף אִיָּר תרע״ג:

«א) תל־אביב מתחיבת על־ידי ועדה ליתן משארית מימיה של בארה מים לשכונת נוה־צדק במחיר עשרים סַנטים המֶטר המעוקב. — הצנור הראשי עד גבול נוה־צדק — על חשבונה של תל־אביב; מודד־המים שבקצה אותו צנור ובצנורות שבתוך גבולות נוה־צדק — על חשבונה של זו האחרונה.

«ב) שכונת נוה־צדק מתחיבת על־ידי ועדה שלה: 1) לְרַצֵּף כל רחובותיה, להתקין מדרכות משני צדי הרחובות ולתקן את הכבישים ואת המדרכות כל אֵימת שיהיה צורך בכך במשך כל הזמן, שֶׁאֱמָנָה זו כחה יפה, היינו: שלש שנים; 2) להתקין בתי־כסא ובורות מכוסים לשופכים.

«ג) הועד של נוה־צדק מתחיב, שכל יום ינוקו חצרותיה ורחובותיה והאשפה תוצָא אל מחוץ לגבולות השכונה, אף מתחיב הועד של נוה־צדק לשמור ולקיַם כל תקנות־הנקיון, כפי שהן נהוגות בתל־אביב. ואין רשות לתושבי נוה־צדק לא לגדור את הרחובות בשום דבר ולא להשהות על המדרכות ארגזים וחפצים אחרים, המפריעים את הליכתם של עוברים ושבים. ובפרט אסור לתלות ברחובות ובצדי־הרחובות לבָנים ליבשם.

«ד) אם שכונת נוה־צדק וועדה יתרשלו לשמור ולעשות את אשר קבלו עליהם בנוגע לרִצוף ותקון הכבישים והמדרכות ושמירת הנקיון ברחובות ובחצרות, הרי בראשונה יעיר הועד של תל־אביב על ההתרשלות, בשניה – תהא רשות בידו למנוע מים מאת המתרשלים, ובשלישית – לְבַטֵל את הָאֱמָנָה כֻלה.

«ה) אם ימעטו המים בבארה של תל־אביב מכפי צרכיה שלה רשאי ועדה להפסיק את מתן־המים לשכונת נוה־צדק, אבל הוא חיָב להודיע על זה את הועד של נוה־צדק חודש אחד קודם».

ו – יוד)[1] – – –

הָאֱמָנָה בין ועד נוה־צדק וועד תל־אביב היתה בכ״ף אִיָר תרע״ג, ויותר משנה שלמה נשארה תלויה ועומדת. באשמתה של נוה־צדק. ועדה בקש לגמול אותה מִמֵי־בור ולהשקותה מֵי־באר, ולפיכך קבל את «הגזרות הקשות» של ועד תל־אביב. אבל היא עצמה לא קִיְמָה ולא קבלה. כבישים, מדרכות, חצרות ורחובות נקיים,–ל«שנוי־נוסח» כזה קשה היה לה להסכים. בקשה להשפיע על ועד תל־אביב שֶיְוַתֵר ויחדל מגזרותיו, והוא לא וִתֵר. לא יכול גם לְוַתֵר: עם קנית «המגרש המאחד» כבר ינקו תחומיהן של שתי השכונות אלו מאלו, ולא היה לה עוד לתל־אביב שום חֵיץ בפני המרעין הבישין, שעלו מַחוֹסֶר־נקיונה של שכנתה. וסוף־סוף נָצְחָה נוה־צדק והיא הוכרחה להסכים: הבצורת הציקה לה ובארה של תל־אביב היתה נעולה בפניה. בכ״ף תמוז תרע״ד הודיע דיזנגוף בישיבת הועד של תל־אביב, ש«נוה־צדק עומדת כבר בקיום התקונים, שהוטלו עליה, והיא מבקשת מים מיד», והפעם וִתֵר הועד והחליט לעשות את בקשתה ולא לדחות את מתן־המים עד גמר התקונים[2].

היו לה כבר לתל־אביב כח ויכולת של עיר מִתְהַוָה, ובכחה ויכלתה אלו התחילה גם מושכת אליה וסופגת אל חוכה אחד־אחד את המוסדות הצבוריים, שמקומם היה ביפו קודם. ראשון לכך היה, כ מ ד ו מ ה, בית־הספר למוסיקה מיסודה של שולמית רופין. בהשתדלותה בנתה תל־אביב בנין מיוחד לבית־ספר זה, ובית־הספר עבר לתל־אביב[3]. אמנם היא, המיסדת, לא זכתה לראות את פרי עמלה הרב: עודה צעירה לימים קִדֵם אותה המות (ד׳ חשוון תרע״ד). אבל בית־ספרה הוסיף להתקיַם וגם להתפתח, ובגללו נעשתה תל־אביב באותם הימים פִּנָה מרכזית בארץ לא רק למבקשי השכלה מוסיקאלית, אלא גם לכל מי שהיתה לו זיקה נפשית למוסיקה. – משרד הועד הפועל של חובבי־ציון וחברו

---

[1] פרוט׳ תל־אביב א׳, 291. – הסעיפים ו–יוד הם פרטי התשלומים וסדריהם.

[2] פרוט׳ תל־אביב ב׳, 127.

[3] פרוט׳ תל־אביב א׳, 186, 189; פרוט׳ אספ׳ כלליות א׳, 25 ע״א.

המשרד של לשכת־המודיעים, המשרד הארצישראלי וחברו שלו—המשרד של החברה להכשרת־הישוב, משפט השלום העברי, הספריה «שער־ציון» והמרכז של הסתדרות המורים עברו גם הם מיפו לתל־אביב ועמהם מנהליהם ופקידיהם ועסקניהם. מורי הגימנסיה כבר ישבו רֻבָּם, אם לא כֻלם, בתל־אביב; עכשיו התחילו גם חבריהם, המורים שעבדו בבתי־הספר שביפו, עוקרים דירתם משם וקובעים להם דירה בתל־אביב. והמורה העברי אשר בארץ היה תמיד לא רק מורה, אלא גם עסקן צבורי, ואפילו באותם המקצעות, שאין ביניהם ובין מקצעות החנוך וההוראה שום מגע וזיקת־גומלין. עברו מיפו לתל־אביב גם עסקנים מובהקים אחרים. עקרו דירתם מיפו לתל־אביב גם רופאים ובעלי פרופסיות חפשיות אחרות. הסופרים ישבו גם הם בתל־אביב ושם נערכו «הפועל הצעיר», «החנוך», «המולדת». — יפו היהודית נתרוקנה לאט־לאט, ותל־אביב שהיתה כֻּלה יהודית, נתמלאה לאט־לאט. היו מי שקָבלו על הופעה זו. «בקושי גדול כבשנו לנו פִּנָּה יהודית ביפו; עכשיו אנו מפקירים אותה» אמרו הקובלים. אבל קובלנתם לא השפיעה. ולא רק על אחרים, — גם עליהם עצמם לא השפיעה, ואף הם גופם עברו מיפו לתל־אביב. משום שבתל־אביב היו החיים נוחים ושקטים הרבה יותר מאשר ביפו, ומשום שתל־אביב היתה כֻּלה יהודית וביפו היתה רק פִּנָּה יהודית.

*

תל־אביב התחילה עולה ממדרגת שכונה למדרגת עיר, ועם עֲלִיָּה זו עלה גם תקציבה. לפני שנתים, באספה הכללית של כסלו תרע״ב, נראה היה תקציב של שנים־עשר אלף פרנק לשנה מוגזם ביותר, ונמצא מי שבקש לְפָרֵך אותו. «אם להגדיל את ההוצאות משנה לשנה, הרי יכולים אנו להגיע גם לידי עשרים וחמשה אלפים לשנה», נזרקה אז מימרה של גוזמה, כדי להפחיד את הנאספים[1]. ולא עלה על דעתו של בעל־המימרה, שיעברו רק שנתים והועד יגיש לאספה הכללית לא תקציב של עשרים וחמשה, אלא של יותר משלשים אלף פר׳ לשנה. היינו: מים 7140 פר׳, מאור 1180 פר׳, שמירה 4600 פר׳, נקיון 3400 פר׳, השגחה סניטרית 1200 פר׳, מהנדס עירוני 2500 פר׳, תקון השדרות והשגחה על הנטיעות 720 פר׳, תקון הכבישים 260 פר׳, הוצאות הנהלה ומשרד 3000 פר׳, צרכי־צבור 5500 פר׳, הוצאות שונות 1000 פר׳; ס״ה 30.500 פר׳[2] — פי חמשה לגבי התקציב של תרע״א.

ויש צורך לעמוד במיוחד על הסעיף «צרכי־צבור». חמשה אלפים וחמש מאות פר׳ לשֵׁם מה? — בסוף תרע״ג פרצה מלחמת־המצוה הגדולה של אבות ובנים יחדו, — ביתר דיוק: של בנים ואבות יחדו,—כנגד חברת «עזרה» הברלינית, שעשתה לה את עבודת־החנוך בארץ מקצוע עקרי במפעלה. מנהיגיה הברליניים של חברה זו ועושי־דבריה הארצישראליים היו אנשים ישרים וכֵנים כשהם לעצמם, אבל אלהים לא נתן להם אוזן לשמוע היום את פקודיו ומצוותיו של מחר, והם לקחו להם קרנים להעמיד במדרגה עליונה של החנוך בארץ את הלשון הגרמנית ולדחות מפניה את הלשון העברית. וכל בחור וטוב בארץ, — וכאן הם התארים האלה במקומם הראוי להם באמת, — יצאו להלחם בבעלי־הקרנים ולסלקם מגבולות החנוך לבל יָרֵעוּ ולא ישחיתו אותו. נצטרפה

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 186.

[2] פרוט׳ תל־אביב א׳, 357. — הזמנה לאספה הכללית, ששלח הועד בכסלו תרע״ד (מארכיונה של ההנהלה הציונית).

למלחמת־מצוה גדולה זו גם תל־אביב הצעירה[1], ומיד קצב הועד 3000 פר׳, — «מעשר» מתקציבו הכללי—לחזוק «החנוך», ושלשת האלפים הללו נכנסו לכלל «צרכי־צבור». השאר — מתנות־כבוד לרבנים ביפו, שמצודתם היתה פרושה גם על תל־אביב, וצרכי־צבור אחרים.— הצורך להעמיד מהנדס עירוני, שישגיח על הַבְּנָיָה, הוברר לאחר ששנים־שלשה בתים נסדקו ובמקצת גם נהרסו מאליהם מחמת שנבנו שלא כהלכה[2]. —

וגם הפעם אָרְכָה האספה הכללית שני ערבים—כ״א וכ״ב כסלו תרע״ד. פרוטוקוליה— וגם פרוטוקוליהן של קצת אספות כלליות אחריה — אבדו. וחבל מאד שאבדו. אספה כללית זו היתה הראשונה לתל־אביב העולָה, שכבר ראתה את עצמה לא שכונה, אלא עיר, לכל־הפחות «כמעט־עיר», וכבר בקשה גם לתפוס מקום נכר בישוב היהודי שבארץ, ויש להניח, שבפרוטוקולים היינו שומעים הֵד לכך. ברם, משהו מאותו הֵד אנו שומעים גם במה שמסופר ב«הפועל הצעיר»:

«תל־אביב נעשית עיר גדולה — זו היתה ההרגשה הכללית, שמצאה לה בטוי בכל מהלך הוכוחים באספה הכללית האחרונה. על הקיר היתה תלויה מפה, המסמנת את הגבולות ההולכים ומתרחבים: מפסי מסלת־הברזל עד חוף־הים באורך, ומנוה־צדק ונוה־שלום עד, — מי יודע עד היכן יגיעו הגבולות ברוחב? — הטימפו של התפתחות השכונה הזאת במשך חמש שנות קיומה מעלה על תל־אביב פרסטיג׳ה של אפשרות בלתי־מוגבלת, וכל מה שמנבאים על עתידה מתקבל תיכף על הלב ויוצא מגדר פנטסיה ואוטופיה. — — —

«היו הצעות להקטין את התקציב באופנים שונים, אבל לסוף הוחלט התקציב כפי שהוצע מאת הועד.

«הובאה הצעה בדבר בנינים צבוריים שונים: בית־עם וביבליותיקה, שוק מקורה למקח־וממכר, בית־ספר לבנים, גן־ילדים וסינֶמה. אגב הוברר, שיורשיו של המנוח אליהו ספיר הקדישו לשם גן־ילדים את המגרש, שֶׁנִּתַּן בשעתו למנוח בתורת מתנת־כבוד בגלל טפולו המרובה בעניני תל־אביב[3]. — באופן פרינציפיוני הוחלטו כל הבנינים האלה, והועד החדש יצטרך לדאג לכך, שההחלטות יתקיימו.

«היתה גם הצעה על בנין בית־כנסת. הועד הציע אולם אחד גדול לשש מאות מקומות בשביל שבתות וימים טובים, ומשני צדדיו שני אולמות קטנים לימות־החול — אחד לנוסח אשכנז ואחד לנוסח ספרד. שֵׁנקין דרש, שֶׁיִּבָּנה בית־כנסת מפואר, ,מקדש־מעט׳. לסוף הוחלטה החלטה של פשרה: אולם גדול ומרֻוָח לאלף מקומות. נבחרה גם ועדה מיוחדת להוציא את ההחלטה לפעולה[4]. — — —

«לועד החדש נבחרו: [דוד] איזמוז׳יק, [אליהו] ברלין, [שמחה־בנציון] גוטמן (ש. בן־ציון), [יהודה־ליב] גליקמן, [מאיר] דיזנגוף, [אברהם־גרשון] חנוך, בצלאל יפה, ד״ר [חיים] חיסין, [אברהם] לֶב ו[יעקב] שלוש».

---

1 עי׳ בכרך ג׳ מספרנו מאמרו של מר י. עזריהו על בתי־הספר ובתי־החנוך בתל־אביב.

2 «הפועל הצעיר» נו׳ 12 לשנת תרע״ד (עמ׳ 14).

3 עי׳ פרוט׳ תל־אביב א׳, 158, 182.

4 עוד כמה שנים יעברו עד שיִבָּנה בית־הכנסת הגדול, ובינתים ישמש בית־כנסת צריף־עץ גדול, שנבנה במיוחד לשם כך ברחוב יהודה הלוי.

הועד עצמו בחר מקרבו: את דיזנגוף ליושב־ראש, את איזמוז׳יק לסגן ואת לֶב לגזבר[1].

יב.

«ביום הרביעי באו באניה הרוסית כמאה וחמשים עולים, ולמחרת באו באניה האוסטרית כארבעים עולים»[2]. זו היתה התחלה של עֲלִיָה חדשה, שנמשכה וגָדלה כל החורף וכל האביב של תרע״ד.

«האניה הרוסית הביאה כמאתים עולים; רֻבָּם אין דעתם לחזור». «בגלל הגרושים והגזרות החדשות ברוסיה הולכת ומתגברת העליה משם לארץ». «י״ד ניסן. לחג־הפסח באו הרבה יהודים מארצות שונות, בהם גם אמידים ועשירים, ורבים מהם באו על־מנת להשתקע. באו גם בני־נעורים, שֶׁכַּוָּנָתָם ללמוד בגימנסיה». «ו׳ אִיָּר. באניה הרוסית באו כמאה וחמשים עולים יוצאי רוסיה. רֻבָּם אנשים אמידים ודעתם להשתקע בארץ, כי קשתה עליהם מאד הישיבה ברוסיה»[3].

באותו פרק־זמן נסתיימה מלחמת תורכיה ומקדוניה. תורכיה יצאה מן המלחמה וידיה על ראשה ועמה גם רבים מן היהודים, שהיו קודם אזרחיה שלה ועכשיו הכניסה אותם המלחמה לרשויות אחרות, ביחוד לרשותה של יון. בסלוניקי ובמקומות אחרים שכבשה יון פרחה הצרעת האנטישמית והממשלה והישוב האזרחי אָמצו זו מזה להטעים את התושבים היהודים טעם גזרות ובויקוטים.

«כל אניה ואניה, — כתב ברזלי־איזנשטט, — מביאה לנו ממקדוניה ומארצות אחרות מאות גולים ונדחים מאחינו, אכולי בויקוטים, גזרות וגרושים». «כל אניה ואניה מביאה עשרות משפחות ומאות נפשות לחופי־הארץ, ביחוד לחוף־יפו, וגדולה עליה זו הרבה יותר מן העליות של שנות תר״ן ותרנ״ד»[4].

השטנה הנוצרית־הערבית, אשר עליה כבר דִבַּר לא־אחת בפרקים אלו, לא רפתה. אדרבה, היא עָמקה ורָחבה עוד יותר, ובפרט שמשה תל־אביב מטרה לחצי־רעלה. למראה גְדוּלה של תל־אביב נצתה אש בעיני הקנאה והשנאה, שהבינו כבר לראות בה מעוז ומשגב לישוב היהודי כֻּלו בארץ. ביחוד עָמקה השנאה ורָחבה השטנה משעה שצעירי הלאומיים הערבים יסדו את אגודתם הפוליטית «אילה־מרכזיה», שתעודתה היתה לכבוש מאת הממשלה המרכזית — אם בדרך שלום או ביד חזקה — שלטון אבטונומי לערב, והמשטינים שמלאכתם בכך השפיעו אמונה רבה על עסקני האגודה — אף כי לא על כֻּלם — שהיהדות הארצישראלית, או ביתר דיוק: היהדות הציונית, עומדת להם לשטן על דרכם.

---

[1] «הפועל הצעיר», נו׳ 11 ונו׳ 12 לשנת תרע״ד.
ועד זה הוא, כנראה, הראשון שנבחר לשלש שנים, ולא לשנה אחת. ועי׳ לעיל עמ׳ 191.
פרוט׳ תל־אביב ב׳ 2, 9.

[2] «החרות» נו׳ 101 לשנת תרע״ד (מיום י״ב שבט). — לפי הסטטיסטיקה, שנתפרסמה בנו׳ 30 של «הפועל הצעיר» לשנת תרע״ד, נכנסו אותה שנה דרך חוף יפו בששת חדשי החורף בלבד (תשרי — אדר) 2550 עולים.

[3] «החרות» לאותה שנה נו׳ 148, 153, 157, 172.

[4] שם נו׳ 182 («אשרו חמוץ») ונו׳ 202 («על העליה בהמון»).

נעשה אמנם נסיון «להסביר לעולם הערבי בעתונות הערבית, שעניניהם של היהודים בארץ לא די שאינם מזיקים לעניני הערבים, אלא שהם גם מביאים תועלת מרובה, כלכלית ותרבותית, לערבים», ולשם כך נוסדה גם אגודה חשאית מיוחדת, אגודת «מגן»[1]. אבל לא היתה לו לנסיון זה שום תוצאה רצויה ממשית: השנאה סתומת־העין לא נתפקחה אפילו כמלוא סדק קטן, והשטנה גַסַת־הלב והפה לא הופחתה אף כדי קורטית. אדרבה, היא פערה את פיה עוד יותר ויותר. עצם היותה של אגודת «המגן», שבודאי לא אַחר סוד מציאותה לְהִגָּלוֹת למשטינים ולמסיתים, שמשה «הוכחה» בפיהם, שהיהודים אומרים לכבוש לא רק את הארץ כֻּלה כי־אם גם את הלבבות כֻּלם ולשעבדם להם.

מה היה בשעה זו יחסה של הממשלה המרכזית לציונות ולעלית יהודים לארץ־ישראל? — אין ספק שֶבֵּן־לילה לא פגו החששות, פן תיצור הציונות «ארמניה חדשה» בעותומניה, וְאָנְוָר וְתַלַעַט וחבריהם ודאי היו מודים לאלהים אלו הקיצו יום אחד ובשורה מוּצֶאת להם, שהציונות עברה ובטלה מן העולם. אבל סוף־סוף לא היו החששות התלויות בציונות אלא חששות לעתיד, ולא לעתיד קרוב, ואלו החששות לתנועה הספרטיסטית הערבית, או מוטב שנאמר: החששות לתנועות הספרטיסטיות הערביות, שֶנִּטְשׁוּ בערב ובארץ־ישראל, היו חששות קשות של היום, של הרגע. וכשראו מנהיגי עותומניה, שמנהיגי התנועה הלאומית הערבית שונאים ומשניאים את הציונות, נצנצה מחשבה מוטעית בלבם, שמא באמת יש בה בציונות משום קִבְלָה לסכנת התנועה הערבית, ומשום־כך רפתה ידם במקצת מעל הציונות, והם התחילו גם מַראים מעין פנים שוחקות לישוב היהודי בארץ. בקושטה נוסדה הסתדרות רשמית של ציונים עותומנים, והממשלה המרכזית אִשרה אותה. הקורספונדנט הקושטאי של «העולם» כתב על זה:

«כשהגישו ציוני־קושטה את בקשתם לשלטון, שיִרשה להם יסוד הסתדרות ציונית רשמית, לא העיז הוואלי של קושטה ליתן את הרשיון על דעת עצמו, אלא מסר את הבקשה לתלעט־בי, עמוד התוך של הממשלה עכשיו, והלה נענה לבקשה ואִשֵר את ההסתדרות בשם מועצת הוָזירים. וכך סמכה הממשלה העותומנית את ידיה באופן רשמי על הציונות»[2].

בו בזמן הגיש ראש־הרבנים בתורכיה, רבי חיים נחום, שני תזכירים לוזיר־המשפטים על הצורך לבטל את הפתקה האדומה ולהרשות ליהודים קנית קרקעות בארץ־ישראל. «אין כל ספק, — כתב הרב בתזכירו הראשון, — שהגיעה השעה לבטל את החוק המחפיר הזה (של הפתקה האדומה), הפוגע בכבודנו וברגשותינו וגם בעניניה החיוניים של המדינה, כי על־כן הוא מַכתים את חוקי־חרותה». גם בתזכירו השני — בדבר האסור שֶחַל על היהודים לקנות קרקעות בארץ־ישראל — כתב הרב בלשון מפורשת, שאסור זה «מתנגד לחוקי־החֵרות של הממלכה» ודרש «בטולו על־ידי מועצת־הוָזירים בהקדם האפשרי»[3]. והרב, שאמרו עליו, כי מעורב הוא בין ראשי הממשלה, ודאי לא היה כותב תזכיריו

---

[1] י. א. שלוש, «פרשת־חיי», 166 ואילך.

[2] «העולם» נו׳ 13 לשנת 1914 («מכתבים מתורכיה»). משם לקוחה גם הציטטה שלהלן (מה שהקורספונדנט מודיע מפיו של הרב נחום). ועי׳ גם נו׳ 8 לאותה שנה, סוף עמ׳ 16.

[3] שני התזכירים נתפרסמו בשלמותם בנו׳ 145 של «החרות» לשנת תרע״ג.

אלה אלו לא היו לו סכויים, שדבריו יהיו נשמעים. ואמנם כחודש ימים לאחר שהוגשו התזכירים מודיע אותו קורספונדנט של «העולם» מפיו של הרב עצמו, ש«מועצת־הוָזירים דנה כבר על האִסור של קנית־קרקעות, החַל על יהודים נתיני ממלכות זרות, ומשתדלת למצוא דרך לקולות גדולות, ולמעשה כבר התחילו מקילים בדבר». הוקלו הרבה גם חומרות הכניסה לארץ.

ובארץ גופה היו רוב הענינים תלויים, כפי הרגיל, בדעתו וברצונו של הפחה אשר בירושלים. הוא הַשַּׁלִּיט והוא הפוסק, ורק לעתים רחוקות יגיעו הדברים עד לדינו של הוואלי אשר בבירות. וכנהוג, פחה הולך ופחה בא. זמן ידוע שִׁמֵּשׁ פחה מוחדי־בַּי, ומחמת שהיה־או נעשה – נוח לישוב היהודי חתרו תחתיו, והשלטון המרכזי פטרו. במקומו בא טאהר כַּירידון־בַּי, שונא ישראל ושונא הציונות, אבל גם שונא «האחדות והקדמה». זכורה היתה עדיין המלחמה, שהוא וראשיד־בַּי–אף הלה פחת־ירושלים בשעתו – נלחמו לפני כמה זמן בבעלי «אחדות וקדמה», וכפי הנראה, זַכר הדבר הזה גרם לו, שלא ישב על כסאו בירושלים אלא כחדשים[1]. במקומו בא מאג׳יד־שבקת־בַּי, וכמעט מן היום הראשון נעשה נוח לישוב יהודי[2]. עוד יותר ממוחמד־בַּי. לעורך «האלאקדם» הקאהירי היתה שיחה עמו, וכשנסה העורך להסביר לו, שרעה צפויה לערבים מאת הציונות והישוב היהודי, החזיר לו הפחה: «מוטב שהיו בני־הארץ לוקחים למופת להם את תל־אביב ואת שאר המושבות של היהודים. – – – הממשלה המרכזית מַפנה את כל תשומת־לבה לתקנתם של תושבי המדינה, ואלמלי היתה רואה נזק במעשיהם של הציונים ודאי היתה גודרת בפניהם».[3] –

יג.

שעה נוחה זו לא אָרכה הרבה. עִתידה היתה שיבלעוה דם ואש, ובכל־זאת הִקְפִּיצָה לה לתל־אביב את דרכה.

הַקּוֹלוֹת מצד הרשות המרכזית, ובפרט אלו שמצד הַפֶּחָה אשר בירושלים, סייעו את העליה והגדילוה, וברבות העליה גָדל ישובה של תל־אביב לפי הערך יותר משגדל ישובן של נקודות יהודיות אחרות בארץ. עשרות יובלות של תנאי־הגלות עשו את היהודי לאדם עירוני וגם לבן־כרך. וכשהתחיל נעקר מתפוצות־הגולה ועולה לארץ־ישראל, – ואפילו אם לא רק משום שהוא נטרד משם, אלא גם משום שאידיאל ידוע העלהו לכאן,– היה כחו מועט להנזר מטבעו העירוני, וקו ההתנגדות הקלה ביותר הוליכו בְּרֶבּוֹ לא לכפר, כי־אם לעיר. כך היה לפני חמשים שנה, כך היה גם לפני עשרים שנה, כשם שכך הוא עדיין גם עתה. ורעה גדולה היא זו עתה, כשם שהיתה רעה גדולה אז. אבל אם גם עתה אין עדיין כח וגבורה לסלקה, קל־וחומר שלא היו כח וגבורה לכך לפני שני דורות ולפני דור אחד. וכשמצא העולה שלפני עשרים שנה עיר, לפָחות «כמעט־עיר», מתוקנת יותר מן האחרות – את תל־אביב – הלך לשָׁם.

במשך חמש השָׁנים, שעברו מתחלת בנינה של תל־אביב עד 1914, עלה מספר בתיה מששים עד מאה וארבעים, היינו: תוספת של 130%, חדריה עלו משלש מאות

[1] עי׳ «החרות» לאותה שנה נו׳ 113 ונו׳ 149.

[2] עי׳ עליו מרדכי בן־הלל הכהן, «מלחמת־העמים» א׳, עמ׳ 42.

[3] «החרות» נו׳ 139 לשנת תרע״ד.

עד אלף – תוספת של 230%, אבל ישובה עלה משלש מאות נפש עד אלף וחמש מאות, וזוהי תוספת – של 400%.–מובן, שֶגְּדוּל מהיר זה של הישוב הִצְרִיך גם גְדוּל יותר מהיר של הַבְּנִיָּה. וכך היה באמת גם למעשה. במשך השנים האמורות נתוספו לה לתל־אביב, כפי שראינו, שמונים בית, היינו: לפי מספר ממוצע ששה־עשר בית לשנה, ואלו בחדשים המעטים של סוף 1914 ותחלת 1915 – עד שתורכיה ירדה גם היא במלחמה – נתוספו לה ארבעים ושלשה בתים, ולא בתים קטנים כבתים הראשונים, שבאופן ממוצע היו בני חמשה חדרים, אלא גדולים פי שנים (בארבעים ושלשת הבתים החדשים היו ארבע מאות ועשרים ותשעה חדרים). אבל בו בזמן נתוספו לה גם יותר מחמש מאות תושבים, וערב רדתה של תורכיה במלחמה כבר היו בישובה של תל־אביב יותר מאלפים נפש[1].

ומכאן יוקר הדירות בתל־אביב בימים ההם. לא הופעה חדשה היתה זו; כבר שמענו עליה עוד לפני שנתים בערך[2]. אבל עכשיו הגיעה לְמַה שלא הגיעה לפני שנתים, וביחוד פגע היוקר ברבים מתלמידי הגימנסיה בני חוץ־לארץ. בדרך כלל היו אז התלמידים בני חוץ־לארץ ראשי מפרנסיה של תל־אביב. מספרם היה כמאתים וחמשים, והם הכניסו לתל־אביב לכל־הפחות רבע מיליון פר׳ לשנה[3]. קצתם, כפי שכבר סִפֵּר לעיל[4], ישבו כאן יחד עם אמותיהם, וקצתם ישבו כאן לבדם. אלו האחרונים היו זקוקים לחדרים בודדים, ובאותו פרק־זמן שבו אנו עומדים הגיע שכר חדר בודד בתל־אביב עד ארבעים וגם עד חמשים פרנק לחודש, מה שאי־אפשר היה גם להעלות על הדעת בראשית הִבָּנוֹתָה של העיר. הקורספונדנט היפואי של «החרות» מספר:

«לשם ברורה של שאלת הדירות ושכר החדרים קרא הועד של תלמידי־הגימנסיה אספה מיוחדת. — — — באספה הוברר, שהשכר הקטן ביותר של חדר הוא עשרים וחמשה פר׳ לחודש, השכר הרגיל–ארבעים פר׳, והשכר הגדול ביותר–חמשים פר׳. ובתל־אביב נהוג, שמשכירים חדר ערטילאי, בלי רהיטים. והחדרים קטנים וצרים. עוד הוברר, שקצת מבעלי־הבתים יושבים הם עצמם בנוה־שלום או ביפו, ואת בתיהם אשר בנו להם בתל־אביב הם משכירים לתלמידי־הגימנסיה חדר־חדר. ולא טובים הם השכנים מבעלי־הבתים. לא דבר נדיר הוא, שאדם שוכר דירה בתל־אביב וחוזר ומשכיר חדר לתלמיד־הגימנסיה וגובה ממנו בשכר החדר עד כדי מחצית ממה שהוא משלם בשכר הדירה כֻּלה. — — — האספה בחרה ועדה מיוחדת והטילה עליה לבוא בדברים עם הועד של תל־אביב לשם קביעת שכר החדרים, ואם דבר זה לא יצליח עתידים רבים מן התלמידים לצאת מתל־אביב וילכו לגור באהלים»[5]. — — —

---

1 עי׳ להלן בספרנו מאמרו של הד״ר וואלטר פרויס.

2 עי׳ לעיל עמ׳ 188.

3 «הפועל הצעיר» נו׳ 18 לשנת תרע״ב (עמ׳ 8). ועי׳ גם מאמרו של הד״ר מטמון־כהן «הגימנסיה ותל־אביב» בגליון היובל של תל־אביב, שהוציא «דאר־היום».

4 עי׳ לעיל עמ׳ 166.

5 «החרות» נו׳ 174 ונו׳ 175 לשנת תרע״ד; ועי׳ גם «הפועל הצעיר» נו׳ 31 לשנת תרע״ד (עמ׳ 14).

וכיון שהחלה עליה חדשה, מיד נסרכה אחריה גם אחותה הלכלוכית הישָׁנה — הספסרות הקרקעית, והואיל והעליה פלסה לה נתיב לתל־אביב ביותר, נסרכה אחריה לְשָׁם גם הספסרות ביותר. המחירים של מגרשים בתל־אביב ובסמוך לה התחילו קופצים למעלה־למעלה מיום־ליום, והדברים הגיעו לידי כך שגם הועד של תל־אביב עצמו החליט לבדוק כל חודש את מחירי מגרשיו שלו, «כדי לקצוב אותם מחדש»[1].

בכמה מישיבותיו דן הועד על רעת הספסרות ובקש דרכים לגדור בפניה. היתה הצעה להשתדל בדבר, שהמוסדות והחברות העוסקים בעסקי קרקעות יבואו לידי אחוד, וְכֻלם יחדו ילחמו בהפקעת השערים. ואמנם לא היה זמן מרובה ודיזנגוף הודיע בישיבת הועד, שנוסד «סינדיקט» לשם תפקיד רגולַטיבי של עסקי קרקעות «בסביבות תל־אביב ויפו». והנה קצת מראשי־פרקיו של «הסינדיקט»:

«א) מיסדי הסינדיקט הם: תל־אביב, אפ״ק, המשרד הארצישראלי, חברת נכסי דלא ניידי, חברת גאולה והחברה החדשה.

«ב) הסינדיקט אין לו עסק אלא בקרקעות עירוניות.

«ג) הנהלת הסינדיקט נמסרת לידי הועד של תל־אביב, והועד עצמו אינו עוסק מכאן ואילך בקנית קרקעות כלל.

«ד) המוסדות והחברות שהם חברי הסינדיקט יש לכל אחד מהם שני באי־כח שלו בהנהלה.

«ה) אדם פרטי, המבקש להיות חבר לסינדיקט, דינו כדין מוסד וחברה לכל דבר, חוץ מזכות ההשתתפות בהנהלה.

«ו) חבר הסינדיקט אינו רשאי להזדקק לשום קנית קרקע שהיא אלא מתוך ידיעה והסכמה תחלה של ההנהלה. נמצאו בין החברים יותר מקונה אחד לקרקע זו או אחרת, מחליטה ההנהלה למי הזכות להזדקק לאותה קניה.

«ז) חברי הסינדיקט מוכרים קרקעות שֶׁקָּנו בתוספת רְוָחִים לא יותר מעשרה למאה. במה דברים אמורים? מוסדות וחברות, אבל אדם פרטי רשאי להוסיף עוד חמשה למאה רְוַח, והכל לפי החלטת ההנהלה.

«ח) ההנהלה קוצבת את המחיר, שיש לשלם בעד כל קרקע המוצעת לקניה, ושום חבר אינו רשאי להוסיף על מחיר זה.

«ט) אין קרקע נקנית אלא לפי ההוראות המשפטיות של עורך־דין מומחה, הממונה מטעם הסינדיקט, ואותו עורך־דין אין לו רשות לְשַׁמֵּשׁ בהוראותיו בעסקי קרקעות את מי שאינו חבר לסינדיקט.

«יוד) מזכיר הסינדיקט אינו רשאי להיות פקיד לשום חבר מחברי הסינדיקט וגם לא לשום אדם או מוסד פרטי, העוסק בעסקי קרקעות.

יא) הסינדיקט נוסד בתורת נסיון לשנה אחת.

«יב — כח)[2] — — — —»

---

[1] פרוט׳ תל־אביב א׳, 350.

[2] פרוט׳ תל־אביב ב׳, 62, 81 ואילך, 91 — 92. — הסעיפים יב — כח הם פרטי־דברים, שאיני רואה צורך להביאם.

הספסרות המעקשת נתיבות כל מקום עִקְּשָׁה גם נתיבותיה של תל־אביב. ראינו, שֶׁעֵקֶב העליה החדשה גְדלה הַבְּנִיָּה בתל־אביב, אבל לא במדה שגָדל ישובה. לא מעטים מאלו, שהיו להם מגרשים בתל־אביב, בחרו לְהָבֵר אותם ולעשות בהם ספקולציה מלהשקיע ממון בבנין. ומשום־כך ראה הועד לעשות כדברי דיזנגוף ולהציע לאספה הכללית, שעמדה להיות בכ״ח אִיָּר תרע״ד, שתי תקנות חדשות: א) הַמַּבִּיר את מגרשו שנתים מיום שֶׁקָּנָה אותו ואינו בונה חַיָּב לשלם 5% ממחיר המגרש: מחצית־לקרן בניני־הצבור, ומחצית־פרס לבונים; ב) הַמַּבִּיר את מגרשו שנתים מיום שֶׁקָּנָה אותו ואינו בונה ובינתים נִתְיַקֵּר מגרשו הרי הוא חַיָּב לשלם לקרן בניני־הצבור מעשר ממה שנתיקר המגרש[1]. אם הסכימה האספה הכללית לשתי התקנות הללו, או שלא הסכימה להם — לא עלה בידי לברר[2].

ציור סמך; «כרם־מטרי» (תל־נורדוי) ערב המלחמה.

עִקּוּש הנתיבות מכחה של הספסרות שָׁם בפיו של דיזנגוף באותה אספה כללית משפט חריף, לאמר: «נעשינו כמעט משוגעים לדבר אחד» (כלומר: לקנית מגרשים), ותריס בפני «שגעון» זה ראה בהחלטה, שהחליט, לפי דבריו, «הסינדיקט» בישיבתו האחרונה — «לחדול לפי שעה מכל קניה חדשה». הוא גם הוסיף נמוק להחלטה זו ואמר: «השטח הפנוי שיש לנו מספיק לאלף ומאתים בית, ואם גם נבנה בטימפו מהיר של עכשיו דַּיּוֹ שטח זה לשתים־עשרה שנה»[3]. אבל «הַתְּרִיס» לא תָרַס ו«השגעון»

---

[1] פרוט׳ תל־אביב ב׳, 92.

[2] כבר ספרתי לעיל עמ׳ 201, שהפרוטוקולים של קצת אספות כלליות אבדו, ולא עלה בידי למצוא אותם.

[3] «הפועל הצעיר» גו׳ 32 לשנת תרע״ד (עמ׳ 14).

לא נרפא. אי־אפשר היה להעביר את היהודי, שהשתקע כאן, על דעתו ורצונו הטבעיים מאד, שיהא גם לו חלק במקום הזה. באותו קיץ עצמו קנתה «הכשרת הישוב» חלקת־אדמה חדשה – בערך תשעים אלף אמה – על גבול תל־אביב, היא החלקה ש«הסיליקט» נבנה שם לאחר־זמן, ובו בזמן נזדקקה גם לקניה חדשה אחרת, גדולה הרבה יותר, כמעט פי חמשה מזו – הוא «כרם מַטַרי» כפי שנקרא בימים ההם, עכשיו – תל־נורדוי. וכאן אני מדַיֵק ואומר «נזדקקה», ואיני אומר «קנתה», משום שגמר קניה זו נפסק באמצע כשפרצה המלחמה, ולא נִסְתַּיֵם אלא אחרי המלחמה[1].

וגם בת נולדה לתל־אביב אותו קיץ, ואף היא «נולדה» ו«לא נולדה»: המלחמה קִדמה גם אותה. על רמת־גן («עיר־גנים» בתחלתה) אני מדבר. עד היום עדיין לא נכנסה בת זו לְכִפָּתָהּ של הָאֵם, אבל ילידת תל־אביב היא, ואולי עוד עתידה גם היא להַעשות תל־אביב. ולפיכך רואה אני להביא כאן קטעים אחדים מרשימותיו של י. ל. מטמון־כהן עליה, שהוא מסר לידי:

«במוצאי־שבת, אור לי״ד אִיָּר תרע״ד, היתה בתל־אביב אספה לחברים, שבקשו להַעשות אגודה אחת לשֵם יסוד עיר־גנים. בתורת פותח־האספה אמרתי בערך כך: לשעבר היינו אומרים: תל־אביב תהיה עיר־גנים. עכשיו כבר מודים הכל, שמחשבתנו זו לא נתקיימה ולא תתקַיֵם עוד. אבל צורך בעיר־גנים יש לנו. הללו שאין לבם לשאונה והמונה של עיר ומבקשים לחיות חיים פשוטים בקרבת הטבע, – הללו אין לפניהם דרך אחרת אלא לבנות לעצמם עיר חדשה, עיר־גנים. אנשים הקרובים איש לרעהו קרבת רוח ואשר מסחר הקרקעות והבתים אינו מקובל עליהם בהחלט, טובה יעשו עם עצמם אם יקנו להם חלקת־אדמה לבנין עיר־גנים, ובעירם זו יחיו חיים טבעיים, חיי עבודה של כפר, אבל לא יַוֹתְּרוּ גם על הטוב שיש בחיי עיר. ואת הדבר הזה אנו רוצים לעשות. לא נבקש לנו חברים רבים, די לנו בששים־שבעים, ובלבד שנדע ונכיר איש את רעהו ונהיה קרובים זה לזה במאויינו ודעותינו החברתיים[2]. – – –

«בו בשבוע, בי״ז אִיָּר, נתאספנו שנית (במשרד הועד הפועל של חובבי־ציון) והחלטנו ליסד את אגודתנו. ועוד החלטנו, שאיש־איש מן החברים ירכוש לו בעירנו החדשה מגרש של חמשה דונמים; מהם יוקצה לבנינים לא יותר מחצי דונם, והשאר – לזריעה ולנטיעה. – – –

«לועד האגודה נבחרו: ד״ר י. ל. מטמון־כהן, רפאל סוורדלוב וד״ר סוסקינד, שֶׁשִּׁמֵּשׁ אז רופא בגימנסיה הרצליה. – – –

---

[1] מכתב מאת ההנהלה של «הכשרת הישוב» אלי. – במכתב זה נאמר, שהשטח של «כרם־מטרי» (תל־נורדוי) הוא בערך ארבע מאות שלשים ואחד אלף אמה מרובעת, אבל ב«דין והחשבון של ועד הרובע תל־נורדוי מיום א׳ אלול תרפ״ב עד א׳ ניסן תרפ״ד» נאמר, שהשטח הוא – מאתים וארבעים דונם, היינו: בערך שלש מאות שמונים וחמשה אלפים אמה מרובעת. – שאלתי את חברי הועד הראשון של תל־נורדוי כמה שאלות על קנית אדמתה של שכונה חשובה זו ועל ראשית בנינה – ותשובות לא קבלתי.

[2] במאמרו הנזכר לעיל, שנדפס בגליון־היובל שהוציא «דאר־היום», כותב הד״ר מטמון־כהן, שאחד המניעים ליסוד רמת־גן היה הרצון ליצור שם גן בוטני גדול בשביל המורים והתלמידים של הגימנסיה הרצליה, מה שאי־אפשר היה לעשות בתל־אביב גופה מחמת יוקר מגרשיה. למעשה לא נתקַיֵם, כידוע, רצון זה גם ברמת־גן.

«המומחים האגרונומים ד״ר מ. זאגורודסקי וד״ר ש. סלושץ והגנן קראסנינסקי תרו לנו חלקת־קרקע בכפר סַלמה, שהוצעה על־ידי אחד מחשובי הערבים אַדיב בַּמִיָה לחברה החדשה, והסכמנו לקנותה בתִווכה של חברה זו. אבל בינתים קפץ עלינו רוגזה של המלחמה והמשא־והמתן נפסק באמצע, ולא נתחדש שוב אלא אחרי המלחמה.

«כך היתה ראשיתה של רמת־גן»[1].

ציור סא: רחוב הרצל (כלפי הגימנסיה) ערב־המלחמה.

*

ערב־המלחמה כבר היו לה לתל־אביב פנים של עיר, או לפחות, כפי שאמרתי לעיל, של «כמעט־עיר». ושכֵנות ובנות סביב לה וממנה הן נהנות. היא המשקָה מים מבארה את נוה־צדק ואת מרכז בעלי־מלאכה ואת כרם־התימנים[2], היא השומרת בלילות

[1] לרשימותיו של הד״ר מטמון־כהן מצורף פרוטוקול (כתוב בעפרון) מיום ו׳ סיון תרע״ד על «תקנות שאין לשנותן עולמית», שתקנו להם חבריה הראשונים של רמת־גן. והנה קצתן: א) כל העבודות במושב* צריכות להַעשות ככל האפשר בידי התושבים עצמם, ובשום אופן לא בידי פועלים נכרים. — ב) כשתחליט הקרן הקימת להַלְאים את קרקעותיה של הארץ חיָבים כל תושבי עיר־גנים למסור לרשותה את קרקעותיהם לפי המחיר שיוקצב על־ידי ועד העיר, ורק אחרי מסירת קרקעו לקרן הקימת יכול התושב — אם כך יהיה רצונו — להשאר במקומו בתורת חוכר. — ג) הלשון היחידה לכל עניני האגודה היא הלשון העברית. — ד) כל חבר חיָב לדעת עברית, ומי שאינו יודע צריך להתחיב שילמד אותה, ועד שיַדע אין לו שום הִתְמַנות באגודה.—ה) אסור לבנות בעיר־גנים שום בית־חרושת, שיכול לגרום נזק.— ו) אין חבר יכול למסור את זכותו ולמכור את קרקעו לאחר אלא על־ידי הועד וברֶוַח לא יותר מעשרה למאה.

[2] את הסכמתו ליתן מים למרכז בעלי־מלאכה, שעמד אז בתחלת בנינו, תלה הועד של תל־אביב בתנאי, ש«המרכז» יקבל עליו כל תקנות־הבנין, שתקנה תל־אביב ושהיא עתידה לתקן. את מתן־המים לכרם־התימנים, שכבר עמד אז באמצע—אם לא בסוף — בנינו, תלה הועד באותו תנאי, שהתנה גם עם

* כאן נאמר «במושב», ולא «בעיר».

על מחנה־יוסף[1], ואפילו יפו זקוקה לה ולהשפעתה, ביחוד בעניני ועד־העיר. ולא זו בלבד: יש אשר לגן־הילדים שלה ישלחו גם השכנות והבנות את ילדיהן, בגימנסיה שלה ילמדו גם בניהן הן, לסינמה שלה[2] יבואו התושבים גם משם, ומסכות־פורימיה וחגי־פרחיה שלה חגים ושעשועים הם גם להן. וכבר יש לה לתל־אביב אמביציה לדחות את יפו ולתפוס את מקומה בצבוריות היהודית הארצישראלית. ואף לא זו בלבד: חושדים בה — ואולי לא חשד של־חנם—שהיא אומרת להתחרות גם בירושלים, ומִבֵּין קנאי קנאת ירושלים כבר נמצאו מי שֶׁרָבוּ עמה — וכמעט גם שֶׁטמו אותה — על זה[3].

ערב־המלחמה עמדה תל־אביב במזל של גִדוּל וַעֲלִיָה; באה המלחמה ובידה כוס־תרעלה, וכרגע עקרה כל יכולת של גִדול ועליה. —

ציור סב; שדרות רוטשילד ערב־המלחמה.

נוה־צדק, היינו, ש«הכרם» ירצף את רחובותיו וגם יתקין מדרכות משני צדי הרחובות. עי׳ פרוט׳ תל־אביב ב׳, 23, 29, 126; ועי׳ גם לעיל עמ׳ 198—199.

[1] את השמירה במחנה־יוסף קבל עליו הועד של תל־אביב בתנאי, שתושבי השכונה יתרגלו גם הם לצאת לשמירה בלילות איש־איש בלַילו, כפי שהיה נהוג בתל־אביב גופה. עי׳ פרוט׳ תל־אביב ב׳, 104.

[2] הקונצסיה לסינמה הראשון בתל־אביב — עם זכות של מונופולין לחמש־עשרה שנה — נִתְּנה בטבת תרע״ד להי״ה משה אברבנאל ומרדכי וַוַיְסֶר. עי׳ פרוט׳ תל־אביב ב׳, 5, 10, 17, 124; «החרות» נו׳ 116 לשנת תרע״ד.

[3] עי׳: «הפועל הצעיר» נו׳ 28—29 לשנת תרע״ד («לעניני־השעה»); «ר׳ בנימין», «סופיסמוס של זכיות», «החרות» נו׳ 174 לאותה שנה; «יפו או ירושלים», שם נו׳ 202.

תֵּל־אָבִיב

מאת א. דרויאנוב

פֶּרֶק שֵׁנִי[1]

א.

בְּסַרַיֶיבָה, העיר הבוסנית הקטנה, נעשה מעשה־רֶשַׁע גדול: גַּבְרִילָא פְרִינְצִיפ, אדם פחות־ערך, זרק פצצה והרג שתי נפשות – והציף נחשול של דם ואש על כל העולם כֻּלו. ומִכֹּחַ הפצצה של פרינציפ נזדעזעה גם ארץ־ישראל, וכמעט שהיתה מעי־מפלה.

באמת אמרו רֶשַׁע אחד מאבד עולמות הרבה.

ביו״ד באב («תשעה־באב», שנדחה מיום־השבת ליום ראשון) תרע״ד, ב׳ באבגוסט 1914, החלה המלחמה, ומיד אחזה ארץ־ישראל חרדה. ביחוד, יהודה, לב־הארץ. בגליל, הרחוק מחופי הארץ וממרכזי השלטון, עמדו החיים בצביונם ולא חגרו ממסגרתם כמה זמן גם לאחרי שהתחילה המלחמה; ביהודה חגרו ממסגרתם כמעט בו ביום. וראשונה ליהודה – עורקה הראשי, יפו. «כל־יום חרדתו מרובה משל חברו. — — בן־רגע פסקו הקשרים בדרכי־הים. האניות חדלו לבוא. בבנקים מהומה. הבנק הגרמני הפסיק כל משא־ומתן. בבנק העברי (= באפ״ק) מבוכה. המפקידים תוקפים אותו ותובעים את פקדונותיהם. במשך יומים שִׁלֵּם רבע מיליון פרנק זהב. ביום השלישי עמד מִשַּׁלֵּם: הממשלה הכריזה מורטוריון לחודש־ימים. המלוים הפרטיים הפסיקו את עסקיהם. פסקה ההקפה. המסחר שָׁבת. — — — הבנק הומה ככורת־דבורים מרוב־אדם: צעקות, טענות, ריב ומדנים וגם בכי. כל־פנים קבצו דאגה: מה יהיה?»...

---

[1] כפי שיראו הקוראים להלן, השתמשתי גם בפרק זה בפרוטוקולים ותעודות, ואותם אזכיר כל־מקום שאסמוך עליהם, כדרך שנהגתי בפרקים הקודמים. ואולם כאן הסתייעתי הרבה יותר במקורות שכבר נדפסו, ואותם לא אוכל להזכיר כפעם בפעם, כי ירבו האזכרות יותר מדי. לפיכך רואה אני לפרט את המקורות הללו בראש הפרק. ואלו הם: א) דוד איזמוו׳יק, «מומנטים», «הארץ» נומר 2961 ואילך; ב) מאיר דיזנגוף, «עם תל־אביב בגולה», תל־אביב תרצ״א; ג) דוד יודילוביץ, «גולי ארץ־ישראל במצרים», «מימים ראשונים» כרך א׳, חוברת ז׳ ואילך; ד) מרדכי בן־הלל הכהן, «מלחמת העמים» (יומן), חמשה ספרים, ירושלים – תל־אביב תרפ״ט – תר״ץ; ה) דוד סמילנסקי, «תל־אביב בתקופת המלחמה העולמית», «דאר־היום» נומר רע״ט לשנת תר״ץ; ו) משה סמילנסקי, «זכרונות», תל־אביב תרפ״ט (פרק ח ופרק יוד של הכרך השני, והכרך השלישי כלו); ז) מנחם י. קליונר, «מגלת כפר־סבא», יפו תר״פ; ח–ט) אהרן ראובני, «האניות האחרונות», רומן, ווארשה תרפ״ג; «שמות», רומן, שם תרפ״ה; יוד) יוסף־אליהו שלוש, «פרשת־חיי», תל־אביב תרצ״א (הפרקים יג – כד). – יא) «זכרונות של ועד העיר ליהודי־יפו», מחברת א׳, כסלו – אדר תרע״ח.

זוללה זו — המלחמה — קבר פתוח גרונה. את האוכל ואת כל דבר, אשר לאדם צורך בו, בולעת היא, וְשָׂבְעָה לא תדע: בולעת וחוזרת ותובעת, כופה ונוטלת הכל. רעבונה ורעבתנותה שלה הם הם חוק ומשפט לה, ומרעבונו של העורף תעלים עין. אבל היא גם משלמת — כל־זמן שיש בידה לשלם. והממון הרב, שהיא מוציאה לשוק, מזון־גְּדוּל וְחֹסֶן הוא לתעשיה ולמסחר, משרתה של התעשיה. ואמנם מגִּשמי־זהבה של מלחמת־העולם חָסנו וְהִתְעַנְּקוּ התעשיה והמסחר בכל הארצות היצרניות. מה שאין־כן ארץ־ישראל, שלפני עשרים שנה, קודם העליה היהודית הגדולה, לא היתה עדיין יצרנית כלל. היא גופה פַּרנסה כמעט כל צרכיה בתוצרתן של ארצות אחרות. על כל־פנים, מִשֶּׁלָּהּ לא יכלה ליתן למלחמה כמעט כלום, חוץ מ«בשר־תותחים», ואותו נטלה המלחמה חנם, בלי כופר־ממון. את התוצרת המעטה והדלה, שיָכלה ארץ־ישראל ליתן למלחמה, — גם אותה לקח התורכי חנם אין־כסף, אם משום שכסף לא היה לו, ואם משום שהוא שָׂם לו חוק ומשפט אחד — עריצות ושרירות־לב. בין כך ובין כך, אין תימה, שבארץ־ישראל שָׁבת המסחר תיכף משעתה הראשונה של המלחמה, ותקומה לא היתה לו כל ימי־המלחמה.

ועריצות, אשר לשפת־שקר לא היתה כמוה ולמעשי־אכזריות לא היה כמעט דומה לה, חגגה את חגה בארץ מעצם תחלתה של המלחמה. בידי ג׳מאל־פחה, אחד מעמודי־התוך של תורכיה הצעירה, הפקידו עתה חבריו, שליטי עותומניה, את עתותיהן וצבאותיהן של ארץ־ישראל וסוריה. ותורכי־טַטַרי זה אי אתה יודע מה הוא — איש־תככים יותר משהוא איש־דמים, או איש־דמים יותר משהוא איש־תככים. אולי גם זה וגם זה יותר. יש אשר «דבש וחלב» תחת לשונו — ובכל טפת «חלב» מרמה ובכל אֵגל «דבש» רִשְׁעָה. יש אשר לא רק טובות יִדבר, כי־אם גם טובות יעשה — ובלבו גולֵש רֵע. יש אשר פיו יחון וירחם — וידיו דמים ימלאו. בשנה השניה למלחמה גִלה קשר, שקשרו כמה מראשי־הערבים על תורכיה לקרוע את ערב מעליה על־מנת לעשותה ממלכה לעצמה ולהשרות עליה את שלטונה העליון של אנגליה. «מאה ושנים איש מגדולי הערבים נדונו לתליה. — — — מכֻּלם נתפסו רק אחד־עשר איש, — — — וג׳מאל־פחה שחק בהם כְּשַׂחֵק החתול בעכבר. בערב, אחרי גמר־המשפט, הודיעם שהם נמצאו כֻּלם חפים מפשע, והזמינם אליו למשתה. כל הלילה שמחו והיטיבו את לבם — וכאור־הבוקר הוציאום לתליה»... זה היה האיש, אשר בידו נִתנו מעצם תחלת־המלחמה ארץ־ישראל וכל יושביה בה. —

מי ימנה ומי יספור את הפַּחות ואת הסגנים, ששלטו בארץ־ישראל בשלשים שנות הישוב היהודי החדש שלפני המלחמה? פחה הלך ופחה בא, קאימקם הלך וקאימקם בא, וסִבלו של הישוב היהודי בעינו עמד. לא טוֹבוּ ולא יָשְׁרוּ הבאים מן ההולכים ולכֻלם — לָרֹאוּפים האויבים, שעינם היתה פקוחה לצרור כל איש חדש וכל אבן־בנין חדשה, ולמָגִ׳ידים, שידם היתה פתוחה לשלמונים מכל איש חדש ומכל אבן־בנין חדשה, — לכֻלם צריך היה הישוב היהודי להתחכם, כי לא תכריעהו לא עינם הרעה של אלו ולא ידם «הטובה» של אלו. אם יבוא יום ויסָפֵר מה שהיו הפַּחות והסגנים לישובנו החדש וכיצד התחכם הוא להם, כי לא יכרע תחתיו מִכֹּבֶד ידם, — הָיֹה יהיה זה ספור נפלא, אולי ספור אין דומה לו, על כעור שפלותם ורשעתם של עריצי־שלטון מצד אחד, ועל נטל סבלם וכח סבלנותם של «חַיָּבִי»־כניעה מצד שני.

ועכשיו, עם פרוץ המלחמה, נתכה על הישוב היהודי לא רק הצרה של שעת־החרום כשהיא לעצמה, אלא שכלתה אליו גם הרעה מצד השליטים העריצים החדשים — ג׳מאל־פחה וסגניו ועושי־דברו, — וביחוד, כפי שכבר אמרתי, כלתה אליו הרעה הגדולה הזאת ביהודה ובעירה הראשית ביפו.

ג׳מאל־פחה עצמו, אשר מנעמים היו לו שחוק החתול והעכבר, עשה כך לא אחת גם לישוב היהודי: הראה לו פנים שוחקות, ומיד חזר ושלח בו את צפרניו הטורפות — פעמים להפחידו ופעמים גם לכלות בו חמתו. ואולם, יש אשר שלא מרצונו הוצרך גם לשוב ולאסוף את צפרניו. noblésse oblige, כביכול. הן הוא היה כאן העליון על כֹּל, ולא נאה לעליון על כל, שיהיו צפרניו גלויות יותר מדי, ואפילו בימי־מלחמה. ולא זו בלבד. עליו היתה שומה האחריות, שלא יבואו כאן לידי קרע שאין לו אִחוי היחסים שבין השלטונות של תורכיה לבין השלטונות של גרמניה, תומכת גורלה של תורכיה, ועל אפו ועל חמתו היה זקוק להשמע לפעמים «לעצה טובה» של הקונסולים והמפקדים הגרמנים אשר בארץ. והללו, אף כי גם הם לא הגו בלבם חבה יתרה לישוב היהודי, יש אשר «יעצו» לג׳מאל, כי לא יָרֵע ישוב זה באכזריות מרובה, משום שנמצאו לה ליהדות הארצישראלית גואלים מבחוץ, כפי שנראה עוד להלן. וג׳מאל רָתח בלבו פנימה בשביל ש«יועציו» אלו מַרשים לעצמם להכנס לרשותו שלו — ואת עצתם הוכרח לעשות ואת צפרניו אסף. ואולם, להלן נראהו גם גלוי־צפרנים.

גִלוי־צפרנים בהחלט היה בְּהַא־אַלְדִין, הקאימקם היפואי — פחות אמנם במעלה ובשלטון מג׳מאל, אבל גדול אפילו מג׳מאל בשנאה לישראל, וצפרניו גם הוא חדות, וטורפות. אף הוא מקושטה שֻלח לכאן, ומהיותו קרוב — אם קרבת־ידידות, או קרבת־דעות—לראשי הממשלה המרכזית היה גם כחו מיופה ביותר. לא בתורת סתם־קאימקם בא בהא־אלדין לארץ; עליו הוטל, כנראה, גם תפקיד מיוחד. החולשה הנושנה—החשדנות כלפי הציונות והיראה מפניה — נעלמה כמעט ערב המלחמה[1]; עכשיו חזרה ונַעורה מקדחת־המלחמה, ובהא־אלדין נעשה שליח לעקור חשודה וירואה זו משרשה. תחלה ביפו ואחר־כך—בארץ כֻּלה. והוא בא מוכן ומזומן לעשות שליחותו. כיון «שנעל נעליו החדשות» מיד יצא לרמוס את הציונות ולכלותה. כשנתודע אליו הרב עוזיאל, החכם־באשי היפואי, בקש בהא־אלדין מאתו הרצאה על הציונות, ולא היה בבקשה זו אלא נמוס בלבד: לא לחנם עשה קודם בואו לארץ כמה שנים באירופה ולמד שם דרכי־נמוס. לפי האמת לא היה זקוק כלל לאותה הרצאה: הוא ידע כבר את אשר שומה עליו לעשות, וימים מועטים אחרי שיחתו עם הרב צוה לסלק מעל החנֻיות כל השלֻטים העבריים ולהחליפם בתורכיים או בערביים, גזר הסגר על בית־הספר לבָנות מיסודם של חובבי־ציון, שכבר מלאו לו חצי יובל שָנים, פקד על הפוסטה שלא תקבל מכתבים כתובים עברית או יודית, ועוד ועוד גזרות כאלה, שהיה בהן משום עקירת הציונות. ולאחר־זמן, כשסלקוהו — לפי השמועה, בהשפעתו של הנרי מורגנטוי, ציר אמריקה בקושטה — ממשרת קאימקם של יפו, והוא נתמנה למזכיר ראשי של המחנה הרביעית, היא המחנה של ג׳מאל־פחה, הִטָה את «העליון על כל» — את ג׳מאל — לגזור על הציונות בכל הארץ, ובודאי שמח שמחה גדולה

---

1 עי׳ לעיל «תל־אביב» פרק ראשון, עמ׳ 203.

כשנעשה רצונו והוא יכול לפרסם גלוי־דעת ברבים, כי נאסרה ולמה נאסרה הציונות[1]. מעכשיו נעשתה הציונות עבירה חמורה, ומה קל היה לבהא־אלדין ולשכמותו לאמר על כל דבר, שלא היה מקובל עליהם: ציונות היא זו, ועל כל איש, שרעה היתה עינם בו: ציוני הוא זה.

וחבר, אף כי לא ידיד, לבהא־אלדין ביפו — חסן־בֶּק הקומנדנט. איש צר ואויב, גלגול של הָמָן הרשע, סַאדיסט לכל דבריו. לראות בצערו של אדם משושו של ערבי מָשחת ומַשחית זה, לרחוץ בכאבם של אחרים נפשו העקובה מֵרִשְׁעָה — תאות־לבו, ולא תשבע תאותו דייה עד אם מידו ולעיניו יהיה הכאב אש צרבת, אש אוכלה. כל־שכן שהוא שש להמיט צרה ואסון על אדם מישראל, ולא על יחיד מישראל, אלא בעקר על צבור מישראל — על הישוב היהודי כֻּלו שבגבולות שלטונו. לא אחת יַראו עוד פניו המגושמים של רשע זה בהרצאתנו להלן. כאן יש רק להזכיר, שהוא — הקומנדנט, הממונה על שמירת הסדר ושלום־החיים — פרסם כרוז אל הערבים, כי יקשרו מלחמת דם ואש על «הכופרים», וברור היה לַכל, שב«כופרים»־היהודים הכרוז מדבר, כי על־כן «כופרים»־נוצרים היו בעלי־בריתה של תורכיה ועמהם יחדו יצאה למלחמה.

וחבר לחסן־בֶּק הסאדיסט, «עזר כנגדו»—עארף־אפנדי, סאדיסט כמותו. «עקום־הרגלים» קראו לו הבריות, על שם רגליו העקומות כקשתות, ויותר משעקומות היו רגליו עקומים היו לבו ונפשו של בֶּדְוִי בעל־מום וגוץ זה, שעלה למדרגת ראש־השוטרים ונעשה יד־ימינו של חסן־בק «מַרים ראשו». «וארס־פתנים וחמת חיה טורפת לו... מקל־חובלים הוא בידי

---

[1] דקומנט רב־ענין הוא אותו גלוי־דעת, ומי יודע אם לא שמש דוגמה לכל מחרחרי־הריב הערומים, אשר אמרו ואומרים בלבם עד היום: הבה נחצה את היהדות הארצישראלית ונטיל בה מהומה בהבדילנו למראית־עין בין ציונים ללא־ציונים.

ואלה דבריו של בהא־אלדין הערום:

«היות והממשלה הרוממה מתנגדת לאלימנט המסוכן, המתאמץ ליצור בחלקה הפלשתיני של מלכות־עותומניה ממשלה יהודית בשם ,ציונות' והעלול להזיק על־ידי כך לבני־גזעו עצמם,— לפיכך צותה להחרים את בולי־הפוסטה (!) [פרוש: בולי הקרן הקימת], את דגל־הציונים, את כסף־הנייר, את בנקנוטי האפ״ק בצורת המחאות * וכדומה, שהיו מצויים בידי האלימנטים ההם, אף הכריזה על בטול כל האגודות וההסתדריות הציוניות, שהיו קיימות בחשאי. והנה נודע לנו, שקצת מן הנרגנים עושים את הדברים פלסתר מתוך כונה רעה ושפלה לאמר, שהפקודה מכוונת כלפי כל היהודים. אבל אין דבר טבעי יותר, שפקודה זו אינה ענין כלל לכל היהודים הנאמנים בבריתנו, שכמונו כמוהם בנים הם למולדת ונהנים משויון־זכיות, ובעזרת האל יהיו תמיד חברינו למולדת. הפקודות שנתפרסמו מכוונות רק כלפי ההסתדריות והמעשים הציוניים. כל שאר בני־מולדתנו היהודים, אשר אין קשר בינם ובין הקלקלה והתהפוכות האמורים, — אותם אנו מבקשים ולהם ברכתנו שלוחה תמיד, כי יִשְׁלָיו כתמול־שלשום. אנו, כל העותומנים, ידידים וחברים למולדת אנחנו לכל היהודים, הנאמנים בבריתנו. רק לציונים ולציונות, לאלימנטים המשחתים של בלבולים ותהפוכות, המבקשים ליסד ממלכה מיוחדת בתוך מולדתנו, ולכל שאר הקבוצות אשר מעין אלו הם שאיפותיהם ודמיונותיהם, — רק להם צרים אנחנו עד־העולם. — ב ה א־א ל ד י ן».

גלוי־דעת זה פרסם בהא־אלדין ב«החרות» הירושלמית, ודרש כי יתורגם עברית מלה במלה. למצוא אותו נומר של «החרות» לא עלה בידי, ואני מביא את הדברים על־פי מ. סמילנסקי («זכרונות» נח—נט).

---

* עי׳ להלן בהרצאתנו.

חסן־בק — — — את האסירים הוא מכה תחלה בידיו וברגליו, בשוטו וברובהו, ולסוף הוא רוקד על גבם ועל בטנם, ועיני חסן־בק רואות ונהנות»...

ובידיהם של שני פראי־אדם אלו נמסרו מעתה יפו וכל גלילה ורבבות ישובם. ובהא־אלדין, אשר הביא אתו תורת בית־מדרשו, הוא בית־המדרש למרגלי־חרש, עומד על־גבם. ושלשתם שנאה תוקד בלבם לתל־אביב, זאת העיר החדשה העברית, ילידת הציונות. בכל בית ובית של תל־אביב יחזו קן־סתרים למעל ובגד, וכל איש ואיש מתושבי תל־אביב מוחזק בעיניהם חורש רעה על תורכיה ומתפלל למפלתה. וסעד וסמך להם ברבים מערביאי־יפו, המתקנאים בתל־אביב ולוחשים על אזנם, שכך היא העיר העברית החדשה. ולא דבר חדש הוא לחישת־שקר זו. עוד לפני המלחמה אמר אחד מִפַּחות־ירושלים לדיזנגוף: «קובלים עליך, שבלבַנות של פחמי־האבן, אשר אתה מכניס לארץ, טמונים אקדחים וכדורים ליריה; אף קובלים עליך, שצנורות מיוחדים אתה מכניס לארץ על־מנת לעשות אותם רובים»[1]. ואם בשנים כתקונן התהלכו לחישות־דבה כאלה מפיהם של מתקנאים לאזנם של שליטים, עכשיו, בשעת־חרום, לא כל־שכן. ולא ירבו הימים וידם של השליטים החדשים תנחת לכל כָּבדה על העיר הציונית, שנואת נפשם.

ב.

זה עתה עמדה תל־אביב בתחלת־פריחה; פרצה סערת־המלחמה—ומיד השירה העיר החדשה את פריחתה ונמצאה ערומה ועניה.

תורכיה לא ירדה עדיין למלחמה. אניות רוסיות הפליגו עדיין לנמלים תורכיים, הסמוכים לחופי־רוסיה, כגון נמלה של קושטה; לנמלים תורכיים רחוקים, כגון נמליה של ארץ־ישראל, חדלו להפליג, כי היה הדבר בגדר וַדאות, שמחר־מחרתים תתוסף תורכיה על גרמניה ואוסטריה וגם היא תרד למלחמה. נפסקה, אפוא, תחבורת־האניות בין ארץ־ישראל ורוסיה. ופחד נפל על הנתינים הרוסיים אשר בארץ, כלומר: על היהודים יוצאי־רוסיה, כי נתפרסמה הודעה רשמית מאת הממשלה העותומנית, שהיא נוטלת רשות לעצמה לְגַיֵּס לצבא כל אדם, ואפילו נתינים זרים, אם אין להם פספורטים בידיהם, ורוב היהודים יוצאי־רוסיה לא פספורטים, כי־אם «פתקאות אדומות» היו להם בידיהם, ומיוצאי־רוסיה כאלה רוב תושביה של תל־אביב.

ומיד פסקה כל עבודת־בנין. מגרשיה הפנויים של תל־אביב ושטחי־הקרקעות שעל גבולה קצתם כבר נמכרו ליהודים רוסיים וקצתם חכו לקונים מִבֵּין יהודי־רוסיה; עכשיו, שנפסק הקשר בין ארץ־ישראל לרוסיה, שממו גם אלו וגם אלו. במשך כל שנות המלחמה לא נתוסף בתל־אביב אפילו בית אחד ואפילו חדר אחד: 182 בתים — 1424 חדרים — היו לה בתחלת־המלחמה, 182 בתים — 1424 חדרים — היו לה בסוף־המלחמה.

עבודת־הבנין פסקה לגמרי, ושאר עבודות המפרנסות את בעליהן, אם לא פסקו לגמרי נתמעטו במדה גדולה מאד, משום שֶׁכָּלה כסף מן השוק. הערבי, האדם הפרימיטיבי כשיש לו כסף בעין הוא טומנו בביתו, שָׂם אותו בכלי־חרס וקוברו בקרקע. ובמקרים רעים, כשהכסף כלה מן השוק, הוא חוזר ופותח את קברו של כלי־חרסו — והרי פרוטתו בידו. היהודי אינו מסוגל לפרימיטיביות זו, וכשיש לו כסף בעין הוא מפקידו בבנק.

[1] מ. דיזנגוף, «עם תל־אביב בגולה», 8.

זהנה באה קטסטרופה לעולם והבנקים – כבר שמענו – חדלו לשלם, בעל־כרחם חדלו לשלם, ואנשים אמידים, ואפילו עשירים מופלגים, נמצאו כרגע עניים מרודים. «יהודי אמריקני – מספר מרדכי בן־הלל הכהן – בא ובקש הלואה של ששים פרנק, ובתורת ערבון נתן המחאה שהיתה בידו לעשרים ואחד אלף פרנק. – – – רב ממושבה יהודית בפלך חרסון הביא אתו המחאה של הבנק האזובי־הדוני בסכום של אחד־עשר אלף פרנק ובקש שישלמו לו כנגדה–עשרה פרנקים לשבוע». בחודש הראשון למלחמה, עוד לפני שתורכיה נצטרפה לה, היו הדברים, וכבר לא היתה תקנה לא לעשיר האמריקני ולא לרב החרסוני: הבנקים כבר היו סגורים, ואנשים פרטיים, שהיה להם קצת כסף בכיסם, חרדו על כל פרוטה ופרוטה, שמא יהיו הם עצמם זקוקים לה. ביחוד קָשָׁה מאד גורלן של המשפחות, שעלו לארץ־ישראל וישבו בתל־אביב לשֵׁם חנוך בניהן, וכסף לפרנסתן קבלו מחוץ־לארץ, ביחוד מרוסיה: כיון שנפסק הקשר בין הארץ ובין ארצות־הגולה נעשו המשפחות הללו בן־יום עניות אומללות. ובמצב כזה מי האיש, אשר יתיר לעצמו «מוֹחְרוֹת», כגון בגד חדש ונעלים חדשות, קל־וחומר בית חדש? ואמנם בסוף אב, כשבועים אחרי תחלת־המלחמה, כבר כתב הקורספונדנט היפואי של «החרות»: «מפני המשבר של עכשיו נמצאו כל בעלי־המלאכה שבעירנו בטלים מעבודה»[1].

צרכי־אוכל יָקרו ומחירם עלה מיום ליום. כבר נאמר לעיל, שבימים ההם פִּרנסה ארץ־ישראל רוב צרכיה מתוצרתן של ארצות אחרות. גם רוב קמח דַּי אָכְלָהּ הוצרכה להביא מן החוץ, ביחוד מרוסיה. כיוצא בזה, ועוד יותר מזה, שאר צרכי־אוכל. וכיון שסגר עליה הים ואניות לא באו, או שבאו רק מעטות, ארע לה משעה ראשונה של המלחמה מה שארע לארצות אחרות רק באמצע המלחמה, או בסופה: היא התחילה רעֵבה. ולא עברו אלא שמונה ימים מיום שפרצה המלחמה ותל־אביב כבר היתה זקוקה לועד מיוחד «להקלת המשבר», ובכלל תפקידיו גם ספוק – ככל האפשר – צרכי־אוכל, ביחוד קמח, וגם אפית לחם למכירה, כדי שהאופים לא יפקיעו את השער.

«גם» מודגש, משום שעקר תפקידו של ועד חדש זה היה – להקל את המצוקה הממונית, אשר פגעה בַּכֹּל. נשלחו מכתבים וטלגרמות לחוץ־לארץ, ביחוד למורגנטוי בקושטה. לפני ארבעה חדשים, באפריל, בקר את ארץ־ישראל והכל ידעו את יחסו הטוב לישובה, אף כי גם היא לא קרבה אותו לחזונה של הציונות, ואפשר היה לקוות, שהוא יעשה כל מה שיהיה בידו לעשות. ואמנם לא טעו בו, ומעשיו הטובים אשר עשה לארץ־ישראל בשנות הרעה של המלחמה זכורים עד היום.

הועד החדש נוצר על־פי האינציאטיבה של ועד תל־אביב, או של דיזנגוף נשיאו. חברי־הועד החדש היו: יהודה־ליב אבוהב, יוסף אהרנוביץ (הוא נבחר גם למזכיר), דוד בלוך־בלומנפלד, דוּנָבִיץ, דיזנגוף, א. הופיֶין, ד״ר חיסין, בצלאל יפה, מרדכי בן־הלל הכהן, אברהם לֶב, ד״ר רופין ומנחם שֵׁנקין[2]. הועד של תל־אביב עשה גם הוא עצמו דבר

---

[1] «החרות» נומר רנ״ו, לשנת תרע״ד. – «המשבר» היה, כפי הנראה, «תקון־סופרים» במקום «מלחמה», וכך גם בכמה פרוטוקולים של תל־אביב.

[2] פרוטוקול ראשון של «הועד להקלת־המשבר» מיום י״ח אב תרע״ד. (בידי נמצאות שתי חוברות של פרוטוקולים אלו; להלן אקרא להם: «פרוטוקולי־המשבר»). מרדכי בן־הלל הכהן מספר – «מלחמת העמים» א׳, 2 – שדיזנגוף הוא שקרא את עסקני תל־אביב לישיבה מיוחדת, ובאותה ישיבה נוסד «הועד

חשוב להקלת המשבר: הוציא סִמְנֵי־ממון של פרנק אחד ושל בישליק אחד, ועל־ידי כך רפה במקצת דחקו של השוק למטבעות קטנות. וגדולה מזו עשה אפ״ק: הוא הוציא המחאות

ציור סג; סימני־ממון של ועד תל־אביב.

לשעורי־ממון קטנים, מחמשה פרנקים עד מאה פרנקים ההמחאה, ועל כל אחת מהן היתה רשומה התחיבותו של הבנק לפרוע אותה כשמצב־הקופה תַרשה לו. קוֹרָא להן להמחאות אלו «שֶׁקים רשומים», או «בנקנוטות», וכל אדם, שהיה לו פקדון בבנק, או שהבנק האמינו והסכים להלוותו, נטל «בנקנוטות» בסכום ידוע, והן שמשו לו ממון לצרכיו. ומפני האמון באפ״ק, היו מהלכים «לבנקנוטות» שלו, כאלו הן בנקנוטות של ממשלה ממש.

ציור סד; «שֶׁק רשום» של אפ״ק.

שלא ברשות עשו ועד תל־אביב ואפ״ק מעשיהם אלו[1], וכבר אנו יודעים שבעטיו של בהא־אלדין יַטיל ג׳מאל־פחה אִסור גם על סמני־הממון של ועד־תל־אביב וגם על «הבנקנוטות» של אפ״ק. אבל בשעתן, כל־זמן שלא נאסרו, הקלו הם,—ובפרט «הבנקנוטות» של אפ״ק,—את המצוקה הממונית.

להקלת־המשבר». ועי׳ שם גם עמ׳ 32: «הוא (דיזנגוף), אשר יצר את הועד להקלת־המשבר».

[1] בפרוט׳ תל־אביב ב׳, 145 (מיום ג׳ תשרי תרע״ה) רשומה החלטה «להדפיס עוד 10.000 בישליקים על־פי הנוסח החדש, שיסכים לו הפרוקורור». שאלתי את מר דיזנגוף, והוא אמר לי, שלא היה זה

ועוד דבר אחד עשה ועד תל־אביב בשביל להקל את המשבר: נתן דעתו ליצור עבודות צבוריות ולהמציא על־ידי זה עבודה לידים עמלות. לשם כך התחיל בישור שטחי־הקרקעות החדשים, אשר על גבול תל־אביב, ולהוצאה זו, שעלתה בערך חמשה־עשר אלף פר׳, נתנו חצי המשרד הארצישראלי והחברה להכשרת הישוב, אשר להם היה רוב שטחו של כרם־בדראני, ואת החצי השני נתנו שאר החבורות, בעליהן של הקרקעות.

והממשלה עשתה את שלה: כשם שלא היתה רגילה עד עכשיו לדאג לתקנתם של אזרחיה, כך לא דאגה לתקנתם גם עתה, אבל דאגה לתקנתה של קופתה—ואולי לתקנתה של אותה קופה, שהממונים עליה ראוה כאלו שלהם היא. ונאמנים היו בהא־אלדין וחסן־בק לָמוֹץ את הפרוטה האחרונה מכיסו של כל אזרח, כל־שכן של תושב תל־אביב החשודה והשנואה. וועד תל־אביב הוכרח להושיב קומיסיות מיוחדות בשביל למלא את דרישותיהם ופקודותיהם של «נאמנים» אלו. עוד לא נצטרפה תורכיה למלחמה, וכבר נכרת על תל־אביב — בכח רצונם של בהא־אלדין וחסן־בק—משא כבד של מסים כפולים ומכופלים...

ותל־אביב נעשית מרכזה של העסקנות הצבורית בשעה רעה זו ועליה לדאג גם לישוב היהודי של יפו, אף כי גדול הוא הימנה הרבה גם בשָנים וגם במנין. אפילו ירושלים מבקשת, כי יבואו עסקנים מתל־אביב לסדר גם שם ועד להקלת־המשבר דוגמת הועד, שתל־אביב סדרה לעצמה. ובתל־אביב גופה הולך פעלו של הועד וגדול ומסתעף לכמה ועדות שונות: ועדה לכספים, ועדה להלואות קטנות, ועדה לפספורטים, ועדה לקמח, ועדה ללחם, וכו׳. ובגְדוֹל העבודה יגדל במספר החברים העובדים. נתוספו: ד. איזמוז׳יק, אסיסקָביץ, אשכנזי, א. ברלין, א. דיסקין, ג. ווילבושביץ, י. זלצמן, י. חבס, חודורובסקי, א. ג. חנוך, ייזרסקי, י. ליפשיץ, ד. סמילנסקי, הרב עוזיאל, ש. רובינשטין, י. א. שלוש, י. שפרינצק, ש. תג׳ר[1]. ובראש כל הועדות — ועד מרכזי: אהרנוביץ (מזכיר), דיזנגוף (יושב־ראש), ווילבושביץ (גזבר), חנוך, לֶב, שנקין. וההוצאות והצורך בכספים הולכים וגדולים גם הם. בית־החולים העירוני שביפו («שער־ציון») עומד להסגר, והועד להקלת־המשבר נותן לו אלפַים פר׳. הממשלה מכריזה גיוס ויש צורך לבוא לעזרת המשפחות שבעליהן מתגייסים. כיוצא בזה, יש צורך של מתן־עזרה לאלו, האומרים לפדות את עצמם מחובת־גיוס בכופר־ממון. מיום ליום מתרבים מחוסרי־העבודה ונטולי־הפרנסה, ויש צורך לפרנסם ברוב או במעט, ולזה נחוצים אלפי פרנקים. סודרו חניות לממכר צרכי־אוכל בזול, ואף הן בולעות הרבה כסף.

רשיון מאת הפרוקורור, אלא רק עצה טובה מאתו, כיצד לנסח את הטופס של סימני־הממון, ובעצתו שאלו, משום שהוא לא היה לבו רע לישוב היהודי. (לפי מה שרשם מרדכי בן־הלל הכהן ביומנו—א׳, 55—עָינוּ בהא־אלדין וחסן־בק את הפרוקורור בשביל «חטא» זה, שלבו לא היה רע לישוב היהודים, ובעטָם העבירוהו מיפו למקום אחר). לאחר שהוטל אִסור על סימני־הממון אִים בהא־אלדין על דיזנגוף, שימסור אותו לדין, מחמת שאחריותם היתה עליו (עי׳ דיזנגוף, «עם תל־אביב בגולה», 21 — 22). ועוד אמר לי מר דיזנגוף, שלפי השמור בזכרונו הוצאו סימני־ממון בסכום של ארבעים אלף פר׳, ולאחר האִסור שִׁלֵם הועד את כֻּלם.

[1] רשימה זו של חברי הועד היא צרוף של כמה מפרוטוקולי־המשבר חוב׳ א׳, אבל אין אני בטוח, שלא היו עוד חברים לועד־המשבר.

והנה באה העזרה הראשונה. מאמריקה באה. עת־צרה היא לארץ־ישראל, ואמריקה היהודית, ולא רק הציונית, נענית לה ברוחב־לב. בשני בחשון תרע״ה (כ״ב באוקטובר 1914) הביא וָרטְהַים, חתנו של מורגנטוי, באנית־מרוץ אמריקנית חמשים אלף דולר (=מאתים וחמשים אלף פר׳). מובן, לא בשביל תל־אביב ויפו בלבד, אלא בשביל הישוב היהודי כֻּלו. ושלוחים – הופיין, חיסין ורופין – יצאו מתל־אביב לירושלים לסדר את הועד הכללי לקופת־העזרה האמריקנית. היו חכוכים, כנהוג. ביחוד, בגלל ירושלמי אחד, שאמריקה בחרה בו, ותל־אביב – ולא היא בלבד – לא רצתה לראות את ידו שלו באמצע. קצת מחברי הועד להקלת־המשבר קָבלו תחלה, ששליחיה האמורים של תל־אביב לא עמדו על דעתם וּוִתְּרוּ, אבל לסוף וִתְּרו גם הקובלים עצמם, ולידי אותם השליחים נמסרו כל עניני הכספים[1]. הועד הכללי לקופת־העזרה האמריקנית הסתדר והתחיל בעבודה. ומִכּחוֹ של ועד זה, שברשותו יִמָּצאו מעתה סכומי־כסף הגונים, לפי הערך, עתיד להבָטל כמעט לגמרי פעלו של הועד התל־אביבי להקלת־המשבר, שסוף־סוף, עם כל עֲרנותו ומרצו, לא יכול לאסוף אלא סכומי־כסף מועטים, כמעט פעוטים לגבי גודל הצרכים.

חמשים אלף דולר הביא וורטהים. אבל הדמיון המזרחי עשה לו כנפים כדרכו, וכשראו הערבים את מלחי האניה האמריקנית נושאים מן הנמל עד לאפ״ק את הארגזים, אשר בהם הזהב, מִלְּאוּ הפלגה פיהם ואמרו: «מיליוני־דולרים נשלחו ליהודים!» – והשליטים העריצים של יפו ותל־אביב–בהא־אלדין, חסן־בק, ערף־אפנדי–שומעים ומאמינים. ביתר דיוק: עושים את עצמם מאמינים. ועם כל הטובה ה ע צ ו מ ה, שעשתה אמריקה היהודית עם ארץ־ישראל היהודית בשנות־המלחמה, אי־אפשר היה הדבר, שלא תבוֹאֶהָ גם רעה – ולא קטנה – בגלל הזהב, אשר נשלח לה משם: הקנאה והשנאה מצאו אמתלה יפה להִתָּלות בה ולמוץ ולמוץ דמי־ישראל. ומי אדון להם למוצצים? מג׳יד־בי, פחת־ירושלים, שחביב עליו ממונם של ישראל, ולא יבזה גם סוסה יפה מאֶרותו של ישראל – עוד מעט ויסולק ממשרתו, במקומו יבוא עזת־פחה, אף הוא צר ואויב, אשר יתכוֵן להָרע, וגם ירע הרבה...

ג.

צבאותיה של המחנה הרביעית חנו קצתם בארץ־ישראל, וקצתם – בסמוך לה ובשלשים באוקטובר 1914 (יו״ד חשון תרע״ה) נצטרפה תורכיה למלחמה.

בתוך שאר התפקידים, שחברותיה, מדינות־בריתה של תורכיה הטילו עליה, היה גם תפקיד מיוחד, גדל־ערך, רחב־אפקים. אלו הצליח, היו תוצאותיה של מלחמת־העולם אחרות לגמרי, ואולי יָכלה תורכיה לשוב ולהיות גברת־ממלכות בעולם המושלימי הגדול. אני מדבר על התפקיד לגאל את הַסּוּאֶץ מידי אנגליה. ו«המלאך הגואל» – ג׳מאל־פחה: בידו הפקידה תורכיה את המחנה הרביעית, שמלכתחלה נוצרה לשמה של אותה גאולה.

ומחנה זו עד שתגיע לגבולות הסואץ ותנחל שם מפלה, אשר ממנה לא תֵרפא עוד, מראה את «כחה וגבורתה» בעותומניה גופה – בסוריה ובארץ־ישראל. «המון נבער, פרוע, בלי משמעת שיש בה לכל־הפחות משהו ידיעה ובחירה, אלא רק משמעת של יראה והכנעה. ולארץ בא כאלו נכנס לארץ־אויב – לשלול שלל ולבוז בז». קציני־טפוחיו של ג׳מאל־פחה, הגדולים עם הקטנים, «לוקחים מאת התושבים כל מה שבא לידם וכל

[1] פרוט׳ המשבר א׳, עמ׳ י״ח. ועי׳ גם מב״ה הכהן א׳, 14.

מה שרואות עיניהם: בהמות, חמרי־בנין, כסף, כל אוכל וכל סחורה, ואפילו—גרבים של נשים», ובמקום תשלומים — יד נטויה ואגרוף־רֶשע. «גודעים אילנות, מחריבים גנים חורשות, שנטעו בעמל רב, — מדלדלים את העיר ואת הכפר כאחת. כארבה פשטו על הארץ»...

«יחסם של קציני־הצבא לתושבי הארץ — יחס של שנאה כבושה ואי־אמון גלוי. כל מפקדי־המחנה חושבים, שאין מעמדם בטוח בארץ כל־זמן שלא ישמידו את ראשי־העם, כי על־כן כל ראשי־העם שונאי־תורכיה הם בעיניהם. — — — ואת יהודי ארץ־ישראל יאשימו, כי מוכנים ומזומנים הם למרוד בתורכיה וליסד להם ממלכה ציונית». ואמנם «על היהודים יכביד השלטון הצבאי את ידו ביותר», ושבעתים יכביד את ידו על תל־אביב. «פקיד תורכי אחד, כשראה ראשונה את תל־אביב, אמר: ‚מי יתנני עשיר ואקח מאה ערבים ואתן מג׳ידי ופח־בֶּנזין לאיש ואיש מהם, כי ילכו ויציתו באש את כל העיר הציונית הזאת׳»...

אלו הן עדיותיו של עד־ראיה, ולא של סתם עד מן השוק, אלא של עד, שהיה נתון כלו לצבוריות היהודית בארץ, ובראש וראשונה שמר את משמרת עניניה וצרכיה של תל־אביב, אשר לה הקדיש אוצר כחו ומרצו, — עדיותיו של דיזנגוף הן.

ומה כל חרי־האף הגדול הזה? מה חטא חטאה תל־אביב, כי תאשם ותִשָּׂרֵף? האומנם זה חטאה שבמקום מדבר־חול, אשר לא הכניס כלום למלכות, מכניסה לה תל־אביב אלפי פרנקים וָזרקו וארנוניות אחרות? או שמא זאת היא החטאת, שהעיר החדשה מִלאה כסף וזהב את כיסי הערבים, אשר מכרו את קרקעותיהן השוממות לבוניה? או אולי רעה גדולה היא, שתל־אביב מפרנסת את ישובי־הערבים אשר מסביב לה ונותנת עבודה לתושביהם? מי חכם ויחזיר תשובה על השאלות התמוהות האלה? — השליטים יודעים להשיב רק אחת: «ציונות!», ואי־אפשר להבין, מה יש בה יותר בתשובה זו—שטות או רִשְׁעָה, אֹטֶם־מֹחַ או טמטום־לב? —

משהוכרזה מלחמה גם בתורכיה נִצְּבה לפני הישוב היהודי בארץ שאלת ההתעתמנות.

לכאורה, לא היתה זו עכשיו שאלה קשה. לשעבר לא חששו נתיני ממלכות אחרות להיות נָכרים בארץ במובן הפוליטי. אדרבה, בארץ זו היתה נוחה הנכריות: היא שמשה תריס בפני שרירות לבה של הרשות, שנהגה בנתיניה שלה מנהג עבדות ויָראה לפגוע בנתין נכרי, שהקונסול שלו מגן לו. אפילו הקונסולים הרוסים — חוץ מן הרשעים המובהקים שבהם, שרשעתם העבירה אותם על חובתם — הגנו על היהודים נתיני־רוסיה, לא מחמת חבה ליהודים, אלא מחמת חובה כלפי נתיניהם, וכבר ראינו בפרקים הקודמים, שגם תל־אביב זקוקה היתה לפעמים לעזרתו של הקונסול הרוסי, ויש אשר גם נושעה בו. — עם בטול הקפיטולציה והכרזת המלחמה בטל כחם של הקונסולים, אף שֻׁלחו מן הארץ הקונסולים של מדינות־ההסכם, יריבותיה של תורכיה, ולא טוב היות עתה נכרי בארץ. אף גם זאת: השמועה אומרת, שכל הנכרים עתידים להגרש. — מאת ראש־הרבנים, רבי חיים נחום, באה טלגרמה מקושטה לזרז את יהודי ארץ־ישראל, כי יתעתמנו. אלא מה, הפרספקטיבה הרעה של עבודה בצבא? — ראשית, באה ידיעה מפורשת מקושטה, שחובת העבודה בצבא לא תחול על המתעתמנים החדשים אלא מסוף פברואר 1916 — ראש שנת 1334 לפי מנין המושלימים — ואילך, ועד אז ודאי תגָּמר המלחמה. ושנית, יש בעותומניה זכות של כופר־ממון, ובאלף פר׳ בערך יכול כל אדם לפדות את עצמו או

את בנו מחובת העבודה בצבא. – את הטפול בפרוצדורה של ההתעתמנות קבלו עליהם דיזנגוף, יוסף־אליהו שלוש והרב עוזיאל. על־פיהם הושיבה הרשות ועדה מיוחדת להתעתמנותם של יהודים, ודיזנגוף הוא גם חבר הועדה. הוזמנו לבלרים יהודים – עוזרים לפקידי־הרשות ולמנהל־המשרד, נדפסו טופסי־בקשות ופנקסי־שוברות, הוכנו בולים ובמקצת גם מִסי־ההתעתמנות בשביל אלה, שאין בידם לשלם, – «ואדם נכנס לַסָרַיָה, נרשם, מוסר תעודותיו, משלם את המס, יוצא וקונה תרבוש לראשו–ושב לתל־אביב עותומני». ורבים מן הישוב היהודי ביפו ובתל־אביב עושים כך: הולכים לסריה ושבים לבתיהם עותומנים.

אבל רק רבים מן הישוב היהודי, ולא כל הישוב היהודי. ההגיון מצַוה להתעתמן, והלב – מהסס. אין אמונה ואין אמון. יותר מדי זכורים הפחות והסגנים והקאימקמים, ואפילו אחרוני־הג׳נדרמים של מלכות זו. היום לשון רכה משמן להם, ומחר – ידים תבעניות להם, ולידים התבעניות – צפרנים טורפות. כיצד אפשר לסמוך על ידיעה הבאה מקושטה, ומי יכול לבטוח אפילו בפקודה רשמית משם? וחוץ מזה, «רבים וחזקים הקשרים, המקשרים כל איש ואיש אל המולדת היִשָנה – – – הַלָה נחלה לו שם, והלה עסקים וגואלים וקרובים לו שם. – – – ובכלל, כיצד יכול אדם לעבור על חוק מפורש ולהסתלק מנתינותו שלא מרשות ממשלתו, ומה גם בשעת־חרום? ורבות הן השמועות, וסוערים הוכוחים, וגדולים המבוכה ורוגז־העצבים»...

קצורו של דבר: רבים התעתמנו, רבים לא התעתמנו. הללו שמחו, שכבר «עברו את הים» ואזרחים גמורים הם בארץ, ובסתר־לבם פרכס פחד: שמא אסון כרוך באזרחות זו? והללו פחדו, פן יִפָקד עליהם עון נכריותם ורעה תבואם בגללה, ובסתר־לבם פרכסה תקוה: שמא עתידה נכריותם להצילם מרעה?

והנה בא יום, אשר לא נמח זכרו עד עתה, ואולי גם אבות לבנים יספרו עליו.

«היה יום חמישי בשבת, כ״ט בכסלו תרע״ה (י״ז בדצמבר 1914), – אני מצטט את מ. סמילנסקי. – בבוקר באה האניה האיטלקית הרגילה, אשר בה יסעו הנוסעים למצרים. ופתאום יצאו שוטרי־הָרשות ופָשטו בעיר. קצתם סבו שלש השכונות היהודיות– נוה־שלום, נוה־צדק ותל־אביב – וסגרו עליהן: לא לצאת ולא לבוא, וקצתם הלכו מבית לבית ואספו כל יושביהם: אנשים ונשים וטף. עצרו ואסרו גם את כל העוברים ושבים ברחובות. את כֻּלם בדקו, וכל אלו שלא נמצאו עותומנים נשלחו בלוית שוטרים אל החוף, – המון רב. המעטים, שעמדו על נפשם ודרשו משפט, הֻכּו, נפצעו ונסחבו כפגרים»...

פרט אופייני מספר שלוש: «מהרנו – דיזנגוף ואני – לבהא־אלדין הקאימקם ושאלנוהו פשר הדבר. חִיַך האיש והחזיר לנו: ,באתני פקודה מאת ג׳מאל־פחה לגרש מיד את הנתינים הנָכרים, ולפיכך צויתי לאסור אותם ולשלחם עוד הערב מן הארץ׳ – – – אנו לא ידענו עדיין את ג׳מאל־פחה ובקשנו מאת בהא־אלדין, כי יתן לנו את האדריסה של ג׳מאל, למען נוכל לשלוח אליו טלגרמה, והוא נתן לנו, אבל הערים ורָמָה אותנו: רשם לא את האדריסה של ג׳מאל ,הגדול׳, שמאתו יצאה הפקודה והוא יכול לבטלה או לכל־הפחות לדחותה, אלא של ג׳מאל אחר, שקראו לו ,ג׳מאל הקטן׳, ומאתו לא יצאה הפקודה, והוא לא יכול לא לבטלה ולא לדחותה. את הטלגרמה שלחנו – ותשובה לא קבלנו»...

«בכל העיר, — מוסיף סמילנסקי לספר, — קמה מהומה ומבוכה. נסגרו החנֻיות נסגרו גם הרבה בתים, העסקנים שלנו העותומנים רצו אל הרשות, הנתינים הגרמנים והאוסטרים רצו אל קונסוליהם, — נאטמו האזנים. והשוטרים עשו את שלהם: תפסו, הכו, סחבו אל החוף. עד הערב נאספו שם מאות תפוסים. הפרידו בין אבות לבנים ובין בנים לאבות, בין בעלים לנשיהם ובין נשים לבעליהן. מן החוף עלו צעקות ויללות והגיעו עד העיר. כל לב דוי — — — והעלבון עולה על הכאב»...

ושוב מספר שלוש: «את כל התפוסים, למקטן ועד גדול, אסרו במנזר הארמני, הסמוך לבית־המכס. — — — דיזנגוף ואני ירדנו אליהם. הבאנו אוכֶל ובגדים; עם חשכה צוינו להביא פנסים ולהאיר את חשכת המנזר. כל אותו הערב היינו עם אחינו התפוסים, ועמנו גם עסקנים אחרים. — — — הקומיסר פקד על חֵילָיו לסדר שרשרת ולהכניס לתוכה את כל התפוסים, כדי שלא יוכל איש מהם לברוח, ונמצאו כשבע מאות וחמשים נפש[1]. — — — חכינו עד שהורידו את כל התפוסים לסירות, על־מנת להביאם אל האניה, ושנינו נסענו אחריהם בסירה מיוחדת. הגענו עד למקום שם עגנה האניה, והנה — עשרות סירות מלאות תפוסים עומדות צפופות וטובעות בחשכת־הלילה, ומן האניה הורד רק כבש אחד להעלות בו את האנשים. טפסנו מסירה לסירה, עלינו לאניה, ועד שהעתרנו דברים על רב־החובלים, כי יצוה להוריד את כל הכבשים, התחילו צעקות נוראות בוקעות ועולות ממקום הסירות הצפופות. הבטנו אל הים, — חושך ואפלה, וזעקות של ילדים ונשים קוראות לשמים. עליתי על ערמת שקי־קמח, שנערמה על ספון־האניה, הטיתי את החשמל אל מקום הסירות ונבהלתי לראות את המלחים ואת החֵילים בוזזים את רכושם של אחַי התפוסים ומציקים לאחיותַי, נשיהם ובנותיהם של התפוסים... — — — וַיֵּוָתֵר דיזנגוף באניה, ואני מהרתי לשוב העירה, אל הקאימקם. — — — מצאתיו יושב ואוכל. דברתי אליו בכל חום־לבי, והוא — לא קם ולא זע ולא הניח את אכלו מפיו. הבינותי, שידו באמצע. — — — מלאתי יאוש, הרימותי את קולי ואמרתי לו: ‚אם זהו רצונה של הממשלה, מוטב שתטביע בים את היהודים שאינם עותומנים, ואל תתן אותם לענויים ויסורים כאלה'. רגז הוא ואמר לי, שיצאתי מדעתי בדברי כך על הממשלה. החזרתי לו: ‚למראה הדברים, אשר ראו עיני בעשר השעות האחרונות, אי־אפשר שלא לצאת מן הדעת, ואני מוכן לחזור על דברי גם בפני בית־דין צבאי'. ובשמעו דברי אלה שנה את טעמו וצוה על הקומיסר, כי יפליג עמי אל האניה ויסדר, שימהרו להעלות את התפוסים לאניה. — — — בדרך פגשתי את דיזנגוף בא מן האניה. בהשתדלותו כבר הורדו עוד שני כבשים להעלות את התפוסים, ועוד הלילה, בטרם יסער הים, תפליג האניה לדרכה. — — — מדוכאים ורצוצי־לב שבנו לבתינו». — — —

ועל הרושם, שהשאיר אחריו אותו יום חמישי, רָשַׁם מרדכי בן־הלל הכהן ביומנו: «הפך לב המון־העם להתעבר בעסקנים הצבוריים ולבלתי שמוע עוד בקולם. — — — האנשים מתרגשים ומתרגזים, למה ידברו על לבם, כי יקבלו עליהם את הנתינות התורכית, ואין נותנים להם לרדת מצרימה, לעזוב את הארץ. — — — וההמון סוער — — — וקורע

[1] ד. יודילוביץ («גולי ארץ־ישראל במצרים», פרק ד') כותב, שב«פלוריו» — היא האניה האיטלקית הראשונה, שהביאה גולים מארץ־ישראל למצרים — באו מהם ש ש מ א ו ת ו ת ש ע י ם ו ש מ ו נ ה נ פ ש ו ת.

בחמתו את המודעות של ועד תל־אביב על ההתעתמנות וחוקיה. ומשום כך התחילו היום (ב׳ טבת) רושמים בועד תל־אביב את כל המבקשים לעזוב את הארץ, וגם כרטיסים ינתנו להם חנם עד אלכסנדריה». —

אמנם היה לו לישוב היהודי של יפו ותל־אביב גם קצת תנחומים: בהא־אלדין לא נקה מפשעו של יום החמישי ההוא. על־פי החלטת העסקנים הלך דיזנגוף ירושלימה והרצה לפני הקונסול האמריקני שם, הד״ר אוטו גליזברוק, על כל מה שעולל בהא־אלדין ליהודי יפו ותל־אביב, ומיד טלגרף גליזברוק למורגנטוי ובקש מאתו, שהוא יעמוד בפרץ, ומקץ שנים־שלשה ימים באה טלגרמה מקושטה לסלק את בהא־אלדין ממשרתו. אבל כבר אנו יודעים, שֶׁסִּלּוּקִים אלו היו לא לרעתו של בהא־אלדין ולא לטובתו של הישוב היהודי, אלא להפך: הוא נתעלה להיות המזכיר הראשי של המפקדה הראשית, פרוש: נעשה יד־ימינו — ואולי גם שומר צעדיו — של ג׳מאל־פחה, ומעכשיו נִתנה לו היכולת להָרע לא לישוב היהודי שבמחוז יפו בלבד, אלא לישוב היהודי שבארץ כֻּלה, — ומיכלתו זו לא יַנַּח ידו.

ד.

והגזרות אינן פוסקות. יום־יום וגזרותיו.

העבודה הצבורית — יִשּׁוּר המגרשים — שסדרה תל־אביב[1], פִּרנסה עשרות פועלים. לכאורה צריכה היתה הרשות לסייע ולחזק ידי העוסקים בדבר, וכל רשות, שיש בה דעה, ודאי היתה עושה כך. אבל לא כך עשתה הרשות התורכית: היא הטילה אסור על אותה עבודה מפרנסת, הכריתה לחם מפי הפועלים, ושנים מהם — המפקחים על העבודה — שמה במאסר. מה ראתה לשטות אכזרית זו? — משום «שהיהודים מיַשרים את החולות וסוללים דרכים לתותחים האנגלים». ידע חסן־בק, שהללו דברי־הבל הם והוא עצמו לא האמין בהם, אבל בשביל להָרע עשה מה שעשה וגם אמר מה שאמר.

עד עכשיו שמרו על תל־אביב שומרים יהודים, והיא לא ידעה פחד בלילות. נמלכה הרשות וגזרה, שתל־אביב תחליף את השומרים היהודים בשומרים ערבים. כמובן, לא משום ששומרים ערבים נמצאו נאמנים יותר, אלא גם גזרה זו באה ממעין־השנאה, שֶׁפָּכָה כל־היום בלבות המושלים. «ומעתה — רשם מרדכי בן־הלל הכהן ביומנו — ,ישמרו׳ עלינו ערבים, מן הריקים והפוחזים, שהקומנדנט בוחר לו בשביל המיליציה שלו, והללו יתנכלו תמיד אל תושבי־השכונה, ולא נוכל עוד לישון במנוחה בדעתנו את ,השומרים׳ הסוככים עלינו».

וביחוד סמכה החֵמה על אפ״ק, והרשות עשתה אותו משחק לה. לפי שורת ההגיון צריכה היתה להוקיר אותו ולהחזיק לו טובה, כי על־כן הוא השתדל ככל האפשר להקטין את המצוקה הממונית, וכפי שכבר ראינו מצא דרכים לכך: בַּ«שֶׁקים הרשומים», שהוציא ואשר עליהם סָפַר לעיל[2], היתה לפחות רִפּאוּת כל־שהיא להרס הממוני, שנהרסו פתאום אנשים — וגם מוסדות וצבורים שלמים — למאות. אבל לא ההגיון ויושר־הלב, אלא הסכלות וְהָרִשְׁעָה פלסו נתיב למעשיה של הרשות, ומאלו לא תצא עצה טובה ונכונה. מתחלה סגרה את אפ״ק, ושלוחיה לא נמנעו גם לבדוק את כיסיהם של הפקידים,

[1] עי׳ לעיל עמ׳ 218.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 217.

כאלו חוטאים ופושעים הם האנשים האלה; אחרי־כן נמלכה ונתנה רשיון לשוב ולפתוח את הבנק; ולסוף חזרה וסגרה אותו בהחלט, והפעם לא על דעת עצמה בלבד, אלא גם בהסכמתה של הממשלה המרכזית. כמה עלילות־שוא וכמה נמוקי־שנאה הוצרכה לבדות ולדלות מלבה, כדי שהממשלה המרכזית תסכים לה—על זה יכולים לספר רק הארכיונים, אם הם ישנם במציאות.

וכבר שמענו: בהא־אלדין, חסן־בק ונושא־כליהם היו גלויי־צפרנים; ג׳מאל־פחה, השליט־העליון, שהכל נהיה בדברו, לא היה גלוי־צפרנים, ודוקא בשביל־כך חָדו והכאיבו צפרניו עוד יותר. עשרות שָׁנים של הכרח טַצְדְקִים לִמדו את הישוב היהודי הארצישראלי להתהלך עם מושלים רעים, להסתגל אליהם ולהקהות את רעתם. אבל מי חכם וידע להתהלך עם שליט הפכפך ורב־תככים, שרגע אחד נדמה כאלו הוא נוח לבריות ומבקש טובתם, ורגע שני כבר כתובה וחתומה רעה גדולה, אשר הוא אומר לעשות? ואמנם שליט כזה היה ג׳מאל־פחה. ואם סוף־סוף נמצאו עסקנים מעטים — ביחוד אלברט ענתבי ודיזנגוף — שהצליחו להתהלך גם עמו, כבד היה משאם מאד, ואין בזה משום הפרזה אם נאמר, שלא אחת חרפו הם את נפשם אולי עד לידי סכנת־תליה ממש. הן ג׳מאל רגיל היה כל־כך להעלות אנשים לתליה, עד שפעם אחת לא שלט ברוחו והודה על עצמו, ש«כבר עיפה נפשו לתלות».

בסוף טבת, כחדשים וחצי לאחרי שתורכיה נצטרפה למלחמה, נקראו לבוא אל ג׳מאל ירושלימה שמונה־עשר איש מעסקני הצבור היהודי ביפו ובתל־אביב, בהם גם דיזנגוף, וכשבאו — יחד עם עסקנים אחרים, של ירושלים ושל המושבות, שנקראו גם הם אליו — לא היה בפיו אלא דבור אחד אליהם: «אני מגרש אתכם מן הארץ; לקושטה תגלו». — «למה ובשל־מה?» — «גזרה היא מלפני, ואין להרהר אחריה». רק לאיש אחד — לענתבי, ואף הוא מן העתידים להגרש--נתן להכנס אצלו ולדבר עמו. זה היה, אם איני טועה, נסיונו הראשון של ענתבי לדבר אליו. וענתבי — שתדלן מופלא, רב־כשרון, ששתדלנותו כבר הביאה הרבה טובה לישוב היהודי. ראש האליאנס וראש יק״א בירושלים. יליד הארץ, בקי בנמוסי המזרח, ובשיחתו הפקחית ידע תמיד להתחבב על הפחות והסגנים ולהשפיע עליהם. עכשיו ידע למצוא מסלות גם ללבו של ג׳מאל, האדם־היאנוס. וכשיצא ענתבי מלפניו ושב אל חבריו, הקנדידטים לגרוש, כבר היתה בשורה יפה בפיו: לא כֻּלם יגורשו, אלא רק ארבעה־עשר מהם, — ואף הוא, ענתבי עצמו, וגם דיזנגוף בכלל, — וגם אלו לא יגורשו, כי־אם יגלו לטבריה, שם ישהו שבועים וישובו לבתיהם... העריץ הוציא את צפרניו, וחזר ואסף אותן... ומרדכי בן־הלל רשם אז ביומנו: «הפקודה הזאת דומה למשחק־הלולים שקורין פאַרס — — — חמת ג׳מאל־פחה, כפי הנראה, שככה, אלא הוא מתביש עדיין להודות, כי אך רגע כעס עלינו על לא־דבר». כך בקש הצבור להתנחם — וטעה. לא «משחק־הלולים שקורין פאַרס», כי־אם משחק־עריצים שקורין שחוק החתול והעכבר שחק ג׳מאל. אנו יודעים, שהוא אהב שחוק זה. כשישבע אותו, ישוב ויוציא צפרניו, ולא לשם שחוק, אלא יתקען בגופו של הישוב היהודי, ולא ירפה עוד ממנו עד אם יראה אותו מפרפר ושופע דם...

לפי שעה עדיין לא שָׂבע את שחוק־העריצים. זה עתה אמר — או העמיד פנים של אימה כאלו אמר — לגרש מן הארץ את דיזנגוף, נשיאה וראש־עסקניה של תל־אביב,

ופתאום בא בכבודו ובעצמו לראות את תל־אביב. חסן־בק עשה כל מה שהיה בידו לעשות בשביל להניאו מִבִּקּוּר זה: למה יאמרו היהודים, שהשַׁליט העליון מתכַּוֵּן ליתן כבוד לשכונתם? רגנו גם אחרים מפקידי־הרשות: מה רואה ג׳מאל לפקוד את הרובע היהודי, המתחרה בעיר הערבית? התקנאו גם הגרמנים בני שרונה: את מושבתם, הגדולה הרבה מתל־אביב גם בשנים וגם בעושר, אין הוא מבקש לראות, ותל־אביב הוא מבקש לראות. אבל הוא עמד על רצונו ויחד עם כל בני־לויתו בא לראות את תל־אביב. ולא רק לראות אותה בא, כי־אם גם להַראות לה פנים מסבירות ורוח נדיבה בא. פורים (תרע״ה) היה אותו יום, ולתל־אביב היו פני חג, מקצת לכבוד החג, ויותר ממקצת לכבוד האורח, וג׳מאל «הלל מאד את השכונה וסדריה וחלק מחמאות לבוניה ולתושביה». כשעה שלמה עשה בגימנסיה, ו«הביע שביעת־רצונו למוסד ולמורים, ומוסינזון ובוגרשוב זכו לשמוע אמרי־רצון מפיו על המוסד, שהם מנהליו». ושוב שמח הצבור, והכרוניסטון של אותם הימים רשם שוב דברי־נחמה ביומנו: «בקור זה יש בו כונה מיוחדת להדגיש ליהודים, שהוא, ג׳מאל, אין רצונו לרדוף אותם», אלא, אדרבה, «הוא אומר לכפר פניהם על הרעה, אשר עשו להם».

עברו שלשה שבועות, ופתאום קבל מוסינזון צָו – לצאת מן הארץ באניה הראשונה. «וימהר מוסינזון ירושלימה, ויעלה לסנטוריון הגרמני אשר בהר־הזיתים, שם שכן כבוד המפקד של המחנה הרביעי – הוא ג׳מאל – ויגיש את כתב־בקשתו». אותו צָו ודאי טעות הוא, שהרי זה עתה נאמרו שבחים והלולים לגימנסיה ולמנהליה. ולא נתן כבוד המפקד למוסינזון לראות את פניו, «ועל הבקשה רשם בלשון קצרה: ,לעזוב את הארץ באניה הראשונה׳, ולשתדלן אחד, אשר בא אליו לבקש על מוסינזון, אמר: ,ישמחו ראשי היהודים, שהם נפטרים רק בעונש זה של יציאה מן הארץ: סכנת־תליה רחפה על ראשם׳»...

כך ידע ג׳מאל «להדגיש ליהודים, שאין רצונו לרדוף אותם», וכך «כפר פניהם על הרעה, אשר עשו להם». נוסח תורכיה...

מי הם עסקני־היהודים, שסכנת־תליה רחפה על ראשם וב«חסדי» ג׳מאל לא נתלו, אלא רק הָגלו מן הארץ,—אין אנו יודעים. יש לשער, שבפנקסו נרשמו שמות לא־מעטים. אף יש לשער, שלא בלי עטיו ועטו של בהא־אלדין נתחברה הרשימה, והוא ודאי לא קמץ. על כל־פנים, אנו יודעים שורה שלמה של עסקנים, שמעתה יגורשו אחד־אחד, או שיקדימו ויגלו מאליהם מחמת חשש—ולא מחמת חשש־שוא—שמא לא יתגלגלו עליהם חסדיו של ג׳מאל ולא יפטרם בעונש גרוש בלבד. על מוסינזון כבר שמענו; אחריו יגלה בעל־כרחו גם המנהל השני של הגימנסיה, ששבחו ג׳מאל, – בוגרשוב. יגורשו בן־גוריון, בן־צבי, חַנקין, יָלין, ד״ר לוריה, שֶׁנקין ועוד, ועוד. «עצה טובה» יַשיא ג׳מאל גם לד״ר רופין, שיקיַם מצות גלות, אף־על־פי שהיה נתין גרמני, אלא שעמד בראש המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית, ובכלל היו ידיו מלאות עבודה צבורית יהודית. לסוף יַגלה ג׳מאל גם את ענתבי «חביבו», ושתדלן רב־כשרון זה לא יראה עוד את הארץ: בגלות יחלה ושם ימות. ולא תתקרר דעתו של ג׳מאל עד שיַתרה גם בדיזנגוף, כי גרש יגרש גם אותו. ואולם, לדיזנגוף תהיה בפיו לא אחת גם התראה אחרת...

ראו שליחיו ועושי־דבריו של ג׳מאל השַׁליט העליון, שכך הוא «מכפר פניהם של היהודים», ותְחזקנה ידיהם גם הם: אדם מישראל, שלא נתן לו אלהים חן בעיניהם,

מיד דנו אותו – לחפוש, למאסר, לענויים, לגרוש. ואין תימה, שכמעט כל אניה ואניה נשאה מארץ־ישראל מאות גולים יהודים, בין גולים, שגורשו ביד חזקה, ובין גולים, שגָלו מאליהם מיראת היד החזקה, ולמצרים בלבד באו מארץ־ישראל במשך שנה אחת – אחד־עשר אלף מאתים ושבעים ושבעה גולים.

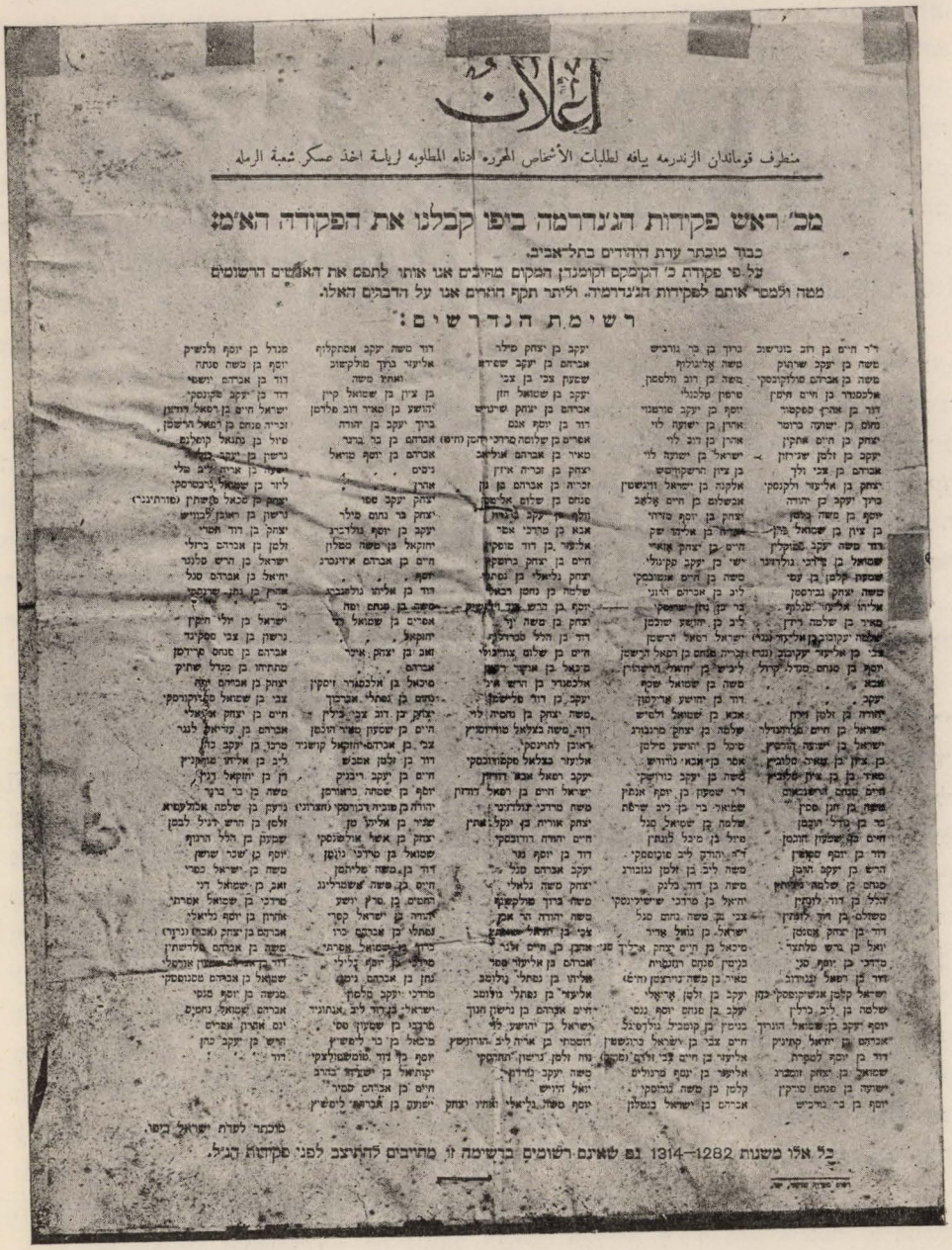

اعلان

منظرف قوماندان الزندرمه يافه لطلبات الأشخاص المحرره ادناه المطلوبه لرياسة اخذ عسكر شعبة الرمله

מכ' ראש פקודות הג'נדרמה ביפו קבלנו את הפקודה הא'מ:

כבוד מוכתר ערת היהודים בתל־אביב.

על־פי פקודת כ' הקומנדנט המקום מחיבים אנו אותו לתפס את האנשים הרשומים מטה ולמסר אותם לפקודות הג'נדרמריה. וליתר תקף הוצרים אנו על הדברים האלו.

רשימת הנדרשים:

דר חיים בן הוב בורשוב
משה בן יעקב שרתוק
משה בן אברהם סולקונסקי
אלכסנדר בן חיים חיים
דוד בן אהרן פסקטר
מאיר בן יהושע כרומר
יצחק בן חיים אחקין
יעקב בן זלמן שניזון
אברהם בן צבי ולך
יצחק בן אליעזר ולקונסקי
טיקו יעקב בן יהודה
יוסף בן משה בנסון
בן ציון בן שמואל בוקן
דוד משה יעקב סמוקלין
שמואל בן מרדכי גולדמנו
שמעון זלמן בן עמי
משה יצחק בברסון
אליהו אליעזר טגלוף
מאיר בן שלמה רידן
שלמה יעקבוב בן אליעזר עגנר
בני בן אליעזר עקיבוב (נגר)
יוסף בן מנחם מסיל קידל
אבא
יעקב
יהודה בן זלמן דוקן
ישראל בן חיים מגלרמנולי
יצחק בן ישראל הכהן
בן ציון בן שאול סלוצר
חיים מנחם הרשבאום
משה בן חזן פסין
מר בן מדל הנסון
חיים מס שמעון חזנסון
דוד בן יוסף סקפרן
הרש בן יעקב הוכן
מנחם בן שלמה פלוחין
הלל בן דוד לוקין
משולם בן חיי לוקין
דוד בן יצחק אנטמן
יואל בן הרש פלתצי
מרדכי בן יוסף סני
דוד בן רפאל נגנרוב
ישראל זלמן אנשיקופסקי בן הנרך
שלמה בן ליב כרלין
יוסף יעקב בן שמואל הונרך
אברהם בן יחיאל קפנוק
דוד בן יוסף לסקרת
שמואל בן יצחק הוכברג
יהושע בן מנחם מרקין
יוסף בן בר גורכיש
דוד משה יעקב אסתקלוף
אליעזר ברוך מולקשוב
יואתן משה
בן ציון בן שמואל קרן
יהושע בן מאיר הוב פלדמן
ברוך יעקב בן יהודה
אברהם בן בר ברגר
אברהם בן יוסף מוראל
נימס
אהרן
יצחק יעקב ספר
יצחק בר נתנם פולר
יעקב בן יוסף גולדברג
יחזקאל בן משה סמלון
חיים בן אברהם אידנבג
יוסף
דוד בן אליהו גולפנברג
מסיה בן מנחם ומה
אפרים בן שמואל לוי
יחזקאל
יואב בן יצחק אינר
אברהם
מיכאל בן אלכסנדר זיסקין
יוחנן בן נחמלי אברכון
יצחק בן הוב צבי בלין
חיים בן שמעון מאיר הוכמן
צבי בן אברהם יחזקאל קושנר
דוב בן זלמן אמבש
חיים בן יעקב ריבנוק
יוסף בן שמחה בראנרמן
יהודה בן פובית דברוסקי (מצרוגנ)
שניר בן אליהו מן
יצחק בן אשר אולשוסקי
שמואל בן מרדכי נוזמן
דוב בן משה שליחמן
חיים בן משה אשטרלינג
המנים בן מרק יושע
אהרה בן ישראל קפר
נפתלי בן אברהם כרו
ברוך בן שמואל אפרתי
מרדכי בן יוסף בלילי
נתן בן אברהם נימס
מרדכי יעקב מלסון
ישראל בן בנימין אנתוניר
מרבני בן שמעון מסי
מיכאל בן בר לישטר
יוסף בן דוד מומשטולצקי
יקותיאל בן ישעיה ברנר
חיים בן אברהם מסיר
ישעיה בן אברהם ליפשיץ
יעקב בן יצחק סילר
אברהם בן יעקב שפרה
שמעון צבי בן צבי
יעקב בן שמואל חזן
אברהם בן יצחק שרגריש
דוד בן יוסף אנס
אפרים בן שלומה מרדכי (חיפה)
מאיר בן אברהם אולאיב
יצחק בן זכריה ארזן
זכריה בן אברהם בן בן
מנחם בן שלום אלישבן
נחלה בן יעקב בנרמן
אבא בן מרדכי אפר
אליעזר בן דוד מוסקין
חיים בן יצחק ברוסקין
יצחק נלאלי בן נחמלי
שלמה בן נחמן רבאי
יוסף בן ברוש בר הרשקוביץ
יצחק בן משה זוי
דוד בן הלל סטרולין
חיים בן שלום צוחובולי
מיכאל בן אנשר רשקין
אלכסנדר בן הרש פיל
יעקב בן דוד פליסקין
משה יצחק בן נחמה לוי
דוד משה בצלאל מורחוסקי
ראובן לחרוסקי
אליעזר בצלאל מקפוזובסקי
יעקב יחאל אבא דוקין
ישראל חיים בן רפאל לוקין
משה מרדכי גולדנינ
יצחק אורית בן יעקל אתין
חיים יהודה דוכובסקי
דוד בן יוסף מנר
יעקב אברהם סגל
יצחק משה גלאלי
משה ברוך שולקסקי
משה יהודה הר אבן
צבי בן יחיאל שטרן
אהרן בן חיים אלנר
אברהם בן אליעזר שפר
אליהו בן נפתלי נלוזב
אליעזר בן נפתלי בלוזב
חיים אברהם בן נרשון תנוך
ישראל בן יהושע לוי
חומטוי בן אית ליב הורוסקי
נוח זלמן נרשון הוהרסקי
יעקב יעקב נורדון
יואל הוניש
יוסף משה גלאלי אחיו יצחק
מנגל בן יוסף ולשיק
יוסף בן כשה סנתה
דוד בן אברהם ישפשי
דוד בן יעקב סקונסקי
ישראל חיים בן רפאל הוכמן
זכריה מנחם בן רפאל הרשמן
פיול בן עקנר קופלנס
נרשון בן יעקב בנלר
יעקה בן אריה ליב שלי
ליזר בן שמואל ניבטסקי
יצחק בן מאל מפשתין (פורתינג)
נרשון בן ראובן לבוביש
יצחק בן דוד חסרי
זלמן בן אברהם ביולי
ישראל בן הרש סלנר
יחיאל בן אברהם סגל
אהרן בן נתן ברנסקי
בר
ישראל בן יחי חוקין
נרשון בן צבי סטלינר
אברהם בן מנחם פרינסן
שתחיו בן מעגל שתוק
יצחק בן אברהם יקה
צבי בן שמואל סקונקונסקי
חיים בן יצחק אלאלי
אברהם בן עזריאל לנר
מרכו בן יעקב כהן
ליב בן אליהו מוקניץ
חן בן יחזקאל רגין
משה בן בר ברר
נעיקן בן שלמה אכלעסרא
זלמן בן הרש לגיל לבמן
שמעון בן הלל הרוגן
יוסף בן שכר שושן
משה בן ישראל כפרי
זאב בן שמואל דני
מרדכי בן שמואל אפרתי
אהרן בן יוסף גלאלי
אברהם בן יצחק (אבוס (גיבר))
משה בן אברהם אלרשתין
דוד בן אליהו אנגל אנגלי
שמואל בן אברהם מסנוסקי
מנשה בן יוסף מנסי
אברהם שמואל נחמיס
יום אהרן אפרים
הרש בן יעקב כהן
דוד

מוכתר לערת ישראל ביפו.

כל אלו משנות 1282–1314 גם שאתם רשומים ברשימה זו מחיבים להתיצב לפני פקודות הגיל.

ציור סה: פקודת ראש־הגנדרמריה ביפו למוכתר של תל־אביב.

דקומנט רב־פיות היא פקודה של ראש הג׳נדרמריה ביפו – «עקום הרגלים» – «למוכתר עדת־היהודים ב ת ל־א ב י ב», כי יתפוס כמאתים וחמשים איש, הנקובים בפקודה, וימסרם לג׳נדרמריה. ומדקומנט זה אפשר להקיש על כל שרירות־לבם וסכלות־רשעתם של השלטונות: כ ך אמרו הם לקרב את לבו של הישוב היהודי לעותומניה ולחבב את מלחמתה עליו...

ה.

אומללה הארץ, כי היתה אליה המלחמה מחוץ ומבית.

נלחם בה האויב: סגר עליה את הים – ומיום ליום האמיר היוקר. «מחיר הַסֶּכֶר והאורז עלו פי־שבעה. מחיר הקמח – פי־שנים. תפוחי־אדמה אין. הנפט מחירו פי־עשרה. פחמי־אבן חדלו לבוא». מַחוֹסֶר־מזון רבו וקָשו המחלות. ביפו הונף גם החרמש של הכולירה, ו«גָדלה הסכנה מאד: מי שחָלה – מת». בתי־החולים מלאו עד אפס מקום, כסף לכלכלתם חסר, וסמכני־רפואה פחתו והלכו. ומאין נפט במדה מספקת התחילו המשאבות מגמגמות, עתים גם נדמו לגמרי, ויבשו הצנורות וצמאו הפרדסים, ורכוש גדול זה, אשר עלה לארץ בעמל דורות, אסון היה צפוי לו. – קרא האויב לרעב ולצָמא, וגם באו אל הארץ. ומזמן לזמן נראו במימי יפו ותל־אביב אניות־מלחמתו, «טִילוּ» כאן כרצונם ונעלמו – כאלו התכַּוְנו לראות, אם כבר נָשַמָּה הארץ מרעב ומצמא דייה. פעמים טסו אוירוניו בשמי יפו ותל־אביב והשליכו פצצות, אף יש אשר נזק ומות זרעו הפצצות...

ויותר משנלחם האויב בארץ אומללה זו נלחמו בה מָגִנֶּיהָ – הג׳מאלים, הבהא־אלדינים, החסן־בקים, העארף־אפנדים וכל שאר עקומי־הרגלים ועקומי־הלבבות הגדולים עם הקטנים. יותר משהרעיב והצמיא האויב מבחוץ הרעיבו והצמיאו הם, הַמָּגִנים, מבפנים, וביחוד – כפי שכבר הודגש לא־אחת – כָּבדה מלחמתם על תל־אביב השנואה. פתאום החרימו השלטונות «את כל הנפט, שהוכן להסקת המניעים של מכון־המים, וצפויה היתה תל־אביב לצמאון, ורק התאמצות יוצאת מגדר הרגיל עמדה לו לועד להציל קצת נפט ולהמשיך את הספקת־המים». עברו ימים אחדים ונתכה על ועד תל־אביב פקודה חדשה: להכין אלפי שקי־קמח וחטה, הרבה עצים ופחמים, הרבה שמן וסבון בשביל הצבא, «ההולך אל המדבר לשַם כבוש מצרים». ותל־אביב עצמה מה תהא עליה? – תרעב, תצמא, תגוע, תמות. מה בכך? – «פעם אחת, ערב שבת עם חשכה, באה פקודה תכופה לועד תל־אביב – לתפור ולהכין ב מ ש ך יו ם־ה ש ב ת ע ש ר ת א ל פ י ם ש ק י ם בשביל הצבא ההולך לסתום תעלת־הסואֶץ». ובד וחוטים ומכונות־תפירה? – תדאג תל־אביב עצמה לכך. וְלֹא, – יש משפט צבאי בעולם. «למחרת באה פקודה חדשה – להמציא ר ב ב ו ת תיבות ריקות ופחי־נפט ריקים»: אף בהם יש צורך לסתימת הסואץ, וגם על פקודה זו חלה אימת משפט־הצבא. וגם שלא לצורך כלל, – ואפילו לא לצורך מדומה, כגון זה של סתימת הסואץ, – עשו המגִנים מלחמות באזרחיהם ובארץ, שנמסרה לידיהם. דַיָּה עדות אחת של דיזנגוף: «מבית־מסחרי, – כותב הוא, – לקחו מכונות קצירה, וכעבור חדשַים ראיתי אותן מחלידות ליד מסלת־הברזל, ואין איש משתמש בהן»...

יֶשע רב הביאה האניה «וולקן».

כשנתאחדו עסקני היהדות האמריקנית, הציונים והלא־ציונים, ויחדו יסדו את «האמריקן דשואיש רֶליף פונד» («אר״פ») לשַם עזרה לכל ישראל בארצות־המלחמה, «נבחר לואיס

לָוין מבאלטימור להיות שליחו של האר״פ לארץ־ישראל: להביא לשָם צרכי אוכל־נפש וגם צרכי־רפואה, ולחלק את הכל בארץ בשם האר״פ לכל הזקוקים לכך – ליהודים, למושלימים ולנוצרים. האפסניה עלתה בערך מאה אלף דולר. ומשום שהאניות דרשו לא פחות מארבעים וחמשה אלפים דולר שכר־הובלה, התנדב מיניסטריון־המלחמה של ממשלת־אמריקה ונתן חנם אין־כסף את אנית־הפחם ,וולקן׳ להביא את הכל לארץ־ישראל». כמה נדיבות־לב ורגשי־אחוה צפנו יהודי אמריקה במשלוחם,—את הדבר הזה ראו וידעו יהודי ארץ־ישראל כשהגיעם סוף־סוף חלקם שלהם מן המשלוח, ובפתחם את החבילות מצאו בהן לא רק מכולת להשביע רעבונם, כי אם גם פתקאות של חבה וברכה לנחמם ממצוקתם.

בעשרים באפריל 1915 בא «הוולקן» ליפו. רגע אחד אורו עיניו של הישוב, ולא רק של הישוב היהודי, כי על־כן גם לנצרכים מבֵּין המושלימים והנוצרים היה חלק במה שהביאה האניה. ומיד הקיצו השלטונות, הנלחמים מִבַּיִת בכל אזרחי־הארץ. עינו של הישוב היהודי לא צרה בשכניו המושלימים והנוצרים: מדה זו לפרנס בשעת אסון גם עניים לא מישראל—מדה ישראלית היא מאז ומעולם. כל־שכן עכשיו, כשהאר״פ התנה מלכתחלה, כי יהנו גם המושלימים וגם הנוצרים מן האפסניה, אשר הוא שולח. אבל לא הורשו באי־כחם של היהודים והמושלימים והנוצרים לחלק את המשלוח בינם לבין עצמם: חסן־בק עמד על דעתו, כי לו משפט החלוקה, ומה ממנו יהלוך אם ירעבו ויצמאו גם היהודים וגם המושלימים וגם הנוצרים?—«התחיל משא־ומתן. טלגרמות עפו מכאן לקושטה ומקושטה לכאן. לידי פשרה לא באו. האניה הפליגה לבירות – ועיני העניים רואות וכלות». ועיני חסן־בק רואות גם הן—ונהנות. הנאה של סאדיסט. עברו ימים אחדים: «הוולקן» חזר ובא. חסן־בק כבר שָבע רִשְעָה, והוא «נתרצה» לקחת בשביל המושלימים והנוצרים ארבעים וחמש ידות מן המשלוח. «אבל גם מן החלק, שנשאר בשביל היהודים, קבלו מתנות כל נושאי המשרות אשר בבית־המכס וביתר המוסדות של הממשלה. חלק הגון גנבו המלחים, הסבלים, הפקידים, ומן הגנוב מכרו אחר־כך עשרות שקים קמח. סוף דבר: היהודים קבלו הרבה פחות מִחֲצִי. אחינו באמריקה עמלו וטרחו, ואת עמלם אכלו – המוני הערבים ביפו והעלוקות של הרשות»...

ודרך אגב אעיר: המושלימים והנוצרים, אוכליה של המכולת היהודית, «שכחו» להחזיק טובה למשביעיהם האמריקנים, ועל שכניהם יהודי הארץ, שבגללם באה הטובה גם להם, רננו, «שבעל־כרחם הוציא מידם חסן־בק את חלקם». ומובן, שחסן־בק לא ראה צורך להעמיד את המרננים על כעור רנונם. אדרבה, מוטב שהללו ירננו וירגזו, והללו ישמעו וירגזו. הוא וחבריו לשלטון, הגדולים ממנו והקטנים ממנו, לא רק בישוב היהודי, כי־אם בכל אזרחי הארץ נלחמו, כפי שכבר אמרתי, ומה טוב ומה יפה היה להם לסכסך אלו באלו ולהרגיז את אלו על אלו. ישנאו וישטמו אלו את אלו וצָרו והֵרעו אלו את אלו, ואנו ואבלו כֻּלם יחדו, ותקומה לא תהיה להם לא היום ולא מחר[1]...

ואומללה הארץ הזאת כפל־כפלים. לא רק מחוץ ומבית,—גם מן שמים נלחמו בה. וקשה מלחמת־שמים ממלחמת בני־אדם... בא רוח קדים ונשא והעלה על הארץ את

[1] אין זה מעניני לספר כ א ן על המלחמות, אשר עשו השלטונות גם בישוב הערבי. קשות מאד, ופעמים אף אכזריות מאד, היו גם המלחמות הללו. ואולי אספר עליהן במקום אחר.

«הגוי העצום ואין־מספר» אשר «שניו שני־אריה ומתלעות־לביא לו»,—את הארבה הביא עליה. ואחרי הארבה הראשון—ארבה שני, כבד מן הראשון, ואחרי השני—שלישי. ואחרי הארבה — הַיֶלֶק, ואחרי הילק — החסיל והגזם... «את יתר הארבה אכל הילק, ויתר הילק אכל החסיל, ואת אשר השאיר החסיל לפליטה כִלה הגזם»... הכפר הערבי רפו ידיו; המושבה היהודית נלחמה על נפשה בשארית כחה, בשארית מרצה, בשארית ממונה...

ו.

קראה המלחמה לרעב, קרא גם אלהים לרעב. והנה הוא בא. לכל בלהות נוראותיו בא. את הכל אכלו הצבאות ואכל גם הארבה, ובחדשים האחרונים לפני הָאסף היבול החדש של השנה השניה למלחמה כבר «הגיע הרעב למרום־קצו. — — — השדרות הרחבות עברו מחטים לדורה, מדורה לשעורים, משעורים לתורמוס. והתורמוס מר כמות. סוכר אין בו כמעט כלל; חשש רעל יש בו. מרטיבים אותו, מרתיחים אותו, מיבשים, טוחנים ואופים אותו, ועושים אותו ,לחם' או דיסה. וב,לחם' זה ובדיסה זו נזונות משפחות רבות על זקניהן ועל ילדיהן. מראה פניהם של אוכלי התורמוס משתנה לאט־לאט ונעשה כתום־כהה. בטני־הילדים נפוחות. גְדוּלֵי הרעב... יש גם שילדים מקשקשים סובין במים חמים ואוכלים»...

כענן־בלהות ירד הרעב על יפו ותל־אביב. «רבים מתהלכים כל־היום בחוצות ובשוקים ועיניהם תועות» לבקש צרכי־אוכל. בהשתדלותו של דיזנגוף הובאה חטה מחורן, אבל הקומץ לא השביע את הרעבון. חָורו פני־הילדים ומעיניהם נעלמה צהלת־החיים: לא יאכלו לשובע־נפשם ובטנם תחסר. הנשים צובאות על כל חנות, אשר עליה יֵאמר, כי יש לה חטה למכור. צובאות הן גם על הטחנה ומיחלות לתורן, כי יטחנו להן מעט הדגן אשר בשקיהן הקטנים. אין אומר בבית ואין דברים בחוץ בלתי אם על הקמח ועל החטה ועל הדורה ועל הלחם. גם בבתי־אמידים תסוב השיחה עם כל ארוחה על שעור הלחם הנאכל. מאליו צף ועולה זכרה של מרתא בת־ביתוס...

ועם הרעב—בני־לויחו, מלאכי־המות. «אחרי הפילן בכפרים חללים למאות ולאלפים פשטו המחלות גם על העיר. משנראו הירקות בשוק התנפל עליהם העם הרעֵב — ופרצה הכולירה. בכפר התחילה, ומאתו ירשה אותה העיר». «ביפו מפיל טיפוס־הבהרות כעשרים וחמשה חללים ביום, ומשם הוא פורש כנפיו השחורות גם על תל־אביב». מת הד"ר יצחק קרישבסקי. מת גם הד"ר מנחם שטין—מראשוני הביל"ויים ומותיקי הרופאים בארץ. כְּנַת־הטיפוס אכלה גם שניהם.

וגדול מאד וקשה מאד גם הרעב לכסף. «הקופות הצבוריות נתרוקנו. ליק"א אין פרוטה. מנהלי הבנקים מתהלכים כצללים: קצרה ידם לשלם לנושיהם אפילו את הפרוטות ששלמו עד עכשיו. גם במשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית אפס כסף. מכתבי־הקרדיט של אפ"ק, שזמן פרעונם אחרי המלחמה, התחילו נמכרים בשוק לשלחנים פרטיים ולספקולנטים שונים, והללו מפחיתים משוים עד 45%. — — — במושבות יש שמשלמים רבית למלוים ערבים 100%, וגם יותר!»... כל העינים נשואות לכסף, הבא מאמריקה. אלמלא אמריקה, יאבד הישוב היהודי הארצישראלי בְעָנְיוֹ. תחלה גזר ג'מאל פחה על הכסף, הבא מחוץ־לארץ. מה טעם היה לגזרה זו? — מי חכם ויבין. ארצות עשירות,

העומדות במלחמה, מתירות את הכסף הזר, תורכיה העניה אוסרת. לסוף נענה ג׳מאל להשתדלות של מורגנטוי, של סינדיקט הכורמים, של ענתבי, ובטל את הגזרה, אבל בתנאי, שכל הכסף יעבור תחת שבט בקרתה של הרשות היפואית. «ושוב נתן גורלו של הישוב בידי חסן־בק». בראשונה דרש, שכל הכספים יִמָסרו לידו, והוא יהיה המחלק לפי הרשימות של המשלחים האמריקנים. מובן, שאי־אפשר היה להסכים לכך: רשעותו של חסן־בק הטילה אימה גדולה. ושוב התחילו השתדליות ופיוסים וְטַצְדְקִים. עד שלסוף הסכים חסן־בק להושיב קומיסיה מיוחדת למסירת־הכספים, והעמיד על־גבי חבריה היהודים שלשה לא־יהודים: אופיצר צבאי, את הקומיסר היפואי וגם נוצרי אחד. אין צורך לאמר, שלא היה בפקוח זה משום טובה מרובה, כשם שאין גם צורך לאמר, שלא חנם עבדו — או לא עבדו — המפקחים את עבודתם. על כל פנים, גדולה וחשובה היתה עזרת הכסף, שבא מאמריקה. עכשיו כשלה גם היא. תמה המטבע הממשית, המטבע של כסף וזהב, ולירת־הנְיָר התורכית ירדה משבוע לשבוע, מיום ליום, ועד שליש משויה הנומינלי הגיעה. ומהיות הכסף האמריקני בא גם הוא בלירות תורכיות לידי אלה, אשר להם נשלח, לא הגיעם למעשה אלא בערך שליש ממה שנשלח להם. כיוצא בזה גם הרובל הרוסי והמַרק הגרמני.

היתה עת־צרה לארץ־ישראל, עת־צרה קשה מאד, ותשועה רחוקה עדיין...

ז.

לא יחידה היא ארץ זו, שהמלחמה שִקְעָה אותה בבור־צרה: כך עלתה להן גם לאחיותיה, הגדולות הרבה יותר ממנה והעשירות לאין ערוך יותר ממנה. לא שָבְעָה עכשיו גם ארץ שְבַעָה כצרפת, על פת־לחם פשעה ארץ רבת־כח כגרמניה, והגדולה והעצומה שבכל ארצות־המלחמה — רוסיה — נעשתה חצר־מות. אבל ישוביהן של כל אותן הארצות נחומים גדולים היו להם: אם ינצחו יאכלו הם — לכל־הפחות גם הם — פרי־הנצחון. והנחומים הללו הוסיפו להם כח וָאוֹן לשאת ולמלט צרת המלחמה ונוראותיה. אפילו מלכות־רשעה ועקובה מדם כמלכות רוסיה ראתה צורך להביא תיכף עם פרוץ המלחמה בשורת־חרות לישוב הפולני השבוי והמשועבד, כדי להשביעו רצון לצאת למלחמת־רוסיה, אם לא בלב שלם, הרי לפחות בלי צפעוני בלב. מה שאין־כן ארץ־ישראל, ארץ עברו של עם זה, ששני דורותיו האחרונים עמלו בה לעשותה ארץ־הווֹ ועתידו: כאן עשה השלטון את הכל, כדי להקניט ולהכעיס את הישוב היהודי, וביחוד—כדי להטיל עליו אימת הנצחון במלחמה. לאחר שג׳מאל־פחה ראה את תל־אביב הלך לראות גם את ראשון־לציון, ואף לְשָם הביא את «רוחו הנדיבה»: כטוב לבו בקבלת־הפנים ובמשתה שערכו לו, עמד והכריז קבל־עם ועדה, «שהיהודים שהתעתמנו יכולים לראות את עצמם מאושרים: הם יהנו מכל הזכיות, אשר תתן המדינה לאזרחיה. אבל בפני יהודים מהגרים חדשים תסגר הארץ עד העולם. וגם מאת המתעתמנים החדשים יִמָנע דבר אחד: הזכות לקנות קרקעות. ועוד דבר אחד ימנע מהם: הזכות להביא ולהעביד פועלים יהודים חדשים». בשיחה עם הד״ר רופין אמר לו ג׳מאל־פחה: «גְדוּלוֹ של הישוב היהודי בארץ־ישראל מזיק לעותומניה, וכל־זמן שהתורכים הצעירים יהיו השליטים לא יתנו ליהודים שום

דריסת־רגל בארץ». בו במעמד «יעץ» לרופין, שיצא מן הארץ, משום שהוא, ג׳מאל, רואה בו «שונא לתורכיה». אף הוסיף ואמר: «שלשה צריכים לעזוב את הארץ: «בא־כחה של ,עזרה׳ (אף־על־פי שגרמנית היא), בא־כחה של יק״א ובא־כחה של הציונות», פרוש: כל אלה, שעכודתם היא לתקנתו ולגדולו של הישוב היהודי בארץ. ומאת בניו ונכדיו של ישוב זה דרשה המלכות, כי יצאו גם הם למלחמתה, ואף הם ישאו את לבם ואת דמם לנצחונה!...

ואמנם במקום אחד — דוקא בתל־אביב החשודה והשנואה ביותר — נמצאו עשרות צעירים, «אשר מאנו ללכת סחור־סחור והחליטו לעשות את חובתם למולדת בגופם ממש. אלה היו תלמידי הגימנסיה, ואליהם נלוו גם אחרים מתלמידי הסמינריון למורים שבירושלים». מרצון, — או, אם נשתמש בלשון מדוקדקת כל־צרכה, נאמר: מרצון להיות לויאליים ולהחשב לויאליים—פרשו מלמודיהם והלכו לבתי־ספר צבאיים בקושטה על־מנת לעבוד אחר־כך בצבא. לבם השיא להם גם «מטרה לאומית: מבינינו יעלו עשרות למדרגת אופיצרים, ומהם תצא השפעה לטובתנו». ולא רבו הימים, והם באו על שכרם. מתחלה — כל־זמן שעל המפקדים נמנו גם גרמנים — לא רע היה היחס אליהם. אחר־כך נסתלקו הגרמנים ונשארו רק מפקדים תורכים וערבים, ומיד התחילה פרשה של עלבונות—בדבור פה—ושל ענויים—גם במתנות־יד—«ובמפורש נאמר להם: אין לנו אמון בכם». ומקושטה התחילו באים מאתם מכתבי תאניה ואניה, לאמר: «הצילונו, ולא—נשאר שבורי־גוף ורצוצי־נפש עד העולם».

אבל אין לכחד: הללו שהתגיסו מרצון היו המעטים, ואלו חיבי־הגיוס המרובים לא ידעו—ולא יכלו לדעת—שום זיקה טבעית להביא את דמם ואת חייהם קרבן לעותומניה, שבפרספקטיבה של נצחונה היו צפויים דלתות נעולים לכל עולה חדש מישראל וחוקים־כבלים גם לאזרח העותומני מישראל. אדרבה, טבעי הוא הדבר, שהם, המרובים, בקשו דרכים להפטר מן החובה הקשה, חובת־הדם, שלא הודו ולא יכלו להודות בה. בקשו וגם מצאו. קצתם היה בידם להפָּדות ונפדו, וקצתם, שלא היה בידם להפדות, מצאו להם «מוצא אחר מן המצר — את הַוָּסִיקות: תעודות הפוטרות את בעליהן מן החזית, מחמת שהם עובדים, כביכול, לטובת הצבא». ואלה שלא נפדו, — אם משום שמלכתלה לא היתה להם יכולת ממונית לכך, או בשביל שסוף־סוף בָּטלה זכות־הפדיון בכלל,—וגם «וסיקות» לא מצאו להם, והם הוכרחו ללכת לחזית, — לא בלב טוב, כי־אם בלב רע הלכו לשם. ויותר משהלכו לא הלכו, אלא נעשו בורחים («פָּרַר» בלעז) והסתתרו כל מקום, שהיתה אפשרות כל־שהיא להסתתר. סכנה ארבה להם כל־שעה, בלחם צר ובמים לחץ נשכרו לעבודה,—את כל יסורי־ה«פרר» קבלו עליהם, ובלבד שהחזית לא תבלעם.

כל באיה לא ישובון—זו החזית, שג׳מאל־פחה, «המלאך הגואל», נתמנה עליה. ולא מכוֹבָד־מלחמה לא ישובון, אלא מכובד־רעב וחוסר־כל, מכובד־עֵרום וקור, מכובד־מחלות ומגפות. ואין תימה, שגם המגויס המושלימי נעשה «פרר». «הערבים נלקחים — לצבא — ובדרך הם נשמטים אחד־אחד, בורחים ושבים לכפריהם ולבתיהם, וכשחוזרים ולוקחים אותם, שוב הם בורחים», ו«כל הכפרים מלאים מפה לפה בורחים מן הצבא».

ותל־אביב מתרוקנת מבניה־צעיריה. לא שבניה־צעיריה שלה הולכים לעבודת־הצבא: מה שקרה את חבריהם, תלמידי־הגימנסיה שעשו כך, הם יודעים כבר ובעצת־כסלתם לא

ילכו. אלא שתל־אביב מקום־סכנה היא לצעיר המשתמט. כוס־זהב תל־אביב ביד הרשות, משכרת כל פקידיה, וכלם, מקטנם ועד גדולם, עיניהם הרעבות תרות כל־היום למצוא משתמטים דוקא כאן, וידיהם פשוטות מראש לקבל מנחה יפה – מנחת כסף וזהב, ולא מנחת־ניָר–בשכר העלמת־עין וכסוי־חטאה. פקיד־הרשות רחוק מהפסד וקרוב לשכר גם אם לבעל «הוסיקה» התל־אביבי יציק ואל כיסו יתנכל, כל־שכן אם יבוא לידו בורח ממש, אשר תל־אביב סתרה לו. ומשום־כך יוקיר הבחור התל־אביבי רגליו מעיר־מגוריו ומבית־אבותיו, וסתרה יבקש לו במקום אחר, ביחוד במושבה. המושבה העברית אינה יכולה להיות מלאה בורחים ומשתמטים ככפר הערבי: עיניהם הרעבות של בעלי הידים הפשוטות תרות גם אותה לרגעים, אבל יותר מן העיר יכולה גם היא לאכסן אותם.

ובאתמוספירה החולנית הזאת צץ פתאום גם פרח חולני. לו גם פרח, אבל חולני, לא יליד אור־יום, כי־אם יליד צללי־לילה; לו גם פרח, אבל ריחו לא ישיב נפש. והישוב היהודי התיָרא מפניו מאד, ות״ק פרסה רחק ממנו. עם כמונו, אשר לא על חרבו יחיה, כי חדלו לו ארחות־מלחמה זה אלפים שנה, לא יָרַח רגוּל, ואם יָרח–לא ריח ניחוח יהיה לו. כשנודע דבר הרגול נבהלו עסקני הישוב ואבדה עצה מהם. «אם נזעק – תבואנו רעה, ואם נחשה–ומצָאָנו עון». היה זה מצב של נתונים בין הפטיש והסדן. אף־על־פי־כן נכנסו העסקנים לישיבה חשאית בתל־אביב והחליטו – כנראה, פה אחד – לעשות כל האפשר, «כדי להבָדל ולהבדיל את הצעירים מן ההשפעה של העדה הרעה». כיוצא בזה נכנסו לישיבה חשאית שם גם עסקניה של הסתדרות הפועל הצעיר, ואף הם החליטו כך, ולהחלטתם קבעו גם נוסח מפורש, לאמר: «הפוליטיקה הריאלית שלנו במצב של עכשיו היא – לויאליות אזרחית גמורה, וכל מעשה, אשר יַעשה להוציא את הישוב מגבולות הלויאליות, להתנקשות בקיומו של הישוב יַחָשב».

מובן, שהדבור «רגול» לא נזכר לא בהחלטה זו ולא בהחלטה של העסקנים הכללים, אבל שתיהן התכַּוְנו לו. וההחלטות צדקו. כל יציאה מגבולות הלויאליות היתה באמת סכנה עצומה כרוכה בה לישוב כלו. בסוף חורף תרע״ו בא אָנְבָר־פחה לארץ. הקבילו את פניו בכבוד והדר. במקבלי־פניו היה גם דיזנגוף. וכשהציג אותו ג׳מאל־פחה לפני אנבָר ואמר לו, שדיזנגוף ציוני, נענה האורח ואמר: «אתם, הציונים, מה רצונכם? לקרוע מאתנו רצועת־ארץ? הזהרו! אנחנו נעשה גם לכם מה שעשינו לארמנים»[1]. כך היתה לשונו הברורה של ראש גבוריה ותומכי־גורלה של תורכיה בדברו אל איש כדיזנגוף, שבא להקביל פניו בשמו של הישוב היהודי. ומה שעשתה תורכיה לארמנים כבר ידעו תושבי ארץ־ישראל. «אנשים מיפו,–מספר מ. סמילנסקי,–אשר נסעו לערי־סוריה לצרכי־מסחרם, ראו את האומללים – גולי ארמניה. שהובאו לשם – בכל התחנות של מסלות־הברזל. עדרי חיות רעבות. מוכים, פצועים, ערומים ויחפים, ובעיניהם זועה ופחד־מות. – – – לעיניהם נמכרו בנותיהם בשוק. – – – וקהל ,המאמינים׳, אשר התאספו לראות את הנדחים, עמדו והראו עליהם באצבע: הללו לשחיטה»...

הנה כן, המצב של אותה שעה דרש מאת הישוב היהודי, כי ישמור על לויאליותו האזרחית. אבל בה בשעה כבר התפללו כל הלבבות לגאולה, העתידה לבוא מן החוץ –

[1] נוסח זה של הדברים, שאמר אנבר לדיזנגוף, קבלתי מאת דיזנגוף עצמו. ועי׳ «תל־אביב בגולה», 100.

מאנגליה. כל הלבבות, ולא רק של הישוב היהודי, «כל בני־הארץ מחכים בכליון־עינים לגואלים. לשֵמע היריות, הבאות מן הים, ינהרו פני הערבים ובהתלהבות יקראו: ,אודרוב, יַטַיִב! אוכלַסנו מִנהָם!' (אתה הטוב, הכֵה נא! חלצֵנו מהם!)... ,הַטַיִב' הוא — הכופר האנגלי»... ומוּדִירָה (מושלה) של רמלה ישב במלון ברחבות וספר עם אנשי־המושבה: «מֶדינה נפלה בידי האנגלים. בני־מדינה אשריהם וטוב להם: הם יושבים כבר תחת אנגליה וחוסים בה, ואלו אנחנו, — אותנו יתלו התורכים אחד־אחד עד שיבואו האנגלים»... כך היה הלך־הרוח של המושלימים, של הנוצרים, כל־שכן של היהודים. והתושב התל־אביבי אל הים נשא עיניו גם הוא: ודאי באניות יבואו הגואלים. וכל שעה, אשר שמעה אזנו יריות מעבר־הים, הקשיב בחרדת־שמחה: «הנה־הנם!»...

ח.

קרבה שנת השלש למלחמה—וגאולה אין. האניות המקֻוות «מרַמות»: או שאינן נראות כלל, או שנראות וחוזרות ונעלמות. רמו אפילו אניות, שהביאו במפורש בשורת־גאולה. «פעם אחת הוטלה מהומה בארץ. אל החופים השונים נגשו בזמן אחד אניות־מלחמה של האויב והביאו מכתבי־אזהרה לקומנדנטים, כי ברדת הדַסַנטים יפָנו להם כל מוסדות־הצבור. ואם מָגני־החופים יקומו בפני הדסנטים וילחמו בהם — חרב תחרבנה הערים ההן. — — — הלבבות מָלאו תקוה ופחד — תקות גאולה ופחד מאַימת ערב־הגאולה. — — — אבל עברו שבועות—והאניות לא חזרו, והדסנטים לא ירדו»...

ובינתים יורדת תל־אביב ויורדת. כמה מבתיה עזובים, כי נדדו בעליהן ויצאו מן הארץ. שכר־הדירות פוחת והולך, כי רב מספר הדירות ממספר הדַיָרים. בעלי־הבתים משכירים דירותיהם בכל שכר שהוא, ובלבד שלא יַשמו הבתים מאין יושב, ולא יחזיקו בהם עריצי־הרשות, אשר מידם אין מציל.—המחירים של צרכי־החיים עולים ועולים, וכבר הגיעו לגובה אשר לא יאמן. מחוץ־לארץ אין קמח בא כלל, וקמח קִבָר, מקומי, הולך בששה גרושים הליטרה, סֻכָר— בששים גרוש, בשר— בחמשה־עשר גרוש, חמאה — בחמשים גרוש, נפט—בשלשים וחמשה גרושים. קופסת־גפרורים קטנה מחירה—שנים וחצי גרוש[1]. וכו', וכו'.— המצב הסניטרי ירוד מאד: מרוב דאגות וסבל אין לבם של התושבים פנוי לנקיון, וידי הועדה הסניטרית מלאות עבודה יותר מדי[2]. המחלות — ביחוד הטיפוס, אבל גם הכולירה — כובשות בתים רבים, והועד מוכרח להעמיד על התושבים עשין ולאוין קשים: להודיע מיד על כל ספק מחלה, לדקדק בקיום כל מצוותיה של הועדה הסניטרית, ואת העברינים למסור לדינה של הממשלה; לא לבוא במשא ומתן עם התימנים, משום שמשכונתם שלהם נפתחה הרעה, ולא להעביד עוזרות־בית, הַלָנות מחוץ לתל־אביב[3]. — השמירה, שנמסרה בפקודת הרשות לידי שומרים ערבים[4], מַרבָה גנבות. הגנבות מתרבות אפילו ביום[5]. — הרשות מכבידה ודורשת בכל־תוקף תשלום הוָרקוֹ «עד פרוטה אחרונה».

---

1 החשבון לפי שעורי הכספים של עכשיו.

2 פרוט' תל־אביב ג', 15, 19 ועוד.

3 שם, שם, 20.

4 עי' לעיל עמ' 223.

5 פרוט' תל־אביב ג', 37, 44.

דבר זה לא לפי כחה של תל־אביב הוא עתה, והיא זקוקה לחסדה של הרשות, כי תדחה זמן־התשלום ולא תדרוש תשלום כל הסכום בבת־אחת, – וחסד זה לא חסד־חנם הוא. – צדקה עשה הקדוש ברוך־הוא עם תל־אביב, שֶׁסִּלֵּק את בהא־אלדין מעליה. אחר־כך סלק מעליה גם את חסן־בק, ואת עארף אפנדי, «עקום־הרגלים», הרגה קבוצת־שודדים מבין «פָּרַר» ערבים. והנה מתאונן הקומנדנט החדש, ממלא־מקומו של חסן־בק, «שאין היהודים מבקשים קרבתו, וכבר רָמַז כמה פעמים, שאין לו עגלה לפי כבודו, וצריך לקנות לו עגלה». גם הוא וגם הקומנדנט החדש לקחו לדירותיהם רהיטים מבתיהם של בני תל־אביב, וצריך לשלם את הרהיטים[1]. יש גם הוצאות אחרות יוצאות מן הכלל. ובו בזמן פוחתות והולכות ההכנסות: התושבים אינם משלמים–ורבים מהם אין להם גם יכולת לשלם–את הארנונה הקבועה[2]. ורבי אברהם לֶב, גזברה־נאמנה של תל־אביב, קובל וקובל: מהיכן יקח לשלם מה שצדיך לשלם?

ופתאום שמועות באות: הצבא התורכי נגף לפני האנגלים. אל־עריש נכבש בידי האנגלים. חַן־יונס נפל לידי האנגלים. האנגלים צובאים על עזה. האנגלים קרֵבים והולכים. ונכָּרות שמועות־אמת: מעבר הדרום מרעימות יריות־תותחים יום שלם, ומטעם הרשות הוכרז בעיר אסור להתהלך ברחובות אחרי תשע בערב. סִמנים מובהקים כאלה לשונם נאמנה. ולחנם, כנראה, חכו הכל לאניות: בדרך היבשה, מדרום תפָתח הגאולה.

ואחרי השמועות הללו, התוכפות אלו לאלו – בשורה רעה, בשורה איומה מאד. לחמישי בניסן (תרע״ז) הוזמנו לסריה ביפו כמה מנכבדי התושבים, יהודים ולא־יהודים: הפחה יבוא מירושלים וידבר אליהם. אות הוא, כי דבר חשוב בפיו. והפחה בא ודבר: המלחמה כָּבדה הרבה, האויב עולה, הסכנה קרובה. ובכן – יפו ותל־אביב יגלו. ילכו אל אשר ילכו, רק לא לירושלים ולא לחיפה.

«מאימתי חלה הגזרה?» – «מרגע זה ממש!» –

התחילה הפרשה הכאובה, הרגילה, של בקשות והשתדליות לפני השלטונות, בקשות והשתדליות לפני הקונסולים של ממלכות־«הברית» וגם של הממלכות הניטרליות. נתיני הממלכות הניטרליות כמעט כֻּלם יהודים. וכל הבקשות וההשתדליות יצאו לבטלה. «אלה שלא יִגלו מאליהם יַגלום ביד חזקה». הגזרה כשהיא לעצמה לא נגזרה במיוחד על הישוב היהודי, אבל מכוונת היתה ב ע ק ר ה כלפי הישוב היהודי. «הגנרל־קונסולים התיצבו לפני ג׳מאל־פחה ודברו אליו על החוקים האינטרנציונליים: לפיהם אין רשות לגרש נתינים נכרים ניטרליים. דברו ודברו הגנרל־קונסולים ותוצאותיה של השתדלותם היו: הנתינים הניטרליים לא יַעקרו ממקומם – ח ו ץ מ ן ה י ה ו ד י ם. והכוס תעבור גם על היהודים נתיני ממלכות־,הברית׳: אף הם חנינה לא תהיה להם. – – – הקונסול הגרמני, שהבטיח תחלה לקחת את כ ל היהודים אל תחת חסותו, קצרה ידו עתה להושיע אפילו ליהודים הנתינים שלו. קצף יצא על ישראל»...

בא ליפו גם ג׳מאל־פחה בכבודו ובעצמו. אף הוא על עסקי הגרוש בא. ליפו ולתל־אביב אין תקנה: נגמר דינן. במושבות תנתן רשות לכל הגברים, כי ישארו במקומם עד אחרי הקציר. הלך אליו דיזנגוף לבקש רחמים מלפניו על תל־אביב. לבו

[1] פרוט׳ תל־אביב ג׳, 29.

[2] שם, כמה פרוטוקולים.

של דיזנגוף כואב על גורל תל־אביב שלו. והוא «יושב בסריה ופניו חשכים כחשכת־הלילה ומחכה לתורו לראות את פני השליט». וכשהגיע תורו ובקש מאת השליט, «שיהא דינה של תל־אביב כדינה של מושבה», החזיר לו הלה קצרות וקשות: «אי אפשר! כעבור שלשה ימים תתחילו לצאת». אף ראה השַׁליט צורך לתַיֵּג את היו״ד והוסיף: «אין אני אנטי־יהודי, אני רק אנטי־ציוני». לאמר: אין רחמים ואין רִתּוּי לתל־אביב ילידת הציונות...

מחוֹסר בקיאות בדבר איני יודע, מהו הגיונם החולה של רַבֵּי־מלחמה, שנהגו להקדים ולעקור ממקומם ישובים שלמים בטרם תשיגם יד האויב ותכבשם. אולי מחמת חשש, שמא יעשה האויב רעה עם הישובים ההם מקדימים לעשות אותם אומללים ודאיים? או מחמת חשש, שמא אין לבם שלם עם המלכות מקדימים ועושים אותם שונאים מוחלטים? ואולי משום שהמלחמה מתירה לנתוץ ולהרוס את האחרים לשם בנין בניה שלה, לפיכך היא מצַוָּה להקדים ולנתוץ ולהרוס את בניה שלה עצמם לשם נקמה באחרים? — יהיה מה שיהיה נמוקו של תכסיס מחוכם זה, בו בחר גם ג׳מאל, וכאמור כִּוֵּן אותו ביחוד אל הישוב היהודי. והפעם כיון שהוציא צפרניו, שוב לא אסף אותן, אלא קִיֵּם ועשה הכל: הִרבָּה רעה, הִרבה שנאה והִרבה הרס וחורבן — — — —

ט.

«ז׳ ניסן.

«בבוקר נתפרסמו מודעות מטעם הועד הכללי [של קהלת יפו—תל־אביב] לבאר לקהל את הפרטים של פקודת־הגרוש. הועד מְיָעֵץ לצאת מיד, פן תבוא הרשות ותגרש ביד חזקה. — — — דברים ברורים.

«גזרת־ההסגר חלה גם על בית־החולים היהודי העירוני, וגזרת־הגרוש חלה גם על החולים.

«באחד מבתי־התפלה של גוה־שלום אמרו אתמול תפלות וסליחות על בטול הגזרה. לפי המסופר, פתחו את ארון־הקודש והזקנים נשבעו, שלא לקבל את הגזרה ולא להניח את מקומם. וההגיון עמהם, שהרי הזקנים והחלשים יגועו בדרך, ימותו תחת כפת־השמים, ונוח להם למות כאן, איש־איש במטתו...

«מוצאי שבת הגדול, ח׳ ניסן.

«אף אם עוד שנים רבות נחיה ועוד מאורעות כבירים יעברו עלינו, לא נשכח עד העולם את ,השבת הגדול׳ הזה... אתמול, ערב־שבת עם חשכה, נוסד ועד־הגירה[1] — לארגן את הגרוש, למצוא עגלות וגמלים, להביא סדר שהוא בהובלת החפצים ובשכירת הבהמות, כי על־כן כבר ,יָרד העיט על הפגרים׳ והעגלונים פושטים את העור... הועד של פתח־תקוה קצב את השכר של גמלים וסוסים ועגלות, קבע סדר ידוע בדבר מסירת חבילותיהם של הגולים, וגם סדר ענין הדירות, כי כבר נמצאו בפתח־תקוה מי שהעלו שכר החדרים בבתיהם עד למעלה־ראש. — — —

«היתה מעין תסיסה קטנה, ודוקא לא בקרב הצעירים, להִקָּהל יחדו ולא להִשָּׁמע

[1] לפי מנחם י. קליונר («מגלת כפר־סבא», 5) היו חבריו של ועד־הגירה זה: שמואל אשכנזי, גרינפלד (מפתח־תקוה), דיזנגוף, יוסף־דוד הורביץ, בצלאל יפה, אברהם לֶב ושמעון רוקח. וגם שלשה פקידים היו לו: א. ברזלי (נזבר), מ. ז. גודארד (מזכיר) ודוב פולני (פנקסן).

לפקודת־הגרוש. יבואו נא עלינו בנשק להרוג אותנו. טוב מותנו פה מלגווע על כל דרכים.— — — אבל היה זה רעיון־רגע, תסיסה אין־אונים. סוף־סוף, כיצד יקומו כבשים בפני זאבי־ערבות?— — —

«כל היום לא נחה רגל איש בבית. הכל תעו בחוצות וברחובות והתאספו קבוצות־קבוצות. הכל מבקשים עצה ועזרה מצרה, ואין עצה ואין עזרה...

«ט׳ ניסן.

«בעשר בבוקר כבר היו פה מורשי המושבות השונות, שנקראו מטעם ועד־ההגירה לבוא ליפו. כחמשת אלפים נפש זקוקות לתמיכה. ומאין ימָצא הכסף, כדי להעבירן למקום־גלותן ולכלכל אותן לכל־הפחות עד אחרי הפסח? מַחֲלָקָה של יהודה בכסף העזרה האמריקנית. מחַלק זה היו יוצאות עד עכשיו ארבעים ושמונה ידות לצרכי יפו ותל־אביב וחמשים ושתים ידות לצרכי המושבות. עכשיו יפו נחרבת וחדלה להיות, והדין נותן, שמעתה תבטל החלוקה ולא יהיה אלא כולל אחד, כולל־יהודה. מורשי־המושבות הסכימו. רק תנאי אחד התנו: הועד של הכולל המאוחד לא יוציא כל הכסף לצרכיהם של גולי־יפו, אלא ישאיר קצתו ליום־פקודה, כשתגָזר גלות גם על המושבות.

«המושבות שלחו עגלות ככל אשר יכלו. אפילו באר־טוביה (קוסטינה) הרחוקה שלחה כל עגלותיה, ואין בני באר־טוביה מבקשים אלא שכר פרנסת הבהמות— חמשה־עשר פרנק ליום לכל עגלה. עגלוני פתח־תקוה דורשים שלשים־ארבעים פר׳ ליום, וגם יותר. בקושי רב עלה בידי ראשי המושבות להשפיע עליהם, כי יעמידו את השכר על עשרים וחמשה פר׳ ליום.

«בועד־ההגירה עובדים הצעירים. הם סדרו משמרות לאורך כל הדרך מיפו עד פתח־תקוה — לשמור על העגלות ועל החפצים. אף תשמשנה המשמרות פוסטה חיה בין יפו ופתח־תקוה.

«החל זרם־הגולים, ביחוד לפתח־תקוה. בארבע אחרי הצהרים נתפרסמה מודעה בשם הקאימקם, שדינה של פתח־תקוה כדינה של יפו, ואף היא תגורש. אבל אין איש משגיח במודעה...

«יו״ד ניסן.

«בא ג׳מאל־פחה.— — — הגרוש נדחה עד שלישי של פסח. אבל רק נדחה ולא נתבטל. לראשי־העדה, שהתיצבו לפניו, אמר הפחה: ,הוחלט להלחם כאן באנגלים. קודם שתפול העיר בידי האויב אהרוס אותה — אהרוס ולא אחמול. אשר תוציאו מכאן — לכם יהיה, ואשר תשאירו כאן — מי יודע?׳...

«כל־היום לא חדל מסע־העגלות, אבל חדלו השאון והחפזון והמהומה. התחנה הראשונה היא פתח־תקוה, ואם תגורש גם היא — נלך הלאה.

«י״א ניסן.

«לפנות ערב שב מן הגליל התחתון שלוחו של ועד־ההגירה. התאחדות המושבות שם הכירה מיד את חובתה.— — — בלי שים לב למצב העבודה בשדה הוטלה חובה על כל המושבות לשלוח מחצית כל עגלותיהן ליפו, ואת השכר קבעו עשרה פר׳ ליום, היינו: מחיר השעורה ושכר הפועל. אסרו על כל המושבות למכור חטה, והחליטו להודיע לועד־המכולת ביפו, שבמשך שבועים יעמדו לפקודתו שבעים וחמשה אלפים קילו חטה.

«י״ב ניסן.

«מן הגליל באו כל העגלות.— — —

«נוסדו לשכות־מודיעין בפתח־תקוה, בטבריה ובירושלים. לכל המושבות נשלחו פקודות לרשום את הבאים ואת היוצאים, למען דעת את הגולים ואת אשר אתם. אף כדי שתהיה יכולת להמציא להם כסף ומכתבים, שיבואו בשבילם.

ציור סו: תל־אביב גולה.

«י״ג ניסן.

«תם ונשלם: אין כבר לא ועד העיר הכללי ולא ועד תל־אביב, לא בנק עברי ולא משרד ארצישראלי, לא בתי־כנסיות ולא בתי־חסד, — על הכל עלה הכורת. במקום כל המוסדות הצבוריים עומד ומשמש ועד־ההגירה, ותפקידו תפקיד חברא קדישא — לסתום את הגולל. עוד יום־יומים ויגלה גם הוא.

«בשמונה וחצי בבוקר נשמע קול ילדים ברַעם, קול שירה חלושה: גלתה הגימנסיה על כל תלמידיה־חניכיה, שהיא מפרנסת אותם, כי הוריהם נמצאים בחוץ־לארץ. כתשעים ילד וילדה עברו בשורה את רחוב הרצל והמנהל הד״ר מטמן והמחנך מר לֶדֶרֶר עמהם. לזכרון־יעקב, לשפיה, הם הולכים, וברגל הם הולכים, מהלך שני ימים. אחריהם — אורחת עגלות עם כל הכבודה: חפצים, צידה, מכשירי־למוד. כל אשר נמצא ברחוב נלוה אל הגולים ללוותם עד השער. לא היתה עין, אשר לא הורידה דמעות. בכה גם חַסַן, ראש משמר המשטרה אשר ליד השער. אך יצאו הגולים את השער התיצבו כלם בשורה ופניהם אל הגימנסיה אמם־מורתם. ,תחי ארץ־ישראל!׳ קרא אחד מהם; ,תחי יפו, תחי תל־אביב!׳ ענו כלם יחדו לעומתו — והלכו להם. עוד רגע אחד ואבק הכביש כסה עליהם.

«לא ישָׁכח המחזה הזה, ולא יסָלח העון הזה עד העולם!

«לא הרחק משורת גולי־הגימנסיה עמד צעיר אחד, לבוש מַדי אופיצר תורכי. אף הוא מתלמידי הגימנסיה. אשתקד נשלח יחד עם חבריו לקושטה, לבית־הספר הצבאי. שם למד, שם סבל, שם עבר שבעה מדורי גיהנום. עכשיו הוא אופיצר תורכי, עוד מעט וילך לשפוך את דמו בקרב. עיניו להטו, לא הוציא הגה מפיו, לא ברך את מוריו ואת חבריו, שניו חרקו וכלו כבשן־אש. בלבו קדחה מחשבה טמירה, קָדחה ובָשלה. והוא אחד מרבים, שמעשיו של ג׳מאל־פחה טפחו ורִבּוּ שנאה בלבם...

«ערב־פסח.

«בשכונת־התימנים שנתרוקנה כבר ארעו גנבות הלילה. ערבים פרצו את הדלתות, גם חתרו בקרקע הבתים וגנבו את אשר החביאו בעלי־הבתים. — — — הקומנדנט הבטיח היום, שתנתן רשות לתל־אביב להעמיד לה כחמשה־עשר שומרים יהודים תחת פקודת אחד־השוטרים, אבל בתנאי שהשומרים יגורו כאן בגפם, בלי נשיהם ובניהם. — — —

«את ספרי־התורה העבירו לפתח־תקוה. — — —

«מוצאי יום־טוב הראשון של פסח.

«הערבים ויתר בני־הנכר, שגם הם בכלל גזרה, אינם ממהרים ואינם נחפזים לקים את הפקודה. בדרך אחד הם יוצאים ובדרך אחר הם שבים. נתרוקנה יפו היהודית, ויפו הערבית כאלו על תלה יושבת. רוב החנויות של הערבים פתוחות, והערבים יושבים להם בבתי־הקהוה ומעשנים את נרגילותיהם במנוחה. והממשלה אינה פוגעת בהם ומניחה להם...

«י״ז ניסן.

«אני אחרון לגולים. הקרונות כבר נתקו ממקומם, ואני עוד הקיפותי בפעם האחרונה את ביתי, נגשתי אל דלתו ונשקתי את ספיו, וחרש התפללתי: ,השב ישראל לנויהם׳... דמעות חנקוני, ודומם ומשמים עליתי על העגלה»[1].— — —

«תל־אביב שָׁממה. כל הבתים סגורים. בכל הרחובות דממת־מות. דומה, כאלו מגפה עברה כסער במקום הזה וטאטאה במטאטא־השמד כל נפש חיה. רק אי־שם דופקים עדיין בתוך בתים סגורים לבבות חיים של צעירים מעטים, אשר התנדבו לשמור על תל־אביב. הדבר נעשה קצתו בסוד וקצתו בגלוי. הרשות מתנגדת עדיין לשמירה עברית מפורשת...[2]

---

1 כל הקטעים מתחלת סימן זה עד כאן כתובים על־פי מרדכי בן־הלל הכהן, «מלחמת־העמים» ג׳, 109—150; מכאן עד סוף הסימן — על־פי מ. סמילנסקי, «זכרונות» ג׳, רפז—רפח.

2 ספר לי מר סעדיה שושני:

דיזנגוף התנגד לכך, שתשאר קבוצה של צעירים בתל־אביב לשמור עליה, — בעקר, משום שחשש להם, פן יקרה אותם אסון. אבל הם עמדו על דעתם, וסוף־סוף הסכים לכך באופן רשמי הקומנדנט האדי־בק. ואלה שמות הצעירים: אולשנסקי, יצחק; אלדמע (איזנשטין), אברהם; אמיר (זָלנר); גוטמן, נחום; הוז, יצחק; לאנדס; נבון, חיים (צַיָר); פַּחטר, שלום; קוריצקי (ממונה על המטבח); שושני, יוסף; שושני, מנחם; שושני, סעדיה; שָׁמיון; שנידרמן (מגדל־ירקות). היו גם שני שוטרים ערבים: חסן־אומברדשי וסעדי־בק. איש־איש מהם קבל מאת קבוצת־הצעירים ארבע מג׳ידות לחודש, ובשכר זה הרשו הם על דעת עצמם לשלש צעירות שישארו גם הן בתל־אביב לשם שמירה. ואלו הן: אדלר, אלישבע; שושני, בָּלה; אשתו של קוריצקי. גם שנים, שברחו מן הצבא, התחבאו בתל־אביב, ואחד מהם — יוסף־חיים ברנר. — צרכי־אוכל היתה קבוצת־השומרים קונה ביפו.

«ועד־ההגירה נכנס כבר לישיבה לא בתל־אביב, כי־אם בפתח־תקוה. גם אנו, באי־כח המושבות, הולכים לשם. — — — ושוב אותם העסקנים, ופניהם נהפכו לירקון. אבל עוד כחם עמם. הזקן לֶב, שכבר הגיע לשבעים ויותר, עובד בכחות של עשרה צעירים. ודיזנגוף מפתח כל המרץ הצָבור בו. — — —

«בלילה אנו שבים מפתח־תקוה דרך יפו. הדרך עדיין מלאה עגלות נושאות חפציהם של הגולים. עמלים צעירי־הגליל, אשר באו הם ועגלותיהם להצלתם ולרוחתם של הגולים. — — — עגלתנו עוברת על תל־אביב. מתוך הרחובות החשכים והשוממים עולה עלינו דבר־מה איום. חורבן שמו». — — —

ציור סז; נחום גוטמן: «עיני ראוך, תל־אביב, בילדותך» («שממה היא מאין אדם»).

י.

יותר מתשעת אלפים איש־ישראל יצאו מיפו ומתל־אביב והלכו באשר הלכו. ופתח־תקוה, הגדולה שבמושבות, היא התחנה הראשונה: שם קנו להם תחלה חֶנְיָה אלפי גולים, אולי רוב כל הגולים, ומשם נפוצו למקומות אחרים. נפוצו – לא מרצון, כי־אם מאונס. עוד לא שבה נפשם למנוחה כל־שהיא, עוד שבורה ופרוקה כל עצמותם מן התלאה, אשר מצאה אותם מתגרת ידו של ג׳מאל, וכבר נגזרה עליהם גלות חדשה. הוצאה מנרתיקה הפקודה, שדינה של פתח־תקוה כדינה של יפו, והרשות דרשה בכל תוקף שגם

היא, פתח־תקוה גופה, תסע ותגלה, ועמה, כמובן, כל גולי־יפו החונים בה. אבל כבר נאמר לעיל, שהיתה הוראה להשאיר בכפריהם עד אחרי הקציר את הפלחים, ובכלל זה גם את הכורמים והפרדסנים, והוראה זו הצילה את פתח־תקוה (כשם שהצילה גם שאר מושבות הדרום): לאחר שהקאימקם קבל מה שקבל נעשתה פתח־תקוה - על כל פועליה, אומניה, עגלוניה וחנוניה — מושבה שֶׁכֻּלָּה פלחים. ובכחה של אותה הוראה ואותה סגולה של «המתקת־הדינים» נצלו גם רבים מגולי יפו—העשירים והאמידים שבהם—מגלות שניה: אף הם נעשו «פלחים». העניים והאביונים, שלא היה בידם «להמתיק את הדינים», הוצרכו לקבל עליהם עול גלות שנית ולנדוד הלאה.

ציור סח; תל־אביב בגולה (בכפר־סבא).

ועוד תחנה אחת - שניה לפתח־תקוה: כפר־סבא. מושבה קטנה ועניה בימים ההם. «לא בתים, לא מים ולא לחם». אבל קרובה היא לדרום, אשר משם תצפה כל עין לגאולה, ואף לא חלה עליה גזרת הגרוש, ורבים מן הגולים - רֻבָּם מדלת־העם—קנו להם חניה כאן. ומאין במושבה בתים דַּי דַּיֵּר אותם, הוצרכו הגולים להתקין להם אהלים וסֻכות מענפי אקליפטוסים, המצויים הרבה ביערות הצעירים, הסמוכים למושבה. ומנחם קליונר, הכרוניסטון של «ימי כפר־סבא», מוסיף בתוגה חרישית: «ברצון או שלא ברצון הרשו לנו בני המושבה לקחת את הענפים האלה, ובלבד שלא יַעֲקרו עצים שלמים». אף תקנו להם הגולים ליד אהליהם וסכותיהם תנורי־טיט לבשול, וגם תנורים גדולים לאפית־לחם.

ואחרי פתח־תקוה וכפר־סבא — מושבות הדרום, מושבות שמרון, מושבות הגליל התחתון ומושבות הגליל העליון; ירושלים, חיפה, טבריה, צפת וגם דמשק. לכל מקום נפזרו גולי יפו ותל־אביב. אפילו לקלקליה הערבית הִתְעו אותם רגליהם.

ואביה של תל־אביב בביתה נעשה אביה גם בגלותה. «יצאתי לראות את אחַי במקומות־פזוריהם», – כותב דיזנגוף. – «הלכתי לנוע על תפוצות־הגולה באשר הן.– – – רבות שבעה לה נפשי דאגה וצער בראותי את גודל המצוקה והעוני. ים של צרה, ועזרתנו–טפה... הגולים הללו ומשפחותיהם–כל אחד בעל בעמו ובמקומו היה, ואיש־איש במשלח־ידו התפרנס בכבוד, וכעת גם האמידים שבהם, לאחר שנעקרו ממקומם – מצפים למתת־לחם. משפחות משפחות בערב־רב מתגוללות בחוץ, בשמש הלוהטת, בלי מחסה לראשם.– – – והילדים והילדות משוש עינינו–פרועים לשמצה וללכלוך.– – – וכמה חולי טיפוס וקודחי־קדחת במחנה–ועזרה רפואית אין»...

ציור סט; דיזנגוף «ריש־גלותא».

אבל כבר דאג הקדוש ברוך־הוא לבניו, שתהא לכל־הפחות קצת רפואה למכתם. דבר־הגרוש נודע בחוץ־לארץ והטיל רעש. המעשה, אשר עשה ג׳מאל בארץ־ישראל, הוסיף כתם שחור לשמה של תורכיה, שכבר נכתם על־ידי המעשה, אשר עשתה בארמניה. ורע המעשה גם על גרמניה: די לה בעוונותיה וחטאיה שלה, ולא לרצון הוא לה, כי ידבק בה מאום גם מן החטא שחטאה בעלת־בריתה. אף גם זאת: מרוב המפלות, אשר נחל ג׳מאל, ומרוב הדם, אשר שפך בערב, נָד כסאו תחתיו, וכדרך כל העריצים היתה ראשית דאגתו לו לעצמו. קצורו של דבר: ג׳מאל הוצרך לרחוץ קצת את ידיו המסואבות. נמלך והזמין אליו עסקני הישוב היהודי, ובפיו־הַשָּׁוְא מצא דברים רכים אליהם, לאמר:

«העתונות של ממלכת־ההסכם מְנַוֶּלֶת את שמה של תורכיה. עלי היא מספרת, שתליתי יהודים בתל־אביב, שֶׁחַיָּלַי הכו זקנים ונשים בשעת האיבאקואציה, וכיוצא בזה. ואתם הלא יודעים, שכל זה שקר. כלום בכונה רעה הוצאתיכם מעירכם? אנו עומדים במלחמה נוראה ואכזריה מאד, והגרוש היה הכרח־השעה לטובתכם. לפיכך מבקש אני, שתשלחו טלגרמות למוסדותיכם וידידיכם בחוץ לארץ להכחיש את הדברים. ואם יש בפיכם בקשה אלי להקל מצב גוליכם–הנני לפקודתכם».

שוב התחיל משחקו המפואר של ג׳מאל. ואולם דיזנגוף השתמש במבוכה, שנמצא בה העריץ באותה שעה, והחזיר לו:

«אם אמנם יש הגזמות בעתונים, הרי העובדות כשהן לעצמן נוראות באמת. לערביאים שגלו מיפו הותרה הישיבה בפרדסים ובכפרים הסמוכים, ואת היהודים הגלו אפילו מפתח־תקוה וראשון־לציון. זקנים וילדים מתים כזבובים בסתו. אנשים ונשים וטף מתגוללים

תחת כפת־השמים בלי מזון, בלי רפוי, באפס מעשה ובאין עבודה למחיה. אם הכחשות אתה דורש מאתנו — נשלח אותן. אבל מה יועילו דברים בעלמא? עובדות ומעשים צריכים להכחיש את הידיעות הקודמות. קמח וחטה לרעבים, דירות־ארעי למחוסרי־מחסה, בתים לחולים ובתי־ספר לילדים, – אלה יכולים וצריכים להיות הכחשה נאה ונאמנה למסופר בעתונים». —

ובאותו מעמד נצטוה דיזנגוף לסדר ועד־הגירה חדש, אשר ידאג לכל הגולים בכל מקומות־פזוריהם. אף הובטחה לו תמיכה ממונית לעבודה זו. ודיזנגוף קבל עליו את העבודה, וכשנה שלמה נשא את עולה. סדר את הועד החדש[1], והוא עצמו יותר משהיה עם חברי־הועד היה עם תפוצות־הגולה בכל מקום שהם. חדשים שלמים לא פקד את ביתו, ולא ידע מנוחה לא ביום ולא בלילה, כי עליו ירד כל המשא הגדול של אלפי גולים וסורים, רעבים וצמאים, חולים ומדוכאים. «ריש־גלותא» קוֹרָא לו בימים ההם, ושם זה נאה היה לו.

על עניותם וסבלם של הגולים, מספרות שתי אפיזודות, שרשם מרדכי בן־הלל הכהן ביומנו לזכרון:

בסניף ועד־הגירה החיפאי נתעוררה שאלה: מה לעשות לגולים הרבים, שיחפים הם וגם ערומים למחצה? כספיו של הועד מצערים, ומחירי הארג עצומים. לְסַפֵּק את שני הצרכים כאחת — גם להלביש וגם להנעיל את הגולים, — אי־אפשר בשום אופן. ובכן, חָמרה השאלה: מה נדחה מפני מה—מכנסים מפני נעלים, או נעלים מפני מכנסים? היו כמה פנים לכאן וכמה פנים לכאן, ולסוף נצחו המכנסים. מפני כבוד הבריות...

בשאלה קשה התחבט גם הסניף הטברוני של ועד־ההגירה. מספר המתים בקרב הגולים הלך וגדל, ומחירי הבד לתכריכים הלכו ועצמו. ושוב חָמרה שאלה: מה עדיף— כתונת לילד, או תכריכים למת? ודומני, שנצחו התכריכים. מפני כבוד המתים...

בראשית המשחק החדש קצב ג׳מאל לצרכי העבודה, אשר הטיל על דיזנגוף, שלשה אלפים לירה לחודש. אף פתח את ידו ונתן לו לדיזנגוף בבת־אחת: ששת אלפים לירה לשני חדשים, ושבעה אלפים וחמש מאות לירה לבנין דירות בכפר־סבא. אבל לא רבו הימים והמשחק אֻבַּד חִנּוֹ בעיניו, והוא חזר וקפץ את ידו. ומכאן ואילך היו עיניו של דיזנגוף ושל כל סניפי ועד־ההגירה נשואות כמעט רק לד״ר רופין. כבר שמענו, שג׳מאל הגלה גם אותו מן הארץ, והוא, רופין, יצא לקושטה. ולא ג׳מאל הגלה אותו, כי האלהים. בשבתו בקושטה מצא רופין דרכים אל עסקני היהדות ומוסדותיה מחוץ לתורכיה, ומזמן לזמן המציא עזרה לארץ בצר לה מאד. אלמלא עזרה זו, לא היה יכול דיזנגוף עמוד בעבודה, אשר רבצה עליו, ומי יודע אם גם מחנות הגולים יכלו לעמוד בְּעָנְיָן ובסבלן.

כבֵדה עד לבלי נשוא היתה העבודה, אשר חלקה השעה הרעה ההיא לאביה של תל־אביב — לדיזנגוף: בים של צרה ואסון עברה דרכו. ועוד יותר כבד עליו משא עולו של ג׳מאל. «בתוככי תל־אביב שלך אתלה אותך»,—הבטחה נעימה זו קשקשה לא אחת

[1] ואלה היו חבריו של הועד החדש המרכזי: הרב אבולעפיה (החכם־באשי הטברוני), ד״ר מ. אורבך, שמואל אשכנזי (גזבר), דיזנגוף (יושב־ראש), הרב הורביץ (ראש אגודת־ישראל הגרמנית, שנמצא בארץ), בצלאל יפה (מזכיר), אברהם לֶב (גזבר), הרב בן־ציון עוזיאל (החכם־באשי היפואי), חיים מרגלית־קלווריסקי ושמעון רוקח.

בפיו של איש־הדמים, ולא לעתים רחוקות היתה ידו מוכנה ומזומנה לקַיֵם מוצא־שפתיו. «כשהייתי מושל קושטה, ואני אז רק ג׳מאל־בֵּי», — אמר פעם אחת לדיזנגוף, — «נמצאו בעיר־הבירה אנשים, שקשרו קשר, ומיד תליתי קצתם, ותשקוט העיר. מאז חרד כל איש לשמי, וכל אֵם, אשר מרד בה יַלְדָהּ, קראה אליו: ,שכב והתכסה, כי ג׳מאל־בי הולך׳... אשר עשינו לארמנים אתה יודע, ואשר אני עשיתי לסוריה לגדוליה הלא שמעת. ובכן, השמר לנפשך מאד»...

והגיעה שעת אימה חשכה, כשכל הישוב היהודי הארצישראלי נתחיב כליה בעיני ג׳מאל והדומים לו, כי נתגלה הרגול הזכרוני־העתליתי. הם, אנשי־הרגול, הערו את נפשם למות וליסורים קשים ממות, ובצרור חייה של האומה צרורה נשמתם. ואולם, כל הישוב היהודי נמצא אותה שעה בסכנה גדולה. התחילו גרושים חדשים, וההתעללות מצד הרשות הגיעה עד למִדה, שגם כאן לא ידעו דוגמתה. אסרו סתם אנשים, אסרו גם אנשי־שם ועסקנים ידועים. העלילו עלילות־שוא, ואנשים, שלא היה בהם שמץ חטא ועון, נשלחו כאסירים לדמשק, על־מנת לדון אותם בכל חומר־הדין. אנשים, שלויאליותם לא היתה פגומה אף במשהו, הָכלאו בבור, ושבועות שלמים היו צפויים לכל דבר רע. אפילו לפסק־הדין הקצר, שהיה שגור כל־כך בפיו של ג׳מאל: «לתלות»! —

ופחת־ירושלים, הוא המושל החדש עזת־פחה, בא לרמלה, ועל־פי פקודתו נתאספו במסגד כל מוכתרי העיר והסביבה — מן הכפרים של הערבים, מן המַחֲנִים של הבֶּדוים וגם מן המושבות של היהודים, והוא נאם לפניהם נאום שנאה ומלא רעל־שסוי. ואלה היו דבריו בערך, כפי שרשם אותם משה סמילנסקי באותו מעמד:

«היהודים, פליטי הפרעות ברוסיה, מצאו להם מעון ומחסה בקרבכם. זה ארבעים שנה הם יושבים פה, ועכשיו מכרו אותנו לאויב. הם רִמו אתכם כל הימים, קנו מאתכם את תוצרתכם ונתנו לכם עבודה — כוס לימונדה מתוקה השקו אתכם, ובה מזגו לכם רעל. בור כרו לרגליכם ויחפרוהו להפילכם בו. ואתם ישַנים שנת־מות ועיניכם עצומות מראות את הסכנה, המרחפת על ראשיכם. כבוד־נשיכם וחיי־ילדיכם נתונים בסכנה, ואתם מחשים. הם מתחפשים בבגדי בֶדוים, מתהלכים חֶרש בין אהליכם ומוליכים אתכם שולל. ואתם, יושבי־האהלים, ארורים אתם, כי נתתם ידיכם להם»...

בלשון כזו לא דבר מעולם אפילו גוברנטור רשע רוסי. והימים ימי מלחמה, והאויר כֻּלו מלא דֶלק, והלבבות סוערים והקיבות ריקות, ואלה ואלה מבקשים להניח את זעמם במי־שהוא; די היה זיק־אש אחד להבעיר בעֵרה נוראה. ולכך התכַּוֵן, כנראה, הפחה־הדרשן. ארמניה חדשה אוֹתה נפשו. «אלו נאמרו הדברים לקורדים או לתורכים»,—רשם לפניו סמילנסקי, ששמע את הנאום באזניו,—«היו מביאים לידי פרעות. אבל הערבים מעונים גם הם תחת יד הנוגש, ועוינים את הרשות כמונו»...

ובו בזמן בערך ישב דיזנגוף כעל גבי גחלים בדמשק ובכליון־עינים צפה לשובו של ג׳מאל־פחה מקושטה, אשר הלך שמה אחרי עשותו זמן־מה בברלין ואחרי נסותו לחזק את כסאו, שֶׁנָּד תחתיו. לסוף בא. מיד בקש דיזנגוף רשות לראות את פניו, והוא סרב. חזר דיזנגוף ובקש שנית, והוא סרב שוב. בשלישית אמר דיזנגוף לַשָּׁלִיש של ג׳מאל:

«אנא, יגיד־נא להוד־מעלתו, כי דבר תכוף בפי אליו על אודות הָרגוּל. ואל־נא סרב לקבל את בא־כחם של היהודים בשעה שבכל ערי־הארץ וכפריה מתעללים ביהודים ומעלילים עליהם עלילות־שוא».

לדברים אלו לא יכול גם ג׳מאל העריץ לאטום אזניו, והפעם לא סרב עוד לקבל את האיש, אשר בא לדבר אליו בשמו של כל הישוב היהודי. וכשראה את דיזנגוף נכנס אצלו, נתר ממקומו נשוך עברה וזעם,—ואולי עוד יותר נשוך יאוש ואין־אונים,—ובקול־נהם קדמו:

«מה יש בפיך אלי על הרגול? מי יגידני, אם לא אהרנסון שני הוא האיש, העומד לפני? הלא כל היהודים...

אותו רגע,—מספר דיזנגוף,—אבדה לו הכרת המקום, אשר הוא עומד, וגם הכרת האיש הדובר בו, והחזיר לג׳מאל את התשובה הראויה לו, אף דרש מאתו, כי יתן להכנס לבריל וקַלווריסקי, פקידי יק״א, שחכו בחדר הסמוך. וכשהם נכנסו, ירד גם על קלווריסקי נהמו של העריץ:

«אתה האיש, המודיע לפאריס את כל הנעשה פה! על כן דע לך, אם יוָדע בעתונות האירופאית דבר על חקירת אנשי־הרגול ועל מה שהשלטונות עושים ביהודים — תִּתָּלה אתה בראש־פינה שלכם»...

אבל כבר תש כחו של ג׳מאל לתלות. בעתונות האירופאית, וביחוד באנגלית, כבר נדונה בעת ההיא שאלת ארץ־ישראל, ולא במובן האסטרטגי, אלא בעקר וראשונה במובן המדיני־הלאומי. כשם שבעתונות הגדולה השתגרו אז המושגים «מדינת־הצָכים» ו«מדינת־הפולנים», כך התחיל משתגר בה גם המושג «מדינת־היהודים». משאם־ומתנם של ראשי הציונות עם הממשלה האנגלית — ולא עם האנגלית בלבד — יצא מגדר סוד כמוס; הצהרת באלפור נמצאה אז בדרך שבין דבור שבעל־פה, שהיום הוא נאמר ולמחר הוא נשכח ונמחק, לבין דבור שבכתב, אשר לא ישָׁכח ולא יִמָּחק עולמית, ולארץ־ישראל גופה כבר הגיעו קטעי ידיעות ובשורות טובות על «נחמה גדולה». גרמניה עצמה כבר נסתה גם היא דבר אל הציונים, — וידיו של ג׳מאל היו כבולות, ולא יכול למלא נפשו, הצמאה לדם ורעבה לתליות. וכבר נחתך גם גורלו. עוד מעט ויַעלמו עקבותיו בארץ: ילך לקושטה ומשם לא ישוב, ואת מקומו כאן יקחו המפקדים הגרמנים, אשר בזו לו תמיד בלבם — פעמים גם בשפתם — ומאתם היה הדבר להפילו.

והחזית התורכית בדרומה של ארץ־ישראל נזדעזעה ונשברה. «הצבא התורכי הוכה מכה נצחת. לא הועיל לו ביום־שברו גם פאלקנהים המפקד הגרמני בכבודו ובעצמו. הצבא נָס בשבעה דרכים. בלי סדר ובלי משמעת. רעב, רצוץ, ערום ופרוע. כל הדרכים מלאו פגרי אדם ובהמה, עגלות, אבטומובילים ותותחים. זרם הַנָּסִים לא פסק לנהור צפונה יומם ולילה»...

י״ט חשוון תרע״ח (ד׳ נובמבר 1917), יוֹמַיִם אחרי מתן הצהרת באלפור, נפלה באר־שבע. כ״ח חשוון (י״ג נובמבר) נכנסו הפרשים האוסטרליים של צבא בריטניה למושבות הדרומיות של יהודה. א׳ כסלו (ט״ז נובמבר) נכבשה יפו. ד׳ כסלו (י״ט נובמבר) נראו שבי־הגולה הראשונים בחוצות תל־אביב.

יא.

אין אנו יודעים, אימתי היתה לועד תל־אביב ישיבה אחרונה לפני הגרוש: כיון שנודעה גזרת הגרוש, מיד התחילו גונזים את ספרי־האחוזה וספרי־הפרוטוקולים ובכלל כל מה שהיה לו ערך של דוקומנט, ומשום־כך אין פרוטוקולים לישיבות האחרונות. הפרוטוקול האחרון, הרשום בספר, הוא מי״ט אדר תרע״ז[1]. כעבור שמונה חדשים וחצי — ה׳ כסלו תרע״ח — היתה לו לועד ישיבה ראשונה אחרי כבוש יפו ותל־אביב בידי הבריטים. בעצם «היום הראשון לשיבת גלות תל־אביב», כפי שקורא לו הפרוטוקול[2], היתה אותה ישיבה. השתתפו בה: שנים מחברי הועד, מראשוני השבים — דוד איזמוז׳יק ובצלאל יפה, שנים אחרים מבין השבים הראשונים—יחזקאל דַנִין ומרדכי בן־הלל הכהן, ואחד שלא עזב את תל־אביב כל־עקר — סעדיה שושני, ראש קבוצת הצעירים, ששמרו על תל־אביב כל ימי הגרוש[3]. ישיבה קצרה היתה זו ותקנה חשובה תקנה: כל השכנים שָבים לדירותיהם הקודמות, ואין רשות בידי בעלי־הבתים לעכב; נפל סכסוך בין בעל־בית ושכנו בדבר שכר־הדירה דן ומפשר ביניהם משפט־השלום מיסודו של המשרד הארצישראלי.

בימים הראשונים ל«שיבת גלות תל־אביב» הוצרך הועד להכנס לישיבה כמעט יום־יום, פעמים גם פעמַים ביום. בישיבתו השניה — ו׳ כסלו — כבר השתתפו עוד שנים מחבריו — יהודה־ליב גליקמן ואברהם לֶב[4]. לישיבה של ט״ז כסלו בא גם אליהו ברלין[5], ולאחר חודש — ט״ו טבת — גם א. גוטמן (ש. בן־ציון)[6].

במשך כמה חדשים היתה הַשִיבה מועטת מאד. שמענו, שמיפו ותל־אביב גלו יותר מתשעת אלפים נפש, ועד שנכבשה פתח־תקוה שבו רק כחמש מאות איש. יכלו לשוב רק הגולים המעטים, לפי הערך, שעשו כל ימי־הגרוש במושבות הדרומיות של יהודה. שבו גם משפחות אחדות, שהספיקו לצאת מפתח־תקוה כשהיא נכבשה בידי הבריטים כבוש ארעי שנים־שלשה ימים אחרי כבוש יפו. «עברנו דרך שורותיו של הצבא הכובש»—מספר איזמוז׳יק, שגם הוא הספיק לצאת אז מפתח־תקוה, וכפי שראינו, היה הוא אחד מן הראשונים, ששבו לתל־אביב. — «התותחים של התורכים רעמו עדיין בעבר הירקון, וכשעברנו בהר ראינו את עשן־הפצצות מִתַמר בבקעה, לצד צפון». וכמעט בו־ביום הוכרחו הבריטים לסגת מפתח־תקוה, והיא חזרה לרשותם של התורכים עוד לחודש שלם. וכשחזרו הבריטים וכבשוה ז׳ טבת תרע״ח (כ״ב דצמבר 1917) התחילו גולי יפו ותל־אביב שבים גם משם לנויהם. ואולם, רוב הגולים, שנמצאו בכפר־סבא, בשומרון ובגליל — כששת אלפים נפש! — שהו בגלותם ונשאו כל יסוריה עוד ימים רבים.

במתי־מעט ובקשיים לא־מעטים הוצרכה תל־אביב לְחַדֵש סדר־חייה. התותחים לא נאלמו עדיין, והאוירונים עוד לא אספו כנפיהם. לא עברו שבעה ימי־שִיבָה, ופתאום

---

1 פרוט׳ תל־אביב ד׳, 59.

2 שם, שם, 66.

3 עי׳ לעיל עמ׳ 238.

4 פרוט׳ תל־אביב ד׳, 67.

5 שם, שם, 70.

6 שם, שם, 78.

עלו אוירונים גרמניים על שמי יפו ותל־אביב, הברידו פצצות על הנמל ועל העיר וגם הרגו שלשה מישראל. נמצאו הרוגים ופצועים גם בקרב הערבים. וחרדו כל הלבבות חרדה גדולה: מי יודע מה יַלד יום? אין אחריות למלחמה, והמלחמה עדיין לא חדלה. אדרבה, מיום ליום מתחזקת הַוַדָאוּת, שעוד נכונה לה לארץ זו מלחמה לא־מעטה ולא־קלה. הגרמנים בצפון כאשר המה, ושמועות באות משם, שהם מתברכים בלבם לחזור ולהוציא מידי הבריטים גם מה שכבר כבשו, כל־שכן שלא יתנום להוסיף כבוש. והבריטי קר־מזג ודל־מלים הוא, ומפיו אין להציל דבר ברור, ובכלל אין לדעת, מה פרושו של אדם זה ומה צפון לו בלבו.

חכו לו לאדם הבריטי, קִוו לו, ובימים האחרונים כלו העינים והלבבות מִיַחֵל לו: השמועות הטובות על «המכתב», שיָצא או שיַצא מאתו בנוסח כורש, הלכו לפניו. והשמועות נתאמתו, ולו נועדו כל הברכה וכל החבה, שהאדם היהודי שומר בלבו זה אלפים שנה למי שיבוא ויתן יד לגאולתו הלאומית. והנה הוא בא — ונראָה מוקשה מאד. אולי אין לאמר, שהכזיב את התוחלת, אבל ודאי אין לאמר, שֶאֵמֵת אותה. יש אשר היו לו פנים מסבירות של ידיד. «האוסטרליים והניו־זלנדיים ספרו לבני־ההמון, שלמענו, לשֵם גאולת ארץ־ישראל, נספחו אל הצבא הנלחם». — — — «הַשְטַב עבר לתל־אביב, רוב הקצינים עברו גם הם הנה, — — — ולכל טקס ולכל חגיגה שסדרו היו מזמינים את הועד, אף היו שולחים לו הרבה כרטיסים בשביל התושבים». ביחוד נודעה הרבה ידידות מאת הגנרל הִיל, מפקד הדיביזיה החמשים ושתים, היא הדיביזיה שכבשה את יפו ותל־אביב. «בפסח הוצג על־פיו מחזה בסינמה, ומקהלת משחקים מבין האופיצרים האנגלים בדחה במשך שעתים את קהלנו ביום־חגנו. — — — גם קטעי פסוקים ושירים עבריים למדו החיָלים והאופיצרים הבריטים מפי הילדים ברחוב, ומה רבה צהלת הקהל לשמוע אופיצר נכרי שר מעל הבימה ‚פה בארץ' ושירים אחרים, השגורים בבתי־הספר שלנו». — — — אבל בה במדה יש אשר היו לו לאדם הבריטי הַמְיָחֵל פנים זעומות, בכל־אופן לא פנים של ידיד. «איזה זרם קר קלח בקרב חוגים ידועים של השלטונות הצבאיים לא לטובתנו, לא לזכות היהודים, — זרם מתנגד לכל התקוות הגדולות, ששלטו אז בעולמנו». ולא רק בקרב חוגים ידועים של השלטונות הצבאיים, גם בקרב חוגים ידועים של השלטונות האזרחיים קלח «זרם זר» זה. תיכף עם התחלת השִיבה הלכו עסקני תל־אביב אל הקולונל פַּארקר, שנתמנה מושל אזרחי, לקדם את פניו בברכה. באותו מעמד דברו עמו גם על עניניו וצרכיו של הצבור היהודי, וכשיצאו מעמו רשם הכרוניסטון של אותם הימים, מרדכי בן־הלל הכהן, ביומנו: «אם הלה יהיה מושלנו האזרחי, צפויה לנו מלחמה קשה. הוא ספר לנו על ידיעתו את הלשון הערבית,—וכנראה בזכות זו בחרה בו הממשלה האנגלית להיות מושל בארץ, — והוא יַט אהבה לערבים; לנו ולשאיפותינו שלנו יתנגד». ולא יחידי בשלטונות האזרחיים היה פארקר, שמתחת לשונו נבע «הזרם הזר», אף לא הוא היה המקור, — גדולים וחשובים הימנו היו מקורו של אותו זרם. הללו, משום שמלכתחלה לא יכלו לעכל את ההצהרה של באלפור, אם מפרכוסי־סרובים דתיים ואם מנמוקים פוליטיים, וככל אשר היה בידם הם למעט את דמותה ולבטל את ערכה מעטו ובטלו. והללו, משום שבדרך כלל עובד העובדות המוחשיות הוא האדם הבריטי, ואין לו אלא מה שעיניו רואות. וכשהוא נעשה שליט בארץ וראה

לפניו צבור יהודי מועט לגבי צבור אחר גדול, לא יכול להבין, מה פתחון־פה יש לו לצבור מועט זה, ולמה ועל מה נִתַּן לו פתחון־פה. תמוהים – לכל־הפחות תמוהים – נראו לו רצונותיו ושאיפותיו של קומץ־האנשים, ובמדת הטקט שלו היה הדבר תלוי, אם להגות את התמיהה בינו לבין עצמו ובינו לבין חבריו בלבד, או להשמיעה בפרוש גם לצבור היהודי גופו. אותו פארקר לא ראה, כפי הנראה, צורך לנהוג חומר בטקט, וכשבאו אליו עסקני תל־אביב והביאו לו את ברכתם, ובדברם אתו על צרכי הצבור היהודי הביעו את רצונם, שהממשלה החדשה תפרסם את הודעותיה גם עברית, לא נמנע להשיב כך: «דרכה של ממשלה כובשת לדבר אל התושבים בלשון המובנת לרֻבָּם, ואם יִמָּצא, למשל, אדם חבשי במצרים הן לא יפרסמו בשבילו את ההודעה לחוד, אלא יפרסמון בשפת־הארץ, ועליו להבינה». כלומר: שפת־הארץ היא הערבית, ו«הכמות המבוטלת» – הצבור היהודי – חיָבת להבין אותה.

ואין לכחד: דלה היתה באותה שעה עמידתו של הצבור היהודי, כי מנה מספר נפשותיו בשטח הנכבש רק לאלפים, ולא לרבבות. אבל אם דלה היתה עמידתו, לא ריקה היתה. ראשית, משום שרבבות – ולו רק רבבות מעטות – היו מספר נפשותיו בשטח שעדיין לא נכבש. ושנית, – וזה עקר, – משום שהוא ראה – ובדין ראה – את עצמו שלוחו ובא־כחו של העם היהודי כלו, המונה מספר נפשותיו למיליונים ולא־מעטים. וטבעי הדבר, ש«המכתב בנוסח כורש» פִּתַּח מיד בצבור מועט זה רצון חזק לא רק לתקונים כלכליים, כי אם עוד הרבה יותר – לזכיות לאומיות, וגם פָּתח את פיו לבקש – פרוש: לדרוש – זכיותיו אלה. ערב שיבה לתל־אביב כבר החליטו גוליה בפתח־תקוה, ש«מן הרגע הראשון עליהם להַראות את פני האדונים החדשים כבני העם העברי, אמוני התרבות העברית, אשר להם לשון לאומית שלהם ומוסדות צבוריים ובתי־ספר ועתונות שלהם». ועוד הוחלט אז בפתח־תקוה, שתיכף אחרי הכבוש יש לכנס אספה של באי־כח הישוב היהודי, «למען יכיר וידע השלטון החדש את ישותנו המוחשית, ובעקר – את ישותנו הלאומית». הצבור המועט הרגיש, שבעמידתו הדלה התאחדותו הפנימית היא צרכו החיוני ביותר. ועכשיו, כשהלכו עסקני תל־אביב לפארקר לברכו, בקשו מאתו רשיון לכנס את האספה. תחלה סרב ואמר: «מוקדם הדבר מאד; מוטב, שתחכו עד שחזית־המלחמה תרחק קצת מכאן». לסוף הסכים, ולאחר שנכבשה ירושלים (ערב־חנוכה תרע״ח־ט׳ דצמבר 1917) וגם פתח־תקוה נכבשה כבוש אחרון, נִתַּן הרשיון, והאספה התכנסה בתל־אביב בי״ח ובי״ט בטבת תרע״ח. השתתפו בה שלשה־עשר צירים של מוסדות והסתדריות שונים, כגון ועד תל־אביב, ועד העיר יפו, יק״א, המשרד הארצישראלי, הסתדרות המורים, הפועל הצעיר, פועלי־ציון, השומר וכו׳, וחמשה־עשר צירים של מושבות־יהודה[1]. וכך נזרע בתל־אביב הזרע הראשון, שהוליד אחר־כך את אספת־הנבחרים ואת הועד הלאומי ואת כנסת־ישראל.

כעבור שלשה חדשים נזרע בתל־אביב גם הזרע הראשון, שהוליד אחר־כך את ההנהלה הציונית ואת ההנהלה של הסוכנות היהודית בירושלים.

---

[1] אם מחמת סרוב בכונה, או רק על־פי מקרה לא השתתפה ירושלים באספה – לא הוברר לי. – יושב־הראש של האספה היה הד״ר יעקב טוהן, שלאחר צאתו של הד״ר רופין מן הארץ מלא הוא את מקומו במשרד הארצישראלי.

בעשרים ושנים בניסן תרע״ח (ד׳ אפריל 1918) באה מלונדון לתל־אביב–ברצונה ובחסותה של הממשלה האנגלית — «הקומיסיה הציונית»: ד״ר חיים וויצמן (נשיא הקומיסיה), אהרן אהרנסון, ד״ר דוד אידר (מטעם הסתדרות הטריטוריאליסטים), יוסף כהן (=כֹּהֵן), פרופ׳ סילוֶן לוי (מטעם יק״א ו«אליאנס»), וו. מאיר (מוואשינגטון), אריה סימון, בארון ג׳מס (בנו של אדמונד) רוטשילד וישראל שיף. נצטרף אליהם גם המאיור וו. אורמסבי־גור (חבר הפרלמנט האנגלי), שבא קודם[1]. וכאן, בתל־אביב, התחילה עבודתה של הקומיסיה, כאן היה משרדה הראשון (בדירתו של המנוח אברהם לודוויפול), כאן עבדה כמה חדשים וכאן חל גם גלגולה הראשון — מ«קומיסיה ציונית» ל«ועד־הצירים». מתל־אביב עבר ועד־הצירים לירושלים ושם, אחרי כמה שנויים בתרכבתו, העמיד מקרבו את ההנהלה הציונית, ובגלגול אחרון — את ההנהלה של הסוכנות היהודית.

ערב שיבה הוחלט בפתח־תקוה גם ליסד עתון עברי ולקרוא לו «ארץ ישראל», ובאותה שעה שוות היו כל הדעות, שתל־אביב, השכונה היהודית המודרנית, היא מקומו הטבעי של העתון. עם כבוש ירושלים, כשהוברר שגם השלטון החדש רואה בה את עיר־הבירה והיא תהיה מרכז לו, הוחלט, «שהעתון הרשמי של עם־ישראל בארץ־ישראל» צריך לצאת בירושלים. ואולם השם «ארץ־ישראל» לא לרצון היה לממשלה, ובכלל סרבה ליתן רשיון להוציא את העתון, שעלה במחשבה, והיא עצמה יסדה שבועון בשם «The Palestine News» עם מהדורה עברית לו בשם «חדשות מהארץ». חמשת הנומרים הראשונים של המהדורה העברית יצאו בירושלים, ומן הנומר הששי (ו׳ סיון תרע״ח — י״ז מאי 1918) ואילך — בקאהירו. ועוד יעברו שנים לא־מעטות עד שתל־אביב תַעשה מה שעמדה להיות תיכף אחרי הכבוש — מרכזה של העתונות העברית בארץ.

יב.

ועד תל־אביב, האחרון שלפני המלחמה, נבחר לשנתים, — אולי לשלש שנים[2], — וכבר שמש יותר מארבע שנים: מכסלו תרע״ד עד אחרי שיבת הגולים מפתח־תקוה. והתחילה תסיסה בצבור — לבחור ועד חדש. היו מי שהתנגדו לכך: המלחמה עדיין לא נגמרה, הסכנה עוד לא עברה, לא שבו עדיין מגלותם הגולים, הנמצאים בשטח שלא נכבש, לא שב עדיין מגלותו גם דיזנגוף, ראשה ונשיאה של תל־אביב; לא עת בחירות היא, אפוא, עתה. אבל אין הגיון ואין דעה צלולה נגד תאות־בחירות, וכל הטענות והנמוקים של מתנגדי הבחירות החדשות נִפצו אל רצונם הפשוט של מבקשי הבחירות החדשות, — והם נצחו.

הוחלטה אספה של בחירות, וכנהוג, התחילה תעמולה של בחירות. הדעות נחלקו: הללו דרשו, שתהא זכות־בחירה לכל מי שיושב בתל־אביב, בין ששלם מס 1% משכר־הדירה, ובין שלא שלם, והללו עמדו על דעתם, שמי שלא שלם את המס אין לו זכות־בחירה.— והועד פסק הלכה כאחרונים[3]. הללו דרשו, שיִבָּחֵר ועד חדש לגמרי, והללו דרשו, שלפי המנהג שהיה נהוג עד עתה, יִבָּחרו לועד הנכנס לפחות שלשה מחברי הועד היוצא,—

[1] «חדשות מהארץ» נו׳ ב׳, עמ׳ 6.

[2] עי׳ לעיל עמ׳ 202, הערה 1.

[3] פרוט׳ תל־אביב ד׳ 92, 96.

ובפרט זה הגיע הדבר לידי כך, שהיתה אספה של בחירות ולא בחרה, כפי הנראה, אלא שנים מבין הקודמים, ואחרי הרבה וכוחים נגמר דינה, שהיא פסולה, וְצָרַך הועד לקרוא אספה אחרת במקומה[1]. — התעצמה הפעם בתעמולה של בחירות גם האשה התל־אביבית. להלכה לא הבדילה החוקה של תל־אביב בין זכיותיו של האיש וזכיותיה של האשה, ובפרוש נאמר: «כל איש וכל אשה נהנה מכל הזכיות ונושא את כל החובות»[2]. למעשה לא כבשה לה האשה התל־אביבית עד עתה את הזכות הפאסיבית בבחירות לועד. עכשיו עמדה על רצונה לכבוש לה זכות זו גם למעשה[3], וכפי שנראה מיד — נצחה וכבשה.

ו׳ אִיָּר היתה שוב אספה של בחירות, ערעור לא יצא עליה ולועד נבחרו: [אליהו] ברלין, [שלמה] בארסקי, [רחל] גרזובסקי, [אהרן] טולצינסקי, [יחיאל] יחיאלי, [משה] יעקבסון, [בצלאל] יפה, [אברהם] לב, ומקום הונח גם בשביל דיזנגוף. הועד נבחר רק לשנה אחת, והוא בחר מקרבו את ברלין ליושב־ראש, את יעקבסון לסגן ואת לב לגזבר[4].

יג.

ערב־המלחמה הגיעה תל־אביב למדרגה של חשיבות עד כדי כך, שקהלת יפו, הגדולה הימנה הרבה יותר, נעשתה זקוקה לה, «וביחוד בעניני ועד־העיר»[5]. עכשיו נשתנו הדברים: נתמעטו עניניו של ועד תל־אביב ונתרבו עניניו של ועד קהלת־יפו. והדבר מובן. יפו — עיר, תל־אביב — שכונה, זו גדולה וזו קטנה, ואי־אפשר היה לה לרשות החדשה שלא לְבַכֵּר את יפו העיר הגדולה על תל־אביב השכונה הקטנה. ומאחר שיפו ולא תל־אביב נעשתה מרכזה של הרשות, בהכרח הוטלו על ועד קהלת־יפו עניניו הצבוריים של הישוב היהודי יותר משהוטלו על ועד תל־אביב. אבל לא ארכו הימים והוברר שוב מה שכבר היה ברור לפני ארבע שנים, ערב־המלחמה, שֶׁמִּבֵּין יפו ותל־אביב זו האחרונה היא עורק חייו של הצבור היהודי והיא הנוטלת מקום בראש בגלויי הויתו של צבור זה.

יחד עם גולי יפו ותל־אביב גלו גם ספרי־התורה לפתח־תקוה[6], ויהיו שם שנה ויותר. ברביעי בסיון תרע״ח העלו אותם תל־אביבה, ואותו יום עשתה תל־אביב חג, הוא החג הגדול הראשון, שחגגה מיום היותה ועד עתה. «כל הבתים מקושטים פרחים, כל המעקות והגזוזטראות טבולים ירק, מעל כל בית מתנופף דגל לאומי. בראש המגרש — שער נהדר, בצורת שער של מבצר בימי־הבינים, לקבלת התורה, ומעליו מתנופפים דגלי תכלת־לבן. מן השער והלאה לאורך כל המגרש — משמר־כבוד של המכבים. דלגציות

---

1 פרוט׳ תל־אביב ד׳, 97, 99.

2 עי׳ לעיל עמ׳ 158.

3 עי׳ מרדכי בן־הלל הכהן, «מלחמת העמים» ה׳, 23.

4 הפרוטוקול של אותה אספה אין לפני; לא עלה בידי למצוא אותו. שמות הנבחרים לועד החדש רשמתי על־פי הפרוטוקול של הישיבה הראשונה, שהיתה לו לועד ביי״ח איר תרע״ח (פרוט׳ תל־אביב ד׳, 100). על דבר זה, שהועד החדש נבחר רק לשנה אחת, וגם על זה, שהונח מקום בשביל דיזנגוף, עי׳ להלן עמ׳ 251.

5 עי׳ לעיל עמ׳ 210.

6 עיי״ש עמ׳ 238.

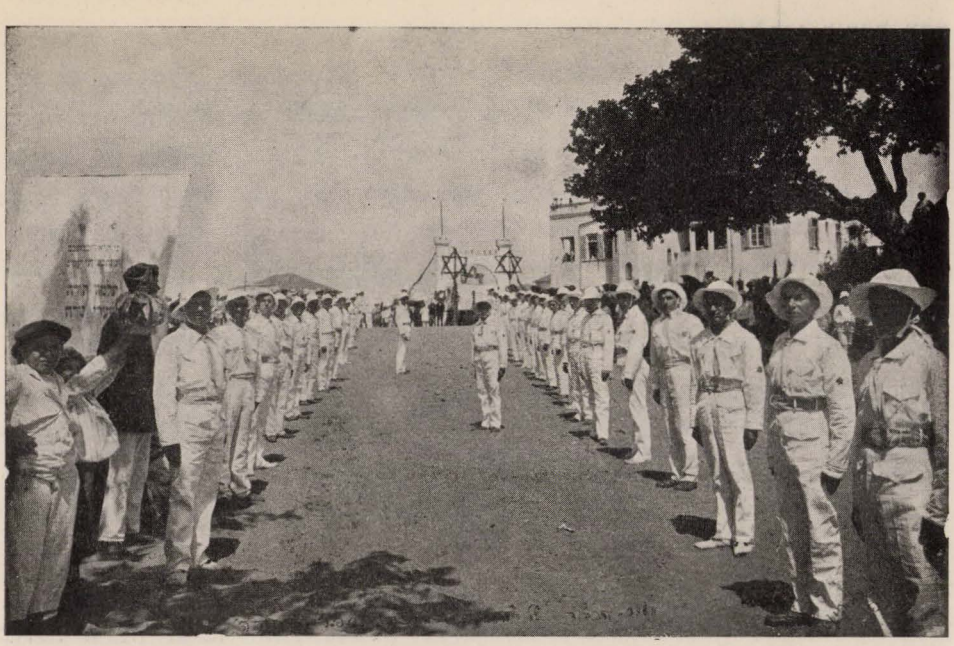

ציור עין; השער לכבוד קבלת התורה

באות זו אחרי זו ומעמידות את דגליהן ליד השער. באחת־עשרה באים ספרי־התורה. עגלה מפוארה, רתומה לשני סוסים יפים ומקושטים, נושאת אותם. ואחרי העגלה — קהל רב וילדי בתי־הספר מסודרים בשתי שורות ארוכות. החכם־באשי רבי בן־ציון עוזיאל, לבוש תלבשתו הרשמית, יוצא לקראת ספרי־התורה ומשמר־כבוד של מכבים מלוה אותו. הרבנים ונכבדי העדות מעלים את ספרי־התורה מתוך העגלה ומכניסים אותם לחופות נהדרות. ובצאת ספרי־התורה מתחת החופות מתחילה התהלוכה, הד״ר וויצמן והחכם־באשי בראש, ומימינם ומשמאלם נכבדי העדות ועסקני־הצבור; מלפני התהלוכה — התזמורת הצבאית של האוסטרלים, ומאחריה — מקהלת תלמידי בתי־הספר. וככה מגיעה התהלוכה עד לבית־הכנסת, ואת ספרי־התורה מכניסים לארון־הקודש»[1]... ועל אותו יום רשם מרדכי בן־הלל הכהן ביומנו: «היום ידעתי מה זה חג־עם. — — — כל הלבבות היו מלאים רגשות־חג, שמחת־אמת, נצחון־קודש. — — — על פני כל היה שפוך שובע־רצון, שמחת־נפש, חדוה וגיל»...

קהלת יפו, אלו גם רצתה, לא היתה יכולה לחוג בעיר הערבית את החג העברי הזה.

*

שמונה חדשים רצופים חנו שני המחנות — של הבריטים ושל התורכים — אחד נגד השני, ולא קרב זה אל זה כל אותם הימים. יום־יום יריות ועשן־תותחים לחנם, מזמן לזמן אוירונים טסים בשמים ויורקים פצצות לבטלה. תִּכְלָה — ואין קץ. ופתאום הגיח אלנבי כרוח סועה מסער והביא על התורכים מפלה נוראה, עד בלי היות להם מפלט הימנה. בשנים־עשר בתשרי תרע״ט (י״ח ספטמבר 1918) החלו הקרָבות, ובעשרים בו כלתה רגלם של התורכים מן הארץ.

[1] «חדשות מהארץ» גומר ח׳, עמ׳ 3 (ועיי״ש גם גומר ז׳, עמ׳ 4).

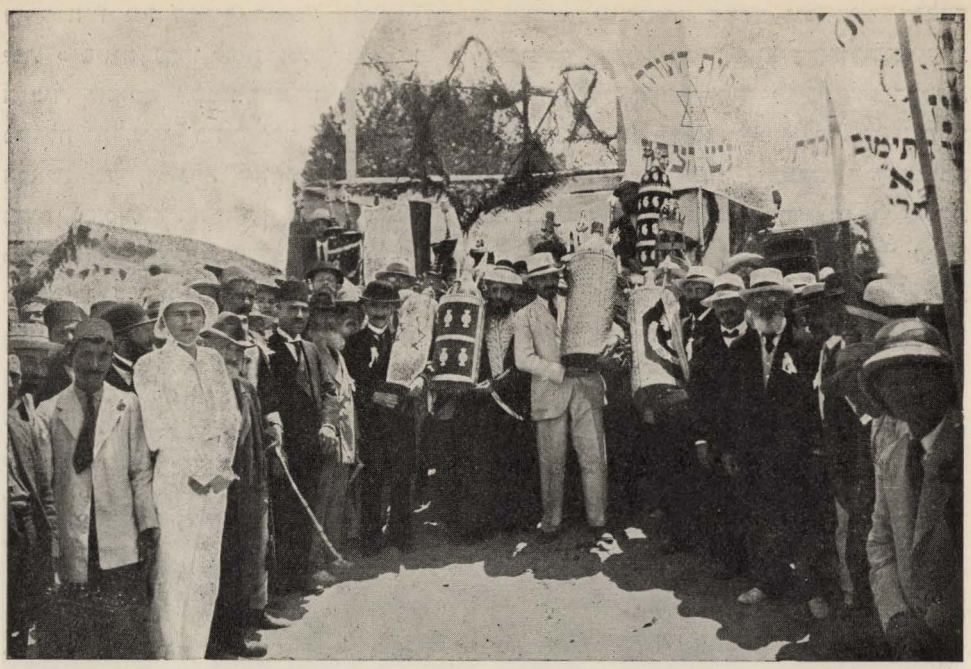

ציור עא; התהלוכה לכבוד קבלת־התורה [1]

עכשיו נפתחה הדרך לפני גולי יפו ותל־אביב לשוב לנוֵיהם. אבל לא כלם שבו: רבים מהם מתו בגלותם. בכפר־סבא בלבד מתו מאתים וארבעים ושמונה. ומי יודע מספר לאלו, שמתו במקומות אחרים? חרמש־המות לא נח ולא העלה חלודה בשום מקום ממקומות־הגלות.

ביז״ז תשרי (כ״ג ספטמבר) נכבשה חיפה. דיזנגוף נמצא אז שם, כי בעיר זו נתרכזה עבודתו של ועד־ההגירה אחרי כבוש פתח־תקוה, וששה ימים אחרי כבוש חיפה שב לתל־אביב. בט׳ חשוון כבר השתתף בישיבת הועד של תל־אביב, וברלין קדם את פניו בהודעה, לאמר: «האספה הכללית האחרונה, שבחרה את הועד החדש, בחרה אותך פה אחד ליושב־ראש של הועד לתמיד, ובנו בחרה רק עד שוב כל הגולים, בכל־אופן לא ליותר משנה אחת» [3], — ומאותה ישיבה ואילך שב דיזנגוף להיות ראשה ונשיאה של תל־אביב.—

בכ״ה חשוון (ל״א אוקטובר) נכנעה תורכיה והניחה נשקה מידיה. וביח כסלו (כ״ב נובמבר) חגגה תל־אביב חג סיום־המלחמה. במעמדו של אלנבי, גבור שחרורה של ארץ־ישראל, חגגה חג זה. לשם בקור לישוב היהודי היפואי בא אלנבי, אבל «מובן מאליו», — מסביר הקורספונדנט של «החדשות מהארץ», — «שמקום־הבקור היתה תל־אביב». אמנם יפו היא העיר, ותל־אביב אינה אלא שכונה של יפו, אבל שכונה זו היא

[1] בספר «דיזנגוף» לי. יערי־פולסקין (תל־אביב תרפ״ו) נסמן הציור שלפנינו כ«קבלת פנים ליהודי יפו ותל־אביב בשובם מהגלות». וטעות היא זו: הד״ר וויצמן יצא מארץ־ישראל בג׳ או בד׳ תשרי, על כל פנים, לפני כבוש אחרון של הארץ ולפני שוב הגולים מגלותם.

[2] פרוס׳ תל־אביב ד׳, 117.

עורק חייו של הצבור היהודי היפואי, והיא קבלה פני האורח בשמה וגם בשם קהלת־יפו. «המונים נהרו לכאן מיפו, מנוה־שלום ונוה־צדק. בשלש שעות הופיע האורח בשער־הכבוד, שהוקם לשמו. ולא יחידי בא: לוו אותו המושל הצבאי ועוד קצינים רמי־מעלה. מקהלת תלמידי בתי־הספר הקבילה פניו בשיר, ואלפי ידים מחאו כף לקראתו. ברחוב הראשי של ,החברה החדשה' סודרה סוכת־ענפים יפה ומקושטה, וכשקבע לו האורח מקום בסוכה, קם דיזנגוף ובלשון חגיגית הצהיר, שרחוב זה, הגדול ברחובות תל־אביב, יִקָּרֵא מעתה: ,רחוב אלנבי'. וכתום דיזנגוף את דבריו קם אלנבי ובהתרגשות רבה השיב תודה וברכה על הכבוד שעשו לו. — אחרי הטקס הוזמנו האורחים לטֶה בועד־הצירים, ושם נשא דיזנגוף כוס של־ברכה בשם כל הצבור היהודי התל־אביבי — היפואי, בשם כל הצבור היהודי הארצישראלי ובשם כל ישראל, והודה לאלנבי ולעוזריו ולממשלת בריטניה הגדולה ולצבאותיה, שבכחם ובגבורתם נשתחררה הארץ, נסתיימה המלחמה והורם נס לגאולתם של ישראל»[1] — — —

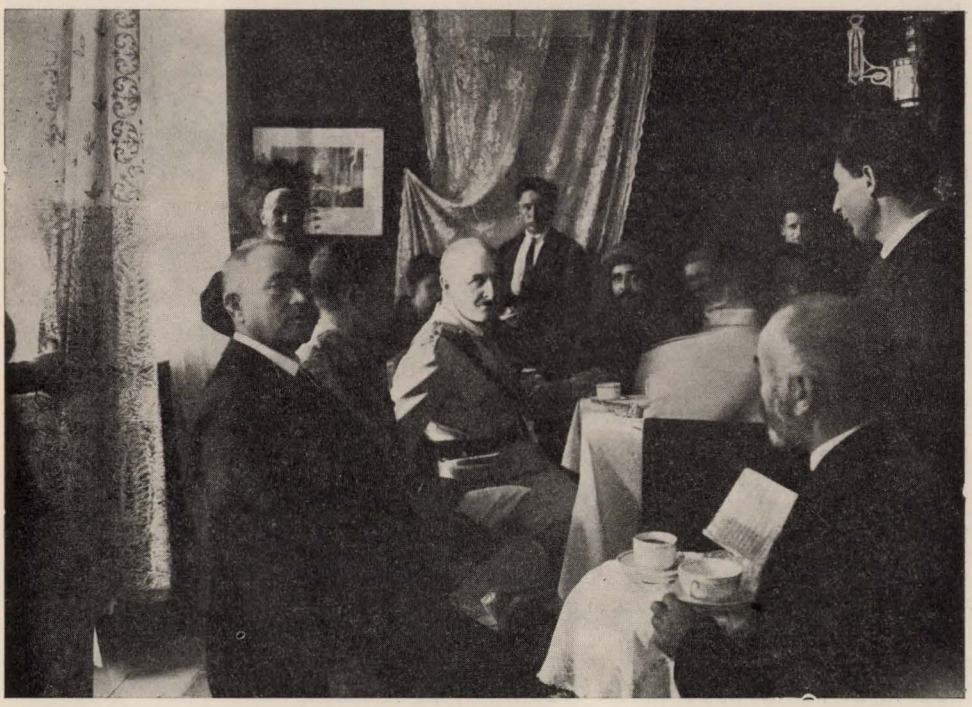

ציור עב; טֶה לכבוד אלנבי בועד־הצירים (במרכז — אלנבי, משמאלו — החכם־באשי רבי בן־ציון עוזיאל, מימינו — דיזנגוף, וממולו — בצלאל יפה).

*

מִידָה הָרְשָׁעָה של המלחמה היתה זאת לה לתל־אביב, כי פסקו גִּדּוּלָהּ והרחבת־גבולותיה כמעט בעצם תחלתם, וכל אותן השנים לא יצאה מכלל שכונה. והנה תמה, עוד מעט וגם תשלם המלחמה. עמה תמה וגם נשלמה פרשה אחרונה של תל־אביב השכונה; עוד מעט ויתחילו פרשיותיה של תל־אביב העיר. — — —

[1] «חדשות מהארץ» נומר לו, עמ' 7.

פִּרְקֵי גֵיאוֹלוֹגִיָּה שֶׁל תֵּל־אָבִיב

מאת ד״ר ל. פִּיקַרְד

I. מורפולוגיה

העיר נמצאת באזור־חולות (דִּיּוּנוֹת) טפוסי אשר בשפלת־החוף, וביתר דיוק: על גבי החולות הצעירות ביותר, הנודדות עוד היום. כשאין עבוד חקלאי או מכסה צמחים טבעי נודדות החולות באין מפריע מזרחה בכוון לפתח־תקוה ושרונה. משלש הרוחות המצויות בתל־אביב: המערבית, הדרומית־מערבית והצפונית־מערבית,—החזקות ביותר הן סערות־החורף הבאות מצפון־המערב, והן־הן המערמות ערמות החול. על־כן מופיעים גלי חול עצומים עד כדי 28 מ. ביחוד דרומית ודרומית־מזרחית מן העיר (תחנת רוטנברג, אהל־שם). לעומת זאת בצפון, לצד הירקון, נשאר השטח נמוך. כאן נעצרה נדידת החולות על־ידי הצמחיה הקדומה שעל גדות הירקון, וגם על־ידי הארוֹזֶה והתנודות של שפך־הנהר ויובליו. מיוחד במינו הוא גב־הגבעות הגבוה (20 מ.) של בית־הקברות המושלימי על שפת הים; גבעות אלה נמשכות עד בית־הפועלים ויוצרות חול תלול טפוסי ומצמצמות את שפת־הים לרצועה צרה, המשמשת כעת מקום רחיצה לתל־אביב. גבעות אלה בנויות אבן־חול יַמִּית (מַרִינִית). קדומה יותר, דִּילוּבִיַלִית («שכבות של Pectunculus»). בדרום מתאימות להן הגבעות של יפו. שכבות אלה אחרי הוָצרן בים הורמו ועלו מתוך המים. כעת שוב הולך הים ומתקדם (או היבשה שוקעת) ומשברי־הים תוקפים בסערה את החופים. באופן זה חותרים גלי הים תחת גבעת בית־הקברות המושלימי. בכל אופן, יש כאן להתריע על הסכנה, שהטבע שואף לאט־לאט להרוס את שפת הים בתל־אביב, מה שעשה כבר בדרום. לרגלי גבעת־יפו חסרה כבר מזמן שפת־הים. בדרך־כלל מתפשטות גבעות החול בכוון מקביל לקו־החוף הנוכחי, כלומר בעיקר בכוון צפון—צפון־מזרח.

II. התצורות (Formations)

מכסה החול ממעל איננו מרשה בדרך־כלל להכיר את השכבות שמתחת לשטח העיר. רק בחוף התלול בין בית־הפועלים ובית־הקברות המושלימי מתגלות שכבות המַקנות מושג על יסודות קרקע העיר.

מלמטה לבית־הפועלים רשמתי פרופיל המצויר להלן (החתך בסוף עמוד 264).

מעל לאבן חול הדומה לקורקר, הבונה גם את סלעי־הים בקרבת החוף, מונחות שכבות עשירות בקליפות Pectunculus המתלכדות לעתים קרובות לִבְרֶקְצִיָּה של צדפים.

שכבות של Pectunculus (shell-breccia) נמצאות בתוך חול בלתי מלוכד בצורת עדשות (lenses) או רבדים. חול זה עובר ממעלה לשכבות כהות־חומות, הנקראות «חַמְרָה». אולם למעשה אין זו חמרה שבפנים ארצנו, אלא חול עשיר טיט (loam). אחר־כך באה שוב שכבת קורקר, חול, שכבות מעין־חמרה בעלות צבע אדום יותר, רבדים דקים של קורקר, ולבסוף שכבה עצומה של חמרה אדמדמת־חומה, ובמרחק־מה על פני האדמה — חולה בהירה. פרופיל זה מראה לנו לא רק את מיני הסלעים העקריים, אשר ימצאו גם בקדיחות, אלא מַקנה גם מושג על אופי התהוותם. בראשונה נתן כאן כמה הערות על אופיה של כל תצורה ותצורה. (עי׳ להלן ראש עמוד 261).

1) חול. אין הבדל פֶּטרוגרפי רב בין החול העליון שבחולות הנודדות ובין החול, הנמצא בעומק קטן או גדול. מסבה זו הם גם לא הובדלו באופן מיוחד בפרופילים. החול הנודד הִבְהִיר על פני הקרקע, וצבעו לבן־אפור. צבע החול שבשכבות העמוקות יותר צהבהב, הודות לכמות קטנה של טיט אשר בו. במיקרוסקופ אפשר להכיר שיש בו יותר מ־95% קֶוֶרץ (גודל הגרגרים לפחות 0.2 מ״מ, ולכל היותר 0.7 מ״מ) ולרוב שקופים (לפעמים מבדילים עוד באופן יפה את הקצוות). מלבדזה מכיל החול גם גרגרי פֶלְדְשְׁפַּט, פעמים מעט, פעמים הרבה. כמעט תמיד גרגרי ברזל מַגְנֶטִי, שכנראה על־ידי התפרדותם הם משפיעים על התהוות הצבע הצהוב; לעתים רחוקות גם פרורי נציץ בהירים. עוד יותר נדירים הם גרגרי הוֹרְנְבְּלֶנְדָה, טוּרְמַלִין ופטדה (טוֹפַס), המעידים שהחול נוצר מסלעים גרעיניתיים (גְרָנִיט בלע״ז). מן היצורים האורגניים אפשר כמעט תמיד למצוא פוֹרַמִינִיפֶרִים (ממין Amphistegina ועוד), המופיעים בעיקר בשכבות עמוקות יותר. יש חול עשיר ויש חול דל בשרידי צדפים. לפעמים אפשר למצוא בחול מלוכד שברי קליפות גדולים, ואפילו קליפות שלמות.

2) אבן־חול גירית (קורקר=Calcareous sandstone). אבן־חול גירית הידועה בארץ בשם הערבי קורקר היא חול שהתלכד בדבק גירי. במקומות שאבן זאת מופיעה בעָצמה רבה משתמשים בה לשם בנין (יפו, עזה, קיסריה). אולם על־פי רוב עצמתה קטנה והאבן מתפוררת בנקל, לפעמים גם במדה כזאת שהמקדח מעלה רק חול־גירי, כלומר חול עם אבן־גיר. במקרים רבים לא נוצרו גם שכבות, אלא הקורקר מופיע בצורת פקעות בתוך החול המתפורר. במקרה שהחול התקשה והפך קורקר סמנתיו בפרופילים בשם «חול ואבן חול גירית». התקשות החול לאבן או — במלים אחרות — הקרמת־החול (יצירת קרום קשה), אני מיחס בעיקר לפני מי־תהום עמוקים, כי המים בעברם דרך החול השאירו בו חלק מפחמני הגיר שלהם. על־ידי זה שפני מי־התהום שקעו התיבש והתקשה החול הספוג גיר. לפי המבנה (הטֶכְסְטוּרָה) אפשר להבדיל שלשה מיני קורקר, וביניהם מצבי־בינים: בעל־גרגר דק (קורקר דק), בינוני ובעל גרגר גס (קורקר גס). קורקר דק הוא על־פי רוב אֶחִיד (הוֹמוֹגֶני) וסמיך במבנהו. הקורקר הגס מתפורר בנקל לחול או יוצר קוֹנְקְרֶצִיוֹת (רְכָזִים) לא־רגולריות. לפי המצב של החולות, יכול הקורקר הקשה לקבל צורת לוחות אופקיים (עתים עבִים הוא רק כמה מילימטרים) או להופיע בשכבות משופעות.

מצויים מאד סלעים הקרובים בהרכבתם לבְרֶקְצְיָה (breccia) של צדפים. במקרים אלה מתרבים בתוך האבן שברי־צדפים, המגיעים עד גודל ס״מ אחד ויותר. נפוצים יותר

הפורמיניפרים (Foraminifera), ולפעמים קליפות שלמות של Pectunculus. בקדיחה (8) מכילה אבן כזאת חלקי קורקר, וזה מראה, כי כאן השקיעו הים והרוח יחד חמרי־משקע. ראוי לציין כי בין דפוסי־שבלולים בלתי־ברורים נמצא גם גלעין־אבן של שבלול־יַבֶּשֶׁה (קדיחה (4): עומק 27 מ.) מסוג Helix vestalis. מכיון שקליפת שבלול זה דקה מאד, אין לחשוב שהיא התאבנה בהשפעת משברי־גלים, כי אם בתוך חול מגובש שבחולה.

3) ברקציה (breccia) של צדפים עם אבן־חול גירית או בלעדיה («רבדי Pectunculus»). הזכרנו כבר את שכבות המעבר העשירות בשברי־צדפים. למרות זה קל להבדיל ברקציה של צדפים מן הקורקר או סלעים אחרים. סלע זה נוצר ע״י הים, על חופיו, בנגוד לחול נודד או לאבן־חול גירית, אשר נוצרו על פני יבשה. דוגמה יפה של אבן־חול־גיר עם צדפים נמצאה בקדיחת «צפון» החדשה; בה נשמרו הקליפות בשלימותן, ומכיון שהן כלן שייכות למין ה־Pectunculus, נכנה את האבן בשם «אבן־חול של Pectunculus». ברקציה זאת של צדפים מכילה חלקי חול־קורקר (זיפזיף), על כן זהו שוב חומר המעובד ע״י הים, ובו התדבק והתגבש יחד גם חול של שפת־הים וגם חול המובא על־ידי דיונות. פרוצס זה נמשך עוד היום, כפי שמראה זאת הפרופיל הגיאולוגי של החוף ליד בית־הפועלים. רבדי Pectunculus אלה מונחים בצורת עדשה בין חולות וקורקר. זה מסביר את החליפות והמעברים של משקעים ימיים ויבשתיים, המתחלפים לסירוגין. מלבד Pectunculus נמצאים כאן שבלולים שונים כגון Murex, Purpura, Natica; ראויה לתשומת־לב אבן־חול גירית מקדיחה בנורדיה (3_2), הבנויה כמעט כולה תולעי־ים (Serpula) ואשר בלי ספק היא שייכת לברקציה ימית של צדפים. ברקציה של צדפים יכולה איפוא להופיע בעומק שונה. היא מציינת תמיד חדירת ים לפנים היבשה. מסבה זו מתאימים הסלעים האלה הרבה יותר להשואה ולהקבלה (פַּרַלֵּלִיזַצְיָה) של חתכי־שכבות בודדים, בנגוד לאבן־חול גירית או לקורקר, אשר לפי התהוותם הם תלויים עד מאד בהתחברות או אי־התחברות מקרית. מכיון שרוב דוגמאות הקדיחה מתחילות רק עם גובה פני הים או קצת מלמעלה מזה, אפשר לעקב אחריהן רק מעומק זה. ויש להבדיל ארבעה אפקים כאלה:

א) בין גובה 2–מ׳. ו־4–מקדיחות (3), (6) והחתך ע״י בית־הפועלים (עמ׳ 264).

ב) בין גובה ממוצע 12–מ. ועד 16 מ.–מקדיחות (1) (2) (3) (4) (5) (6) (?8). בקדיחות (1) (2) נמצא אופק זה בעומק 13–מ. ו־19–מ. על יד מגדל המים ביפו–בעומק 23–מ.

ג) בגובה ממוצע 30–מ. מקדיחות (3) (5) (8). קדיחה (4) איננה מגיעה עד 30–מ. קדיחה (6) מגיעה רק עד 31–מ.

ד) בגובה ממוצע 65–מ. קדיחות (?7) (8). רק קדיחה (8) מגיעה עד עומק זה. ברחוב בן־יהודה נמצא לפי גולדשמידט חול של Pectunculus אפילו בגובה 10 מ. מעל פני־הים, והם משתייכים איפוא לאופק גבוה יותר (No). אופק ברקציה של צדפים, הנמצא בכל הקדיחות הוא («ב»). הוא נמצא בעומק 15–מ. למטה מפני־הים, ומתנודד בין 10–ו־20–מ. ליד בית־החרושת «סיליקט» נמצאת הברקציה בעומק 20–עד 23–מ.

אין לנו לדאבוננו דוגמאות־קדיחה של «אבן־חול ימית עם צדפים» בעומק של ערך 70–מ. בתחנת החשמל. יתכן שזהו אופק («ד») של ברקציה. קדיחת נוה־שאנן (7) מרוחקת

יותר מכלן מן הים. אם הנתונים נכונים הם קים עוד אופק של ברקציה בעומק של 45–עד 50–מ. בערך. על כן נגמרת התפשטות אופק הברקציה בקרבת תחנת־החשמל.

4) טיט (loam), כהה, אדמדם, עם חול «חמרה» או בלעדיו. השם טיט מתיחס כאן לכמה אזורים עשירי טיט, אשר נמצאו כמעט בכל הקדיחות בגובה שונה. הוא ידוע לרוב בשם «חמרה». כנוי זה איננו מתאים למעשה אפילו לאחת מהדוגמאות, אשר נבדקו, מכיון שהשם «חמרה» מציין במובנו המדויק טיט אדמדם־כבד (terra rossa) של הרי יהודה, עמק יזרעאל ועוד. בשכבות שלנו בנוי חומר זה בעיקר מחול, וצבעו האדמדם בא מטיט המחבר את גרגריו. לרוב מהוה החול כאן בערך 95%, והוא יוצר חומר בלתי דבוק, בעל צבע חום־בהיר (6). כל מה שהשכבות עשירות יותר בטיט ובחרסית (clay), הן נעשות כהות יותר. חול־טיט, אשר נמצא מעל לפני־הים צבעו אדמדם או חום; כנגד זה בשכבות יותר עמוקות הופך הצבע לאפור ואפור־אדמדם. הטיט האפור מכיל קצת פחות חול וקצת יותר טיט במובנו המדויק; אפשר לכנות אותו בשם חול־טיט. בקדיחה (8) מתגברת כמות הטיט במדה כזאת שגרגרי־חול הדקים נראים רק בזכוכית מגדלת. אזורי־טיט כהים כאלה נוצרו בתור משקע של אגמי־מים או בצות, אשר אליהם נשטף ע״י מים זורמים טין עדין וחול דק מאד. עושר של צמחים גרם ליצירת קצת הומוס (רקבובית) וממנו הצבע הכהה. כל מה שכמות החול שבטיט קטנה יותר וגרגריו דקים יותר, בה במדה רחוק היה מקום השקיעה משפת האגם. מסבה זו כל השכבות הכהות עשירות הטיט הן בעלות עָצמה (thickness) גדולה מאד [קדיחות (7) (8)]. טיט שחור זה נוצר עוד היום בעמקים ובבצות שפלות. בין יפו ותל־אביב הוא מופיע גם על פני השטח, כגון ליד מגדל המים של יפו, כ־2 ק״מ דרומית־מערבית מתחנת החשמל, ובקרבת שדרות המלך־ג׳ורג׳ (לפי המהנדס מ. גולדשמידט), ופה הוא נמצא כ־4–3 מ. מעל פני הים ומגיע עד עומק של 20–מ.; תחתיו נמצאת אבן חול. שטח רחב־ידים זה, אשר באמצעיתו בערך עובר כביש ירושלים–יפו, נוצר עוד בזמן קדום (בדילוביום) והוא התהוה ע״י זה, שהנחלים הגדולים, הבאים מלוד (ודי־א־שלל, או ודי־נוסרה), המשתפכים בתקופתנו בצורת ודי־מוסררה (ודי אל־בַּרִידָה) לירקון, זרמו מקודם באופן ישר בין תל־אביב ויפו וירדו לים במפרץ צפונה מגבעת יפו. במפת הים של האדמיראליציה האנגלית יש לראות בברור את המשך המוצא הקדום בצורתו העקומה של קו העומק של 3 חוטים (fathoms). נחל קדום זה גרם לא רק ליצירת משקעי־טיט לאורך דרכו, אלא גם להעדר שכבות החול העליונות של הדיונות אשר עליהן יושבת תל־אביב. מסבה זאת לא נמצא הטיט השחור אף בקדיחה של בית־המכס ביפו, מכיון שעד כאן לא הגיע עמק הנחל. בטיט הבצות הכהה מקדיחה (8) נמצאו שיירי־עצים גרופים ושבלול ממין Helix (Xerophyla) Joppensis, אשר הפכה כלה קלצית. לעתים קרובות מוצאים בטיט חלקים קטנים של קורקר, המראים על מוצאם מאבני־חול־גיר השכנים (התהוות קורקר היתה על־כן אפשרית בכל הזמנים).

כנגד זה נוצר טיט־החול החום־הבהיר או האדום על רמות או מדרונות שטוחים. מקור החרסית שם הוא בעיקר החול והגיר אשר מתחת. במובן זה התהוותו של טיט־חול מתאימה להתהוותה של חמרה או terra rossa של ההרים. אלא שכמות גרגרי־החול,

אשר לא בָלוּ, גדולה היא מאד, כי – כפי שכבר העירותי – השם טיט או קרקע־חרסית (חמרה) אינו מתאים כאן לגמרי. טיט־החול האדום נוצר בתקופה אחת עם טיט הבצות האפור, וקים מעבר מאחד לשני. מסבה זאת יש צורך בכנוי משותף. מכיון שבעמקים מצטבר טיט שחור אשר יגיע רק עד המדרונות, ועל המדרונות עצמם ועל גבעות־החול מצטבר טיט־חול האדום בעָצמה שונה–,על כן קל להבין שאזור הטיט איננו מתפשט בקצב אחד הן בכוון אופקי והן בכוון מאונך. מסבה זאת קשה היה להתאים זה אל זה את אזורי הטיט של הקדיחות השונות. אף־על־פי־כן נסיתי לחלק אותם (כמו את אזורי־הברקציה לעיל) בלוח שלפנינו:

א) בין 20 + ו־19 + קדיחה		(6)
ב) בין 14 + ו־פני הים קדיחה	(1)? (2)? (3) (4) (5)? (6)	
?? סיליקט. בית הפועלים (כמה שכבות יחד)		
ג) בין 6– ו־13–	קדיחה (2)? (3) (4) (6)	(סיליקט)
ד) בין 18–ו־22–	קדיחה (20) (3) (5)? (6)	
ה) אפקים עצומים בין 31–ו־62–		(8)
בין 12–ו־32–		(7)

הלוח מראה שהאופק העמוק של טיט שחור מצטבר בסביבת יפו ועמק־מוסררה ונפסק בכוון לצפונה ולמרכזה של תל־אביב. ליד מגדל המים של יפו נמצא הטיט על פני השטח בגובה 7 מ. ומגיע עד עומק 18–מ. אפקים גבוהים יותר, שרובם עשירי חול הם מאד, נמצאים בכל מקום במרכז ועל פני החופים. דל מאד בטיט הוא החומר מקדיחת «צפון» (5). לא נקבע כאן בהחלט כל אופק של טיט או של חול טיט. חסרות לנו אמנם ידיעות או דוגמאות מן השכבות העליונות לא רק בקדיחה (5) אלא גם ברוב הקדיחות האחרות. אזורי הטיט חשובים – כפי שנראה להלן – בתור נושאי המים, והם משפיעים גם במדת־מה על תרכבתם החימית של המים. כמות המלחים של הטיט קטנה מאד ואיננה יכולה להחשב לסיבת המלחת מי־התהום. לפי האנליזות, אשר נעשו במעבדה החימית של האוניברסיטה, נמצאו בטיט הכהה קצת כמויות של CL לפי %:

בקדיחת בדרני	(3)	– 0.027	– אופק מ.	ג.
" נורדיה	(4)	– 0.007	– " "	ג.
" רוטנברג	(8)	– 0.010	– " "	ה.

III. פרופילים גיאולוגיים.

a) טבלאות של הקדיחות (פרופילים של הקדיחות).

ברשימות הבאות של הקדיחות אני נותן את תוצאות הבדיקה של חומר הקדיחות, אשר היה לפני ואשר שמש יסוד לרִשום הפרופילים שלהלן. כמה פרטים נשארו בלתי ברורים בגלל חוסר מוחלט של חומר מקדיחות חשובות (1) (2) (7). ביחס לאלה יכולתי להשתמש רק בידיעות ישנות, שאינן בטוחות כל עיקר. החומר הנבדק נמצא כולו בארכיון־הקדיחות של המחלקה הגיאולוגית אשר לאוניברסיטה העברית. דוגמאות־משנה מקדיחות (5) ו־(6) נמצאות ברשותה של עירית תל־אביב.

רחוב הכרמל (בדרני) א׳ (3_1)

מן +8.53 עד 8.03 חול
" 8.03 " 7.03 חמרה קלה
" 7.03 " 6.43 חול, מעט חמרה
" 6.43 " 3.63 חמרה קשה
" 3.63 " 2.63 חול — פני המים 3.13
} נתונים בלי דוגמאות

" +2.63 " -0.13 חול צהבהב, עשיר במגנטית, בלי שברי שבלולים.

" -0.13 " -2.87 אבן־חול־גיר צהבהבה או קורקר, עשיר בפורמיניפרים (Pollystomella, Miliolina ?) ושברי צדפים.

" -2.87 " -4.37 חול צהבהב, עשיר בשברי צדפים.

" -4.37 " -7.87 קורקר עם פורמיניפרים ושברי צדפים; בעל גרגרים בינוניים.

" -7.87 " -9.37 קורקר בעל גרגרים דקים (עשירה ב־Polystomella).

" -9.37 " -10.37 טיט כהה מעורב בהרבה חול, מכיל גם חֵנֵי־חול שלמים, חלקים קטנים של אבן־חול־גיר, שרידי צדפים (אולי של שבלולי יבשה), פורמיניפרים בודדים די גדולים.

" -10.37 " -13.87 קורקר עשיר גיר, בעל שכבות דקות.

" -13.87 " -15.37 א) ברקציה של צדפים עם קורקר; ב) קורקר גס עם שרידים גדולים של קליפות.

" -15.37 " -18.37 א) קורקר המתפורר לחול; ב) קורקר גס עם שרידים גדולים של קליפות (Gastropoda, Bivalvae, Foraminifera).

" -18.37 " -28.87 א) קורקר המתפורר לחול (עם פורמיניפרים ועוד); ב) כנ״ל.

" -28.87 " -29.77 " " "

" -29.77 " -31.37 ברקציה של צדפים עם קורקר ובצת חול.

-31.37 חול צהוב נקי.

רחוב הכרמל (בדרני) ב׳ (3_2)

" +2.60 " -0.06 חול צהבהב עם המטיט ומגנטית, קונקרציות קטנות של גיר, שברי צדפים.

" -0.60 " -2.40 חלק הפך לקורקר קשה, חלק עוד בצורת חול (שברי Dentalium).

" -2.40 " -3.40 כנ״ל, מחובר יפה יותר.

" -3.40 " -7.90 קורקר קשה מאד, בעל גרגר דק (קורקר דק) עם חומר מדבק אחיד (הומוגני) (שרידי Pectunculus ופורמיניפרים).

" -7.90 " -8.40 רבד דק של קורקר גס המתפורר לחול.

" -8.40 " -8.90 שוב קורקר דק.

" -8.90 " -11.40 חול עם חומר מדבק אפור־כהה של טיט (חמרה), פסים דקים של גיר וחלקים של קורקר.

" -11.40 " -14.40 שוב אבן־חול־גיר דקה או קורקר דק אשר בה דבק של גיר המתפורר בנקל לאבק.

" -14.40 " -16.90 ברקציה של צדפים (Bivalvae, Dentalium etc.) דבוקה יחד עם אבן־גיר־חול ועם חלקים קטנים („זיפזיף").

מן 16.90- עד 18.20- אבן־חול־גיר של Serpula (תולעת־ים היוצרת סלעים „אבן־ים")
הקוֹרֵץ בעל ברק של אוֹפָל.

נורדיה (4)

" +8.75 " 2.80 נמצא, לפי ידיעות שלא נבדקו, חול הדומה לחמרה וקרקע.
" +2.80 " 3.95- חול עם כמה רבדי קורקר דקים או עם קונקרציות.
" 3.95- " 5.78- קורקר, קורקר־חול וחול חפשי לסירוגין.
" 5.78- " 7.48- חול וטיט המכיל הומוס (רקבובית) כהה („חמרה־חול").
" 7.48- " 9.53- קורקר רגיל עם חול חפשי.
" 9.53- " 12.02- קורקר אחיד (הומוגני), סמיך, לוחי.
" 12.02- " 13.97- ברקציה של צדפים בחלקה עשירה בקורקר, או קורקר עם Pectunculus.
" 13.97- " 23.19- קורקר לוחי (בעל גרגר דק), המתפורר לאט־לאט לחול.
" 23.19- " 24.46- חול.
" 24.46- " 25.62- קורקר סמיך עם רבד דק של קורקר־חול מתפורר.
" 25.62- " 26.52- חול.
" 26.52- " 27.41- קורקר סמיך, אחיד (עם Helix vestalis מאובנת בקורקר).

צפון (5)

" +1.85 " 5.50- חול עשיר במגנטית ופורמיניפרים.
" 5.50- " 10.25- חול עם הרבה שברי־קורקר, שברי צדפים, פורמיניפרים וכו'.
" 10.25- " 17.85- קורקר עשיר שברי־צדפים, ההופך ב־16.95 מ. לברקציה של צדפים (Pectunculus).
" 17.85- " 20.80- קורקר־חול.
" 20.80- " 23.85- קורקר גס עם קורקר דק.
" 23.85- " 25.40- קורקר אחיד, סמיך, בעל גרגר דק.
" 25.40- " 28.25- קונקרציות קשות של קורקר עם עדשות של חול.
" 28.25- " 29.60- קורקר רגיל.
" 29.60- " 30.50- ברקציה של צדפים, אבן־חול של Pectunculus (כתמי מַגְנָן).

משק (6)

" +23.05 " 20.55 חול לבן. } בלי דוגמאות
" 20.55 " 19.05 חמרה
" 19.05 " 14.05 חול קורקר
" 14.05 " 12.75 חול עם חומר מדבק של טיט.
" 12.75 " 11.75 אבן־חול רכה—בלי דוגמה
" 11.75 " 2.05 קורקר עם דבק־קמחי של גיר.
" +2.05 " 0.95- גיר לוחי, ברקציה של צדפים.
" 0.95- " 3.30- קורקר רגיל עם קני־חול.
" 3.30- " 7.45- קורקר סמיך (בעל גרגר בינוני וגס).
" 7.45- " 9.15- חול בהיר־חום עם מעט חומר מדבק של טיט (פני שטח קדום?).
" 9.15- " 11.15- קורקר סמיך.

מן 11.15-עד 13.55-ברקציה של צדפים עם קורקר (כנ"ל).
" 13.55- " 14.60-קורקר בצורת קונקרציות רגיל.
" 14.60- " 17.95-קורקר סמיך עם חומר־דבק אחיד
" 17.95- " 19.95-חול חום־בהיר עם קצת טיט.
" 19.95- " 21.65-קורקר סמיך עם חומר־דבק אחיד.
" 21.65- " 23.15-קורקר גס עם קני־חול וחומר־דבק חום (טיט?).
" 23.15- " 25.05-קורקר סמיך בעל צבע בהיר.
" 25.05- " 30.80-קורקר בצורת קונקרציות (בעל גרגר גס).
" 30.80- " 31.10-חול בהיר.

חברת החשמל (8)

" +2 " 7- חול.
" 7- " 9- קורקר גס, חומר־דבק, בחלקו חפשי (פורמיניפרים, גרגרים ירוקים, הורנבלנדה?).
9- " 11-קורקר דק, חומר־דבק קמחי ממוקמק.
11- " 13-חול עם הרבה שברי צדפים, עשיר בפורמיניפרים.
13- " 16-קורקר דק, חלול.
" 16- " 20-חול עם פורמיניפרים ושברי־קורקר.
" 20- " 29.5-קורקר בעל גרגר בינוני המתפורר לחול.
" 29.5- " 30-קורקר קשה, שברי צדפים גדולים, חלקי קורקר (שנתפורר ע"י משברי־ים).
" 20- " 31.5-קורקר רגיל—אבן־חול־גיר.
" 31.5- " 35.5-קורקר רגיל? (חסר).
" 35.5- " 37.5-אבן חול גיר עם דפוסי־שבלולים (התהוות סִינְגֶנֶטִית).
" 37.5-טיט כהה של בצות; חול נראה רק בהגדלה. משקע של מים שקטים עם Xerophila, אשר בהתאבנותה הפכה לקלצית.

בלי דוגמאות:
" 61-כנ"ל עם Helix.
" 61- " 62-טיט אדום.
" 62- " 65-טיט שחור עם עץ מפוחם וחלקים קטנים.
" 65- " 70.8-אבן־חול־גיר של צדפים.

קנה מדה: ארך - 1:20.000, גבה - 1:2000
SCALE: LENGTH 1:20000, HIGHT 1:2000

חול
sand

אבן־חול נירית
calcareous sandstone

חול עם אבן־חול נירית
sand with caltareous sandstone

ברקציה של צדפים עם או בלי אבן־חול־גיר
shell-breccia with or without calt-sandstone

„חמרה" כפי שרשום ברשימות הקדיחות או חול־טיט אדמדם לפי בדיקה
„chamra" as indicated in the bore-list or observed as reddish loamy sand.

טיט כהה („חמרה" כהה)
dark coloured loam (dark „chamra")

אזור משוער של „חמרה"
assumed zone of dark „chamra"

אזור משוער של ברקציה של צדפים
assumed zone of shell-breccia

ציור עג;

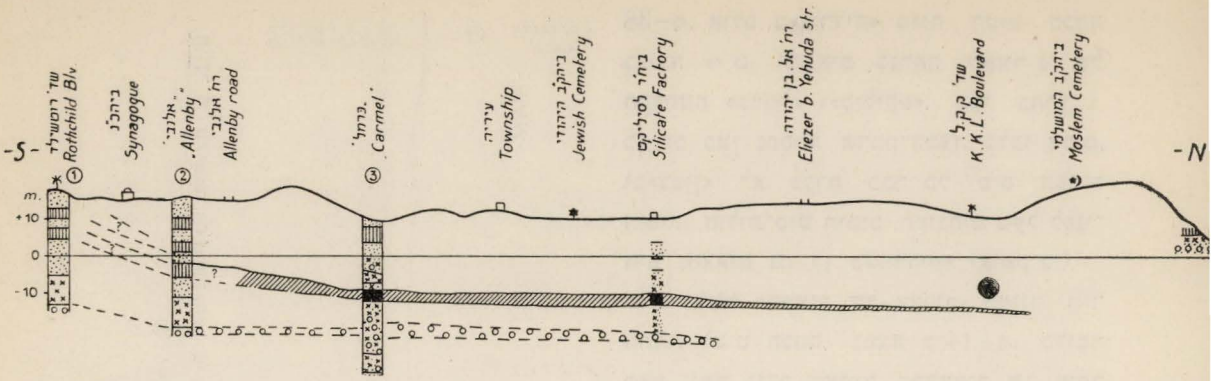

SECTION I : From Rothschild Blv. ① - Allenby rd. ② - Carmel ③ - Silicate Fact. - Moslem Cemetery - Sea Level.

חתך I: דרך שדרות רוטשילד, רחוב אלנבי, כרמל, בית חרושת סיליקט, בית קברות מושלמי, חוף הים

ציור עד;

b) פרופילים כלליים דרך העיר תל־אביב

א. חתך I.—הפרופיל מתחיל מקדיחה (1) בשדרות רוטשילד בכוון כמעט בדיוק צפונה. ב־(1) ו־(2) נמצאים כמה אזורי־טיט עוד מעל לפני־הים, והם מתאימים לאזור עצום של «חמרה» ב־(3) ומתגלים על חוף הים, ליד בית הקברות המושלימי. הם מונחים לרוב בין חול נקי; כנגד זה חולות נוקשות או קורקר מונחים יותר עמוק. ב«כרמל» ו«סיליקט» אפשר לקבוע אופק של טיט כהה, המונח בין 10–ו־13–מ. למטה מפני־הים ושייך איפוא לאזור־טיט מספר ג'. יש לחשוב שאזור טיט זה נעשה דק יותר צפונה מבית החרושת «סיליקט» עד שנפסק לגמרי. אזור ברקציה של צדפים נמצא בכמה קדיחות בין 15–20–או 15–21–ומתאים איפוא לאופק ב' המתפשט למרחב.

ב. חתך II.—חתך זה עובר יותר מזרחה בערך בהקבלה לחתך (I) צפון־דרום.

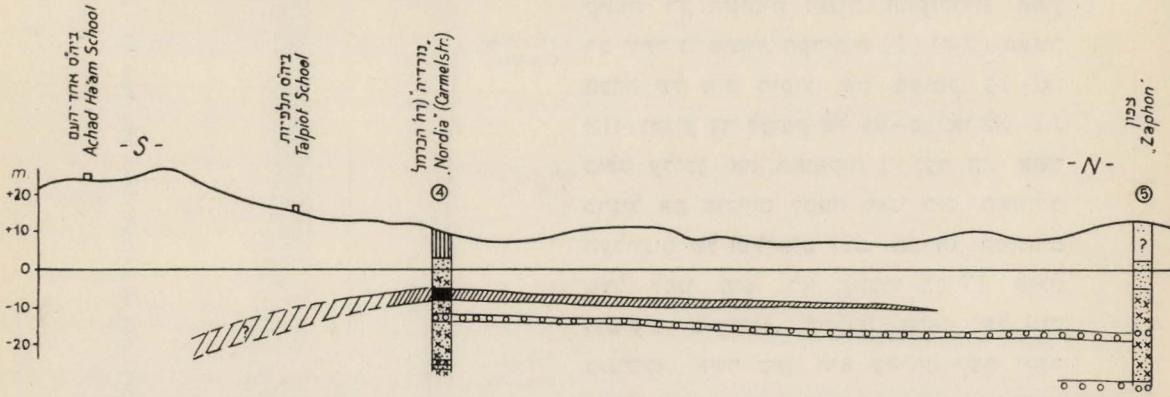

SECTION II : From Achad Ha'am School - "Nordia" ④ - Hazaphon ⑤

חתך II: מביה"ס אחד־העם דרך נורדיה-הצפון

ציור עה;

אזור הטיט הכהה מונח בדרום כנראה עמוק מאד, מכיון שבערך 500 מ. דרומית־מזרחית מנקודת ההתחלה של הפרופיל נמצא אזור הטיט של קדיחה (8) רק בעומק

38–מ. אולם ב«נורדיה» מונח הטיט הכהה בגובה 6 מ., ומתאים כנראה לאזור ג׳ של הקדיחות «כרמל» ו«סיליקט». כמו בחתך I, כן גם כאן נפסקת אדמת־הבצה כלפי דרום, וב«צפון» לא נקדח כבר כל טיט המכיל הומוס. חולות־טיט חומים המונחים מעל לפני־הים נמצאים גם כן ב«נורדיה» (אופק ב׳).

אזור ברקציה של צדפים, המונח מיד מתחת לטיט הכהה, נמצא ב־14–מ., כלומר קצת יותר גבוה מאותה הברקציה של אופק ב׳ ב«כרמל» ו«סיליקט». אפשר על־כן לקבוע התרוממות קלה של אזורי טיט וברקציה בכוון למזרח. צפונה, בכוון לקדיחת «הצפון», נמשכת שכבה זאת הלאה; היא יורדת לאט, ובקדיחת «צפון» הברקציה מופיעה בעומק 17– מ. בקדיחה זאת מתגלה ב־30–מ. רבד עמוק של צדפים (אופק ג׳), אשר בדרום, ב־(4), לא הופיע, כי קדיחת «נורדיה» לא העמיקה במדה כזאת.

ג. חתך III. הפרופיל מתחיל בדרום על־יד קדיחת «נוה שאנן», הולך צפונית־מערבית ל«צפון», ובדרך חותך את קדיחת «משק». לדאבוננו חסרות כל דוגמאות מ«נוה שאנן», קימות רק רשימות ישנות, המעוררות אמון רב יותר מרשימות הקדיחות (1) ו־(2). האזור הכהה של טיט מופיע שם בעומק 14–(או 12)–ומגיע עד לעומק של 34–מ. (או 32–מ.), כולל על־כן את האופקים ג׳ ועד ה׳, אשר כרגיל הם מונחים למטה מפני הים. האזורים העליונים של חול־טיט חום (חמרה), המונחים מעל לפני הים, לא הוזכרו ב־(7), אולם מופיעים ב«משק». השכבה הכהה של טיט ב«משק», אשר כאן היא עשירה קצת יותר בחול וגם דקה יותר (מ־8 - עד 10–מ.), שייכת לאופק־טיט טפוסי מ. ג׳. קשה לקבוע את מקומו של חול חום־בהיר המודבק בקצת־טיט בעומק 18–מ. (אופק ד׳?). כנראה שני אופקי־הטיט מ. ג׳ ו־ד׳ הם היינו הך. זה יתאים

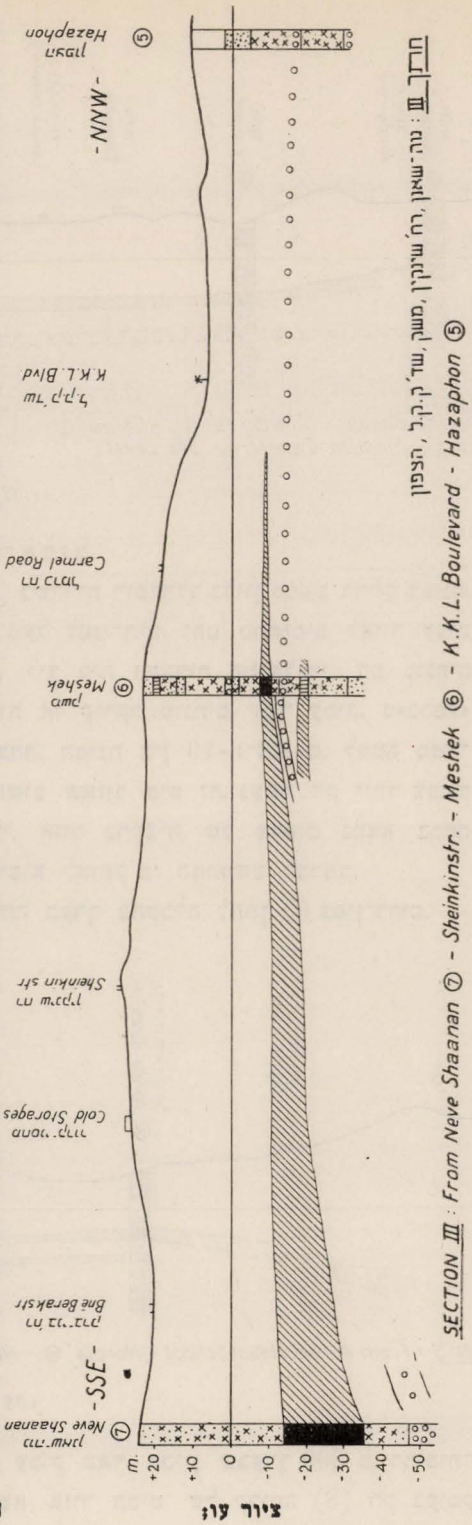

לתמונה הנראית ב«נוה שאנן» ומראה על התרבות הטיט בכוון לצפון (ע״י שרונה עצמתה של שכבת הטיט מגיעה לפי דברי גולדשמידט עד 30 מ.); צפונה יותר הולכת וקטנה כמות הטיט.

ב«משק» נמצאת ברקציה של צדפים («Pectunculus-beds»), המונחת מעל לפני הים (אופק ב׳). הנתונים מ«נוה־שאנן» הם כלליים יותר מדי למען אפשר יהיה לקבוע בבטחון מציאות שכבה זאת. אולם גם אפשר שבקדיחה זו, הנמצאת בקצה המזרח, תחסר אותה ברקציה לגמרי. בקדיחה זו (7) נרשמה באופן סתום «אבן־ים» בעומק 45– עד 50–מ. בערך. על־כן מסופק הדבר אם אפשר לחבר אופק זה עם הברקציה של «משק» בעומק 13–מ. מתקבל יותר על הדעת שהוא שייך לאופק ג׳, שנמצא בבאר «צפון» בעומק 30–, ואולי מונח גם מתחת לשכבת החול התחתונה, שנקדחה. אף יתכן ש«אבן־הים» של «נוה־שאנן» שייכת לאופק עמוק מספר ד׳ [עי׳ קדיחה (8)]. בקדיחות העתידות יש לשים לב לשאלה זאת.

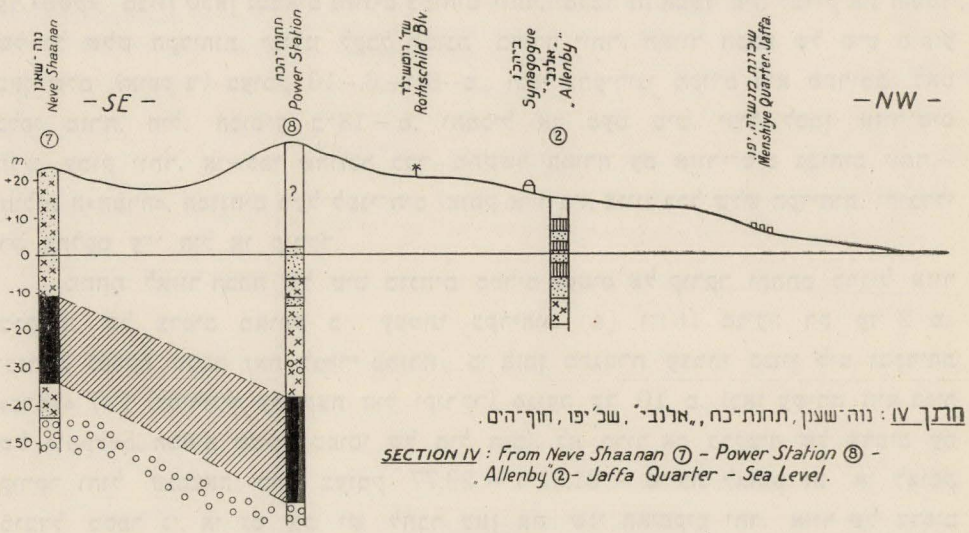

חתך IV: נוה־שענן, תחנת־כח, „אלנבי״, שב׳יפו, חוף־הים.

SECTION IV: From Neve Shaanan ⑦ - Power Station ⑧ - „Allenby״ ② - Jaffa Quarter - Sea Level.

ציור עז;

ד. חתך IV. ספקות דומים לאלו מתגלים גם בחתך IV, העובר מ«נוה־שאנן» לצפון־מערב ומגיע עד הים. במדה שנתוני «נוה־שאנן» (7) הם נכונים, יש להניח כי אזור ברקציה של צדפים יורד בהרבה. יש רק אפשרות אחת, כלומר: לחבר את הברקציה המונחת ב־45–מ. עם הברקציה של תחנת החשמל (8), המונחת ב־65–. ירידה חריפה עוד יותר תתגלה ע״י חבור אזורי־טיט כהה ב־(8) וב־(9). מכיון שהקדיחה (2) וכל האחרות מגיעות לעומק קטן בהרבה, אין המשך האזורים העמוקים האלה אל הים ברור די צרכו. חבור השכבות של בארות (8) ו־(7) עם ברקציה של צדפים המופיעים ב־20–מ. בבאר (2) או עם אזור־הטיט ב־12–מ. בבאר (3), יתן יסוד להנחה–בקשר עם טְרַנְסְגְרֶסִיוֹת ימיות (ברקציה של צדפים) ועם התהוות הבצות (טיט)–כי בליטות הקרקע (Relief) בתקופות עבר אלו היה ממש הפך מזה של היום (עי׳ חתך IV).

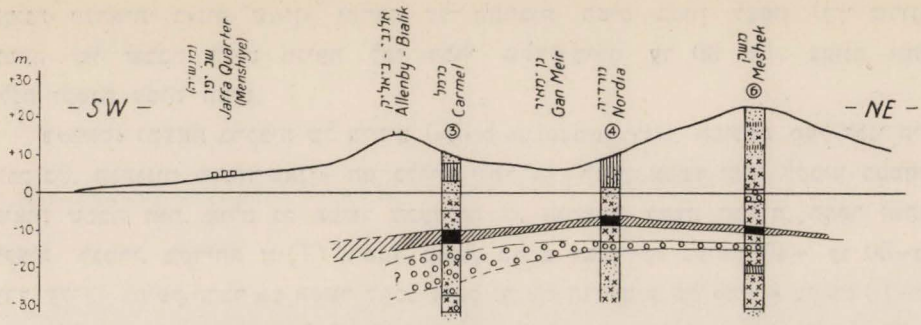

חתך V · חוף־הים, שב׳יפו, כרמל, נורדיה, משק
SECTION V : From Sea Level - Jaffa Quarter - Carmel ③ - Nordia ④ - Meshek ⑥

ציור עח:

ה) ח ת ך V. החתך מכוון לרוחב העיר וחותך את יסודותיה מן הים בכוון צפון־מערב עד «משק». מכיון שכאן נמצאים נתונים בטוחים יותר, ומלבד זה אפשר היה לבדוק את החומר של כל שלש הקדיחות, יכולנו לקבל תמונה ברורה יותר. האזור הכהה של טיט מופיע כאן שלם (אופק ג׳) בעומק 10–6, ו־8–מ., וכפי שהעירונו מקודם הוא מתרומם לאט כלפי מזרח. חול, המופיע ב־18 – מ. והמכיל אך מעט טיט, יכול לסמן אזור־טיט חדש, עמוק יותר, או–כפי שהוזכר כבר–מתקשר במזרח עם אזורי־טיט גבוהים יותר.– חולות ה«חמרה», המונחים מעל לפני־הים (אופק א׳ ו־ב׳), צוינו בכל שלש הקדיחות, והובדלו רק בחלקם ע״י חול או קורקר.

מתחת לאזור הכהה של טיט מונחים מטרים מעטים של קורקר ותחתם כרגיל אזור ברקציה של צדפים מאופק ב׳. עֻצמתו בקדיחות (4) ו־(6) מגיעה רק עד 2 מ., וכנראה נפסקת שכבה זאת לגמרי במזרח; בו בזמן מתגברת עצמתו בכוון לים ובקדיחת «כרמל» (3) (לסירוגין עם קצת חול וקורקר) מגיעה עד 10 מ. (כאן עשירה היא בגיר של Serpula, המהוה משקע טפוסי של חול הים). לא ברור אם ברקציה של צדפים עם קורקר וחול שנמצאה כאן בעומק 29.77 – ו־31.37 – שייכת לאופק זה או לאופק מובדל מספר ג׳, או גם אם יש לחבר כאן את שני האופקים יחד. אזור של צדפים

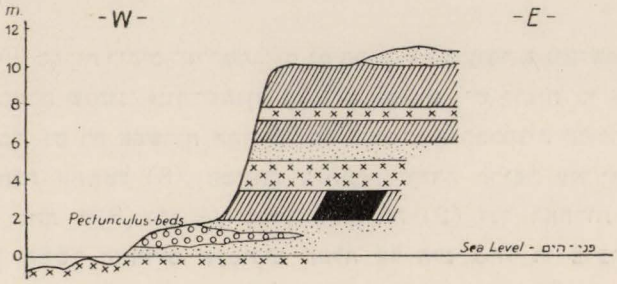

חתך בחוף־הים ע״י בית־הפועלים [הסברות לחתוך I]
Exposure of section near Workers Council House, Tel Aviv
For reference see section I.

ציור עט:

מאופק מספר א׳ מפותח יפה ב־(3) וב־(6), אולם אינו מופיע ב־(4). זה מראה על צורת ההתפשטות של אופק זה, שהוא כעין עדשות כלואות בסדימנטים אחרים.

ו. חתך ע״י בית־הפועלים. חתך זה תואר בפרוטרוט לעיל (עמוד 253–254), כדי לתת מושג על התצורות, המופיעות כיום על פני השטח. הננו רואים על פיו, שגם אלה ניתנות לחלוקה לפי אופקים מתאימים.

חול חום, המכיל טיט, שסומן כ«חמרה», מופיע כאן בשלוש שכבות ואפשר לחשבו לאופק ב׳. כרגיל נמצאים בו לסירוגין רבדים של חול או אבן־חול־גיר.

שכבות פֶּקְטוּנקוּלוּס («Pectunculus-beds») בצורת עדשה בו בתור רבד נרחב,— שייך לאופק ברקציה של צדפים מספר א׳, שנמצא גם בפנים היבשה סמוך לגובה פני־הים.

IV. סכום

יחד עם חול ואבן־חול־גיר (קורקר), הנפוצים בכל השטח, מופיעות בצורה ברורה שתי תצורות אחרות. ואלה הן: הטיט עם חול־טיט וברקציה של צדפים (Shell-breccia). שתי תצורות אלה יכולות להתפשט בכמה אופקים נרחבים; ובעיקר, ברקציה של צדפים ימית יוצרת שכבות רחבות־ידים. כנגד זה אופקי־טיט, המונחים למטה מפני־הים, נפסקים בנקל בצפון ובצפון־מערב, ומצטברות לשכבות עצומות מאד בכוון לעמק־יפו, בקדיחות עמוקות של «רוטנברג» ושל «נוה־שאנן».

אזור החמרה עשיר הטיט יוצר במקומות רבים שכבה בלתי חדירה למחצה וביחס למים משמשת כמסנן למלחים ולחידקים.

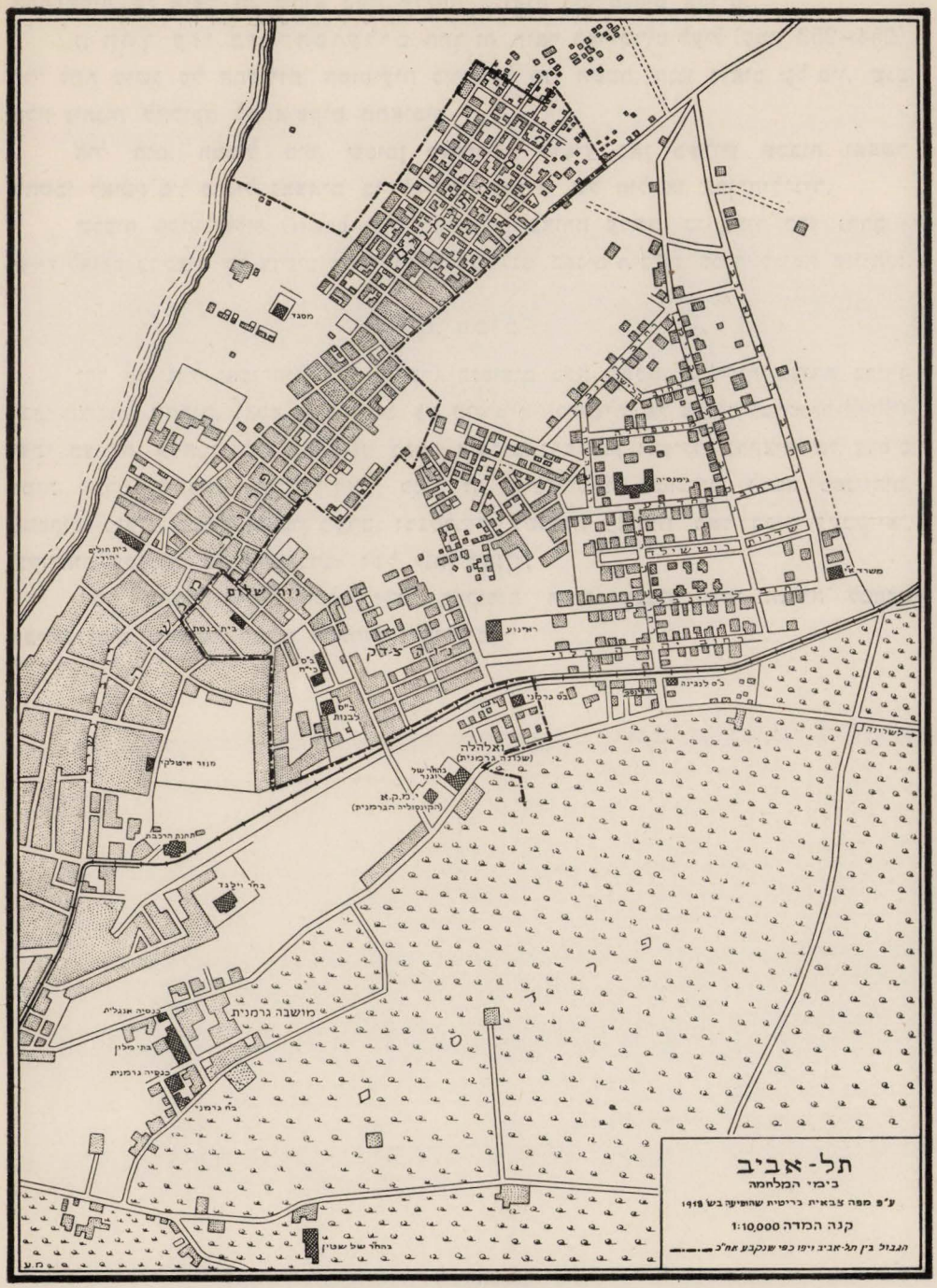

ציור ס: תל־אביב בשנת 1918, מפה צבאית (לפרקיו של הד"ר בראוור).

פִּרְקֵי גֵיאוֹגְרַפְיָה וְטוֹפּוֹגְרַפְיָה שֶׁל תֵּל־אָבִיב

מאת ד״ר אברהם יעקב בְּרַוֶר

א.

הַשֵּׁם.

בשטח שבין העיר יפו ונהר הירקון, אשר עליו משתרע כעת הכרך תל־אביב, לא היה ישוב מימות עולם, ואין תימה שבחפירות הרבות, הנעשות כאן זה חצי יובל שנה לצרכי בנין, סלילת דרכים, הנחת צנורות וחבלי חשמל, לא נמצאו שרידים של פעולת אדם בדורות קדומים. ומכיון שהשטח היה כלו בור, לא זכה גם לשם מיוחד קבוע. המקום נזכר אמנם בפֵרוש ביהושע, אבל בשם לא נקרא: «ומי הירקון והרקון עם הגבול מול יפו» (יהושע יט, מו). מתוך הפסוק יש להבין, שיפו היתה מובלעה של נכרים בתחום שבט דן או בין דן ויהודה, ו«הגבול מול יפו» עבר מדרום למי הירקון והָרַקון, ובכן — בשטחה של תל־אביב. אם מי הירקון אינם מעינות הירקון כמו מי יריחו (יהושע טו, א) כי אם נהר הירקון, הרי הגבול הצפוני של תל־אביב הוא גבול שבט דן, ואת הרקון יש לבקש מדרום לנהר וממזרח לשטח העיר, באחד התלים המכילים בתוכם שרידים מתקופת כנען ופלשת. ואולם החוקרים רואים את הרקון בחורבה רחוקה שלשה קילומטרים מצפון לשפך הירקון ותל א־רקת שמה; לפי זה מי הירקון הם המעינות, וגבול השבט דן מצפון לנהר. בכל אופן: «רקון» זהו המקום ההיסטורי, הקרוב ביותר לתל־אביב מלבד יפו. תל־אביב נוסדה כפרבר גנים של יפו, ועל דעת מיסדיה לא עלה שהיא תפרד ותהיה עיר בפני עצמה, אבל אלו גם נוסדה כעיר מיוחדת לא היו בוחרים בשם ההיסטורי הקרוב למקום, שהוא רקון, כמו שעשו בכמה מקרים אחרים בארץ, מפני שאין לשם זה תוכן במובנו ובתולדות מקומו.

השמות שקראו הערבים לחלקות גדולות או קטנות בשטח שעליו עתידה היתה להבנות תל־אביב מחוסרים כל ערך היסטורי, כי הם שמות הבעלים האחרונים או שם הדרך שעברה שם: דרך נבלוס (שכם), דרך סומיל (כפר ממזרח לשכונות הצפון) או דרך הטחנות (של נהר הירקון). במפות הסביבה שקדמו לתל־אביב רשומים «פרדסים», «אדמה מעובדת» ו«חולות», ומלבד זה גם הקבר של עַבֶּד אֶ־נָבִי שבבית הקברות המושלימי, מפני שהוא נמצא במקום גבוה ונראה למרחוק. גם בספרי הספנים בא זכרו. ואולם, קבר זה אינו מן המכובדים על תושבי הסביבה, אין לו היסטוריה ואגדה, הוא קבע שם לנקודה בולטת, ולא לשטח הגבעה. תל־אביב הוא בלי ספק השם הכולל הראשון שנקרא למקום הזה.

חדש הוא השם תל־אביב במקומו, אבל גלגוליו מרובים עד שהגיע לכאן. בגלילות פרת וחדקל היו מאז ומעולם תלי ישובים קדומים עזובים, אשר זכרם אבד מלב אדם, לכן קראום הבבלים והאשורים תֵּל־אַבּוּבוּ, כלומר תל־המבול. על אחד מתלי המבול ליד נהר כבר התישבו גולי יהודה בראשית המאה הששית לפני הספירה הרגילה, והם קראו למקום ההוא בלשונם העברית תל־אביב ויחסו לו שלא בכונה מובן אחר, כדרך האתימולוגיה העממית.

זכה המקום האמור לזכרון־נצח על ידי נביא־הגולה יחזקאל בן בוזי הכהן. הלא כה דבריו בספרו (ג, טו): «ואבוא אל הגולה תל־אביב היושבים אל נהר כבר, ואשר המה יושבים שם; ואשב שם שבעת ימים משמים בתוכם». בתרגום השבעים חסר השם תל־אביב וגם המלה «היושבים» שלאחריה, וכאלו כתוב ואסוב (Περιῆλθον).

«תל־אביב», שעליו מספר יחזקאל, איננו ידוע לנו היום; יש לשער שהוא חזר להיות תל־המבול, כמו שהיה לפני ירידת היהודים לבבל. זכר המקום ביחזקאל אינו משמח את הלב, ורק בגלל המשמעות שיחסו דורות מאוחרים ל«אביב» זכה ששמו יִקָּרא על הכרך העברי הראשון בארץ ישראל המתחדשת.

«תל» פרושו בעברית המקראית – חורבה של ישוב שנהרס עד היסוד. על העיר הנדחת נאמר: (דברים יג, יז) «והיתה תל עולם לא תבנה עוד». במובן זה משמש «תל» עד היום בשפת הדבור היהודית־האשכנזית: לעשות «תל» מבנין, מעסק, מאדם – היינו להרסו. בעברית של המשנה והאגדה יש במובן «תל» גם בליטת קרקע קטנה או גל עפר, שנעשו בידי אדם. באופן ציורי מדברים על תלי־תלין של הלכות. ומפני שעקר מובנו של «תל» הוא חורבה שוממה, אין להתפלא שלפני תל־אביב לא השתמשו בארץ ישראל העברית בצרוף השם «תל» – לישוב. שלשה תלים נזכרו בנ"ך חוץ מתל־אביב: תלאשר (מלכים ב׳ יט, יב), תל חרשא (עזרא ב, נט) ותל־מלח (נחמיה ז, סא) וכלם בבבל. בארצות השפה הערבית, מן האוקינוס האטלנתי עד גבול פרס ומהים הערבי עד הרי הטורוס, מצויים מאות מקומות ישוב, שבשמותיהם יש צרוף של «תל», ובשמות החרבות, ההרים והגבעות הוא מגיע בודאי לאלפים. לפיכך ידוע שם שכיח זה גם לאירופיים. עם הצלחתה של תל־אביב נתרבו צרופי «תל» בארץ ישראל העברית במדה מרובה, – עדות לדורות על חוסר דמיון יוצר וטעם בלשני של מניחי השמות בימינו. «תל» אינו צרוף לשם מקום ישובי בעברית, כי אם בבבלית ואשורית וערבית.

«אביב» נזכר ראשונה בתורה לגבי מכת הברד במצרים (שמות ט, לא): «והפשתה והשעורה נֻכתה, כי השערה אביב והפשתה גבעל». רש"י פירש: «כי השערה אביב – כבר בכרה ועומדת בקשיה». פרוש זה מתאים גם למחקרי הלשון החדשים. דַלְמַן בספרו «ארבייט אונד זיטֶה» (ח"ב, עמ׳ 8) מתרגם אביב «ווייכרַייפֶה», כלומר תחלת בשולו של הגרעין כשהוא רך עדיין. זהו גם מובן המלה במשנה (כלאים ה, ז): «אם עשבים – יוֹפַך, ואם אביב – ינפץ, ואם הביא דגן – תִּדָּלֵק». ביאליק מבאר: «ואם אביב – גידול השבלים עד שליש קרוי אביב, ינפץ – יחבוט הגרעינים הרכים». של"ג בבאורו ליחזקאל הולך אחרי תרגום לא מדויק של קאוטש «אָהְרָנְהִיגֶל», והוא מתרגם בטעות «גל שבלים» במקום גבעת־השבלים, כלומר גבעה שמגדלת שבלים. מיסדי תל־אביב הקדומה התכונו לגבעה מכוסה קמה באביבם; ריח השדה היה משאת נפשם לא פחות – אם לא יותר – משהשתוקקו אליו מיסדי תל־אביב שלנו.

ואולם לא מן המקור הראשון קבלו מיסדי עירנו את השם תל־אביב, כי אם מִשֵּׁם הרומן של הרצל «אלטניילאנד», שתרגמו נחום סוקולוב «תל־אביב». בשם «אלטניילנד» התכון הרצל לארץ העתיקה המחדשת את נעוריה, והשם «אביב» קבל בפי המשכילים מובן של תקופת השנה, כשהצמחים חוזרים לתחיה אחרי תרדמת החורף, אותה התקופה של סוף ימות הגשמים וראשית ימות החמה, שאין לה שם מיוחד לא בעברית המקראית ולא בזו של חז״ל. השם תל־אביב שייך איפוא לסוג השמות של מקומות, שמתישבים חדשים באים לשָׂם בכחו הדוחף של רעיון, — שמות שיש בהם בטוי לשאיפה ידועה, כגון מקוה־ישראל, פתח־תקוה, ראשון־לציון וכדומה. החדוש שב«תל־אביב» הוא ששֵׁם היסטורי זה הושאל ממרחקים, דוגמת נחליאל ומגדיאל, שהושאלו גם הם ממרחקים זמן רב אחר־כך. ועוד יש לציין: חלקו הראשון של שם עירנו, כלומר: «תל», מצוי הרבה, כפי ששמענו, בגלילות הלשון הערבית, ואלו החלק השני — «אביב» — יש לו בתור שם של עיר רק חבר אחד: «אַדַיס אַבַּבַּה», שם עיר־הבירה של חבש, שפרושו הוא: פרח חדש וגם אביב חדש במובן תקופת האביב של השנה. ואמנם הלשון הכושית של חבש לשון שמית היא, כידוע.

השם תל־אביב הוא שם מקורי, ואין דומה לו בהמון «התלים» הרשומים במפות; צלצולו מזרחי טהור, ומעלה יתרה לו שכל אות ואות שבו אפשר להעתיקה בדיוק באותיות לטיניות בלי סימנים מיוחדים, וכל אירופי וכל אמריקאי יבטא את השם תל־אביב כמו שאנו מבטאים אותו בארץ. מוצלח הוא אפוא השם מן הצד המעשי, כי אין להחליפו באחר וגם אין לשבשו. במשך שנות קיומה המעטות של העיר נתחבב שם זה על כל העם העברי, ובעלי־בתי מלון בארץ ובגולה בחרו בו ואותו עשו שם למלונותיהם. חברת הספנות העברית קראה לאחת האניות השטה בין טריאסט וארץ ישראל — «תל־אביב», כדי לעשות נחת רוח לנוסעים היהודים.

השם תל־אביב זכה לאשור גם מצד חכמי התורה ונקבע לדורות בגטי־נשים. בהיות תל־אביב תחלה אחד מפרברי יפו, כתבו בגטין רק «מתא יפו דעל כיף ימא מותבא וממי בארות מסתפקה». ואולם, התפתחות העיר ופרסומה הרב עוררו לבסוף את הרב הראשי הספרדי של תל־אביב רבי בן־ציון עוזיאל לבטל נוסח זה. וכה דבריו באגרת מיום כ״ח בסיון תרפ״ז: «מסופקני, אם ראוי להמשיך בכתיבת הגט את הנוסח הרגיל: או שנכתוב תל־אביב הסמוכה ליפו או שנכתוב תל־אביב לבד, בלי הזכרת שם יפו»... הרב האשכנזי רבי יוסף צבי הלוי, מסדר הגטין בתל־אביב, פקפק כמה שנים אם לשנות מן המקובל מפני קביעות הגטין ושלא להוציא לעז על הגטין הראשונים, אבל הרב הראשי לארץ־ישראל, רבנו אברהם יצחק הכהן קוק, הכריע בתשובה מיום ח׳ בסיון תרצ״ב, שיש «להשמיט לגמרי את השם יפו ולקבוע את השם הפשוט והמפורסם של עירנו העברית הראשונה, שחנן השי״ת אותנו בדורנו לראות בהדרה ושכלולה בכבוד על אדמת הקודש» (מתוך תשובה מס׳ 1030 שעדיין לא נדפסה). הנוסח הוא עתה: «מתא תל־אביב דעל כיף ימא מותבא וממי בארות מסתפקה». — בנוסח זה לא נזכר נהר הירקון, משום שאותה שעה עדיין לא הגיעו גבולות העיר עד לו. אבל גם עתה, לאחר שהעיר כבר הגיעה עד לירקון, אין בדעת הרבנים לשנות את הנוסח, כי מפורסמת היא העיר דייה, והסימן «דעל כיף ימא מותבא» מספיק.

המצב הגיאוגרפי.

נמלה של יפו רשום בלוחות הספנים 45′, 34°; 03′, 32°, כלומר: 32 מעלות 3 דקות מצפון לקו המשוה; 34 מעלות 45 דקות ממזרח לגרינויץ׳. דקת הרוחב ביפו־תל־אביב–1848 מטר, דקת האורך–1573 מטר. הקצה הדרומי של תל־אביב, שבפנת רחוב העליה ודרך סלמה, רחוק מקצה הצפון שבשפך הירקון 5500 מטר, כלומר: כשלש דקות הרוחב. על־כן נוכל לאמור בקרוב, שעירנו משתרעת מ־03′, 32° עד 06′, 32°, והרוחב הממוצע הוא 4,5′ 32°. נקודת תל־אביב הקיצונית במערב היא פנת רחוב זרח ברנט ורחוב מנשיה; הנקודה המזרחית ביותר היא זוית הגבול מצפון־מזרח לרחוב החרושת. המרחק בין קוי הצהרים של שתי הנקודות הוא 2200 מטר. הנקודה המערבית רחוקה מקו הצהרים של הנמל 1100 מטר. הרי, שהאורך הגיאוגרפי של קצה המזרח של העיר הוא 47′, 34°. הממוצע של העיר הוא 46,5′, 34°. ביחס לירושלים תל־אביב 18′ לצפון ו־27′ למערב; ההבדל ברגע הצהרים הוא 46″ 1′, וכמוהו ברגע הזריחה והשקיעה בימי השויון. היום הארוך (21. VI) גדול בתל־אביב דקה וחצי מאשר בירושלים, והקצר (21. XII) קטן ממנו בה במדה.

יפו מכוונת ברחבה כלפי שֵׁלה ותל־אביב כלפי לְבוֹנה (שופטים כא, יט); בארכה מתאימה תל־אביב לבאר־שבע. בקצה היבשה האסיית פוגע המקביל של עירנו בנאנקינג, בירת סין, ובכן, היום והלילה שוים בתל־אביב ובנאנקינג; קו הצהרים שלנו עובר ממזרח לתחנת מסלת הברזל של פולטאבה האוקראינית, וזמן הצהרים שוה איפוא בשני המקומות.

במצבה הגיאוגרפי־המתימטי אין לה לתל־אביב יתרון לגבי הנקודות האחרות שבאזור זה בארץ ישראל, ובמצבה הגיאוגרפי־הפיסי נהנית עירנו מכל אותם היתרונות הטבעיים אשר עשו את יפו ברוב הדורות של ארבעת אלפים שנה לעיר המסחר החשובה שבארץ. היתרונות הללו בולטים באופן מוחשי לעין המשקיף על השפלה והשרון ממרום במת ההר בצפון יהודה או בדרום שומרון, כגון מסאריס, מקוביבה, מרמאלה או מבעל־חצור. ביום בהיר – ורוב הימים הלא בהירים הם בארצנו – נראה משם את הארץ פרושה לרגלינו כמפה רבת צבעים. לפנינו אשדות ההר החשוף ואזור הגבעות החורות־האפורות, מלבד בקעות מוריקות אחדות, ואחרי הגבעות–אזור מטָעים, מקודם יערות זיתים בודדים כאיים בשדות תבואה, אחריהם–ים פרדסים הנכרים בצבעם הירוק הכהה, ובין הפרדסים ותכלת הים – אזור חולות, רחב בדרום וצר יותר בצפון. ברצועת החול המבהיקה, בנגוד לכהות המטעים מזה והים מזה, יש הפסק של אילו קילומטרים, וממלא אותו כרך־תאומות זה: יפו–תל־אביב. העין החדה תבחין את ההבדל בין שתי הערים, ביום – בסדר הבנינים וגבהם, ובלילה – בשפע־האורות של העיר העברית. מדרום ליפו רואים את אזור החולות המתרחב, ומצפון לתל־אביב, אחרי מגדל תוצרת הארץ, הסוגר את שורת הבתים, שוב חולות. המוצא הטבעי של השפלה שבדרום ושל השרון שבצפון לשוק העולם הוא אותו ההפסק שבחולות.

האזור הירוק מתרחב ביותר בכוון דרומי־מזרחי מאחורי תל־אביב–יפו, והוא מסתיים במזרח בתחומי הערים רמלה ולוד הסמוכות זו לזו, אבל לא הגיעו עדיין לכלל תאומות כשתי שכנותיהן שבמערב. המעלה היתרה של מקום עירנו היא איפוא לא רק בחבור הנוח שבין חוף הים ופנים השפלה, אלא גם באזור הפורה הרחב שמאחוריה. אבל לא

רק השפלה שופעת לשוק של יפו–תל־אביב, אלא גם הדרכים מהרי יהודה ומדרום עבר הירדן צומתן ברמלה־לוד, ומשם הלא רק מוצא אחד אל הים: – יפו־תל־אביב. החבור עם הים אינו נוח כחבור עם היבשה. אבל בארץ־חוף שאין בה אלא מפרץ אחד וגם הוא רחוק מהאזור הפורה ביותר שבשפלה והחשוב שבהר, גם בליטת קו החוף שביפו יתרון הוא, ואותו נצלו כל הדורות. לעת־עתה משתמשת תל־אביב בנמל יפו כמו שהוא, וחלום־עתידה – בנין נמל ליד שפך הירקון.

תל־אביב משתרעת מצפון–צפון־מזרח ליפו. אולי מקרה הוא שחברת אחוזת־בית קנתה את האדמה לבנין שכונה מודרנית כאן ולא במקום אחר בקרבת יפו, אבל אין זה מקרה שיפו התפתחה בכוון זה ולא לדרום או למזרח.

כשיצאה יפו בסוף שנות השבעים למאה הי״ט מחוץ לחומותיה, כי נעשתה צרה מהכיל את תושביה שהלכו ורבו, מצאה לפניה מצד היבשה אזור פרדסים סגור במזרח ובדרום המזרח, ורק בדרום היה שטח של חול לא עמוק בין הים והפרדסים, ושם נוצרו שכונות חדשות מסביב לוָלי של שֵׁיך אִבְּרָהִים אֶל עַגְ׳מִי, ומכאן השם עג׳מי לשכונות הללו. מצפון־מזרח לחומות העיר חסמו את הדרך בית קברות מושלימי גדול וממולו שוב פרדסים יקרים, שלפי מצב הדברים אז וגם עשרות בשנים אחרי כן יָקרו הרבה יותר מיקֵר מגרשי בנין. בין בית הקברות והפרדסים היתה דרך ומשני עבריה רצועות צרות פנויות. רק מעבר לבית הקברות נמצא שטח נרחב לבנין, גדול הרבה מן השטח שמדרום ליפו; רובו היה שממה ומעוטו–כרם דליל. תנאי הבטחון בימים ההם לא הרשו לעירונים להנתק הרחק מן העיר, ורק לאחר שנבנתה אותה הרצועה שבין בית־הקברות והפרדסים ונוצר קשר עם העיר הישנה ועם בית הממשלה והקסרקטין הסמוכים לחומה, העיזו התושבים להרחיב את גבולותיהם בכוון צפוני־מערבי. בשטח זה הקימו הגרמנים שתי שכונות, וקרוב יותר לעיר בנו היהודים את נוה־צדק ונוה־שלום, ועל שפת הים את יפה־נוף.

על התפתחות שכונות הדרום מעיקה חולה גדולה ורחבה, הגובלת בהן מדרום. היא חוצצת כאן בין עג׳מי ובין הכפרים שבשפלה. כדי להגיע אליהם, צריך להקיף את החולות. רמלה נמצאת בדרום־מזרח ליפו, ובכל־זאת אין מסלת הברזל יפו־רמלה יוצאת מדרום, מעג׳מי, כי אם מצפון ליפו, כי עליה להתרחק מאותה חולה. תחנת המסילה חִזקה את שכונות הצפון, והישובים היהודיים שבדרום השרון גם הן השפיעו עליהן רוב טובה בשעה שעג׳מי נשארה רחוב לא מפולש.

ראשון לציון ובנותיה קרובות אמנם לעג׳מי בקו אוירי מאשר לשכונות הצפון, אבל החולות מעכבות את התנועה, ומן ההכרח להקיף וללכת בדרך ירושלים. כעת הולכת יפו ומרחיבה גבולותיה גם למזרח, כי יָקרו המגרשים לבנין וכדאי לגדוע פרדסים ולעשותם מגרשי־בנין. אבל גם עתה מתקרבים הפרדסים ביותר לים בשדרות המלך ג׳ורג׳ פנת דרך סלמה. כאן, במיצר הזה, בצומת עורקי התנועה של יפו־תל־אביב, הוא הגבול הטבעי בין שתי התאומות הללו.

פרשת הגבולות*.

גבול החלקה, אשר קנתה אחוזת בית בשנת 1908 ואשר נרשמה בספרי האחוזות על שמות מושאלים של אנשים אחדים, זהו גבולה הראשון של תל־אביב (עי׳ מפתנו מספר ב׳). באופן רשמי היו ששים הבתים של תל־אביב קנינם של אותם האנשים הכתובים בספר האחוזות, והשטח היה חלק של העיר יפו; למעשה היה זה חבר־עיר, אשר הטיל על עצמו תפקידים של עיריה מתוקנת בארצות המערב: השגחה על סדרי בְּנְיָה טובים, על סלילת כבישים, רצוף מדרכות ותקונם, הספקת מים, הארת הרחובות ושמירה בלילות.

גבול הקרקע של אחוזת בית היה גבול עיריה, ששלטה בתוקף מוסרי. משנצטרפה נחלת בנימין לתל־אביב התרחב גבול העיריה. תוקף חוקי קבל הגבול עם הכרזת תל־אביב לעיריה בפקודת הנציב העליון מיום 11. V. 1921, שנתפרסמה בראשון ביוני של אותה שנה בעתון הרשמי של ממשלת ארץ־ישראל (גליון 44, עמוד 4). הפקודה באה אחרי הפרעות של ראשון למאי 1921, אבל היא הוכנה עוד קודם לכן. טפלו בשאלה זו מצדדים שונים עסקנים צבוריים עוד בשנת 1920, וביום 8. IV. 1921 כבר הודיע היועץ המשפטי של ממשלת ארץ־ישראל, נורמן בנטביץ׳, לועד תל־אביב, שהממשלה אשרה הפרדת תל־אביב מיפו. נמוקי ההפרדה היו ראשית־כל מעשיים. תל־אביב שלמה מסים לעירית יפו ותמורתם לא קבלה כמעט שום טובת הנאה מזו האחרונה, והוכרחה להטיל מסים על חבריה, כדי למלא את התפקידים של עיריה מודרנית. מלבד ההפרדה מיפו יצאה לפועל גם העברת המגרשים משמות הבעלים המושאלים על שמות הבעלים האמתיים.

בפקודת תל־אביב משנת 1921 נאמר, שועדת באי־כח של ועד תל־אביב ועירית יפו תקבע את הגבולות בין «העיר תל־אביב» ובין יתר השטח של עירית יפו ותגיש את הצעותיה למושל המחוז לשם אשור.

בידיעות תל־אביב, שהוציאה עירית תל־אביב (חוב׳ ב׳ מיום א׳ מנחם־אב תרפ״א, עמוד 11) נתפרסם ההסכם הראשון עם יפו בדבר גבולות תל־אביב, לאמר:

«הגבולים של תל־אביב.

«בכח החוקה דלעיל (מיום 11. V. 1921) באו שני באי־כח העיריות של יפו ותל־אביב, הא׳ אסם (צ״ל: עצם) בי סעיד ומר דיזנגוף, לידי הסכם גמור בנוגע לגבולים, וההסכם נחתם בידי שניהם ונתאשר על־ידי המושל המחוזי. —

* ראויה פרשה זו שתכתב בספרנו לפרטיה באריכות בתולדות העיר, אבל לצערנו יעדר מקומה כאן. החומר ההיסטורי מפוזר במקומות שונים והרבה מן הסבך יש בו. תל־אביב נבנתה אמנם ברובה על אדמת בור, אבל השטח לא היה הפקר כלל במובן הקנין הפרטי, והוא גם נחשב על תחום יפו, שרונה או סומיל. לקביעת הגבול הראשון ולהרחבתו בשנים שלאחר־כן קדם כל פעם משא־ומתן ארוך. מלבד עירית תל־אביב ועירית יפו ומועצות שרונה וסומיל טפלו בדבר הועדות לבנין ערים; יחידים או קבוצות שלמות של בעלי־בתים וקרקעות ערערו, חוו דעות שונות זו מזו, ולסוף הכריעה הממשלה המחוזית או המרכזית. את הכתבים לתולדות הגבולות צריך לאסוף ממקומות־פזוריהם ולהשוותם אלו לאלו, ורק אז יתבררו כל הפרטים של קו־הגבול המשונה שלפנינו.

עירית תל־אביב מודה אמנם בעצם הצורך לאסוף את החומר לתולדות הגבולות, אבל מסבות תקציביות הוכרחה לדחות את הדבר לעתיד, ומי יודע אם ומתי תַעשה העבודה החשובה הזאת. משום כך עלינו לוַתר על באור הפרטים בשלמותם ולהסתפק בסקירה כללית בלבד.

על יסוד ההסכם הזה נוצר בשביל תל־אביב קו של גבולות: מקצה רחוב שלוש (גשר מסלת־הברזל) דרומה, דרך הרחוב החדש (מאחורי בתי הספר לבנים ולבנות וגדר תחנת יפו), משם מערבה דרך רחוב האיטליזים עד הרחוב המרכזי של נוה־שלום, משם מזרחה עד למאפית מ. נקדימון, משם צפונה בקו מקביל לחרת אל תנק, ומשם מערבה בין חרת אל־תנק ובין שכונת התימנים. מקצה שכונת התימנים חוזר הקו ושב דרומה בקו מקביל אל שפת הים עד לבית החרושת של רוקח. הגבול לצד מזרח הוא לעת־עתה דרך שכם; הגבול הצפוני עוד לא נקבע בהחלט. עם קביעת הגבולים האלה נכנסו לגוף עירית תל־אביב השכונות: נוה־צדק, אהל־משה, אחוה, מחנה־יהודה, מחנה־יוסף, כרם־התימנים, מרכז בעלי־מלאכה וחלק גדול משטח נוה־שלום. זאת אומרת: רוב התושבים היהודים בעיר יפו נמצאים כיום תחת רשותה וחסותה של עירית תל־אביב».

מזמן ההסכם הזה עד זמן האחוד השלם של השכונות והבתים הסמוכים עם תל־אביב עברו עוד שנתים. בחוברת של ידיעות תל־אביב שלאחרי זו, היא חוברת ג׳ מיום כ״ט באלול תרפ״א (עמוד 6), כבר הודגש, שהשמחה שהובעה בחוברת הקודמת אינה שלמה. הגרמנים בשכונת וַולְהַלָה (בין דרך יפו ובין מסלת הברזל), שהביעו קודם את רצונם להספח אל תל־אביב, שנו את טעמם אחרי מאורעות מאי 1921 ובקשו מאת המושל לבל יפרידם מעל אחיהם היושבים במושבה הגרמנית הגדולה, שנשארה בתחום יפו. בקשתם זו נעשתה, ועד היום חוזר הגבול אחרי רחוב שלוש וסובב מזרחה ומקיף גוש קטן, כדי להוציא את וולהלה מתחום תל־אביב. גם המשא־והמתן עם השכונות היהודיות הישנות נמשך זמן רב. לתל־אביב היה רכוש צבורי ובני השכונות אשר סופחו לתל־אביב נעשו שותפים לרכוש זה והוטל עליהם לשלם בעד חלקם בשותפות. לא על נקלה הסכימו גם לשלם מסים כבני תל־אביב. בקיץ 1921 הוציאה עירית תל־אביב על השכונות שמחוץ לתל־אביב 1250 לי״מ והכניסה רק 340 לי״מ. היתה סכנה של התפוררות, ורק אחרי משא־ומתן במשך שנתים נתאשרו גבולות תל־אביב על־ידי פקודה מקומית של מושל המחוז מס׳ 23 מיום 11. V. 1923 ונרשמו במפות רשמיות. בפקודה זו נקבעו הגבולות במזרח ובצפון וגם נמשכו עד הים בדרום־המערב. גבול זה הנרשם במפתנו מספר ה׳ הוא גבול שלטונה של עירית תל־אביב ושל המשטרה המיוחדת אשר לה.

גבול בנין־הערים של יפו — ובנידון זה נכללה תל־אביב ביפו — נתפרסם עוד ביום 1. V .1921 בגליון 54 של העתון הרשמי. וכה דברי הפקודה:

«גבולות האזור לבנין־עיר של יפו הוגבלו על־ידי הועדה הזמנית לבנין ערים: במערב: הים; בצפון: החל מהים לשפת הנהר ירקון עד לנקודה שם ישתפך ודי בַּרַדָה; במזרח: מרוץ ודי בַּרַדָה (או ודי סַלַמָה) החל מהנקודה אשר שם ישתפך אל הירקון עד לקילומטר החמישי במסלת הברזל יפו־לוד, ומשם לפנה הדרומית־מערבית של הכרמים בכפר יעזור»...

הגבול הדרומי של האזור לא מענינו הוא, כי על־כן הוא איננו נוגע בתל־אביב.— כעת חלה על כל האזור שממזרח לתל־אביב ההשגחה של ועדת בנין־הערים אשר לתל־אביב, והיא עבדה כבר תכנית של רשת־דרכים ומגרשים בחלק זה (עי׳ במפה הגדולה את הרשת המסומנת בקוי־נקודות דקות).

כיון שגדלה גאולת הקרקע והתפתחה הבניה בתל־אביב והסביבה הקרובה, הוצרכה עירית תל־אביב לחזור ולבקש מאת הממשלה שתרחיב לה גבולותיה, ביחוד בשנות העליה והבניה של 1925/6. ולא על נקלה הסכימה הממשלה להוציא שטחים מכלל תחום יפו ולהכניסם לתחום תל־אביב, אף־על־פי שכבר עברו לידי יהודים וגם נבנו בהם בתים. הפשרות הזמניות שנעשו על ידי הממשלה דומות לפשרות הדיפלומטיות שבין ממלכות, כגון הכרזת שטח ליד שכונת הרכבת בתורת «ניטראלי», או חלוקת ההכנסות משטח התעשיה בין שתי העיריות מבלי להוציאו מן «היוריסדוקציה» של יפו.

גם לאחר שתקון הגבולות הוחלט כבר בועדת בנין־הערים המחוזית בראשית שנת 1926, עברה עוד שנה עד שהפקודה אושרה מטעם מושל המחוז ונתפרסמה בעתון הרשמי (גליון 179 מיום 16.I.27)*. וכשנתפרסם תקון זה לא התאים כבר למצב, שנוצר על־ידי תנועת הבניה בשנות 1925/26. ושוב התחיל בשנת 1929 משא־ומתן ארוך על תקונים חדשים, עד שלבסוף נתפרסמה פקודה חדשה ביום 1.III.1930 (עי׳ העתון הרשמי מיום 12.I.1934, עמ׳ 80/81), וגבול זה הוא הרשום במפתנו הגדולה.

תל־אביב נבנתה לא לפי תכנית קבועה מראש, כי מיסדיה לא חזו את עתידותיה. אחרי שהשטח הדרומי של העיר כבר היה בנוי וקשה היה לשנות את רחובותיה, ערך המהנדס, בונה הערים הסקוטי, פרופיסור גדס, תכנית לבנין החלק הצפוני של העיר. גבול התכנית הזאת בדרום רשום במפתנו מספר ו׳. תכנית גדס אושרה באופן זמני ע״י מושל המחוז ביום 16. VIII. 27. האשור הרשמי המוחלט נתפרסם בעתון הרשמי רק ביום 1. III. 29 גליון 230. כעת יש כבר תכנית מאושרת עד גבול השטח לבנין העיר גם ממזרח לגבול העיריה עד נחל מוצררה. תכנית זו רשומה בקוי־נקודות במפתנו הגדולה.

קו הגבול של העיריה, הרשום במפתנו, ארכו 19.350 מטר, מהם 5630 בדרום, 8140 במזרח, 1320 בצפון, 4260 במערב, הוא חוף הים. זהו גבול ארוך מאד ביחס לשטח העיר, העולה פחות משש קילומטרים מרובעים שלמים. במרובע או במלבן יהיה ההיקף של שטח כזה 10.000 מטר, בעגול רק 9773 מטר.

גבול תל־אביב הוא טבעי רק מצד הים ומצד הירקון. יש לזכור שהגבול עובר באמצע הנהר כרשום במפתנו; פרוש: הנהר אינו שייך כלו בחלקו זה לתל־אביב. בקשתה של תל־אביב להציב את הגבול על גדות הנהר הימניות לא נעשתה. לדבר זה יש ערך רב: אם תאמר תל־אביב לבנות גשר על פני הנהר, תצטרך לישא וליתן עם הכפר שיך מואניס.

בגבול הדרומי והמזרחי נִכְּרת השאיפה לבלתי הכניס אפילו בית אחד של לא־יהודי ודונם אחד פרדס אל תחת שלטונה של תל־אביב. שכונת הערבים מנשיה תקועה כיתד

---

* לדוגמה: מכתב טפוסי מאת עירית תל־אביב לסגן נציב־המחוז ביפו מיום 15. IV. 1926:

«הנדון: גבולות העיריה.

א. נ.

ביום 9. II. 1926 אשרה הועדה המקומית לבנין ערים באופן מוחלט את הגבולות המתוקנים אולם אחור פרסומה של החלטה זו גורם לנו נזקים חמריים וגם נזקים אחרים. נכיר תודה לכ׳, אם יואיל לסדר ענין זה בהקדם האפשרי».

בתחום תל־אביב, ורק בצלעה הצרה ביותר היא מחוברת ליפו. השכונה היהודית הקטנה יפה־נוף נשארה כלה בתחום־יפו. הגבול בנוה־שלום נכוון לכך, שלא לנתק את הקשר הטריטוריאלי בין מנשיה הערבית ועירית יפו הערבית ושלא להעביר את התחנה של מסלת־הברזל לתחום תל־אביב. הקפת השכונה הגרמנית וַלְהָלָה בקו־הגבול כבר הזכרנו. וכן המה כל הפתולים שבקו הגבול הדרומי והמזרחי. זהו מעין גבול אתנוגרפי. בשנות 1933/1934 עברו שכונות עבריות חדשות את תחום הגבולות משנת 1930. קצה רחוב הרצל בדרום עם בתיו המרובים הגבוהים והצפופים שייך ליפו. תנועת הבניה היהודית כבר עברה את דרך סלמה, והיא הולכת ומתפשטת גם מדרום לדרך זו. במזרח היא חודרת לתוך הפרדסים. ושוב יש משא־ומתן עם הממשלה על תקוני הגבולות, ועדיין הוא נמשך והולך. אבל ברור חדבר מראש, שבקרוב יחולו שנויים רבים בגבולות הרשומים במפתנו. הממשלה תוכרח להסיק מסקנות ידועות מתוך תנועת־הבניה היהודית, שהחלה מעבר לגבולות של עירית תל־אביב משנת 1930.

ציור פא: מפה בולטת של תל־אביב.

ב.

קרקע העיר.

תמורות רבות חלו בקרקע עירנו מאז נבנו בתיה הראשונים. גם אם נתאר לנו כיום שטח זה בלי בנינים ובלי רשת דרכים, לא ידמה לחולות הנעות השוממות, לכרמים הדלים ולפרדסים, אשר צולמו מלמטה — מעל הארץ, ומלמעלה — מאוירונים בשנות תרס״ט־תרע״ט, היינו: מתחלת הוסד

העיר עד סוף מלחמת העולם. בחצי יובל שנותיה של תל־אביב הוכשרו לבנין כשבעת אלפים מגרשים, גלי חול הוסרו, שוחות מלאו, שיחים ועצים נעקרו, שפועי דרכים נתישרו והותאמו לצרכי התנועה. מלחץ המכבש ומדריסת רגלי אדם ובהמה התלכד החול אשר כסה לפנים כל שטח העיר של היום.

ציור סב: תל־אביב בימי מלחמת־העולם (על פי צלום צבאי I).

ריקונסטרוקציה מלאה של מפת הקרקע לפני הִבָּנות העיר תדרוש עבוד חומר עצום של שפעת תכניות במפה בת קנה־מדה לא פחות מן 1:1000, ועם קוי גובה לכל מטר. עבודה כזו ערכה ההיסטורי גדול בלי ספק, אלא שאינה מתאימה למסגרת ספרנו, ולפיכך עלינו להסתפק בצלומים טפוסיים אחדים, מהם המַקָנים מושג כללי על כל השטח, ומהם הכוללים פרטים מענינים, וגם במפתנו ההיסטורית מס׳ א׳. המפה מַקנה ידיעה רק על המעטה העליון של הקרקע, אם היו שם חולות לחוד, חולות וכרמים יחדו, כרמים לחוד, פרדסים או שדות זרועים שנה־שנה («מעובד»). גם זו אינה ריקונסטרוקציה נאמנה בהחלט, כי החומר הקרטוגרפי אשר עליו סמכנו* אינו נקי מלקויים שונים, ועוד פחות משאפשר לסמוך

* א) Bedford, F.G.D., Yafa, Ancient Joppe or Japho surveyed by...
מפה משנת 1863; ריפרודוקציה ב«תולדות יפו» לש. טולקובסקי, ציור 19.

ב) Th. Sandel, Karte der Umgebung von Jaffa, aufgenommen in den Jahren 1878-79 1:31.800

ג) Saad Dr., Jaffa 1:14.500, d'après un plan original du...
על פי בדקר, מהדורה אנגלית 1912, עמוד 8.

ד) Th. Sandel, Environs of Jaffa, from an original survey by...1:50.000 אותו בדקר לע׳ 9.

על מפות ישנות אפשר לסמוך על עדותם של עסקנים, אשר קנו את החלקות הרבות, שמהם הורכבה תל־אביב במשך 47 שנים (נוה צדק נוסדה בשנת תרמ״ז).

ציור פג; רחוב אלנבי בשנת 1921 (משדרות רוטשילד ולמטה — אל הים).

את הכרמים והפרדסים ואת האדמה המעובדת («cultivated land» שבמפות האנגליות) ואת החולות שבמפה א׳ נוכל לחשוב לבטוחים ביותר במקומם ובמדותיהם. לא כן השטח המסומן «חולות וכרמים». כאן מן הנמנע לשער אפילו בקרוב היכן הגבול בין כרם לחולה. השם «כרם» אינו מתאים פה למושגנו אנו. גפנים אחדות על שטח של אלף מטרים הספיקו להקנות לאותו שטח השם «כרם» בפי הערבים. שטחה הראשון של תל־אביב (מפה מספר ב׳) נקרא בתעודת המקנה «כרם ג׳באלי», ואלו בצלומי הקרקע אין גם זכר

ה) Plan of Jaffa, 1:6.000, הוצאת הצבא הבריטי בשנת 1918.

ו) אותה הוצאה: Jaffa, 1:40.000

ז) אותה מפה בקנה־מדה 1:20.000, העתקת־שמש של משרד הקר וילין, ירושלים.

ח) Survey of Palestine; Sketch Map of Jaffa Town, Compiled from Aeroplane Photos, Approx. Scale 1:5.000, July 1925; העתקת שמש של מחלקת המדידות הממשלתית.

ט) Jaffa, Tel-Aviv and Environs, Compiled from Aero-Photos, Supplied by the R.A.F. 1:7.500, June 1925; מפה שנדפסה על־ידי מחלקת המדידות.

י) אותה הוצאה: Jaffa, 1:20.000, March 1929

יא) אותה הוצאה: Jaffa-Tel-Aviv, 1:10.000, Dec. 1930

ידיעות מפי עסקנים וסוחרי קרקעות אסף מר שמש, העובד במוסדות שונים עבודות מפקד וסטטיסטיקה. ועי׳ להלן טבלת השכונות לפי שנות קנית אדמתן.

לכרם. יש לחשוב שהגפנים המעטות שב«כרם» זה וב«כרמים» אחרים שבסביבה נוטעו לא לשם ענביהן, כי אם כסגולה לשמור את זכות הקנין לבעליהם, משום שמעשה הנטיעה העיד על בעלותו של הנוטע. אדמת מירי לא מעובדת חוזרת לפי החוק העותומני אחרי שלש שנים לממשלה, והמוחזק בה אינו אלא חוכר לדורות, ואלו גפנים מועטות הספיקו שהאדמה תקרא מעובדת, ובשעת הצורך אפשר היה לחזק את הטענה על־ידי מתן בסתר ובגלוי. משפטים בין מחלקת הקרקעות של ממשלת ארץ ישראל, יורשתה של הממשלה העותומנית, ובין אנשים פרטיים בדבר חלקות בשטח עירנו נמשכו שנים רבות. — מצד מחזה־הנוף נוכל לחשוב את השטח הגדול המסומן במפתנו בסימן של חולות וכרמים כחולות ממש. רק במקומות שהמפה מסמנת «כרמים» נִכּר היה הירק בקיץ על פני החול.

לא כל הפרדסים והכרמים, הרשומים במפה א׳, נעקרו עד סוף חצי־יובלה של תל־אביב. כדי לעמוד על הדבר יש להשוות מפה זו למפה הגדולה, המציינת את המצב הקים בראשית תרצ״ה. מקום שנרשמו רחובות בתוך פרדסים הרי זה סימן שהללו כבר נקנו והותקנו לחלוקה בשביל להיות מגרשי־בנין בעתיד הקרוב. ומשום־כך קראה ועדת־השמות אשר ליד עירית תל־אביב שמות גם לרחובות אלו.

ציור פד: שדרות רוטשילד בשנת 1923 (מרחוב אלנבי ולמעלה — ל«לב תל־אביב»)

התמורות הרבות באדמת תל־אביב שהזכרנו חשובות אמנם מאד מצד מחזה־הנוף ולגבי הערכת עבודת־הבנין הכבירה שנעשתה כאן במשך חצי יובל שנים. אבל הן לא נגעו אלא בשטח העליון של הקרקע, בחול הנע, ולא בשכבות המלוכדות שמתחת.

הקוים היסודיים והטפוסיים, המיוחדים לאזור חוף הים בשפלה ובשרון, לא טושטשו. ים הבתים לא יעלימם מעיני המורפולוג ובמפת העיר נכירם בקוי הגובה, המציינים שורה של בליטות מאורכות, מקבילות זו לזו ושקערוריות ביניהן. לפנינו שורה של חולות נוקשות עם גרעין של שכבות קשות – יצירות הים בגיל המבולי. הרכבת השכבות מאשרת את אשר ישער המורפולוג על פי הצורות בלבד*.

אותן הרוחות המערביות והצפוניות־מערביות, המכות לעינינו גלים בים ויוצרות את החולות הנעות הגדולות ואת הצלעות הקטנות בנות רגע על החול היבש, הן שיצרו לפנים גם את החולות הללו. בגיל הדילוביום התלכדו, כי היו אז עידנים ארוכים גשומים וקרירים, המתאימים לעידני הקרח הידועים באירופה ובאמריקה הצפונית. פעולת ההתלכדות של החולות הנעות נמשכת עוד כיום לעינינו, ובידי האדם להחישה. תמיסת גיר שבחול גופו או בשכבה שלמטה מלכדת את החול ויוצרת אבן־חול גירית, הוא ה«קורקר» בערבית; חול וטיט מהוים את האדמה האדומה, שהערבית לה קוראה «חמרה», אבל אין זו החמרה שבפנים השפלה. תערובת של חמרים אורגניים משחירה את אדמת חול־הטיט. ארמה שחורה מצויה במקום שהיו לפנים ביצות, כלומר בשקערוריות הקרקע. התפשטות סוגי הקרקע הללו לא ברורה לנו; לתל־אביב אין עדיין מפה גיאולוגית, אף־על־פי שאדמתה נחפרת כל יום. החתכים שנרשמו על יסוד קדיחת הבארות של העיר אינם מַקנים מושג מקיף ושלם על אדמת העיר כֻּלה. החמרה היא השכבה העליונה הנפוצה ביותר בכל העיר; במזרח מצויה האדמה השחורה; הקורקר מצוי ביחוד בבליטות הקרקע במערב. רואים אותו היטב בצלע הגבעות שעל חוף הים וברחוב דיזנגוף ליד רחוב מלאכי.

בליטות החולות הנוקשות בתל־אביב מגיעות לגובה של 30 מטר מעל פני הים: בשדרות רוטשילד ממערב לרחוב לונץ, לרגלי מגדל המים ברחוב מזא״ה ובתחנת החשמל. לשם השואה ראוי לזכור, שפאריס הרחוקה מן הים בערך 150 ק״מ גָבהה רק 30 מטר, וברלין הרחוקה מן הים מרחק דומה לזה גָבהה 34–49 מטר. את הגובה הממוצע של תל־אביב אפשר להעריך בארבעה־עשר מטר.

מחמת גובה הבליטות מגיעה רוח צחה מן הים גם לשכונות ולרחובות הגבוהים הרחוקים. כנגד זה אין השקערוריות אלא פגם בגוף העיר. בקיץ הן בצל הרוח, ובשנה גשומה טועמים חלקיה השקערוריים של תל־אביב טעם שטפונות. קרקע אידיאלי הרצוי לעיר־חוף, יורד בשפוע אחד לים, ועל ידי כך ניהנות מאויר הים כל השכונות הקרובות והרחוקות, ומי הגשמים ברדתם אל הים אינם נעצרים, כי אם זורמים אליו ללא הפסק. קרקע כזה נוח גם לסלילת דרכים וקלה היא תחברתם של כל חלקי העיר עם הים. בים גופו הולך הקרקע ושופע, וכל מה שמתרחקים המים מן השפה הם עמוקים יותר. תל־אביב עם קרקע־הגלים שלה, עם חלופיה מבליטה לשקערורית ומשקערורית לבליטה, רחוקה מאידיאל כזה. מכאן גם הלקויים בשיטת הדרכים ודלות החבורים הטובים אל הים.

מובן מאליו, שבקרקע החולות הנוקשות שבעיר אין קביעות ואין שתי צורות שוות.

---

* עי׳ לעיל «פרקי הגיאולוגיה» של הד״ר פיקרד.

עלינו לעמוד על הפרטים שבצורת הקרקע של העיר אחרי שהכרנו את הקוים היסודיים, ולשם כך נלך מן הצפון אל הדרום ומן המערב אל המזרח.

גבול העיר בצפון הוא נהר הירקון או מי הירקון. הערבים יקראו לו נהר אל־עוג׳ה, כלומר הנהר העקום או המתפתל, ואמנם הוא מתעקם גם בתוך תחום עירנו. הוא בא אלינו ממזרח–צפון–מזרח, וממול פנת הרחובות ישעיהו וירמיהו הוא פונה בקשת קרובה לתשעים מעלות לצד צפון־מערב–צפון. על־ידי כך נוצר בינו ובין הים כחצי־אי, יחידה גיאוגרפית בפני עצמה בשטח העיר, והקצוה לתפקיד מיוחד – לתערוכות ולאספורט. רוחב הנהר ליד הדרך שהזכרנו הוא בערך 60 מטר, ליד השפך – רק 35 מטר. הסחף שהנהר מביא אתו ואשר הים בגליו מחזירם בתוספת משלו גורם שליד השפך עמקו של הנהר פחות מאשר במרחק של מאתים מטר ממעל. ברוב ימות השנה אפשר לעבור אותו פה ברגל. אין זה סכר טבעי ליד השפך, כמו בנחלי החוף הקטנים, אשר בהם תעבור הרגל יבֵשה בימות החמה; בשפך הירקון מי־ברכים הם מימיו בקיץ. יתכן, שכל חצי־האי הנזכר אשר ארכו בערך 825 מטר ורחבו 550 מטר, אינו אלא יצירת שפך־הנהר, כי רק בנקודות מעטות הוא עולה על גובה של 4 מטרים. חצי־האי הקטן הזה משמש מחסה לסירות מסערות החורף. לתוך פתולי הנהר אין גלי הים מגיעים כמו לתוך שפך־נהר נצב לקו החוף.

חצי־האי הירקוני הוא המקום, בו תרחב שפת־הים יותר מבכל המקומות האחרים של העיר. רצוני לאמר: כאן ירחב ביותר השטח, אשר אליו יגיעו גלי־הים בימי־סערה. וכאן הוא גם המקום היפה ביותר לרחיצה בים ולמנוחה אחרי הרחיצה בחול השטוח, אלא שרחוק הוא ממרכז העיר ולעת־עתה לא הותקן לשמוש אפילו בשביל שכונת־הצפון. אבל אין ספק, שבתכנית של שכלול שפת־הים עתיד חצי־אי זה לתפוס מקום חשוב.

מדרום לחצי־האי הולכת שפת הים וצרה, ובמרחק של 1200 מטר משפך הירקון, מול הקצה הצפוני של חולה נוקשה גבוהה, מתחיל אזור שפת הים הצר שבכל העיר. רחבו לא יותר מחמשים–ששים מטר. בימי סערה יגיעו הגלים עד צלע הגבעה התלולה. גבעה זו ידועה על שם קברו של עבד־א־נבי; שם עברי אין לה. אנו נקרא לה «גבעת ארלוזורוב»: כאן נפל חלל חיים ארלוזורוב, וממנה והלאה, ממזרח לבית־הקברות המושלימי, מתחיל הרחוב, הנקרא על שמו. גבהה של הגבעה מגיע עד 22 מטר. אחת הנקודות העליונות בצפון רחוקה מן הים לא יותר משששים וחמשה מטר; השניה, בדרום, רחוקה מן הים 88 מטר. הים הולך והורס חולה נוקשה זו. בימי סערה מגיעים משברי הים עד צלע הגבעה, ומכאן תלוליותה. בלי עזר מידי אדם לא תעמוד שפת־ים צרה זו בפני הים בזעפו, והמים יגיעו עד הגבעה, אפילו בשעה שאין רוח חזקה, כשם שהם מגיעים לגבעת יפו העתיקה. העתיד הנאמר כאן הוא במובן הגיאולוגי, ותל־אביב מתכנת תכניות לשפור שפת הים במהרה בימינו. פעולת הגלים לא תפורר אפוא את החוף התלול אפילו אם תמשיך שפת הים לשקוע כשם שהיא שוקעת במשך כל התקופה ההיסטורית, כי גם שקיעה זו אטית היא, ובן אדם לא ירגיש בה בשנות חייו המעטות.

אורך גבעת ארלוזורוב בערך 900 מטר, מרחוב הכנסת הגדולה עד רחוב לסַל, ורחבה כשלש מאות מטר, משפת הים הפנימית עד רחוב זלטופולסקי. הגבעה שופעת

ציור פה; גבעת־ארלזורוב מצד הים, מדרום (צלום של הגב׳ ה. ביברקרויט).

ציור פו; צריפי־דירה, נשענים על חכיות־פח מלאות חול כנגד גלי־הים (צלום של הגב׳ ה. ביברקרויט).

בנחת לצד צפון ויורדת תלולה לדרום, אבל פחית תלולה מאשר לצד מערב. למזרח הירידה נוחה–מורד של מטר אחד על עשרים מטר מרחק.

בדרום מתרחבת שפת הים מעשרים עד שלשים מטר, אבל לא לאורך רב, כי תיכף מתחילה גבעה שניה, נקרא לה «גבעת הפועלים», על שם בית הפועלים שבקצה הדרומי. גֻבהה פחות מזה של שכנתה הצפונית: רק עד 16 מטר גובה היא מגיעה. הצריפים הבנויים בשפוליה מוכרחים להגן על יסודותיהם שלא תהרסם סערת הים. בניני ההגנה הללו פרימיטיביים מאד, והם מוסיפים קו אופייני לאזור שפת הים בתל־אביב.

גבעת הפועלים אינה מתבלטת מכל עבר; רק ממערב, מצד הים, היא נראית היטב, משום שכאן היא תלולה. שפת הים שלרגליה לא תרחב על פי רוב אלא חמשים–ששים מטר. בקצה גבעת־הפועלים בדרום אפשר לסמן רחוב שלום עליכם; קו הגובה של 5 מטרים אינו רחוק מן הים יותר מחמשים מטר, כלומר ירידה של מטר על 10 מטרים. מרחוב שלום עליכם לדרום הולך ונסוג לתוך העיר קו הגובה של 5 מטר, ולא נמצאהו בקרבת הים עד בואנו סמוך לבליטת קו החוף של יפו העתיקה. אורך גבעת הפועלים משדרות הקרן הקימת עד רחוב שלום עליכם הוא בערך 900 מטר, כמו גבעת ארלוזורוב; את הרוחב קשה לסמן. בין בית הפועלים ורחוב חובבי ציון הרוחב הוא בערך 400 מטר.

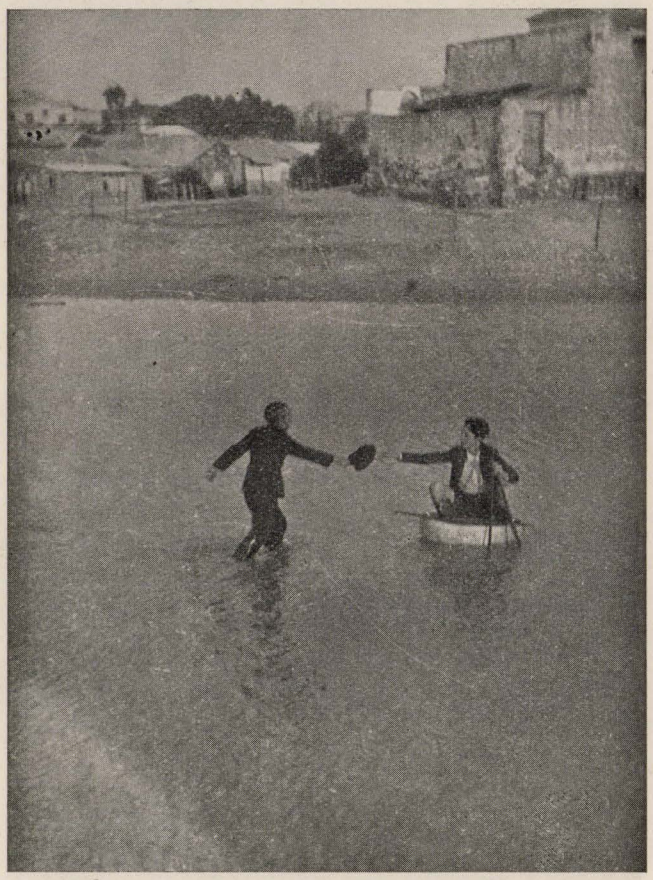

ציור פז: השטפון בחורף תרצ״ה: א.–מגרש בור בין רחוב יצחק אלחנן ושכונה ערבית של יפו (צלום של מר יצחק פלדמן)

מדרום לרחוב שלום עליכם פוסקת תלוליות החוף. אין עוד גב של חולה נוקשה לאורך שפת הים. ברחוב אלנבי–השפוע הנוח ביותר בכוון לים. מככר־המושבות אין כאן כמעט אלא ירידה אחת והיא שופעת אל הים, אבל הירידה אינה שוה בכל מקום. עד רחוב הֶס הרחוב יורד מעשרים מטר עד שנים־עשר, 8 מטר על מרחק של 1250 מטר, מרחוב הֶס לים – רק 450 מטר בקו ישר, והבדל בגובה – 12. מככר־המושבות עד דרך סלמה יורד רחוב העליה, המשכו של רחוב אלנבי, שמונה מטר במרחק של 800 מטר.

מעבר לגבול תל־אביב הרחוב תלול שוב בקרבת המסגד שבפרבר מנשיה. שם גבעה קטנה בודדת, גבוהה 10 מטר. עד למדת גָבהה של גבעת ארלוזורוב מגיעה רק גבעת יפו העתיקה, העולה על 24 מטר.

לשורת הגבעות ההרוסות למחצה שעל שפת הים מקבילה שורה שניה מפותחה פחות, הן בגובה והן באורך. בצפון חותך רחוב דיזנגוף גבעה השייכת לשורה זו. נקרא לה «גבעת מלאכי», מפני שרחוב מלאכי חותך אותה במקומה הגבוה ביותר (למעלה משנים־עשר מטר), ושם נראות שכבות קורקר, כפי שהזכרנו לעיל. הבתים הגבוהים שבראש הגבעה נשקפים על פני כל שכונות הצפון. לשורה זו יש לחשוב גם גבעת ביאליק, הדומה בגבהה לגבעה הקודמת. מרחוב ביאליק יורדים לרחוב דבורה הנביאה במדרגות, וזהו המקום היחידי בתל־אביב, שיש צורך להשתמש במדרגות ברחובות, ותופעה זו – מדרגות ברחובות – בדרך כלל אינה שכיחה בעיר רחוקה מהרים.

מצפון־מזרח לגבעת ביאליק משתרע שטח של מאות דונמים ללא מוצא אל הים. שקערוריות כאלה מצויות בין החולות. במרכז השטח נמצא גן־מאיר, על שם ראש העיריה מאיר דיזנגוף. קו הגובה של 8 מטר עובר כאן בסביבה של 12 מטר בלי קשר עם הקו 8 שלצד הים. במקומות העמוקים יש רק 6 מטרים. אחרי מטרות עוז נהפך גן מאיר לברֵכה גדולה דַי נשוא סירות ספורט קלות. אבל המים מחלחלים מהר באדמה החדירה ואין ביצות מתהוות. לולא החלחול המהיר הזה היו המים מתגברים ויוצרים להם מוצא אל הים הקרוב. מצפון לשטח האטום הזה זורמים המים אל הצפון – אל הירקון או אל הים. פרשת המים עוברת כמובן על גבי הגבעות הסמוכות לשפת הים.

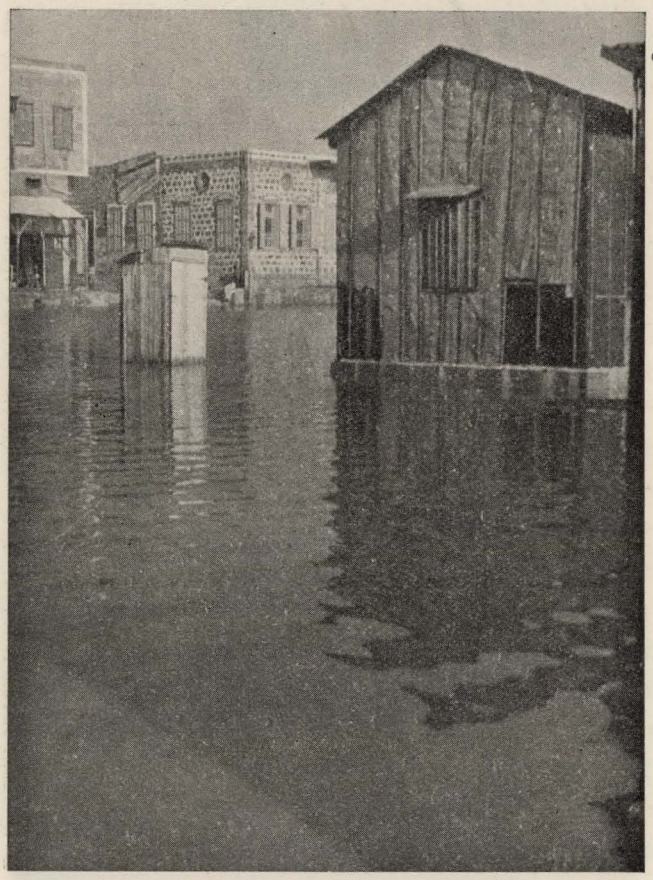

ציור פח; השטפון בחורף תרצ״ה: ב.—שכונת ברנר ב׳, ליד המשך רחוב הכרמל (עכשיו רחוב המלך ג׳ורג׳ החמשי), על גבול יפו (צלום של מר יצחק פלדמן).

מצד דרום שופעת גבעת ביאליק לכרם־התימנים. ומשום שלצד שכונה זו שופעים

גם המים מגבעה גדולה אשר מרכזה ונקודתה העליונה הוא «אוהל שם», לפיכך עלול כרם־התימנים להִשָּׁטף בחלקו התחתון, על גבול תל־אביב ויפו, אף־על־פי שיש לו מורד חזק דַּיו.

פנה בולטת בפרשת המים הוא ככר־מגן־דוד. מצד מערב זורמים כאן המים לכרם־התימנים ומצפון־מזרח דרך

ציור פט; השטפון בחורף תרצ״ה: ג.—כרם התימנים, סמוך לתחום יפו (צלום של מר א. ברגמן).

רחוב הכרמל לגן־מאיר. אין זה מקרה שככר מגן־דוד הוא מרכז התנועה בעיר: הוא נועד לכך מידי הטבע בהיותו הַשֶּׁכֶם בין השפוע שלצד גן־מאיר ובין השפוע של כרם־התימנים. כיוצא בזה רחוב הכרמל, שֶׁקָּדם לבנין תל־אביב ונקרא תחלה דרך סומיל: גם כאן ברורה ההסתגלות לצורת הקרקע, כי דרך זו עוברת בשקערורית שבין גבעות החולות ומתרחקת ממקום שהשטפון מצוי בחורף.

השורה השלישית של הגבעות מתחילה ליד הירקון, בקצה הגבול הצפוני־המזרחי של העיר, עם גב מאורך גבוה בערך 14 מטר. «גבעת ישעיהו» נקרא לבליטה זו, אשר עליה מצבת־הזכרון לחללי המלחמה ובית־המטבחים העירוני, כי רחוב ישעיהו חוצה את הגב. רחוב באזל נוכל לסמן כקצה הגב הזה. מכאן עד רחוב גורדון שקערורית. ולא מקרה הוא שהיהודים קנו ובנו מקודם את הגבעה, ובשקערורית נשארו פרדסים ערביים

ציור צדי; השטפון בחורף תרצ״ה: ד.—כרם־התימנים סמוך לרחוב יפו (צלום של מר א. ברגמן).

עד סוף תרצ״ד: בתוך הפרדסים יש שטח אטום. קו הגובה של 6 מטרים מוקף כאן בקו 8. בסביבת משק הפועלות מתהוה מקוה־מים בימי שטפון. שטח אטום קטן נמצא גם מצפון־מזרח לככר צִנָּה דיזנגוף.

הכליטה הגדולה ביותר בכל שטח העיר מתחילה ברחבת מלכי ישראל והולכת ונמשכת עד שכונת שפירה. «גבעת החשמונאים» נקרא לבליטה זו, מפני שרחוב החשמונאים חוצה את הגב, וכאן אחת הנקודות העליונות שבו. אורך הגב בערך 3 קילומטרים; את רחבו קשה לציין, כי הגב שופע עד הים, שם הוא רחב ביותר ואין בליטה אחרת בינו ובין הים. הנקודות העליונות בגבעת החשמונאים עולות עד 30 מטר. השפוע של גבעת החשמונאים דומה בשני מקומות לשפועו של עמק נחל, כפי שאפשר לראות על־פי קוי הגובה שבמפה. השפוע האחד יורד מאוהל־שם דרך רחובות בלפור, אלנבי, נחלת בנימין לכרם־התימנים. בין אוהל־שם ופנת רחוב ישראל נג׳ארה ורבי מאיר יש ירידה של 22 מטר במרחק של 750 מטר. משם ואילך פוחתת והולכת נטית הקרקע, ומשום כך נעצרים המים הרבים, היורדים מחלק גדול של גבעת החשמונאים על הגבול שבין תל־אביב ויפו בכרם־התימנים, ובימי השטפון נהפכו הרחובות לתעלות גשם; בהן עברו הנערים בסירות, ובדרך־הלצה אמרו אותה שעה: «תל־אביב נעשתה וויניציאה». ירידה דומה לזו נמצאת בדרום הגב, והיא שופעת אל הבִּצה («בסה» בערבית) אשר מדרום לדרך סלמה, בין שדרות המלך ג׳רג׳ ודרך סכנת אבו־כביר (המשך רחוב הרצל). הגיאולוגים משערים שנחל סלמה השתפך בגיל הדילוביום לא אל הירקון כמו בזמננו, כי אם הלך דרך הבצה לים התיכון. מלבד פני הקרקע ביבשה, משמשות הוכחה להשערה זו גם מדידות של קרקע־הים. לפי השערה היסטורית בלתי־מבוססת היה חוף הים לפָנים בתוך הבצה, שהיתה אז מלאה מים.

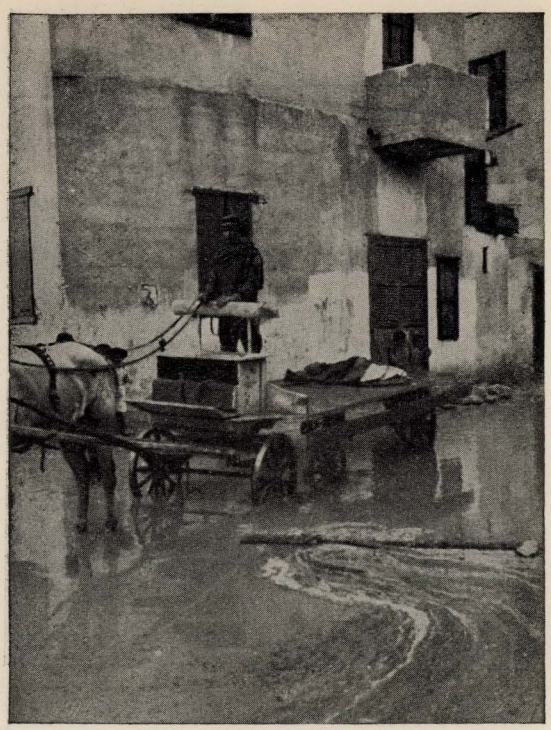

ציור צא: השטפון בחורף תרצ״ה: ה.— השכונה הערבית מָנשיה, הסמוכה לתל־אביב (צלום של מר א. ברגמן).

מבנה הקרקע של העיר מחיב את חלוקתה לשני אזורי ביוב: הצפוני מרחוב נצח־ישראל בקו מתפתל לככר צנה דיזנגוף, ומשם שוב בקו מתפתל עד קצה רחוב י. ל. גורדון ישלח את צנורותיו צפונה אל הירקון או לים בקרבת שפך־הנהר. בדרומו ישתפך לים בדרום בצנור משותף לתל־אביב וליפו.

מעבר לתחום תל־אביב למזרח, בתחום בנין העיר, המשתרע עד נחל מוצררה, יש

ציור צב; השספון בחורף תרצ״ה: ו. — השטח האטום מצפון־מזרח לככר צנה דיזנגוף, בין רחוב מאיר דיזנגוף ורחוב שלמה המלך (צלום של מר מ. וורוביצ״יק).

עוד שתי שורות של גבעות או גבים גבוהים עד 26 מטר. המושבה הגרמנית שרונה בנויה על גבעה כזו. רק בדרום אין שורה של גבעות. במרחק של 200 מטר מהנחל ברחוב לבנדה על גבול תל־אביב יגבה הקרקע 24 מטר מעל לים וכתריסר מטרים מעל לנחל מוצררה הקרוב. הירידה אל הים היא בלי הפסקה. קוי הגובה ברחוב סלמה דומים לקוי הגובה של עמק נחל, כי כאן זרם לפָנים הנחל אל הים, כהשערת הגיאולוגים.

נחל מוצררה ייבש ברוב ימות השנה, אבל בימי מטרות־עוז הוא מתמלא ושוטף בזעף כנחל הרים, ואז הוא מעמיק את אפיקו ואת כל עמקו, ומכאן הירידה התלולה אליו. בחלקו התחתון הוא מתפתל. לפי התכנית הרשומה במפתנו עתידים לקצר את פתוליו ולהורידו בתעלה ישרה אל נהר הירקון.

ג.

גאולת הקרקע וחלוקתו.

לפי מדידותינו במפה, שטחה של האדמה בגבולותיהן של עירית תל־אביב ומשטרתה הוא בערך 5,85 קילומטר מרובע בערך. שטח 116 «השכונות» לפי התיקים והתכניות שבמחלקה הטכנית של העיריה מצטרף ל־4,9 קילומטר מרובע. העודף הוא גם אדמה לא־יהודית, וגם אדמה יהודית, שתכניתה לא הוגשה עדיין לעיריה ולכלל «שכונות»

לא נכנסה. המושג «שכונה», כפי שהוא מקובל במשרדי העיריה, הוא מושג־עזר טכני אדמיניסטרטיבי וקשה להגדירו. על־פי רוב נקנתה חלקת השכונה בבת אחת ונבנתה על־פי תכנית מותקנת מראש. אבל יש גם שכונות גדולות שנקנו ונבנו בפרקי־זמן שונים. תל־אביב המרכזית (מספר 6) עם 538 מגרשים בשלשה גושים גדולים «שכונה» היא למחלקה הטכנית, אף אדמת דְוַיִק (Dweik) עם ארבעה מגרשים (מספר 86) גם היא «שכונה». החומר הסטטיסטי, שאפשר היה להשיגו בלי הוצאות מרובות, מסודר לפי «השכונות» ועל פיו נערכו טבלת השכונות והמפה ההיסטורית מספר ב׳. בכתיב השמות הלועזיים אין קביעות בעיריה ונחוץ היה להתאימו לצורה המקורית. סדר המספרים של השכונות בטבלה ובמפה הוא כרונולוגי לפי שנות גבר הקניה ומתן שטר המקנה. את הסדר במשך השנה גופה אי־אפשר היה לקבוע. התאריכים נתונים על־פי רשימות שבתיקי העיריה ועדותם של אנשים נאמנים. את שטרי המקנה עצמם אי־אפשר היה למצוא[1].

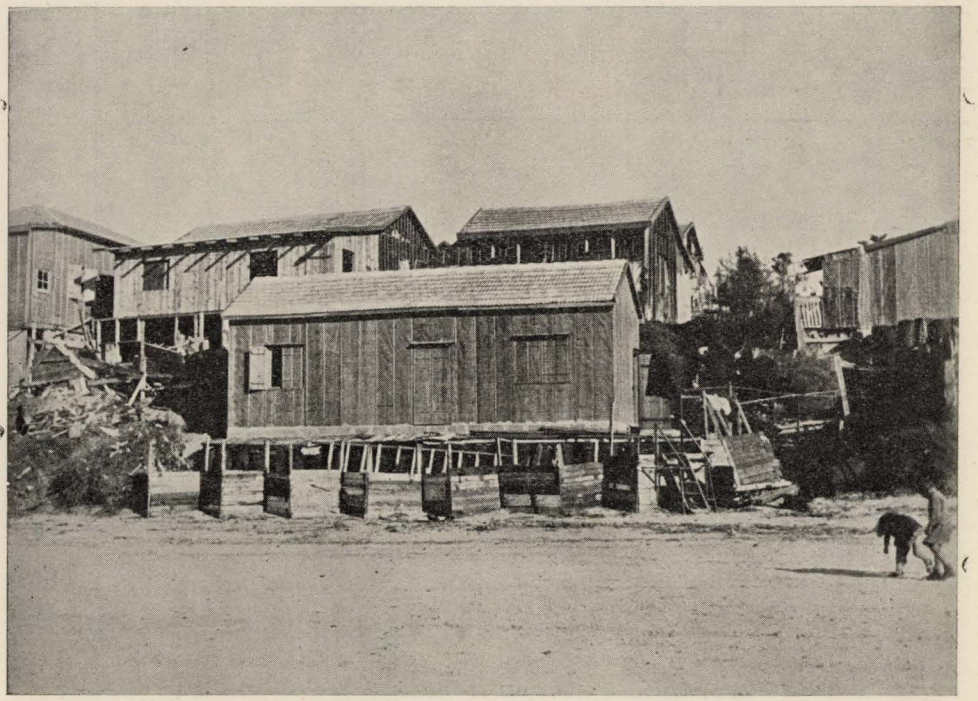

ציור צג; צריפי דירה על שפת־הים עם משַׁבְּרי־גלים עשויים עץ
(צלום של הגב׳ ה. ביברקרויט; ועי׳ גם לעיל ציור פו בעמ׳ 281).

[1] באִסוּף החומר לטבלת־השכונות עסק הרבה מר שמש הנזכר לעיל (עי׳ סוף עמ׳ 277).

טבלת השכונות לפי שנות גאולת אדמתן

מס׳	השם	שנת הקניה	השטח במטרים מרובעים: הכללי	הדרכים והמגרשים הצבוריים	מגרשי הבתים	מספר מגרשי הבתים	השטח הממוצע של כל מגרש נטו	מהות הקרקע לפני הקניה	הערות
1	נוה־שלום	1884	58.639	*11.728	*46.911	177	*264	חול, מעט גפנים	שני בתי ספר 13.023 מ״מ, בלעדיהם השטח הממוצע של מגרש — 191 מ״מ.
2	נוה־צדק	1886	24.129	* 4.826	*19.303	106	*182	"	
3	מחנה־יהודה	"	7.094	* 1.418	* 5.676	40 בערך	*142	"	
4	שכונת־ברנר והקרקעות הסמוכים לה	1891	60.000 בערך	18.000	42.000	100	420	חולות וכרם	שכונת ברנר 7453 מ״מ, 36 מגר׳, מחנה ברנר 3738 מ״מ, 20 מגר׳. הבניה החלה בש׳ 1922. עד היום הרבה צריפים. השטח נקנה ע״י דוד מויאל בשנת 1891 מבעלים שונים, אבל תביעות הממשלה בדבר אדמת מחלול עדיין לא סולקו בש׳ תרצ״ד.
4A	שכונת פקידי אפ״ק	1913				(14)			השטח נכלל במספר 4.
5	אהל־משה	1907	22.773	* 4.553	*18.220	99	*184	"	
			172.635			522			
	ס״ה בידי היהודים לפני יסוד תל־אביב								
6	תל־אביב מרכזית	1908/14	338.059	*67.612	*270.447	538	*503	חול, מעט גפנים	הגרעין של ת״א.
6A	אחוזת־בית	1908						"	
6B	ונחלת־בנימין	1909/11							
6C	וחברה חדשה	1911/14							
7	מחנה־יוסף	1909	15.607	* 3.121	*12.486	91	*137	חול, מעט גפנים	
8	כרם התימנים	"	30.375	* 6.075	*24.300	138	*174	כרם וחולות	
9	שארית־ישראל	1911	6.531	* 1.306	* 5.225	*13	*402	"	הבניה אחרי 1930.

10A	אדמת אמין נציף	1912	123.424	* 24.684	* 98.740	* 132	* 748	מעט גפנים	מס׳ המגרשים אינו בטוח, הבנין־אחרי המלחמה.
10B	ונחלת יצחק								
11	אדמת זריפה נסטיסין	״	12.577	2.542	10.035	15	669	פרדס	הבתים המשותפים ובתי העזבון של נסטיסין ברחוב בל״ו.
12	אדמת רמדן	״	32.153	6.955	25.200	39	646	כרם	
13	כרם משהראוי	1913	32.394	6.478	25.916	56	463	כרם וחולות	
14	אדמת ג׳זאוי	״	30.705	6.660	24.045	35	406	״	ביחד עם שטח של 9845 מ״ר שלא נתחלקו עדיין.
15	מרכז בעלי מלאכה א׳	״	66.380	12.650	53.730	130	413		
16	כרם כרתון	״	6.000	* 1.200	* 4.800	14	* 343	״	ברשימת הורקו רשומים 26 מגר׳. בתכנית רק 14.
17	מאה שערים	״	50.934	7.485	43.449	100	434	חול	
18	שבת אחים	״	15.505	4.034	11.471	33	347	חול וכרם	
19	אדמת מטריקטאן	״	17.386	2.876	14.510	31	468	״	
20	נחלת יהושע	1914	12.036	2.208	9.828	21	468	״	
21	אדמת זריפה צבאח	״	100.207	24.056	75.152	126	604	״	
	ס״ה בשנות 1908/14		890.274			1512			
	ס״ה בפרוץ המלחמה		1.062.909			2034			
22	אדמת אפ״ק קראקרה	1921	48.405	8.501	39.904	69	578	חולות	
23	״ גאולה א׳ (זריפה)	״	30.140	* 6.028	* 24.112	66	* 365	״	
24	גאולה ב׳ אדיב פחה	״	20.353	3.273	17.080	31	551	״	
25	״ בצלאל	״	22.513	2.792	19.721	49	402	חולות וכרם	
26	גן מאיר	״	41.533						נקרא מקודם אדמת אבו קאוד.
27	נורדיה	״	128.674	31.000	97.674	251	389	חול, מעט כרם	בשטח זה לא נכלל בית הקברות
28	אדמת אשכנזי־סחרוב	״	13.392	1.453	11.939	25	478	חולות וכרם	
29	מרכז בע״מ ב׳	״	27.068	6.481	20.587	67	307	״	
30	הסת׳ מרכז בע״מ ב׳	״	43.946	12.324	31.622	65	486	פרדס	
31	מרכז המסחר והמרכלת	״	112.186	* 22.437	89.749	448	* 250	״	5 בלוקים: א׳ 27554 ב׳ 19810 ג׳ 9721 ד׳ 14313 ה׳ 18351

* המספרים מחושבים על־פי ההשערה, שהדרכים והמגרשים הצבוריים תופסים 20 אחוז מן השטח הכללי.

טבלת השכונות לפי שנות גאולת אדמתן

מס׳	השם	שנת הקניה	השטח במטרים מרובעים: הכללי	הדרכים והמגרשים הצבוריים	מגרשי הבתים	מספר מגרשי הבתים	השטח הממצע של כל מגרש נטו	מהות הקרקע לפני הקניה	הערות
32	שכונת צ׳לנוב א׳	1921	55.808	* 11.161	* 44.647	113	* 395	פרדס	
	ס״ה בשנת 1921		544.018			1184			
	ס״ה עד סוף שנת 1921					3218			
33	שכונת צ׳לנוב ב׳	1922	30.920	6.217	124.703	37	665	"	
34	נוה שאנן א׳	"	124.184	* 24.837	* 99.347	296	* 335	"	אדמת גאולה
35	שכונה ע״י מרכז בע״מ א׳	"	10.122	1.506	9.066	13	620	כרם וחולות	
36	תל־נורדוי	"	226.515	50.453	176.062	274	642	חול ומעט כרם	
37	ימין משה	"	36.010	13.319	22.691	46	493	חולות וכרם	
38	אדמת ברסקי אבו תסידה	"	57.918	12.154	45.764	72	636	"	
	ס״ה בשנת 1922		485.669			738			
	ס״ה עד סוף שנת 1922					3956			
39	נוה שאנן ב׳	1923	41.739	7.612	34.127	74	461	פרדס	
40	רמת השרון	"	35.221	* 7.442	* 127.779	59	471	"	
41	אדמת מויאל	"	8.183	475	7.708	14	550	כרם	
42	לב תל־אביב א׳	"	104.374	* 20.874	* 83.500	244	* 342	חול וכרם	
43	אדמת ברסקי־זמירה	"	38.283	* 7.656	* 30.627	79	* 387	"	
44	כרם הגרמנים	1924	10.163	* 2.032	* 8.131	18	* 452	כרם	
45	לב תל־אביב ב׳	"	19.488	6.090	13.398	26	515	כרם וחול	
46	אדמת עבד אל קאדר אבו רבח	"	6.312	250	6.062	20	303	חול	
47	גאולה ג׳ (קטן)	"	17.208	5.089	12.119	23	527	חול ומעט גפנים	
48	מחלול א׳	"	26.129	* 5.226	* 20.903			חול	נתחלק לחמשה בלוקים; קנין הממשלה שנמסר לעיריה.
49	אדמת העיריה כרם אלונזו	"	27.870	9.870	18.000	50	360	מעובד	
	ס״ה בשנ׳ 1923/24		334.970			607			
	ס״ה עד סוף שנת 1924					4563			

50	אדמת האחים שלוש ע"י הירקון	1925	27.772	4.469	23.303	40	583	מעובד	
51	פרדס לוין	"	45.838	10.678	35.160	119	295	פרדס	
52	אדמת אבו פרס (לעיריה)	"	66.503	* 13.300	53.203	153	* 348	חול	
53	שכ' השכנים א'	"	250.376	* 62.500	* 187.876	478	* 393	מעובד	בשלש חלקות נפרדות
53A	שכ' שכנים א'	"	56.033	* 14.000	* 42.033	* 124		"	
53B	שכ' אפרים (מלפנים שעבאן)	"	85.988	* 21.500	* 64.488	* 129		"	הכי דרומית
53C	שכ' שכנים א'	"	108.355	* 27.000	* 81.355	* 225		"	
54	שכ' הציונים הכלליים א'	"	9.985	2.958	7.027	20	351	"	
55	כרמיה	"	34.939	5.392	29.547	62	477	חול וכרם	
56	שכ' טרומפלדור	"	29.388	5.807	23.581	80	294	פרדס	
57	אדמת ח' משק	"	51.425	8.764	42.661	83	514	מעובד	
58	משכנות ישראל	"	19.795	4.473	15.322	38	403	"	
59	מחנה דן (גוברניק שפאק)	"	24.847	10.824	14.123	46	303	"	
60	רוממה	"	12.188	* 2.438	* 9.750				
61	שכ' שפאק ג'יסה	"	22.805	4.559	18.246	55	332	פרדס	
62	כרם משה	"	16.256	2.997	13.259	27	491	כרם	
63	" במיה	"	4.203	371	3.832	7	547	"	
64	אדמת מטלון קראסו	"	32.405	5.990	26.414	52	508	חול וכרם	
65	שכ' שפירא על שפת הים	"	15.000	* 3.000	* 12.000	36	333	חול	
66	גאולה ב' וד'	"	26.254	4.688	21.566	34	634	"	
67	שכ' יהודה	"	32.255	7.260	24.995	35	714	מעובד	
68	" אהרון	"	32.164	* 6.233	* 25.931	99	262	כרם וחול	
69	אדמת קרול (לעיריה)	1926	22.525	* 4.505	* 18.020			מעובד	בית המטבחים
70	שכ' העם	"	19.981	6.069	13.224	52	254	כרם	
70A	שכ' דרויש צבאח	"	5.763	* 971	* 4.792	26	* 183	חול	
71	כרם חמדן (לעיריה)	"	5.618	* 500	* 5.118	11	* 465	כרם	
72	אדמת קולצ'ינסקי ושות.	"	30.330	7.945	* 23.285	42	* 554	"	
73	שכ' הפועלים א'	"	16.123	* 3.224	* 12.899	35	369	כרם וחול	

טבלת השכונות לפי שנות גאולת אדמתן

מס׳	השם	שנת הקניה	השטח במטרים מרובעים: הכללי	הדרכים והמגרשים הצבוריים	מגרשי הבתים	מספר מגרשי הבתים	השטח הממצע של כל מגרש נטו	מהות הקרקע לפני הקניה	הערות
74	שכ׳ השכנים ב׳ אבו חדרה	1926	28.947	7.528	21.419	56	382	מעובד	
75	אדמת ברזילי	״	37.208	6.872	30.336	55	551	פרדס	
76	כרם אבו איינג׳יליה	״	27.211	7.970	19.241	57	337	חול	נקראת גם שכונת השכנים, אהלים וצריפים
	ס״ה בשנות 1925/6 . . .		948.010			1798			
	ס״ה עד סוף שנת 1926 . .					6361			
77	שכ׳ הפועלים ב׳	1929	19.670	3.256	16.414	40	410	חול וכרם	
78	רמה	״	17.348	4.860	12.488	30	416		בקרבת בה״ק המושלמי
79	שכ׳ יעבץ ע״י רמה	1930	6.217	* 570	* 5.647	13	* 434	כרם וחול	
80	אדמת יעבץ א׳	״	10.283	* 2.056	* 8.227	22	* 374	כרם	
81	חברת אחוה	״	11.440	2.784	8.856	22	393	כרם וחול	
82	אדמת גברילוביץ	״	24.303	* 4.860	* 19.443			פרדס	על חלק מאדמה זו נבנו מחסני הקרור
83	אצטדיון	1931	71.776					חול	
84	שכ׳ מורים ופקידי העיריה על אדמת הק״ק	״	16.985	5.069	11.916	29	411		
85	שכ׳ עובדים ד׳	1932	18.158	1.143	17.015	30	567	כרם	
86	אדמת דויק	״	2.087	1.058	1.029	4	257	״	
87	שכ׳ עובדים ה׳	״	13.844	2.021	11.823	30	394	״	
88	״ ״ ו׳	״	17.282	4.734	12.548	28	448	פרדס	
	ס״ה בשנות 1929/32 . . .		229.393			248			
	ס״ה עד סוף שנת 1932 . .					6609			
89	כרמליה	1933	29.584	8.900	20.684	46	449	״	
90	אדמת זבולון קברטין	״	10.061	1.575	8.486	15	566	״	
91	פרדס סעד.	״	20.354	3.760	16.594	38	436	״	

92	אדמת התערוכה	1933	71.776					חול	
93	" קופלמן	"	20.290	5.238	13.052	28	538	כרם	
94	" סויסלוצקי	"	6.915	* 1.383	* 5.332	18	* 307	אדמה מעובדת	
95	שכ' עובדים ט'	"	26.456	5.797	20.659	42	491		
96	אדמת שפיר וקלין בצפון . . .	"	38.147	13.717	24.430	55	444	חול	בשני בלוקים
97	" העיריה ומטלון־קראסו . .	"	15.294	4.578	10.716	11	?974	כרם	
98	שכ' המעביר	"	43.883	12.375	31.508	54	583	חול	הגרו' — 8000 מטר מרובע
99	גן משה	"	30.520	* 8.000	* 22.520			פרדס	
100	אדמת מלינוב	"	8.810	* 1.095	* 7.715	12	* 643	"	
101	ירים משה	"	35.760	7.819	27.941	54	517	כרם	
102	אדמת אלישר וסלונים	"	67.509	12.616	54.893	105	523	פרדס	
103	שכ' שלמה	"	21.534	6.116	15.416	36	428	כרם	
104	" הבנק המזרחי	"	13.919	* 2.784	* 11.135	28	* 398	"	
105	קבוצת 22	"	12.927	2.903	10.024	22	455	"	
106	שכ' יעקב	"	65.981	16.707	49.274	125	394	"	
107	" רחל	"	24.149	8.628	15.521	27	574	פרדס	
108	" פועלי החשמל	"	24.049	4.885	19.164	43	446	חול וכרם	
109	מרכז תל־אביב גרידינגר . . .	"	106.034	29.600	76.134	151	506	חול ומעט כרם	
110	קב' רקליס	"	19.450	13.213	6.237	13	480	מעובד	
111	אדמת ולר ושות'	"	7.695	1.347	6.348	19	334	"	
112	שפיר וקלין בשרונה	"	16.308	3.036	13.272	28	474	פרדס	
113	בית המדידות של ממשלת א"י . .	"							נכנס לתחום ת"א בשנת 1934
114	אדמת גינטר	"	54.257	* 10.851	* 43.406			"	מכפר שרונה; נתחלקה לחמשה יהודים
115	" לונספלד	"	3.234	786	2.448	5	490		
116	שכונה חדשה על יד שכונת צ'לנוב .	"	60.000						בכלל זה גם פרדס נבולסי העומד להפקעה
	ס"ה בשנת 1933		854.896			975			
	ס"ה בשנות 1884—1933 . . .		4.459 865			7584			

בעברנו על טבלת השכונות נמצא, שמשתקפים בה הגאות והשפל שבעליה, הקשורים כשהם לעצמם במצב אחינו בגולה וגם במאורעות חשובים של העמים. הקניה הראשונה רשומה בשנת תרמ"ד: איש יהודי רכש לו שטח של עשרות דונמים אדמת חול מעבר לבית־הקברות המושלימי צפונה־מזרחה. יש לשער, שתנועת חבת ציון וּרְבִיַּת האוכלוסים היהודים ביפו שמשו דחיפה לגאולת אדמה זו. נצנצה תקוה, שיהודים יבנו להם שכונה או פרבר מחוץ לחומת יפו. בשתי הקניות של תרמ"ו בודאי יש כבר משום תכניות בנין של חברה, שנוצרה בכונה תחלה לשם זה. בשנת העליה המבורכת, היא תרנ"א, רוכש לו שוב יהודי שטח גדול על מנת לחלקו למגרשים, ועם כשלונה של אותה עליה נסתמת לתקופה ארוכה של ט"ז שנה הפרשה של גאולת קרקע עירוני ביפו. העליה הגדולה, שהחלה בשנת תרס"ה בעקבות המהפכה הרוסית והפרעות הקשות שפרצו בגללה, הביאה ליפו מאות משפחות יהודיות, והן נושבו בה. כשנתים אחרי־כן, בשנת תרס"ז, התחילה גאולת הקרקע, והיא נמשכה עד מלחמת העולם, בסוף תרע"ד. בראשית שנת 1908, לפני מתן שטר המקנה לחברת אחוזת בית, אשר בנתה את תל־אביב, נמצאו בידי יהודים 172,635 מטר מרובע, ובכללם ששים אלף שקנה דוד מויאל בשנת תרנ"א — אדמה, שמכר אחר־כך לתל־אביב ויצאו עליה הרבה ערעורים גם מצד אנשים פרטיים וגם מצד הממשלה בגלל חלקת־המחלול הכלולה בה. ואם לא נביא אדמה זו בחשבון ישארו בערך 110 אלף מטר מרובע, שנחלקו לארבע מאות ועשרים ושנים מגרשים קטנים. הוכפל השטח הזה בבת־אחת על־ידי החלקה הראשונה — «כרם ג'באלי» — שקנו מיסדי תל־אביב, שכן גם היא היתה בת 110 אלף מטר מרובע.

יסוד תל־אביב חולל מהפכה בהתישבות היהודית בארץ ישראל. תל־אביב הכשירה את הישוב העירוני גם במובן האידיאלי וגם במובן המעשי. רבים מהמשתוקקים לעלות לארץ לא היו מסוגלים להחליף את חיי העיר בחיי הכפר, אבל גם לא יכלו לשאת את סבל הישיבה בעיר מזרחית כיפו, שהיתה חסרה אפילו סדר אלמנטרי ונקיון אלמנטרי, ואלו השכונה החדשה — תל־אביב — נתנה להם את היכולת לראות חיי־עיר כהלכה. תל־אביב הלהיבה את הלבבות גם בגולה, והרדיפות והעלבונות מידי הריאקציה הרוסית פעלו את פעולתם גם הם, ובכח כל הגורמים האלה גדל שטחם של תל־אביב והקרקעות היהודים הסמוכים לה והגיע עם פרוץ המלחמה כמעט עד 900 אלף מטר מרובע. אם נדגיש, שמספר הבתים בתל־אביב לא הגיע אז למאתים ומספר המגרשים בקרקעות שנקנו בשש השנים האחרונות היה יותר מאלף וחמש מאות, נבין מה גדול היה מעוף התקוות, אשר נהרס פתאום על־ידי מלחמת העולם. רוב המגרשים נקנו על־ידי חברות לשם העליה העתידה לבוא, או לשמם של יהודים שנשארו בגולה והשקיעו לפי שעה סכום לא רב במגרש בתל־אביב. המצב החמרי של הסוחרים ובעלי התעשיה היהודים ברוסיה לא היה רע כמצבם הפוליטי והחברתי של היהודים ברוסיה בכלל, והיתה להם היכולת לפרוש חלק מכספם לשם קנית מגרש בתל־אביב. ואמנם המגרשים הללו הצילו הרבה משפחות מרעב ומאבדון אחרי המהפכה הקומוניסטית ברוסיה ואחרי הפרעות הנוראות, שסערו שם בשנות 1919—1921.

צורת השטח שהיה בידי היהודים בפרוץ מלחמת העולם (המספרים 1—21 במפתנו) מוזרה, והיא תוצאה מהתפתחות טריטוריאלית רבת־הפְּרעות. בתוך השטח היהודי יתדות

ורצועות של אדמה ערבית (43, 28, 64, 42, 68), ושתי חלקות יהודיות מובלעות בתחום שלא נגאל עד היום (12, 20). בין תל־אביב ובין הים חצצה השכונה הערבית מָנשיה, אבל בשנת 1912 כבר פתחה חברת הכשרת הישוב «חלון» אל הים, מצפון ל«יתד הערבית»: הגושים שמשני עברי רחוב אלנבי בחלקו התחתון עד רחוב טרומפלדור מזה ורחוב גאולה מזה עברו כבר לידי ישראל, ובני תל־אביב, בלכתם בחול העמוק להתרחץ בים, היו מתגאים, שכל אותה הדרך בחול יהודי בוססות רגליהם.

השואת שטחו הממוצע של מגרש־הבנין בשכונות הקודמות לשטחו של זה בתל־אביב ובנותיה עד מלחמת העולם מעידה על התקדמות רבה ושאיפה למרחב. לפני תל־אביב היה שטח המגרש ברוטו 330 מטר מרובע (עם שכונת ברנר, שתכניתה סודרה אחרי המלחמה); בתל־אביב ובנותיה – 588 מטר, אף־על־פי שבכללן גם מחנה־יוסף וכרם־התימנים (8,7), הגרועים אפילו מן השכונות הישנות.

אם נשוה מפה א׳ למפה ב׳ נמצא, שמלבד רצועה קטנה וצרה (11) לא נגאלה לפני המלחמה אדמת פרדסים לצרכי בנין. די היה באדמת־בור ובכרמים דלים גם לחלומות ההתפשטות הנועזים ביותר. מחיר הפרדסים היה גדול, ואי־אפשר היה אז לחשוב על עקירתם. מצב זה נשתנה, כפי שנראה מיד, אחרי המלחמה.

שש שנים שבתה גאולת הקרקע. ארבע שנים נמשכה המלחמה ופסקה העליה, ושנתים אחרי שביתת הנשק עדיין היו משרדי האחוזות סגורים. בשנת 1921 התחילו רושמים העברת קרקעות ובתים ונותנים שטרי־מקנה, ובאביב של אותה שנה קרה האסון. שנעשה גורם מכריע להַמְהיר את בנינה של תל־אביב: פרעות מאי ביפו הוכיחו, מה גדולה הסכנה בפזורו של הישוב היהודי בשכונות הערבים של יפו. כחצי מיליון מטר מרובע נגאלו בה בשנה, ורובם לשם התישבות תכופה. הפעם נקנו כבר גם שטחי פרדסים גדולים. מצד אחד ניזוקו הפרדסים בימי המלחמה מחוסר השקאה מספיקה ומחירם ירד מאד, ומצד אחד עלה מחיר מגרשי הבנין. אדמת המרכז המסחרי ושכונת צ׳לנוב שנקנו אז היו תחלה פרדסים.

על־ידי הקניות של שנת 1921 נמצאה השכונה הערבית מנשיה תקועה בשטח היהודי. השטחים 43, 46, 65 הבלעו באדמה יהודית.

בשנת 1922 נמשכה גאולת הקרקע באותה מדה: שוב נקנו כחצי מיליון מטר מרובע, ומהם שליש אדמת פרדס. הבדל בולט בין שתי השנים הוא שעור שטחו של מגרש־הבנין. בשנת 1921 – בערך 1200 מגרשים, היינו: באופן ממוצע 418 מטר מרובע ברוטו המגרש; בשנת 1922 – בערך 740 מגרשים, היינו: באופן ממוצע 658 מטר מרובע ברוטו המגרש. המרכז המסחרי ומרכז בעלי המלאכה שנקנו בשנת 1921 הסתפקו במגרשים קטנים, ומכאן הממוצע הקטן של אותה שנה.

בשנות 1923/24 לא היתה עליה המונית ובקרקעות שנקנו בשנים הקודמות עוד לא נבנו בתים, לכן הביאו השנים הללו רק תוספת של שליש מיליון מטר מרובע, ולא יותר משמינית משטח זה היתה אדמת פרדס, – סימן לעלית מחיר הפרדסים ולצורך מועט באדמת בנין. הקניות של שתי השנים השקטות 1923/24 מעגלות ומשלימות את השטח שנגאל בשנים הקודמות בכמה מקומות. בפעם הראשונה כובשת לה תל־אביב עמדה על שפת הירקון. נקנה גם השטח של לב־תל־אביב (42, 45), שהיה עוד משנת

1913 כיתד תקועה בתוך אדמת היהודים, ועל־ידי קניה זו נתקשרו הגושים שברחובות בלפור ומזא״ה עם רחוב אלנבי. באותו פרק נגאלו שלשה גושים בין דרך יפו—פתח־תקוה ובין מסלת הברזל, ושכונת צ׳לנוב נתקשרה עם רחוב אלנבי. החלקות 43, 46, 47 חדלו להיות מובלעות של נכרים בתחום ישראל, כי נגאלו בשנת 1924. לעומת זאת נוצרה מובלעה חדשה על שפת הירקון, הוא כרם אלונזו שעבר אחרי כן לרשות העיריה. עובדה חשובה וחדשה בגאולת הקרקע היא העברת השטח של אדמת מחלול מרשות הממשלה לרשות העיריה (48). חוף הים של תל־אביב גדל על־ידי כך בבת אחת יותר מכפלים.

שנת 1925 היא שנת העליה הגדולה הראשונה מפולניה. בשתי השנים 1925/26 נגאלו שוב כמו בשנות 1921/22 קרוב למיליון מטר מרובע; מספר המגרשים בשטח זה הגיע עד 1800. הממוצע: 508 מטר מרובע ברוטו, שוה כמעט ל־505 של שנות 1923/24. רק ששית היתה אדמת פרדסים. העיון במפה מראה, כיצד הקיפו הקניות היהודיות את הפרדסים, ואפילו את הכרמים הערביים מסביב. לפני העליה של שנת 1925 היה כבר השטח של תל־אביב כמעט מלוכד; עכשיו יש התפוררות רבה בצפון. ההתפשטות הטריטוריאלית הלכה כאן בדרך של קפיצות מעבר לרצועות חוצצות ומבדילות (הגושים 104–109 מצפון לכפר־צָנְזָה דיזנגוף והגושים שבין רחוב ארלוזורוב ושדרות מכס נורדאו). מצפון לשדרות רוטשילד עד שפת הירקון נגאלו רוב הגושים. ההתפשטות לצפון באה מתוך הכרח—מפני הקושי לרכוש שטחים מן האדמה המעובדת של שרונה וסומיל, אבל גם מתוך שאיפה להשאר בקרבת הים, המצנן את האויר בקיץ, ומפני קלות התנועה בכוון זה לעומת הקשיים לצד מזרח.

בשנת 1926 החל משבר גדול אחרי הגאות של שנת 1925. רוב הקניות של אותה שנה אינן בודאי אלא סיומים של חוזי־מקנה משנת 1925. כנגד זה לא הורישה שנת 1926 לחברתה שלאחריה חוזי מקנה. בשנות 1927/28 לא נגאלו קרקעות חדשים. בשנת 1929 נוספו 70 מגרשים, 1930 נוספו כמאה מגרשים (יחד עם 82 שלא נתחלקו עדיין). גם 1931/32 שָנים דלות הן לגבי גאולת הקרקע. ס״ה נגאלו במשך הזמן שבין העליה הפולנית של שנות 1925/26 ובין העליה הגרמנית של 1933 רק ערך 330 אלף מטר מרובע, ובהם 248 מגרשים מחולקים.

בשנת 1933 מגיעה גאולת הקרקע לפסגתה: בערך 855 אלף מטר מרובע בשנה אחת, 975 מגרשים מחולקים, וכרבע השטח לא מחולק. בפני המחירים המופרזים של מגרשים לבנין גם הכרמים והפרדסים אינם יכולים לעמוד. החלקות החוצצות הולכות ונעלמות זו אחרי זו. השטח הנגאל הולך ועובר את גבול תל־אביב. «הפטיש» בקו הגבול בין רחוב קבוץ גלויות ורחוב י. ל. גורדון עובר לידי ישראל. תנועת הבנין כובשת אותו עוד לפני תקון קו הגבול המוזר הזה, שנקבע בכונה כדי שלא להכניס פרדסים ערביים לתחום העיר העברית. בדרום פורצות כבר השכונות היהודיות את הגבול של תל־אביב במאות אלפים מטרים מרובעים; הן חודרות לתוך הפרדסים שמדרום לדרך סלמה. פחדם של הערבים, שהישוב היהודי יקיף את יפו ממזרח ויתחבר עם בית וגן, פחד־שוא הוא עדיין. אבל תל־אביב מתקרבת כבר לשכונת מונטיפיורה לאורך דרך פתח־תקוה, ודומה, שעתידה השכונה הגרמנית להבלע בשטחה של תל־אביב היהודית.

למרות המס של 3%, שהוטל על מגרשים ריקים ליד כבישים, יש עוד לערבים קרקעות בתל־אביב. הם באים על שכרם בהשכירם את המגרשים לבעלי צריפים או לתעשית לבנים ומרצפות. יש בתל־אביב קרקעות גם לממשלה ולהקדש המושלימי.

ד.

רחובות העיר

טבלה של סלילת הכבישים

השנה	אורך הכבישים הנוספים (מטרים)	התוספת ביחס לשנה הקודמת %	כיוצא בזה ביחס לסוף 1933 %	שטח הכבישים (מטר מרובע)	הרוחב הממוצע (במטרים)
לפני					
1922	5.549		12,5	34.096	6,15
1922	2.181	39	5	18.797	8,62
1923	9.139	118	20,5	61.201	6,70
1924	4.148	25	10	24.180	5,83
1925	1.647	8	3,5	8.508	5,2
1926	6.158	27	14	39.334	6,40
1927	4.703	16,5	11	37.857	8,05
1928	1.007	3,1	2,5	6.936	6,88
1930	897	2,6	1,52	7.087	8
1931	1.725	5	3,5	10.619	6,15
1932	1.390	3,8	3	7.411	5,33
1933	5.736	15	13	36.181	6,30
ס״ה	44.280		100	293.217	6,62

במפה הראשית עם קוי הגובה ובמפת השכונות (מספר ב׳) משתקפים הגורמים הטבעיים וההיסטוריים, שקבעו את קוי הבנין והתנועה היסודיים בעירנו. הגבים הארוכים של החולות הנעות והנוקשות המקבילות זו אל זו ואל שפת הים, אשר עליהם דברנו בפרטות לעיל, צרו את צורתה של תל־אביב הדומה לצורת ארץ־ישראל המערבית בזעיר אנפין. ואמנם גם רשמי פני ארצנו הגדולים הם קוים מקבילים לקו החוף.

כוון התפשטותה של יפו נִתן על־ידי הטבע, רובה לצפון ומעוטה לדרום. את האדמה הפוריה ממזרח כבשו המטָעים היקרים, ולבנין נשארו החולות השוממות או המכוסות כרמי גפן דלים. גאולת הפרדסים לצרכי בנין עוד לא התקדמה בשנת חצי־היובל במדה מספיקה עד כדי שנוי נִכר בצורה המארכת של שטח העיר. צורה זו כשהיא לעצמה מחייבת שליטת קו השתי על קו הערב ברשת רחובותינו ודרכינו. מלבד זה מַטות בליטות הקרקע את התנועה בכוון קוי־הצהרים. חסר לעירנו חבור נוח וישר עם הים בחלקה הרחב ביותר. רחוב אלנבי עובר באלכסון מטעמים היסטוריים ואינו רחוב אחד אלא בשמו בלבד, כי מכסר ב׳ בנובמבר מתחיל רחוב אחר, השייך לשיטת־רחובות אחרת. רחוב גאולה ורחוב יונה הנביא אינם יכולים למלא את תפקידו של רחוב אלנבי התחתון, מפני ששפועם פחות נוח, חבור רחוב גאולה או יונה הנביא עם מרכז

בעלי מלאכה או רחוב העבודה נתקל בקושי של מעלה ומורד. ועוד יותר קשה ליצור רחוב בהמשך לרחוב רש״י או החשמונאים: כאן מעכבת גבעת ביאליק. ולא רק סלילת הדרך קשה, אלא עוד יותר יקשה ליצור כאן חזית בתים הזקוקים להגבהות. די לרדת פעם במעלות העיריה מרחוב ביאליק לרחוב צבי ברוק, כדי להבין את הקושי. חצי־העגול של רחוב דבורה הנביאה–רחוב אידלסון סובב ביחד עם קו הגובה של 12 מטר.

שדרות ש. בן־ציון–רחוב בוגרשוב זהו הרחוב הראשון, העובר כמעט את כל העיר לרחבה בקו ישר, אבל הוא אינו מגיע אל הים, משום שהחוף כבר תלול כאן. התלוליות אינה פוסקת עד חצי־האי שבין הירקון והים, לכן כל הרחובות שמצפון לרחוב בוגרשוב הם במצב דומה לכך בקצה המערבי. טיילים יכולים, אבל מכשירי־תנועה מיכניים אינם יכולים לרדת הימה במדרונות כמדרון נהלל והחזיון. חבור נוח אל הים אפשרי בדרום, אבל כאן יצרו התנאים ההיסטוריים מכשולים שקשה להתגבר עליהם. סבל הירושה מעיק על רחובות תל־אביב לא פחות מאשר על עיר עתיקה.

לפני הוסד הישוב על אדמת עירנו היתה בה רק דרך אחת לעגלות, וכמה שבילים ארוכים וקבועים פחות או יותר. במפות הרושמות רק דרכים קבועים יש הבדלים בנוגע לקביעות הדרכים והשבילים, שהיו לפנים על אדמת תל־אביב. משעולי הכרמים, הפרדסים והשדות לא נרשמו בכלל במפות בעלות קנה־מדה קטן. טבע הקרקע, כפי שהכרנוהו, ותנאי הכלכלה היו מחייבים, שהתנועה תתפתח כאן בקוים מקבילים לים ולא במכוונים אל הים. ממזרח לשטח עירנו לא ישבו דייגים וימה של תל־אביב איננו מקום משובח לדיוג. הים הזה לא משך אפוא איש אליו. המדידות הראשונות נעשו כאן בשנת השבעים, ובשנת 1880 הופיעה מפתו של קיצ׳נר מטעם החברה הבריטית לחקירת ארץ־ישראל (Palestine Exploration Fund, Map of Western Palestine, Sheet 13). במפה זו רשום שביל, המחבר את הכפר סומיל עם בית־הקברות המושלמי הידוע בציונו של עבד־אל־נבי. מתוך מפה בריטית צבאית חשאית מימי המלחמה (1:40.000) מתברר, ששביל זה לא ירד עד שפת הים. לא היתה זו אלא דרך לקברנים. עכשיו כאן רחוב חיים ארלוזורוב, שנסלל לפי שעה רק בין רחוב מאיר דיזנגוף ואליעזר בן־יהודה. גם הוא קצהו לפני בית הקברות המושלמי, והערבים מסומיל, המרבים לנסוע באוטו־בוסים של «המעביר», משתמשים בדרך זו. העיר היהודית הפכה את דרך הקברנים לרחוב רב־תנועה גם לערבים.

שביל־רוחב שני רשום במפה של סביבת יפו מאת ת. סנדל, במורה הדרך של בדקר. הוא מתאים בתחלתו לרחוב אהרן שלוש ובסופו לרחוב חברת ש״ס ולהמשכו שמעבר לתחום עירנו. אבל ספק הוא בידינו, אם שביל זה קדם לנוה־שלום ולשכונה הגרמנית וַלְהַלָה. מפת סנדל אינה רושמת אמנם את שתיהן, אבל מסלת הברזל והגשר שממעל לה ברחוב שלוש מסומנים בה, והמסלה הרי לא נבנתה אלא בראשית שנות התשעים למאה הי״ט, ונוה־שלום כבר היתה קיימת אז. אפשר שהשביל הזה אינו אלא יליד שתי השכונות הללו.

שביל האורך הקדום ביותר הוא בלי ספק אותו שביל העובר על פני שפת הים. עכשיו יַטו צריפי־המרחצאות בקיץ את הגמלות קצת מדרכן־חזקתן בת אלפי השנים. לא כל המפות שקדמו ליסוד העיר רושמות אותו, כי חסר הוא את הסימן המובהק של

שביל: הָכֵּר־תמיד בקרקע; כאן עולים גלי הים ומטשטשים יום יום את עקבות האדם והבהמות. אבל ערכו היה לפנים גדול מאד לתנועה ולחבור עם עזה ומצרים מזה ועם חיפה ועכו וסוריה מזה. האוטומוביל, יורשם של הגמלים נטל הימנו את חשיבותו, ואין הוא משמש עוד אלא לתנועה מקומית – לגמלות הנושאות חול וחצץ לבנין תל־אביב ויפו, אף נוסף לו תפקיד חדש, – הוא נעשה דרך לטיילים, הבאים להתענג על רוח הים. וכשיהפך לרציף הרברט סמואל, כרשום בתכנית העיריה, יגדל ערכו שבעתים.

מימות המלחמה ואילך רושמות המפות שביל, המסתעף מדרך סומיל (רחוב הכרמל) אל הים בקרבת רחוב ר׳ עקיבא, ונמשך אחרי כן מעבר לגב החולות הראשונות מזרחה בהקבלה לשפת הים. קל להכיר שרחוב הירקון הוא יורשו של שביל זה. לפני בית הקברות המושלימי מסתעף השביל לשנים: האחד נמשך עוד מעט בחולות ונפסק, והשני עולה על הגב לבית־הקברות. כנראה היתה זאת דרך הקברנים לשכונת מנשיה. לפי שעה סלול רחוב הירקון רק עד רחוב עם ישראל חי. כפי שאפשר לראות ממפת העיר, התקדמה כאן הבניה יותר מהסלילה. כאשר יסולל רחוב הירקון כֻּלו, לא יגיע גם הוא לירקון ממש כשביל שקדם לו. השביל העולה לבית הקברות המושלמי ישאר כשהיה גם הוא.

שביל חשוב ישן, שקדם לשכונה הערבית מנשיה, עבר ברחוב הכרמל ובהמשכו רחוב דוד המלך. הוא יצא משער יפו היחיד בשעתו והלך לכפר סֻמיל ומשם לגֻ׳רִישֶׁה, עבר בגשר את הירקון ופנה אל הטחנות שעל הירקון. לכן נקראה דרך סומיל או דרך הטחנות (טאריק אל־טואחין). ועוד דרך אחת היתה מיפו לסומיל ולירקון. היא הסתעפה מדרך שכם הישנה בקצה המזרחי של רחוב אלכסנדר מארמורק ונמשכה משם לצפון. שביל זה קיים עד היום, והוא מציין עד רחוב שמואל הנגיד את הגבול המזרחי של תל־אביב. מסומיל נמשך השביל צפונה עד הירקון ללא־מעבר. בימי המלחמה היה הירקון בחזית המלחמה כמעט במשך כל שנת תרע״ח, וגדולה היתה התנועה על שתי גדותיו. אז נבנה גשר בקצה רחוב דיזנגוף של היום, והוא מסומן במפה הצבאית הבריטית הנזכרת לעיל (מיום 20.VIII.1918) בשם גשר סֻמיל. אל הגשר הזה היו מכוונות שתי דרכים לא סלולות שהסתעפו מרחוב ארלוזורוב. האחת מהן היא כעת קצהו הצפוני של רחוב דיזנגוף. התפתחותו וגדולו של רחוב דיזנגוף החלו מכאן, כפי שנוכל לראות על־פי מפתנו ההיסטורית מספר ג׳. לשכנו הקרוב, לרחוב אליעזר בן־יהודה אין עבר: אותו יצרו הסוללים של עירית תל־אביב. הוא התפתח מן המרכז חוצה. במשך שבע שנים – תרפ״ד–תרצ״ד – היו שתי הדרכים משלימות זו את זו. עד שדרות הקרן הקיימת נסעו ברחוב אליעזר בן־יהודה, משם פנו בשדרות לרחוב דיזנגוף והגיעו לירקון בדרך זו, שנסללה כבר בשנת 1927. כה כוונה דרך, שכבשוה חיילים בימי המלחמה, את התפתחותם של שנים משלשת רחובות האורך הגדולים שבעיר, הראויים להקרא בשם רחובות הנהר, כי אל הנהר יוליכו.

הדרך מיפו לשכם יצאה בראשונה בקו של רחוב יהודה הלוי כיום, או במקום מסלת הברזל, ועברה על פני שרונה הגרמנית ממערב. מסלת הברזל הטתה את התנועה לדרך השניה, היא דרך יפו ופתח תקוה, העוברת בין פרדס מונטיפיורה, כעת שכונת מונטיפיורה, ובין שרונה ממזרח, ומתאחדת מצפון־מזרח למושבה גרמנית זו עם הדרך

הישנה, כדי לעבור בגשר את נחל מוצררה. רחוב יהודה הלוי, יורשו של דרך שכם הישנה, סולל רק עד רחוב יבנה מזה וממקום חבורו עם דרך שכם החדשה עד שרונה מזה, ובאמצע מדרום רחוב החשמונאים. לפי שעה אין עוד ביכלתו למלא את תפקידו הישן ולשמש דרך לפתח־תקוה ולשכם — תפקיד שיש בו צורך גדול, כדי להקל מעל דרך פתח־תקוה, העמוסה עגלות יותר מדי. לדרך ברחוב יהודה הלוי מעלה יתרה על שכנתה, שאינה חוצה את פסי מסלת הברזל, המעכבים את העוברים והשבים לעתים קרובות ביום. דרך שכם החדשה היתה סלולה עוד בימי התורכים, אבל הממשלה לא דאגה לתקון הכביש, והעגלונים רגילים היו לבכר את השדות שמצדי הכביש על הכביש גופו, שהיה מלא חתחתים. כעת נמצא הכביש במצב מצוין והוא אחד מעורקי התנועה החשובים שבארצנו, אלא שבתחום תל־אביב ועד בני ברק אינו מספיק לתנועה הגדולה, ורבו בו מקרי האסונות.

בשטח הפרדסים שמדרום למסלת הברזל ולדרך שכם החדשה עברה דרך המהוה כיום את רחוב העליה. מטרתה היתה כמו היום לחבר את דרך יפו — שכם עם דרך סלמה ועם הכפרים הערביים־המצריים סַכְּנָת־ערינה, סכנת חמד, סכנת אבו־כֻּבֵּיר, ומשם עם דרך רמלה. ההבדל שבין כוון רחוב העליה וכוון השביל שקדם לו הוא רק בקצה הצפוני; השביל לא פנה לרחוב אלנבי, כי במקומו לא היה עוד שום שביל אחר, אלא נמשך במישרין לצפון והתאחד עם דרך שכם הישנה (רחוב ר׳ יהודה הלוי) ממזרח לרחוב אלנבי של היום.

סומיל היתה מחוברת עם הכפרים המצריים על־ידי המשך דרך סומיל המזרחית (כעת קו הגבול) לדרום. קיימים רק חלקים מרוסקים של שביל זה.

הדרכים השונות הללו לא רק שהן קיימות עד היום ברשת רחובות העיר, אלא גם השפיעו על כוונם של רחובות חדשים רבים. הדרכים והשבילים הישנים נתהוו בשממה על־ידי רגלי האדם והבהמה, אשר בקשו להם קו חבור קצר ונוח, ונסיון־הרבים הורה לתקן שגיאה וללכת מן הכבד אל הקל. לא כן הדרכים בשכונות אשר תוכנו במחשבה תחלה בחבל המודדים ובמדזוית. שגיאות השכונות סבל ירושה כבד הן כיום לכרך תל־אביב. מחוסר תכנית לבנין העיר יפו, תכנה כל שכונה את תכניתה לעצמה לפי צורת החלקה אשר קנתה במקרה. לא הושם לב להתאים את התכניות למה שהיה קיים מכבר בעיר ואף לא להמשיך דרכים קיימות. להיפך, מי שיחבר את מספר הרחובות שבדרום המערב של תל־אביב, שאינם מתאימים לשכניהם ושאין להם המשך בשכונה הסמוכה, יחשוב שבכוונה התרחקו מפֻלוש רחובות לתוך שכונה אחרת. השכונות נבנו לשמש מושב שקט לעובדים בעיר, ולא עלה על דעת מיסדיהן שיהיה פעם צורך בחבור נוח עם העיר בעגלות.

המגרשים בשכונות הישנות שקדמו לתל־אביב ובאלה שנבנו בפרק זמן אחד עמה, אבל בלי קשר עמה, קטנים מאד, וקטנים הגושים שבין ארבעה רחובות. יש כאן רשת צפופה של הרבה רחובות ישרים, צרים וקצרים. הממוצע בכל העיר הם 163 מטר אורך דרכים של הקטאר; בשכונות נוה־שלום, נוה־צדק, אוהל־משה, מחנה־יהודה, מחנה־יוסף ובשכונת־אהרן—465 מטר; בכרם־התימנים ובכרם־כַּרתון—455. דומות השכונות הללו ברשת הדרכים שלהן למנשיה הערבית. הרחובות הישרים הם אמנם התקדמות גדולה

לגבי הסמטאות המעוקלות של העיר העתיקה, אבל כאן צומצמו הרבה שטחי־החצרות, משום שהיהודים שלמו מחירי חובבים בעד כל אמת קרקע והוכרחו לקמץ בשעורי החצרות.

תל־אביב נוסדה כפרבר גנים לאנשי עיר, לציונים משכילים, שעדיין לא שכחו שכחה גמורה את חלומם לפנים על הכפר ועל עבודת־האדמה. לכן הרחיבה את מגרשיה ודרכיה, כדי לתת מקום לגן בחצר ולשדרות עצים ברחובות. אבל גם היא כשכונה נבנתה והצורה המקרית של החלקה שלטה גם בה. רחוב הרצל הסגור בקצהו הצפוני־המערבי על־ידי הגימנסיה מעיד כאלף עדים, שאמנם נצנצה רוח של יצירה במיסדי תל־אביב, והם בנו, אבל לא ידעו מה בנו. על פי מפה ב׳ אנו רואים, כיצד דחו דונמים אחדים, שעדיין לא נגאלו, את מקומו של רחוב הרצל וקבעוהו לא באמצעיתה של השכונה, אלא במערבה, והוא גם שגרם לכך, שבית הגימנסיה נבנה לא באמצע גנו־חצרו, כי־אם במערבו. חדוש חשוב לגבי השכונות הקודמות הוא החבור עם העיר יפו בקו הנצב לדרך המלך. תל־אביב התקשרה ישר עם העיר בעגלות בלי זיקה לשכונות השכנות. חוסר חבור נוח אחר עם יפו ועם נמלה, זהו החסרון המכביד ביותר על התנועה בתל־אביב. דרך המלך תפקידה העיקרי הוא לשמש תחבורת עם חוץ לעיר, עם השרון והשפלה ורמלה, ומחוסר רחוב עירוני מקביל ומתאים היא משמשת גם לחבור שני חלקי הכרך יפו—תל־אביב. תחלת בנין העיר בצורת שכונות־שכונות ללא תכנית מראש מתנקמת בתל־אביב.

החברה החדשה, שהתחברה לתל־אביב, התאימה את רחוב נחלת בנימין לכוונו של רחוב הרצל, אבל עד היום הזה לא התחברה לדרך המלך. בקצה הצפוני הָפנה רחוב נחלת בנימין צפונה מזרחה, כדי שיתקשר עם דרך סומיל, הוא רחוב הכרמל (עכשיו רחוב המלך ג׳ורג׳), ועם השביל שהלך לרחוב הירקון של היום. הכוָנה היתה כנראה גם להתרחק ממנשיה ומכרם־התימנים, לפנות אליהם בעורף החצרות ולא להפלש אליהם בשום אופן. אל הפנה המזרחית של כרם־התימנים שאף גם רחוב הים, כעת רחוב אלנבי. במפות מימי המלחמה לא נרשם שביל עד הים, אבל זכור הוא לבני תל־אביב שהלכו בו בתוך החולות אל הים. רחוב אלנבי מושפע גם הוא מן הכוון העיקרי של רחוב הרצל. הודות לקשר עם דרך המלך מזה ועד הים מזה, נעשה רחוב אלנבי לרחוב החשוב ביותר בתוך העיר. כוונו של רחוב אלנבי השפיע על חצי תריסר רחובות מקבילים עד רחוב נחמני, השייך כבר לשיטה חדשה שלאחרי המלחמה, שהשתחררה מקו רחוב הרצל. קו רחוב מונטיפיורה, הנצב אל רחוב נחלת בנימין ואלנבי, מתאים לשיטת קו רחוב הרצל. רחוב גרוזנברג, שהתקיים כבר לפני המלחמה, מתאים לצלע הצפונית המערבית של החלקה, שנוספה על החלקה הראשונה של תל־אביב, אבל במקרה הוא מתאים כמעט גם למנשיה. כאשר נתמלא השטח הריק שבין רחוב גרוזנברג ומנשיה, נמתחו קוי־הרחובות בכוון רחוב גרוזנברג. רחוב קלישר—חֻבור שני רחובות—עובר משיטת קו רחוב הרצל לשיטת קו רחוב גרוזנברג. מעבר לרחוב אלנבי צפונה־מזרחה עוברים משיטה אחת לחברתה רחוב בלפור, אשר ראשו התקים כשביל עוד בימי המלחמה, רחוב מזא״ה, רחוב אחד־העם ושדרות רוטשילד. רחוב מלצ׳ט הוא המשך של רחוב מונטיפיורה לא פחות משני חלקי רחוב אחד־העם שמשני עברי רחוב בצלאל יפה. לפנים נקרא גם רחוב מלצ׳ט בשם מונטיפיורה. אין בעירנו קביעות ועקביות בהמשכו של רחוב ובשמו. יש שלרחוב בקו אחד נתנו כמה

שמות (ויתקין, זלטופולסקי, גורדון), ויש שֶׁנִּתֵּן שם אחד לרחוב, שאינו אלא צרוף של כמה חלקים שונים בכוונם (אלנבי, אחד־העם, דיזנגוף).

השיטה הטבעית לרשת הרחובות בתל־אביב הם קוי שְׁתֵי מקבילים לחוף הים ולגבי החולות, וקוי עֵרֶב הנצבים על קו החוף. משעה שעירית תל־אביב יכלה להטיל את רצונה על השכונות, השליטה שיטה זו על תכניות השכונות החדשות. לשיטה זו נכנס כבר רחוב אלנבי התחתון, ואחריו—כל הרחובות המפולשים אל הים או לרחוב־אורך הקרוב לים. ברחובות אשר מעבר למנשיה מערבה חוזרת שוב התופעה של השכונות הישנות. אין התאמה בין הרחובות של השכונה היהודית והערבית. אם, למשל, רחוב יעבץ יבקש לו מוצא לים, ימצא מכשול לא במנשיה, כי אם בגוש היהודי שמעבר למנשיה. אם רחוב הרצל יבקיע לו פעם דרך אל הים, יוכרח לפנות לרחוב קלישר ולא לרחוב יעבץ, הקרוב אליו יותר. בקו ישר לא יגיע רחוב הרצל אל הים עד העולם. זהו מעוות שאין לו תקון.

ולא רק רחובות קרובים לים תוכנו בקו נצב או במקביל אליו, כי אם גם רחובות רחוקים, כדי לפלשם לרוח הים, המשיבה את הנפש בימי־הקיץ הלוהטים. רחוב לוינסקי מרחוב העליה מזרחה נצב לקו חוף הים, ומרחוב העליה מערבה הוא מוכרח להסתגל לקו רחוב הרצל. התאמת שתי שיטות זו לזו בולטת במשולש שבין רחוב מרחביה ורחוב השוק. הקשת של מסלת הברזל בקצה הדרומי־מזרחי של העיר השפיע על תכון רחובות בצורת קשתות גוטיות עם קוטב ברחוב לוינסקי. חלק רב מהקשתות אינו עדיין אלא תכנית במפה. הקשתות הללו מכניסות חלופין בגושי הרחובות, שאינם אלא מלבנות בחלק התיכון והרחב ביותר של העיר.

לרב־גוניות בצורת הרחובות והמגרשים הצבוריים דאג תוכן התכנית של הצפון, אמן בנין הערים, הפרופיסור המנוח פטריק גדס. במפה ההיסטורית ו׳ נמצא את הגבול הדרומי של תכניתו, אבל גם החלק שמצפון לקו שדרות בן־ציון—רחוב בוגרשוב איננו שונה בתכניתו מהדרום, ויכולים אנו לציין את הקו הישר הזה כגבול של שיטת הצפון. החדוש הבולט לעין ברגע הראשון הוא ככר צנה דיזנגוף עם רחובות יוצאים לכל רוחות העולם. החדוש השני הם ששה רחובות העוברים לכל רוחב העיר, מהם נצבים לשפת הים, ומהם בקו מזרח־מערב ישר, וחמשה דרכים לכל אורך הצפון. שני כבישים מצוינים ברחבם ובסלילתם, רחוב אליעזר בן־יהודה ורחוב דיזנגוף, מוליכים במישרים אל בניני התערוכה ולאצטדיון. התנועה במרכז העיר אל מגרש האספורט והמשחקים נוחה יותר מאשר לנמל ולפרברי המסחר והתעשיה. ואמנם גם מרכז האספורט והמשחקים גורם חשוב הוא בכלכלתה של עיר התיירות כתל־אביב. תכנית הצפון מכוונת גם להמשך במזרח עד נחל מוצררה. עוד לא נתגשמה תכנית גדס במלואה בשטח שבגבול העיריה בשנת תרצ״ד, אבל כבר החלה העבודה ממזרח לגבול. ככר העיריה נקבע בתכנית גדס באמצע העיר באורך, אבל ברוחב הוא מקצה התחום. בית העיריה עוד לא נבנה שם, אבל המגרש הגדול כבר החל למלא תפקיד באספות־שמחה עממיות של ימי חג ומועד.

לא פחות מן ההתפתחות בשטח מענינת גם התפתחות הדרכים בזמן. ידיעות מפורטות על כל מטר מרובע כביש שנסלל יש לנו רק החל משנת 1922, היא השנה הראשונה אחרי מתן זכות חבר־עיר לתל־אביב. על יסוד פנקס במחלקה הטכנית של

העיריה נרשמה מפתנו ההיסטורית מספר ג׳ ועובדה הטבלה של סלילת הכבישים בתל־אביב. כאן יש לפנינו לא רק חומר סטטיסטי מופשט, אלא נתנה לנו גם יכולת של הסתכלות ישרה בהתפתחות רשת הכבישים בעיר, ועל־ידי השואת המפה ג׳ לב׳ וד׳־ו׳ נמצא את הקשר שבין גאולת הקרקע, סלילת הדרכים והבנין.

בראשית שנת 1922 היו ברשות העיריה כבישים באורך של 5550 מטר ובשטח של 34,100 מטר מרובע[1]. הרוחב הממוצע של הרחובות היה לפי זה 6,15 מטר. באורך זהו החלק השמיני מכל הכבישים הסלולים שבשנת חצי היובל בתחום העיר כולה. השטח הנגאל בזמן ההוא הגיע אמנם כבר לרבע של שטח העיר כיום, הרי שביחס לשטח אורך הדרכים קטן הוא מאשר עתה, אבל רב הוא ביחס למספר הבתים, שעא עלה על 600, והוא מתאים למספר האוכלוסין. אבל יש להחסיר את 1700 המטרים של דרך המלך יפו—פתח־תקוה מאורך הכבישים, כי כביש זה אינו מיוחד לתל־אביב ואינו יליד התפתחותה שלה בלבד. שנת 1922 הביאה תוספת של 39% על מה שהיה קיים אז ו־5% לגבי מה שהיה קיים בשנת תרצ״ב. המפעל העיקרי של אותה שנה הוא רחוב אלנבי, אשר מקודם היה סלול רק מרחוב ליליינבלום עד בית־הכנסת.

שנת 1923 היא שנת הפסגה בהישגי הסלילה. הרשת גדלה 118%; 20,5% מהקיים כיום נסלל בראשונה בזו השנה. אחרי בנין נורדיה ותל־נורדאו היה הכרח לחברן לרחוב אלנבי בכביש, ולשם כך סללו את רחוב הירקון ואת רחוב אליעזר בן־יהודה עד רחוב הגליל. ובפנים השכונות – רחוב בוגרשוב ורחוב פינסקר. מפעלה של שנה זו הוא הרובע הצפוני המערבי של המרכז המסחרי. רחובות המרכז המסחרי מזכירים במפה את השכונות הישנות: הרחובות מרובים והגושים קטנים. אבל יש לזכור שבמפתנו בקנה המדה 1:10.000 מן הנמנע לרשום רחובות ברחבם הטבעי. לכן לא הובלט שהרחובות במרכז המסחרי רחבם כמעט כפלים מאשר בשכונות הישנות. עיקר תפקידו של בית בפרבר מסחרי הוא חזיתו לרחוב, לכן השתדלו להרבות כאן בחזית על חשבון החצרות. על הקטאר שטח ברוטו אנו מוצאים כאן 434 מטר דרכים; אם נחשוב לפי הנֶטו של שטח המגרשים בלי דרכים, יהיה כאן האחוז גדול מאשר בשכונות הישנות. לשם השואה ראוי לציין שבמרובע ג 5 של המפה, הכולל קילומטר מרובע, הממוצע הוא 173 מטר על הקטאר, אף על פי שגם קצת מהמרכז המסחרי נכנס לכאן; במרובע ג 4 הממוצע – 172 מטר.

הגאות בסלילה באה לא בבת אחת עם הבניה, כי אם שנה ושנתים אחריה, והסבה היא, שהסלילה הוצאה לפועל לא בכח התקציבים הרגילים, כי אם בכח מסים מיוחדים, שהוטלו על הבתים החדשים. שנת 1925 היתה שנת בנין מרובה, ואלו הסלילה הוסיפה אותה שנה רק 8% על הקיים, 3,5% מרשת שנת תרצ״ד. מצד זה היתה שנת העליה 1925 משלש השנים שקדמו לה. וכגגדה נסלל בשתי שנות המשבר 1926/27 רבע מכל הכבישים שנמצאו קיימים בשנת חצי היובל. סלילה אינטנסיבית זו הביאה הצלה כל שהיא למחוסרי העבודה. מכבישי שנת 1926 חשובים ביותר רחוב שנקין, רחוב לוינסקי, רחוב וולפסון ורחוב יונה הנביא. שנת 1927 הביאה את רחוב דיזנגוף

[1] עי׳ להלן «פרקי הסטטיסטיקה» של הד״ר וואלטר פרויס.

מקצהו הצפוני עד שדרות הקרן הקיימת, אלא שעד שנת חצי־היובל נקרא «רחוב 187», כי ר׳ מאיר דיזנגוף, נשיא העיר, הקפיד שלא לקרוא רחובות על שמות אנשים חיים, ורק בשנת חצי־היובל נענה לבקשת חבריו בעיריה והסכים שבחייו יקרא על שמו הרחוב שנועד מלכתחלה לכך. על־ידי סלילת רחוב זה חובר הירקון לעיר בכביש טוב, כי עד רחוב הקרן הקיימת כבר היה רחוב אליעזר בן יהודה סלול מקודם.

בשנות 1928/32 דלה היתה עבודת הסלילה, והדלה שבכֻלן – שנת המאורעות הקשים, היא שנת 1929: זו לא הוסיפה אף אחוז אחד על הכבישים הקיימים. שמירת הכבישים במצב טוב מעיקה כשהיא לעצמה על התקציב בשנות מצוקה כספית. מלבד רחוב בלפור, המשכת שדרות רוטשילד מרחוב נחמני עד רחוב שנקין, ורחוב דיזנגוף עד האצטדיון, אין בחשבונן של כל אותן השנים מפעלים גדולים. עיקר העבודה היתה המשכת רחובות באורך לא רב, או סלילת רחובות קטנים.

פעולת הבנין הכבירה בשנת 1933 השפיעה עוד בה בשנה על הגברת הסלילה. 13% אחוז מהקיים בסוף 1933 נסלל אותה שנה. המפעל החשוב ביותר של שנה זו היא המשכת רחוב דיזנגוף עד רחוב הכרמל ויצירת חבור ישר מרחוב אלנבי עד הירקון, והוא נשא פרי בתערוכה, שסודרה לכבוד שנת חצי יובל: אלפי נוסעים העברו יום יום בכביש זה אל התערוכה ומן התערוכה. בסוף שנת 1933 נמצאו בערך 45 ק״מ דרכים סלולות בעיר, בשטח שעלה על 295 אלף מטר מרובע וברוחב ממוצע של 6,64 מטר. הדרכים הכלולות בתכנית העיר ועדיין לא נסללו מרובות לעת־עתה על הדרכים שכבר נסללו, וארכן בערך 50,5 ק״מ. סך־הכל אלו ואלו בערך 95 ק״מ אורך. אם להקביל את האורך הזה לשטח העיר נמצא לכל ק״מ שטח 16,32 ק״מ אורך דרכים.

איזהו הרחוב הארוך ביותר של העיר? לא קל להחזיר תשובה על שאלה זו, משום שהשם אינו הסימן המובהק ליחידת הרחוב. רחוב אליעזר בן־יהודה מתחיל באופן רשמי מככר ב׳ בנובמבר, אבל כשם שהרחוב מככר זו עד הים הוא המשך רחוב אלנבי, כך אפשר להמשיך רחוב אליעזר בן־יהודה לאורך כל רחוב אלנבי למעלה, ואפילו להמשכו – לרחוב העליה. ואולם, גם בלאו הכי רחוב אליעזר בן יהודה, שארכו מגיע עד 2540 מטר, הוא הארוך ברחובות הסלולים. אחריו–רחוב אלנבי והעליה: 2420 מטר שניהם יחדו. וכשתגמר סלילת רחוב הירקון, יהיה הוא הרחוב הארוך ביותר, ואחריו – רחוב בן־יהודה.

ה.

בנין העיר

גאולת הקרקע, סלילת הדרכים ותנועת הבנין, – כולן מושפעות יחדו מזרם העליה, אבל לא בכל השנים היתה התאמה בין השטחים שנגאלו ובין השטחים שנבנו. אי־התאמה נכרת ביחוד בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם. משנת 1908 עד פרוץ המלחמה נגאלו בערך 900 דונם מטריים מחוץ לשכונות הישנות שקדמו לתל־אביב. מספר המגרשים שבקרקע הנגאל – 1530, ואלו בתל־אביב המרכזית היו בשנת תרע״ד, רק 182 בתים, וביתר השכונות שנוסדו אתה בזמן אחד או זמן מה אחריה – בערך 120 בית, ס״ה 300 בתים. במשך שנת תרע״ד, שנת עליה ותנועת תיירים רבה לפי תנאי הימים ההם, נוספו בתל־אביב המרכזית רק 43 בית.

ציור צד: תל־אביב ועודף אדמתה בימי־המלחמה (על־פי צלום צבאי II)

נצול הקרקע לבנין החל במלואו רק עם יציאת הדיירים היהודיים בהמון מבתי הערביים אחרי הפרעות של מאי 1921: 157 בית נבנו אותה שנה, 384 בשנה שלאחריה, נוסף גם מחנה של אהלים וצריפים והבליט את אפיה כעיר של מהגרים עולים.

באלול תרפ״ב מנו המפקדים יותר מאלף בית בתל־אביב ובעשר השכונות הישנות והחדשות שנספחו עליה, ומלבד זה בערך 750 צריפים ואהלים. כרבע משלשה־עשר אלף תושבי העיר שכנו בדירות ארעיות אלה, ובשלש שכונות לא היו בלתי אם אהלים וצריפים. אחת מהן נמצאה בדרומה של העיר, אחת בצפונה ואחת במערבה.

שנות 1923/24 הביאו תוספת של 900 בתים, ומספר הדירות הארעיות לא פחת; אדרבה, הוא עלה והתקרב לאלף. בשנת העליה הגדולה 1925 נבנו בערך 700 בית, מספר הצריפים הגיע עד 1440, והאהל כמעט נעלם מנוף־העיר. אבל לא ברבוי הבניה על מגרשים ריקים בלבד חִדוּשָׁהּ של אותה שנה, כי אם גם בגִדול הבתים ברום. הבתים החדשים נבנו בתי קומות מלכתחלה, ולבתים ישנים צמחו קומות שניות וגם שלישיות. חדוש זה לא נרשם בפירוש בסטטיסטיקה, אבל הוא מתבלט במספר החדרים בבית ובמפה. בשנת 1924 היה מספר הבתים בערך 1950, ובהם חדרים רבבה. בשנת 1927 — בערך 3300 בתים ובהם חדרים יותר מעשרים ואחד אלף. תוספת החדרים היא ברובה תוספת קומות. ההתפשטות בשטח שבין 1925 ו־1930 לפי המפה אינה מתאימה לרבוי הבתים והחדרים שנוספו; בסוף 1924 היה מספר החדרים בערך עשרת אלפים, בסוף 1930 — בערך 23 אלף, ושטח הבנין לא גדל במדה כזו. משנת 1925 ואילך בא גם הקץ לתל־אביב עיר־הגנים; מֵתחילה יצירת סיטי במרכז המסחרי בדרך יפו־פתח־תקוה, ברחוב

הרצל, נחלת־בנימין ואלנבי. המשבר אשר החל בשנת 1926 מתבטא בירידה של תנועת הבנין עד למטה מזו של שנות 1923/24. בשנת 1927 מגיע מספר הצריפים לפסגתו:

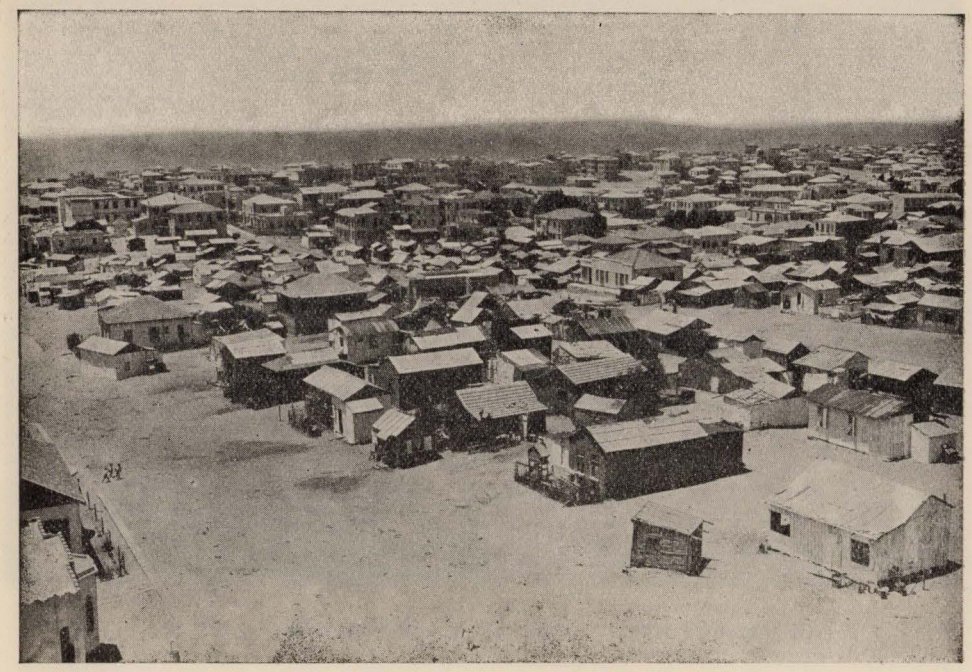

ציור צה; מחנה של צריפים.

1921 צריפים לעומת 3300 בתים. הנגוד בולט בנוף יותר מאשר בשנת 1922: הבתים גבהו ויפו. הירידה של תנועת הבנין בשנות 1927/30 מקבילה לירידה בגאולת הקרקע. משנת 1930 ואילך מתחיל שוב זרם העליה להתגבר בהתאם למשבר בעולם. כשבע מאות בית נבנו בשנות 1931/32. הגדול ברום מתבלט על ידי מספר החדרים. בשנת 1931 נתוספו 258 בתים – 1566 חדרים, היינו: ששה חדרים הבית, ואלו בשנת 1932 נתוספו 447 בתים – 3721 חדרים, היינו: יותר משמונה חדרים הבית. בשנת 1933 היה מספר כל הבתים 5000, ומספר כל החדרים 35.000 (= שבעה חדרים הבית), ומלבד זה כאלף צריפים*. בשנת חצי־היובל מקבלת כבר תל־אביב ברובעיה החדשים אופי של כרך עם בתי מדות בעלי טפוס אחד, בנויים על־מנת להשכירם למשפחות לא־אמידות.

הסטטיסטיקה משנת 1922 ואילך נוחנת לנו מספרים פחות או יותר נאמנים על התפתחות הבניה בעיר, אבל חסר לנו חומר קרטוגרפי לא רק לתאור התפתחותה של העיר ברום, כי אם גם בשטח. במחלקה הטכנית שמורות תכניות מאושרות של ערך 120 שכונות וכמה אלפים תכניות של בתים, אבל אין ידיעות כמה מהתכניות הללו הוצאו לפועל בשלמותן. המפות שפרסמה העיריה לפני 1934 עם הפרצלציה של השכונות או בלעדיה תכניות הן ואינן מבחינות בין הבנוי ובין הלא־בנוי, בין דרכים קיימות ובין

* עי׳ להלן «פרקי הסטטיסטיקה» של הד״ר וואלטר פרויס.

דרכים העתידות להסלל עם התרחבות הישוב. אי־אפשר לנו אפוא לתת על פי המפות הללו, או על־פי החומר שלא נתפרסם, סקיצה קרטוגרפית לתאור המצב בבנין העיר בתקופות ידועות, ועלינו להסתפק במפות הממשלה ושל הצבא שקדם לה, אשר הופיעו בזמנים שונים. 4 מפות נתונות בזה מחוץ למפתנו הגדולה: האחת צבאית משנת 1918 (ציור פ), השניה – מיולי 1922, המפה ההיסטורית ד׳, השלישית – מסוף 1924 (המפה ההיסטורית ה׳), הרביעית–מסוף 1930 (המפה ההיסטורית ו׳). לענינו היה נוח יותר, אלו יכולנו לתת מפה מסוף 1922 ומסוף 1925. במפה משנת 1918, המתאימה גם ל־1914 ול־1920, מובדלת תל־אביב ממנשיה הערבית ע״י מגרשי חול ריקים גדולים במערב ובצפון המערב. במאי 1921 היה כאן קרֶב בין היהודים והפורעים הערבים. אהל־משה ומחנה־יוסף מחוברות לתל־אביב בפנתה הצפונית־המערבית. אבל בין תל־אביב מזה ומחנה־יהודה ונוה־צדק מזה חוצץ עוד שטח ריק. הראינוע ברחוב ליליינ־בלום נבדל עדיין מהשכונה. יש רק דרך קבועה אחת מתל־אביב לנוה־צדק ונוה־שלום – ברחובות יהודה הלוי ושמעון רוקח. זו הדרך בה ילכו התלמידים ומוריהם לבתי־הספר שבנוה־שלום. בתי־הספר בלטו אז בתל־אביב בנוף ובחיים, כי שאון המסחר והתעשיה עוד לא נודע בעיר. הבתים אינם נוגעים עדיין זה בזה, ויש עוד מקום לגנה ולחצר מרֻוָחָה. מעבר לפסי מסלת־הברזל – רק כחצי תריסר בתים יהודים, ובאחד מהם בית־ספר לנגינה. סמטת בית־הבד קיימת כבר ורחוב י. ל. פינסקר שמה. (את המעוות הזה תקנו אחר־כך: הסירו מעל אותה סמטה עלובה את שמו של פינסקר, וקראו על שמו רחוב אחר, אמנם ליד הרחוב חובבי־ציון, אבל הפרידו בין הדבקים: בין פינסקר וליליינבלום). רחוב הרצל מגיע כבר עד דרך־המלך, ואין בו אלא שתים־שלש קרחות. מעבר לדרך המלך – פרדסים, ורחוב הרצל סגור על־ידי הגימנסיה מזה והפרדסים מזה. הרחובות האחרים קרחים בשורות בתיהם יותר מרחוב הרצל, בשדרות רוטשילד המגיעות עד נחלת בנימין – שבעה בתים מדרום ושמונה מצפון. רחוב נחלת בנימין קיים לכל ארכו עד פסי מסלת הברזל, אבל בנוי הוא רק בחלקו התיכון וכאן הקרחות מעטות. גם רחוב אלנבי כבר קיים ורחוב־הים שמו (בסוף נובמבר 1918 קראו אותו על שמו של אלנבי, ורחוב־הים קוֹרָא אחרי־כן לרחוב אחר), והוא נמשך עד ככר מגן־דוד של עכשיו. מצד ימינו של ההולך אל הים שמונה בתים מכוונים לקו־הרחוב, וכמספר הזה גם משמאל, אבל אינם בנויים בקו הרחוב כי אם בחצרות; בית מפעל המים הוא אחד מהם עד היום הזה. יש כבר שביל, המסמן את רחוב בלפור לעתיד, והוא מוליך לבית בודד אחד, האחרון שבעיר ממזרח. בכרם התימנים, הנפרד עוד מיתר השכונות, השטח ריק ברובו הגדול, זעיר־שם פזורים בו בתים וצריפים קטנים. לדרכים הישרות שבימינו אין עדיין זכר במפה זו. הרחק בצפון – בית מועד כל חי, במקום, שלפי מושגי 1912 לא יגיע לשם הישוב עד העולם.

במפה של שנת 1922 אנו רואים כבר שורה שלמה של בתים בחלקה הראשונה של תל־אביב. השטח הריק שבין רחוב גרוזנברג ושכונת מנשיה כבר נתמלא יותר מחציו. רחוב נחלת בנימין בנוי עד רחוב הלוי, אף בנויים בתים גם בקצהו הצפוני המערבי, מעבר לרחוב רמב״ם. ברחוב אלנבי נתרבו הבתים. מעבר לרחוב הכרמל נבנו ארבעת הבתים הראשונים, אבל ברובו עודנו ריק. החלה הבניה במרכז בעלי מלאכה, ברחוב

שנקין, ברֶנר ובלפור. מעבר לכרם התימנים ימה נבנו הבתים הראשונים, ומצפון לבית הקברות תקעו החיים את יתדם הראשונה: נבנה בית־החרושת «סיליקט», הזקוק לחול שבסביבה, ודומה כאילו בטוח הוא, שכאן לא יפריעוהו הבונים מלנצל את החול אשר בעלים אין לו. בדרום נבנו על יד דרך יפו־פתח־תקוה הבתים הראשונים במרכז המסחרי.

המפה משנת 1924 מציינת התקדמות בשטח הבנין מכל רוח, אבל גם פזור. בשטח רב מרובים החללים הריקים על המגרשים הבנויים. בדרום הגיע הבנין כמעט עד דרך סַלַמֶה, בצפון עד רחוב הגליל, במזרח בנויים הרחובות מרמורק, ברדיצ׳בסקי, לונץ עד דרך סומיל המזרחית, אבל השטח שבין הרחובות יהודה הלוי, אלנבי, הכרמל ושדרות ש. בן־ציון ריק בשני שלישים, ואפילו ברחוב אלנבי, שכבר נעשה בימים ההם הרחוב הראשי של העיר, עוד קרחות הרבה. במערב מקיף כבר הישוב היהודי את הלשון של מנשיה התקועה בחולות. גושים שלמים אין עוד שם, אבל נכרת השאיפה לבלוע שטח ערבי זה. הצפון וצפון־המזרח עודם ריקים ללא בית. בתוך מרחבי העיר שטחים גדולים שלא נגאלו עדיין.

שש השנים מסוף 1924 עד סוף 1930 אינן מוסיפות התרחבות גדולה בשטח, אבל השטחים ברחובות הסלולים הקיימים או הקרובים אליהם נתמלאו בינתים. המס שהוטל על מגרשים ריקים בשנת 1924 (1% מערכו על מגרש שאינו ליד כביש, 3% ממגרש אשר ליד כביש), פעל את פעולתו והכריח את בעלי המגרשים שלא יחכו לעלית מחיר הקרקע, אלא ימהרו לבנות בעצמם או ימכרו מגרשיהם לאחרים, המבקשים לבנות מיד. שיטת המס החדשה משנת 1933 חלקה את העיר לאזורים והטילה מס על מגרש ריק עד 5% מערכו, ובזה הכבידה קצת על הספקולציה הקרקעית לזמן ארוך, אבל יותר מהמס הגביר מאד את הבניה זרם העליה משנת 1931 ואילך. שכר־הדירה עלה, וכל מגרש ריק הוא הון מת, שאינו מכניס רוחים. לכן בונים בשנות 1933/34 לא רק ביום, כי אם גם בלילה לאור החשמל. במפה של 1930 לא התקדם גבול הבניה מעבר לרחוב מרמורק בצפון־המזרח ורחוב הגליל בצפון המערב. שנות 1931/34 כובשות את הצפון עד הירקון, אמנם לא בקביעות, חלקה אחר חלקה, כי אם בקפיצות, כפי שאפשר לראות במפתנו הגדולה מראשית תרצ״ד. בדרום פורצת הבניה את תחום תל־אביב ונמשכת לתוך יפו. דרך סלמה חדלה להיות גבול הישוב היהודי הצפוף. הגבול האדמיניסטרטיבי מחכה עוד לתקונו. מחירי הקרקעות המופרזים מעלים שוב קומות חדשות על בתי תל־אביב. בית של קומה אחת נעשה יוצא מן הכלל. ומלבד השכונות החדשות על אדמת יפו, שאינן אלא המשך ישר של תל־אביב, ישנם עוד ישובים קטנים בחלקות נפרדות, הקשורות קשר אורגני־כלכלי בתל־אביב, כי שם יושבים אנשים העובדים בעיר, ולהפך: אנשים היושבים בעיר באים יום יום לעבוד בבתי־החרושת שבכפרים־הפרברים הללו. כל השטח שבין תל־אביב ובני־ברק הולך ונעשה יחידת־ישוב אחת עם תל־אביב—יפו, וגם היא גדלה על ידי שכונות יהודיות מדרום ומדרום־מזרח. תל־אביב—יפו ופרבריהן העירוניים למחצה מְהַוים בשנת חצי־היובל גוש ישובי עירוני של 150 אלף נפש, ומהן יותר ממאה אלף יהודים.

ו.

העיר לחלקיה.

בשתים־עשרה שנותיה הראשונות היתה תל־אביב שכונה חד־גונית באדמתה, ברחובותיה, בצורת בתיה ואפילו באוכלוסיה השונים מאוכלוסי יפו. עם ספוח השכונות הישנות, יסוד מאה שכונות חדשות וגדולן המהיר נוצר כרך רב־גונים. עכשיו, כשהעיר פושטת צורה ולובשת צורה בסערת העליה מאשכנז ומפולניה, לא על־נקלה נתפוס ונגדיר את הגונים הללו ולא על־נקלה נקבע את מקומם בשטח, כנהוג בפרקי גיאוגרפיה של עיר. בבואנו לתאר את הנוף העירוני של תל־אביב, לא נמצא דוגמאות מקבילות במונוגרפיות היסטוריות של ערים אחרות. באמריקה הצפונית צמחו וגדלו ערים במהירות רבה מזו של תל־אביב; גרוש היונים מאנאטוליה הביא לסלוניקי, אתונה ופיראוס זרם של עליה גדולה מכל שורת העליות, שידעה עירנו עד עתה. אבל מסבות הזמן והמקום וגם החומר האנושי היו שם אחרים. הסטטיסטיקה תמצא השואות לגדולה של תל־אביב; בגיאוגרפיה איני מוצא לה דמיון. תל־אביב בריה היא בפני עצמה, ורק במדה המיוחדת לה אפשר לְמוֹד אותה.

הגורם היסודי לרבגוניותה של עיר הוא טבעה: הקרקע, המים המהלכים והנקוים ועולם־הצמחים. לתל־אביב נתן הקדוש ברוך־הוא מתנה נהדרה, אבל יחידה: את הים. הים הוא מתנת הטבע הנהדרה של עיר זו. יפה ימה של תל־אביב, העין לא תשבע לראותו, אבל המגע שבינו ובין העיר הוא רק בקו ישר אחד, כארבעה ורבע קילומטר ארכו, ללא מפרץ או בליטה או כיפים בולטים. חוף־הים, הנמל, נחלת יפו — תל־אביב, לא זכה עדיין אפילו לגשר־תחנה בשביל סירות. אין בעיר גם מוסדות־מים אחרים, אם לא נכניס למושג זה את הקאסינו ואת מרחצאות הים. את השפעת הים על בנין הבתים אנו רואים רק באיזה תריסר צריפים בשכונה שמדרום לבית־הקברות המושלימי. מחזה כזה שבציור פו ובציור צג, אשר הבאנו לעיל בפרק ד׳, אפשרי הוא רק על שפת הים.

מכל התפקידים המרובים, שחָלק אלהים לים בחייה של עיר־חוף, נטלה תל־אביב לעת־עתה רק אחד: במימי הים היא רוחצת, ועל שפתו היא נחה ומטיילת. ועמה גם אורחיה המרובים, הבאים לכאן מיפו ומירושלים ומן המושבות ומכל תפוצות־הגולה בכל תקופות־השנה: כלם נהנים מזיו הים ומימיו, ממשטח־חולו ומאור־שמשו. בכל המחצית המזרחית של אגן הים התיכון אין עיר של תנועה רבה כתל־אביב. עד הלידו של וויניציאה נצטרך להפליג כדי לראות המון אדם רב כזה על שפת־הים — מתרחצים, משתטחים בשמש על החול, נחים בכסאות העשויים לכך, מתעמלים, מטיילים, מסבים לשולחנות ברחבות שלפני בתי־המחיה וממלאים כרסם צוננים וחמים ככל אשר תְאַוֶה נפשם. מתחלה היה העם מרבים לבוא מירושלים תל־אביבה לשם רחיצה בים, והאורחים הירושלמים הם שהיו מצויים ביותר במלונות ובפנסיונים אשר ליד רציף הרברט סמואל וברחובות הסמוכים. משנעשו על־ידי חברת «האשלג» גדולות בחוף ים־המלח נתמעטו בתל־אביב בעונת הרחיצה האורחים מירושלים, כי נוח להם לנסוע לשם רחיצה לים־המלח ולשוב בו ביום לנויהם. אף־על־פי־כן אין חסרונם נכר בתל־אביב, כי גדלה העליה ונתרבו התיירים מכל הארצות, והמלונות והפנסיונים מלאים אותם. ואין תימה, שאזור חוף־הים נעשה מרכז למלונות ולפנסיונים ול«תנועת־הזרים», — אם כדי לשבר

את האזן נרשה לנו לקרוא «זרים» לאנשים מישראל, הבאים ארצה ישראל מארצות זרות. ואולם תאור מדויק על נטיתם של עסקי האכסנאות להתרכז באזור זה לא נוכל ליתן, כי לצערנו אין למצוא חומר סטטיסטי, ערוך לפי הרחובות או לפי השכונות.

שונה שפת־הים בימות הגשמים מבימות החמה. מאוקטובר ואילך פוחתים והולכים תדיריה, אבל גם בסתיו ובחורף יש קהל שומרי אמונים לה, מהם גם מתרחצים כל השנה (מלבד ימי גשם וסערה) בשעת צהרים. הסערה מגרשת גם בימי קיץ את המתרחצים, כי גדולה הסכנה, ואלה אשר לא יזהרו ויעברו על פקודות העיריה, האוסרת להתרחץ בים בימי סערה — דמם בראשם. אזור «הלידו» של תל־אביב משתרע מרחוב־הים בדרום עד אחרי רחוב י. ל. גורדון בצפון. משם והלאה ימצאו רק מטיילים ומתבודדים וגם מתרחצים בודדים. עד שנת חצי־היובל היה אזור שפת־הים «רובע השעשועים» היחידי בעיר; בשנה זו נוסף לכך כל חצי־האי הירקוני שבין המים המתוקים של הנהר והמים המלוחים של הים. שם מגרש התערוכה והאצטדיון. מגרש תערוכה או שדה־תערוכה מצוי בכל כרך בארצות־המערב; בקדמת אסיה בודאי אין חבר לזה של תל־אביב, ואף־על־פי שהוא נמצא בקצה העיר בצפון, ממלא מגרש התערוכה רחב הידים תפקידים שונים: הוא משמש מקום יפה גם לחגיגות ולכנוסי המונים, לטיולים ולמרגוע למבוגרים ולנוער. אמנם עד שהקהל הרב מגיע למגרש־התערוכה זקוק הוא לעמוד בתור שורות־שורות בתחנות־התנועה ולחכות לאבטובוסים של «המעביר», המפליגים זה אחרי זה. אבל במגרש גופו לא ייצר כבר המקום לאיש, כי כאמור רחב־ידים הוא דיו, וכאן אין איש טועם טעם הדוחק והצפיפות של רציף סמואל וחוף־הים שבעיר.

נהר ונהר ותפקידיו הכלכליים. חוץ מזה מוסיף כל נהר חֵן לעיר אשר דרכה יעבור. הירקון יוצר יחד עם הים את חצי־האי שהוקצה לשעשועים, אבל מחוץ לזה אין לו לעת־עתה הִבְלַט לא במראה העיר ולא בפרשת חייה. גשר אין לו בתחום העיר (מלבד הגשר מעל למסלת הברזל ברחוב שלוש אין בכלל גשר בתל־אביב). בקיץ יש בירקון תנועה מעטה של סירות־עונג, בחורף יבקשו בשפתו סירות ים גדולות מפלט מפני הסערות, אף משמש הוא נמל לסירות ריקות. המסחר אינו נהנה הימנו. נמל־עזר לתל־אביב—יפו בשפך־הירקון עדיין חלום־העתיד הוא.

בצורת הקרקע של תל־אביב יש, כפי שראינו, חליפות של גבים ארוכים ורחבים ושקערוריות שטוחות ורחבות, ותופעה רגילה היא בערים, שהאמידים מתרכזים בחלקים העליונים ונהנים משפע אור ואויר, בשעה שהעניים מוכרחים להסתפק במדרון ובשפל. הבדלי הגובה בתל־אביב אינם גדולים והשפוע נוח, מלבד בחלק ידוע משפת־הים; בכל זאת כבר החל בִּכּוּר השכונות הגבוהות על־ידי האמידים והמשכילים. השטפונות בחורף, שפגעו במקומות נמוכים אחדים, הבריחו משם משלמי שכר־דירה גבוה. בתי־קומות עם דירות לאמידים דוחקים את המעונות הדלים, שתפסו מקומות גבוהים. המגרשים שבשכונות הדלות פעוטים, וקשה לרכז שם מגרשים אחדים ביד אחת לשם בנין בית גדול, ומכאן לעת־עתה עכוב למבקשים לבנות שם. אבל המחירים הנפרזים שמשלמים בעד מגרשים עתידים להתגבר גם על עכוב זה, וכבר אנו רואים ברחוב הירקון ליד שכונת הצריפים בתי־קומות חדשים מול צריפים, שיש בהם צרוף של עץ ואבן ולבנת מלט ופחים. בין רחוב שנקין ובלפור פנו כבר הצריפים את מקומם הגבוה והנאה לבתים גדולים.

ואולם, יש בתל־אביב שכונות דלות ומפגרות במקומות נמוכים, שלא הגורם הטבעי, כי אם גורמים היסטוריים־אנושיים העליבום. שכונת ברנר, מרחוב מוהיליבר עד רחוב הכרמל, היתה עד שנת חצי־היובל שכונת צריפים דלים ברובה הגדול, אבל לא מאת המדרון היתה זאת, כי אם מאת משפטי קרקעות ממושכים, כלומר מחוסר בטחון בבעלות הקרקעות, אשר לממשלה תביעת מחלול עליהן, וביחוד פעלה לרעה קרבת השכונה הערבית המזוהמה. מעבר המערבי של שכונת מנשיה, היתד הזרה שבגוף העיר העברית, נבנו שתי שכונות יהודיות, והן התפתחו יותר משכונת ברנר. הסבה טבעית ופשוטה. הן קולטות את רוח הים באופן ישר, ואלו שכונת ברנר קולטת אותה בצרוף הריחות של השכונה הערבית.

שכונת צריפים אחרת בנויה במכתש שבעיר, — ושוב אין טבע המקום גורם, כי אם בעלות הקרקע: הבעלים הערבים מעדיפים להשכיר, כפי שמספרים, את המגרשים לזמן קצר מאשר למכרם. דרך זו נקטו בעלי קרקעות ערבים גם במקום אחר, כגון ברחוב סלמה. אם נוציא מן הכלל את הצריפים שעל אדמת חינאוי הערבית, נמצא גם על אדמה יהודית שבקרבתה, בחלק הדרומי־המזרחי של נורדיה, משני עברי רחוב בוגרשוב, טמפו אטי של התפתחות: בתים «ישנים» קטנים, בני קומה אחת או שתים. ואולם גם כאן יש גורם אחר, חשוב בלי ספק מהגורם הטבעי, והוא קנין הקרקע. נורדיה כולה רשומה בספר האחוזות כקנין הקרן הקיימת, ובעלי הבתים חכרו את המגרשים בפרוטות לזמן ארוך. לפי המושגים של שוק הכספים אין קנין הקרן הקיימת בסיס בטוח להשקעת הון פרטי. משום כך אין קופצים על הבתים הקטנים והישנים על מנת להרסם ולבנות בתי קומות במקומם. בקצרה נוכל לאמור: מלבד חוף־הים אין צורת הקרקע משפיעה במדה נכרת על המראה של חלקי העיר.

גורם שני במראה של פרברי־עיר היא ההתפתחות ההיסטורית. כטבעות השנים בעצים כך הם הרחובות והשכונות בערים ישנות, שהתפתחו לאט־לאט באופן אורגני. עין מנוסה המסתכלת במפות־ערים של מורי־דרך טובים תכיר בכל עיר תקופות בנין על־פי רשת הדרכים בלבד. בעברנו בעיר נכיר את גילם של חלקיה השונים לפי סגנון הבתים, סדרי החצרות והשכונות. לא עברו עוד חמשים שנה מיום הנחת אבן הפנה לבית הראשון בנוה־צדק, אבל בשנים המועטות הללו חלו שנויים רבים וכבירים בישוב העברי בארץ בכלל וביפו—תל־אביב בפרט, במובן המדיני, הכלכלי והתרבותי, וגדולה ההתקדמות בעולם כולו במקצוע ההיגיינה של השִכּוּן ובטכניקה של בנין. ואין תימה שההבדל בין הבתים, שנבנו כאן בשנות השמונים והתשעים ובין בתי תל־אביב הגדולים משנת 1934, גדול הוא הרבה יותר מן ההבדל שבין חצרות היהודים ביפו העתיקה מאמצע המאה הי״ט ובין החצרות מתקופת הממלוכים והצלבנים, אשר שרדו בירושלים.

הנכנס מרחוב יהודה הלוי לרחוב שמעון רוקח או מרחוב ליליינבלום לרחוב שלום שרעבי, כאלו יצא מתקופת הבית הלאומי לתקופת חבת ציון והפתקה האדומה. הרחובות צרים וקצרים כמושגים וכאופקים המדיניים והכלכליים בתקופת הבנותם. אמנם קו הבנין ישר, אבל יש שהבית הוא לצד הרחוב והחצר בפנים, ויש שהחצר גובלת ברחוב, ובחצר בנינים מבנינים שונים, כולם פעוטים כאילו שמשו תפאורת בתיאטרון לאיזה מחזה מעולם שכבר חדל להיות. מה שסדרי בנין מתוקנים רגילים להצניע עומד כאן גלוי לעין כל

בכעור הדלות והרשלנות. החנויות ובתי־המלאכה קטנים, על־פי רוב בלי חלון. חלון ראוה לא יֵראה בכלל. דרך הדלת יחדור האור פנימה, והעוברים והשבים רואים את הפועלים במלאכתם. יש רחובות מיושבים ברובם על ידי בני העדות המזרחיות, ולהם גון או בר־גון מיוחד; לאחינו אלה נטיה מיוחדת להתבודד משפחה ומשפחה בחצרה היא.

מקום רחב בלב השכונות הישנות והישוב הישן תופסים בתי הספר וחצרותיהם, שנבנו מטעם ועד חובבי־ציון האודיסאי וחברת כל ישראל חברים, ועל שמם נקרא אותו רחוב — «רחוב בתי־הספר». עד היום באים מורים ותלמידים מדירותיהם שבשכונות החדשות לבתי הספר שבנוה־צדק. כאן, בבית־הספר של חובבי ציון, נמשכת המסורת של העבודה והעמל העצומים לתחית הלשון העברית. והבית הזה כבש גם את שכנו שממולו: גם בית־הספר של חכי״ח היה לבית ספר עברי בשפתו וברוחו. רחוב בתי־הספר הוא רחוב היסטורי בתולדות התחיה העברית.

הרחוב הגדול והרחב שבשכונות הישנות הוא רחוב שלום שבזי, המתחבר עם רחוב אחד העם. שמו עלול להטעות שזהו רחוב תימני; לפי האמת רובו אשכנזים ומעוטו בני עדות מזרחיות שונות. בין האשכנזים גם הרבה עולים משנות 1920–1932. לעולי גרמניה סביבה זו מוזרה לגמרי. כאן אין שומע לשונם. רחוב שבזי הוא הצנור, שדרכו נכנסת המודרניזציה לכל הקרן הדרומית־המערבית. ואמנם השרברוב וההשגחה על הביבים הרחיקו מן השכונות האלת את הזוהמה של תקופת התורכים, וכיום אין האויר המעופש והקדחת מצויים כאן. אבל עדיין אין כאן הנקיון של הרחובות היפים שבעיר, וגם בשביל־כך נמנע הקהל המודרני לדור בשכונות הללו.

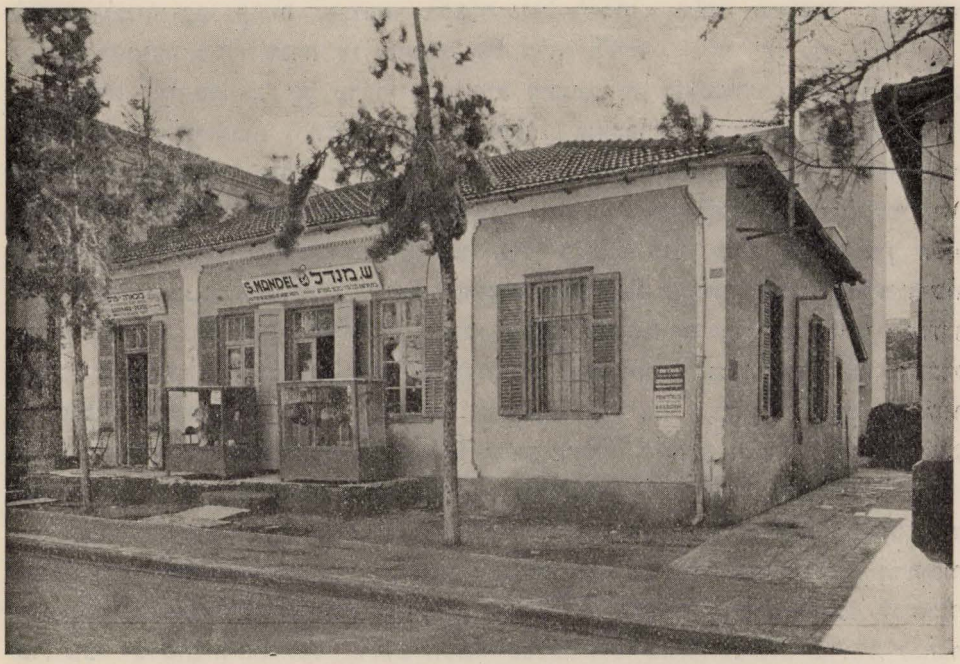

ציור צו; בית ברחוב יהודה־הלוי (נו׳ 34), שריד מימיה הראשונים של «אחוזת־ביח», שלא נשתנתה כמעט צורתו.

מתל־אביב «ההיסטורית», מזו של תרס״ט, ואפילו מזו של תרפ״א, לא נשאר כיום אף רחוב אחד, אף פנה אחת, אשר נוכל להראותה לבנינו הצעירים ולתיירים ולאמר: כזו היתה תל־אביב בהוסדה או בהיותה לעיריה. יש רק בתים בודדים, שרידי הימים ההם, ואף אלו שנו את תפקידם: מדירות־משפחה שקטות נעשו משרדים או חנויות, אחרי ששנו חזיתם. גם הבתים שנבנו אחרי מאורעות מאי תרפ״א ובשנת העליה הפולנית של תרפ״ה ישנים ומיושנים הם כבר כיום, ובצורתם החיצונית ובסדריהם הפנימיים נבדלים הם מאלה הנבנים כעת. בשוק של שוכרי־דירות וקוני־בתים נחשבים בתים בני עשר ושתים־עשרה שנים ל«סחורה» ממדרגה שניה ושלישית. על רבים מהם כבר עלה ההורס — תוצאה של מחיר־המגרשים הנפרז. בתים ישנים נקנים לא לשמם, אלא רק לשם מגרשיהם, ובעליהם מקבלים במחירם פי עשרה ממה שעלו להם בימי העליה הפולנית המגרש והבנין יחד. את הבתים «הישנים» הורסים ובונים אחרים תחתיהם. במה דברים אמורים? בבתים שמלפני תרפ״ב, ומספרם מאות; בתים שלאחרי תרפ״ב—ומספרם אלפים — אינם נחשבים עדיין «ישנים» ואין הורסים אותם במדה מרובה כזו. הבתים שברחוב אלנבי וברחובות הסמוכים אליו שייכים עוד ברובם הגדול לטפוס הבנין של אמצע שנות העשרים; הבתים החדשים שנבנו כאן על הריסות בתים ישנים, בטלים עדיין במעוטם. עוד פחות מורגש הגוון החדש בחלקו הצפוני של המרכז המסחרי.

בשטח שמצפון לקו רחוב בוגרשוב—שדרות בן־ציון, ושממזרח לרחוב לורד מלצ׳ט, שולט סגנון הבנין של שנת 1934; כאן הישן בטל בחדש. —

בכל כרך מתהוה במשך הזמן חלוקת עבודה ותפקידים בין פרבריו השונים בהשפעת תנאי הטבע והגורמים האנושיים. התפקידים השונים מטביעים את חותמם על מראה הרחובות והבתים, על הקולות היוצאים מהם ועל הריח הנודף מהם. לא הרי פרבר מסחרי כפרבר תעשיתי, ולא הרי שניהם כשכונות של מעונות שקטים. גונים ובני־גונים מבדילים בין רובע לרובע.

לכתחלה נועדה תל־אביב להיות נוה־גנים למיסדיה, שפרנסתם היתה מצויה להם לא כאן, במקום דירתם, כי־אם ביפו, מקום עבודתם. אף גזרה תל־אביב בשנותיה הראשונות על החנויות, כדי להרחיק מתוכה שאון המסחר וטרדותיו. תושבי השכונה החדשה בקשו למצוא כאן מנוחה ומרגוע מעמלם כל היום. באו המאורעות של מאי 1921 והורו, שלא טוב לה לתל־אביב להיות זקוקה לשוק המרכולת של יפו; עמדה ויסדה מרכז מסחרי לעצמה, אבל «מחוץ למחנה», מעבר לפסי מסלת־הברזל דרומה, יסדה אותו: את «המחנה» גופו רצו אבות העיר לשמור בטהרתו. רצו, — ולא נתקיים רצונם בידם. במרכז המסחרי נעשה הרבה והרבה יותר ממה שבקשו לראות בו, ועם התפתחותה הנפלאה של העיר כֻּלה הציפו המסחר והחנונות גם את תל־אביב הישנה.

המרכז המסחרי משמש כיום לא רק שוק קמעוני לעיר, כי אם גם שוק סיטוני לה ולשפלה ולשרון. העברת המסחר הסיטוני היהודי מיפו הנה החלה בשנים הראשונות להוסד המרכז, אבל לא התקדמה מהר; הִשָּׁנות המאורעות של תרפ״א במהדורה הרבה יותר קשה בשנת תרפ״ט החישה את הפרוצס הטבעי הזה. על עסקי המסחר שבמרכז המסחרי נוספו כבר בראשית שנות השמונים בתי מלאכה ותעשיה זעירה, וגדלה תנועת הנוסעים ומובילי משאות לכפרים העברים. התנועה היא המתבלטת ביותר במראה הרחוב,

והיא המַקנה לתל־אביב לא רק אופי של כרך, כי אם אופי של כרך גדול. לשעבר היו «דיליז׳נסים» יוצאים פעם או פעמים ביום מאחד ה«חאנים» (מלון לאדם ולבהמה) שביפו לכפרים העברים; כעת יוצאים מאות אוטובוסים לכל הישובים העברים שבשפלה ובשרון, עשרות אוטובוסים עושים כאן את דרכם לירושלים, וכהנה וכהנה מכוניות־משא כבדות מוציאות ומביאות סחורות מסחורות שונות, ביחוד צרכי־אוכל, רהיטים וחמרי־בנין. התנועה במרכז המסחרי של תל־אביב גדולה בלי ספק הרבה מזו של מרכז מסחרי בעיר אחרת דומה לה לפי כמות אוכלוסיה. ושני גורמים לכך. ראשית, בנין הארץ, הזקוק לאימפורט מרובה, והתנועה הגדולה במרכז המסחרי של תל־אביב היא המשכה של תנועת האימפורט, הבא באניות. והגורם השני הוא רכוז המסחר בפרבר זה ומוצאו מכאן לרחובות הרצל ואלנבי ולדרכים המוליכים לפתח תקוה ולרמלה.

הבתים במרכז המסחרי צפופים, גבוהים ונצבים כחומה אחת. המשקיף לתוך הרחובות מקציהם רואה לפניו צורת גיא הרגילה ברחובות כרכים — קיר מזה וקיר מזה בקו ישר. התנועה הגדולה גררה אחריה יסוד בתי־קפה ומסעדות לרוב, וכולם טפוסם שונה מאלו שברחוב אלנבי התחתון. לכאן אין נכנסים לשם מרגוע, לשם אכילה ושתיה בנחת, לשם שיחת רעים ומשחק בשח־מט; לכאן נכנסים לשם אכילה וגמיעה חטופה בין מסע למסע, בין פריקת־משא לטעינת־משא. הקהל שברחובות ברובו אנשי עמל ומסחר, לבוש «בגד הפרנסה», בקיץ רק מעטים לבושים מעילים. כסוי הראש, עד כמה שמשתמשים בו בכלל הוא המצנפת: הכובע והמגבעת מועטים. בין אנשי העבודה נִכרים האכרים והפועלים החקלאיים.

המרכז המסחרי נאה לשמו רק בקומה התחתונה של בתיו. הקומות העליונות משמשות דירות לסוחרים ולפקידיהם ולבעלי־מלאכה ותעשיה זעירה. הבתים הישנים — ישן פירושו כאן עשר—שתים־עשרה שנים—דומים מבחוץ ומבפנים לבתי היהודים בכרכי פולניה. מדרגותיהם צרות, החצר קטנה, לפעמים לא יותר מרוחב ארובת עשן גדולה. הדירות קטנות וצפופות. עם העליה של תרצ״ג—תרצ״ד נבנו בדרומו של המרכז המסחרי, על־פי רוב מחוץ לתחומה של עירית תל־אביב, בתים חדשים וגזוזטרא של בטון לכל דירה. הקוים הישרים שבבתים הללו וצבעם האפור או הכתום מגבירים את הרושם של גיא־קָניון לבא מן הגנים והפרדסים שבכפרים הערביים. החלק הדרומי הסמוך לגבול תל־אביב ושמעבר לגבול הוא יותר מרכז תעשיתי מאשר מסחרי, — ביחוד לתעשית עץ וברזל. לתעשיה הוקצב גם שטח בין מסלת הברזל, דרך פתח־תקוה ונחל סַלַמֶה. מפני יוקר הקרקע כאן החלה התעשיה עוברת אל מחוץ לתחום תל־אביב — לישובים שבדרך לפתח־תקוה, ביחוד לרמת־גן ולבני־ברק.

המרכז המסחרי כבר עבר את הגבול אשר תחמו לו מיסדיו, ולא רק שהתפשט למערב ולדרום, לשטח שלא היה בנוי קודם, אלא כבש גם רחובות, שהיה להם תחלה תפקיד אחר ועד היום הם נחשבים מחוץ לאזור החנויות. התנועה הגדולה, אשר לא מצאה לה מקום דייה במרכז גופו, כבשה לה את הרחובות הקרובים. כל התנועה לפתח־תקוה ולישובים שלפניה עברה לצד צפון־מערב מהמרכז לרחוב החשמל והשרון. התחנה הקטנה של מסלת־הברזל לא הטביעה את חותמה אלא על שטח קטן. היא לא הספיקה ליצור לה רובע הרכבת, המצוי בכל כרך שערכו בתנועה ובמסחר כערכה של תל־אביב.

הסבה פשוטה: תל־אביב גדלה במזל האוטומוביל, וקשרי הרכבת אשר לה מעטים ודלים. רק מחסני הנפט ומחסני הקרור מתבלטים בשטח התחנה. מחסנים אחרים ובתי־מלון וחנויות מוכרות צרכי נוסעים ותיירים — אין. בתחנה גופה רשת הפסים קטנה והקרונות מועטים, וצפצוף הקטרים אינו מטריד הרבה את השכנים. התנועה של רכבות־משא ליד בית־חרושת גדול באירופה או באמריקה הצפונית גדולה מזו של תחנת הכרך תל־אביב. והנוסעים לקנטרה ולחיפה מוַתרים על התחנה התל־אביבית ובוחרים לבוא באוטומובילים ללוד ולראש־העין, כדי שלא יצטרכו לעבור מרכבת לרכבת ולהוציא כח וזמן לבטלה. מספר הנוסעים ברכבת לירושלים מעט הוא בכלל.

השכונות הגובלות במרכז המסחרי במזרח: שכונת צ׳לנוב, נוה שאנן וכו׳, משמשות מקומות־דירה לפועלים, לסוחרים זעירים ולרוכלים. כאן נשארו עוד הרבה בתים בני קומה אחת וגם צריפים. האחוז של בני העדות המזרחיות — בבלים וסוריים — גדול ונָכֵר דַּיו.

בהשפעת המרכז המסחרי ותחנת האוטומובילים המפליגים לישובים החקלאים העברים והדרך המוליכה ליפו ולנמל נהפכה תל־אביב הישנה משכונה שקטה ל«סיטי» רועשת. מרכז הסיטי הוא רחוב הרצל, ומשם היא הולכת ומסתעפת לתוך הרחובות הסמוכים, אבל עד גבול השכונות הישנות אין היא מגיעה, ואת החלק העליון של רחוב אלנבי, אשר לא הוכנס לתחום החנויות, לא כבשה. את התהוות הסיטי בעבר ואת מהותה בשנת חצי־היובל לא נוכל לתפוס במספרים מחוסר סטטיסטיקה לכך, אבל ברורה היא העובדה, שכבר נתהוה בעירנו מרכז ידוע עם תכונות של «סיטי». בתוך הסיטי מרוכזים הבנקים החשובים ועסקי הכספים האחרים, סוכנויות של חברות־אניות וחברות לאחריות, משרדים למכירת קרקעות בכפר ומגרשי בנין בערים. וכבר קנה לו מקום גם בעירנו הסימן המובהק, המיוחד לסיטי בכל עיר: המשרד יורש את הדירה. בסיטי שלנו כבר יש בתים לעשרות, שכלם, או כמעט כלם, משרדים ולא דירות. שערי הבתים מעוטרים שלטים עד אפס מקום, ומעידים השלטים שהבית נתפס למסחר מן המסד עד הגג. בתי־קפה שבסיטי משמשים בורסה לסרסורים, יהודים וערבים, למתַוכים בעסקי מגרשים ובתים והלואת כספים וכדומה. את התנועה הגדולה ברחוב מהַוים בעיקר האו־טובוסים והאטומובילים הקטנים. הקהל הממלא את המדרכות שונה בהחלט מזה שמעבר לפסים. כסוי הראש הוא הכובע, מרובים הם המטיילים שנים־שלשה יחד, איש איש ומקלו בידו והסיגרה בפיו. רחוב־בורסה ואנשי־בורסה טפוסיים כאלה נראה בכל כרך, שיהודי מזרח־אירופה מצויים ויד להם שם במסחר.

לתוך הרחוב הראשי של הסיטי, הוא רחוב הרצל, כאמור, מציץ מרחוב אחד־העם בנין הגימנסיה «הרצליה», שהיה בשעתו גדל־הבנינים ופאר־הבנינים של העיר. ליד הגימנסיה — «בית אחד־העם», המשמש ספריה עירונית, וביחוד לסוג הקוראים ההם, שאבותינו קראו להם «מעיינים». וממול הגימנסיה — הספריה העירונית העממית «שער־ציון» בדירה שכורה. בשורה אחת עם «שער ציון», בפנת נחלת־בנימין — המלון «פַּלַטין», והוא גדל המלונות שבעיר.

רחוב נחלת־בנימין לצפון־מערב של רחוב אחד־העם נהפך זה כמה לרחוב של

חנויות מזה ומזה, ביחוד לחנויות מוכרות צרכי הלבשה וקשוט. מרובים כאן גם המסעדות ובתי הקפה. בקומות העליונות – דירות. המשרדים מועטים, מלבד לשכות של רופאים.

רחוב אלנבי בחלקו שבין פסי מסילת הברזל עד רחוב מונטיפיורה לא הוכנס לאזור החנויות; לכן נשארו שם עדיין כל הבתים משנות תרפ"ב–פ"ה. פעמים מצויה כאן גם גנה גדורה לפני הבית. המשרדים עוד לא ירשו את מקומן של כל הדירות אפילו בקומות התחתונות, ובעליונות הן הרוב הגדול. מרחוב מונטיפיורה עד הים – אזור החנויות ובתי־הקפה והמסעדות. ארבעה בתי־ראינע ברחוב אלנבי ובסמוך לו.

עם תום יום־העבודה מתמלא הרחוב המוני מטיילים, ורבים המטיילים ביותר בשבתות ובמועדות, ביחוד לפנות ערב. הטפוס השולט אז ברחוב הוא הדור העובד הצעיר. בככר המושבות, בפרשת הרחובות אלנבי, נחלת בנימין, הכרמל ושנקין – מעין בורסה של פועלים. בשעות הבוקר אפשר למצוא כאן קבוצות פועלים יומיים מבקשי עבודה, וממולם, מעבר לרחוב הכרמל ימה – קבוצות פועלות לעבודות־בית, ברובן הגדול מבנות העדות המזרחיות. בשנות שפע וחוסר ידים עובדות מצערות הן הקבוצות הללו ואינן עושות רושם. פרשת רחובות זו היא גם המקום המוכן לפורעניות של הפגנות והתנגשויות בין מפלגות ידועות.

מרחוב אלנבי מתפשטים המסחר והתנועה גם ברחובות הסמוכים. רחוב שנקין, שנבנה ברובו עם גאות העליה האחרונה, מקבל צורה של רחוב־חנויות, וכמוהו רחוב הכרמל בחלקו התחתון. בחלקו העליון עד גבול יפו וגם מעבר לתחום נעשה רחוב זה שוק הירקות ושוק הרוכלים. כאן הרבה חנויות של ערביים ושל יהודים מזרחיים. המסחר והרוכלות שברחוב, השפות המדוברות, הצעקות והפרצופים של המוכרים משוים לפנה זו אופי של בזאר מזרחי. בערב אפשר לחשוב שזהו «אקשאם בזאר» (בזאר ערב) בפירה של קושטא.

ההפך משוק העליון שברחוב הכרמל על גבול מנשיה הערבית הוא השוק התחתון ברחוב הקטן בית־לחם, המסתעף מרחוב כרמל בחלקה התחתון. כאן בנויים צריפים בסדר אירופי והרוכלים כלם יהודים, ברובם הגדול אשכנזים. המראה כשוק בעיר פולנית מודרנית; חסרים הרעש וההמולה, שציינו את השוק היהודי בתחום המושב.

מלבד אזור־החנויות הגדול, הנמשך והולך מן המרכז המסחרי דרך רחוב הרצל ואחד־העם לנחלת בנימין ואלנבי, ומסתעף לכמה רחובות צדדיים, יש גם אזורי־חנויות נפרדים. אחד מהם הוא ברחוב שבזי, ואין בינו ובין החנויות שברחוב אחד־העם אלא כמאה מטר. באזור זה מתרוצצות שתי השפעות, יהודית־ערבית ויהודית־אירופאית מזרחית, וזו האחרונה הולכת ומכריעה את הכף. היהודי החנוני מאירופה המערבית עדיין לא נראה כאן.

האזור הנפרד השני הוא ברחוב אליעזר בן־יהודה, מרחוב שלום עליכם עד רחוב פרישמן, ומסתעף גם לרחוב בוגרשוב. הוא עושה רושם של רחוב־חנויות בפרבר שקט של כרך אירופי־מערבי או באחת מנאות הקיץ הסמוכים לכרך, כגון באדן אשר ליד ווינה.–

תל־אביב עושה על התייר רושם של עיר רועשת – מפני שעונת התיירות חלה בחגים ומפני שהאורח רואה בעיקר את הרחובות הראשיים ואת שפת הים ההומים מאדם רב ומתנועה רבה. ואולם לפי האמת, תל־אביב ברובה היא עיר־מעונות שקטה, טובה

ונוחה לכל אדם מישראל, המבקש לחיות חיי שלוה ועונג רוחני בתוך עמו. לא במקרה גדול מספר בעלי הרינטה והפנסיה מכל תפוצות הגולה, היושבים בתל־אביב וחיים בה את חייהם השקטים והשלַוים.

דמותם של רחובות־המעונות שונה לפי מצבם החמרי ודרגתם התרבותית של תושביהם. מצד אחד שכונות־צריפים עם כל סימני הדלות והארעיות, המיוחדים למקומות־מושבם של מהגרים־פליטים, שעוד לא נשתרשו בארצם החדשה; ומצד שני — רחובות שקטים קטנים או פינות שקטות ברחובות גדולים עם וילות מוקפות גנות יפות ומרהיבות עין, — סימן לאמידות, ליציבות ולטוב טעם. ובין שתי הקצוות בתי־דירה, שבהם שוכנים הבעלים עצמם וגם שכנים מסוגים שונים. את שכונות־המעונות שקדמו לתל־אביב, ואת החדשות שממזרח למרכז המסחרי, כבר הזכרנו ולא נשוב עוד אליהן.

גוש גדול של שכונות־מעונות נמצא בשטח שבין רחוב יהודה הלוי ורחוב הכרמל התחתון, בין שדרות ש. בן־ציון ורחוב יבנה וקו המשכו. בחלקו המזרחי הוא עושה רושם של מושב בעלי השכלה אמידים, לצד מערב — של בני המעמד הבינוני הזעיר. תפארתו של החלק המזרחי הן שדרות רוטשילד, הממלאות כאן את תפקידן אשר נועד להן מלכתחילה. בצל העצים משחקים ילדים בהשגחת אמותיהם וזקנים מטיילים לאטם. רעש הסיטי ורחוב אלנבי מהם והלאה. כאן יעבור לפרקים אוטומוביל קל; האוטומוביל הכבד מצוי כאן רק מעט. בגוש הזה מרוכזים מוסדות תרבות ואמנות יותר מאשר בשאר העיר. שטח השפלה שמסביב לגן מאיר מפריד בין הגוש הזה ובין רחוב ביאליק, משה הס, אידלסון והחלק הדרומי של רחוב אליעזר בן יהודה והירקון, הדומים לו בדמותם.

הצפון, הזרוע בתי דירה פרטיים קטנים, בתי פועלים, פקידים ומורים, מתחיל מרחוב גורדון. שכונות עובדים נאות כאלה קשה למצוא במקום אחר בעולם. הולכים ונבנים כאן גם בתי־קומות, ובכללם בתי־דירה משותפים, המאפילים זה לזה את עין־השמש, אבל בשטחים השייכים לקרן הקיימת נשארים בתי־הפועלים הקטנים והיפים. לאחר שיבנה כל השטח והעצים אשר נטעו בגינות יגדלו, יהיה לשכונות העובדים אופי של נוה־גנים. נפוצה בצפון תעשית לבני־חול ומלט בבתי חרושת ובמגרשים ריקים. מתבלט הגארז׳ הגדול של «המעביר». מעל גבעה מצפון־מזרח נשקף בית המטבחים העירוני. הודות לנקיונו ולסדריו הטובים איננו שכן קשה לסביבתו.

הצפון בכללו עושה רושם של עולם מתהוה: בתים רבים הולכים ונבנים, ורב עוד השטח הריק.

גון מיוחד לרחובות שמדרום לרחוב אלנבי, בין מנשיה ובין הים. יש כאן בתי־מלון, בתי־מלאכה ומפעלי תעשיה קטנים, אבל האופי הכללי הוא של שכונת־מעונות שקטה. בהשואה לרחובות שמצפון לרחוב אלנבי התחתון הבתים כאן ישנים וגם פשוטים יותר; «ישנים» ופשוטים הם גם תושבי המקום: בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים. השם הירושלמי של הרחוב המרכזי — מאה שערים — איננו מקרה. יש כאן קהל המשכים ומעריב לבתי־כנסיות, ובית־הכנסת הוא מרכז חייו. כאן מצויים גם הירושלמים הבאים לתל־אביב לשם עסק או לשם רחיצה בים. ההבדל בין שכונה זו לשכנתה הקרובה מצפון

מתבלט ביחוד בשבתות ובמועדים: שם שבת בנוסח יום ראשון של איטליה, כאן שבת של עיר יהודית בפולניה. העליה הגרמנית נגעה בשכונה זו רק מעט.

פנה מיוחדת במינה בעיר הוא כרם התימנים, הגובל בשכונה הקודמת. כרם התימנים היא השכונה היחידה של עדה מיוחדה. בתיה הישנים, ביחוד אלה הגובלים במנשיה, הם מין תערובת משונה של בית וצריף. לצד רחוב אלנבי הולכים ונחלפים הבתים הישנים בחדשים. על־ידם חודרים לכרם התימנים גם אשכנזים, ולאידיליה של עניות אכסוטית נשקף כליון. מפני קטנם של המגרשים לא בלעה עדיין תנועת הבנין הכבירה את השכונה הזעירה הזאת, ולא הפכה אותה לשכונה נקיה ויפה. «הכרם» משמש מקום־מושב רק לחלק מן התימנים שבתל־אביב; יתרם מפוזרים בדרום כֻּלוֹ של העיר, ובפרט בשכונות הישנות. רוח ההתבדלות, ששררה בקרב התימנים לפני חצי־יובל שנים, בשעה שהם יצרו שכונתם, רחוקה עתה מלבו של הדור התימני החדש.

ז.

המראה הכללי של העיר.

בשטח תל־אביב וסמוך לה אין גבעת צופים, אשר מעליה נוכל להשקיף על העיר כֻּלה. הגבעות של רמת־גן ובני־ברק אינן גבוהות דַּיָּן, ומעליהן אין לראות מעבר לבתים הרמים את המערב ואת דרום־המערב של תל־אביב. מגדל־צופים יחידי יש בעירנו, אבל שנים הם חסרונותיו היסודיים: ראשית, הוא נמצא בקצה הצפון של עיר ארוכה וצרה, ושנית, הוא בנוי במקום נמוך על חוף הים. מי שרואה את תל־אביב—יפו מכאן, רצוי שישקיף עליהן פעם גם מדרום, מעל מגדל המנזר של הפרנציסקנים שביפו העתיקה. נקודה מרכזית לראות מעליה את תל־אביב הוא רק מגדל המים שברחוב בלפור: הוא גופו בנוי במקום גבוה, כשלשים מטר מעל פני הים, וגגו מעל לקרקע שמונה־עשר מטר. (על הגג מנורת חנוכה — סמל לעיר ולעם היושב בה, השואף לאור התחיה והגאולה). אבל העליה למגדל אינה נוחה וגם הרשיון לעלות עליו נתן רק במקרים יוצאים מן הכלל.

הראיה, שרואה העין המביטה מערבה אל הים ומזרחה אל הרי יהודה ואפרים, אינה שונה כמעט מזו, שהיא רואה משפת הים ובמקום פתוח בשפלה; אבל מחזה אחר בלתי־רגיל נפתח לפניה כשהיא מביטה אל העיר מתחת ואל סביבתה מדרום ומצפון. האופק אינו שוה במרחביו לדרום ולצפון. גב ארוך של חולה, החודרת מן הים לצד ראשון לציון, סוגר את האופק מדרום סמוך לגבול העיר יפו. המגדל אינו נוח בשביל להסתכל מעליו בגב זה ולראות את הישובים החקלאים שבסביבות ראשון לציון ורחובות. ממזרח נראים כל הישובים העירונים, שהם. כיום מעין פרברים חיצונים של תל־אביב הגדולה.

לצד צפון המחזה רחב. עד הרצליה נראים מגדלי המים של הישובים החקלאים העברים.

כשטיח מזרחי ארוך פרושה תל־אביב—יפו לרגלינו. ההשקפה הראשונה מַבחינה בים הבתים שלשה אזורים שונים איש מחברו: יפו העתיקה, יפו החדשה עם השכונות הישנות של תל־אביב ותל־אביב גופה. מרהיבה את העין ביותר יפו העתיקה, הגבעה

המתרוממת ועולה בשפוע תלול מעל לים וכֻלה טבולה בנינים צפופים, גדולים וקטנים ושונים זה מזה בצורתם. בראש הגבעה, מעל לבית־מדות, מגדל של כנסיה. ולרגלי הגבעה, לדרום ולמזרח ולצפון, ים של גגות רעפים, והאודם שלהם כבר הולך ומשחיר. בדרום ובמזרח – יְרַק גנים ופרדסים בין הבתים. הגבול בין תל־אביב ויפו במראה הַגָּגול מלמעלה איננו הגבול שבמפה. השכונות הישנות שקדמו לתל־אביב משל יפו החדשה הן, תל־אביב מתחילה עם החֶלקה הראשונה של שנת 1909, וגם כאן אזור־מעבר של גגות רעפים. ההבדל היסודי שבין שתי הערים הם הקוים הישרים של רחובות עירנו, שנבנו מלכתחילה לפי תכנית ידועה. בקוים ישרים נגמרים הבתים גם ממעל; אין שפוע הגגות נכָּר, מפני שהוא מועט ומפני שהקירות עולים ממעל לגגות כמעקות מסביב. הרעפים אפורים, לכן אין צבע הגג נבדל מהקירות הלבנים, האפורים או הכתומים־הבהירים. חדגוניות של אלפי בתים מעיפת את העין: היא מבקשת תמורות וחליפות, ורק במדה מועטת היא מוצאת אותן אחרי התאמצות של הסתכלות. רק בתים מעטים בולטים בצבעם הרווי והכהה מתוך הסביבה הבהירה, כגון בית הפועלים שעל־שפת הים, אשר צבע אדום־כהה לו. הכפות של שני בתי־הכנסיות נראות אמנם היטב בתוך הגגות השטוחים כמעט, אבל לא עד כדי לבלוט ממעל לגגות ולשלוט בסביבה כשתי הכפות של בתי־כנסיותינו שבירושלים העתיקה. מלבד שתי כפות אלה תופסת העין עוד כפות קטנות אחדות, מגדלי מים קטנים, איזה גג בצורת פֻּגודה, איזה שנוי זעיר של צורה. השאר – תיבות גדולות, קוביות מוקפות קוים ישרים, ככתוב בגיאומטריה.

והקו הישר הוא השליט גם בגזוזטראות ובמעקות ובחלונות, בנגוד ליפו רבת החלונות־הקשתות. הירק מסביב לעיר מרנין את העין, אבל בעיר גופה מעט ודל הוא.

ציור צז; מזרחה של תל־אביב, בערך 1923.

נראים רק העצים הגדולים, שנטעו בשעתם בני תל־אביב לפני המלחמה. העצים שבצדי רחוב אלנבי ואליעזר בן־יהודה נעלמים מעינו של המביט מעל מגדל־המים אל גיא־הבתים הגבוהים. העין הרגילה להסתכל במראות־ערים מבקשת גן־טיולים, לו רק ככר אחת גדולה וירוקה במדבר־הבתים, — מבקשת ואינה מוצאת. עיר מודרנית בלי מגרשים צבוריים, בלי גנים צבוריים! זו היא תוצאה של קנית כל האדמה בכסף מלא, ולא רק בכסף מלא, כי־אם בסכומים עצומים, ששלמו יהודים חובבים במחיר כל אמת־קרקע, כל שעל־חול.

העין מאוכזבת קצת. הלב אינו מאוכזב. ים של גגות, אבל מתחת לגגות דופקים רבבות לבבות של ישראל ועמלות רבבות ידים של ישראל. ואשר יבנו ויחיו ויפתחו וישפרו רבבות הלבבות ורבבות הידים — מי ישורנו! — — —

ציור צח; רחוב הכרמל (עכשיו רחוב המלך ג'ורג' החמישי) בתחלת בנינו.

פִּרְקֵי סְטַטִיסְטִיקָה שֶׁל תֵּל־אָבִיב

מאת ד״ר וואלטר פרויס

התפתחותה של תל־אביב יש למדוד קודם־כל לפי גֹדל שטח העיר, מספר הבתים, החדרים, הכבישים, המדרכות ויתר המְסֻדרים הצבוריים, הקשורים בבנין העיר.

I. התפתחות העיר (בדרך כלל)

א. השטח:

הטבלה הראשונה מראה לנו את תל־אביב לפי שעורי שטחה במשך עשרים וחמש שנות קיומה:

טבלה 1. השטח בדונמים

השנה	בתל־אביב הזעירה	בתל־אביב הגדולה
1909	109	
1914	991	
1921	1431	
1922	1500	
1923		1631
1924		3580
1926		6320
1932		6500

גם במשך 1932—1933 התרחב שטחה של העיר; מאפריל 1932 עד מרץ 1933 נרכשו בערך 550.000 מטר מרובע קרקע, וגם מכאן ואילך נמשכת והולכת רכישת הקרקעות.

הנה כן: בתקופה הראשונה, משנת 1909 עד שנת 1921, גדל שטח העיר כמעט פי ארבעה־עשר; בתקופה השניה, בשנות 1922—1932, רק פי ארבעה, בערך. התרחבות זו טבעית היא. ויש להדגיש גם זאת: שטחים רחבים, שנקנו לפני המלחמה, נבנו רק בשנים האחרונות. ואין צורך לאמר, שעלית מחירי הקרקע מעכבת את הטמפו המהיר של רכישת קרקעות, שהיתה תל־אביב רגילה בו בשנים הקודמות. במשך שנות 1921—1924 נוספו לתל־אביב כמה שכונות חדשות, והן הרחיבו את שטחה בכמה אלפים דונמים. בשנות 1925—1932 לא גדל שטחה באופן נכֶר. וחבל, שאין אפשרות להראות על־ידי טבלה מיוחדת את התרחבותה של תל־אביב לפי כל שכונה ושכונה ומספר הבתים בכל אחת מהן בזמנים שונים:

חסר החומר אשר יתן ידים להשואה[1]. יש רק מספרים של שנת 1925, כשהיתה קיימת מחלקה סטטיסטית בעיריה. מטעמה סודר מפקד כללי של תושבי העיר, ועל פיו אנו יודעים, מה היה בעת ההיא מספר הנפשות ומספר הבתים בכל שכונה (עי׳ הספר „תל־אביב לאור המספרים", תל־אביב תרפ״ז, עמ׳ 19—21). מאז ועד עתה אין חומר סטטיסטי. אמנם בשנת 1931 חזרה העיריה וסדרה מפקד של האוכלוסין. אבל אותו מפקד לא סודר כל עקרו אלא לצרכי הבחירות, ואין אזוריו מתאימים לאלו של שנת 1925, ובכלל עדיין לא עובד כל־צרכו, ולא יכולנו להשתמש בו לענייננו. חומר אחר אין, אף כי יש בו צורך גדול, כדי לקבוע את התפתחות העיר לפי השכונות, את צפיפות האוכלוסין לפי האזורים, את אָפְיָם המיוחד של חלקי העיר השונים וכו׳. ומאחר שאין בידינו מספרים די השואה, נסתלקנו ולא הבאנו גם אותו החומר המועט של 1925.

בקשר עם המספרים על שטחה של תל־אביב יש ענין גם לדעת, מה הן קרקעותיה של הקרן הקימת בתל־אביב. ואלו הן, כפי שנתפרסמו ב„ידיעות" של עירית תל־אביב.

טבלה 2. קרקעות של הקרן הקיימת בתל־אביב

שם השכונה	אמה מרובעת	מטר מרובע
1. שכונת נורדיה	228.058	131.033
2. " הפועלים	45.772	26.067
3. " השכנים א׳	24.415	14.028
4. " " ב׳	96.968	55.714
5. " המורים והפקידים . . .	29.588	17.000
6. מגרש הגימנסיה הרצליה . . .	25.000	14.364
7. " בית־החולים „הדסה" . .	14.700	8.446
8. " בית־הכנסת הגדול . . .	6.372	3.661
9. " התחנה לתינוקות . . .	3.484	2.002
10. " אהל־שם	1.640	0.942
11. " בנחלת־בנימין	1.771	1.017
12. " מעונות העובדים א׳ . .	4.424	2.542
ס״ה . . .	482.192	276.816

נמצאנו למדים, שבתל־אביב הושקעו כספי הקרן הקיימת בעקר בשכונות של דַלי־התושבים: תחלה, אחרי הפרעות של 1921, בשכונת נורדיה, ובשנים האחרונות — בשכונות הפועלים והשכנים בצפון העיר.

II. בנין העיר

א. מספר הבתים והחדרים לפי השנים.

גְדוּלָה של עיר מתבטא, מלבד גֹדל אוכלוסיה, שעליו נעמוד להלן, בגֹדל מספר בתיה, חדרי־דירותיה וחנועת הבניה שלה בכלל. בלשון זו של פרוצס הבניה מספרת כל עיר על

[1] במדה ידועה ממלאה את החסרון הזה „טבלת־השכונות", שהביא הד״ר בראוור בפרקיו (עי׳ לעיל עמ׳ 288 – 293).

גדולה לתושב, לתייר וגם לכל אדם שבחוץ. והרי לפנינו טבלה, המספרת על אותו פרוצס בתל־אביב:

טבלה 3. הבנין הריאלי לפי השנים (בתים וחדרים)

	השנה	מספר		מספר		אהלים
		הבתים	החדרים שבהם	צריפים	החדרים בהם	
.1	1909	50	250			
.2	1910	60	300			
.3	1911	65	346			
.4	1912	94	502			
.5	1913	111	619			
.6	1914	139	995			
.7	1915	182	1.424			
.8	1916	182	1.424			
.9	1917	182	1.424			
.10	1918	182	1.424			
.11	1919	182	1.424			
.12	1920	200	1.563			
.13	1921	242	2.202			
.14	1922	1007	6.325	312	609	436
.15	1923	1474	7.901	331	638	587
.16	1924	1936	9.963	723	1252	242
.17	1925	2612	15.452	1410	2453	98
.18	1926	2946	18.560	1811	?	
.19	1927	3281	21.044	1921	3235	
.20	1928	3394	21.469	?	?	
.21	1929	3600	21.990	?	?	
.22	1930	3767	22.978	?	?	
.23	1931	4025	24.544	?		
.24	1932	4472	28.265	?		
.25	1933	5000 (בערך)	35.000	985	3000	

הטבלה שלפנינו מלמדת, שבעשרים וחמש שנות בנינה של תל־אביב חלו שש תקופות, שונות זו מזו:

תקופה א׳ (לפני המלחמה): בחמש השנים הראשונות, אחרי הבָּנות חמשים בתיה הראשונים, הוכפל מספר בתיה של העיר. בשנה הראשונה נוספו 10 בתים, בשניה—15, בשלישית — 29, ברביעית — 17, ובחמישית — 28. אטית אבל מתמדת היתה תנועת־בנין זו, והיא נמשכה גם בשנת 1915, שהוסיפה 43 בתים.

תקופה ב׳ (שנות המלחמה והשנים הראשונות שלאחריה): תנועת־הבנין פסקה לגמרי. עד 1919 (ועד בכלל) לא נוסף בתל־אביב אפילו בית אחד. במדה גדולה נמשך השתוק עד אמצע 1921: לא יותר מששים בית נוספו בשנות 1920—1921. באותן השנים כבר הגיעו לארץ מאות וגם אלפים עולים חדשים, חלוצים, (העליה „השלישית", לפי מנין

העליות המקובל), אבל עליה זו לא היתה מופנה לעיר, אלא עֻגנה בעקר בבנין הכבישים הממשלתיים.

תקופה ג׳ (אחרי הפרעות של א׳ מאי 1921): בכח הפרעות נעקרו המוני יהודים מיפו ועברו לגור בתל־אביב. בעזרת הקרן הקיימת והבנק האפותיקאי התחילה תנועת־בנין גדולה: 765 בתים, ובהם 4123 חדרים, נוספו במשך שנה אחת (1922). בעקר — בצפון העיר (שכונת נורדיה). ואופייני הוא הדבר, שהבתים של אותה תקופה רֻבָּם קטנים לפי הערך: בני קומה אחת, לכל־היותר בני שתי קומות, חמשה־ששה חדרים הבית באופן ממוצע. אחרי 1922 פחתה תנועת הבנין, אבל רק פחתה ולא חדלה: 1923 הוסיפה 467 בתים (1576 חדרים), ושנת 1924 הוסיפה 462 בתים (2062 חדרים). עקירת אלפי איש מדלת־העם מיפו לתל־אביב העשירה את האחרונה גם בשכונות־צריפים: בשלש השנים האמורות נבנו בתל־אביב 723 צריפים, ובהם 1252 חדרים. עברה עוד שנה אחת (1925) ומחנה הצריפים גדל כמעט פי שנים.

תקופה ד׳ (העליה „הרביעית", לפי המנין המקובל): העליה הגדולה הזאת, שהביאה רבבות יהודים לארץ והניחה מספר רב מהם בתל־אביב, לא רק הוסיפה מאות בתים חדשים לעירנו (1925 נבנו 676 בתים, ובהם 5489 חדרים), אלא גם שִׁנתה אֶפְיָם של בתיה: אותה שנה נבנו ראשונה הרבה בתים גדולים בני שלש קומות, ולא ברחובות חדשים בלבד, כי אם גם ברחובות ישנים, ומתוך כך שִׁנו פניהם גם של הרחובות הללו. כנגד הבית הממוצע בן חמשת־ששת החדרים של התקופה הקודמת, העמידה 1925 את הבית הממוצע על שמונה חדרים. — נמשכה והלכה תנועת הבנין גם בשנת 1926, אבל פחתה חצי (נבנו 334 בתים, ובהם 3108 חדרים; יותר מתשעה חדרים הבית הממוצע): נשמע קולו של הַשֶּׁפֶל שלאחרי הגֵאות, ולתנועת הבנין כבר היתה צפויה ירידה גדולה.

תקופה ה׳ (המשבר והפחת העצום שפִּחתה העליה בשנות 1927—1930): הרבוי הטבעי וגם סבות אחרות גרמו, שגם בשנים הרעות האלה לא חדלה תנועת הבנין, אלא שהיא פחתה מאד. במשך ארבע שנים לא נוספו אלא 821 בית, ובהם 4418 חדרים, היינו: רק 145 בתים יותר משהוסיפה שנת הגאות האחת, היא 1925, אבל יותר מאלף חדרים פחות לגבי אותה השנה האחת. אמנם בשנת 1929 כבר נראו סמני טִיוּב של המצב הכלכלי בארץ, אבל עדיין לא נודעו אותותיו בתנועת הבנין.

תקופה ו׳ (העליה הגדולה החדשה): עם שנת 1931 מתחיל שוב גִּדּוּלָהּ של תנועת הבנין. לפי המספרים שבידי המחלקה הטכנית של העיריה נבנו באותה שנה 258 בתים, ובהם 1566 חדרים, בשנה שלאחריה (1932)—487 בתים, ובהם 3721 חדר, ושנת 1933 תצוין בדברי ימיה של עירנו כשנת בנין, שלא היתה דוגמתה: לפי מספר הרשיונות שנִּתְּנו בה, היא עולה אפילו על 1925 (עי׳ להלן). המספר הממוצע של החדרים בבית מעיד שוב על שנוי האופי של הבנין. תנועת הבנין נעשית יותר ויותר קפיטליסטית, ומספר הבתים הגדולים בני שלש קומות עולה ועולה. ואולם, יחד עם זו מתרחבת והולכת גם תנועת־הבנין העממית.

ב. הדירות בתל־אביב לפי החדרים בשנת 1925 ובשנת 1933.

החומר הסטטיסטי שבידינו מעט הוא מכדי השואה עמוקה וברורה של שעורי הדירות והבנינים בתל־אביב, וגם אותו החומר המועט שיש בידינו לאו בר־השואה הוא ברובו,

משום שנאסף ועֻבַּד על־פי שיטות שונות. הטבלה הסמוכה אומרת למנות במקצת את החסרון הזה על־ידי השואת חומר המפקד העירוני של שנת 1925 לחומר שנתפרסם בזמן האחרון, והיא מראָה לנו את מעונות־האבן ומעונות־הצריפים לפי מספר חדריהם, וגם חלוקתם לפי בעלי־הבתים ושכניהם. (מעונות לצרכי תעשיה, משרדים וכו׳ לא נכנסו לכלל טבלה זו).

טבלה 4. מעונות בבתים ובצריפים (מלבד מעונות למוסדות ולעסקי מסחר ותעשיה). ב־1925 ו־1933.

	מעונות של בעלי־בתים		של בעלי־צריפים		של שכנים		ס״ה מעונות		ס״ה חדרים (חדרי־הדירה וחדרי־השרות)	
	1925	1933	1925	1933	1925	1933	1925	1933	1925	1933
בנות 1 חדר . . .	577	542	1239	452	1012	1301	2828	2295	3888	3168
„ 2 חדרים . .	575	1167	362	464	1181	2628	2118	4259	4296	10125
„ 3 „ . .	280	734	60	57	458	1488	798	2279	2439	7956
„ 4 „ . .	132	346	18	12	198	555	348	913	1426	4108
„ 5 „ ויותר .	89	235	4	3	149	215	242	453	181	3100
ס״ה . .	1653	3024	1683	988	2998	6187	6334	10199	12230	28457

חומר זה הוא עדות גדולה להתפתחותה של תל־אביב במשך שמונה השנים האחרונות וצאתה מכלל עיר קטנה, שרוב בתיה בני קומה אחת ומעונותיה קטנים וקטנטנים, לכלל עיר, שכבר יש בה מאות בתים גדולים והרבה מעונות גדולים ומרֻוָחים.

בעוד שבשנת 1925 היו כמעט 45% של כל המעונות בבתים וצריפים בני חדר אחד, ירד המספר הזה בשנת 1933 עד 22%. ועוד יותר מאלפים המספרים, אם נשוה את אחוז החדרים במעונות של בני חדר אחד: בשנת 1925 — 32%, בשנת 1933 — רק 11%. זאת אומרת: אם בשנת 1925 היו רק 68% של כל החדרים במעונות, שמספר חדרי הדירה שלהם יותר מאחד, עלה מספרם בשנת 1933 עד 89%. וחבל, שבנוגע לשנת 1933 אין בידינו מספרי החדרים בבתים לחוד ובצריפים לחוד: הם היו מבליטים את ההבדל הזה עוד יותר. על כל־פנים, בנוגע למעונות נִתנה לנו יכולת ההשואה על־ידי נכוי המעונות שבצריפים מן המספר הכללי של המעונות, והיוצא לנו מהשואה זו הוא: בשנת 1925 היו 45% של כל המעונות בני חדר אחד בבתים, ובשנת 1933 — רק 20%. אלו נִתנה לנו יכולת של השואה גם בנוגע לחדרים, ודאי היינו מגיעים לידי מסקנה עוד יותר מפתיעה.

על אותה התפתחות מעידים מצד שני גם המספרים של המעונות בני שלשה חדרים ויותר:

	1925	1933	
מעונות בני 3 חדרים ויותר בבתים ובצריפים	18.6% מהמספר הכללי,	35.7% מהמספר הכללי	
חדרים במעונות כאלו	33.1% „ „	52.9% „	„
מעונות בני 3 חדרים ויותר בבתים בלבד	17.7% „ „	35.3% „	„

הנה אנו רואים: אם בשנת 1925 היו חדרי־הדירה שליש של כל החדרים במעונות של יותר משלשה חדרים, עלה אחוזם בשנת 1933 עד למעלה מן החצי של המספר הכללי. בשנת 1925 היו רק 17—18% מעונות בני שלשה חדרים ויותר, ובשנת 1933—35%.

פרושם של המספרים האלה הוא, שתל־אביב גדלה במשך שמונה השנים האחרונות ע״י כך שהעמידה תנועת בנינה בעקר על בתים גדולים בני הרבה דירות והרבה חדרים. מעידה על זאת גם העובדה, כי בשמונה שנים אלו גדל מספר המעונות בבתים וצריפים בשעור של 40%, מספר המעונות בבתים בלבד — בשעור של 63%, מספר החדרים הכללי—בשעור של 132%.

תמונה ברורה על השבחת המצב במקצוע הדירות (עם כל הקשיים המרובים, שישנם בו גם היום) נותנת לנו גם הטבלה הסמוכה, שמתוכה מתבהרת גם הדיפרנציה בנידון זה בין השכבות השונות של האוכלוסין.

במעונות בני חדר אחד גרו:	1925	1933
בעלי בתים במעונות אבן	35% מכל בעלי־הבתים	18% מכל בעלי־הבתים
בעלי צריפים	74% מכל בעלי הצריפים	47% מכל בעלי הצריפים
שכנים	50% מכל השכנים	21% מכל השכנים

ההשבחה במובן התמעטותה של צפיפות הדירה בולטת לעין, אבל גם היום יש עדיין הבדלים גדולים.

לשם השואה נזכיר, שבכל מאה מעונות נמצאו, לפי וויטינסקי („העולם במספרים״, כרך 7, דף 174), מעונות בני חדר אחד:

בגרמניה	1925	2.7%—4.2% (ערים שיש בהן עד 200.000 תושבים)
״ בכרכים גדולים	1925	4.7% (ערים בנות 200.000 תושבים ומעלה)
בלונדון	1921	13.2%
בצרפת	1911	19.6% (כרכים גדולים)
באיטליה	1911	19.9% ״ ״
בבלגיה	1910	21.2% (כל הארץ)
בהולנדיה	1909	18.7%
בתל־אביב	1952	52.0%
״	1933	22.0%

הרי שגם היום, אחרי ההשבחה הנכרת בתנאי הדירה לגבי שנת 1925, גדולה בתל־אביב מכסת האחוזים של הגרים בדירות בנות חדר אחד מאשר בכרכים הגדולים ביותר של אירופה. כמה משפחות גרות בחדר אחד ומהי תרכבתן של המשפחות האלו — אין אנו יודעים. נציין רק, שבברלין זכו לדירות בנות 2—1 חדרים — 4% של האוכלוסין, בערים גרמניות אחרות הרבה פחות; באנגליה 9.1%, בלונדון בלבד 16.1%, בשוטלנדיה 56.7%, בתל־אביב 1925: 77%, 1933 — 61%. גם מספרים אלה מעידים על הצורך הגדול בדירות השורר בתל־אביב עד היום הזה.

ג. תנועת הבנין בתל־אביב לפי הרשיונות מטעם המחלקה הטכנית של העיריה.

תמונה קצת אחרת על תנועת הבנין מתגלה לפנינו מתוך טבלה של הרשיונות לבנין, שנתנו מטעם המחלקה הטכנית של העיריה שנה־שנה. ואולם, לפי דרכה מציינת גם היא

את מהלך ההתפתחות בכלל. ומובן, שלא תמיד דומים מספרי הבתים והחדרים, שהורשה בנינם, למספרי הבתים והחדרים, שנבנו בפועל.

מספרים מדויקים פחות או יותר מתחילים משנת 1923 ואילך.

טבלה 5. תנועת הבנין בתל־אביב

	השנה	מספר הרשיונות שנתנו	מספר התכניות שהוגשו לאשור	נבנו חדרים	נבנו חדרים
.1	1909	?			
.2	1920	?			
.3	1923	387		993	117
.4	1924	346		2.246	260
.5	1925	1.303		6.348	552
.6	1926			1.249	135
.7	1927	482	485	247	53
.8	1928	638	505	541	10
.9	1929	565	594	635	106
.10	1930	705	1.004	806	152
.11	1931	1.097	1.389	1.566	139
.12	1932	1.423	4.418	3.550	175
.13	1933	2.290	?	10.714	320

שוב אנו רואים את אשר כבר ראינו למעלה: את העליה המופלאה של שנת 1925, את הירידה הגדולה בשנות 1927—1930 ואת העליה האטית, אבל מתמדת, שחזרה והתחילה בסוף 1930.

ד. שטח הבנין וסכומי ההשקעות בבנינים.

גם כאן יש בידינו מספרים רק משנת 1923 ואילך, כפי שמראה הטבלה שלפנינו.

טבלה 6. שטח הבנין וסכומי ההשקעות לפי השנים.

	השנה	שטח הבנין (במטרים מרובעים)	סכומי ההשקעה (בלירות ארצישראליות)
.1	1909		
.2	1920		
.3	1923	33.506	135.000
.4	*1924	91.133	365.000
.5	1925	236.669	1.185.000
.6	1926	53.962	216.000
.7	1927	12.719	51.000
.8	1928	23.612	105.000
.9	1929	28.710	130.000
.10	1930	43.692	198.000
.11	1931	65.795	310.000
.12	1932	128.079	610.395
.13	1933	353.322	1.766.600

* לפי מקור אחר: „הספר הסטטיסטי לארץ־ישראל" (ירושלים תר"ץ), היו סכומי ההשקעות בשנות 1924—1926 גדולים יותר (1924—408.419 לא"י, 1925—1.436.000 לא"י, 1926—270.000 לא"י).

אם לצרף לסכומי ההשקעה שלפנינו גם את הסכומים, שאין לנו מספרים מדויקים עליהם ונקבע אותם לפי אומדנה בלבד, יצא, שבבניניה של תל־אביב הושקעו במשך שנות קיומה בערך 5½—6 מיליונים לירות. היינו:

עד שנת 1923:	בערך 800.000 — 850.000	לא״י
1923—1932:	3.275.000	״
1933:	1.766.000	״
	ס״ה 5.841.000—5.891.000	לא״י

ה. מספר החדרים בהשואה למספר האוכלוסין.

לפנינו טבלה המראה את מספר החדרים בתל־אביב בהשואה למספר האוכלוסין בשנים אפייניות אחדות (טבלה מדויקת על מספר האוכלוסין תבוא להלן בפרק האוכלוסין).

טבלה 7.

השנה	מספר האוכלוסין	מספר החדרים בבתים	מספר הנפשות לחדר	מספרים מתוקנים*
1914	1.491	995	1.5	
1920	2.084	1.563	1.33	
1923	16.554	7.901	2.1	2.2
1925	34.200	15.452	2.2	2.3
1927	37.729	21.044	1.8	
1930	42.000	22.978	1.9	
1932	52.240	28.265	2.0	2.1 — 2.2
1933	בערך 72.000	בערך 35.000	1.9 — 2.1	2.3 — 2.4

הטבלה מורה לנו דרך לקבוע מדת הצפיפות הממוצעת בשנים האמורות. אבל ברור הדבר, שממספרים ממוצעים כאלה אין להסיק מסקנות מופלגות בנוגע למצב הדירות בעיר. לשם כך נחוצים מספרים מפורטים הרבה יותר (כגון מספרים על הצפיפות לפי השכונות, כדי לקבוע מדת הצפיפות בקרב דלת־העם). ומאין בידינו מספרים מפורטים משנת 1925 ואילך, בעל כרחנו אנו מסתלקים מלהסיק את המסקנות המופלגות, שלפי האמת יש בהן ענין רב וצורך גדול.

לפי המספרים בטור השלישי של הטבלה היתה הצפיפות הממוצעת בשנים הראשונות לקיומה של העיר בין 1.33—1.5 נפש לחדר; עלתה הרבה בשנות הגאות הראשונה (1924/25) וחזרה וירדה בשנות המשבר. בשנת 1933 היא עולה שוב. אבל המספרים האלה אינם בגדר מדויקים בהחלט. ראשית, הם כוללים רק את החדרים שבבתים, אבל גם את האוכלוסין, שישבו בצריפים. ושנית, לכלל החדרים נכנסו לא רק חדרי־דירה, אלא גם חדרים למוסדות, לעסקים וכו׳. יש אפוא צורך לתקן את המספרים האלה (מספרים מדויקים בהחלט יש בידינו רק לשנות 1924/25; עי׳ „תל־אביב לאור המספרים״, עמ׳

* עי׳ הבאורים למטה.

28), והבאנו את המספרים המתוקנים בטור הרביעי. בנוגע לשנים האחרונות אין לנו מספרים מדויקים, ואין ידוע לנו באופן מדויק מספר החדרים, המשמשים לצרכי דירה לחוד ולצרכי מוסדות ועסקים לחוד; אין אנו יודעים בדיוק גם מספר היושבים בצריפים. אם נקח בחשבון בתורת פרופורציה את זו של שנת 1925, יצא, שהצפיפות הבינונית היתה בשנים האחרונות 2.1—2.2 נפשות בחדר (עי׳ טור „המספרים מתוקנים").

והנה לשֵם השואה מספרים אחדים על צפיפות הדירות בקצת ארצות: בעשרים ושבע ערים טפוסיות של גרמניה היה מכסימום הצפיפות בשנת 1925 — 1.29 נפש לחדר, והמינימום — 0.81 (וויטינסקי, „העולם במספרים", כרך 7, עמ׳ 177). לפי אותו המקור ישבו באנגליה בדירות מאוכלסות יותר מדי (יותר משתי נפשות בחדר) — רק 9.6% של אוכלוסיה, בלונדון בלבד — 16.1%. באיטליה, ובעיקר בדרום איטליה, נמצא חלק יותר גדול מן האוכלוסין בתנאי דירה קשים יותר (שלש נפשות בחדר אחד). ויש להטעים, שבארצות חמות אין הצפיפות מעיקה באותה מדה, שהיא מעיקה בארצות של אקלים קר, משום שבראשונות מתרכזים החיים במדה יתרה מחוץ לכתלי הבית.

ו. תנועת־הבנין בתל־אביב לגבי תנועת־הבנין הכללית בארץ.

המספרים הבאים קובעים את האחוז של תנועת־הבנין בתל־אביב לגבי תנועת־הבנין בארץ כלה לפי מספרי הממשלה:

1924	45.0%	1927	6.5%	1930	8.1%
1925	71.5%	1928	15.2%	1931	11.4%
1926	23.7%	1929	7.5%	1932	20.4%

כאן משתקפות התנודות החזקות מאד בתנועת־הבנין של תל־אביב לגבי תנועת הבנין הכללית בארץ; משתקף גם הַשֶׁפֶל הגדול שלאחרי שנות הגאות. בשנים האחרונות הולך ועולה שוב חלקה של תל־אביב בתנועת בנין הכללית, אבל רחוק הוא עדיין מאד מזה של 1925. אגב: לפי דעתנו מופרזים מאד המספרים של הממשלה על תנועת הבנין בירושלים, ולמעשה גדול חלקה של תל־אביב הרבה יותר. (על סבת ההפרזה הזאת עי׳ נמיר ובסקי־פרויס „המצב הכלכלי בארץ ישראל בסוף שנת תרצ"ג", הוצאת „דבר", עמ׳ 203—207).

III. כבישים

לפנינו טבלה, שמתוכה אנו עומדים על גְדוּלָה של רשת הכבישים בשנות 1922—1932.

טבלה 1. גדול השטח של הכבישים לפי השנים.

שנת הבנין	כבישים חדשים		כבישים מחודשים		ב ס " ה		כבישים קימים לסוף השנה	
	האורך (במטרים)	השטח (בממ"ר)	האורך	השטח	האורך	השטח	האורך	השטח
עד 1922	5.549	34.096	—	—	5.549	34.096	5.549	34.096
1922	2.181	15.472	—	--	7.730	49.568	7.730	49.568
1923	9.139	47.543	—	—	16.869	97.021	16.869	97.021
1924	4.148	19.055	—	—	21.107	116.076	16.017	91.017
1925	1.648	8.508	1.709	10.522	24.374	135.106	22.665	124.584
1926	6.158	39.437	1.525	11.147	32.057	185.690	28.823	164.021
1927	4.703	29.075	1.004	8.284	37.764	223.049	33.526	193.096
1928	1.007	6.936	985	5.607	39.756	235.682	34.533	200.032
1929	—	—	203	1.930	39.959	237.612	34.533	200.032
1930	0.897	5.462	162	972	41.018	244.056	35.430	205.494
1931	1.725	9.462	541	3.370	43.284	256.888	37.155	214.956
1932	1.392	7.411	1.326	6.640	46.002	270.577	38.547	222.357
1933								24·0000

עד 1922 היתה רשת הכבישים בתל־אביב מצומצמת (1910—280 ממ"ר, 1919—3160 ").

הערה: הוצאותיה של עירית תל־אביב לעבודות צבוריות בכלל עלו:

1927	10208.777 לא"י	1930	10618.652 לא"י
1928	6741.581 "	1931	10161.698 "
1929	7387.565 "	1932	16323.556 "

על אחוז ההוצאות של תל־אביב לעבודות צבוריות בהשואה להוצאותיהן של יתר ערי הארץ נעמוד כשנגיע לתקציבה של תל־אביב.

מתוך הטבלה שהבאנו נמצאנו למדים, שרוב הכבישים של עירנו נבנו בשנת 1923 ובשנות 1926—1927. לרגלי חוסר־העבודה סודרו בשנים אלו בתל־אביב הרבה עבודות צבוריות בעזרת הקרנות הלאומיות, ועל־ידי כך תוקן קצת מצבם הקשה של מחוסרי העבודה. משנת 1930 עד 1933 נשאר בנין הכבישים ותקונם במצב סטאבילי כמעט. בסוף שנת 1932 היו לה לתל־אביב כבישים בשטח של 222.357 ממ"ר, כמעט פי שבעה במה שהיו לה עשר שנים קודם להן. במשך אותן עשר השנים גדלו מספר האוכלוסין ושטח העיר בכלל רק פי חמשה.

על סוגי הכבישים באמצע שנת 1933 מספרת טבלה זו:

טבלה 2. סוגי הכבישים היום (קיץ 1933).

הסוג	האורך (במטרים)	השטח (במטר׳ מרובעים)	%
1. כבישי בטון	13.795	67.361	30,3
2. " בטון מזוין . . .	8.795	63.260	28,4
3. מק־אדם אספלט . . .	8.843	47.203	21,2
4. " מחוברי מים . .	2.347	15.933	7,1
5. רק יסודות של אבני־מים .	2.810	15.743	7,1
6. כבישים של אבני־מים . .	0.908	6.107	2,8
7. ברוק	0.459	2.600	1,2
8. קורקר	0.590	4.140	1,9
סך־הכל . .	38.547	222.357	100,0

IV. מדרכות

הטבלות הבאות יספרו לנו על המדרכות בתל־אביב וסוגיהן.

טבלה 1. גדול השטח הכללי של המדרכות לפי השנים.

השנה	הגדול במשך השנה	השטח הכללי בממ״ר	השנה	הגדול במשך השנה	השטח הכללי בממ״ר
עד 1925	—	49.098	1929	8.565	86.048
1925	5.600	54.698	1930	11.278	97.326
1926	13.286	67.984	1931	10.900	108.226
1927	5.265	73.249	1932	14.257	122.483
1928	4.234	77.483	1933		130.000

טבלה 2. סוגי המדרכות.

החומר	השטח בממ״ר	%
1. בטון יצוק	13.500	11,2
2. מרצפות קטנות	41.000	33,5
3. מרצפות גדולות	67.483	54,9
4. אספלט	0.500	0,4
	122.483	100,0

טבלה 3. מצב המדרכות.

המצב	השטח בממ״ר	%
טוב	90.483	74,0
רע, טעון תקון	32.00	26,0
	122.483	100,0

מכאן אנו רואים גדולו של הרצוף בשנים האחרונות. ועוד אנו רואים, שבשנת 1933 היה חלק רביעי של המדרכות טעון תקון.

V. התפתחות רשת השרברוב בעיר*.

מספרים על תצרוכת מים וחשמל חשובים כשהם לעצמם מהיותם מקור נאמן לידע העיר ומהלך גדולה והתפתחותה. יתר על־כן: בהם אפשר להסתייע גם בנוגע לפרשיות אחרות, כגון גודל האוכלוסיה, שאין עליה ידיעות ברורות אחרי המפקד האחרון של 1931, גדול ענפי התעשיה וכדומה. אבל לצערנו גם הסטטיסטיקה של השרברוב ושל החשמל נמצאת במצב, שאין לראותו טוב הרבה יותר מזה של שאר ענפי הסטטיסטיקה בעירנו, מאין בעיריה זה כמה שנים מחלקה סטטיסטית מיוחדת, ואנו מוכרחים להסתפק במועט שיש בידינו.

טבלה 1. כמות המים לשמושה של העיר.

	השנה	כמות המים (במטרים מעוקבים) שהוצאו מבארות תל־אביב	גידול לגבי שנת 1909
.1	1909	29.700	1
.2	1921	360.000	פי 12
.3	1922	507.250	" 18
.4	1923	660.419	" 22
.5	1924	977.771	" 34
.6	1925	1,758.619	" 59
.7	1926	1,856.627	" 62
.8	1927	1,882.126	" 63
.9	1928	1,882.126	" 67
.10	1929	1,998.775	" 69
.11	1930	2,036.048	" 74
.12	1931	2,204.247	" 82
.13	1932	2,453.273	" 94
.14	1933	3,704.702	" 126

הטבלה מבליטה באופן יפה את התפתחותה של העיר: הגדול המרובה של תצרוכת המים בשנות העליה ההמונית (1924 – 1925), הפסק הגדול בשנות המשבר 1926—1929 והתחלת גדול שנית משנת 1930, וביחוד בשנת 1933.

הטבלה מאפשרת לנו גם לקבוע בקרוב את מספר אוכלוסיה של עירנו בסוף 1933, אם נניח, שכמות המים לכל נפש נשארה כשהיתה: 49—52 מ״מ לשנה. לפי המפקד הכללי האחרון, אנו יודעים, שבנובמבר 1931 נמצאו בתל־אביב 46.116 נפש. אותה שנה היתה כמות התצרוכת של המים — 2.453.283 ממ״ע, ובשנת 1933 — בערך 3.704.000 ממ״ע, היינו תוספת של 43% בערך. ומכאן יכולים אנו להסיק, שמספר תושביה של תל־אביב הגיע בתחלת 1934 לשבעים ושנים אלף בערך (ולהלן נראה שמספר זה מתאמת גם על ידי הסטטיסטיקה של החדרים וכו׳). מסקנה זו סותרת אמנם במדה ידועה את המספרים המופרזים השגורים, אבל גם היא מעידה על תוספת עשרים אלף נפש במשך שנת 1933! ואין להניח,

* על עסקי המים והמאור עי׳ גם מאמרו של מר דוד סמילנסקי „עירית תל־אביב לכל מחלקותיה״ (להלן בספרנו).

שבשנת 1933 נוספו לתל־אביב יותר מעשרים אלף נפש. השנה הזאת העלתה לארץ בערך 35—40 אלף יהודים; מהם נושבו בתל־אביב בערך 55%—60, והשאר ביתר הערים והמושבות. ואם נוסיף את הרבוי הטבעי תצא לנו שוב תוספת של 19—20 אלף נפש בתל־אביב.

תצרוכת־המים של תל־אביב גדולה דייה, אם נשוה אותה לזו של כרכים גדולים באירופה, ואין תימה שגדולה היא יותר מפי שלשה לגבי תצרוכת־המים של ירושלים. מספרת על כך טבלה, שהובאה ב„ידיעות" של עירית תל־אביב גליון 6 (שנת 1932).

טבלה 2. תצרוכת המים בכרכים שונים.

וינה	מוציאה	53	ליטר	מים	לנפש	ביום
לונדון	"	114	"	"	"	"
ברלין	"	141	"	"	"	"
דרזדן	"	187	"	"	"	"
פאריס	"	216	"	"	"	"
מינכן	"	223	"	"	"	"
ירושלים	"	45	"	"	"	"
תל־אביב	"	150	"	"	"	"

(בקיץ מגיעה התצרוכת המכסימלית עד 250 ליטר ליום לנפש).

והנה עוד קצת מספרים, הבאים ללמד התפתחותו המהירה של ענף חשוב זה במשק העיר.

טבלה 3. מגדלי המים, המשאבות והמוטורים בשנות 1909—1932.

השנה	מספר	מוטורים כח סוס	מגדלי המים מס'	מגדלי המים כמות המים	משאבות מס	משאבות כמות המים	בארות	קדיחות
1909	1 (נפט)	9	1	550 מ"מ	1	35 מ"מ	1	1
1926	6 (חשמל)	236	2	" 550	7	" 595	4	8
	1 (נפט)	9						
1932	8 (חשמל)	283	4	" 706	9	" 785	6	16
	1 (נפט)	15						

טבלה 4. רשת צנורות המים.

	השנה	אורך הצנורות (במטרים)
.1	1909	1,300
.2	1926	58,372
.3	1927	59,321
.4	1928	60,321
.5	1929	65,128
.6	1930	66,233
.7	1931	69,625
.8	1932	82,543

טבלה 5. השמוש בחשמל במכוני המים.

	השנה	קילואט
.1	1924	64,262
.2	1925	403,646
.3	1926	491,841
.4	1927	468,241
.5	1928	495,702
.6	1929	478,996
.7	1930	487,530
.8	1931	504,499
.9	1932	559,922

בולטת במספרים האלה הקפיצה למעלה בשנת העליה הגדולה, היא 1925, ושוב בשתי השנים האחרונות (1931—1933). רשת הצנורות גדלה במשך 6 השנים האחרונות (1926—1932) בשעור של 43%; השמוש בחשמל גדל משנת 1925 עד שנת 1932 בשעור של 38%.

טבלה 6. ההכנסות וההוצאות של מפעל המים.

ההכנסות (בלא"י)	ההוצאות (בלא"י)	השנה	ההכנסות (בלא"י)	ההוצאות (בלא"י)
1925	20,000	20,115	1930	18,829	10,304
1927	7,435	8,894	1931	20,511	10,965
1928	16,000	9,229	1932	26,555	12,176
1929	16,771	9,493			

ההכנסות גדלו, איפוא, משנת 1927 עד שנת 1932 בשעור של 257.7%, ההוצאות— רק בשעור של 37%.

VI. שרות הנקיון

לפי „הידיעות" של עירית תל־אביב מסתעף שרות הנקיון לשלשה ענפים עקריים: אסוף האשפה מן החצרות, נקוי הכבישים והמדרכות, הרבצת הכבישים במים.

הטבלה הראשונה מראה את המספר הכללי של הפועלים, העסוקים בשרות הנקיון.

טבלה 1.

מספר הפועלים	מספר הבהמות	השנה	מספר הפועלים	מספר הבהמות
1926	67	37	1930	66	
1927	63	15	1931	66	
1928	62		1932	75	
1929	61		1933	100—95	?

עד שנת 1926 היה שרות הנקיון מסור לידי קבלן. בשעה שעבר השרות לידי העיריה הופחת מספר הפועלים, אבל לאט לאט עלה שוב, עד שבשנת 1933 הוגדל כמעט בשעור של 50% לגבי 1926. במשך אותן השנים גדל מספר התושבים כמעט בשעור של 75%, ובשנים הקודמות (1930—1933) פִּגֵּר אחוז הפועלים העסוקים בנקיון עוד יותר לגבי אחוז התושבים.

מבין השרותים החשובים של הנקיון יש לציין קודם־כל הוצאת האשפה מן החצרות.

טבלה 2.

השנה	הכמות (בטונות)	השנה	הכמות (בטונות)
1927	5,572	1931	9,426
1928	6,789	1932	9,932
1929	7,778	1933	16,000
1930	8,863		

כמות האשפה שהוצאה גדלה בשנת 1932 בשעור של 80% לגבי 1927, בשנת 1933 לגבי 1932 בשעור של 60% ולגבי 1927—בשעור של 185%. מספר האוכלוסין גדל משנת 1927 עד 1932 בשעור של 37%, ועד 1933—בשעור של 65%. כמות האשפה גדלה איפוא הרבה יותר לפי ערך התוספת של מספר האוכלוסים. הבדל מפליא זה מתברר, כנראה, ראשית־כל על־ידי השבחת השרות. מעידים על כך המספרים הבאים:

טבלה 3. תלונות על אי־הוצאת האשפה מן החצרות.

1926	500	1930	86
1927	297	1931	84
1928	135	1932	56
1929	75		

טבלה מענינת מאד אנו מוצאים ב„ידיעות" של עירית תל־אביב מספר 5 (1932): מה מכילה בתוכה עגלה מלאה אשפה מחצרותיהן של שכונות שונות*.

טבלה 4.

	שיירי מטבח		סמרטוטים		נ י ר		פחים ובקבוקים	
	הנפח (בסמ"ע)	המשקל (בק"ג)	הנפח (בסמ"ע)	המשקל (בק"ג)	הנפח (בסמ"ע)	המשקל (בק"ג)	הנפח (בסמ"ע)	המשקל (בק"ג)
המרכז המסחרי ואלנבי	54	580	6	20	60	180	25	120
תל־נורדוי . . .	91	716	20	26	42	124	6	40
דרך יפו—תל־אביב .	62	760	—	—	63	64	20	45
כרם־התימנים . .	119	861	—	—	20	24	6	15
נוה־שלום . . .	90	774	6	20	18	20	31	184

צאו וחשבו: משקל 33% של האשפה במרכז המסחרי וברחוב אלנבי הוא ניר ופחים, ובכרם התימנים — רק 4.3%; בתל־נורדוי ובנוה־שלום — בערך 20%. המספרים האלה מבליטים באופן יפה מאד אפין של השכונות: באמידות שבהן מצויים הרבה שמורי דגים

* הערת העורך: במכתב אלי כותב הד"ר פרויס: „במשך חודש שלם שקלו את העגלות כשהן מלאות אשפה, אחר־כך חזרו ושקלו אותן כשהן ריקות, ועל־ידי כך נמצא משקל האשפה מכוון. אף מִינוּ במשך אותו חודש את האשפה לפי סוגיה – שיירי־ניר לחוד, שיירי־מטבח לחוד וכו', וכך עמדו על כל מה שהיא מכילה בתוכה. וכל זה נעשה בהשגחת המפקח הסניטרי של העיריה".

ופירות (פחים וקופסאות), ושם גם מרבים להשתמש בניר לכתיבה ואריזה. כנגד זה, עשירה אשפת השכונות של דלת־העם בשיירי מטבח.

על האחוז של שיירי־ניר לחוד באשפה מספרת טבלה 5.

המרכז המסחרי ורח׳ אלנבי	19.2%	כרם־התימנים	2.6%
תל־נורדוי	13.7%	נוה־שלום	2.0%
דרך יפו—תל־אביב	7.4%		

רכוז העסקים גורם לרבוי הניר; תל־נורדוי נעשתה בשנים האחרונות שכונה של שכבות אינטלקטואליות שונות; כרם־התימנים ונוה־שלום הן שכונות של דלת־העם, ושם השמוש בניר לא־גדול ביותר.

על כמויות המים (במטרים מעוקבים), שיצאו להרבצת הרחובות, מספרת טבלה 6.

1927	16.940	1931	33.596
1928	26.045	1932	54.600
1929	21.160	1933	65.000
1930	23.697		

במשך 1927—1933 גדלה כמות מים להרבצה יותר מפי ארבעה.

ההוצאות לשרות הנקיון.

	השנה	הסכום (בלא״י)		השנה	הסכום (בלא״י)
.1	1925	12,300	.5	1929	8,400
.2	1926	10,100	.6	1930	8,800
.3	1927	9,900	.7	1931	9,900
.4	1928	8,400	.8	1932	11,301

המספרים הללו אומרים: „דרשונו!" לכאורה, ספרו לנו הטבלאות הקודמות על הישגים חשובים בשרות־הנקיון, ואלו בהוצאות לשרות זה אינה משתקפת כלל הפרופורציה של ההישגים. אדרבה, יש בהם גם משום נסיגה לאחור: השוה את ההוצאות של 1925 לאלו שלאחריה עד 1930 ועד בכלל. בשנת 1931 התחיל שוב גדול ההוצאות, אבל גם בשנת 1932 עדיין לא הגיעו לסכום ההוצאות של 1925. ועוד יותר תגדל התמיהה אם נקביל את ההוצאות של שרות הנקיון לפרשיות אחרות של התפתחות העיר.

	1925	1929	1932	שעורי הגדול
ההוצאות של שרות הנקיון .	12,300	8,400	11,300	—
מספר התושבים	34,200		50,000	32%
מספר החדרים	15,000		24,100	42%
שטח הכבישים	135,000		240,000	45%
שטח המדרכות	60,000		120,000	100%
כמות האשפה	4,000		10,000	150%

הקבלה זו מעידה עדות מפורשת, שסוף־סוף יש לקויים בשרות הנקיון, ולפי מצבו והיקפו עכשיו אין הוא מספֵק צרכי העיר ההולכת וגדֵלה.

VII. התפתחות רשת החשמל

הטבלה הראשונה תראה לנו את ההתפתחות הכללית של תצרוכת החשמל באותן השנים, שעליהן יש מספרים בידינו. עד שנת 1926 לא הונהג עדיין מאור חשמלי כללי ברחובות ובבתים, וגם לאחר שהונהג באותה שנה אין בידינו מספרים על שנתו הראשונה הזאת.

טבלה 1. תצרוכת החשמל (בקילוואטים) בתל־אביב.

השנה	מאור פרטי	כח*	להארת הרחובות	להספקת מים	למכשירים	מכירה כללית
1927	422,755	267,579	30,668	468,241		1,195,243
1928	410,666	536,434	36,067	495,702		1,478,869
1929	461,400	578,943	46,338	478,996		1,565,677
1930	512,121	694,606	51,910	487,530		1,746,167
1931	566,599	1,068,810	51,761	504,499		2,191,669
1932	808,742	1,469,681	82,672	559,922	204,379	3,125,396

הערה: התצרוכת בשביל מכשירים בשנות 1930—1931 נכללה במספרי „הכח".

המספרים שלפנינו נאמרו רק על צרכנים, הנמצאים בשטחה של עירית תל־אביב, פרט לבתי חרושת של יהודים, הנמצאים בשטחה של עירית יפו. הסעיף „כח" משמעותו — הספקת חשמל לצרכי התעשיה בלבד, ואפשר להוסיף לסעיף זה בערך 35%—30 מסעיף „מכשירים", שמשמעותו — הספקת חשמל למכשירים שונים בבתי־חרושת (כגון מכבשים, בשול גלידה וכדומה).

תצרוכת החשמל בתל־אביב גדלה משנת 1927 עד 1932 בערך פי שלשה. השמוש בחשמל לצרכי מאור פרטי — פי שנים, לצרכי תעשיה — פי ששה ויותר.

והנה גם מספרים על השנויים, שחלו משנת 1927 עד 1933 בשמוש לצרכים השונים.

טבלה 2.

	1927	1930	1932
מאור	37%	29%	26%
תעשיה („כח")	22%	39%	47%
הספקת מים	39%	29%	18%
הארת רחובות	2%	3%	2,5%
מכשירים	—	—	6,5%
ס"ה	100%	100%	100%

אם מן החשמל, שהספיקה תחנת הכח של תל־אביב, יצאו לצרכי התעשיה בשנת 1927 רק 22%, הרי עלתה המכסה בשנת 1930 עד 39%, ובשנת 1932 (יחד עם החלק

* בעקר לצרכי תעשיה.

האמור של הסעיף „מכשירים") עד 50% מכסותיהם של כל יתר הסעיפים ירדו, כמובן, על־ידי זה, אף־על־פי שבמובן המוחלט גדל השמוש גם בכל הסעיפים האלה.

על פרטי השמוש בחשמל לצרכי תעשיה ידובר עוד להלן בפרק „תעשיה"; כאן נוסיף עוד רק קצת פרטים על התפתחות שאר הסעיפים, אף נסמן, שבערך שבעים למאה מכל החשמל, שמספיקה תחנת־הירדן, נוטלת כיום תל־אביב והסביבה.

המספרים שלפנינו יַראו לנו את ההתפתחות של רשת המאור ברחובות משנת 1923 עד 1932 (הארת הרחובות ע"י חברת החשמל התחילה בשנת 1923).

טבלה 3.

	1923	1932	שעורי הגדול
אורך רשת המאור . .	12,000 מטר	48,000 מטר	300%
מספר עמודי החשמל. .	400	1,300	225%
מספר מנורות המאור. .	153	603	294%
כח ההעמסה בקו"ש . .	16	50	212%
מספר הקו"ש לשנה . .	9,594	92,035	859%

בשנת 1933 הוגדלה רשת המאור שוב בהרבה והגיעה עד 60.000 מטר; מספר עמודי החשמל עלה עד 1688, מספר המנורות—עד 768. כח ההעמסה בקו"ש—67; מספר הקו"ש לשנה—109.699. אף יש לחכות לתוספת גדול בזמן הקרוב. באבגוסט 1933 היה מספר הלקוחות של החשמל: לתעשיה—849, להספקת־מים—28, להשקאה—311; היקף הקו"ש של המניעים מקבלי הזרם היה 15.652, מספר העובדים בתחנה — 117. בכלל המספרים האלה לא תל־אביב במובנה הצר, אלא גם כל הסביבה.

והנה גם פרטים נוספים על רשת המאור בתל־אביב.

טבלה 4.

	השנה	פנסי נפט ולוקס	פנסי חשמל בערב	פנסי חשמל בלילה	פנסי חשמל ס"ה	העמסה לחורש	קילוט שעה לחודש	הסכום ששולם בחודש
.1	1909	10	—	—	—	—	—	—
.2	1916	25	—	—	—	—	—	—
.3	1921	—	—	--	68	—	—	—
.4	1923	—	146	7	153	18,035	2,796	68,602
.5	1924	—	139	22	161	21,000	2,595	69,660
.6	1925	—	197	138	335	21,500	3,870	96,900
.7	1926	—	185	161	346	21,910	9,440	236,220
.8	1927	—	172	150	322	22,450	4,186	104,850
.9	1928	—	180	159	339	23,510	3,074	71,430
.10	1929	—	200	182	382	28,200	3,714	87,418
.11	1930	—	223	196	419	30,840	5,561	128,247
.12	1931	—	229	229	458	39,800	4,814	110,000
.13	1932	—	295	308	603	50,500	7,154	107,336
.14	1933							

VIII. גנות ועצים בתל־אביב

במשך שמונה שנים, משנת 1924 עד שנת 1932, הוגדל מספר העצים בתל־אביב יותר מפי־עשרה.

טבלה 1. העצים בתל־אביב לפי השנים

עד 1924	360	1928	2.255
1924	441	1929	2.740
1925	1155	1930	2.963
1926	1702	1931	3.456
1927	1.939	1932	3.946

טבלה 2.

השנה	שדרות	ערוגות	גנות	חורשות
1924	3	450 מטר		
1933	12	1900 "	5	6
	האורך 1,821 מטר			
	השטח 30,688 ממ"ר		השטח 13,495 ממ"ר	

הוצאות העיריה לענף חשוב זה:

1920	1368 לא"י	1927	695 לא"י
1921	488 "	1928	481 "
1922	1070 "	1929	977 "
1923	590 "	1930	1080 "
1924	1085 "	1931	1277 "
1925	1326 "	1932	1576 "
1926	1000 "		

פרק שני

מספר האוכלוסים ומהלך גדולו.

א) שעורי הגדול.

מהלך גדולה של תל־אביב במשך עשרים וחמש שנות קיומה הוא תופעה נפלאה מאד, שדוגמתה קשה למצוא בספר דברי־הימים של הערים. בפרט, אם יושם לב לדבר, שלפי האמת לא עשרים וחמש, אלא רק שתים־עשרה הן שנות גדולה המהיר של עירנו. במשך שתים־עשרה שנים — מאחרי מאי 1921 עד סוף 1933 — נעשה הפרבר בן שלשת אלפי התושבים כרך של 72—75 אלפי תושבים (ועליהם יש להוסיף גם שמונת אלפי היהודים שבישובה של יפו), ובאביב 1934 ודאי כבר היה מספר תושביו קרוב לשמונים אלף. האם לא תופעה מפליאה היא זו? על הגורמים שהביאו לכך כתבתי במקום אחר

(בנומר המיוחד, שהוציא הירחון „פלשטין אנד ניר־איסט" בשנת 1931 לכבוד יובלו של דיזנגוף), אף אמרתי שם:

„יצירת תל־אביב היא אחת ההצלחות החשובות ביותר של ההתישבות הארצישראלית: היא עומדת בשורה אחת עם המפעל הגדול, שהפך בצות־מות בעמק־יזרעאל לשדות־ברכה וישובים רבים, כשם שהיא עומדת בשורה אחת גם עם המפעל הגדול ביהודה ובשרון, שהחיה רבבות דונמים קרקע, אשר בהם רעו ורעבו עדרי־צאן דלים, והפך אותם לפרדסים פורחים, הנותנים מזון ומחיה לאדם רב, — ועוד ועוד מפעלי־ברכה כאלה. תל־אביב אות ומופת היא לכח היצירה של העם העברי. —אלמלי נִבָּא מי־שהוא לפני דור אחד, כי במשך עשרים וחמש שנים תִּבָּנה במדבר־החול אשר מצפון ליפו עיר גדולה, העתידה לאַזרֵח בקרבה בקרוב מאה אלף תושבים,—היה נחשב איש־הדמיון, אשר דבריו לא יֵאמנו. דז'ון הופ סימפסון של אותם הימים היה אומר, שלא תצויר התפתחות כזאת בחולות העלובים הללו, ומומחים אחרים היו נענים לו בראשיהם. ולמעשה, הנה קם והיה הפלא הגדול הזה, המֵשים לאַל את מסקנותיהם של מומחי־השוא, שאינם יודעים להביא בחשבון את עקר־העקרים—את כח היצירה של רצון עם, השואף לתחיה. תל־אביב היא גם הכחשה מפורשת לגבובי־הדברים על כח־הקליטה המצומצם של הארץ: לפני עשרים וחמש שנים היה בית־הקברות הערבי ,נקודת־חיים' יחידה במדבר־החול הזה; עכשיו בנויה כאן תפארת עריה של הארץ — תל־אביב. — אף גם זאת. תעודתה של הציונות היא לא רק להעלות את היהודי מתפוצות הגולה לארץ, אלא גם להוציאו מתנאי החיים המקולקלים שבגולה ולהכניסו כאן, בארץ, לתוך תנאי חיים בריאים, כלומר: פרודוקטיביים. וגם עקר גדול זה נתקיֵם בה בתל־אביב: ברובה היא עיר של עובדים, וששים למאה מתושביה מתפרנסים מן המקצועות הפרודוקטיביים ביותר, כגון תעשיה ומלאכה, עבודת בנין והובלה".

*

הטבלה הראשונה שלפנינו בפרק זה תַּראה לנו את מהלך גדולו של הישוב בעירנו במשך עשרים וחמש שנות קיומה.

טבלה 1. גדול ישובה של תל־אביב.

השנה	גודל הישוב (תושבים)	שעור הגדול השנתי	
		כמות התוספת	%
1910	300	—	—
1911	550	250	86,2
1912	790	240	43,6
1913	980	190	32,6
1914	1,491	531	55,3
1915	2,026	535	35,9
1916	1,813	— 213	— 10,6
1917	1,837	24	1,3
1919	2,084	247	—
1920	2,084	—	7,3
1921	3,604	1,520	

גדול ישובה של תל־אביב (המשך)

השנה	גודל הישוב	שעור הגדול השנתי	
		כמות ההוספה	%
1922	12,892	—	
1923	16,554	3,662	27,7
1924	21,610	5,056	30,6
1925	34,200	12,590	58,2
1926	38,000	4,200	12,3
1927	37,729	271	
1928	38,239	510	1,4
1929	40,000	2,271	5,9
1930	42,000	2,000	5,0
1931	46,101	4,101	9,8
1932	52,240	6,134	13,8
בסוף 1933	72,000	19,760	39,7

ובכן: גִדוּל כללי פי שלשים וששה במשך שלש־עשרה שנה. אחרי מלחמת העולם זהו גדול מפליא גם לגבי ארצות אחרות. הרי לדוגמה גִדוּל הישוב בכמה מן הכרכים הגדולים ביותר (מנין התושבים באלפים):

טבלה 2.

	1850	1880	1920	גדול פי
ניו־יורק	696		5,620	8
שיקגו		503	2,702	6
מוסקבה	365		1,028	3
ייקטרינוסלב		48	164	4
לנינגרד	485		1,907	4
ברלין	410		3,804	9
המבורג	132		986	7,5
לונדון	2,363		4,483	2
מנשסטר	336		731	2
פאריס	1,053		2,906	3
רומא	175		701	4
לודז		34	452	13
ווארשה		160	931	6
	1920	1933		
ירושלים (היהודית)*	30,000	60,000		2
חיפה (היהודית)*	5,000	25,000		5
תל־אביב	2,084	72,000		36

* לפי המפקד של הממשלה בי"ח נובמבר 1931 נמצאו יהודים בירושלים – 15.222. בישובה של תל־אביב נמצאו אז 45.564. מאותו זמן ואילך אין לנו סטטיסטיקה מדויקת.

מובן מאליו, שבשנים האחרונות, עם גדול המספרים המוחלטים של התושבים, נעשה הגדול של שעורי האחוזים קטן יותר, אבל גם משנת 1925 עד 1933 גדל כאן הישוב כמעט פי שנים וחצי. בירושלים ובחיפה לא הגיע הגדול לשעור כזה, וברוב הערים הגדולות של אירופה לא הרבה גדל הישוב אחרי המלחמה או שגם הוקטן.

הטבלה מבליטה את הבדלי הגדול לפי תקופות שונות. תקופות של גדול מהיר (כלפי שעורי האחוזים) היו: א) שנות הבנין הראשונות (1911—1914); ב) השגים האחרונות של העליה השלישית ותחלת העליה הרביעית (1923, 1924, וביחוד 1925); ג) השנים שלאחרי המשבר (1931, 1932, וביחוד 1933). בינתים חלו תקופות של עמידה וגם של ירידה (חוץ משנות המלחמה), ובעקר שנות המשבר הגדול של 1926—1930: באותן התקופות לא גדל הישוב התל־אביבי באופן נכר (יוצאת מן הכלל שנת 1922, כשנספחו על תל־אביב שכונות שנמנו קודם על יפו, ועל ידי ספוח זה נתוספו לישובה של תל־אביב בערך 9000 נפש).

מה הם מקורות גדולו של הישוב התל־אביבי?

בדרך כלל יש לו לגדול ישובה של עיר שלשה מקורות: א) הרבוי הטבעי, ב) עליה מבחוץ, ג) הרחבת הגבולות וספוח אוכלוסין של כפרים ועיירות סמוכים. בנוגע למקור השני („עליה מבחוץ") שונה תל־אביב מערים אחרות: שם (חוץ מערי אמריקה קודם המלחמה) העליה היא פנימית — מן הכפרים ומן העיירות הקטנות של אותה ארץ גופה לעיר הגדולה, ואלו גדול ישובה של תל־אביב נזון בעקר מן העליה החיצונית, כלומר: מן העליה הבאה מארצות שונות, ובמדה פחותה יותר מן העליה הפנימית, ולא עוד, אלא שכאן יש גם יציאה — ביחוד בשנות משבר — מן העיר לכפר, וגם שִיבה לארצות השונות. לצערנו, אין בידינו שום חומר סטטיסטי לא על העליה החיצונית, ולא על העליה הפנימית. כנגד זה יש בידינו מספרים פחות או יותר מדויקים על המקור הראשון — הרבוי הטבעי, ואם ננכה את המספרים הללו מן המספר הכללי של התושבים נדע בקֵרוב את מכסת הגדול על־ידי העליה, אבל רק בקרוב, משום שלא נדע לתחום בין חלקה של העליה החיצונית לבין חלקה של העליה הפנימית במכסת הגדול.

על כל פנים, נעמוד תחלה על הרבוי הטבעי. כאן יש לפנינו שני מיני מספרים: אלו של מחלקת הבריאות הממשלתית ואלו של ועד הקהלה, ויש הפרשים בין אלו לאלו. הסבה לכך היא, שועד הקהלה מכניס לכלל סתם ילודי תל־אביב כל אלו שנולדו בבתי־הלידה שבעירנו, ואפילו אם ההורים הם תושבי יפו, או תושבי המושבות הסמוכות. כיוצא בזה מכניס ועד הקהלה לכלל סתם מֵתי תל־אביב כל הנקברים בבתי קברותיה, ואפילו אלה שבאו ממקומות אחרים וכאן מתו. פנקסי ועד הקהלה לקויים גם מצד אחר: נרשמים בהם כל הנולדים, אבל לא כל הנולדות. הרי, שלמטרתנו אנו צריכים לבחור במספרים של מחלקת הבריאות הממשלתית. אבל אנו זקוקים גם למספרים של ועד הקהלה, משום שהמספרים של מחלקת הבריאות מתחילים רק משנת 1926. ומוכרחים אנו לבקש מאת הקוראים, שיביאו בחשבון את הלקויים האמורים של מספרי ועד הקהלה (עי' מחקרנו המפורט על זה בס' „תל־אביב לאור המספרים" עמ' 56—65).

טבלה 3. הרבוי הטבעי לפי מקורות הממשלה והקהלה.

לפי הקהלה			לפי הממשלה		
השנה	הילודה	התמותה	הרבוי הטבעי	הילודה	התמותה	הרבוי הטבעי
1909	78					
1910	70					
1911	69					
1912	80					
1913	105					
1914	113					
1915	109					
1916	74					
1917	48					
1918	43					
1919	152					
1920	268	131	137			
1921	343	243	100			
1922	416	251	165			
1923	634	307	327			
1924	810	357	453	725	213	512
1925	1171	492	679	960	310	650
1926	1876	603	1273	1591	586	1005
1927	2025	693	1332	1499	534	965
1928	1740	583	1157	1433	428	1005
1929	1898	632	1266	1413	424	989
1930	1762	510	1252	1370	371	999
1931	1927	609	1318	1365	392	974
1932	1930	634	1296	1411	435	976

המספרים האלה באים ללמד, שבשנים האחרונות נולדו בתל־אביב שנה־שנה בערך 1300—1400 ילדים של תושבי תל־אביב ובערך 400—500 ילדים של תושבי יפו והמושבות; באו לקבורה 400—500 תושבי העיר ובערך 100—200 תושבי יפו והסביבה. בשנת 1925 עסקנו בחקירה מיוחדת על נושא זה וברר־נו, שמכלל 1138 ילדים וילדות, שנולדו ונרשמו אותה שנה בתל־אביב ואשר עליהם היו ידיעות בידינו, נמצאו הוריהם:

782 תושבי תל־אביב 55 תושבי יפו

122 " המושבות 179 לא הוברר מקום מושבם.

ולאחרי שהבאנו בחשבון מספר ילדות שלא נרשמו וגם חלק מאלו, שלא הוברר מקום מושבם של הוריהם, באנו לכלל מסקנה, שעל חשבון תל־אביב גופה היה לזקוף אותה שנה בערך 975 לידות. ומובן, שבשנה שלאחריה (אחרי העליה הגדולה) גדל הרבה מספר הלידות.

מאין בידינו מספרים אחרים נשתמש במספרי הממשלה כדי לקבוע, כמה היתה תוספת הישוב על ידי הרבוי הטבעי וכמה על ידי העליה (ובשאר פרטי המספרים של הרבוי הטבעי עוד נשוב ונעין למטה).

טבלה 4.

השנה	המספר הכללי של התושבים	תוספת ע״י הרבוי הטבעי	תוספת (±) ע״י העליה
1925	34,200	975	+11,615
1926	38,000	1,005	+ 3,195
1927	37,729	965	— 1,236
1928	38,239	1,005	— 495
1929	40,000	989	+ 1,282
1930	42,000	999	+ 1,001
1931	46,101	973	+ 3,128
1932	52,240	976	+ 5,158

הטבלה מראה תוספת הישוב כל שנה על ידי העליה לאחר שהורדנו מן המספר הכללי את התוספת השנתית על ידי הרבוי הטבעי, ומובן, שאין לראות את המספרים האלה מדויקים בהחלט.

לשם השואה הרי לפנינו מספרים (לפי וויטינסקי) על גדול הישוב בכמה ערים בחוץ־לארץ ובתל־אביב מצד הרבוי הטבעי, העליה וההרחב הטריטוריאלי.

טבלה 5. שעורי תוספת הישוב באחוזים.

		עודף ילודה	עליה מבחוץ	הרחב טריטוריאלי	ס״ה
לונדון	(1891—1852)	84,03%	15,97%	—	100%
קופנהגן	(1890 -1801)	42,98%	57,02%	—	100%
ברלין	(1890—1801)	62,72%	37,28%		100%
וינה	(1890—1801)	20,52%	32,48%	47,00%	100%
פריס	(1890—1821)	15,23%	64,21%	20,56%	100%
פטרבורג	(1890—1801)	26,81%	73,19%		100%
תל־אביב	(1932—1926)	25,00%	75,00%	—	100%

במדה שיש להשוות את המספרים של הערים האחרות, המקיפים תקופות ארוכות של שנים מרובות, למספרים של תל־אביב, שאינם מקיפים אלא תקופה קצרה של שמונה שנים,—אנו רואים, שבקצת ערים (ברלין, ווינה, פאריס, פטרבורג) דומים שעורי התוספת מצד הרבוי הטבעי לאלו של תל־אביב; בערים אחרות נעשה עודף הילודה על התמותה עקר גורמה של התוספת (לונדון, קופנהגן).— הפרופורציה התל־אביבית היא 1/4 תוספת ישוב— על ידי הרבוי הטבעי, 3/4—על ידי העליה.

ג) תרכובת הישוב התל־אביבי לפי הדת והמין בדרך כלל.

טבלה 6.

השנה	יהודים			נוצרים			מוסלימים			בלי דת			ס״ה
	ז.	נ.	ס״ה	ז.	נ.	ס״ה	ז.	נ.	ס״ה	ז.	נ.	ס״ה	
1922	?	?	15,065	?	?	42			78				15,185
1925	17,748	16,452	34,200			?			?				34,200
1931	22,147	23,417	45,564	86	57	143	63	57	106	137	151	288	46,101

הנה כן: 98.8% של הישוב התל־אביבי הם יהודים, והשאר — מעוט פעוט, שאינו נכר כלל—לא יהודים. ובנוגע למין: בשנת 1925 עודף של 1.296 זכרים, ובשנת 1931— עודף של 1070 נקבות.

התרכובת העדתית היתה ידועה רק בשנת 1925. מכאן ואילך לא נערך מפקד כללי עירוני. המפקד של 1925 מצא בתל־אביב:

אשכנזים	29.242	= 85.4 %	יתר העדות המזרחיות	407 = 1.2 %
ספרדים	2.606	= 7.7 %	נוצרים וזרים	59 = 0.2 %
תימנים	1.886	= 5.5 %		

מהי התרכובת העדתית היום — אין אנו יודעים, אבל יש להניח, שאחוז האשכנזים עלה עוד במשך השנים האחרונות, משום שהעליה באה בעקר מארצות אירופה.

ד) תרכובת הישוב התל־אביבי לפי המין והגיל. על תרכובת זו יש בידינו מספרים רק משנת 1925 (המפקד העירוני) ומשנת 1931 (המפקד הכללי של הממשלה). אותם אנו נותנים בטבלה הסמוכה, ובה נתונים מספרים גם על המצב המשפחתי בשתי השנים ההן. מאחרי נובמבר 1931 חסרה לנו כל אחיזה שהיא לחלוקת הישוב התל־אביבי לפי המין, הגיל והמצב המשפחתי, אבל השערה קרובה לודאי היא, שמחמת העליה המרובה במשך שנתים האחרונות חלו כמה שנויים בתרכובת האמורה.

טבלה 7. הגיל, המין ומצב המשפחה של תושבי תל־אביב בשנת 1925 ושנת 1931.

זכרים

הגיל	רוקים 1925	רוקים 1931	נשואים 1925	נשואים 1931	אלמנים וגרושים 1925	אלמנים וגרושים 1931
0—11 חדשים	333	499	—	—	—	—
1—4 שנים	1436	2047	—	—	—	—
5—9 "	1348	2278	—	—	—	—
10—14 "	1525	1650	—	1	—	1
15—19 " (18)*	1473	1633	1	3	—	—
20 (19)*—29 "	3405	2924	1729	1775	7	21
30—39 "	473	495	2146	3444	31	47
40—49 "	138	84	1579	1968	44	47
50—59 "	91	23	1050	1432	70	85
60—69 "	35	11	523	857	81	133
70 שנים ומעלה	2	6	118	376	76	147
לא ידוע	34	36	—	23	—	51
ס"ה	10,293	11,696	7146	9879	309	572
	4878	4537	1730	1778		

* המפקד העירוני של 1925 סכם את הגיל לפי הדרגות: 15,—18", 19,—29" שנים, ואלו המפקד הכללי הממשלתי של 1931 סכם לפי הדרגות: 15,—19", 20,—29". משום כך אין אפשרות להשוות את שתי הדרגות האלה זו לזו כל אחת לחוד, אלא רק שתיהן יחדו. אף־על־פי־כן אנו מביאים את המספרים של כל דרגה

נ ק ב ו ת

ה ג י ל	ס"ה באחוזים 1931	ס"ה באחוזים 1925	ס"ה כללי 1931	ס"ה כללי 1925	אלמנות וגרושות 1931	אלמנות וגרושות 1925	נשואות 1931	נשואות 1925	רוקות 1931	רוקות 1925
0 — 11 ח'	2.2	1.9	974	657	—	--	—	—	475	324
1 — 4 ש'	8.8	8.3	4092	2862	—	—	—	—	2045	1426
5 — 9 "	10.1	7.9	4584	2709	—	—	—	—	2306	1361
9 — 10 "	7.1	9.0	3242	3093	—	—	—	—	1590	1568
19 — 15 "	7.9	8.5	3605	2902	6		105	59	1858	1369
(18)	31.1	37.5	14.168	12.792	336		3186	2723	4263	3425
29 — 20 (19) "	23.2	29.0	10563	9890	327	19	3081	2664	2405	2056
29 — 30 "	16.9	14.4	7697	4921	531	128	2898	2032	282	111
49 — 40 "	9.4	9.5	4225	3241	454	183	1616	1252	56	35
59 — 50 "	6.9	6.6	3174	2248	534	249	1077	781	23	7
69 — 60 "	4.6	3.6	2117	1223	568	263	538	289	10	32
70 ומעלה	2.4	1.2	1063	411	400	157	131	51	3	7
לא ידוע	0.5	0.1	228	43	13	—	54	—	11	9
	100%	100%	45.564	34.200	2883	1009	9500	7138	11.064	8305

הבה נתבונן בטבלה שהבאנו: 1925 נמצאו 27.1% של תושבי תל־אביב למטה מבני ארבע־עשרה, פרוש: למטה מתחלת גיל העבודה (דבר הכתוב בהוה, ומובן שיש גם מקרים של תחלת־העבודה בגיל שלמטה מארבע־עשרה, ביחוד בקרב העדות המזרחיות); 1931 היה אחוזם של אלו—28.2%, כלומר: תוספת של 1.1%.—בגיל העבודה (עד 59) עמדו בשנת 1925—68%, ובשנת 1931—64.5%.—בגיל הזקנה: 4.9% ו־5%.—ההבדלים יובלטו עוד יותר אם נתבונן אל גיל העבודה כשהוא לעצמו. לדוגמה: 1925 נמצאו 37.5% בגיל של דרגת 15—29, ואלו בשנת 1931 נמצאו בגיל של דרגה זו רק 31.1%: הבדל של 6.4%. אבל טבעים מאד הם ההבדלים הללו. 1925 היתה שנת עליה מרובה, וזו הביאה לעירנו מספר רב של עולים ועולות בגיל העבודה, על־פי רוב צעירים וצעירות למטה מבני שלשים, ואלו 1927—1930 היו שנות עליה מועטת, וממילא נשתנתה הפרופורציה של הגילים: ירדה הדרגה האחת ועלתה הדרגה שלאחריה.

לשם השואה נביא קצת מספרים על תרכובת הגילים של הישוב היהודי בארצות הגולה:

בניו־יורק היהודית נמצאו בשנת 1925 57.3% בני 20—64 לעומת 56.4% של תל־אביב בשנת 1931 (בני 20—59) ו־59.5% בשנת 1925.—ברוסיה היהודית היו בשנת 1926 (לפי ד"ר רופין „סוציאולוגיה") מבין הגברים 49.7% ומבין הנשים 44.7% בני 20—60.—בווארשה היהודית (לפי מקור אחר)—57.2% בני 20—55. אופייני ביותר הוא הדבר, שבפולניה היהודית נמצאו בשנת 1921 (לפי רופין, שם, עמ' 277) רק 17.1% בני 21—35, ובתל־אביב בשנת 1925—29% בני 19—29, ובשנת 1931—23.2%

לחוד גם בשנת 1925 וגם בשנת 1931, משום שהן חשובות ביותר, כדי לקבוע את מספרי הנוער הבוגר לחוד ואת מספרי הבוגרים בגיל של 20—29 לחוד, אף צריך הקורא לשים לב לדבר, שבטור הראשון של הטבלה (דרגות הגיל) מסמנים המספרים הנתונים בסוגרים את דרגות הגיל לפי המפקד של 1925.

בני 20—29. גם בדרגה שלאחרי זו (31 — 40) יש הבדלים נכרים. בפולניה היהודית: 11.6%, ובתל־אביב: 14.4% (1925) ו־16.9% (1931). בולטת הצעירות היחסית של אוכלוסי תל־אביב: המוני בני־הנעורים והפועלים בגיל של 20—35, שהביאו העליות האחרונות, שָוו לה לעיר העברית הראשונה את אָפְיָה זה.

תמונה מענינת מאד של תרכובת אוכלוסי תל־אביב לפי המין והמצב המשפחתי מציירת לנו טבלה 8.

	1925 (באחוזים)	1931 (באחוזים)
רוקים	30.1	25.7
רוקות	24.3	24.2
נשואים	20.9	21.7
נשואות	20.9	20.8
אלמנים וגרושים	0.9	1.3
אלמנות וגרושות	2.9	6.3
	100%	100%

שומעים אנחנו, שבשנת 1925 נמצאו 54.4% של כל תושבי תל־אביב במצב של רוקות, ובשנת 1931 ירדה מכסתם ועמדה על 49.9%. עוד יותר יובלט הדבר, אם נוציא מכלל „רוקים" את הילדים ונשאיר ברובריקה רק את הרוקים הבוגרים. אז יִמָצא, למשל, שמספר הרוקים בני 15—29 ירד בשש השנים האלה לא רק באופן יחסי, אלא גם באופן מוחלט: 4557 במקום 4878! כנגד זה גדל במשך אותן השנים מספר הרוקות בנות אותו הגיל. 1925 נמצאו רוקים בני 20—40 11.7%, ובשנת 1931—רק 7.7%, ואלו אחוז הרוקות לא ירד אלא במדה מועטת מאד (6.0% במקום 6.4%), והמספרים המוחלטים של הרוקות מאותו גיל עולה בנגוד למספר הרוקים. העודף בגדול של רוקים בני 20—40, שנמצאו בתל־אביב בשנת 1925, הלך וירד ועמד בשנת 1931 על עודף קטן לפי הערך. מובן, שלעומת זה עלה מספר הנשואים וגדל אחוזם לגבי הכמות הכללית של האוכלוסים. עלו גם מספרם ואחוזם של האלמנים והגרושים, ועוד יותר—של האלמנות והגרושות. מספר האלמנות והגרושות בתל־אביב הוא פי חמשה במספר האלמנים והגרושים. יש בהם במספרים האלה משום עדות ל„התבססות" ידועה של אוכלוסי תל־אביב ערב העליה הגדולה, שהחלה בשנת 1933.

אם נקביל את מנין הפנויים, הנשואים והאלמנים בכל 100 גברים למעלה מבני שמונה־עשרה (1931: למעלה מבני תשע־עשרה) וגם את מנין הפנויות, הנשואות והאלמנות בכל 100 נשים של אותו גיל למנינם של אלו ואלו בכל 100 גברים ונשים בארצות אחרות יֵצא לנו ציור כזה:

טבלה 9.

	בכל 100 גברים למעלה מבני 18			בכל 100 נשים למעלה מבנות 18		
	פנויים	נשואים	אלמנים וגרושים	פנויות	נשואות	אלמנות וגרושות
תל־אביב 1925 . . .	42.5	55.0	2.5	30.5	64.5	6.0
„ 1931 . . .	25.5	70.4	4.1	18.5	62.4	19.1
גרמניה.	34.1	61.1	4.8	34.7	53.1	12.2
אנגליה.	34.9	59.9	5.6	38.9	50.6	10.4
צרפת	29.4	63.0	7.6	27.0	56.2	16.8
איטליה.	32.2	61.2	6.6	32.7	54.5	12.8

(מספרי חוץ־לארץ לוקחו מספר „תל־אביב לאור המספרים", עמ' 47).

המספרים האלה מבליטים קודם כל שוב את השנויים, שחלו בתל־אביב משנת 1925 עד 1931. אחוז הפנויים והפנויות ירד הרבה והגיע אפילו עד למטה מן הרגיל בכמה ארצות אחרות; כנגד זה גדל אחוז הנשואים ובאופן נִכּר גם של האלמנות והגרושות. כמה מן המסקנות, שנאמרו בספר הנ"ל בשנת 1925 על האופי הצעיר המיוחד של אוכלוסי עירנו בטלו במשך שמונה השנים האלה. הסבה לכך היא, שבשנות המשבר עזבו אלפי פועלים ויצאו מן העיר למושבות ולערים אחרות. ואולם, בלי חקירות מיוחדות נוספות לא נוכל למצוא את גורמיהן של כל ההופעות, המתגלות לנו בטבלה שלפנינו, כגון המספר הרב של האלמנות. על כל פנים, המספרים כשהם לעצמם ראויים מאד, שיושם לב אליהם.

ה) הרבוי הטבעי.

למעלה כבר הבאנו טבלה עקרית של הילודה והתמותה בתל־אביב שנה ושנה. עכשיו צריכים אנו לנתח את המספרים, המובאים שם, וכאן נשתמש במספרי הממשלה על הילודה והתמותה בתל־אביב במובנה המצומצם.

הילודה והתמותה.

מספריה המוחלטים של הילודה בתל־אביב מעידים כבר, שמכסת הלידות לא רק לא עלתה במשך השנים האחרונות, אלא גם ירדה לגבי שנת 1925 ושנת 1926, שנת העליה הגדולה. אותה עדות נשמע גם מפי הטבלה, המספרת על מספר הנולדים והמתים לכל 1000 תושבים בתל־אביב משנת 1925 עד 1932.

טבלה 10.

השנה	נולדו (ילדים חיים)	מתו	עודף לידות	השנה	נולדו (ילדים חיים)	מתו	עודף לידות
1924	27.3	8.0	19.0	1929	35.3	10.6	24.7
1925	28.1	9.1	19.0	1930	32.2	8.4	23.8
1926	41.9	15.4	26.5	1931	29.4	8.3	21.1
1927	39.8	14.2	25.6	1932	26.9	8.3	18.6
1928	37.5	11.2	26.3				

אנו עומדים אפוא בשנים האחרונות בפני ירידה בלתי פוסקת של מספר הלידות לכל 1000 תושבים, אבל בו בזמן אנו עומדים גם בפני ירידה של מקרי־מות, אלא שירידת מספר הלידות גדולה מזו של מקרי המות, ומובן שהרבוי הטבעי התחיל גם הוא יורד בשנים האחרונות, אף כי לא באותו הטמפו של ירידת מספר הלידות כשהן לעצמן. שנת 1933 עם כל רבוי עוליה ודאי היתה גם היא שנת ירידה יחסית של מספר הלידות, ורק בשנים הבאות, עם בסוסה של העיר, תהיה לנו היכולת לדון, אם העליה הגדולה החדשה הביאה אתה גם מפנה חדש שהוא בפרוצס של ירידת מספר הלידות, שגורמיו הם בודאי אותם הגורמים הידועים שבכל ארצות אירופה*.

והנה גם מספרים על תנועת הרבוי הטבעי בתל־אביב לגבי זו שבארץ בכלל.

טבלה 11.

השנה	לכל אלף יהודים			מושלמים			נוצרים		
	נולדו	מתו	עודף	נולדו	מתו	עודף	נולדו	מתו	עודף
1925	33.2	15.0	18.1	55.6	31.2	23.5	37.2	18.8	18.4
1927	35.1	13.4	21.6	56.1	33.0	23.0	38.9	20.1	18.8
1930	32.95	9.47	23.68	60.3	27.9	32.4	39.0	16.2	22.7
1932	29.21	9.65	19.66	48.96	26.31	22.65	36.44	15.90	20.54

פרוש: תנועת הרבוי הטבעי בתל־אביב מתאימה בערך לזו של הישוב היהודי בארץ כלה: גם פה וגם שם יורדת מכסת הלידות משנה לשנה. אי־אפשר, כמובן, לנחש, אם הפרוצס יתמיד במדה כזו גם מכאן ולהבא. אפשר, שעם בסוסם של המוני העולים, אשר באו בשנים האחרונות, תחזור ותעלה מכסת הלידות במדה ידועה. אבל בדרך כלל יש להתיחס לפרוצס זה בכל כובד־הראש הראוי לו, כי על כן הוא אופייני בשביל הישוב העירוני בכל העולם כלו, ובפרט בשביל הישוב העירוני שבאירופה או הישוב שבא מאירופה.— וכשם שבדרך כלל יש התאמה בין הישוב התל־אביבי והישוב היהודי שבכל הארץ בנוגע למספרי הלידות, כך יש בדרך כלל התאמה בין שניהם גם בנוגע למספרים של מקרי המות, ועל שניהם אנו שמחים שמספריהם פוחתים והולכים.

לשם השואה הרי קצת מספרים על הלידות בישוב היהודי בערים שונות בחוץ־לארץ (לפי רופין „סוציאולוגיה").

* בכמה מאמרים, שנכתבו על נושא זה, הובאו מספרים לא נכונים, משום שמספרי הלידות, הרשומים בפנקסי ועד הקהלה, הוקבלו למספר הכללי של התושבים, ולא הושם לב למה שהעירונו לעיל, שבפנקסי ועד הקהלה נרשמים על חשבון תל־אביב גם הילודים, שהוריהם הם תושבי יפו או תושבי המושבות הסמוכות. מחמת כך באו מחבריהם של המאמרים ההם לכלל מספרים מוגזמים על הילודה התל־אביבית, כי לא הבדילו בין הילודה ב ת ל־אביב לבין זו ש ל תל־אביב.

טבלה 12.

		נולדו ילדים חיים לכל אלף				נולדו ילדים חיים לכל אלף	
		יהודים	לא יהודים			יהודים	לא יהודים
לודז	(1928)	13,4	29,7	ווינה	(1927)	7,3	?
ווארשה	(1927)	16,8	23,8	ניו־יורק	(1925)	18,0	?
בודאפשט	(1927)	9,4	18,4	פרנקפורט	(1926)	13,4	?
ברסלאו	(1926)	11,2	17,9	תל־אביב	(1928)	37,5	—
ברלין	(1925)	11,9	11,7	" "	(1932)	26,9	—

הטבלה מלמדת, שגם עכשיו, אף כי ירדה מכסת הלידות בתל־אביב, גדולה היא הרבה יותר מזו של יהודים וגם של לא־יהודים בערים אחרות (חוץ מלודז). רק בקרפתו־רוסיה היהודית מצויה עדיין מכסת לידות כזו שבתל־אביב, אבל יש הבדל גדול בין הגורמים לכך בארץ־ישראל ובקרפ׳־רוסיה: הגורמים כאן, בארץ־ישראל, הם צעירותם של אוכלוסי הישוב, רבוי החתונות וכו׳, ואלו שם, במזרח אירופה, הגורמים הם הטפוס הבלתי פרוגרסיבי של האוכלוסין, אי־הגבלת הלידות מטעמים דתיים וכו׳.

גם בנוגע לתמותה אנו מוצאים אצל רופין מספרים מענינים. לפיהם מתו

טבלה 13.

		לכל 1000 יהודים	לכל 1000 לא־יהודים			לכל 1000 יהודים	לכל 1000 לא־יהודים
בווארשה	(1925)	10,5	17,1	בודאפשט	(1927)	13,8	18,9
לודז	(1925)	11,3	19,7	תל־אביב	(1928)	11,2	
"	(1928)	13,0	20,8	" "	(1932)	8,3	
בודאפשט	(1925)	13,4	17,2				

זאת אומרת: מספרי התמותה בקרב היהודים במזרח אירופה ובארץ־ישראל קטנים יותר מאלו שבקרב הלא־יהודים. בתל־אביב ירדה התמותה עד למטה מן הרגיל בכל אותם ישובי היהודים והלא־יהודים שבמזרח ובמערב אירופה, הנקובים בטבלה שלפנינו. משפיעים לטובה התנאים הסניטריים הטובים של עירנו הצעירה לא פחות משמשפיע לטובה גילם הצעיר של אוכלוסיה.

תמותת התינוקות. יש בידינו גם מספרים מענינים מיוחדים על תמותת התינוקות בתל־אביב.*

* (כידוע תופסת תמותת התינוקות מקום ניכר מאד בתמותה הכללית, ולמלחמה בתמותת התינוקות יש חשיבות מכרעת לגבי הרבוי הטבעי בכלל).

טבלה 14. התמותה בתל־אביב לפי הגילים (על־פי המספרים של הממשלה).

הגיל		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
נפלים שלא התקיימו חודש			138	125	43	37	25	28	29
בני חודש — שנה			119	94	65	70	56	71	67
1 — 2 שנה			35	38	48	33	22	25	20
2 — 5 "			23	15	18	13	10	10	18
5 — 10 "			8	2	10	11	6	7	11
10 — 20 "			29	10	7	18	9	8	9
20 — 50 "			92	89	72	73	74	52	83
מחמשים ומעלה			142	161	165	169	169	191	198
סה"כ			586	534	428	424	371	392	435

הטבלה מבליטה ירידה מתמדת של תמותת התינוקות. בעוד שבשנת 1926 עלו 44% של התמותה הכללית בחלקם של תינוקות מבני חודש עד בני שנה אחת, ירד אחוזם ב־1932 כדי חצי (22%); בעוד שבשנת 1926 מתו 138 נפלים (שלא התקיימו חודש), ירד מספר זה, למרות רבוי הלידות, בשנת 1932 עד 29. מספרים אלה מעידים על קדמותה של העיר במובן הסניטרי, אף כי יש עוד לתקן גם כאן הרבה, ביחוד בשכונות של דלת־העם. (אגב נצין שלפי רופין היו טובים המספרים של תמותת התינוקות גם בקרב ישובי היהודים שבווארשה ובלודז. בכלל 100 מתים יהודים היו תינוקות מבני חודש עד בני שנה: בלודז — 17.8, ובווארשה 17.2.

והנה גם מספרים על תמותת התינוקות עד גיל של שנה בקרב היהודים שבכל הארץ ובתל־אביב.

טבלה 15.

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
בכל הארץ	573	536	514	472	375	452	453
בתל־אביב	257	229	108	107	81	99	96
התמותה בת"א לגבי התמותה הכללית	45%	43%	21%	22%	22%	23%	21%

בשלש השנים הראשונות פוחתת והולכת במדה מרובה מכסת התמותה של התינוקות בתל־אביב; מכאן ואילך נשאר האחוז כמעט סטבילי (22%) לגבי תמותת התינוקות בקרב הישוב היהודי הכללי שבארץ, אף־על־פי שעצם הישוב התל־אביבי מוסיף והולך במדה מרובה לגבי הישוב היהודי הכללי שבארץ (בערך 26% בשנת 1931, ובערך 30% בשנת 1933).

סִכּוּם הדברים בנוגע לרבוי הטבעי. מכל האמור לעיל יוצא, שהרבוי הטבעי (עודף הילודה על התמותה) בישוב היהודי שבארץ־ישראל בכלל ובישוב התל־אביבי בפרט גדול הוא הרבה יותר מזה שבישובי היהודים במקומות ובארצות אחרים. והרי מספרים מאלפים, שמביא רופין בספרו האמור:

טבלה 16. הרבוי הטבעי לכל 1000 יהודים.

פרוסיה	1927	— 3,0	לודז	1928	0,4
פולניה	1927	11,4	ווארשה	1928	4,8
"	1928	9,1	ווילנה	1928	2,5
רומניה	1927	5,4	קרקאוי	1928	8,2
ליטה	1927	7,5	המבורג	1928	3,1
ארץ־ישראל	1927	21,6	תל־אביב	1928	26,3
" "	1932	19,66	" "	1932	18,6

קצורו של דבר: כשהוא לעצמו ירד כחו של הרבוי הטבעי גם בישוב התל־אביבי וגם בישוב היהודי של ארץ־ישראל כלה. אבל מחמת התרכובת המיוחדת של גילי האוכלוסים עדיין הוא עולה כאן על כחו של הרבוי הטבעי בישובי היהודים שבמקומות ובארצות אחרים.

ו) נשואים וגרושים.

הטבלה שלפנינו היא סִכּום של הנשואים והגרושים בתל־אביב לפי המספרים, הרשומים בספרי ועד הקהלה לשנות 1917—1932.

טבלה 1.

	נשואים	גרושים		נשואים	גרושים
1917	14	4	1925	694	80
1918	16	10	1926	1041	106
1919	107	37	1927	894	117
1920	201	42	1928	750	87
1921	251	39	1929	713	112
1922	296	55	1930	701	129
1923	415	51	1931	691	160
1924	422	72	1932	757	176

במספרים אלה כלולים בלי ספק גם מספרי הנשואים והגרושים של תושבי יפו ובמקצת גם של המושבות הסמוכות, אבל אין אנו יודעים לנכות את אלו מאלו, ובעל־כרחנו אנו מסתפקים בטבלה כפי שהיא לפנינו. וגם על נושא זה אנו מוצאים מספרים מעניינים בספרו של רופין. לכל 1000 יהודים היו חתונות:

בברלין	6.6	באמשטרדם	8.1
בבודאפשט	9.6	בווארשה	4.4
בלודז	5.9	בתל־אביב	13—17

בשנת 1924 היו בתל־אביב 15 חתונות לכל אלף תושבים, בשנת 1928—16.6, ובשנת 1932—12.8.—לגבי ישובי היהודים בחוץ־לארץ עומדת תל־אביב במעלה עליונה, ומכאן, כמובן, אחד הגורמים של הרבוי הטבעי הגבוה. אבל כשהוא לעצמו יורד בשנים האחרונות אחוז החתונות גם בתל־אביב.

מספר הגרושים עולה בתל־אביב משנה לשנה ולא קטן הוא גם לגבי מספר הגרושים בישובי היהודים שבחוץ־לארץ.

ז) ארצות מוצאם ואזרחותם של תושבי תל־אביב.

בנוגע לנושא חשוב זה אין בידינו, לצערנו, אלא ידיעות מועטות. לא היתה חקירה בדבר אלא בשנת 1925, ואז הוברר, שמ־34200 הנפשות, אשר נמצאו אותה שנה בתל־אביב, עלו 27.852 נפשות משלשים ושתים ארצות, מהן 24.400 מרוסיה, פולניה, ליטה ושאר המדינות של רוסיה הגדולה שלפני המלחמה, ומאלו: 9.689 מפולניה, 1.171 מליטה, 10.911 מרוסיה המועצתית של היום.—908 נפשות עלו מתימן, 1.591—מתורכיה, 798—מאוסטריה, 542—מגרמניה, 457 מאמריקה, והשאר (1.785)—מארצות שונות.

משנת 1925 ואילך אין בידינו מספרים על הנושא שלפנינו. יכולים אנו להביא רק טבלה משנת 1931 על אזרחותם של תושבי תל־אביב, ומובן שאזרחות וארץ־מוצא לא תמיד היינו הך, אולי אפילו לא על־פי רוב היינו הך.—לפי טבלה זו היו באותה שנה 50% של תושבי תל־אביב אזרחי ארץ־ישראל, 19% אזרחי פולניה, 8.4% אזרחי רוסיה, והשאר (22.6%) — אזרחיהן של שלשים ותשע ארצות שונות. אזרחי גרמניה נמצאו אז בתל־אביב רק 246; עכשיו מספרם הרבה יותר.

אזרחותם של תושבי תל־אביב (לפי המפקד הכללי של הממשלה בנובמבר 1931).

האזרחות	ז.	נ.	ס"ה
I. אזרחי ארץ־ישראל	11,404	11,573	22,977
II. הגישו תעודותיהם לשם התאזרחות .	1,282	1,238	2,520
III. אזרחי ארצות סמוכות (סוריה) .	51	39	90
IV. אזרחי ארצות בים התיכון (קפריסין) .	4	3	7
V. אזרחי ארצות אפריקה:			
1) מצרים . .	32	29	61
2) אפריקה הבריטית	4	7	11
3) אפגניסטן . .	5	5	10
4) שאר אפריקה .	1	1	2
VI. אזרחי ארצות אסיה:			
1) סין . . .	2	2	4
2) הודו . . .	4	2	6
3) ארם־נהרים .	41	40	81
4) ארצות־ערב .	83	83	166
5) המזרח הרחוק	1	1	2

האזרחות	ז.	נ.	ס"ה
6) פרס . . .	86	99	185
7) תורכיה . .	234	225	459
8) תימן . . .	260	249	509
VII. אזרחי ארצות אירופה:			
1) אוסטריה . .	53	50	103
2) בלגיה . .	—	1	1
3) בולגריה . .	91	101	192
4) צ'כיה . . .	54	43	97
5) דנציג . . .	8	8	16
6) אסתוניה . .	3	7	10
7) פינלנדיה . .	1	—	1
8) צרפת . . .	202	212	414
9) גרמניה . . .	115	131	246
10) יון . . .	270	270	540
11) הולנדיה . .	4	8	12
12) הונגריה . .	40	31	71
13) איטליה . .	42	37	79
14) לטביה . .	74	82	156
15) ליטה . .	311	374	685

האזרחות	ז׳	נ׳	ס״ה
16) פולניה . .	4092	4534	8626
17) פורטוגליה .	—	3	3
18) רומניה . .	320	420	740
19) ספרד . .	155	161	316
20) שויצריה . .	4	10	14
21) אנגליה . .	293	404	697
22) רוסיה . .	1709	2146	3855
23) יוגוסלביה .	1	3	4

האזרחות	ז׳	נ׳	ס״ה
VIII. אזרחי ארצות אמריקה:			
1) קנדה . . .	12	6	18
2) ארצות הברית .	343	371	714
3) מרכז ודרום אמריקה . .	10	9	19
IX. אזרחי אוסטרליה .	2	7	9
X. לא מסומנים ובלי אזרחות . . .	580	544	1124
ס״ה . .	22,280	23,568	45,848

IX. מה הם עסקיהם של תושבי תל־אביב?

יש אשר האיש, הבא מן החוץ לתל־אביב, יתמה וישאל: עיר זו במה היא מתפרנסת? פרוש: תל־אביב, „עיר־החולות", מוטלת בספק גדול, אם אופי פרודוקטיבי לה ואם באמת יכולה היא לפרנס את אוכלוסיה, המתרבים מיום ליום. ואין להתפלא, שכך יתמה וישאל האורח, התייר: במשך הזמן המועט, שהוא שוהה כאן, אין עינו לומדת לראות מה שרואה עינו של התושב התל־אביבי: עיר של אפשריות קיום מרובות, עיר־עבודה ועיר־חוף כאחת, עיר של מסחר ותעשיה, עיר־מטרופולין לישוב חקלאי, שגדלו ועשרו מוסיפים והולכים משנה לשנה, ועיר־מרכז לתרבות ולעסקי־תרבות, המפרנסים גם הם יותר ויותר את העסוקים בהם.

אשור מפורש לכך אנו מוצאים במספרים על התרכובת המקצועית של אוכלסי תל־אביב במשך שנות קיומה. ואולם יש להדגיש: הואיל ואין בעיריה מחלקה סטטיסטית, שהיתה צריכה ויכולה לרכז במשך שנים באופן שיטתי את החומר הסטטיסטי של העיר, הומכה מאד האפשרות ליתן טבלה מדויקת ומאומתת בכל המובנים על תרכובת זו. החומר הסטטיסטי, שיש ברשותנו, לא מוכד אחד אסף אותו, אלא מוסדות שונים, ומובן שהמסקנות הן פְּרִים של צרופים שונים ושל שיטות־עבוד שונות. לפיכך אנו חיבים להקדים ולאמר, שבטבלה הבאה למטה יש משום נסיון נועז; היא תַראה את התרכובת, שעליה אנו דנים, רק בקויה העקריים, ובלי בטחון כלל שלא נכשלנו בשגיאות אלו או אחרות. כי על־כן בחומר שלפנינו יש אשר אותו המקצוע נכנס פעם אחת לתחומה של רובריקה זו ופעם אחרת — לתחומה של רובריקה אחרת. לדוגמה: לפי מפקד אחד נכנסו נותני־העבודה התעשיתיים למדור „התעשיה", ולפי מפקד אחר — למדור של „נותני־עבודה, קבלנים וסוחרים". הרי, שלא תמיד נתנה היכולת למַצות את המספרים המדויקים ואת צרופיהם עד כדי השואה מדויקת בתכלית הדיוק. קצורו של דבר: הטבלה שלנו היא רק תמונה כללית של התרכובת המקצועית, אבל לא צלום מדוקדק של המציאות הממשית לכל מאת אחוזיה.

א) טבלה 1. החלוקה המקצועית של תושבי תל־אביב בשנות 1926—1932 לפי המקצועות העיקריים.

	פעילים								פעילים ותלויים באחרים יחדו	
	1916 [1]	%	1922 [2]	%	1925 [3]	%	1931 [4]	%	1931	%
חקלאות וגננות	—		—		88	0,8	781	4,2	1,629	3,6
תעשיה ומלאכה	79	9,8	736	15,6	2944 [ג]	21,6	5749 [ה]	30,4	13,615	29,5
בנין	—	—	387	8,2	1771 [ד]	13,0	1396	7,4	3,684	7,9
הובלה	—	—	91	1,9	476	3,6	960	5,1	2,716	5,9
מסחר	112	13,9	587	12,5	2113	15,5	2922	15,5	8,280	17,9
שרות־בית	—	—	—	—	455	3,4	803	4,3	1,119	2,5
משטרה וצבא	—	—	29	0,1	70	0,6	118	0,1	304	0,7
פקידות [א]	63	7,8	483	10,3	1461	10,8	1662	8,9	4,029	8,8
מקצועות חפשיים [ב]	261	32,1	419	8,9	1321	9,8	2322	12,3	4,593	9,9
בעלי רנטה	2	--	122	2,7	265	1,2	926	4,9	2,957	6,4
פועלים בלתי מקצועיים	65	8,0	1875	39,8	2678	19,7	1279	6,9	2,956	6,4
שונים	231	28,4	—	—	10	—	7	—	219	0,5
סיה	813	100,0	4729	100,0	13652	100,0	18925	100,0	46,101	100,0

נמצאנו למדים כמה דברים אופייניים בפרשת התפתחותה של העיר. 1916: תל־אביב שכונה היא עדיין ועל המקצועות החפשיים והמקצועות „השונים" פרנסת חושביה. לתעשיה אין עדיין כמעט סימן. — 1922: התמונה משתנית קצת. מופיעים עובדי עבודות־בנין. מספרם של הפועלים הבלתי־מקצועיים, העסוקים בעיקר בעבודות צבוריות ובעבודות בנין, מגיע עד 41% של כל התושבים. נוצרת קצת תעשיה. כנגד זה מתמעט במדה מרובה אחוז בעלי המקצועות החפשיים: במקום 32% (1910)—8.9%.

אחרי 1922 מתחילה נורמליזציה רבה. התעשיה הולכת וגדולה ממפקד למפקד. בתעשיה ובמלאכה, בבנין ובתור פועלים עסוקים (מכל 100% של „הפועלים"):

	תעשיה ומלאכה	בנין	פועלים בלתי־מקצועיים
1916	9,8%	—	8,0%
1922	15,6%	8,2%	39,8%
1925	21,6%	13,0%	11,7%
1931	30,4%	7,4%	6,9%

אנו רואים, אפוא, שבשנת 1931 כבר מתפרנסים בערך 30% של התושבים מתעשיה ומלאכה. במקצוע הבנין מתחילה התפתחות בריאה. לכלל המתפרנסים ממקצוע זה יש

[1] לפי רופין: „בנין ארץ־ישראל". — [2] לפי הדוח"ח המעשי והכספי של עירית תל־אביב לשנת 1922/23. — [3] לפי מפקד העיריה של שנת 1925. — [4] לפי מפקד הממשלה של שנת 1931.

[א] לא נתפרש אפים של העסקים, המעבידים את הפקידים. — [ב] בכלל זה 164 תלמידים. — [ג] בכללם 220 בעלי־תעשיה. — [ד] בכללם גם בעלי־התעשיה. — [ה] בכללם גם העובדים בעבודות־חוץ.

להכניס גם את רובם הגדול של הפועלים „הבלתי־מקצועיים". אף יש לציין, שהללו — „הבלתי־מקצועיים"—פוחתים והולכים משנת 1925 עד שנת 1931 גם במספרים המוחלטים וגם ביחסי האחוזים. הם עוברים, כנראה, לעבודה במקצועות קבועים, וזהו ודאי פרוצס בריא. התפתחות קצת אחרת נגולה בקרב העסוקים במקצועות־הבנין העקריים. בשנת 1925 רב הוא, לפי הערך, העסוקים במקצוע הבנין: 13% של כל „הפעילים" שבעיר. עם המשבר פוחת והולך מספרם של אלו ויורד בשנת 1931 עד 7.4%. מובן, שעם העליה הגדולה בתנועת הבנין בשנות 1933־1935 חוזר ועולה מספר העסוקים במקצוע זה, אבל בכל זאת יש להניח, שמחמת רבוי התושבים בכלל נשאר באופן יחסי אחוז העסוקים בבנין פחות מזה של שנת 1925. העסוקים בבנין הם הנפגעים תחלה בעירנו בשנות משבר, כשם שהם גם הנרפאים תחלה בשנות גֵאות. — פרוצס ההתפתחות בשאר המקצועות נורמלי הוא בדרך כלל. האחוז של העסוקים במקצוע ההובלה עולה ממפקד למפקד. כנגד זה אין עליה בשנות 1925—1931 לאחוז העסוקים במסחר והפקידים. לא־מעטה היא עלית אחוזם של העסוקים במקצועות החפשיים. עולה הרבה גם אחוזם של בעלי־הרנטה, החיים את חייהם השקטים בתל־אביב, וקו זה של התפתחות ודאי נמשך והלך גם בשנות 1933—1935 לרגלי עלותם של יהודים גרמנים, שרבים מהם השתקעו בתל־אביב.

חבל, שאין בידינו מספרים מדויקים על תרכבתם המקצועית של תושבי עירנו בשנה האחרונה של חצי־יובלה (1933), שנת עליה מרובה, ואנו אין לנו אלא להסתפק בקצת הערות, אשר נעיר כשנגיע לתאור התפתחותו של כל מקצוע ומקצוע לחוד.

ב) טבלה 2, והיא טבלה מיוחדת (לשנות 1925, 1931) של הנשים, המשתכרות במעשי־ידיהן.

	1925	1931
בחקלאות וגננות	18	177
בתעשיה ומלאכה	621	1635
בבנין	12	16
בהובלה	—	37
במסחר	361	447
במשטרה		1
בשרות בית	360	675
בפקידות	198	306
במקצועות חפשיים	447	1022
בעלות רנטה	68	245
פועלות בלתי־מקצועיות	414	283
שונות	—	1
ס"ה	2499	4845

שש השנים הללו (1925—1931) הגדילו את אחוז הנשים בתל־אביב, המשתכרות במעשי־ידיהן: 1925 היו מבֵין הנשים רק 18.3% לגבי כל הפעילים שבעיר, ובשנת 1931—25.6%, היינו: רבע של כל הפעילים. בעקר עלה מספר העסוקות בתעשיה, בשֵרות

בית ובמקצועות החפשים (הוראה ורפואה), אף יש להניח, שלא נפסק הקו של פרוצס זה גם בשנתים שלאחרי המפקד האחרון. המקצועות העקריים של האשה התל־אביבית הם: תעשית אריג, תפירה, הלבשה; אחרי אלו—שרות־בית, שרות בבתי־אוכל ובמלונות (נכללו במדור „מסחר"), רפואה (אחיות וכו') והוראה (מורות וגננות). לשם השואה נביא את המספרים האלה: 1897 היה אחוז היהודיות העובדות בברדיצ'ב לגבי כל היהודים העובדים שם— 26.85%; 1917 בקיוב— 33.2%; 1921 בביאלוסטוק— 27.3%, ובמחוז טארנופול— 26.7%.

ג) בכלל עלה בתל־אביב מספר הפעילים בשנים האחרונות, כפי שמוכח להדיא מתוך טבלה זו.

טבלה 3.

	המספר הכללי של התושבים	מהם פעילים	%
1921	12,892	4,729	36,7
1925	34,200	13,652	39,9
1931	46,116	18,925	41,0

אנו רואים, שבשנת 1931 כבר היו עסוקים בעבודה יותר מ־40% של כל התושבים,— אחוז גבוה דַיו. 1921 היו בערי פולניה 33.0% של כל היהודים פעילים; 1923 בליטה—30.8%.

ד) מקצועותיהם של תושבי תל־אביב בהשואה למקצועותיהם של יהודים בערי פולניה.

טבלה 4.

	תל־אביב (1931)		ערי פולניה (1921) *	
	מספרים מוחלטים	%	מספרים מחלטים	%
חקלאות וגננות	781	4,2	14,496	2,1
תעשיה, מלאכה ובנין . .	7145	37,8	237,329	34,7
הובלה	960	5,1	21,459	3,1
מסחר ועסקי בטוח. . .	2922	15,5	246,710	35,9
שרות בית	803	4,3	41,120	6,1
משטרה וצבא	118	0,1	1,284	0,2
עסוקים במוסדות צבוריים ובמקצועות חפשיים. .	3248	17,2	35,293	5,2
מקצועות בלי פרוט ומקצועות שונים.	2948**	15,8	86,840	12,7

* המספרים לפי „Pierwszy powszechny spis", ווארשה 1927.

** בכלל זה גם הפקידים, שנרשמו במפקד של 1931 במדור המקצועות שלא פורטו דים.

טבלה זו טעונה קצת עיונים. המספרים של תל־אביב הם משל 1931, ואין ספק שבשנתים שלאחריה רבו וחזקו מאד יסודות התעשיה של העיר, אף נכנסו לעבודה עוד כמה אלפים פועלי־בנין.—אמנם אנו רואים, שאחוז העסוקים בתעשיה ובמלאכה בפולניה קטן הוא רק במדה מועטת לגבי זה של תל־אביב, אבל יש הבדל גדול בעצם אָפְיָהּ של התעשיה: התעשיה התל־אביבית קרובה הרבה יותר למקצועות היסודיים, ואלו התעשיה היהודית שבחוץ־לארץ היא כמעט כלה רק תעשית הטכסטיל וההלבשה, כפי שנראה בפרקנו הסמוך. —במסחר עסוקים בערי פולניה 35.9% של היהודים תושבי הערים, ובתל־אביב — רק 15.5%. — בנוגע לעסוקים בהובלה עולה אחוזה של תל־אביב על זה של ערי פולניה, והפך הדברים בנוגע לעסוקים בשרות־בית. — גדול הוא ההבדל בנוגע לעסוקים בפקידות ובמקצועות חפשיים: קטן הוא אחוזם של אלו בערי פולניה, ורב הוא לפי הערך אחוזם בתל־אביב (רופאים, מורים ובעלי אומניות חפשיות אחרות). זה כחה וזה טיבה של עיר יהודית אבטונומית, הנותנת עבודה ופרנסה לתושביה היהודים בעלי האומניות הללו. — בדרך כלל מבליטה הטבלה שלנו את יסודה הבריא של הכלכלה התל־אביבית. מעוט המסחר לגבי ערי ישראל שבחוץ־לארץ, אף־על־פי שעיר־חוף היא עירנו, ענפי תעשיה פרודוקטיביים יותר, פִּתּוּחַ המקצוע של הובלה וכו׳. ויש להניח, שבשנים האחרונות, אשר עליהן אין מספרים בידינו, גדלו וחזקו ההבדלים החשובים האלה עוד יותר.

ומכאן אנו עוברים לתאור כל מקצוע ומקצוע לחוד.

X. התעשיה

תעשיה ומלאכה הם בלי ספק אחד המקצועות העיקריים, המפרנסים את תושבי תל־אביב אחרי המלחמה. לפני המלחמה היו בתל־אביב רק בתי־מלאכה קטנים מעטים; קצת בתי־המלאכה הגדולים יותר, שהיו קיימים בזמן ההוא, נמצאו ביפו. בשנים הראשונות שלאחרי המלחמה כבר נשתנו הדברים: בתל־אביב נוצרו בתי־חרושת ובתי־תעשיה של כמה מקצועות. בעיקר חָזקה התעשיה דוקא בשנות המשבר, שעברו על תל־אביב (1927—1928); המצוקה החומרית הכריחה הרבה אנשים, שלא רצו או שלא יכלו לעזוב את הארץ, לבקש להם ענפי פרנסה יותר קבועים, ובתקופה זו נוסדו הרבה מפעלים של תעשיה במקצועות שונים (מתכת, עץ, אריג וכו׳). עם העליה הגדולה החדשה, אחרי יריד המזרח של אביב 1932, עלו הרבה גם קצב הבנין וגם השאיפה להתבססות. עד עכשיו היה ההון הפרטי מופנה כמעט כלו רק לפרדסנות ולבנין בתים; עכשיו התחיל חלק הגון ממנו פורש לתעשיה, ורובו הגדול של אותו חלק הושקע בתל־אביב וסביבתה. אי־אפשר עדיין לסכם בהחלט את הפרוצס הזה, שעדיין לא נגמר, ובמספרים שנביא מיד על התעשיה התל־אביבית צריך להביא בחשבון, שגבולות העיר תל־אביב נעשו צרים מהכיל את התעשיה כלה, מחירי הקרקע הגבוהים מכריחים הרבה בעלי תעשיה להעביר את בתי החרושת שלהם אל מחוץ לתל־אביב — לרמת־גן, לבני־ברק ובזמן האחרון גם לראשון לציון, ומקומות אלה ואחרים נעשו מרכזי־תעשיה חשובים. אין צורך לאמר, שמפעלי התעשיה של מרכזים אלו אינם נכנסים לכלל הסטטיסטיקה התעשיתית של תל־אביב במובנה הצר, אבל יש לזכור, שכל התעשיה המתרכזת מסביב לתל־אביב, שוקה העקרי היא תל־אביב.

מנקודה זו צריכים אנו להטעים, שמספרי העסוקים בתעשיה בתוך גבולות העיר תל־אביב אינם באמת המספרים האופיינים היחידים על התעשיה התל־אביבית כיום הזה, אלא גם אלו של התעשיה אשר מסביב לגבולותיה. ואם כך, נצרף את אלו לאלו ונאמר, שמספר מפעלי התעשיה והמלאכה בתל־אביב ובסביבה (ורמת־גן בכלל) בשנת 1933 — יותר מאלף, והם מעסיקים יותר מאחד־עשר אלף איש, זאת אומרת: הם מפרנסים באופן ישר בערך 25.000—30.000 נפשות, ובאופן בלתי ישר הם מעסיקים עוד הרבה אלפים, העוסקים בהובלה, במסחר וכו׳ וכו׳.

על מהלך התפתחותם הכללית של התעשיה התל־אביבית באה ללמד הטבלה שלפנינו (ויש להעיר, שלא היתה אפשרות להבדיל תמיד בין המפעלים המרובים שבתל־אביב גופה ובין המעטים, הנמצאים בגבולות יפו ושבמובן הכלכלי הם שייכים לתל־אביב).

טבלה 1.

	מספר המפעלים	מספר העסוקים בהם	סכום ההון שהושקע
[1]1921	339	1163	198,000
[2]1925	729	3385	632,333
[3]1930	994	4956	790,711
[3]1933	1452	9502	1,746,000

מספר המפעלים גדל במשך 12 שנות אלו יותר מפי ארבעה, מספר העסוקים וההון המושקע — כמעט פי תשעה. בין 1930—1933 הוכפל כמעט מספר העסוקים, הוכפל גם ההון ואף עודף של כפל לו. אם נביא בחשבון גם את מפעלי התעשיה שנוצרו במושבות הסמוכות לתל־אביב וקשורות בה קשר אורגני, יהיה הַגִּדּוּל עוד הרבה יותר. אמור מעתה: גְּדוּלָה של התעשיה התל־אביבית מוסיף והולך בלי הפסק.

לפי המפקד הממשלתי הכללי של נובמבר 1931 העסיקה התעשיה התל־אביבית (בלי יפו) 5122 איש: 3527 גברים, ו־1595 נשים, שהם והמתפרנסים על ידם נצטרפו יחדו עד 11.861 נפש. הללו נפלגו, לפי אותו מפקד, למקצועות אלו:

עובדי מחצבות וחמרים מינרלים	22
אורגים וסורגים	478
עובדי עור, עצם וקרני בהמות	60
" עץ	535
" מתכת	229
" קרמיקה	238
" כימיה	63

[1] לפי המפקד של החברה הכלכלית (כולל את המפעלים בתל־אביב וביפו). — [2] לפי המפקד של העיריה (המפעלים בתל־אביב בלבד). — [3] לפי המפקד של הסוכנות היהודית (כנ״ל, אבל בלי רמת־גן והמושבות).

עובדי הזנה	503
" הלבשה ונקוי הגוף	1835
" תעשית רהיטים	139
" אמצעי הובלה	28
" חשמל ובתי־חרושת לקרח	193
" דברי לוקסוס ודברי מדע ואומנות	804
ס"ה	5122

ויש להעיר, שלפי מפקד זה נכללו במספר העובדים במקצועות הבנין גם קצת מן העובדים בתעשיה (תעשית חמרי־בנין). ועוד יש להעיר: במשך השנים שבין 1931—1933 נתוספו למספר העסוקים בתעשיה התל־אביבית בערך 4.000 איש, והרי הם יחדו עם הקודמים בערך 9.500 איש (בכלל זה גם העסוקים בתעשית חמרי־בנין).

ואולם, כדי שנגיע לידי הסתכלות בהירה יותר בתעשיה התל־אביבית עלינו להשתמש לא בצרופים ובמסקנות של מפקד זה, שכָּלוֹ מפקד אישי, אלא עלינו להשתמש במפקדי התעשיה והמלאכה, שסודרו בתוך המפעלים גופם אם על־ידי הסוכנות היהודית והממשלה או על־ידי מוסדות פרטיים. והנה לפנינו טבלה של מפקדים אלו, המראה את גִּדול התעשיה והמלאכה לפי סוגיהן השונים במשך שתים־עשרה שנה.

טבלה 2.

	1921			1925			1930			1933[3]		
	מספר הפועלים	מספר הכלים	מספר הון הון	מספר הפועלים	מספר הכלים	מספר הון הון	מספר הפועלים	מספר הכלים	מספר הון הון	מספר הפועלים	מספר הכלים	מספר הון הון
מזון	24	96	7,700	162[1]	437	110,907	59	556	131,254	81	876	370,000
אריג	2	25	2,000	18	215	43,270	30	510	96,493	54	944	173,000
הלבשה. . . .	84	164	5,700	134	317	3,900	213	635	34,001	326	1188	75,000
עור	67	134	5,800	103	246	45,962	154	577	82,271	182	775	72,000
ניר ודפוס . .	10	77	12,500	19	223	34,575	56	664	70,497	116	837	113,000
מתכת	64	171	19,600	103	381	24,984	187	678	77,360	255	1555	210,000
עץ	35	137	11,700	120	569	46,809	135	572	67,127	195	1535	140,000
חמיה	3	15	1,500	23	50	4,200	20	92	19,354	24	158	56,000
אבן ולבנים. .	8	231	100,900	36	572	148,180	29	280	33,547	67	825	153,000
חשמלאות ואינסטלציה	1	7	0,700	13[2]	177	150,000	3	73	150,070	22	231	326,000
שונות	41	106	29,900	98	198	19,546	108	319	28,737	130	578	58,000
ס"ה . . .	339	1163	198,000	729	3385	632,333	994	4956	790,711	1452	9502	1746,000

* בלירות מצריות.

[1] בלי אסליזים, שנכנסו ל„מסחר".

[2] עם חברת החשמל.

[3] סיכום פרוביזורי ויתכן, שבעבוד אחרון חלו שנויים קטנים.

בחינת הטבלה הזאת אומרת, שלא כל מספריה נִתְּנו להשואה: אפשר שבמפקד זה חסרים כמה מפעלים קטנים, שהתפקדו במפקד אחר, ואם אמנם חֲסוּרים אלו לא יכלו להשפיע על דיוקם של סכומי ההון שהושקע במפעלים, משום שבכל המפקדים התפקדו כל המפעלים גדולי ההון, ובין מפקד לחברו חסרים רק המפעלים קטני ההון, — אף־על־פי־כן אין לבטל את ההבדלים, ילידי החֲסוּרים האמורים. ועם כל זה יש בטבלה שלפנינו יסוד מספיק להשואה, כדי לקבוע את השנויים, שנתהוו במספרי המפעלים, במספרי העסוקים בהם ובסכומי ההון שהושקע. אם נוציא מן הכלל את חברת החשמל, שלפי ההון אשר הושקע בתחנתה התל־אביבית היא גדל מפעליה התעשיתים של עירנו, לא היו בתל־אביב בשנת 1925 תעשיות חשובות כאלו של חמרי בנין וחברותיהן הדבוקות בהן, כגון תעשית העץ, שבעקרה היתה אז נגרות לבנין. משירדה תנועת הבנין בשנות המשבר ירדו גם התעשיות של חמרי הבנין ממדרגתן, ולפי המפקד של 1930 כבר עמדו בשורה הראשונה— לפי מספר העסוקים בהן — תעשית המתכת, הניזונת במדה מרובה מן הפרדסנות (תעשית תנורים, מחרשות וכו׳), תעשית הניר והדפוס ותעשית ההלבשה והאריג. לפי סכום ההון המושקע עמדו בשנת 1930 בשורה הראשונה תעשיות המזון (מאפיות, בתי חרושת לסוכריות, בתי משרפות לספירט וכו׳), האריג, העור, המתכת, הניר והדפוס. בשנות 1930—1933 באה התפתחות חדשה חשובה: נוספו הרבה מפעלים, קצתם גם גדולים דַּיִם, בתעשיות הבנין, המתכת, העץ, ההלבשה והאריג, אבל גם בתעשיות אחרות, והתפתחות חדשה זו עדיין עומדת באמצע דרכה גם בנוגע לתל־אביב גופה וגם בנוגע לסביבה, ולא נִתַּן לה בטוי אחרון במספרים של המפקד, שסודר באבגוסט 1933. ביחוד גדלו ורבו בשלש השנים האלה תעשיות המתכת, העץ וחמרי הבנין. שלש אלה, המספקות בעקר את צרכיה של תנועת הבנין, אבל גם את צרכיה של החקלאות (ארגזים לתפוחי־זהב, משאבות, מחרשות וכו׳, וכו׳), גדלו לגבי 1925 עד כדי 195%, ולגבי 1930 — עד כדי 150%. יפה היא גם התקדמותן של תעשיות ההלבשה והאריג, ששִׁלשו את מספר העסוקים בהן לגבי 1925, וכמעט הכפילוהו לגבי 1930. באופן נִכּר התפתחו גם תעשיות הדפוס והמזון.

לפי המפקד של אבגוסט 1933 מעסיקה התעשיה היהודית שבתל־אביב וביפו 57% של כל העסוקים בתעשיה היהודית שבארץ. הושקעו בה 46% של כל ההון היהודי, המושקע בתעשיה שבארץ, ואם נוסיף גם את מפעלי רמת־גן — יותר מ־50%. בזמן האחרון מהיר הוא עוד יותר פרוצס זה בתל־אביב ובסביבה, ואלו בשאר הערים אין הוא מהיר כל־כך. לפי מפקד מפעלי התעשיה, שכל אחד מהם מעסיק חמשה פועלים ויותר (המפקד בפברואר 1934 לשם ברור „השדויל״ של העליה), התפקדו במפעלים כאלה בתל־אביב ובסביבה הסמוכה לה 6352 פועלים, בחיפה (בלי „נשר״)—1062, ובירושלים— 662. אם נוסיף גם את פועלי התעשיה העובדים ב„נשר״, בעתלית ובמושבות, יצא שבתל־אביב ובסביבתה עסוקים כיום בערך 70% — ואולי גם יותר — של פועלי התעשיה „הכבדה״ שלנו, כלומר של בתי החרושת, שכל אחד מהם מעסיק חמשה פועלים ויותר.

מוסיפה לנו פרטים על התפתחותה של התעשיה בתל־אביב טבלה של חלוקת זרם החשמל בין סוגיה השונים של התעשיה בעירנו בשנות 1924—1929, וחבל מאד, שלא יכולנו לקבל מאת חברת החשמל את הפרטים האלה גם לשנות 1930—1933, משום שלא עבדה חומר סטטיסטי חשוב זה.

טבלה 3. שמושה של התעשיה התל־אביבית בחשמל (קו"ש).

	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
מזון	24,900	46,180	82,825	108,800	111,780	148,515			
טקסטיל . . .	7,530	41,160	59,300	91,200	130,150	188,048			
מתכת	2,480	11,770	21,240	21,720	26,860	47,645			
הלבשה	1,040	3,100	8,850	5,790	9,510	10,526			
הדפסה ותעשית־ניר	2,550	14,220	25,890	23,640	30,900	46,913			
שונות	620	940	4,050	5,200	10,700	16,910			
ס"ה . .	39,120	117,370	202,155	256,350	319,900	458,553	694,606	1,068,810	1,350,148 *

לפנינו גדול מהיר של השמוש בחשמל: משנת 1925 עד שנת 1929—פי שנים, ואין ספק, ששנת 1933 היתה שנת גדול מיוחד (מספרים לא היו בידינו בזמן כתיבת השורות האלו עליה). ועוד מראים המספרים, שה„חשמליזציה" של התעשיה גדלה הרבה יותר מכפי שגדלו מספר העסוקים בה וסכום ההון שהושקע בה.

אם נוציא מן הכלל את מפעלי המלאכה ונעמוד רק על מספר העסוקים במפעלי התעשיה של תל־אביב והסביבה, שכל אחד מהם מעסיק יותר מארבעה וחמשה פועלים, תהיה התמונה כזו:

טבלה 4.

1923	857	1928	2800
1924	1355	1930	3602
1925	2048	1933	6500
1926	1790		

במשך עשר שנים גדל מספר הפועלים העסוקים במפעלים כאלה כמעט פי תשעה. המפקד המיוחד, שסודר בפברואר 1934, כמסופר לעיל, הראה, שבארבע מאות וששים ושבעה מפעלי־תעשיה בתל־אביב (בלי רמת־גן) בני חמשה פועלים ויותר, נמצאו עסוקים 6352 פועלים (4791 גבר, 1561 אשה), מהם 637 בתעשית מזון, 732 בתעשית אריג, 416 בהלבשה, 1107 במתכת, 893 בעץ, 415 בעור, 621 בהדפסה, 100 בכימיה, 943 באבן ומלט, 67 בחשמל, 421 במפעלים שונים. בחלקם כוללים מפקדי התעשיה גם מפעלים, שמקומם ביפו. במפקד של 1930 נכללו ב„תעשיה" מפעלים בני ארבעה פועלים ויותר, במפקד של 1933—רק מפעלים בני חמשה פועלים ויותר. נתוספו, איפוא, בשנות 1930—1933 בתעשיה (בלי מלאכה) בערך 4.000 איש.

* לפי אינפורמציה נוספת נתוספו בתל־אביב־יפו במחצית הראשונה של שנת 1933—273 מפעלי־תעשיה עם 1450 פועלים; סכום ההון שהושקע בהן — 140.000 לא"י, ותוצרתם עולה בערך 358.000 לא"י. בכל המקומות האחרים שבארץ נתוספו רק 215 מפעלי־תעשיה עם 803 פועלים, סכום הונם—126.800 לא"י, ותוצרתם — 177.500 לא"י. הרי, שבתל־אביב נתוספו לא רק יותר מפעלי־תעשיה, אלא גם גדולים יותר מאשר בכל הארץ. במחצית השניה של שנת 1933 נתוספו בכלל 145 מפעלי־תעשיה, וגם רובם של אלו בתל־אביב והסביבה.

ב) התוצרת, השמוש בחשמל, מספר העסוקים וההון ליחידה התעשיתית.

התוצרת של התעשיה התל־אביבית וכ״ס, אשר בהם השתמשו, נקבעה לפי המפקדים השונים:

טבלה 5.

	התוצרת	כ״ס	שמוש בחמרי הסקה*	מספר עסוקים של כל מפעל באופן ממוצע	הונו של כל מפעל באופן ממוצע
1921	?	357	?	34	584 לא״י
1925		977	?	44	862 〃
1927	538,083	1,663	10,250		
1930	1,023,873	1,499*	25,128	49	756 〃
1933	2,400,000	11,000		65	1202 〃

גם המספרים האלה מעידים על התפתחותה הגדולה של התעשיה בתל־אביב במשך 10־12 השנים האחרונות. ביחוד בולטים הרבוי המתמיד של מספר העסוקים בכל מפעל באופן ממוצע (פי שנים במשך 12 שנה) וגדול ההון של כל מפעל באופן ממוצע: 584 לא״י ב־1921 לעומת 1202 לא״י ב־1933.

ג) התעשיה, לפי משך זמן קיומה.

הטבלה הבאה תראה לנו משך זמן קיומן של התעשיות בתל־אביב לפי המפקדים של 1921, 1925 ו־1930:

טבלה 6.

	1921	1925**	1930***			
	תעשיה ומלאכה	רק תעשיה	רק תעשיה		תעשיה ומלאכה	
	מספר המפעלים	מספר המפעלים	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם
מלפני המלחמה. . .	105	12				
נוסדו בשנות המלחמה .	26	3	31	587	73	666
1920—1919 . . .	145	8				
1921 . . .	110	9				
1923—1922 . . .	—	45	105	1498	370	1998
1925—1924 . . .	—	79				
1929—1925 . . .	—	—	155	1508	533	2200
לא ידוע	5	—	3	9	17	22
ס״ה. . . .	391	156	294	3602	993	4886

* בלי חברת־החשמל.

** בנוגע לזה עוד לא נתפרסמו המספרים של מפקד התעשיה, שסודר בשנת 1933.

*** לפי מפקד זה נכנסו לכלל «תעשיה» רק מפעלים בני שמונה פועלים ויותר.

נמצאנו למדים, שמכל מאתים ושבעים וששת המפעלים שלפני המלחמה, של שנות המלחמה ושל 1919—1920 לא היו קיימים בשנת 1930 אלא—73. התעשיה, שהיתה קיימת בשנת 1930, מתחלקת, לפי שנות היסוד, באופן כזה:

	בא חוזים				
	נוסדו לפני המלחמה	1924—1920	1929—1925	לא ידוע	ס"ה
העסקים . . .	7.3	37.3	53.7	1.7	100
מספר עסוקיהם	13.6	41.0	45.0	0.4	100
סכום הונם . .	20.3	36.5	43.0	0.2	100

הטבלה מוכיחה להדיא, שהמפעלים אשר נעלמו במשך השנים, היו חלשי ההון ביותר, ואלו רק 7.3% של כל המפעלים שנמצאו קיימים ב־1930 ונוסדו לפני 1920 ומספר עסוקיהם 13.6% של כלל העסוקים,— היה הונם 20.3% של כל ההון שהושקע בתעשיה בכלל! ממספרים אלה בולט פרוצס הבחירה הטבעית: הוא שהביא לידי כך, שכל הראוי לקיום נתקיֵם, ושאינו ראוי לקיום עבר ובטל מן העולם.

ד) התרכובת הסוציאלית של העסוקים בתעשיה התל־אביבית.

על זה יש בידינו מספרים אלו:

טבלה 7.

	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם	הפועלים והפקידים	
1925 *	729	3385	2295	65.1%
1930 **	994	4956	3443	71.1%
1933	1452	9502	בערך 7000	74%

ובכן: בערך 70—75% של העסוקים בתעשיה התל־אביבית הם שכירים (בשנת 1925 רבו המפעלים הקטנים, שלא השתמשו בעבודה שכירה). לפי מפקד התעשיה (בלי מלאכה) של הממשלה בשנת 1928, היו עסוקים במפעלים היותר גדולים האלה 2800 איש, ומהם 2195 = 78.4% שכירים.

לפי מפקד התעשיה של 1930 נמצאו בכלל 4886 עסוקיה:

	גברים	נשים	%	
			גברים	נשים
בעלים	1440	218	29.5	4.4
פקידים	157	13	3.2	0.3
פועלים	2312	746	47.3	15.3
ס"ה	3909	977	80.0%	20.0%

* תל־אביב בלבד.

** תל־אביב ויפו, חוץ מתחנת החשמל.

התעשיה התל־אביבית העסיקה איפוא בערך 20% נשים, ובערך 80% גברים. לפי מפקד זה נמצאו בתעשיה ומלאכה יחד 66.1% עובדים שכירים.

ה) התעשיה התל־אביבית והתעשיה היהודית בערי־פולניה.

לשם השואה הנה גם קצת מספרים על התרכובת הסוציאלית של היהודים העסוקים בתעשיה ומלאכה בערי פולניה לפי המפקד של 1921:

	בעלים	פקידים	פועלים
בערי פולניה (1921)	53.1%	4.3%	42.6%
בתל־אביב (1930)	33.9%	3.5%	62.6%

מספרים אלה מבליטים את היסוד הקפיטליסטי החזק של התעשיה התל־אביבית לגבי זו של יהודי ערי־פולניה: האחוז הקטן בערך של הבעלים והפקידים בתל־אביב לגבי אחוז הפועלים מבליט את הדבר דַיוֹ (אחוז הפועלים בתל־אביב – 62.6%, בפולניה — 42.6%). כיוצא בזה הם גם ההבדלים הבולטים מתוך השואת ענפי התעשיה התל־אביבית לאלו של ערים יהודיות טפוסיות בפולניה (ווארשה, לודז, ביאלוסטוק):

מכל היהודים העסוקים בווארשה בתעשיה (1921): 58.2% בתעשית האריג וההלבשה, בלודז — 81.8%, בביאלוסטוק — 63.7%, בתל־אביב — רק 22.4%! (המספרים מערי פולניה הם אמנם משנת 1921, לפי מפקד ה„ג'ואינט", אבל מאז לא נשתנו הדברים בהרבה). בשעה שאנשי התעשיה שלנו בפולניה (כל שכן באמריקה) עסוקים במקצועות היהודיים המסורתיים, הרי בארץ־ישראל הם פושטים ידיהם במקצועות־תעשיה פרודוקטיביים יותר, באלו הקרובים יותר לחומר הגלמי ולעבוד הראשוני, כגון תעשית מתכת, עץ ובנין: באלו היו עסוקים בווארשה 16.7%, בלודז — 7.4%, בביאלוסטוק — 19,0%, ובתל־אביב — 41,2%, חוץ מן העובדים בבנינים עצמם (במפקד הפולני נכללו גם הם קצתם). ועוד יש לצַיֵן: עצם ענפי־התעשיה של כל סוג וסוג, המעסיקים את עובד־התעשיה התל־אביבי, יסודיים הם ביותר, כלומר: קרובים יותר ליצרן מאשר לצרכן, והפך הדברים בפולניה (פרטים עי' ברל לוקר, „התעשיה היהודית בפולניה", „ירחון לסטטיסטיקה ודמוגרפיה", ברלין 1926)*.

XI. המסחר

שני לחשיבות בכלכלתה של עירנו הוא המסחר. תל־אביב, לפי מצבה הגיאוגרפי, היא בטבעה מרכז מסחרי חשוב לכל הסביבה. לפני עשר שנים עדיין היו עסקי המסחר של היהודים מרוכזים ביפו; עכשיו מתרכזת יותר ויותר בתל־אביב עצמה גם הסיטונות היהודית, ענפו היסודי של המסחר, ועל־ידי כך נעשית תל־אביב המרכז המסחרי העקרי ליהודה ולשרון עד ירושלים, ביחוד עם צאת סוגי המסחר החשובים ביותר מידי הערבים לידי היהודים. בספרנו „המצב הכלכלי בא"י לראשית 1932" (הוצאת „דבר") אמרנו: „חלקה

* בכרך השני מספרנו תבוא מונוגרפיה מיוחדת מאת מר ד. וולחונסקי על התעשיה בתל־אביב.

של תל־אביב במסחר עלה בלי שום ספק על יפו. לפני כמה שנים היה הסיטוני היהודי יורד ליפו לשם קנית סחורה. הפך המצב עכשיו. הסוחר הערבי בא לתל־אביב, הואיל וכאן נתרכזו בתי מסחר הגדולים. סחר האריג, המשי, חמרי־הבנין, הברזל והעצים נמצא עכשיו כמעט כולו בידי יהודים; גם מסחר הקמח התרכז עד כדי 75% בידיהם". ועוד יותר נתחזק קִבעם של הדברים בשנות 1932—1933. בתל־אביב נבנו הרבה חנויות חדשות, גדולות ויפות. המרכז המסחרי גָדֵל וְרָחֵב, וכל הנבואות הקשות, שנבאו רבים על גורל המסחר התל־אביבי בגלל בנין הנמל בחיפה, נתבדו לעת־עתה: האימפורט דרך חוף יפו גדל בשנת 1932 לגבי זה של השנה הקודמת: 4.250.842 לירות במקום 3.156.665, או ביחס לאימ־פורט הכללי של הארץ: 53.64% במקום 51.44%. כיוצא בזה עלה גם האכספורט היפואי ביחס לאכספורט הכללי של הארץ: 66.17% במקום 60.63%.

א. המסחר הקמעוני.

לפנינו טבלת סִכּוּמים של מפקדים על המסחר הקמעוני בתל־אביב, שסודרו בשנות 1924, 1925 ו־1930.

	לפי מפקד העיריה				לפי מפקד הסוכנות						
	1924		1925		1930						
	מספר הבתים	מספר הדירות	מספר הבתים	מספר הדירות	מספר הבתים	מספר הדירות (רק אז.)	מספר הבתים	מספר הדירות	מספר העובדים	מספר הבעלים	מספר הבתים
עסקי מסחר למזון ותבואות	487	702	583	796	623	527.260	1150	90	22.299	45.430	78.276
" " לאריגים והלבשה	54	93	76	138	164	232.088	361	100	15.708	49.805	154.648
" " לרהיטים וכלי־בית	21	37	44	72	54	72.867	105	15	4.882	10.960	33.011
בתי אוכל ומסעדות . .	61	194	127	404	151	104.427	395	97	16.719	14.601	15.800
עסקי מסחר לחמרי־בנין .	32	58	40	81	27	153.850	76	38	5.276	11.670	69.430
עסקי מסחר לספרים וצרכי־כתיבה	10	27	25	53	42	40.990	77	20	3.533	14.290	49.360
עסקי מסחר לצרכי רפואה ובתי מרקחת. . .	6	9	9	13	40	72.150	112	53	8.233	6.450	22.895
שונים	20	39	35	57	78	161.522	196	83	12.916	34.467	86.066
ס"ה	691	1159	939	1614	1179	1.365.154	2472	496	89.566	187.673	509.486

הערות:

א) בנגוד לטבלאות בספר „תל־אביב לאור המספרים", עמ' 16, נחשבים בטבלה זו האטליזים בתורת עסקי מסחר, כדי לאפשר השואה יותר מדויקת עם המפקדים האחרים; מלונות ופנסיונים לא נכללו בטבלה זו.

ב) המפקדים של 1924—1925 כוללים את המסחר הקמעוני בתל־אביב בלבד; המפקד של 1930—גם את המסחר הקמעוני היהודי ביפו; לפי הערת הד"ר צידרוביץ, בעל המפקד הזה, עולה המסחר היהודי ביפו בערך 5% של כל המסחר היהודי בתל־אביב וביפו. את ההבדל הזה צריך להביא בחשבון לגבי המספרים שלפנינו.

מתוך השואת המספרים אנו רואים, שבין 1925 לבין 1930 עלה מספר המפעלים של המסחר הקמעוני עד כדי 25%, מספר העסוקים בהם—עד כדי 53% (ואם ננכה את מפעלי המסחר ביפו—בערך עד כדי 50%). סכום הונו היסודי של כל המסחר הקמעוני התל־אביבי היה בשנת 1930—187.673 לא״י, סכום שויו—509.486 לא״י. עסוקים היו במסחר הקמעוני 1252 בעלים, 724 עוזרים בני משפחה, 496 פקידים. הוצאות: משכורת—31.275 לא״י, דירה 41.261 לא״י, הוצאות אחרות 12.030 לא״י, ס״ה 89.566 לא״י. כל שכיר עובד בחנות השתכר באופן ממוצע 67 לא״י בשנה, שכר נמוך למדי. השואת המפעלים לפי הפדיון וההון מראה, שלא כל הסוגים שוים בערכם; גודל הפדיון במסחר המכולת אינו נמצא בשום פרופורציה לשוי וההון היסודי, העולים הרבה בעסקי אריג והלבשה על אלו של עסקי מכולת. ב„שונים״ כלול מסחר המכונות, והוא תופס מקום גדול בפדיון (93.900 לא״י) ובשוי (53.754 לא״י).

מאחרי שנת 1930 אין בידינו חומר סטטיסטי של מפקד, וכדי להקנות לנו מושג על התפתחות המסחר עלינו לסמוך על המספרים של הרשיונות למפעלי־מסחר, הנתנים מאת עירית תל־אביב. מובן שאין במספרים אלו אלא תל־אביב בלבד (בלי יפו), אבל יש בהם לא רק המסחר הקמעוני, אלא גם המסחר הסיטוני:

טבלה 2. רשיונות לעסקי־מסחר שנתנו לתחלת:

	1930	1931	1932	1933
לצרכי מזון	899	1006	1035	974
לאריג והלבשה	145	162	165	217
לרהיטים וכלי־בית	46	56	53	91
לבתי אוכל ומסעדות	205	195	228	263
לחמרי בנין	36	41	53	48
לספרים וצרכי כתיבה	47	53	60	59
לרפואות ובתי מרקחת	38	34	50	79
שונים	104	116	120	122
ס״ה	1520	1663	1764	1853

מכיון שאין בטבלה זו ידיעות אלא על מספר המפעלים ולא על מספר עסוקיהם וגודל הונם והקיפם וכו׳, אין היא מסוגלת להקנות לנו מושג נאמן. אבל מתוכה אנו רואים, שמספר הרשיונות גדל במשך 4 שנים עד כדי 22%. מספר החנויות למכולת עלה מ־349 ל־455; גדל ביותר מסחר האריג והלבשה, שעבר כמעט כולו לתל־אביב; גדלו גם יתר הענפים. יש לשער, ששנת 1933 היתה שנת התפתחות מרובה למסחר ומספר הרשיונות לתחלת 1934 גדל הרבה. יותר מ־52% של כל הרשיונות נתנו לבתי־מסחר למזון, ומהם 47% לחנויות מכולת. בתחלת 1933 היתה חנות מכולת אחת כנגד 115 נפשות (1927—135 בערך); כל חנות לצרכי מזון בכלל—כנגד 54 נפשות.

ידועה ההנחה, שמספר החנויות בתל־אביב גדול יותר מדי. אבל השואה עם מספרים של חוץ־לארץ מראה, שאין גם להגזים בדבר. מכל מאה עירונים „פעילים״ התפרנסו, לפי וויטינסקי, ממסחר והובלה:

בגרמניה	17%	של כל האוכלוסין
בצרפת	17%	" " "
באיטליה	18%	" " "
באוסטריה, אונגריה, שודיה	20%	" " "
בבלגיה	21%	" " "
בדניה	22%	" " "
באנגליה	27%	" " "
בהולנדיה	25%	" " "
בנורבגיה	29%	" " "
באמריקה	25%	" " "
בהודו	25%	" " "
בתל־אביב	20.3%	(לפי המפקד הכללי של 1931)

הרי, שבתל־אביב מתפרנס ממסחר והובלה חלק אוכלוסים לא גדול מזה שברוב ארצות אירופה (וגם אמריקה והודו). ממסחר בלבד (בלי הובלה) התפרנסו בשנת 1931— 15.4% מתושבי תל־אביב „הפעילים". ולפי אותו המפקד הכללי של 1931 נפלגו המתפרנסים מעסקי־מסחר למקצועות אלו:

טבלה 3.

	פעילים	פעילים והתלויים בהם
בעלי מסחר מכולת	905	2850
" מלונות ובתי אוכל (ופקידיהם)	355	785
" מסחר אריגים	142	487
" " עורות	19	55
" " עצים	29	86
" " כלי מתכת	38	118
" " קרמיקה	7	28
" " כימיה	35	100
" " יינות, גלידה וכו'	73	204
" " בגדים וצרכי־הלבשה	123	322
" " רהיטים	23	83
" " צרכי־בית	37	110
" " חמרי־בנין	36	111
" " אוטומובילים	8	24
" " חמרי־הסקה	22	75
" " חפצי לוקסוס	53	150
" " ספרים, צרכי־מוסיקה וכו'	106	298
" " חפצים מחוסרי ערך	38	146
שונים	180	531
ס"ה	2229	6563
חוץ מאלו: עובדי בנקים, חברות וסוכנים	693	1717
ס"ה	2922	8280

פרוש: 39% של כל העוסקים במסחר (בלי בנקים וחברות) היו סוחרי מכולת, 14%—בעלי מלונות ובתי אוכל, והשאר—בעלי ענפי מסחר מרובים אחרים.

על ערך המסחר של תל־אביב לגבי זה של יתר הערים הגדולות שבארץ מסַפרים מִספָּרים הלקוחים מתוך מפקד המסחר, שסדרה הסוכנות היהודית בשנת 1931.

טבלה 4.

	תל־אביב		ירושלים		חיפה		ס״ה בכל הארץ (עם המושבות)	
	מספר המפעלים	סכום הפדיון	מספר המפעלים	סכום הפדיון	מספר המפעלים	סכום הפדיון	מספר המפעלים	סכום הפדיון
עסקי מזון . . .	623	527.260	466	241.091	127	133.407	1641	1.205.164
" אריג והלבשה .	164	232.088	212	138.562	69	91.870	571	530.670
" רהיטים וכלי־בית	54	72.867	42	61.850	21	24.060	131	162.287
" מסעדות . .	151	104.427	58	51.368	45	27.590	325	232.068
" חמרי בנין . .	27	153.850	43	139.620	19	65.254	119	448.834
שונים	160	274.662	97	66.892	54	82.310	352	452.662
ס״ה . . .	1179	1.365.154	918	699.383	335	424.491	3139	3.031.685
ב־%. . .	48.4%	54.6%	37.8%	28.1%	13.8%	17.5%	100%	100%

הערה: 492 חנויות לא החזירו תשובה על השאלה בדבר סכום הפדיון, מהן 173 בתל־אביב.

הנה כן: בתל־אביב נמצאו 48.4% של כל עסקי המסחר היהודי שבשלש ערים האלה (37% של עסקי המסחר היהודי בכל הארץ), אבל כמות הפדיון היתה גדולה עוד יותר והגיעה עד 54% של כל שלש הערים (44.4% של המסחר היהודי בכל הארץ!)— שתי השנים שלאחרי המפקד הוסיפו בלי ספק עוד הרבה כח וגדול למסחר התל־אביבי, וביחוד משהתחילה העליה הגרמנית, שהשרתה הרבה חדושים על המסחר בעירנו. הכמות השנתית של הפדיון עלתה בתל־אביב ב־1931/1932—בערך מיליון וחצי לא״י, ובודאי היא מגיעה כיום הזה עד להרבה יותר מזה. עם גדולה של תנועת הבנין בשנת 1933 גדל, כמובן, ביחוד סחר חמרי הבנין. — בשנת 1930 עלו בחלקו של סחר צרכי המזון 38% של כמות הפדיון הכללית. במדרגות הפדיון שלאחרי זו עמדו אותה שנה סחר ההלבשה והאריג, סחר צרכי הבנין ואחרים.

והנה עוד טבלה לפנינו—טבלת השואה של המסחר הקמעוני בכל ערי הארץ בשנת 1930 לפי מספר העסוקים בו, סכומי ההוצאות, ההון וְהַשּׁוּי.

טבלה 5. מספר העסוקים

הערים	בעלים	בני־משפחה	פקידים	ס״ה	הוצאות המשכורות	ההוצאות בכלל	ההון היסודי	השוי
תל־אביב	1252	724	496	2472	31.275	89.566	187.673	509.486
ירושלים	953	394	468	1815	30.285	66.249	155.065	362.039
חיפה	345	173	159	680	11.420	30.624	115.931	147.590
טבריה	182	60	39	281	1.524	5.821	28.084	37.314
צפת	35	27	1	63	—	350	3.820	3.665

זאת אומרת, שבתל־אביב נמצאו בשנת 1930 — 46.5% של כל היהודים העסוקים במסחר בחמש הערים האמורות, 38.3% של ההון היסודי (36.9% של הון המסחר בארץ בכלל), 48% של השוי (34 משויו של המסחר היהודי בארץ בכלל). — היחס בין העובדים והעובדות השכירים בסחר הקמעוני בתל־אביב הוא 2.1 כנגד 4.1 בירושלים*.

לפי תרכבתם הסוציאלית נפלגו היהודים העסוקים במסחר בתל־אביב ובערי פולניה באופן כזה:

	בעלים	פקידים ופועלים	נשים עוזרות
תל־אביב	50.7%	20.0%	29.3%
ערי פולניה	75.7%	12.3%	12.0%

כמו בתעשיה, כך אנו רואים גם כאן יתרונה של תל־אביב: אחוז השכירים עולה הרבה על זה שבערי־פולניה. אמנם מספרי תל־אביב שלפנינו נאמרו רק על המסחר הקמעוני, אבל יש להניח, שמספרים של המסחר הסיטוני היו מבהירים עוד יותר את יתרונה של תל־אביב.

ב) המסחר הסיטוני:

חשיבותה של תל־אביב בתור מרכז של המסחר הסיטוני נבלטת על־ידי הטבלה הסמוכה. בשנת 1930 (ומאז פסע המסחר הסיטוני בתל־אביב בלי שום ספק פסיעות גסות, ובתל־אביב רוכזו יותר ויותר מפעלים, שעברו לכאן מיפו) נמצאו, לפי המפקד של הסוכנות היהודית, סוכניות ומשרדים למסחר סיטוני של יהודים:

טבלה 6.

	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם	סכום הפדיון	סכום ההון
בכל הארץ . .	209	760	3.785.152	554.556
מזה בתל־אביב־יפו	150	599	3.210.074	491.706

המספרים האלה מראים כי

71.8% של המפעלים
78.8% של העסוקים
84.1% של הפדיון
88.7% של ההון

מכלל המסחר הסיטוני היהודי עלו בחלקן של תל־אביב־יפו (מהם רק 5% ביפו).

* בנוגע לזה עי׳ מאמרו של הד״ר צידרוביץ ב«משק השתופי» שנה ב׳, גו׳ 4 (א׳ מרץ 1934). ועיי״ש גם מספרים אחרים מענינו.

טבלה 7. המסחר הסיטוני בתל־אביב לפי ענפיו:

	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם	סכום הפדיון	סכום ההון
מזון	47	166	980.074	154.300
אריג והלבשה . .	32	102	211.250	85.010
רהיטים וכלי־בית .	9	24	33.400	19.846
חנויות כלליות .	2	15	27.000	15.000
חמרי־בנין . .	22	104	349.200	108.800
שונים	38	188	1.609.150	108.750

בכלל „שונים"—בעיקר המסחר הסיטוני של פרי הדר, והרי אנו רואים את חשיבותו של מסחר זה וגם של סחר המזון וחמרי־הבנין, ביחוד מצד סכומי הפדיון.

הכמות הכללית של הפדיון במסחר הקמעוני והסיטוני בתל־אביב עלתה בשנת 1930—4½ מיליון לירות לגבי 6.7 מיליון לירות פדיון, שהגיע אליו המסחר היהודי בארץ בכלל לפי הערכת הד"ר צידרוביץ, שעבד את החומר הזה, הגיע המסחר בשנת 1932 עד 11.7 מליון לירות פדיון (המסחר הקמעוני—4.5 מיליון, והמסחר הסיטוני—7.2 מיליון). ואם נניח, שתל־אביב שמרה על עמדתה לגבי שאר הערים, היה אותה שנה חלקה בפדיון בערך שמונה מיליונים לירות. אף אין ספק, שהיקף המסחר בשנת 1933 גָדל שוב הרבה.

XII. מוסדות ומשרדים

על הבנקים, המשרדים והסוכנויות בתל־אביב יש רק חומר סטטיסטי מועט, אף לא נִתַּן להשואה משום שלא תמיד ברור כיצד הורכבו המספרים. לפיכך נביא רק מספרים „ערטילאים" מזמנים שונים ולא ננסה להלביש אותם צורה של טבלה מקובצת.

טבלה 1. לפי מפקד העיריה של 1924 ושל 1925.

	1924		1925	
	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם	מספר המפעלים	מספר עסוקיהם
בנקים וקופות מלוה	8	45	14	93
מערכות והוצאות עתונים	6	41	6	56
בתי־שעשועים	2	36	6	65
משרדים לעסקי קרקע (קניה ומכירה) .	12	31	22	63
סוכנויות ומשרדים פרטיים . . .	35	101	76	147
ס"ה . . .	63	254	124	424

ועוד יש להוסיף 41 מלונות ב־1924 ו־63 ב־1925 (לא נכללו ברשימת בתי האוכל, שהבאנו בטבלאות למעלה).

אחרי 1925 לא היה מפקד כללי של מפעלים בתל־אביב ומוכרחים אנו להסתפק במספרי הרשיונות, הנִתָּנים מטעם העיריה.

טבלה 2.

	1930	1931	1932	1933		1930	1931	1932	1933
בנקים	20	25	26	37	הוצאות ספרים .	2	3	3	4
סוכניות	15	16	33	55	תיאטראות . .	2	3	3	3
משרדים שונים .	82	88	92	159	סינמות	4	4	5	6
ספריות צבוריות .	3	5	5	6	בתי־חולים פרטיים	5	5	5	6
מעבדות כימיות .	3	3	3	2	מלונות ופנסיונים .	30	41	39	74
עתונים	4	4	7	7	ס״ה	170	197	221	359

שתי הטבלאות מסמלות את התפתחות העיר בשנות „הקפיצה" הגדולה, הלא הן 1925 ו־1933. 1925 הוכפל מספר המפעלים האלה לגבי השנה הקודמת; גדלו המספרים הרבה גם בשנת 1933 לגבי חברתה שקדמה לה. בכלל נתרבו המפעלים בשנות 1930—1933 יותר מפי שנים.

על מספר העסוקים במוסדות ומפעלים אלה אין בידינו חומר מדויק חדש. לפי המפקד הכללי של נובמבר 1931 היו עסוקים בבנקים ועסקי בטוח 361 איש (לעומת 93 בשנת 1925), בסוכניות שונות 332 (לעומת 117 בשנת 1925), באדמיניסטרציה צבורית—279. חומר סטטיסטי מזמן מאוחר יותר אֵין. בתור אינדכס ידוע להתפתחות גם במקצועות אלה ישמשו לנו מספרי העסוקים בבנקים (פקידים), שנביא להלן כשנגיע ל„מוסדות האשראי".

XIII. מקצועות חפשיים

אין בידינו חומר רב גם על העסוקים במקצועות החפשיים לפי הגדרת המפקד הכללי (בלי בעלי רנטה ובעלי־קנין אחרים); לפי מפקדי העיריה (של 1922 ושל 1925) ושל הממשלה (1931) נמצאו בתל־אביב:

טבלה 1.

	1922	1925	1931
1. משמשים בקודש	?	38	115
2. עוסקים בעניני משפט	14	43	145
מהם: שופטים, עו״ד וכו׳. .			82
עוזריהם			63
3. מהנדסים ואדריכלים	80	236	244
4. עוסקים בעניני רפואה	158	431	650
מהם: רופאים מכל הסוגים .			236
אחיות, מילדות וכו׳. . . .			414
5. מוסיקאים ואמנים	17	133	172
6. עוסקים בהוראה	156	404	756
7. צלמים, כתבנים	?	?	230
ס״ה	425	1285	2312

1922 היו עסוקים במקצועות החפשיים 425, 1925—1285 איש = 9.4% של כל העסוקים בעיר; 1931—2312 = 12.2% של כל האוכלוסים המשתכרים. במשך 8 שנים אלו גדל מספר העסוקים במקצועות אלה כמעט פי שנים. 1931 נמצאו בתל־אביב 31.2% של כל היהודים העסוקים במקצועות החפשים בארץ בכלל, או 38.9% של היהודים העסוקים במקצועות אלו בארבע הערים העקריות (ירושלים, חיפה, תל־אביב ויפו). לפי סטטיסטיקה בדו"ח של העיריה לשנת 1923 נמצאו בתל־אביב בשנת 1913 עשרים ושלשה עסוקים במקצועות חפשיים שונים: רופאים, מהנדסים, אדריכלים, עורכי־דין וכו'. בשנת 1914—29, 1920—175, 1922—224, 1925—710 ו־1039 בשנת 1931. ליאנואר 1934 ודאי וודאי עלה מספרם של בעלי המקצועות החפשיים במדה מרובה מאד, אבל מספרים אין בידינו. רופאים בלבד נמצאו בשנת 1923—54, רופאי־שנים—19; בשנת 1925: רופאים—127, רופאי־שנים—76; בדצמבר 1932 היה מספר הרופאים בערך 150, ובמשך השנה עלה מספרם עד 230, חוץ משמונים רופאי־שנים.— עם רבוי האוכלוסין הלך וגדל מספר הרופאים באופן יחסי יותר מכפי רבוי זה. היינו: 1932 היה מספר האוכלוסין 52.000, ומספר הרופאים בערך 150, זאת אומרת: רופא אחד לכל 366 נפשות, ואלו בסוף 1933 היה מספר האוכלוסין בערך 72.000, ומספר הרופאים בערך 230, והרי זה רופא אחד לכל 314 נפשות.

ומה הוא מצב הדברים במקומות אחרים? על שאלה זו מחזירה תשובה הטבלה שלפנינו:

טבלה 2.

שטוקהולם	יש	לה	רופא	אחד	לכל	1427	תושבים
אמסטרדם	"	"	"	"	"	1030	"
לונדון	"	"	"	"	"	995	"
ברלין	"	"	"	"	"	700	"
פאריס	"	"	"	"	"	630	"
ירושלים	"	"	"	"	"	603	"
פראג	"	"	"	"	"	533	"
ווינה	"	"	"	"	"	520	"
בוקארשט	"	"	"	"	"	430	"
בודאפשט	"	"	"	"	"	309	"
תל־אביב (1932)	"	"	"	"	"	366	"
" (1933)	"	"	"	"	"	314	"

הרי שחוץ מבודאפשט תל־אביב היא המרובה ברופאים באופן יחסי.

כל הפרסונל הרפואי בתל־אביב (רופאים, רוקחים, אחיות, חובשות, מילדות וכו') היה מספרו: 1922—158 איש, 1925—431, 1931—650

עורכי־הדין: 1921—14, 1922—21, 1925—43, ובשנת 1933 עלה מספרם עד 70. מספר הסופרים והעתונאים, שהיה בשנת 1922 בכל העיר 9, גדל ב־1925

ל־62 ובשנת 1933 היו מאוגדים בהסתדרות הסופרים בלבד 170 חברים, מ־310 בכל הארץ בדרך כלל. מספר האנשים בעירנו שעסקו בענפי־אמנות שונים (מוסיקאים, בימאים וכו׳) היה: 1922—18, 1925—71, ולפי המפקד הכללי של נובמבר 1931—172, ואין שום ספק, שמאז גדל מספרם הרבה.

XIV. הובלה

ענף כלכלי זה פרנס בעירנו: 1922—91, 1925—476, 1931—751 יהודים, שעסק בסעיפי הובלה אלו:

טבלה 1.

	1922	1925	1931
גמלים וחמרים	12	112	18
נהגי אבטומובילים	35	132	622
עגלונים	30	208	
סבלים	14	24	111
ס״ה	91	476	751

חוץ מזה היו עסוקים בתל־אביב בשנת 1931:

טבלב 2.

בעלי אניות וסוכני אניות	23
בעלי סירות	1
עובדים בנמל	4
עסוקים בהחזקת כבישים	6
עובדים ברכבת	67
〃 בדאר, טלפון, טלגרף	108
ס״ה	209

נמצא, שמספר העסוקים בהובלה בעיר גופה (נהגים, עגלונים, סבלים וכו׳) עלה מ־1921 עד 1931 יותר מפי שמונה, בשנות 1925—1931 ב־58%. מספר הגמלים והחמרים, שהיו עסוקים בעיקר בהובלת חמרי־בנין, ירד הרבה עם הירידה של תנועת הבנין בין 1925 — 1931; אבל אין ספק, שכיון שהחלה שוב תנועת־בנין במדה רחבה מאד בשנות 1932/33, חזר וגדל מספרם של אלו, כשם שגדל גם מספרם של כל שאר העסוקים בהובלה ומגיע בזמן כתיבת השורות האלו ליותר מאלפים איש בכלל.

על הובלת נוסעים בתוך העיר יש לנו מספרים, משום שהיא מרוכזת כֻּלה זה כמה שנים בידי חברת „המעביר", והטבלה שלפנינו תראה לנו את התפתחות התנועה בשנים האחרונות.

טבלה 3. תנועת האבטובוסים הצבוריים בעיר

מספר הנוסעים	מספר הקוים	מספר הנהגים	מספר המקומות בהם	מספר האבטובוסים	השנה
250.000 נוסעים לחודש באופן ממוצע	2	50	550	50	1923
	2	50	550	50	1924
	3	55	600	55	1925
	3	70	720	70	1926
	3	70	720	70	1927
	3	70	520	40	1928
450.000 - 430.000 נוסעים לחודש באופן ממוצע	4	70	550	40	1929
	4	70	550	40	1930
	4	70	550	40	1931
	9	80	776	40	1932
	9	יותר מ־100			1933

בשנת 1933 הוסיפה והלכה התנועה מחודש לחודש, כפי שמראים המספרים שלפנינו:

דצמבר 1932	328.000	נוסעים
יאנואר 1933	356.000	"
אפריל "	430,100	"
יולי "	647.000	"
דצמבר "	700.000	"

התנועה בדצמבר 1933 עלתה, איפוא, יותר מפי שנים על זו של דצמבר 1932! עובדה זו בלבד דייה, כדי להבליט את התפתחותה הגדולה של העיר בשנה זו.

על תנועת האבטומובילים מתל־אביב לירושלים, חיפה והמושבות הקרובות יש ידיעה, שבסוף 1932 הפליגו מן העיר יום־יום 227 אבטומובילים, ובהם 2980 מקומות־ישיבה; מספר הנוסעים היה 6000 ביום. חוץ מזה הפליגו 74 אבטובוסי־משא, שהובילו 251 טונה מטען כל יום.

והנה עוד טבלה על תנועת האבטובוסים של „אגד" (הוא הקואופרטיב המאוחד המקשר את תל־אביב עם ירושלים, חיפה וטבריה) בשלשה חדשים טפוסיים. וחבל מאד, שאין בידינו חומר סטטיסטי להשואה: לפני אחודם של קואופרטיבי־הנהגים היתה התנועה מפוצלת לכמה חברות, שכבר ספו תמו ואין להציל שום חומר סטטיסטי עליהן.

טבלה 4. תנועת האבטובוסים של „אגד" בחדשי אבגוסט ספטמבר 1933

	יצאו מתל־אביב		באו לתל־אביב	
	מספר האבטובוסים	מספר הנוסעים	מספר האבטובוסים	מספר הנוסעים
יולי:				
קו הדרום (ירושלים) .	1.191	23.641	2.389	48.039
קו הצפון (חיפה) . .	158	3.261	169	3.347
קו הגליל (טבריה) .	26	514	26	539
אוגוסט:				
קו הדרום . . .	1.212	26.637	1.245	24.331
קו הצפון . . .	168	3.273	170	3.402
קו הגליל . . .	26	536	29	370
ספטמבר:				
קו הדרום . . .	1.070	20.220	1.011	19.755
קו הצפון . . .	279	2.024	129	2.157
קו הגליל . . .	23	369	23	386

הערה: בספטמבר פחתה התנועה עקב הוזלת המחירים ברכבת.

על תנועת הרכבות בתחנת תל־אביב מסַפְּרים הַמְסַפְּרים, שקבלה העיריה מאת המנהל הראשי של מסלות־הברזל בארץ:

	המטען הנכנס	המטען היוצא	מספר הנוסעים מתחנת תל־אביב
אפריל 1923 – מרץ 1924	10.874	9.817	68.936
" 1924 – " 1925	24.174	7.638	96.734
" 1925 – " 1926	56.772	5.147	113.105
" 1926 – " 1927	64.152	9.385	88.984
1927 (שנת הלוח)	60.611	7.594	76.932
1928 " "	37.986	6.710	55.384
1929 " "	32.070	6.199	85.996
1930 " "	37.706	7.093	89.479
1931 " "	40.327	4.225	72.682
אפריל 1932 – מרץ 1933	67.566	11.231	50.819
1933 (שנת הלוח)	121.871	10.591	85.666

הערה: המספרים של שנת 1933 אינם כוללים 10.917 ימי נסיעה, שנרשמו אצל קבלני אבטומובילים במשך נובמבר ודצמבר 1933 בתל־אביב (כנראה נסיעה מתל־אביב לראש אל עין).

למספרים האלה יש להוסיף: 1933 הכניסה תחנת הרכבת תל־אביב—22.364 לא"י; 1932 הכניסה מכירת כרטיסים 10.395 לא"י. ועוד יש להעיר, שחלק הגון,—ואולי רוב,—הסחורות הנכנסות לתל־אביב בא מתחנת יפו באבטומובילים ובאמצעי־הובלה אחרים. אף־על־פי־כן מעידה גם טבלה זו על ערכו של המשק היהודי בארץ: בשנות הקוניונקטורה

היהודית בארץ עולה המטען הנכנס לתל־אביב פי 3 ו4 מזה של שנים, שאין בהן עליה יהודית. מובן, שתחנת תל־אביב מכניסה סחורה יותר מתחנות אחרות; זה טיבה של עיר העומדת בעצם בנינה.—מספר הנוסעים מתחנת תל־אביב מעיד על הערך המכריע, שיש לתנועת האבטומובילים, הנמצאת כמעט כלה בידי יהודים. כבר ראינו בטבלה הקודמת שאבטובוסי „אגד" בלבד (יש גם חברות אחרות) הסיעו במשך שלשה חדשים לירושלים ולמושבות יותר משהסיעה הרכבת במשך כל השנה. ואולם העליה הגדולה של 1933 הוסיפה גם נוסעים—ובעיקד טונאג׳־משא רב—גם למסלות־הברזל הארצישראליות.

על הענף הממשלתי השני, ענף הדואר, יש בידינו רק חומר משנות 1923—1930. עם כל השתדלותנו לא הצלחנו לקבל מאת הממשלה את החומר הסטטיסטי לשנות 1931—1933. וחבל מאד: אין ספק, שמספרים אלה היו מסַפרים הרבה על התפתחותה של העיר בשנים האחרונות. ואולם על זה מעידים גם המספרים לשנות 1923—1930. ההכנסות ממכירת בולים ומעטפות גדלו במשך השנים האלה כמעט פי חמשה. מספר המכתבים הרשומים שנמסרו לארץ גדל כמעט פי שלשה, גם כל יתר הסעיפים הוכפלו וגם שולשו. ואין ספק, שהשנים שלאחרי־כן המהירו עוד הרבה את הטמפו של גִדול זה.

טבלה 5. עסקי הדואר בשנות 1923—1932.

השנה	מכירת בולים ומעטפות הכניכה		מכתבים רשומים לארץ		מכתבים רשומים לחו״ל		חבילות לארץ		חבילות לחו״ל	
	מא״י	לא״י	נשלחו	נמסרו	נשלחו	נמסרו	נשלחו	נמסרו	נשלחו	נמסרו
1923	910	4.097	—	—	—	—	—	—	—	—
1924	375	10.207	8.500	9.152	32.795	42.306	2463	987	1238	3.584
1925	770	12.274	13.466	18.468	37.846	70.636	4093	1595	1401	9.014
1926	810	14.307	18.521	22.177	37.662	61.213	6119	1798	1831	10.948
1927	554	14.787	18.543	22.726	46.721	52.893	6110	2013	2537	12.037
1928	590	15.356	18.717	22.882	55.216	57.278	9464	2292	4562	14.775
1929	092	18.195	23.974	23.800	57.900	57.021	9043	2136	5884	14.623
1930	044	19.430	22.517	26.809	65.629	69.976	9641	2692	7342	21.225

	טלגרמות לארץ		טלגרמות לחו״ל	
	נשלחו	נמסרו	נשלחו	נמסרו
1923	—	—	—	—
1924	4269	—	7.284	—
1925	7721	—	17.720	—
1926	7241	—	12.737	—
1927	6564	—	11.695	—
1928	4939	5762	11.858	6732
1929	7907	6157	20.761	8636
1930	5742	5576	18.114	9768

XV. מוסדות אשראי ומפעלים כספיים; קואופרציה אשראית ויצרנית.

בכרך שני של ספר זה יבואו שתי מונוגרפיות מיוחדות על הבנקים בתל־אביב; לפיכך אין מן הצורך שנעמוד כאן על ערכם ומהלך התפתחותם. נסתפק רק בשתי הערות. כבר צִיְנוּ למעלה את רבוי הבנקים בתל־אביב במשך 10 שנים האחרונות. במקום ארבעה בנקים שנמצאו בתל־אביב בשנת 1923 היה מספרם בשנת 1925 — 18, וב־1933 — 37; ז. א.: מספרם הוגדל פי תשעה במשך 10 שנים. מובן שממספר המפעלים אין להסיק מסקנה ממשית על ערכם; קצתם ודאי מפעלים קטנים הם ומועטת היא חשיבותם בחיי הכלכלה של העיר. אבל אין ספק שעסקיהם גדלו והסתעפו הרבה במשך שנים אלו. עדות לכך הוא גִדול מספרם של עסוקי הבנקים: 1925 — 68, 1929 — 199, 1930 — 226, 1934 — 560 ויותר. מהם בשלשים וחמשה בנקים (בנוגע לשני בנקים אין מספרים מדויקים): פקידים — 428, מנהלים — 52, ועובדים בשרות ובשליחות — 80. לעומת שנת 1929 גדל מספר עסוקיהם של הבנקים בערך עד כדי 150%.

טבלה 1. בנקים בתל־אביב במרץ 1934 לפי מספר עסוקיהם ופקידיהם

בכל מפעל עסוקים:	מספר העסוקים בכלל		מזה: פקידים	
	מספר הבנקים	מספר עסוקיהם	מספר הבנקים	מספר עסוקיהם
פחות משמה אנשים	10	37	13	37
6 — 10 "	12	98	12	83
11 — 15 "	4	52	4	53
16 — 20 "	3	53	—	—
21 — 25 "	—	—	1	21
26 — 30 "	—	—	1	29
31 — 40 "	3	106	3	120
41 — 50 "	1	46	—	—
51 — 60 "	1	52	—	—
81 — 90 "	—	—	1	85
100—125 "	1	116	—	—
ס"ה	35	560	35	428

הערה: כאמור לא נתקבלו ידיעות משני בנקים יהודיים קטנים בערך; כיוצא בזה לא נתקבלו ידיעות מבנק גרמני, המעסיק 3 פקידים יהודים. — חמשה בנקים אינם בידי בעלים יהודים, אבל הם עובדים בשטחה של תל־אביב.

מתוך הטבלה אנו רואים, שמשלשים וחמשת הבנקים שבעירנו, רק שלשה־עשר מעסיק כל אחד מהם יותר מעשרה אנשים, ורק ששה — יותר מעשרים. מחמש מאות וששים העסוקים בכל הבנקים עולים בחלקם של חמשת הבנקים הגדולים 320 איש, היינו: 57%.

נוסיף כאן מספרים אחדים גם על הקואופרציה האשראית, לשבחה צריך לאמר, שזו רגילה לפרסם ביד רחבה חומר סטטיסטי על התפתחות עסקיה, מה שאין עושים כלל הבנקים הפרטיים.

טבלה 2. הקואופרציה האשראית לסוגיה

	חברים	מניות	קרנות בלא״י	חסכונות ופקדונות	הלואות לסוגיהן	המאזנים
1919	463	793	-	3.366	4.283	5.128
1931	14.550	65.712	19.127	427.076	444.772	1.021.926
1932	16.264	78.204	30.870	801.919	750.050	1.589.380
1933 (בח׳יולי)	19.860	85.445	31.788	1.058.337	914.779	2.138.532

זה כחה של הקואופרציה האשראית, שלא הסתפקה רק במתן הלואות לחבריה, אלא בקשה ומצאה דרכים לבוא לעזרתם גם במקצועות אחרים (עזרה לבנין בתים, חסכון וכו׳). ביחוד מפליאה התפתחותה בשנתים האחרונות, עם השנויים הגדולים שחלו בחייה הכלכליים של הארץ בכלל ושל תל־אביב בפרט. וגדולה מזו: המספרים שלפנינו אינם מקיפים את כל מוסדות האשראי הקואופרטיבי שבעירנו, אלא רק את שמונת המוסדות העיקריים: הלואה וחסכון, קופת עם, בנק אשראי, בנק למלאכה, בנק בני בנימין, בנק לקרדיט גומלין, בנק מסחרי וקופת מלוה של העובדים; לא נכללו למשל, לא בנק הפועלים, לא בנק זרובבל וגם לא „המרכז״, המשמש מוסד מפקח ומרכזי לקואופרציה האשראית. — יותר מעשרים אלף חברים יש לה לקואופרציה האשראית, ואם לצרף לאלו את בני משפחתם הרי בערך מחצית תושבי תל־אביב קשורה בצורה זו או אחרת בקואופרציה האשראית. על שמונת המוסדות האמורים שבתל־אביב נמנים בערך 50% של כל החברים, בידיהם נמצאות בערך 60% של כל המניות ומשלהם הם 70% ויותר של כל החסכונות והפקדונות אשר על מוסדות האשראי הקואופרטיבי (כחמשים במספרם) שבכל הארץ.

חוץ מן הקואופרציה האשראית נודעה בתל־אביב התפתחות מהירה וגדולה עוד לסוג אחד של קואופרציה — לקואופרציה היצרנית של הפועלים, היא הקואופרציה המפותחת בארץ יותר מאשר ברוב הארצות כמעט של העולם כלו. והנה טבלה לפנינו:

טבלה 3.

	מספר הקואופרטיבים	חברים	שכירים	ס״ה עובדים	הון עצמי (לא״י)	תוצרת (לא״י)
1923	11	—	—	163	—	—
1925	18	245	83	328	13.600	74.400
1927	38	521	51	572	20.100	84.000
1932/31	27	376	76	452	22.225	105.130

חלו בה גם תנודות בקואופרציה זו, אבל בדרך כלל, וביחוד בשנים האחרונות, היא נמצאת במצב של עליה שאינה פוסקת.

הענף העיקרי בקואופרציה היצרנית של תל־אביב הוא ענף ההובלה, כפי שיתברר מיד מתוך הטבלה הסמוכה, המספרת על כל ענפיה של זו בשנת 1932, ומאז גדלו עוד יותר קואופרטיבי־ההובלה לגבי הקואופרטיבים האחרים.

טבלה 4.

	מספר הקואופרטיבים	מספר העובדים	ההון העצמי	התוצרת
מתכת	4	62	2.205	12.350
חשמל ואינסטלציה .	2	14	700	3.915
הלבשה	2	16	395	2.815
עץ	2	20	725	1.600
דפוס	2	80	2.870	8.700
הובלה	4	170	10.055	52.100
חמרי־בנין . . .	3	20	1.710	4.050
מאפיות	1	4	200	2.000
מסעדות	1	13	200	4.500
מכבסות	1	12	640	2.000
שונות	5	41	2.525	11.100
ס״ה . .	27	452	22.225	105.130

קואופרטיב ההובלה הוא לא רק הגדול מחבריו בקואופרציה היצרנית של תל־אביב, אלא גם החזק והמבוסס שבכלם, כי על־כן התפתחותו התמידית והבטוחה מותנה מתוך גדולה המתמיד של העיר.

XVI. צבור הפועלים בתל־אביב

בכרך השני מספרנו תבוא מונוגרפיה מיוחדת גם על עניניו של צבור הפועלים היהודי בעירנו, שחוץ ממקצועות בודדים ומעטים, כגון הובלת זיפזיף, נבנתה כלה — לפחות מאחרי המלחמה ואילך — רק בידי ישראל, והיא נעשתה המקום המרכזי היחידי במינו לעבודה העברית לא רק בארץ־ישראל, אלא גם בכל העולם כולו. ושוב אנו מסתפקים כאן רק במספרים מעטים, אשר יספרו בלשונם שלהם על התפתחותו הכללית של צבור זה בתל־אביב. את התאור המפורט של דרכי הפועל התל־אביבי ועניניו ימצא הקורא במונוגרפיה האמורה.

לפי המפקדים השונים נמצאו בתל־אביב — יפו (בַּנָּדון שלפנינו אי־אפשר להפריד בין תל־אביב ליפו, שהן יחידה משקית לישוב היהודי בכלל ויחידה ארגונית לצבור הפועלים בפרט) עובדים שכירים (פועלים, פקידים וכל הסוגים השונים של מקבלי־שכר):

טבלה 1. מספר־העובדים הכללי

	עובד״ם	עובדות	ס״ה	נשי עובדים, שאינן עסוקות בעבודה שכירה	ס״ה
1917/19	?	?	506	?	?
1922	3838	455	4.293	772	5.065
1926	6512	1387	7.899	2744	10.643
1930	4823	1878	6.701	3000	9.701
1934			* 15.000	7000	21.000

* לפי אומדנה.

חברי הסתדרות העובדים

	עובדים	עובדות	ס״ה	נשי עובדים	ס״ה
1922	?	?	2.855	?	2.855
1926	4706	841	5.547	1988	7.535
1930	4033 [1]	1209	5.242	2600	7.842
1934	9275 [2]	2637	11.912	5000	16.912

המספרים שלפנינו מראים כאילו ירידה גדולה של מספר העובדים בתל־אביב בין שנות 1926—1930. אבל ההבדל הזה הוא רק מדומה. אמנם תנועת הבנין הגדולה של שנת 1925 משכה העירה המוני פועלים פשוטים, אבל בשנת 1926, בזמן המפקד הנ״ל, היו כבר בעיר למעלה מ־2500 מחוסרי עבודה ומספר העובדים בעבודה ממש היה, לפי חישובים שונים, במציאות רק 5243 (בלי נשי העובדים). מספר העובדים העסוקים בעבודה בתל־אביב לא ירד איפוא בין 1926—1930, אלא עלה בערך ב־1500, שנקלטו בעיקר בתעשיה ומלאכה, בתור פקידים, עובדות בית ויתר העבודות, אחרי שהעיר קלטה כבר בין 1919—1921 כ־3782 עובדים, שהרבה מהם היו עסוקים בעבודות צבוריות ובנין, ובין 1922—1926 כ־1000 (ועם מחוסרי עבודה כ־3606 עובדים).

גדול עצום במספר העובדים בין שנת 1930 לשנת 1934. מספרים מדויקים אין בידינו: לא היה בינתים מפקד כללי של העובדים. ואולם, אין ספק, שבתל־אביב נמצאו בא׳ יאנואר 1934 יותר מחמשה־עשר אלף עובדים שכירים מכל הסוגים (חוץ מנשי עובדים). הרי, שמספר העובדים עלה במשך ארבע שנים עד כדי 125%! אחוז המאורגנים בהסתדרות העובדים העברים הכללית עלה מ־50% בשנת 1922 עד 70% ב־1926, ובערך עד 75% ויותר בשנות 1930—1934.

לפי סוגי העבודה העיקריים נפלגים הפועלים בתל־אביב באופן כזה:

טבלה 2.

	1926	1929	1930	1934
תעשיה ומלאכה . . .	2401	2572	2765	7000
הובלה	390 [3]	484	432	1000
בנין ועבודות צבוריות .	2833	736	407	3500
פקידים	896	1219	1481	2000
שרות	446	642	684	1000
שונות**.	933 [4]	818	861	500
ס״ה . . .	7899	6471	6630	15.000 [5]

[1] בזה 320 מהנוער העובד. [2] בזה 885 מהנוער העובד.

[3] בכללם גם מחוסרי־עבודה.

[5] בכלל זה גם הפועלים, העובדים בחנוך, ברפואה, בחקלאות עירונית ועוד.

[5] כל המספרים של 1934—לפי אומדנה פחות או יותר מאומתת.

נמצאנו למדים: בשנות 1926—1930, שנות המשבר, עמד מספר הפועלים על עָמְדוֹ באופן סטבילי כמעט. אף יש להביא בחשבון, שבמספרים של 1926 כלולים גם מחוסרי־עבודה לא מעטים, שמצאו להם עבודה והתבססו בה (או שלא מצאו להם עבודה ויצאו מתל־אביב במשך 1928—1930). לעומת 1929—1930 גדל ב־1933—1934 מספר העובדים בבנין כמעט פי תשעה ומספר העובדים בתעשיה כמעט פי שלשה; גדל הרבה גם מספר העובדים בכל שאר מקצועות העבודה.

בטבלה הסמוכה מפורטים מקצועות העבודה עוד יותר. ויש להביא בחשבון שני דברים: א) רשימת המקצועות של שנת 1926 כוללת גם את נשי העובדים; ב) מ־4131 עובדות ברשימה זו עבדו בשכר רק 1387, והשאר (בעיקר אלו, שנרשמו במדורות „פועלים פשוטים" ו„לא החזירו תשובה") היו עסוקות רק בבתיהן. המספרים של שנת 1930 כוללים רק את העובדות בעבודה שכירה.

	1926		1930	
	פועלים	פועלות	פועלים	פועלות
חקלאות וגננות	210	64	28	76
בנין	869	54	372	5
הלבשה, אריג, הנעלה	343	360	409	373
מתכת וחשמל	708	3	637	—
עץ	506	—	241	6
הזנה	157	83	179	137
ניר ודפוס	193	48	304	76
הובלה	390	—	475	—
פקידות	766	129	1363	210
הוראה*	88	88	371	268
רפואה*	39	102		
שאר אומנויות חפשיות*	142	23		
פועלים פשוטים**	1797	875	—	—
מקצועות שונים	73	105	41	105
שרות	5	441	460	505
לא החזירו תשובה	226	1756***	51	3
ס"ה	6512	4131	4931	1764

על מקצועות העבודה של פועלי תל־אביב בזמן האחרון אין לנו ידיעות מדויקות אלא בנוגע לחברי „הסתדרות העובדים הכללית". הללו כוללים ברוב המקצועות בערך 80% ויותר של כל הפועלים בתל־אביב, ורק מקצועות מעטים, ביחוד מקצועות השרות, אינם יכולים לשמש תאור נכון לחלוקה המקצועית גם של הפועלים הבלתי־מאורגנים.

* במדורות „הוראה", „רפואה" ו„שאר אומנויות חפשיות" כלולים רק הפועלים, המקבלים שכר־עבודה קבוע.

** בכלל „הפועלים הפשוטים" היו בשנת 1926 הרבה מחוסרי־עבודה, מה שאין כן בשנים שלאחריה.

*** כלן נשי עובדים, שאינן עסוקות בעבודה שכירה.

טבלה 4. מקצועות־העבודה של חברי הסתדרות העובדים הכללית בתל־אביב לא׳ יאנואר 1934:

	פועלים	פועלות	ס״ה
אריג	179	463	642
אפיה	164	—	164
אמנות	107	6	113
בנין	2143	15	2158
בתי־אוכל ומלון	148	229	377
דפוס וקרטונז׳	384	133	517
הובלה	609	1	610
חקלאות	80	71	151
חמרי־בנין	397	17	414
טכנאים ומהנדסים	108	4	112
מחט	205	239	444
מתכת וחשמל	1081	8	1089
מורים וגננות	80	59	139
עץ	909	7	916
עור	237	10	247
עובדי רפואה ומטפלים במעונות לתינוקות	81	304	385
עובדי בשר	60	4	64
עובדות במשק בית	—	155	155
פקידים	1029	184	1213
צבעים	243	5	248
ספרים	46	—	46
שרות בבתי־ספר וגנים	26	30	56
ענפי־חרושת שונים	311	243	554
שונים	148	65	213
נוער עובד			885
נשי־עובדים			5.000
ס״ה	8775	2252	16.912

שכר העבודה של פועלי תל־אביב:

על זה יש לנו מספרים מפורטים רק לשנות 1926, 1929 ו־1930; בשלש השנים האחרונות לא נחקר שכרו של הפועל התל־אביבי. הטבלה הכללית הנתנת בזה היא של שכר העבודה לפי סוגיו: שכר יומי, שכר חדשי עם אוכל (בעיקר בשרות בית ושרותים אחרים) ושכר עבודה חדשי בלי אוכל (פקידים וכו׳). המספרים מקיפים ב־1926—4444, ב־1930—6689 עובדים. מספרים יותר מפורטים (שכר העבודה לפי המקצועות והמין) לשנת 1930 ימצא הקורא ב„רשימות", שפרסמה מועצת פועלי תל־אביב.

טבלה 5. שכר העבודה בתל־אביב בשנות 1926 ו־1930.

הדרגה של שכר־העבודה	שכר חדשי עם אוכל		שכר חדשי בלי אוכל	
	1926	1930	1926	1930
בלי משכורת . . .	3	—	—	—
עד 1 לירה . . .	42	19	11	108
2 " . . .	105	135	40	
3 " . . .	53	261	66	357
4 " . . .	24	167	102	497
5 " . . .	8	34	100	
6 — 10 " . . .	17	36	583	1227
11—15 " . . .	—	—	298	610
15 " . . .	—	—	137	441
לא החזירו תשובה . .	9	36	121	—
	261	688	1458	3240

שכר־עבודה יומי

הדרגה של שכר העבודה	1926	1930	הדרגה של שכר העבודה	1926	1930
עד 15 גרוש	482	458	36 – 45 גרוש	300	228
16—20 "	430	435	46 — 50 "	81	45
21—25 "	276	385	51 ויותר "	49	39
26—30 "	352	318	לא החזירו תשובה	297	503
31—35 "	458	350		2725	2761

בין שנת 1926 לשנת 1930 ירדה דרגת השכר בגלל המשבר, ואלו היו בידינו מספרים מפורטים כאלה גם לשנת 1928, ודאי היו מבליטים תמונה עוד הרבה יותר עגומה. 1929 החלה דרגת השכר שוב עולה קצת, ובשנת 1930 כבר הגיעה כמעט לזו של 1926. ועוד עלתה דרגת השכר אחרי 1930, ובכמה מקצועות, ביחוד באלה התלויים בתנועת הבנין, הגיעה כמעט לדרגה של 1925. פרוצס זה מבליטה הטבלה הסמוכה, שכבר פרסמנוה בספרנו „המצב הכלכלי בארץ־ישראל בסוף שנת תרצ"ג":

טבלה 6. שכר־העבודה היומי של פועלי הבנין בתל־אביב (אחוז הפועלים לפי דרגת השכר):

	1927	1932
עד 200 מא"י . .	46.0%	5.0%
201 — 300 " . .	48.0%	30.0%
301 — 400 " . .	6.0%	47.0%
למעלה מ־400 " . .	—	18.0%
ס"ה . . .	100%	100%

לעומת זאת לא עלה השכר או שעלה רק מעט בכמה מקצועות, שאינם תלויים בתנועת הבנין (ענפי תעשיה שונים, שרותים וכו').

בקשר עם המספרים, שהובאו כאן על שכר העבודה הנומינלי, ודאי היה מן הראוי לעמוד גם על שאלת השכר הריאלי ולהביא ידיעות על המעלות והמורדות של שכר הדירה, של ההוצאות לצרכי אוכל וכדומה. אבל המספרים שיש בידינו על זה קלושים וכלליים מאד, חוץ מאלו של שנת 1925, כשהיתה עדיין קיימת מחלקה סטטיסטית בעירית תל־אביב, וזו התחילה מאספת את החומר באופן מתמיד. ומחוסר מספרים של ממש עלינו להסתפק רק בהערות אחדות בנוגע לשלש השנים האחרונות.

לפי מה שחקרה הסוכנות היהודית את האינדכס של צרכי אוכל בכל הארץ, הוברר, שהסכום הדרוש למשפחה עובדת ממוצעת בתל־אביב, כדי לקנות את הכמות החדשית המקובלת של צרכי ההיים העיקריים (לחם, קמח, בשר בקר, דגים טריים ומלוחים, חלב, חמאה, ביצים, גבינה, תפוחי־אדמה, אורז, בצלים, סוכר, שמן, טה, נפט, סבון לכביסה וסיגריות) היה:

באוקטובר 1931	4.300—4·250	לירות
בדצמבר 1931*	3.850	"
באוקטובר 1933	3.880	"

יש להעיר, שברשימה זו של הצרכים חסרים הירקות, שתופסים מקום חשוב במשק העובד.

לעומת העליה הקטנה של הוצאות צרכי האוכל בתקופת הקוניונקטורה האחרונה גדולה העליה של שכר־הדירה (באופן ממוצע—100%) ושכר הלמוד (בערך 25%).

על יסוד חשובים, שנעשו בשנים הקודמות ואחרי השנויים, שחלו בהוצאות העיקריות בשנתים האחרונות, מצטרף ההרכב של תקציב ההוצאה הממוצע במשפחה עובדת ממוצעת בתל־אביב באוקטובר 1933 לגבי סוף 1931 (תאריך זה נקבע בתור 100) בצורה כזו (בערך):

	אוקטובר 1931	אוקטובר 1933
צרכי אוכל	55%	60%
שכר דירה	20—25%	40—50%
שכר למוד	4%	5%
יתר ההוצאות	21—16%	21—16%
ס"ה	100%	126—131%

כלומר: מאוקטובר 1931 ועד עכשיו גדל תקציב־ההוצאה הכללי של משפחה עובדת בתל־אביב בערך 28.5%, ומזה הרוב המכריע מצד גדול שכר הדירה, והשאר מצד התיקרות ידועה קטנה של צרכי האוכל וגם מצד עלית שכר הלמוד.

תנודות שכר העבודה קשורות כמובן בכמה גורמים עיקריים, שרק אחד מהם, אמנם אחד החשובים, הוא מצב העבודה והקוניונקטורה הכלכלית בכלל. כדי להבליט את הדבר,

* בין אוקטובר לדצמבר 1931 ירדה הלירה האנגלית.

הרי לפנינו, בסוף פרקנו זה, טבלה על חוסר העבודה בתל־אביב בשנות המשבר 1927—1933, המראה באופן ברור, ששכר העבודה ירד בעיקר בשנות המשבר וחזר ועלה שוב כשנוצח המשבר.

טבלה 7. מחוסרי־עבודה בתל־אביב לפי החדשים

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933 *
יאנואר	3200	2696	537	290	395	400	224
פברואר		1553	500	255	365	246	222
מארס		1363	401	127	332	150	259
אפריל		1310	305	140	348	248	275
מאי		909	318	171	343	300	295
יוני		529	323	225	398	363	314
יולי		500	305	200	393	290	278
אבגוסט		507	251	224	363	200	229
ספטמבר		507	154	343	357	220	180
אוקטובר		510	133	199	384	250	150
נובמבר		527	137	359	352	230	113
דצמבר	2990	534	171	330	379	222	87

הערה: בשנת 1925 לא היו מחוסרי עבודה בתל־אביב; עם תחלת 1926 התחיל מספר מחוסרי עבודה הולך וגדול מחדש לחדש. מספר מחוסרי־העבודה בשנות 1920—1929 אינו ידוע לנו בדיוק.

XVII. שֵׁרות הרפואה

שרות הרפואה יש לו בתל־אביב שני מוסדות עיקריים: בית־החולים העירוני (בית־החולים „הדסה") וקופת־החולים של הסתדרות העובדים הכללית. לפי „הידיעות" של עירית תל־אביב נו' 5 לשנת 1934 עמדו בעיר לשרות הצבור בשביל הוספיטליזציה 242 מטות (139 של „הדסה", מלבד 22 לילדים), בית החולים הממשלתי ביפו (30 מטות), 4 בתי חולים פרטיים עם 82 מטות, מלבד זאת כמה מרפאות, צבוריות ופרטיות. סגן ראש העיריה רוקח מדגיש באותו נומר של „הידיעות", שמטות במספר זה אינו מספיק כל עיקר ויש צורך דחוף להרחיב את בית־החולים העירוני עד כדי חמש מאות מטות.—לשם השואה הנה טבלה של מצב ההוספיטלזציה בארצות שונות ובעירנו.

* רוב מחוסרי־עבודה בתל־אביב בשנת 1933 היו מבין העולים החדשים.

א)

טבלה 1.

	בתי־חולים כלליים %	בתי־חולים פרטיים %	מספר המטות לכל 10.000 נפשות
דניה . . .	90	10	45.3
נורבגיה . .	83.5	16.5	38.0
שוודיה . .	97	3	58.1
פולניה . .	97	3	19.5
אוסטריה . .	61	39	49.8
אונגריה . .	70	30	34.0
בולגריה . .	88	12	13.3
גרמניה . .	88	12	56.9
בלגיה. . .	76	24	23.0
הולנד. . .	41	59	32.0
אנגליה . .	76	24	53.4
שוטלנדיה. .	53	47	37.1
ארצות הברית.	30	70	39.0
יפוניה . .	14	86	15.2
תל־אביב . .	62	38	כ־30

לפי טבלה זו עומדת תל־אביב במדרגה חמישית מלמטה, ואלמלי השוינו את מספריה שלה לא עם מספריהן של ארצות, אלא של ערים גדולות אחרות, ודאי וודאי היתה מדרגתה נמצאת ירודה עוד הרבה יותר.

ב) מספר המטות בבית־החולים „הדסה" (בית־החולים העירוני).

טבלה 1.

	1922	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
המחלקה הפנימית. .		49	48	43	41	48	50	55	55
המחלקה הכירורגית .		13	14	20	15	15	17	18	20
מחלקת הילדים . .		20	18	18	20	24	29	30	25
„ הנשים . .		3	3	4	3	7	6	6	8
„ היולדות . .		20	28	20	25	20	30	30	30
„ התינוקות . .		20	28	20	20	20	30	30	30
„ האף והאוזן .		—	—	—	—	—	—	3	3
ס"ה . .	75	125	139	125	124	134	162	172	171

מספרים אלה מעידים שוב על האמור לעיל: במשך שבע השנים שהגדילו את מספר התושבים כמעט פי שלשה, נוספו בבית־החולים העירוני 46 מטות; במחלקה ליולדות לא הוגדל כמעט כלל מספר המטות לגבי 1927.

ואותו הדבר כמעט במספרים של ימי־מחלה בבית החולים העירוני.

טבלה 2.

השנה	חברי קופת־חולים	חולים פרטיים	ס״ה	השנה	חברי קופת־חולים	חולים פרטיים	ס״ה
1925	17,600	19,688	37,288	1929	13,669	27,384	41,053
1926			43,469	1930	16,766	30,719	47,485
1927			44,555	1931	19,079	35,081	54,160
1928	13,685	28,912	42,597	1932	19,828	40,099	59,927

בדרך כלל עולים בחלקם של חברי קופת־חולים בערך 40%—50 של ימי־מחלה בבית החולים העירוני בכלל.

טבלה 3. חולים שנתקבלו בבית חולים „הדסה"

	1920	1921	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
במחלקה הפנימית	110	614	1272	1045	1139	1112	1060	1070	1166	1301
„ הכירורגית	115	254	318	295	344	436	362	417	452	691
„ לילדים	231	62	347	382	368	365	438	566	622	636
„ לנשים	37	135	175	194	230	263	219	240	320	385
„ ליולדות	43	133	35	957	1019	1016	1056	1068	1228	1331
„ לתינוקות	32	78	720	941	1029	1043	1074	1032	1227	1277
„ לעינים	62	—	10	5	13	18	10	13	3	21
שונים	181	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ס״ה	811	1276	3577	3819	4142	4253	4219	4506	5018	5642

מחלקות היולדות והתינוקות תופסות בשנים האחרונות מקום נְכָּר בבית־החולים. מספר החולים מתרבה בשנים האחרונות עד כדי 500—600 כל שנה אף־על־פי שמספר המטות מתרבה רק במדה מועטת. ליד בית־החולים יש גם מרפאות, והטבלה הסמוכה מספרת על מספר הבקורים בהן בשנות 1920—1932.

טבלה 4. בקורים במרפאות

	1920	1921	1922	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
מחלות פנימיות	8,962	8,243	15,845	12,958	16,802	17,800	16,156	11,521	11,973	11,086	9,256
„ כירורגיות	7,977	9,957	11,369	15,957	17,050	18,020	19,449	15,164	15,971	13,728	15,671
„ ילדים	5,048	7,300	13,187	11,290	9,481	6,925	5,430	6,774	6,469	8,293	7,115
„ נשים	358	544	1,175	3,376	3,868	942	2,385	2,715	3,499	2,316	2,174
„ עינים	28,040	52,544	59,603	48,932	34,979	40,742	31,969	31,584	35,415	28,550	27,040
„ עור	1,566	1,841	784	—	—	—	—	—	—	—	—
„ עצבים	—	—	—	150	3,139	448	4,794	1,294	—	—	216
„ שִׁנַּיִם	4,960	—	—	—	—						
„ אף וגרון											430
„ שונות	2,466										
מקצ׳ היגיינה של בתי־ספר							5,140	2,537	2,977	2,579	2,453
ס״ה	59,357	80,429	100,963	92,663	85,319	84,804	85,323	71,689	76,304	66,552	64,355

יצוין הדבר, שעד היום תופסות מחלות־העינים מקום ראשון (40—50%), אף־על־פי שבדרך כלל הן פוחתות והולכות. אחרי מחלות־העינים—המחלות הפנימיות והכירורגיות.— בשנתים האחרונות ירד מספר המבקרים לעומת שנות 1926—1928, שהיו שנות משבר כלכלי קשה ובודאי הרבו את המחלות בעיר.

טבלה 5. בקורי חולים חדשים במרפאות

	1920	1921	1922	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
מחלות פנימיות	4562	4325	5411	3689	4134	3932	4468	3425	3829	3251	3039
" כירורגיות	1797	2837	2531	4185	3527	3589	3095	2585	2819	1964	2123
" ילדים	2977	4019	6503	4540	4065	3354	3050	3564	4013	3407	3232
" נשים	163	312	545	1430	1592	497	812	667	783	650	702
" עינים	2081	3116	3867	5563	3665	3740	3171	2953	2695	1966	1838
" עור	717	1101	550	—	—	—					
" עצבים				63	411	469	352	96			123
" שנים	1290										
" אף וגרון											278
" שונות	452										19
מקצ' היגיינה של בתי־ספר							3626	1828	2057	1873	1859
ס"ה	14,039	15,710	19,408	19,470	17,394	15,581	18,574	15,125	16,196	13,111	13,213

בקורי החולים החדשים הם בערך 20% של כל הבקורים, וכאן קטן יותר האחוז של חולי־העינים, אבל גדול הוא כאן — בעיקר בשנים האחרונות מספר הילדים החולים.

הטבלה הבאה מראה את העבודה של התחנה הצבורית לטפול בנשים הרות.

טבלה 6. תחנה צבורית וטפול בנשים הרות

(התחנה התחילה את עבודתה בשנת 1926; קודם לכן היתה עבודה זו שומה על „ויצו").

	1928	1929	1930	1931	1932
מספר הנשים ההרות שנתקבלו בתחנה	1,258	1,153	1,185	1,092	1,281
מספר הבקורים של נשים הרות בתחנה	10,742	11,845	11,989	11,393	12,203
מספר התינוקות שנתקבלו	5,821	520	512	617	643
" הבקורים של תינוקות	12,325	12,807	13,917	15,457	17,181
" הילדים – בגיל המעבר — שנתקבלו	105	90	102	181	743
" הבקורים של ילדים בגיל המעבר	888	724	960	1,060	2,424
" בקורי הבית של האחות	859	9,226	7,661	7,889	9,200

מספר הנשים ההרות, שפנו לתחנה, לא גדל הרבה בשנים האחרונות, ובכלל יש סטביליות ידועה במספרים שלפנינו.

את התמונה הכללית של עבודת בית החולים משלימות גם הטבלות הבאות להלן.

טבלה 7. עבודת היגיינה בבתי־הספר

	בדיקות	טפולים
1921	12,369	167,428
1922	17,161	288,802
1925	14,563	155,331
1926	27,520	176,862
1927	33,028	167,723
1928	45,666	166,426
1929	39,310	136,768
1930	43,784	144,721
1931	40,314	130,369
1932	37,523	142,767

טבלה 8. במרפאה לחולי־שחפת

	חולים חדשים	בקורים
1928	117	?
1929	93	4867
1930	101	6258
1931	72	6250
1932	65	5790

מספר החולים החדשים ירד בשנתים האחרונות כמעט עד כדי 40%.

עבודת המעבדה של „הדסה" בשנים האחרונות הולכת וגדולה. מספר הבדיקות עולה משנה לשנה.

טבלה 9. עבודת המעבדה

השנה	מספר הבדיקות	השנה	מספר הבדיקות
1920	5,272	1928	23,920
1921	14,288	1929	23,060
1922	14,248	1930	29,688
1925	19,962	1931	34,811
1926	26,745	1932	41,078
1927	20,019	1933	42,520

עד כמה גדול היה דחקו של בית־החולים מראים המספרים של הטבלה הסמוכה. לפיהם היו כמעט כל המחלקות של בית־החולים תפוסות תמיד עד יותר מ־90%, ופעמים אפילו עד יותר מ־100%.

טבלה 10. % של המטות התפוסות

	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
במחלקה למחלות פנימיות	94,9	90,5	94,7	92,9	98,4	97,7	93,2
" " כרורגיות	98,7	98,9	88,5	99,7	95,9	97,6	95,9
" " ילדים	90,0	94,1	91,7	97,3	95,8	96,5	97,1
" " נשים	73,7	125,2	100,4	93,6	97,5	97,3	91,7
" יולדות	100,0	89,9	95,3	90,9	102,0	92,6	96,7
" לתינוקות	100,0	87,2	92,5	90,5	102,9	91,2	93,5
		93,4	93,6	93,8	97,1	95,4	95,1

והנה טבלה על מספר ימי המחלה באופן ממוצע לכל חולה ומתוכה אנו נמצאים למדים שבמחלקות למחלות הפנימיות והכירורגיות והילדים והנשים היה המספר הממוצע גדול כמעט פי שנים מאשר במחלקות אחרות.

טבלה 11. מספר ממוצע של ימי מחלה לכל חולה

	1932	1931	1930	1929	1928
במחלקה למחלות פנימיות . .	14,91	15,1	14,51	12,60	13,16
" " כירורגיות . .	10,15	12,6	13,24	12,41	15,33
" " ילדים . . .	16,62	15,4	12,88	12,65	19,0
" " נשים . . .	6,30	6,3	5,69	6,34	15,09
במחלקת יולדות.	8,07	7,8	7,54	7,4	6,82
" תינוקות	7,31	7,8	7,59	7,13	6,41
במחלקה למחלות עינים . . .	8,19	6,3	12,20	12,20	13,39
ס"ה . . .	10,57	10,8	10,32	9,50	10,21

טבלה 12. תוצאות הרפוי

השנה	הבריאו	הוטב מצבם	לא הוטב מצבם	מתו	ולדות שנולדו מתים	ס"ה
1920	575	156	27	29		787
1921	1109	417	72	72		1670
1922	1546	365	99	68		2078
1925	2573	605	174	188		3540
1926	3160	351	101	203		3815
1927	3199	606	126	211		4142
1928	3170	699	173	211		4253
1929	3281	604	106	183	45	4219
1930	3623	520	143	191	20	4506
1932	4579	669	177	217	53	5695

אחוז המתים בבית החולים — 4%—5%, ועוד קטן מזה אחוזם של חולים, שמצבם לא הוטב.

ההוצאות של יום כלכלה היו בשנים האחרונות 75—70 מא״י, ליום־מחלה — 342 מא״י, ההכנסות מתשלומי חולים לפי החדשים (מלבד סעיף השתתפות) היו מאפריל עד ספטמבר 1932 — 3.365,396 לא״י, באותם החדשים לשנת 1933 — 3.473,621 לא״י.

ג) קופת־חולים של הסתדרות העובדים העברים הכללית, סניף תל־אביב.

טבלה 1. מספר החברים בקופת־חולים

	השנה	חברים	נפשות
לראשון באוקטובר	1926	2836	
" "	1927	4295	
" "	1928	3438	
" "	1929	3260	8,408
" "	1930	3809	9,402
" "	1931	4599	12,000
" "	1932	4156	10,028
" "	1933	5643	12.561

מספר החברים הוכפל במשך שבע שנים, אחרי ירידה ידועה בשנות 1928—1930. בו בזמן גדל הפרסונל פי שלשה, כפי שמראה הטבלה הסמוכה.

טבלה 2.

סוג הפרסונל	1926	1931	1932	1933
רופאים	13	18	22	23
חובשות	4	4	9	14
עובדי־הנקיון	3	6	6	6
עובדי־המשרד	2	8	9	12
רוקחים	—	5	5	5
רופאי־שנים	—	8	10	10
טכניקי־שנים	—	—	5	2
ס״ה . . .	22	49	66	72

הבקורים במרפאות של קופת־החולים גדלו משנת 1924 עד שנת 1933 יותר מפי ארבעה.

טבלה 3.

השנה	מספר הבקורים	השנה	מספר הבקורים
1924	63,759	1929	214,931
1925	131,443	1930	230,397
1926	201,149	1931	249,397
1927	211,930	1932	252,556
1928	202,406	1933	274,271

את תמונת מפעלה של קופת־החולים משלימות הטבלות שלהלן:

טבלה 4. רפוי שנים

השנה	בקורים
1930	14,768
1931	23,927
1932	26,847

טבלה 5. דמי מחלה ששולמו ע״י קופת־חולים

	השנה	מספר הימים	סכום התשלומים
לראשון באוקטובר	1929	4143	430 לא״י
	1930	5399	580 „
	1931	5426	566 „
	1932	5282	522 „
	1933	5000	483 „

טבלה 6. בדיקות

	השנה	מספר הבדיקות
לראשון באוקטובר	1928	13,765
	1929	14,969
	1930	18,315
	1931	16,265
	1932	15,778

טבלה 7. ימי־מחלה בבתי חולים

	השנה	מספר הימים
לראשון באוקטובר	1931	7795
	1932	7920
	1933	6307

טבלה 8. רצפטים לפי השנים

השנה	מספר הרצפטים	השנה	מספר הרצפטים
1924	36,252	1929	92,728
1925	56,223	1930	101,057
1926	90,781	1931	107,472
1927	93,290	1932	113,542
1928	88,542	1933	120,424

טבלה 9. טפול חשמלי

השנה	מספר הטפולים
1928	6890
1929	12,564
1930	15,390
1931	19,263
1932	20,841
1933	21,345

טבלה 10. ההכנסות של קופת־החולים, סניף תל־אביב

השנה	סכום הכסף	השנה	סכום הכסף
1925	6,833	1930	9,172
1926	9,565	1931	11,333
1927	6,186	1932	13,490
1928	5,979	1933	20,392
1929	6,458		

טבלה 11. תשלומי חברים בקופת־חולים, סניף תל־אביב.

	השנה	מספר התשלומים	סכום הכסף
לראשון באוקטובר	1925	27,312	4229
" "	1926	37,498	6110
	1927	27,045	4722
	1928	27,220	4223
	1929	32,030	4784
	1930	36,246	5780
	1931	37,281	6340
	1932	42,926	7810
	1933	52,434	9964

ד) מגן דוד אדום:

יש לה לתל־אביב עוד מוסד צבורי לעניני רפואה: „מגן־דוד אדום", ותפקידו—עזרה רפואית מהירה במקרי אסון. על אפיו ותועלתו של מוסד חשוב זה, שהתחיל את עבודתו לפני שנים מעטות, מעידים המספרים הללו:

טבלה 1. מקרי עזרה מהירה

	1931	1932
על־ידי צאת האבטומוביל למקום האסון .	436	788
בתחנה גופה	596	1631
על־ידי צאת אופנים למקום האסון . . .		10
עם ארגז הרפואות		14
מקרים לא רגילים		139
	1032	2582

מקרי עזרה מהירה לפי דתיהם של הנעזרים

	1931	1932
ליהודים	1005	2481
לנוצרים	6	26
למושלמים	21	75
ס"ה . .	1032	2582

מקרי עזרה מהירה לפי מינם של הנעזרים:

	1931	1932
לזכרים	665	1951
לנקבות	196	493
לילדים וילדות	171	138
ס"ה . .	1032	2582

המספרים האלה מראים, כי מוסד זה מגיש עזרה ראשונה גם בתחנה גופה וגם מחוץ לתחנה, לאנשים מכל הדתות, לזכרים, לנקבות ולילדים. 393 חולים הועברו על־ידי מגן דוד אדום בשנת 1932 מתוך העיר גופה ומחוץ לעיר למקומות שונים, בלי תשלום שכר ועם תשלום שכר אם יש אפשרות לכך. במוסד נקראו 25 הרצאות, נתנו 32 שעורים ונעשו 26 תרגילים שונים. עבודת העזרה נעשתה בשנת 1931 — על־ידי 75 פעילים קבועים ו־31 מתלמדים בשנת 1932 — על־ידי 136 פעילים קבועים ו־72 מתלמדים.

הטבלאות שלהלן מספרות על מקומותיהם של מקרי העזרה של המוסד (בעבודה, ברחוב, בבנינים, בבתי־ספר, באסונות אבטומובילים ואופנים, בספורט, בשעת קטטה וכו'). כ"כ על אפים של המקרים (פצעים, שברים, התעלפיות וכו') ועל סוגיהם של הנעזרים (פועלים בעלי מקצוע, מחוסרי מקצוע, עובדים בהובלה, במסחר, פקידים, תלמידים וכו')

טבלה 2. מספר המקרים לפי מקומותיהם

	1932	1931
בעבודה	336	295
בתעשיה	180	
בבנין	148	
ברחוב	638	370
בבית	488	231
בבית־ספר	29	
על שפת הים	30	
בשרפה	10	
בספורט	118	
בנמל	8	
אסונות אוטו	128	16
" האופנים	275	120
" אופנועים	49	
" עגלות	51	
" קטטה	77	
" התפוצצות	18	
" רכבת	1	
	2582	1032
אפים של המקרים:		
פצעים	1446	671
שריטות	95	
חתוכים	320	
שברים	68	37
נקיעות	38	
שטפי דם	74	47
מכות	81	
שטפי דם נשים	33	18

	1932	1931
הפלות	25	12
לידות	10	10
התעלפיות	132	137
התקפות	54	
כליות	110	55
הסטריקה	6	
סביעות	6	12
הרעלות	17	15
התאבדיות	14	11
נשיכות	36	
פגיעות חשמל	1	
מקרי נכפה	16	7
	2582	1032
סוגי הנעזרים:		
פועלים	668	564
חקלאים	34	
בעלי מקצוע	343	
מחוסרי מקצוע	413	131
בעלי אומניות חפשיות	123	15
בעלי מלאכה	292	
עגלונים	24	
רוכלים	22	
סוחרים	93	57
פקידים	137	65
תלמידים	435	150
	2582	1032

XVIII. תקציבה של תל־אביב בעשרים וחמש שנות קיומה

אין לך מדה טובה לָמוד תהליך התפתחותה ותרבותה של עיר כתקציב הכנסותיה והוצאותיה, חלוקתו לפי סעיפיו והשואתו לתקציבן של ערים אחרות דומות לה, ובמדה זו נָמוד גם לתל־אביב עירנו.

את הטבלה המקיפה הראשונה קבלנו מאת העיריה; היא מספרת על תקציבה של ת"א מיום הוסדה עד השנה האחרונה של חצי־היובל, אף היא מפרטת את מקורות ההכנסות העקריות לסוגיהן. את המספרים משנת 1918 הפכנו לאחוזים, כדי להשוות מכסת ההכנסות וההוצאות בכל סוג וסוג. לכלל הוצאות לא נכנסו תשלומי־חובות אלא רק הוצאות ממשיות של השנה. בנוגע לשנים שלפני המלחמה הסתפקנו במספרים מוחלטים בלבד, כי אין להשוות את תהליך התפתחותה של עירנו בשנים ההן לזה שלאחרי המלחמה.

1) ההכנסה לפני המלחמה. בשנותיה הראשונות של העיר היתה מכירת מגרשים המקור העקרי להכנסותיה. אבל בשנת 1911 כבר התחיל עולה אחוז ההכנסות ממסים, ובשנות המלחמה, שבדרך כלל הורידו, כמובן, את ההכנסות ירידה עצומה, עלה בחלקם של המסים החלק הארי של ההכנסות.

אחרי המלחמה הלכו ועלו ההכנסות משנה לשנה עד 1925. עם המשבר של 1926 והפסקתה של תנועת הבנין ירדו עד למטה משל 1923. אחר־כך שבו לעלות באופן מודרג, עד שבשנת 1932/33 הגיעו שוב לאלו של 1925, וגם הגדילו עליהן הרבה בשנה התקציבית האחרונה, אלא שבחלוקה הפנימית לפי הסעיפים יש הבדלים בולטים בין ההכנסות של 1925 לאלו של 1933. לדוגמה: 1925 עלה בחלקם של רשיונות רבע של כל ההכנסות, ובשנה התקציבית האחרונה לא הכניסו הרשיונות אלא 10%.

ההכנסות העקריות הן: מסים (35%—45) ומים (19—22). השאר מתחלקות לפי הסעיפים כמעט באופן פרופורציונלי: רשיונות — 10%, מסי נכסים שאינם מְטַלטלים — 8%, השתתפות בתקציבה של העיר — 8%, תמיכת הממשלה — 6%, מסים שונים — 8%. יש עליה מתמדת בהכנסות מסי המים ומסי הנכסים שאינם מטלטלים,— סעיפים, שיש בהם משום הכנסה פחות או יותר מבוססת לבעליהם. — המסים העקריים הם: מס־הבתים, מס בית־החולים ומס־החנוך (1931 הכניס כל אחד מהם בערך 22.000 לא"י); פחות מאלו מכניס מס־הקרקעות (6.37 לא"י). בסעיף „רשיונות" תופסות, כמובן, מקום ראשון ההכנסות של רשיונות לבנין, וכיום הזה הוא אחד מסעיפי־ההכנסה העקריים בתקציבה של תל־אביב. אחרי רשיונות לבנין באים הרשיונות למסחר ותעשיה, לתנועה ודרכים וכו'.

השתתפותה של הממשלה תופסת מקום לא חשוב בתקציב ההכנסה (בערך 6%), ועד 1933 אין עליה להכנסה זו. משתתפת הממשלה רק בשני סעיפים: בהוצאות המשטרה ובהוצאות בית־החולים.

2) ההוצאות שלפני המלחמה. בתקופת־הבנין הראשונה היו ההוצאות העקריות לעבודות צבוריות ולהספקת מים, צרכים שדרשו את ספוקם בשורה הראשונה. כנגדן היו באותה תקופה ההוצאות לחנוך ולבריאות מינימליות. בשנות המלחמה גדלו הרבה ההוצאות לבטחון הצבורי ותפסו מקום נכר בתקציב.

אחרי המלחמה:

טבלה 2. %

	1923	1925	1927	1930	1932
חנוך	9.5	18.0	9.7	17.0	23.1
בריאות	16.7	14.1	19.0	19.2	22.1
עבודות צבוריות	9.3	21.0	13.7	14.3	15.0
הנהלה	24.1	17.6	22.8	16.4	12.0
הספקת מים	12.1	8.0	11.2	14.8	11.2
בטחון צבורי	19.5	11.9	14.3	15.2	8.9

לפנינו עליה כמעט בלתי פוסקת של ההוצאות לחנוך ולבריאות, התופסות היום 45% של התקציב לעומת 32% בשנת 1925. עלו גם אחוזי ההוצאות לעבודות צבוריות (אם נוציא מן הכלל שנת 1925). כנגדן ירדו בשנים האחרונות באופן נכר אחוזי ההוצאות לאדמיניסטרציה.

3) הממשלה והעיריה. ראינו, שהשתתפותה של הממשלה בהוצאות תקציבה של תל־אביב מעטה היא; ההכנסות שמכניסה לה תל־אביב גדולות הרבה יותר. הנה הן, למשל, 1930 הוציאה לצרכי תקציבה של תל־אביב פחות מששת אלפים לא״י, והכניסה: ממס הרכוש העירוני 25.368 לא״י, מדואר, טלפון וטלגרף 30.534 לא״י. וכדאי להשוות מצד זה את תקציבה של תל־אביב לאלו של ערים אחרות בארץ.

במאמרו „המסים העירוניים בא״י" (בספרו „שיטת המסים בארץ־ישראל") מביא הד״ר גראנובסקי טבלת השואה לתקציבי־ההכנסה של הערים ירושלים, יפו ותל־אביב.

טבלה 3.

	ירושלים				יפו				תל־אביב			
	1929		1930		1929		1930		1929		1930	
		%		%		%		%		%		%
מס נכסים שאינם מטלטלים . . .	28,350	43,3	28,800	43,3	11,684	31	12,010	33	23,689	25,8	28,835	29,5
מס התנועה המסחרית	9,270	14,3	9,300	14,3	6,059	17	7,372	20	9,356	10,2	9,677	9,9
תשלומי שרותים של המשק העירוני .	10,180	15,6	10,700	16,4	6,936	18	4,542	12	43,647	47,4	47,136	48,3
הכנסות אחרות . .	5,100	7,8	4,100	6,4	4,095	11	4,732	13	6,435	7,0	6,059	6,2
תמיכה מאת הממשלה	12.400	19,0	12.000	18,5	8,796	23	8,166	22	8,689	9,6	5,892	6,1
ס״ה . .	65,300	100	64,900	100	37,570	100	36,822	100	91,816	100	97,599	100

בשעורי ההכנסות של שלש הערים אין פרופורציה אל מספר האוכלוסין. למשל בשנת 1931, שבנוגע אליה יש בידינו ידיעות מדויקות על מספר האוכלוסין, היתה צורת ההקבלה של סכומי ההכנסות (הממשיות, לפי הספר הכחול של הממשלה) למספרי האוכלוסים כזו.

טבלה 4.

	מספר האוכלוסים (1931)	סכומי ההכנסות (1931)
תל־אביב	46.116	107.320
ירושלים	90.503	65.512
יפו	51.366	36.060
חיפה	50.533	38.113

ההקבלה שלפנים מעידה על הגובה התרבותי והסוציאלי של תושבי תל־אביב. שנת 1932 היה מספר תושבי תל־אביב כ־60% בערך לגבי ירושלים — והכנסותיה של עירית תל־אביב גדולות היו מאלו של עירית ירושלים 65%! 1931 היו יפו וחיפה גדולות באוכלוסים מתל־אביב, ואלו הכנסות העיריה של כל אחת מהן היו רק בערך שליש לגבי הכנסותיה של עירית תל־אביב. ב„ידיעות" של עירית תל־אביב נו' 5 לשנת 1933 נאמרו על זה הדברים האלה:

— „תל־אביב, שאוכלוסיה כולם יהודים, העיריה שלה מוציאה יותר משתי לא"י לנפש בשנה; ירושלים, שרוב תושביה יהודים, אבל העיריה נמצאת בידי לא יהודים, — קרוב ללא"י אחת לכל נפש; חיפה (ישוב מעורב),—גם כן בערך לא"י אחת; יפו (רובה ערבים),— 700 מא"י, טבריה (שרובה יהודים), — מלירה עד לירה ועשרים לכל נפש; ערים שכולן ערבים, כגון עזה, רמלה, לוד, תול־כרם, בית־שאן, ג'נין וכו', 300—500 מלים לנפש בשנה, וחברון 200 מא"י. לפי גראנובסקי משלם התושב התל־אביבי פי חמשה מתושביה של עיר ערבית (כגון שכם או נצרת), כמעט פי שלשה וחצי מתושביה של יפו, פי שלשה מתושביה של חיפה ופי שנים וחצי מתושביה של ירושלים".

זו ועוד אחרת: בתקציבה של ירושלים משתתפת הממשלה עד כדי 18.5—19%, בתקציבה של יפו — עד כדי 22%—23, ובתקציבה הכללי של תל־אביב — רק עד כדי 6.1%—6 (1929—9.0%)! ולא בדבר זה בלבד בת חורגת היא תל־אביב לממשלה; זכורים גם חוסר נמל בתל־אביב וחוסר תחנת־רכבת ראויה לה. זכור גם העוֹל הנעשה לה, שהממשלה משכינה לא בתל־אביב אלא ביפו, אפילו המשרדים, המשמשים את היהודים, כגון משרד העליה וכדומה, וזכורות עוד עובדות רבות אחרות כאלה וכאלה.

ולסוף עוד הערה אחת. תקציבה של תל־אביב נזון עד כדי 50% מתשלומי שרותים של המשק העירוני, ואלו בערים האחרות מגיעות ההכנסות האלו רק עד 18%—12%. לעומת זאת עולה שם האחוז של מסי הנכסים (מס הבתים ומס המגרשים ותשלומי רשיונות לבנין) וגם האחוז של מסי התנועה המסחרית על זה של תל־אביב.

4) חלוקת ההוצאות בתקציב העיריות. כדי להקנות מושג על חלוקת תקציב־ההוצאות של תל־אביב לגבי החלוקה של תקציב זה בערים אחרות אנו מַשוים אותו בטבלה הסמוכה לתקציבי ההוצאות של עירית יפו, שכנתה של עירית תל־אביב (בס"ה 32.153 לא"י בלי תשלום חובות), ושל עירית טבריה (7457 לא"י). המספרים הם לשנת 1931, שנת התקציב האחרונה, שעליה נתפרסמו בעתון הרשמי מספרי ההוצאות הממשיות של הערים עד כתיבת השורות האלו.

טבלה 5. תקציב ההוצאות של תל־אביב, יפו וטבריה בשנת 1931 (באחוזים).

	תל־אביב	יפו	טבריה
חנוך	18.5	—	—
בריאות	21.9	29.1	18.4
עבודות צבוריות (ומחלקה טכנית)	15.0	34.7	20.4
אדמיניסטרציה . . .	13.6	12.5	10.3
הספקת מים	12.9	2.3	21.2
בטחון צבורי . . .	12.2	17.1	10.6
שונות	5.9	4.3	19.1
ס״ה . .	100%	100%	100%

הדבר הבולט ביותר מתוך הטבלה שלפנינו הוא, שתל־אביב היא היחידה המוציאה סכומים גדולים לחנוך (18.5% של תקציבה); יתר הערים פטורות מהוצאה זו. גדולה היא בתל־אביב גם ההוצאה להספקת מים. כנגד זה גדולות ביפו, לפי הערך, ההוצאות לעבודות צבוריות. אף אין לשכוח, שתקציבה של תל־אביב היה בשנת 1931 גדול פי שנים וחצי מזה של יפו, אף־על־פי שאותה שנה עדיין לא הגיע מספר אוכלוסיה לזה של יפו.

ורואים אנו להשוות את תל־אביב — מצד חלוקת תקציב ההוצאות שלה — גם לעיר יהודית בחוץ־לארץ. בחרנו בביאלוסטוק, משום שמספר תושביה היה בשנים האחרונות לא הרבה גדול מתל־אביב של היום (1931 נמצאו בביאלוסטוק 78,372 תושבים, 1928— 90,244, מהם בערך 52% יהודים). תקציב ההכנסה שונה מזה של תל־אביב עד כדי כך, שאין ביניהם אפשרות של השואה; כדאי רק להדגיש, כי 63.1% שלו הם הכנסות של מסים בצורה זו או אחרת (בחלקם הוספות למסי הממשלה), וכנגדם מעטות הן מאד ההכנסות מתשלומי שרותים (2.3%). — הרבה יותר מענין תקציב ההוצאה לשנת 1928/29: חנוך 12.3%, בריאות ועזרה סוציאלית 37.9%, עבודות צבוריות 8.5%, הנהלה 20.9%, בטחון צבורי 9.5%, שונות 0.9%, תשלום חובות 8.4%. פרוש: לצרכי חנוך, בריאות ועזרה סוציאלית, הוציאה עירית ביאלוסטוק 52.2%, ועירית תל־אביב — רק 45.2% (1932/33), ובכלל זה מעט מאד, כמעט לא־כלום—לעזרה סוציאלית. גדולות הרבה יותר הן בתל־אביב ההוצאות לעבודות צבוריות, כפי שמחייב טבע הדברים בעיר, העומדת באמצע בנינה. תקציב האדמיניסטרציה גדול בביאלוסטוק מבתל־אביב (20.9% לעומת 12%), ויש בזה משום שבח לתל־אביב. יתר הסעיפים הם פחותי ערך. כמובן, צריך להזהר ולא להסיק מתוך השואה זו מסקנות מרחיקות לכת, כי שונים מאד הם תנאי החיים בשתי הערים האלה.

ד) סכומי ההשקעות בעיר.

המספרים שלהלן באים ללַמד על סכומי הכספים, שהושקעו בענפים העקריים של משק עירנו בעשר שנים האחרונות, ומובן מאליו, שאין כאן אלא נסיון של הערכה פחות או יותר מאומתת.

1924 נמצאו מושקעות בכל הנכסים שאינם מטלטלים, כגון, קרקעות, בתים, רחובות,

טבלה 1. ההכנסות וההוצאות הממשיות של עירית תל־אביב בשנות 1909 — 1933

ההכנסה לפי הסוגים.

בפרנקים

	1909 פרנקים	%	1910 פרנקים	%	1911 פרנקים	%	1912 פרנקים	%	1913 פרנקים	%	1914 פרנקים	%	1915 פרנקים	%	1916 פרנקים	%	1917 פרנקים	%
1. מסים			2296		11007		21928		18227		25750		34252		42730		24834	
2. מים											13682							
3. רשיונות							1109		4003		5729							
4. מסים הקשורים בנכסים שאינם מטלט׳					1900		3200		2744		4447							
5. השתתפות בהוצאות העיריה . .																		
6. תמיכת הממשלה																		
7. מסים של צרכים שונים . . .																		
8. הכנסות שונות	26538		3276		1791		1120		6530		2724				42		2025	
9. מכירת מגרשים			85600		26788		26.395		259391		26776							
10. מכס																		
ס״ה	26538		90172		41486		53752		290895		79108		34252		42772		26859	

הערה: 25,25 פרנקים = לירה.

בלירות

	1918 לא״י	%	1919 לא״י	%	1920 לא״י	%	1921 לא״י	%	עד 31. 3. 1923 (שנה ו־7 חדשים) לא״י	%
1. מסים	928	98.8	674	17.9	2064	21.0	3082	20.6	16.809	31.6
2. מים			116	3.1	3849	39.2	3344	22.2	8775	16.5
3. רשיונות			36	0.9	242	2.5	839	5.6	8352	15.7
4. מסים הקשורים בנכסים שאינם מטלט׳			69	1.9	3147	32.0	3070	20.5	8479	15.9
5. השתתפות בהוצאות העיריה . .							151	1.0	228	0.5
6. תמיכת הממשלה										
7. מסים של צרכים שונים . . .										
8. הכנסות שונות	11	1.2	729	19.4	520	5.3	4510	30.1	7970	14.9
9. מכס				56.8					2583	4.9
10. מכירת מגרשים			2138							
ס״ה	939	100	3762	100	9822	100	14996	100	53196	100

ההכנסה לפי הסוגים.

	1.4.23–31.3.24 לא״י	%	1.4.24–31.3.25 לא״י	%	1.4.25–31.3.26 לא״י	%	1.4.26–31.12.26 (9 חדשים) לא״י	%	1927 לא״י	%
	בלירות									
1. מסים	14493	37.3	21698	28.7	47186	34.3	22515	52.3	36544	46.9
2. מים	4848	12.5	14438	19.1	23936	17.6	6912	16.1	7436	9.5
3. רשיונות	6343	16.3	19719	26.1	34791	25.3	8428	19.5	9012	11.6
4. מסים הקשורים בנכסים שאינם מטלט׳	3695	9.5	13561	17.9	20490	14.8	1160	2.7	2704	3.5
5. השתתפות בהוצאות העיריה	273	0.8							4338	5.6
6. תמיכת הממשלה									4575	5.9
7. מסים של צרכים שונים			120	0.2	1247	0.8	1066	2.5	972	1.2
8. הכנסות שונות	4981	12.8	2086	2.7	5889	4.3	2976	6.9	12347	15.8
9. מכס	4200	10.8	4000	3.5	4035	2.9				
10. מכירת מגרשים										
ס״ה	38833	100	75622	100	137574	100	43057	100	78928	100

	1928 לא״י	%	1929 לא״י	%	1930 לא״י	%	1931 לא״י	%	1.4.1932–31.3.1933 לא״י	%
1. מסים	38515	45.7	37963	41.3	45475	46.6	43947	41.5	48807	35.7
2. מים	16000	19.0	16771	18.2	18830	19.3	20511	19.4	30030	22.0
3. רשיונות	8608	10.2	11205	12.2	11067	11.3	10131	9.6	14629	10.8
4. מסים הקשורים בנכסים שאינם מטלט׳	3178	3.8	3013	3.3	4744	4.9	7102	6.7	11241	8.2
5. משתתפות בהוצאות העיריה	4746	5.6	5017	5.5	4943	5.1	6289	5.9	10719	7.8
6. תמיכת הממשלה	6022	7.1	8688	9.5	5892	6.0	6908	6.5	9113	6.7
7. מסים של צרכים שונים	1352	1.6	3279	3.6	1879	1.9	6328	6.0	8384	6.1
8. הכנסות שונות	5895	7	5880	6.4	4769	4.9	4604	4.4	3643	2.7
9. מכס										
10. מכירת מגרשים										
ס״ה	84316	100	91816	100	97599	100	105820	100	136566	100

היה עוד תקציב בינים בס״ה 26,681 לא״י עבור החדשים 1.1.32 – 31.3.32

טבלה 1. ההכנסות וההוצאות הממשיות של עירית תל־אביב בשנות 1909—1933.

ההוצאות לפי הסוגים.

בפרנקים

	1909 פרנקים	%	1910 פרנקים	%	1911 פרנקים	%	1912 פרנקים	%	1913 פרנקים	%	1914 פרנקים	%	1915 פרנקים	%	1916 פרנקים	%	1917 פרנקים	%
1. חנוך					3500				600		1267							
2. בריאות			12152		645		1677		3389		3819		2547		4217		1254	
3. עבודות צבוריות	6557		15199		29104		10600		54832		37821		8303		5255		1036	
4. הנהלה	5830		6370		1525		2326		4433		4947		3545		2070		4811	
5. הספקת מים	11434		24298		5163		29635		20523		50062		11370		8296			
6. בטחון צבורי	530		1725		2393		2792		5782		7530		6513		6160		4662	
7. שונות, דאר, מאור, הדפסה וכו'	774		3452		2067		1695		6850		10495		9972		7439		2154	
8. הארת הרחובות					96		1840		2561		1198							
9. בחירות																		
ס"ה	25325		63196		44487		50565		98970		117139		42250		33437		13917	

הערה: 25.25 פרנקים = לירה.

בלירות

	1918	%	1919	%	1920	%	1921	%	עד 31.3.1923 שנה ו־7 חדשים	%	1.4.23 31.3.24	%
1. חנוך					954		840	10.6	4041	7.3	2992	9.5
2. בריאות	60	5.5	432	9.4	1018	11.3	1498	12.9	5404	13.1	5234	16.7
3. עבודות צבוריות	26	2.5	1366	29.8	2551	28.2	1771	15.3	4886	11.8	2918	9.3
4. הנהלה	133	12.2	863	18.8	1941	21.5	2625	22.8	7887	19.0	7580	24.1
5. הספקת מים	23	2.1	915	19.9	791	19.8	2234	19.4	4663	11.3	3777	12.1
6. בטחון צבורי	793	73.0	311	6.8	629	6.8	804	6.9	8098	19.5	4650	14.8
7. שונות, דאר, מאור, הדפסה וכו'	51	4.7	696	15.2	139	1.5	1193	10.3	5318	12.8	2757	8.8
8. הארת הרחובות			4	0.1	30	0.3	591	5.1	1126	2.7	1472	4.7
9. בחירות												
ס"ה	1086	100	4587	100	9053	100	11556	100	41423	100	31380	100

ההוצאות לפי הסוגים.

בלירות

	1.4.24–31.3.25 לא"י	%	1.4.25–31.3.26 לא"י	%	1.4.26–31.12.26 לא"י	%	1927 לא"י	%	1928 לא"י	%
1. חנוך	7527	14.2	18959	18.0	16216	19.7	7235	9.7	9224	15.0
2. בריאות	7977	15.1	14976	14.1	15816	19.3	14724	19.0	10692	17.4
3. עבודות צבוריות	10210	19.3	22075	21.0	10526	12.9	10209	13.7	6742	11.0
4. הנהלה	9156	17.3	18538	17.6	14516	17.7	16073	22.8	9740	15.6
5. הספקת מים	6932	13.1	8410	8.0	8677	10.5	8225	11.2	9229	15.0
6. בטחון צבורי	5975	11.3	12582	11.9	8983	10.9	10448	14.3	10067	16.5
7. שונות, דאר, מאור, הדפסה וכו'	3290	6.2	6174	5.9	4601	5.6	5684	7.6	3947	6.5
8. הארת הרחובות	1493	2.8	2983	2.9	1911	2.3	5167	1.7	1245	2.0
9. בחירות	393	0.7	663	0.6	908	1.1			649	1.0
ס"ה	52953	100	105360	100	82154	100	73765	100	61535	100

	1929	%	1930	%	1931	%	1.4.1932–31.3.1933 לא"י	%
1. חנוך	10108	15.7	12690	17.0	15756	18.5	25048	23.1
2. בריאות	12433	19.3	14497	19.2	18650	21.9	24184	22.1
3. עבודות צבוריות	7387	11.5	10618	14.3	12700	15.0	16323	15.0
4. הנהלה	10547	16.4	11806	14.4	11521	13.6	13128	12.0
5. הספקת מים	9493	14.8	10304	13.8	10966	12.9	12202	11.2
6. בטחון צבורי	9891	15.2	9914	13.2	10368	12.3	9726	8.9
7. שונות, דאר, מאור, הדפסה וכו'	2893	4.5	3549	6.1	3462	4.0	4583	4.5
8. הארת הרחובות	1639	2.6	1520	2.0	1588	1.9	2367	2.2
9. בחירות							1228	1.0
ס"ה	64391	100	74898	100	85011	100	108789	100

היה עוד תקציב בינים בס"ה של 23,781 לא"י לחדשים 1.1.32–31.3.32.

מדרכות, מפעל מים, הספקת מאור, גני־טיול, שדרות־עצים, סדור בתי חרושת ובתי מלאכה וכו׳ 2.828.000 לא״י

1926 4.500.000 „

1930

7000 דונם קרקע מוכשרה לבנין כל דונם בערך 400 לא״י	2.800.000	
25.000 חדר, מלבד עשרות אלפים חדרי שמוש . .	5.000.000	
דרכים וכבישים 207.071 ממ״ר לפי 600 מא״י . .	124.000	
מדרכות 85.000 ממ״ר לפי 200 מא״י	17.000	
מפעל המים העירוני	55.000	
בתי חרושת ומלאכה	1.500.000	9.496.000 „

1934

מחירי הקרקע גדלו, לפי הערכתנו, לפחות פי שנים . . .	5.500.000	
בערך 40.000 חדר.	9.000.000	
דרכים וכבישים 250.000 ממ״ר	200.000	
מדרכות 130.000 ממ״ר	30.000	
מפעל המים העירוני	75.000	
בתי חרושת ומלאכה	2.000.000	16.805.000 „

לפי המספרים האלה יוצא, שמחיר הנכסים הפרטיים והצבוריים גדל משנת 1924 עד 1934 פי ששה בערך.

מכאן ואילך נביא עוד כמה מספרים, שאינם טעונים שום באורים, על התפחותה של עירנו.

ה) הבחירות בתל־אביב.

בטבלה הסמוכה נמצא מספרים על הבחירות למועצה של עירית תל־אביב בשנים שונות:

טבלה 1.

זמן הבחירות	המועצה (לפי הסדר)	מספר בעלי זכות בחירה	השתתפו בבחירות	רשימות הוגשו	נבחרו
1922	1	485	?	?	41
1925	2	12,966	8,853	16	41
1926	3	13,777	7,525	10	41
1928	4	11,308	9,880	13	15
1932	5	15,892	12,529	14	15

ו) בתי המשפט בתל־אביב.

שתי הטבלאות הראשונות הן צרופי מספרים על דיני קנסות ועל ההכנסות של בית הדין העירוני בשנות 1923 — 1933 (תפקידו — לדון את העבריינים, העוברים על חוקים עירוניים, כגון חוקי דרכים, חוקי בנין, בריאות העם, מלאכה ותעשיה). —

שתי הטבלות האחרונות הן צרופי מספרים על משפטים שדן משפט־השלום הממשלתי בתל־אביב בשנות 1926—1932 ועברות של צעירים בשנות 1930—1932*.

טבלה 1. דיני־הקנסות וההכנסות של בית־הדין העירוני בתל־אביב בשנות 1923—1933.

השנה	מספר		מהם נמצאו		סכומי הקנסות	מסי המשפט	סך־הכל
	התיקים	הנאשמים	חייבים	זכאים	בלא״י	בלא״י	בלא״י
1.4.26 —1.4.23							2,450,085
31.12.26—1.4.26	2089	2422	1796	626			506,997
1927	1852	2381	1438	943			385,652
1928	2562	2980	1770	1210	354,431	122,654	477,085
1929	3283	3757	2592	1165	475,250	210,825	686,075
1930	2887	3319	2813	506	606,300	206,200	812,500
1931	3945	4265	3788	477	937,850	248,450	1,186,300
1932	4154	4509	4167	342	1,006,100	256,350	1,262,450
31.6.33—1.1.33	2805	3046	2761	285	871,700	199,250	1,070,950
							8,838,094

במספרים לשנות 1923—1926 נכללו גם הקנסות שהוטלו ע״י שופט־השלום הממשלתי בתל־אביב.

טבלה 2. העברות בכל שנה ושנה לסוגיהן.

שנה	סכום	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
1926	2422	868	595	340	267	352
1927	2381	747	470	325	347	492
1928	2980	823	578	423	248	908
1929	3757	1340	724	537	333	823
1930	3319	1078	718	568	374	581
1931	4265	1472	847	633	367	946
1932	4509	1743	938	643	432	753
עד יולי 1933	3046	1049	687	549	297	464
	26,679	9120	5557	4018	2665	5319
		34%	21%	15%	10%	20%

* בכרך השני מספרנו יבואו שתי מונוגרפיות מיוחדות מאת מר פ. דיקשטיין על בתי־המשפט ועל העבריינות בתל־אביב, ושם ידובר גם על משפט־השלום העברי.

טבלה 3. סטטיסטיקה שנתית של בית משפט השלום תל־אביב 1923—1932.

השנה	דיני ממונות		דיני קנסות	
	הובאו למשפט	נדונו במשפט	הובאו למשפט	נדונו במשפט
1923	2477	2477	602	602
1924	2475	2475	859	859
1925	3802	3802	1228	1228
1926	7111	7027	1176	1176
1927	5747	5786	1125	1125
1928	4786	4749	2078	2067
1929	5391	5401	1686	1658
1930	6865	6741	1642	1643
1931	9353	9457	1520	1521
1932	6767	6771	2583	2675

טבלה 4. סטטיסטיקה שנתית של עבריינים צעירים שנדונו בפני משפט השלום הממשלתי בתל־אביב.

1930	6
1931	76
1932	194

הערה: לדינו של משפט השלום מובאים לא רק עבריינים יהודים, אלא גם מושלמים ונוצרים.

ז) חלקה של תל־אביב בהכנסות הקרן־הקיימת (מספרים עגולים).

השנה	ההכנסות בארץ־ישראל כלה (לא״י)	חלקה של תל־אביב (בלא״י)	חלקה של תל־אביב ב־%
1923	3,498	1292	36%
1924	4,633	1722	37%
1925	8,017	3716	46%
1926	7,203	3082	42%
1927	7,286	2583	35%
1928	7,144	2889	40%
1929	9,117	3636	39%
1930	12,552	5138	40%
1931	13,233	5701	43%
1932	11,625	5452	46%
ס״ה	84,313	35197	41%

בשנת 1931 היה מספר תושביה של תל־אביב בערך 25% של כל הישוב היהודי בארץ, ובאותה שנה היו מִשְׁלָהּ 43% של הכנסות הקרן־הקיימת בארץ כולה.

ח) הספקת בשר בתל־אביב.

יש ענין במספרים על הבהמות שנשחטו לצרכי תל־אביב בבית המטבחים, משום שמתוכם אנו נמצאים למדים במדה ידועה את גדול ישובה של העיר, ומצד הכלכלי בולטת ההשפעה, שהיתה במשבר הכלכלי של 1926/27 על אופן ההזנה של תושבי תל־אביב. כיוצא בזה בולט המספר המרובה של הבהמות שנשחטו בשנה האחרונה, משום שישובה של העיר גדל הרבה וגם מצבה הכלכלי הוטב הרבה.

טבלה 1. מספר הבהמות, שנשחטו לצרכי תל־אביב

השנה	מספר הבהמות	א־זה בית־מטבחים
1925	13,243	יפו
1926	8,614	"
1927	2,820	"
1928	11,430	"
1929	12,959	"
1931	11,103	תל־אביב
1932	15,894	"
1933	22,254	"

ההכנסה החדשית של בית המטבחים היתה בשנת 1932 — 6.146,563 לא"י, 1933 — 8.553,011 לא"י.

טבלה 2. לפי סוגיהן נשחטו בבית המטבחים בשנות 1931 ו־1932.

	1931	1932
פרות מקומיות	4353	6607
עגלים	1290	4487
פרות חו"ל	3339	3504
כבשים	813	493
טלאים	558	247
עזים	379	148
פרות סוריות והולנדיות	235	321
גדיים	130	61
תואים	6	26

ט) אנאלפביתיות בתל־אביב*.

כמה אנאלפביתים יש בתל־אביב? — על שאלה זו מחזירה תשובה הטבלה הסמוכה, שנתחברה לפי מספרי המפקד הכללי של נובמבר 1931.

* על עבודת החנוך והתרבות בתל־אביב בכלל תבוא בכרך השני מספרנו מונוגרפיה גדולה מיוחדת מאת מר יוסף עזריהו.

טבלה 1. אנאלפביתיות בתל־אביב (1931).

יהודים: הגיל	ז.	נ.	ס״ה	יודעים קרוא וכתוב			אינם יודעים קרוא וכתוב		
				ז.	נ.	ס״ה	ז.	נ.	ס״ה
0 — 7 . . .	3.513	3.471	6.984	380	364	744	3.133	3.107	6.240
7 — 14 . . .	2.702	2.704	5.406	2.576	2.507	5.083	126	197	323
14—21 . . .	2.299	2.780	5.079	2.263	2.655	4.918	36	125	161
21 ומעלה . .	13.483	14.384	27.867	13.090	12.523	25.613	393	1.861	2.254
לא מסומן. . .	150	7	228	66	13	79	84	65	149
ס״ה יהודים . .	22.147	23.417	45.564	18.375	18.062	36.437	3.772	5.355	9.127
מושלימים . .	63	43	106	20	6	26	43	37	*80
נוצרים . . .	86	57	143	71	44	115	15	13	28
בלי דת . . .	137	151	288	122	133	255	15	18	33

מבֵּין 5406 ילדי תל־אביב בגיל של 7—14 לא ידעו קרוא וכתוב רק 323=4%, מבֵּין 5079 בני נעורים בגיל של 14—21 — 161=3%, מבין 27.867 תושבים בגיל של 21 ומעלה — 2254=8%, מהם גברים 393=3% לגבי המספר הכללי של הגברים, לעומת 1861 נשים = 12% של הנשים. אחוז אנאלפביתים הוא אפוא, קטן מאד (3%—4%); יותר גדול הוא רק האחוז של הנשים האנאלפביתיות בגיל למעלה מ־21, ורובן הן בודאי נשים לא צעירות. לשם השואה הנה מספרים (לפי אותו מפקד) על אנאלאפביתים יהודים ולא־יהודים בערים אחרות בארץ וגם בכל הארץ כולה.

טבלה 2. לפי המפקד של נובמבר 1931 נמצאו בקרב האוכלוסים מבני 21 ומעלה אנאלפביתים.

	מושלימים	נוצרים	יהודים
בכל הארץ כולה	88%	47%	15%
בתל־אביב	—	—	8%
בירושלים	56%	29%	27%
ביפו	82%	54%	36%
בחיפה	79%	39%	9%

המספרים מענינים מכמה בחינות. מרובה האנאלפביתיות של המושלימים על זו של היהודים פי ששה, אבל גם 47% נוצרים אינם יודעים קרוא וכתוב. וגדולה, כמובן, האנאלפביתיות בכפר מאשר בעיר. ומה שנוגע ביחוד ליהודים: גם כאן יש הבדלים חשובים. תל־אביב רובה אשכנזים, היא קולטת רוב העולים, הבאים מארצות התרבות, ואין בה אלא 8% אנאלפביתים בוגרים, והללו רובם נשים. ורב ההבדל בינה ובין ירושלים היהודית. זו האחרונה יש לה — 27% אנאלפביתים בוגרים (גברים 11% לגבי 3% של תל־אביב;

* רק 23 מהם בגיל עד 7.

נשים 42% לגבי 12% של תל־אביב). וגדול עוד יותר ההבדל בין תל־אביב ושכנתה — יפו היהודית: 36% אנאלפביתים בוגרים! (גברים — 22%, נשים — 52%). וכידוע, רבים הם בישובה היהודי של יפו בני העדות המזרחיות.

והנה גם קצת מספרים על האנאלפביתיות בקרב היהודים שבערי פולניה. לפי מפקד הממשלה של 1921 נמצאו בערי פולניה 2.057.084 יהודים, ובהם אנאלפביתים 719,166, מהם ילדים עד גיל של שש שנים — 245.453, עד גיל של עשר — 319.780. אמור מעתה: בתל־אביב היה אחוז האנאלפביתים של למעלה מבני שש — 6% לגבי כלל התושבים, ובקרב היהודים של ערי־פולניה — 23%!

יוד) תיאטראות.

המספרים שלהלן הם על שלשת התיאטראות העיקריים שבתל־אביב — „הבימה" „האוהל" ו„המטאטא" — בשנים האחרונות.

	מתי היתה ההצגה הראשונה	מספר ההצגות עד 1933 (ועד בכלל)	מספר המבקרים
„הבימה" . . .	14 פברואר 1931	240	144.036
„האוהל" . . .	1926	429	366.000
„המטאטא" . .	1928	400	100.000

יא) ספריות.

המספרים שלפנינו מספרים על קצת מן הספריות שבתל־אביב ומספר כרכיהן בסוף 1933.

טבלה 1.

שם הספרים	שנת יסוד	מספר הכרכים
ספריה עירונית „שער ציון" .	1884	15.587
„ בית אחד־העם . .	1927	13.000
„ ועדת־התרבות של הסתדרות העובדים. .	1921	76.281
„ רפואית	1912	3.000

יב) תרבות גופנית.

גם פעולת הספורט בתל־אביב, שהתפתחה מאד בשנים האחרונות, ונחשבת בתור אחת הפעולות התרבותיות (תרבות הגוף). המספרים הבאים נותנים לנו את מספר החברים בשתי אגודות הספורט העיקריות בעיר, „המכבי" ו„הפועל", לפי סוגי הספורט העיקריים בשנים האחרונות.

טבלה 1.

«המכבי»

מספר החברים: בשנת 1933	450	
מחלקת התעמלות . . .	200	חברים
אטלטיקה קלה	50	"
שחיה	40	"
ג'יאו ג'יצו	30	"
סיוף	50	"
קליעה למטרה	60	"
אופנים	30	"
ילדים „המכבי הצעיר" 1933 .	500	"

«הפועל»

מספר החברים: בשנת 1933	800	
סקציה להתעמלות . . .	500	חברים
אטלטיקה קלה	200	"
" כבדה	50	"
אפנים	50	"
ג'יאו ג'יצו	40	"
פלוגת הסדרן	65	"
סקציה ימית.	150	"
תזמורת מיתרים. . . .	20	"
" כלי־רוח.	26	"
להקה לתנועה	35	"
פלוגת הנוער והילדים . .	500	"

אַקְלִימָהּ שֶׁל תֵּל־אָבִיב

מאת ד״ר אברהם ברוך

מבוא

עוד בראשית קיומה של תל־אביב הורגש הצורך הגדול בחקירת אקלימה. רופאי המקום, התכנאים המעטים וכיוצא בהם לא יכלו להסתפק בידיעות הקלושות שהיו פזורות פה ושם על גורמים מטאורולוגיים אחדים כתוצאה מן המדידות שנעשו בשכנותה של תל־אביב, בשרונה וביפו. מה גם, שתוצאות אלה היו מתפרסמות רק בקבצים המוקדשים לחקירת עתיקותיה של ארצנו ובלשונות לועזיות. מפני כך היתה חשיבות מרובה ליסוד התחנה המטאורולוגית על יד הגימנסיה «הרצליה» בתל־אביב בשנת תרע״ב.

תצפיות התחנה הזאת שנעשו על־ידי כותב השורות האלה נמשכו עד הגירוש מיפו ותל־אביב בניסן תרע״ז. החומר של התצפיות יחד עם המכשירים נסגרו אז בארונות של אולם־הפיסיקה בגימנסיה, אבל אחרי שיפו ותל־אביב נכבשו על־ידי הבריטים, נהפך כל בנין הגימנסיה לבית־חולים צבאי, וכל מה שהיה באולם הפיסיקה הועבר למרתף, והרבה מן הרשימות אבדו.

אחרי כבושו של צפון הארץ בראשית תרע״ט והחזרת בנין הגימנסיה לבעליו, מצאתי רק חלק מרשימותי (המכשירים כמעט כולם נשברו). את הרשימות האלה עִבַּדתי אחר־כך, וכן עבדתי את חומר התצפיות של שרונה ויפו. כל התוצאות האלה נתפרסמו בספרי «האקלים של יפו—תל־אביב—שרונה», שעירית תל־אביב הוציאה לאור בתרפ״ב.

בתרפ״ג נוסדה מחדש תחנה מטאורולוגית בתל־אביב, באמצעיה של המועצה העירונית ובתמיכתו של ה׳ י. קרמנצקי מווינא, ששלם בעד חלק מן המכשירים שקניתי בווינא בשביל התחנה. עד אפריל 1927 נמצאה התחנה ברשותה של עירית תל־אביב, ומאז הוכללה התחנה, שנשארה קנינה של העיר תל־אביב, בתוך הרשת של התחנות הרשמיות שממשלת ארץ־ישראל מחזיקה על חשבונה. כל החומר שנאסף מתצפיות התחנה במשך אחת־עשרה שנה, 1923—1933, עֻבַּד כעת על ידי. תוצאות התצפיות האלה, בצירוף התוצאות מתקופת השנים תרע״ב—ע״ז, נתפרסמו באופן מפורט ב«ספר האקלים של תל־אביב». כאן, ב«ספר תל־אביב», נמסרת תמצית של אותה החקירה על אקלימה של עירנו.

א. סקירה כללית

התחנה המטאורולוגית של תל־אביב נמצאת בגובה של 34 מ׳ מעל פני הים, ברוחב גיאוגרפי צפוני 32°4′ ואורך גיאוגרפי מזרחי 34°45′ מגרינוויץ, במרחק קילומטר אחד בקירוב מן הים. תל־אביב נמצאת, איפוא, באיזור הסובטרופי הצפוני, על שפת הים, במישור שמזרחה ממנו מתרוממים רוכסי הרים עד גובה 800 – 1000 מ׳. ארכו של היום הארוך

ביותר (21 יוני) בתל־אביב הוא 14 שעות ורבע, והיום הקצר ביותר (21 דצמבר) 10 שעות וחמש דקות.

תל־אביב נמצאת בקירוב על האיזותירמה של 20° (הטמפרטורה השנתית הבינונית שלה 20,1°). החורף קצר, נמשך כשלשה חדשים מדצמבר עד פברואר. בתקופה זו יורד החלק הגדול ביותר מן הכמות השנתית של הגשם (75% בקירוב). החורף הוא תקופת הגשמים וגם עונת־הקור, הטמפרטורה הבינונית של אותם שלשת החדשים היא 13,5°. בלילות יורדת הטמפרטורה בחשבון ממוצע עד 9,7°, וביום היא עולה בחשבון ממוצע עד 17,8°, אבל בלילות בהירים, בנשוב רוח צפונית, יורדת טמפרטורת־האויר בחדשי החורף למדרגות נמוכות יותר, אף־על־פי שלא ירדה בשום פעם, במשך הזמן שנעשו התצפיות, עד נקודת הקפאון (הטמפרטורה הנמוכה ביותר היתה 1,2° בינואר 1925, ואז נקפאו המים על פני הקרקע במקומות אחדים בקצה העיר ובסביבתה). לעומת זה ביום, בנשוב רוח ממזרח או מדרום, יכולה הטמפרטורה לעלות למדרגות גבוהות: 24°, 25° ויותר; המכסימום המוחלט היה ב־17 בפברואר 1932, והוא 28,8°.

האויר החרפי יבש יותר מן הקיצי. הלחות היחסית של החורף בתל־אביב בחשבון ממוצע היא 73%. ברור, כי האויר לח מאד בימות־הגשמים, ובימים שאין בהם גשמים האויר יבש, ביחוד בנשוב רוח צפונית או מזרחית.

מארס, אפריל ומאי הם „חדשי האביב", או חדשי המעבר מן החורף אל הקיץ. החדשים האלה מצטיינים ברוחות־קדים, המנשבות אמנם גם בחורף, אבל השפעתם אז אינה ניכרת במדה מרובה כמו באביב. בחשבון ממוצע יש באביב 15 ימים עם רוחות־קדים (חַמשִׁינים), המעלות את הטמפרטורה למדרגות גבוהות מאד: עד 36° (המכסימום המוחלט של מארס), 40° (של אפריל), 42° (של מאי). למדרגות גבוהות כאלה אין הטמפרטורה מגיעה בחדשים החמים ביותר (יולי ואבגוסט), כי בחדשים אלה אין רוחות־קדים כלל. לעומת זה ברוחות מצפון או מצפונית־מזרחית יכולה הטמפרטורה בחדשי האביב לרדת למדרגות נמוכות מאד. במארס 1928, למשל, היה המינימום 3°. באפן כזה יש בחדשים האלה הנגודים הגדולים ביותר של הטמפרטורה, כמו גם של הלחות היחסית, כי רוח־קדים יכול להוריד את הלחות היחסית של האויר עד 10% וגם למטה מזה. לילה אחר־כך, ברוח מערבית או בלי רוח (בדממה), עלולה הלחות היחסית להגיע עד 90° ולפעמים גם עד 100°.

לעומת זה בקיץ, הנמשך ארבעה חדשים מיוני עד ספטמבר, מזג־האויר קבוע וחד־גוני: חם ולח. בחדשים אלה אין כמעט גשם (בסוף ספטמבר יורד לפעמים קצת גשם), רוחות־קדים מנשבות לפעמים רחוקות בתחלת יוני או בסוף ספטמבר, אבל אינן לחלוטין ביולי ובאבגוסט. הטמפרטורה גבוהה בכל יום, ביחוד ביולי ובאבגוסט, שהמכסימום אז למעלה מ־30° כמעט בכל יום, אבל המכסימום המוחלט אינו עולה על 34° (בשעת קדים אחד ביוני 1930 היה המכסימום המוחלט של הטמפרטורה 38°, גם בקדים בספטמבר 1929 היה המכסימום 39,2°). הלחות היחסית גבוהה: הבינוני 76% ביולי ובאבגוסט, 74% ביוני ובספטמבר, כמעט בלי שנויים מיום ליום, כי הרוחות מנשבות ברוב שעות היום מצד הים: ממערב או מצפונית־מערבית.

בשני חדשי המעבר מן הקיץ אל החורף, אוקטובר ונובמבר, האויר מתקרר במדה

מרובה (הטמפרטורה הבינונית של ספטמבר 25,5°, של אוקטובר 22,6°, של נובמבר 18,7°). האויר נעשה יבש יותר: הלחות היחסית של נובמבר היא 70%, לפעמים מנשבות רוחות־קדים, אבל חלשות יותר מאשר באביב, ועל־פי רוב באים אחריהן גשמים מעטים, המטהרים את האויר.

בכלל יש להעיר, כי החודש נובמבר הוא הנעים ביותר בתל־אביב. הימים אינם חמים ביותר (המכסימום הבינוני 23,3°) והלילות אינם עוד קרים במדה מרובה (המינימום הבינוני 14,3°), האויר יבש ובכל זאת נקי מאבק, הרוחות רובן אינן מנשבות מן הים, אלא מצפונית־מזרחית, השמים בהירים (פחות מ־20% של פני השמים מעוננים), והשמש שאינו לוהט כמו באביב או בקיץ אינו מכוסה ב־74% מן התצפיות (בשבע שעות בבוקר ובשתים אחרי הצהרים).

נוסף לכך מגיעים באותו החודש פירות ההדרים לבשולם, וגם הים עוד שקט וחם דַיו, עד כדי להתרחץ בו.

בפרקים הבאים נטפל בגורמים האקלימטולוגיים של תל־אביב לפרטיהם.

ב. טמפרטורת האויר

הטמפרטורה של האויר נמדדה במכשירים האלה: 1) תֶרמומטר נורמלי של כספית, 2) תרמומטר מכסימום, 3) תרמומטר מינימום, 4) תרמוגרף של רישֵר מגודל בינוני. כל המכשירים הללו הושוו מזמן לזמן עם הפסיכרומטר של אַסמַן, והם נמצאים באוהל מטאורולוגי בגובה של 1.80 מ׳ מעל פני הקרקע. התצפיות נעשו שלש פעמים ביום: בשעה 7, בשעה 14 ובשעה 21. חשבון הבינונים הוא על־פי הנוסחה $\frac{1}{4}(7+14+2\times21)$, זאת אומרת: הסכום שנתקבל מחבור הבינונים של התצפיות ב־7 שעות, ב־14 שעות ופעמים אלה שב־21 שעות (שעה תשע בערב) במשך כל חודש נתחלק בארבעה, והתוצאה היא היא הטמפרטורה היומית הבינונית של אותו חודש. על־ידי כך נתקבלו המספרים הבאים, שהם בינונים מאחת־עשרה שנים (1923—1933) ומציינים את

1. המהלך השנתי של הטמפרטורה (במעלות צלזיוס) בתל־אביב

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה	תנודה
12.8*	13.5	15.5	17.9	21.5	24.5	26.4	**26.7**	25.5	22.6	18.7	14.7	20.1	13.9

אנו רואים פה: א) הטמפרטורה השנתית היא 20.1°, ב) החודש הקר ביותר הוא ינואר, בטמפרטורה בינונית של 12,8°, זאת אומרת ב־7,3° נמוכה מן הבינונית השנתית, ג) החודש החם ביותר הוא אבגוסט, בטמפרטורה בינונית של 26.7°, או ב־6,6° למעלה מן הבינונית השנתית, ד) בששה משנים־עשר חדשי השנה, מאי—אוקטובר, הטמפרטורה הבינונית גבוהה מן השנתית. אלה הם חדשי הקיץ בלשון רגילה או החדשים של „ימות־החמה". לששת החדשים נובמבר—אפריל יש טמפרטורה בינונית נמוכה מזו של השנה, אלה הם „ימות הגשמים" או „ימות החורף" בלשון פשוטה (על חלוקה מדויקת יותר לארבע תקופות השנה, מדובר בפרק ב׳), ה) התנודה השנתית לאמור: ההכדל בין הטמפרטורות של החודש החם והחודש הקר ביותר, היא 13.9°. תנודה שנתית כזו נחשבת לקטנה (התנודה השנתית של הטמפרטורה בירושלים היא 16.4° ושל בגדד 24.3°), ואקלים עם

תנודה קטנה של טמפרטורה נחשב לאקלים רך. לא תמיד ינואר הוא החודש הקר ביותר של השנה. בשלש מאחת־עשרה השנים 1923—1933 היה פברואר קר מינואר: בשנת 1926 היתה הטמפרטורה של ינואר 14.0° ושל פברואר 13.3°; בשנת 1927 היתה הטמפרטורה של ינואר 13.3° ושל פברואר 11.8°, ובשנת 1928 היתה הטמפרטורה בינואר 13.7° ובפברואר 13.3°. אולם בכל שאר השנים היה החודש ינואר קר מפברואר, וכן היה החודש יולי חם יותר מאבגוסט. שתי פעמים מאחת־עשרה השנים הנ"ל: בשנת 1926 היתה הטמפרטורה הבינונית של חודש יולי 26.0° ושל אבגוסט 25.6°, בשנת 1927 היתה הטמפרטורה של יולי* 27.3° ושל אבגוסט 26.5°, בשאר השנים היה אבגוסט החודש החם ביותר.

מושג ברור יותר מן המהלך השנתי של הטמפרטורה אפשר לקבל מתוך הרשימה הבאה של שנוי הטמפרטורה (מעלות צלזיוס) מחודש לחודש בתל־אביב

מינואר לפברואר	מפברואר למארס	ממארס לאפריל	מאפריל למאי	ממאי ליוני	מיוני ליולי	מיולי לאבגוסט	מאבגוסט לספטמבר	מספטמבר לאוקטובר	מאוקטובר לנובמבר	מנובמבר לדצמבר	מדצמבר לינואר
0.7	2.0	2.4	3.6	3.0	1.9	0.3	—1.2	—2.9	--3.9	—4.0	—1.1

מכאן יש לראות, כי מינואר עד אבגוסט האויר הולך ומתחמם, ומאבגוסט עד ינואר הוא הולך ומתקרר. ההתחממות הגדולה ביותר חלה בחודש שמאפריל עד מאי (ולפעמים ממאי עד יוני), והקטנה ביותר מיולי לאבגוסט; ההתקררות הגדולה ביותר היא מנובמבר לדצמבר (ולפעמים מאוקטובר לנובמבר), והקטנה ביותר מדצמבר לינואר.

2. התנודות היומיות של הטמפרטורה (מעלות צלזיוס) בתל־אביב

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
מכסימום יומי	16.8	17.8	20.3	22.7	25.8	28.4	30.4	30.7	29.4	26.9	23.3	18.9	24.3
מינימום יומי	8.9	9.6	10.6	12.6	16.2	19.3	21.5	22.0	20.9	17.8	14.3	10.8	15.4
הבדל:	7.9	8.2	9.7	10.1	9.6	9.1	8.9	8.7	8.5	9.1	9.0	8.1	8.9

בשורה הראשונה מובאים פה הבינונים מאחת־עשרה השנים של הטמפרטורות הגבוהות ביותר בכל יום בכל חדשי השנה והבינוני השנתי. באופן דומה לזה מובאים בשורה השניה הבינונים של הטמפרטורות הנמוכות ביותר שבכל יום מן החדשים השונים ושל השנה. המהלכים השנתיים של המכסימום היומי ושל המינימום היומי דומים לגמרי למהלך השנתי של הטמפרטורה הבינונית. בחדשים מאי—אוקטובר גדול הבינוני החדשי של המכסימום היומי מן הבינוני השנתי, ובחדשים נובמבר—אפריל נמוך הבינוני החדשי של המכסימום היומי מן השנתי. המכסימום היומי הבינוני גבוה ביותר באבגוסט (וביולי נמוך מזה רק ב־0.3°), ונמוך ביותר בינואר. המינימום היומי הבינוני גבוה ביותר באבגוסט (ביולי נמוך מזה רק ב־0.5°), והנמוך ביותר בינואר.

השורה השלישית מראה את ההבדלים שבין הבינונים של המכסימום היומי ושל המינימום בכל חודש והשנה, או התנודות היומיות של הטמפרטורה (כממוצעים מ־11 השנים 1923—1933). תנודות גדולות יותר מן התנודה הבינונית של השנה הן בחדשי האביב:

* ב־11 ביולי 1927 היה רעש האדמה, שהורגש היטב גם בתל־אביב והחריב בתים רבים ברמלה ובשכם וזעזע כמה בנינים בירושלים.

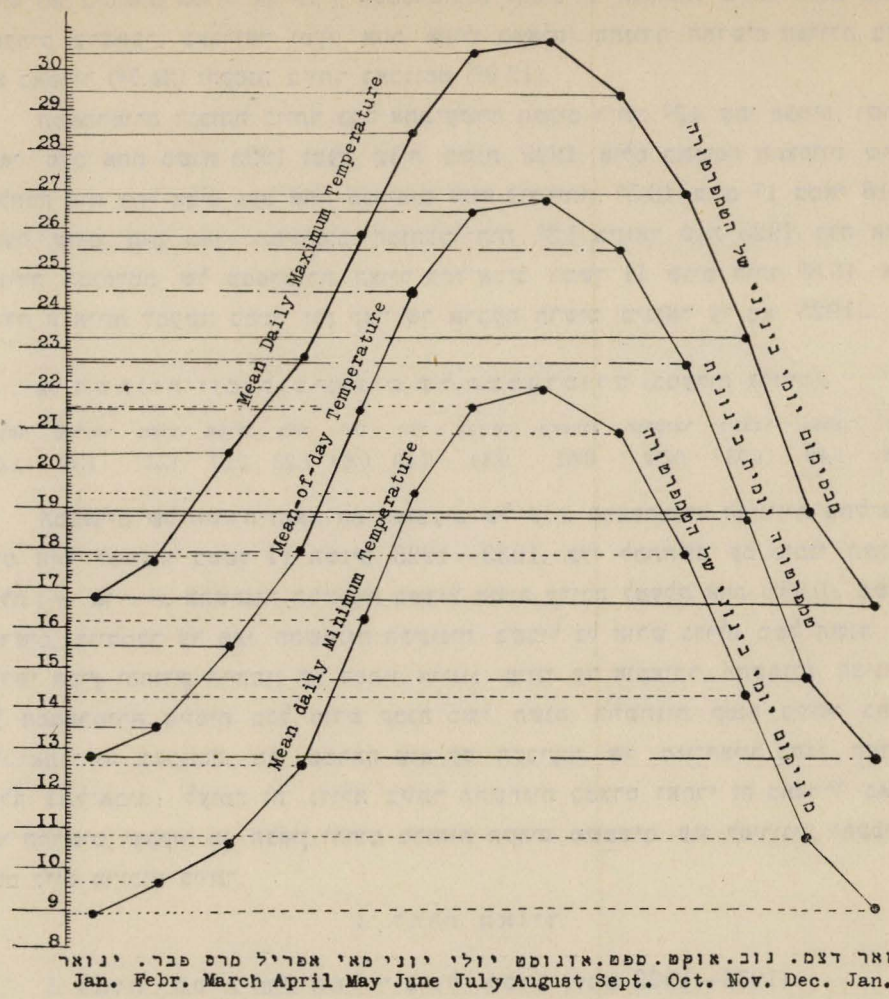

מארס, אפריל ומאי (מכסימום התנודה באפריל: 10.1^0) בחודש יוני ובשני חדשי הסתיו אוקטובר ונובמבר. תנודות קטנות מן הבינונית של השנה הן בחדשי החורף: דצמבר, ינואר ופברואר (מינימום התנודה בינואר: 7.9^0), ובשלשה מחדשי הקיץ: יולי, אבגוסט וספטמבר.

3. טמפרטורות קיצוניות ותנודות חדשיות של הטמפרטורה (מעלות צלזיוס).

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
מכסימום	22,0*	25.3	30.2	33.0	**35.1**	33.0	32.1	32.3	32.1	31.4	28.8	24.4	37.5
מינימום	5.4*	5.7	6.1	8.3	12.3	16.3	18.8	**19.4**	18.2	14.7	9.9	5.9	3.8
הבדל:	16.6	19.6	24.1	**24.7**	22.8	16.7	13.3	12.9*	13.9	16.7	18.9	18.5	—

בשורה הראשונה מובאים הבינונים של הטמפרטורות החדשיות והשנתיות הגבוהות ביותר. מכאן רואים, כי הטמפרטורות החדשיות הגבוהות ביותר חלות לא בחודש החם ביותר, אלא במאי (ולפעמים באפריל או ביוני), וזה בגלל רוחות־הקדים החמות המנשבות באותו

חודש (או בחדשים אפריל או יוני), הטמפרטורות החדשיות הנמוכות ביותר חלות בינואר (לפעמים בדצמבר, בפברואר ופעם אחת אפילו במארס). התנודה החדשית הגדולה ביותר היא באפריל (24.7°) והקטנה ביותר באבגוסט (12.9°).

הטמפרטורה הגבוהה ביותר בכל אחת־עשרה השנים היתה 42° שתי פעמים, ושתיהן במאי: פעם אחת בשנת 1925 ופעם שניה בשנת 1929, אולם בתקופת התצפיות שקודם המלחמה היה בתל־אביב פעם אחת מכסימום גבוה עוד יותר: 46.5°, ביום 17 במאי 1916, בשעת קדים חזק מאד. המינימום המוחלט היה 1.2° בינואר שנת 1925. הוה אומר: התנודה המוחלטת של טמפרטורת האויר בתל־אביב במשך 11 שנים היתה 40.8°. אולם תנודה זו היתה למעשה במשך זמן קצר של ארבעה חדשים (מינואר עד מאי 1925).

4. השתנות יומית בינונית של הטמפרטורה (במעלות צלזיוס).

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
1.05	1.25	1.47	1.37	1.23	0.69	0.40	0.44	0.51	0.74	1.03	1.19	0.95

המספרים של השורה הזאת הם ממוצעים של שנה. הטמפרטורה הבינונית בתל־אביב מיום אחד למשנהו במשך 11 השנים 1923—1933, בלי להתחשב עם סימני השנויים האלה (+ או —). ההשתנות הבינונית בשביל השנה קרובה למעלה אחת (0.95°). בשבעת החדשים, מנובמבר עד מאי, ההשתנות הבינונית בשביל כל חודש גדולה משל השנה, ורק בחדשי הקיץ והחודש הראשון של הסתיו, היינו: מיוני עד אוקטובר, ההשתנות הבינונית של הטמפרטורה היומית בכל חודש קטנה משל השנה. ההשתנות קטנה ביותר בחודש יולי ואחרי זה באבגוסט, מה שמראה שוב על הקביעות של מזג־האויר בשני החדשים האלה בתל־אביב; לעומת זה גדולה ביותר ההשתנות במארס ואחרי זה באפריל, באותם שני החדשים שהקור מן הצפון והחום מרוחות הקדים משמשים עוד לסירוגין, והקפיצות מיום ליום מרובות ביותר.

ג. לחות האויר

1. לחות יחסית (%) האויר בתל־אביב (שנים 1923—1933).

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
72	74	71	71	72	74	76	76	74	73	70*	73	73

הלחות היחסית הבינונית של השנה בתל־אביב היא 73%. החדשים הלחים ביותר הם חדשי הקיץ, שאז מרובה ביחוד השפעת הרוחות מן הים (ראה פרק ה'). האויר יבש ביותר בחדשי האביב, מפני השפעתן של רוחות־הקדים, ובחודש נובמבר. לחודש נובמבר יש המינימום של הלחות היחסית (70%), ולחדשים יולי ואבגוסט המכסימום (76%). בחדשים האלה הלחות המרובה מזיקה גם מטעם זה שהטמפ־טורה גבוהה מאד, ולכן אין הזיעה המרובה של גוף האדם יכולה להתאדות כראוי, והגוף מרגיש מועקה מיוחדת מרוב חום ולחות: האויר שלנו הוא אז ממש טרופי, אולם בלי הגשמים הטרופיים. ביחוד מורגש ההבדל של הלחות היחסית בקיץ בין תל־אביב, השוכנת לחוף הים, ובין התחנות שבהרים, כגון ירושלים, לרעתה של תל־אביב, ולשם השואה הנני מביא פה את

הלחות היחסית (%) בירושלים

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
76	70	70	57	49	52	57	60	60	54	65	71	62

בקיץ, בשעת החום הגדול, יבש וקריר בירושלים יותר מבתל־אביב, והרגשת החום, התלויה כאמור במדה מרובה גם במדרגת הלחות היחסית, נמוכה בהרבה מאשר בתל־אביב. בחורף אין הדבר כך: אין הבדל ניכר בלחות היחסית בין תל־אביב וירושלים (הלחות היחסית בינואר מרובה בירושלים מאשר בתל־אביב), אולם כיון שבחורף קר יותר ומרובים הגשמים והעננים יותר בירושלים מאשר בתל־אביב, מורגשת בירושלים גם הלחות יותר. לעומת זה בחדשי האביב אפריל ומאי ובחדשי הסתיו אוקטובר ונובמבר מורגש בירושלים חורב ובתל־אביב הלחות ממוזגת ובשעור מתאים לנוחיותו של גוף האדם, חוץ מן הימים שיש בהם רוחות־קדים, שעליהן ידובר בפרק ז׳.

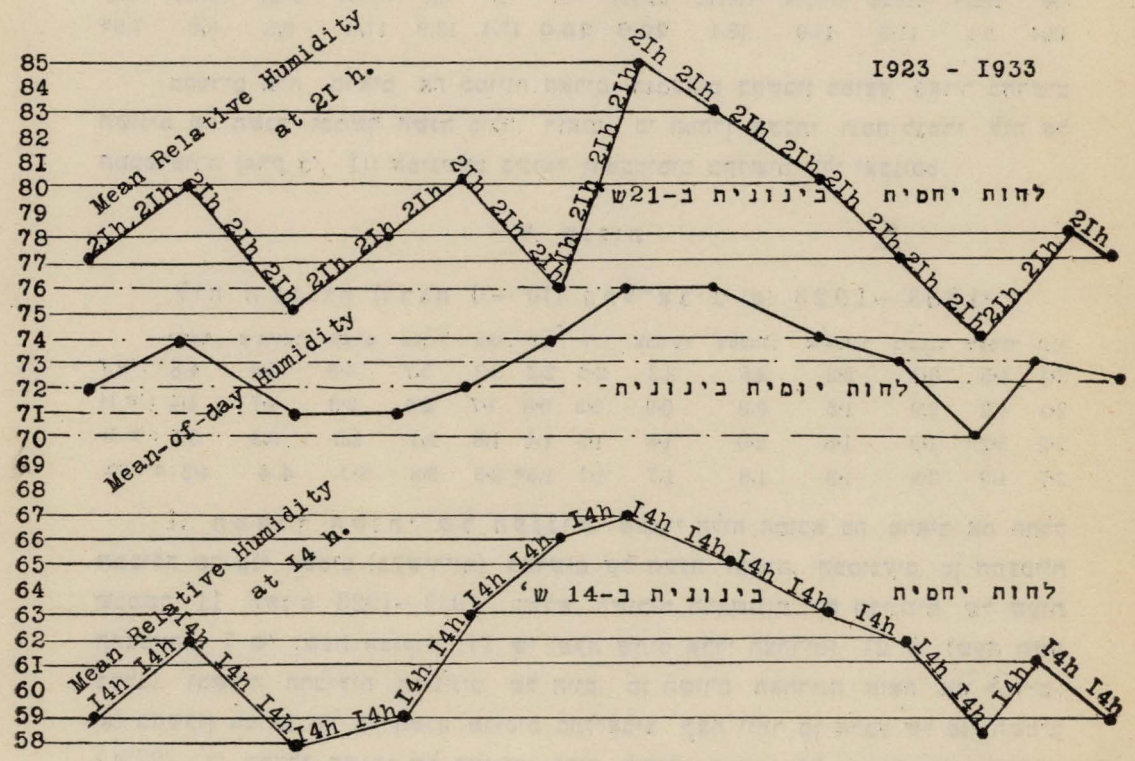

2. הלחות היחסית בשעות השונות של היום.

הלחות היחסית משתנית במשך היום. בבוקר ובערב הלחות היחסית מרובה: בשבע שעות בבוקר, בחשבון ממוצע לשנה, 78%, בתשע שעות בערב 79%, ובשתים אחרי הצהרים 62%, והרי הבדל של 17% בין אחר־הצהרים ובין הערב. בחורף ההבדל גדול יותר: למשל, בינואר הלחות היחסית בשבע שעות בבוקר היא 81%, בתשע שעות בערב

היא 77%, ובשתים אחרי הצהרים היא 59%, זאת אומרת: ההבדל בין הבוקר ובין אחר־הצהרים הוא 22%. בקיץ ההבדל קטן יותר: למשל, ביוני—בשבע שעות בבוקר הלחות היא 75%, בשתים אחרי הצהרים 66%, בתשע שעות בערב 73%, היינו: הבדל של 10% בין אחר־הצהרים ובין הערב. ביולי ובאבגוסט ההבדלים גדולים יותר: בשתים אחרי הצהרים ביולי הלחות היא 67% (באבגוסט 65%) ובתשע שעות בערב ביולי 85% (באבגוסט 83%), והרי הבדל של 18%. אולם מדרגה של לחות יחסית בשעור 67% בטמפרטורה של 30° ביולי (הטמפרטורה הבינונית בשתים אחרי הצהרים בחודש זה) מורגשת כלחה ומעיקה מאד, מה שאין כן לחות יחסית בשעור 59% בטמפרטורה של 16° (הטמפרטורה הבינונית של שתים אחרי הצהרים בינואר), המורגשת כיבשה ונעימה מאד.

3. הלחות המוחלטת (מילימטרים) בתל־אביב (שנים 1923–1933)

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
7,9*	8,5	9,3	11,0	13,9	17,4	20,0	20,0	18,1	14,9	11,3	9,1	13,4

מספרים אלה מראים את כמויות האדים הנמצאים בחשבון ממוצע באויר בחדשים השונים של השנה ובמשך השנה כולה. רואים, כי המהלך השנתי דומה לגמרי לזה של הטמפרטורה (פרק ב', 1): המינימום בינואר והמכסימום בחדשים יולי ואבגוסט.

ד. עננות

לוח העננות (דרגה 0 — 10) בתל־אביב (ש' 1923 — 1933)

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
7 ש':	4.8	5.3	4.3	3.7	3.3	2.3	2.6	2.3	2.5	2.2	3.1	4.5	3.4
14 ש':	4.4	4.7	2.9	2.6	1.7	0.8	0.9	0.9	0.8	1.6	2.9	4.2	2.4
21 ש':	3.5	3.3	2.5	2.1	1.8	1.4	1.5	1.8	2.0	1.5	1.9	3.2	2.2
בינוני:	4.2	4.4	3.2	2.8	2.3	1.5*	1.7	1.7	1.8	1.8	2.6	4.0	2.7

1. המהלך השנתי של העננות. מספרי הלוח המובא פה מראים את החלק המכוסה של פני השמים (בעשיריות) בחדשים של השנה ובשנה, הממוצעים מן התצפיות שבמשך 11 השנים 1923—1933. בשלש השורות הראשונות יש הבינונים של שעות התצפיות: 7 ש' (שעת הבוקר), 14 ש' (שעה שתים אחרי הצהרים), 21 ש' (שעה תשע בערב), ובשורה הרביעית הבינונים של היום. מן השורה האחרונה הזאת אנו למדים: א) בחשבון ממוצע של כל השנה מכוסים בתל־אביב קצת יותר מן הרבע של פני השמים (27%), ב) המהלך השנתי של העננות הפוך למהלך השנתי של הטמפרטורה: העננות מרובה יותר בחורף (בחשבון ממוצע 42%) ופחותה ביותר בקיץ (17%), ג) השמים מעוננים ביותר בחודש פברואר (44°) ובהירים ביותר בחודש יוני (15%).

2. המהלך היומי של העננות. בהעיפנו עין על שלש השורות הראשונות של הלוח, נמצא: א) העננות המרובה ביותר היא בדרך־כלל בשעות הבוקר, והפחותה ביותר היא בערב, ב) יוצאים מן הכלל הזה ארבעת חדשי הקיץ, שבהם מינימום העננות הוא בשתים אחרי הצהרים (מכוסים פחות מעשירית אחת של השמים), והמכסימום בבוקר, ג) במאי ובאוקטובר כמעט שאין הבדל בין מדת העננות בצהרים ובערב: במאי העננות

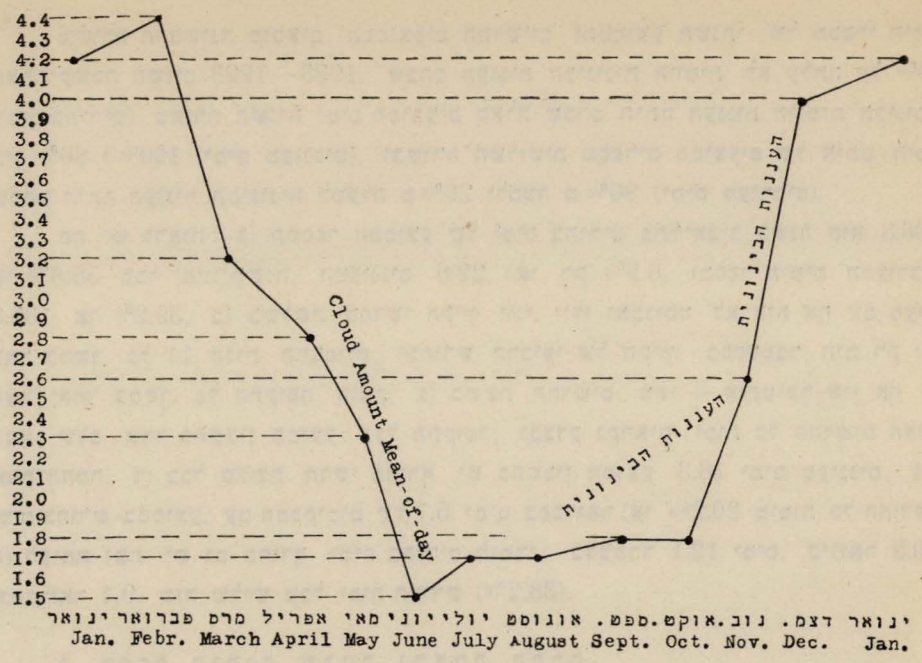

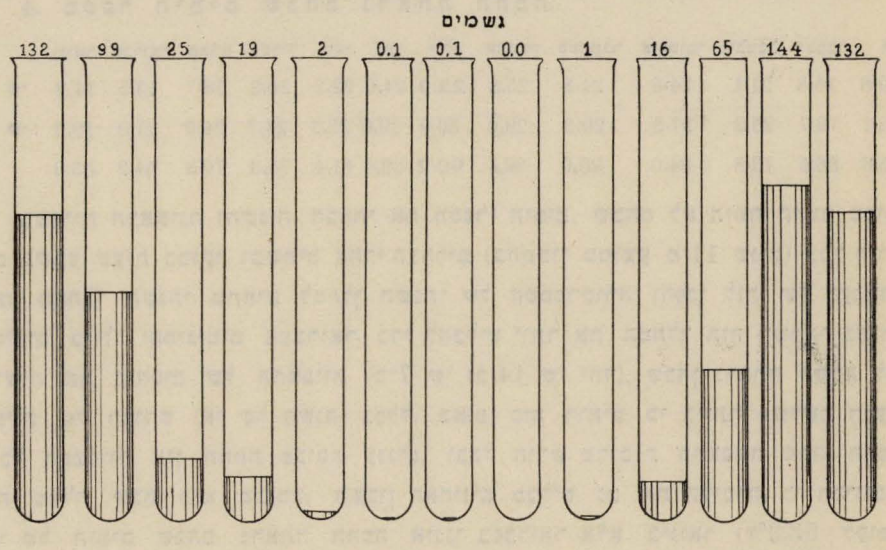

בשתי שעות אחר הצהרים פחותה ב־1% מאשר בערב, ובאוקטובר, להיפך, בערב פחות ב־1% מאשר בשתים אחרי הצהרים.

3. ימים בהירים, מעוננים ומעורבים.

ימים	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
בהירים	10.2	9.4	13.2	15.5	18.6	22.0	22.2	23.6	21.2	21.9	16.9	12.1	206.8
מעוננים	5.4	5.7	2.0	1.5	0.5	0	0	0	0.1	0.2	2.0	5.2	22.6
מעורבים	15.5	13.2	15.8	12.9	11.9	8.0	8.8	7.4	8.7	8.9	11.1	13.7	135.8

בשורה הראשונה מובאים הממוצעים החדשיים והממוצע השנתי של מספרי הימים מאחת־עשרה השנים 1923—1933, שבהם העננות הבינונית היומית לא עלתה על 20% (ימים בהירים), בשורה השניה ימים ממוצעים באלה שבהם היתה העננות היומית הבינונית בין 80% ו־100% (ימים מעוננים), ובשורה השלישית מספרים ממוצעים של אותם הימים שבהם היתה העננות הבינונית למעלה מ־20% ולמטה מ־80% (ימים מעורבים).

פה יש לראות: א) המספר הממוצע של ימים בהירים בתל־אביב בשנה הוא 206.8, או 56.6% מכל ימות־השנה, המעוננים 22.6, או רק 6.2%, ומספר הימים המעורבים 135.8, או 39.2%, ב) בשלשה מחדשי הקיץ יוני, יולי ואבגוסט לא היה אף יום מעונן אחד במשך כל 11 שנות התצפיות, ובחודש הרביעי של הקיץ, בספטמבר, היה רק יום מעונן אחד במשך כל התקופה הזאת, ג) בששת החדשים מאי — אוקטובר אין אף יום מעונן שלם אחד בחשבון ממוצע בכל התקופה, ובצדק נקראים ימות כל החדשים האלה ימות־החמה, ד) בכל שלשת חדשי החורף יש בחשבון ממוצע 16.3 ימים מעוננים, 5.4 ימים בחודש בממוצע, עם המכסימום של 5.7 ימים בפברואר (או 20.2% מימות כל החודש), ה) לעומת זאת יש גם בחורף ימים בהירים לגמרי: בדצמבר 12.1 ימים, בינואר 10.2, ובפברואר 9.4, שזה שליש מכל ימות החודש (33.2%).

4. מספר הימים שבהם נראתה החמה.

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
ב־7 ש׳:	14,2	13,5	18,7	20,2	22,2	24,6	**25,9**	25,8	24,8	24,5	21,1	15,8	250,8
ב־14 ש׳:	19,2	17,0	24,9	24,7	28,3	29,0	30,0	29,6	29,2	27,3	23,2	19,7	302,1
% :	53,9	54,2	70,3	75,3	81,4	89,4	**90,2**	89,4	90,0	84,0	73,8	56,5	75,6

בשורות הראשונה והשניה הבאתי את מספרי הימים, שבהם לא היתה החמה מכוסה עננים בשבע שעות בבוקר ובשתים אחרי הצהרים (בחשבון ממוצע מ־11 שנים) בכל חודש ובשנה. המהלך השנתי מתאים למהלך השנתי של הטמפרטורה והפוך לזה של העננות: המכסימום ביולי והמינימום בפברואר. כדי להבליט יותר את המהלך הזה חשבתי בשורה השלישית את היחסים של התצפיות (ב־7 ש׳ וב־14 ש׳ יחד), שבהן נראתה החמה לכל התצפיות של החודש (או של השנה) בכלל. באופן כזה רואים, כי ביותר משלשה רבעים של כל התצפיות אין החמה מכוסה עננים, ובכל חודש מרובות התצפיות שבהן החמה נראית מאלה שבהן היא מכוסה. חשבון האחוזים מבליט גם את העובדה, כי המינימום היחסי של הימים שבהם נראתה החמה איננו בפברואר אלא בינואר (53.9% לעומת 54.2% בפברואר), מפני שמספר הימים של ינואר בכללו הוא 31, ושל פברואר רק 28¼. כן גם רואים, כי המספר היחסי של ספטמבר עולה על זה של אבגוסט (ובמספרים מוחלטים להיפך), מפני שלאבגוסט בכללו יש 31 ימים ולספטמבר רק 30.

5. ימות־ערפל. במשך השנים 1923—1933 היו בחשבון ממוצע בשנה 9.7 ימים עם ערפל, על־פי רוב בבוקר, ובחדשים הבודדים היו המספרים כמובא בשורה הבאה.

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
ימי־ערפל:	0.2	0.8	2.0	1.4	**2.1**	0.9	0.5	0.5	0.5	0.3	0.7	0	9.7

בכלל מועטים ימי־הערפל בתל־אביב. המכסימום הוא בשלשת חדשי האביב, בשעה שהיבשה הספיקה להתחמם, והים נשאר עוד קר. בחודש דצמבר לא היו כלל ימים עם ערפל, ובינואר רק שתי פעמים במשך כל 11 השנים.

ה. רוחות

1). הכוונים השונים של הרוחות. אנו מביאים פה לוח, המראה באחוזים (%) מכל התצפיות, שלש פעמים ביום: ב־7 ש׳ 14 ש׳, 21 ש׳, את תדירות הכוונים של כל הרוחות במשך 11 השנים 1923—1933 בכל חודש ובשנה, וכמו־כן את הכוון השקול של הרוח במעלות מזרחה מצפון.

כווני הרוחות בתל־אביב. 11 שנים (1923—1933) ב־7 ש׳, 14 ש׳, 21 ש׳. אחוז (%) התצפיות של כל כוון:

	צפון	צפונ׳־מזר׳	מזרח	דרומ׳־מזר׳	דרום	דרומ׳־מערב׳	מערב	צפונ׳־מערב׳	דממה	מזרחה מצפון
ינואר	3,0	3,1	11,5	**21,0**	18,0	7,9	8,7	13,0	13,7	168°
פברואר	2,8	2,6	10,3	16,0	10,4	9,1	16,2	**17,0**	15,6	224°
מארס	4,6	4,4	11,4	15,6	6,9	4,8	15,9	**20,4**	15,9	275°
אפריל	5,8	2,9	9,9	11,2	5,4	4,7	14,4	**24,6**	21,1	300°
מאי	6,0	3,6	7,0	9,7	5,3	2,5	12,4	**28,3**	25,2	309°
יוני	5,6	2,4	3,9	12,3	7,8	3,2	13,0	**26,9**	24,9	291°
יולי	4,9	2,1	4,5	13,5	12,6	5,3	12,5	**22,1**	22,6	257°
אבגוסט	4,8	2,6	5,5	16,9	10,3	2,6	10,5	**26,1**	20,7	275°
ספטמבר	4,2	3,2	8,8	19,9	4,6	1,9	7,7	**32,3**	17,5	325°
אוקטובר	7,6	4,2	10,7	21,4	7,1	2,4	6,9	**23,3**	16,3	41°
נובמבר	5,2	9,3	11,8	**19,4**	9,2	4,0	8,9	15,7	16,5	107°
דצמבר	2,0	4,1	14,1	**22,9**	13,9	6,9	8,7	9,9	17,6	151°
שנה	4,7	3,7	9,1	16,7	9,3	4,6	11,3	**21,6**	19,0	253°

מן הלוח הזה רואים, כי מכל אלף תצפיות שבמשך התקופה הנזכרת היו 109 מקרי־דממה. משאר 810 הרוחות נשבו 216, ובכן יותר מרבע, מצפונית־מערבית, זאת היא, איפוא, הרוח השלטת באיזור האקלימי שתל־אביב מציינת אותו.

הכוון השקול של הרוח, כממוצע שנתי, הוא 253° מזרחה מצפון, זאת אומרת: לרוח הבינונית יש כוון של 17° דרומה ממערב. במה דברים אמורים? במספרים לקוחים מכל השנה. אולם אם נסתכל במספרים של החדשים הבודדים, תשתנה במקצת התמונה: בחדשים נובמבר, דצמבר וינואר הרוח השלטת היא הדרומית־מזרחית; בחשבון ממוצע מכל 1000 תצפיות שבחדשים האלה, שמהם יש 157 מקרים בלי רוח (דממה) מנשבות משאר 843 הרוחות 211, זאת אומרת: רבע מכל הרוחות, מן הנקודה הדרומית־מזרחית, והכוון השקול הממוצע בשלשת החדשים האלה הוא 142° מצפון למזרח, היינו: 52° דרומה ממזרח. בכל שאר חדשי השנה הרוח השלטת היא הצפונית־מערבית עם המכסימום בספטמבר של 323 על כל 825 רוחות (1000 פחות 175 מקרי־דממה). מתבטא פה האופי המונסוני של הרוחות:

בקיץ מנשבות הרוחות בעיקר מן הים אל היבשה (מצפונית־מערבית), ובחורף מן היבשה אל הים (מדרומית־מזרחית).

2) הסתובבות הרוח במשך היום. מפני הבדלי הטמפרטורה הגדולים בין היום והלילה, מספיקה היבשה להתחמם ביום הרבה יותר מן הים, ובלילה היא מתקררת הרבה יותר ממנו. מטעם זה פועל גם הגורם הזה על כווני הרוחות באופן שבבוקר מנשבות יותר רוחות מן היבשה אל הים, ואחרי הצהרים, להיפך, מן הים אל היבשה. ברור, כי בתקופות שונות של השנה מצטרף הגורם העונתי (המונסוני) לגורם היומי (של הבריזות) ומגביר את רוחות הבוקר בחורף ומחלישן בקיץ, ולעומת זה הוא מגביר את הרוחות שאחרי הצהרים בקיץ ומחלישן בחורף. מפני כך יוצא, כי בבוקר רוב הרוחות הן מדרומית־מזרחית, אולם אחרי הצהרים מנשבות הרוחות בעיקר מצפונית־מערבית; עדים לכך המספרים הבאים, שהם ממוצעים שנתיים.

תדירות כווני הרוחות באחוזים (%) והכוון השקול בשעות התצפיות (בינונים שנתיים).

	צפון	צפונ׳־מזר׳	מזרח	דרומ׳־מזר	דרום	דרומ׳־מער׳	מערב	צפונ׳־מער׳	דממה	כוון שקול: מזר׳ זה מצפון
7 ש׳:	0.8	2.9	13.7	**36.6**	18.1	2.9	3.7	3.2	18.0	141°
14 ש׳:	7.0	0.6	1.4	1.7	4.0	8.2	22.8	**50.9**	3.4	298°
21 ש׳:	6.3	7.6	**12.3**	11.7	5.9	2.7	7.3	10.7	35.5	70°

אנו רואים פה, כי במשך היום מסתובבת הרוח מדרומית־מזרחית לצפונית־מערבית, ובערב — חזרה למזרח. מ־820 רוחות הבוקר 366 מנשבות מדרומית־מזרחית, 137 ממזרח, 181 מדרום, זאת אומרת: 684 רוחות, או קרוב ל־85%, באות מן היבשה, אולם בשתי שעות אחרי הצהרים מנשבות 807 רוחות מכל 966 מצפונית־מערבית, צפון ומערב, זאת אומרת: 83% מצד הים. בערב, בשעות המעבר, הרוחות חלשות יותר, והן מנשבות מכל פאות השמים, אולם חלק גדול מן הרוחות משתתק לגמרי, ולפיכך יש אז כמעט 36% מקרי־דממה.

המספרים שהבאנו בשביל המהלך היומי הם שנתיים. אולם מעניין גם לראות את השנויים במשך השנה. למטרה זו אביא כאן את הכוון השקול של הרוחות בחדשים ינואר, אפריל, יולי ואוקטובר, וכן בשנה, בשביל כל אחת משעות התצפיות.

כוון שקול של הרוח: מזרחה מצפון.

	ינואר	אפריל	יולי	אוקטובר	שנה
7 ש׳:	139°	142°	156°	132°	141°
14 ש׳:	265°	300°	299°	309°	298°
21 ש׳:	142°	356°	340°	73°	70°

רואים מכאן, כי בבוקר נוטה הרוח בינואר ובאוקטובר יותר לצד צפון מן הכוון השקול השנתי, וביולי יותר לדרום. אחרי הצהרים הכוון השקול של הרוח בחשבון ממוצע לשנה הוא 28° צפונה ממערב, אולם בינואר הוא 5° דרומה ממערב, וביולי הוא מתקרב יותר למערב מאשר באפריל (30° צפונה ממערב) או באוקטובר (39° צפונה ממערב). רוחות הערב נוטות בחשבון ממוצע לשנה 70° מזרחה מצפון, אולם בינואר 52° דרומה

ממזרח, באפריל 4^0 מערבה מן הצפון וביולי 20^0 מערבה. הגורם המונסוני הימי, זאת אומרת: המערבי, של הרוחות ביולי מתבטא בכל המספרים שהבאנו פה.

3) עצמת הרוח נמדדה על־פי הערכה בדרגה של 0—10. בדרגה הזאת מתאימה בקירוב לכל עצמה הכתובה פה למטה בשורה הראשונה המהירות שבשורה השניה (בקילומטרים לשעה):

עצמה:	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
מהירות:	0	7	12	15	28	38	48	59	80	100	למעלה מ־100

הרוחות, שעצמתן מ־6 ומעלה, הן סערות. הלוח הבא מראה את העצמה הבינונית של הרוח מעל הגגות בתל־אביב, בגובה 16 מטר מעל פני הרחוב, בשלש השעות של התצפיות ובחשבון ממוצע של התצפיות הללו בכל חודש ובשנה, כבינונים של 11 השנים 1923—1933.

עצמת הרוחות בתל־אביב

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אוגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
7 ש׳:	1.4	**1.5**	1.4	1.1	0.9	1.0	1.2	1.3	1.1	1.1	1.2	1.4	1.2
14 ש׳:	1.9	2.4	2.3	2.5	2.5	2.6	2.7	2.7	**2.9**	2.6	2.1	1.7*	2.4
21 ש׳:	**1.5**	**1.5**	1.3	1.1	0.8	0.8	0.5*	0.6	0.9	0.9	1.2	1.2	1.0
ממוצע:	1.6	**1.8**	1.7	1.6	1.4*	1.5	1.5	1.5	1.6	1.5	1.5	1.4*	1.5

מן הלוח הזה אנו למדים: א) העצמה הבינונית של הרוח בתל־אביב היא 1.5 המתאימה למהירות של 9—10 קילומטר לשעה; ב) הרוחות החזקות ביותר מנשבות בפברואר בשעה שמתגברות המערבלות מצפונית־מערבית, והחלשות ביותר הן במאי, בשעת פעולתן החזקה של רוחות הקדים; ג) במשך היום הרוחות חזקות ביותר בשעת התצפיות של אחרי הצהרים: העצמה הבינונית 2.4, המתאימה בקירוב למהירות של 13 קילומטר לשעה, והרוחות חלשות ביותר בערב, אחרי שרוח הים משתתקת, ורוח היבשה עוד לא התגברה כל צרכה. העצמה הבינונית בערב היא 1.0, המתאימה למהירות של 6 קילומטר לשעה. העצמה החלשה הזאת מתבארת גם ברבוי מקרי הדממה, כמו שראינו בלוח של סעיף 2 (355 מאלף), ובדרך־כלל רוחות הבאות מן הים חזקות יותר מאלה המנשבות מן היבשה, כי על פני הים אין מעצורים או חכוך רב כמו ביבשה; ד) ההבדלים הגדולים ביותר בין עצמות הרוח של התצפיות שאחרי הצהרים ושל הערב הם בחדשי הקיץ (ביולי 2.7 כנגד 0.5), מפני שביום רוח הים בקיץ מתגברת, כיון שהיא מורכבה אז ממונסון ימי ובריזה ימית. לעומת זה בערב פועלת הבריזה היבשתית בנגוד למונסון הימי; ה) בחדשי החורף אין נגוד גדול בין העצמות של רוחות היום והערב, כי ביום פועל המונסון היבשתי נגד הבריזה הימית ומחלישה אותה, ובערב ובבוקר הבריזה והמונסון באים שניהם מן היבשה ופועלים בקירוב באותו הכוון, אולם בדרך־כלל חלשות רוחות הלילה מרוחות היום מפני הטעמים שהובאו למעלה בסוף סימן ג׳, חוץ מבמקרים של סערות, הבאות מסבת הפרעות אתמוספריות חזקות, הנגרמות בחורף על־ידי דיפרסיות שעל פני הים התיכון.

4) סערות. ברשימות של הרוחות ציינתי לחוד את הסערות, זאת אומרת: הרוחות שעצמתן מ־6 ומעלה, או אלה הרוחות שמהירותן עולה על 45 ק״מ לשעה. הרוחות האלה שכיחות בעיקר בתקופות הגשמים, אולם לא תמיד הן מלוות אותן. במשך 12 השנים — מספטמבר שנת 1922 עד אבגוסט 1934 (ועד בכלל) — היו בתל־אביב בסך־הכל סערות כדלקמן:

מספר הימים עם סערות בתל־אביב ב־12 שנה

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
סך־הכל:	16	20	13	9	7	1	0	0	2	3	5	11	87
ממוצעים:	1.3	1.7	1.1	0.8	0.6	0.1	0	0	0.2	0.3	0.4	0.9	7.3

רואים: א) בחשבון ממוצע יש בתל־אביב בשנה 7 סערות; ב) רוב הסערות הן בחורף ומעוטן בסתיו; ג) בחדשי הקיץ היתה במשך 12 שנה סערה אחת ביוני ושתי סערות בספטמבר; ד) לא היו סערות כלל באמצע הקיץ, בחדשים יולי ואבגוסט; ה) החודש אשר בו מכסימום של סערות הוא פברואר, אם כי מספר ימיו מועט.

רוב הסערות אצלנו יש להן אופי ציקלוני: נמשכות זמן קצר מאד, באות מן הים בחזית של דיפרסיות (לחץ ברומטרי ירוד) ממערב או מצפונית־מערבית.

5) רוחות־קדים. בנגוד לצקלונות המערביות נמצאות רוחות הקדים, רוחות חלשות (חרישיות) ויבשות, המנשבות בעיקר ממזרח. בכלל יש להבחין בין רוחות־הקדים של סוף הסתיו ותחילת החורף,— בשעה שיבשות אסיה ואפריקה הצפונית הספיקו להתקרר במדה מספיקה, והים התיכון עוד לא הפיג את חומו, — ובין רוחות־הקדים של סוף החורף וכל האביב (חַמשִׁינִים). הראשונות מנשבות בלחץ ברומטרי גבוה ממזרח או מצפונית־מזרחית, והאחרונות בלחץ ברומטרי נמוך בעיקר מדרומית־מזרחית. ברוחות הקדים מן הסוג הראשון האויר זך, יבש וחם ביום, אבל קר בלילה, והשמים בהירים לגמרי. אולם ברוחות מן הסוג השני השמים על־פי רוב מעורפלים במקצת, האויר היבש מאד מכיל בתוכו אבק דק מאד במדה גדושה, והטמפרטורה גבוהה ביום ובלילה. הנני מביא בשתי שורות את המספרים של רוחות־הקדים במשך כל 11 השנים 1923—1933 ואת הממוצעים החדשיים והשנתי.

מספר הימים עם רוחות־קדים בתל־אביב ב־11 השנים 1923—1933

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
סך־הכל:	35	41	67	58	45	19	0	0	7	30	46	43	391
ממוצעים	3.2	3.7	6.1	5.3	4.1	1.7	0	0	0.6	2.7	4.2	3.9	35.6

אנו רואים פה, כי: א) בסך־הכל היו באחת־עשרה שנה 391 ימים עם רוחות־קדים, או בחשבון ממוצע 35.6 ימים בשנה; ב) הרוחות האלה שכיחות ביותר בחדשי האביב: מארס, אפריל ומאי, שכיחות פחות בסתיו ובחורף ואינן שכיחות בקיץ; ג) בחדשים יולי ואבגוסט אין כלל רוחות־קדים; ד) המכסימום שלהן הוא במארס: 6.1 ימים בממוצע.

כאמור למעלה, חם ביותר הקדים המנשב מדרומית־מזרחית. זו היא „רוח הזלעפות", ה„שרב" של העברים; החמשִׁין, שרב או שַׁרקִיה של הערבים. מוצאה של הרוח הזאת

ממדבר ערב. על־פי רוב מתגבר עוד חומה על־ידי פעולת „פֶּהן", כי על הרוח הזאת לעבור בדרכה אלינו את ההרים, ואויר ברדתו ממרומים למטה מתחמם ומתיבש. השמים מתכסים שכבה דקה וקלושה של עננים הנקראים רפידי־פורחות (Cirrostratus), טמפרטורת האויר קופצת ועולה עד 30^0, 35^0 (במעלות צלזיוס) ויותר, האויר נעשה יבש מאד (הלחות היחסית יורדת עד 20% — 15% ולמטה), המים מתאדים מהר, רהיטים מתבקעים ברעש, כריכות הספרים מתעקמות; השפתים מצטמקות, הצמאון מתגבר, הנשימה קשה, ואין אפשרות לעבוד. ילדים רכים ואנשים חלשים עלולים להתעלף. בתוך הזמן שכותב השורות יושב בארץ (משנת תרע"א והלאה) היו החמשינים החזקים ביותר בששת הימים, 14—19 במאי 1916, הטמפרטורה עלתה באותם הימים עד 36^0 — 46.5^0, בשעה שהמינימום היומי היה מ־20^0 עד 27^0 (המכסימום היומי הבינוני של מאי אותה שנה היה 25.8^0, והמינימום היומי הבינוני 16.2^0). הלחות היחסית היתה נמוכה מאד וירדה באחד הימים ההם בבאר־שבע עד 2% (בתל־אביב לא נמדדה בתקופה ההיא הלחות היחסית). חמשין חזק היה גם במאי 1925, אולם הוא נמשך רק 24 שעות, בלילה של העשרים בחודש החל, במשך היום של 21 התגברה הטמפרטורה ועלתה עד 42^0, הלחות היחסית ירדה עד 2%, אולם בלילה של 21 הפסיקה את הקדים סערה צפונית־מערבית, והטמפרטורה של היום ה־22 עלתה רק עד 24^0, והלחות היחסית ירדה רק עד 55%. ובשנת 1929 היו שוב במאי חמשינים חזקים שנמשכו שלשה ימים רצופים, בימים 4 — 6 בחודש. המכסימום של טמפרטורת האויר היה בימים ההם לפי הסדר: 35.5^0, 42^0, 37^0, והלחות היחסית ירדה באותם הימים עד: 11%, 2%, 14%. לעומת זה לא היה במאי 1924 כל חמשין, והמכסימום המוחלט של הטמפרטורה באותו חודש היה רק 27.0^0. גם באפריל יש לפעמים חמשינים חזקים, ויש אפריל בלי שום חמשינים: בשנת 1928 היו באפריל 7 ימי־חמשין, מהם 5 רצופים, 21 — 25 בחודש. הטמפרטורה עלתה ביום 21 עד 30^0, וביום 25 כבר עד 40^0 (זהו המכסימום של הטמפרטורה באפריל מכל הזמן שידוע לנו). הלחות היחסית ירדה קודם בכל יום עד 22%, ואחר־כך (ב־24 בחודש) עד 3%. בלילה של יום 25 בחודש נפסק פתאום החמשין, וביום 26 הגיעה כבר טמפרטורת האויר רק עד 23^0, לעומת זה לא היה כל חמשין באפריל 1933, והמכסימום המוחלט של הטמפרטורה באותו חודש היה רק 24.6^0, בשעה שהמכמימום המוחלט של החודש אפריל בחשבון ממוצע מאחת־עשרה השנים 1923—1933 הוא 33^0. הדוגמות שהבאתי מבליטות במדה מספיקה את האופי המתחלף של מזג־האויר בחדשי האביב אצלנו, בשעה שרוחות קדים וסערות צפון, קור וחום, לחות ויובש משמשות בערבוביה.

ו. גשם, טל והתאדות

1) הכמות השנתית של הגשמים. את מדידות הגשמים בתל־אביב התחלתי בראשית העונה של שנת תרע"ב (1911/12) והמשכתי אותן עד סוף העונה של שנת תרע"ז (1916/17), שאז הפסקתי את התצפיות המטאורולוגיות מסבת הגירוש מתל־אביב. המדידות נתחדשו בתחילת העונה של שנת תרפ"ג (1922/23) והן נמשכות עד היום. התוצאות של מדידות הגשמים הן שונות בשביל התקופה של שש השנים תרע"ב — תרע"ז ובשביל התקופה של 12 השנים הרפ"ג — תרצ"ד. הכמות השנתית הבינונית של התקופה הראשונה היא 557 מילימטרים ושל התקופה השניה 474 מ"מ. הבינוני בשביל 18 השנים הוא

501 מ״מ*, וזה נמוך בהרבה מן הכמות הנורמלית של 554 מ״מ שמצאתי בשביל סביבת תל־אביב לפי חשבונותי בספר „האקלים של יפו — תל־אביב — שרונה״, כממוצע של 53 שנים. הבינוני הנמוך שנתקבל עכשיו (90% מן הכמות הנורמלית), מקורו בעיקר בשנות־הבצורת האחרונות.

לוח א׳ המובא פה מראה את הכמות של הגשם בתל־אביב בכל עונה, במספרים מוחלטים (מילימטרים) ובאחוזים למאה (%) מן הבינוני (501 מ״מ), כיון שהבינוני הזה הוא רק 90% מן הנורמלי בשביל 53 שנים, יש לכפול את מספר האחוזים שבלוח במספר 0.9, כדי לקבל את יחס המספר של אותה שנה (ב־%ים) לנורמלי (554 מ״מ).

לוח א׳. הגשמים בתל־אביב בשנים תרע״ב—תרע״ז ותרפ״ג—תרצ״ד

שנה	מ״מ	% מהבינוני	שנה	מ״מ	% מהבינוני	שנה	מ״מ	% מהבינוני
תרע״ב	653	130	תרפ״ג	445	89	תרפ״ט	**731**	**146**
תרע״ג	645	129	תרפ״ד	512	102	תר״ץ	672	134
תרע״ד	487	97	תרפ״ה	436	87	תרצ״א	405	81
תרע״ה	470	94	תרפ״ו	445	89	תרצ״ב	316	63
תרע״ו	461	92	תרפ״ז	588	117	תרצ״ג	308*	61*
תרע״ז	626	125	תרפ״ח	418	83	תרצ״ד	406	81

מן הלוח אנו רואים: א) בסך־הכל היו שבע שנים עם כמות מרובה מן הבינונית ואחת־עשרה שנה בכמות פחותה מן הבינונית; ב) בתקופה הראשונה היו שלש שנים עם כמות שנתית גדולה מן הבינונית ושלש שנים עם כמות קטנה ממנה; ג) בתקופה השניה היו ארבע שנים עם כמות מרובה מן הבינוני ושמונה שנים עם כמות פחותה מן הבינוני; ד) השנה הגשומה ביותר היתה תרפ״ט עם 731 מ״מ (146% מן הבינוני 501 מ״מ, 132% מן הנורמלי 554 מ״מ), והשנה השחונה ביותר היתה שנת תרצ״ג עם 308 מ״מ (61% מן הבינוני של 18 שנים; 55% מן הבינוני של 53 ש׳); ה) ארבע השנים האחרונות— תרצ״א – תרצ״ד – היו שחונות יותר מכל השנים האחרות.

2) המהלך השנתי של הגשם. בשביל הגשמים אין טעם לסדר אצלנו את השנה מינואר עד דצמבר, כמו בשביל שאר הגורמים המטאורולוגיים, ולכן מסודר לוח ב׳ לפי עונות הגשמים, היינו: מספטמבר עד מאי. בחדשים יוני ויולי ירדו בחשבון ממוצע במשך 18 השנים 0.1 מ״מ בכל חודש, וגם הכמות הזאת נכללה בסכום השנתי; באבגוסט לא ירדו במשך השנים הנ״ל שום גשם בתל־אביב.

לוח ב׳. המהלך השנתי של הגשם בתל־אביב

	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	שנה
מילימטרים:	0.9	15.6	64.5	**143.8**	131.8	99.4	24.9	18.7	1.6	501.4
% מהשנה:	0.2	3.4	12.9	**27.9**	26.0	20.4	5.0	3.9	0.3	10.0
ימים:	0.5	3.0	7.1	11.4	**14.6**	12.1	6.4	4.5	1.3	6.1
עובי:	1.8	5.2	9.1	**12.6**	9.0	8.2	3.9	4.2	1.2	8.2

* כל המספרים פה מעוגלים עד מילימטר שלם.

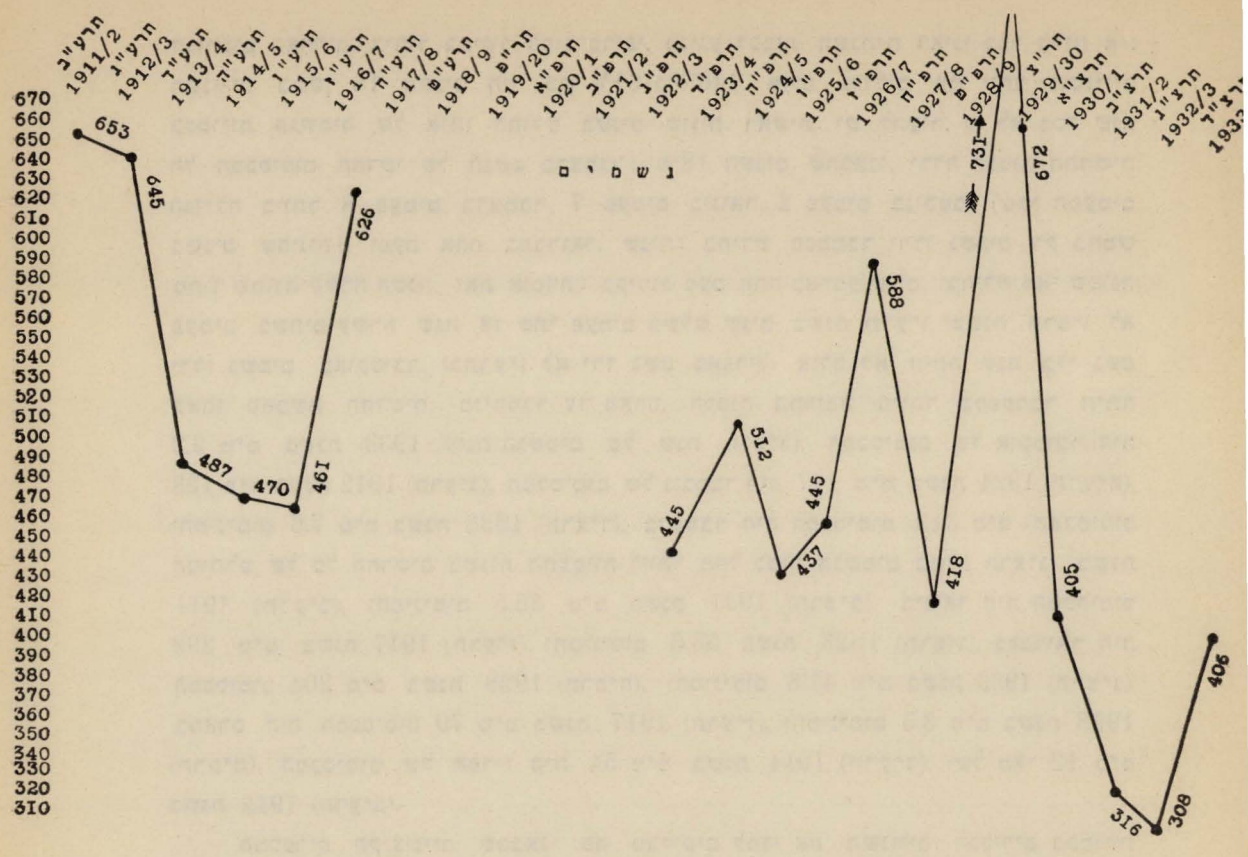

בשורה הראשונה של לוח ב׳ מובאה הכמות הבינונית של הגשם בכל חודש והסכום השנתי במילימטרים. בשורה השניה יש האחוז של כל חודש מן הכמות השנתית. בשורה השלישית יש המספר הבינוני של ימות־הגשמים בכל חודש והשנה, שבהם יורדת כמות לא פחותה מ־0,1 מ״מ. בשורה הרביעית מובא עובי הגשם, זאת אומרת: הכמות הממוצעת (במילימטרים) החָלָה בכל חודש (או בשנה) על יום־גשם.

מן הלוח הזה אנו למדים: א) רוב הגשמים יורדים אצלנו בשלשת חדשי החורף דצמבר, ינואר ופברואר: 375 מ־501 מ״מ, או שלשה רבעים מכל הכמות השנתית; ב) ימות הגשמים בשלשת החדשים האלה הם 38 מ־61, שזה רק 62%. יוצא מכאן: ג) העובי הממוצע של הגשם בחדשים האלה הוא 10 מ״מ; ד) הכמות החדשית הגדולה ביותר של גשם יש לדצמבר, אולם מספר ימות הגשמים של החודש הזה (11.4) פחות משל ינואר או פברואר. מכאן יוצא, כי העובי של הגשם גדול ביותר בדצמבר (12.6 מ״מ), הוא היורה. הגשם של אוקטובר ונובמבר, כשהוא יורד, הוא „גשם בעתו״, בשעה שגשמי מארס ואפריל הם מלקוש. במאי יש על־פי רוב רק רביבים, והוא הדבר בספטמבר. יש עוד להעיר, כי מספר הימים בשנה שיש בהם גשם של מילימטר אחד או למעלה מזה הוא 43.

3) השנויים בכמויות החדשיות של הגשמים. כאמור למעלה, המספרים שהובאו בלוח ב׳ הם ממוצעים מ־18 שנים. בשנים בודדות שונה לפעמים המהלך השנתי בהרבה מזה שבלוח ב׳, כי הגשם הוא אחד הגורמים המטאורולוגיים המשתנה יותר מכל

הגורמים האחרים, ביחוד באיזור הסוב־טרופי. בנוגע לכמות השנתית ראינו כבר בלוח א׳: השנויים במשך 18 השנים היו בין 61% ו־146%. אולם גדולים עוד יותר השנויים בכמויות הגשמים של אותו החודש בשנים שונות. ראשית יש להעיר, כי לא בכל שנה חל המכסימום החדשי של הגשם בדצמבר: מ־18 השנים שהבאנו, ירדה הכמות החדשית הגדולה ביותר 8 פעמים בדצמבר, 7 פעמים בינואר, 2 פעמים בנובמבר (שתי הפעמים בשנים שחונות!) ופעם אחת בפברואר. שנית: בחודש ספטמבר ירדו גשמים רק בחמש מתוך שמונה־עשרה השנה, זאת אומרת: בקירוב פעם אחת בארבע שנים, ובחודש מאי שמונה פעמים בשתים־עשרה שנה או שתי פעמים בשלש שנים. בשנת תרע״ו ובשנת תרפ״ג לא ירדו גשמים באוקטובר, ובתרע״ז לא ירד גשם באפריל. אולם לא היתה שנה בלי גשם באחד מחמשת החדשים, מנובמבר עד מארס. הכמות המרובה ביותר בספטמבר היתה 9.2 מ״מ בשנת 1933 (עונת־הגשמים של שנת תרצ״ד). המכסימום של אוקטובר היה 123 מ״מ בשנת 1912 (תרע״ג). המכסימום של נובמבר היה 147 מ״מ בשנת 1924 (תרע״ה), והמינימום 7.6 מ״מ בשנת 1933 (תרצ״ד). בדצמבר היה המכסימום 312 מ״מ (המכסימום המוחלט של כל החדשים בשנות החצפיות ויותר מכל כמות הגשמים בשנת תרצ״ג) בשנת 1911 (תרע״ב), והמינימום 35.5 מ״מ בשנת 1931 (תרצ״ב). בינואר היה המכסימום 292 מ״מ בשנת 1917 (תרע״ז), והמינימום 55.6 בשנת 1923 (תרפ״ג). בפברואר היה המכסימום 204 מ״מ בשנת 1928 (תרפ״ח), והמינימום 41.8 מ״מ בשנת 1933 (תרצ״ג). במארס היה המכסימום 70 מ״מ בשנת 1917 (תרע״ז), והמינימום 3.5 מ״מ בשנת 1928 (תרפ״ח). המכסימום של אפריל היה 54 מ״מ בשנת 1914 (תרע״ד), ושל מאי 12 מ״מ בשנת 1912 (תרע״ב).

המספרים הקיצוניים שהבאנו פה מבליטים למדי את השנויים הכבירים בכמויות החדשיות של הגשמים.

4) גשמים חזקים במשך 24 שעות. בלוח ג׳ הבאתי את הגשם החזק ביותר שירד בתל־אביב במשך 24 שעות בכל עונה ועונה.

לוח ג׳. מכסימום של גשם במשך 24 שעות.

עונה	כמות (מ״מ)	תאריך	עונה	כמות (מ״מ)	תאריך
תרע״ב	75	21 דצמבר	תרפ״ו	45	9 נובמבר
תרע״ג	40	11 „	תרפ״ז	86	12 דצמבר
תרע״ד	52	7 „	תרפ״ח	37	7 פברואר
תרע״ה	39	16 ינואר	תרפ״ט	52	6 דצמבר
תרע״ו	49	3 „	תר״ץ	102	11 „
תרע״ז	100	28 דצמבר	תרצ״א	50	7 פברואר
תרפ״ג	76	14 „	תרצ״ב	33	25 ינואר
תרפ״ד	77	1 נובמבר	תרצ״ג	*26	2 אפריל
תרפ״ה	59	30 „	תרצ״ד	44	11 ינואר

בלוח הזה מוצאים: א) ב־18 השנים שבהן נמדדו הגשמים בתל־אביב, ירדה שתי פעמים במשך 24 שעות כמות של 100 מ״מ או למעלה מזה (102 מ״מ); ב) הכמות המרובה

ביותר במשך מעת־לעת יורדת על־פי רוב בדצמבר: 9 פעמים ב־18 שנים; ג) בשנים אחרות חל המכסימום במעת־לעת 4 פעמים בינואר, 2 פעמים בפברואר, 2 פעמים בנובמבר ופעם אחת (בשנה השחונה של תרצ"ג) באפריל, אולם המכסימום שבאפריל היה רק 26 מ"מ. העונה שהצטיינה בגשמים שוטפים (גשמי־זעף) היתה עונת תרע"ז (1916/17). בסך־הכל ירדו אותו חורף 626 מ"מ בשלשים ותשעה ימים, או בחשבון ממוצע 16.1 מ"מ ביום־גשם. בעשרה ימים של אותו חורף ירדו גשמים למעלה מ־25 מ"מ במעת־לעת, ובסך־הכל באותם עשרת הימים 472 מ"מ. בתקופה הקצרה, מ־26 דצמבר עד 4 ינואר, ירדו בלי ספק גשמים סוחפים, בסך־הכל 343 מ"מ, הרבה יותר ממחצית כל הגשם בתרצ"ב או בתרצ"ג.

משתים־עשרה השנה, תרפ"ג—תרצ"ד, הנני מביא את מספרי הימים בכל חודש שבהם ירדו 25 מ"מ גשם או יותר במשך כ"ד שעות. והם:

בשנת תרפ"ג 3 ימים, כולם בדצמבר.
" תרפ"ד 7 " 1 בנובמבר, 3 בדצמכר, 2 בינואר, 1 בפברואר.
" תרפ"ה יום אחד בדצמבר.
" תרפ"ו 3 ימים, 1 בנובמבר, 1 בינואר, 1 במארס.
" תרפ"ז 7 " 4 בדצמבר, 1 בינואר, 2 בפברואר.
" תרפ"ח 2 " 1 בינואר, 1 בפברואר.
" תרפ"ט 8 " 2 בנובמבר, 3 בדצמבר, 2 בינואר, 1 בפברואר.
" תר"ץ 6 " 2 " 1 " 2 " 1 "
" תרצ"א 3 " 1 " 1 " 1 בפברואר
" תרצ"ב 2 " בינואר.
" תרצ"ג יום אחד באפריל.
" תרצ"ד 3 ימים, 2 בינואר, 1 בפברואר.

בסך־הכל היו בשתים־עשרה השנים ארבעים וששה ימים בני כמות יומית של 25 מ"מ ולמעלה מזה, או בקירוב ארבעה ימים בשנה בחשבון ממוצע. המכסימום, 16 יום, היה בדצמבר; 13 יום בינואר, 8 בפברואר, 7 בנובמבר, 1 במארס, 1 באפריל.

בשנת תרפ"ט, שהיתה הגשומה ביותר (731 מ"מ גשם), היה גם המכסימום של הימים עם גשמים שוטפים (8) מתוך 12 השנה תרפ"ג—תרצ"ד. אולם מענינת ביותר הכמות היומית הגבוהה של האחד בנובמבר 1923 (תרפ"ד). אותו יום ירדו בתל־אביב 77 מ"מ גשם בלוית ברקים ורעמים, ויותר ממחצית הכמות הזאת ירדה במשך חצי־שעה בצהרים בלוית ברד כבד. זה היה מזר סוחף מקומי הבא מפרץ־עננים, כי באותו הזמן ירדה בסביבה הקרובה כמות מועטה של גשם (למשל, במקוה־ישראל ירדו 17 מ"מ בכל המעת־לעת).

5) תקופות גשמים. על־פי רוב נמשך גשם בתל־אביב מיום אחד עד ארבעה ימים. תקופות ארוכות יותר של גשם הן חזיונות נדירים. בסך־הכל היו בתל־אביב במשך השנים תרפ"ג—תרצ"ד 284 תקופות של גשם, או בקירוב 24 תקופות בעונה בחשבון ממוצע. המינימום, 20 תקופות של גשם, היה בעונה הגשומה ביותר של תרפ"ט, והמכסימום, 26 תקופות־גשם, בשנה השחונה תרצ"א. בשנת תרצ"ג, שירדה בה הכמות הפחותה ביותר של גשם, היו 25 תקופות־גשם. התופעה המענינת הזאת מתבארת בזה, שבשנים גשומות

אין על־פי רוב הפסקות בין גשמים לגשמים, דיפרסיה רודפת דיפרסיה, ותקופות־הגשמים הן מועטות וארוכות. לעומת זה יורדים בשנות־בצורת גשמים דקים, רביבים, במשך יום או יומים, ובין ימות־הגשמים או תקופותיהם הקצרות יש הפסקות של ימים בלי גשם. בלוח ד׳ מובאות תקופות־הגשמים לפי ארכן (מספרי הימים) במשך השנים תרפ״ג—תרצ״ד.

התקופות הארוכות ביותר של גשמים היו: א) 12 הימים מ־31 בינואר ועד 11 בפברואר 1929 (תרפ״ט) עם כמות של 150 מ״מ גשם; 2) 14 הימים, 6—19 פברואר 1927 (תרפ״ז), עם כמות של 164 מ״מ גשם.

לוח ד׳. תקופות־גשמים בתל־אביב (ש׳ תרפ״ג—תרצ״ד)

	מספר התקופות	ממוצע לשנה	אחוז מכל התקופות (%)
של יום אחד	115	9.6	40.4
〃 2 ימים	74	6.2	26.0
〃 3 〃	35	2.9	12.3
〃 4 〃	24	2.0	8.4
〃 5 〃	13	1.1	4.6
〃 6 〃	10	0.8	3.5
〃 7 〃	3	0.2	1.0
〃 8 〃	4	0.3	1.3
〃 9 〃	4	0.3	1.3
〃 10 〃	1	0.1	0.4
〃 12 〃	1	0.1	0.4
〃 14 〃	1	0.1	0.4
סך־הכל	285	23.7	100

6) עונות־הגשמים וארכן. בלוח ה׳ מובאים יום־הגשם הראשון ויום־הגשם האחרון של כל עונה ואורך העונה.

לוח ה׳. עונות הגשמים וארכן בתל־אביב

יום־הגשם הראשון	יום־הגשם האחרון	אורך העונה (מספר הימים)	יום־הגשם הראשון	יום־הגשם האחרון	אורך העונה (מספר הימים)
תרע״ב 21 אוקטובר	25 מאי	217	תרפ״ו 13 אוקטובר	22 מאי	223
תרע״ג 16 אוקטובר	17 〃	214	תרפ״ז 5 〃	21 אפריל	200
תרע״ד 26 ספטמבר	24 〃	240	תרפ״ח 10 〃	5 〃	180
תרע״ה 1 אוקטובר	28 אפריל	210	תרפ״ט 12 〃	29 מאי	229
תרע״ו 6 נובמבר	14 〃	161	תר״ץ 13 〃	19 〃	218
תרע״ז 1 אוקטובר	2 מארס	163	תרצ״א 18 ספטמבר	15 〃	239
תרפ״ג 17 נובמבר	19 אפריל	153	תרצ״ב 21 אוקטובר	29 אפריל	191
תרפ״ד 21 אוקטובר	20 מארס	150	תרצ״ג 9 ספטמבר	27 אפריל	231
תרפ״ה 16 אוקטובר	17 אפריל	183	תרצ״ד 28 〃	14 מאי	227

לזה יש להעיר, כי בכל אחת מן השנים תרפ״ד, תרפ״ח ותרצ״ג היה עוד גשם דק מאד בחודש שאחרי היום האחרון. כמו־כן היה בתר״ץ גשם קודם אוקטובר, אולם כל אותם

השמים היו בודדים, בכמות פחותה מ־0.5 מ״מ, ולכן אין לחשוב אותם כפותחים או מסיימים עונת־גשמים.

מסכום מספרי הימים של הלוח מתקבל האורך הממוצע של עונת־הגשמים בתל־אביב, והוא 202 ימים, שמהם 61 גשומים, זאת אומרת: בתוך עונת הגשמים חלים 3 ימי־גשם על כל 10 ימים. עונות־הגשמים הארוכות ביותר היו בשנת תרע״ד (240 יום) ובשנת תרצ״א (239 ימים), והעונות הקצרות ביותר בשנת תרפ״ג (153 ימים) ובשנת תרפ״ד (150 ימים). יום־הגשם הראשון היה שתים־עשרה פעם באוקטובר, 4 פעמים בספטמבר ושתי פעמים בנובמבר. בחשבון ממוצע חל יום־הגשם הראשון בעשרה באוקטובר. יום־הגשם האחרון היה 8 פעמים באפריל, 8 פעמים במאי ושתי פעמים במארס, ובחשבון ממוצע חל יום־הגשם האחרון באחד במאי.

7) ברקים, רעמים וברד. את הגשם מלוות לפעמים התפרקויות חשמליות: ברקים לבדם, ברקים עם רעמים, ולפעמים יורד יחד עם הגשם גם ברד. שלג לא ירד בשום פעם בתל־אביב בכל שנות התצפיות. בלוח ו׳ מובאים בשביל כל חודש מעונות־הגשמים מספרים של כל הימים שבהם היו: רק ברקים (זאת אומרת: התפרקויות חשמליות בעננים רחוקים, ולכן הן רק נראות לעין, אבל אינן נשמעות לאוזן) במשך 16 השנים תרע״ד—תרע״ז ותרפ״ג—תרצ״ד, ימים עם ברקים ורעמים וימים עם ברד במשך 18 השנים תרע״ב—תרע״ז ותרפ״ג—תרצ״ד. כמו־כן מובאים בלוח הממוצעים של אותם המספרים.

לוח ו׳. מספר הימים עם ברקים לבדם, ברקים ורעמים וימים עם ברד בתל־אביב.

	ברקים לבדם		ברקים עם רעמים		ימים עם ברד	
	ס״ה ב־16 שנה	ממיצע שנתי	ס״ה ב־18 שנה	ממוצע שנתי	ס״ה ב־18 שנה	ממוצע שנתי
אוקטובר	13	0.8	20	1.1	3	0.2
נובמבר	**23**	**1.4**	31	1.8	5	0.3
דצמבר	19	1.2	42	2.3	9	0.5
ינואר	20	1.3	**56**	3.1	**23**	**1.3**
פברואר	11	0.7	39	2.2	21	1.2
מארס	6	0.4	17	0.9	9	0.5
אפריל	6	0.4	9	0.5	6	0.3
מאי	1	0	2	0.1	—	—
שנה	99	6.2	216	12.0	76	4.2

מתוך הלוח רואים, כי בחשבון ממוצע יש בשנה ששה ימים עם ברקים לבדם, שנים־עשר יום עם „זוָעות״ (ברקים עם רעמים), וארבעה ימים עם ברד. התדירות הגדולה ביותר של הברקים לבדם היא בחודש נובמבר: בחשבון ממוצע 1.4, אולם הזוָעות מרובות ביותר בינואר: בחשבון ממוצע 3.1 ימים או יותר מן הרבע של כל השנה. מכסימום התדירות של ברד הוא לפי המספרים המוחלטים אמנם בינואר, 1.3 בחשבון ממוצע. אולם אם נשים לב לזה שמספר הימים של פברואר הוא 28¼ לעומת 31 הימים שבינואר,— נמצא, כי באופן יחסי (ביחס לכספר הימים של החודש) אין התדירות של פברואר פחותה מזו של ינואר. בחדשים שלא נמנו בלוח אין כלל ברקים, רעמים או ברד.

שנויי התדירות של התופעות, שמנינו בפרק הזה, משנה לשנה הם גדולים אפילו מן השנויים של כמויות הגשמים. המכסימום של ימים עם ברקים לבדם היה 15 בשנת תרפ״ג, והמינימום, יום אחד, בשנת תרצ״ד. ואין זה מקביל כלל לכמויות הגשמים באותן השנים: שנת תרצ״ג היתה אמנם שחונה, אולם גם שנת תרפ״ג לא היתה גשומה ביותר (445 מ״מ). לעומת זה גדול ביותר בשנים הגשומות מספר הימים שיש בהם זועות: המכסימום היה 19 בשנת תרע״ז (626 מ״מ גשם), אחריה באות שנת תרע״ג עם 18 ימי־זועות (645 מ״מ גשם), ושנת תרפ״ט עם 17 ימים (731 מ״מ גשם). השנים שבהן מעטו ביותר הזועות היו השנים השחונות תרצ״ב ותרצ״ד עם 5 ימים בכל שנה.

המכסימום של ימי־ברד היה בשנה הגשומה ביותר תרפ״ט: 16 ימי ברד, והמינימום היה בשנה הגשומה שבאה אחריה לפי הסדר ולפי הכמות: יום אחד בכל העונה.

8) הרוחות המביאות את הגשמים. אילו הן הרוחות המביאות אצלנו גשמים? תשובה על השאלה הזאת נקבל מלוח ז׳, שבו סדרתי לפי כווניהן את כל הרוחות שנשבו בשעה שירדו גשמים בתל־אביב במשך השנים תרפ״ג—תרצ״ד.

לוח ז׳. הקשר שבין הגשם וכוון הרוח בתל־אביב
כוון הרוח בשעת גשם בתל־אביב (שנים תרפ״ג—תרצ״ד)

	צפון	צפ׳־מזר׳	מזרח	דר׳־מזר׳	דרום	דר׳־מער׳	מערב	צפ׳־מער׳	דממה	סך־הכל
מספרי התצפיות:	5	1	12	45	**156**	135	152	143	21	670
אחוזים (%):	0.7	0.2	1.8	6.7	**23.3**	20.2	22.7	21.3	3.1	100

מ־670 התצפיות שנעשו בשעת ירידת־הגשם, נשבה הרוח 156 פעמים, או 23.3% מכל התצפיות, מצד דרום, 135 פעמים מדרומית־מערבית (20.2%), 152 פעמים ממערב (22.7%), 143 פעמים מצפונית־מערבית (21.3%), ובעשרים ואחד מקרים לא נשבה רוח כלל. מכאן יוצא, כי מכל הרוחות שנשבו בשעות־הגשמים כמעט 90% (ביתר דיוק: 89.2%) באו מחצי־האופק דרום־מערב, ורק כעשרה % מחצי־האופק צפון־מזרח. הרוחות העיקריות המביאות את הגשם אצלנו הן הדרומיות, אחריהן באות המערביות, הדרומיות־מערביות והצפוניות־מערביות. מצד צפונית־מזרחית ומצפון כמעט שהגשם אינו בא כלל; מפאות־שמים אלה מנשבות רוחות יבשות.

9) טל. הטל הוא גורם קלימטולוגי חשוב מאד בארצנו, אולם לצערנו אין עוד מכשיר מתאים למדידתו. על־פי רוב מתהוה טל בלילה (לפעמים עוד בתחלת הערב) ונשאר עד הבוקר כשאויר הלילה הוא זך ושקט, זאת אומרת: בשמים בהירים ובדממה או ברוחות שעֻצְמָתָן חלשה מאד וכִוּונן אינו מזרחי או צפוני. רשמתי את כל תצפיות הטל במשך השנים 1923—1934, בחשבי לטל את השכבה, ולו גם הדקה ביותר, של מים שהתהותה על פני מודד־הגשם בשעות התצפיות של הבוקר והערב. לפעמים (לא קרובות ביותר) מצאתי את מודד־הגשם לח מן הטל גם בפנים, אולם לפעמים רחוקות מצאתי בתוכו כמות של מי־טל העלולה להמדד, ולעולם לא עלתה הכמות הזאת על 0.3 של מילימטר. הכמויות הנמדדות של מי־הטל נוספו בסִכּוּמים החדשיים והשנתיים לכמויות הגשם, אולם הכמויות מן הטל הגדילו את כל הכמות השנתית של הגשם לכל היותר בשני מילימטרים, ולכן אין להפליג בערכו של הטל כמִשקע אתמוספרי, אולם ערכו חשוב כשומר על הרטיבות של

שטחי־הקרקע והצמחים שהוא מכסה, כי הוא מֵגֵן עליהם מהתאדות בשעה שהשמים בהירים, ממש כמו שעושים זאת הערפל והעננים. הנני מביא פה ממוצעים משתים־עשרה שנה של מספרי הימים שהיה בהם טל, בין בבוקר ובין בערב, בכל חודש ובשנה ואלה הם:

ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	שנה
5.4	4.4	5.0	3.2	3.5	2.1	2.9	2.0	1.2	3.1	**5.8**	3.9	42.9

כאמור, מראים המספרים האלה רק את הימים שבהם נראה טל בבוקר או בערב, ולכן מועט פה מספר ימי־הטל בקיץ, כי הטל הרובץ בלילות הקצרים מספיק על־פי רוב בתקופת שנה זו להתאדות במשך הזמן שמזריחת החמה ועד שבע שעות בבוקר, כמו־כן אינו מספיק עוד על־פי רוב הטל להתהוות בקיץ בשעה הקצרה שבין שקיעת החמה ותשע שעות בערב. המכסימום של ימות־טל יש לפי רשימתנו לחודש נובמבר (5.8), והמינימום לספטמבר. בקשר עם הטל נמצאת ההתאדות שעליה נדון בסעיף האחרון של סקירתנו.

10) **התאדות.** התאדות המים על פני שטח אָפקי בתל־אביב נמדדה רק החל מאמצע מארס 1933, בעזרת מכשיר של פֶּיטש, המודד במילימטרים את הגובה של שכבת המים המתאדים על פני ניר סופג הסותם את פיה של שפופרת־זכוכית, אשר על פניה חרותים מספרי המילימטרים ועשיריותיהם מלמעלה למטה. ברור, כי המספרים המתקבלים הם יחסיים. המדידות בשיטות אחרות, על־פי מכשירים אחרים (למשל, המכשיר של וִילד, שעל־פיו נשקלת כמות המים שהתאדו במשך מעת־לעת על פני כף מאזנים בצורה של מאזני־מכתבים, והמקובל באירופה המרכזית), ממציאות מספרים אחרים. מלבד זה נעשות המדידות בצל, במחסה של האוהל המטאורולוגי. לכן אין לשפוט על פיהן את ההתאדות מן הקרקע תחת קרני השמש. אולם לשם השואות בתנאים השוים בזמנים שונים ובתחנות שונות, שבהן משתמשים באותו המכשיר (למשל, בארץ־ישראל, במצרים, וכיוצא בהן) ובאותם המצבים (בצל, במחסה של האוהל המטאורולוגי) רב ערכם של המספרים האלה, ולכן אביאם בלוח ח׳.

הבאתי פה את ההתאדות (במילימטרים) בכל חודש וחודש במשך 20 החדשים, מאפריל 1933 עד נובמבר 1934, והממוצעים היומיים בכל אחד מן החדשים האלה, כי מסבת אי־שויונם של החדשיס אין הסִכּוּם החדשי מספיק לשם ציון האופי של החודש.

לוח ח׳. התאדות המים בתל־אביב

	ינואר	פברואר	מארס	אפריל	מאי	יוני	יולי	אבגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר
					סך־הכל (מילימטרים)							
ש׳ 1933:	—	—	—	96.2	106.1	**109.2**	95.0	86.4	88.4	88.2	86.7	71.8
ש׳ 1934:	61.8	61.5	89.4	76.8	90.2	96.3	98.3	104.0	106.7	98.8	87.8	—
					ממוצע יומי (מילימטרים)							
ש׳ 1933:	—	—	—	3.21	3.42	**3.64**	3.06	2.79	2.95	2.84	2.89	2.32
ש׳ 1934:	2.00	2.20	2.88	2.56	2.91	3.21	3.17	3.35	3.56	3.19	2.93	—

מתוך הלוח רואים, כי המכסימום של ההתאדות חל ביוני 1933: בשנה זו היתה הלחות היחסית של יוני 71% לעומת 77% בשנת 1934. בחודש זה נשבו 7 רוחות־קדים לעומת 4 בשנת 1934. מהי השפעתו של קדים על ההתאדות—על כך נוכל לשפוט מזה,

שביום־הקדים בי״ג ביוני 1933 התאדו 8.1 מ״מ ובימי הקדים בשמיני ובתשיעי לאותו חודש—7.1 מ״מ בכל יום. לעומת זה היתה ההתאדות ביוני 1933, בימים שהיה בהם טל— רק מ־2 עד 3 מ״מ ביום. החודש השני במעלה אחרי יוני 1933 היה ספטמבר 1934 עם ממוצע יומי של 3.56 מ״מ. החודש הזה היה במעלה אחת וחצי חם יותר מספטמבר של שנת 1933 (25.7° לעומת 24.2°), כמעט בלי טל (ביום היחידי שהיה טל בספטמבר 1934, היתה ההתאדות 2.4 מ״מ), ולגמרי בלי גשם (בספטמבר 1933 ירדו 9.2 מ״מ גשם, וביום שאחרי הגשם האחרון היתה ההתאדות 1.9 מ״מ). המינימום של ההתאדות היה בינואר 1934: הממוצע היומי 2 מ״מ, כי כמות הגשמים של חודש זה היתה 165 מ״מ, ובאחדים מימות־הגשמים של אותו חודש התאדו במשך מעת־לעת רק 0.6 מ״מ. המינימום השני של ההתאדות שייך לפברואר 1934: הממוצע היומי 2.20 מ״מ, כי באותו חודש היו 15 ימות־גשם עם כמות של 152 מילימטרים ועשרה ימים עם טל: ביום גשם אחד היתה ההתאדות רק מילימטר אחד, ובימות־הטל מ־1.5 עד 2 מ״מ. לעומת זה ביום־הקדים היחידי של אותו חודש התאדו 4 מ״מ מים.

נגמר ביום י״ד טבת תרצ״ה (20.12.1934)

עִירִיַּת תֵּל־אָבִיב לְכָל מַחְלְקוֹתֶיהָ *

מאת ד. סמילנסקי

א. מועד «אחוזת בית» ועד עירית תל־אביב

משרד בן חדר אחד, שלשה פקידים ותקציב שנתי של 1051 לא״י—בשנת תרס״ט (1909); כעשרים מחלקות ומחלקות־משנה המטפלות בכל ענפי המשק העירוני, ומשרדיהם תופסים שבע דירות שהן למעלה ממאה חדרים; כשבע מאות עובדים ומעלה בכל סוגי העבודה; משק מגוָן ורכוש צבורי רב־ערך; תקציב שנתי קרוב לחצי מיליון לא״י — זוהי דרך התפתחותה של עירית תל־אביב משנת הוָסדה ועד ראשית תרצ״ה, זמן כתיבתה של סקירה זו. זוהי גם דרך התפתחותה של העיר תל־אביב כולה. כי אכן תלויות זו בזו העיר והעיריה, והאחת משַׁקֶפֶת את השניה וניזונית מגידולה של חברתה.

עירית תל־אביב היא בשנים האחרונות המוסד הגדול ביותר ממין זה בכל הארץ, גם באפיה המיוחד וגם בהיקפה. תקציבה של עיריה זו עולה על תקציביהן של כל העיריות והמועצות המקומיות גם יחד, ובכלל זה של הערים הגדולות שבארץ — ירושלים, חיפה ויפו. עירית תל־אביב ממלאה תפקידים ושרותים כאלה, שבערים אחרות — ביחוד בערים ערביות—ממלאה אותם ממשלת הארץ מתקציבה היא, או שאינה ממלאה אותם כלל, לפי שצרכי כל עיר מותאמים לרמת־תרבותם של התושבים. שני הסעיפים העיקריים בכל תקציב עירוני — בריאות וחנוך — מהוים כמחצית מתקציבה של עירית תל־אביב, בעוד שהשתתפות הממשלה בתקציב הזה קטנה מאד.

מעט מאד היה לה לעירית תל־אביב ללמוד מן העיריות הקיימות בארץ. להפך, בהרבה ענינים הולכות כיום העיריות הוָתיקות בעקבות העיריה הצעירה, שצורת־שלטונה מתוקנת ומשוכללת מזו שלהן. גם העיריות אשר מעבר לים לא תמיד יכלו לשמש דוגמה לעירית תל־אביב, שצמחה בתנאים מיוחדים, שונים הרבה מתנאי הארצות שרמת התרבות של תושביהן גבוהה. התנאים הארצישראליים הטביעו את חותמם המיוחד על המוסד העירוני הזה, וכל מה שתיקן וחידש במשך שנות־קיומו נובע בעיקר מתוך הנסיון שרכש לו.

עד שנת 1921 היו עניני תל־אביב נחתכים על־פי ועדים, שנבחרו באספות כלליות של התושבים, והללו קבלו ברצון את מִרוּתם של הועדים אשר למעשה לא היה לתקנותיהם שום תוקף חוקי. עם בוא הממשלה האזרחית האנגלית ארצה, ניתנה לתל־אביב חוקה מיוחדת של חבר־עיר (Township לפי המונח האנגלי), שנבחר באפריל

* כתיבתה של סקירה זו נסתיימה בראשית 1935.

1922 בבחירות כלליות, ישרות, יחסיות וחשאיות. בהתפרסם בינואר 1934 החוקה החדשה המתוקנת, המשותפת לכל העיריות בארץ, נכללה גם תל־אביב ברשת הכללית והוכתרה בתואר עיריה רשמית (Municipal Corporation) ככל יתר הערים בארץ, עם כל הזכויות והחובות של אלה.

המוסד הנבחר של העיריה כיום הוא: מועצה בת 15, הבוחרת מקרבה הנהלה, נשיאות וועדות. המועצה הראשונה של תל־אביב (שלש המועצות הראשונות מנו למעלה מ־15 איש, אבל למן המועצה הרביעית ואילך הוקטן מספר הנבחרים והועמד על 15) נבחרה בשנת 1921, השניה – ב־5 במאי 1925, השלישית – ב־6 בדצמבר 1926, הרביעית–ב־31 בדצמבר 1928 והחמישית–ב־6 ביוני 1932.

מחלקות העיריה מתנהלות על־ידי פקידים ראשיים, «מנהלים», בגדר החוקים העירוניים הקיימים בארץ ובהתאם להחלטות ולהוראות הניתנות מטעם האורגנים הנבחרים.

ב. המזכירות הכללית

העורק החי, בחינת חוט־השדרה של כל מוסד וגוף צבורי הוא–המזכירות. המזכירות היתה גם התא הראשון, אשר ממנו הסתעפה אחרי כן עבודת הועד של תל־אביב, ואחרי כן העיריה, למחלקות־מחלקות.

מזכירות הועד הראשון של החברה לבנין בתים «אחוזת בית» התנהלה בידי חברים שעשו את העבודה בהתנדבות ולסרוגין. העבודה העיקרית של מזכירות הועד בימים ההם היתה: רכישת חברים חדשים לחברה ועריכת פרוטוקולים של האספות הכלליות. בהמשך הזמן נתקבל מזכיר בשכר, שהקדיש לעבודה זו כמה שעות בערב. אחרי כן, עם התרבות העבודה, הוגדלו שעות־עבודתו של המזכיר הזה, והוטל עליו ריכוז כל עניני החברה והשכונה, בכללם גם הנהלת החשבונות והגביה.

בשנים האחרונות, עם הסתעף המנגנון של העיריה ופזור המחלקות בכמה וכמה בנינים, קיימת ליד כל מחלקה מזכירות מיוחדת לאותה מחלקה. אבל כמקודם נשארה המזכירות הכללית מקום הריכוז של פעולות העיריה. במחלקת המזכירות הכללית (המזכיר הכללי כיום הוא י. נדיבי) נרשמים כל המכתבים הנשלחים והמתקבלים, שם מתרכזים ונערכים כל הפרוטוקולים וההחלטות של המוסדות המנהלים את העיריה והועדות השונות. תחת פיקוחה נמצא הארכיבון הכללי של העיריה ועוד.

מזכירות העיריה, ככל שאר המחלקות האחרות החשובות, משקפת את התפתחותה והתקדמותה של העיר בכל המובנים. במשרדי המזכירות הראשית הונהגו בשנים האחרונות שיטות חדשות הנותנות קמוץ בעבודה של רשום והנהלת הארכיבון ושמירת פרוטוקול ומיכניזציה, על־ידי מכונות חשמליות להקראה (דיקטאפון) ולהכפלת העתקות.

על גידול העבודה בענף אחד של המזכירות הראשית מלמדים המספרים האלה:

בש׳ 1920	עברו	דרך	הרשום	של	המזכירות	1778	מכתבים	שנתקבלו ו־1669 מכתבים שנשלחו
〃 1933	〃	〃	〃	〃	〃	11706	〃	〃 10137 〃
〃 1934	〃	〃	〃	〃	〃	13634	〃	〃 12218 〃

מספרים אלה אינם כוללים את מאות החוזרים המשרדיים, התזכירים הפנימיים,

הפרוטוקולים של ההנהלה והמועצה והועדות, המודעות העירוניות וכו׳ היוצאים דרך המזכירות הכללית.

ג. המחלקה הטכנית

לפני היות תל־אביב היו להלכה קיימים אמנם בארץ כמה חוקי בנין כלליים, אולם למעשה היו נוהגים אז בימי המשטר התורכי, לבנות בלי בקורת טכנית מוקדמת ו«איש הישר בעיניו יעשה».

מיסדי תל־אביב, שנתכוונו לבנות לעצמם שכונה משוכללת ומתוקנת במובן הטכני והסניטרי, הקפידו על קיום חוקי־בנין ונמלכו בכל דבר בדעתם של המומחים המקצועיים שנמצאו אז בארץ. באספה הכללית של השכונה מיום כ׳ ניסן תרס״ט (אפריל 1909) הוחלט לתכן תכנית כללית לבנין השכונה שיהיו בה רחובות ומדרכות מרוצפים ובנינים משוכללים עם הספקת מים, מאור וביוב מקומי בכל חצר. העבודות הצבוריות הראשונות שנעשו בשכונה היו: בנין מכון־המים הראשון בשדרות רוטשילד (כיום בנין המשטרה), שבנינו החל בטבת תרס״ט, וישור החולות במקום שעמדה להבנות השכונה – באייר של אותה שנה.

המפקח הכללי על הבנינים היה ר׳ יוסף אליהו שלוש ז״ל, מטעם חברת אנגליה־פלשתינה ביפו, כבאת־כחה של הקרן הקיימת לישראל, אשר היא שנתנה את ההלואה בסך 250000 פרנק לבנין ששים הבתים הראשונים.

המספר הכללי של האדריכלים והמהנדסים לא רב היה אז בארץ (בכל ערי ארץ־ישראל הגיע אולי מספרם לארבעה־חמשה). אבל הבונים הראשונים קבלו על עצמם לשמור על שורה של תקנות.

שנה לאחר הִוָּסְדָה של תל־אביב עובדו חוקי־בנין, שאושרו באספה הכללית מיום ב׳ סיון תר״ע (1910). חלק מן התקנון ההוא משמש עד היום יסוד חשוב לחוקי הבנין הקיימים בתל־אביב הגדולה*.

בכ׳ טבת תר״פ (1920) הוחלט על פתיחת מחלקה מיוחדת, שתטפל בכל הענינים הטכניים הנוגעים לבנין בתל־אביב. לשם כך הוזמן מר י. מגידוביץ לשמש כאדריכל קבוע. על המחלקה הטכנית הוטלו התפקידים האלה:

א) בקורת מוקדמת של תכניות הבנינים הפרטיים והצבוריים מבחינה טכנית ומבחינת התאמתם לחוקי הבנין הקיימים; ב) השגחה על ההוצאה לפועל של הבנינים בהתאם לתכנית המאושרת; ג) השגחה על הצד האסתטי של הבנינים בצורתם החיצונית; ד) מדידת קרקעות בשטח תל־אביב, הצבת גבולים למגרשים, ישור ורצוף הרחובות, התקנת ביוב, סדור הספקת מים ומאור וכו׳.

בשנה הראשונה לקיום המחלקה הטכנית, נמצאו תחת השגחתה 14 בית בשכונת תל־אביב ו־26 בית בשכונת מרכז בעלי מלאכה. הבתים, ברובם הגדול, היו בני קומה אחת ובני 3־4 חדרים. באותה שנה נסללו כבישים בשתי שכבות בשטח 1940 מטרים מרובעים, ובשכבה התחתונה בלבד בשטח 4011 ממ״ר. בשנת 1921/2 הגיע מספר

* חוקי הבנין הראשונים של תל־אביב ראה במאמרו של א. דרייאנוב בספר זה עמ׳ 161.

הבתים שברשות מחלקה הטכנית למאות, ובהם כמה עשרות בתים בני 2-3 קומות. גם בנין הכבישים והמדרכות גדל פי כמה וכמה.

חוקי הבנין. בשנת 1921 פרסמה הממשלה את פקודת בנין הערים, המחלקת את הארץ לאזורי בנין ערים. פקודה זו הניחה את היסוד לחוקי הבנין בארץ על־ידי קביעת עיקרים בחוקי בנין ובסדר מתן רשיונות וכו׳.

לפי אותה פקודה נכללות תל־אביב, יפו, שרונה והסביבה הקרובה בתוך אזור בנין ערים יפו–תל־אביב. עניני בנין ובנין־ערים נחתכים באזור זה על־ידי ועדת־בנין־ערים זו, הנמצאת במשרדי נציב המחוז. בועדה משתתפים באי־כחה של תל־אביב. בתוקף פקודה זו מפרסמת הממשלה מעם לפעם חוקים ותקנות.

בשנת 1925 נתפרסמו מטעם השלטונות חוקי־בנין, שהקלו בהרבה על עבודת המחלקה הטכנית במובן הקביעות באישור תכניות ועוד. אבל גם חוקים אלה אינם מפורטים, עד כדי לבאר את כל הבעיות הקשורות בבנינה של תל־אביב. משום כך משתמשת עירית תל־אביב בתקנות, הוראות וחוקי־עזר שמתפרסמים מפעם לפעם על־ידי העיריה*.

ועדת בנין ערים. לאחר שנתפרסמה פקודת בנין ערים, שינתה ועדת הבנין של תל־אביב את שמה ל«ועדת בנין ערים», מתוך שהחלה לטפל לא רק באישור תכניות בנין, כי אם גם בקביעת דרכים, חלוקת קרקע וכו׳.

במשך שלש־עשרה שנה, מ־1921 ועד ראשית 1934, נתקיימו 272 ישיבות של הועדה לבנין ערים, אשר בהן נידונו 4224 שאלות בנין.

בשנת 1925, בימי הארדיכל העירוני דוב הרשקוביץ, הזמינה העיריה את המומחה לבנין ערים פרופ׳ פטריק גֶדֶס, כדי לעבד תכנית בנין עיר לחלקה הצפוני של תל־אביב קודם הבנותה.

תכנית גדס, וכן החוקה המלֻוָה אותה, נתחברו בשנת 1925 ואושרו מטעם השלטונות רק בשנת 1929. בינתים נשתנו פני העיר במהירות רבה, והחוקים וצורת הבניה שהתאימו לתל־אביב הקטנה בשנת 1924/5, לא התאימו עוד בשנות 1929/30, ולא כל שכן בשנות הגידול המהיר של תנועת הבנין–בשנות 1932/3. מתוך כך נוצר הצורך להכניס כמה שנויים בחוקי הבנין ותנאיו.

בתוקף «חוקת גדס» נתמנתה ועדת המשנה של תל־אביב לשמירת התקנות ולהגשמתן. לפי תכנית זו מתחלקים הרחובות לסוגים שונים, בהתאם לצרכי התנועה והתחבורת.

לפי אותה חוקה, רשאית הועדה להטות ולהפסיק רחובות קיימים, להתוות רחובות חדשים, לסלול רחובות, לגבות הוצאות הסלילה, ליצור ככרים פתוחות קטנות וצבוריות, לסדר תעול והספקת מים. הרשות בידי הועדה לקבוע אזורים מיוחדים למסחר, לתעשיה ולדירה. החוקה קובעת גם את המרחקים הדרושים מכל צדדי הבנינים, כן היא קובעת את הגובה המכסימלי של הבנינים. בתכנית נכללו גם כמה מגרשים צבוריים: פארק מרכזי («גן מאיר»), איצטדיון, המרכז האזרחי, מגרשים לבתי־ספר ושאר מוסדות חנוך ותרבות.

---

* כל החוקים וחוקי העזר לבנין כונסו והוצאו לאור בספר מיוחד על־ידי מזכיר המחלקה הטכנית מר א. דובינסקי.

התכנית הכללית של העיר. עבודת המחלקה הטכנית בשאלות בנין ערים התרכזה בעיקר בהכנת תכנית כללית לעיר. בהנהלתו של המהנדס העירוני מר י. שיפמן, הוחל בהתאמת המפות של השכונות השונות שנבנו בשעתן ללא התאמה בין האחת לחברתה*. כן נערכה מפה טופוגרפית, ואחרי זה—מפה של רשת הרחובות, מפת הדרכים הקיימות, מפה גיאולוגית, מפת ערך הקרקעות, מפת צפיפות האוכלוסין, מפת צפיפות הבנינים, מפת אזורי שמוש וכו׳.

במשך זמן ממושך חקרה המחלקה את כל השטח אשר יכלול את גבולות תכניתה של העיר בעתיד.

התכנית הכללית נותנת אפשרות לקבוע את אופי ההתפתחות של העיר והשטחים הסמוכים הנמצאים מחוץ לגבולותיה. על־ידי תכנית זו מקבלות פתרון מתאים כמה שאלות חשובות, כגון: שאלת התחבורת בין חלקי־עיר שונים ובין הישובים הסמוכים, אפשרויות גידול העיר, חלוקה רציונלית לאזורי־שמוש, פתוחן ונצולן של הסגולות הטבעיות המיוחדות לעיר, צורתה החיצונית של העיר. השטח שמקיפה התכנית קרוב ל־12000 דונם, כמעט כפלים משטח תל־אביב הקיימת בשנת 1934. ומתוך הנחה, שתל־אביב תתפתח גם לצד מזרח מרחוב יהודה הלוי, כוללת התכנית הנזכרת את כל השטח המשתרע מיפו ועד הירקון ומן הים ועד נחל מוצררה.

לשם חיזוק הקשרים עם ישובים עירוניים וכפרים הנמצאים מחוץ לתל־אביב, הוכנסו בתכנית כמה הצעות לתוספת קוי־תחבורת ושפור דרכים קיימות. כן נקבעו אזורים מיוחדים לעסקים ולמלאכות.

תשומת־לב רבה ניתנה לשאלת השטחים הפנויים, והתכנית כוללת הצעה לסדר חגורת־ירק משני עברי נחל מוצררה והירקון, לקביעת פארק מרכזי צפונה משרונה, מגרשים לגנים וכו׳. בסך־הכל מגיע אחוז השטחים הפנויים עד 16%. החוקה המלַוָה מטפלת בשאלות פתיחה וסלילה של דרכים, קביעת אזורים, שפור העיר, בקורת התנועה, נטיעות, בקורת ארכיטקטונית, גדרות, שלטים, הקצאת קרקעות והפקעתן, מס השבחה, בנינים ארעיים וכו׳.

עד אישורה של התכנית הכללית, עובדו בינתים שתי תכניות־בינים: אחת כוללת את כל חוקי האזורים ביחס לשטח תל־אביב הבנויה שלא נכללה בשטח שטפל בו הפרופ׳ גדס. השניה—תכנית של צפיפות הבנין באזורי המסחר. חוקות אלו אושרו ובעזרתן יכולה העיריה לעקוב את תנועת הבנין בשטח העיר הקיימת, עד שתתאשר החוקה הכללית לכל העיר.

מלבד חוקות אלו, פורסמה חוקת אזורי תעשיה, שגם היא קובעת את כללי הבנין, הצפיפות, הגובה, השטח, המרחקים באזורי התעשיה וגם את סוגי התעשיות המתָרות בכל אזור ואזור. כן פורסמו תקנות הנוגעות למחסני עצים, למחסני שמן ונפט, אשר נקבעו באזורים מיוחדים.

נוסף לתכניות הללו אושרו—ומהן כבר הוצאו לפועל — כמה תקנות חלקיות לבנין

---

* טבלת השכונות לפי שנות גאולת אדמתן ראה במאמרו של ד״ר א. י. בראוור «פרקי גיאוגרפיה וטופוגרפיה של תל־אביב», למעלה עמ׳ 288—293.

עיר, שמטרתן לתקן את הדרכים ואת הרחובות במקומות שונים בעיר וגם לשפר את שפת הים על־ידי הרחבת הפלאג׳ה ועוד. פעולות חשובות שונות נעשו לתקנות השכונות הישָנות.

רחובות חדשים נפתחו, ביחוד בחלק הצפוני של העיר, אשר בו נוספו שכונות חדשות. בכל השכונות, גם באלה שלא נגשו עדין לבנין, נקבעו מראש תנאי הבנין. בדרך־כלל מתאשרת מלכתחילה תכנית הבניה הכללית בשכונות של קבוצים מאורגנים.

בנינים עירוניים וצבוריים. הבנינים העירוניים, ההולכים ומתרבים עם גידולה של העיר, נבנו בחלקם הגדול על־ידי המחלקה הטכנית של העיריה. מחלקה זו טיפלה גם בבנינים שהוקמו בעזרת מוסדות צבוריים וארגונים שונים, והשגיחה על הוצאתם לפועל. שוִם הכספי של הבנינים העירוניים והצבוריים האלה הגיע בתחלת 1934 ל־300.000 לא״י. מחלקה זו מטפלת גם בתקונָם של הבנינים הראשונים, שלא נבנו מלכתחילה למטרה שמשתמשים בהם כיום.

בסוף שנת 1933 החלה העיריה בהקמת רשת בתי־ספר מכספי הלואה מיוחדת שהשיגה למטרה זו. מחלקת־משנה מיוחדת שנפתחה על־יד המחלקה הטכנית, טיפלה בהכנת התכניות וההשגחה על הבנינים החדשים*).

בקורת התכניות והבנינים. משנת 1927 מטפלת בבקורת מוקדמת של התכניות ועדת־משנה מיוחדת לאישור תכניות בנין (ועדה זו נתמנתה על־ידי הועדה המקומית לבנין ערים ביפו). בועדה זו משתתפים נבחרי העיריה, בא־כח משרד הבריאות הממשלתי והמהנדס העירוני. הדרכתה של הועדה גרמה במדה ניכרת להשתפרות אמנות הבניה בעיר. נדרשים חשבון־יציבות לכל בנין ובנין ושרטוטי־עבודה מיוחדים, מקפידים גם בבדיקת חמרי הבנין. הבנינים נבדקים ארבע פעמים בהמשך בנינם.

הביוב והתעול. אחת השאלות החיוניות ביותר הנוגעת להתפתחותה של העיר ולהבראתה היא—שאלת הביוב והתעול.

מראשיתה ועד היום משתמשת תל־אביב בבורות־שופכין, הסופגים את הזוהמה או שמנקים אותם לאחר גידושם. שיטה זו, גם לאחר השכלולים המרובים שהוכנסו בה מפעם לפעם, דורשת את תקונה היסודי על־ידי החלפתה בהתקנת רשת כללית לביוב ותעול מודרנית ומשוכללת יותר.

עוד בשנת 1923 החלה הנהלת העיריה מטפלת בשאלת הביוב. למטרה זו קבלה הלואה חיצונית באמריקה, ובשנת 1924 הוכנה תכנית כללית לביובה של תל־אביב. לצורך זה נחקר המצב הטופוגרפי של העיר נקבעה הצורה הכללית וחולקה העיר לאזורי תעול וביוב, עובדו תכניות כלליות ונקבעו הצנורות הראשיים באזורי הביוב.

בשעת בקורו בתל־אביב, התעניין הרבה הפרופ׳ גדס (בעל «תכנית גדס» הנזכר למעלה) בשאלת הביוב. המהנדס הראשי לתעול באלכסנדריה מר ארמסטרונג, שביקר בארץ בשנת 1925, אישר אף הוא בקוים כלליים את התכנית של הביוב והתעול שהוכנה על־ידי המחלקה הטכנית. בשנת 1927 הזמינה ממשלת ארץ־ישראל את המהנדס ווטסון

---

*) טבלאות מפורטות על תנועת הבנין בכלל בתל־אביב לפי השנים, שטח הבנין, סכומי ההשקעות וכו׳ ראה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», למעלה 322—329.

לשם קביעת תכניות הביוב והתעול בכל ערי ארץ־ישראל. מהנדס זה חִוה אז את דעתו גם על אופן הסדור של הביוב והתעול בתל־אביב וביפו, והנחותיו של מומחה זה אושרו בשלמותן על־ידי הממשלה, בשנוי אחד (במקום מוצָא לירקון נקבע מוצא־ביוב שני דרומה מפי הנהר).

מסבות שונות (עיכוב אישורן של התכניות, ועוד) היה הכרח להשתמש לצרכי שרותים עירוניים בכספי ההלואה האמריקאית של עירית תל־אביב, ועבודת הביוב נדחתה לפי שעה. בתקופת 1924–1933 הוצאו אל הפועל רק עבודות תעול חלקיות, בעיקר למי גשמים. בשנת 1933 ריכזה המחלקה הטכנית את חומר החקירות והתכניות שהוכנו בזמנים שונים, בחנה את כל החומר לאור העובדות החדשות שנתגלו בינתים, ולאחר שהשלימה את התכניות הכלליות והסופיות בשביל עבודות התעול והביוב, הגישה אותן לעיונה של מועצת העיריה ולאשור הממשלה.

מלבד התכניות הכלליות הוכנו גם תכניות מפורטות של תעול וביוב לחלקי עיר שונים.

צפיפות האוכלוסין והתפתחותה של תנועת הבניה בכל חלקי העיר, עשו את שאלת התעול והביוב דחופה ביותר. הגשמת התכנית הגדולה בחלק הדרומי של העיר צריכה לעלות, לפי דעת המומחים, בסכום קרוב לשלש מאות אלף לא״י.

עבודות צבוריות. בשנת 1923 נפתחה בעירית תל־אביב מחלקה לעבודות צבוריות, מתחלה כמחלקת־משנה למחלקה הטכנית, ואחרי כן כמחלקה מיוחדת העומדת ברשות עצמה. משנת 1929 חזרו וקבעוה כסניף של המחלקה הטכנית.

מתפקידיה של מחלקה זו: סלילת כבישים ותקונם, עבודות שונות בפתיחת גנים ושדרות, שפור שפת הים, ישור דרכים ומקומות צבוריים וכו׳.

עד שנת 1922 נסללו הכבישים ברובם משכבת אבני־חצץ וכוסו קורקר. כל זמן שהתנועה ברחובות היתה קטנה, הספיקו גם כבישים פשוטים אלה. אולם עם גידול תנועת המכוניות, האבטובוסים ומכוניות־משא, הלכו ונתקלקלו הכבישים הראשונים במהירות רבה, והוכרחו להנהיג שיטות חדשות בסלילת כבישים. הנסיונות של יציקת כבישי־ביטון, בחמרים ובאפני־עבודה שונים החלו בשנת 1922.

כבישי־הביטון הראשונים שיצקו בשנות 1922/3, לא היו מותאמים לתנאי האקלים ולתנועה המוגברת. רק בסוף 1924, לאחר שהשתמשו במכונות משוכללות ובחירת חמרים מוצקים, הגיעו כבישי־הביטון לקביעות מסוימת.

השכלולים הטכניים והשיטות החדשות בסלילת הכבישים—אינם פוסקים. בשנת 1925 נעשה, למשל, הנסיון הראשון לזיפות הכביש ברחוב יפו־תל־אביב, ואחר כך בשנת 1926 כסו באספלט את הכביש ברחוב נחלת־בנימין. במשך הזמן נעשו גם נסיונות אחרים בסלילת כבישים. כיום משתמשים בתל־אביב בשני סוגי כבישים ראשיים: בטון ואספלט, בשים לב לגורמים השונים של כל רחוב (היקף התנועה, טיב הקרקע, צפיפות הבניה וכו׳*).

---

* טבלאות של סלילת הכבישים לפי השנים ולפי הסוגים ראה במאמרו של ד״ר בראוור «פרקי גיאוגרפיה וטופוגרפיה של תל־אביב» למעלה עמ׳ 397, ובמאמרו של ד״ר וו. פרויס «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», למעלה עמ׳ 330 – 331.

בשנים הראשונות היו מקדימים את בנית הרובעים והשכונות להתקנת אמצעי־חבור כל השכונות הראשונות – נוה שלום, נוה צדק, מחנה יוסף, מחנה ישראל, מחנה יהודה, כרם התימנים, נוה שאנן, שכונות הפועלים, השכנים וכו׳ היו קיימות במשך שנים בלי כבישים וסבלו מחוסר תחבורה טובה. בשנים האחרונות נשתנה הסדר: השכונות החדשות בצפונה ובמזרחה של העיר דאגו לסלילת כבישים קודם לבנין הבתים. כבישים אלה גרמו להתפתחותם המהירה של המקומות, שהיו קודם לכן שטחי־חול שוממים, ללא דרך ושביל.

ד. מחלקת המים והמאור

הספקת המים. שאלת המים קדמה הרבה לבנינה של תל־אביב, והרבה התחבטו בשאלה זו חברי הועד של «אחוזת בית», קודם שנגשו לבנין שכונתם.

בשום עיר מערי ארץ־ישראל לא היו מפעלי־מים משוכללים בימים ההם. בכמה מערים אלו (ירושלים, חיפה, צפת וכו׳) השתמשו התושבים במי גשמים, שהיו צוברים בבורות ובברכות בימות הגשמים. בערים אחרות (יפו, רמלה, לוד וכו׳) ספקו את המים לבתים בארות קטנות שהיו חפורות בחצרות בעומק שלשה־ארבעה מטרים. לא היו אלה מי תהום, אלא מים עליונים. הבארות היו פתוחות, שאיבת המים הדלוחים והמלוחים נעשתה בפחים או בדליים וכדי־חרס.

בראש וראשונה דאג ועד «אחוזת בית» למקורות־מים זכים ובריאים. אבן־הפנה הראשונה לבנין הבית הראשון ברחוב יהודה הלוי הונחה בסיון תרס״ט, ואילו את מכון־המים הראשון החלו להקים עוד בטבת תרס״ט. הבאר הראשונה עמקה היה 15 מטר, והקדיחה הראשונה—עמקה 20 מטר. במכון־מים זה הותקנו מניע־נפט בן ארבעה כחות־סוס ומשאבה שסיפקה 15 מטר מעוקב מים לשעה. המומחים הטכניים חשבו ומצאו, שמכון זה די יהיה בו לספק מים לתל־אביב במשך 20 שנה – וטעו, כידוע, בחשבונם. למעשה התפתחה תל־אביב במשך עשרים השנים האלה למעלה מן הצפוי מראש, ועמה גדלו משנה לשנה גם תצרוכת המים והספקתה. מכון־המים הראשון הוקם בשדרות רוטשילד (במקום הזה היתה לפנים גבעה), בבנין המשמש כיום דירה למרכז המשטרה העירונית. על יד הבאר נבנה מגדל־מים בגובה 12 מטר, ועליו הוקמו 2 גיגות־ברזל שהכילו 25 מטר מעוקב מים כל אחת.

מכון־המים הקטן היה אז בבחינת מאורע וחידוש בישוב העירוני. המים הטובים והזכים של תל־אביב היו גורם חשוב מאד להתפתחות השכונה. עם הרחבת הגבולות של השכונה והצטרפותן של שכונות אחרות אליה, עמדו והרחיבו את המכון כדי שיוכל לספק מים גם לשכונות החדשות. בכמה שכונות חדשות (נורדיה, שכונת צ׳לינוב, נוה־שאנן ועוד), הוקמו אמנם מכוני־מים נפרדים לכל שכונה בראשית הבנותה. אולם במשך הזמן אישרו השלטונות את זכות המונופולין שיש לעיריה על השרותים הצבוריים בתוך גבולותיה הגיאוגרפיים והאדמיניסטרטיביים של העיר, וזכות זו כללה גם את הספקת המים. על־ידי כך פקעה זכותן של השכונות השונות או של אנשים פרטיים להתקין מכון־מים נבדל בלי רשיון מיוחד מטעם העיריה. וכך רוכזה בידי העיריה הספקת המים לכל השכונות הישנות והחדשות.

מפעל המים העירוני בתל־אביב עולה כיום בגדלו ובשכלוליו הטכניים על כל

מפעלי המים העירוניים הקיימים בארץ. לפי החשבון מוציאות כל ערי ארץ־ישראל גם יחד – בהן: ירושלים, יפו, חיפה, טבריה, צפת – בערך החצי מכמות המים שמוציאה תל־אביב*.

בראשית השמוש במכון־המים בשנת 1909, השתרעה רשת הצנורות לאורך 1300 מטר, ובסוף 1934** הגיע ארכה של הרשת עד 129,480 מטר. בשנת 1909 עבד במכון־המים הראשון והיחידי מניע־נפט אחד בן 4 כחות־סוס, ובסוף 1934–13 מכוני מים, ובהם 15 מניעים חשמליים בני 818 כחות־סוס. בשנת 1909 סיפקה המשאבה היחידה 15 מטרים מעוקבים מים לשעה, ובסוף 1934 סיפקו 15 משאבות למעלה מ־2000 מטרים מעוקבים לשעה.

בשנת 1909 הוצאו בתל־אביב 29700 ממ"ע מים.
" 1934 " " 5.019.599 " "

בשנת 1924 – השנה הראשונה להחלפת מניעי־הנפט במניעי־חשמל – היתה כמות החשמל שהשתמשו בה להנעת המניעים 14000 קילובאט שעות, ובשנת 1934 – 1.141.909 קו"ש.

בשנת 1934 היו למחלקת־המים העירונית בתל־אביב 8 בריכות־מים:

2	בריכות	במכון שדרות רוטשילד	המכילות	150	ממ"ע מים
1	"	ברחוב מזא"ה קרן אחד־העם	"	400	" "
1	"	בשכונת נוה־שאנן	"	130	" "
1	"	במכון־מים בצפון	"	20	" "
2	"	בשכונת רמת השרון	"	250	" "
1	"	בחצר בית־המטבחים	"	30	" "
8				980	ממ"ע מים

לשם השבחת האיכות של המים מבחינה בריאותית, התקינה מחלקת־המים מכשירי כלורינציה בכמה מכונים.

עסקי המים היו מתנהלים עד שנת 1927 על־ידי מחלקות אחדות בעיריה: הענינים הטכניים – על־ידי מחלקת הבנין, והענינים הכספיים – על־ידי מחלקות המסים והחשבונות. משנת 1927 רוכזו כל עניני המים במחלקה מיוחדת (בהנהלתו של ד. סמילנסקי). תוצאותיו של הריכוז הזה היו טובות: הריכוז איפשר להכניס כמה וכמה שכלולים טכניים בהספקת המים, וגם עזר להשבחת הגביה והגדלת ההכנסות מתשלומי המים לכל סוגיהם.

משנת 1927 עלו ההכנסות מתשלומי המים בתל־אביב כדי 855% : 7435 לא"י בשנת 1927; 63538 לא"י בשנת 1934. לעלית ההכנסות גרם בהרבה הריכוז***.

---

* על תערוכת המים והספקתה בתל־אביב, לפי השנים ובהשואה לתצרוכת המים בכרכים שונים, ראה מאמרו של ד"ר ו. פרויס «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», לעיל עמ' 332–334.

** המספרים בטבלאות אשר במאמרו של ד"ר ו. פרויס (עמ' 332–334) הם רק עד סוף 1932.

*** טבלה מפורטת של הכנסות המים עד 1932 ראה במאמרו של ד"ר פרויס.

גידולה והתרחבותה של העיר מצריכים, כמובן, פעם בפעם את הגדלת ההספקה של המים וכן את שפור איכותם. מחלקת־המים העירונית מטפלת זה שנים־מספר בתכנית גדולה להקמת תחנת מים מרכזית במקום רחוק מישוב צפוף ומוגן מבחינה סניטרית והיגיינית. בתחנה זו יוקמו מכונים מיוחדים לזקוק ולסנון וגם לכלורינציה כללית של מי השאיבה, כדוגמת מפעלי המים שבערים התרבותיות והמתוקנות.

המאור ברחובות*. מחלקת־המים של העיריה מטפלת גם בעניני המאור, לאמור: בהארת הרחובות (שרות המאור בכללו, בבתי־דירה ובתעשיה וכו׳, ניתן, כידוע, בקונצסיה לחברת־החשמל הארצישראלית מיסודו של המהנדס פ. רוטנברג). שני צרכים חיוניים אלה מאוחדים יחד לא במקרה, כי אלה הם שני הצרכים הראשונים הדרושים לכל פרבר חדש ושכונה חדשה.

אף פרשת המאור ברחובות היא פרשה מאלפת בפני עצמה, וזוהי בקיצור דרך התפתחותו של ענף־שרות זה:

משנת 1909 ועד שנת 1920 היתה הארת הרחובות פרימיטיבית לגמרי, בחלקה — של פנסי־לוקס ובחלקה (בסמטאות הצדדיות) — של פנסי־נפט. רק בסוף 1920 התקין הועד של תל־אביב מכונת־דינמו קטנה, אשר סיפקה זרם חשמלי בשעור 14 קילובאט לשעה. מאז החלו השפורים בהארת הרחובות, שהלכו והשתכללו משנה לשנה. מכון־החשמל שהוקם בסוף 1920 סיפק כח חשמלי גם למספר בתים ברחובות הראשיים. המספר הכללי של מנורות החשמל ברחובות, במוסדות הועד ובבתים הפרטיים עלה בשנת 1920 ל־824, וכח ההעמסה שלהן 14 קו״ש. רשת המאור החשמלי היתה בסוף 1920 באורך 1100 מטר.

בסוף 1934 הגיע כח ההעמסה ל־120 קו״ש.

״ ״ ״ אורך רשת המאור ל־79630 מטר.

מספר המנורות ברחובות בלבד בסוף 1934 היה 1451.

השמוש בחשמל להארת הרחובות עלה בשנת 1934 ל־255435 קו״ש.

לאחר שתל־אביב הוכללה בקונצסיה של חברת החשמל הארצישראלית, עבר בשנת 1923 מכון החשמל של עירית תל־אביב לרשותה של חברה זו. החברה הקימה בתל־אביב רשת לטרנספורמציה, הגדילה את קוי הרשת לאורך כל הרחובות המיושבים והחלה מספקת גם את הכח החשמלי לכל השרותים העירוניים.

מעט־מעט הלכו ופחתו פנסי־הנפט והלוקסים והוחלפו בפנסי־חשמל. בסוף 1934 היו מוארים בחשמל בתל־אביב למעלה מ־6000 בתים וכ־300 רחובות. כמו כן החלו משתמשים בחשמל כמעט כל בתי־התעשיה והמלאכה בתל־אביב.

בהחזקת הרשת החשמלית ברחובות מטפלת מחלקת המאור של העיריה.

מחלקת המאור של העיריה מתקינה גם את התאורות ברחובות בחגיגות־המסורת השנתיות (חנוכה, פורים) וכן בחגיגות וימי־גנוסיא אחרים (המכביה ועוד).

---

* על מדת התפתחות של רשת המאור ברחובות ראה טבלאות מפורטות במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב» (עמ׳ 338).

ה. מחלקת הנקיון והפקוח הסניטרי

תקנות הנקיון הראשונות. עוד בראשית הוסדה של תל־אביב תוקנו על־ידי ועד השכונה כמה וכמה תקנות לשמירת הנקיון, שלא היו נהוגות במקומות אחרים בארץ*.

הועדה הסניטרית של השכונה היתה חייבת לבקר שבוע־שבוע בחצרות וברחובות ולהשגיח על מלוי התקנות הסניטריות. כל זמן שתל־אביב היתה פרבר־גנים קטן היה די בתקנות הראשונות, אולם במשך הזמן הפך פרבר־הגנים לעיר מסחר ותעשיה, בעלת אוכלוסיה של רבבות תושבים מיוצאי ארצות שונות ובעלי נמוס וחנוך שונה. נוצר הצורך בחקיקת חוקי־עזר לנקיון שינתן להם תוקף חוקי, ממשלתי, ולמסור את ההשגחה על מלוי התקנות בידי מפקחים מיוחדים.

חוקי עזר לנקיון. לאחר שחוקי־העזר של תל־אביב אושרו על־ידי ממשלת ארץ־ישראל–בשנות 1921/25 – הוטלה שמירת הנקיון והסניטריה על המשטרה העירונית, אבל לאחר שנתרבו תפקידיה של המשטרה–שמירת הבטחון הצבורי, השגחה על תנועת הדרכים וכו׳ – נפתחה ביוני 1925 מחלקה מיוחדת (בהנהלת ד. גפן) לפקוח סניטרי עירוני.

הפקוח הסניטרי הוטל על המפקחים לפי אזורים, אזור לכל מפקח. התפקידים העיקריים של הפקוח הסניטרי הם: השגחה על הנקיון בחצרות וברחובות, פקוח על סדור אינסטלציות סניטריות בבתי דירה ותעשיה, בקורת הרשיונות לעסקים ועוד. העבריינים על חוקי־העזר הנוגעים לעבודת הפקוח, נתבעים לדין על־ידי מחלקה זו בפני בית־הדין העירוני (שעל יד העיריה).

שאלת נקוי הרחובות בתל־אביב היא אחת השאלות הקשות, יותר מאשר בכל עיר אחרת קבועה ויציבה. תנועת הבנין המתמדת בעיר וחוסר כבישים ומדרכות בעשרות רחובות מכבידים מאד על שרות הנקיון והפקוח הסניטרי. חמרי הבנין המובלים בלי הפסק בכל מיני כלי־רכב ובהמות־משא מרבים אבק ברחובות. אותם חמרי הבנין מצטברים אחרי כן על יד כל מגרש העומד להבנות ועל יד כל בית הטעון חדוש ותקון. למחלקת הנקיון העירונית יש, איפוא, מלחמה מתמדת בכל גורמי הלכלוך. משנה לשנה משתפר השרות מבחינה טכנית, אבל גם הצרכים הולכים וגדולים, כמובן משנה לשנה**.

אינסטלציה סניטרית. החל משנת 1929 מטפלת המחלקה הזאת בבקורת ובהשגחה על עבודות האינסטלציה הסניטרית בבתים החדשים וגם באלה הקיימים מן השנים הקודמות. התכניות לעבודות אלו נבדקות ומתאשרות על־ידי המפקח הסניטרי העירוני. כתוצאה מן הבקורת השיטתית והקפדנית, השתכללה האינסטלציה הסניטרית בבנינים שבתל־אביב, ועלתה למדרגה רמה של הערים התרבותיות בעולם.

---

* תקנות הנקיון הראשונות של תל־אביב ראה במאמרו של א. דרויאנוב בספר זה עמ׳ 162.

** מספרים וטבלאות מפורטים על שרות הנקיון ראה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», למעלה עמ׳ 334–336.

ו. מחלקת הנטיעות העירוניות

ששה רחובות קטנים היו לה לתל־אביב לפי תכניתה הראשונה, ואלה הם: הרצל, יהודה הלוי, לילינבלום, אחד־העם והשחר. הרחוב הששי הוקצה לנטיעת שדרות. הבתים הראשונים החלו לבנות בקיץ תרס״ט, והנטיעות הראשונות הוחלו בחורף תר״ע. לאורך שני צדי הרחוב, שנקרא על שמו של הבארון אדמונד רוטשילד, נוטעו שורות עצי־ברוש, ובאמצע השדרות — ערוגות פרחים ומדשאות. בחזית כל בית הפונה לרחוב וגם בתוך החצר נוטעו עצי נוי ופרי. הגינות נעבדו והושקו בידי התושבים עצמם. וכך פשט הישימון את צורתו ולבש צורת פרבר־גנים שהרהיב כל עין.

בחורף תרע״א נוטעו עצים לאורך המדרכות ברחובות הרצל, יהודה הלוי, לילינבלום ואחד־העם. עם פתיחת הרחוב השביעי (נחלת־בנימין) נקבעו מלכתחילה נקודות מסוימות לנטיעת עצים בצתי המדרכות. העצים הלכו וגדלו משנה לשנה והוסיפו לוית־חן למראה הכללי של השכונה.

עד שנת תרע״ד היו שדרות־רוטשילד מחולקות לשלשה חלקים: מבית לב — שמריהו לוין (כיום תחנת האבטובוסים «אגד») עד רחוב הרצל; מרחוב הרצל עד רחוב נחלת־בנימין ומנחלת־בנימין עד «רחוב החולות», שנקרא אחר כך «רחוב אלנבי».

אורך השדרות הגיע בשנת תרע״ד ל־280 מטר. גנן מיוחד לנטיעות צבוריות לא היה בימים ההם, אלא גנן שהיה מטפל בגנות הפרטיות שבשכונה טיפל גם בנטיעות הועד.

משפרצה מלחמת העולם צומצמה ההשגחה על הנטיעות, ובתקופת הגירוש הכללי מתל־אביב באפריל 1917 עד ראשית 1918, סבלו הנטיעות הצבוריות והפרטיות מאין טפול. גם בשנות 1918–1919 היתה ההשגחה על הנטיעות לקויה וארעית, ורק משנת תר״פ ואילך החל שוב טפול תמידי ושיטתי בנטיעות העירוניות על־ידי גנן ראשי וכמה פועלים קבועים וזמניים.

בתר״פ נוטעה גינה עירונית ברחובות נחלת־בנימין וגרוזנברג. בתחלת חורף תרפ״ה החלו בהארכתן של שדרות רוטשילד בין רחוב אלנבי ובין רחוב נחמני, ובמרוצת השנים הגיעו שדרות אלו עד ל«מרכז האזרחי», אשר בין רחוב מרמורק ושדרות ש. בן־ציון. בחורף תרפ״ה החלו גם בנטיעה שיטתית של שורות עצים על המדרכות בצדי רחובות מרכזיים. באותן השנים נוספו גם חורשות וגנות בשכונות: נוה־צדק, כַּרמֶיָה, נורדיה, שכונת שכנים ב׳, שכונת ברסקי, אדמת קופלמן, שכונת הצפון ועוד. כמו כן נוטעו שדרות חדשות, כגון: שדרות הקרן הקימת לישראל בצפון תל־אביב, החל משכונת הפועלים א׳ עד רחוב דיזנגוף, שדרות ש. בן־ציון ועוד. מלבד ערוגות דשא המשתרעות על שטח אלפי מטרים מרובעים.

מחלקת הנטיעות (הגנן הראשי הוא א. משל) מטפלת בכל השדרות, הגינות והחורשות הצבוריות שבעיר וכן בעצים הנטועים על מדרכות הרחובות.

ברשותה של מחלקה זו ישנה גם משתלה, ששתיליה נועדים לצרכי העיריה ולמוסדות צבוריים.

מחלקת הנטיעות מטפלת גם בגינות שעל יד בנינים צבוריים שונים, כגון: בית־החולים העירוני, בית־הכנסת הגדול וכו׳.

ז. עניני הבריאות

1. בית־החולים העירוני

כמחלקה בפני עצמה, גם בהנהלתו וגם בהיקף עבודתו ובתקציבו, נחשב בית־החולים העירוני «הדסה». בשנים הראשונות לקיומו – 1918–1930 – היה בית־החולים מוחזק על־ידי הסתדרות נשי «הדסה» באמריקה (ומכאן שם בית־החולים שלא נשתנה).

תמיכת «הדסה» הלכה ופחתה משנה לשנה – מסך 9300 לא״י בשנת 1931 עד 1500 לא״י בראשית 1934, ומראשית 1935 בוטלה ההשתתפות לגמרי. משנת 1931 עבר בית־החולים לרשות העיריה, והוא מתנהל מאז על־ידי ועד משותף, המצורף מבאי־כח העיריה, «הדסה» והממשלה (המנהל של בית־החולים ד״ר א. אברמוביץ). מלבד העיריה משתתפים בתקציב בית־החולים: הממשלה, ועד הקהלה, ועדי המושבות הסמוכות לתל־אביב (פתח־תקוה, ראשון־לציון, רחובות ורמת־גן).

מוסד רפואי זה משמש לא רק את תל־אביב, כי אם את הישוב היהודי ביפו ובמושבות הקרובות ביהודה, הנגב והשרון.

במשך השנים האחרונות הוכנסו כמה שכלולים חשובים במוסד הרפואי וגם הרחיבו את כח־קליטתו במדה ניכרת: נבנו אגפים נוספים ומספר המטות בו עלה מ־125 עד קרוב ל־220 בסוף 1934. אולם בית־החולים הקיים אין בו כדי לספק את צרכי ההוס־פיטליזציה של תל־אביב, והנהלת העיריה מטפלת זה כמה שנים בתכנית להקמת בית־חולים גדול, אשר יכיל 500 מטות, ותהיה אפשרות להרחיבו עד כדי קליטת 1000 מטות, למטרה זו הוקצתה חלקת־אדמה בת 46 דונם בצפונה־מזרחה של תל־אביב.

עם הקמת בית־החולים החדש, יהיו בבנין של בית־החולים הקיים ברחוב בלפור מרפאות לעזרה ראשונה, בית־יולדות עירוני.

בשנים האחרונות, עם העליה מגרמניה ומאוסטריה, קבעו את ישיבתם בתל־אביב כמה פרופיסורים מן המפורסמים ביותר בכרכי אירופה, ואלה נצטרפו לחבר הרופאים של בית החולים העירוני.

2. משרד הבריאות

משרד הבריאות בתל־אביב קיים משנת 1926 ומוחזק על־ידי מחלקת הבריאות המחוזית של הממשלה, בהשתתפות חלקית של העיריה.

המשרד מטפל באופן מתמיד בעניני הבריאות והסניטריה בתל־אביב ובמושבות העבריות הקרובות. בראש המשרד עומד ד״ר אופלטקה.

לחוג פעולותיו של משרד־הבריאות נכנסים: א) רישום הלידות והתמותות; ב) הרכבת אבעבועות; ג) ההשגחה העליונה על הסידורים הסניטריים בבנינים הפרטיים והצבוריים ואישור תכניות האינסטלציה הסניטרית והתעול; ד) ההשגחה על ההוצאה לפועל של העבודות האנטי־מלריות בעיר ובשדה; ה) בקורת כללית ביחס למחלות מדבקות על המהגרים והתיירים הבאים לתל־אביב והעוברים דרכה; ו) השגחה על מחלות מדבקות, על בתי־חולים ומרפאות, בתי־מרקחת, בתי־מסחר לרפואות, רופאי־שנים ומילדות; ז) פקוח סניטרי על מחנות צריפים, על בתי־ספר וגני־ילדים; ח) פקוח על העסקים

הצבוריים, בתי־מלון ומסעדות, מלאכות, תעשיות ורוכלים; ט) בדיקות המים של בארות תל־אביב; י) בדיקות מתמידות של צרכי אוכל ושתיה.

משנה לשנה מרחיב המשרד את היקף פעולותיו בעיר ובסביבה.

3. המחלקה הווטירינארית

מחלקה זו, שנוסדה בשנת 1931 — אחד מתפקידיה העיקריים הוא: השגחה על שחיטת הבהמות בבית־המטבחים העירוני. השגחה זו נעשית על־ידי רופא וטרינרי ובהנהלתו (ד״ר א. לויט).

קודם לשנת 1931 היה בית־המטבחים העירוני ביפו מסַפֵּק בשר לתל־אביב. אף־על־פי שרוב ההכנסות של בית־מטבחים זה בא משחיטת הבהמות בשביל יהודי תל־אביב, סרבה העיריה הערבית ביפו להפריש לתל־אביב את חלקה המלא בהכנסות אלה. לדוגמה: בשנים 1925—1930 נשחטו ביפו בשביל צרכני תל־אביב 50.000 בהמה, ועירית יפו היתה מקבלת, באופן ממוצע, מס לכל בהמה בשעור 400 מילים ארצישראליים. ההכנסות משחיטת הבהמות הגיעו ל־20.000 לא״י בערך, והעיריה קבלה בתקופה זו רק 6.700 לא״י. העודף הגדול נשאר, איפוא, בקופתה של עירית יפו.

בית המטבחים העירוני. — לאחר מאמצים רבים, וגם שביתה מאכילת בשר במשך זמן ידוע, השיגה תל־אביב את הרשיון הדרוש מאת הממשלה לבנות בית־מטבחים מיוחד לצרכיה. בעזרת הלואה בנקאית בסכום 10.500 לא״י בנתה על מגרש בן 13520 אמה מרובעת, בקרבת נהר הירקון, בנין גדול ורחב־ידים, המתאים לדרישות הטכניות, הסניטריות וחוקי הבריאות וההיגיינה. בית־מטבחים זה, שנפתח חגיגית ביום 4 בינואר 1931, הוא המשוכלל ביותר בכל הארץ, אבל גם הוא, כיתר מוסדותיה של תל־אביב, הולך וצר משנה לשנה, עם רבוי האוכלוסין, ומצריך הוספת בנינים.

בקרבת בית־המטבחים נבנה בית־חרושת פרטי לעבוד מַעַים. וכן הוקם בקרבת מקום בית־חרושת פרטי (היחידי בארץ) לעבוד הדם ופסולת הבשר לשם זבול פרדסים גם לצרכי מזון לעופות*.

המלחמה במחלת הכלבת. — בין שאר תפקידיה עוסקת המחלקה הווטירינארית במלחמה במחלת הכלבת הנפוצה בארץ.

במשך שנת	1931	נושכו	על־ידי	חיות	שונות	וקבלו	זריקות	נגד	כלבת	135	איש.
〃	〃	1932	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	153	〃
〃	〃	1933	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	102	〃
〃	〃	1934	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	137	〃

בשנת	1931	הושמדו	1654	חתולים	853	כלבים
〃	1932	〃	2096	〃	880	〃
〃	1933	〃	1427	〃	877	〃
〃	1934	〃	1859	〃	1341	〃

* טבלאות על הספקת הבשר בתל־אביב משנת 1925 עד שנת 1934 ראה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב» בספר זה עמ׳ 407.

4. שרות רפואי למחוסרי־אמצעים

משנת 1924 מושיט רופא עירוני (ד״ר י. ליבוביץ) עזרה רפואית חנם לחולים מחוסרי־אמצעים בבתיהם, על־פי המלצות מאת מוסדות־חסד. חולים עניים מקבלים גם רפואות חנם.

על־ידי הרופא העירוני נבדקים השוטרים לפני קבלתם למשטרה העירונית, מכבי־האש וכן פועלי הנקיון העובדים בשרות העיריה.

הרופא העירוני מבקר לעתים בגני הילדים העירוניים, לשם חקירת מצב התזונה של הילדים.

ח. המחלקה לחנוך ותרבות

בראשיתה של תל־אביב היה הועד האודיסאי של «חובבי ציון» מכלכל את עניני החנוך והתרבות של תל־אביב. הוא שהחזיק על חשבונו את בית־הספר לבנות בשכונת נוה־שלום, הוא גם שתמך בגמנסיה «הרצליה» בתל־אביב ובספריה «שערי ציון» שעברה אז מיפו לתל־אביב.

מלבד ועד «חובבי ציון» דאגו להפצת ההשכלה בין יהודי יפו–תל־אביב גם «חברת כל ישראל חברים» (הצרפתית) וחברת «עזרה» (הגרמנית).

משנת 1909 עד סוף 1914 שימש בית הגמנסיה «הרצליה» המרכז היחידי לחנוך ולתרבות: ביום – לנוער הלומד, ובערבים – שעורי־ערב לגדולים, הרצאות מדעיות, כנוסים ואספות.

בימי המלחמה העולמית עמדו להחרב לגמרי כבושי החנוך והתרבות בארץ בכלל, ובתל־אביב בפרט, ומאמציה של ההסתדרות הציונית הם שהצילום בשעת־חירום.

בגמר המלחמה, ירדה מעל הפרק עבודת החנוך של חברת «עזרה», ורק חברת «כל ישראל חברים» חידשה את פעולותיה ופתחה מחדש את בתי־הספר שלה. מוסדות החנוך של ועד «חובבי ציון» עברו משנת 1918 לרשות ועד הצירים לארץ־ישראל ואחר כך להנהלה הציונית.

ותל־אביב גדלה וצרכיה החנוכיים נתרבו אף הם משנה לשנה.

בשנת 1921 נוצרה על־יד מועצת העיריה בתל־אביב ועדה מיוחדת לעניני חנוך ותרבות.

עד שנת 1926 היו בתי־הספר העממיים וגני־הילדים בתל־אביב מוחזקים על־ידי ההנהלה הציונית, כבכל שאר נקודות הישוב, והעיריה היתה משתתפת בסכום מסוים בתקציב. מלבד זה היתה העיריה תומכת במוסדות־תרבות שונים: שעורי־ערב לגדולים, חנוך מקצועי, הספריה העירונית וכו׳.

בשנת 1927 נוסדה בעיריה מחלקה מיוחדת לחנוך ולתרבות, שבראשה הועמדה עסקנית־התרבות הידועה מרת שושנה פרסיץ, ועניני החנוך והתרבות בתל־אביב נכנסו מאז לתקופה חדשה*.

---

* בזמן הדפסת המאמר הזה משמש כמנהל מחלקת החנוך י. אלטרמן.

עירית תל־אביב הגבירה מאז את חלקה בהחזקת החנוך בתל־אביב משנה לשנה. מעונת־הלמודים תרצ״ב עברו גני הילדים מרשות הסוכנות לרשות העיריה (מלבד גני הילדים העירוניים קיימים, כמובן, בתל־אביב גם הרבה גני־ילדים פרטיים). בשנת תרפ״ז היה מספר הילדים בגנים העירוניים – 800, ובשנת תרצ״ד – 1645. ההוצאות להחזקת גני הילדים העירוניים בלבד היו בשנת תרצ״ד – 10,600 לא״י.

גם בהחזקת בתי־הספר העממיים הלך וגדל משנה לשנה חלקה של העיריה בתקציב, והשתתפותם של המוסדות הלאומיים (מקודם הסוכנות היהודית ואחרי כן – הועד הלאומי של כנסת ישראל) הלכה ופחתה. והרי מספרים מקבילים:

בשנת	תרפ״ח	השתתפה	הסוכנות	בהחזקת	בתי־הספר	בתל־אביב	בסך	17000 לא״י
״	תרצ״ג	״	״	״	״	״	״	6500 ״
״	תרצ״ד	״	״	״	״	״	״	3300 ״

ולעומת זה:

בשנת	1921	הוציאה	העיריה	לצרכי	חנוך	ותרבות	840	לא״י
״	1927	״	״	״	-	״	7235	״
״	1928	״	״	״	״	״	12313	״
״	1930	״	״	״	״	״	20347	״
״	1932	״	״	״	״	״	36980	״
״	1933	״	״	״	״	״	44700	״
״	1934	״	״	״	״	״	65356	״

משנת 1921 ועד 1934 הגדילה העיריה את תקציב החנוך פי 83.

מתוך תקציב החנוך העירוני בשנת 1933 בסך 40609 לא״י השתתפה העיריה – מתוך תקציבה הרגיל והתקציב ההערכה לחנוך של ההורים–בסך 33365 לא״י (83%), בעוד שהסוכנות היהודית יחד עם ממשלת א״י השתתפו בתקציב זה בסך 7244 לא״י (17%). בסכומים הנ״ל לא נכללו הוצאות ההנהלה והתמיכות למוסדות התרבות.

בשנת 1934 עלה התקציב הכללי לחנוך העירוני בתל־אביב לסך 45000 לא״י, מזה חלקה של העיריה – 41800 לא״י, והועד המנהל של החנוך (בינתים עבר החנוך מרשותה של הסוכנות לרשותו של הועד הלאומי) יחד עם ממשלת א״י – 3300 לא״י.

את עלית אחוז התקציב של החנוך בתקציב הכללי של העיריה יש לראות מתוך המספרים הבאים:

שנה	התקציב הכללי של העיריה	תקציב העיריה לחנוך	באחוזים
1927	78709 לא״י	7234 לא״י	9%
1930	״ 85154	12690 ״	15%
1932	״ 123506	25048 ״	20%
1934	״ 312000	65356 ״	21% (יחד עם מוסדות תרבות)

לכך יש להוסיף, כי ממשלת ארץ־ישראל מוציאה על החנוך בכל הארץ רק כ־6% מהכנסותיה הכלליות.

בעקב חוקת החנוך שפרסמה הממשלה בינואר 1933 – חוקה המקנה לעיריות חובות וזכויות בשדה החנוך העממי – ובתוקף ההכרח החיוני, קבלה עליה עירית תל־אביב את הדאגה הכספית להחזקת בתי־הספר, להקמת בנינים חדשים ולשכירת דירות וכו׳. העיריה הקימה על חשבונה שורה של בנינים לבתי־ספר וגני־ילדים עירוניים. כן הקצתה כמה מגרשים עירוניים לבנין בתי־ספר צבוריים אחרים, שאינם עומדים באופן ישר תחת פקוחה, וגם השתתפה בתמיכות כספיות לשם הקמת כמה מן הבנינים האלה.

בעונת־הלמודים תרפ״ח היו ברשות מחלקת החנוך העירונית 106 כתות בתי־ספר ובהן 5603 תלמיד, בשנת תרצ״ד – 166 כתות, ובהן 6800 תלמידים.

העיריה תומכת גם בשעורי־ערב לגדולים (להקנית הלשון העברית לעולים חדשים), וכן היא מחזיקה על חשבונה את בית־הספרים העירוני «שערי ציון».

העיריה פתחה כמו־כן כמה מוסדות־חנוך מיוחדים, שאינם כלולים ברשת הכללית של בתי־הספר: בתר״ץ פתחה בית־ספר לילדים מפגרים בשביל 24 ילד. כן פתחה באותה שנה מעון יומי בשביל 35 ילד. ובשנת תרצ״ג הורחב המעון עד כדי קליטת 70 ילד.

בשנת תרצ״ג פתחה העיריה כתות־הכנה לילדי העולים החדשים, כדי להקל עליהם את כניסתם לכתות המתאימות לגילם ולידיעותיהם.

ט. המחלקה לטפול בילד

המפעלים לטפול בילד בתל־אביב היו במשך שנים רבות בידי כמה אגודות ארציות כגון: הסתדרות נשים «הדסה», הסתדרות עולמית לנשים ציוניות (ויצ״ו), הסתדרות נשים עבריות ואגודת «עזרת־יתומים».

באפריל 1933 נוסדה על־ידי העיריה מחלקה לטפול בילד, מתחלה כמחלקת־משנה של המחלקה לחנוך ולתרבות, ואחרי כן כמחלקה עומדת בפני עצמה בהנהלת מרת א. גלנר. מטרת המחלקה: רכוז המפעלים הקיימים לטפול בילד והקמת מפעלים חדשים בהתאם לצרכי העיר. מלבד התקציב שהקציבה למטרה זו העיריה, יסדה את «קרן היובל למען ילדינו» (למלאות כ״ה שנים להוסדה של תל־אביב).

פעולת המחלקה לטפול בילד היא כפולה:

א. יצירת מפעלים כלליים כדי למנוע הזנחה גופנית ורוחנית של הילד;

ב. תקון מצבו של הילד העזוב.

המחלקה מחזיקה תחנות לטפול בתינוקות ונשים הרות, משתתפת בהחזקת מעונות־יום לילדים, מסדרת ילדים של אמהות עובדות וילדים מוזנחים בגנים יומיים, בכל גני הילדים ובחלק מבתי הספר ניתנת לילדים ארוחה אחת (ילדי עניים פטורים מתשלום). יחד עם ארגון ההורים של בתי־ספר עממיים מסדרת המחלקה קיטנות בשביל ילדים חלשים בתל־אביב ומחוצה לה. המחלקה מטפלת גם בילדים כבדי־חנוך ומספקת להם חנוך אינדיבידואלי מתאים.

מטעם המחלקה קיימים גם קלובים לילדים מוזנחים, בית־ספר לילדים מפגרים,

מעון לילדים עזובים, מעון לילדים עובדים (עוברי חק), שעורי־ערב לילדי רחוב וילדות מעדות המזרח.

י. מחלקת הכספים

מחלקת הכספים של העיריה מקיפה את מחלקת־הגזברות, היא מחלקת־החשבונות הראשית, העוסקת בתקציבים השנתיים של העיריה לסעיפיהם, המחלקה לגבית המסים השוטפים והמחלקה לגבית חובות וכו׳, וכן את הפיקוח על כל ענפי המשק העירוני.

1. מחלקת החשבונות. מתחילה, בעוד תל־אביב קטנה, היו מרוכזים במחלקת־החשבונות האחת כל הענינים הכספיים והחשבונות המפורטים של העיריה. אבל עם הסתעף המשק, עברו החשבונות האישיים של משלמי־המסים למחלקות מיוחדות, המטפלות גם בגבית התשלומים, כגון: מחלקת המסים, המחלקה לגבית חובות, מחלקה לגבית תשלומי המים וכו׳. כל החשבונות הכלליים של מחלקות העיריה לסוגיהן מתרכזים אחרי־כן במחלקת־החשבונות הראשית (מנהל החשבונות הראשי הוא — ש. גרטל), לכל סעיפי ההכנסות וההוצאות.

התקציבים השנתיים של העיריה משקפים במדה הטובה ביותר את גידול העיר והתפתחותה בכל הענפים, וכן את רמת החיים הכלכליים והתרבותיים של תושבי העיר.

בשנת תרס״ט (1909), השנה הראשונה לבנין השכונה, עלה תקציב ההוצאות של ועד השכונה לסך 25325 פרנק־זהב (בערך 1051 לא״י), ובשנת 1934 הגיע תקציב ההוצאות של עירית תל־אביב לסך 315285 לא״י, לאמור: הגדלה של 315% (ההוצאות לפי השנים ראה למעלה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», עמ׳ 400).

הוצאות אלו אינן כוללות את תשלומי החובות והרבית בעד ההלואות השונות (ההלואה בסך 75.000 לא״י שסודרה באמריקה בשנת 1923 בתשלומים לעשרים שנה, וכן ההלואות שסודרו בזמנים שונים ובבנקים שונים לעבודות צבוריות, כגון: בנין בית־המטבחים העירוני, סלילת כבישים ועוד). בשנות 1923—1929 הוצאו לתשלומי חובות ורבית—58920 לא״י; בשנות 1930—1933 הוצאו 102865 לא״י; בשנת 1934 הוצאו 26238 לא״י.

לפי הסדר המקובל בעיריה, מוגשות הצעות־התקציבים של המחלקות לועדת הכספים, והחלטותיה מובאות לאשור המועצה. לאחר שהמועצה מאשרת את התקציב, מגישים אותו לאישור הממשלה.

הוצאות העיריה מתכסות מן המסים האלה: מס הבית, מס הקרקעות, מסי בנין, מס הבריאות והחנוך, תשלומי המים, מסי רשיונות למסחר, מס הכבישים ועוד*.

עד 1927 נרשמו ההכנסות לפי הערכת המסים, ומשנת 1927 ואילך נרשמו בדינים־וחשבונות השנתיים רק ההכנסות בעין. שנת הכספים של העיריה מותאמת לזו של הממשלה.

---

* המספרים על ההכנסות בעין של העיריה משנת 1909 ועד 1934 נתונים בטבלאות במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», לד״ר ו. פרויס, עמ׳ 400—402.

מתוך טבלת ההכנסות בולט קיפוחה של תל־אביב בתמיכת הממשלה לעיריות, בשים לב להכנסה הרבה, במסים ישרים ובמסי־עקיפין, שהממשלה מקבלת מתל־אביב, כגון: מס הרכוש העירוני, מס העברת הנכסים במשרד ספרי האחוזה, מסי רשיונות, תנועה, המכס, בתי־המשפט, הדואר, הטלפון והטלגרף וכו׳.

2. מחלקת המסים. לגבית המסים – מס בתים, חנוך ובריאות – קיימת מחלקה מיוחדת בעיריה משנת 1923 (מנהל המחלקה – מ. פרנקל). גבית מסים קבועים מבעלי הנכסים והשכנים בתל־אביב החלה משנת 1910 (הכנסות המסים היו באותה שנה 2296 פרנק־זהב, שהם 50 לא״י בערך). שיטת המסים בתל־אביב נשתנתה ככר כמה פעמים, ורק בשנים האחרונות קבלה צורה יציבה. בשנים הראשונות היו משלמים בתל־אביב מס גולגולת, מס משטרה ומס חדרים. בתקופה ידועה היה נהוג בתל־אביב מס פרוגרסיבי, לפי מספר החדרים שהיו תפוסים על־ידי משלמי המסים. כיום נהוג מס־הבית לפי אחוזים מהכנסות שכר דירה, ומס השרותים (חנוך ובריאות) המס הראשון משתלם על־ידי בעלי־הנכסים והשני – על־ידי מחזיקי הדירות.

אופן הטלת המס הוא – לפי הערכת שכר־הדירה באזורים מסוימים. בתי־מסחר ועסקים משלמים את מסיהם לפי הערכה אינדיבידואלית, או לפי חוזי־שכירות קיימים ישנם מוסדות בעלי אופי צבורי הפטורים מתשלום מסים.

3. המחלקה לגבית חובות. – לאחר שנצטברו בעיריה חובות של מסים רגילים משנים אחדות, שעלו לעשרות אלפי לא״י, נפתחה בשנת 1926 מחלקה מיוחדת לגבית חובות, (מנהל המחלקה – צ. גבר**) מלבד מחלקת־המסים העוסקת בגבית מסים שוטפים. החובות כללו מסי בתים, כבישים, מדרכות, צנורות, קרקעות וכו׳, שהגיעו ביולי 1929 עד 126000 לא״י. משנת 1932 הוטל על מחלקה זו לטפל גם בגבית תשלומי ההשתתפות של בעלי הנכסים בסלילת כבישים חדשים. רשת צנורות המים בשכונות החדשות, הביוב והתעול בשכונות שונות וכו׳.

יא. מחלקה לרשיונות־מסחר

עד שנת 1922 היו כל בתי־המסחר והעסקים של יהודי תל־אביב מרוכזים ביפו, ובתחומה של תל־אביב היו רק חנויות־מכולת ספורות. עם גידול הישוב בתל־אביב, נפתחו בה גם בתי־מסחר, תעשיה ומלאכה וכו׳, הזקוקים לרשיונות עירוניים וסניטריים בהתאם לפקודת המועצות המקומיות משנת 1921. בראשית 1923 נפתחה בעיריה מחלקה למתן רשיונות־מסחר (מנהל המחלקה–מ. פרץ). בהמשך הזמן רבו סוגי הרשיונות, ומספרם הולך וגדול משנה לשנה. בסמכותה של מחלקת־הרשיונות גם בקורת שנתית של משקלות החנויות והחתמתם בחותמת העיריה, בקורת כדי החלב של החלבנים. מחלקת הרשיונות מטפלת גם בשכירות מקומית בשוקים העירוניים.

---

* הכנסות המסים בשנות 1909–1933 ראה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב» למעלה עמ׳ 400.

** בשעת הדפסת המאמר משמש כמנהל המחלקה – א. קמיני.

בשנים הראשונות להוָסד המחלקה, הגיע מספר התעשיות שהשתמשו בכח־מניעים לעשרות אחדות, ובסוף 1934 הגיע מספרן עד 390 *.

יב. הבטחון הצבורי

שאלת הבטחון הצבורי היתה אחת השאלות החיוניות ביותר בשביל תל־אביב בשנים הראשונות להוָסדה. מתחלה סודרה שמירה מעורבת של יהודים וערבים, ולאחר שהנסיון לא הצליח אורגנה שמירה עברית בת ארבעה שומרי־ליל שכירים; נוסף לכך שמרו לפי התור גם התושבים עצמם. השומרים השכירים היו נתונים תחת פקוחה של ועדת־שמירה שהיתה קיימת על־יד ועד תל־אביב.

עם התרחבות גבולותיה של השכונה, קבעה הרשות התורכית בשנות 1912–1914 תחנת־משטרה («נוקטָה») קטנה, של קצין ערבי ושוטר ערבי, מעבר לפסי מסלת הברזל, ליד הכניסה לרחוב הרצל. תחנת המשטרה התורכית היתה סניף המשטרה המחוזית ביפו, וממנה היתה מקבלת את פקודותיה והוראותיה. עניני תל־אביב היו זרים למשטרה, והיא לא התערבה כלל וכלל בחיים הפנימיים של השכונה העברית.

השמירה בכללה היתה רק לַילִית. על החזקת שומר יומי אחד החליט ועד תל־אביב רק בישיבתו מיום ט״ו תמוז תרע״ג (1913). הוקצבו למטרה זו 60 פרנק (כ־2.300 לא״י) לחודש.

בתחלת מלחמת העמים, באב תרע״ד (1914), בוטלו חוקי הקפיטולציה, הנתינים הזרים הפסידו את זכויותיהם המיוחדות, והשלטון התורכי החל מושל בכפה. אף תחנת המשטרה התורכית, שהיתה עד כה «מחוץ למחנה», עברה לפנים השכונה וקנתה לה שביתה ברחוב השחר, בבית נתין בריטי, שגורש מן הארץ כנתין מדינה אויבת.

לאחר הכבוש הבריטי, כתום המלחמה, נוסדה מיד (ברחוב ליליגבלום) תחנת המשטרה הארצישראלית, שהיתה מצורפת מסרג׳נט יהודי ושלשה שוטרים יהודים. תחנה זו היתה מוחזקת על חשבון התקציב הכללי של המשטרה הארצישראלית ועבדה לפי ההוראות שניתנו לה מאת משטרת המחוז.

לאחר ששכונת תל־אביב אושרה באופן רשמי למועצה מקומית, עם פרסום הפקודה החתומה בידי הנציב העליון ביום 11 במאי 1921, עלתה על הפרק שאלת משטרה עירונית. הכרח זה, לאמור: הצורך למסור את הבטחון הצבורי בתל־אביב לידים אמונות, הורגש ביותר לאחר מאורעות־הדמים 1921 ביפו. ביום 12 במאי 1921 פנתה הנהלת העיריה לממשלת ארץ־ישראל, שתרשה לה ליסד משטרה עירונית בתל־אביב. אחרי שהממשלה הסכימה לכך, נתארגנה בעשרה ביוני 1921 המשטרה העירונית בתל־אביב, שמספר שוטריה היה 24, ולמפקח המשטרה נתמנה מר ח. אלפרין (מבוגרי הגימנסיה «הרצליה»), מי ששרת בגדוד העברי כסרג׳נט ומעַמֵל לתרגילי צבא.

התקציב להחזקת המשטרה עלה בשנת 1921 לסך 804 לירות מצריות. מתחלה השתמשו השוטרים רק בסרטים מיוחדים. ואחרי כן לבשו באישור השלטונות מדים מיוחדים.

---

* על מספר הרשיונות למסחר, שניתנו על־ידי מחלקת־הרשיונות של העיריה, ראה למעלה במאמרו של ד״ר פרויס «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב», עמ׳ 367.

מראה השוטרים העברים הראשונים במדיהם המיוחדים ובסימנים באותיות עבריות: «מ.ע.ת״א» (משטרת עירית תל־אביב), היה בבחינת מאורע חגיגי בחיי העיר.

בשנה הראשונה מלאה המשטרה בעיקר שרותים עירוניים יומיים והשמירה בלילות היתה נתונה בידי עשרה שומרים יהודים, ורק מספטמבר 1922 עברה גם השמירה הלילית לפקוח המשטרה העירונית.

עם התפתחותה של תל־אביב התרחבו גם תפקידי המשטרה העירונית, ובהמשך הזמן החלה ממלאה את כל השרותים הרגילים של משטרת ארץ־ישראל.

הרכב השוטרים הוא מכל העדות ומיוצאי כל הארצות, בחלקם הגדול בעלי השכלה תיכונית ומהם גם בעלי השכלה גבוהה. כמה מן השוטרים שרתו בצבאות של ארצות שונות ומהם השתתפו גם במלחמת העולם.

מלבד הלשון העברית, יודע כל שוטר לפחות עוד לשון מן הלשונות הרשמיות בארץ (אנגלית וערבית) וגם מלשונות אירופה.

השוטר העברי בתל־אביב, יצאו לו כבר מוניטין בתפוצות ישראל, וספורים רבים נרקמו מסביב לו. ספורים אלה באים להדגיש את אָפיו היהודי התרבותי והרחמני המיוחד של השוטר התל־אביבי. וכאן אביא כמה עובדות בודדות:

בשנת 1927, שנת המשבר וחוסר עבודה בארץ, ביקר בתל־אביב הנדיב נתן שטראוס ז״ל מאמריקה. בבקרו במשטרת תל־אביב, התפעל למראה צעירי ישראל יפים ובריאים, המשמשים כשוטרי העיר העברית. יומים לפני עזבו את הארץ שלח הנדיב שטראוס המחאה בסכום 250 דולר כמתנה לשוטרים. אולם השוטרים סרבו לקבל בשבילם את מתנת הכסף, והחליטו להחזיר לנדיב את מתנתו או לבקשו שירשה להם למסור את תרומתו לטובת מחוסרי־עבודה שבעיר. הנדיב שטראוס הסכים ברצון להצעתם ותרם באותו זמן עוד סכום יותר גדול—25000 דולר להקלת חוסר העבודה בארץ.

היו מקרים שנגנבו בהמות מאת עגלונים עניים. בהמות אלו היו מקור־פרנסתם היחידי של העגלונים. שוטרי תל־אביב לאחר שלא גילו את עקבות הגנבים, סדרו בערבותם הלוואה לבעלי הבהמות לשם קנית בהמות חדשות, כדי שלא יִפָּסֵק מקור־קיומם. ועוד ועוד מעשים כאלה.

במשך כמה שנים — מאוקטובר 1924 עד יולי 1929 — היתה קיימת ליד משטרת תל־אביב תזמורת של כלי־רוח; תזמורת זו היתה עורכת קונצרטים נאים בטכסים רשמיים ובחגיגות עממיות ובמוצאי שבתות וחגים על שפת הים.

עם גידולה של העיר נוספו שוטרים חדשים. שוטרים חדשים נבדקים ונבחרים על־ידי ועדת המשטרה אשר מטעם מועצת העיריה, ומתאשרים אחרי כן על־ידי משטרת המחוז. בראשית יצירת המשטרה (יוני 1921) הגיע מספר השוטרים ל־24, ובראשית 1934 היה מספרם 90: 62 שוטרים יהודים ו־28 בריטים.

בשנים הראשונות לקיומה של המשטרה, לא השתתפה הממשלה בתקציב המשטרה, אולם בהמשך הזמן קבלה הממשלה על עצמה חלק מסוים ובשנים האחרונות הגיעה השתתפותה עד 50%. משנת 1932 נכללה משטרת תל־אביב במשטרה הכללית של ארץ־ישראל, לפי הסכם מיוחד עם העיריה שבא לשמור על אָפְיָהּ העברי המיוחד של המשטרה: הסמלים העברים וכו׳. גם לאחר ששוטרי תל־אביב מקבלים את משכורתם

מקופת האוצר הממשלתי, משלמת העיריה הוספה מקומית מיוחדת לשוטרים, כדי שלא להנמיך את רמת־החיים של השוטר העברי. כמובן, נותנת להם העיריה הנחות שונות בשיכון ועוד.

עירית תל־אביב עומדת כל הזמן על המשמר ונלחמת על אפיה המיוחד של משטרת תל־אביב.

יג. מחלקת המשפטים ובית הדין העירוני

עד שנת 1926 היו פעולותיה המשפטיות של העיריה נעשות על־ידי עורכי־דין פרטיים מחוץ לעיריה. משנת 1927 ואילך הוזמן עורך־דין קבוע (ד"ר מ. ויזל), ובמשרדו בעיריה רוכזו כל הענינים הנוגעים לסדור חוזים, עבוד הצעות לחוקים יסודיים וחוקי־עזר, בקורת על חוקי הממשלה עד כמה שהם נוגעים לעניני עירית תל־אביב ושל העיריות בארץ בכלל, משפטי העיריה, וכן כל הפעולות במשרד ההוצאה לפועל אשר באמצעותו רשאית העיריה לגבות ישר את מסיה בלי להזדקק תחלה לתביעה בדין. במשרד זה נמלכות מחלקות העיריה בכל ענין בעל אופי משפטי.

עם התפתחות ההיקף של פעולות העיריה במשך שתים־עשרה שנות קיומה, נוצר צורך חיוני להכניס כמה וכמה שנויים ומלואים בחוקה שנתנה לתל־אביב הקטנה במאי 1921. בעריכת הצעות תקונים לחוקה זו טיפלה מחלקת המשפטים של העיריה. כן טפלה המחלקה בהבטחת האפשרות לגבות מסים ותשלומים עירוניים שונים בדרך חוקית. כמה פסקי־דין, שהשיגה העיריה בבתי־דין שונים בארץ, שמשו הֶלָכָה בתחוקה המוניציפאלית לכל הארץ.

מחלקת המשפטים מרכזת גם את פעולות המשרד של בית־הדין העירוני בתל־אביב* ומוציאה לפעל את פסקי הדין הניתנים על ידו.

שופטי בית־הדין העירוני בתל־אביב שופטי־כבוד הם, והרי הם מוצעים על־ידי מועצת העיריה מנכבדי הצבור לשדרותיו ומתאשרים אחרי כן ע"י הנציב העליון לארץ־ישראל. ראש העיריה הוא גם יו"ר בית־המשפט העירוני. תוקף שפוטו של בית־דין זה מוגבל לעברות שנעשו בשטח גבולות תל־אביב בלבד — עבירות על חוקי הבנין, בריאות העם, מלאכות ותעשיות, שעשועים צבוריים וכיוצא באלה. בית־הדין רשאי להטיל קנס עד חמש לא"י, או מאסר עד 15 יום, או שני העונשין כאחד. כן רשאי בית־הדין ליתן פקודות הריסה אם נבנה בנין בלי רשיון. המשפטים בפני בית דין זה מובאים על־ידי המשטרה, מחלקת הבריאות, מחלקת הבנין, מחלקת הפקוח הסניטרי העירוני ועוד.

מתחלה היו הכנסותיו של בית־דין זה נכנסות לקופתה של עירית תל־אביב, הואיל וגם הוצאות בית הדין היו מוטלות עליה. לפי פקודת בתי־הדין העירוניים משנת 1928, עברו ההכנסות לקופת הממשלה (ההוצאות הוטלו גם אחרי כן על העיריה). לאחר משא־ומתן ממושך במשך כמה שנים, הסכימה סוף־סוף הממשלה לשלם לעיריה את ההוצאות המינימליות הכרוכות בהחזקת בית־הדין.

---

* טבלאות מפורטות על בית הדין העירוני בתל־אביב ראה במאמר «פרקי סטטיסטיקה של תל־אביב» לד"ר ו. פרויס בספר זה עמ' 404—405.

בתוקף סעיף 125 מפקודת העיריות 1934, נכנסים עתה לקופת העיריה כל הקנסות, שיש לשלמם מחמת עבירה על אותה פקודה או על חוקי־עזר שהותקנו על־פיה.

עם פרסום פקודת בעלי הבתים והדיירים (פנוי והגבלת שכר־דירה) באפריל 1934, נוצר על־ידי העיריה מוסד חדש של ממונים ובית־דין לעניני שכר־דירה. היועץ המשפטי של העיריה מרכז פעולה זו ומשרד מחלקת המשפטים מטפל גם בכך.

יד. העתון הרשמי «ידיעות עירית תל־אביב»

בשנותיה הראשונות של תל־אביב – משנת 1909 עד שנת 1920 – היה ועד השכונה נוהג לפרסם שנה־שנה דינים־וחשבונות כספיים של השכונה וכן היה מפרסם פעם בפעם, בשעת הצורך, מודעות וכרוזים לתושבים. ביותר מזה לא היה צורך, כיון שהתושבים המעטים היו מוסרים בעצמם זה לזה את הידיעות מפה לאוזן בחינת «עתון שבעל פה».

החוברת הראשונה בשם «תל־אביב עיריה» הוצאה על־ידי ועד תל־אביב בשנת תר״פ (1920) ונדפסה בדפוס העברי היחידי שהיה קיים אז ביפו – דפוס א. איתן וס. שושני. באותה חוברת דובר על הצורך בהשגת זכויות מוניציפאליות ועל הערך החשוב לגבי התפתחותה של תל־אביב שיש ביצירת בנק אפותיקאי. בחוברת זו נתפרסם בין השאר תקציבה של שכונת תל־אביב לשנת 1920 בהשוואה לתקציבה של עירית יפו (אגב: הוצאותיה של השכונה־הבת תל־אביב עלו כבר באותה שנה ל־26000 לי״מ, לאמור: רק בשלשת אלפים פחות מתקציבה של העיר־האם). כעבור שנה נתפרסם בדפוס גם «דין וחשבון כספי ומעשי» לסוף תר״פ.

עם רבוי הענינים והשאלות המוניציפליות בתל־אביב, שהיו זקוקים לבירור פומבי יותר בחוגי הצבור, החל הועד מוציא מפעם לפעם חוברות בשם «ידיעות תל־אביב». בחוברות אלו נדפסו ההחלטות של ועד תל־אביב והמועצה, של האספות השנתיות, התקציבים השנתיים וגם מאמרים מקצועיים בודדים.

מאלול תרפ״ה (1 בספטמבר 1925) החלו יוצאות לאור בקביעות, אחת לשבועים, «ידיעות עירית תל־אביב», בעריכת הסופר המנוח ש. טשרנוביץ ז״ל. ב«ידיעות» היו מתפרסמים בעיקר פרוטוקולים של ישיבות המועצה העירונית וידיעות רשמיות אחרות.

מתשרי תרצ״ג (אוקטובר 1922) לאחר הפסקה של ארבע שנים, תקופה שבה גדלה העיר בינתים ונוספו בה כשתי רבבות אזרחים, נתחדשו «ידיעות עירית תל־אביב» בצורה מוגדלת ומשופרת ובדוגמת העתונים המוניציפאליים של עיריות ותיקות באירופה ובאמריקה, בעריכת הסופר א. ז. בן־ישי. הירחון בצורתו כיום משקף במאמרים, בידיעות, בטבלאות, בדיאגרמות ובתמונות את גידולה והתפתחותה המהירים של תל־אביב הגדולה, בכל ענפי החיים, וגם מקדיש מדורים קבועים לחיים המוניציפאליים בכל הארץ ובארצות אחרות. בעתון באים גם מאמרים על עניני העיר מאת נבחרי העיריה, סופרים ואנשי־מקצוע. חוברות מוגדלות של «הידיעות» מוקדשות פעם בפעם למאורעות עירוניים חשובים (חג חצי־יובלה של תל־אביב, ועוד).

«ידיעות עירית תל־אביב» נפוצות באלפי העתקות בתל־אביב ומחוצה לה, ומשמשות מקור מוסמך בכל עניני תל־אביב לעתונות בארץ־ישראל ובחוץ־לארץ.

מערכת «ידיעות עירית תל־אביב» משמשת גם לשכת עתונות קבועה, שבה מתרכזים כל עניני העתונות והפרסום של עירית תל־אביב (הוצאת חוברות הנוגעות לתל־אביב, ועוד).

טו. עובדי העיריה וסדר העבודה

בראשית שנת 1914, ערב המלחמה, הגיע מספר העובדים־בשכר במשקו של ועד תל־אביב לשמונה: מזכיר, מנהל חשבונות, גובה, מכונאי אחד של מכון־המים וארבעה שומרי־לילה. בשנות מלחמת העולם (מאבגוסט 1914 עד ראשית 1918), וגם בשנה שלאחריה, נצטמצמה עבודת הועד. החל משנת 1920 רבתה תנועת הבנין בשכונה ואתה גם עבודת הועד. הוזמנו עובדים נוספים, והוקמו מחלקות מיוחדות לכל ענף וענף לחוד. בשנת 1921 — שנת מתן החוקה של חבר־עיר לתל־אביב, גדל שוב מנגנון הפקידות. מאז הלכה והסתעפה עבודת העיריה למחלקותיה משנה לשנה, עד שנעשתה למוסד המוניציפאלי הגדול שבכל הארץ. בשנת 1934 הגיע מספר העובדים במשק העירוני של תל־אביב (פקידים, פועלים וכו׳) לשבע מאות ומעלה.

פקידות העיריה מחולקת לפי דרגות. ניתנות הוספות משפחתיות והוספות וָתֶק. דרגה מיוחדת קיימת לפועלי העיריה. הפקידים והפועלים החדשיים מקבלים חופשה שנתית. וכן חופשה על חשבון העיריה בקשר עם מחלתו של העובד לפי הדרגות ולפי מספר שנות־עבודה.

טז. קופת תגמולין לעובדי העיריה

קופת התגמולין של פקידי העיריה נוסדה באבגוסט 1922, על־ידי 36 פקידים.

בין המטרות העיקריות של הקופה: בטוח חברי קופת תגמולין במקרי אסון ומתן הלוואות לחברים.

כספי הקופה מצטברים מחמשה אחוזים שהפקידים מפרשים ממשכורתם, ומתשלום מקביל של העיריה. היקף פעולותיה של הקופה מתרחב משנה לשנה.

על מדת התפתחותה של קופת התגמולין מראים המספרים האלה:

בשנת 1922 (השנה הראשונה ליצירת הקופה) היה מספר חברי הקופה — 36.

בראשית 1934 — 134.

ביום 1.4.1926 הגיע תשלום החברים בקופה ל־2598 לא״י. ביום 1.4.1934 — ל־15862 לא״י.

בשנת 1933 נוסדה גם לפועלי העיריה קופת־תגמולין מיוחדת שהונה הגיע ביום 1.4.34 לסך 1077 לא״י.

יז. שעות העבודה במשרדי העיריה

שעות העבודה במשרדי העיריה הן: בקיץ — מ־7.00 בבוקר עד 2.30 אחרי הצהרים; בחורף — מ־8.00 בבוקר עד 1.00 בצהרים ומ־3.00 אחרי הצהרים עד 5.30 בערב. במשך השבוע עובדים 41–42 שעות וחצי.

המכונאים, פועלי הספקת־המים והמאור, פועלי עבודות צבוריות, הנקיון, הסניטריה וכו׳ עובדים 8 שעות ביום לפי סדר אחר — בשתים־שלש משמרות.

בערבי שבתות נסגרים משרדי העיריה בצהרים. בשבתות ובמועדי־ישראל סגורים משרדי העיריה. הימים שבהם סגורים משרדי העיריה: ראש־השנה — ערב החג ושני ימי החג; יום הכפורים והיום שלפניו; סוכות — א׳ סוכות, הושענה רבה ושמחת־תורה; פורים — יום אחד; פסח — שלשה ימים: ערב פסח, א׳ פסח ואחרון של פסח; שבועות — ערב החג ויום החג.

בחול־המועד סוכות ופסח, בשעת תהלוכת האורים בחנוכה, בשעת תהלוכת העדלידע בשושן־פורים וכן ביום הכרזת־בלפור (2 נובמבר) — מפסיקים את העבודה בעיריה בשעה 12 בצהרים. בתשעה באב, יום האבל הלאומי, סגורים משרדי העיריה.

בימי גנוסיא וימי־זכרון לאומיים מונפים על בית העיריה דגל ציוני ודגל בריטי.

רְחוֹבוֹתֶיהָ שֶׁל תֵּל־אָבִיב

(רשימת הרחובות שבמפה המצורפת ל«ספר תל־אביב», לפי סדר א״ב*)

א

1. אבן־גבירול ג5
2. אבן־עזרא ג3
3. אברבנאל ד5
4. אגריפס ב2
5. אד״ם הכהן ג3
6. אהבת ציון ד4
7. אהרן דוד (גורדון). ג2
8. אוליפנט ג5
9. האור. ג5
10. אחד־העם ג4, ג5
11. אחוה ג5
12. אייבשיץ ג2
13. אייגר (ר׳ עקיבא) ב5, ב6
14. אידלסון ג4, ד4
15. איצטדיון ג1
16. אלחריזי. ג3
17. אליוט גורג׳ ג4
18. אליעזר ד5
19. אליאשברג. ב5
20. אלכסנדר ינאי ב2
21. אלנבי ג5, ב4, ד4
22. אלרואי ד5
23. אלקבץ ג3
24. אלקלעי. ג2
25. אלשיך ד4
26. אמשטרדם. ג2
27. אָנגל. ג5
28. אסתר המלכה ג3
29. ארבע ארצות ג2
30. האר״י ד4
31. אָרלזורוב ג2
32. ארלאנג׳ר ג5
33. ארנון ג3, ד3
34. (רב) אשי ד5
35. אשתורי (הפרחי) ג2

ב

1. באר־טוביה ג3
2. באר־יעקב ד5
3. בוקי־בן־יגלי ג4
4. ב׳ נובמבר (ככר) ד4
5. בוגרשוב ג4, ד3
6. בוסתנאי ד5
7. בזל ג2
8. ביאליק ג4, ד4
9. ביירון ג3
10. בית הבד ג5, ד5
11. בית השואבה. ג5
12. בית־יוסף ד4
13. בית־לחם ג4
14. בילי״ו ג4
15. בלפור ג4, ג5
16. בן־זכאי. ג5
17. בן־יהודה ג2, ג3, ד3, ד4

---

* תל־אביב והסביבה הקרובה. קנה המדה 1:10.000 (בחמשה צבעים). הוצאת המחלקה הטכנית של עירית תל־אביב בשביל «ספר תל־אביב», בעריכת ד״ר א. י. בראוור. הוכן על־ידי הקרטוגרף בן־נסים, תל־אביב. נשלם בחודש חשון תרצ״ה. לוחות הדפוס הוכנו בבית־המדידות הממשלתי. נדפס על־ידי אליהו קויפמן.

18. בן־עמי ג3
19. בן־ציון (שדרות) ג4
20. בני־דן ב1
21. בני־ברק ב5, ג6
22. בעל־שם־טוב ד5
23. בצלאל ג4
24. ברדיצ׳בסקי ב4, ג4
25. ברוק. ג4
26. בורוכוב ג4
27. ברזלי ג5
28. בר־כוכבא ג4
29. בארנט ד5
30. ברנר ג4
31. ברנשטיין (אדוארד) ג2
32. ברנשטיין־כהן ג4
33. הבשן ב2
34. בתי הספר. ד5

ג

1. גאולה ד4
2. הגדוד העברי. ג5, ג9
3. גדעון ג3, ג4
4. גדרה. ד4
5. גוטליב ג3
6. ג׳ורג׳ החמישי, המלך (ראה הכרמל)
7. גורדון (י״ל) ג3
8. גוש־חלב ג3
9. גזר ג3
10. הגלבוע ג4
11. הגליל ג3, ד3
12. גלעד ב2
13. רבן גמליאל ד4
14. גנֶסין. ג3
15. הגינה ג5
16. הגר״א ג5, ב5
17. גרוזנברג ד5, ג5
18. גריזים ג2
19. גרץ ג3
20. הגשר ג5
21. גת רמון ג5

ד

1. דבורה הנביאה ג4
2. דגניה ד5
3. דוד המלך* ג3, ג4
4. דיזנגוף מאיר. . . ג1, ג2, ג3, ג4
5. דיזנגוף צינה (ככר) ג3
6. דניאל ד4
7. הדקלים ג6

ה

1. הדסה ג3
2. הושע ג2
3. היל (ככר). ב2
4. הירשנברג. ג3
5. הלל הזקן. ד4
6. הלפרין. ג2
7. הרצל ג5, ג6, ד5
8. הֶס ד4
9. הצפירה. ג2
10. הר נבו. ב2

ו

1. וולפסון. ג6, ד6
2. ויתקין ג2
3. ווייס. ג3
4. ווילנה ג2
5. ווייזל ג3
6. וורמיזה. ג2

ז

1. זבולון ג5, ג6
2. זולא (אמיל) ג3
3. ז׳ורֶס ג3
4. זכריה ג1
5. זלטופולסקי ג2
6. זַמֶנהוֹף ג3
7. זַנגביל ג2
8. זרובבל. ד4

ח

1. חבר הלאומים ג1
2. חבקוק ג1
3. חברון ד4
4. חברת ש״ס ד5
5. חגי ג2

---

* משנת 1935 נכלל רחוב זה בתוך רחוב המלך ג׳ורג׳ החמישי; השם «דוד המלך» נקבע לשדרות העתידות להנטע ממזרח ל«ככר מלכי ישראל».

6. חובבי ציון 3ג, 4ד
7. חולדה 3ג
8. החזיון (מדרון) 3ד
9. חזנוביץ. 6ג
10. חיות. 4ג
11. חיסין 4ג
12. החלוצים 5ג, 6ג
13. „חפץ חיים" 5ג
14. החרמון. 5ד
15. החרושת 5ב
16. החשמונאים 4ב, 4ג
17. החשמל. 5ג
18. „חת"ם סופר" 2ג

ט

1. טבריה 4ג
2. טיומקין 5ג
3. טרומפלדור. 4ג, 4ד

י

1. יבנאל 5ג
2. יבנה. 5ג
3. יהואש 5ג
4. יהודה הלוי 4ג, 5ג, 5ד
5. יהודה הנשיא. 5ד
6. יהושע בן־נון. . . . 2ב, 2ג, 3ג
7. יהל"ל 3ג
8. יואל. 2ג
9. יודפת 3ג
10. יוחנן הורקנוס 2ג
11. יוחנן הסנדלר 4ג
12. יונה הנביא 4ד
13. יוסף הנשיא 4ג
14. יחזקאל. 2ג
15. הים 4ד
16. יעבץ 5ד
17. יעל 3ג
18. יפה בצלאל 5ג
19. יפה־נוף. 2ג
20. יפו—תל־אביב . . . 5ג, 5ד, 6ד
21. יסוד המעלה 5ג, 6ב
22. ר' יצחק אלחנן 5ד
23. ר' יצחק נפחא 4ג
24. הירדן 4ד
25. ירושלים (שדרות) 5ג, 6ג
26. יריחו 2ב
27. ירמיהו 2ג
28. הירקון 2ג, 3ד, 4ד
29. ישורון 3ג
30. ישעיהו. 2ג
31. ישראל'ס 3ג

כ

1. כהן (הרמן) 3ג
2. כורש 5ג
3. „כל ישראל חברים" 5ד
4. כנסת הגדולה 2ג
5. כנרת 5ג
6. כפר־גלעדי 5ג, 6ג
7. כפר־סבא 5ד
8. הכרם 3ג, 3ד
9. כְּרָמִיָּה 2ב, 4ג
10. הכרמל* 4ג, 4ד, 5ד

ל

1. לבנדה 6ב
2. הלבנון 4ג
3. ר' לוי יצחק 2ג
4. לוינסקי 6ב, 5ג, 5ד
5. לונץ. 4ג
6. לֶטֶריס 3ג
7. ליברמן. 3ג
8. ליליינבלום 5ג, 5ד
9. לסינג 3ג
10. לאסאל 3ג
11. לשם. 5ג

מ

1. מאה־שערים 4ד
2. רבי מאיר. 4ד
3. מגדל 5ד
4. מגדו. 3ג
5. מגן־דוד (ככר) 4ג
6. המגיד 5ג
7. מהר"ל 2ג
8. מודיעין. 2ג
9. מוהליבר 5ד

* חלק רחוב הכרמל—אשר מ„ככר מגן דוד" ועד „ככר מלכי ישראל"—נקרא משנת 1935 בשם „רחוב המלך ג'ורג'".

10. מולדת ג6
11. מולכו ד5
12. מונטיפיורי ג5
13. מוצקין ג2
14. מוריה ג4
15. המושבות (ככר). ג5
16. מזא"ה ג5
17. מזרחי ד6, ד5
18. מחנה־יוסף. ד5
19. מטולה ד5
20. מיכה ג2
21. מיכאל ד5
22. מיכ"ל ג4
23. המיסדים (ככר). ג4
24. המכבי ג4
25. מלאכי ג2
26. המליץ ג4
27. מלכי ישראל (ככר) ג3
28. לורד מלצ'ט ג4, ד5
29. מנדלי־מוכר־ספרים ג3, ד3
30. מנדלסון ג3
31. מַנדלשטם ג2
32. מנשה בן־ישראל ג6
33. מצדה ג3
34. מקוה־ישראל ג5
35. מרחביה ג5
36. מרכז בעלי מלאכה. ג4
37. מרכז מסחרי. ג6, ד6
38. מרכולת. ד6, ד5
39. מרמרוק ב4, ג4
40. המשביר ג5

נ

1. הנביאים ב4, ג4
2. ר' ישראל נג'ארה ג4
3. נהלל. ד3
4. נוה־צדק ד5
5. נוה־שאנן ג5, ב6
6. נוה־שלום ד5
7. נורדוי (שדרות). ג2
8. נחום (הנביא). ג2
9. נחלת בנימין. . . . ג4, ג5, ג6
10. נחמיה ד4
11. נחמני ג5
12. נטר ג5
13. נס ציונה ד4
14. נצח ישראל ג3
15. הנצי"ב מוולוזין. ג5

ס

1. סיני ג5
2. סירקין ג3, ד3
3. סלמה (דרך) ג6, ד6
4. סמואל ד4
5. סלומון ג5
6. ספינוזה. ג3
7. ספיר. ג4

ע

1. העבודה. ג4
2. עובדיה (הנביא). ג2
3. ר' עובדיה מברטנורא . . . ג2
4. העולים (מסלה). ג6
5. עזרא ד4
6. עין־גדי. ב2
7. עין־גנים ד5
8. עין־ורד. ג5
9. עין־הקורא. ב6
10. עין־חרוד ג3, ד4
11. עין־יעקב ד5
12. העיריה (ככר) ג4
13. העליה ג5, ג6
14. עם־ישראל־חי ד3
15. עמדן (ר' יעקב). ג2
16. עמוס (הנביא) ג2
17. עמק יזרעאל. ב6
18. ענתבי ב6
19. העצמון. ד5
20. ר' עקיבא ד4

פ

1. פילון ג3
2. פין ג5
3. פינס. ד5
4. פינסקר. ג3, ג4, ד4
5. פיארברג ג4, ג5
6. פלומר (ככר). ג1
7. פלורנטין ג6, ד6
8. פקיעין ג2
9. פרוג. ג3
10. פרישמן. ג3
11. פראג ג2

12. פרנקפורט ג2
13. פתח־תקוה (דרך) 5ב, ג5

צ

1. צדוק הכהן ד5
2. צ׳לינוב 5ג, ג6
3. צידון ג1
4. צפניה (הנביא) ג1
5. צפת ג1

ק

1. קבוץ גליות ג2
2. הקרן הקימת (שדרות) . . . ג3
3. הקונגרס ג6
4. קורדובה ג2
5. קורולנקו ג3
6. הקישון 5ג, ג6
7. הקליר ג3
8. קאלישר ג5
9. קרית־ספר ב4

ר

1. ראש פנה 6ב, ג6
2. רבנו תם ג4
3. רוטשילד (שדרות) 4ג, ג5
4. רוקח ד5
5. רות ג3
6. ריין ג3
7. ריינס ג3
8. הרכבת 5ב, ג5
9. רמב״ם 4ד, ג5
10. רמח״ל ג5
11. רנ״ק 3ג, ג2
12. רענן 6ד, ד5
13. ראשון־לציון ב6
14. רש״י ג4

ש

1. שבזי ד5
2. שבטי ישראל 3ג, ד3
3. שד״ל ג5
4. השומר ד4
5. שומרון ג3
6. שולמית ג3
7. השופטים 4ב, ג4
8. השוק 4ב, ג4
9. השחר ד5
10. שטיין ד5
11. שטאנד ג3
12. שטראוס ג5
13. שיינקין ג4
14. שיבת ציון ג4
15. שי״ר ג2
16. של״ג ד3
17. השל״ה ג2
18. שלום־עליכם 3ג, ד4
19. שלוש ד5
20. שלזינגר ג5
21. שלמה המלך ג3
22. שמואל הנגיד ג3
23. שמשון 3ג, ג4
24. „שערי ציון״ 3ג, ב3
25. השפלה ג5
26. שפירא ג4
27. שפ״ר (ש. פ. רבינוביץ) . . . ד5
28. שץ פרופ׳ ג3
29. השרון ג5
30. שרעבי ד5

ת

1. התבור ג5
2. תחכמוני ד5
3. תל־חי ג3
4. „תניא״ ג2
5. „התקוה״ ד5
6. תרס״ט (שדרות א׳) ג4
7. תרס״ט (שדרות ב׳) ג4
8. התערוכה ג1

אגודת הכורמים הקואופרטיבית של היקבים הגדולים

ראשון לציון וזכרון יעקב

יינות מובחרים וליקרים משובחים

דרשו את הפירמה „כרמל מזרחי ראשון-לציון"

SOCIÉTÉ COOPÉRATIVE VIGNERONNE DES GRANDES CAVES

RICHON-LE-ZION & ZICRON-JACOB PALESTINE

GENUINE WINES AND BRANDIES

INSIST ON THE MARK: CARMEL ORIENTAL, RICHON-LE-ZION

GOLD MEDALS AND DIPLOMAS OF HONOUR: מדליות של זהב ותעודות הצטינות

HAMBURG	1897	המבורג
PARIS	1900	פריז
VIENNA	1906	וינה
TURIN	1911	טורינו
MOSCOW	1923	מוסקבה
WEMBLEY	1924	וומבלי
JAFFA—TEL-AVIV	1926	יפו-תל-אביב
TEL-AVIV	1929	תל-אביב
PARIS	1931	פריז
TEL-AVIV	1932	תל-אביב
TEL-AVIV	1934	תל-אביב

HEAD OFFICE: RICHON-LE-ZION, EREZ-ISRAEL (Palestine)

BRANCHES & AGENCIES

PALESTINE: Sté Carmel Oriental — Jerusalem, Jaffa, Tel-Aviv, Haifa, Tiberias etc. SYRIA: Sté Carmel Oriental—Beyrouth, Damascus, Aleppo. INDIA: Bombay. FAR EAST: Sté Carmel Oriental—Shanghai. ENGLAND: The Palwin Company 178/9 High Street, Shoreditch, London, SWITZERLAND: Genève. GERMANY: Berlin. AUSTRIA: Vienna. CZECHO-SLOVAKIA: Bratislawa. HOLLAND: Amsterdam, Roterdam. POLAND: «Carmel» Warsaw. DENMARK, SWEDEN, NORWAY «Carmel»—Copenhagen. UNITED STATES: New-York. ARGENTINE: Buenos-Aires. EGYPT: Sté Carmel Oriental — Cairo, Alexandria, Port-Said. TRANSVAAL: Johannesburg. AUSTRALIA: Melbourne, NEW ZEALAND: Auckland, Hastings.

משרד ראשי: ראשון-לציון ארץ-ישראל

סניפים וסוכנויות:

באסיה: פלשתינה א"י חברת «כרמל מזרחי» ירושלים, יפו, תל-אביב, היפה, טבריה וכו' סוריה חברת Carmel Oriental בירות, דמשק, חלב הודו בומבי. מזרח הרחוק חברת Carmel Oriental שנחי.

אירופה: אנגליה חברת London Shoreditch Palwin High street 178/9. שויצריה-ג'נבה גרמניה — ברלין. אוסטריה — וינה. צ'כוסלובקיה—ברטיסלב. הולנד-אמסטרדם, רוטרדם. פולניה — «כרמל» וורשה. דנמרק; שודיה; נורבגיה — «כרמל» — קופנהגן.

אמריקה ארצות-הברית — ניו-יורק ארגנטינה — בואנוס-אירס.

אפריקה מצרים — חברת Carmel Oriental קהיר, אלכסנדריה, פורט-סעיד. טרנסבל: יוהניסבורג.

אוסטרליה—מלבורן. **ניו-זלנד**—אוקלנד, הסטינגס.

ברקליס בנק (דומניון, קולוניאל ואוברסיס)

בנקאים לממשלת ארץ־ישראל
וסוכנים למועצה הכספית הא"י

ההון המורשה 10.000.000 לירות
ההון הרשום 6.975.500 „
ההון ששולם 4.975.500 „
קרן שמורה 1.850.000 „

לקבוצת הבנקים ברקליס יש מקורות כספיים
בסכום של יותר מ־ 500·000·000 לירות

סניפים בארץ־ישראל

עכו, חיפה, הדר הכרמל, יפו, ירושלים, שכם, נצרת,
עזה, רמת־גן, תל־אביב, (סוכנות בצפון רחוב אלנבי)

המשרד הראשי

54, LOMBARD STREET, LONDON, E. C. 3.

הלואה וחסכון יפו-תל-אביב

אגודה הדדית בערבון מוגבל

תבת-דאר: 151 ת ל - א ב י ב טלפ.: 584, 577

המשרד: בבית האגודה, רחוב הרצל

האגודה נוסדה בשנת 1918 ● מספר החברים הגיע ל־31 לדצמבר 1935 ל־8279
האחריות של החברים לעסקי האגודה ליום 31 לדצמבר 1935 הגיעה לסך 293,727 לא"י
הון המוסד הגיע לסך — 54273 לא"י ● הפקדונות הגיעו לסך — 238284 לא"י

HALVAA VEHISACHON JAFFA—TEL-AVIV

Cooperative Society Limited

P. O. Box 151 TEL - AVIV Tel.: 584, 577

Office: House of Society, Herzel Street

בנק אשראי

חברה הדדית בע"מ

תבת-דאר 119 טלפון: 964, 963

כתובת טלגרפית: „אשראיבנק" תל-אביב

- עוסק בכל עסקי בנקים בתנאים נוחים
- קורספונדנטים בכל מרכזי תבל
- ארגזי בטחון (סיפים) לחכירה

בנק אשראי

ארץ-ישראלי בע"מ

רח' הרצל, הדר הכרמל, ת.ד. 50, טל. 344

כתובת טלגרפית: „אשראיבנק" חיפה

בנק קפת-עם א"י

חברה הדדית בערבון מוגבל

נוסד בשנת 1918

ההון הרשום 50.000 לא"י

המרכז: תל-אביב
סניפים: ירושלים, חיפה

עסקי בנק לכל ענפיהם בתנאים נוחים.
לבנק יש קורספונדנטים ברוב מרכזי המסחר בעולם.
במשך כל שנות קיומו משלם הבנק דיוידנדים
בעד מניותיו, בשנים האחרונות 6%

חשוב לתירים:

במרכז בתל-אביב נמצאות למכירה המחאות נוסעים של
American Express C°

בנק הפועלים בע"מ

תל-אביב

הון המניות הנפרע ורזרבות 125.000 לא"י

מנהל עסקי בנק לכל ענפיהם

תל-אביב, ת. ד. 27 **טלפון מספר 328**

בנק המזרחי

בערבון מוגבל

ירושלים • תל-אביב • חיפה

כל עסקי בנק בתנאים נוחים

בנק לקרדיט גומלין

אגודה הדדית בע"מ

תל-אביב, רחוב הרצל 14, בית דנין

תבת-דאר 128 טלפון 537

מקבל חברים וחתימות על מניות, פקדונות וחסכונות בחשבונות עובר-ושב ולזמנים קבועים בתנאים נוחים, שטרות ודוקומנטים לגובינא, נכיון שטרות והלואות בתשלומים לשיעורין

הוצאת סריה של אובליגציות בנות 1 לא"י

המובטחות במשכנתאות של כל נכסי הבנק במחזור

4 פעמים בשנה חלוקת הלואות בסך-הכל 800 לא"י בלי רבית ובלי ערבות

לשש עשרה שנה

בנק ארץ־ישראל לדיסקונט בערבון מוגבל
The Palestine Discount Bank Limited

תל־אביב, תבת־דאר 95, טלפון 1833 TEL. TEL-AVIV, P.O.B. 95,

הון חתום . . . . . לא״י 60.000
הון שולם . . . . . לא״י 55.000

כל עסקי בנק

פקדונות וחסכונות בתנאים נוחים
קשרים וקורספונדנטים בארץ ובחו״ל

המשרדים ברחוב יהודה־הלוי מס׳ 39

בנק בלגיה־ארץ־ישראל בע״מ
The Belgo-Palestine Bank Ltd.

טלפונים: 1190, 1191, ת.ד. 637
תל־אביב, רחוב אלנבי 120

עסקי בנק לכל סוגיהם וענפיהם

חשבונות עובר־ושב וחשבונות דביטוריים,
מחלקה לחסכונות עממיים וחסכונות נוער,
שיקים חו״ל והעברות כספים לכל הארצות,
שטרות ודוקומנטים לגובינא;
סיפים.

„אמן־מתכת"
האחים אלדבי

חרושת למטות ברזל ורהיטי פלדה,
למכשירים ומסדרים לב"ח והבראה

תל־אביב • רחוב מרחביה 17 • תלפון 1090

המטה אלדבי
ב"ח למטות ברזל
ירושלים, שכונת גאולה
(פנת שערי פנה)

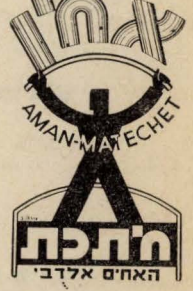

הוציא פטנט לסגר מטות חדש

בין הלקוחות שלנו:

בתי־חולים. «הדסה» (ירושלים, תל־אביב, חיפה, צפת, טבריה), ביה"ח המרכזי (בעמק), בקור־חולים (ירושלים), ביה"ח הצרפתי (יפו), «אסותא» (ת"א), ד"ר אוברבך (רמת־גן), «רפאל» (ת"א—רמת־גן), «שלותיה» ד"ר ליטבק (ת"א) ועוד.

בתי־חולים ליולדות. «גלעד» ד"ר פוחובסקי, ד"ר דנציגר, «עין־גדי» ד"ר שטין, ד"ר פרויד (תל־אביב), ד"ר וילנציק, ד"ר סדובבקי, בית־ילד תלפיות (ירושלים) ועוד.

בתי־הבראה וסנטוריום. «כרמיה», «מוצא», «ביל"ו» גדרה, «כרמל» חיפה, ביה"ח למחלות־רוח רמת־גן, «עזרה» לחולי שחפת (ירושלים) ועוד.

מוסדות. בית־יתומים דיסקין, בית־ספר חקלאי מקוה־ישראל, «ויצו"» טפת־חלב, חברת־אשלג, מעון לילדים עזובים (עירית ת"א), מנזר איטלקי (ירושלים), בית־העולים שע"י הסוכנות, משק הפועלות ועוד.

מלונות. אורינט, אטלנטיק, אפשטין, ברש, גדנסקי, גת־רמון, האחים ויזס, יהודה־הלוי, יס־תכלת, ירקון, כהן, פנסיון לוית, ד"ר סגל, סן־רימו, סבוראי, פלטין, קדם, רחוב הים, שינקין, שפת־הים, (תל־אביב) בבד, ורשבסקי, טבריה, «ציון», רחביה, (ירושלים).

החברה הא"י לקרור והספקה בע"מ

תבת־דאר 318
טלפ.: 92, 815, 816
תל־אביב

חלוצי הקרור במזרח הקרוב!
עשרים מחסני־קרור מודרניים!
סדורים מיוחדים ומבואות נפרדים
לספוק כל הצרכים!

סניף בנמל חיפה

אימפורט של חמאה. השם **„מנה"**
על כל חמאותינו נותן ערבות מלאה
לאיכות, טריות ואריזה היגיינית.

חברת „של" לפלשתינה (א"י) בע"מ

מספיקה:

בנזין ■
שמני סיכה
גריז ■
אספלט
נרות אמנותיים
(פרייס)
שמני רסוס
נפט ■
חמרי הסקה דיזל

חמרי הסקה פרנייס
שמן כהל לבן
(טרפרטין)
גז אויל
נוזל משמיד
שעוה ■
נרות „מפתח"
משחות

חברת „של" לפלשתינה (א"י) בע"מ

(רשומה באנגליה)

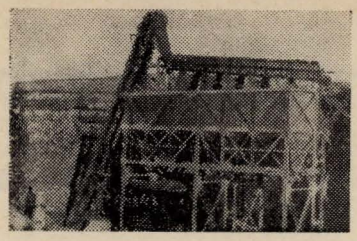

האחים וגנר

טלפון 462 יפו למבר. מוטוגנר
נוסד בשנת 1890 תבת דאר 337

בית חרושת למכונות ובית יציקה

בעלי תעשיה וסוכנים של:

משאבות – מכונות לבנין –
מניעי דיזל – מכונות
חקלאיות–אינסטלציות חשמל·
קונסטרוקציות ברזל –
בית יציקה – תקונים·

במשך 45 שנה
צברנו את נסיוננו
ביצירת הצרכים הטכניים
של ארץ־ישראל.

ביח"ר למקררים

היותר גדול בארץ ובמזרח הקרוב ● קיים בארץ מ 1925

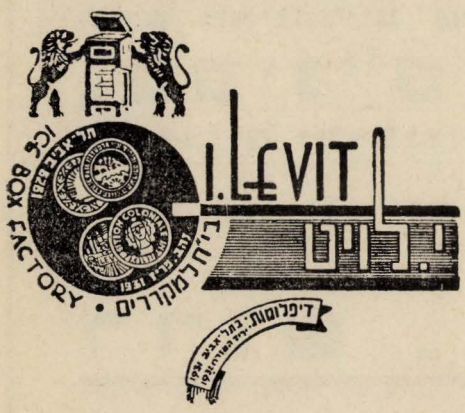

תל־אביב, רחוב אלנבי 47. טלפון 970
סניף רחוב אלנבי 125

מתקבלות הזמנות
למקררים חשמליים אינדוסטראליים

שכלולים פטנטיים של ביה"ח:
1· רזרבואר לקרור מים לשתיה, פטנט ממשלת א"י 186
2· מדפים נדים « « « 325

ל. גליקמן

תל־אביב ת.ד. 317
חיפה ת. ד. 52
ירושלים ת.ד. 765

חמרי בנין, ברזל
וקורות ברזל,
צנורות השקאה,
קדיחה וסנון·
חמרי אינסטלציה·
חמרי הסקה·
מרצפות חרסינה·
מודדי מים מהפירמה
Conduites d'eau de Liege
פחים מכל המינים
חמרי גדור וכו'·

בנק ארצישראלי לתעשיה

אגודה הדדית בע"מ

תל-אביב

נחלת-בנימין 73

תבת דאר 297

טלפ. 530

חברת ליבר

בית החרושת
הראשון
במזרח
הקרוב
לתעשית
קקאו
שוקולדה
חלבה
וממתקים

אכספורט לכל ארצות התבל

המים המינרליים של

„ספינ'ס"

הם נקיים ומרעננים

בהיותך צמא-

דרוש „ספינ'ס"

נעשים בארץ-ישראל על-ידי

ספינ'ס בע"מ, חיפה

הוצאת עירית תל-אביב

מפת תל-אביב והסביבה הקרובה

בהוצאת עירית תל-אביב יצאה לאור ונמצאת למכירה מפת תל-אביב והסביבה הקרובה בחמשה צבעים. קנה המדה 1 : 10.000.

המפה ערוכה לפי חומר מוסמך של המחלקה התכנית של עירית תל-אביב

בידי ד"ר א. י. בראוור

המפה, בכריכה מהודרת, נמצאת למכירה במשרד העירוני לפרסום מודעות (פינסקר 10) ובכל בתי מסחר הספרים.

הוצאת עירית תל-אביב

האקלים של תל-אביב

מאת ד"ר אברהם ברוך

מכיל 95 עמודים בעברית ובאנגלית 45 לוחות מטאורולוגיים וארבעה ציורים

המחיר 150 מא"י

להשיגו בכל בתי מסחר הספרים ובעירית תל-אביב

הוצאת עירית תל-אביב

בהוצאה מתוקנת חדשה יצא לאור הספר

חוקי בנין ותעשיה

מסודר על-ידי א. דובינסקי

מזכיר המחלקה התכנית של עירית תל-אביב

מחירו בכריכת בד 250 מא"י

נמצא למכירה במחלקה התכנית של העיריה ובבתי-מסחר ספרים

הוצאת עירית תל־אביב

„ידיעות עירית תל־אביב"

עתונה הרשמי של עירית תל־אביב, יוצא לאור אחת לחודש

בעריכת א. ז. בן־יש

הירחון „ידיעות עירית תל־אביב", הנכנס מאפריל 1936 לשנת־קיומו *השביעית* — משקף במאמרים, בידיעות, בטבלאות ובתמונות את חיי העיר העברית לכל גלוייה ואת כל הנעשה בעיריה ובמוסדותיה. *כמו כן מתפרסמים בו חוקי־העזר החדשים, המודעות העירוניות וההכרזות הפומביות.* העתון מהווה קשר חי בין המוסד העליון של העיר ובין אוכלוסיה, והוא משמש מעין אנציקלופדיה תל־אביבית הרושמת ומסכמת את כל המאורעות הכלכליים, הצבוריים והתרבותיים בצורה פופולארית תמציתית ושוה לכל נפש.

קומפלקט שנתי של „ידיעות עירית תל־אביב" הוא ספר בן 500 עמודים ויותר בפורמט גדול, ותופס מקום מכובד בין הספרים השמושיים בארון־הספרים.

מחיר החתימה לשנה שלמה יחד עם המשלוח 150 מא"י ובחוץ־לארץ דולר וחצי

את דמי החתימה אפשר להמציא לאחת ממחלקות העיריה הבאות משרד ה«ידיעות», מחלקת המסים, מפעל המים, המחלקה הטכנית ומחלקת החנוך, או בבולי דואר על פי הכתובת: עירית תל־אביב, בשביל הנהלת ה«ידיעות».

מי שלא חתם עדיין, יזדרז לחתום כדי שלא יהיה שום עכוב במשלוח העתון.